

MANISA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 16 Sayı/Number: 1
Mart/March 2018

Beşeri Bilimler Sayısı
Humanities Issue

Manisa-2018

DergiPark
AKADEMİK

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPPIO”, “ASOS İndeks”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, CEEOL, SOBIAD, SCIPPIO, TEİ, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN and ARASTIRMAX.

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.**

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief:

Prof. Dr. Halit EV

Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Sayı Editörleri / Issue Editors:

Prof. Dr. Ertan GÖKMEN

Doç. Dr. Burak KARTAL

Doç. Dr. Fatma ŞAŞMAZ ÖREN

Yardımcı Editörler / Assistant Editors:

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Araş. Gör. Dr. Deniz DİRİK (İngilizce)

İngilizce Editörü / English Editor:

Dr. Öğr. Üyesi Mahinur AKŞEHİR UYGUR

Yayın Kurulu / Editorial Board:

(Yayın Kurulu'nda herhangi bir öncelik sıralaması yoktur.)

Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU

Doç. Dr. Hacer ÂŞIK EV

Dr. Öğr. Üyesi Ayvaz MORKOÇ

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Öğr. Gör. Gürol YERALTI

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Erişim Merkezi Giriş Kat, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 (236) 201 27 58

Faks / Fax: 0 (236) 2332766

e-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

İnternet: <http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe>

Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. / Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. /Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU /ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Âdem CEYHAN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EROL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG (Frei Berlin Universität)
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ (Cezayir 2 Üniversitesi)
Prof. Cherifa TAYENE SAHED (University of Algier-z)
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Keziban ACAR KAPLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Latifa BOURABA (Université d'Alger-z)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel GÜZEL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ (Harvard University)
Doç. Dr. Âdem SEZER (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. B. Ayça ÜLKER ERKAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ÖZER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Ceren ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut KARĞIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ÇILBANT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mahmut SÖNMEZ (University of Texas San Antonio)
Dr. Timo Müller (University of Augsburg)

BU SAYININ HAKEM KURULU*/ REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER (Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet EVREN ERGİNAL (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ecmel ERLAT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kasım İNCE (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet Muhsin KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERAVCI (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. DR. Nuri KARAKAŞ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Said ÖZTÜRK (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Şermin ŞAMAN DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üniversitesi)

* Hakem listesi unvana ve isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

- Doç. Dr. Âdem SAĞIR**(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Âdem SEZER(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak GÜRER(Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Dursun KATKAT(Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkut TUTKUN(Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ÇUKUR(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KARA(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya OLMUŞ(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN(Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL(Bozok Üniversitesi)
DOÇ. DR. Lale CERRAH ÖZSEVGECİ(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÇERKEZ(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilgün TATAR(Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Semra GÜVEN(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel KAYA(Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA
Doç. Dr. Uğur Zeynep GÜVEN(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer KÜÇÜK(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Alev ATEŞ ÇOBANOĞLU(Ege Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Ayşe Feray ÖZBAL(Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Ayvaz MORKOÇ(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Doğukan YAVAŞLI(Kırşehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Erdem Can ÖZTÜRK(Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Mahinur AKŞEHİR UYGUR(Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Müberra BAĞCI(Ege Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Sabahattin ÇAĞIN(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Serpil ERSÖZ(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Sevda ÇİFTÇİ(Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Sezgin TOSKA(Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Sinan GÜZEL(Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet Turan ORHAN(Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi, Ömer KUTLU(Ankara Üniversitesi)
Dr. Bülent ÖZDEN(Marmara Üniversitesi)

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- CLIMATE CLASSIFICATION AND DROUGHT ANALYSIS OF MERSİN**
MERSİN'İN İKLİM SINIFLANDIRMASI VE KURAKLIK ANALİZİ
Mehmet Ali ÇELİK-Ali Ekber GÜLERSOY 1
- MEDYA OKURYAZARLIĞI PERSPEKTİFİNDEN TARAFTAR**
DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ
AN ANALYSIS OF FOOTBALL FAN BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE
OF MEDIA LITERACY
Kadir YILDIZ-Özge ADA-Ercan POLAT- Yavuz YILDIZ 27
- BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÖĞRENME - ÖĞRETME**
SÜRECİNE ENTEGRASYONUNU YORDAYABİLECEK YAPILARA
İLİŞKİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
VALIDITY AND RELIABILITY STUDY CONCERNING THE CONSTRUCTS
THAT CAN PREDICT THE INTEGRATION OF INFORMATION AND
COMMUNICATION TECHNOLOGIES INTO LEARNING AND TEACHING
PROCESS
Nilüfer ATMAN USLU-Yasemin KOÇAK USLU 45
- POSTMODERN DİL ANLAYIŞI EKSENİNDE GÖÇMÜŞ KEDİLER**
BAHÇESİ KİTABI
THE BOOK NAMED THE GARDEN OF THE DEPARTED CATS IN THE
CONTEXT OF THE POSTMODERN LANGUAGE
İlyas AKMAN 63
- DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE ZAMAN KAVRAMINA AİT SÖZ**
VARLIĞI
LEXICOLOGY THAT BELONGS TO TIME CONCEPT AT DÎVÂNU
LUGÂTİIT-TURK
Cihan ÇAKMAK 81

HAYAT BİLGİSİ DERSLERİNDE KULLANILAN YÖNTEM VE ETKİNLİKLERİN TESPİTİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ <i>IDENTIFYING THE METHODS AND ACTIVITIES USED IN LIFE STUDIES COURSES: AN EXAMINATION OF POSTGRADUATE THESES</i>	101
Nur ÜTKÜR	
BERGAMA'NIN ARKEOLOJİK ÖNEMİ VE ALMANLARIN BU SAHADAKİ ARKEOLOJİK ÇALIŞMALARI <i>THE ARCHEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF PERGAMON AND THE ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF THE GERMANS IN THIS FIELD</i>	123
Zafer ATAR-Asuman KARABULUT	
ÖDEMİŞ OVASINDA BEYTEPE (KARAKOVA) HÖYÜĞÜNDE PALEOCOĞRAFYA – JEOARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI <i>PALEOGEOGRAPHICAL - GEOARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE BEYTEPE (KARAKOVA) MOUND IN THE ÖDEMİŞ PLAIN</i>	151
Serdar VARDAR	
İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MÜZE METAFORLARI <i>MUSEUM METAPHORS OF PRIMARY LEVEL 4TH GRADE STUDENTS</i>	173
Faruk YETER-Nuray KURTDEDE FİDAN	
FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ TEKNOLOJİ DESTEKLİ MİKRO ÖĞRETİM UYGULAMALARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ <i>SCIENCE TEACHER CANDIDATES' OPINIONS ABOUT TECHNOLOGY-ASSISTED MICRO TEACHING PRACTICES</i>	195
Tolga BABACAN-Fatma ŞAŞMAZ ÖREN	
SARUHANOĞULLARI'NA DAİR ARAŞTIRMALAR <i>STUDIES ON THE SARUHANOGULLAR</i>	225
Hasan AKYOL	
PAUL TİLLİCH'İN VAHİY ANLAYIŞI <i>PAUL TILLICH'S UNDERSTANDING OF REVELATION</i>	261
Habib ŞENER	

- KYBELE İKONOĞRAFİSİNDE TYMPANON**
DAS TYMPANON IN DER IKONOGRAPHIE DER KYBELE
Güler ATEŞ 391
- YENİ TÜRK ŞİİRİNDE AKREP**
SCORPION IN NEW TURKISH POETRY
Asuman GÜRMAN ŞAHİN 319
- THE LAND, COMMUNITY, AND STORYTELLING: COLLECTIVE
MEMORY AND SOCIAL IDENTITY IN LOUISE ERDRICH'S TRACKS**
*TOPRAK, TOPLUM VE HİKÂYE ANLATMA: LOUISE ERDRICH'İN İZLER
ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK*
Aslı DEĞİRMENCİ 345
- LYDİA'DA ANATANRIÇA LARMENE KUTSAL ALANI**
THE SANCTUARY OF MOTHER GODDESS LARMENE IN LYDIA
Sevgiser AKAT ÖZENİR 367
- SALÂHADDİN YÛSUF BİN EYYÛBÎ'NİN MARDİN MÜZESİ'NDE
BULUNAN SİKKELERİ**
*COINS OF SALAH AD-DIN (SALADIN) YUSUF IBN AYYUB FOUND IN
THE MARDIN MUSEUM*
Ramazan UYKUR 385
- "LUTFÎ" MAHLASLI BİR ŞAİRİMİZİN MANZUM BİR ESERİ:**
NAZM-I NESR-İ LEÂL
*A POETIC WORK OF A POET WITH " LÛTFÎ " PENNAME: NAZM-I
NESR-İ LEÂL*
Âdem CEYHAN-Hasan YILMAZ 419
- TÜRKİYE'DEKİ MÜZİK EĞİTİMİNDE TOPLUMSAL VE EKONOMİK
STATÜYE DAYALI EŞİTSİZLİKLER**
*INEQUALITIES BASED ON SOCIAL AND ECONOMIC STATUS IN MUSIC
EDUCATION IN TURKEY*
Mümtaz Levent AKKOL 463
- SPOR YÖNETİCİLERİNDE ÖZ-FARKINDALIK: BİR ÖLÇEK
UYARLAMA ÇALIŞMASI**
*SELF-AWARENESS IN SPORTS MANAGERS: A SCALE ADAPTATION
STUDY*

Melike ESENTAŞ-Enes İŞIKGÖZ-Pınar GÜZEL-Selhan ÖZBEY 493

BİGA YANGINLARI VE AFET YÖNETİMİ (1901-1904)

BİGA FIRES AND DISASTER MANAGEMENT (1901-1904)

Şerif KORKMAZ

511

**İTALYAN-BULGAR REVİZYONİST POLİTİKALARI KARŞISINDA
TÜRKİYE'NİN BALKAN ANTANTINI "AYAKTA TUTMA"
GİRİŞİMLERİ VE TÜRK-YUNAN İTTİFAK ARAYIŞLARI**

*TURKEY'S EFFORT TO KEEP THE BALKAN ALLIANCE INTACT AND
THE TURKISH-GREEK ALLIANCE QUESTS VERSUS ITALIAN-
BULGARIAN REVISIONIST POLICIES*

Gürhan YELLİCE

537

KADINHANI AĞZI'NDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

*CONTRIBUTIONS TO THE GENERAL DIALECT DICTIONARY FROM THE
KADINHANI DIALECT*

Dilek ERENOĞLU ATAİZİ-Burak SÖZER

579

**PHILADELPHIA DARPANESİNDEN NADİR BİR SİKKE:
THEODOROS MANKAPHAS BASKISI BAKIR TRAKHY**

*A RARE COIN FROM THE PHILADELPHIA MINT:
THEODORE MANCAPHAS' COPPER TRACHY*

Ceren ÜNAL

593

HÜSN Ü AŞK'TAKİ KİTONYEN UNSURLARIN İŞLEVSELLİĞİ

FUNCTIONALITY OF THE CHTONIAN ELEMENTS IN "HÜSN Ü AŞK"

Ümral DEVECİ

609

**TOPLUMSAL TRAJEDİ: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
TEFECİLİK (1848-1864)**

SOCIAL TRAGEDY: USURY IN THE OTTOMAN EMPIRE (1848-1864)

Kurtuluş DEMİRKOL

625

**MEZUNİYET SÜRELERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN YAŞAM
ÇÖZÜMLEMESİ İLE İNCELENMESİ**

*INVESTIGATION OF THE FACTORS AFFECTING GRADUATION TIME
THROUGH SURVIVAL ANALYSIS*

Hatice İŞIK-Nihal ATA TUTKUN-Durdu KARASOY

649

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

KİTAP TANITIM

İLKÇAĞ TARİH YAZIMININ ÖNCÜLERİ: BATI ANADOLULU LOGOGRAPHOSLAR, Hüseyin ÜRETEN	665
KÜLTÜR VE DİN: TÜRK-İSLAM ÖRNEĞİ Nebile ÖZMEN	673
(X-XVII. YÜZYILLARDA UKRAYNA TARİHİNDE TÜRK İZİ) Hacı Murat ARABACI	679
MAKALE YAZIM KURALLARI INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	693

CLIMATE CLASSIFICATION AND DROUGHT ANALYSIS OF MERSİN

Mehmet Ali ÇELİK¹Ali Ekber GÜLERSOY²

ABSTRACT

Studies show that the southern regions of Turkey, within which also Mersin is located, would be greatly affected by possible climate change. According to a report published by NASA, the most severe droughts of the last 900 years are being witnessed in the Eastern Mediterranean Basin. In this context, the study of the drought of Mersin in the Eastern Mediterranean Basin is of great importance.

In this study, the drought analysis on, and the Thornthwaite climate classification for Mersin and the surrounding area was carried out (1965-2014). The Standardized Rainfall Index (SPI), Normal Percentage Index (PNI) and Erinç Drought Index were used in our study. Drought analyses on monthly, annual and seasonal scales were carried out. According to the Erinç drought index, extreme climatic conditions have been experienced frequently over the past 15 years. For example, the results of the SPI analysis show that there was a lack of precipitation in Mersin across all months of the year 2008. Again, 2009 became the driest year of the last 55 years. After 1968, the years 2001 and 2012 represent the most humid climatic conditions in Mersin. However there is a significant negative trend, especially throughout the winter months. 2001 and 2012 have been the most humid periods in recent years. If the monthly SPI values of these periods have been examined, it can be seen that the humidity of 2001 originated from heavy rainfalls which had occurred in December. The precipitation which fell in December 2001 was the highest rainfalls the last 55 years. Another drought index used in our study is PNI. The PNI was calculated using monthly rainfall data of 1965-2014 belonging to the Mersin station. It is seen that PNI results were consistent with those obtained from Erinç and SPI models. The year 2008 is recorded as being arid according to the PNI analysis. According to the PNI analysis, the year 2008 was observably arid while moist conditions for the year 2012 are worthy of note.

Keywords: Mersin, Drought, PNI, SPI, Erinç Index.

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü mail: mehmet.ali.celikk@gmail.com

² Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi, gulersoy74@gmail.com

MERSİN'İN İKLİM SINIFLANDIRMASI VE KURAKLIK ANALİZİ

ÖZ

Yapılan çalışmalar, Mersin'in de içerisinde bulunduğu Türkiye'nin güney bölgelerinin olası iklim değişiminden oldukça etkileneceğini göstermektedir. NASA'nın yayınladığı rapora göre, Doğu Akdeniz Havzası'nda son 900 yılın en şiddetli kuraklıkları görülmektedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz Havzası içerisinde yer alan Mersin'in kuraklığının çalışılması büyük önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, Mersin ve çevresinin Thornthwaite iklim sınıflandırması ve kuraklık analizi yapılmıştır (1965-2014). Çalışmamızda Standart Yağış İndisi (SPI), Normalin Yüzdesi İndisi (PNI) ve Erinç Kuraklık İndisi kullanılmıştır. Aylık, yıllık ve mevsimlik ölçekte kuraklık analizleri yapılmıştır. Erinç kuraklık indisine göre, son 15 yılda ekstrem iklim olayları sıklıkla yaşanmıştır. Örneğin, SPI analizi sonuçları, Mersin'de, 2008'de yılın tüm aylarında yağış eksikliği olduğunu göstermektedir. Yine 2009 yılı son 55 yılın en kurak yılı olmuştur. 2001 ve 2012 yılları ise 1968'den sonra Mersin'de yaşanan en nemli iklim koşullarını temsil etmektedir. Fakat bilhassa kış aylarında önemli bir negatif trend vardır. 2001 ve 2012 yılları son yıllarda yaşanmış en nemli dönemlerdir. Bu dönemlere ait aylık SPI değerleri incelenecek olursa, 2001 yılına ait nemliliğin Aralık ayında meydana gelen şiddetli yağışlardan kaynaklandığı görülmektedir. 2001 yılı Aralık ayında düşen yağış miktarı son 55 yılın en yüksek yağışlarıdır. Çalışmamızda kullanılan bir diğer kuraklık indisi ise PNI'dir. Mersin istasyonuna ait 1965-2014 yıllarına ait aylık yağış verileri kullanılarak PNI hesaplanmıştır. PNI sonuçları ile Erinç ve SPI modellerinden elde edilen sonuçların uyduğu görülmektedir. PNI analizinde 2008 yılının kurak olduğu gözlenmiştir. PNI analizine göre, 2012 yılında ise nemli koşullar dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Kuraklık, PNI, SPI, Erinç İndisi.

Introduction

Although drought is a type of natural disaster in and of itself, it differs from other natural disasters in certain aspects. First of all, drought is a process with a slow onset (Tosunoğlu, 2014: 1). Therefore, its effects are seen cumulatively over a prolonged period of time (Doğan, 2013: 1). Secondly, since drought does not have an absolute and commonly accepted definition, both its existence and severity are ambiguous. Lastly, the effects of drought are not structural. In other words, drought has a wider geographical distribution than other natural disasters such as landslides, earthquakes, flooding, or overflows. This makes it difficult to measure

the impact of drought and disaster management as drought is potentially more difficult when compared to other forms of natural disasters (Akbaş, 2014: 102).

Meteorological drought manifests itself in the form of a lack of precipitation. The amount and duration of that lack of precipitation as well as a lack of humidity stand out at this point. Meteorological drought comes before and triggers other types of drought. While the detection of meteorological drought is difficult, it is possible to mention an onset of drought in cases where the drop in precipitation in a given region is greater than 25%. This rate varies between regions and the duration may be a single season, or it may even be several years (Zaidman et al., 2002: 734; Kıymaz et al., 2011: 91; Tatlı and Türkeş, 2011: 982; Yetmen, 2013: 5).

It is essential to predict dry conditions in advance so that their devastating effects can be diminished. In areas where the risk of drought is high, predicting drought in advance ensures that the devastation sustained by vegetation, agriculture, society and economy are reduced. It is necessary to conduct studies on drought using advanced techniques.

Several drought indices have been developed in order to detect complex events such as drought. Station-based drought models such as the Palmer Drought Severity Index (PDSI), the Standardized Precipitation Index (SPI), the Aridity Index (AI), the Percent of Normal Index (PNI) and Erinç Index are among the most frequently used models. These indices were used in many previous studies and tested for reliability. Multiple indices were used in our study to monitor drought (Çiçek, 1995; Türkeş and Tatlı, 2008; Türkeş et al., 2009; Doğan et al., 2012; Tatlı, 2015).

In this context, the province of Mersin, which is located in Mediterranean Region and which is an area with one of the highest drought risks in Turkey, was selected as the study area as drought has caused major damages in this area in the past years (Türkeş, 1996: 18; Bahadır, 2011: 374). Mersin is located between the 30th and the 40th northern latitudes. The typical ecosystems of Mersin are described as Mediterranean-type ecosystems. Mersin has a sub-arid climate. Summers are dry whereas winters are mild and wet (Tavşanoğlu and Gürkan, 2004: 120). The purpose of our study is to determine Mersin's dry periods (Figure 1) where precipitation variability is about 25% and consequently drought is frequently experienced, and to emphasize drought severity using various indices.

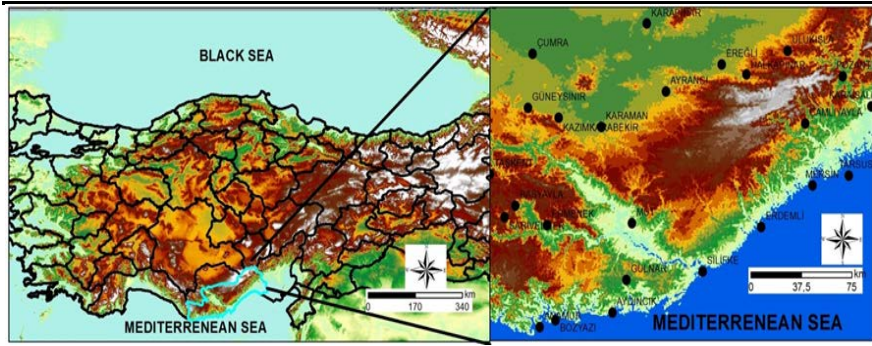

Figure 1. Location map of study area.

Material and Method

The climate data of Mersin was received from the Turkish State Meteorological Service (TSMS). The daily and monthly total precipitation and average temperature data, as well as the daily maximum and minimum precipitation and temperature data from stations in the districts of Mersin, Erdemli, Anamur and Silifke cover a time period of more than 40 years (Table 1). Thus, meteorological drought indices were established through climate classification.

Table 1. Data used in the study

Mersin	Monthly and daily temperature data (average, maximum and minimum)	1965-2014
	Monthly and daily precipitation data (average, maximum and minimum)	
Erdemli	Monthly and daily temperature data (average, maximum and minimum)	1965-2014
	Monthly and daily precipitation data (average, maximum and minimum)	
Silifke	Monthly and daily temperature data (average, maximum and minimum)	1965-2014
	Monthly and daily precipitation data (average, maximum and minimum)	
Anamur	Monthly and daily temperature data (average, maximum and minimum)	1965-2014
	Monthly and daily precipitation data (average, maximum and minimum)	

The most common means of scientifically address drought is to examine the decrease in precipitation amount and number of wet days. However, models and methods such as the Palmer Drought Severity Index, the Standardized Precipitation Index, and the Aridity Index are used to determine, describe, and monitor different cases of

drought. Whereas some drought indices (e.g. SPI) depend on precipitation series and pertain to meteorological drought, others are aimed at describing hydrological (e.g. PDSI) or agricultural droughts (e.g. CMI) and water shortages in urban water supplies. There are a number of indices (e.g. PDSI and SPI) that are widely used in order to assess and monitor regional-global droughts. Drought indices gather a large sum of information such as precipitation amount, snow cover, stream flow, and other reserve indicators in order to observe the severity of drought comprehensively and to measure the climate deviation over a certain period of time from normal conditions (Narasimhan and Srinivasan 2005: 70). Station-based drought analyses allow for the revealing of the onset, severity, and duration of drought in detail. Table 2 shows advantages and disadvantages of commonly used meteorological drought indices. First, we will mention the advantages as well as the limitations of PDSI, as it is the most frequently used model in station-based drought analysis. PDSI is one of the most widely used drought indices (Palmer 1965; Alley, 1984) and the only index that uses readily available monthly precipitation amount and temperature inputs in order to assess temperature (Heim, 2002). PDSI was originally developed to assess drought in sub-arid climates-specifically, the Great Plains of the United States (Palmer, 1965). For this reason, some parameters may not apply well for other regions (Heim, 2002; Keyantash and Dracup, 2002). In spite of these limitations, Dai et al. (2004) note that PDSI correlates with soil moisture in hot climates (Table 2).

Other widely used drought indices include PNI (Werick et al.,1994), Deciles (Gibbs and Maher, 1967), SPI (McKee et al., 1993), Palmer Hydrological Drought Index (Palmer, 1965), Crop Moisture Index (Palmer, 1968), Surface Water Supply Index (Shafer and Dezman, 1982; Wilhite and Glantz, 1985; Doesken et al.,1991) and Reconnaissance Drought Index (Tsakiris and Vangelis, 2005; Tsakiris et al., 2007). The relative strengths and weaknesses of these indices are summarized in Table 2. Most of these indices are designed to detect meteorological and/or hydrological drought excluding their impact on vegetation.

Table 2. Advantages and disadvantages of commonly used meteorological drought indices.

<i>Index</i>	<i>Definition</i>	<i>Advantages</i>	<i>Disadvantages</i>
PNI	A simple calculation that divides the precipitation over 30 years by the average precipitation and multiplies by 100 for a result in percentage.	Effective for a single region or season.	Precipitation does not have a normal distribution. PNI depends on location and season. PNI cannot determine specific drought effects.
SPI	A simple concept-based calculation pertaining to effects of precipitation deficiencies over various time scales on groundwater, reservoir volume, soil moisture, snow cover, and stream flow.	Flexible, calculates various time scales, allows for early warning related to drought, and helps with assessment of drought severity.	Precipitation is only an input value. SPI value based on long-term precipitation may vary. A 24 month-long time scale is unreliable.
PDSI	Calculated using precipitation, temperature, and soil moisture data. A soil moisture algorithm is calibrated for relatively homogeneous regions.	The first comprehensive drought index commonly used to detect agricultural drought.	PDSI may delay resulting droughts. It has frequent climatic extremes and is ineffective for mountainous areas during the winter and spring.
PhDI	Derived from PDSI in order to measure the long-term effects of hydrological drought.	Similar to PDSI in terms of advantages, but more effective in detecting drought after it ends.	PhDI may change more slowly compared to PDSI.
CMI	A derivative of PDSI. CMI reflects the moisture requirement in the short-term.	More effective than PDSI in the early detection of short-term agricultural drought.	CMI cannot observe long-lasting droughts well.
SWSI	Derived from the Palmer index by combining hydrological and climatic properties.	SWSI takes reservoir volume, stream flow, snow cover, and precipitation into consideration. Effective under snow cover conditions.	Difficult to compare SWSI results between different basins. Cannot detect extreme cases effectively. It is an inappropriate indicator for agricultural drought.

Climate Classification And Drought Analysis Of Mersin

RDI	Based on precipitation rate and PET and similar to SPI.	Drought detection is based on both precipitation and PET. Suitable for climate change scenarios.	It contains uncertainties in input data related to calculation of PET. RDI results in different basins are calculated seasonally and cannot be compared.
USDM	Depends on a number of basic indicators such as PDSI, SPI, PNI, soil moisture model percentiles, daily stream flow percentiles, remote sensing-based Vegetation Health Index, and many other indicators.	Combines the remote sensing-based Vegetation Health Index with other drought indices.	USDM mostly depends on precipitation and soil moisture in short-term. USDM considers weaknesses of other indices that it uses.

Drought indices, which are widely used in station-based drought analysis studies such as Erinç, SPI and PNI, were used in this study. These indices were employed to determine the onset, duration, and severity of drought. Multiple station-based drought indices were used, and the results obtained from these methods were compared. Thus, the months showing dry conditions were detected using each one of these three methods.

The first station-based drought model used in our study was the Erinç Index. This index takes the ratio of precipitation to maximum temperature. The Erinç Index is frequently used by many researchers at various times in order to demonstrate Turkey's dry/humid areas and periods, as well as its overall drought problem (Şaylan, 1997; Bacanlı and Saf, 2005). This index shows above-normal humid conditions than that actually exist in regions where a continental climate is observed. For this reason, Erinç uses the average maximum temperature instead of the average temperature in index calculations. However, months with an average maximum temperature below 0 °C are ignored in this assessment due to a lack of evapotranspiration (GDM, 2013:8). The Erinç Index is calculated with the following formula (Erinç, 1965):

$$I_m = P / T_{om}$$

Where, P is the total annual precipitation and T_{om} is the annual average maximum temperature. The index values obtained are classified under 6 categories. Each index value also provides information about the vegetation type (Table 3).

Table 3. Classification of the results of the Erinç Index

Climate Classification	Index value	Vegetation
Severe arid	<8	Desert
Arid	8-15	Desert-Steppe
Semi-arid	15-23	Steppe
Sub-humid	23-40	Dry forest
Humid	40-55	Humid forest
Perhumid	>55	Perhumid forest

Another drought index used in our study is SPI. It is an effective method to determine, assess, and monitor droughts, as well as to develop drought management, drought-fighting skills, and national and regional opportunities therewithin (Türkeş et al., 2009: 130). The Standardized Precipitation Index method was developed by Mckee et al. (1993), and converts the precipitation parameter into a single numerical value in order to define drought in regions with varied climatic properties. In this method, the index value is the precipitation in a selected period of time (X_i) minus the average precipitation (X_i^{avg}) divided by standard deviation (σ) as in Equation 1 below. SPI is calculated using the following formula (Mckee, 1993):

$$SPI = (X_i - X_i) / \sigma$$

A SPI value of -2 and below indicates exceptionally dry climatic conditions. An SPI value of 2 and above indicates that exceptional moisture is observed in the climate (Table 4).

Table 4. Classification of the results of the SPI

<i>SPI value</i>	<i>Classification</i>
2 and higher	Exceptionally Humid
1.60 to 1.90	Extremely Humid
1.30 to 1.59	Very Humid
0.80 to 1.29	Moderately Humid
0.51 to 0.79	Abnormally Humid
0.50 to -0,50	Normal
-0.51 to -0.79	Abnormally Dry
-0.80 to -1.29	Moderately Dry
-1.30 to -1.59	Severely Dry
-1.60 to -1.99	Extremely Dry
-2 and below	Exceptionally Dry

Another drought index used in our study is the Percent of Normal Index. PNI is the simplest one among drought indices. In this method, the result is obtained as a percentage by dividing the amount of precipitation within a certain period of time with the average precipitation. PNI is calculated via the following formula (Werrick et al., 1994):

$$PNI=(P_i / P_j)*100$$

In PNI calculations, precipitation periods of 12 months or below can also be used. In a drought analysis carried out by taking PNI values into consideration, the period with an index value continuously below a threshold value is defined as being a dry period. The first value below the threshold is accepted as the onset of drought, and the first value above the threshold after the onset is accepted as being the end of drought. In this method, the severity of drought is classified as follows (Table 5):

Table 5. Classification of the results of the PNI

Period	Normal and over (No risk)	Slightly Dry (Start monitoring)	Moderately Dry (Warning)	Severely Dry (Emergency)
1	More than 75%	65% - 75%	55% - 65%	Less than 55%
3	More than 75%	65% - 75%	55% - 65%	Less than 55%
6	More than 80%	70% - 80%	60% - 70%	Less than 60%
9	More than 83.5%	73.5% - 83.5%	63.5% - 73.5%	Less than 63.5%
12	More than 85%	75% - 85%	65% - 75%	Less than 65%

Thornthwaite climate classification was used to better understand climates of study areas examined in the study. Thornthwaite's climate classification depends on the relationship between precipitation-evaporation and temperature-evaporation parameters. According to Thornthwaite, the soil is saturated in places and at times when evaporation is less than precipitation and there is an excess of water. The climate of this area is thus humid. When the opposite is the case, water does not accumulate in the soil in places where the precipitation

is less than evaporation, thus leaving the soil being unable to provide the water needed by plants. There is a shortage of water in such places. The climate is such arid. Climate types in Thornthwaite's classification are determined between these two extreme values. Thornthwaite's climates are firstly divided into 2 large groups: humid and arid climates, based on the relationship between precipitation and evaporation. Humid climates are divided into 6, and arid climates into 3, based on their degrees (GDM, 2013: 9). These letters represent the first letters of the climate types in Thornthwaite's classification (Table 6):

Table 6. Classification of the results of the Thornthwaite

Humid Climates	A	Perhumid
	B4	Humid
	B3	Humid
	B2	Humid
	B1	Humid
	C2	Sub-humid
Dry Climates	C1	Dry Sub-humid
	D	Semi-arid
	E	Arid (desert)

Also, Thornthwaite divides the 9 climate types given in the table above into thermal characters based on the relationship between temperature and evaporation. The classification according to thermal character is represented using letters. Thornthwaite classifies thermal characters of these 9 climate types as Megathermal (climates with high temperatures), Mesothermal (climates with mild temperatures), Microthermal (climates with low temperatures), Tundra (climates with very low temperatures), and Frost.

The third letter of the Thornthwaite analysis results represents the seasonal distribution of precipitation. The fourth letter of Thornthwaite results is classified according to evaporation in summer. The Thornthwaite precipitation efficiency index used in our study for climate classification and drought detection in study areas is calculated with the following formula (Thornthwaite, 1948):

$$I_m = (100s - 60d) / ETP$$

In this formula; s: water surplus, d: annual water deficiency, and ETP: annual potential evapotranspiration. Values obtained from the Thornthwaite precipitation efficiency index represent the following (Table 7):

Table 7. Climatic characteristic represented by Thornthwaite results

>100	A	Perhumid
100-80	B4	Humid
80-60	B3	Humid
60-40	B2	Humid
40-20	B1	Humid
20-0	C2	Sub-humid
(0)-(-20)	C1	Dry Sub-humid
(-20)-(-40)	D	Semi-arid
(-40)-(-60)	E	Arid (desert)

Findings and Discussion

According to GDM data, Mersin has a warm and mild climate. The precipitation in Mersin is higher in winter than in summer. Mersin's long-term annual average temperature is 19.0 °C. The annual average precipitation is 655 mm. August is the region's the hottest month of the year at 27.6 °C. The average temperature in January is 10.4 °C, which is the lowest average temperature of the year. Temperature and precipitation diagrams for Mersin and a number of its districts, as well as regional temperature-precipitation can be found below (Figure 2 and 3).

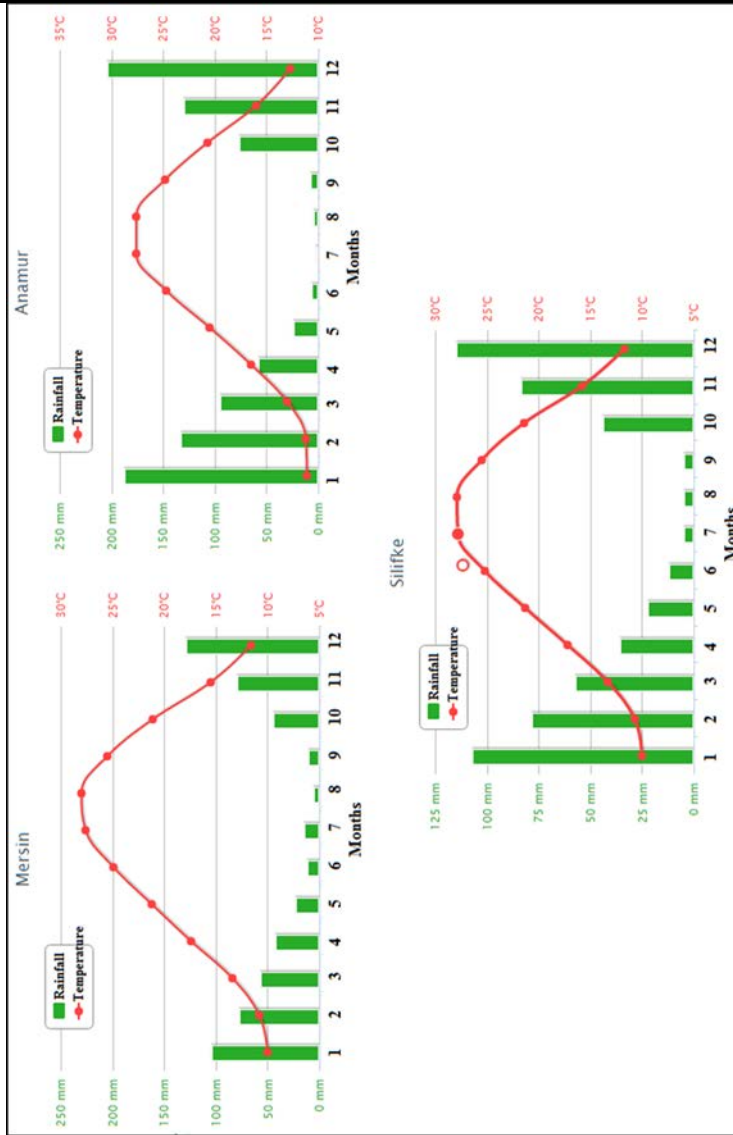

Figure 2. Temperature and precipitation diagrams of Mersin and districts.

Climate Classification And Drought Analysis Of Mersin

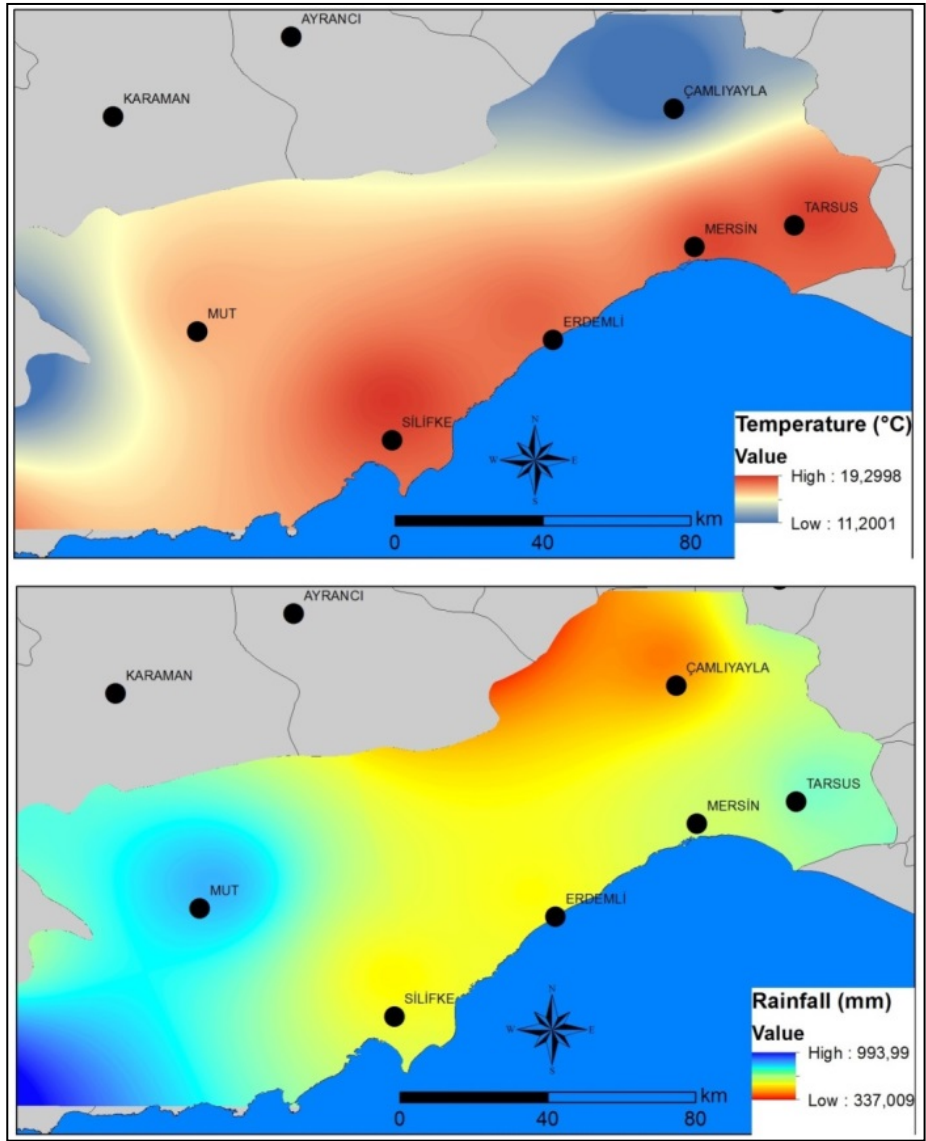

Figure 3. Temperature and precipitation maps of the study area.

According to Thornthwaite climate classification, Mersin's climate values are represented with C1, B'3, s2, and b'4. Here, C1: Dry Sub-humid, B'3: Mesothermal, s2: large winter water surplus, and b'4: Summer evaporation rate of 50%. According to these values, Mersin seems to have dry (arid-humid) climatic conditions (Table 8).

Table 8. Thornthwaite climate classification of Mersin and nearby stations.

<i>Station</i>	<i>Classification of Climate</i>	<i>Climate Type</i>
Mersin	C1, B'3, s2, b'4	Dry sub-humid, mesothermal, large winter water surplus, summer evaporation rate of 50%.
Anamur	C2, B'3, s2, b'4	Sub-humid, mesothermal, large summer water deficiency, summer evaporation rate of 51%.
Silifke	C1, B'3, s2, b'4	Dry sub-humid, mesothermal, large winter water surplus, summer evaporation rate of 50%.
Adana	C1, B'4, s2, a'	Dry sub-humid, mesothermal, large winter water surplus, summer evaporation rate of 42%.
Antalya	B1, B'3, s2, b'3	Humid, mesothermal, large winter water surplus, summer evaporation rate of 53%.

Large water deficiency is observed in Mersin during the months of June, July, August and September. The maximum water deficiency is observed in July with 181 mm. The largest ground water surplus is observed during winter when precipitation increases. Water surplus is at its highest peak in December, January and February. The average water surplus during these months is 72 mm. Surface water surplus is high in December, January and February, with January having the highest water surplus.

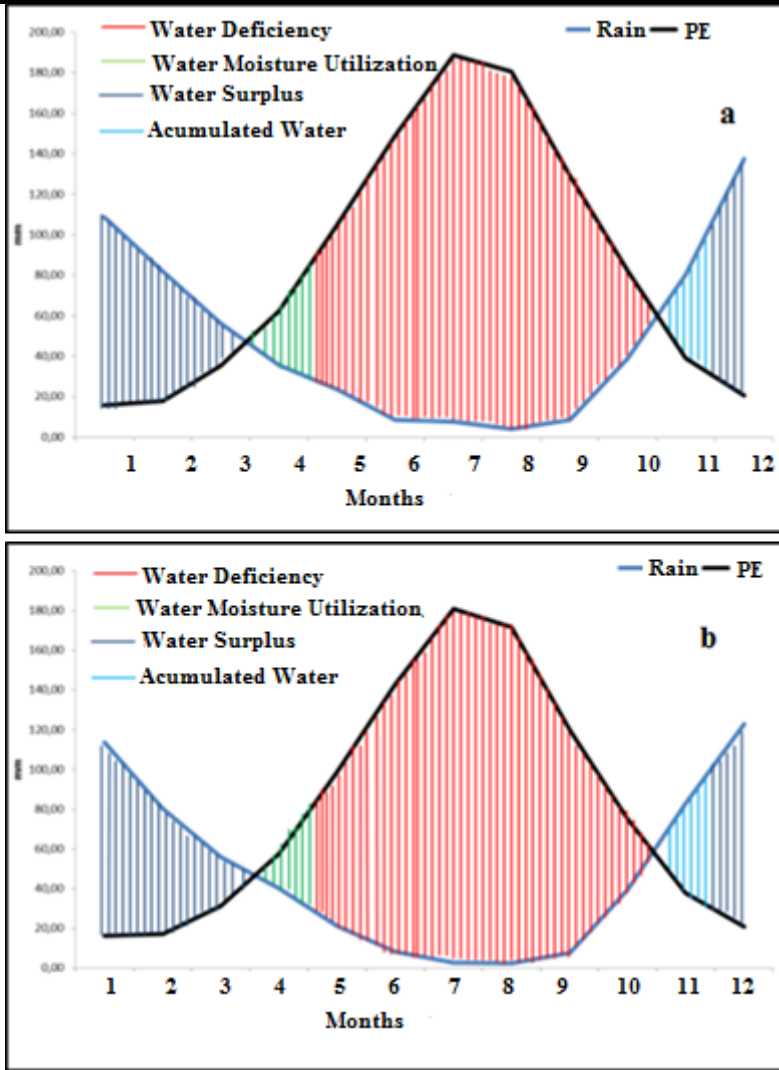

Figure 4. Water balances of Mersin (a) and Erdemli (b) (According to Thornthwaite's method)

Erinç Drought Index

Data from the Mersin meteorology station were examined in this stage of the study. The Erinç drought index was established using monthly maximum temperature and total precipitation data. Thus, arid and humid years were detected. Extreme climatic conditions have been frequently experienced over the last 15 years. For example, 2009 was recorded as being the driest year within the last 55 years. On the other

hand, Mersin had also experienced the most humid climatic conditions since 1968 in 2001 and 2012.

Studies show that extreme climatic conditions are experienced in the Mediterranean Region every 10 years (Ölgen, 2010). Indeed, similar results were obtained for Mersin using the Erinç index as well. According to the results obtained, Mersin experienced extreme climatic conditions in 5 of the last 15 years. This indicates that extremely humid and dry climatic conditions are experienced in Mersin every 5 years. Extreme climatic conditions were experienced in 12 of the 55-year period between 1960 and 2014 (Figure 5). This shows that extreme cases are observed more frequently in Mersin when compared with the the Mediterranean Region on whole.

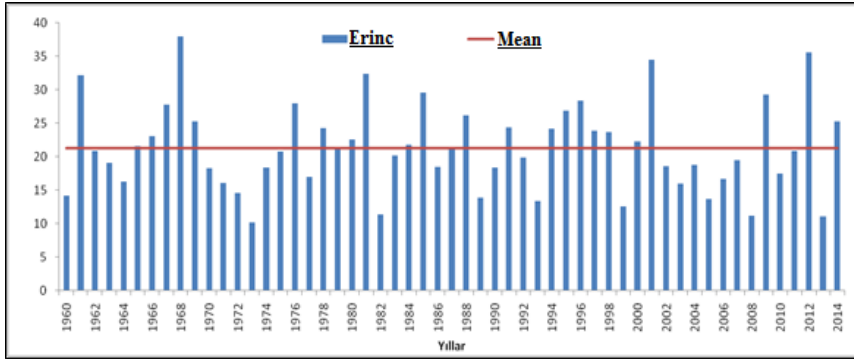

Figure 5. Dry and humid years in Mersin (According to Erinç's method).

The Erinç Drought Index was applied to the meteorological data of the district of Erdemli, located west of Mersin. Studies report that the Mediterranean Region will be one of the most severely affected regions from climate change as it has been experienced in recent years (Karabulut and Çelik, 2012; Kum and Çelik, 2013). The Erinç Drought Index findings derived from GDM data of the district of Erdemli are similar to results of other studies conducted in the Mediterranean Region. In other words, it is seen that dry climatic conditions are dominant in the Mediterranean Region over recent years. Examining the Erinç Drought Index results in terms of periods, the average Erinç Index value was 21.9 between 1963 and 1982, whereas it has dropped to 19.5 over the last 15 years (Figure 6).

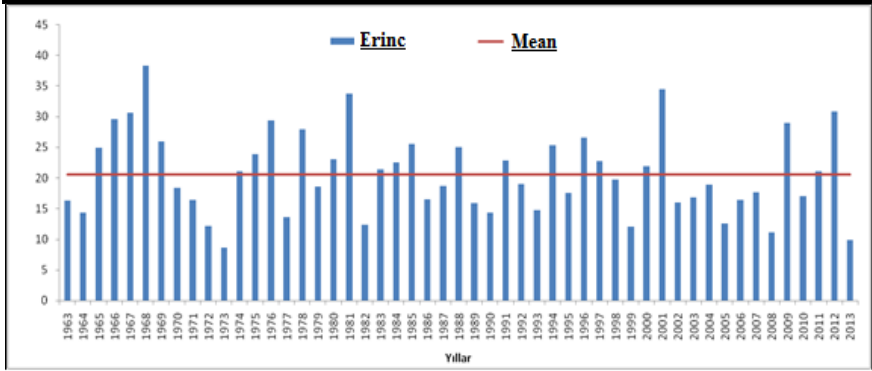

Figure 6. Dry and humid years in Erdemli (According to Erinc's method).

Standardized Precipitation Index (SPI)

The SPI method was applied to the annual precipitation data in this section. This method was applied to selected test areas in the Mediterranean Region. Humid and dry periods in the last 15 years determined using the Erinc Index were examined by being comparing with monthly SPI results. 2008, the driest year observed in Mersin recent years according to Erinc Model, was examined on a monthly scale. Accordingly, an attempt was made to answer, "Which month did show the highest precipitation deficiency and cause the drought observed in 2008?" and other similar questions.

The SPI analysis results for 2008 show that precipitation deficiency had been experienced in almost all of periods of the year. However, there was a negative trend in especially winter months. 2001 and 2012 were the most humid periods observed in recent years. Considering monthly SPI values for these periods, it is seen that the humidity in 2001 resulted from the severe precipitation in December. The precipitation in December of 2001 was the highest of the last 55 years. In addition to December, humid climate conditions were observed in August 2001 as well.

No significant positive trend was present in the other months. October, December and January were humid during 2012. 2014 was also a year with humid climate conditions. The humid periods of 2014 included March, May, August, September, and November. March of 2014 was the most humid month of March between 1988 and 2014 (Figure 7).

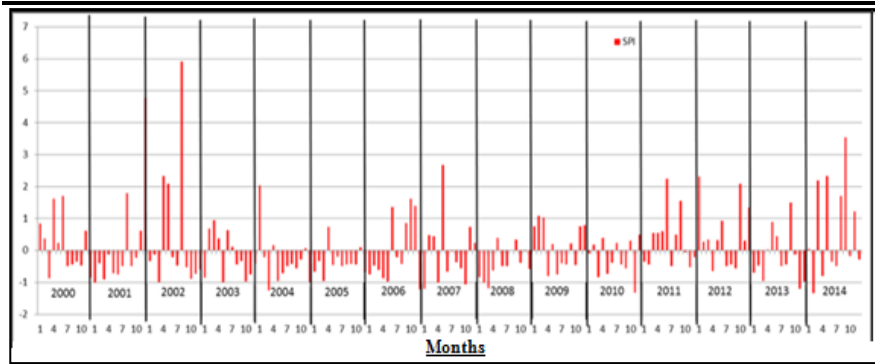

Figure 7. Dry and humid years in Mersin (According to SPI method).

The results of the SPI analysis performed using the monthly precipitation data of the district of Erdemli between 1965-2013 and the results of the SPI analysis performed for Mersin are similar. Monthly drought results of 2008, which stand out as the district of Erdemli's dry period, show that there was a drop in winter precipitation in particular. Dry climate conditions were observed in the period between December and May. A precipitation deficiency in winter usually results in drought for the district of Erdemli as the highest level of precipitation is observed in winter. This leads to stress conditions for plants, which need atmospheric water to grow. As in Mersin, 2001 and 2012 were also humid years for the district of Erdemli. December 2001 was an exceptionally humid period for Erdemli. The severe precipitation in this period increased the total precipitation in 2001 and caused the entire year to appear humid. There were no humid months in 2001 with the exception of August, November, and December. The humidity in 2012, on the other hand, was observed in almost all of the months of that year. It is noted that winter months were especially humid during that year. Since the humidity in 2012 had been distributed across all of the months of that year, it was had a greater impact on plant growth. It is expected that the vegetation index values for 2012 are higher than those of 2001 for the district of Erdemli. There was no exceptionally humid or extremely humid month in 2001 except for June. However, moderately humid climate conditions were observed nearly in all months of the year (except for March, August and September) (Figure 8).

Climate Classification And Drought Analysis Of Mersin

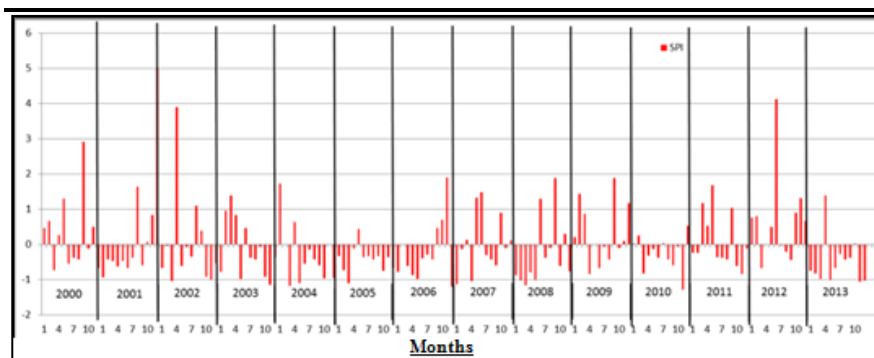

Figure 8. Dry and humid years in Erdemli (According to SPI method).

The SPI drought analysis was applied to selected stations in the Mediterranean Region in this section of the study. Drought analysis was conducted in 3-month periods. 2001, 2006 and 2010 stand out as dry years in SPI analysis results for Mersin during the spring. The spring of 2008 stands out as a dry period across all stations except for the Mersin station. The spring of 2010 seems to be a dry period throughout the region as well. The spring of 2011, on the other hand, was found to be a humid period throughout the region (Table 9).

Table 9. Seasonal SPI analysis results of Mersin

<i>Year</i>	<i>Spring</i>	<i>Summer</i>	<i>Winter</i>	<i>Autumn</i>
2000	Normal	Abnormally Humid	Abnormally Humid	Normal
2001	Moderately Dry	Normal	Extremely Dry	Normal
2002	Moderately Humid	Extremely Humid	Abnormally Dry	Moderately Dry
2003	Abnormally Humid	Normal	Normal	Moderately Dry
2004	Moderately Humid	Severely Dry	Moderately Humid	Normal
2005	Normal	Abnormally Dry	Moderately Dry	Normal
2006	Severely Dry	Abnormally Humid	Moderately Dry	Extremely Humid
2007	Moderately Humid	Normal	Normal	Normal
2008	Moderately Dry	Abnormally Dry	Extremely Dry	Normal
2009	Abnormally Humid	Moderately Dry	Very Moist	Abnormally Humid
2010	Abnormally Dry	Normal	Normal	Moderately Dry
2011	Moderately Humid	Moderately Humid	Normal	Normal

2012	Normal	Normal	Extremely Humid	Moderately Humid
2013	Normal	Normal	Severely Dry	Normal
2014	Extremely Humid	Normal	Normal	Moderately Humid

Percent of Normal Index (PNI)

The PNI was calculated using the monthly precipitation data from the Mersin station between 1965-2014. PNI results seem to be consistent with those obtained from the Erinç and SPI models. The PNI shows that 2008 was a dry year. Severe drought was observed across 6 months of 2008 (January, February, March, April, June and July), i.e. half of the year. Humid conditions were observed in 2012. The humidity in Mersin in 2012 was detected in the Erinç and SPI models as well. In addition to 2012, another remarkable year was 2009. The humidity was above normal in January, February, March, September, November, and December of 2009. Another similarity between 2009 and 2012 is that the humidity was experienced especially during winter (Figure 9).

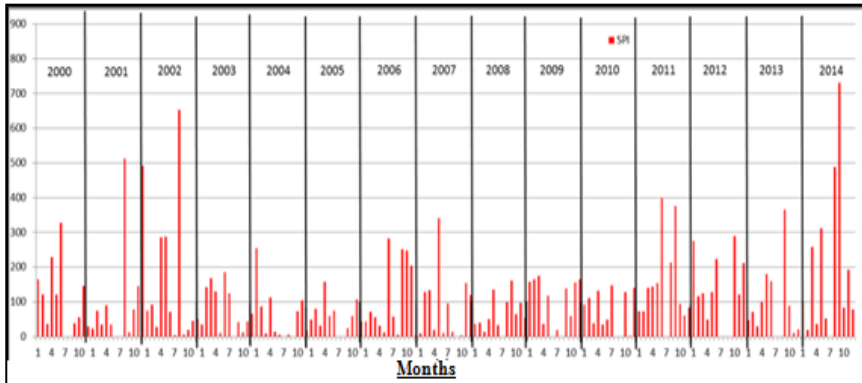

Figure 9. Dry and humid years in Mersin (According to the PNI method).

PNI analysis was applied to the precipitation data from the Erdemli station between 1965-2013. Accordingly, dry conditions in 2008 seem to be reflected in the PNI results as well. With the exception of 3 months, nearly all of months in 2008 were dry. According to the Erinç Drought Index results, 2001 was more humid compared to other years in the district of Erdemli. However, SPI and PNI results show that this not to be case. To clarify, the humidity observed in 2001 mainly stems

from a single month: December. Humid conditions were observed in almost all of the months of 2009 and 2012. Indeed, PNI results demonstrate the same. With the exception of 4 months in 2009 and 3 months in 2012, nearly all months were humid during both years. In 2001, on the other hand, only 4 months were humid. However, the severity of humidity in these months was high in 2001. The severity of humidity particularly in the month of December indicates that December 2001 was the single most humid December in recent years (Figure 10).

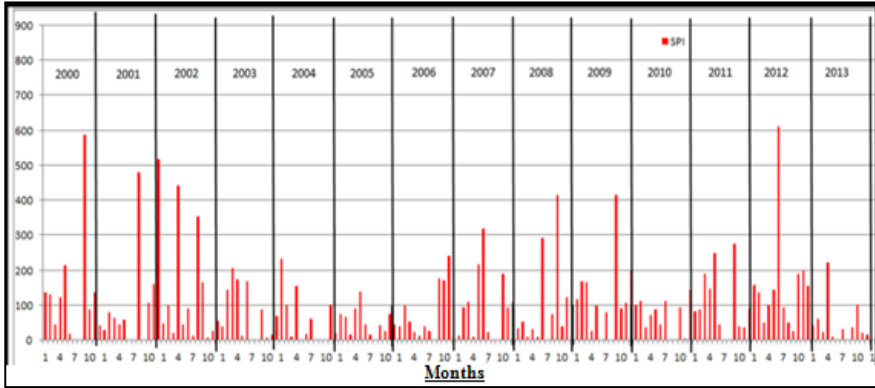

Figure 9. Dry and humid years in Erdemli (According to PNI method).

Conclusion

The SPI, PNI, and Erinç indices were used to conduct drought analysis for the region of Mersin. Findings show that Mersin has a risk of drought. All of the indices used in the study show that severe droughts have been experienced in Mersin over recent years. Several dry periods were detected, especially within the last 15 years. 2009 proved to be Mersin's driest year within the past 55 years. In addition, 2008 also stands out as a period in which a severe drought was observed. In contrast, 2001 and 2012 were found to be periods with humid climate conditions. Findings obtained from the PNI, SPI and Erinç indices are consistent with one other. This increases the reliability of dry and humid periods detected in our study.

Our study shows similar results with other studies pertaining to various stations in Turkey's Mediterranean region. Previous studies show that the severity of drought is increasing in this region. It has

been observed in this study that the severity as well as the duration of drought is gradually increasing in Mersin.

The Mediterranean Region including Mersin is among important vegetation zones for Turkey and contain fertile farmland. Drought has adverse effects on a broad scale spanning agriculture and irrigation to vegetation cover and food supply. Given that, it is seen that drought experienced in Mersin has negative effects. Therefore, it is necessary to take measures against drought. As a initial step, drought-monitoring centers need to be built in cities across the Mediterranean Region. Experts recruited in these centers need to be able to use modern techniques for the early detection of drought on a sufficient scale. Considering that drought occurs in Mersin every 10 years, farmers must be informed and trained on this subject. Additionally, good management of water resources in case of drought is of vital importance as drought shows its severest impact on wetlands.

Drought-related studies should focus on the Mediterranean Region as this region is faced with major drought-related problems. It is both vitally important and very difficult to identify the severity and duration of drought in advance. Thus, studies on drought must also develop facilitating methods for determination of drought severity as well as for the early detection of dry periods.

BIBLIOGRAPHY

- AKBAŞ, A. 2014. "Türkiye Üzerindeki Önemli Kurak Yıllar" Coğrafi Bilimler Dergisi, 12 (2), 101-118.
- ALLEY, W.M., 1984. "The Palmer drought severity index: limitations and assumptions". Journal of Application Meteorology 23 (7), 1100-1109.
- BACANLI, Ü. G. ve SAF, B. 2005. "Kuraklık Belirleme Yöntemlerinin Antalya İli Örneğinde İncelenmesi", Antalya Yöresinin İnşaat Mühendisliği Sorunları Sempozyumu, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/11138.pdf>, (Erişim Tarihi:14.03.2017).
- BAHADIR, M. 2011. "Akdeniz Bölgesi'nde Sıcaklık ve Yağışın Gelecekteki Eğilimleri ve Olası Sonuçları", The Journal Of International Social Research, 4, (19), ss. 364-378.
- ÇİÇEK, İ. 1995. "Türkiye'deki Kurak Dönemin Yayılışı ve Süresi (Thornthwaite Metoduna Göre)" Ankara Üniversitesi, Türkiye

Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S:4, s:77-101, ANKARA,

- DAI, A.,K. E. TRENBERTH, and T. QIAN, 2004. A global dataset of Palmer drought severity index for 1870–2002: Relationship with soil moisture and effects of surface warming. *J. Hydrometeor.*,5, ss.1117–1130.
- DOĞAN, S. 2013. Konya Kapalı Havzası Kuraklık Karakterizasyonunun Zamansal Konumsal Analizi. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- DOĞAN, S., BERKTAY, A., SINGH, V.P., 2012. Comparison of multi-monthly rainfall-based drought severity indices, with application to semi-arid Konya closed basin, Turkey. *J. Hydrol.* 470–471, ss. 255–268.
- DOESKEN, N. J., T. B. MCKEE, and J. D. KLEIST, 1991. Development of a surface water supply index for the western United States: Final report. *Climatology Rep.* 91-3, Colorado State University, ss. 1-76.
- ERİNÇ, S., 1965. Yağış Müessiriyeti Üzerine Bir Deneme ve Yeni Bir İndis. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Yayınları (41), İstanbul.
- GIBBS, W. J., and J. V. MAHER, 1967. "Rainfall Deciles as Drought Indicators", Bureau of Meteorology Bulletin, No. 48, Commonwealth of Australia, ss. 1-33.
- HEIM, R. R., Jr., 2002. "A review of twentieth-century drought indices used in the United" States. *Bull. Amer. Meteor. Soc.*,83, ss. 1149–1165.
- KEYANTASH, J., and J. A. DRACUP, 2002. The quantification of drought: An evaluation of drought indices. *Bull. Amer. Meteor. Soc.*,83, 1167–1180.
- KIYMAZ, S, GÜNEŞ, V. ve MURAT A. 2011 "Standartlaştırılmış Yağış İndeksi İle Seyfe Gölünün Kuraklık Dönemlerinin Belirlenmesi." Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 28 (1), ss.91-102.
- MCKEE, T.B., DOESKEN, N.J., KLEIST, J. 1993. "Drought Monitoring with Multiple Time Scales", January 15-20, American

- Meteorological Society, Proceeding of The 9th Conference on Applied Climatology, Boston, ss. 233-236.
- MGM, 2013. İklim sınıflandırmaları, Klimatoloji Şube Müdürlüğü Çalışanları, url: http://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklim_siniflandirmalari.pdf
- NARASIMHAN, B., and R. SRINIVASAN, 2005. Development and evaluation of soil moisture deficit index (SMDI) and evapotranspiration deficit index (ETDI) for agricultural drought monitoring. *Agric. Forest Meteorology*, 133, ss. 69–88.
- PALMER, W. C., 1965. Meteorological drought. U.S. Weather Bureau Research Paper 45, ss. 1-65.
- SHAFER, B. A., and L. E. DEZMAN, 1982. "Development of a surface water supply index (SWSI) to assess the severity of drought conditions in snowpack runoff areas", Proc. 50th Annual Western Snow Conf., Reno, NV, Western Snow Conference, ss. 164–175.
- SVOBODA, M. and COAUTHORS, 2002. "The drought monitor", Bull. Amer. Meteor. Soc., 83, ss. 1181–1190.
- ŞAYLAN, L., DURAK, M., ŞEN, O., 1997. "Kuraklık ve Etkileri", Meteorolojik Karakterli Doğal Afetler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, ss.433-444, Ankara.
- TATLI ve TÜRKEŞ 2011. "Empirical Orthogonal Function analysis of the palmer drought indices". *Agricultural and Forest Meteorology* 151, ss. 981–991.
- TATLI, H., 2015. "Detecting Persistence of Meteorological Drought Via Hurst Exponent ", *Meteorological Applications*, 22, ss. 763-769.
- TAVŞANOĞLU, Ç., GÜRKAN, B. 2004. "Akdeniz Havzasında bitkilerin kuraklık ve yangına uyumları". *Ot Sistemantik Botanik Dergisi* 11: ss. 119-132.
- THORNTON, 1948. "An approach toward a rational classification of climate" *Geographical Review*, 38, ss. 55–94
- TSAKIRIS, G., and H. VANGELIS, 2005. "Establishing a drought index incorporating evapotranspiration", *Eur. Water*, 9–10, ss. 3–11.
-

- TSAKIRIS, D. PANGALOU, and H. VANGELIS, 2007. "Regional drought assessment based on the reconnaissance drought index (RDI)", *Water Resour. Manage.*,21, ss. 821–833.
- TOSUNOĞLU, F. 2014. Türkiye'deki Meteorolojik Ve Hidrolojik Kuraklıkların Atmosferik Salınımlarla Olan İlişkilerinin İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- TÜRKEŞ, M. 1996. "Meteorological drought in Turkey: A historical perspective, 1930-1993", *Drought Network News*, University of Nebraska, 8.
- TÜRKEŞ, M., AKGÜNDÜZ, A. S., DEMİRÖRS, Z. 2009. "Palmer Kuraklık İndisi'ne göre İç Anadolu Bölgesi'nin Konya Bölümü'ndeki kurak dönemler ve kuraklık Şiddeti". *Coğrafi Bilimler Dergisi* 7, ss. 129-144.
- TÜRKEŞ, M. ve TATLI, H. 2008. "Türkiye'de kuraklık olasılıklarının standartlaştırılmış yağış indisi (SPI) Kullanılarak Saptanması Ve İklimsel Değişkenlik Açısından Değerlendirilmesi", *Ormanlar Sempozyumu, Bildiriler Kitabı* (Ed., Ünal Akkemik), ss. 55-62. İÜ Orman Fak, 13-14 Aralık 2007, Bahçeköy – İstanbul.
- WERICK, W. J., G. E. WILLEKE, N. B. GUTTMAN, J. R. M. HOSKING, ve J. R. WALLIS, 1994. "National drought atlas developed", *Eos, Trans. Amer. Geophys. Union*,75, 89.
- WILHITE, D. A.,and M. H. GLANTZ, 1985. "Understanding the drought phenomenon: The role of definitions", *Water Int.*,10, ss.111–120.
- YETMEN, H. 2013. Türkiye'nin Kuraklık Analizi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, ss. 1-194.
- ZAIDMAN, M. D., REES, H. G., and YOUNG, A. R., 2002. "Spatio-temporal development of streamflow droughts in north-west Europe", *Hydrol.Earth Syst. Sci.*, 5(4), ss. 733–751.

**MEDYA OKURYAZARLIĞI PERSPEKTİFİNDEN TARAFTAR
DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ¹****Kadir YILDIZ²****Özge ADA³****Ercan POLAT⁴****Yavuz YILDIZ⁵****ÖZ**

Bu araştırma, taraftarların medya okuryazarlık düzeyleri perspektifinden taraftar davranışlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Bu araştırma betimsel ve ilişkisel tarama modelinde yapılandırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 Türkiye 1. liginde mücadele eden toplam 300 (47 Kadın 253 erkek) Manisaspur taraftarından oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Korkmaz ve Yeşil (2011) tarafından geliştirilen "Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri Ölçeği" ile Koçer (2012) tarafından "Taraftarların Tutum ve Davranışlarını Belirleme ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel analizlerinde parametrik dağılım gösteren veriler için One way Anova, nonparametrik veriler için ise Mann Whitney U test ve Kruskall Wallis H testi uygulanmıştır. Ayrıca ilişkisel tarama için Korelasyon analizi kullanılmıştır.

Elde edilen veriler neticesinde Medya ve Televizyon okuryazarlık düzeyleri alt boyutlarından okuryazarlık ve bağımlılık ile taraftarların tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik alt boyutlardan şiddet ve saldırganlık eğilimi, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörler arasında anlamlı ilişkilerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Okuryazarlık düzeyi alt boyutunun, şiddet ve saldırganlık ile takım yenilgisinin kişiye etkileri alt boyutları arasında negatif ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak taraftarların olumlu davranış içerisinde bulunmalarında sporcu ve taraftarların şiddet ve saldırganlıkla ilgili tutumlarının yanı sıra medya okuryazarlık algılarının da önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçlar, sporla ilgili görüntüleme ve tartışmanın, tutum,

¹Bu çalışma, 21-23 Mayıs 2017 tarihlerinde Bursa'da yapılan 4. Uluslararası Balkan Spor Bilimleri Kongresinde "sözel sunum" olarak sunulmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, kadir.yildiz@cbu.edu.tr

³Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi ozge_ada@windoslive.com

⁴Dr. Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, ercihanpolat@hotmail.com

⁵Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, yavyildiz@hotmail.com

değer ve davranışlarda anlam ve düşünceleri paylaşma fırsatı oluşturabileceğini göstermektedir. Bu açıdan spor kulüplerinin taraftarlarına, spor ve medya okuryazarlığı konularında farkındalık yaratmaları için imkânlar sunmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medya okuryazarlığı, şiddet, futbol, taraftar davranışları, spor

AN ANALYSIS OF FOOTBALL FAN BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE OF MEDIA LITERACY

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyze football fan' behavior from a perspective of media literacy levels.

The study features a descriptive and correlational survey method. The study group consists of 300 (47 women and 253 men) fans of Manisaspor which competes in Turkish Football Federation 1. League in 2016/2017 season. The data collection process was carried out by means of the Media and Television Literacy Levels Scale developed by Korkmaz & Yeşil (2011) and The Questionnaire for Measuring Fans' Attitudes and Behavior developed by Koçer (2012). The data were analyzed through One Way Anova tests, Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests for the data meeting normality of distribution assumption and for nonparametric data respectively. Correlation analysis was also conducted to reveal any correlational pattern.

The findings of the study show that the two subscales of media literacy, namely literacy and dependence are significantly correlated with fans' propensity to engage in violent and aggressive behavior, the effects of the team's defeat on the individual, support for the team and provoking factors. Literacy is significantly and negatively correlated with violence and aggression, and the effects of the team's defeat on the individual. It is concluded that media literacy, along with violent and aggressive attitudes of players and fans, has a significant role in developing positive fan behavior. These findings reveal that televising and discussion of sports could create opportunities for sharing of ideas and meaning in attitudes, values and behavior. Sports clubs are recommended to provide their fans with opportunities to create awareness on sports and media literacy issues.

Keywords: Media literacy, violence, football, fan behavior, sports

Giriş

Latince "ortada bulunan" anlamındaki medius sözcüğünden türeyen medya kavramı, İngilizce'deyse tekil medium ve çoğul media sözcüklerine karşılık gelmektedir. Bu kavram, bireylerarası iletişimden farklı olarak uzaktan ilişki kurma odaklı bir anlam

çermektedir (Maigret, 2014). Medya, kullandığı dil ve söylemlerle bireyleri ortak hedeflere yönlendirecek zihinsel anlam haritalarının oluşmasını sağladığı için iktidarların vazgeçilmez bir istek üretim aracı olarak ifade edilmektedir (Talimciler, 2014).

21. Yüzyılda dünya, medya tarafından kontrol edilen, teknolojiye bağımlı bir yaşam sürülen ve gittikçe küreselleşen bir yapı haline dönüşmüştür (Kellner & Share, 2007). Böylece kitle iletişim araçları günümüzde yaşamımızın birçok alanına etki eden ve hayatımızın biçimlenmesinde etkin bir işlev üstlenen bir işleve sahip olmuştur. Bireylerin alışkanlıkları, dünyaya bakış açıları, ilişkilerden ve hayattan beklentileri, başarıları, duyguları, sağlıkları, sorunları ve sorunlara ilişkin çözüm olanakları gibi birçok etmende medyanın etkisi görülmektedir (Potter, 2004).

Bilgiye erişimin bu denli değişikliğe uğraması sonucunda artık gazete, dergi, televizyon, bilgisayar ve internet gibi çeşitli kitle iletişim araçları, okuma-yazma becerisinden daha fazlasını gerektirmektedir. Bu gereksinim medya okuryazarlığı, internet (ağ) okuryazarlığı ve elektronik okuryazarlık gibi kavramların ortaya çıkmasında neden olmuştur (Sevim, 2013; Som ve Kurt, 2012). Bu kavramlardan medya okuryazarlığı kısaca geniş ve değişik iletişim mesajlarına ulaşabilme, analiz edebilme, üretme ve değerlendirme olarak ifade edilmektedir (Aufderheide & Firestone, 1993). İçerik olarak incelendiğinde ise medya okuryazarlığı; televizyon, radyo, gazete, internet ve diğer bilgi iletim kanallarını aktif kullanma, iletilen mesajlardaki bilgiyi analiz edebilme, değerlendirebilme ve iletebilme becerilerini içermektedir (Karaman ve Karataş, 2009). Aufderheide'e (1993) göre ise medya okuryazarlığı; büyük çeşitlilik gösteren formlardaki mesajlara ulaşma, bunları çözümleme, değerlendirme ve iletmeye yeteneği olarak ifade edilmektedir. Hoehsmann & Poyntz'a (2012) göre de, medya okuryazarlığı günlük yaşamımızda medyanın sosyal ve siyasi etkilerini tanımamıza ve bunlarla yakın ilişki kurmamıza etkili bir unsur olarak belirtilmektedir.

Medya, izleyici davranışları üzerindeki etkisini iletişim süresince yoğun ve derin mesajlarla gerçekleştirmektedir (Silverblatt, Miller, Smith & Brown, 2014). Bireyler, medyadaki imgelerden faydalanmak suretiyle içinde yaşadıkları toplumsal gerçekliği ve yaşananları yorumlayabildikleri için medyanın yönlendirmelerinden de etkilenebilmektedirler (Talimciler, 2014).

Geleneksel medya kapsamında 1900'lü yıllara kadar pasif ve alıcı konumunda yer alan futbol taraftarları, yeni medya araçlarının bireysellik vurgusu ile artık medya metinleri üretme imkânına sahip, aktif ve katılımcı bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Futbol taraftarları üretmiş oldukları medya metinleriyle hem sosyal medya ortamlarında hem de futbolun yapısal unsurlarında bir takım değişim

ve dönüşüme sebep olmuşlardır (Schirato, 2016). Bu değişim ve dönüşüm; taraftar örgütlenmeleri, futbol müsabakalarını izleme ve transfer oluşum süreçleri gibi birçok futbol taraftarlarının davranışlarında ve özünde futbolun birçok yapısal unsurunda etkili olmuştur (Sayan ve Sanje, 2014). Boyle ve Haynes (2009), medyanın spor etkinliklerle ilgili söylemlerin üretilmesinde, yeniden oluşturulmasında ve yayılmasında önemli bir role sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Global olarak medya ve taraftarlık ilişkileri 1950’li yıllardan itibaren kurumsallaşmaya başlamış (Wenner, 1998) ve bu durum ülkemizde 1960’lı yıllarla birlikte televizyon ve radyonun toplumsal anlamda artan etkisiyle futbol ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye’de spor özellikle futbol kitlelerin ilgisini üzerinde toplamayı başaran niteliği ile her zaman ön planda olmuştur. Bu ilginin artmasında ise en önemli rolü, kitle iletişim araçları gerçekleştirmektedir. Çünkü sportif etkinliklerin topluma/taraftarlara/izleyicilere ulaşmasında en önemli rol medyaya düşmektedir.

Bu bilgiler ışığında bilgi toplumu olma yolunda spor taraftarlarına medya ve televizyon okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasının önemli bir süreç olduğu söylenebilir. Ancak taraftarların ne düzeyde medya ve televizyon okuryazar olduğunun tespit edilmesi ve bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, medya okuryazarlığı perspektifinden taraftar davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel istatistik, örnekleme değişkenler ve değişken kombinasyonları üzerinden sunarken (Tabachnick & Fidel, 2015); İlişkisel tarama modeli ise araştırmacıların iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki düzeyini ölçmek amacıyla kullandığı modeldir (Cresswell, 2014).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden uygun örneklem yoluyla seçilen 2016-2017 Türkiye 1. liginde mücadele eden toplam 47 kadın, 253 erkek olmak üzere toplam 300 Manisaspor taraftarından oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Korkmaz ve Yeşil (2011) tarafından geliştirilen “Medya ve Televizyon Okuryazarlık

Düzeyleri Ölçeği”; Koçer (2012) tarafından geliştirilen “Taraftar Tutum ve Davranışları ölçeği” ile araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri Ölçeği: 18 madde ve 2 alt boyuttan (Okuryazarlık ve Bağımlılık) oluşan 5’li likert tipi bir ölçme aracıdır. Okuryazarlık 13 madde, Bağımlılık alt boyutu ise 5 maddeden oluşmaktadır. Güvenirlik katsayılarına ilişkin bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. *Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri Ölçeği Güvenirlik katsayıları*

Faktörler	Orijinal çalışma (Korkmaz ve Yeşil, 2011) Güvenirlik (α)	Mevcut araştırma için Güvenirlik (α)
Okuryazarlık	0.91	0.89
Bağımlılık	0.85	0.84

Taraftar Tutum ve Davranışları Ölçeği: Koçer (2012) tarafından geliştirilen ölçme aracı 26 maddeden oluşan 5’li likert tipi bir yapıya sahiptir. Ölçek şiddet ve saldırganlık eğilimi, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörler olmak üzere 4 alt boyuttan meydana gelmektedir. Tablo 2’de Taraftarların tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ölçme aracının güvenirlik katsayıları verilmiştir.

Tablo 2. *Taraftarların Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye yönelik ölçme aracının güvenirlik katsayıları*

Faktörler	Orijinal çalışma (Koçer, 2012) Güvenirlik (α)	Mevcut araştırma için Güvenirlik (α)
Şiddet ve Saldırganlık Eğilimi	0.95	0.97
Takım Yenilgisinin Kişiye Etkileri	0.89	0.84
Takımın Desteklenmesi	0.86	0.86
Taraftarı Tahrik Eden Faktörler	0.85	0.90

Kişisel Bilgi Formu: Bu bölümde katılımcılara yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir, meslek gibi kişisel bilgilerin yanı sıra, teknolojik araçların kullanımına ilişkin bazı sorular yöneltilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 paket programı kullanıldı. Verilerin normalliğinin sınanmasında Skewness ve Kurtosis değerlerine bakıldı. Parametrik verilerin kıyaslanmasında One Way Anova, nonparametrik testlerde ise Mann Whitney U test ve

Kruskal Wallis H testi uygulandı. Ayrıca medya ve televizyon okuryazarlık ölçeği ve taraftarların tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ölçme aracı alt boyutları arasındaki ilişkilerin tespitinde Pearson Korelasyon analizi kullanıldı. Verilerin istatistiksel gösterimlerinde frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verildi. Anlamlılık düzeyi 0.05 seviyesinde kurgulandı.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde istatistiksel analizler neticesinde elde edilen bulgulara ilişkin tablo ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler

Değişkenler		Sayı	%	Toplam	\bar{X}	S	En Az	En Çok
Cinsiyet	Kadın	47	15.7	300				
	Erkek	253	84.3					
Medeni durum	Evli	53	17.7	300				
	Bekâr	247	82.3					
Eğitim durumu	İlköğretim	26	8.7	300				
	Lise	97	32.3					
	Üniversite	151	50.3					
	Lisansüstü	26	8.7					
Bilgisayara sahip olma durumu	Evet	237	79.0	300				
	Hayır	63	21.0					
Akıllı telefona sahip olma durumu	Evet	282	94.0	300				
	Hayır	18	6.0					
Kullanılan sosyal medya araçları	Facebook	106	35.3	300				
	Twitter	21	7.0					
	Instagram	137	45.7					
	Snapchat	20	6.7					
	Diğer	16	5.3					
Depasman maçlarına gitme durumu	Evet	179	59.7	300				
	Hayır	121	40.3					
Lisanslı ürün satın alma durumları	Evet	225	75.0	300				
	Hayır	75	25.0					
Müsabaka izleme ortamı	Tribünde izlerim	161	53.7	300				
	Televizyonda izlerim	120	40.0					
	Diğer	19	6.3					
Taraftarlık düzeyi	Düşük şiddet	63	21	300				
	Orta şiddet	74	24.7					
	Yüksek şiddet	163	54.3					
Okuryazarlık				300	3.33	0.84	1.00	5.00
Bağımlılık				300	2.62	1.07	1.00	5.00
Şiddet ve saldırganlık eğilimi				300	2.50	1.32	1.00	5.00
Takım yenilgisinin kişiye etkileri				300	2.89	1.07	1.00	5.00

Medya Okuryazarlığı Perspektifinden Taraftar Davranışlarının İncelenmesi

Takımın desteklenmesi				300	3.76	1.05	1.00	5.00
Taraftarı tahrik eden faktörler				300	3.61	1.20	1.00	5.00

Tablo 3'te araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler, medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ölçeğin alt boyutlarına ilişkin frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri sunulmuştur.

Katılımcıların % 59.7'si (179) takımlarını desteklemek üzere deplasman maçlarına gittiklerini belirtirken, aynı zamanda katılımcıların büyük bir çoğunluğu destekledikleri takımın müsabakasını tribünden izlediklerini ifade etmişlerdir (% 53.7; 161). Araştırmaya katılan taraftarlar kendilerini yüksek şiddet taraftarlık grubunda gördüklerini belirtmişlerdir (% 54.3; 163). Medya ve televizyon okuryazarlığı, okuryazarlık (3.33 ± 0.84) alt boyutu ortalaması bağımlılık (2.62 ± 1.07) alt boyutundan yüksek tespit edilmiştir.

Tablo 4. Eğitim durumuna göre medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin ANOVA testi sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	S	Varyansın Kay.	KT	Sd	KO	F	p	Fark grup
Okuryazarlık	1.İlköğretim	26	3.11	1.00	Grup arası Grup içi Toplam	11.95	3	3.98	5.97	0.00	3 - 2
	2.Lise	97	3.09	0.88		197.67	296	0.67			
	3.Üniversite	151	3.49	0.75		209.62	299				
	4.Lisansüstü	26	3.55	0.73							
Bağımlılık	1.İlköğretim	26	2.60	1.04	Grup arası Grup içi Toplam	1.93	3	0.64	0.55	0.64	
	2.Lise	97	2.51	1.00		343.16	296	1.16			
	3.Üniversite	151	2.69	1.12		345.09	299				
	4.Lisansüstü	26	2.67	1.13							
Şiddet ve saldırganlık eğilimi	1.İlköğretim	26	2.70	1.25	Grup arası Grup içi Toplam	19.48	3	6.49	3.82	0.01	2 - 3
	2.Lise	97	2.72	1.26		502.98	296	1.70			
	3.Üniversite	151	2.26	1.26		522.47	299				
	4.Lisansüstü	26	2.93	1.70							
Takım yenilgisinin kişiye etkileri	1.İlköğretim	26	3.00	0.92	Grup arası Grup içi Toplam	32.63	3	10.87	10.42	0.00	2 - 3
	2.Lise	97	3.34	0.94		309.10	296	1.04			
	3.Üniversite	151	2.61	1.08		341.74	299				
	4.Lisansüstü	26	2.76	1.04							
Takımın desteklenmesi	1.İlköğretim	26	4.06	0.93	Grup arası Grup içi Toplam	32.82	3	10.94	10.96	0.00	1 - 3 2 - 3
	2.Lise	97	4.18	0.92		295.35	296	1,00			
	3.Üniversite	151	3.46	1.08		328.17	299				
	4.Lisansüstü	26	3.71	0.83							
Taraftarı tahrik eden faktörler	1.İlköğretim	26	4.02	1,07	Grup arası Grup içi Toplam	33.76	3	11.25	8.44	0.00	1 - 3 2 - 3
	2.Lise	97	4.01	1,02		394.74	296	1.33			
	3.Üniversite	151	3.31	1,22		428.49	299				
	4.Lisansüstü	26	3.44	1,32							

Analiz sonuçları, okuryazarlık düzeylerinin eğitim durumu değişkeni bakımından anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir, $F_{(3, 296)}=5.97$, $p<.05$. Üniversite düzeyinden mezun olan katılımcıların medya okuryazarlık düzeyleri lise düzeyine göre yüksek tespit edilmiştir.

Eğitim durumu ile taraftarların tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ölçeğin alt boyutlarından şiddet ve saldırganlık eğilimi arasında $F_{(3, 296)}=3.82$, $p<.05$ düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe taraftarın şiddet ve saldırganlık eğilimi azalmaktadır. Takım yenilgisinin kişiye etkilerinin eğitim durumuna bağlı olarak anlamlı bir şekilde değiştiği görülmektedir. $F_{(3, 296)}=10.42$, $p<.05$. Takımın desteklenmesi boyutu ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir $F_{(3, 296)}=10.96$, $p<.05$. Eğitim düzeyi arttıkça taraftarların takımlarına olan desteklerinin azaldığı görülmüştür. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Games-Howell (homojen olmayan gruplarda) ve Tukey test sonuçlarına göre İlköğretim düzeyinde ($\bar{x} = 4.06$) ve lise düzeyinde ($\bar{x} = 4.18$) yüksek tespit edilirken üniversite düzeyinde ise ($\bar{x} = 3.46$) olarak ilköğretim ve lise düzeyine göre düşük ortalama tespit edilmiştir.

Ayrıca taraftarı tahrik eden faktörler alt boyutunun eğitim düzeyine göre anlamlı bir biçimde farklılaştığı görülmüştür $F_{(3, 296)}=8.44$, $p<.05$. Eğitim düzeyi düştükçe taraftar tahrik ortalamaları da artış göstermektedir.

Tablo 5. Müsabaka izleme ortamına göre medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin ANOVA testi sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	S	Varyansın Kay.	KT	Sd	KO	F	p	Fark grup
Okuryazarlık	1.Tribünden	161	3.20	0.87	Grup arası	6.26	2	3.13 0.68	4.57	0.01	2 - 1
	2.TV den	120	3.50	0.73	Grup içi	203.35	297				
	3.Diğer	19	3.30	1.00	Toplam	209.62	299				
Bağımlılık	1.Tribünden	161	2.68	1.07	Grup arası	5.91	2	2.95 1.14	2.59	0.08	
	2.TV den	120	2.62	1.06	Grup içi	339.18	297				
	3.Diğer	19	2.09	1.07	Toplam	345.09	299				
Şiddet ve saldırganlık eğilimi	1.Tribünden	161	3.06	1.37	Grup arası	106.61	2	53.30 1.40	38.07	0.00	1 - 2 1 - 3
	2.TV den	120	1.85	0.93	Grup içi	415.86	297				
	3.Diğer	19	1.94	0.85	Toplam	522.47	299				
Takım yenilgisinin kişiye etkileri	1.Tribünden	161	3.36	0.92	Grup arası	78.10	2	39.05 0.89	43.99	0.00	1 - 2 1 - 3
	2.TV den	120	2.37	0.98	Grup içi	263.63	297				
	3.Diğer	19	2.17	0.93	Toplam	341.74	299				
Takımın desteklenmesi	1.Tribünden	161	4.12	0.90	Grup arası	47.80	2	23.90 0.94	25.32	0.00	1 - 2 1 - 3
	2.TV den	120	3.42	1.01	Grup içi	280.37	297				
	3.Diğer	19	2.94	1.22	Toplam	328.17	299				
Taraftarı tahrik eden faktörler	1.Tribünden	161	4.11	0.97	Grup arası	86.29	2	43.14 1.15	37.44	0.00	1 - 2 1 - 3
	2.TV den	120	3.07	1.15	Grup içi	342.21	297				
	3.Diğer	19	2.83	1.36	Toplam	428.49	299				

Analiz sonuçları incelendiğinde, taraftarların okuryazarlık düzeyleri arasında müsabaka izleme ortamı bakımından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir $F_{(2, 297)}=4.57$, $p<.05$. Diğer bir ifadeyle okuryazarlık düzeyleri müsabaka izleme ortamına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Müsabaka izleme ortamları arasından televizyondan izleme ortalamaları ($\bar{X}=3.50$), tribünden ($\bar{X}=3.20$), ve diğer ortamlardan ($\bar{X}=3.30$) daha yüksek tespit edilmiştir.

Taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında, şiddet ve saldırganlık eğilimleri, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörlerin müsabaka izleme ortamı bakımından anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür.

Bireylerin şiddet ve saldırganlık eğilimleri $F_{(2, 297)}=38.07$, $p<.05$, takım yenilgisinin kişiye etkileri $F_{(2, 297)}=43.99$, $p<.05$, takımın desteklenmesi $F_{(2, 297)}=25.32$, $p<.05$ ve taraftarı tahrik eden faktörler $F_{(2, 297)}=37.44$, $p<.05$ alt boyutlarında müsabakaları tribünden izleyenlerin ortalamaları, televizyon ve diğer ortamdan takip edenlere göre yüksek tespit edilmiştir.

Tablo 6 da taraftarlık düzeyine göre medya ve televizyon okuryazarlığı ile taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanların Kruskal Wallis H testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 6. Taraftarlık düzeyine göre medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark grup
Okuryazarlık	1.Düşük Şiddet	63	157.86	2	0.63	0.73	-
	2.Orta Şiddet	74	150.57				
	3.Yüksek Şiddet	163	147.62				
Bağımlılık	1.Düşük Şiddet	63	133.29	2	3.23	0.20	-
	2.Orta Şiddet	74	152.80				
	3.Yüksek Şiddet	163	156.11				
Şiddet ve saldırganlık eğilimi	1.Düşük Şiddet	63	107.67	2	45.17	0.00	3 - 1 3 - 2
	2.Orta Şiddet	74	119.80				
	3.Yüksek Şiddet	163	180.99				
Takım yenilgisinin kişiye etkileri	1.Düşük Şiddet	63	95.33	2	63.03	0.00	3 - 1 3 - 2
	2.Orta Şiddet	74	118.93				
	3.Yüksek Şiddet	163	186.15				
Takımın desteklenmesi	1.Düşük Şiddet	63	94.53	2	50.93	0.00	2 - 1 3 - 1 3 - 2
	2.Orta Şiddet	74	130.70				
	3.Yüksek Şiddet	163	181.12				
Taraftarı tahrik eden faktörler	1.Düşük Şiddet	63	95.17	2	59.00	0.00	2 - 1 3 - 1 3 - 2
	2.Orta Şiddet	74	122.76				
	3.Yüksek Şiddet	163	184.48				

Taraftarların, taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları incelendiğinde şiddet ve saldırganlık eğilimleri ($\chi^2=45.12$, $p<.05$), takım yenilgisinin kişiye etkileri ($\chi^2=65.03$, $p<.05$), takımın desteklenmesi ($\chi^2=50.93$, $p<.05$), ve taraftarı tahrik eden faktörler ($\chi^2=59.00$, $p<.05$), alt boyutlarının taraftarlık düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Taraftarlık düzeyi arttıkça bireylerin şiddet ve saldırganlık eğilimleri, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörlerin düzeyinde de artış gözlemlendiği söylenebilir.

Tablo 7. Medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin Korelasyon testi sonuçları (Pearson Korelasyon)

Değişkenler		1	2	3	4	5	6
1- Okuryazarlık	r	1					
2- Bağımlılık	r	0.19**	1				
3- Şiddet ve saldırganlık eğilimi	r	-0.29**	0.18**	1			
4- Takım yenilgisinin kişiye etkileri	r	-0.16**	0.23**	0.65**	1		
5- Takımın desteklenmesi	r	-0.05	-0.02	0.20**	0.46**	1	
6- Taraftarı tahrik eden faktörler	r	-0.07	0.13*	0.49**	0.65**	0.64**	1

Tablo 7 incelendiğinde, taraftarların medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ölçeği okuryazarlık alt boyutu ile bağımlılık arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki tespit edilirken ($r=0.19$, $p<.05$); Okuryazarlık boyutu ile şiddet ve saldırganlık eğilimi ($r=-0.29$, $p<.05$) ve takım yenilgisinin kişiye etkileri ($r=-0.16$, $p<.05$) arasında negatif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Taraftarların okuryazarlık düzeyleri arttıkça bağımlılıklarında arttığı söylenebilir. Ayrıca okuryazarlık düzeyleri arttıkça taraftarların şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin azaldığı ifade edilebilir.

Şiddet ve saldırganlık eğilimi alt boyutu ile bağımlılık arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r=0.18$, $p<.05$); takım yenilginin kişiye etkileri ile bağımlılık arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r=0.23$, $p<.05$); takım yenilginin kişiye etkileri alt boyutuyla şiddet ve saldırganlık eğilimi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ($r=0.65$, $p<.05$) ilişki tespit edilmiştir. Medya bağımlılığı yüksek olan

bireylerin şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin de fazla olduğu, ayrıca taraftarların takımlarının yenilmesi durumunda taraftarların şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin de artabileceği söylenebilir.

Takımın desteklenmesi ile şiddet ve saldırganlık eğilimi arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r=0.20$, $p<.05$) ve takım yenilgisinin kişiye etkileri arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=0.46$, $p<.05$) korelasyon tespit edilmiştir. Taraftarların takımlarına olan bağlılıklarının taraftarlar üzerinde şiddet ve saldırganlığa yol açabileceği ifade edilebilir.

Taraftarı tahrik eden faktörler ile bağımlılık arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r=0.13$, $p<.05$); taraftarı tahrik eden faktörler ile şiddet arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=0.49$, $p<.05$) ve taraftarı tahrik eden faktörler ile takım yenilgisinin kişiye etkileri ($r=0.65$, $p<.05$) ve taraftarın desteklenmesi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ($r=0.64$, $p<.05$) ilişki tespit edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte bilgi ve iletişim araçlarında da hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm, bilgi toplumu olma yolunda bireylerin medya okuryazarlığı becerilerinin arttırılması açısından önem taşımaktadır. Bireylerde, gelişen teknoloji ve teknolojik araçlar sayesinde olumlu veya olumsuz bir takım davranış değişiklikleri yaşanabilmektedir. Bu durum uluslararası bir etkiye sahip olan sportif etkinliklerin bilinçli bir şekilde takip edilmesinde ve spor sahalarında ortaya çıkan taraftar tutum ve davranışlarının olumlu bir şekle dönüşmesinde de önemli bir role sahiptir.

Medya okuryazarlığı perspektifinden taraftar tutum ve davranışlarının incelenmesi amacıyla yapılan araştırmaya 300 (47 Kadın, 243 Erkek) Manisaspur taraftarı katılmıştır. Taraftarların % 60'ının lisans ve lisansüstü eğitime sahip oldukları tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalar taraftarlık ve eğitim düzeyi arasında ters orantı olduğu yönündedir (Bilir ve Sangün, 2014; Demir ve Talimciler, 2015; Polat ve Sönmezoglu, 2016). Benzer şekilde Kurtçin'in (2006) yapmış olduğu araştırmada da taraftarların eğitim düzeylerinin yüksek olduğu bununla birlikte şiddet eğilimlerinin ise düşük olduğu belirtilmiştir.

Katılımcıların %79'u bilgisayara sahip olduklarını belirtirken; % 94'ü ise akıllı telefona sahip olduklarını belirtmişlerdir. Taraftarların kişisel özellikleri dikkate alındığında, taraftar gruplarının heterojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, kullandıkları iletişim

araçları gibi faktörler incelendiğinde aynı özellikleri taşımayan bireylerin bir araya geldikleri ifade edilebilir.

Taraftarların kullandıkları sosyal ağlar incelendiğinde Instagram (%45.7) ve Facebook (%35.3) kullanımının taraftarlar arasında yaygın olduğu görülmüştür. Demir ve Talimciler (2015), tarafından yapılan araştırmada taraftarlar tarafından en sık takip edilen sosyal ağın facebook (% 95.2) olduğu ifade edilmiştir. Mevcut araştırma ve alanyazın araştırmalarında sosyal ağların taraftar kitleleri tarafından yaygın kullanıma sahip olduğu söylenebilir.

Taraftarların % 59.7 si deplasman maçlarına gittikleri, %75'inin ise taraftarı oldukları takımın lisanslı ürününü satın aldıkları tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda taraftarlardan beklenen tuttıkları takımın lisanslı ürününü almak ve bu şekilde takımlarına destek vermek olarak belirtilmiştir (Demir ve Talimciler, 2015).

Taraftarların müsabaka izleme ortamları incelendiğinde taraftarların %53.7'si müsabakaları tribünden, % 40'ının ise televizyondan izledikleri tespit edilmiştir. Bu durum taraftarlık düzeyi ile yakından ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırmaya katılan taraftarların, taraftarlık düzeyleri yüksek olarak tespit edilmiştir (163; %54.3). Ayrıca Türksoy, Çiçek ve Bayansalduz (2003) yaptıkları araştırmada taraftarların %90'ının müsabakaları televizyondan izlemekten hoşlandıklarını tespit etmişlerdir. Televizyon, günlük yaşamımıza ait değerlerin ve rol kalıpların oluşturulmasında, geniş kitlelere iletilmesinde etkili bir unsurdur. Bu unsur sunduğu görsel seyir zevkiyle milyonlarca bireyi ekrana bağlayabilmektedir (Talimciler, 2014). Özetle demografik değişkenler olarak tanımlanabilecek çeşitli değişkenlerin (Eğitim durumu, taraftarlık düzeyi, teknolojik araçların kullanım durumları vb..) taraftarların tutum ve davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu söylenebilir. Bulgu (2005) yapmış olduğu araştırmada taraftar tutum ve davranışları üzerinde alt kültürün önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir.

Eğitim durumuna ilişkin Anova sonuçları incelendiğinde okuryazarlık alt boyutunda anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. Taraftarların eğitim düzeyi arttıkça okuryazarlık düzeyinin de yükseldiği söylenebilir. Taraftarların şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörlerin eğitim durumuna göre farklılaştığı görülmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça taraftarların şiddet ve saldırganlık eğilimleri, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörlerin azaldığı ifade edilebilir. Benzer şekilde Koçer (2012)'in yapmış olduğu araştırma bulguları mevcut araştırmayı destekler niteliktedir.

Taraftarlık düzeyine göre medya ve televizyon okuryazarlığı ölçeği alt boyutlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları incelendiğinde okuryazarlık ve bağımlılık değişkenlerinin yüksek taraftarlık düzeyine sahip bireylerde anlamlı olmamasına karşın düşük olduğu tespit edilmiştir. Taraftarlık düzeyine göre taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları incelendiğinde taraftarlık düzeyi arttıkça bireylerin şiddet ve saldırganlık eğilimleri, takım yenilgisinin kişiye etkileri, takımın desteklenmesi ve taraftarı tahrik eden faktörlerin düzeyinde de artış gözlemlendiği söylenebilir. Taraftarların takımlarına olan bağlılıkları ve takıma özdeşleşmeleri şiddete sebep olan etmen olarak gösterilebilir. Benzer şekilde Polat ve Sönmezoğlu (2016)'nın yapmış oldukları araştırmada taraftarlık düzeyinin şiddete sebep olan faktörlerden biri olduğu belirtilmiştir.

Medya ve televizyon okuryazarlığı ve taraftar tutum ve davranışları ölçeği alt boyutlarına ilişkin Korelasyon testi sonuçları incelendiğinde medya okuryazarlık alt boyutları ile taraftar tutum ve davranışları alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Taraftarların okuryazarlık düzeyleri arttıkça tutum ve davranışlarda azalmalar olduğu söylenebilir. Ayrıca taraftarların tutum ve davranışları alt boyutları arasındaki korelasyon sonuçlarına bakıldığında alt boyutlar arasında pozitif yönde düşük ve orta düzey ilişkiler olduğu görülmektedir. Taraftar grupları genellikle takımları hakkında bilgilendirici veya eğitici haberi ya da yorumları takip etme eğilimindedir. Bu sebeple takımların takip edilmesinde taraftarların yönlendirilmesinde kitle iletişim araçlarına önemli görevler düşmektedir. Özellikle medyanın taraftar tutum ve davranışlarını yönlendirmede olumlu-olumsuz önemli işlevleri olduğu düşünüldüğünde medya okuryazarlığının önemli bir kat daha ortaya çıkmaktadır. Kitle iletişim araçlarında ortaya çıkan değişimler taraftarlık kültürünün değişmesinde önemli role sahiptir.

Sonuç olarak, bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan değişim ve dönüşüm taraftar profillerinin de değişimine sebep olmaya başlamıştır. Taraftarların olumlu davranış içerisinde bulunmalarında sporcu ve taraftarların şiddet ve saldırganlıkla ilgili tutumlarının yanı sıra medya okuryazarlık algılarının da önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçlar, sporla ilgili görüntüleme ve tartışmanın, tutum, değer ve davranışlarda anlam ve düşünceleri paylaşma fırsatı oluşturabileceğini göstermektedir. Bu açıdan spor kulüplerinin taraftarlarına, spor ve medya okuryazarlığı konularında farkındalık yaratmaları için imkânlar sunmaları önerilmektedir. Mevcut araştırmanın sporda medya davranışlarının etkilerinin incelenmesine yönelik kapsamlı araştırmalara örnek teşkil etmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AUFDERHEIDE, Patricia. & FIRESTONE, Charles. (1993). *Media literacy: A report of the national leadership conference on media literacy*. Queenstown, MD: Aspen Institute.
- AUFDERHEIDE, Patricia. (1993). *National leadership conference on media literacy*, Conference report, Washington, DC: Aspen Institute.
- BİLİR, Pervin. ve SANGÜN, Levent. (2014), Adana Demirspor ve Adanaspor futbol taraftarlarının şiddet eğilimleri, *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 56-65.
- BOYLE, Raymond. & HAYNES, Richard. (2009). *Power play: Sport, the media and popular culture*. Edinburgh University Press.
- BULGU, Nefise. (2005). Sporda şiddet ve alt-kültür. *Spor Bilimleri Dergisi*, 16(4): 229 – 250.
- CRESWELL, Jonh. W. (2014). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*, enhanced pearson e-text with loose-leaf version--access card package. Pearson Education, Inc
- DEMİR, Müge ve TALİMCİLER, Ahmet. (2015). Şiddet, şike ve medya kıskacında futbol ve taraftarlık. Konya: Literatür academia.
- HOECHSMANN, Michael., and POYNTZ, Stuart. R. (2012). *Media literacies: A critical introduction*. John Wiley & Sons.
- KARAMAN, M. Kemal. ve KARATAŞ, Adem. (2009). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri. *İlköğretim Online*, 8(3), 798-808.
- KELLNER, Douglas., & SHARE, Jeff. (2007). Critical media literacy, democracy and the reconstruction of education. In D. Macedo, & S. R. Steinberg (Eds.), *Media literacy: A reader* (pp. 3-23). New York: Peter Lang.
- KOÇER, Mustafa. (2012). Futbol derneklerine üye olan taraftarların şiddet ve holiganizm eğilimlerinin belirlenmesi: Kayseri Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32:1, 111-135.
- KORKMAZ, Özgen. ve YEŞİL, Rüştü. (2011). Medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 110-126.
- KURTİÇ, Nedim. (2006). Futbol seyircisini saldırganlığa iten psiko-sosyal nedenler (Sakarya il örneği). *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Sakarya.
- MAIGRET, Eric. (2014). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. (H. Yücel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- POLAT, Ercan., & SÖNMEZOĞLU, Uğur. (2016). Futbol taraftarlarını şiddete yönelten faktörlerin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 1:471-489.
- POTTER, W. James. (2001). *Media literacy*. California: Sage.
- SAYAN, Anıl., ve SANJE, Gresi. (2014). Çevrimiçi sosyal medya, taraftar ve transfer ilişkisi. Volkan Ekin (Ed.), *Türkiye’de Spor ve Medya içinde* (s. 13). İstanbul: Köprü.
- SCHIRATO, T. (2016). Digital media, fantasy sport and the transformation of the contemporary field of sport. *Communication Research and Practice*, 2(4), 496-505.
- SEVİM, Fatime. (2013). Medya okuryazarlığı, toplumsal cinsiyet ve kadının medyada temsili. Yüksek lisans tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SILVERBLATT, Art., Miller, Donald. C., Smith, Julie., & Brown, Nikole. (2014). *Media Literacy: Keys to Interpreting Media Messages: Keys to Interpreting Media Messages*. ABC-CLIO.
- SOM, Seçil. ve KURT, A. Aşkim. (2012). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeyleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 2 (1), 104-119.
- TABACHNICK, Barbara. G., & FIDELL, Linda. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. *Çev. Ed. M. Baloğlu, Ankara: Nobel Yayınevi*.
- TALİMCİLER, Ahmet. (2014). *Türkiye’de futbol fanatizmi ve medya ilişkisi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- TÜRKSOY, Ayşe., ÇİÇEK, Maksut., ve BAYANSALDUZ, Mehmet. (2003). Üç büyük kulüp futbol taraftarının sosyal kimlikleri ve şiddete bakış açıları. *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 11;3:94-99.
- WENNER, Lawrence. A. (1998). *Mediasport*. London: Routledge.

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÖĞRENME – ÖĞRETME SÜRECİNE ENTEGRASYONUNU YORDAYABİLECEK YAPILARA İLİŞKİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

Nilüfer ATMAN USLU¹

Yasemin KOÇAK USLU²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) öğrenme- öğretme sürecine entegrasyonunda rol oynayan öğretmen ve okul düzeyinde faktörlerin belirlenmesi için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Öğretmen düzeyinde, öğretmenin eğitimde BİT kullanımına ilişkin inancı, temel ve ileri düzeyde BİT becerileri; okul düzeyinde ise erişim, teknik destek, hizmet içi eğitim desteği ve yönetsel destek faktörleri belirlenmiştir. Bu faktörleri ölçmek üzere toplam 20 maddeden oluşan bir taslak hazırlanmıştır. Hazırlanan bu taslak, kapsam geçerliği için alanda uzman öğretim üyelerine gönderilmiş ve gelen öneriler dikkate alınarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Araç, Manisa'da ilk ve orta öğretim kurumlarında görev yapmakta olan 203 öğretmene uygulanmıştır. Yapı geçerliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen uyum indeksleri değerlerinin, kabul edilebilir uyum ve/veya mükemmel uyum gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ölçme aracındaki yapıların güvenilirlik katsayıları 0,72 ile 0,92 arasında hesaplanmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmada, inanç, temel ve ileri BİT becerisi, erişim, teknik destek, hizmet içi eğitim desteği ve yönetsel destek yapılarından oluşan 7 faktörlü geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BİT; entegrasyon; ölçme aracı

* Bu makale birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Anabilim dalında hazırlanmış doktora tezinden üretilmiştir.

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi. mail: atmanuslu@gmail.com

² Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, mail: kocak@hacettepe.edu.tr

**VALIDITY AND RELIABILITY STUDY CONCERNING THE
CONSTRUCTS THAT CAN PREDICT THE INTEGRATION OF
INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES INTO
LEARNING AND TEACHING PROCESS**

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a valid and reliable instrument for the determination of the factors concerning the teachers and the school that play a role in the integration of ICT into learning-teaching process. Teacher's belief regarding ICT use in education, basic and advanced ICT skills were identified at the teacher level; factors such as access, technical support, in-service training and administrative support were identified at the school level. In order to measure these factors, a draft consisting of 20 items was prepared. This prepared draft was sent to the faculty members for the content validity and prepared for implementation by considering the suggestions received. The scale was implemented in Manisa with 203 teachers working at primary and secondary education institutions. Confirmatory factor analysis was performed for the construct validity of the scale. As a result of the analysis, the values of the fit indices obtained showed acceptable adaptability and / or perfect fit. Reliability coefficients of the factors were between 0.72 and 0.92. In conclusion, in this study, a 7-factor scale consisting of belief, basic and advanced ICT skills, access, technical support, in-service training support and administrative support factors were verified and a valid and reliable measurement tool was developed.

Keywords: *ICT, integration, instrument*

1. Giriş

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonunun dinamik ve çok boyutlu bir doğasının olduğu bilinmektedir. Bu durum bir yandan araştırmaların çeşitliliğini beraberinde getirirken öte yandan da belirsiz bir zemin üzerinde tartışmalara neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle, entegrasyon sürecinin farklı boyutlarını açıklamaya ya da bu boyutlara etkisi olabilecek öğeleri belirlemeye yönelik araştırmaların da giderek arttığı dikkati çekmektedir. Bu öğelerin genel olarak iki başlıkta incelenmektedir: (a) okul düzeyinde; (b) öğretmen düzeyinde.

Okul düzeyinde faktörler, BİT kaynaklarına erişim (Chen, 2010; Tondeur, van Keer, van Braak ve Valcke, 2008; Tondeur, Devos, van Hautte, van Braak ve Valcke, 2009), teknik ve kurumsal destek (İnan ve Lowther, 2010a; 2010b), zaman (Chen, 2010) gibi öğeleri kapsamaktadır. Bu faktörlerin entegrasyon sürecinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesinde önemli bir role sahip olduğununun altı çizilmektedir (Afshari, Abu Bakar, Su, Abu Samah ve Say Fooi, 2009; Tondeur ve diğ., 2008). Yazılım ve donanıma erişim, teknik destek, mesleki gelişim programları ile öğretmenlerin üretken ve yaratıcı bir şekilde BİT'i öğrenme öğretme süreçlerine entegre edebileceği ifade edilmektedir (Chen, 2010). Bu bağlamda, okullarda BİT kaynaklarına erişimi arttırmaya yönelik yüksek bütçeli BİT projelerinin hayata geçirilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak, okullarda BİT kaynaklarına erişimin arttırılmasına rağmen, öğretmenlerin öğretim amaçlı BİT kullanımlarının sınırlı olduğu dile getirilmektedir (Afshari ve diğ., 2009; Bottino ve Robotti, 2007; van Braak, Tondeur ve Valcke, 2004; Lawless ve Pellegrino, 2007; Paraskeva, Bouta ve Papagianni, 2008).

Öğretmen düzeyinde faktörler, öğretmenin BİT ve BİT entegrasyon becerileri (Chai, 2010; Chen, 2010; Hsu, 2010), BİT'e yönelik tutum ve inanç (Chen, 2008; Chai, 2010; Ertmer, 2005; İnan ve Lowther, 2010a; 2010b; Miranda ve Russell, 2011) demografik özellikler (Afshari ve diğ., 2009; Drent ve Meelissen, 2008; Lane ve Lyle, 2011; Miranda ve Russell, 2011; van Braak ve diğ., 2004) gibi faktörleri içermektedir. Bu faktörler içinde BİT becerisinin sürecin açıklanmasında önemli bir bileşen olarak öne çıktığı dikkati çekmektedir. Nitekim, teknolojideki hızlı gelişmeler ve 21. yüzyıl için dile getirilen beceriler, öğretmenlerin ve öğrencilerin BİT becerilerinin yeniden ele alınmasını ve sınıflandırılmasını gerektirmektedir. Öğretmenlerin entegrasyon becerileri ile temel bilgisayar becerilerinin birbirinden farklı olduğunun göz ardı edilmesi de başka bir sorun olarak ifade edilebilir. Geçmişten günümüze, öğretmenler için hizmet öncesi ve hizmetiçi eğitimlerde temel bilgisayar becerilerine odaklanıldığı bunun da entegrasyon sürecini beraberinde getirmediği görülmektedir. Örneğin, kıdemli ve genç öğretmenlerin sınıf içi teknoloji kullanımlarını inceleyen bir araştırmada (Russell, Bebell, O'Dwyer ve O'Connor, 2003), genç öğretmenlerin temel BİT becerileri konusunda kendilerini daha rahat hissetmelerine rağmen, kıdemli olanların sınıf içinde daha sık teknolojiye yer verdiklerini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, öğretmenlerin temel bilgisayar becerileri ve entegrasyon

becerilerinin birbirinden iki ayrı faktör olarak ele alınmasına gereksinim duyulmaktadır. Buna ek olarak, öğretmenlerin entegrasyon uygulamalarının, BİT'in eğitim sürecinde sağlayacağı faydaya ilişkin inanç sistemlerinden de etkilendiği ifade edilmektedir (Choy, Wong ve Gao, 2009; Chen, 2010; Ertmer, 2005; Miranda ve Russell, 2011; Ottenbreit- Leftwich, Glazewsky, Newby ve Ertmer, 2010). Ertmer'e göre (2005), BİT'in faydalı olduğuna inanan öğretmenler dışsal engellerin üstesinden gelebilirken; faydalı olduğuna inanmayan öğretmenler bu engelleri gerekçe göstererek öğrenme-öğretme süreçlerine BİT uygulamalarını yansıtamamaktadırlar.

Sonuç olarak, entegrasyon sürecinin bütün okul sistemini etkilediği varsayımı göz önünde bulundurulduğunda, süreci sadece öğretmen düzeyinde ya da okul düzeyinde faktörlerle açıklamaya çalışmak kurum birey etkileşiminin göz ardı edilmesi sakıncasını doğurabilir. Entegrasyon sürecine etkisi olduğu düşünülen bütün bu faktörlerin birbirinden bağımsız ele alınması, sürecin karmaşık doğası nedeniyle sınırlı bir yaklaşım sunabilir. Bu nedenle, okul ve öğretmen düzeyinde faktörlerin birlikte ele alınması ve ölçülmesi sürecin sağlıklı bir şekilde nasıl kurgulanabileceği konusunda temel oluşturabilir. Zira, mesleki gelişim programı hazırlayacak uzmanların da, öğretmenlerin entegrasyon konusundaki var olan durumları, sahip oldukları inançları, uygulamaları, süreçle ilgili anlayışları hakkında bilgiye sahip olmalarının, entegrasyon sürecindeki engellerin üstesinden başarıyla gelinmesinde önemli olduğu vurgulanmaktadır (Belland, 2009; Chen, 2008).

Türkçe alanyazında entegrasyon sürecinin açıklanmasına yönelik çalışmalar olsa da, sistem ve birey düzeyindeki yapıların birarada ele alınmasını sağlamaya yönelik bir ölçme aracına gereksinim duyulduğu ileri sürülebilir.

Bu çalışmada, entegrasyon sürecinin birey ve sistem boyutlarıyla birlikte ele alınması, dolayısıyla sürecin bütünsel olarak betimlenmesine yönelik bir ölçme aracı geliştirilerek entegrasyon sürecini yordayabilecek yapılara ilişkin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Geliştirilen ölçme aracı ile alanyazına ve uygulamaya katkı sağlanması amaçlanmıştır. Şöyleki, alanyazına katkısı, entegrasyon sürecini açıklayan ve modelleyen çalışmalar açısından; uygulamaya katkısı ise, okul teknoloji planlarının geliştirmesinden, mesleki gelişim ve öğretmen yetiştirmeye değin makro ve mikro boyutta durum saptanması ve bu

saptama üzerinden iyileştirmeler yapılabilmesi için bir temel oluşturması bağlamında katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu noktalardan hareketle, bu çalışmanın amacı, entegrasyon sürecinde yer alan sistem ve öğretmen düzeyindeki faktörlere bütüncül bir şekilde yaklaşarak, entegrasyon süreciyle ilgili var olan durumun betimlenebilmesi için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir.

2. Yöntem

2.1 Çalışma Grubu

Araştırma, Manisa'da ilk ve orta öğretim kurumlarında görev yapmakta olan ve ölçme aracını gönüllülük esasına dayalı olarak dolduran 215 öğretmen ile yürütülmüştür. Bunların içinde, 12 kişiye ait veriler eksik ya da hatalı yanıtlanma nedeniyle çalışma kapsamı dışında tutulmuş ve sonuç olarak 203 öğretmen ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun yaş, cinsiyet, kıdem, branş, eğitim düzeyleri, BİT deneyimleri ve derslerinde BİT kullanma deneyimlerine ilişkin veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Çalışma grubunda yer alan katılımcıların, cinsiyetlerine göre %45,3'nün erkek ve %54,7'sinin kadınlardan; branşlarına göre %46,8'nin sınıf, %53,2'sinin diğer branş öğretmenlerinden oluştuğu görülmektedir. Öğretmenlerin BİT deneyimleri, 1-3 yıl arasında olanlar araştırma grubunun %13,5'ini, 4-6 yıl olanlar %24,3'ünü ve 7 yıldan fazla %62,2'sini oluşturduğu belirlenmiştir. Derslerde BİT kullanma deneyimi ile ilgili olarak, deneyimi 1-3 yıl arasında olanlar, araştırma grubunun %27'sini; 4-6 yıl arasında olanlar %44,3'ünü ve 7 yıldan fazla olanlar ise %28,7'sini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	111	54,7
	Erkek	92	45,3
Yaş	20-29	29	14,3
	30-39	70	34,5
	40-49	74	36,5
	50-+	30	14,7
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans	34	16,7
	Lisans Tamamlama	32	15,8
	Eğitim	110	54,2

	Fakültesi		
	Pedagojik Formasyon	18	8,9
	Lisans üstü	9	4,4
Kıdem	1-5	19	9,4
	6-10	41	20,2
	11-15	35	17,2
	16-20	43	21,2
	21 ve üstü	65	32
Sınıfı	Sınıf	95	46,8
	Branş	108	53,2
Okul Düzeyi	Okul Öncesi	5	2,5
	İlköğretim	150	73,9
	Lise	48	23,6
BİT Deneyimi	1-3 yıl	25	13,5
	4-6 yıl	45	24,3
	7 yıldan fazla	115	62,2
Derslerde BİT Kullanma Deneyimi	1-3 yıl	50	27
	4-6 yıl	82	44,3
	7 yıldan fazla	53	28,7

2.2 Ölçme Aracı

Ölçme aracı, öğretmenin eğitimde BİT kullanımına ilişkin inancı, temel ve ileri düzey BİT becerileri, erişim, teknik destek, hizmetiçi eğitim desteği ve yönetsel destek olmak üzere 7 faktör ve 20 maddeden oluşmaktadır. BİT'in eğitimdeki rolüne ilişkin "inanç" faktörü 5'li derecelendirilmiş dört maddeden oluşmaktadır. Yanıtlar, 1 ="Tamamen katılmıyorum" ve 5="Tamamen katılıyorum" şeklinde hazırlanmıştır. BİT becerilerine ilişkin temel ve ileri BİT becerileri olmak üzere iki faktör bulunmakta ve 7 madde yer almaktadır. Maddeler, 1 =" Bu konuda hiç becerim yok" ve 5 ="Bu konuda becerim var" şeklinde hazırlanmıştır. Temel BİT becerileri, internet ve ofis uygulamalarına ilişkin yeterlikleri kapsamakta iken; ileri BİT becerileri, eğitsel bağlamda BİT kullanımına yönelik yeterlikleri içermektedir. Ölçme aracının 5., 6. ve 7. maddeleri temel BİT becerileri ile; 8.,9.,10.,11. maddeleri ise ileri düzey BİT becerileri

ile ilgilidir. Ölçme aracında, okul desteğine ilişkin 9 madde dört faktör altında toplanmıştır. Bunlar, erişim, teknik destek, mesleki gelişim desteği ve yönetsel destek olarak belirlenmiştir. 12. ve 13. maddeler erişim ile; 14 ve 15. maddeler teknik destek; 16.,17. ve 18. maddeler hizmetiçi eğitim desteği ile, 19. ve 20. maddeler yönetsel destek ile ilgilidir. Maddeler, 5'li dereceli olup, cevaplar 1 ="Tamamen katılmıyorum" ve 5= "Tamamen katılıyorum" şeklinde hazırlanmıştır.

2.3 Ölçme aracının geliştirilmesi

Öncelikle BİT'in öğrenme- öğretme sürecine entegrasyonu sürecinde yer alan öğeleri belirlemek üzere alanyazın taraması yapılmıştır. Alanyazın taraması sonucunda, sistem ve birey olmak üzere iki farklı yapının ele alındığı görülmüştür. Birey düzeyinde, öğretmen inançlarının ve öğretmen BİT becerilerinin, entegrasyon sürecinin gerçekleştirilmesinde rol oynayan yapılar olarak ön plana çıktığı belirlenmiştir. Sistem düzeyinde ise erişim, teknik destek, hizmet içi eğitim desteği ve yönetsel desteğin vurgulandığı belirlenmiştir. Bu şekilde belirlenen yapıların altında 20 maddeden oluşan taslak oluşturulmuştur. Hazırlanan taslak bir ilköğretim okulunda görev yapmakta olan 10 öğretmene uygulanmıştır. Maddelerin açıklığı anlaşılabilirliği konusunda dönüt alınmış ve önerilere göre ölçme aracında düzeltmeler yapılarak, kapsam geçerliği için hazır hale getirilmiştir.

2.4 Verilerin Analizi

Ölçme aracının yapı geçerliği için maddeler ve faktörler arasındaki kuramsal temeli doğrulamak üzere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Güvenirlik analizleri için, Cronbach Alfa İç Tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır.

Bulgular

3.1 Kapsam Geçerliği

Kapsam geçerliği çalışması için yeni bir form tasarlanmıştır. Bu formda, uzmanlar maddelere yönelik, "Madde gerekli", "Madde gerekli ama yetersiz" ve "Madde gereksiz" şeklinde derecelendirme yapmış ve önerilerini belirtmiştir. Kapsam geçerliği formları, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri bölümünde görev yapan, onbir öğretim üyesine sunularak uzman görüşü alınmıştır. Ölçekteki

maddelerin çoğunluğu gerekli olarak değerlendirilmiş ve bazı maddeler uzmanların önerileri dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmiştir. Sonuç olarak, üç madde yeniden düzenlenmiştir. Bu şekilde uygulama için hazır hale getirilen 20 maddeden oluşan ölçme aracı, çalışma grubuna uygulanmış ve maddeler ve faktörler arasındaki kuramsal temeli doğrulamak üzere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

3.2 Yapı Geçerliliği

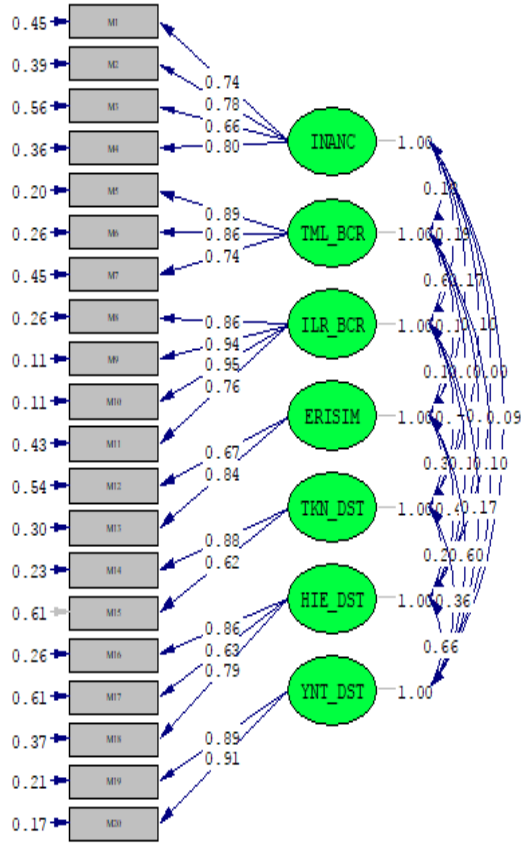
Bu çalışmada, yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, önceden seçilen faktör modelinin veriye uyumunun sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek için kullanılan bir analizdir (Çokluk, Şekercioglu ve Büyüköztürk, 2010). Doğrulayıcı Faktör Analizi, faktör modelin düzenlenmesinde ve değerlendirilmesinde güçlü bir kuramsal temel gerektirmektedir (Brown ve Moore, 2012).

Doğrulayıcı faktör analizinde, faktöryel modelin geçerliliğinin değerlendirilmesinde, Ki-kare istatistikleri (Chi-Square Goodness), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error Approximation, RMSEA), Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Residuals, RMR), İyilik Uyum İndeksi (Goodness of Fit Index, GFI), Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI), Fazlalık Uyum İndeksi (Incremental Fit Index, IFI) ve Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-normed Fit Index, NNFI) testleri kullanılmıştır. Kline 'a göre (2011), χ^2/sd oranının 0 ile 2 arasında olması mükemmel uyumu; 2 ile 3 arasında yer alması ise kabul edilebilir uyumu göstermektedir. GFI CFI, NFI, NNFI ve IFI değerinin 0,95 ile 1,00 arasında olmasının mükemmel uyum; 0,90 ve 0,95 arasında olması ise kabul edilebilir uyum olarak nitelendirilebileceği ifade edilmektedir (Bentler, 1980). AGFI değerinin ise 0,85 ile 0,90 arasında kabul edilebilir olduğu ve 0,90 ve 1,00 arasında mükemmel uyuma işaret ettiği belirtilmektedir (Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003). Hu ve Bentler'e göre (1999), RMSEA'nın 0,06'dan, SRMR'nin ise 0,08'den küçük olması gerektiğini ifade etmektedir.

Kuramsal temele göre belirlenen gizil değişkenler ve gösterge değişkenler arasındaki ilişkinin doğrulanması için yedi faktörlü yapı aşağıda verilmiştir. Bu yapılar da yer alan maddeler Ek-1'de yer almaktadır:

- Öğretmenin Eğitimde BİT kullanımına ilişkin inancı için 4 madde
 - Beceri boyutunun alt boyutları olan,
 - Temel BİT Becerileri için 3 madde
 - İleri BİT Becerileri için 4 madde
 - Destek boyutunun alt boyutları olan,
 - Erişim için 2 madde
 - Teknik destek için 2 madde
 - Hizmet içi eğitim desteği için 3 madde
 - Yönetmel destek için 2 madde
- olmak üzere toplam 20 madde olarak belirlenmiştir.

Bu şekilde belirlenen ölçek yapısına doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda değerler [$\chi^2(150, N=203)= 221,52$, $p<.001$, RMSEA= 0,049, S-RMR = 0,051, AGFI=0,86 GFI=0,90, CFI=0,97, IFI= 0,97, NNFI=0,96] olarak ortaya çıkmıştır. Bu değerlere göre, χ^2/sd , RMSEA, S-RMR, CFI, IFI ve NNFI, mükemmel uyum; GFI ve AGFI ise kabul edilebilir uyum gösterdiği belirlenmiştir. Ölçek yapısında bulunan standart katsayılar Şekil 1’de yer almaktadır.

Chi-Square=221.52, df=150, P-value=0.00013, RMSEA=0.049

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizinden Elde Edilen Standart Katsayılar

Modeldeki gizil ve gözlenen değişken arasındaki faktör yükleri (Φ), t değerleri, ölçüm hataları (delta, δ) ve gösterge değişkenin gizil değişkeni açıklama oranları (R^2) Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de, gizil değişkenler ve gösterge değişkenler arasındaki yol katsayıları ve t değerleri, faktörlere ilişkin maddeler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve pozitif ($p < 0.05$) olduğu gösterilmiştir.

Tablo 2. Doğrulamalı Faktör Modeli Φ , Δ , T Ve R^2 Değerleri

Gizil Değişken	Madd e No	Φ Katsayısı	δ Ölçüm hatası	t değeri	R^2
İNANÇ	M1	0,74	0,36	11,34	0,55
İNANÇ	M2	0,78	0,30	12,22	0,61
İNANÇ	M3	0,66	0,35	9,83	0,44
İNANÇ	M4	0,80	0,23	12,54	0,64
TEMEL BECERİ	M5	0,89	0,33	15,47	0,80
TEMEL BECERİ	M6	0,86	0,51	14,59	0,74
TEMEL BECERİ	M7	0,74	0,49	11,86	0,55
İLERİ BECERİ	M8	0,86	0,62	15,17	0,74
İLERİ BECERİ	M9	0,94	0,25	17,74	0,89
İLERİ BECERİ	M10	0,95	0,25	17,85	0,89
İLERİ BECERİ	M11	0,76	1,11	12,51	0,57
ERİŞİM	M12	0,67	0,59	8,98	0,46
ERİŞİM	M13	0,84	0,29	10,80	0,70
TEKNİK DESTEK	M14	0,88	0,36	10,19	0,77
TEKNİK DESTEK	M15	0,62	0,36	8,33	0,39
HİE DESTEĞİ	M16	0,86	0,33	13,72	0,74
HİE DESTEĞİ	M17	0,63	0,85	9,23	0,39
HİE DESTEĞİ	M18	0,79	0,42	12,39	0,63
YÖNETSEL DESTEK	M19	0,89	0,24	15,08	0,79
YÖNETSEL DESTEK	M20	0,91	0,15	15,62	0,83

3.3 Güvenirlik Bulguları

BİT'in öğrenme - öğretme sürecine entegrasyonunu yordayabilecek yapılara ilişkin güvenirlik analizi sonuçları Tablo 3'de

verilmektedir. Güvenirlik analizi sonuçlarına göre ölçekteki 20 maddenin Cronbach α katsayısı 0,826 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Ölçme Aracının Cronbach α Değerleri

Veri Toplama Aracı	Cronbach α
Eğitimde BİT Kullanımına İlişkin İnanç	0,832
Temel BİT Becerisi	0,865
İleri BİT Becerisi	0,927
Erişim	0,722
Teknik Destek	0,766
Hizmetiçi Eğitim Desteği	0,802
Yöneltsel Destek	0,892

Cronbach α içtutarlılık katsayısı öğretmenlerin eğitimde BİT kullanımına ilişkin inançları için 0,832 olarak; temel BİT kullanım becerisi için 0,865; ileri BİT kullanım becerisi için 0,927; Okul desteği ile ilgili olarak, erişim için $\alpha=0,722$, teknik destek için $\alpha=0,766$, hizmetiçi eğitim desteği için $\alpha=0,802$ ve yöneltsel destek için $\alpha=0,892$ olarak hesaplanmıştır.

Ayrıca, ölçme aracından elde edilen madde toplam korelasyonları incelenmiş, 0,248 ile 0,678 arasında değiştiği ve t değerlerinin anlamlı ($p<,001$) olduğu bulunmuştur. Madde puanı toplam korelasyonu yüksek olan maddelerin bireyleri iyi ayırt ettiği ve 0,20 veya 0,25'de küçük olmaması gerektiği ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2002). Bu bağlamda, madde-toplam korelasyonları yeterli bulunmuş, iç tutarlılık katsayıları ile ölçme sonuçlarının güvenilir değer aralığında olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuçlar

Bu çalışmada, BİT'in öğrenme-öğretme süreçlerine entegrasyonunda yer alan faktörleri bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymak üzere bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçme aracı, öğretmenlerin BİT'in eğitimde kullanımına ilişkin inançları, temel ve ileri düzey BİT becerileri, erişim, teknik destek, hizmetiçi eğitim desteği ve yöneltsel destek olmak üzere 7 faktör ve 20 maddeden oluşmuştur. Ölçme aracının yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve test edilen faktör modeli için hesaplanan χ^2/df , RMSEA, SRMR, GFI, IFI, CFI, ve NNFI değerlerinin, kabul edilebilir

ve/veya mükemmel uyum gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu şekilde, geliştirilen ölçme aracı istatistiksel olarak doğrulanmıştır.

Güvenirlik çalışmaları için Cronbach α iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamına ilişkin güvenilirlik katsayısı 0,826 olarak hesaplanmıştır. Faktörler bazında ise, yedi faktörün Cronbach α değerlerinin 0,722 ile 0,927 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Cronbach α değerlerinin 0,70'nin üzerinde yer alması güvenilirlik için yeterli bulunmuştur (Hair, Anderson, Tatham ve Black, 2006).

Geliştirilen bu ölçme aracı, entegrasyon sürecine yönelik var olan durumun betimlenmesi amacıyla il düzeyinden okul düzeyine kadar uygulanabilir ve entegrasyon sürecine yönelik mesleki gelişim programı hazırlayan uzmanlar tarafından kullanılabilir. Nitekim, alanyazında öğretmen inançları ve BİT becerilerinin dönüşümünün ciddi bir zaman gerektirdiği ve bu durumun uzun süreli ve sürdürülebilirliği sağlanan mesleki gelişim programları ile sağlanabileceğinin altı çizilmektedir (Belland, 2009; Buckenmeyer, 2008; Shattuck, 2007). Öte yandan entegrasyon sürecini gerçekleştirebilmeleri için okul düzeyinde alınan desteğin belirlenebilmesinde bu ölçme aracının yararlı olabileceği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada, entegrasyon sürecinde yer alan gerek sistem gerek birey düzeyindeki faktörler tanımlanmaya çalışılmış, bu faktörlerin ölçülmesine yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

5. Öneriler

5.1 Araştırmacılar için Öneriler

Entegrasyon sürecinin çok boyutlu ve karmaşık bir doğası olması nedeniyle, bu süreci açıklamaya yönelik yürütülen modelleme çalışmalarına olan ilginin gelecekte de önemini koruyacağını öngörülebilir. Nitekim, süreçte yer alan başka faktörler de bulunmaktadır. Gelecekteki araştırmalar için, bu faktörlerin tanımlanması ve ölçülmesine yönelik çalışmaların sürdürülmesi önerilebilir.

5.2 Uygulayıcılar için Öneriler

Geliştirilen ölçme aracıyla varolan durumun betimlenmesi ve buradan elde edilen bulgulardan hareket edilerek iyileştirme

çalışmalarında yararlanılması önerilebilir. Entegrasyon sürecinde, öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi için programlar düzenlenmektedir. Bu türde mesleki gelişim programları hazırlayacak uzmanlar da öğretmenlerin sürece yönelik algılarının belirlenmesinde bu ölçme aracından yararlanabilir.

KAYNAKLAR

- AFSHARI, M., ABU BAKAR, K., SU LUAN, W., ABU SAMAH, B., & SAY FOOI, F. (2009). Factors Affecting Teachers' Use of Information and Communication Technology. *International Journal of Instruction*, 2(1), 77-104.
- BELLAND, B. (2009). Using the theory of habitus to move beyond the study of barriers to technology integration. *Computers & Education*, 52(2), 353-364.
- BENTLER, P. M. (1980). Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling. *Annual Review of Psychology*, 31, 419-456.
- BOTTINO, R. M., & ROBOTTI, E. (2007). Transforming classroom teaching & learning through technology: Analysis of a case study. *Educational Technology & Society*, 10(4), 174-186.
- BROWN, T. A., & MOORE, M. T. (2012). *Confirmatory factor analysis*. In R.H. Hoyle (Ed.), *Handbook of structural equation modeling* (pp. 361-379). New York: Guilford Press.
- BUCKENMEYER, J. (2008). Revisiting teacher adoption of technology: Research implications and recommendations for successful full technology integration. *College Teaching Methods & Styles Journal*, 4(6), 7-10.
- CHEN, R-J. (2010). Investigating model for preservice teachers' use of technology to support student centered learning. *Computers & Education*, 55(1), 32-42.
- CHEN, C- H. (2008). Why Do Teachers Not Practice What They Believe Regarding Technology Integration. *The Journal of Educational Research*. 102(1), 65-75.
- CHAI C. S. (2010). The Relationships Singaporean Preservice Teachers' ICT Competencies, Pedagogical Beliefs and their

Beliefs on the Espoused Use of ICT. *The Asia-Pacific Educationa Researcher*, 19(3), 387-400.

CHOY, D., WONG, A. F. L., & GAO, P. (2009). Student Teachers' Intentions and Actions on Integrating Technology into Their Classrooms during Student Teaching: A Singapore Study. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(2), 175-195.

ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G., BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. (3. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

DRENT, M., & MEELISSEN, M. (2008). Which Factors Obstruct or Stimulate Teacher Educators to Use ICT Innovatively? *Computers & Education*, 51, 187-199.

ERTMER, P. (2005). Teacher Pedagogical Beliefs: The Final Frontier in Our Quest for Technology Integration? *ETR&D*, 53(4), 25-39.

HAIR, J., BLACK, W., BABIN, B., ANDERSON, R., & TATHAM, R. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall.

HSU, S. (2010). Developing a scale for teacher integration of information and communication technology in grades 1-9. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26, 175-189.

HU, L. & BENTLER, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

İNAN, F. A., & LOWTHER, D. L. (2010a). Factors affecting technology integration in K-12classrooms: a path model. *Education Tech Research Dev*, 58, 137-154.

İNAN, F. A., & LOWTHER, D. L. (2010b). Laptops in the K-12 classrooms: Exploring factors impacting instructional use. *Computers & Education*, 55, 937-944.

KENNY, D. A., KANISHKAN, B. & MCCOACH, C. (2011). The performance of RMSEA in models with small degrees of freedom. *Sociological Methods and Research*, 44(3), 486-507.

KLINE, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling. New York: The Guilford Press.

- LANE, C. A., & LYLE, H. F. (2011). Obstacles and supports related to the use of educational technologies: the role of technological expertise, gender, and age. *J Comput High Educ.* 23, 38-59.
- LAWLESS, K. A., & PELLEGRINO, J.W. (2007). Professional Development in Integrating Technology Into Teaching and Learning: Knowns, Unknowns, and Ways to Pursue Better Questions and Answers. *Review of Educational Research.* 77(4), 575-614.
- MIRANDA, H., & RUSSELL, M. (2011). Predictors of Teacher-Directed Student Use of Technology in Elementary Classrooms: A Multilevel SEM Approach Using Data from the USEIT Study. *Journal of Research on Technology in Education,* 43(4), 301-323.
- OTTENBREIT-LEFTWICH, A. T., GLAZEWSKY K. D., NEWBY T. J., & ERTMER, P. A. (2010). Teacher Value Beliefs Associated With Using Technology: Addressing Professional and Student Needs. *Computers & Education,* 55(3), 1321-1335.
- PARASKEVA, F., BOUTA, H., & PAPAGIANNI, A. (2008). Individual characteristics and computer self-efficacy in secondary education teachers to integrate technology in educational practice. *Computers & Education,* 50(3), 1084-1091.
- RUSSELL, M., BEBBELL, D., O'DWYER, L., & O'CONNOR, K. (2003). Examining teacher technology use: implications for preservice and inservice teacher preparation. *Journal of Teacher Education,* 54(4), 297-310.
- SHATUCK, G. (2007) *The Historical Development of Instructional Technology Integration in K-12 Education,* [http://www.nowhereroad.com/technology_integration/readings/shattuck.pdf], Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016.
- SCHERMELLEH-ENGEL, K., & MOOSBRUGGER, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Test of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online,* 8(2), 23-74.
- TAVŞANCIL, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi.* Ankara: Nobel Yayıncılık.
-

TONDEUR, J., VAN KEER, H., VAN Braak, J., VALCKE, M (2008). ICT integration in the classroom: Challenging the potential of a school policy. *Computers and Education*, 51(1), 212-223.

TONDEUR, J., DEVOS, G., VAN HOUTTE, M., VAN BRAAK, J., & VALCKE, M. (2009). Understanding structural and cultural school characteristics in relation to educational change: the case of ICT integration, *Educational Studies*, 35(2), 223-235.

VAN BRAAK, J., TONDEUR, J., & VALCKE, M. (2004). Explaining different types of computer use among primary school teachers. *European Journal of Psychology of Education*, 19(4), 407-422.

EK-1 Ölçme Aracı

S1. Derslerde BİT kullanımı, öğrenmede kalıcılığı artırır.
S2. Derslerde BİT kullanımı, öğrencilerin motivasyonunu artırır.
S3. Derslerde BİT kullanımı, anlaşılması zor konuların öğrenilmesini kolaylaştırır.
S4. Derslerde BİT kullanımı, öğrencilerin derse olan ilgisini artırır.
S5. İşletim sisteminin temel özelliklerini (klasör, dosya işlemleri ..) kullanabilirim.
S6. Ofis Programlarını (Word, Powerpoint, Excel, Access..) kullanabilirim.
S7. İnternet uygulamalarını (Arama motorları, e-posta, WWW, blog, wiki, sosyal ağlar..) kullanabilirim.
S8. BİT aracılığıyla materyal geliştirebilirim.
S9. BİT ile etkili sunum ilkelerine uygun olarak materyal hazırlayabiliyorum.
S10. BİT ile görsel tasarım ilkelerine uygun olarak materyal hazırlayabiliyorum.
S11. BİT destekli Proje Tabanlı Öğrenme Etkinlikleri düzenleyebilirim.
S12. Derse girdiğim sınıflardaki teknik donanımları, BİT ile etkinlikler gerçekleştirebilmem açısından yeterli buluyorum.
S13. Okulda, derslerimde kullanabileceğim BİT kaynaklarına ve materyellerine (CD, Eğitim yazılımları..) erişebiliyorum
S14. Okulda, BİT'i kullanırken teknik bir sorunla karşılaştığımda yardım alabilirim.
S15. Okul Yönetim, BİT konusunda teknik bir problem olduğunda

sorunun çözümlenmesi için uğraşır.
S16. BİT konusunda sağlanan hizmetiçi eğitimleri faydalı buluyorum.
S17. BİT konusunda hizmetiçi eğitimler mesleki ihtiyaçlarıma cevap vermektedir.
S18. BİT ile ilgili hizmetiçi eğitimler mesleğimde daha verimli olmamı sağlıyor.
S19. Okul yönetimi, öğretmenlerin derslerde BİT kullanmalarını teşvik eder.
S20. Okul yönetim, öğretmenlerin BİT ile ilgili hizmet içi eğitimlere katılmalarını destekler.

POSTMODERN DİL ANLAYIŞI EKSENİNDE GÖÇMÜŞ KEDİLER BAHÇESİ KİTABI¹

İlyas AKMAN²

ÖZ

Postmodern düşüncenin en fazla önemseydiği olgulardan biri dildir. Postmodernler, yaşamı ve özneleri, dilin bir ürünü olarak değerlendirirler. Onlar, dilden önce beden diye bir şeyin dahi olduğuna inanmazlar. Çalışmamızda, postmodernizmin önemli kuramcılarının dile yükledikleri anlamı ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştık. Öte yandan dil, yapısı gereği sabit, mutlak, değişmez değildir. O, esnek ve kaygan bir zemine sahiptir. Yaşam ve özneler bu tarz kaygan bir zemine çekildiğinde, sağa sola savrulan bir yapıya bürünürler. Bundan dolayı postmodern düşünürler, dönem insanının, heyecanlı ama tehlikeli bir hayata sahip olduğunu dillendirirler. Dilin alanına çekilen yaşam ve özneler istikrardan uzaktırlar. Dilin istikrarsız durumu, sanata doğrudan yansır. Postmodern dönemde, belli sınırlara hapsedilmiş, sınırlı göndergesi olan anlamlara/yapılara yer verilmez. Bunun aksine, tüm sınırlardan arındırılmış, her türlü kısıtlanımlardan uzak tutulmuş anlamlar/yapılar muteberdir. Bunun için postmodern metinler, kâhinlerin alanı olarak tanımlanır. Yazarlar, metinleri oluştururken sabit, sınırlı anlama gelecek yapılar yerine, her okuyanın farklı yönlerde çekebilecekleri yapılar kurmanın gayreti içerisine girerler. Postmodern dilin yapısından dolayı, bu dönemin eserlerinin anarşik bir yapısı vardır. Metinler, alışılmış okuma biçimlerine karşılık da vermezler. Bilge Karasu, Göçmüş Kediler Bahçesi adlı kitabındaki öyküleri, postmodern dil anlayışı ekseninde var eder. Biz de çalışmamızda, Bilge Karasu'nun söz konusu öykülerini, postmodern dilin hangi özellikleri üzerinden var ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Bilge Karasu, Göçmüş Kediler Bahçesi

THE BOOK NAMED THE GARDEN OF THE DEPARTED CATS IN THE CONTEXT OF THE POSTMODERN LANGUAGE

ABSTRACT

Language is one of the most important phenomena of postmodernism. Postmodern authors regard life and subjects as products of language. They do not believe that there is even such a

¹ Bu makale, "Bilge Karasu'nun Eserlerinde Postmodern Unsurlar" adlı doktora tezimizden hareketle yazıldı.

² Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-mail: ilyas-akman@hotmail.com.

thing as body before the language. We have tried to elaborate on what the postmodernist major theorists have to say. The language is not a fixed, absolute, constant thing. It has a flexible and slippery ground. When life and subjects are drawn onto this kind of slippery ground, they become a structure that is swung to the right and left. Therefore, postmodern thinkers say that postmodern people have an exciting but dangerous life. In the postmodern period, there are no meanings/constructions which are confined to certain boundaries and which are limited. While creating texts, authors strive to establish structures in which each reader can be drawn in different directions, rather than a single direction. Due to the structure of postmodern language, the works of this period have an anarchic structure. Texts do not respond to customary reading patterns. Bilge Karasu uses the concept of postmodern language in the stories of the book The Garden of the Departed Cats. We tried to reveal the characteristics of the postmodern language in Bilge Karasu's work.

Keywords: Postmodernism, Bilge Karasu, The Garden of the Departed Cats.

Giriş

Çok eski dönemlerden itibaren insanlar, dil olgusuna büyük önem verirler. Dil, birçok düşünce biçiminde, inançta, ideolojide ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Dilin, sözün eksik olması, insanların en son kabullenecekleri şeylerden biridir. Mikelanj'ın Musa heykeli ile yaşadıkları insanların dile, söze verdiği ehemmiyeti ortaya koyması açısından son derece çarpıcıdır. Mikelanj, Musa heykelini bitirdikten sonra bu devasa güzellikteki yapının karşısına geçer. Eserine hayranlıkla bakması gereken Mikelanj aksi şekilde tedirgindir. Heykelde bir şeylerin eksik olduğunu düşünür. Bunun ne olabileceği üzerine kafa yorarken Okay'ın da ifade ettiği gibi eksik olan şeyin söz olduğunu fark eder ve "konuşsana ey Musa, neyin eksik?" (Okay, 1998, 25) diyerek çekicini ona fırlatır. Bu olay, evrende dilin, sözün eksik olması durumunda insanlığın kendisini sürekli eksik hissedeceğini çok başarılı bir şekilde özetler.

Postmodern düşüncede de dil çok önemlidir ve asıl fail konumundadır. Bu anlayışta dil etkilenen, yönlendirilen, yapı biçilen bir olgu değil de etkileyen, yönlendiren bir niteliğe sahiptir. Postmodernler, evrenin, dilin sınırları içinde olduğunu iddia ederler. Evrendeki birçok şey istisnasız dönüp dolaşıp dille dolayımlanır. O, birçok şeyin sebebini anlamak için başvuru yegâne anahtardır. Ancak dil, istikrarsız ve belirli bir kaba sığdırılmayacak kadar

kaygan bir zemine sahiptir ve onun bu özelliği, bünyesine dâhil edilen yaşamı ve özneleri de doğrudan etkiler. Bu etkiden dolayı, postmodern dönemde, belli sınırlara hapsedilmiş, sınırlı göndergesi olan anlamlara/yapılara yer verilmez. Bunun aksine, tüm sınırlardan arındırılmış, her türlü kısıtlanımlardan uzak tutulmuş anlamlar/yapılar muteberdir.

Türk edebiyatının ilk postmodern eserlerini veren yazarlardan olan Bilge Karasu için de dil, kilit kavramlardan biridir. O da insanın dil tarafından var edildiğine inanır: “Yaşamla düşünceyle sürekli bir etkileşim içinde olan, var *ettiğimiz*, bizi *var* eden bu aracı durgu durak bilmeden kurmak zorundayız” (Karasu, 2006: 29). Ona göre insan ile dilin etkileşimi karşılıklıdır. Dil, sadece insandan etkilenmez aynı şekilde o da insanı etkiler ve var eder. Öte yandan, onun eserlerinde kullandığı dil, postmodern dil özelliklerine sahiptir. O, tıpkı postmodernlerin yaptığı gibi kesintiye uğrayan, bölünen, yön değiştiren, iç içe geçen cümleler, paragraflarla eserlerini oluşturur (Yıldırım, 2013: 40). Karasu, bir dili başka bir dile, bir anlatıyı öteki anlatıya dâhil eder (İleri, 2007: 152) ve bu şekilde mozaik metinler üretir (Akathlı, 1997: 116). Bu tarz bir dil kullanımına en fazla başvurduğu eserlerinden biri *Göçmüş Kediler Bahçesi*'dir. Makalede, kitaptaki öykülerden seçilen çeşitli pasajlarla, postmodern dil özelliğinin, söz konusu öykülerde kendisine nasıl yer bulduğu ortaya konulmaya çalışılacak.

1. Postmodern Düşüncede ve Edebiyatta Dil

Postmodern düşüncenin en fazla önemseddiği olgulardan biri, dildir. Öyle ki tüm evrenin, dilin sınırları içinde olduğunu söyleyen postmodern düşünürler dahi vardır. Postmodernizmin temellerini attığı düşünülen Nietzsche, bu yönlü düşünceler ifade eder ve ona göre asla dilin sınırlarından kaçamayız. O, bilimi, soğuk ve duygusuz bir olgu olarak tanımladıktan sonra, onun dahi dilin ayartıcılığından kurtulamayacağını ve sınırlarına dâhil olmaya mahkûm olduğunu söyler (Nietzsche, 2008: 59). Çünkü o, dilden başka hiçbir seçeneğimizin olmadığına, her zaman dilin içinde kalarak iş görmek zorunda olduğumuza inanır (Sarup, 2004: 71). Postmodern teoride, önemli bir yeri olan Lacan da benzer düşünceleri ileri sürer. Ona göre de bilim ve teknik gibi alanlar dahi gerçek manada anlaşılacak ve uygulanacak istiyorlarsa dilin sınırlarına çekilmeli (Lacan, 2005: 29). Yine ona göre dilden önce beden diye bir şey yoktur ve her şey, dil ekseninde, biyolojik-anatomik düzeyden, simgesel düzeye geçer

(Lacan, 2005: 44). Bu bakış açısı ile dil, bir araç olarak görülmenin ötesine taşınır ve insanların dünyayı anlamalarını sağlayan biricik çerçeve haline gelir (Murphy, 2000: 60).

Postmodern yazarlar için dil, kaçınılmaz olarak sınırlarına dâhil olunan bir şeydir. Evrenin hiçbir unsuru, onun etkisinden kurtulamaz ve kendisini görünür kılmak istiyorsa her biri, ona dolayımlandır. Bilim gibi soğuk, duygusuz bir alan dahi kendisini dilin baş döndürücü etkisinden uzak tutamaz. Postmodern düşüncede, her şeyin dönüp dolacağı yer dil olur ve ondan önce bir şey yoktur. Öznelerin bedenleri dahi varlıklarını dile borçludurlar. Özneler, olguların özüne nüfuz etmek istiyorlarsa yine başvuracakları araç, dildir. Sadece dilin kodları kullanılarak olguların sınırları arasına girilebilir.

Önemli postmodern teorisyenlerden Terry Eagleton'a göre de dil, evrenin merkezindedir ve bizi, biyolojimizin koyduğu kısıtlamalardan kurtararak kendimizi, dünyadan soyutlamamızı ve böylelikle dünyayı dönüştürmemizi hatta bazen yok etmemizi sağlayan şeydir (Eagleton, 2011: 91). Ona göre dil, hem olumlu hem de olumsuz sona yol açabilecek potansiyele sahiptir. Çünkü insan, bir yandan dil ile hem çok hızlı gelişme ve böylelikle kendisinin ötesine geçme potansiyeline sahipken öte yandan da kendisini hiçliğe sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle ona göre insan varoluşu, heyecanlı ama tehlikelidir, oysa bir sümüklüböceğin yaşamı sıkıcı ama güvenlidir (Eagleton, 2011: 92). Bu düşünceleriyle Eagleton da dili, her şeyin önüne koyar.

Hem var oluşumuz hem yok oluşumuz Eagleton için doğrudan dile bağlıdır. Dil, bir yanıla bizi, biyolojimizin sınırlarının ötesine taşıyarak normalde gerçekleştiremeyeceğimiz şeyleri yapmamızı sağlar. Öte yandan da dil, iyi yönetilemezse tüm biyolojik varlığımızı tehlikeye atar. Biyolojik varlığımız, iyi yönetilemeyen dilin dalgaları arasında un ufak olabilir.

Postmodern dönemde, dile o kadar büyük bir önem verilir ki toplumsal analizler dahi dil analogisi üzerinden kurulur. Örneğin postmodernizmin teorisyenlerinden Lyotard'a göre toplum, belirsiz sayıda dil oyunundan oluşur. O, öznenin bu yapı içinde şöyle bir konumu olduğunu dillendirir: "Dil oyunlarının bu dağılıp gitme sürecinde, sosyal öznenin kendisi de eriyip kaybolur gibi görünüyor" (Lyotard, 2013: 78). Öznenin, dil oyunları ile bu kadar yakın ilişkisi olduğu ifade edilir.

Özne, toplumsala adımını attığı an, zaman zaman bu dil oyunlarının arasında afallar zaman zaman da bir dil oyununa demir

atar. Bu demir atma süresi, bazen çok kısa iken bazen de uzun süreli olabilir. Ancak postmodern dönem insanın kimliği, “yüzer-gezer kimlik” olarak tanımlanır (Funk, 2009: 63) ve bu yüzden de çoğu kalışlar kısa süreli olur. Lyotard’a göre ise özne, bu dil oyunları arasında yok olur.

Lyotard, toplumu, dil oyunlarından oluşan bir yapı olarak sunarken toplumsalın nasıl olması gerektiğini de vurgular. Örneğin ona göre adalet, her dil oyununun saflığını korumaktan geçer (Lyotard ve Thêbaud, 1985: 96). Toplumdaki tüm yapılar, kendi saf halleriyle bırakılmalıdırlar. Bunun aksi durumlar, adaleti zedeleyen sonuçlar doğurur. Murphy, sömürgeciliği örnek gösterir ve sömürgecilerin, baskı altına aldıkları kitlelerin dilsel ve kültürel oyunlarını, devre dışı bırakmaya çalıştıklarını dile getirir (Murphy, 2000: 102). Dil oyunları, böyle bir analizde, var oluşun kendisidir. Ayrıca Murphy, delilik olgusunu da ele alır. Modern dönemde deliliğin, rasyonellik eksikliğinden kaynaklandığına inanıldığını söyler. Antipsikiyatrinin ise, deliliği, dil içinde gerçekleşen bir olay olarak görmesinden dolayı onun, postmodern bir yönelime sahip olduğunu iddia eder (Murphy, 2000: 115). Felman da “delilik hakkında konuşmak diller arasındaki farklılık hakkında konuşmaktır” (Felman, 1985: 19) derken benzer fikirleri dile getirmiş olur.

Her dil oyunu, farklı özelliklere sahiptir. Zaman zaman, bazı dil oyunlarının, zıt özelliklere sahip olduğu da olur. Burada önemli olan husus, her dil oyununu, kendi saf haliyle muhafaza etmektir. Bu durum, öznelerin, kendi var oluşlarını sürdürmeleri sonucunu doğurur ve toplumsal yapı için çok önemlidir. Dil oyunlarına yapılacak müdahaleler, doğrudan öznelerin zihinlerine yapılmış demektir.

Postmodernizmde, asıl fail dildir. Bu da postmodern düşüncede, öteki önemli bir sonucu yani gerçekliğin, kabından taşması sonucunu doğurur. Çünkü dil, tabiatı gereği mutlak değildir ve esnek sınır çizgilerine sahiptir. Uçan, bu nedenlerden ötürü postmodern dönemde, mutlak gerçekliğin değil hermenötik gerçekliğin var olduğunu vurgular (Uçan, 2008: 474). Bu yeni anlayışta, gerçekliğe bir sınır, bir set çekilemez. Çünkü bu, dilin ontolojisine aykırı bir şeydir ve gerçekleştirilmesi son derece zordur. Bu durumu Murphy, “dil tükenmez” (Murphy, 2000: 156) şeklinde özetler. Tüketilemeyen, her işlendiğinde yeni ve farklı topraklara kök salan bir yapıdan mutlak değil hermenötik gerçeklere ulaşılır. Bu yüzden, postmodern dille yazılmış olan metinler, geniş bir yorum

alanına sahiptirler. Barthes, bu tarz metinler için “burası kâhinin alanıdır, arkalıksız kanepedir, çok yüzlü bir küb’dür ” (Barthes, 1998: 91) benzetmelerinde bulunur.

Dilin sabit, mutlak, değişmez bir yapısı yoktur. Dilin bu istikrarsız durumu, sanata doğrudan yansır. Postmodern dönemde, belli sınırlara hapsedilmiş, sınırlı göndergesi olan anlamlara yer verilmez. Bunun aksine, tüm sınırlardan arındırılmış, her türlü kısıtlanımlardan uzak tutulmuş anlamlar muteberdir. Bunun için postmodern metinler, kâhinlerin alanı olarak tanımlanır. Bu alan, birçok farklı yoruma açık ve her yorumun kendisine göre itibarı olan bir niteliğe sahiptir. Postmodern metinler oluşturulurken bu gerçeklik göz ardı edilmez ve okuyucuya, bu tarz bir dünyanın kapısı aralandırılır. Yazarlar, metinleri oluştururken sabit, sınırlı anlama gelecek yapılar yerine, her okuyanın farklı yönleri çekebilecekleri yapılar kurmanın gayreti içerisine girerler.

Postmodern teorisyenlerden Derrida’nın dil anlayışı da bu eksendedir. Hatta o, bu durumu somutlaştırmak için, “Differance” kelimesini türetir. Bu kelime fark anlamına gelen difference kelimesinden türetilir ve hem fark hem de erteleme anlamına gelir. O, bu kavramla, anlamın sürekli ertelendiğini, mutlak anlama hiçbir zaman ulaşamayacağımızı dile getirir. Onun düşüncesine göre anlam, devinen bir şeydir: “Şeyler vardır, sular ve imgeler, birinden öbürüne sonsuz göndermeler vardır” (Derrida, 2010: 56). Murphy ise gerçeklik olarak sınırlandırıp adlandırdığımız şeyleri, dilsel bir alışkanlık olarak niteler (Murphy, 2000: 60). Ulaşılan ve yargısı verilen şeyler, bir gerçeklik değil sadece birer dilsel alışkanlıktırlar.

Her iki düşünür de anlama, gerçekliğe ulaşamayacağımızı dile getirirler. Anlam, postmodern düşüncede, kendisine set çekilebilecek bir şey değildir. Sürekli dolaşım halinde olan anlam, mutlak değildir. Bir imgeden diğerine savrulmuş anlam, sonu gelmeyecek bir yolculuğa çıkar.

Postmodern dil de tıpkı insan yapısı gibi, soğan zarı katmanlarına benzer (Emre, 2006: 104). Bu da çok katmanlı anlatımların oluşması sonucu doğurur. Gerek anlatsal düzeyde gerekse de yapısal düzeyde, postmodern metinler çok katmanlı bir durum arz ederler. Öte yandan, modern düşüncenin ürettiği ve her yazarın kendine özgü bir dili olma gerçekliği, postmodern dönemde dönüşüme uğrar. Bu yeni düşüncede, her anlatı için yeni bir dil ve her anlatının içinde sayısız dil kullanımları meydana gelir (Emre, 2006: 110). Kabına sığamayan dil, bin bir farklı şekle girmenin heyecanını yaşamak ister. Rosenau ise, postmodernistlerin, geleneksel söylem

tarzlarını reddettiklerini ve bunun yerine, cüretkâr ve kışkırtıcı hitap biçimlerini, canlı ve merak uyandırıcı bir üslubu kullanmayı tercih ettiklerini söyler. Bu durumun, modern söylemin kesin, hatasız, pragmatik ve katı üslubunun zıddı olduğunu da ekler (Rosenau, 2004: 24). Bunun sonucunda da dil, dil bilgisi kurallarına uyulmayan, alışılmışın dışında, daha anarşik bir zemine çekilmiş olunur (Emre, 2006: 111). Tüm bunlar da karmaşık ve anlaşılması güç metinlerin yazılması sonucunu doğurur.

Bilinen yöntemlerle postmodern anlatılara yaklaşıldığında, büyük bir hiçle geri dönülme riski vardır. Nitekim postmodern metinlerin okunmasının zor olduğu tüm dünyada kabul görür. Bu metinler, eline kahvesini alıp, kanepeye uzanarak kitap okuyan okurlara çok yabancıdır. Ya da metroda, ayakta dururken bir eli tutmakta diğer eli kitapta olan okurlar, postmodern yazarların okurları değildir.

2. Postmodern Dil ve Göçmüş Kediler Bahçesi Kitabı

Bilge Karasu'nun bazı eserleri, postmodern dil anlayışı ekseninde vücut bulurlar. Bunların başında da *Göçmüş Kediler Bahçesi* kitabındaki öyküler gelir.

Postmodern dilin, soğan zarı katmanlarını andırdığı ve bunun da iç içe geçen, katmanlı anlatımları doğurduğu dile getirilmişti. Karasu'nun bazı metinlerinde bu durum kendisine yer bulur. Örneğin, "Avından El Alan" öyküsünde, bir paragrafın içinde dahi iki farklı metin verilir:

"Bey, karacanın ardından uçuyordu mahmuzlayıp durduğu *Tekboynuz*, *kızıoğlan kızlara düşkün*. *Koşar koşar, onların atın sırtında*. At, kanatlarını germiş, gölgesini karacanın üzerine *kucağına atar kendini, yatar: Herkesin bildiği bir şey bu*. *Tek-* deydirdi deydirecek. Karaca birden taş gibi durdu kaldı. Dünya- *boynuzu yakalayıp yiğitlik göstermenin tek yolu da, güzel bir lar çarpıştı delice hızları içinde*. Boynu kırılıp yüzü gözü kan *delikanlının kız gibi giydirilip kıra salınmasıdır*. *Delikanlı kırita içinde kalan Beyi gözyaşlarıyla diriltmeğe çalışan uzun saçlı, kırita önden yürür; tekboynuz, onu görür görmez koşar gelir*, uzun parmaklı; güzeller güzeli delikanlının yok oluvermiş bir *kucağına atılır, koynuna girer delikanlının*. *O zaman kat kat giy-* karacanın yerinde durmakta olduğunu kim anlayabilir, kim bile- *siler altına gizlenmiş mızraklar ortaya çıkar, tekboynuzun böğ-* bilir bundan böyle?

rü delik deşik olur" (Karasu, 2008: 25).

Karasu, bir öyküyü italik ötekini de normal formatta yazar. Öyküler ayrıştırıldığında, ortaya şu iki farklı öykü çıkar:

“Bey, karacanın ardından uçuyordu mahmuzlayıp durduğu atın sırtında. At, kanatlarını germiş, gölgesini karacanın üzerine deşirdi deşdirecek. Karaca birden taş gibi durdu kaldı. Dünyalar çarpıştı delice hızları içinde. Boynu kırılıp yüzü gözü kan içinde kalan Beyi gözyaşlarıyla diriltmeğe çalışan uzun saçlı, , uzun parmaklı; güzeller güzeli delikanlının yok oluvermiş bir karacanın yerinde durmakta olduğunu kim anlayabilir, kim bilebilir bundan böyle?”

“Tekboynuz, kızıoğlan kızlara düşkün. Koşar koşar, onların kucağına atar kendini, yatar: Herkesin bildiği bir şey bu. Tekboynuzu yakalayıp yiğitlik göstermenin tek yolu da, güzel bir delikanlının kız gibi giydirilip kıra salınmasıdır. Delikanlı kırtı kırtıya önden yürür; tekboynuz, onu görür görmez koşar gelir, kucağına atılır, koynuna girer delikanlının. O zaman kat kat giysiler altına gizlenmiş mızraklar ortaya çıkar, tekboynuzun böğrü delik deşik olur.”

İki öykü, birbirinden bağımsız da olsa konuları birbirine yakındır. Her ikisinde de ölüm teması ele alınır. Ayrıca iki öyküde de bir diriltme, yaşamı sürdürme isteği vardır. İlkinde, delikanlı, Bey'i diriltmeye çalışırken, ikincisinde, farklı bir delikanlı, genç kızların yaşamını sürdürmeleri için tekboynuzu öldürür.

Bu yeni edebî anlayışta kabına sığamayan dil, bin bir farklı şekle girmenin heyecanını yaşar ve metni birden çok şekle sokmak ister. “Korkusuz Kirpiye Övgü” isimli hikâyede, kirpinin öyküsünün, birbirinden farklı birkaç versiyonuna yer verilir. İlk versiyonda, tilki, yaşlı anne babasından ayrı yaşar. Ancak onları özlemiş olduğu için bir gün onların ziyaretine gider: “Baktım, başa çıkamayacağım. Gözleri artık hiç görmeyen anamın, gezginci kirpilerle yolladığı haberler sıklaşıyordu. Anamı görmek üzere yola çıktım geçenlerde” (Karasu, 2008: 60). İlk versiyonda, bu yolculuk boyunca yaşadıkları anlatılır. İkinci versiyon ise çok daha geniştir ve birçok farklı konuyu barındırır:

“Ne yalan söyleyeyim? Dedemin anlattığı masalların birinde ‘deniz’ diye bir şey vardı. Su gibi bir şeymiş, karaların bittiği yerde başlanmış. Dünyanın ucuymuş. Dedem de görmemişti ya, dedesinden, dedesinin dedesinden kalma masallardan bilirmiş o da. Hani dedim, gider gider de bu dünyanın ucuna varır, denizi görür müydüm?” (Karasu, 2008: 65).

Kirpi, ikinci versiyonda, kendi büyüklerinden öğrendiği bazı şeyleri aktarır. Büyüklerinden anlatıla gelen deniz bunlardan biridir. Ayrıca, insanlarla ilgili yorum yapar. İnsanların görünmeyen çeşitli

güçlere sahip olduğuna inandığını söyler. Kedi ve köpek gibi hayvanlarla ilişkilerinden de bahseder. Üçüncü versiyonda ise bir vatansever kirpi söz konusudur: “Beni arayan olursa, ister dost, ister düşman, gelsin bu arsada, bu topraklarda arasın beni. Burası benim yurdum, burada çarpışır, burada el sıkışırız” (Karasu, 2008: 69). Bu versiyonda, artık yaşlanmış olan kirpi, torunlarını etrafına toplamış ve onlara vatanseverlik duyguları aşılar.

“Korkusuz Kirpiye Övgü” adlı öyküde, dilin esnek kullanımına ve kabından taşma durumuna şahit olunur. Yazar, sınırlı yapı ve anlamlara karşı koyarak kirpinin öyküsünün, birbirinden farklı versiyonlarına yer verir. Postmodern düşüncede, anlama ulaşmanın imkânsız olduğu aktarılmıştı. Yazar, öykünün birçok alternatif şeklini okura sunarak anlamın sınırlandırılmayacağını ve herhangi bir göstergenin birçok göndergeye sahip olabileceğini gösterir. Bu farklı göndergeler de yeni anlamların, yapıların doğmasına yol açar.

“Yengece Övgü” öyküsünde de benzer bir tablo söz konusudur. Anlatıcı, “şöyle diyebilirdim” diyerek söze başlar ve söz konusu öyküye bir giriş yapar. Ancak ardından şu açıklama görülür: “Üstelik, böylesi bir anlatışın geçer akça olduğu günlerden bu yana yüz yıl geçmesine karşın, bugün bile, herhangi bir şey ‘anlatan’ yazının tek olabilir biçimi budur diye düşünen pek çok okuru, sevindirirdim” (Karasu, 2008: 73). Anlatıcı, kullandığı formatın, birçok okuyucunun hoşuna gideceğini söyler. Ancak kendisi için bu tarz bir anlatışın, pek de muteber olmadığını dillendirir. Ardından söz konusu öyküyü farklı bir biçimde anlatır. Bu anlatımdan sonra da şunları dile getirir: “Öyle de diyebilirdim. Yeni yaftalı, oldukça alışılmış bir anlatı yoluna girer, pek çok insana burun kıvırtırdım” (Karasu, 2008: 74). Öykünün ikinci formatını ise okuyucuların beğenmeyeceğini söyler. Birçok kişinin, buna burun kıvırtacağından emindir. Ardından, yeni bir yengeç öyküsüne geçer. Bu öyküyü anlattıktan sonra, şunları yazar: “‘Yengece Övgü’ diye, başlığı buraya atmak gerekirdi gerçekte. Oysa, alışlagelmiş işte; yazının başına yerleştirdim başlığı. -‘Korkusuz Kirpiye Övgü’ye yakıştırmak için” (Karasu, 2008: 75). Okuyucu, öykü boyunca, birkaç farklı formatla yüz yüze getirilir. Anlatıcının da doğrudan dile getirdiği gibi, bunlardan bazıları klasik okurun hoşuna giden formatlarken bazıları onların hoşuna gitmeyen yeni yöntemlerdir.

“Alsemender” öyküsünde ise okuyucuya dört farklı son sunulur. “Belediyenin yazısını alması üzerinden otuz saat geçmişti” sözü, dört farklı alternatif sonun da başında bulunur. İlk sonuçta, bilim adamı alsemender hakkında kendisine bilgi veren kütüphane

yöneticisinin kasabasına gider. Yönetici, yasak olan lâle yetiştirme işini yaptığını herkese duyurduğunu belirtir. Şehre geri dönen bilim adamı, belediyeye “Çok Gizli” ibareli bir cevapla, onlara, istedikleri çiçeklerden (gül-lâle) yetiştireceğini yazar. İkinci sonda, belediyenin kendisinden talep ettiği çiçeklerden yetiştirmedeğini, onlara yanlış bilgi verildiğini yazar. Üçüncü sonda, alsemender çiçeklerinin üç yaprağını yediği görülür. Bu çiçeğin bir yaprağını yiyen, artık yalan söyleyemez. İki yaprağını yiyen çıldırır. Üç yaprağını yiyen ise ölür. Nitekim bilim adamı da üçüncü yaprağı yedikten sonra ölür. Çevresindekiler, gülererek ölen bir insana şahit olurlar. Dördüncü sonda, lâle yetiştirdiğini düşündüğü kişilere davetiye gönderir. Davet günü geldiğinde hepsinin içeceğine, gizliden, alsemenderden elde ettiği sıvıyı katar. Onlar ayrıldıktan sonra da kendisi o içeceklerden içer. Bundan sonra ne o ne de diğer davetliler artık yalan söyleyemeyecektir.

Postmodern dönemde, dilin, alışılmışın dışında, anarşik bir zemine çekilmiş olduğundan bahsedilmişti. Karasu'nun “Masalın da Yırtılverdiği Yer” anlatısı buna örnek olarak gösterilebilir. Öykü, gerçekten de adeta yırtılmış, parçalanmış bir anlatıdır. Anlatı, kendi içinde onlarca parçaya ayrılmıştır ve bunlara sırayla şu adlar verilmiştir: 1 a., 2 a., 1 b., 2 a., 1 a., 1 b., 1 a., 1 b., 2 a., 1 b., 2 a., 1 b., 2 a., 1 a., 2 a., 2 b., 2 c., 2 b., 2 c., 2 b., 3 a., 2 c., 3 a., 1 a., 2 c., 2 b., 2 c., 2 b., 2 c., 1 a., 2 c., 1 a., 2 c., 3 b., 1 a., 2 a., 4, 1 a. Bu bölümlerin kimileri arasında hiç bağlantı yokken, bazı bölümleri arasında ufak bağlantılar kurulmuştur. Örneğin 1 a. anlatısında, daha çok yazın kuramına değinilmiştir. Anlatıcı, nasıl bir anlatıyı arzuladığından bahseder. 1 b., isimli anlatıda ise kedilerden bahsedilir. İnsanların onlarla ilişkileri ve kedilerin özellikleri üzerinde durulur. İnsanların bazı yönlerden kedilere benzemesi gerektiği salık verilir. 2 a. anlatısında, “Yeşil Gözlü Yontu” isimli bir öykü merkeze alınmıştır. 2 b. anlatısı, kendi karısını öldüren bir adamın öyküsüdür. Tarihi karakter Gesualdo'dan ve onun Ferrara sarayı ile ilişkisi görülür. 2 c. isimli anlatı, 2 b. anlatısının devamı gibidir. Gesualdo'nun yaşamından bazı kesitler görülür. Onun musikiye neden merak salmış olabileceği irdelenir. 3 a. anlatısı da 1 a. anlatısına benzer olarak anlatı kuramına ayrılmıştır. Sanatçılar hakkında çeşitli yorumlar görülür. 3 b. anlatısında, bakan-bakılan, seven-sevilen, av-avcı ilişkisi kısa bir değerlendirmeye tabi tutulur ve onların arasında eşitliğin mümkün olup olmadığı irdelenir. Burada bir de harflendirilmeyip sadece 4 isimle anılan bir kısım vardır ve bu bölüm korku üzerinedir. Sözü edilen tüm bölümler çok kısadır ve

bütün konulardan yüzeysel olarak bahsedilir. Ayrıntıya inilmemiştir hiçbir bölümde.

Kitaba da ismini vermiş olan “Göçmüş Kediler Bahçesi” öyküsü, istikrarsız, devinim halinde, kabına sığmayan postmodern dilin bir ürünüdür. Öykünün sunumu son derece sıra dışıdır. O, tüm kitaba yayılacak şekilde kurgulanır. Kitapta bulunan öteki öykülerin sonuna eklenen, ancak onlarla ilgili olmayan birkaç sayfa şeklinde anlatılır. Kitap, bu hikâyeyle başlar. Karakter, bu bölümde, Akdeniz’in tarihi şehirlerinden birine gider ve orada dikkatini çeken birini anlatır. Daha sonra araya, “Avından El Alan” öyküsü girer. Tekrar metne geri dönülür. Burada, karakter, kahvehanenin arkasındaki görkemli oyun alanını keşfeder ve bunu anlatır. Bu kez de araya “Gecedен Geceye Arabayı Kaçırان Adam” hikâyesi girer. Metne tekrar dönüldüğünde, tarihi oyunun oyuncularının elbiselerinin ve oyun alanının daha ayrıntılı tasvirine şahit olunur. Alan, bir satranç tahtası gibi düzenlenmiştir. Bu bilgilerden sonra araya “Bir Ortaçağ Abdalı” öyküsü girer. Daha sonra, metne dönüldüğünde, oyunun on ikinci yüzyılda ilk olarak oynandığı ifade edilir. Oyun hakkında daha başka bilgiler de verilir. Araya “Korkusuz Kirpiye Övgü” isimli öykü girer. Bunun hemen ardından, “Göçmüş Kediler Bahçesi” yerine “Yengece Övgü” isimli öykü anlatılır. Bunların ardından, metne geri dönülür ve rüyaya dalan karakterin, rüyasında, oyuna dair yaşadığı bazı şeyler aktarılır. “Yağmurlu Kentin Güneşçisi” hikâyesinden sonra, öyküde, bu kez karakterin, bir gün sonraki oyunda, oyuncu olarak yer alacağı öğrenilir. “Dehlizde Giden Adam” öyküsünden sonra, oyun başlar. Ancak ayrıntılı bilgi sahibi olunmadan araya “Usta Beni Öldürsen El!” hikâyesi girer fakat onun ardından, oyunun başladığı ve karakterin Morlar ismi verilen takımın ilk hamlesi olarak oyuna sürüldüğü aktarılır. Bu oyun neredeyse birebir satranca benzer. Araya giren “Bizim Denizimiz” öyküsünden sonra, oyunun çeşitli hamlelerle devam ettiği dile getirilir. Daha sonra araya “İncitmebeni” hikâyesi girer. Ondan sonraki bölümde, oyunun Yeşiller tarafından kazanıldığı anlatılır. Araya giren “Alsemender” öyküsünden sonra, oyunun sonucuna dair çeşitli olaylar dile getirilir. Bu kez “Bir Başka Tepe” hikâyesi araya girer, aradan sonra, oyunun karakteri ve efsunlu bulunduğu söylenen kişi arasındaki diyaloglar aktarılır. Daha sonra araya “Masalın da Yırtılıverdiği Yer” öyküsü girer. Ondan sonra ise son bölüm anlatılır. Karakterin öldüğü ve efsunlu dediği kişi tarafından her şeyin kaleme alındığı aktarılır.

“Gecedен Geceye Arabayı Kaçırان Adam” öyküsünde ise kesintili ve karmaşık bir anlatım söz konusudur. İlk olarak Sazandere

isimli, tam olarak nerede olduğu, nereden duyulduğu bilinmeyen ve ütöpik denebilecek bir yere gitmeye çalışan öykü karakteri görülür. Karakter, böyle bir isme zihninde sahiptir; ancak onun hakkında hiçbir şey bilmez. Hatta böyle bir yerin gerçekte var olduğundan da emin değildir. Bunu kendisi dahi uydurmuş olabilir. Zaten otogara gidip bu ismi sorduğunda, herkes garip bir şekilde davranır. Sanki kimse bu yer hakkında konuşmak istemez. Nitekim kendisine bazı araçlar gösterilir; ancak o, esrarlı denebilecek şekilde sürekli bunlara geç kalır. Bu iş günlerce sürer. Günlerini artık otogarda, bir türlü binemediği Sazandere arabalarına binme hayalleri ve çabasıyla geçirir.

Bu karakterin öyküsü anlatılırken birden, öykü kesintiye uğratılır. Sayfanın ortasına yakın bir yerden başka biri söz alır:

“pazar yerinin dışından bir yerden, film çeker gibi durduğu bir yerden de pazar yerini boydan boya ağır ağır geçişini izliyordu kendi kendinin” (Karasu, 2008:

33).

Sayfanın ortasına yakın, hepsi küçük harfle yazılmış, satırları kısa tutulan bu tarz sözlerle okuyucu, başka bir karakterle yüz yüze gelir. Öykü, artık başta olduğu gibi kesintisiz akmaz. Okuyucu, öyküye her motive olduğunda, karşısında, bu yeni karakteri ve onun sözlerini bulur. Bu da onun dikkatini dağıttığı gibi öykünün kesintisiz akmasını da engeller. İşin ilginç yanı ise bu ikinci kişi, otogarda yürüyen kişinin kendisidir ve yine kendisi olan ve pazarda yürüyen üçüncü kişinin hareketlerini filme çeker.

Aynı anda üç farklı yerde varlık gösteren ve üç farklı amaca, eyleme sahip öykü karakteri söz konusudur. İlki, Sazandere'ye gitme amacına sahipken, ikincisi, pazarda yürür. Üçüncüsü, eline aldığı kamerayla ikincisinin hareketlerini kayıt altına alır. Anlatıcı ise bazı yerlerde, işi daha da içinden çıkılmaz hale getirir. Kayıt yapan üçüncü kişinin konuşma alanı olan sayfanın ortasındaki bölümlerin birinde şu sözler görülür: “... bu ölüm sessizliğinin içinde yürüyen adamın toz çevrileri arasında denizi usuna bile getirmediğini görüvermiş, bilivermişti. Ama sokağın oradan bakan olarak mı yoksa pazar yerinin bir ucundan bir ucuna” (Karasu, 2008: 35). Bu satırlar, kişilerin düşüncelerinin de iç içe geçtiğini ortaya koyar. Aktarılan kısımda cümle yarıda kesilir ve bir sayfadan fazla öteki kişiden bahsedilir. Bunun ardından tekrar ikinci kişinin konuşma alanı ortaya çıkar ve “bir ucundan bir ucuna yürüyen adam olarak mı biliyordu?” (Karasu, 2008: 37) sözleriyle o, yarım kalan sözlerini sürdürür. İlerleyen sayfalarda, ikinci ve üçüncü kişiler öyküden

çıkartılır. Kayıt işi tamamlanmış ve eşyalar kutuya konarak öyküden silinmişlerdir. Öyküdeki kişi sayısı o kadar belirsizdir ki bir yerde anlatıcı, “bir düşün düşünün anısı içinde üçleştigi gibi dörtleşiyor, garajda duran kendine bakıyor, baktığının dışında... Bitmezdi bu. Aynalarda çoğalır gibi çoğalıyorum” (Karasu, 2008: 37) sözleriyle kişi sayısının dörde çıktığını dillendirir.

“Geceden Geceye Arabayı Kaçıran Adam” öyküsünde, dilin bölük pörçük, anarşik dünyası, metnin her yerine sinmiştir. Öyküde, tek bir kişinin bilincinin, üçe hatta dörde bölündüğüne tanıklık edilir. Metnin yapısı da benzerlik arz eder. Yazar, sayfanın yapısıyla oynar. Onu, farklı şekillere sokarak metnin parçalılığını, daha da görünür kılar. Bazı bölümlerde, sayfa bölünür ve bazı sözler, sayfanın ortasından aktarılır. Okuyucu, metne tam motive olacağı anlarda birden bu kesintilere maruz bırakılır. Bu kesintiye uğrama durumu, karakterlerin sözlerine de yansır. Bazı sözler yarıda kesilip bambaşka konulara geçilir.

“Usta Beni Öldürsen E!” öyküsü de postmodern dil özelliklerini bünyesinde barındırır. Metin, postmodernin istikrarsız ve devingen diliyle kaleme alınmıştır:

“Ustasının öleceği korkusu sardı yüreğini. Tut ki yanıldıydı, ustası bugünlerde ölmeyecekti ama bu düşünce ilk olarak gelip yüreğine korku salmıyor muydu? Ölümünü düşünebiliyordu demek. Artık düşünebiliyordu. Sevinebilirdi de bir yerde. Usta olup çıraklar alacaktı yanına, artık adam yetiştirecekti, artık düşünebilecek, yıllardır yığıldığı sorulara teker teker karşılıklar arayacak, arayabilecekti. Karşılıklar bulmağa çalışacaktı. Ama kendi de

Ölen çırakları anımsadı. Ustasının kendisine böyle bağlanmasının bir nedeni de bu olamaz mıydı? Senden önce üç çırak aldım yanıma, demişti bir gün, üçü de kazaya uğradı, seni aldıktan sonra kimseyi istemedim, yalnız seninle uğraşmalıydım, sen artık iyice yetiştin diye alıyorum bu çocuğu

...

Düşüncelerinin bu yola girmesinden hoşlanmadı. Gülünçle acıklının, gülünçlü ile ağlancın böyle birbirine girmesi kafasını büsbütün karıştırıyordu (Karasu, 2008: 116-117)” (vurgu bize ait).

Sürekli olarak bir anlatım yarıda kesilir ve öteki anlatıma geçilir. Biz, örnek olması için sadece yukarıdaki kısmı açıklayacağız. İlk olarak karakter, kendi ustasının ölümü üzerine düşünür. Bunun gerçekleşmesi üzerine neler olabileceğini kestirmeye çalışır. Hem olumlu hem de olumsuz şeyler aklına gelir. Ancak bu konudan söz edilirken birden, “ama kendi de” ifadesinde, söz konusu anlatım

kesilir ve başka bir konuya geçer (italik olarak gösterilen kısım). Nitekim, cümle bitirilmeden altta yeni bir paragrafa geçilir. Bu öteki konunun sadece bir kısmını alıntılıdık. Bu ikinci anlatımda, ustasının yanına neden başka çıraklar aldığına sebebi açıklanır. Onların ölmesinden dolayı ustası, kendisini yanına alıp ona bağlanmıştı. Bu konudan sonra, ilk konu kaldığı yerden devam eder. Bağlantı şöyle gösterilebilir: “Ama kendi de düşüncelerinin bu yola girmesinden hoşlanmadı. Gülünçle acıklının, gülünçlü ile ağlancın böyle biribirine girmesi kafasını büsbütün karıştırıyordu.” Ustasının ölümünden sonra, hem olumlu hem de olumsuz durumların ortaya çıkacağını düşünmüştü. O, bu durumu gülünçle acıklının iç içe geçmesi olarak tanımlar. Öykü boyunca, iç içe ve kesintili anlatıma yer verilir.

“İncitmebeni” öyküsünde de benzer durum söz konusudur:

“Bitkiler büyüdükçe böcekler de büyümüşü zamanla. Bunlarla, gerçi, çok uğraşılmıştı. Gene de tüketilememişlerdi; kurutulamamıştı kökleri. Sayıları azaldıkça, boyları büyüyordu.

Elinden bardağı bıraktı. Masanın üzerinden aldığı bardağı bıraktı elinden. Çok önemli bir şeydi bu, soyunmak isteyen adam için. Çünkü o güne değin bir şeyi bilerek kırmak, bir kumaşı isteyerek yırtmak, öfkelenip elinin tersiyle bir şeyi devirivermek şöyle dursun, on yılda bir, bir bardağı, bir gömleği, bir şişeyi, kaza bu ya, elinden düşürüp kırsa, bir yere takıp yırtsa, çarpıp devirse, saatlerce yerinmiş, üzülümüştü.

...

Öteki hayvanlar da büyüyordu. Sayıları azalıyor da olsa, insanlardan çaldıkları yiyecek payı artıyordu bu büyümeleriyle. Bir tohumdan daha bol, daha güçlü tohum almak, alabilmek için ter döktükçe bu emeklerinin gitgide büyüyen bir payını böceklerle, kemelere kaptırmak, ağır gelmeğe başlamıştı insanlara” (Karasu, 2008: 132,133).

İlk olarak kırsal bölgede, hayvan ve bitki konusundan bahsedilir. Hayvan ve böceklerin nasıl bir tehdit olmaya başladıklarından söz edilir. Ancak birden, bambaşka bir konuya, öykünün öğretmeninden bahsedilmeye başlanır. Onun, kişisel özellikleri ve ruhsal durumu aktarılır. Biz bu kısmı kısa kestik. Ancak, öğretmenden bahsetme birden kesilir ve tekrar ilk konuya geçilir. Bağlantı şöyle gösterilebilir: “Sayıları azaldıkça, boyları büyüyordu. Öteki hayvanlar da büyüyordu. Sayıları azalıyor da olsa, insanlardan çaldıkları yiyecek payı artıyordu bu büyümeleriyle.” İnsanların bu ekolojik değişimden duydukları endişe dile getirilir. Öykü boyunca bu kesintili anlatım sürdürülür.

“Usta Beni Öldürsen E!” ve “İncitmebeni” öykülerinde, kesintisiz bir okuma gerçekleştirilemez. Bunun sebebi ise anlatılan konuların bıçak gibi kesilmesi ve onlardan ayrı yeni alanlara kayılmasıdır. Bu kesintiler çok bariz yapılıdır. Okuyucu, âdeta gözünün önünde hareket halinde olan metinlerle karşı karşıyadır. Sabit durmayan ve sürekli sağa sola, yukarı, aşağı kayan bu metinleri yakalamak güçtür.

Sonuç

Bilge Karasu, *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı kitabında bulunan öykülerde postmodern dili başarılı bir şekilde kullanır. Postmodern dil anlayışının birçok unsuru ustalıkla kullanılarak öyküler var edilir. Okuyucu, öykülerin cümleleri, paragrafları arasında postmodernizmin havasını solur.

Örneğin postmodern dilin en belirgin özelliklerinden biri, dilin kabına sığmamasıdır. Kitaba da adını veren “Göçmüş Kediler Bahçesi” öyküsü istikrarsız, devinim halinde, kabına sığmayan postmodern dilin bir ürünüdür. Öykü, tüm kitaba yayılacak şekilde kurgulanır. Kitapta bulunan öteki öykülerin sonuna eklenen, ancak onlarla ilgili olmayan birkaç sayfa şeklinde var edilir.

Postmodern dilin bir diğer özelliği ise bölük pörçük, anarşik, kuralsız olmasıdır. “Geceden Geceye Arabayı Kaçıran Adam” öyküsünde, dilin bölük pörçük, anarşik dünyası, metnin her yerine sinmiştir. Öyküde, tek bir kişinin bilincinin, üçe hatta dörde bölündüğüne tanıklık edilir. Metnin yapısı da benzerlik arz eder. “Usta Beni Öldürsen E!” ve “İncitmebeni” öykülerinde ise okuyucu, âdeta gözünün önünde hareket halinde olan metinlerle karşı karşıyadır. “Masalın da Yırtılıverdiği Yer” metninde de benzer bir durum vardır. Anlatı gerçekten de adeta yırtılmış, parçalanmıştır. Kendi içinde onlarca parçaya ayrılmıştır. “Avından El Alan” öyküsünde ise bir paragrafın içinde dahi iki farklı metin verilir.

Postmodern dil aynı zamanda sınırlı göndergelere ve yapılara karşıdır. Onun dünyasında, çoklu yapılar, anlamlar muteberdir. “Korkusuz Kirpiye Övgü” ve “Yengece Övgü” adlı öykülerde yazar, öykülerin birbirinden farklı versiyonlarına yer verir. Öykülerin birçok alternatif şeklinin okura sunulmasıyla anlamın sınırlandırılmayacağı ve herhangi bir göstergenin birçok göndergeye sahip olabileceği ortaya konulur. “Alsemender” öyküsünde ise okuyucu dört farklı sonla karşılaşır. Tüm bu tespitlerin de ortaya koyduğu gibi Karasu, *Göçmüş Kediler Bahçesi* kitabındaki öykülerde, postmodern dilin birçok özelliğine başvurur.

KAYNAKÇA

AKATLI, Füsün (1997). "Çağdaş Bir Penelope", *Bilge Karasu Aramızda*, haz. Füsün Akatlı, Müge Gürsoy Sökmen, içinde (115-124), Metis Yayınları, İstanbul.

BARTHES, Roland (1998), *Roland Barthes/Yaşantı*, (çev.) Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DERRİDA, Jacques (2010), *Gramatoloji*, (çev.) İsmet Birkan, BilgeSu Yayınları, Ankara.

EAGLETON, Terry (2011), *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (çev.) Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

EMRE, İsmet (2006), *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayınları, Ankara.

FELMAN, Shoshana (1985), *Writing and Madness*, Cornell University Press, New York.

FUNK, Rainer (2009), *Ben ve Biz/Postmodern İnsanın Psikanalizi*, (çev.) Çağlar Tanyeri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İLERİ, Cem (2007). *Yazının da Yırtıliverdiği Yer/Bir Bilge Karasu Okuması*, Metis Yayınları, İstanbul.

KARASU, Bilge (2006). *Ne Kitapsız Ne Kedisiz*, Metis Yayınları, İstanbul.

KARASU, Bilge (2008), *Göçmüş Kediler Bahçesi*, Metis Yayınları, İstanbul.

LACAN, Jacques (2005), *Écrits*, (translator) Alan Sheridan, Taylor&Francis e-Library.

LYOTARD, Jean François (2013), *Postmodern Durum*, (çev.) İsmet Birkan, Bilgesu Yayınları, Ankara.

LYOTARD, Jean François ve THEBAUD, Jean-loup (1985), *Just Gaming*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

MURPHY, John W. (2000), *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, (çev.) Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

NİETZSCHE, Friedrich (2008), *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, (çev.) Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul.

ROSENAU, Pauline Marie (2004), *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*, (çev.) Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

OKAY, Orhan (1998). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

SARUP, Madan (2004), *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (çev.) Abdülbaki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

UÇAN, Hilmi (2008), "Derrida ve Dil Bağlamında Postmodernizm", *Hece*, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı, Ankara.

YILDIRIM, Berna (2013). "Bilge Karasu'da Özne: Yazının Gücü", *Bilge Karasu'yu Okumak*, haz. Doğan Yaşat, içinde (37-45), Metis Yayınları, İstanbul.

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE ZAMAN KAVRAMINA AİT SÖZ VARLIĞI

Cihan ÇAKMAK¹

ÖZ

Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk dili tarihinin ve Karahanlı döneminin bize kalan en önemli eserlerinden biridir. Asıl adı Kitâbü Dîvânu Lügâti't-Türk olan eser Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. 1072'de yazılmaya başlanan eser 1077 yılında tamamlanmış ve Abbasi halifesi Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunulmuştur. Araplara Türkçeyi öğretmeyi amaç edinen Dîvân'ın yazarı Kâşgarlı Mahmud Türklerin yaşadıkları coğrafyaları at sırtında karış karış gezerek onların dilleri, kültürleri, âdetleri, gelenek-görenekleri, yemek kültürleri, giyim kuşamları gibi o döneme ait çok sayıda önemli bilgiyi bizlerle paylaşmıştır. Diyarbakırlı Ali Emirî Efendi tarafından 1917'de İstanbul Beyazıt Sahaflar Çarşısındaki bir sahaftan satın alınan Dîvânu Lugâti't-Türk'ün tek yazma nüshası bulunmaktadır. Yaklaşık 8000 Türkçe kelimenin Arapça karşılığının verildiği eserde Kâşgarlı, Türkçe kelimelerin karşılıklarını göstermiş ve bunu halk dilinden derlediği örneklerle açıklamıştır. Türklerin boyları, örf, âdet ve gelenekleri üzerine önemli bilgilerin yer aldığı eserde aynı zamanda Türk dünyasını merkeze alan bir dünya haritası da yer almaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk hakkında ilk çalışma Kilisli Muallim Rıfat Bilge tarafından yapılmıştır. Eser, Besim Atalay tarafından Türkçeye çevrildikten sonra Dîvân üzerinde çok sayıda kitap, makale ve tez çalışması yapılmıştır.

Çalışmamızda Dîvânu Lügâti't-Türk'te yer alan zaman kavramına ait söz varlığı alfabetik olarak listelenmiştir. Elde edilen dil malzemesi güne bağlı zaman kelimeleri, aylara ait zaman kelimeleri, mevsimlere ait zaman kelimeleri gibi başlıklar altında sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânu Lugâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmud, söz varlığı, zaman kelimeleri.*

LEXICOLOGY THAT BELONGS TO TIME CONCEPT AT DÎVÂNU LUGÂTİT-TURK ABSTRACT

Dîvânu Lugâti't-Türk is one of the most important literal works in the history of Turkish Language and Karahanlı Period. The original name as Kitâbü Dîvânu Lugâti't-Türk is our first known dictionary in

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, e-mail: cihancakmak1818@gmail.com.

Turkish Language. This literal work was started to be written in 1072 and completed in 1077, then submitted to Abbasi Khalifa of Ebü'l-Kasım Abdullah. Main purpose of this literal work whose writer is Mahmud of Kashgar is to teach Turkish Language to Arabian People. This literal work shares with us lots of information about the language, culture, customs and traditions, food culture, clothes culture etc. when he scoured the earth on horseback. Ali Emirî Efendi who was born in Diyarbakır, purchased Dîvânu Lugâti't-Türk from used-book bazaar in Beyazıt Istanbul which is the only handwritten manuscript. This literal work includes approximately 8000 words translated from Turkish to Arabic by explaining with samples collected from public language. In addition to these, besides being a world map which centers Turkish geography, it includes important information about Turkish tribes, customs, culture and traditions. The first research about Dîvânu Lugâti't-Türk was conducted by Muallim Rifat Bilge who was born in Kilis. After Besim Atalay translated it to Turkish language, lots of works and thesis studies was conducted.

In our study the vocabulary which belongs to the matter of time was listed alphabetically. Determined vocabulary of Dîvânu Lugâti't-Türk collected under the titles as the vocabulary related to the day cycle, the vocabulary related to the month cycle and the vocabulary related to the seasons.

Keywords: *Dîvânu Lugâti't-Türk, Mahmud of Kashgar, vocabulary, time related words.*

1. Giriş

Türkler gerek coğrafi gerek tarihi bakımdan zengin bir kültür mirasına sahiptir. Bu zenginlik sahip olduğu tarihi ve çağdaş metinler aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Türk dili tarihinin en nadide ürünlerinden biri olan Dîvânu Lugâti't-Türk, Türklerin zengin kültürel birikimlerini ve yaşayışlarını ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır (Çakmak, 2015: 430).

11. yüzyılın en güçlü devletlerinden biri olan Karahanlılar, sahip olduğu ekonomik ve siyasi etkinliğini Türkçe ile pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu itibarla Kâşgarlı Mahmud, Türkçenin Araplar tarafından öğrenilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk'te Türklerin yaşadıkları coğrafyaları tespit etmiş, onların sadece meskûn oldukları

bölgeleri işaret etmekle yetinmemiş, ilgili bölgelerde kullanılan ağız malzemeleri ve folklorik öğeleri de kaydetmiştir. Eser içinde yer alan ilk Türk Dünya haritası ile ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu harita² ile Türklerin o dönem yaşadıkları bölgeleri listelemekle kalmamış aynı zamanda 11. yüzyılda etkileşim içinde olduğu diğer topluluklar hakkında da bilgi vermiştir.

Bilindiği gibi Dîvânu Lugâti't-Türk XI. yüzyılda Türk dünyasına mercek tutması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Türklerin Dîvânu Lugâti't-Türk'te zaman kavramı için kullandıkları söz varlığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda *mevsim adlarına ait zaman kelimeleri*, *güne ait zaman kelimeleri*, *yıllara ait zaman kelimeleri* ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Herhangi bir başlık altına yerleştiremediğimiz zaman kelimeleri ise *Diğer Zaman Kelimeleri* başlığı altında ayrıca listelenmiştir. Çalışmada hem isim hem fiil kategorisine ait dil malzemesi birlikte ele alınmıştır.

2. İnceleme Yöntemi

Çalışmamızda Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Besim Atalay tarafından 2006 yılında yayımlanan 5. baskısı ile Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ile Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu'nun birlikte hazırladıkları ve 2014 yılında neşredilen yayın kullanılmıştır. Öncelikle Besim Atalay'ın Dizin çalışmasındaki zaman kavramıyla ilgili tüm kelimeler alfabetik olarak listelenmiştir. Ardından Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun çalışmasında yer alan zamanla ilgili söz varlığı alfabetik olarak listelenmiştir. Listelenen bu kelimeler karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve geçtiği satır bilgileri belirtilmiştir. İncelemede tanım ve yazılış farklılıkları göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen zamanla ilgili kavram alanları 6 başlık altında tasnif edilmiştir. Bunlar; *Güne Ait Zaman Kelimeleri*, *Aylara Ait Zaman Kelimeleri*, *Mevsimlere Ait Zaman*

²Haritada Türklerin yaşadıkları bölgeler ve ilişki kurdukları halklar hakkında da bilgiler verilmiştir. Kaşgarlı haritanın merkezine Türk kağanlarının hüküm sürdüğü Balasagun'u yerleştirmiştir. Coğrafi kavramların farklı renk adlarıyla tasnif edildiği haritada dağlar kırmızı, denizler yeşil, nehirler mavi, çöller sarı renkle gösterilmiştir. Bugün Kırgızistan sınırları içinde yer alan Isık Göl Balasagun'un yakınında gösterilmiştir (Caferoğlu: 2000: 29-30).

Kelimeleri, Yıla Ait Zaman Kelimeleri, Saate Ait Zaman Kelimeleri ve bu tasniflerin dışında kalan madde başları ise *Diğer Zaman Kelimeleri* başlığı altında tasnif edilmiştir. Çalışmanın sonunda tüm zaman kelimelerinin alfabetik olarak sıralandığı bir söz listesi yer almaktadır.

2.1. Günlere Ait Zaman Kelimeleri

2.1.1. axşam: akşam. 107-4. (Atalay IV 2006: 14) / **axşam:** akşam vakti. 66-52 (Ercilasun Akkoyunlu 2014:565).

2.1.2. baya: az önce. 37-14 (Atalay IV 2006: 76) / **baya:** bu saatten önce, az önce. 31-17. (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 579).

2.1.3. bu kün: bu gün. 171-147 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 600).

2.1.4 emdi: şimdi. Bk: imdi. I, 36-12, 37-15, 41-17, 46-20, 74-19, 125-15, 192-6, 200-17, 367-25, 380-17, 442-8, 498-21; II, 110-5, 209-23, 264-2; III, 356-4, 372-4 (Atalay IV 2006: 178) / **emdi:** şimdi. 30-16, 492-607-498 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 637).

2.1.5 erte-irte: erte. 124-10 (Atalay IV 2006: 192) / **erte irte:** sabahın erken saati. 74-62 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 643).

2.1.6. ertele-: erken başlamak. 316-11 (Atalay IV 2006: 193) / **ertele-:** bir şeye erken başlamak. (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 643).

2.1.7. ikindi: ikindi. 140-20 (Atalay IV 2006: 229) / **ikindi:** ikindi namazı vakti. 82-72 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 663).

2.1.8 imdi: Oğuzcada şimdi. 75-62 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 665) / **emdi:** şimdi. bk. imdi. I, 36-12, 37-15, 41-17, 46-20, 74 19, 125-15, 192-6, 200-17, 367-25, 380-17, 442-8, 498-21; II, 110-5, 209-23, 264-2; III, 356-4, 372-4 (Atalay IV 2006: 178).

2.1.9. inir: alaca karanlık. 59-45 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 666) / **inğir:** aydınlıkla karanlığın birbirine karışması; alaca karanlık. Bk: imir (Oğuzca). 94-12 (Atalay IV 2006: 233).

2.1.10.keçe-kıçe: gece. 219-11, 219-14 (Atalay IV 2006:290) / **keçe-kıçe:** gece. 54-39, 541-442 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 697).

2.1.11.keçmiş: keç-: geçmek, ölmek. 5-12 -miş: 245-14 (Atalay IV 2006: 289) / **keçmiş:** geçmiş olan, eski günler. 128-133 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 698).

2.1.12.kuşluk: kuşluk vakti. (Oğuzca). 474-21 (Atalay IV 2006: 388) / **kuşluk:** Oğuzcada kuşluk vakti. 238-207 (Ercilasun-

Akkoyunlu 2014: 751).

2.1.13. *kün*: gün, güneş, gündüz. I, 69-26, 72-23, 82-14, 100-9, 124-8, 245-15, 288-16, 331-2, 340-2, 340-7, 515-6; II, 5-8, 9-27, 14 15, 97-8, 125-2, 143-21, 163-4, 170-12, 232-20, 293-23, 303-10, 304 25, 311-12; III, 52-15, 63-17, 86-23, 128-6, 167-2, 169-2, 182-15, 190 13, 258-14, 373-7, 377-13, 435-20, 437-5; (Atalay IV 2006: 398)/***kün*:** gün. 47-33, 48-34, 49-34, 609-501, 518-417 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 756).

2.1.14. *kündüz*: gündüz; gün ışığı. I, 458-10, II, 87-25, III, 288-14 (Atalay IV 2006: 398) / ***kündüz*:** gündüz ışığı. 230-200 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 756).

2.1.15. *künlük*: gün hesabıyla yapılan iş, gündelik. 480-16 (Atalay IV 2006: 398) / ***künlük*:** günlük. 241-210 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 756).

2.1.16. *kün ortu*: Çiğil lehçesinde öğle. 74-62 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 756).

2.1.17. *öyle*: öğle vakti (Oğuzca). 113-26 (Atalay IV 2006: 470) / ***öyle*:** Oğuzcada öğle vakti. 69-55 -(Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 794).

2.1.18. *özle*: öğle vakti (Kıpçakça). bk. öyle (Oğuzca). 114-1 (Atalay IV 2006: 472). / ***özle*:** Kıpçaklarda öğle vakti. 69-55 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 795).

2.1.19. *tan*: (*tanğ*) tan; sabah vakti. I, 170-7; III, 355-25, 356 1 (Atalay IV 2006: 570) / ***tan*:** şafak vakti, sabah. 65-88, 600-492 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 852).

2.1.20. *tan at*:- (*tanğ at*) tan yeri ağarmak. (Atalay IV 2006: 570) / ***tan at*:-** şafak sökmek. 600-491, 600-492 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 852).

2.1.21. *timin*: (*temin*) demin. 409-13, 409-14 (Atalay IV 2006: 597) / ***timin*:** demin, biraz önce. 206-746 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 882).

2.1.22. *tün*: gece. I, 82-14, 100-9, 245-15, 331-2, 339-6, 423-25; II, 77-1, 97-8, 232-20, 303-10; III, 258-14, 377-13 (Atalay IV 2006: 670) / ***tün*:** gece. 54-34, 609-501, 570-470 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 909).

2.1.23. *tünle*: geceleyin. I, 251-8, 339-6, 434-6; II, 5-28; III, 87-25 (Atalay IV 2006: 670) / ***tünle*:** geceleyin. 131-115, 481-384 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 909).

2.1.24. türk kuyaş ödi: gün ortası. 353-9 (Atalay IV 2006: 674) / **türk kuyaş ödi:** gün ortası. 178-151 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 911).

2.1.25. tüş ödi: konulacak zaman; kuşluk vakti. I, 330-18; II, 125-14 (Atalay IV 2006: 676) / **tüş ödi:** mola zamanı. 166-143 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 912).

2.1.26. tüşlük ödi: (tüşlük ödhi) dinlenmek için yolcuların gece yarısından sonraki konak vakitleri. 477-6 (Atalay IV 2006: 676) / **tüşlük ödi:** mola vakti. 240-208 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 912). / **tüş ödi:** kuşluk vakti, öğle vakti. 497-399 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 913).

2.1.27. yarın: yarın. (Atalay IV 2006: 750) / **yarın:** yarın. 391 306 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 954).

2.1.28. yatgaşık ugrı: (yatgaşık oğrı) yatsı; yatma zamanı. 55-18 (Atalay IV 2006: 759) / **yatgaşık ugrı:** yatsı vakti. 468-372 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 956).

2.2. Aylara Ait Zaman Kelimeleri

2.2.1. ay: yılın on ikide biri olan zaman; gökteki ay, kamer. 82-8, 82-9, 82-14, 258-1, 259-3, 270-22, 288-5, 318-1, 507-17; II, 5-8, 143-22 (Atalay IV 2006: 52) / **ay:** yılın 12 bölümünden biri. 54-39 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 565).

2.2.2. oğlak ay: ilk bahar. 347-26 (Atalay IV 2006: 423) / **oğlak ay:** Nevruz'dan sonraki baharın başlangıcı. 175-150: ulug ay, ulug oğlak ay (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 770).

2.2.3. tolun: ayın on dördü, dolun. I, 82-8, 288-5, 402-1; II, 33-14 (Atalay IV 2006: 637) / **tolun:** dolunay. 54-39, 1146-127 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 891).

2.2.4. ulug ay: senenin "uluğ oğlak ay"dan sonra gelen parçası, yaz ortası. 348-1 (Atalay IV 2006: 692) / **ulug ay:** büyük ay, yazın ortası. 175-150 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 921).

2.2.5. ulug oğlak ay: senenin "oğlak ay" dan sonra gelen ve oğlakların büyüdüğü parçası. 347-27 (Atalay IV 2006: 692) / **ulug oğlak ay:** Büyük oğlak ayı "oğlak ay"dan (baharın başlangıcı) sonra gelen ay. 175-150 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 921).

2.3. Mevsimlere Ait Zaman Kelimeleri

2.3.1. kışın: kış: kış. I, 13-5, 22-13, 170-17, 332-9; II, 26-2, 97-13; III, 278-11; **-ın:** II, 204-13, III, 159-12 (Atalay IV 2006: 323) / **kışın:** kış, kış mevsiminde. 369-292, 514-413 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 716).

2.3.2. küg: köğ: koç veya başka hayvanların kışa yakın aşması. 132-7 (Atalay IV 2006: 355) / **küg:** koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı. 500-401 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 755).

2.3.3. küz: güz, güz mevsimi, sonbahar. I, 327-5, II, 172-4, III, 160-19 (Atalay IV 2006: 403) / **küz:** güz. 352-282, 515-414 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 759).

2.3.4. küze-: güzlemek. 265-15 (Atalay IV 2006: 403) / **küze-:** sonbaharı geçirmek. 561-462 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 759).

2.3.5. küzer-: güzleşmek. 77-19 (Atalay IV 2006: 403) / **küzer-:** (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak. 308-254 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 759).

2.3.6. küzger-: güzleşmek, güze doğru gitmek. 196-24 (Atalay IV 2006: 403) / **küzger-:** (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak. 365-384 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 759).

2.3.7. küzük-: güzleşmek. 118-2 (Atalay IV 2006: 404) / **küzük-:** (zaman, mevsim) güz olmak. 327-266 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 759).

2.3.8. örtgün: harman zamanı. I, 526-22; III, 412-7 (Atalay IV 2006: 465) / **örtgün:** hasat zamanı, hasat vakti. 262-229 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 790).

2.3.9. sıkman: üzüm sıkma zamanı. 444-17 (Atalay IV 2006: 515) / **sıkman:** sonbahar üzüm sıkma zamanı. 223-193 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 819).

2.3.10. yag: ilk bahar; yaz. I, 13-3, 82-13, 96-8, 170-17; II, 97-13; III, 160-18, 161-1 (Atalay IV 2006: 763) / **yag:** ilk bahar. 60-47, 515-415 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 961).

2.3.11. yayla: (yaylağ) yayla, yaylak, yazlanan yer. I, 13-3, 214-18; III, 47-14 (Atalay IV 2006: 764) / **yayla:** yaz mevsimini geçirmek. 580-477 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 962).

2.3.12. yaz: ilk yaz; yaz. 16-11, 159-10 (Atalay IV 2006: 765)

/ **yaz:** ilk bahar. 451-354, 145-126 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 962).

/ **yaz:** yaz. 514-413, 352-282 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 962).

2.3.13.yazık-: yaz olmak. bk. *yayık* 76-12 (Atalay IV 2006: 765) / **yazık-:** bahar olmak, bahar gelmek. 476-381 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 963).

2.3.14.yazlat-: yazlatmak, yazı geçirtmek, yaylatmak. krş. *yazla-:* yaz geçirmek. 355-15 (Atalay IV 2006: 766) / **yazlat-:** baharı geçirtmek. 440-344 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 963).

2.4. Yıllara Ait Zaman Kelimeleri

2.4.1. arkun: gelecek yıl, öbür yıl. bk. *arkın* 108-13. (Atalay IV 2006: 36) / **arkun:** gelecek yıl. 67-53 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 556).

2.4.2. arkun izi: gelecek yıl, öbür yıl. 108-14 (Atalay IV 2006: 36) / **arkun izi:** gelecek yıl ve onu takip eden yıl. 67-531 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 556).

2.4.3. bars yılı: Türklerin on ikili hayvan takvimindeki yıllardan biri, pars yılı. I, 344-20 (Atalay IV 2006: 70) / **bars yılı:** Türkçede 12 yıldan biri, pars yılı. 173-149, 174 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 575).

2.4.4. bildır: bildır, geçen yıl. 456-27 (Atalay IV 2006: 89) / **bıldır:** geçen yıl. 229-199 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 585).

2.4.5. biçin: maymun. 346-10, 409-12 (Atalay IV 2006: 90) / **biçin:** Türkçede 12 yıldan biri, maymun yılı. 206-176 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 586).

2.4.6. biçin yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. 346-10, 409-12 (Atalay IV 2006: 90) / **biçin yılı:** Maymun yılı. 174-149 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 586).

2.4.7. koy yılı: koyun yılı; Türklerin on ikili yıllarından biri. I, 346-9, III, 142-7 (Atalay IV 2006: 351) / **koy yılı:** Türkçede 12 yıldan birinin adı, koyun yılı. 505-405 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 733).

2.4.8. (lu) yılı: timsah yılı. 174-149 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 760) / **nek yılı:** Türklerin on ikili yıllarından biri, timsah yılı. I, 346-6, III, 156-1, 156-4 (Atalay IV 2006: 419).

2.4.9. neg yılı: (nek yılı) Türklerin on ikili yıllarından biri, timsah yılı. I, 346-6, III, 156-1, 156-4 (Atalay IV 2006: 419) / **neg**

yılı: timsah yılı. 174-149, 513-411 (Ercilasun-Atalay 2014: 768)

2.4.10. sıçgan yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. 345-27, 438-21 (Atalay IV 2006: 510) / **sıçgan yılı:** Türkçedeki 12 yıldan birinin adı, sıçan yılı. 174-149, 220-190 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 817).

2.4.11. takagu yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. 346-11, 447-12 (Atalay IV 2006: 562) / **takagu yılı:** Türkçede 12 yıldan birinin adı, tavuk yılı. 174-149, 224-194 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 848).

2.4.12. tawışgan yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. 346-5, 513-12 (Atalay IV 2006: 588) / **tawışgan yılı:** Türkçedeki 12 yıldan biri, tavşan yılı. 174-149, 256-224 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 863).

2.4.13. tonuz yılı: (tonğuz yılı) Türklerin on ikili yıllarından biri. I, 346-13; III, 363-16 (Atalay IV 2006: 640) / **tonuz yılı:** Türkçede 12 yıldan biri, domuz yılı. 174-149 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 892).

2.4.14. ud yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. 45-6, 346-3 (Atalay IV 2006: 683) / **ud yılı:** Türkçedeki 12 yıldan biri, öküz yılı. 175-149, 34-21, 175-150 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 917).

2.4.15. yıl: yıl, sene. II, 118-1, 331-21; III, 5-1, 5-2, 76-10, 131 13, 162-2 (Atalay IV 2006: 782) / **yıl:** sene, yıl. 372-266, 513-411 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 971).

2.4.16. yılan yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. I, 346-7; III, 30-1 (Atalay IV 2006: 783) / **yılan yılı:** Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı. 174-149, 360-457 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 971).

2.4.17. yund yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri. I, 346-8; III, 7-21, 7-22 (Atalay IV 2006: 815) / **yund yılı:** at yılı. 174-149, 447 351 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 989).

2.5. Saatlere Ait Zaman Kelimeleri

2.5.1. köç: saat, an, müddet. 321-16 (Atalay IV 2006: 23) / **köç:** saat (an, zaman), süre. 162-141 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 733).

2.6. Diğer Zaman Kelimeleri

2.6.1. *ajun*: dünya, âlem. I, 41-16, 77-3, 160-5, 179-21, 407 27, 420-6, 463-11; II, 228-19, 283-4, 303-9, 335-5; III, 41-21, 288-14, 303-10, 378-15, 378-21. (Atalay IV 2006: 15). / ***ajun*:** zaman, zamane, devir, devran. 90-81, 205-175, 442-366, 540-470 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 545).

2.6.2. *andan*: ondan, ondan sonra (Oğuzca). I, 108-25, 109 13, 126-14, 130-16, 223-21; II, 422-10. (Atalay IV 2006: 36) / ***andan*:** Oğuzcada ondan sonra. 67-53 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 550).

2.6.3. *aşnu*: önce, evvel. bk. *aşun* (Atalay IV 2006: 43) / ***aşnu*:** önce. 77-66 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 561).

2.6.4. *baldır*: ilk çağında işlenen iş. (Atalay IV 2006: 64) / ***baldır*:** işlerin başlangıç zamanı. 229-199 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 572).

2.6.5. *basa*: sonra. 224-4 (Atalay IV 2006: 71) / ***basa*:** sonra. 544-444 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 575).

2.6.6. *basığ*: gece baskını yapılacak olan ve ansızın düşmanın yakalanacağı yer. 372-4 (Atalay IV 2006: 71) / ***basığ*:** gece baskınının yapıldığı yer ve zaman. 186-160 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 575).

2.6.7. *bat-*: batmak, gözden kaybolmak. 294-1 (Atalay IV 2006 : 75) / ***bat-*:** gözden kaybolmak, güneş batmak. 332-269, 423 324 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 578).

2.6.8. *bıçuk*: kesik, parçalanmış her şeyin yarısı, buçuk. 377 20 (Atalay IV 2006: 89) / ***bıçuk*:** yarım. 190-162 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 585).

2.6.9. *birtem*: uzun müddet. 484-19 (Atalay IV 2006: 95) / ***birtem*:** dönmeyecekmiş gibi uzun süre. 243-211 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 590).

2.6.10. *boşugu*: salıverme zamanı. 446-20 (Atalay IV 2006: 104) / ***boşugu*:** (at vb.) hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı. 224-194 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 596).

2.6.11. *burun*: burun, öne doğru çıkıntı yapan yer; önce. I, 398 18, 398-22, 412-16, 515-13; III, 273-28 (Atalay IV 2006: 118) / ***burun*:** bir şeyin ilki, önce. 488-391 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 603).

2.6.12. *büte*: “çok” anlamında bir kelime; (Oğuzlardan

başkalarınca) kısa zaman. III, 217-23, 217-24, 217-26 (Atalay IV 2006: 126) / **büte**: çok, uzun zaman. 540-441 (Ercilasun- Akkoyunlu 2014: 608).

2.6.13.büte bol-: uzun zaman geçme. 541-441 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 608).

2.6.14.çer: vakit (Oğuzca). I, 323-1 (Atalay IV 2006: 142) / **çer**: Oğuzcada vakit. 162-141 - *çerik*, *çerlik*- (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 619).

2.6.15.çerig: her şeyin karşısı; her şeyin vakti, sırası (Oğuzca). I, 388-20 (Atalay IV 2006: 142) / **çerig**: Oğuzcada bir şeyin zamanı. 195- 167 - *çer*, *çerig* - (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 619).

2.6.16.çerlik: vakit (Oğuzca). (Atalay IV 2006: 142) / **çerlik**: Oğuzcada vakit. 162-141 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 620).

2.6.17.ilk: ilk, her şeyin evveli. 43-5 (Atalay IV 2006: 231) / **ilk**: ilk her şeyin evveli. 33-20 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 665).

2.6.18.irkin: irkilen, iriken şey. yağmur =günlerce süren yağmur. 108-5 (Atalay IV 2006: 235) / **irkin**: günlerce süren (yağmur vb.) 67-53 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 667).

2.6.19.kaçan: ne vakit, vaktaki, ne zaman. I, 352-10, 403-10, 403-13, 467-8; II, 69-7, 69-9; III, 207-22, 272-2 (Atalay IV 2006: 244) / **kaçan**: ne zaman; eğer, ne zaman ki. 177-151, 203-173, 235-204, 303-251, 536-438 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 673).

2.6.20.kelgü: **kel-**: gelmek. I, 26-12; II, 25-29, 38-10, 63-22 gü: II, 68-28 (Atalay IV 2006: 295-296) / **kelgü**: geliş zamanı. 303-251 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 701).

2.6.21.kıyıl-: inmek; geçmek; ağaç iğrilemesine kıyılmak; sözden dönülmek. III, 190-20 (Atalay IV 2006: 324) / **kıyıl-**: (zaman) geçmek. 528-429 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 717).

2.6.22.kibe: az zaman, kısa zaman (Oğuzca). bk. **büte**. III, 217 20, 217-27 (Atalay IV 2006: 327-328) / **kibe**: Oğuzcadan günlerin az olması, kısa bir zaman. 540-541, 541-441 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 719).

2.6.23.kibe bol-: az zaman geçmek. (Atalay IV 2006: 328) / **kibe bol-**: kısa zaman geçmek. 540-441 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 719).

2.6.24.mengü: (**menğgü**) ebedi, daimi, sonsuz; ebedilik, sonsuzluk. I, 44-18, III, 65-1, 378-13, 378-15, 378-20 (Atalay IV 2006: 411) / **mengü**: ebedi, sonsuza dek. 34-21, 472-378, 609-502

(Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 763).

2.6.25.orna-: yerleşmek; yer tutmak, yer edinmek; -güneş-batmak, kaybolmak. 288-18 (Atalay IV 2006: 441) / **orna-:** (gün) batmak. 146-127 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 778).

2.6.26.uza: geçmiş zaman. I, 88-21, 89-1 (Atalay IV 2006: 705) / **oza:** geçmiş zaman. 57-43 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 781).

2.6.27.uzakı: I, 88-22, 385-26 (Atalay IV 2006: 705) / **ozakı:** geçmiş zamana ait, eski. 57-43, 194-166 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 782).

2.6.28.öd: zaman, vakit; mevsim; hava. bk. *ödh* I, 44-15, 44-18; II, 77-17, 101-27 (Atalay IV 2006: 449) / **öd:** zaman. 34-21, 303 251, 529-430, 495-399 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 784).

2.6.29.ödlek: (ödhlek) zaman, felek. I, 41-17, 82-14, 103-1; II, 196-22, 234-2, 304-19, 304-22, 335-3; III, 41-18, 233-16, 425-14 (Atalay IV 2006: 450) / **ödlek:** zaman, felek. 33-19, 628-524 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 784).

2.6.30.son: (song) her şeyin ve her işin sonu; sonra. 357- 21, 357-22, 357-26 (Atalay IV 2006: 529) / **son:** sonra. 601-492 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 828).

2.6.31.tepretesi: tepret-: tepretmek, teprendirmek; kımıldatmak, saldırmak; -yalnız deve için- sıçratmak. II, 329-25, 330 3 - **esi:** (Oğuzlarca) II, 362-23 (Atalay IV 2006: 602) / **tepretesi:** Oğuzcada hareket ettirme (zaman). 444-347 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 870).

2.6.32.tepretgü: (Türklerce) II, 362-14, 362-16, 362-17 (Atalay IV 2006: 602) / **tepretgü:** hareket ettirme (zaman-yer). 443 347 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 870).

2.6.33.tıdın: (tıdhın) vakit bildiren bir kelime. 171-8, 171-9 (Atalay IV 2006: 613) / **tıdın:** vakit bildiren edat, vakit. 520-419 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 875).

2.6.34.töl: yavrulama zamanı; yavru, döl (Oğuzca). 133-21 (Atalay IV 2006: 645) / **töl:** Oğuzcada yavrulama zamanı. 501-402 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 895).

2.6.35.turası (ugur): vakit, zaman. 136-19 (Atalay IV 2006: 687) / **turası (ugur):** Oğuzcada kalkma (zamanı). 28-13 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 901).

2.6.36.tuşağ: köstek. bk. *tuşağ*. 446-23 (Atalay IV 2006:

660) / **tuşagu**: (at vb. hayvanlara) köstek vurma zamanı. 224-194 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 903).

2.6.37.tülek: dört ayaklı hayvanların tüyelerini atıp döktükleri sıra. 271-4 (Atalay IV 2006: 669) / **tülek**: dört ayaklı hayvanların tüyelerini dökme vakti. 195-167, 207-178 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 909).

2.6.38.türk: "vakit" anlamına gelen bir kelime. 353-7 (Atalay IV 2006: 674) / **türk**: meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren söz. 178-151 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 911).

2.6.39.tüş: eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman. 330-16 (Atalay IV 2006: 676) / **tüş**: mola yeri ve zamanı. 166-143 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 912).

2.6.40.uç: bir nesnenin tükenmesi, bitmesi (Oğuzca). 44-9, 44 12, 44-13 (Atalay IV 2006: 681) / **uç**: son. 34-24, 34-21 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 915).

2.6.41.ugur: vakit, zaman. 136-19 (Atalay IV 2006: 687) / **ugur**: zaman, vakit. 28-15, 583-478 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 918).

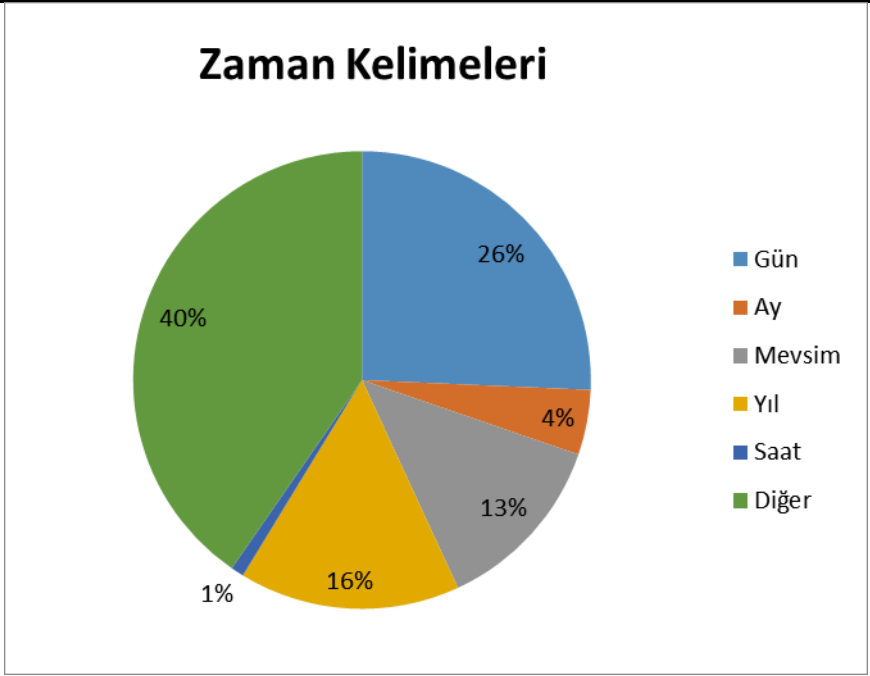
2.6.42.uzak: uzun; eski, uzak. 66-22, 66-24, 380-16 (Atalay IV 2006: 706) / **uzak**: uzamış olan, uzun, uzun süre. 145-31, 191-163 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 928).

2.6.43.yarigu: yürünecek yer zaman. 459-363 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 828).

2.6.44.yelin: (**yelinğ**) yeli çok olan. 373-6, 373-7 (Atalay IV 2006: 770) / **yelin**: bol rüzgâr esen (yer-zaman) 607-499 (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 965).

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda Dîvânu Lugâti't-Türk indeksinden yapmış olduğumuz tarama neticesinde, eserde toplam 109 adet zaman kelimesi tespit ettik. Bu kelimelerin 28'i güne bağlı zaman kelimelerine, 5'i aylara, 14'ü mevsimlere, 17'si yıllara, 1'i ise saatlere aittir. Bunların dışında, herhangi bir gruba dahil edemediğimiz 44 adet kelime *Diğer Zaman Kelimleri* başlığı altında listelenmiştir.

Tablo 1. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Zaman Kelimelerinin Dağılımı
İnceleme neticesinde elde edilen verileri maddeleyecek olursak;

1. “neg”, “lu” gibi Çince ve Sanskritçe kelimelerin kaydedilmesi, toplumlar arasındaki kültürel etkileşimi yansıtması bakımından önemlidir.

2. İncelemede toplam 109 adet söz varlığı tespit edilmiştir. Toplam söz varlığı içinde *ajun*, *aşnu*, *baldır* gibi herhangi bir gruba dahil edemediğimiz söz listesini oluşturan *Diğer Zaman Kelimleri* başlıklı bölüm 44 kelimeyle ilk sırada yer almaktadır.

3. *keçe*, *kündüz*, *tan* gibi *Güne Ait Zaman Kelimleri* 28 kelimeyle ikinci sırada yer almaktadır. *Arkun*, *bıldır*, *takağu yılı* gibi *Yıllara Ait Zaman Kelimleri* 17 maddeden oluşmaktadır. 14 madde başı içeren *Mevsimlere Ait Zaman Kelimelerinin* ardından *ay*, *oglak ay*, *tolun*, *ulug ay*, *ulug oglak ay* gibi sadece 5 madde başı içeren *Aylara Ait Zaman Kelimleri* yer almaktadır. *Saatlere Ait Zaman Kelimleri* başlığı altında ise sadece *köç* “saat, an, müddet” kelimesi tek bir madde başı ile dikkat çekmektedir.

4. Günlere Ait Zaman Kelimeleri %26 (28 kelime), Yıllara Ait Zaman Kelimeleri %16 (17 kelime), Mevsimlere Ait Zaman Kelimeleri %13(14 kelime), Aylara Ait Zaman Kelimeleri %4 (5 kelime), Saatlere Ait Zaman Kelimeleri %1(1 kelime) ve Diğer Zaman Kelimeleri ise toplam söz varlığının %40 (44 kelime)'ını oluşturmaktadır.

5. Diğer Zaman Kelimeleri başlığı altında incelenen türk³ kelimesi bilindiği üzere Eski Türkçe döneminde "güçlü, kuvvetli" anlamlarıyla sıfat görevinde kullanılan bir kelimedir. Ancak 11. yüzyılda söz konusu kelimenin zaman anlamında kullanılması dikkate değerdir.

6. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Besim Atalay'ın 2006 yılında yayımlanan 5. baskısı ile Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ile Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu'nun 2014 yılında yayımlanan ortak çalışmalarına baktığımız zaman her iki eserdeki zaman kelimelerinin Arap harfli yazımdan kaynaklanan okuma tercihlerine bağlı olarak farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Örneğin; *inir* (Ercilasun-Akkoyunlu)/*inğir* (Atalay); *imdi* (Ercilasun-Akkoyunlu)/*emdi*(Atalay) vb.

7. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün her iki yayınına baktığımızda ortaya konulan kelimelerin zaman anlamının dışında başka anlamlara da geldiği görülmektedir. Fakat bu çalışmada sadece zaman bildiren anlamları ele alınmıştır.

Ek: Dîvânu Lugâti't-Türk'te Zaman Kelimleri⁴

A

ajun: zaman, zamane, devir, devran

andan: Oğuzcada ondan sonra. **arkun:** gelecek yıl.

arkun izi: gelecek yıl ve onu takip eden yıl.

aşnu: önce.

³ **türk:** "vakit" anlamına gelen bir kelime. 353-7 (Atalay IV 2006: 674) / **türk:** meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren söz. 178-151 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 911).

⁴ Madde başlarında Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun birlikte hazırladıkları *Kaşgârlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adlı eserin dizin kısmından istifade edilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 538-995). Burada söz konusu eserin Dîvânu Lugâti't-Türk'ün son yayımı olması etkili olmuştur.

axşam: akşam vakti.

ay: yılın 12 bölümünden biri.

B

baldır: işlerin başlangıç zamanı.

bars yılı: Türkçede 12 yıldan biri, pars yılı.

basa: sonra.

basıĝ: gece baskınının yapıldığı yer ve zaman.

bat-: gözden kaybolmak, güneş batmak.

baya: bu saatten önce, az önce. **bıçuk:** yarım.

bıldır: geçen yıl.

biçin: Türkçede 12 yıldan biri, maymun yılı.

biçin yılı: Maymun yılı.

birtem: dönmeyecekmiş gibi uzun süre.

boşugu: (at v.b.) hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı.

bu kün: bu gün.

burun: bir şeyin ilki, önce.

büte: çok, uzun zaman.

büte bol: uzun zaman geçme.

Ç

çer: Oğuzcada vakit.

çerig: Oğuzcada bir şeyin zamanı.

çerlik: Oğuzcada vakit.

E

emdi: şimdi.

erte-irte: sabahın erken saati.

ertele-: bir şeye erken başlamak.

İ

ikindi: ikindi namazı vakti.

ilk: ilk her şeyin evveli.

emdi: şimdi.

inĝir: aydınlıkla karanlığın birbirine karışması; alaca karanlık.

irkin: günlerce süren (yağmur vb.)

K

kaçan: ne zaman; eğer, ne zaman ki.

keçe-kıçe: gece.

keçmiş: geçmiş olan, eski günler.

kelgü: geliş zamanı.

kışın: kış, kış mevsiminde.

kıyıl-: (zaman) geçmek.

kibe: Oğuzcadan günlerin az olması, kısa bir zaman.

kibe bol-: kısa zaman geçmek.

koy yılı: Türkçede 12 yıldan birinin adı, koyun yılı.

köç: saat (an, zaman), süre.

kuşluk: Oğuzcada kuşluk vakti.

küg: koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı.

kün: gün.

kündüz: gündüz ışığı.

künlük: günlük.

kün ortu: Çiğil lehçesinde öğle.

küz: güz.

küze-: sonbaharı geçirmek.

küzer-: (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak.

küzger-: (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak.

küzük-: (zaman, mevsim) güz olmak.

L

(lu) yılı: timsah yılı.

M

mengü: ebedi, sonsuza dek.

N

neg yılı: timsah yılı.

O

oglak ay: Nevruz'dan sonraki baharın başlangıcı.

orna-: (gün) batmak.

oza: geçmiş zaman.

ozakı: geçmiş zamana ait, eski.

Ö

öd: zaman.

ödlek: zaman, felek.

örtgün: hasat zamanı, hasat vakti.

öyle: Oğuzcada öğle vakti.

özle: Kıpçaklarda öğle vakti.

S

sıçgan yılı: Türkçedeki 12 yılından biri, sıçan yılı.

sıkman: sonbahar üzüm sıkma zamanı.

son: sonra.

T

takagu yılı: Türkçede 12 yıldan birinin adı, tavuk yılı.

tan: şafak vakti, sabah.

tan at-: şafak sökmek.

tavışgan yılı: Türkçedeki 12 yıldan biri, tavşan yılı.

tepretesi: Oğuzcada hareket ettirme (zaman).

tepretgü: hareket ettirme (zaman-yer).

tıdın: vakit bildiren edat, vakit.

timin: demin, biraz önce.

tolun: dolunay.

tonuz yılı: Türkçede 12 yıldan biri, domuz yılı.

töl: Oğuzcada yavrulama zamanı.

turası (ugur): Oğuzcada kalkma (zamanı).

tuşagu: (at vb. hayvanlara) köstek vurma zamanı.

tülek: dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti.

tün: gece.

tünle: geceleyin.

türk: meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren söz.

türk kuyaş ödi: gün ortası.

tüş: mola yeri ve zamanı.

tüş ödi: mola zamanı.

tüşlük ödi: mola vakti.

U

uç: son.

ud yılı: Türkçedeki 12 yıldan biri, öküz yılı.

ugur: zaman, vakit.

ulug ay: büyük ay, yazın ortası.

ulug oğlak ay: Büyük oğlak ayı "oğlak ay"dan (baharın başlangıcı) sonra gelen ay.

uzak: uzamış olan, uzun, uzun süre.

Y

yarıgu: yürünecek yer zaman.

yarın: yarın.

yatgaşık ugrı: yatsı vakti.

yay: ilk bahar.

yayla: yaz mevsimini geçirmek.

yaz: yaz.

yazık-: bahar olmak, bahar gelmek.

yazlat-: baharı geçirtmek.

yelin: bol rüzgar esen (yer-zaman).

yıl: sene, yıl.

yılan yılı: Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı.

yund yılı: at yılı.

KAYNAKLAR

CAFEROĞLU, Ahmet (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ÇAKMAK, Cihan (2015). "Dîvânu Lugâti't Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (ISSN:1308-2140), Vol. 10/16, Fall 2015, s. 427-460.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007). *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Cilt IV*, (Haz. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2006). *Dîvânü Lugati't-Türk*, Cilt I, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2006). *Dîvânü Lugati't-Türk*, Cilt II, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2006). *Dîvânü Lugati't-Türk*, Cilt III, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2006). *Dîvânü Lugati't-Türk*, Cilt IV, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud (2014). *Divanü Lûgat-it-Türk Cilt IV*, (Haz., Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAYAT BİLGİSİ DERSLERİNDE KULLANILAN YÖNTEM VE ETKİNLİKLERİN TESPİTİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ¹

Nur ÜTKÜR²

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de farklı üniversitelerde 1999-2015 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerdeki Hayat Bilgisi derslerinde öğretim yöntem ve etkinlikleri kullanılanların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Yüksek Öğretim Kurulu’nun tez veri tabanında 154 adet Hayat Bilgisi dersiyle ilgili olan tez içinden farklı öğretim yöntemlerinin ve etkinliklerin kullanıldığı, erişime açık olan 32 adet tez belirlenmiştir. Bu tezlerde yer alan öğretim yöntemlerinin ve etkinliklerin, araştırma türü, veri toplama araçları, çalışmadan elde edilen sonuçların olumlu veya olumsuz nelere etki ettiğinin analizinde veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen verilere bakıldığında, Hayat Bilgisi derslerinde öğretim yöntemi kullanılmasına yönelik 26 yüksek lisans ve 6 doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda en çok deneysel çalışmaların yer aldığı, bunu karma çalışmalar ve eylem araştırmalarının takip ettiği belirlenmiştir. Tezlerde birbirinden farklı olarak 19 yöntem/etkinlik kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yöntem/etkinliklerden en çok kullanılanın drama olduğu ve bunu çoklu zeka etkinliklerinin takip ettiği görülmüştür. Ayrıca tezlerde genelde olumlu sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ancak nicel çalışmaların 7’sinde verilen eğitimlerin akademik başarıya olumlu etkisinin olmasının yanı sıra diğer değişkenlere olan etkisine bakıldığında olumsuz sonuçlarla karşılaşıldığı belirlenmiştir. Nitel çalışmalarda verilen eğitimlerin öğrenciler üzerinde olan etkilerinin incelenen değişkenler doğrultusunda olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayat bilgisi dersi, lisansüstü tezler, yöntemler, etkinlikler.

IDENTIFYING THE METHODS AND ACTIVITIES USED IN LIFE STUDIES COURSES: AN EXAMINATION OF POSTGRADUATE THESES ABSTRACT

This study aims to examine the postgraduate theses which use instructional methods and activities in Life Studies courses and were

¹ Bu çalışma 16. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu’nda (USOS 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı. mail: nur.utkur@istanbul.edu.tr

written at different universities of Turkey between the years of 1999 and 2015. To this end, 32 theses which are accessible and use diverse instructional methods and activities were identified out of 154 theses related to Life Studies course in the thesis database of the Council of Higher Education. Document review was used as a data collection instrument to analyze what instructional methods and activities, type of research, data collection instruments, and results achieved in the study affect positively or negatively in the theses. The data obtained show that there are 26 postgraduate theses and 6 doctoral theses regarding the use of instructional methods in Life Studies courses. It was also determined that experimental studies are the most conducted studies among them which are followed by mixed studies and action research studies. 19 different methods/activities were used in the studies. It was found that the most used method is drama which is followed by multiple intelligence activities. Moreover, theses achieved positive results in general. It was, however, determined that trainings provided in 7 of the quantitative had a positive impact on academic achievement while negative results were observed for their effects on other variables. It was concluded that trainings provided in the qualitative studies had positive effects on students in accordance with the variables examined.

Keywords: Life studies course, postgraduate theses, methods, activities

Giriş

Hayat Bilgisi dersi bireyin gerçek yaşamdan kesitlerle karşılaştığı bilgiler içeren bir ders olması yönüyle önem taşımaktadır. İlkokulun ilk yıllarında karşı karşıya geldikleri bu dersle birlikte, çocuklar okul ile doğal yaşam ortamını birleştirme imkanı kazanırlar.

İnsanların hayatlarındaki unsurların yoğun olarak yer aldığı derslerden olan Hayat Bilgisi derslerinde, öğrenciler gerçek hayatla bağlantı kurabilme fırsatıyla karşılaşmaktadırlar. Aynı zamanda bireylerin yakın çevresiyle ilişkilendirilerek işlenen bu derslerle, psikolojik, bilişsel ve sosyal gelişimlerine de katkıda bulunmaktadır (Aydın ve Gürler, 2012). Ayrıca Hayat Bilgisi dersi, ilkokul dersleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir ve diğer derslere göre önemli bir ayrıcalık göstermektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2009). Çünkü

çocuğun çevresine ve günlük yaşamına dair unsurlarla ilk olarak karşı karşıya geldiği derstir.

Çocuğun yaşamıyla bu derece yakından ilgili olan bu derse yönelik araştırma sorunlarının yer aldığı lisansüstü tezlerde, dersin daha iyi işlenmesine olanak sağlayan çözüm önerilerine ulaşılabilmektedir. Literatür incelendiğinde farklı ilkokul ve ortaokul branşlarına ait çeşitli lisansüstü tezlerin ele alındığı birçok çalışmaya (Can-Yaşar ve Aral, 2011; Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker, 2012; Evrekli, İnel, Deniz ve Balım, 2011; Gül ve Diken, 2009; Kabaca ve Erdoğan, 2007; Karkın, 2011; Kaya, 2013; Koç, 2016; Şahin, Calp, Bulut ve Kuşdemir, 2013; Şahin, Gögebakan-Yıldız, Duman, 2011; Tarman, Acun ve Yüksel, 2010; Tarman, Güven, Aktaşlı, 2011; Oruç ve Ulusoy, 2008; Özenç ve Özenç, 2013; Polat, 2013; Vuran ve Sönmez, 2008; Yaşar ve Papatğa, 2015) ulaşılmaktadır. Bu çalışmalarda farklı branşlara yönelik tüm tezler incelenmiş olup, tezlerin genel özellikleri ele alınmıştır.

Şahin, Gögebakan-Yıldız ve Duman'ın (2011) çalışmasında, Sosyal Bilgiler eğitimiyle ilgili olan lisansüstü tezler incelenerek, bunların özellikleri (yıllar, üniversite, okuyucuya açık olup olmama, araştırma temalarının yıllara göre dağılımı) genel olarak ele alınırken; Polat'ın (2013) çalışmasında fen bilimleri ile ilgili olan yüksek lisans tezleri incelenerek, tezlerde belirlenen birtakım özelliklere (yıllar, sayfa sayıları, danışmanların unvanları, tezi tamamlayanların cinsiyetleri, araştırma türleri, araştırma modelleri, örneklem sayıları, örneklem düzeyleri, veri toplama araçları) yer verilmiştir. Yine benzer şekilde Gül ve Diken'in (2009) çalışmasında erken çocuklukta özel eğitime ilişkin yazılan lisansüstü tezler çeşitli değişkenler (amaç, yöntem, denekler ve özellikleri, bulgular) açısından incelenmiştir. Evrekli, İnel, Deniz ve Balım'ın (2011) çalışmasında, 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirilen fen eğitimi alanındaki lisansüstü tezlerin; amaç, önem, problem cümlesi ve/veya hipotezler, sayıltılar-sınırlılıklar ve yöntem bölümlerinin yeterlilik düzeyleri ve eksik yönleri belirlenmiştir. Matematik dersinde yapılan tezlerin incelendiği bir çalışma olan Yaşar ve Papatğa'nın (2015) çalışmasında da, tezlerin türleri, yılları, danışman özellikleri, sınıf özellikleri, konu alanları, araştırma türleri, veri toplama araçları ve veri analizi özellikleri incelenmiştir.

Literatürde Hayat Bilgisi öğretimine yönelik lisansüstü tezlerin incelendiği çalışma olarak ise, Bektaş ve Karadağ'ın (2013) çalışmasına rastlanmıştır. Bu çalışmada 2005 ve 2012 yılları arasındaki Hayat bilgisi öğretimi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezi çalışmaları incelenmiştir. Tezlerin yöntemi, türü, örnekleme, veri toplama araçları, veri analizleri gibi değişkenler ele alınmıştır.

Bu çalışmada ise, yukarıda sözü edilen çalışmalarda ele alınan değişkenlere ek olarak, Hayat Bilgisi dersinde kullanılan “öğretim yöntem ve etkinliklerinin” ele alındığı tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çünkü çocukların yaşantılarında önem taşımakta olan Hayat Bilgisi derslerinde sınıf ortamında kullanılan yöntem, teknik ve etkinliklerin öğrencilerin aktif olmalarını sağladığı bilinmektedir. Aktifliği sağlayıcı farklı yöntem ve etkinliklerin öğrencilerin dikkatlerini toplamaları ve dersin daha verimli geçmesini sağlama özellikleri bulunmaktadır (Al Maghraby ve Alshami, 2013; Schroeder, Scott, Tolson, Huang ve Lee, 2007; Ütkür, 2016). Ayrıca son yıllarda yazılan lisansüstü tezlerde deneysel çalışmaların yapıldığı ve bu çalışmalarda çeşitli yöntem ve etkinliklerin kullanıldığı görülmektedir. Genellikle tezlerde bu yöntem ve etkinliklerin öğrencilerin başarı ve tutumlarına ne derece etki ettiği araştırılmaktadır. Bu çalışmada bu şekilde yapılan lisansüstü tezlerinin özelliklerinin bütüncül bir bakış açısıyla görülmesi amaçlanmıştır. Şimdiye kadar ulusal literatürde böyle bir çalışmaya rastlanılmadığından, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu nedenlerden ötürü Hayat Bilgisi derslerinde hangi öğretim yöntemlerinin kullanıldığı ve bunların etkilerinin neler olduğuyla ilgili lisansüstü tezlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Hayat Bilgisi derslerinde farklı öğretim yöntem ve teknik kullanılmış, Yüksek Öğretim Kurumu veri tabanında yer alan 1999-2016 yılları arasındaki yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi, elde edilen sonuçların bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması ve bu bağlamda derslerin bu doğrultuda şekillendirilebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- 1) Hayat Bilgisi derslerinde farklı yöntem ve etkinliklerin yer aldığı lisansüstü tezlerin yılları ve üniversiteleri nelerdir?
- 2) İncelenen lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu özellikleri nasıl farklılaşmıştır?
- 3) İncelenen lisansüstü tezlerde hangi araştırma yöntemleri ve veri toplama araçları kullanılmıştır?
- 4) İncelenen lisansüstü tezlerde Hayat Bilgisi dersinin hangi konuları yer almaktadır?
- 5) İncelenen lisansüstü tezlerde hangi yöntem ve etkinlikler kullanılmıştır?
- 6) İncelenen lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçlar nasıl farklılaşmıştır?

Yöntem

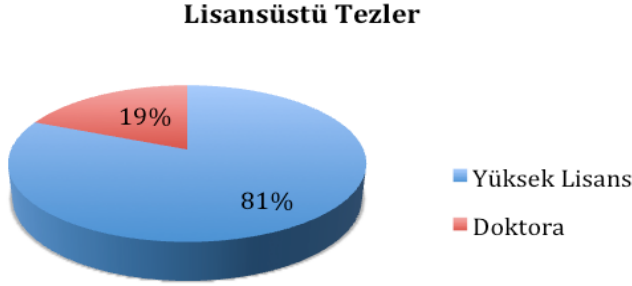
Araştırma Modeli

Nitel araştırma özelliği taşıyan bu çalışmada araştırma sorularına yanıt aranması amacıyla betimsel yöntem kullanılmıştır. 1999-2016 yılları arasında yazılan Hayat Bilgisi eğitimiyle ilgili olan ve öğretim yöntemleri ile etkinliklerin kullanıldığı lisansüstü tezlerin incelenmesi araştırılmak istenmektedir. Lisansüstü tezlerin türlerine, yıllarına, tezlerin gerçekleştirildiği üniversitelere, çalışma grubu özelliklerine, araştırma yöntemleri ve veri toplama araçlarına, hangi konuların yer aldığına, hangi yöntem ve etkinliklerin kullanıldığına ve elde edilen sonuçların özelliklerine ilişkin olarak var olan durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

Örneklem

Bu çalışmada örnekleme Yüksek Öğretim Kurulu'nun tez veri tabanında 154 adet Hayat Bilgisi dersiyle ilgili olarak bulunan tezler içinden farklı öğretim yöntem ve etkinliklerinin kullanıldığı, erişime açık olan 32 adet lisansüstü tez oluşturmaktadır.

Grafik 1
İncelenen lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü üzere, bu tezlerin %81’i yüksek lisans ve %19’u doktora tezidir. Yüksek lisans tezleri 26 adet iken, doktora tezleri 6 adettir.

Veri Toplama Aracı

Tezlerde yer alan öğretim yöntemlerinin, etkinliklerin, veri toplama araçlarının, çalışmadan elde edilen sonuçların olumlu veya olumsuz nelere etki ettiğinin analizi doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Bu amaçla ulaşılan tezler belirlenen ölçütler (tezlerin türleri, yılları, tezlerin gerçekleştirildiği üniversiteler, çalışma grubu özellikleri, araştırma yöntemleri ve veri toplama araçları, yer alan konular, yöntem ve etkinlikler ve sonuçlar) doğrultusunda incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Doküman incelemekten elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinde yer alan içerik analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerinin kodlanmasında alanında uzman iki öğretim üyesinden yardım alınmıştır. Araştırmacı tarafından incelenen 32 tezin, “türü, yılı, gerçekleştirildiği üniversite, çalışma grubu özelliği, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, içeriğinde yer alan konular, yöntem ve etkinlikler ile elde edilen sonuçlar” belirlendikten sonra diğer öğretim üyelerinin bu değişkenleri tekrar incelemeleri ve kodlamalar yapmaları istenmiştir.

Öğretim üyelerinin inceledikleri değişkenlerin her tez için ayrı ayrı olarak excel programında düzenlemeleri sağlandıktan sonra, araştırmacı ve diğer öğretim üyelerinin kodlamaları birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma için Miles ve Huberman'ın (1994) kodlayıcı güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Miles ve Huberman'a (1994) göre bu değer 0,70'in üzerinde bulunduğu analiz güvenilir sayılmaktadır. Veri toplama araçlarının analizinde farklı öğretim elemanlarının kodlayıcı güvenilirlik katsayı değerlerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.

Veri toplama araçlarının güvenilirlik değerleri

Veri toplama aracı	Güvenirlik katsayısı (1. Kişi)	Güvenirlik katsayısı (2. Kişi)	Güvenirlik katsayısı (Ortalama)
Doküman inceleme	0,92	0,94	0,93

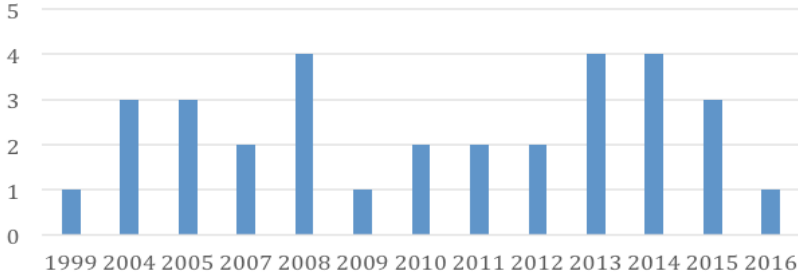
Tablo 1'de yer alan veriler doğrultusunda araştırmacı ile 1. ve 2. öğretim üyelerinin güvenilirlik katsayısı ortalamasının 0.93 çıkması dolayısıyla yapılan analizlerin güvenilir sayılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular

1) Hayat Bilgisi derslerinde farklı yöntem ve etkinliklerin yer aldığı lisansüstü tezlerin yılları ve üniversiteleri nelerdir?

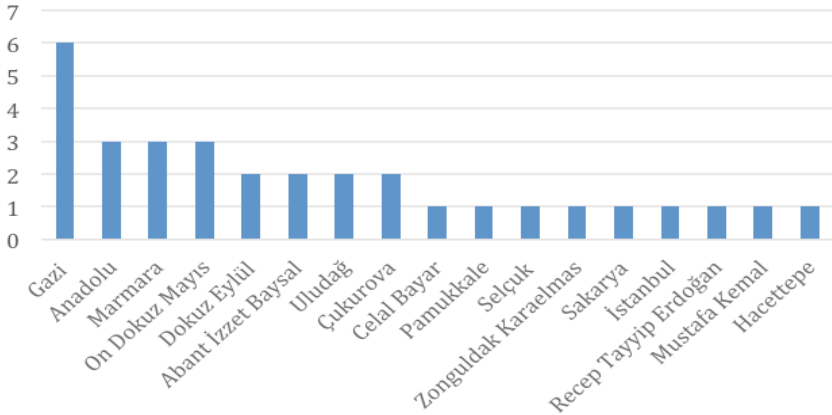
Hayat Bilgisi derslerinde farklı yöntem ve etkinliklerin yer aldığı lisansüstü tezlerin hangi yıllarda ve üniversitelerde yazıldığı ile ilgili yapılan doküman inceleme sonucunda elde edilen sonuçlara Grafik 2 ve 3'te yer verilmiştir.

Grafik 2.
Lisansüstü tezlerin yazıldığı yıllar

Grafik 2'de yer alan veriler incelendiğinde, öğretim yöntemlerinin ve çeşitli etkinliklerin kullanılarak işlendiği Hayat Bilgisi dersine yönelik tezlerin 1999 ve 2016 yılları arasında yazıldığı tespit edilmiştir. En çok sayıda (4) yazılan yıllar 2008, 2013 ve 2014'tür. Bunu 3'er tezle 2004, 2005 ve 2015 yılları takip ederken, 2007, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında 2'şer tez yazılmıştır. Ayrıca en az sayıda (1) tez, 1999, 2009 ve 2016 yıllarında yazılmıştır. Tezlerin yazıldığı üniversiteler göz önüne alındığında elde edilen verilere Grafik 3'te yer verilmiştir.

Grafik 3.
Lisansüstü tezlerin yazıldığı üniversiteler

Grafik 3'e göre lisansüstü tezlerin en çok yazıldığı üniversite Gazi Üniversitesi olup 6 adet tez yazılmıştır. Bunu 3'er teze Anadolu Marmara ve 19 Mayıs Üniversitesi takip etmiştir. Ayrıca Dokuz Eylül, Abant İzzet Baysal, Uludağ ve Çukurova Üniversitesi'nde 2'şer tez yazılmıştır. Son olarak bunların dışındaki üniversitelerde yalnızca 1'er tezin yazıldığı tespit edilmiştir.

2) İncelenen lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu özellikleri nasıl farklılaşmıştır?

Hayat Bilgisi derslerinde farklı yöntem ve etkinliklerin yer aldığı lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu özelliklerinin nasıl farklılaştığıyla ilgili verilere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Lisansüstü tezlerin çalışma grubu özellikleri

Konunun işlendiği sınıf seviyesi	Sayı (f)
1	3
2	6
3	27
4	1
Otistik Bireyler (10-13 yaş)	2

Tablo 2'deki veriler doğrultusunda incelenen lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu özelliklerine yer verilmiştir. Konunun işlendiği sınıf seviyeleri ilkökul 1. sınıftan 4. sınıfa farklılaşmış ve otistik bireylerle de çalışmalar yapılmıştır. İlkokul 1. sınıflarla çalışma yapılan 3 tez varken, 2. sınıflarla altı, 3. sınıflarla 27 ve 4. sınıflarla bir tez bulunmaktadır. Ayrıca Hayat Bilgisi derslerinde otistik bireylerle yapılan tezler 2 adettir. Bu çalışmalardaki bireylerin yaş grubu ise 10-13 yaş aralığındadır. İncelenen lisansüstü tezlerin çalışma grubundaki kişi sayılarına ise Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3.

Lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu kişi sayıları	
Çalışma gruplarındaki kişilerin sayı aralığı	Sayı (f)
0-10	2
11-50	13
51-100	15
101 ve üzeri	2

Tablo 3'te yer alan lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu kişi sayılarına bakıldığında 15 tezin "51-100" aralığında olduğu, bunu 13 tezle "11-50" aralığındaki kişi sayılarının takip ettiği görülmüştür. Lisansüstü tezlerdeki çalışma grubu kişi sayıları "0-10" ve "101 ve üzeri" gruplarında 2'şer tez bulunmaktadır.

3) İncelenen lisansüstü tezlerde hangi araştırma yöntemleri ve veri toplama araçları kullanılmıştır?

Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerine Tablo 4'ten ve veri toplama araçlarının incelenmesi sonucu elde edilen verilere Tablo 5 ve 6'dan ulaşılabilmektedir.

Tablo 4.

Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri

Araştırma yöntemi	Çeşidi	Sayı (f)
Nicel Yöntem	Deneysel Yöntem	16
Nitel Yöntem	Eylem Araştırması	3
	Durum Araştırması	1
Karma Yöntem	Deneysel Yöntem ve Nitel Yöntem	12

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde nicel yöntem, nitel yöntem ve karma yöntem şeklinde 3 farklı yöntemin lisansüstü tezlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. En çok kullanılan yöntemin nicel yöntemlerden deneysel yöntem (16) olduğu tespit edilirken, bunu karma yöntemlerden deneysel ve nitel yöntemlerin birlikte yer aldığı 12 tezin takip ettiği belirlenmiştir. Ayrıca nitel yöntemlerden eylem araştırmasının kullanıldığı 3 ve durum araştırması niteliğini taşıyan 1 tezin olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına Tablo 5 ve 6'da yer verilmektedir.

Tablo 5.

Lisansüstü tezlerde kullanılan nicel veri toplama araçları

Nicel Veri Toplama Araçları	Sayı (f)
Akademik başarı testi	24
Hayat bilgisi tutum ölçeği	9
Demokratik tutum ölçeği	1
Sosyal değerlendirme ölçeği	1
Empatik eğilim ölçeği	1
İletişim becerileri ölçeği	1
Öz yönetim becerileri ölçeği	1
Eleştirel düşünme ölçeği	1
Sorumluluk tutum ölçeği	1
Sosyal-duygusal uyum ölçeği	1
Torrance yaratıcılık ölçeği	1
Kavram anlama formu	1
Toplam	43

Tablo 5'te yer alan veri toplama araçları incelendiğinde, nicel araştırmalarda toplam 43 veri toplama aracının kullanıldığı belirlenmiştir.

Nicel araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama aracı 24 tezle "Akademik Başarı Testi" iken, bunu 9 tezle "Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği" izlemiştir. Ayrıca diğer Tablo 5'te görüldüğü üzere diğer ölçeklerden ise, 1'er tezde kullanılmıştır. Tezlerde kullanılan nitel veri toplama araçlarının neler olduğuna ise Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6.

Lisansüstü tezlerde kullanılan nitel veri toplama araçları

Nitel Veri Toplama Araçları	Sayı (f)
Görüşme formu	7
Günlükler	6

Gözlem formu	5
Açık uçlu anket	3
Öğrenci portfolyosu	1
Çalışma sayfaları	1
Öğrenci ürünleri	1
Zihin haritaları	1
Ne biliyorum formu	1
Akran değerlendirme formu	1
Kendimi değerlendiriyorum formu	1
Sosyal beceriler gözlem formu	1
Toplam	29

Tablo 5'e göre nitel araştırmalara bakıldığında ise, toplam 29 veri toplama aracı kullanılmıştır. En çok kullanılan veri toplama aracının 7 tezle "Görüşme formu" olduğu, bunu 6 tezle "Günlüklerin", 5 tezle "Gözlem formunun" ve 3 tezle "Açık uçlu anketin" izlediği tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 6'da yer alan diğer veri toplama araçlarından ise yalnızca 1'er tezde kullanıldığı belirlenmiştir.

4) İncelenen lisansüstü tezlerde Hayat Bilgisi dersinin hangi konuları yer almaktadır?

Lisansüstü tezlerde ilkökul Hayat Bilgisi derslerinden seçilen konularının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili verilere Tablo 6'dan ulaşılmaktadır.

Tablo 6.

Hayat Bilgisi tema, ünite ve konuları

Ana Temalar	Alt Temalar	Sayı (f)
Tema ve Üniteler	Benim Eşsiz Yuvam	8
	Dün-Bugün-Yarın	5
	Okul Heyecanım	2
	Çevremizdeki Canlılar	1
	Köyü Tanıyalım	1
	Hava Olayları	4
	Büyüyorum Değişiyorum	2

**Hayat Bilgisi Derslerinde Kullanılan Yöntem ve Etkinliklerin Tespiti:
Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi**

Konular	Beslenme Saati ve Sağlıklı Büyüyelim	2
	İletişim Türleri ve Teknolojisi	2
	Atatürk, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı	2
	Çevremdeki Meslekler	2
	Doğal Afetler	2
	Taşıtlar ve Trafik	2
	Doğa ve Canlılar	2
	Ailemiz	1
	Yönler	1
	Toplum Hayatımız	1
	Dünya Dönüyor	1
	Okul ve Sınıf Kuralları	1
	Su Damlacığının Gizemli Yolculuğu	1
	Liderlik	1
	Eşyaları Kullanıyorum	1

Tablo 6'daki verilere göre Hayat Bilgisi dersinde yapılan bazı tezlerde tema ve ünite isimleri belirtilmişken, bazılarında yalnızca konu isimlerine yer verilmiştir. Buna göre temalardan en fazla "Benim Eşsiz Yuvam" temasının (8) seçildiği, bunu "Dün-Bugün-Yarın" (5) ve "Okul Heyecanım" (2) temalarının takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca ünitelerden ise 1'er kez "Çevremizdeki Canlılar" ve "Köyü Tanıyalım" ünitelerinin seçildiği belirlenmiştir.

Hayat Bilgisi derslerinde işlenen konu isimlerinin belirtildiği tezlerde ise, 2'şer çalışmada "Taşıtlar ve Trafik, Büyüyorum Değişiyorum, Beslenme Saati ve Sağlıklı Büyüyelim, İletişim Türleri ve Teknolojisi, Atatürk, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Çevremdeki Meslekler ve Doğal Afetler" konularının seçildiği tespit edilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü gibi, bunlar dışında kalan konularda 1'er tez tamamlanmıştır.

5) İncelenen lisansüstü tezlerde hangi öğretim yöntemleri ve etkinlikler kullanılmıştır?

Lisansüstü tezler incelendiğinde kullanılan öğretim yöntem ve etkinliklerin neler olduğu ortaya konulmuştur. Bununla ilgili verilere Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7.

Lisansüstü tezlerde kullanılan öğretim yöntemleri ve etkinlikler

Kullanılan Yöntem/Etkinlik	Sayı (f)
Drama	7
Çoklu Zeka Etkinlikleri	4
Şarkıyla Öğretim	2
İşbirlikli Öğrenme	2
Proje Tabanlı Öğrenme	2
Karikatürle Öğretim	2
Etkin Öğrenme Uygulamaları	1
Medya Destekli Öğretim	1
Doğa Eğitimi Etkinlikleri	1
Portfolyo Kullanımı	1
Oyunla Öğretim	1
Beyin Temelli Etkinlikler	1
Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri	1
İstasyon Tekniği	1
Şematik Düzenleyicilerle Öğretim	1
Sorgulama Merkezli Etkinlikler	1
Kavram Analizi Stratejisi	1
Örnek Olay	1
Çözümlemeli Öykü Yöntemi	1
Toplam	32

Tablo 7’de yer alan veriler incelendiğinde incelenen lisansüstü tezlerde toplam 32 yöntem ve etkinliğin yer aldığı tespit edilmiştir. Buna göre, en fazla kullanılan yöntem/etkinliğin 7 teze drama olduğu tespit edilirken, bunu dört teze çoklu zeka etkinlikleri, ikişer teze şarkıyla öğretim, işbirlikli öğrenme, proje tabanlı öğrenme ve karikatürle öğretim takip etmiştir. Tablo 7’de görüldüğü gibi, bunun dışında kalan yöntem ve etkinlikler 1’er kez kullanılmıştır.

6) İncelenen lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçlar nasıl farklılaşmıştır?

Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarından elde edilen sonuçların nasıl farklılaştığına yönelik verilere Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 8.

Veri toplama araçlarından elde edilen sonuçlar

Araştırma Türü	Sonuçlar	Sayı (f)
Nicel Araştırma	Olumlu sonuç (Anlamlı fark ya da etki var)	21
	Olumsuz sonuç (Anlamlı fark ya da etki yok)	-
	Olumlu ve olumsuz sonuç	11
Nitel Araştırma	Olumlu	4

Tablo 8’e göre elde edilen sonuçların üç farklı şekilde ele alındığı görülmektedir. Nicel araştırmalarda kullanılan yöntemlerin gruplara olan etkileri incelendiğinde, deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farkın olduğu ve olumlu sonuçlara ulaşılan 21’in tezin olduğu tespit edilirken, tamamen olumsuz sonuçlara ulaşılan hiçbir tezin olmadığı tespit edilmiştir.

Olumlu sonuçlara ulaşılan tezlerde uygulanan yöntemin veya etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarına ve hayat bilgisi dersine yönelik tutumlarına olumlu etki ettiği (deney grubuyla kontrol grubunun akademik başarıları/tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu) belirlenmiştir.

Birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı tezlerin 11’inde bazı veri toplama araçlarından elde edilen verilerde deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılığın gözlemlendiği yani sonuçların olumlu olduğu, bazılarında ise anlamlı farklılığın gözlemlenmediği (hem olumlu hem olumsuz sonuçlara ulaşıldığı) tespit edilmiştir. Olumsuz sonuçlara ulaşılan çalışmalarda birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı ve çeşitli yöntem veya etkinliklerin kullanılarak eğitim verilmesinin ardından bu veri toplama araçlarının (başarı testi, ölçekler vs.) deney ve kontrol gruplarına uygulandığı tespit edilmiştir. Olumsuz sonuçlara ulaşılan bu çalışmalarda, bir test veya ölçek deney ve kontrol grupları

arasında anlamlı bir fark yaratırken; diğer test veya ölçek yaratmamıştır.

Nitel olan alışmaların tümünde (4) ise, kullanılan yöntem ve etkinliklerin çalışma grupları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalarda bu etkiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu'nun tez sayfasından ulaşılabilen Hayat Bilgisi dersinde öğretim yöntem ve etkinliklerin kullanıldığı tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Hayat Bilgisi dersine yönelik yazılan 1999-2016 yılları arasında yayınlanan toplam 154 tez içerisinde öğretim yöntem ve çeşitli etkinliklerin yer aldığı 32 tez seçilmiştir. Bu tezlerin 26'sı yüksek lisans ve 6'sının doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerine oranla oldukça az olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Bektaş ve Karadağ'ın (2013) çalışmasında da, 2005-2012 yılları arasında yayınlanan Hayat Bilgisi ile ilgili olan 52 lisansüstü tez incelenmiştir. Bu tezlerden 6'sının doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Doktora tezlerinin arttırılmasının önemli olduğu hususunda bu çalışmada öneri getirilmiştir.

Araştırmada incelenen tezlerin 1999-2015 yılları arasında yazıldığı ve özellikle 2008, 2013 ve 2014 yıllarında en çok sayıda tezin yazıldığı belirlenmiştir. Bu tezler birbirinden farklı olarak 17 üniversitede yazılmıştır. En çok sayıda tezin yazıldığı üniversitenin ise, Gazi Üniversitesi olduğu, bunu Anadolu, Marmara ve 19 Mayıs Üniversitelerinin takip ettiği tespit edilmiştir.

İncelenen tezlerdeki Hayat Bilgisi konularının işlendiği çalışma gruplarının 27'si ilkökul 3. sınıflardan seçilmiştir. Bunu 2, 1 ve 4. sınıflarla, otistik bireylerle yapılan çalışmalar takip etmiştir. Ayrıca çalışma gruplarındaki kişi sayılarının 51-100 ve 11-50 kişilik gruplarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. İlkokul 3. sınıf öğrencileriyle yapılan tezlerin diğerlerine oranla oldukça fazla olmasının nedeni, bu seviyedeki öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor seviyeleri ile okuma yazma düzeylerinin görece daha yüksek olması, küçük kas el becerilerinin daha fazla gelişmesi olabilir.

Araştırma türü açısından, incelenen tezlerde nicel, nitel ve karma olarak üç farklı yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan en çok nicel yöntemde deneysel çalışmaların yer aldığı, bunu karma çalışmalar ve nitel yöntemde eylem araştırmalarının takip ettiği belirlenmiştir. Benzer şekilde literatürdeki çalışmalarda (Aktaş, 2013; Bektaş ve Karadağ, 2013; Gürdal, Bakioğlu ve Aktuna, 2005) incelenen lisansüstü tezlerde nicel çalışmaların ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda da nitel ve karma çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunulmuştur.

İncelenen tezlerde birbirinden farklı olarak 19 yöntem ve etkinlik kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yöntem ve etkinliklerden en çok kullanılanın “drama” olduğu ve bunu “çoklu zeka etkinlikleri”nin takip ettiği görülmüştür. Can-Yaşar ve Aral’ın (2011) çalışmasında okul öncesi alanında drama yönteminin kullanıldığı lisansüstü tezler incelenmiştir ve 40 teze ulaşılmıştır. Ayrıca Şahin, Gögebakan-Yıldız ve Duman’ın (2011) çalışmasında da, 1997-2004 yılları arasında yapılan 19 tezden 13’ünün öğretim yöntem ve teknikleri alanında yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca doktora tezlerine konu olan başlıca yöntemlerin işbirlikli öğrenme/kubalık öğrenme, probleme dayalı öğrenme, yaratıcı drama yöntemleri olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmaların nicel veya nitel olmalarına göre değişen, birbirinden farklı 12’şer veri toplama aracının kullanıldığı tespit edilmiştir. Nicel çalışmalarda en çok kullanılan veri toplama araçları “Başarı Testi ve Tutum Ölçeği” iken, nitel çalışmalarda “Görüşme Formu ve Günlükler”in olduğu görülmüştür. Literatürdeki çalışmalarda (Akaydın ve Kaya, 2015; Küçüköğlü ve Ozan, 2013; Şahin vd. 2013) ise, incelenen tezlerde veri toplama aracı olarak anket/ölçek ve gözlem formuna sıklıkla yer verilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Özenç ve Özenç’in (2013) çalışmasında, sınıf öğretmenleri ile yapılan lisansüstü tezlerinin 59’nun nicel veri toplama araçlarıyla, 8’nin nitel veri toplama araçlarıyla, 11’nin ise hem nicel hem de nitel veri toplama araçları kullanılarak yapıldığı belirlenmiştir.

Bu çalışmada inlenen tezlerde Hayat Bilgisi dersinde tema/ünite belirtenler ile konu ismi belirtenler olduğu tespit edilmiştir. Tema/ünite ismi belirtenlerden en çok “Benim Eşsiz Yuvam” temasında çalışmaların yapıldığı (8 adet) tespit edilmiştir.

Konu ismi belirtenlerde ise birbirinden farklı 21 adet konuda çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir.

Ayrıca tezlerde Hayat Bilgisi derslerinde kullanılan yöntem veya etkinlikler temel alınarak bir eğitim uygulandığı ve bunun öğrenciler üzerindeki etkilerinin incelendiği tespit edilmiştir. Bu etkiler incelendiğinde, araştırılmak istenen doğrultuda genelde olumlu sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ancak nicel çalışmaların 7'sinde, uygulanan eğitimlerin akademik başarıya olumlu etkisinin olmasının yanı sıra diğer değişkenlere olan etkisine bakıldığında, olumsuz sonuçlarla karşılaşıldığı belirlenmiştir. Nitel çalışmalarda ise, uygulanan eğitimlerin öğrencilerin üzerinde olan etkilerinin incelenen değişkenler doğrultusunda olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda önemli olanın nitelikli ve özgün tezler hazırlanmasına yönelik çalışmalara olanak sağlanabilmesi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda birbirinden farklı aktif öğretim yöntemlerine yönelik eğitim programlarının ya da etkinliklerinin oluşturulması gibi özgün içerikler, sonraki çalışmalarda da kullanılabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda ise, değişik yöntem ve tekniklerin yer aldığı makaleler taranarak bir meta-analiz çalışması yapılabilir. Ayrıca Sınıf eğitimi alanındaki temel derslerden biri olduğu için hayat bilgisi eğitimi önem taşımaktadır. Bu nedenle bu derse yönelik yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin arttırılması öneri olarak verilebilmektedir.

Kaynakça

AKAYDIN, B. B. ve KAYA, S. (2015). Türkiye'de ilkokul hayat bilgisi ve sosyal bilgiler alanında yapılan ve ulusal indeksli dergilerde yayınlanan araştırmalara yönelik bir inceleme, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 251-264.

AKTAŞ, M. (2013). Yeni matematik öğretim programları ile ilgili araştırmalar için 5n-1k: Lisansüstü tezler, *Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(197), 209-227.

AL MAGHRABY, M. A. & ALSHAMI, A. M. (2013). Learning style and teaching method preferences of Saudi students of physical therapy, *Journal of Family and Community Medicine*, 20(3), 192-197.

AYDIN, M. Z. ve GÜRLER, Ş. A. (2012). *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

BEKTAŞ, M. ve KARADAĞ, B. (2013). Hayat bilgisi öğretimi alanında lisansüstü tezlerinin eğilimleri ve değerlendirilmesi, *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 113-129.

CAN-YAŞAR, M. ve ARAL, N. (2011). Türkiye’de okul öncesinde drama alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Dergisi*, 11(22), 70-90.

COŞKUN, İ., DÜNDAR, Ş. ve PARLAK, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013), *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396.

DOĞRU, M., GENÇOŞMAN, T., ATAALKIN, A. N. ve ŞEKER, F. (2012). Fen bilimleri eğitiminde çalışan yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizi, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(1), 49-64.

EVREKLİ, E., İNEL, D., DENİŞ, H. ve BALIM, A. G. (2011). Fen eğitimi alanındaki lisansüstü tezlerdeki yönetsel ve istatistiksel sorunlar, *İlköğretim Online*, 10(1), 206-218.

GÜL, S. O. ve DİKEN, İ. H. (2009). Erken çocuklukta özel eğitime ilişkin Türkiye’de gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının gözden geçirilmesi, *Uluslararası Erken Çocuklukta Özel Eğitim Dergisi*, 1(1), 46-78.

GÜRDAL, A., BAKİOĞLU, A. ve ÖZTUNA, A. (2005). Fen bilgisi eğitimi lisansüstü tezlerinin incelenmesi, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 53-58.

KABACA, T. ve ERDOĞAN, Y. (2007). Fen bilimleri, bilgisayar ve matematik eğitimi alanlarındaki tez çalışmalarının istatistiksel açıdan incelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 54-63.

KARKIN, A. (2011). Müzik bilimleri alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 143-149.

KAYA, M. (2013). Coğrafya eğitiminde yönelimler: 2012 yılına kadar yapılan lisansüstü tezler üzerine bir meta-analiz çalışması, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 282-313.

KOÇ, E. S. (2016). Türkiye’de ilköğretim programlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(1), 198-216.

KÜÇÜKOĞLU, A., ve OZAN, C. (2013). Sınıf öğretmenliği alanındaki lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 27-47.

MILES, M. B. & HUBERMAN, A. M. (1994). *An Expanded Sourcebook Qualitative Data Analysis*. London: Sage Publications.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (2009). *İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi 1-3. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

ORUÇ, S. ve ULUSOY, K. (2008). Sosyal bilgiler öğretimi alanında Yapılan tez çalışmaları, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 121-132.

ÖZENÇ, M. ve ÖZENÇ, E. G. (2013). Sınıf öğretmenleri ile yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin yöntem bölümü açısından incelenmesi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 133-142.

POLAT, M. (2013). Fen bilimleri eğitimi alanında tamamlanmış yüksek lisans tezleri üzerine bir araştırma: Celal Bayar Üniversitesi örneği, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 46-58.

SCHROEDER, C., SCOTT, T. P., TOLSON, H., HUANG, T. & LEE, V. (2007). A meta-analysis of national research: effects of teaching strategies on student achievement in science in United States, *Journal of Research in Science Teaching*, 44(10), 1436-1460.

ŞAHİN, M., GÖĞEBAKAN-YILDIZ, D. D. ve DUMAN, R. (2011). Türkiye'deki sosyal bilgiler eğitimi tezleri üzerine bir değerlendirme, *Journal of Social Studies Education*, 2(2), 96-121.

ŞAHİN, D., CALP, Ş., BULUT, P. ve KUŞDEMİR, Y. (2013). Sınıf öğretmenliği eğitimi bilim dalında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli kriterlere göre incelenmesi, *Journal of World of Turks*, 5(3), 187-205.

TARMAN, B., ACUN, İ. ve YÜKSEL, Z. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi alanındaki tezlerin değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 725-746.

TARMAN, B., GÜVEN, C. ve AKTAŞLI, İ. (2011). Türkiye'de sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin değerlendirilmesi ve alana katkıları, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 391-410.

ÜTKÜR, N. (2016). Öğretmenlerin kullandığı yöntem ve

teknik farklılıkları: Hayat bilgisi dersi örneği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 16 (USBES Özel Sayı II), 1631-1651.*

VURAN, S. ve SÖNMEZ, M. (2008). Sosyal geçerlik kavramı ve Türkiye’de özel eğitim alanında yürütülen lisansüstü tezlerde sosyal geçerliğin değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi *Özel Eğitim Dergisi, 9(1), 55-65.*

YAŞAR, Ş. ve PAPATĞA, E. (2015). İlkokul matematik derslerine yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 113-124.*

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

BERGAMA'NIN ARKEOLOJİK ÖNEMİ VE ALMANLARIN BU SAHADAKİ ARKEOLOJİK ÇALIŞMALARI¹

Zafer ATAR²

Asuman KARABULUT³

ÖZ

Batı Anadolu bölgesinde uygarlık tarihinin en eski ve en önemli yerleşim birimlerinden biri olarak ortaya çıkan Pergamon'un arkeolojik değeri, XIX. yüzyılın ortalarına doğru Almanların bu bölgede yaptığı bir takım çalışmalarla keşfedilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, bu büyük kentin gerek izinli gerekse izinsiz yollarla Berlin'de kurulan Pergamon Müzesi'ne aktarılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmada, 1866 yılında Bergama'da başlayan kazı çalışmalarının Cumhuriyet dönemine kadarki sürecine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik Kent, Pergamon, Arkeoloji

THE ARCHEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF PERGAMON AND THE ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF THE GERMANS IN THIS FIELD ABSTRACT

The archeological value of Pergamon, which arose from one of the earliest and important settlements of history of civilization in western Anatolia region, was explored by Germans who were doing several studies in that area towards the middle of XIX. century. As a result of some assessments, it was decided to transport this big city to Pergamon Museum, which was settled in Berlin, Germany, with or without permission. In this study, the excavation process which started in 1866 in Bergama till Turkish Republic period is mentioned.

Key Words: Ancient City, Pergamon, Archaeology

GİRİŞ

Geçmişte yaşamış toplumların maddi kültür kalıntılarını incelemeye duyulan merak, Avrupa'da XV. ve XVI. yüzyıllara rastlamaktadır. Rönesans hareketi ile Ortaçağ Avrupa dünyasının bilim, sanat, mimari ve felsefeye olan ihtiyacı sebebiyle ciddi bir

¹Bu çalışma, MCBÜ BAP Birimi tarafından desteklenen 2015-076 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır.

²Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Doç.Dr., zafer.atar@cbu.edu.tr

³Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, asuman.krblt@hotmail.com

arayış içerisinde girdiği görülmektedir. Bu dönemde, hümanizma ile insan merkez alınarak bir takım araştırmalar yapılmış ve geçmiş, eskisinden daha önemli hale gelmiştir. Hellen eserleri incelenerek dönemin fikir, sanat, mimari ve felsefi yönleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Matbaanın kullanılmaya başlaması, kitap ve kütüphane sayısının artması ile öğrenme isteği katlanarak artmıştır. Ancak zamanla yalnızca bilginin öğrenilip anlaşılması insanoğluna doyum vermeyerek bilginin doğduğu yeri görme ve ona ait somut bir nesneye erişme isteği ortaya çıkmıştır. Eski ve özgün olana ulaşma isteği, Avrupa'da yaşayan asillerin koleksiyonerlik gibi bir tutkuya kapılmasını sağlayarak Arkeoloji ve Müzecilik gibi kavramların doğmasında ilk adım olmuştur⁴.

Başlangıçta bu koleksiyonculuk faaliyetleri asil ve zengin Avrupalının topladığı sikkeler, madalyonlar, değerli taşlar ve diğer antik eserleri saraylarda, dini mekânlarda hatta evlerde sergileyerek bu mekânların bir nevi müze olarak kullanılması şeklinde kendini göstermiştir⁵. Ancak Avrupalı devletlerin gerçek anlamda müzecilik faaliyetleri XVIII. yüzyılın neredeyse tamamı ile XIX. yüzyılın başlarında yaptıkları kazılar ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte devletlerin kendi müzelerine eser toplamak amacıyla yıkıcı kazı çalışmaları yaptıkları da bilinmektedir⁶.

Batılıların Osmanlı topraklarındaki antik eserlere olan ilgisi ise gezginler, sanatçılar, tarihçiler ve maceracılar vasıtası ile ortaya çıkmıştır. Bu insanlar, gizemli zengin ve egzotik olarak adlandırdıkları bu topraklarda yalnızca sanat eserleri ile ilgilenmemiş, aynı zamanda buradaki fosil, bitki, içi doldurulmuş hayvan, böcek, mineral örneklerini ülkelerine götürerek incelemelerde bulunmuşlardır. Ayrıca "*Doğulu*" toplumların coğrafî, kültürel, dinsel ve etnik özelliklerine yönelik akademik çalışmaları da yürütmekten geri kalmamışlardır⁷. Bu bağlamda, hem Doğu'yu

⁴Emre Sarı, *Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler*, NoktaE-Book Yayıncılık, Antalya 2016, s. 19; Başka bir yaklaşım müzecilik kavramının ilk çağlardan beri farkında olmadan yapıldığından yanadır. Bu görüşe göre savaşlardan elde edilen ganimetler koleksiyoncuğun başlamasına neden olmuştur. Krallar ve bu tutkuya kapılanlar eser ve hazinelerini zenginleştirerek bugünkü manada bir müze oluşturma yöntemi olmasa da ilkel manada ilkel manada müzeciliğin kapısını aralamıştır. Bkz. Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

⁵Tomur Atagök, "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143.

⁶Yücel, s. 24

⁷Süleyman Özkan, *Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları*, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova 2009, s. 2.

görme hem de eski Hellen eserlerini toplama merakıyla yola çıkan Avrupalılar, Yunanistan, Ege kıyıları ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine ziyaretlerde bulunmuşlardır⁸.

Anadolu arkeoloji araştırmalarında özellikle Alman, İngiliz ve Avusturyalı araştırmacıların etkin olduğu söylenebilir ancak konumuzu ilgilendiren Bergama kazılarında Almanya hükümetinin başrolde yer aldığı bilinmektedir. Alman Mühendis Carl Human⁹'ın 1865-1867 yıllarında Fuad Paşa'nın emri üzerine İzmir ve diğer kentlere uzanan yolların yapımı için en uygun arazi bağlantılarını araştırmak üzere Kuzeybatı Anadolu'ya geldiği ve bu bölgenin ayrıntılı haritalarını çizdiği bilinmektedir¹⁰. Humann, 1865'te gayri resmi şekilde kendi kazılarını yapmaya başlamıştır. Başlangıçta Almanya hükümeti adına gizli bir şekilde kazılar yapan Humann'a ilk resmi kazı izni 1878'de verilmiştir¹¹. 1898'de Berlin Antik Eserler Müzesi Müdürü Prof. Dr. Alexander Conze'ye Bergama antik şehrinde araştırmalar yapması için yine bir kazı izni verildiği bilinmektedir¹². Bu süreçte seyahat, kazı veya araştırma yapma maksadı ile Osmanlı coğrafyasına gelen Alman araştırmacılara yol emri ve izin tezkeresi verilmiş, yapılmak istenen geziler veya araştırmalar devlet güvencesi altına alınmıştır¹³. Bu şekilde güvenliklerini sağlayan Almanlar, Osmanlı hükümeti ile ilişkilerini devamlı dostane bir biçimde yürütmeye çalışmıştır.

Bergama'da Kazı Çalışmalarının Başlaması

Bergama denildiğinde de hatırlara ilk olarak "Pergamon antik kentinin gelmesi bir rastlantı değildir. Zira Bergama her ne kadar Osmanlı dönemine ait çok sayıda yapı ve eseri bünyesinde barındırsa

⁸Özkan, s. 6.

⁹Marksische Demiryolu Şirketi'nde mühendis olarak çalışmıştır. Pergamon kentine ait çok sayıda buluntu onun kazı döneminde Almanya'daki Pergamon Müzesi'ne gönderilmiştir. Humann, Almanya'nın daha sonra yapacağı kazı çalışmalarının önünü açan kişidir. Bkz. Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül 2013, Sayı 15, s. 267.

¹⁰Wolfgang Radt, *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Çev. Suzan Tammer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 308.

¹¹Yaşar Yılmaz, "Mösyö Humann'ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey", *Aktüel Arkeoloji*, Eylül-Ekim 2015, ss. 18-35.

¹²BOA.BEO.1116/083677.

¹³Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18.- 19. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 1963, s. 108.

da, bu şehrin sembolü tartışmasız şehrin sarp tepesinde kurulmuş olan antik kenttir. Eskiçağların zengin uygarlıklarından biri olan Bergama, mimari ve heykeltiricilik açısından devrinin önde gelen krallıkları arasında yer alarak göz kamaştırmıştır.

Şehrin en yüksek ve korunaklı kısmında bulunan Akropol ve onun çevresinde yer alan Zeus Sunağı, Athena Kutsal Alanı, Traianus Tapınağı, Dionysos Tapınağı ile aşağı kısmında yer alan Mısır Tanrılarına adanmış Mısır Tanrıları Tapınağı ve dünyada ve Anadolu'da bilinen ilk hastane örneğini teşkil eden Asklepion'un paha biçilemez arkeolojik değeri vardır. Almanların Pergamon antik kentine olan ilgisi, kentte uzun süre izinli veya izinsiz şekilde kazı çalışmaları yapmalarına sebep olmuştur. Kazılar esnasında çıkarılan eserlerin ise büyük bir kısmı kendi ülkelerine ihraç edilmiştir.

Bergama antik şehrindeki kazılar ilk kez Alman asıllı Carl Humann'ın faaliyetleri ile başlamıştır. İnşaat mühendisliği eğitimi gören Humann, 22 yaşındayken Kuşadası'nın Sisam adasına gelerek Osmanlı topraklarında vakit geçirmiştir. Mühendisin, müzelere ve eski eserlere büyük ilgisi olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde işe başlaması arkeolog olarak değil, Keçeci Fuat Paşa yardımıyla asıl mesleği olan mühendisliği İzmir-Aydın yol çalışmalarında icra etmesiyle gerçekleşmiştir. 1865 yılında göreve başlayan Humann, bir yandan da Bergama'daki antik kent ile ilgilenmiştir. Çok geçmeden 1866 yılında Bergama'yı kendine şantiye yönetim merkezi olarak seçmiştir¹⁴. Bergama-Dikili arasındaki yol yapımı ile ilgilenirken Bergama'daki antik kalıntılardan kalma mermer blok taşların kireç ocaklarına taşınarak yok edildiğini görmesinin ardından durumdan cesaret bularak izin almadan kazılar yapmaya başlamıştır¹⁵. Bergama'daki Akropolde Antikçağ'a ait insan ve hayvan figürü mermer heykel parçaları toplayarak bunların bazılarını Berlin'e göndermiş, Prusya Kraliyet Müzesi'nin ilgisini çekmeye çalışmıştır¹⁶. Diğer yandan İstanbul'da Anadolu'da incelemeler yapan Prof. Ernst Curtius ile tanışmış ve onu Bergama'ya davet etmiştir. Prof. Curtius ile birlikte Prof. Adler, Prof. Gelzer'i de Bergama'da konuk eden Humann, onlara yaptığı çalışmalardan bahsetmiş ve bu eserlerin Berlin'e gönderilmesinin gerekliliğini

¹⁴Yılmaz, s. 19.

¹⁵Radt, s. 308, Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'da Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 85.

¹⁶Can Bilsel, "Berlin'in Pergamon Müzesi Bir Eski Eserin Modern Öyküsü", *Aktüel Arkeoloji*, Kasım -Aralık 2015, ss. 66-83.

vurgulamıştır. Görüşmenin istenen şekilde gelişmesinin ardından araştırmaların önü açılmıştır¹⁷.

Resmi kazıların başladığı tarih Osmanlı belgelerine göre 1878¹⁸ olsa da Almanya sefaretî tarafından gönderilen takrirden 1870'e dayandığı görülmektedir. Takrirden göre, Almanya İmparatoru Bergama'da devam eden hafriyat için padişaha teşekkür etmektedir. Ayrıca Berlin Müzesi'ne götürülen Hermafrodit heykelinin Müze-yi Hümayun'a iade edilmesinin ve kendileri için Bergama frizlerinin alçı kalıbının alınmasının gerekliliğini de dile getirmiştir. Adı geçen heykel ve bir önceki yıl Müze-yi Hümayun'a hediye edilen İupiter Amon Heykeli, Bergama'da keşfedilen eserlerin en önemlileri arasındadır. Daha sonra 1874 yılında Almanya Hükümeti Dr. Herzfeld'i Bergama ve çevresinde kazı yapması için göndermek istemiş, ancak kazı yapılacak yerler devlet arazisi olduğundan Osmanlı Devleti buna müsaade etmemiştir¹⁹.

1878'de Maarif Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne yazılan yazıda İzmir'de bulunan Alman Konsolosu Mösyö Thenen'e, Bergama'da Almanya Müzesi adına ruhsat verilmiş, gereğinin yapılması istenmiştir. İhraç olunacak âsârın bir sülüsü Almanya'ya gönderilmiştir²⁰.

Alman Mühendis Humann, bir yandan Osmanlı'nın sözleşmeli mühendisi olarak yol çalışmalarına devam ederken diğer yandan Berlin'den gelecek haberleri beklemekteydi. Alman yetkililerden gereken desteği aldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden kazı izni çıkarması gerekmektedir²¹. Bunun için Berlin Müzesi, Humann adına izin alınmasını Alman elçiliğinden istemiştir. 1876 tarihinde Berlin Müzesi'ne tayin edilen Prof. Dr. Alexander Conze'nin, Humann'ın faaliyetlerini sonuna kadar desteklediği bilinmektedir²².

Bu arada Carl Humann, 1877'de evini İzmir'e taşımış, çevreden gelen eski eserleri Berlin'e göndermek üzere burada biriktirmeye başlamıştır. 19 Temmuz 1878'de İstanbul'dan Bergama kazısı için ruhsat verilmesi üzerine, Humann, Almanya için kazı

¹⁷ Radt, s. 309, Yılmaz, s. 20.

¹⁸BOA.İ.DH.790/64152.

¹⁹Hamit Zübeyr Koşay ve diğerleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Cilt 4, TTK, Ankara 2013, ss. 14-15.

²⁰Koşay ve diğerleri, Cilt 4 s. 16.

²¹ Alev Uluçay, *Efes ve Bergama'da Arkeolojik Kazılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 91.

²² Radt, s. 309.

hazırlıklarına başlamıştır. Kazı ile ilgili Maarif Nezareti Nazırı Münif Efendi, İzmir Valiliği'ne Bergama'nın devlet arazisi olduğunu ve kazı izninin üçte bir yasasına göre yürütüleceğini bildirmiştir²³. 1874 Nizamnamesi'ne göre; bulunan eserlerin 1/3'ü Müze-yi Hümayun'a, 1/3'ü arazi sahibine, 1/3'ü ise hafriyat sahibine aittir²⁴. Bürokratik işlemlerin hemen gerçekleşmesini arzulayan Humann, gümrük işlemlerinin hazırlığını yapmaya başlayarak eserlerin hızlı bir şekilde Almanya'ya ulaşmasını istemiştir. Humann, Conze ile birlikte ilk resmi kazısına Akropol'de ufak sondajlar yaparak başlamıştır. 16 Nisan 1880'e kadar süren bu kazı döneminde Humann, Doğu Roma, Türkler ve Attaloslar dönemi duvarlarını kazarak ve onları birbirinden ayırmış ve sonraki aşama için işini kolaylaştırmıştır²⁵.

Zeus Sunağı'nın Bulunması

1878'de kazı iznini elde eden Almanya hükümeti, artık açık bir şekilde arkeolojik kazılarını yürütebilecektir. Şantiyede çalıştığı sırada antik kenti gezmeyi de ihmal etmeyen Humann'ın, Doğu Roma devri duvarları içerisinde bir heykel parçası bulduğu sırada Zeus Sunağı'nın hikâyesi yeniden başlamıştır²⁶. Conze, bu mermer heykel parçasının sunağın yapımından 400 yıl sonra yaşamış Romalı tarihçi Lucius Ampelius'un "*devlerin savaşlarını anlatan anıtsal heykellerin bulunduğu mermer*" şeklinde bahsettiği sunağın duvarı olabileceğini söylemiştir. Bu gelişme Humann'ı heyecanlandırarak çalışmalarını hızlandırmasında etkili olmuştur. Bundan sonra kazılara büyük bir hevesle sarılan Humann, 7 yıl sürecek olan kazının ilk 3 yılını verimli bir şekilde almış ve Almanya'yı eski eser konusunda ihya etmiştir²⁷.

²³ BOA.İ.MMS.62/2929.

²⁴1874 Nizamnamesi 1. Fasil 3. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 760.

²⁵Uluçay, s. 91.

²⁶Yapının inşasına 1994 yılına kadar M.Ö. 180 yıllarında başlanmış olduğu görüşü hâkimdi. Ancak 1994 yılında sunak temellerinde yapılan kazılar bu yapının inşaat talimatının M.Ö. 170'li yıllarda verilmiş olabileceği düşündürmektedir. Sunağın yapılış nedeni kesin olarak bilinmemesine rağmen tanrılara teşekkür anıtı olabileceği düşünülmektedir. İon mimari geleneği izleri taşıyan sunak, 35,64m genişliğinde ve 33,40m derinliğindedir. Batıdaki büyük merdiven 20m genişliğindedir ve 6m yüksekliğinde olan bir altyapıyı kesmektedir. Tüm bina, galerileri ve onları taçlandıran akroterleri ile birlikte yaklaşık 10m yüksekliğindedir. Bkz. Radt, ss. 167-169

²⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296; Uluçay, s. 92.

Aynı yıl kışa girmeden Zeus Sunağı'nın²⁸ etrafındaki devlere ait 39 kabartma bulunmuştur. Buna ek olarak 800 civarı değişik eser Telephos²⁹ serisinden 4 kabartma, 10 heykel, 30 yazıt ve çeşitli mimari parçalar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu eserler için sağlam sandıklar ve eserleri aşağıya kaydırmak için kızaklar yetersiz kalınca ağır mermer bloklar 30-40 kişilik işçi grupları tarafından 1.5 km'lik yokuştan aşağıya indirilmiştir. Eserin önemini bilen Humann ve ekibi, Zeus Sunağı'nı en az hasar ile sökerek muhafaza etmeye çalışmıştır³⁰. İlk sevkiyat miktarı 462 kasa ve yaklaşık 350 metrik ton ağırlığındadır. Bergama'dan yüklenen eserler 27 km'lik Bergama-Dikili yolundan Dikili Limanı'na ve oradan gemilere yüklenerek İstanbul'a oradan da Almanya'ya gönderilerek Berlin Müzesi'nde teşhir edilecektir. Çıkarılan Gigantomakhia Frizi'nin yani Zeus Sunağı'nın çevresini süsleyen duvardaki savaş tasvirlerinin orijinal planının 135 metre genişliğinde ve 2.30 metre yüksekliğinde olduğu düşünüldüğünde Humann'ın bu anıtsal frizin yaklaşık 3/5'ini Berlin'e götürdüğü ortaya çıkmaktadır³¹. Almanya ise eserin tamamını ülkesine götürmek istemektedir. Nizamnameye göre bunun mümkün olmadığını bilen Almanya hükümeti kendisine farklı çıkış noktaları aramıştır.

Zeus Sunağı'nın Almanya'ya Götürülmesi

1874 Nizamnamesi'ne göre Almanya Hükümeti'nin Bergama kazılarında 1/3'lük bir hisse alması beklenmekteydi. Ancak sunağın tamamını isteyen Almanlar için bu miktar yeterli değildi. Çünkü

²⁸Bergamalıların Galatlara karşı kazandığı zaferin ardından Akropolde Zeus Soter-Athena tapınağı kurulmuştur. II. Eumenes zamanında yapılan bu sunak, 300 rakımlı taraçada terastan 25m, kenarlarından kuzeyi 87m, batısı 67m, güneyi 73m ve doğusu 70m yüksekliğindedir. Temeli ise doğu cephede 36.99 m. genişliğinde, kuzeyde 34.17 m. güneyde 33.82 m. derinliğe sahiptir. Bkz. Cengiz Çetin, "Sütunlu-Avlulu Altarlarda Altyapı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 2, 2007, ss. 27-47; Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Antik Çağ*, Ed.Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016, s. 41.

²⁹Kimi kaynaklarda Pergamon'un kurucusu Pergamos değil Telephos olarak geçmektedir. Pergamon'un kurucusu Attalosların mitolojik atasıdır. Telephos yarı ölümlü tanrı Herakles'in oğludur. Zeus Sunağı da Telephos'a adanmış bir kült yapı olarak nitelendirilir. Attaloslar böylece hanedanlığını tanrılaştırmıştır. Bkz. Murat Nağış, "Şeytan'ın Tahtı Pergamon Sunağı", *Aktüel Arkeoloji*, Kasım-Aralık 2015, ss. 86-103.

³⁰Yılmaz, s. 23.

³¹Can Bilsel, "Berlin'in Pergamon Müzesi Bir Eski Eserin Modern Öyküsü", *Aktüel Arkeoloji*, Kasım -Aralık 2015, ss. 66-83.

Almanlar çıkarılan Gigantomakhia Frizi'nin parçalarının birbirini tamamladığını ve bunların bir aradayken bir anlam ifade ettiğini düşünüyorlardı. Bunun yanı sıra 1878'de kazı için alınan ruhsatın süresi de dolmak üzereydi. Dolayısıyla Almanya "*Bergama'da asar-ı atika taharrisi için Almanya sefaretine ita buyrulan bir sene ruhsat içinde ihraç edilen âsar-ı atikadan Devleti Aliyye'ye ait olan sülüs hissenin ve bir de müddeti mezkurenin inkizasından itibaren dört mah temdidıyla bu müddet içerisinde çıkarılması*"nı³² Osmanlı Devleti'nden rica etmiştir. Kazı süresinin 4 ay uzatılması ve de Osmanlı'ya düşen 2/3'lük hisseyi de alabilmek için Almanya Hükümeti 20.000 Frank teklif etmiştir³³. Ancak Devlet-i Aliyye, hissesine ait olan âsarin bedelinin 20.000 Frank'tan fazla olduğunu iradede belirterek başta kabul etmemiştir³⁴.

Almanya Hükümeti'nin bu işin peşini bırakmaması üzerine Osmanlı Devleti, siyasi ilişkilerin bozulmaması adına onlara imtiyaz tanıyarak kendi hissesinden 2/3'lük hisseyi de 19 Ağustos 1879 tarihinde çıkardığı bir ferman ile vermiştir. II. Abdülhamid, fermanla çıkarılan iznin "*müsaade-i mahsusa*" yani özel bir izin olduğunun açıkça vurgulanmasını istemiştir. Durumdan memnun olan Almanların padişaha minnet ve şükranlarını sunduğu bilinmektedir³⁵.

Bu durumda Almanlar Zeus Sunağı kazılarında çıkan eserlerin ilk kısmının tamamını almış oluyordu. 1 Eylül'de tüm Athena ve Zeus Sunağı'nın taş blokları Dikili'de gemilere yüklenmeyi beklemekteydi. Humann'ın anlattıklarına göre aralıklarla 6 Eylül 1879-3 Haziran 1880'e kadar Dikili Limanı'na yanaşan "*Loreley*" adlı gemiye Zeus Sunağı'nın yanı sıra Traianus Tapınağı'ndan parçalar, bir servet dolusu mimari eser, Augusteum ile Gymnasium'u çevreleyen ne varsa sandıklara yüklenerek götürülmüştür³⁶. Aslında kazının odak noktasını Zeus Sunağı oluşturmaktayken Gymnasium ve Traianus Tapınağı da kazılara eklenerek Almanlar açısından yararlı bir sonuç elde edilmiştir.

Bu süreçte kazılar devam etmekte ve zaman geçtikçe sunağın toprak altında kalan kısımları da gün yüzüne çıkarılmaktaydı. İlk aşamanın sorunsuz bir şekilde halledilerek Berlin'e gönderilmesinin

³²BOA.İ.DH.790/64152.

³³BOA.İ.MMS.62/2929.

³⁴BOA.İ.DH.790/64152.

³⁵Uluçay, s. 103.

³⁶Yılmaz, s. 28.

ardından sıra ikinci aşamaya gelmişti. 16 Haziran 1880'de Almanya Devleti'ne yeni bir kazı izni verilmişti. Ali Rıza imzası ile yazılan yazıda "...Çıkarılacak âsârın sülûsanının Devlet-i müşar'ün ileyhaya ve sülûsünün dahi Maarif Nezareti'ne ait olması nizamı iktizasında bulunmuş olduğu halde zikrolunan âsârın cümlesi bir asrın mahsulü bulunduğundan bahisle iş bu sülûs hissenin dahi devleti müşar'ünileyhaya terk ve ihsan burulması için Almanya sefiri tarafından sureti gayri resmiye ve mahremanede ve mabeyni hümayuna müracaat edildiğinden ol emirde bu babda rey ve mütalaai aliyeyi sadaret penahilerinin iş'arı emir ve ferman buyrulmağı ol babda..."³⁷

Buna göre çıkarılan parçaların birbirini tamamladığı düşünüldüğünden parçaların tamamının Almanya tarafından kendi müzelerine götürülmek istendiği anlaşılmaktadır. 27 Temmuz 1881'de benzer cümleler Almanya Sefareti Baştercümanı Mösyö Titse tarafından gönderilen tahriratta yinelenerek çıkarılan âsârın tamamı yine satın alınmak istenmiştir. Tahriratta, "*Bergama'da icra olunmakta olan hafriyata dair leffen irsal eylemiş olduğun küçük bir muhtıranın huzur-ı şevket müşur cenabı padişahiye arzını rica ile istidayı maruz-ı karin-i müsaade-yi seniye-yi cenabı tacdarî buyrulduğu halde prens hazretlerince fevkalade mucebi mahsusiyet olacağı ve çünkü müşarünileyh hazretleri hafriyattan zuhur eden hafriyattan kâmilen muhafazasına pek ziyade itina etmekte olduğu cihetle bu babda şeref sudur olacak irade-yi şahanenin müşarunileyh hazretlerine iş'ar olunmak üzere ba telgraf tarafı aciziye beyan buyrulmasını rica ederim*"³⁸ yazmaktadır. Ardından belirtilen parçaların Berlin'deki müzeden başka bir yerde kıymet görmeyeceğini ekleyen Titse, Almanya imparatoru veliahtı prens hazretlerinin mezkûr parçaların ayrılan kısmının da Berlin müzesine bir önceki gibi 20.000 Frank bedel makbuz karşılığında terkinin rica etmiştir³⁹. Bunun üzerine Alman veliahdının isteğini Sultan Abdülhamid 29 Temmuz 1881 tarihinde onaylanmıştır⁴⁰. Osmanlı Devleti'nden alınan bu izin 1 Ağustos 1881 tarihinde Alman büyükelçisi tarafından Otto von Bismarck'a iletilmiştir. Mektupta, "*İmparatorluk iradesi olarak Bergama buluntularının Türk payı bize teslim edilmiştir*" yazmaktadır⁴¹.

³⁷BOA.İ.HR.279/1720.

³⁸BOA.İ.HR.284/17678/1.

³⁹BOA.İ.HR.284/17678/2.

⁴⁰BOA.İ.HR.284/17678/3.

⁴¹Uluçay, s. 107.

Böylece Zeus Sunağı'na ait parçaların tamamı Ağustos-Aralık 1881 tarihleri arasında Mösyö Humann'ın özellikle bu nakil işi için tamir ettiği 27 km'lik Bergama-Dikili yolu kullanılarak Dikili Limanı'na, oradan Trieste Limanı'na ve oradan da Berlin'e aktarılmıştır⁴². Sonraki nakil işlemleri için yıpranan Dikili Limanı da elden geçirilerek onarılmıştır⁴³.

Zeus Sunağı ve yanında götürülen daha pek çok nadide eser için toplamda 40.000 Frank ödenmiştir. Almanya, bu âsar-ı atıkaya değer biçilemeyeceğinin farkında olmakla birlikte Devlet-i' Aliyye'nin mali açıdan sıkıntıda olduğu dönemde gelen bu teklifi reddetmeyeceğini düşünmüştür. Keza 1878 yılında yapılan Berlin Kongresi sonrası Osmanlı Devleti büyük mali sarsıntı yaşayarak iflasın eşiğine gelmiştir⁴⁴. Bu durumda siyasi ilişkileri korumak sebebiyle Almanya'nın talebi nizamname dışında bir karar verme yetkisi kullanılarak geri çevrilmemiştir⁴⁵. Bu süreçte Sultan Abdülhamid'in sadrazamına neler yapılması gerektiğini birkaç kez danıştığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti alan araştırması yapması için Müze-yi Hümayun Dâhiliye Müdürü Kadri Bey'i Bergama'ya göndererek bir rapor istemiştir. Bergama'ya gittikten sonra Kadri Bey'in eserler hakkında müzeye yaptığı geri bildirim, götürülmek istenen âsarin "ufak tefek şeylerden ibaret" olduğu yönünde olmuştur⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzinleri

Türkiye'de müzeciliğe ilk adımın atıldığı 1846-47 yıllarında eski eserlerin Aya İrini Kilisesi'nde toplanmaya başladığı bilinmektedir. Ancak bu eserleri korumak için uzun süre herhangi bir kanun yayınlanmamıştır. Bu süreçte, âsarlar ile ilgili hukuki durumlar Fıkıh ilmine göre değerlendirilmiştir. Fıkıh kitaplarına göre

⁴²Yılmaz, s. 23.

⁴³BOA.PLK.2184.

⁴⁴İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, ss. 45-46.

⁴⁵XIX. yüzyıldan sonraki Türk-Alman ilişkileri, hasmane olmaktan çok, ikili faydalanma ve dostluk esasına dayalı olarak gelişmişti. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkilerini yakınlaştırdığı halde, aynı yüzyılın ikinci yarısında menfaatleri gereği Almanya ile de yakınlaşmıştı. Bkz. Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 40-56.

⁴⁶Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 17.

eski eserler, “*sahibi belli olmayan taşınabilir mal*” olarak nitelendirilmiş ve hakkında herhangi bir hüküm verilmemiştir. Bu konuya ilişkin ilk çalışma 1858 yılında Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesi ile kutsal ve anıtsal yapılara yönelik tahribatların engellenmek istenmesi ile ortaya çıkmıştır⁴⁷. 26 Nisan 1863 tarihinde ise kazı izinleri bazı şartlara bağlanmış, kazı sonrası çıkarılan iki eser birbirinin aynı ise araştırmacı o eseri ülkesine götürme hakkında sahip olmuştur⁴⁸. Ancak bu kanunların yaptırımının güçlü olmadığı bilinmektedir. Nitekim Anadolu'ya gelen seyyahların ve araştırmacıların çok sayıda eseri hiçbir zorluk yaşamadan ülkelerine götürmeleri bunun en açık göstergesi olmuştur.

1869 yılında Takvim-i Vekâyi'da yayınlanarak kamuya duyurulan Âsar-ı Atika Nizamnamesi, eski eserleri korumak adına atılmış en ciddi adımdır⁴⁹. Bu nizamname gereğince Maarif Nezareti'ne başvurulmaksızın eski eserlerin yurt dışına çıkarılması kesin bir şekilde yasaklanmıştır⁵⁰. Daha sonraki nizamname 1874 yılında çıkarılmıştır. 36 maddeden oluşan nizamnamenin 5. maddesine göre kazılardan çıkarılan eserlerin 1/3'ü Müze-yi Hümayun'a, 1/3'ü arazi sahibine, 1/3'ü ise hafriyat sahibine aittir⁵¹. Ancak 23. madde gereğince “*mülk ve tetümme-i sükna*” olmayan yani ikamet edilmeyen mahallerde çıkan eserlerin devlete ait olduğu belirtilmiştir⁵². 1874 yılında Almanya veliâhtı tarafından Bergama'ya hafriyat için Dr. Herzfeld gönderilerek müsaade istediğinde, bu maddeye dayanarak ruhsat verilmemiştir. Almanya ise çıkardığı eserlerin yalnızca kalıplarını alıp fotoğraflarını çekmek istediğini, çıkarılan eserleri ise Müze-yi Hümayun'a göndereceğini bildirerek ısrarcı olmuştur⁵³.

Daha önce de değinildiği üzere Almanya Hükümeti'ne ilk kazı izni 19 Temmuz 1878'de verilmiştir. Ancak bu kazı izninden önce de Humann'ın Bergama'da gizli kazılar yaparak evini bir eski eser deposu olarak kullandığı bilinmektedir. Daha sonraki kazı izni ise ilk iznin bitimine bir ay kala uzatılmıştır. Genellikle izinlerin, her yıl iznin bitimine bir ay kala yenilendiği görülmektedir.

⁴⁷ Ahmet Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3-4, Ankara 1969, ss. 45-78

⁴⁸Dilbaz, s. 183.

⁴⁹Takvim-i Vekâyi, 1 Zilkade 1285/13 Şubat 1869.

⁵⁰1869 Nizamnamesi 1. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 750.

⁵¹1874 Nizamnamesi 1. Fasal 3. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 760.

⁵²1874 Nizamnamesi 2. Fasal 23. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 762.

⁵³Koşay ve diğerleri Cilt 4, s. 14.

1881 yılında Osman Hamdi Bey, Müze-yi Hümayun müdürü olmasının ardından eski eserlerin yurt dışına kaçırılmaya devam ettiğini fark etmiştir. Bu durumun oldukça rahatsız edici olması onu bir takım sıkı tedbirler almaya itmiştir. Osman Hamdi Bey, asarın yurt dışına kaçırılmasını önlemek adına yeni bir nizamname yayınlanmasını istemiştir. 1884 yılında yayımlanan Âsar-ı Atika Nizamnamesi, diğer nizamnamelere göre oldukça sert niteliktedir. Osmanlı topraklarında kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserin yalnız birer kopyasının verilmesi, asıllarının Müze-i Hümayun'a gönderilmesi şarttı koşulmuştur. Kazı izni ancak bu şartlar dâhilinde verilecektir⁵⁴.

Ancak bu kanunname şartlarından, gerek “...Nakletmiş oldukları âsarin ol vakit bulunamamış bazı noksan parçaları zuhur eder ise yalnız o parçalar anlara verilmek şartıyla...”⁵⁵ cümlesi dâhilinde, gerek Osman Hamdi Bey'in zaman zaman eserleri hediye etmesiyle feragat edildiği durumlar da olmuştur⁵⁶.

1884 Nizamnamesi 1906 yılında elden geçirilerek yeniden yayınlanmıştır. Nizamname giriş bölümü ile başlayıp, altı bölümde 35 maddeden oluşmaktadır. 1906 yılında düzenlenen kanunlar, ufak tefek değişikliklerle 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁵⁷.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzin Tarihleri

Kazı Yapan Ülke	İzin Tarihi	Açıklama
Almanya	19.07.1878	Kazı İzni Verildi
Almanya	21.06.1879	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	31.07.1881	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	12.04.1883	Kazı Süresi Uzatıldı

⁵⁴1884 yılına ait bu kanunların içeriği bugünkü nizamnamemiz ile de oldukça örtüşmektedir. Bkz. Dilbaz, s. 187.

⁵⁵BOA.MF.MKT.80/31.

⁵⁶Yılmaz, s. 33.

⁵⁷Dilbaz, s. 191.

Bergama'nın Arkeolojik Önemi ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları

Almanya	08.01.1884	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	13.06.1885	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	05.06.1900	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	01.09.1901	Kazı İzni Verildi
Almanya	10.06.1902	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	28.07.1904	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	10.07.1905	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	30.11.1906	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	06.06.1907	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	07.05.1908	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	20.04.1910	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	04.07.1911	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	08.05.1912	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	13.05.1913	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	15.09.1926	Kazı İzni Verildi
Almanya	06.10.1928	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	08.01.1930	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	18.10.1934	Kazı Süresi Uzatıldı

Tabloya göz atıldığında 1913 yılına kadar genellikle her yıl düzenli olarak kazı izninin uzatıldığını görüyoruz. Lakin kazıların 2. dönemi olan 1900-1914 yıllarından sonra bir kırılma söz konusudur.

Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sürecinde olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul işgal altındayken ve devlet doğudan batıya çeşitli cephelerde mücadele verirken hafriyat şüphesiz ki devlet gündemini meşgul edecek bir husus değildir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Yunanlar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve sırasıyla kıyı şeridini işgal etmiştir. Bu süreçte işgalci Yunanların eski eserlere verdiği zararlar arşiv belgelerine yansımıştır. 15-16 Haziran 1919'da Bergama'nın işgal edilmesinin ardından müzede büyük bir hasar oluşmuştur. 13 Eylül 1919 tarihli bir tezkerede, müzenin üç dairesinin kapı kilitlerinin Yunanlar tarafından kırılmış olduğu ve iç odalarda herhangi bir hasar olup olmadığına bakılmasına müsaade edilmediği Müze-yi Hümayun'a bildirilmiştir⁵⁸.

1926 yılına gelindiğinde 1878-1886 ve 1900-1914 yıllarından sonra yine Almanların yapacağı 3. dönem olarak adlandırılan Dr. Theodor Wiegand kazısı için Müze-yi Hümayun ile görüşülmüştür. 11 Ağustos 1926'da olumlu cevap verilerek ruhsatnameye "*kazıda çıkacak parçaların uygun görülecek yerlere naklinin hafir tarafından deruhde edileceği*" şartının eklenmesi istenmiştir⁵⁹.

4.4.6. Topğrafya Çalışmaları

Osman Hamdi Bey'in hazırladığı 1884 Âsar-ı Atika Nizamnamesi ile birlikte araştırmacılara kazı yapabilmeleri için kazı alanının sınırlarını gösteren bir harita çizmeleri şartı koşulmuştur. Çizilen harita, İstanbul'da Maarif Nezareti'ne, vilayette ise valilere resmi bir dilekçe ile bildirilecektir. Vilayetlerde yapılacak araştırma sonucu yerel hükümetin kararı ve de araştırmacının verdiği evrak ve harita takımı ile birlikte Maarif Nezareti'ne gönderilecektir⁶⁰. Hal böyle olunca Almanlar da yaptıkları kazılara devam edebilmek adına belirli aralıklarla Maarif Nezareti'ne dilekçeler göndererek harita çıkarma arzusunda olduklarını belirtmişlerdir.

16 Mart 1885'te Aydın Vilayet-i Celilesine, Bergama'da çalışmaların daha düzenli olabilmesi için kazının başladığı noktadan Çandarlı'ya kadar Bakırçay Vadisi'nin haritasının çizilmesi için Berlin Müzesi tarafından Humann tayin edilmiştir⁶¹. Meclis-i Mahsus, haritanın bir nüshası Osmanlı Devletine verilmek üzere ruhsat

⁵⁸Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 203.

⁵⁹Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 27 .

⁶⁰1884 Nizamnamesi 3. Fasal 15. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 796.

⁶¹BOA.DH.MKT.1346/91.

verilmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir. Ancak bu süreçte vilayet mühendisinin yanında Erkan-ı Harb'den bir subayın yapılanları incelemesi de istenmektedir⁶². Çünkü eski eser araştırması yapmak üzere izin alan yabancılardan bir kısmının askeri bölgelerin fotoğraflarının çekildiği fark edilmiştir. Bunun üzerine, araştırmacıların hareketlerinin izlenmesi için yanlarına tüm seyahatleri boyunca jandarma ve zabıta verilmiş, araştırmalarını bu görevliler eşliğinde sürdürmeleri istenmiştir⁶³.

Tablo 3: Bergama'da Hafriyat Komiserleri⁶⁴

Adı	Unvanı	Görev Tarihi
Ali Rıza Efendi	İzmirli	1878
Hüsnü Efendi	Çandarlı Belediye Başkanı	1880
Hacı Ahmed Efendi	İstanbul	1881
İbrahim Hilmi Efendi		1883
Berdi Bey	İstanbul Hafriyat Memuru	1885
D. Çokolakis	1895'te Bergama Antikite Müdürü	1900-1901
Ahmed Bey		1902-1906
D. Çokolakis		1907
Ahmed Bey		1908
Makridi Bey	İstanbul Hafriyat Memuru	1909
Sofianos	Bergama Antikite Müdürü	1910-1912

25 Nisan 1886 tarihli iradeye göre Bergama'da kazıları yürüten Berlin Müzesi'nden Humann, kazının başladığı yerden Çandarlı Körfezi'ne kadar Bakırçay Vadisi'nin haritasını çıkarmak için 1 Mayıs 1886 tarihinde tebliğ buyurmuştur⁶⁵. 17 Mayıs 1886'da Berlin Müzesi'nden harita çıkarmak için gönderilen iki Alman mühendisinin yanına Osmanlı Devleti'nden Rıfat Efendi adında bir memurun bulunması uygun görülmüştür⁶⁶. Ancak Humann'ın 13

⁶²BOA.DH.MKT.1346/91.

⁶³Dilbaz, s. 229.

⁶⁴Bayatlı, *Bergama Tarihinde...*, s. 39

⁶⁵BOA.DH.MKT/1352/33.

⁶⁶BOA.DH.MKT/1352/33/1.

Temmuz 1886 tarihli belgede yalnızca Bakırçay Vadisi'nin haritasını çizmesi beklenirken sınırların dışına çıkarak batıda Bergama'daki Ali Ağa Çiftliği'nden başlayıp Manisa'nın Palamut Nahiyesi'ne kadar, kuzeydoğuda Ayazmend ve Ayvalık hududuna kadar, güneyde Dikili ve Çandarlı'nın tamamını içine alan bir harita çıkarmanın yanı sıra kuzey batıda Güllüce ve Kırkağaç Dağları'nın ölçümünü de yaptığı anlaşılmaktadır⁶⁷. Humann'ın esas çalışma alanı, Bakırçay Vadisi'nin haritasını çıkarmaktan ibaret olmasına rağmen, yaptığı diğer ölçümlerin münasip görülmediği sadrazama bildirilmiştir⁶⁸.

24 Nisan 1898 yılında Conze tarafından yürütülen hafriyat için kazı alanının haritası çıkarılmış ve suretleri Maarif Nezareti'ne gönderilmek üzere teslim edilmiştir⁶⁹. 30 Haziran 1898'de incelenen harita ve belgeler Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir⁷⁰. 4 Temmuz 1898 tarihinde de bu belgelerin kayıt memurlarının eline geçtiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁷¹.

Anadolu'ya gelen araştırmacılar kazı alanı için yalnızca harita çıkarmıyor, bunun yanında eserlerin ve çalışma alanlarının eskizlerini çiziyor, fotoğraflarını çekiyor ve de âsarların kalıplarını alıyorlardı. Eserlerin resmedilmesi zaten nizamnamelerde yer almadan önce de kazı yapan araştırmacı tarafından ülkesine gönderilmek üzere veya yaptığı çalışmalara ışık tutması adına icra ediliyordu. Nitekim 1871 yılında Anadolu'da incelemeler yapan Prof. Dr. Curtius, Humann'a Bergama'nın planını çizmesinin araştırmalarına yol göstereceğinin altını çizmiştir⁷².

Müze-yi Hümayun Müdürü Deither döneminde hazırlanan 1874 Nizamnamesi'nin 5. maddesinde fotoğraflama ve kalıp almaya değinilmiştir. Nizamname'ye göre yerde yatık duran taşları ölçmek ve resim almak için dahi kaldırılması yasaklanmıştır⁷³. Kazılar esnasından yeni çıkarılan parçaların önceden nakledilenlerin noksan parçaları olduğunu ispat için eski fotoğraflar kullanılabilir.

⁶⁷BOA.DH.MKT.1356/89.

⁶⁸BOA.DH.MKT.1356/89.

⁶⁹BOA.BEO.1116/083677/1.

⁷⁰BOA.BEO.1151/086275/1.

⁷¹BOA.BEO.1151/086275/2.

⁷²Yılmaz, s. 22.

⁷³1874 Nizamnamesi 1. Fasil 5. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 761.; Çalışmalar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca araştırmacılar çevre ve zemin etütleri ile arkeoloji ve arkeolojik malzeme dışında başka işlerle de meşgul olmuşlardır. Maden yataklarının tespiti, bitkiler, antropolojik çalışmalar, stratejik ve jeostratejik çizimler vb gibi.

Çıkarılan parçalar birbiri ile tutarlıysa Almanya'ya gönderilecek, değil ise Müze-yi Hümayun'a ait olacaktı⁷⁴.

Ayrıca Müze-yi Hümayun tarafından kıymetli görülmeyen eserlerin, kıymetli olanlar ile değişime uygun görülenlerinin fotoğrafları ile beraber Maarif Nezareti'ne gönderilmesi ve gerekli incelemelerden sonra hükümetten alınan izin kâğıdı ile beraber Bâbıalî'ye gönderilerek padişah iradesinden sonra değişim yapılması kararlaştırılmıştı⁷⁵.

2 Ağustos 1898'de Almanya tarafından Dr. Rekinek Aydın Vilayeti'nde bulunan asar-ı atika resimlerini çizmek maksadı ile gönderilmiştir. Bu sırada ona ruhsat verilerek kolaylık sağlanması da Osmanlı Devleti'nden rica edilmiştir⁷⁶. Bu dilekçe dört gün sonra yani 6 Ağustos 1898'de kayıt memurlarının eline geçmiştir⁷⁷.

13 Mart 1902'de hafriyat yapılacak tepelerin incelemelerinin askeriye açısından bir öneminin olmadığına değinen Almanya, çalışmalarına devam edebilmeyi istemektedir⁷⁸. 3 Haziran 1903'te bir belgede Bergama ve çevresindeki tepelerin çıkarılmış haritaları ile birlikte, Almanya Hükümeti adına Conze için kazı ruhsatının 6 ay daha uzatılması istenmiştir⁷⁹. Ruhsatın uzatılması ile birlikte 5 Ekim 1903'te Humann tarafından haritaları çıkarılmış olan şehre Almanya tebaasından Mühendis Berlet isimindeki şahsın araştırma yapması, fotoğraf çekmesi ve resim alması gibi gerekli incelemeleri yapması için müsaade istenmiştir⁸⁰.

1884 Nizamnamesi öncesinde yalnızca kazı izninin uzatılması için Maarif Nezareti'ne başvuru yapılırken bundan sonra kazı çalışmalarına başlamadan önce topografik çalışmalar yapmak amacıyla da izin alınması ve harita çıkarılması gerekli kılınmıştı. Bu durum, kazı yapan araştırmacıların işini biraz zorlaştırırsa da ezbere arkeolojik araştırmalar yapmayı engelleyerek işi daha profesyonel hale getirmiştir.

Osman Hamdi Bey ve Bergama Kazıları

Osman Hamdi Bey 1881-1910 yıllarında müze müdürlüğü görevini icra ettiği süreçte müzeye gelen eserler hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Müze-yi Hümayun bu dönemde büyük aşama

⁷⁴BOA.MF.MKT.80/31.

⁷⁵Dilbaz, s. 228.

⁷⁶BOA.BEO.1170/087747/1.

⁷⁷BOA.BEO.1170/087747/2.

⁷⁸BOA.İ.MF. 5/7.

⁷⁹BOA.İ.MF 9/13.

⁸⁰BOA.BEO.2186/163926/1.

kaydetmiştir⁸¹. Onun döneminde yayınlanan 1884 Âsar-ı Atika Nizamnamesi ile yurt dışına eser kaçırma konusunda sıkı tedbirler alınmış olsa da zaman zaman kanunların delinerek ve eserlerin önceden götürülenlerin devamı olduğu vurgulanarak veya hediye edilerek gönderildiği bilinmektedir.

Hamdi Bey, 1886 yılında Bergama'ya inceleme yapmaya geldiğinde⁸² Berlin Müzesi Müdürü Conze, kazı sorumlusu Humann ve Bonn, İzmir Vilayeti Eski Eserler Memuru Baltacızade Dimosten Bey, Bergama kazısına nezaret eden Bedri Bey⁸³ile görüşerek fikir alışverişinde bulunmuş ve kazı alanını incelemiştir. Yaptığı araştırmalar sonucu Müze-yi Hümayun için değerli bulunabilecek bir esere rastlanmadığını belirtmiştir⁸⁴.

Osman Hamdi Bey, kazı incelemesi sonrası Berlin Müzesi'ne gönderilecek eserler karşılığında Almanların 1878-81'de götürdüğü büyük eserlerin alçıdan yapılmış modellerini istemiştir. Ayrıca eldeki eserlerin Almanlar'a verilmesinde bir sakınca görmeyerek bu eserlerin yerinde durmasının ne Müze-yi Hümayun'a ne de Almanya'ya bir fayda sağlamayacağına ve eser mübadelesi ile Müze-yi Hümayun'un durumdan istifade edeceğine dair bir rapor hazırlamıştır. Maarif Nezareti'nde ve Meclis-i Vükela'da görüşülen bu konu kabul edilmiş ve 1886 yılında Berlin'e 1.917 parça eser gönderilmiştir⁸⁵. Ancak bu anlaşma gereği Almanya'dan gelmesi gereken Gigantomakhia kabartmaları gönderilmemiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin elinde Zeus Sunağı'na dair sunağın podyumundan başka bir şey bulunmamaktadır.

Osman Hamdi Bey ile Bergama'da tanışma fırsatı bulan Humann, kayıtlarında Bergama'dan çıkarılan eserlerin büyük bir kısmına Osman Hamdi Bey sayesinde sahip olduklarını şu sözleri ile anlatır: *"Hamdi Bey bugüne kadar toparlanan yazıt ve mimari eserleri zaten bize bırakmıştı. Kendisine ayırdığı birkaç eseri Konstantinopolis'teki yeni düzenlenen okula götürmüştü. Zaten Berlin'de bulunan eserlerin devamı olan parçalar, imtiyaz anlaşması gereği bize söz verilmişti. Ekselansları (Hamdi Bey) Türk müzesi için Gigantların Savaşı'nı, iki ayrı birbiriyle ilgili dev kabartma parçalarını ve buna ilaveten tiyatrodan çıkan maske ve girlandlarla süslü arşitrayı*

⁸¹Yücel, s. 48.

⁸²BOA.MF.MKT.91/133.

⁸³BOA.BEO.1474/110490/1.

⁸⁴Uluçay, s. 113.

⁸⁵BOA.MF.MKT.92/39.

talep etmekteydi. İki üç parça paketlenip Dikili'ye oradan da Konstantinopolis'e gemi ile gönderildi. Sonradan Sultan'ın bu çok önemli parçaları Kraliyet Müzesi'ne bırakmasına vesile olan konsolosa sonsuz teşekkürlerimizi sunarız ve bunların hepsi Hamdi Bey'in müsaadesiyle gerçekleşti". Bu cümlelerin ardından yine Bergama'da bulunan Ammon ve Hermaphrodit heykellerini bu yüce davranış karşısında Hamdi Bey'e hediye ettiklerini de kaydetmiştir⁸⁶.

Bergama'dan Götürülen Eserler

Humann, 1878-1886 yılları arasında gerçekleştirdiği hafriyat çalışmaları esnasında Zeus Sunağı'nın yanı sıra, Yukarı Agora, Teras ile Tiyatro ve Dionysos Tapınağı, Athena Kutsal Alanı, Kral sarayları, Traianus Tapınağı'nda kazmıştır. İlk kazılarda sadece Akropol'deki kazılar yapılmamış civarda bulunabilecek diğer Çandarlı, Dikili gibi antik kentlerin araştırılması da yapılmıştır⁸⁷. Bu süreçte çıkarılan eserlerin büyük bir kısmı Almanya'ya gönderilmiştir. 1878 öncesinde de Humann'ın pek çok eseri evinde tuttuğu ve izinsiz olarak Almanya'ya gönderdiği bilinmektedir.

1 Ocak 1879'da 33 sandık Dikili Limanı'ndan Berlin'e gönderilmiştir. 1879 Mayıs başında Zeus Sunağı'na ait 68 plaka kudretli devler plakası, 26 plaka Telephos kabartmaları, 37 adet heykel, büst ve atlar 37 yazıt ve pek çok mimari parça gün yüzüne çıkarılmıştır. 1 Eylül'den başlayarak tüm Athena, Zeus grupları ve Akropol'deki envai çeşit eser 31 Temmuz 1881'e kadar toplamda 462 sandık olarak Almanya'ya gönderilmiştir. Kazıların ikinci döneminde ise 2 Ağustos-23 Ekim 1881 tarihleri arasında 120 sandık eser daha Almanya'ya götürülmüştür. Humann, "*Berlin'de ayağa kaldırılacak Athena Tapınağı'nın sütunları ve parçalarını ayrıca yükledik. Berlin'de bilimsel araştırma yapacakların önüne bol bol eser sunuldu*"⁸⁸ şeklinde bir cümleyi Bergama raporlarını kaydettiği defterine not almıştır. Daha sonraki kazı dönemlerinde yeni Müze-yi Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'den izinler alarak eski eser götürmeye devam etmişlerdir. Humann ve ekibi ikinci kazı döneminin ardından artık çevrede bulunan antik kentlere yönelmişlerdir. Aigai, Klaros, Notion, Sardeis gibi kentlere kazı heyetleri gönderilerek raporlar alınmıştır. Aydın Vilayet Salnamesi'nde yer alan bilgiye göre 1883 tarihinde

⁸⁶Yılmaz, s. 33.

⁸⁷Reyhan Körpe "Bergama Kazıları Tarihi" *Bergama Belleten*, Sayı 1, BERKSAV 1992, s. 64.

⁸⁸Yılmaz ss. 28-33.

İzmir Vilayeti Eski Eserler Memuru Baltacızade Dimosten Bey denetiminde Çandarlı'da kazı çalışması yapılarak bulunan eşyalar Müze-yi Hümayun'da özel bir yere konduğu belirtilmektedir⁸⁹. 1884 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde Osmanlı Devleti tarafından verilen müsaade üzerine Almanya Devleti tarafından yapılan hafriyat ile şimdiye kadar ihraç edilen âsar-ı atika Berlin Müzesi'ni ihya ettiği gibi Müze-i Hümayunu da donattığına değinilmiştir⁹⁰.

Belgelerde rastlamadığımız ancak salnamelerde karşımıza çıkan bir diğer bilgi 1885 senesinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun da Bergama'da kazı yaptığıdır. Bahsi geçen hükümet tarafından hafriyat icrası için izin alınmış ve burada mermerden, camdan ve topraktan yapılmış hayli eşya bulunmuş ise de çalışmanın 40 günden fazla sürmediğinden bahsedilmiştir⁹¹. Bulunan eserlerin ihraç edilip edilmediği bilinmemektedir.

1886 yılına ait bir tezkerede, Berlin'e nakledilen 70 sandık asar-ı atikanın 1.917 parçadan oluştuğu ve bu parçaların daha önceden verilen ruhsatın müddeti dâhilinde olması hasebiyle götürülmüş olmasında bir sakınca olmayacağından bahsedilmektedir. Bu parçalar daha önceden götürülmüş olan parçaların devamı olduğu ileri sürülerek Müze-yi Hümayun'un bir işine yaramayacağı, ancak Almanya için büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır⁹². Almanya Devleti'nin bu delilinin Osmanlı Devleti tarafından onaylandığı görülmektedir⁹³.

⁸⁹Salneme-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296.

⁹⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, ss. 111-112.

⁹¹Salneme-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296.

⁹²BOA.MF.MKT.92/39/3.

⁹³BOA.MF.MKT.92/39.

Tablo 4: 1886 Yılında Bergama'dan Berlin Müzesi'ne Gönderilen Eserler⁹⁴

Cins-i Âsar	Aded-i Parça	Sandık
Bazıları el kadar ve bazıları da on misli cesametinde mermerden kırık Gabnantumat parçaları	600	16
Keza kırık parçalar	200	3
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	14	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	30	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	36	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	19	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	16	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	19	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	12	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	6	1
En ufağı yumurta kadar	235	2

⁹⁴BOA.MF.MKT.92/39.

ve büyüğü el kadar kırık yazılı mermer parçaları.		
Üzerinde yazılar bozuk ve bir tarafı kırık mermer	1	1
Kezâ mermerler	2	1
Kezâ mermerler	3	1
Kezâ mermerler	2	1
Üzerinde yazıları bozuk mermerler	3	3
Ganigatomakhia kırık parçaları	39	1
Üzeri damgalı çömlekten desti kulpları	200	1
İki parçadan ibaret kırık yazılı karataş	2	1
Üzerleri yazılı kırık mermerler	2	1
Diyonisos Mabedhanesinden mermerden kırık friz parçaları		1
Jüpiter Mabedhanesinden üzerinde bir harf yazılı mermerden korniş parçaları	1	1
Kırık bir mermer ve bir direk ayağı	2	1
Tranşit taşından kırık parçalar	5	1
Mermerden kırık direk ayağı parçaları	21	1
Kırık mermer parçası ve kara taştan direk başlığı	2	1
Bazıları ceviz kadar ve bazıları el kadar kırık	270	2

Bergama'nın Arkeolojik Önemi ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları

nakışlı mermer parçaları		
Adi mermerler	4	1
Adi mermerler	2	1
Adi mermerler	1	1
Mermerden aftoriyum kırık parçaları	21	1
Mermerden kırık direk başlığı	1	1
Mahtelifü'l cins ve şekilli kırık mermer parçaları	60	1
Mermerden friz parçaları	2	1
Mermerden plaster parçaları	1	1
Keza korniş	1	1
Keza korniş	1	1
Mermerden arşitrav	1	1
Mermerden friz parçası	1	1
Düz mermer parçası	1	1
Mermerden korniş parçaları	1	1
Kırık küp parçaları	2	1
İkisi mermerden ve birisi kara taştan kırık direk başlıkları	3	1
Kara taştan ma'mül direk parçası	1	1
Köhne adi demir parçaları	50	1
Birisi kara taştan diğeri çömlekten suyolu künkleri	13	1
Mermerden plaster kırıkları	3	1
Yazılı mermerler	2	1
Toplam	1.917	70

Bergama Müzesi

Büyük bir antik kenti bünyesinde barındıran Bergama'nın topraklarını Almanlar kazdığı sırada ne yazık ki bir müzesi bulunmamaktaydı. 1878-1886 yılları arasında çıkarılan eski eserlerin Berlin veya Müze-yi Hümayun'a gönderilmek üzere kazı evi bahçesinde depo-müze denilen bir yerde tutulduğu bilinmektedir. Bu depo müzenin amacı elbette eserleri sergilemek değildi. Çıkarılan eserleri hasar ve tahribata karşı korumak ve onları biriktirmek maksadı ile oluşturulmuştur.⁹⁵

Bergama'da bir müze kurulması fikri Cumhuriyet'in ilanından sonra gündeme gelmiştir. 1924 yılında arkeolojik eserlerin bir kısmı, şehir merkezinde yer alan ve 1934 yılında Halkevi Binası olarak kullanılmış olan binaya nakledilerek sergilenmeye başlamıştır. Yani müzecilik anlamında atılan ilk adım bu olmuştur⁹⁶. 1928 yılında ise bu müzenin yönetimine Osman Bayatlı getirilmiştir. Bilindiği üzere Osman Bayatlı kendisini Bergama tarihi ve müzesi için adanmış çalışkan bir öğretmen ve müze müdürü olmasının yanında Bergama yerel tarih çalışmalarında akla gelen ilk isimdir. Yazdığı çok sayıda kitap ve broşür ile Bergama'nın bir abidesi haline gelmiştir⁹⁷.

Osman Bayatlı'nın müdür olmasından sonra müzede etnografik eserler de toplanmaya başlamıştır. Böylece burası Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 1926 yılından itibaren Almanların yeni kazı izni ile hafriyata devam etmeleri ile çıkarılan eserler bu binaya sığmamaya başlamıştır. Yeni bir müze binası yapılmasının gerekliliği burayı ziyaret eden Mareşal Fevzi Çakmak tarafından verilen talimatla bildirilmiştir. Türk-Alman işbirliği çerçevesinde Mimar Bruno Meyer ve Harold Hanson tarafından bir proje tasarısı hazırlanarak İzmir Valisi Kazım Dirik'e sunulmuştur. 1933 yılında Dirik'in emri üzerine müzenin bugün bulunduğu sahada temel atılmıştır. 30 Ekim 1936'da yapımı tamamlanan Müze ziyarete açılmıştır⁹⁸.

⁹⁵Adnan Sarioğlu, "Bergama Müzesi", *Bergama Belleten*, Sayı 15, Ed. Adnan Sarioğlu, BERKSAV 2006, s. 28.

⁹⁶Sarioğlu, s. 28.

⁹⁷Osman Bayatlı, *Bergama'da Düşün Adamları*, Ed.Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016, s. 129.

⁹⁸Sarioğlu, s. 28.

SONUÇ

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama'nın adını Avrupa'da duyuran olaylar silsilesi, şehirden taşınan eski eserlerin Berlin Müzesi'ni donatması ile gerçekleşmiştir. Alman asıllı bir inşaat mühendisi olan Carl Humann'ın bölgeyi keşfetmesinin ardından Berlin Müzesi Müdürü Prof. Conze ile bir dizi yazışma sonrası başlayan hafriyat çalışmaları onlar için oldukça verimli geçmiştir. 1878'de ilk resmi kazı izninin elde edilmesiyle birlikte yol ve izin teskerelerini alan araştırmacılar devlet güvencesi altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Uzun zaman bu bölgede kazı çalışmalarını sürdüren Almanya hükümeti, I. Dünya Savaşı sürecinde bu çalışmalarına ara verse de, 1926'dan itibaren kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak Cumhuriyet sonrası kazılarda eski eserlerin yurt dışına kaçırılması konusunda sıkı tedbirler alındığı görülmektedir. Asıl eser kaçakçılığı; birincisi 1879-1880, ikincisi 1880-1881 ve üçüncüsü 1883-1886'da üç aşamadan oluşan Carl Humann'ın yürüttüğü kazı çalışmalarının ilkinde gerçekleşmiştir. Diğer iki kazı döneminde ilk götürülen parçaların eksiklerini tamamlamak için gerek II. Abdülhamid'e gerekse Müze-yi Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'e ricalarda bulunmuşlardır. Zeus Sunağı'nın tamamı için yaklaşık 40.000 Frank ödemeyi teklif eden Almanya karşısında bu bedelin çok düşük olduğunun farkında olan Osmanlı Devleti, siyasi ilişkilerin bozulmaması adına onlara imtiyaz tanıyarak kendi hissesinin tamamını çıkardığı bir ferman ile vermiştir. II. Abdülhamid, fermanda çıkarılan iznin "*müsaade-i mahsusa*" yani özel bir izin olduğunun açıkça vurgulanmasını da ihmal etmemiştir. Bu süreçte Sultan Abdülhamid'in sadrazamına neler yapılması gerektiğini birkaç kez danıştığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti alan araştırması yapması için Müze-yi Hümayun Dâhiliye Müdürü Kadri Bey'i Bergama'ya göndererek bir rapor istemiştir. Bergama'ya gittikten sonra Kadri Bey'in eserler hakkında müzeye yaptığı geri bildirim, götürülmek istenen âsarin "ufak tefek şeylerden ibaret" olduğu yönünde olmuştur.

Osman Hamdi Bey'in Müze-yi Hümayun müdürü olmasının ardından tarihi eser kaçakçılığı karşısında sıkı tedbirler alındığı bilinmektedir. Osman Hamdi Bey, asarın yurt dışına kaçırılmasını önlemek adına yeni bir nizamname yayınlanmasını istemiştir. 1884 yılında yayımlanan Âsar-ı Atika Nizamnamesi, diğer nizamnamelere göre oldukça sert niteliktedir. Osmanlı topraklarında kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserin yalnız birer kopyasının verilmesi,

asıllarının Müze-i Hümayun'a gönderilmesi şarttı koşulmuştur. Kazı izninin ancak bu şartlar dâhilinde verileceği belirtilmiştir. Ancak zaman zaman eksik parçaların götürüldüğü zaman zaman ise Osman Hamdi Bey'in eserleri hediye etmesiyle kanunlardan feragat edildiği durumlar da olmuştur.

Cumhuriyet döneminden sonra ise eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Bergama'da bir müze kurulması fikri de yine Cumhuriyet'in ilanından sonra gündeme gelmiştir. 1924 yılında arkeolojik eserlerin bir kısmı şehir merkezinde yer alan ve 1934 yılında Halkevi Binası olarak kullanılmış olan binaya nakledilerek sergilenmeye başlamıştır. Bu Bergama'da müzecilik anlamında atılan ilk adım bu olmuştur. 1928 yılında ise bu müzenin yönetimine Osman Bayatlı getirilmiştir. Bugünkü Bergama Müzesi ise 30 Ekim 1936'da halka açılmıştır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA.BEO.1474/110490

BOA.BEO.1170/087747

BOA.BEO.1116/083677

BOA.BEO.1151/086275

BOA.BEO.2186/163926

BOA.DH.MKT.1346/91

BOA.DH.MKT/1352/33

BOA.DH.MKT.1356/89

BOA.İ.DH.790/64152

BOA.İ.MMS.62/2929

BOA.İ.DH.790/64152

BOA.İ.HR.279/1720

BOA.İ.HR.284/17678

BOA.İ.MF. 5/7

BOA.İ.MF 9/13

BOA.İ.DH.790/64152

BOA.İ.MMS.62/2929

BOA.MF.MKT.80/31

BOA.MF.MKT.91/133

BOA.MF.MKT.92/39

BOA.MF.MKT.80/31

BOA.PLK.2184

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884

Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908

b) Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, 1 Zilkade 1285/13 Şubat 1869.

c) Tetkik Eserler

ATAGÖK, Tomur, "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143.

BAYATLI, Osman, *Bergama'da Düşün Adamları*, Ed.Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016.

BAYATLI, Osman, *Bergama Tarihinde Antik Çağ*, Ed.Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016.

BİLSEL, Can, "Berlin'in Pergamon Müzesi Bir Eski Eserin Modern Öyküsü", *Aktüel Arkeoloji*, Kasım -Aralık 2015, ss. 66-83.

ÇETİN, Cengiz, "Sütunlu-Avlulu Altarlarda Altyapı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 2, 2007, ss. 27-47

DİLBAZ, Burcu Kutlu, *Anadolu'da Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

KOŞAY, Hamit Zübeyr ve diğerleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Cilt 4, TTK., Ankara 2013.

KOŞAY, Hamit Zübeyr ve diğerleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Cilt 2, TTK., Ankara 2013.

KÖRPE, Reyhan, "Bergama Kazıları Tarihi" *Bergama Belleten*, Sayı 1, BERKSAV 1992, s. 64.

MUMCU, Ahmet, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3-4, Ankara 1969, ss. 45-78.

NAĞIŞ, Murat, "Şeytan'ın Tahtı Pergamon Sunağı", *Aktüel Arkeoloji*, Kasım-Aralık 2015, ss. 86-103.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZKAN, Süleyman, *Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları*, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova 2009.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, ERDEMİR, Halil, “Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül 2013, Sayı 15, ss. 261-283.

RADT, Wolfgang, *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Çev. Suzan Tammer, YKY, İstanbul 2002.

SARI, Emre, *Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler*, NoktaE-Book Yayıncılık, Antalya 2016

SARIOĞLU, Adnan, “Bergama Müzesi”, *Bergama Belleten*, Sayı 15, Ed. Adnan Sarioğlu, BERKSAV 2006, s. 28.

SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18.- 19. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 1963, s. 108.

TEPEKAYA, Muzaffer, “Osmanlı- Alman İlişkileri (1870-1914)”, *Türkler*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 40-56.

ULUÇAY, Alev, *Efes ve Bergama’da Arkeolojik Kazılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

YILMAZ, Yaşar, “Mösyö Humann’ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey”, *Aktüel Arkeoloji*, Eylül-Ekim 2015, ss. 18-35.

YÜCEL, Erdem, *Türkiye’de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.

ÖDEMİŞ OVASINDA BEYTEPE (KARAKOVA) HÖYÜĞÜNDE PALEOCOĞRAFYA - JEOARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Serdar VARDAR¹

ÖZ

Ödemiş ovasındaki höyükler genellikle birikinti yelpazelerinde ve eteklerinde bulunmaktadır. Beytepe (Karakova höyüğü) Küçük Menderes ırmağının yatağına en yakın konumda kurulmuş bir Tunç Çağı yerleşimi olarak diğerlerinden farklıdır. Bu çalışmanın amacı Beytepe höyüğü çevresinde Holosen'de meydana gelen doğal çevre değişimlerinin belirlenmesi ve insan-çevre ilişkilerinin değerlendirilmesidir. Höyük çevresinin paleocoğrafya ve jeoarkeolojisinin ele alındığı çalışmada höyük ve çevresinde yapılan sondajlardan alınan sediman örneklerinin değerlendirilmesinde element analizlerinden yararlanılmıştır. ICP, AAS, SFM ve KJELDAHL cihazları kullanılarak yapılan element analizleri ile Ödemiş ovasının son 7000 yıllık sediman katmanları ayırt edilmiş ve ortamları belirlenmiştir. Detaylı analizlerin sonucunda paleosol katmanlarının tespiti üzerinde de durulmuştur. Bu analizlerin yardımı ile Tunç Çağı yerleşimi olan Beytepe höyüğünün çevresinde arkeolojik dolgular, yangın katmanları, pişmiş toprak yüzeyler, akarsu taşkın ve yatak sedimanları, oxbowlar ve sulak ortam sedimanları ayrılabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ödemiş Ovası, Beytepe (Karakova) Höyüğü, Paleocoğrafya, Jeoarkeoloji.*

PALEOGEOGRAPHICAL - GEOARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE BEYTEPE (KARAKOVA) MOUND IN THE ÖDEMİŞ PLAIN ABSTRACT

The mounds in the Ödemiş plain are usually found on the accumulation cones and their foothills. Beytepe (Karakova mound) is different from the others as a Bronze Age settlement founded on a location that is the nearest to the bed of the Küçük Menderes river. The aim of the study is to determine the environmental changes in the surrounding of the Beytepe mound during the Holocene and to evaluate human-environment relationships. In this study dealing with the paleogeography and geoarchaeology of the mound, the element analysis of sediments obtained from core drills were done. With the element analysis performed with ICP, AAS, SFM and KJELDAHL devices, different sediment layers and the environments of Ödemiş plain in the last 7000 years were tried to be defined and differentiated. As result of detailed analysis determining the paleosol

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, e-posta: serdarvardar@yahoo.com

layers was also emphasized. Based on these analysis archaeological fills, fire layers, burned soil surfaces, river flood and bed sediments, oxbows, wetlands could be defined in Bronze Age settlement of Beytepe mound and its surroundings.

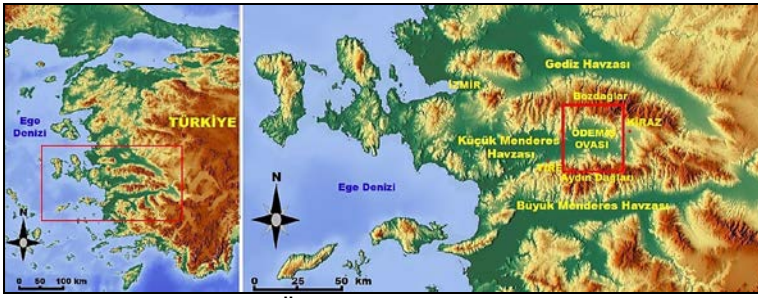
Keywords: Ödemiş Plain, Beytepe (Karakova) Mound, Paleogeography, Geoarchaeology.

1. Giriş

Sulak ve verimli tarım alanları olan Batı Anadolu ovaları tarih öncesi çağlardan bu yana yerleşim için uygun alanlar olmuştur. Hem sulak hem de uygun iklim koşullarına sahip alanlar oldukları için tarım yapılan bu düzlükler insanların tarih çağları boyunca yerleşim için tercih ettiği yerler olmuştur. Beytepe (Karakova) höyüğü yaşam ve yerleşim için uygun koşullara sahip olan Ödemiş ovasında, Küçük Menderes ırmağının yatağına 600 m mesafede kurulmuştur. Beytepe Karakova köyünün güneybatısındaki Taşköprü mevkiinde bulunur. Höyük, Dağcı höyükle birlikte Ödemiş ovasındaki diğer höyüklerden farklı konumdadır. Ovadaki höyüklerin hemen hepsi birikinti yelpazeleri ve eteklerinde bulunurken Beytepe höyüğü Küçük menderes ırmağının oldukça yakınındadır. Ödemiş ovasında menderesler çizerek doğudan batıya doğru akan ırmağın ovanın kuzeyine doğru en fazla yaklaştığı yer Karakova mahallesi civarındadır. Ova tabanında 2 km genişliğinde bir kuşakta doğudan batıya doğru mendereslerle yer değiştiren akarsu tarih öncesinden günümüze birçok kez yatak değiştirmiştir. Akarsuyun yatak değişmelerinin, ovanın şekillenmesindeki etkisinin ortaya konulabilmesi ve insanoğlunun değişen doğal çevreyle etkileşiminin belirlenmesi için öncelikle Küçük Menderes grabeninin yapısal özelliklerinin ele alınması gerekmektedir.

Ödemiş ovası, Batı Anadolu'da, Küçük Menderes grabeninin doğu bölümünde yer alır (Şekil 1). Genel olarak bakıldığında Küçük Menderes grabeni tabanındaki alüvyal düzlükler tek bir ova gibi görünse de bloklar şeklinde yükselen ve alçalan kütlelere bağlı olarak (Erinç 1955, Koçman 1989, Vardar ve Sarıöz, 2006, Rojay vd. 2005) Kiraz-Beydağ, Ödemiş, Tire-Torbalı ve Selçuk ovası şeklinde dört ana birim halinde ele alınmaktadır (Gözenç 1978, Vardar 2017)(Şekil 1). Ovanın kuzeyinde 2159 m ye kadar yükselen Bozdağlar, güneyinde 1831 m ye kadar yükselen Aydın dağları ve doğusunda bu dağların birbirine doğru uzanan sırt ve tepeler şeklindeki uzantıları ve batısında Tire-Torbalı ovası bulunmaktadır (Şekil 1). Kristalin kayalardan yapılı Menderes masifinin Orta Miyosen'den itibaren

domlaşmasının (Erinç 1955, Bozbay vd. 1986, Koçman 1989, Rojay vd. 2005) sonucunda ortaya çıkan çevredeki dağlar ve graben tabanı, dış kuvvetlere bağlı etken ve süreçlerle şekillenmiştir. Küçük Menderes ırmağının grabeni çevreleyen yüksek alanlardan taşıdığı sedimanların tabanda birikmesi sonucunda da ova oluşmuştur (Vardar 2015, 2017). Küçük Menderes ırmağının varlığı ve kuzeyden bağlanan Aktaş, Rahmanlar ve Sarıyar derelerinin Karakova mahallesi batısında birleşerek ırmağa bağlanmaları nedeniyle Beytepe höyüğü çevresi oldukça sulaktır. Beytepe höyüğü çevresinin tarih öncesi dönemden beri yerleşim için tercih edilmiş olmasının temel nedeni alanın sulak olmasıdır.

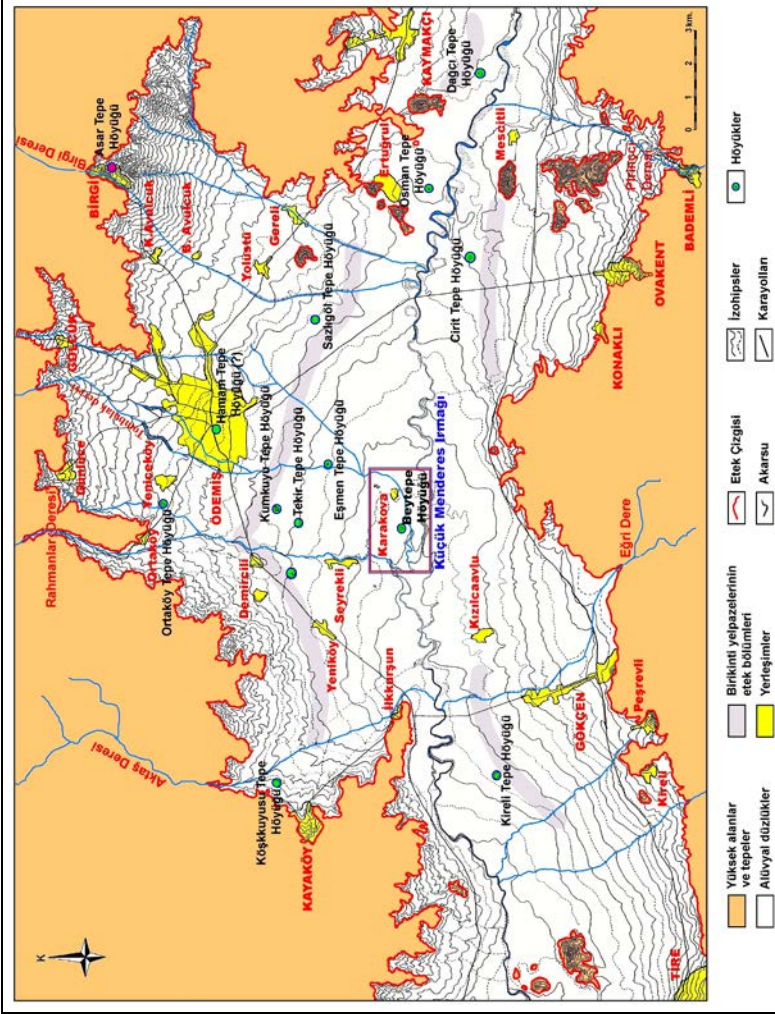
Şekil 1- Ödemiş ovasının konumu

Beytepe höyüğü Ödemiş'in 5 km güneybatısındadır. Höyüğe 4 km uzaklıktaki Ödemiş meteoroloji istasyonunun verileri iklimi yorumları için yeterlidir. İstasyonun özellikle sıcaklık ve yağış verileri jeoarkeolojik yorumlar için önemlidir. Höyük çevresi Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Yıllık ortalama sıcaklığın 16,9°C, yıllık amplitüdün 20,2°C ve termik anomalinin +1,3°C olduğu Ödemiş'te sıcaklıklar 44,2°C'ye kadar yükselebilmekte ve -13,6°C'ye kadar düşebilmektedir (DMİ 2013). Yıllık ortalama yağış miktarının 630 mm civarında olduğu ovada yıllık toplam yağışların genel atmosfer dolaşımındaki değişimlere bağlı olarak 978,8 mm'ye (1962) kadar çıkabildiği ve 371,6 mm'ye (1991) kadar düşebildiği görülmektedir. Günlük maksimum yağışlar ise 88,6 mm'ye (Aralık 1962) kadar çıkmaktadır (DMİ 2013). Beytepe yakınındaki Küçük Menderes ırmağının ortalama akım değeri 2,4 m³/sn, Rahmanlar deresinin ortalama akım değeri 0,44 m³/sn, Aktaş deresinin ortalama akım değeri 0,38 m³/sn, Sarıyar deresinin ortalama akım değeri 0,34 m³/sn'dir (DSİ 2013). Akdeniz ikliminin doğası gereği meydana gelebilen günlük ve saatlik maksimum yağışlara bağlı olarak Rahmanlar deresinin akım değerleri (15.12.1981 tarihinde olduğu

gibi) 44 m³/sn'ye ve Küçük Menderes ırmağı akım değerleri ise 609 m³/sn'ye kadar çıkabilmektedir (DSİ 2013). Beytepe çevresindeki yüksek alanların yamaç ve eteklerinde Akdeniz ikliminin etkisi ile maki bitki örtüsünün hâkim olduğu ancak degradasyonel etkiler sonucu çıplak kaya yüzeylerinin geniş yer kapladığı görülmekte olup bu yamaçlarda erozyon şiddetlidir. Yamaçların 700 m'den yüksek kesimlerinde Kızılçamlar ve Karaçamlar dikkati çeker (Vardar 2015). Bozdağların ve Aydın dağlarının Ödemiş ovasına bakan yamaçlarında hemen her yerde Menderes masifinin kristalin kayaçlarına bağlı olarak asidik kahverengi orman toprakları yer almaktadır. Ovada ise 1. Sınıf tarım arazilerini oluşturan alüvyal topraklar yer alır (Boxem ve Wielem 1972, Altunbaş 1975, Vardar 2015). Bu verilere göre; höyük çevresinin Akdeniz ikliminin kontrolünde yerleşime uygun fiziki coğrafi şartlara sahip sulak ve verimli bir yer olduğu anlaşılır.

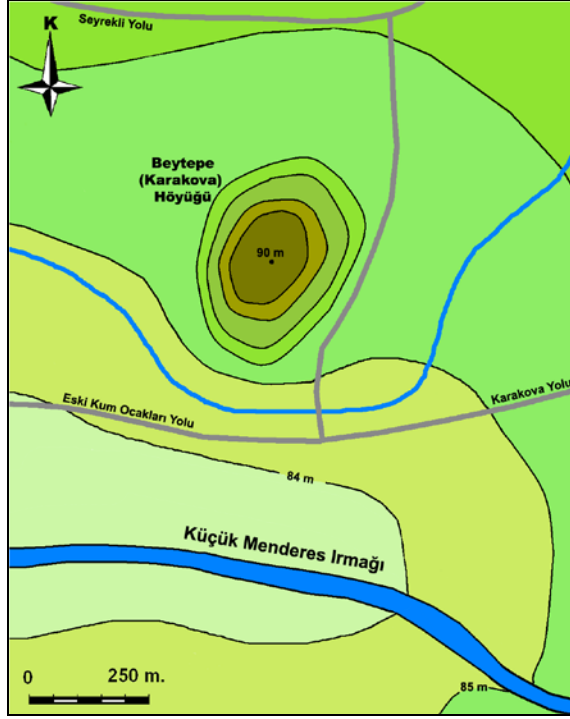
2. Beytepe (Karakova) Höyüğü

Alüvyal dolgularla örtülmüş eski yerleşimlerin bulunması ve araştırılması sondaj yöntemine dayanan jeoarkeoloji çalışmaları ile mümkün olmaktadır (Butzer 1982, Waters 1992, French 2003). Çalışmalarımız kapsamında Ödemiş ovasında yapılan sondajlarda birçok yerleşim bulgusuna rastlanmıştır. Hatta son yıllarda rastlantıyla, alüvyal dolgular içinde farklı dönemlere ait birçok yeni yerleşim alanı tespit edilmiştir. Ödemiş ve Kaymakçı'da yüzeyden yaklaşık 2 m derindeki Helenistik ve Roma yerleşim-yapı bulguları bunun en güzel örneğidir (Sevin 1989, Sevin ve Sevin 2013). Son yıllarda yapılan çalışmalar ve rastlantısal bulgular Ödemiş ovasında son 3000 yıla ait yerleşimlerin beklenenden daha çok sayıda olduğu ve alüvyal dolguların yüzeyden 2-3 m derinlikteki kesimlerinde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Beytepe (Karakova) höyüğü Ödemiş ovasındaki alüvyal dolgu ile büyük ölçüde örtülmüş Tunç Çağı yerleşimlerinin iyi örneklerinden biridir (Şekil 2).

Şekil 2- Ödemiş ovası, höyükler ve Beytepe (Karakova) höyüğünün konumu.

Beytepe höyüğü Ödemiş'in güney batısındaki Karakova mahalesinin batısında yer alır (Şekil 2). Höyüğün 600 m güneyinde Küçük Menderes ırmağının ıslah edilmiş yatağı ve daha eski yataklarına ait oxbowlar bulunmaktadır. Höyük 85 m izohipsinin güneye hafifçe sokulduğu bölümde yer almaktadır (Şekil 3). Beytepe höyüğü çevresinden 4-5 m kadar yüksek olan ve yükseltisi 90 m'ye ulaşan KD-GB uzanışlı elips şeklindeki yayvan bir tepedir (Şekil 3).

Şekil 3- Beytepe (Karakova) höyüğü ve çevresinin topografik planı.

Bu yer bir seki, leve ya da doğal bir tepe değildir. Ova yüzeyinden 5 m kadar yükselen arkeolojik dolguların oluşturduğu bir suni tepedir (Şekil 2, 3). Höyük çevresindeki alüvyal düzlük ve Küçük Menderes ırmağının eski yatakları arasında kalan suni tepe, alüvyal malzemenin birikimi ile boğulmuş ve büyük ölçüde örtülmüştür. Beytepe höyüğüne ait arkeolojik materyalin bugünkü Karakova köyüne kadar yayıldığı belirtilmektedir (Meriç 1988, 2009) (Şekil 3). Höyük yayılışı ve izohipsler birlikte değerlendirildiğinde höyüğün Tunç Çağı başlarında çok daha geniş bir alanda KD-GB doğrultulu daha elipsoidale yayvan bir tepe şeklinde olduğu ancak daha sonraki dönemde hızla alüvyonla dolduğu ve eteklerinin boğulduğu anlaşılmaktadır.

Beytepe höyüğünde ilk olarak Geç Tunç Çağı buluntuları tespit edilmiş ve tescillenmiştir (Meriç 1988, 2009). Ödemiş müzesi tarafından tescillenen höyükte küçük bir yüzey araştırması da yapılmıştır. Bu araştırma için ilk arazi çalışmaları başladığında höyük güneyinde düzenlenmiş bir dere yatağı takip edilmiştir. Küçük Menderes ırmağına bağlanan yan kolların höyüğün güneybatı

kesiminde toplandığı görülmüştür (Şekil 3). Bu mevkiinin ismi Taşköprü'dür.

Günümüzde höyüğü güneyden kuşatan bir yarım daire gibi uzanan kanal ile taşkınlar kontrol edilmekte, derelerin suları birleştirilmekte ve Küçük Menderes ırmağına yönlendirilmektedir (Şekil 4). Arkeologlar Beytepe höyüğünü yakındaki Karakova mahalesinin adı ile anmaktadırlar (Meriç 2009). Bu tip tepelerin yerel olarak "Tepetarla" ismi ile anıldığı da bilinmektedir (Yavuz 2007, Meriç 2009). Nitekim çok daha önceki yıllarda yörede gözlemler yapan Texier (1923), Küçük Menderes yatağı boyunca bu ve benzeri isimlerle anılan çok sayıda eski yerleşimin ve tümülüsün varlığından söz etmiştir. Çevresinden 4-5 m yükseklikte olan höyük hafif elips şeklindeki 38200 m² lik alana yayılmaktadır. Höyüğün K-G uzunluğu yaklaşık 250 m'dir (Şekil 3, 4).

Şekil 4- Beytepe (Karakova) höyüğü sondajlarının konumları

Höyükte 2006-2012 yılları arasında 21 sondaj gerçekleştirilmiştir. ÇEKÜL Vakfı Küçük Menderes havzası araştırmaları kapsamında büyük zemin sondaj makineleri ile yaptığımız 4 sondaj 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Ejkelkamp el burgusu ile yapılan sondajlar ise belirtilen yıllar arasında zamana yayılarak yapılmıştır. Bunun yanında höyük yakın çevresindeki DSİ, İller Bankası ve özel sondaj verileri de değerlendirilmiştir. Beytepe höyüğünde yapılan sondajlarda kuyu kodları KKV (Karakova) kısaltması ile gösterilmiştir. Höyük ve çevresinde yapılan sondajların noktaları uydu görüntüsü üzerinde (Şekil 4) verilmiştir.

Sondajlardan alınan sediman örneklerinin analizlerine dayanarak höyüğün kültürel katmanları ile içinde bulunduğu alüvyal dolgunun farklı doğal katmanları ortaya konulmuştur. Bu katmanların her birinin özelliklerini açıklamak ve höyükle ilgili jeoarkeolojik değerlendirmeler yapabilmek için sondaj logları ve analiz bilgilerinin yorumuna dayanan kesitler hazırlanmıştır. Bu kesitlerin morfolojik olarak anlamlı görülen K-G doğrultulu olanı ele alınmıştır (Şekil 5).

Kesitler üzerinde kültür katmanları ve ova dolguları ayrılabilmiştir. Höyüğün altındaki taşkın ovasının doğal yüzeyi, taşkın sedimanları ve oxbow-sulak ortam ve bu ortamın içinde biriken arkeolojik dolgulardan oluşan birimler sedimantolojik özelliklerine ve analiz sonuçlarına dayanarak belirlenmiş ve değerlendirilmiştir. Özellikle höyük dolgularının tabanındaki jeoarkeolojik açıdan oldukça anlamlı paleosol tabakası ve diğer kültür katmanları mineral-element analizlerinin yorumlanmasıyla ayrılabilmiştir (Tablo 1). Höyük çevresinde yaptığımız 21 sondajın örneklerinin element analizleri ICP, ASS ve KEJHLDAL cihazları ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada toplam 143 tane boyu analizi, 70 kalsimetre analizi, 115 organik madde, 102 element analizi, 78 pH analizi yapılmıştır.

Bu metinde yapılan değerlendirmelerde höyük örneklerinin tüm element analizlerine örnek tablo olarak KKV-3 sondajının analiz sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları ile sondaj logları yorumlanmış, sedimanların yansıttığı ortamlar belirlenmiş ve kesitler hazırlanarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların yanında, sulak ortamlar (oxbow ve eski akarsu yatakları) için ostracod analizlerine başvurulmuştur. Elde edilen veriler arazi gözlemleriyle ve arkeolojik bulgularla ilişkilendirilmiş, bu bilgilerin ışığında jeoarkeoloji ve paleocoğrafya değerlendirmeleri yapılmıştır. Bunun yanında ÇEKÜL Vakfı aracılığı ile KKV-3 sondajından alınan örneklerden 2 adet ¹⁴C-AMS tarihlemesi yaptırılmıştır. Tarihlemeler kesitler üzerinde gösterilmiştir (Şekil 5). Tarihlemeler katmanların kronostratigrafik bir düzen içinde ele alınması için kullanılmıştır.

3. Höyük Çevresinin Jeoarkeoloji ve Paleocoğrafya Değerlendirmesi

Beytepe höyüğünde arkeolojik dolguların kalınlığı en fazla 9 m kadardır. Beytepe höyüğünün yüzeyde tepe ve sırt şeklinde kalan kesimi dışında eteklerindeki düzlüğün altında da yaklaşık 4-5 m derine kadar kültür katmanlarına rastlanmaktadır (Şekil 5). Yapılan sondaj çalışmaları bu katmanların Küçük Menderes ırmağının

menderesler yaparak aktığı taşkın ovasının orta kesiminde, eski yataklardan birinin hemen kenarında sulak bir ortamda biriktiğini ve arkeolojik malzemeler içerdiğini göstermiştir (Şekil 5). Höyüğün eteklerindeki yüzeyden yaklaşık 5 m derinlikte bulunan bu katmanların içerdiği seramik örnekleri yerleşimin Tunç Çağı'nda başlamış olabileceğini işaret etmektedir (Şekil 5). Tunç Çağı seramiklerinin bugünkü yüzeyde höyük çevresine doğru yayıldığı görülmektedir. Bu yayılma doğusundaki Karakova köyüne kadar ulaşmaktadır. Bu durumda günümüzden 5000 (Orta Holosen'den sonra) yıl önce höyüğün bulunduğu alanda kültürel dolguların biriktiğini ve daha sonra özellikle Tunç Çağı sonrasında höyüğün akarsuların taşıdığı alüvyonlarla örtüldüğünü söylemek mümkündür. Küçük Menderes ırmağı Tunç Çağı öncesi ve sonrasında menderesli drenaj sistemi içinde birçok kez yatak değiştirmiştir. Dolayısıyla Beytepe'de yerleşim oraya çıkmadan önce birçok menderesin ve kopmuş menderesin bulunduğu belirtilebilir. Beytepe höyüğü Doğan (2017)'ın jeoarkeolojisini ele aldığı Aşıklı höyük (Aksaray) örneğine benzer şekilde bir menderes adacığı üzerinde var olmuştur. Bu konumu ile 5000 yıllık bir zaman diliminde zaman zaman taşkın alanının dinamik etkilerine de maruz kalmıştır.

Beytepe höyüğünün alınan sondaj örneklerinden yapılan analizlerde odun kömürü bulunan tabakalarda toprağa karışan külün ve yanık materyallerin etkisi ile K_2O % 381-257, P_2O_5 % 50-93, CaO % 1,7-50,2 olarak bulunmuştur. Bu değerler özellikle Ödemiş ovasındaki Tunç Çağı kültür katmanlarında belirgin olarak artmakta, Beytepe'de olduğu gibi K için 381 ppm'e P için 93 ppm'e kadar çıkmaktadır (Tablo 1) (Vardar 2013, Vardar 2015, Vardar 2017). Bu veriler doğal katmanlarda belirlenen K için ortalama 46 ve P için ortalama 2,5 değerlerine göre çok belirgin bir artışı göstermektedir. Görüldüğü üzere element analizlerinde belirlenen bu değişim ile doğal sedimanlar içindeki höyüğün kültürel katmanları fiziki değerlendirmelere göre daha net belirlenebilmiştir. Bu yöntem ile çalışmalar gerçekleştiren Lajunen ve diğerleri (2004) ve Holiday (2004) gibi araştırmacılar element analizlerinin jeoarkeoloji çalışmalarına katkılarını gerçekleştirdikleri örnek araştırmalarla detaylı olarak ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar doğal ve kültürel sedimanların ayrımı ve paleosollerin belirlenmesinde elementlerdeki benzer farklılaşmalara dayanan çalışmalar yapmışlardır.

Ornek Derinligi cm	pH	Silt dolgu %	Tuzluluk EC metre	CaCo ₃ (fiteq) %	Organik Mad. %	N (azot) %	K (potasyum) ppm	P (fosfor) ppm	AMLE(E)YAPILAN UMSURLAR		Cu (bakir) ppm	Fe (Demir) ppm	Zn (Cinko) ppm	Mn (Mangan) ppm	Sis. %
									AAS-ICP	AAS-ICP					
0-10	6,45	0,056	0,3	0,9	0,11	3,02	61,07	39,43	0,657	0,813	0,131	2,499	2	2,499	2
10-20	6,39	0,056	0,3	0,9	0,11	3,03	60,01	39,23	0,976	0,872	0,142	2,492	2	2,492	2
20-40	6,41	0,056	0,3	0,9	0,11	3,21	61,09	39,36	0,954	0,885	0,157	2,491	2	2,491	2
40-60	6,41	0,057	0,4	0,9	0,12	3,32	60,59	40,09	0,889	0,889	0,165	2,491	2	2,491	2
60-80	6,42	0,055	0,6	0,9	0,12	3,75	66,72	40,12	0,976	0,886	0,162	1,982	3	1,982	3
80-100	6,41	0,055	0,6	0,9	0,12	3,79	71,34	41,44	0,954	1,122	0,164	1,889	4	1,889	4
100-120	6,48	0,041	1,8	2,4	0,11	64,22	269,91	49,25	1,047	2,773	0,251	0,702	2	0,702	2
120-140	6,48	0,042	1,8	2,4	0,11	60,12	271,43	49,55	1,049	2,949	0,252	0,702	2	0,702	2
140-160	6,49	0,044	1,9	2,4	0,11	66,16	271,81	49,66	1,064	3,305	0,252	0,701	2	0,701	2
160-180	6,49	0,049	1,7	2,5	0,11	63,45	278,73	48,82	1,065	3,809	0,253	0,802	2	0,802	2
180-200	6,48	0,045	1,8	2,6	0,11	66,11	280,49	48,98	0,998	4,226	0,265	0,784	2	0,784	2
200-220	6,48	0,041	1,8	2,6	0,11	61,26	260,21	48,26	1,005	2,773	0,253	0,706	2	0,706	2
220-240	6,48	0,045	1,8	2,6	0,11	63,72	284,21	48,53	1,007	2,949	0,252	0,702	2	0,702	2
240-260	6,48	0,043	1,9	2,6	0,11	61,34	278,78	48,97	1,003	3,305	0,252	0,691	2	0,691	2
260-280	6,48	0,042	1,7	2,4	0,11	69,67	276,68	48,92	1,076	2,949	0,254	0,784	2	0,784	2
280-300	6,48	0,042	1,8	2,2	0,11	62,45	277,33	48,23	1,055	2,773	0,254	0,706	2	0,706	2
300-320	6,49	0,038	1,8	2,5	0,11	63,74	277,43	48,51	1,057	2,949	0,251	0,702	2	0,702	2
340-360	6,47	0,037	1,9	2,6	0,11	68,48	277,73	47,62	1,057	3,305	0,252	0,701	2	0,701	2
360-380	6,47	0,035	1,7	2,3	0,11	68,19	277,72	47,83	1,052	3,809	0,254	0,802	2	0,802	2
380-400	6,47	0,034	1,8	2,4	0,11	79,49	276,81	47,91	0,959	4,226	0,263	0,784	2	0,784	2
400-420	6,45	0,034	1,8	2,4	0,11	93,21	381,22	48,43	0,891	4,804	0,203	0,721	2	0,721	2
420-440	6,45	0,039	1,9	3,1	0,11	82,68	369,27	48,65	0,856	4,518	0,205	0,696	2	0,696	2
440-460	6,46	0,039	1,8	2,2	0,11	67,83	300,76	47,27	1,051	2,773	0,242	0,706	2	0,706	2
460-480	6,39	0,032	1,8	2,5	0,11	66,38	291,05	47,53	1,057	2,949	0,252	0,702	2	0,702	2
480-500	6,35	0,026	1,8	2,6	0,11	67,87	288,65	47,62	1,052	3,305	0,251	0,701	2	0,701	2
500-520	6,38	0,029	1,8	2,2	0,11	62,83	280,69	47,27	1,046	2,773	0,249	0,706	2	0,706	2
520-540	6,38	0,019	1,8	2,2	0,11	64,76	271,47	47,27	1,048	2,773	0,247	0,706	2	0,706	2
540-560	6,38	0,018	1,8	2,5	0,11	65,84	272,48	47,53	1,046	2,949	0,251	0,702	2	0,702	2
560-580	6,37	0,016	1,9	2,6	0,11	62,85	257,28	47,62	1,007	3,305	0,259	0,701	2	0,701	2
580-600	6,48	0,018	1,1	5,7	0,11	22,48	158,12	48,35	0,965	2,949	0,192	0,591	3	0,591	3
600-620	6,37	0,014	0,7	1,5	0,09	3,14	62,32	37,39	0,945	1,378	0,161	1,234	6	1,234	6
620-640	6,38	0,012	0,7	1,5	0,09	2,92	67,76	37,28	1,071	1,432	0,172	1,289	7	1,289	7
640-660	6,38	0,013	0,7	1,5	0,09	3,14	64,43	37,45	0,959	1,378	0,168	1,234	6	1,234	6
660-680	6,38	0,014	0,7	1,7	0,08	3,12	72,12	35,71	0,699	1,001	0,154	1,413	6	1,413	6
680-700	6,42	0,012	0,6	1,6	0,07	3,01	72,88	33,95	0,882	1,001	0,132	1,591	6	1,591	6
700-720	6,41	0,015	0,6	0,8	0,05	3,11	51,11	32,92	0,856	0,812	0,127	1,622	6	1,622	6
740-760	6,39	0,012	0,3	1,8	0,05	4,82	95,08	49,01	0,757	0,805	0,132	1,735	3	1,735	3
760-780	6,41	0,011	0,3	1,3	0,05	8,07	98,16	47,95	0,841	0,835	0,123	1,501	2	1,501	2
780-800	6,39	0,012	0,4	1,8	0,05	5,11	99,91	48,98	0,832	0,812	0,128	1,622	3	1,622	3
800-820	6,39	0,012	0,7	0,7	0,05	2,82	48,17	37,01	0,776	0,805	0,119	1,735	6	1,735	6
820-840	6,39	0,012	0,5	0,6	0,04	2,63	46,14	36,91	0,768	0,801	0,117	1,667	7	1,667	7

Tablo 1- Beytepe (Karakova) höyüğünde KKV-3 sondajının element analizleri.

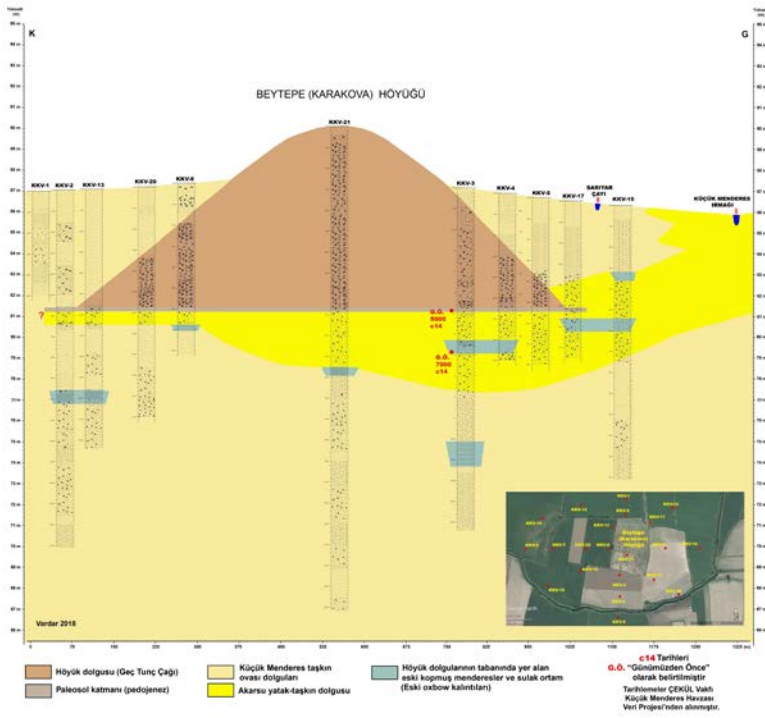
Yapılan çalışmalar sonucunda, Beytepe höyüğünde 5000 yıl öncesinden günümüze (Orta Holosen sonrasında eskiden yeniye doğru) (Tablo 1) (Şekil 5) farklı ortamları yansıtan şu birimler ayrılmıştır;

- Höyük temelindeki taşkın yatağı ve taşkın ovası dolguları
- Eski kopmuş menderesler (oxbowlar)
- Paleosol

- Arkeolojik-kültürel dolguları
- Daha yeni kopmuş menderesler (oxbowlar)
- Genç taşkın-taşkın ovası sedimanları ve höyük dolgusu

3.1. Höyük temelindeki taşkın yatağı ve taşkın ovası dolguları

Eldeki verilere göre Beytepe (Karakova) höyüğünün temelinde ilk önce Menderes ırmağının eski menderesleri ve taşkın yatağı dolguları yer almaktadır (Şekil 5, 6). Bu dolgular günümüzden 7000-6000 yıl önce Küçük Menderes ırmağının bugünkü yatağından yaklaşık 1 km kuzeye doğru sokulduğunu göstermektedir (Şekil 5, 6). Bu dönemde höyük alanı morfolojik anlamda oldukça dinamik yer olduğu için yerleşim için uygun koşullar bulunmamıştır (Şekil 5, 6).

Şekil 5. Beytepe (Karakova) höyüğü K-G doğrultulu kesiti.

Höyüğün tam altına isabet eden temel bölümünde yıkanmış kaba kumlardan oluşan akarsu yatağı dolguları bulunmuştur. Bunlar sık yatak değiştiren Küçük Menderes ırmağının eski yataklarının kalıntısıdır (Şekil 5, 6). Sondaj logları ile tane boyu ve mineral analizlerinde bol kumlu ve az çakıllı iyi yıkanmış bu kalıntı birimin içinde eski büyük taşkınlara ait daha kaba tane boyutlu

sedimanlardan oluşan bir katman yer almaktadır (Şekil 5). KKV-3 ve KKV-4 sondajlarında ulaşılan taşkın sedimanlarındaki belirgin kuvars kumu artışı element analizlerinde ortaya çıkmıştır (Tablo 1). Taşkın katmanlarının sık tekrar etmesi, Küçük Menderes ırmağının günümüzdeki yatağının 600 m kuzeyinde yer alan höyük yerinin son 7000 yıl boyunca meydana gelen taşkınlar ve yatak değişmelerinden oldukça sık etkilendiğini ve GÖ 5000'de başlayan yerleşimin taşkınlara bağlı olarak hafifçe kuzeye doğru kaydığını gösterir.

KKV-2 sondajı ırmağın GÖ 7000'dan çok önceleri bugünkü höyüğün 1 km kadar kuzeyine sokulduğunu ve menderesler çizen yatak modelinin o zamanda da var olduğunu göstermektedir (Şekil 5, 6). Bu dönemin mendereslerinin ve taşkın sedimanlarının 7000 öncesinde höyüğün kuzeyinden güneye doğru uzandığı görülmektedir (Şekil 5). Ancak belirli dönemlere ait katmanları ilişkilendirebilmeye imkân verecek yeterli veriye ulaşılmadığı için bu dönem taşkın ovası dolguları adıyla genel olarak tanımlanmıştır (Şekil 5).

3.2. Eski kopmuş menderesler (oxbowlar)

Taşkın ovası sedimanlarının parçası niteliğinde olan eski kopmuş menderesler (oxbow) içinde biriken daha ince tane boyulu materyal ile ayrılabilir. İçinde biriken su ve içerdiği çok sayıda ostracodlar sayesinde oxbowlar net olarak tanımlanmıştır. Özellikle *Potamocypris* sp. sayısındaki artış ve berberinde bulunan *Condonia* sp. örnekleri içinde su biriken kopmuş menderes gölcüklerinin varlığını işaret eder (Tablo 2).

SONDAJ KODU	OSTRACOD Cins Tür	MİKROFOSİL ANALİZ TABLOSU																			
		Analiz Tarihi: 11.11.2017 (tamamlanma tarihi)					Analiz Yapan: Serdar Vardar					Alan: Beytepe (Karakova Sonda) Örnekleri					DERİNLİKLER (cm)				
		30	1	100	130	140	160	180	200	220	230	240	250	260	280	300	320	340	360	380	
MKV 2	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 3	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 4	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 8	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 13	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 15	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 17	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				
MKV 21	Potamocypis sp.																				
	Candona sp.																				
	Limnodryas sp.																				

lyocypris sp. lyocypris sp. Limnochythere sp. Limnochythere sp. lyocypris sp. Candona sp. Potamocypis sp. Potamocypis sp.

Tablo 2- KKV-3 sondaj örneklerinin Ostracod analizleri.

Yapılan analizlerde Oxbow sedimanlarından alınan organik madde miktarının diğer katmanların sedimanlarından belirgin olarak daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1). Organik madde miktarının yüksek olması oxbowlar içinde ve çevresinde bir zamanlar yetişmiş olan gür bitki örtüsüne bağlıdır.

3.3. Paleosol

Sığ oxbow sedimanları ve taşkın dolgularının üstünde giderek kuruyan ve pedojenez koşullarının hâkim olduğu bir ortamı yansıtan katmana geçilmektedir. Katmandan alınan sediman örneklerinin ICP cihazı ile yapılan element analizleri sonucunda, organik madde miktarının diğer katmanlara göre çok daha yüksek olduğu ve içindeki yanmış arkeolojik materyaller nedeniyle potasyum (K) değerinin ova ortalamasının çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1). Arkeolojik malzeme üstteki arkeolojik katmandan karışmıştır. Bu katmanın içerdiği organik madde miktarının belirgin şekilde yüksek olması paleosol olduğunu göstermektedir. Paleosol katmanında organik madde miktarı % 5,4'e potasyum (K) miktarı 230 ppm'e ve fosfor (P) 60 ppm'e kadar çıkmaktadır (Tablo 1). Bu katmanın tabanından yapılan ¹⁴C-AMS tarihlemesi GÖ 5000 tarihini vermiştir. Paleosol katmanının üzerinde Beytepe'deki (Karakova) ilk (en eski) yerleşim başlamaktadır. Paleosolün tarihi bu yerleşimin Tunç Çağı'na ait olduğunu gösterir. Paleosol katmanı höyüğün çevresindeki sondajlarda da gözlemlenmiştir. Bu katmanın höyük dolguları dışında doğal sedimanların içinde de takip edilmesi, höyüğün 50 m güneyinden 100 m kuzeyine kadar devam eden yaklaşık 5000 yıl öncesine ait eski bir yüzeyi vermektedir. Bu katman höyük ve yakın çevresinde belli bir döneme ait yüzeyi verdiği için kronostratigrafik yorumlar için kılavuz bir seviyedir (Şekil 5). Bu durumda paleosol katmanı taşkınların ulaşmadığı ama suya da yakın olan bir ortamı temsil etmektedir. Nitekim yerleşim izleri bu seviyeden itibaren başlamaktadır. Bu seviye o dönemin yakın çevresinden nispeten yüksekte kalmış taşkın ovası yüzeyidir.

3.4. Arkeolojik-kültürel dolgular

Günümüzden yaklaşık 5000 (¹⁴C-AMS) yıl önceye tarihlenen paleosol katmanının üzerinde Tunç Çağı yerleşim katı gelmektedir. Bu katmana geçişte, paleosol katmanının üst kesiminde pişmiş topraktan oluşan 5-10 cm kalınlığındaki sert bir yüzey dikkat çekicidir. Öner ve arkadaşları (2000) bu katmanın benzerine

Gürcistan'da Didi-Gora höyüğünde rastlandıklarını ifade etmektedir. Bu özellik Ulucak höyüğünde de gözlenmektedir (Çilingiroğlu vd. 2004). Bu katmanın daha çok Neolitik-Tunç Çağ dönemi kültürleri için karakteristik olduğu ifade edilmektedir (Derin 2011). Beytepe pişmiş toprak katının üzerinde seramik ve sıva gibi arkeolojik malzemeler başlamaktadır (Şekil 5). Höyük dolgularında kireç, K ve P oranları belirgin bir şekilde artmaktadır (Tablo 1). Ödemiş ovası dolgularında yapılan analizlerde kireç miktarlarının genel olarak düşük olduğu buna karşın höyüklerdeki yapı unsurlarının etkisi ile bir miktar arttığı gözlenmiştir (Tablo 1)(Vardar 2015, 2017). Ova dolgularında organik madde miktarı da oldukça düşük ölçülmüştür. Organik maddece fakir tabakalar içinde tipik kültür katmanı olarak tahmin edilen tabakaların bir kısmında toplam organik madde miktarında belirgin artışlar görülmüştür (Tablo 1).

Paleosol katmanının üzerinde yerleşimin başlaması höyüğün Küçük Menderes ırmağının eski bir yatağının kenarında (su kenarında) taşkınlardan etkilenmeyen bir yüzeyde kurulduğunu göstermektedir. Doğer ve Derin'in sözlü ifadelerine göre (2011), bu katmandan alınan seramik örnekleri Tunç Çağı'na aittir (Şekil 5). Nitekim paleosol katmanından yapılan ¹⁴C-AMS tarihlmesi (GÖ 5000) bu bilgiyi doğrulamaktadır.

3.5. Daha yeni kopmuş menderesler (oxbowlar)

Bu katman tüm sondajlarda seviye bütünlüğü ve eski bir yüzey uzanışı göstermemektedir. Tunç Çağı yerleşiminin başlaması ardından daha çok bu yerleşimin güney kenarı boyunca yer değiştiren eski menderes yataklarının parçaları ve kopmuş mendereslerin parçalar halinde kalıntılarıdır. Kopmuş mendereslerin (oxbowlar) içindeki su ortamında biriken killi ve organik maddece zengin sedimanlar element analizlerinde saptanmıştır (Tablo 1). Böylelikle taşkın ovası sedimanları, kültürel dolgular ve oxbow dolguları birbirinden ayrılmıştır. KKV-15 ve KKV-17 sondajlarında rastlanan oxbowlar muhtemelen son 3000 yılda yer değiştirmiş mendereslerin kalıntılarıdır. Bunların içinde höyükten yıkanarak taşınmış ve denüdasyonla işlenmiş seramik kırıkları, sıva ve odun kömürü parçaları gibi arkeolojik bulgular yer alır. Malzemelerin köşeli parçalar halinde olması ve miktarca çokluğu bu materyallerin yakın çevreden taşınmış olduğunu düşündürmektedir. Bunların yanında kopmuş mendereslerin içinde birçok av hayvanına ait dişlerin ve kemiklerin yoğun olarak bulunmaktadır. Buna göre Tunç Çağı boyunca oxbowların su kaynağı ve avlanma alanı olarak da

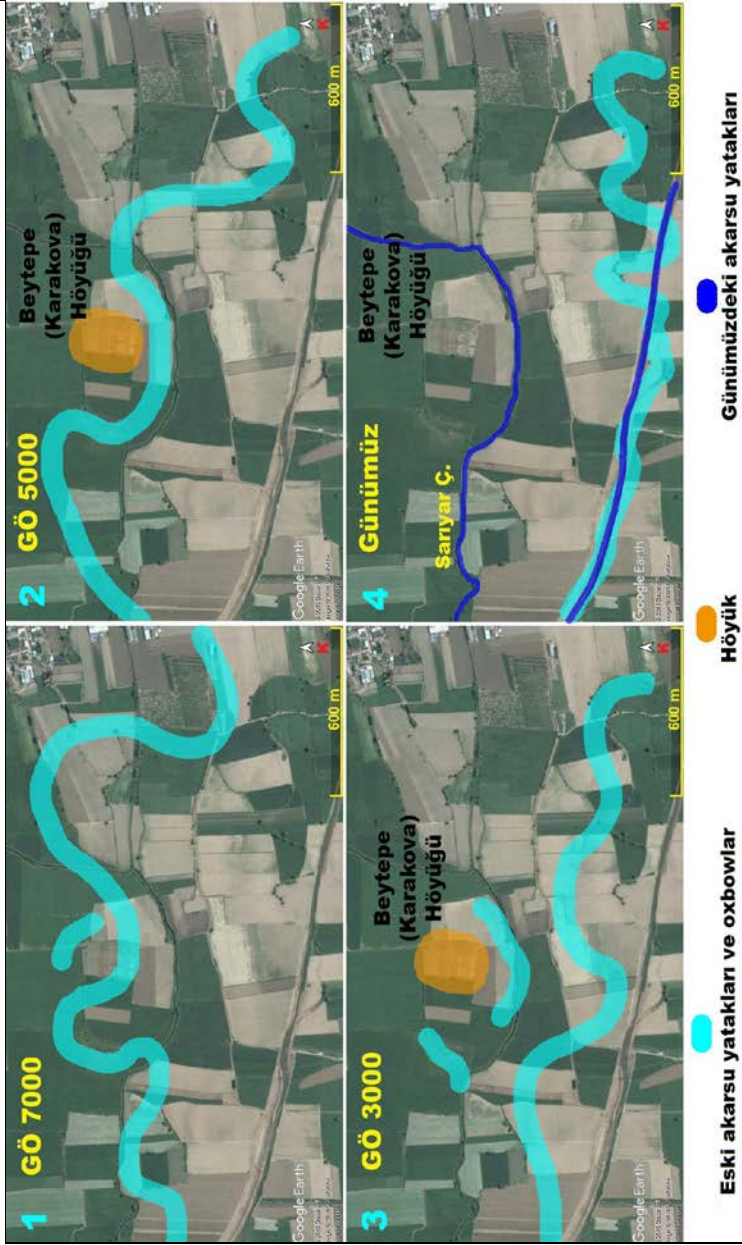
kullanıldığı ifade edilebilir. Bu alanlar aynı zamanda seramik yapımında ve tuğla yapımında ihtiyaç duyulan kil kaynaklarıdır. Element analizleri yapılan kapların ve seramik eşyaların killerinin oxbowlardan ve yakın çevresinden sağlandığını ortaya koymuştur. Daha çok kaolinit kili kullanılan seramiklerdeki bol mika ve silt olması Menderes masifinin kristalin kayalarından aşınarak taşınan sedimanlarla ilişkilidir. Kopmuş mendereslerin Tunç Çağı sonrası varlığının sürmesi ve merceler halindeki taşkın sedimanları ile ardalanmalı olmaları Küçük Menderes'e ait taşkınların höyüğe ulaşabildiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5, 6). Eski menderes yataklarının dirsek yaptığı kesimlerin kenarındaki kaba ve ince malzemenin bir arada bulunduğu merceler halindeki dolgular yer yer krevas depolarının geliştiğini işaret etmektedir. Bunun yanında ırmak çevresinde geçmişte de leve oluşumunun bulunmadığı belirlenmiştir.

3.6. Genç taşkın-taşkın ovası sedimanları ve höyük dolgusu

Tunç Çağı ve sonrası birçok taşkın Beytepe höyüğüne ulaşmış ve yer değiştiren menderesli drenajın sonucu höyük dolguları etek bölümlerinden itibaren alüvyonlarla dolarak örtülmüş ve alüvyal boğulma şeklinde bir etek morfolojisinin ortaya çıkmıştır. Höyüğün alüvyon ile örtülen 4-5 metrelik bölümünün üzerindeki 4 m yüksekliğindeki tepede Roma, Bizans ve Osmanlı seramikleri de bulunmuştur (Şekil 5)(Yavuz 1997, Meriç 2009, Armağan 2011). Nitekim höyüğün doğusundaki Karakova mahallesi civarında belirtilen bu evrelerde bir yerleşim çekirdeği ortaya çıkmış (Armağan 2011), Osmanlı döneminde süreklilik göstermiş ve günümüzde varlığını sürdürmektedir. Özellikle Beylikler döneminde ovadaki gölcükler, oxbowlar ve kuyular çevresinde küçük köylerin var olduğu bilinmektedir (Yavuz 2007, Armağan 2011).

4. Beytepe (Karakova) höyük çevresinde Tunç Çağı'ndan günümüze değişen doğal çevre

Beytepe çevresinde saptanan ve yukarıda belirtilen farklı ortamlara dayanarak sade bir paleocoğrafya haritası hazırlanmıştır (Şekil 6). Beytepe'de arkeolojik dolgular içinde dört evreyi ifade etmek mümkün olmuştur. Bunlar;

Şekil 6. Beytepe höyüğü'nde Tunç Çağı başlarından günümüze değişen doğal çevre.

-Tunç Çağı öncesi (GÖ 7000) taşkın ovası ve eski akarsu yatakları-oxbowlar (Şekil 6 -1),

-Tunç Çağ yerleşimleri öncesi paleosol gelişimi ve Tunç Çağı dolgusu (Şekil 6-2),

-Geç Tunç Çağı yerleşimi dolgusu ve güney kenarında Küçük Menderes ırmağının eski menderesleri-oxbowlar (Şekil 6-3),

-Tunç Çağı sonrası ve günümüz yan kolların geliştiği dönem ve taşkın ovası (Şekil 6-4).

Bu bilgilere göre Beytepe’de yerleşim Tunç Çağı’nda başlamış olmalıdır. Sondajlarda daha önceki döneme ait bir kültür katmanına ulaşılmamıştır. Bunun net olarak açıklanması için yeni sondajlara ve detaylı arkeolojik çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

5. Sonuç

Bu araştırma sırasında, paleocoğrafya-jeoarkeoloji çalışmalarında element analizlerinin kullanımının ayrıntılı değerlendirmelere imkân verdiği bir kez daha görülmüştür. Beytepe (Karakova) höyüğünde arkeolojik dolguların ve Orta Holosen boyunca biriken alüvyonun kalınlığı ortalama 7-8 m kadardır (Son 7000 yıllık dönemde)(Şekil 5). Beytepe höyüğünün bulunduğu alanın Orta Holosen’den itibaren depolanan dolguları eskiden yeniye doğru altı birime ayrılabilmiştir (Şekil 5). Beytepe (Karakova) yerleşim alanının seçimi doğal çevre faktörlerinin kontrolünde gerçekleşmiştir. Su, yerleşim alanının seçimi için en baskın faktördür. Küçük Menderes ırmağı yatağı, yan kolların höyük yakınında birleşmesi ve kopmuş menderes (oxbow) göllerinin varlığı yerleşime uygun koşulları var etmiştir. Alanın çevresindeki akarsular ve oxbowlar yaban hayvanlarını da höyüklerin yakın çevresine çekmektedir. Bu uygun alanlar Tunç Çağı kültürleri için avlanabilecekleri yerler olmuş ve avcılık tarım ile hayvancılığın yanında diğer bir önemli etken olmuştur.

Beytepe ile ilgili daha detaylı bilgilere ulaşabilmek için arkeologların da katıldığı projelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Teşekkür

Bu çalışma ve tüm analizleri ÇEKÜL Vakfı’nın desteği ile yapılmıştır. ÇEKÜL Vakfı’na, sondaj örneklerinin element analizlerini yapan Şennur Demirel’e ve başta Ekrem Girgin olmak üzere sondaj çalışmalarına katılan proje öğrencilerimize teşekkür ederim.

Kaynaklar

Altınbaş, Ü. (1975) Küçük Menderes Ovası Alüvyal Topraklarında Organik Madde Miktarı ile Agregasyon İndeksi Arasındaki İlişkiler. E.O.Z.F. Yayınları No: 247, Bornova-İzmir.

Armağan, A. M. (2011) Osmanlı Belgelerinde Ödemiş, Ödemiş Kent Müzesi Yayınları 1, Ödemiş.

Bozbay, E.; Kozan, A.T.; Bircan, A.; Ögdüm, F. (1986). Küçük Menderes Havzası'nın (batı ve orta bölümü) jeomorfolojisi. M.T.A. Rapor no 80008, Ankara.

Boxem H.W.; Wielemaker W.G. (1972) Soils of the Küçük Menderes Valley, Turkey. Agr. Üniv. Dep. Of Trop. Soil Sci., Wageningen, the Netherland.

Brown, A.G. (2001) Alluvial Geoarchaeology, Floodplain archaeology and environmental change, Cambridge Univ. Press, UK.

Butzer, K.W., 1982. Archaeology as Human Ecology. Cambridge University Press, Cambridge.

Çilingiroğlu, A.; Derin, Z.; Abay, E.; Sağlamtimur, H.; Kayan, İ. (2004). Ulucak Höyük. Excavations Conducted Between 1995 and 2002. (Chapter 1: Paleogeography. p.3-8 and Figures 1-6. p. 81-86) Ancient Near Eastern Studies. Supplement 15. 161 p. Peeters 2004.

Derin, Z. (2011) Sözlü ifade, Ege Üniversitesi Ebebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir.

D.M.İ. (2013) Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ödemiş Meteoroloji İstasyonu 1957-2013 dönemi rasat verileri.

Doğan, U. (2017) Jeoarkeoloji: Aşıklı Höyük Örneği, Jeomorfoloji Derneği Bülteni, 1, 8-18.

Doğer, E. (2011) Sözlü ifade, Ege Üniversitesi Ebebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir.

D.S.İ. (2013) Devlet Su İşleri Türkiye Akarsuları Akım Yıllıkları 1953-2012

Erinç, S. (1955) Orta Ege Bölgesinin Jeomorfolojisi, M.T.A. Enst, Derleme Rapor, No. 2217, Ankara.

French, C. (2003) Geoarchaeology in Action: Studies in Soil Micromorphology and landscape evolution. Routledge London and Newyork.

Gözenç, S. (1978) Küçük Menderes havzasında arazinin kullanılış ve sınıflandırılması, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü yayınları 94 (İstanbul 1978).

Holliday, V. (2004) Soils in archaeological research. Oxford University Press.

Lajunen, L. H. J.; Peramaki P. (2004) *Spectrochemical Analysis by Atomic Absorption and Emission*, 2nd Edition, Published by The Royal Society of Chemistry, Thomas Graham House, Science Park, Milton Road, Cambridge CB4 0WF, UK.

Kayan, İ. (2002) *Arkeoloji, Jeoloji, Coğrafya Yeni Bir Yaklaşım: Jeoarkeoloji, Toplumsal Tarih*, Cilt 18, s.101.

Koçman, A. (1989) *Uygulamalı Fiziki Coğrafya Çalışmaları ve İzmir-Bozdağlar Yöresi Üzerine Araştırmalar*, Ege Ün. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 49, İzmir.

Meriç, R. (1988) *Antik dönemde Küçük Menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bir bakış*. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4, s.202-213, İzmir.

Meriç, R. (2009). *Das Hinterland Von Ephesos. Archäologisch-Topographische Forschungen im Kaystros-Tal, Ergänzungshefte Zu Den Jahreshften Des Österreichhischen Archäologischen Institutes*, Heft 12, Wien.

Öner, E.; Uncu, L.; Vardar, S.; Hocaoğlu, B. (2000) *Troia'dan Didi-Gora'ya*, *Ege Coğrafya Dergisi*, 11, 147-160, İzmir.

Rojay, B.; Toprak, V.; Demirci, C.; Süzen, L. (2005) *Plio-Kuvaterner evolution of the Küçük Menderes Graben Southwestern Anatolia, Turkey*, *Geodinamica Acta* 18/3-4, 317-331.

Sevin, V. (1989) *Batı Anadolu'nun az bilinen antik bir kenti Hypaipa üzerine bir araştırma*, *Bülten; Ödemiş'e ilişkin araştırma ve incelemeler*, *Ödemiş Lisesi Kültür Varlıklarını Koruma Tanıtma ve Müzecilik Kolu Yayını* 11, 1989, 42-49.

Sevin, V.; Sevin N. A., Çetin S. (2013) *Neikaia, unutulmuş bir antik kent*. *Ödemiş Müzesi Yayın No:1, Ödemiş*.

Vardar, S.; Sarıöz, E. (2006) *Torbali Ovasının Kuzey ve Güney Kesimlerinin Alüvyal Gelişimi ve Doğal Ortam Değişmelerine Etkileri*, *Ekoloji Dergisi*, 15, 60, 55-64, 2006, İzmir.

Vardar, S. (2010). *Küçük Menderes Havzası'nın Jeomorfolojisi ve Yerleşim Üzerine Etkisi*. I. Ulusal Tire Sempozyumu, 18-20 Ekim 2010, *Bildiri Özetleri Kitabı*, 1, Tire.

Vardar, S. (2013) *Küçük Menderes Havzası Doğu Bölümünün Fiziki Coğrafyası*, *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi, 889 sayfa, İzmir.

Vardar, S. (2015) *Küçük Menderes Havzası Doğu Bölümünde Paleocoğrafya Araştırmaları*, *Ödemiş Ovasında Jeoarkeolojik Değerlendirmeler*, İzmir Kent Kitaplığı 107, ISBN: 978-975-18-0186-9, İzmir.

Vardar, S. (2017) Ödemiş Ovasında Beytitepe Höyüğünde Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Araştırmaları, Ege Coğrafya Dergisi 26 (2), 2017, 127-149, İzmir.

Waters, M. R. (1992) Principles of Geoarchaeology: A North American Perspective. Tucson: The University of Arizona Press.

Yavuz, B.G. (2007) Ödemiş'in Tarihi, Efe Ofset Matbaacılık, Ödemiş.

Texier, C. (1923) Küçük Asya, Çeviren: Ali Suat, Cilt II, İstanbul.

İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MÜZE METAFORLARI

Faruk YETER¹
Nuray KURTDEDE FİDAN²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin müze kavramına yönelik algılarını belirlemektir. Araştırmanın katılımcılarını 2016-2017 eğitim - öğretim yılında devlet okullarında eğitim-öğretim gören, amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenen 393 4. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada, öğrencilerin müze metaforlarını belirlemek için nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni, verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Sonuçta öğrencilerin "müze" kavramına ilişkin 55 metafor geliştirdikleri görülmüştür. Öğrencilerin; tarih, tarihi eser, tarihi yer metaforlarında yoğunlaştıkları görülmüştür. Öğrencilerin metaforları, beş kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler; "koruma ve saklama, eğitim - öğretim, mekânsal algı, nesne algısı ve diğer boyutu" ile müzeler şeklindedir. Öğrencilerin metaforları ve oluşan kategoriler incelendiğinde müze, öğrenciler tarafından tarihsel noktası ağır basan ve bazı objelerin toplanıp saklandığı yer olarak algılandığı görülmüş ve öğrencilerin müzelere karşı olumlu algı geliştirdikleri fark edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Okul dışı öğrenme, İlkokul öğrencileri, Metafor

MUSEUM METAPHORS OF PRIMARY LEVEL 4TH GRADE STUDENTS
ABSTRACT

The aim of this study is to determine the perceptions of the students of the 4th grade primary school for the concept of museum. Participants of the study constitute 393 fourth - year students who were educated in public schools in the academic year of 2016-2017 and determined by sampling method from purposeful sampling techniques. In the study conducted to determine the "museum" metaphors of the students, phenomenology (phenomenology) pattern was used in the qualitative research methods and content analysis method was used for the analysis of the data. In the end, it was seen that students developed 55 metaphors about the concept of "museum". Metaphors

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencisi. farukyeter64@gmail.com

²Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi ABD. nkurt@aku.edu.tr

that students intensively used were as such: "history", "historical artifact", "historic site". The metaphors of the students were grouped under five conceptual categories as a result of the analysis on the reasons. These categories include; Preservation and Retention, Education - Teaching, Spatial Perception, Object Perception and Other Dimensions. As a result of the student metaphors and categories, the museum was perceived by students as a place where historical points and some objects were gathered and stored, and students were perceived to develop a positive perception toward the museum.

Keywords: Museum, Non-School Learning, Primary school students, Metaphor.

Giriş

Müze sözlük anlamıyla “sanat ve bilim eserlerinin veya sanat ve bilime yarayan nesnelere saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer ve yapılarıdır” (TDK, 2017). Literatürdeki tanımlamalara bakıldığında, müzenin eğitim amacı olduğu ve halkı tatmin etmek için düzenlendiği görüşüne varılabilir (Çerkez, 2011). Koleksiyon yapma ve insanların koleksiyonlarla bağ kurmasını sağlamak gibi iki önemli işlevi bulunan (Hooper ve Greenhill, 1991; akt., Evren ve Kapçı, 1999) müzeler, araştırma ve belgelerin korunması için kurulmuş bir kurumdur. İnsanların bilgiye erişimi açısından bir bilgi kurumu olarak müzelere büyük görevler düşmektedir (Özkoç ve Duman, 2008). Eğitim ve öğretimde müzelerin rolü, 1857 yılında John Ruskin’in İngiltere Parlamentosu’na müzeleri; çalışan sınıfların eğitiminde kullanılmasını önermesiyle başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde halk eğitimi için müzelerden yararlanılmaktadır. Yirminci yüzyılın başından beri müze eğitimi bir uzmanlık alanı olmuştur. Metropolitan Sanat Müzesi’nden Henry Watson Kent, değişik kesimlere ulaşmak ilkesini savunmuş; 1909 ile 1929 yılları arasında Newark Müzesi yöneticiliğini yapan John Cotton Dana ise, müzelerin; eğitimde toplumsal sorumluluğu olduğuna ve bunun öncelikli amacı olması gerektiğine inanmıştır (Pekgözlü Karakuş, 2012). Türkiye’de müzeciliğin yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişinin olduğu, batı ülkelerine göre kısa sayılabilecek bir süre içinde müzecilikte epeyce mesafe kaydedildiği, yeni müzeler açıldığı, müzecilikte yeni anlayışlara ulaşıldığı söylenebilir. Ancak uygulamada nesneye yönelik müzecilikten insana yönelik, eğitim ve iletişim ağırlıklı müzeciliğe yeterince geçildiği pek söylenemez. Oysa ülkemizde müze ile çocuk ve eğitim arasındaki ilişkinin farkına çok

önceden varıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır (Hooper-Greenhill, 1991; akt., Evren ve Kapçı, 1999). Türkiye’de müzecilik faaliyetlerinin başladığı ilk yıllardan 1971’e kadar farklı uygarlıklara ait ve farklı türdeki eserler aynı mekânlarda iç içe sergilenmiştir. 1971 yılında kurulan Kültür Bakanlığının bünyesinde, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü’nün ortak çalışmasıyla koleksiyonların türlerine göre müzeler açılmıştır. Böylelikle eserler sınıflandırılarak sergilenmeye başlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesinde, eğitim amacıyla 1995 yılında Çocuk Müzesi bölümü oluşturularak çocukların oynarken öğrenebilmeleri, tarihi yaşamaları ve eğlenmeleri hedeflenmiştir (Denizci ve Mirza, 2012).

Günümüzde müze yalnızca nesne koleksiyonlarından ibaret değildir. Müze bugün, ziyaretçileriyle iletişime geçen, farklı yaş gruplarına eğitim veren, bireysel gelişime katkı sağlayan bir kurum özelliği kazanmıştır. Müzenin bir kurum olarak yaşadığı değişim, toplumların yaşadığı siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimler ve eğitim anlayışında yaşanan değişimler müzeleri eğitim için değerli hale getirmiştir. Günümüz müzeleri bu değişimlere dayanarak belirledikleri hedef kitleye göre koleksiyonlar geliştirerek farklı yaş gruplarına uygun eğitim programları hazırlamışlardır (Karadeniz ve Okvuran, 2014). Doğa bilimlerinden güzel sanatlara kadar çok geniş bir alana yayılan koleksiyonculuk çabaları, bugün artık tasnif etme, kataloglama, yerleştirme, tanıtma ve eğitici işlemlere açık, yalnız müzeciliği ilgilendiren uzmanlık düzeyindeki bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgiler, genellikle geçen yüzyılda hızlanan Endüstri Devrimi’nin ortaya çıkardığı yeni uzmanlık alanlarıyla da ilgilidir. Diğer bir deyişle müzecilik, birtakım değerli eserleri toplamaktan oluşan geleneksel dar ölçülerden çıkarak, yeni ve çağdaş bir kavram olmuştur (Pekgözlü Karakuş, 2012). Bu oluşum sürecinde müzelerin farklı türlerde sınıflandırıldığı söylenebilir. Denizci ve Mirza (2012), müzelerin türlerine göre 6 başlık altında sınıflandırılabilirliğini belirtmişlerdir. Bunlar: Koleksiyonlarına göre müzeler, bağlı olduğu kurumlara göre müzeler, hizmet alanlarına göre müzeler, hizmet ettikleri topluma yönelik müzeler, koleksiyonlarını sergiledikleri mekânlarına göre müzeler, işlevlerine göre müzeler şeklinde sıralanabilir. Ayrıca Schweibenz’in (2004) farklı medya teknolojilerinden faydalanılarak hazırlanan, kesintisiz erişime imkân sağlayan ve fiziksel bir mekâna ihtiyaç duymayan müze olarak tanımladığı sanal müzelerde yakın zamanın farklı bir müze türü olarak ifade edilebilir. Hooper-Greenhill (2007) müze değişiminin çoğu zaman gelişme olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Ülkemizde 1890'lardan beri eğitimde müzelerin önemi ile ilgili çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda müzelerin, bilimsel, toplumsal, eğitim ve turistik işlevleri ve yararları ile ilgili birçok bilgi verilmiştir. Bu bilgiler iki temel hedef etrafında toplanabilir. Bunlar (Ata, 2015):

- Müzeler geçmişe ait tarihsel eserler, kültürel varlıklar ve sanat eserlerini ve değerleri tanımayı sağlar. Bunların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için bir bilinç oluşturur.

- Müzeler, yenilikçi fikirlerini geliştirme aracı olarak hizmet edebilir.

Ayrıca ICOM'a (2013) göre müzeler insanlığın doğal ve kültürel mirasını korur, yorumlar ve geliştirir. Doğal ve kültürel mirasın takdir edilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunar. Koleksiyonlarının olduğu topluluklar ve hizmet verdikleri topluluklarla yakın işbirliği içerisinde çalışır.

Günümüzde eğitim, müzelerin temel işlevleri arasında kabul edilmekte; müze eğitimi insanların var olan bilgi, yetenek ve kişisel ilgilerine göre müze koleksiyonlarından deneyim kazanmalarını, kendi anlamlarını çıkarmalarını sağlama ve yaşam boyu eğitimlerine katkıda bulunma süreci anlamını taşımaktadır. Pek çok müzede eğitim bölümü diğer bölümlerden ayrı bir birim olarak yer almakta, farklı izleyici türlerinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre formal ve informal eğitime katkıda bulun çeşitli eğitim etkinlikleri sunulmakta, değerlendirilmekte ve geliştirilmektedir (Tezcan Akmehmet ve Ödekan, 2006). Müzeler, eğitim sürecinde çok boyutlu öğrenmeyi içeren ve öğrenmeyi sağlayan yaşam alanlarıdır. İlkokullarda özellikle sosyal bilgiler derslerinde sınıf dışı eğitimde yararlanılabilecek en önemli kaynaklardan birisi de kuşkusuz müzelerdir. Müzeler, öğrencilerin olay ve nesnelere yerinde incelemelerini sağlayarak soyut kavramları algılamalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca müze etkinlikleri; öğrencilerin araştırmalarını, sorgulamalarını, kendilerine güvenmelerini, merak duygusunu geliştirmelerini, yaratıcılıklarını ve estetik bakış açılarını birçok yönden geliştirerek onların toplumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır (Bozdoğan ve Sünbül, 2016). Müze ziyaretleri öğrencilere müze kaynaklarını kullanmaları ve etkileşime geçmeleri gibi fırsatlar sunmanın yanı sıra, soru sorma, veri toplama ve sonuç çıkarma gibi çeşitli sosyal bilgiler becerilerini uygulama fırsatı da sağlamaktadır (Brugar, 2012). Bu nedenle öğrenciler müze ziyaretlerinde, öğrenmeyi desteklemek için müze kaynaklarını kullanmaya teşvik edilmelidir (Kaschak, 2014). Okul dışı öğrenme

ortamları öğrencilerin bilimi anlamalarına ve okul dışı meraklarının cesaretlendirilmesine büyük katkıda bulunmaktadır (Armağan, 2015). Okul dışı öğrenme ortamlarından müzeler, okulların eğitim açısından birincil kaynaklardan yararlanma noktasında önemli bir yeri vardır. Çünkü müzeler, örgün ve yaygın eğitim sisteminin tamamlayıcısı olan önemli alternatif öğrenme şekilleri sunar ve okullar için bir yardımcıdan daha fazlasıdır (Mercin, 2016). Ayrıca müzeler, yaşam boyu öğrenme için önemli kaynaklardır, çünkü müzelerdeki koleksiyonlar ve ilgili bilgiler her yaştan ziyaretçi tarafından eğitim amaçlı kullanılabilir (Husain, 2016).

Alan yazın taraması sonucunda müze eğitimi, müze hakkında görüşler vb. birçok çalışma mevcuttur. Güler'in (2011) deneysel çalışmasında, planlı bir müze gezisi düzenlemenin öğrencilerde olumlu tutum ve davranışların gelişmesine katkı sağladığı, müzede eğitimin bireyin duygularında olumlu değişimlere yol açtığı anlaşılmıştır. Bir başka çalışmada Erbay (2017) müzelerin öğrencilerde yaratıcılık ve problem çözme becerisi kazandırma ve geliştirme temelli atölye çalışmaları düzenleyerek informal eğitimi desteklediğini ifade etmiştir. Doğan'ın (2017) müze eğitimi sürecinde ölçme ve değerlendirme süreçleri üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmada; müze eğitiminin değerlendirmesinde üç aşamadan (müze öncesi, müzede, müze sonrası) gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapmış olduğu görülmektedir. Ayrıca değerlendirmeler planlanırken pratik, öğrenme sürecini içine alan, bıkkınlık oluşturmayacak çalışmalar planlanması ve öğrencileri sıralama ve yargılama amacından uzak durulması gerekliliği ifade edilmiştir. Benzer diğer bir çalışmada Dilli (2017) müzelerin öğrenme ortamı olarak kullanılması konusunda öğretmen görüşlerini araştırmıştır. Araştırma verilerine göre öğretmenler okul dışı öğrenme ortamlarının öğretim sürecine dâhil edilmesinin gerekliliği noktasında birleştikleri, fakat bunu planlama ve değerlendirme noktasında bazı sıkıntılar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili diğer benzer çalışmalar: Tezcan Akmehmet ve Ödekan (2006), Bamberger ve Tal (2009), Yılmaz ve Şeker (2011), Kısa (2012), ICOM (2013), Selanik Ay ve Kurtdede Fidan (2014), Karadeniz ve Okvuran (2014), Aktekin (2008), Tosun (2015), Kısa ve Gazel (2016) tarafından yapılan çalışmalardır. Alan yazın taraması sonucunda "müze" kavramının metaforik algılanması üzerine çalışmalar ise; Taş ve Yıldız (2015), Bozdoğan ve Sünbül (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlkokul öğrencilerinin müze kavramıyla ilgili algılarının ortaya çıkarılması öğretmenlerin ve araştırmacıların konuyla ilgili farklı bakış açıları geliştirmelerine ışık tutabilir.

Bu çalışma, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin Sosyal Bilgiler dersi kapsamında ve okul dışı öğrenme ortamları açısından oldukça önemli olan “müze” kavramına yönelik algılarını ve bakış açılarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin “müze” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar nelerdir?

2. İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin geliştirdikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin “müze” kavramı ile ilgili algılarının ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma modeli benimsenerek fenomenoloji (olgu bilim) deseni kullanılmıştır. Olgu bilim bir olgunun hedef kitle tarafından nasıl anlaşıldığı ve ne anlama geldiğinin araştırıldığı çalışmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin müze kavramına ilişkin algılarını ortaya çıkarabilmek için olgu bilim bu çalışmada desen olarak tercih edilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını 2016-2017 eğitim - öğretim yılında devlet okullarında eğitim-öğretim gören, 393 4. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme tercih edilmiştir. Bu yöntemde, örneklem için gerekli kriterlerin araştırmacı tarafından belirlenip katılımcıların bu ölçütler doğrultusunda araştırmacının kendisi tarafından seçildiği örneklem türüdür (Cresswell, 2012; İşçil, 1973, akt., Balcı, 2016). Bu doğrultuda araştırmanın katılımcıları olarak ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin seçilme nedeni, ilkokul öğrencilerinin müze ile ilgili bilgi ve deneyimlerinin zenginleşmiş olabilmesi ve sosyal bilgiler dersinin bu sınıfta programa girmesidir. Araştırma, 3 farklı sosyo ekonomik düzeyde olan 9 devlet ilkokulunda öğrenim gören 212 (% 54) kız ve 181 (% 46) erkek öğrenci olmak üzere toplamda 393, 4. sınıf öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu öğrencilerin %36’sı alt, %25’i orta ve %39’u ise üst ekonomik düzeyde öğrencilerden oluşmuştur.

Veri Toplama Aracı

İnsanların kavramlar hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmanın bir yolu da mecazlardır. Metafor (mecaz) kelimesinin yerine mecaz ve eğretilme kelimeleri de kullanılmaktadır. Metaforlar benzetmeler yoluyla kavramlar hakkındaki algılarını ortaya çıkarmaya yönelik bir yöntemdir (Karapınar, 2016). Metaforlarla akıl yürütme insanların doğasının bir temeli ve yol gösterici bir benzetmesi olarak da ifade edilebilir (Salmaz, 2016). Nitel araştırma yaklaşımları içerisinde, metaforların ya da diğer bir deyişle mecazların kullanımı, bireylerden derinlemesine görüş alınması ve düşünce, duygu sistemlerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır (İnam, 2008).

Araştırmaya katılan öğrencilerin “müze” kavramıyla ilgili sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak amacıyla, iki bölümden oluşan bir form kullanılmıştır. Birinci bölümünde, öğrenci genel bilgilerinin yer aldığı; ikinci bölümde ise, öğrencilere “Müze gibidir. Çünkü ...” yazılı olduğu alanında uzman kişilerin görüşleri de alınarak hazırlanan form dağıtılmıştır. Öğrencilere metaforla ilgili açıklamalar yapılmış ve formda boş bırakılan yerleri doldurarak çalışmayı tamamlamaları istenmiştir. Hazırlanan form pilot uygulama için, bir devlet ilkokulunda 4. sınıf öğrencisi olarak eğitim öğretimine devam eden 23 öğrenciye uygulandıktan sonra uzman görüşleri alınarak incelenmiş ve veri toplama aracının uygunluğuna karar verilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada öğrencilerin “müze” kavramına yönelik metaforları, içerik analizi yoluyla analiz edilmiş ve metaforların frekans değerleri çıkarılarak sınıflandırma yapılmıştır. Her bir sınıflamayla ilgili olarak kategoriler geliştirilmiş ve analizler gerçekleştirilmiştir. Toplanan verilerin düzenlenmesi ilgili çalışmalar incelenerek 5 aşamada gerçekleştirilmiştir (Tulunay Ateş, 2016; Karapınar, 2016; Kayhan, 2014; Selanik Ay ve Kurtdede Fidan, 2013; Bozdoğan ve Sünbül, 2016). Bu aşamalar:

• Kodlama ve Ayıklama

Öğrenci formları 1’den başlanılarak son forma kadar numaralandırılmıştır (Ö1, Ö2, Ö3 ...). İncelenen formların (458) ikinci bölümlerindeki okunamama, ilgisizlik, boş bırakma, vb. sebeplerden dolayı 65 form geçersiz kabul edilmiş ve ayıklanmıştır. Ayıklama işlemi neticesinde geçerli kabul edilen 393 form analize alınmıştır.

• Örnek Metafor Listesi Oluşturma

Ayıklama aşamasından sonra elde edilen geçerli metaforlar, alfabetik sıraya konarak tekrar incelenmiştir.

- Kategori Belirleme

Bu aşamada öğrencilerin geliştirdikleri metaforlar gerekçelerine de bakılarak ortak özellikleri bakımından incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 5 tema belirlenmiştir. Belirlenen temalar için metaforlardan en sık ifade edilen 5 metaforu en iyi temsil ettiği düşünülen örnek metaforlar ve gerekçeleri seçilerek doğrudan alıntılar gerçekleştirilmiştir.

- Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada, elde edilen verilerin geçerliğini sağlamak için veri analiz süreci detaylıca açıklanmış ve belirlenen kategorileri temsil eden metaforların tümü bulgularda yer almıştır. Verilerin güvenilirliğine yönelik ise araştırmacıların her biri ayrı ayrı analizleri gerçekleştirmiş, alandan bir uzmanın da belirlenen metaforları 5 kategori altında eşleştirmesi istenmiştir. Miles ve Huberman (1994)'ın görüş birliği ve görüş ayrılığı formülü (Görüş Birliği/Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) kullanılarak uyum yüzdesi olarak % 92 değeri bulunmuş, araştırma güvenilir kabul edilmiştir.

- Metaforları nicel veri haline dönüştürme ve yorumlama

Bu aşamada geliştirilen metaforlar sayısal veri haline dönüştürülmüştür. Kategoriler altında kaç metaforun toplandığı ve bunların kaç katılımcı tarafından geliştirildiği hakkında frekans ve yüzde tablosu oluşturulmuştur. Bu tablolar doğrultusunda verilerin yorumlanması yapılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Müze kavramıyla ilgili ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin metaforik algılarını ortaya çıkarmak üzere gerçekleştirilen çalışmada, katılımcılardan 163'ü (% 42) daha önceden bir müze ziyaretinde bulunduğunu ifade ederken, 229 (%58) öğrenci daha önceden bir müze ziyaretinde bulunmadığını ifade etmiştir. Müze ziyaretinde bulunmayan öğrencilerin metafor üretirken 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan kazanımlar neticesinde elde ettikleri bilgilerden, çevrelerinden, kitle iletişim araçlarından öğrendikleri bilgilerden faydalandıkları düşünülmektedir. Öğrencilerin müze kavramına ilişkin birbirinden farklı 55 metafor geliştirdikleri görülmüştür. İlkokul öğrencilerinin müze kavramına ilişkin geliştirdikleri metaforlar 5 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Kategoriler ve bunlara ilişkin frekanslar Tablo 1'de gösterilmiştir

Tablo 1. Müze metaforları ile ilgili oluşan kategoriler

S.N.	Kategoriler	f	%
------	-------------	---	---

İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Müze Metaforları

S.N.	Metaforlar	f	%
1	Koruma Saklama Boyutuyla Müze	272	69.2
2	Eğitim Öğretim Boyutuyla Müze	72	18.3
3	Mekânsal Algı Boyutuyla Müze	37	9.4
4	Nesne Algısı Boyutuyla Müze	7	1.7
5	Diğer	5	1.4
Toplam		393	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere “müze” kavramı ile ilgili öğrencilerin oluşturdukları metaforlar en çok Koruma - Saklama Boyutuyla Müze (f=272, % 69.2) kategorisi altında toplanırken diğerleri sırasıyla Eğitim - Öğretim Boyutuyla Müzeler (f=72, % 18.3), Mekânsal Algı Boyutuyla Müzeler (f=37, % 9.4), Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler (f=7, % 1.7) ve Diğer (f=5, % 1.4) kategorileri altında toplanmıştır.

Koruma - Saklama Boyutuyla Müzeler

Öğrencilerin “müze” metaforları hakkında belirttikleri gerekçeler dikkate alındığında müzelerin bünyesindeki materyalleri koruduğuna ve sakladığına yapılan vurgular doğrultusunda oluşan Koruma - Saklama Boyutuyla Müzeler teması altında toplanan metaforlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Koruma - Saklama Boyutuyla Müzeler kategorisi altında oluşan “müze” metaforları.

Koruma ve Saklama Boyutuyla Müzeler		
S.N.	Metaforlar	f
1	Tarih	114
2	Tarihi Eser	57
3	Tarihi Yer	39
4	Sanat	18
5	Ev	12
6	Hayat	10
7	Hatıra	6
8	Dünya	2
9	Sandık	2
10	Zafer	2
11	Atatürk	1
12	Salon	1
13	Kültür	1

14	Savaş	1
15	Banka	1
16	Anıt	1
17	Arkadaş	1
18	Zaman Makinesi	1
19	Atatürk Evi	1
20	Efsaneler Diyarı	1
Toplam		272

Tablo 2 incelendiğinde, Koruma – Saklama Boyutuyla Müzeler” kategorisinin altında 20 metaforun yer aldığı görülmüştür. Öğrencilerin geliştirdikleri metaforlardan en sık olanlar tarih (f=114), tarihi eser (f=57), tarihi yer (f=39), sanat (f=18) metaforları olduğu görülmüştür. Ayrıca ilkökul öğrencileri müzelere ilişkin, ev, hayat, hatıra, dünya, sandık, zafer vb. şekilde metaforlar üretmişlerdir.

Müzelerin geçmişe ait izler taşıyan ve daha çok tarihi eşyalar bulunan ve bu eşyaların muhafazasının yapıldığı bir yer olması yönündeki görüşlerini araştırmamızın katılımcıları şu şekilde ifade etmiştir: “Müze tarih gibidir. Çünkü müzeye gidince kendimizi geçmişte hissederiz, her yerde tarihi eşyalar vardır.” (Ö284). “Müze tarih gibidir. Çünkü eski zamanlardan kalan eşyaları burada koruyorlar.” (Ö324). Benzer görüşü diğer bir katılımcı şöyle özetlemiştir: “Müze tarih gibidir. Çünkü müzede çoğunlukla tarihsel eşyalar sergileniyor bu yüzden müze deyince aklıma tarih geliyor.” (Ö197). Katılımcıların müzelerde sergilenen tarihi eserlerden esinlenerek bir genellemeye gidip müzeleri de tarihi eser gibi gördüklerini ifade ettikleri düşünceleri ise şu şekildedir: “Müze tarihi eser gibidir. Çünkü eskiden yapılan eşyalar bu günün tarihi eseri oldu. Oyuncaklar, mezarlar, heykeller, mutfak eşyaları, vb. bunların hepsi eskiden kullanılırdı. Bu gün ise müzelerde yer alır.” (Ö98).

Katılımcılardan bazıları ise müzeleri “tarihi yer” metaforuyla ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu metaforu geliştirmelerinde açık hava müzeleri olan antik kent ziyaretleri veya tarihi binalarda kurulan müze ziyaretinde bulunmuş olmaları söylenebilir. Bu metaforla ilgili bazı katılımcılar düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. “Müze tarihi bir yer gibidir. Çünkü müzelerde hep fosiller vb. şeyler bulunuyor. Ben de bu yüzden müzelerin tarihi bir yer olduğunu düşünüyorum.” (Ö198).

Müzelerin bünyelerinde saklayıp korudukları sanat eserleri sebebiyle bazı katılımcılar müzeleri sanata benzetmektedir. Katılımcılardan bir öğrencinin ifadesi şu şekildedir: “Müze sanat gibidir. Çünkü ünlü eski insanların çok güzel sanat eserleri müzede sergilenir.”(Ö37). Bir katılımcının ise müze ile ilgili düşüncesi şu şekildedir: “Müze ev gibidir. Çünkü orada tarih öncesinden kalma eşyalar var ve ben onu bir eve benzetiyorum.” (Ö165).

Katılımcılardan bazılarının ise müzelerin koruyuculuk ve saklama boyutuyla alakalı ilginç metaforlar geliştirdiği görülmektedir bunlardan bir kaçına örnek vermek gerekirse “Müze banka gibidir. Çünkü tarihi eşyalar orada güvence altına alınır.” (Ö196). Bir diğer dikkat çeken metafor ise “sandık” metaforu olmuştur. Katılımcının ifadesi ise şu şekildedir: “Müze sandık gibidir. Çünkü her odasında bir tarihi eser saklıdır.” (Ö302).

Bazı müzeler kişilere özeldir ve o kişilere ait özel eşyalar saklanır veya müzelerin bazı bölümlerinde kişilere özel eşyalar sergilenir. Bu durumun ülkemizde en yaygın örnekleri ise Atatürk evleridir. Katılımcıların bazılarının müze metaforu olarak “Atatürk” ve “Atatürk Evi” ifadelerinde bulunmaları bu durumun bir sonucu olabilir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı “Müze Atatürk gibidir. Çünkü orada Atatürk’ün eşyaları vardır.” (Ö55). şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Eğitim Öğretim Boyutuyla Müzeler

Öğrencilerin geliştirdikleri müze metaforları ve devamında belirttikleri gerekçeleri incelendiğinde müzelerin eğitim ve öğretim işlevlerine yaptıkları vurgular görülmüştür. Bu sebeple Eğitim – Öğretim Boyutuyla Müzeler kategorisi altında oluşan metaforlar Tablo 3’te belirtilmiştir.

Tablo 3. Eğitim – Öğretim Boyutuyla Müzeler kategorisi altında oluşan “müze” metaforları.

Eğitim - Öğretim Boyutu İle Müzeler		
S.N.	Metaforlar	f
1	Tarih	18
2	Okul	10
3	Bilim	9
4	Hayat	7
5	Tarihi Eser	4
6	Zaman Makinesi	3

7	Ev	3
8	Bilgi Evi	2
9	Tarihi yer	2
10	Kale	2
11	Hatıra	1
12	Takvim	1
13	Defter	1
14	Dost	1
15	Atatürk'ün Anıları	1
16	Servet	1
17	Kitap	1
18	Oyun	1
19	Rüya	1
20	Sözlük	1
21	İlginç Eşya	1
22	İslamiyet	1
Toplam		72

Tablo 3'te Eğitim – Öğretim Boyutuyla Müzeler teması altında 22 farklı metafor toplanmıştır. Bu metaforlardan en sık tekrar edenlerin sırasıyla tarih (f=18), okul (f=10), bilim (f=9), hayat (f=7) metaforlarının olduğu görülmüştür.

Bu kategori katılımcıların, müzelerin eğitim - öğretimdeki işlevi, rolü ve önemi konusunda ifade ettikleri düşünceleri neticesinde oluşmuştur. Bu noktada müzelerin geçmiş yaşantılarla ilgili bilgi verici olması ve yeni öğrenmeler sağlamasıyla ilgili katılımcılardan bazılarının düşünceleri şöyledir: “Müze tarih gibidir. Çünkü orada tarihimizi öğreniriz. Geçmişte neler olduğunu ...” (Ö173). “Müze tarih gibidir. Çünkü geçmişte yaşanan olaylar ve kullanılan eşyalar hakkında bilgi verir.” (Ö298). Müzelerin öğreticilik yönünden etkilenen bazı katılımcıların müzeleri okul metaforuyla ifade ettiği görülmüştür. Bir katılımcı düşüncelerini “Müze okul gibidir. Çünkü müzede bilgilendirici şeyler yani tarih hakkında güzel şeyler vardır. O yüzden de okula benzetirim.” (Ö149) şeklinde ifade etmiştir. Müzelerin türlerine göre sahip oldukları konular olduğunu düşünen bir katılımcı ise “Müze bilim (anlatım) gibidir. Çünkü müzelerde bir konu vardır ve o konuyu anlatır.” (Ö156) diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Konuyla ilgili geliştirilen diğer metaforlardan bazıları ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Müze hayat gibidir. Çünkü ora geçmişte neler

oldu neler bitti anlatır.” (Ö140). “Müze tarihi eser gibidir. Çünkü atalarımızdan kalanları ve tarihimizi öğreniriz.” (Ö280).

Katılımcıların müzelerin eğitim - öğretim boyutuyla ilgili olarak frekansı az olmasına rağmen dikkat çeken metaforlarından biri “servet” metaforudur. Katılımcının metaforla ilgili ifadesi şu şekildedir: “Müze servet gibidir. Çünkü milli kültürümüzü bize öğretir.” (Ö103).

Mekânsal Algı Boyutuyla Müzeler

Öğrencilerin geliştirdikleri müze metaforları ve devamında belirttikleri gerekçeleri incelendiğinde müzelerin mekânsal olarak benzetimlerine vurgular görülmüştür. Bu sebeple Mekânsal Algı Boyutuyla Müzeler teması altında oluşan metaforlar Tablo 4’te belirtilmiştir.

Tablo 4. Mekânsal algı boyutuyla müzeler kategorisi altında oluşan “müze” metaforları

Mekânsal Algı Boyutu İle Müzeler		
S.N.	Metaforlar	f
1	Tarihi Yer	6
2	Ev	4
3	Salon	4
4	Labirent	3
5	Kale	3
6	Park	3
7	Bina	2
8	Savaş Alanı	2
9	Bakkal	2
10	Alışveriş Merkezi	1
11	Cami	1
12	Dünya	1
13	Anıtkabir	1
14	Mağara	1
15	Müzik Çalınan Yer	1
16	Dikdörtgen	1
17	Hastane	1
Toplam		37

Tablo 4’te Mekânsal Algı Boyutuyla Müzeler teması altında 17 farklı metafor toplanmıştır. Bu metaforlardan en sık tekrar edenlerin

sırasıyla tarihi yer (f=6), ev (f=4), salon (f=4), labirent (f=3) metaforlarının olduğu görülmüştür.

Katılımcılar geçmiş yaşantılarından esinlenerek müzelerle ilgili onun mekânsal kabulü noktasında düşüncelerini ifade etmişlerdir. Kimileri müzelerin fiziksel görünümü, kimileri içerik ve kimilerinin de hissettirdikleri yönüyle bir mekâna benzettikleri müzeyle ilgili katılımcıların düşünceleri şöyledir: “Müze tarihi yer gibidir. Çünkü tarihi binalara benziyor.” (Ö272). “Müze tarihi yer (eski) gibidir. Çünkü içleri eskidir ve beyaz sütunlarla yapılmıştır.” (Ö286). “Müze ev gibidir. Çünkü ben onu eve benzetiyorum. Onun da çatısı var evimizin de çatısı var. Orada tarihi eserler var bizim evimizin mutfağında da tarihi eserler var.” (Ö153). “Müze salon (sergi) gibidir. Çünkü müzede çok resim sergileniyor sergide de.” (Ö151). “Müze labirent gibidir. Çünkü çok karışık bir yer.” (Ö180). “Müze kale gibidir. Çünkü kale gibi çok büyük olur.” (Ö373).

Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler

Öğrencilerin geliştirdikleri müze metaforları ve devamında belirttikleri gerekçeleri incelendiğinde müzelerin bir nesneye benzetimlerine değindikleri görülmüştür. Bu sebeple Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler teması altında oluşan metaforlar Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 5. Nesne algısı boyutuyla müzeler kategorisi altında oluşan “müze” metaforları.

Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler		
S.N.	Metaforlar	f
1	Mücevher	2
2	Heykel	1
3	Bayrak	1
4	Çömlek	1
6	Bal Mumu	1
7	Dağ Çiçeği	1
Toplam		7

Tablo 5’te Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler teması altında 7 farklı metafor toplanmıştır. Bu metaforlardan mücevher metaforu iki kez tekrar edilirken; heykel, bayrak, çömlek, bal mumu, dağ çiçeği metaforları birer kez ifade edilmiştir.

Katılımcıların zihninde değer, şekil, içerik, ortam gibi farklı gerekçelerle müzelerle ilgili nesne algıları oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: “Müze mücevher gibidir. Çünkü altın gibi değerlidir.” (Ö29). “Müze bal mumu

gibidir. Çünkü her yer bal gibi sarıdır.” (Ö305). “Müze dağ çiçeği gibidir. Çünkü mis gibi tarih kokuyor.”(Ö311).

Diğer Boyutuyla Müzeler

Öğrencilerin geliştirdikleri müze metaforları ve devamında belirttikleri gerekçeleri incelendiğinde herhangi bir tema altında toparlanamayan metaforlar “diğer” teması altında toplanmıştır. Diğer teması altında oluşan metaforlar Tablo 6’da belirtilmiştir.

Tablo 6. Diğer kategorisi altında oluşan “müze” metaforları.

Diğer		
S.N.	Metaforlar	f
1	El Sanatları	1
2	Canlı	1
3	İnsan	1
4	Kalabalık	1
5	Rüya	1
Toplam		5

Tablo 6’da Diğer teması altında 5 farklı metafor toplanmıştır. Bu metaforlar: Rüya, insan, kalabalık, canlı, el sanatları metaforlarıdır. İnceleme sonucunda bu metaforlar sadece birer kez tekrar edildiği görülmüştür. Müzeyi “Rüya” metaforuyla ifade eden katılımcı düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “*Müze rüya gibidir. Çünkü orada eşyalar farklı maddelerden yapılır ve müzede bazen hayal ürünlerinden yararlanıyorlar.*” (Ö161). Müzeyi “Canlı” metaforuyla ifade eden diğer bir katılımcının düşünceleri şöyledir: “*Müze canlı gibidir. Çünkü içindekiler gerçek gibiydi.*” (Ö335). Bir diğer katılımcı ise müzeyi “İnsan” metaforuyla şu şekilde ifade etmiştir: “*Müze insan gibidir. Çünkü sanki geçmişte yaşamış insanlar gibi.*” (Ö158).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Müze kavramıyla ilgili ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin metaforik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, katılımcılardan müze ziyaretinde bulunanlar, ziyarette bulunmayanlara göre azınlıkta kalmıştır. Bu durumun sebebi olarak Baykan’ın (2007) çalışmasında ifade ettiği maddi imkânlar, güvenlik, zaman, uzaklık, yol, ailelerin izin vermemesi, disiplin problemleri, kaza riskleri vb. durumlar gösterilebilir.

Analiz sonucunda öğrencilerin birbirinden farklı pek çok metafor geliştirdikleri görülmüştür. Çalışmaya katılan öğrencilerin tamamına yakınının geçerli birer metafor üretebilmiş olmaları öğrencilerin müze kavramıyla ilgili algılarının geliştiğinin bir

göstergesi olarak kabul edilebilir. Metaforlara bakıldığında müze kavramına ilişkin en sık tekrar eden metaforlar sırasıyla tarih, tarihi eser, tarihi yer metaforlarıdır. Metaforların tarihsel kavram ağırlıklı olmasında öğrencilerin ziyaret ettikleri müzelerin genelde tarih koleksiyonunun bulunduğu müzeler olduğu söylenilebilir. Çünkü Türkiye’ de müzeler ağırlıklı olarak arkeoloji ve etnografya müzelerinden oluşmaktadır (Altunbaş ve Özdemir, 2012). Ayrıca Bozdoğan ve Sünbül (2016) ortaokul öğrencilerinin müze metaforlarıyla ilgili çalışmalarında da en çok tekrar eden metaforun tarih metaforu olduğunu ifade etmişlerdir. Yine benzer bir şekilde Taş ve Yıldız’ in (2015) araştırmasında da öğrenciler müzeyi daha çok geçmişle ilişkilendirmişlerdir. Gökmen (2004) ilkokullarda müzelerin öğretim ortamı olarak yeri çalışmasında öğretmenlerin müzelerden en çok hayat bilgisi dersinde ve sosyal bilgiler dersinde yararlandıklarına yönelik sonuçlara ulaşmıştır. Bu nedenle öğrencilerin müze denildiğinde tarih metaforunu ağırlıklı olarak ifade etmesinde bu derslerde müzelere gitmenin etkili olduğu söylenebilir.

Metaforlar için ifade edilen gerekçeler dikkate alındığında 5 kategori oluşmuştur. Bunlar: Koruma – saklama boyutuyla müzeler, eğitim – öğretim boyutuyla müzeler, mekânsal algı boyutuyla müzeler, nesne algısı boyutuyla müzeler ve diğer temalarıdır. Koruma ve saklama boyutuyla müzeler kategorisinde çok fazla metafor üretildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. İlkokul öğrencilerinin böyle bir algıya sahip olması oldukça normaldir. Çünkü müzelerin en önemli işlevi korumaktır. Ülkeler, sahip olduğu değerleri koruyup bu değerleri dünya insanlığına sunabildiği ölçüde çekim merkezi haline gelir. Kültürlerin beklediği büyük buluşmaya ev sahipliği yapan tarihkoruma bilinci, estetik kaygılar oluşturan ve geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi gören müzeler, kentlerin tarihi-kültürel mirasını barındıran hazineleridir (Altunbaş ve Özdemir, 2012). Öğrencilerin en fazla metafor geliştirdikleri kategori olan “Koruma – Saklama Boyutuyla Müzeler” teması altında en çok tekrar edilen metaforlar sırasıyla tarih, tarihi eser, tarihi yer metaforlarıdır. Oluşturulan metaforlar incelendiğinde öğrencilerin müzelere daha çok bir koruyucu, bünyesindeki malzemeleri saklayıcı bir rol yükledikleri görülmektedir. Denizci ve Mirza (2012) müzelerin işlevlerini toplama, belgeleme (arşivleme), koruma (bakım - onarım) sergileme ve eğitimden oluştuğunu ifade etmiştir. Müzelerin bu işlevleri dikkate alınırca öğrencilerin genel anlamda müzelerin toplama ve koruma işlevine vurgu yapması belgeleme, sergileme,

eğitim işlevleri ile karşılaşmamış olabilecekleri düşünülebilir. Meydan ve Akkuş (2014) çalışmalarında tarihi eserlerin ve müzelerin genel olarak tarihi eserlerin sergilendiği ve birkaç taş kalıntısından ibaret yerler olarak düşünüldüğünü ifade etmişler ve bu düşüncenin gelişiminde, konu hakkında öğretmen ve eğitimcilerinde yeterli alt yapıya ve donanımına sahip olmamalarının önemine değinmişlerdir.

İkinci olarak en çok metafor içeren kategori “Eğitim – Öğretim Boyutuyla Müzeler” temasıdır. Bu tema altında en sık tekrar eden metaforlar sırasıyla tarih, okul, bilim metaforlarıdır. Taş ve Yıldız (2015) ile Yılmaz ve Şeker (2011), tarafından yapılan araştırmalarda da öğrenciler, müzelerin bilgi ve öğrenmenin oluşmasını sağlayan yerler olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, eğitim – öğretim boyutuyla müzeler kategorisinin % 18 gibi düşük kabul edilebilecek bir seviyede kalması, katılımcıların müzeleri daha çok saklama – koruma yönüyle algılaması, öğrenciler tarafından müzelerin eğitim – öğretim işlevinin tam olarak algılanmadığını gösterebilir. Çocukların çoğu, müze gezilerine öğretmenlerinin zoraki yönlendirmesiyle katılır ilgilerini çekmediği zaman, anlatılanları izlemez ve dinlemezler. Geleneksel yöntem; yani bir müzenin herhangi bir sergi salonunda çocuklara oradaki eserlere ilişkin bilgi vermek, etkili bir eğitim yöntemi değildir. Çocuklar saatler süren açıklamaları dinleyemezler ve sergilere olan ilgileri azalır. Bu nedenle çocukların dokunmaları, görmeleri ve duymaları önemlidir. Böyle bir eğitim süreci hem eğlenceli, hem faydalı, hem de hoş bir şekilde çocukların öğrenimine yardımcı olacaktır (Shabbar, 2001, akt. Pekgözlü Karakuş, 2012).

Üçüncü olarak en çok metaforun yer aldığı kategori “Mekânsal Algı Boyutuyla Müzeler” kategorisidir. Bu kategoride en sık tekrar eden metaforların çocukların daha çok günlük yaşamlarında şahit oldukları mekânlar doğrultusunda geliştiği görülmektedir. Örneğin katılımcılar müzeleri ev, kale, park, bakkal, cami, Anıtkabir gibi mekânlara benzetmişlerdir. Fakat bu sonucun genele oranla az bir oranda kalması düşündürücüdür. Bozdoğan ve Sünbül (2016) müze metaforlarıyla ilgili çalışmalarında benzer bir kategoride öğrencilerin oluşturdukları metaforlar doğrultusunda müzeyi günlük yaşam ile ilişkilendirmelerini olumlu bir durum olarak ifade etmişlerdir.

“Nesne Algısı Boyutuyla Müzeler” teması altında müzelerin öğrencilerde çağrışım yapan mücevher, heykel, bayrak, çömlek, bal mumu, dağ çiçeği gibi bazı cisimlerle ifade edildiği görülmektedir. İlkokul öğrencilerinin zihninde değer, şekil, içerik, ortam gibi farklı gerekçelerle müzelerle ilgili nesne algıları oluştuğu görülmektedir.

Öneriler

Çalışmada daha önce müze ziyaretinde bulunan ve bulunmayan öğrenciler arasında çok fazla bir fark olmasa da müze ziyaretinde bulunmayan öğrenci sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Buradan hareketle öğrencilere müze eğitimi etkinlikleri planlamak faydalı olacaktır. Ayrıca öğrencilerin müze ziyaretlerinde bulunmama nedenleri araştırılarak onların bu ziyaretlere katılmaları için farklı etkinlikler planlanabilir.

Öğrencilerin algılarının yoğun olarak toplandığı müze türlerinden farklı olarak sanat, bilim vb. müze türlerine ziyaretler gerçekleştirilerek farklı müze türleriyle karşılaşmaları sağlanabilir.

Öğretmen, öğretmen adayı ve velilerinde müzeye yönelik metaforik algılarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Elde edilen veriler birbiriyle karşılaştırılabilir. Bu sayede öğrencilerin geliştirdikleri metaforlarda rol modelleri olan anne - baba ve öğretmenlerinden etkilenip etkilenmedikleri de ortaya çıkartılabilir.

KAYNAKLAR

AKTEKİN, Semih (2008), "Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, S: 9(2), ss. 103-111.

ALTUNBAŞ, Aysun ve ÖZDEMİR, Çiğdem (2012), *Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Ülkemizde Müzeler. Mesleki/Bilimsel Çalışmalar ve Yayınlar.* (http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/4655,makale.pdf?0) (30.05.2017)

ARMAĞAN, Burcu (2015), *İlkokul 4. Sınıf Fen Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Bir Eylem Araştırması.* Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

ATA, Bahri (2015), "Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müzeler", (ed.), Ahmet Şimşek ve Selahattin Kaymakçı, *Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretimi* 171-187, Pegem Akademi, Ankara.

BALCI, Ali (2016), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara.

BAMBERGER, Yael ve TAL, Tali (2009), "The learning environment of natural history museums: Multiple ways to capture

students' views", *Learning Environments Research*, S: 12(2), ss. 115-129.

BAYKAN, Zeynep Özlem (2007), 2005 ve 2006 İlköğretim Programlarının "Müze Eğitimi" Açısından Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

BRUGAR, Kristy A. (2012). Thinking beyond field trips: An analysis of museums and social studies learners. *Social Studies Research and Practice* 7(2), 32-49.

BOZDOĞAN, Kerem ve SÜNBÜL, Ali Murat (2016), "Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin 'Müze' Kavramına İlişkin Geliştirdikleri Metaforlar", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 31, ss. 107-127.

CRESWELL, John. W. (2012), *Educational research*, Pearsons Education, Boston.

ÇERKEZ, Sebahat (2011), Sosyal Bilgiler Dersinde Müze Eğitimine Dayalı Öğretim Uygulamalarının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu.

DENİZCİ, Aynur ve MİRZA, Hasan (2012), *Müze Eğitimi 12*, MEB Yayınları.

DİLLİ, Rukiye (2017), "Öğretmenlerin Müzelerin Öğrenme Ortamı Olarak Kullanımına İlişkin Görüşleri", *Milli Eğitim Dergisi*, S: 214, ss. 303-316.

DOĞAN, Celal Deha (2017), "Müzelerin Eğitim Ortamı Olarak Kullanılması: Ölçme ve Değerlendirme Uygulamaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 16(60), ss. 234-248.

ERBAY, Fethiye (2017), "Müzelerin Eğitim ve tasarım Atölyelerinde İnfomal Eğitim", *Milli Eğitim Dergisi*, S: 214, ss. 239-253.

GÖKMEN, Cihan Orhan (2004), İlköğretim 1. Kademedeki Müzelerin Öğretim Ortamı Olarak Yeri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), Ankara.

GÜLER, Ayşe (2011), "Planlı Bir Müze Gezisinin İlköğretim Öğrencilerinin Tutumuna Etkisi", *İlköğretim Online*, S: 10(1), ss. 169-179.

HOOPER - GREENHILL, Eilean (1991), *Museumand Galery Education*. (çev.) Meltem Örgü Evren ve Emine Gül Kapçı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

HOOPER - GREENHILL, Eilean (2004), *Museums and Their Visitors*, Routledge, London & New York.

HOOPER-GREENHILL, Eilean (2007), Education, postmodernity and the museum. In: S. J. Knell, S. MacLeod & S. Watson (Eds.), Museum Revolutions. How museum change and are changed., pp 367-377, Routledge. London & New York. ([https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=wvH86fpjC9sC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Hooper-Greenhill,+E.+\(2007\).+Education,+post+modernity+and+the+museum.+In:+S.+J.+Knell,+S.+MacLeod+%26+S.+Watson+\(Eds.\),+Museum+Revolutions.+How+museum+change+and+are+changed.,+pp+367-377,+2007.+Routledge.&ots=wI2TTPO7ki&sig=rv591PKE05Ok2GKRntXe42AHUmo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=wvH86fpjC9sC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Hooper-Greenhill,+E.+(2007).+Education,+post+modernity+and+the+museum.+In:+S.+J.+Knell,+S.+MacLeod+%26+S.+Watson+(Eds.),+Museum+Revolutions.+How+museum+change+and+are+changed.,+pp+367-377,+2007.+Routledge.&ots=wI2TTPO7ki&sig=rv591PKE05Ok2GKRntXe42AHUmo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)), (26.12.2017).

Husain, Azfar (2016), "Museums As A Source Of Education". *Education for Happiness*, ss. 53.

ICOM. (2013). Icom Code Of Ethics For Museums.

İNAM, Özgül (2008), Televizyon Reklamlarında Metafor Kullanımı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.

KARADENİZ, Ceren ve OKVURAN, Ayşe (2014), "Müzedeki Bir Gece: Ankara Üniversitesi Öğrencileri ile Çorum Arkeoloji Müzesi'nde Müze Eğitimi", *İlköğretim Online*, S: 13(3), ss. 865-879.

KARAPINAR, Mahmut (2016), 8. Sınıf Öğrencilerinin Ana Dili Kavramına ve Dört Temel Dil Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

KASCHAK, Jennifer Cutsforth (2014). Museum visits in social studies: The role of a methods course. *Social Studies Research and Practice* 9(1), 107-118.

KAYHAN, Murat (2014), Öğretmen ve Öğrencilerin Taşınabilir Eğitim Uygulamasına İlişkin Metaforlarının İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.

KISA, Yavuz (2012), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Kullanımına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Afyonkarahisar Müzeleri), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar.

KISA, Yavuz ve GAZEL, Ahmet Ali (2016), "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Kullanımına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Afyonkarahisar Müzeleri)", *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, S: 2(1), ss. 51-83.

MERCİN, Levent (2016), "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Eğitimi", (ed.) Selçuk Şimşek, *Sosyal Bilgiler Öğretimi* 271-304, Anı Yayınları, Ankara.

MEYDAN, Ali ve AKKUŞ, Akif (2014), "Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin tarihi ve kültürel değerlerin kazandırılmasındaki önemi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S: 29, ss. 402-422.

MILES, Matthew B. ve HUBERMAN, A. Michael (1994). *Qualitative data analysis*, Sage, Thousand Oaks, CA.

ÖCAL, Adem, POLAT, Recep ve ALTINOK, Ayşen (2011), "İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin "önemli yer" algısı", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 24(1), ss. 61-79.

ÖZKOÇ, Aziz Gökhan ve DUMAN, Teoman (2014), "Müzelerde Sergilenen Eserlerin Elde Edilmesi ve Korunmasına Yönelik Müze Yöneticilerinin Görüşleri", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, S: 19(2), ss. 157-168.

PEKGÖZLÜ KARAKUŞ, Derya (2012). "Müzelerde uygulanabilecek müze eğitim etkinlikleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, S: 2(1), ss. 131-138.

SATMAZ, İsmail (2016), Üstün Yetenekli Öğrencilerin BİLSEM ve Matematik Kavramına Ait Metaforik Algularının İncelenmesi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

SCHWEİBENZ, Werner (2004), "Virtual museums. The Development of Virtual Museums", *ICOM News Magazine*, 3(3).

SELANİK AY, Tuğba Ve KURTDEDE FİDAN, Nuray (2013), "Öğretmen Adaylarının "Kültürel Miras" Kavramına İlişkin Metaforları", *Turkish Studies*, S: 8(12), ss. 1135-1152.

SELANİK AY, Tuğba ve KURTDEDE FİDAN, Nuray (2014), "Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilgiler Dersinde Müzelerden Yararlanmaya İlişkin Görüşleri" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 13(48), ss. 69-89.

TAŞ, Ayşe Mentiş ve YILDIZ, Nihal (2015), Metaphors about the Concept of 'Museum' of 4th Graders in One Elementary School in Turkey. *International Journal of Education*, S: 7(4), ss. 19-30.

TDK. (2017), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58282b2c883899.49910823_adresinden03.03.2017_tarihinde_ulaşilmiştir.

TEZCAN AKMEHMET, Kadriye ve ÖDEKAN, Ayla (2006), "Müze eğitiminin tarihsel gelişimi", *İTÜ dergisi*, S: 3(1), ss. 47-58.

TOSUN, H. Bilge (2015), Hayat Bilgisi Dersinde Gerçekleştirilen Müze Uygulamaları, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

TULUNAY ATEŞ, Öznur (2016), “Öğrencilerin Öğretmen ve Okul Metaforları”, *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, S: 2(1), ss. 78-93.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, Kaya ve ŞEKER, Mustafa (2011), “İlköğretim öğrencilerinin müze gezilerine ve müzelerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, S: 1(3), ss. 21-39.

**FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ TEKNOLOJİ DESTEKLİ
MİKRO ÖĞRETİM UYGULAMALARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ***

**Tolga BABACAN¹
Fatma ŞAŞMAZ ÖREN²**

ÖZ

Bu çalışmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, Fen Bilgisi Öğretmenliği programı 4. sınıf öğrencileriyle yürütülmüş ve çalışmaya toplam 54 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerini ortaya çıkarabilmek için nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Çalışmada, yarı yapılandırılmış mülakatlar, odak grup görüşmesi, görüş formu ve öğretmen adaylarının geliştirdikleri materyallerle dosyaları gibi çeşitli dokümanlar veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda adaylar teknoloji destekli mikro öğretim uygulamalarının yararlı olduğunu ve bu uygulamalar boyunca teoride öğrendikleri bilgileri, bazı strateji, yöntem ve teknikleri, alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini, sınıf yönetimi becerilerini yansıtmaya fırsatları bulduklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fen bilgisi öğretmen adayları, teknoloji destekli mikro öğretim, durum çalışması, görüşler

**SCIENCE TEACHER CANDIDATES' OPINIONS ABOUT
TECHNOLOGY-ASSISTED MICRO TEACHING PRACTICES
ABSTRACT**

In this study, it was aimed to determine the opinions of the science teacher candidates about the technology aided micro teaching practices. The study was carried out by 4th grade students of Science Teacher Education and a total of 54 science teacher candidates participated in the study. The case study, which is one of the qualitative research designs, was used to reveal the opinions of the teacher candidates. In the study, various documents such as semi-structured interviews, focus group interview, opinion form, and material files developed by teacher candidates were used as data collection tools. As

* Bu çalışma "Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarının Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) Yeterlikleri Üzerine Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹ MEB, tolgabab@gmail.com

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Doç. Dr. Fatma ŞAŞMAZ ÖREN, fsasmaz@gmail.com

a result of the study, candidates stated that technology-assisted micro teaching practices are useful and they have found the opportunity to reflect some of the strategies, methods and techniques, alternative measurement and assesment techniques, classroom management skills.

Keywords: *Science teacher candidates, technology-aided micro teaching, case study, opinions*

Giriş

21. yy'nin en belirgin özelliklerinden biri de, bilimde ve teknolojiye meydana gelen değişimler ve orataya çıkan yenilikler olmuştur. Bilimsel gelişmeler ışığında hayatımıza birçok yeni teknolojik ürün girmeye başlamıştır. İçinde bulunduğumuz bilgi çağının teknolojiye getirdiği yenilikler eğitim alanlarında da yaygınlaşmıştır. Eğitim amaçlı kullanılan teknolojik araçların gelişmesiyle beraber insanların öğrenme biçimleri değişmiş ve öğrenme hızı artmıştır. Bu bağlamda özellikle bilim ve teknoloji ile olan yakın ilişkisinden dolayı fen bilgisi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının, eğitim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

McCrorry (2008)'e göre fen dersleri birçok soyut kavramı içerdiğinden bu derslerde teknoloji kullanımı önemlidir. Teknolojik araçlar; görselleştirmeler yapmak için, ekonomik, kolay ulaşılabilir, tehlikesiz, tekrar edilebilir olduğundan ve bilginin inşası için yapılacak tartışmaların verimli geçmesine katkı sağlayacağından dolayı derslerde kullanılabilir. Bu doğrultuda fen bilgisi öğretmenlerinin öğretim sürecinde hangi konuların anlaşılmasının zor olduğunu (en fazla kavram yanılıgısı içeren konular) ve bu konuların öğretiminde hangi teknolojik araçların kullanılacağını bilmesi gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda fen eğitiminde bilgisayarlar, Probeware (bilimsel ölçüm yapan araçlar/sensörler) (Canbazoğlu Bilici, 2012; Guzey, 2010), yavaş geçişli animasyonlar (Ekici ve Ekici, 2011), simülasyonlar, kavram haritası hazırlama programları (Inspiration, CMap), bulmaca hazırlama programları, dijital görüntü ve videolar, internet, modelleme yazılımları (Algodo), dijital mikroskop, hyperstudio (Angeli ve Valanides, 2005) ve akıllı tahtalar eğitim teknolojisi olarak kullanılmaktadır. Fen sınıflarında kullanılan bu teknolojileri üç kategori de sınıflandırmak mümkündür (McCrorry, 2008: s.197). Bunlar; (1) Fen bilimleri ile ilişkisi olmayan fakat fen bilimlerinde de kullanılan teknolojiler: Kelime işleme (word processing), hesap çizelgeleri (spreadsheet) ya da grafik yazılımları, (2) Fen bilimleri öğretimi ve öğrenimi için özel

olarak tasarlanan teknolojiler: Model-It™, Virtual Frog, Cooties™, BIOKids ve WISE ve (3) Fen alanında kullanılmak üzere tasarlanmış teknolojiler: Mikroskop, web tabanlı uzaktan teleskoplar, bilimsel hesap makineleri, bilgisayar destekli öğrenme araçlarıdır.

FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesinin uygulanmasıyla beraber sınıflar ortaöğretimden ilköğretime akıllı tahtalar ile donatılmış, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde EBA (Eğitim Bilişim Ağı) gibi platformlar oluşturulmuş ve bu platformlar sayesinde öğretmenler çeşitli dokümanlara ulaşabilme imkânı yakalamıştır. Sınıfların akıllı tahtalarla donatılması bu projenin en önemli kazanımları arasındadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında akıllı tahtanın öğrenci başarısı, tutum ve motivasyonları üzerine olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir (Akçayır, 2013; Akdemir, 2009; Sakız ve Arkadaşları, 2014; Sarı ve Güven, 2013; Erduran ve Tataroğlu, 2009; Yorgancı ve Terzioğlu, 2013). Akıllı tahtanın bahsedilen olumlu özellikleri ile birlikte sınıf ortamının akıllı tahta kullanımı için uygun olmaması ve akıllı tahta kalibrasyonunda yaşanan sorunlar, yetersiz hizmet içi eğitimi ve öğretmenleri pasifleştirmesi akıllı tahta kullanımını olumsuz etkileyen faktörler olarak sıralanmaktadır (Tataroğlu, 2009; Şad ve Özhan, 2012; Şanlı, Altun ve Tan, 2015; Türel, 2012). Bununla beraber akıllı tahtaların sadece dersliklerde değil fen laboratuvarlarında da kullanılmasının öğrenci başarılarını olumlu etkileyeceği düşünülmektedir (Emre, Kaya, Özdemir ve Kaya, 2011). Bu bağlamda öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının akıllı tahtayı sınıf ortamında etkili ve verimli bir şekilde kullanması gerekmektedir.

Öğretmen ve öğretmen adaylarının akıllı tahtayı sınıf ortamında etkili kullanabilmeleri için bu teknolojiyi çeşitli yazılımlarla desteklemelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Öğretim amaçlı geliştirilen yazılımlar sayesinde öğretmenler öğrencilerde var olduğunu düşündükleri ön kavramları belirleyebilir, olası kavram yanlışlarını giderebilir, dersi planlama ve ölçme değerlendirme süreçlerini etkili bir şekilde gerçekleştirebilir. Bu amaçla fen eğitiminde yaygın bir şekilde kullanılan kavram haritalarının kullanımı için bazı yazılımlar (CMap, Inspiration, MindGenius, MindMaple ve mindjet) geliştirilmiştir. Bu yazılımlar sayesinde kavram haritalarının oluşturmanın daha da kolaylaştığı söylenebilir. Aynı zamanda öğretmenler ve öğrenciler bu programları kullanarak kısa zamanda görselliği fazla olan ve öğrenci başarılarını olumlu yönde etkileyen kavram haritaları oluşturabilmektedirler

(Aykanat, Doğru ve Kalender, 2005). Kavram haritası hazırlama programları içerisinde Inspiraition paket program yazılımının internet üzerinden de kullanılabilmesi, kullanımının basit olması ve fazla sayıda görsel öge barındırmasından dolayı araştırmalarda tercih edildiği görülmektedir (Baki ve Şahin, 2004; Balım ve ark., 2013). Bu yazılımlar öğrencilere; kavram haritalarını kolaylıkla oluşturmada ve düzenlemeler yapabilmeye, başkalarıyla işbirliği sağlamada, kavram haritalarına görüntü ve ses ekleyebilme ve oluşturulan kavram haritalarını web ortamına kaydedebilme ve istenildiği zaman erişebilme bakımından kolaylıklar sağlamaktadır (STEM TeacherCentre, 2015).

Teknolojinin eğitim alanındaki etkisiyle beraber sınıf ortamına nasıl entegre edileceği araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Günümüzde öğretmen adaylarından beklenen yeterliklerden biri de teknolojiyi sınıf ortamında etkin bir şekilde kullanarak etkili bir öğretim gerçekleştirebilmeleridir. Geleceğin öğretmenlerinin bu yeterliklere sahip olması gerektiği teknolojik araçların kullanımındaki artış ve ortaya konulan standartlardan dolayı birer zorunluluk olarak görülmektedir. Gülbahar ve Güven (2008)'e göre sınıfları teknolojik araç gereçlerle donatarak ne öğretimin kalitesini arttırabiliriz ne de daha etkili öğrenme ortamları oluşturabiliriz. Bu bağlamda öğretmen yetiştirme programlarının teknoloji entegrasyonu konusunda önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir (Suharwoto, 2006). Öğretmen yetiştirme programları, öğretmenlere eğitimleri boyunca zengin teknolojik deneyimler kazanmalarını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (UNESCO, 2008).

Öğretmen adaylarının 21.yy ihtiyaçlarına cevap verebilen yeterliklere sahip olabilmesi, bir başka ifade ile teknoloji ile öğretimi sınıf ortamında buluşturabilmesi önem arz etmektedir. Öğretmen adaylarının bu donanımlara sahip olarak mezun olabilmesi için öğrendiği teorik bilgileri uygulamaya dönüştürmesi gerekmektedir. Öğretmen adaylarının bu yeterlikleri kazanmasında etkili olduğu düşünülen tekniklerden biri mikro öğretimdir. Mikro öğretim, teorik ve pratik bilgiler arasındaki ilişkiyi vurgulayabilme özelliğinden dolayı öğretmenlik mesleğine hazırlıkta en iyi yöntemlerden biridir (Kpanja, 2001; Sevim, 2013). Öğretmen adayları göreve başlamadan önce yeterli tecrübeye sahip olabilecek şekilde, uygulamaya yönelik eğitim almamışlarsa; öğretmenlik kariyerinde tüm zorluklarla doğrudan yüz yüze gelmek zorunda kalmaktadır (Akkuş ve Üner, 2017). Mikro öğretim özellikle öğretmenlik uygulaması öncesi

adaylarda meydana gelebilecek heyecan, çeşitli kaygılar ve sıkıntılar öncesinde bir ön tecrübe kazanmalarında oldukça yararlı bir uygulamadır (Güney, 2008).

Bu bağlamda çalışmada, fen bilgisi öğretmen adaylarıyla teknoloji ile öğretimi buluşturan uygulamalar gerçekleştirilmiş olup, fen bilgisi öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki araştırma soruları belirlenmiştir. Çalışmaya katılan fen bilgisi öğretmen adayların;

1. Dersin işleniş sürecinde teknoloji kullanımında karşılaştıkları güçlüklerle ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Dersin işleniş sürecinde kavram yanlışlarını ortaya çıkarmada kullanılacak teknolojik araçlara ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Dersin planlanma sürecine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Dersin işlenmesi sürecinde kullanılan yöntem, teknik ve stratejileri etkileme durumuna ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Ölçme ve değerlendirme tekniklerinin kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarabilmek için nitel araştırma desenlerinden durum (çalışması kullanılmıştır. Çepni (2007)'ye göre durum çalışmaları 'nasıl', 'niçin' ve 'ne' sorularına cevap aramak için araştırma problemlerinin daha derinlemesine ve kısa sürede çalışılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Yin (1984)'e göre ise durum çalışması güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarla belirgin olmadığı ve birden fazla veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan bir araştırma yöntemidir (akt: Yıldırım ve Şimşek, 2005:s.277). Araştırmalarda durum çalışmalarının seçilmesinin nedenlerinden biri de bir fenomen ile ilgili ya da başka yollarla erişilmesi mümkün olmayan bilgileri açığa çıkarmadaki benzersizliğidir (Merriam, 1998:s.33). Bu bağlamda çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının gerçekleştirdikleri teknoloji destekli mikro öğretim uygulamalarına yönelik çok sayıda veri toplama aracıyla derinlemesine bilgi edinilmesi amaçlandığından durum çalışması yaklaşımı tercih edilmiştir.

Araştırma Grubu

Çalışma; 2014-2015 öğretim yılı güz döneminde Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği 4. sınıf öğrencileriyle yürütülmüştür. Çalışmaya, 22'si erkek ve 32'si kız toplam 54 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde 'amaçsal örnekleme' yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme; araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapmasına olanak tanıyan bir örnekleme çeşididir (Büyüköztürk ve ark., 2008; Fraenkel ve Wallen, 2009). Bu bağlamda çalışmada öncelikle çalışma grubunun seçilmesinde 105 fen bilimleri öğretmen adayına 'fen bilgisi öğretmeninde bulunması gereken özel alan yeterlikleri nelerdir?' açık uçlu sorusu ve 'bu özel alan yeterliklerine ne kadar sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz?' sorusundan (5'li likert tipinde) oluşan görüş formu uygulanmıştır. Öğretmen adaylarına özel alanla ilgili soruların yöneltildiği amaç adaylara ön test uygulaması yapılmadan önce TPAB kavramı ile ilgili herhangi bir yönlendirme yapamamak ve adayların fen bilgisi öğretmeni özel alan içerisinde yer alan TPAB yeterliklerini belirlemektir. Bu kapsamda görüş formu içerik analizine tabi tutularak amaçsal örnekleme tiplerinden 'maksimum çeşitlilik örnekleme' ye gidilmiştir. Böylece çalışma grubunda sadece üst düzeyde bilgi sahibi olan öğretmen adayları değil her farklı bilgi düzeylerine (araştırmanın amacına uygun yüksek düzeyde, orta düzeyde ve düşük düzeyde bilgileri olan öğretmen adayları) sahip olan öğretmen adayları seçilerek 54 kişilik bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Araştırma Süreci

Çalışmada, teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları öncesinde birinci araştırmacı tarafından fen bilgisi öğretmen adaylarına altı saatlik bir eğitim verilmiştir. Bu eğitimde sınıf ortamında kullanılacak teknolojik araçlar ve kullanımları (akıllı tahta kullanımı, adayların sunumlarında kullanabilecekleri Inspiration, Croosword Forge, CMaptools vb. yazılımlar ve bir web sitesinden video indirme, video formatları ve bu videoları kesme ve birleştirme) hakkında bilgilendirme ve uygulamalar yapılmıştır. Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları öncesinde, öğretmen adaylarıyla sınıf listesi sırasına göre üçer ve dörder kişilik mikro öğretim grupları oluşturulmuştur. Adaylar bir dönem boyunca, 2013 fen bilimleri dersi öğretim programında yer alan 5., 6., 7. ve 8. Sınıflara ait kazanımlara uygun sunumlar gerçekleştirmişlerdir. Her

öğretmen adayı bir dönem boyunca mikro öğretimin yapısına uygun şekilde ikişer defa (ilk sunum 20 dakika, ikinci sunumlar 15 dakika olacak şekilde) Fen Laboratuvarında sunum yapmıştır. Ayrıca birinci araştırmacı, sunumlarını gerçekleştirecek öğretmen adaylarıyla bir veya birkaç gün öncesinde sunumun gerçekleştireceği sınıfta toplanmış ve adayların hazırladıkları sunumları, sunumları içerisinde yer alan teknolojik araçları ve bunların sunum sırasında nasıl kullanacakları ile ilgili ve geliştirdikleri materyallerin (Deney araç gereçleri, ders planları, değerlendirme formları vb.) kazanımlara uygunluğunu inceleyerek geri dönütler sağlamıştır. Ayrıca adaylar sunumları sırasında karşılaşacakları problemlerin önüne geçebilmek için akıllı tahta üzerinde sunumlarıyla ilgili alıştırmalar yapılmasına rehberlik edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Durum çalışmalarında veri toplama araçları olarak mülakat, gözlem, anket ve dokümanlar kullanılabilir. Araştırmada ne kadar çok veri aracı kullanılırsa (veri çeşitlemesi) çalışmanın güvenilirliği de o derece artacaktır. Bundan dolayı, çalışmada 26 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakatlar, 7 sorudan oluşan odak grup görüşmesi ve bunları desteklemek amacıyla 7 soruluk görüş formu ve çeşitli dokümanlar (mikro öğretim video kayıtları, öğretmen adaylarının geliştirdikleri ve kullandıkları materyaller, ders planları) kullanılarak veriler toplanmıştır. Birey temelli ele alındığında yarı yapılandırılmış mülakatların ortalaması 21 dakika odak grup görüşmesi ise 58 dakika sürmüştür. Görüşmelerde verilerin kaydedilmesinde video kamera kullanılmıştır. Daha sonra kayıtlar yazıya aktarılarak transkriptler oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada görüşme ve doküman incelenmesinden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve bazı yerlerde doğrudan alıntılama yapılmış bazı yerlerde ise frekans ve sıklık yüzdelerine yer verilmiştir. Bu amaçla 13 öğretmen adayıyla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlar ve 9 öğretmen adayı ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesi aynen Word programına aktarılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarına (N=54) ait ders materyalleri (sunumları, geliştirdikleri materyaller, kullandıkları ölçme ve değerlendirme formları, ders planları) ve mikro öğretim video kayıtları analiz edilerek mülakatlar desteklenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada geçerliliğin arttırılması için yapı geçerliği, iç geçerliği, dış geçerliği ve güvenirliliğin sağlanmasına dikkat edilmiştir. Yapı geçerliğini sağlayabilmek için gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi birden fazla veri toplama aracı kullanılmış (veri çeşitlenmesine gidilmiş) ve gözlem, görüşme formlarının hazırlanmasında ilgili alan yazından ve uzman görüşünden yararlanılmıştır. İç geçerliği sağlayabilmek için yapılan gözlemler iki gözlemci ile gerçekleştirilmiş ve birden fazla yöntem (mülakat, görüş formu, doküman incelemesi) uygulanarak iç geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Dış geçerlik ise daha çok sonuçların genellemesi ile ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışmada, problemler derinlemesine araştırıldığından genellemeye gitmekten kaçınılmıştır. Araştırmanın güvenirliliğinin sağlanmasında nitel veriler diğer araştırmacı tarafından da analiz edilmiş ve yüksek düzeyde uyuşum oranı sağlanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bulguları; araştırma soruları paralelinde ve farklı veri kaynaklarından elde edilen sonuçların bütünleştirilmiş haliyle sunulmuştur.

Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarında Öğretmen Adaylarının Dersin İşleniş Sürecinde Teknoloji Kullanımında Karşılaştıkları Güçlüklere İlişkin Görüşleri

Yapılan çalışmada öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim sunumlarında teknolojik araç-gereç kullanımında karşılaştıkları güçlüklere belirlenmesinde; öğretmen adaylarına ait mikro öğretim video ders kayıtları, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve odak grup görüşmesinden yararlanılmıştır. Öğretmen adaylarına ait video kayıtları incelendiğinde adayların en fazla karşılaştıkları problemler: Akıllı tahta kullanımı sırasında akıllı tahtaya bağlı kalmaları ve bunun sonucu olarak sınıf içinde yeteri kadar aktif olamamaları (göz teması kurma, sınıf içerisinde hareket etme, sırtı dönük olarak ders işleme vb.), sunumdan önce akıllı tahtanın kalibrasyon ayarlarını kontrol etmemelerinden dolayı sunum esnasında yaşanan kalibrasyon sorunları, akıllı tahtanın dokunmatik özelliklerinden faydalanma yerine ağırlıklı olarak fareden faydalanma, akıllı tahtaya ait yazılımı yeterince iyi bilememe veya özelliklerini karıştırma, Powerpoint içerisine yerleştirilen video,

animasyon ya da simülasyonların bazı durumlarda çalışmaması, güncel sunum yazılımlarını (Powerpoint 2012, 2015) kullanamama ve hoparlör gibi çevresel birimlerin bilgisayar bağlantılarını yanlış yapma olarak belirlenmiştir.

Belirlenen bu problemler incelendiğinde, öğretmen adaylarının teknoloji kullanımı sırasında karşılaştıkları güçlüklerin çoğunlukla teknolojik bilgilerinin eksik ya da güncel olmayışından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca adayların sunumları esnasında akıllı tahtaya bağlı olmaları ve bazı sunumlar sırasında akıllı tahtayı gereğinden fazla kullanmaya çalışmaları adayların sınıf yönetimi konusunda zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Adayların sunumlarında teknoloji kullanımı sırasında karşılaştıkları güçlüklerle ilgili düşüncelerinden bazı örnekler aşağıda verildiği gibidir:

ÖA13: *'Sunumu akıllı tahta üzerinden ilerletmem gerektiği için akıllı tahtaya bağlı kaldım.'* (Yarı yapılandırılmış mülakat)

ÖA4: *'Akıllı tahta ile ilgili sorun yaşadım. Sunumları ilerletmede sorun yaşadım. Bu yüzden göstermek istediğimi gösteremedim ve süre geçti. Yapmam gereken bazı uygulamaları yapamadım.'* (Yarı yapılandırılmış mülakat)

ÖA6: *'Teknolojik araçları kullanırken, sınıfta dolaşıp öğrencilerle göz teması kuramadım. Sürekli akıllı tahtanın yanına kalmam gerekti. Fakat bir ilköğretim öğretmenin sadece akıllı tahtanın yanında durmaması, sıraların aralarında da dolaşması gerekiyor. Diğer yandan teknolojiye yeteri kadar hâkim olamamak da işimi zorlaştırdı. Daha çok heyecanlanmama sebep oldu.'* (Yarı yapılandırılmış mülakat)

ÖA7: *'Değerlendirme sorularını hazırlarken, internetten video indirmede zorlandım. Örneğin MEB vitamine erişim için bir hayli uğraşmam gerekti.'* (Yarı yapılandırılmış mülakat)

ÖA3: *'Teknik aksaklıklar, hoparlörün çalışmaması, farenin çalışmaması, bilgisayarın USB'yi tanımaması vs. bu tür sorunlar yaşadığında zaman kayboluyor.'* (Yarı yapılandırılmış mülakat)

Teknoloji destekli mikro öğretimler sırasında fen bilgisi öğretmen adaylarından sadece bir kişinin, akıllı tahtaya bağlı kalmamak için sunum kumandasını kullandığı, birkaç adayın da kablosuz mouse yardımıyla sunum yaparak akıllı tahtaya bağımlı kalmadan sunum gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Teknolojik araç gereç kullanımı ile ilgili olarak adaylara odak grup görüşmesinde *'Fen öğretim sürecinde teknolojik araç ve gereçleri kullanırken nelere dikkat edilmelidir?'* sorusu yöneltilerek gerçekleştirilen teknoloji destekli mikro öğretim uygulamalarının etkisi sorgulanmıştır. Adayların verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir.

ÖA1: 'Öğrencilerin seviyesine uygun olmalıdır.'

ÖA3: 'Öncesinde neler kullanacağımızı belirlemeliyiz. Teknolojik araç ve gereçleri kontrol etmeliyiz. Örneğin bazıları bozuktur ya da kalibre etmemiz gerekebilir. Öğretmen hazırlıksız geldiği zaman hemen anlaşılıyor.'

ÖA5: 'İyi bildiğimiz programları kullanmamız daha yararlı olacaktır. Bilmediğimiz programları da öğrenmeliyiz; fakat öğrenmeden kullanmamalıyız. Tehlikelere yol açabilir. Öğrenmenin yaşı yoktur. Derste kullanılacak teknolojik araç gereçleri öğrenmemiz lazım.'

ÖA7: 'Biz ortaokul öğretmeni olacağız ilerde. Dolayısıyla öğrencilerin yaşlarına göre belirli bir seviyeleri var. Örneğin bir görsel materyal sunumumuzda bir resim gösterdiğimizde çok karmaşık görseller kullanmamamız lazım ya da çok karmaşık materyaller sunmamamız lazım. Öğrencilerin seviyesine uygun olmalı, daha kolay şekilde anlayabilecekleri şekilde olmalı. Kullanılacak materyalleri daha önceden kontrol etmemiz gerekiyor.'

Fen bilgisi öğretmen adayları ile gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde adaylar; teknolojik araç gereç kullanırken öğrencilerin seviyelerine uygun olması gerektiğini, kullanılan görsellerin öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyelerine uygun bir şekilde hazırlanması ya da seçilmesi gerektiğini ve sunum sırasında kullanılacak donanım ve yazılımların etkili bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarında Öğretmen Adaylarının Dersin İşleniş Sürecinde Kavram Yanılgılarını Ortaya Çıkarmada Kullanılabilecek Teknolojik Araçlara İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının görüşleri ve onlara ait ders materyalleri incelendiğinde, adayların kavram yanılgıları hakkında bilgi sahibi oldukları ve özellikle fen bilimleri derslerinde öğrencilerde oluşabilecek kavram yanılgılarının tespitinde ve giderilmesinde kullanılabilecek yöntem ve tekniklerle ilgili oldukça fazla yöntem ve teknik bilgilerinin olduğu ve bu yöntem ve teknikleri sunumlarında kullanabildikleri görülmüştür. Öğretmen adayları ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesi, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve onlara uygulanan görüş formlarının analizleri sonucunda kavram yanılgılarının belirlenmesinde kullandıkları yöntem ve teknikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretimler sırasında kavram yanlışlarını ortaya çıkarmada kullandıkları yöntem ve teknikler.

Tema	Kodlar	Görüş sayısı (f)	Tema sıklık yüzdesi (%)
Kavram yanlışlarının ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntem ve teknikler	Teknolojik araç kullanılarak (yazılım) hazırlanan kavram karikatürü	24	29.27
	Teknolojik araç kullanılarak (yazılım) hazırlanan kavram haritası	20	24.39
	Kavram yanlışsı içeren bir soru ile derse giriş yapma	11	13.41
	Konuyu günlük yaşamla ilişkilendirme etkinliği	5	6.09
	Kelime ilişkilendirme uygulama	4	4.88
	KWL kartları hazırlama	3	3.66
	Soru-cevap tekniğini etkili bir şekilde kullanma	2	2.44
	Animasyonlardan yararlanma	2	2.44
	Yapılandırılmış grid tekniğini kullanma	2	2.44
	Konu alanıyla ilgili videolardan yararlanma	2	2.44
	Tanılayıcı dallanmış ağaç tekniğini kullanma	2	2.44
	Analojilerden yararlanma	1	1.22
	Çizim yaptırma	1	1.22
	Teknolojik araç kullanılarak kavram bulmacası hazırlama	1	1.22
	Tahmin-gözlem-açıklama (TGA) tekniğini kullanma	1	1.22
Teknoloji destekli eğitsel oyun kullanma	1	1.22	

Tablo 1 incelendiğinde Fen Bilgisi öğretmen adaylarının kavram yanlışlarının belirlenmesinde en fazla kullandıkları tekniklerin kavram karikatürleri ve kavram haritaları olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarına ait ders materyalleri incelendiğinde adayların bu teknikleri hem değerlendirme hem de olası kavram yanlışlarını ortaya çıkarmada kullandıkları görülmüştür. Fen bilgisi

öğretmen adaylarının bazıları bu materyalleri hazırlarken bilgisayar yazılımlarını kullandıklarını, bazı adaylar ise kavram karikatürü oluşturmada kendi çizimlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Çizim becerileri yeteri kadar iyi olmayan bazı öğretmen adayları kavram karikatürü ve kavram haritası oluşturmak için tasarlanan *Inspiration* yazılımını kullandıklarını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan adayların büyük bir çoğunluğu sunumlarında kavram haritası ve kavram karikatürü kullanmışlardır. Adaylara ait kavram karikatürleri incelendiğinde çoğunluğunun kavram karikatürü oluşturmada dikkat edilmesi gereken kuralları göz önüne aldığı, bazı adayların ise internetten ya da kitaplardan edindikleri hazır karikatürleri kullandıkları görülmüştür. Uygulamalar sürecinde adaylar kavram yanılgılarının belirlenmesinde ve giderilmesinde teknolojiyi kullanmanın hem işlerini kolaylaştırdığını hem de daha görsel ürünler ortaya koyabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili öğretmen adayları odak grup görüşmesinde düşüncelerini şu şekilde belirtmişlerdir:

ÖA2: *'Daha çok dikkat çekiyor. Öğrencilerin derse olan ilgisini arttırıyor. Kavram karikatürü kullanmak benim bile dikkatimi çekiyor.'*

ÖA3: *'Parça bütün ilişkisini görme imkânı sağlıyor. Mesela bir sunumda öğrencinin aktif olarak akıllı tahtaya gelmesini sağlamıştım. Kavram haritasının boş kısımlarını gelip dolduruyorlardı. Daha aktif katılım yani, öğrencilerin uyumamasını sağlıyor. Beraber yapmış oluyoruz, daha etkileşimli oluyor.'*

ÖA5: *'Akıllı tahtanın renkli olması ilgi çekiyor. Siyah beyaz olunca monotonlaşıyor iyice. Renkli olması daha etkili oluyor.'*

ÖA7: *'Birde kavram karikatürü öğrencilerin yanlışı çekinmeden savunabilmelerini sağlıyor. Örneğin bir karakteri savunabiliyor. Böylelikle yanlısı düşünebiliyorlar ve utanma duyguları oluşmuyor sınıf ortamında. Dolayısıyla kavram yanılgılarını ortaya çıkarmada etkili.'*

Öğretmen Adaylarının Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarında Dersin Planlaması Sürecine İlişkin Görüşleri

Fen bilgisi öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim sunumlarına hazırlanırken dersi planlama sürecine ilişkin görüşlerinin analizleri sonucunda, adaylar sunumlarına hazırlanma aşamasında ilk önce kazanımlara odaklandıklarını, bu kazanımları yapılandırmacı yaklaşım ilkeleri doğrultusunda ve içerisinde teknolojiyi de barındıran, 5-E'ye uyarlanmış ders planı hazırladıklarını ifade etmişlerdir. Bazı öğretmen adayları sunumlara hazırlanmak için üç hafta boyunca hazırlık yaptıklarını ve bu süreçte

ders materyalleri, simülasyonlar, animasyonlar ve geçmiş yıllara ait öğretmen kılavuz kitaplarından yararlandıklarını belirtmişlerdir. Dersi planlama sürecinde öğretmen adayları en fazla derse giriş aşamasında (engage) zorluk yaşadıklarını, ayrıca zamanı verimli kullanma konusunda da sıkıntı yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bazı öğretmen adayları ise hazırladıkları ders planına uyduklarını, bu sayede nerede ne yapacaklarını bildiklerini ve hata yapmadan sunumlarını gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Bir kısım öğretmen adayı da heyecandan dolayı hazırladıkları ders planına uyamadıklarını ifade etmişlerdir. Genel anlamda öğretmen adaylarının Özel Öğretim Yöntemleri I dersi kapsamında öğrendikleri dersi planlayabilme becerilerini uygulayabildikleri; buna karşın planlama sürecinin giriş basamağı ve zamanlama konusunda zorlandıkları görülmüştür. Bu konuyla ilgili yarı yapılandırılmış mülakatta fen bilgisi öğretmen adaylarına ‘Hazırladığınız ders planına uygun bir ders işlediğinizi düşünüyor musunuz?’ sorusu yöneltilmiştir. Adayların bu soruya verdikleri cevaplardan örnekler aşağıdaki gibidir:

ÖA6: ‘5E yönteminin basamaklarını uygulamada bazı zorluklar yaşadım. Örneğin soracağım soruyu giriş basamağında mı sormam daha uygun yoksa derinleştirme basamağında mı bilemedim. Derinleştirmede neler yapmam gerektiği konusunda zorlandım. Bunun dışında fazla heyecanlıydım.’

ÖA4: ‘İlk sunumumda hazırlık aşamasında çok zorlandım. 5-E planında tam olarak neyin nereye geleceğini bilmiyordum. Kavram karikatürünü nerede kullanmalıyım, keşfetmede ne kullanacağım gibi sorular vardı aklımda, ama ikinci sunumda her şey netti.’

ÖA7: ‘Heyecandan dolayı pek fazla ders planına uyamadım. 5-E yöntemine göre dersi planlamakta zorlandım.’

ÖA11: ‘Sınıf ortamında gerçekleşenler ile yaptığım plan birbirine uymadı. Örneğin zaman konusunda planda fazla süre vermeme rağmen sınıf ortamında böyle olmadı.’

Ayrıca dersi planlama ile ilgili olarak öğretmen adaylarına uygulanan görüş formunda dersi planlama süreci ile ilgili olarak ‘Teknoloji destekli mikro öğretim sunumlarınız dersi planlamanızı nasıl etkiledi? Örnek vererek açıkla mısınız?’ sorusu sorulmuş ve adayların verdikleri cevaplardan örnekler sunulmuştur.

ÖA41: ‘Teknolojiyi planlama sürecine dâhil etmemiz, planlama yöntemimi de etkiledi ve teknolojiyi plana nerelere nasıl ekleyeceğim konusunda katkı sağladı.’

ÖA21: '5-E modeline uygun teknoloji, deney ve öğrenciye yönelik bir ders planı hazırlayabilmeme katkı sağladı.'

ÖA44: 'Yapılan sunular sayesinde 5-E yöntemine göre ders planı hazırlamayı öğrendim.'

ÖA46: 'Dersi planlarken teknolojiyi kullanıp kullanamama durumuna göre plan hazırlamayı öğrendim.'

ÖA42: 'Geleneksel anlatım yönteminin dışına çıkıp daha görsel bir etkinlik hazırlamamıza, yeri geldiğinde dikkati dağılabilecek sınıf ortamını konuya odaklamada nerede neler yapmamız gerektiğini öğrendik. Bunları etkili, düşündürücü sorular hazırlayarak, deneyler yaprak ve 5-E'ye uygun plan hazırlayarak öğrendim.'

Adaylara planlama sürecinde karşılaştıkları zorluklarla ilgili olarak, odak grup görüşmesinde 'Sunumlara hazırlanma sürecinde dersi planlamada karşılaştığınız güçlükler nelerdir?' sorusu yöneltilmiş ve adayların verdikleri cevaplar aşağıdaki gibi olmuştur.

ÖA3 : 'Daha çok giriş kısmında zorlandık. Öncelikle öğrencilerin dikkatini nasıl çekebiliriz, konuya nasıl giriş yapabiliriz? Bu konuda biraz sıkıntı yaşadığımı düşünüyorum.' (Girme (Engage) basamağına uygun fenomen bulabilmeyi kastediyor.)

ÖA7: 'Girişlerde biraz sıkıntı vardı ama ben diğer kısımlarda zorlandığımı düşünmüyorum. Alternatif ölçme değerlendirme de yaptım, kavram karikatürü ve kavram haritası kullandım. Bunları hem elimle çizdim hem program kullandım. Bunları hazırlamada sıkıntı yoktu. 5-E planını hazırlarken de zorlanmadım çünkü temelimiz vardı.'

Öğretmen Adaylarının Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarında Dersin İşlenmesi Sürecinde Kullandıkları Strateji, Yöntem ve Tekniklerini Etkileme Durumuna İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının, belirli bir konunun teknoloji ile öğretimi için kullanılan öğretim strateji, yöntem ve teknikleri bilgisinin araştırılmasında mikro öğretim video ders kayıtları, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve görüş formları kullanılmıştır. Bu veriler doğrultusunda adayların sunumlarında en çok kullandıkları strateji, yöntem ve teknikler aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 2. *Fen Bilimleri öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları boyunca kullandıkları strateji, yöntem ve teknikler.*

Strateji	Yöntem	Teknik
Buluş yoluyla öğrenme Araştırmaya dayalı öğrenme Sunuş yoluyla öğrenme	Probleme dayalı öğrenme Proje tabanlı öğrenme Kavram haritası 5-E öğrenme döngüsü Soru-cevap Deney Drama Analoji Örnek olay Gösterip yaptırma Düz anlatım	Kavram karikatürü Beyin fırtınası Altı şapkalı düşünme Gösterim (video, simülasyon, animasyon) Model kullanma Balık kılıcı Vee diyagramı

Tablo 2’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim sunumlarında birçok strateji, yöntem ve tekniği uyguladıkları anlaşılmaktadır. Adayların mikro öğretim ders kayıtları incelendiğinde genellikle 5-E öğrenme döngüsü modelini ve araştırmaya dayalı öğrenme stratejilerini kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bununla beraber adaylar probleme dayalı öğrenme, proje tabanlı öğrenme, soru-cevap, deney, analogiler ve düz anlatım yöntemleri ile altı şapkalı düşünme tekniği, beyin fırtınası, video, animasyon, simülasyon gibi görselleri kullanma, modellerden yararlanma gibi tekniklere de yer vermişlerdir. Öğretmen adaylarının sunumlarında özellikle konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak etkinlikleri, videoları ve simülasyonları kullandıkları görülmüştür. Fakat bazı öğretmen adayları öğrenci merkezli planladıkları sunumlarına yeteri kadar hazırlanmadıkları ve belirlenen süre içerisinde sunumunu yetiştirememesi endişesinden dolayı sunumlarını akıllı tahta üzerinden öğretmen merkezli olarak işlemeyi tercih etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak görüş formunda adaylara *‘Teknoloji destekli mikro öğretim sunumlarınız kullandığınız strateji, yöntem ve teknikleri nasıl etkiledi?’* sorusu yöneltilmiştir. Adayların verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda verildiği gibidir:

ÖA48: *‘Öğrenci merkezli olmayan bir öğretmen rolünde olduğumu gördüm. Bu durumu ikinci sunumumda düzeltmeye çalıştım.’*

ÖA24: '5-E modelini kullanarak dersi işledim. Bu süreçte öğrenciyi nasıl daha aktif kılabileceğimi, hangi stratejileri kullanacağımı öğrendim.'

ÖA25: '5-E modeli ile yaptığım sunumun öğrenciler tarafından anlaşılabilir olduğunu düşünüyorum. Giriş basamağından değerlendirme basamağına kadar neler yapılır ayrıntılı bir şekilde öğrendim.'

ÖA42: 'Daha zengin içerik, daha bol bilgi ve görsel kullanmamıza yardımcı oldu. Böylece daha farklı yöntemleri uygulayabildik.'

ÖA20: 'Dersi daha aktif işleyebilmek için yöntem ve teknikleri bol bir şekilde kullanmaya çalıştım. Farklı yöntem ve teknikler kullanarak derse ilginin artmasını sağladım. Böylece konunun kalıcılığını arttırmış oldum.'

ÖA13: 'Konuya uygun deney hazırlama, öğrencileri bilişsel çatışmaya düşürerek soru cevap tekniğini kullanmamda etkili oldu.'

ÖA38: 'Dersi anlatmadan önce bir ders anlatım stratejisi geliştirmem gerektiğini anladım. Tek bir ders anlatım yöntemine bağlı kalmamam gerektiğini anladım.'

Benzer şekilde, adaylara yarı yapılandırılmış mülakatlarda 'Mikro öğretim sunumlarınızda hangi öğretim yöntem, teknik ve stratejilerinden yararlandınız? Teknolojinin bunlardan hangisini/hangilerini daha çok desteklediğini düşünüyorsunuz?' sorusu sorulmuştur ve adaylardan bazılarının verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir.

ÖA11: 'Soru-cevap, araştırmaya dayalı öğrenme stratejisi, düz anlatım. Teknoloji bunlardan en çok araştırmaya dayalı öğrenme stratejisini ve gösteri tekniğini destekliyor. Artık öğrencilerin araştırmaya yönlendirilerek kendilerinin keşfetmesi isteniyor. Öğretmen sadece rehberlik yapıyor.'

ÖA12: 'Araştırmaya dayalı öğrenme, problem çözme ve sunuş yolu. Teknolojinin araştırmaya dayalıyı daha çok desteklediğini düşünüyorum.'

ÖA8: 'Soru cevap, ilgi çekici sorular sormaya çalıştım. Örnekler vermeye çalıştım, deney yaptım, 5-E'yi kullandım. Bence teknoloji bu saydıklarımın hepsini destekliyor. Mesela soru sorarken akıllı tahtada fotoğraflar gösterip öğrencilerin ilgisini çektim.'

Öğretmen Adaylarının Teknoloji Destekli Mikro Öğretim Uygulamalarında Ölçme ve Değerlendirme Tekniklerinin Kullanımına İlişkin Görüşleri

Çalışmaya katılan adayların sunumlarında çoğunlukla kavram haritası, kavram karikatürü, tanılayıcı dallanmış ağaç ve kavram bulmacası gibi alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine yer verdikleri görülmüştür. Bununla beraber adayların boşluk doldurma, doğru yanlış ve çoktan seçmeli sorular gibi geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerini de kullandıkları görülmüştür. Adaylara ait ders materyalleri incelendiğinde, kavram haritası oluşturmak için genellikle "Inspiration" yazılımını kullandıklarını, kavram bulmacası hazırlamak için de "CrossWord Forge" isimli yazılımını tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bununla beraber adaylar powerpoint ve ofis yazılımlarını da kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca adayların boşluk doldurma, doğru yanlış ve çoktan seçmeli sorular gibi geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerini genellikle internette bulunan bazı web sitelerinden ya da bazı kitaplardan aynen aldıkları görülmüştür. Konuyla ilgili olarak adaylara yarı yapılandırılmış mülakatlarda 'Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamalarında öğrenme-öğretme sürecini değerlendirirken hangi ölçme ve değerlendirme tekniklerinden yararlandınız?' sorusu yöneltilmiş ve bazı öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar aşağıda sunulmuştur.

ÖA2: 'Geleneksel ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin yanı sıra yeteri kadar alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini de kullandım. Örneğin, yapılandırılmış grid, tanıyıcı dallanmış ağaç, ürün dosyası. Bunları hazırlarken teknolojiden yararlandım.'

ÖA5: 'Çoktan seçmeli test kullandım. Doğru-yanlış, boşluk doldurma, kısa cevaplı testler, kavram bulmacaları hazırladım. Bulmacalar öğrenciler için daha eğlenceli olabiliyor. Ev ödevi olarak verilebilir. Değerlendirmede simülasyonlar kullanılabilir.'

ÖA6: 'Boşluk doldurma, çoktan seçmeli testler, tanılayıcı dallanmış ağaç, kavram haritası ve kavram karikatürü kullandım. Bunların hazırlanmasında özellikle kavram karikatürünün hazırlanmasında bilgisayar programları kullandım. Program kullanmam görseli daha ilgi çekici kıldı. Herkesin çizim yeteneği olmadığı için bunları kullandım. Ayrıca zamandan da kazanamamı sağladı.'

ÖA13: 'Çoktan seçmeli testler, doğru yanlış soruları, boşluk doldurma, yapılandırılmış grid, tanılayıcı dallanmış ağaç ve bulmaca kullandım. Phet (içerisinde simülasyonlar bulunduran Türkçe dil destekli ABD Colorado Üniversitesine ait web sitesi), youtube videoları ve fenokulu

gibi web sitelerinden yararlandım. Zamandan tasarruf yapmamı sağladı.'

Öğretmen adaylarına ait görüşler incelendiğinde adayların çoğunlukla alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine öncelik verdikleri, bunlarla beraber geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerini de kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca adaylar değerlendirme formlarının hazırlanmasında teknolojiden yararlanmanın zamandan tasarruf sağladığını da belirtmişlerdir. Ölçme ve değerlendirme tekniklerinin kullanımı ile ilgili olarak adaylara görüş formunda *'Teknoloji destekli mikro öğretim sunularınız ölçme ve değerlendirme teknikleri kullanımınızı nasıl etkiledi?'* sorusu sorulmuştur. Bu soruya adayların bazılarının verdikleri cevaplar şöyledir:

ÖA16: *'Daha çok teknolojiyi kullanarak alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullandım.'*

ÖA19: *'Daha ayrıntılı olarak alternatif ölçme değerlendirme kullandık. Portfolyo, yapılandırılmış grid, tanılayıcı dallanmış ağaç yapmasını bilmiyorduk. Bunları öğrendik.'*

ÖA3: *'Ölçme ve değerlendirmeyi sadece klasik sınav ile koşullandırmayıp, kavram karikatürü, yapılandırılmış grid ve portfolyo dosyaları ile yapabileceğimizi öğrendik.'*

ÖA53: *'Teknoloji destekli ölçme ve değerlendirmenin daha güvenilir olduğunu düşünüyorum.'*

ÖA20: *'Dersin sonunda değil, süreçte de değerlendirme yapılması gerektiğinin önemini anladım.'*

ÖA43: *'Kavram karikatürü, bulmaca, dallanmış ağaç, vee diyagramı, boşluk doldurma gibi ölçme araçlarının nasıl hazırlandığını öğrenip uyguladığım için bundan sonraki süreçte rahatlıkla hazırlayabilirim ve kullanabilirim.'*

Adaylara ait görüşler incelendiğinde adayların alternatif ölçme değerlendirme süreçlerini bildikleri ya da ilgili süreçte öğrendikleri görülmüştür. Adaylarla gerçekleştirilen görüşmelerde birçok alternatif ölçme ve değerlendirme tekniğinin isimlerini söyledikleri ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili olarak adayların sunum dosyaları incelendiğinde çoğunluğunun bu tekniklerin isimlerini bilmekle kalmayıp adı geçen teknikleri uygulayabildikleri de görülmüştür. Bazı adaylar ise daha çok geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerine yer vermişlerdir. Bu durumla ilgili olarak öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde;

Tartışma ve Sonuç

Çalışmaya katılan adaylar bu tür uygulamaların yararlı olduğunu ve uygulamalar boyunca teoride öğrendikleri bazı strateji, yöntem ve teknikleri, alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini, sınıf yönetimi becerilerini yansıtmaya fırsatları bulduklarını ifade etmişlerdir. Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları boyunca öğretmen adaylarının sunumlarında teknoloji kullanımından kaynaklanan bazı sorunlar yaşadıkları gözlemlenmiştir. Adaylar akıllı tahta kullanımından memnun olmalarına karşın mikro öğretim sunumlarında akıllı tahtanın kullanımı ile ilgili bazı sorunlar yaşamışlardır. Adayların uygulamalar boyunca yaşadıkları sorunlar; sunumlar sırasında akıllı tahtaya bağlı kalmaları ve sınıf içinde sabit durmaları, akıllı tahtanın dokunmatik özelliklerinden faydalanmak yerine sunumlarını fare yardımıyla ilerletmeleri, akıllı tahtanın kalibrasyon ayarlarında yaşanan sorunlar ve sunum yazılımının özelliklerini verimli bir şekilde kullanamayıları sayılabilir. Akıllı tahta kullanımı sırasında yaşanan sorunlarla ilgili olarak Canbazoğlu Bilici (2012) ile Erduran ve Tataroğlu (2009) çalışmalarında akıllı tahta kullanımı sırasında benzer olumsuzlukların öğretmenler ve öğretmen adayları tarafından yaşandığını belirtmişlerdir. Adayların yaşadıkları sorunların temelde teknolojik bilgi eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir (Kıranlı ve Yıldırım, 2013). Çalışmada mikro öğretimler sırasında bazı öğretmen adaylarının sunum sürecinde bütün uygulamaları kendilerinin yaptıkları ve öğrenci rolündeki akranlarını sürece dâhil etmedikleri ve öğretmen merkezli ders işledikleri gözlemlenmiştir. Benzer bir sonuç Canbazoğlu Bilici (2012)'nin çalışmasında da belirtilmektedir. Ayrıca adayların sunumları sırasında akıllı tahta ya da yazılım kaynaklı bazı teknik aksaklıklar oluştuğunda sınıfın kontrolünü kaybettikleri belirlenmiştir. Guzey ve Roehrig (2009) öğretmen adaylarının bilgisayardan kaynaklı sorunlar yaşadıklarında sınıf yönetimini sağlamakta zorlandıklarını ortaya koymuştur. Buna karşın öğretmen adaylarının bir kısmının mikro öğretim sürecinde etkileşimli sunum gerçekleştirdikleri ve sunumları sırasında akıllı tahtaya bağlı kalmamak için sunum kumandası ya da kablosuz fare yardımıyla sunumlarını sürdürdükleri görülmüştür. Benzer şekilde Canbazoğlu Bilici (2012)'nin çalışmasında öğretmen-öğrenci etkileşiminin artması için kablosuz slayt atlatıcı kullanılmasının faydalı olacağı belirtilmektedir.

Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları sonrasında öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde adaylar

teknolojik araç kullanırken nelere dikkat edilmesi gerektiği ve bu araçların etkili ve verimli bir şekilde nasıl kullanılacağıyla ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. Bu anlamda sonuçlar değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının teknoloji kullanımı sırasında yaşanabilecek problemlerin farkına vararak daha etkili bir teknoloji entegrasyonu sağladıkları sonucuna varılabilir. FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesinin okullarda uygulanmasıyla beraber okullar teknolojik araç ve gereçlerle donatılmıştır.

Öğrencilerin genellikle fen konularıyla ilgili zihinlerinde oluşturdukları ön kavramlar ya da kavram yanlışları vardır. Öğretmenlerin önemli görevlerinden biri de bu kavram yanlışlarının ortaya çıkarılmasını sağlayarak onları etkili bir şekilde gidermektir. Öğretmenler bunu gerçekleştirmezlerse kavram yanlışları oluşmaya devam edecek ve öğrenciler kavramları doğru bir şekilde yapılandıramayacaklardır (Ioannou ve Angeli, 2013). Bu noktada teknolojinin sağladığı imkânlarla öğrenciler kavramları daha doğru bir şekilde yapılandırabilirler (Hsu, 2015). Çalışmaya katılan öğretmen adaylarına ait görüşmeler ve adayların hazırladıkları ders materyalleri incelendiğinde adayların büyük bir çoğunluğunun kavram yanlışları hakkında bilgilerinin olduğu ve bunları ortaya çıkarmada kullanılacak teknikleri bildikleri ve uygulayabildikleri görülmüştür. Ayrıca adayların teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları sırasında öğrencilerde kavram yanlışlarına neden olacak hatalar yapmaktan kaçındıkları görülmüştür. Sunumlardan önce araştırmacı tarafından yürütülen rehberlik faaliyetleri sırasında da adayların kavram yanlışlarıyla ilgili oldukça dikkatli oldukları ve sunumlarında kavram yanlışına yol açabilecek şekil, tablo ya da hatalı kavramlarla ilgili sorular sormaları adayların bu konuda bilgi sahibi oldukları anlamına gelebilir. Öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretim sunumları incelendiğinde adayların kavram yanlışlarını ortaya çıkarmada kullandıkları yöntem ve tekniklerden en çok yazılım yardımıyla veya kendi çizimleriyle oluşturulan kavram karikatürlerinin kullanımı olmuşken daha sonra kavram haritaları, kavram yanlışını içeren soruyla derse giriş, kelime ilişkilendirme, KWL kartları hazırlama, animasyonlardan yararlanma, yapılandırılmış grid, konu alanıyla ilgili videolardan faydalanma, tanılayıcı dallanmış ağaç tekniğini kullanma, analogilerden yararlanma, yazılım yardımıyla oluşturulan kavram bulmacası ve teknoloji destekli eğitsel oyunların kullanıldığı gözlemlenmiştir. Canbazoglu Bilici (2012) çalışmasında öğretmen adaylarının kavram

yanılgılarını ortaya çıkarmada kelime ilişkilendirme, teknoloji yardımıyla hazırlanan bulmaca, kavram haritası, kavram karikatürü, zihin haritası ve animasyonların kullanımı gibi tekniklerden yararlandıklarını ve katılımcıların uygulamalar sonrasında kavram yanılgılarıyla ilgili daha yeterli bilgiye sahip olduklarını belirtmiştir. Bu çalışmadan farklı olarak yazar çalışmasında öğretmen adaylarının kavram yanılgılarının belirlenmesinde KWL kartlarının hiç kullanılmadığını ifade etmiştir. Timur (2011) ise çalışmasında öğretmen adaylarının kavram yanılgılarıyla ilgili bilgi sahibi olduklarını fakat teknoloji ile öğretimde kavram yanılgılarının belirlenmesinde öğretmen adaylarının bilgilerinin yeterli olmadığını ve teknoloji destekli öğretimlerin adayların bu bilgilerini geliştirmediğini belirtmiştir. Bu çalışmada ise, Timur (2011)'in çalışmasından farklı olarak öğretmen adaylarının teknoloji ile öğretimde kavram yanılgılarını belirleme düzeyinin yeterli olduğu gözlemlenmiştir. Bu farkın oluşmasında uygulamalar öncesi öğretmen adaylarına verilen eğitimde bu yazılımların tanıtılması ve nasıl uygulanacağıyla ilgili örneklerle yer verilmesi etkili olmuş olabilir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen görüşmelere göre adaylar kavram yanılgılarını ortaya çıkarma amaçlı hazırladıkları kavram haritalarını ve kavram karikatürlerini oluşturmada yazılımlardan yararlanmışlar ve teknoloji desteğini kullanmışlardır. Benzer sonuçlar elde eden Hsu, Wu ve Hwang (2007) çalışmalarında lise öğrencilerinin teknoloji ile desteklenmiş öğretimlerde kavram yanılgılarının azaldığını ve kavramları doğru bir şekilde yapılandırdıklarını belirtmişlerdir. Adayların kavram karikatürünü ve haritasını genellikle değerlendirme amaçlı ya da derse giriş aşamasında kullandıkları görülmüştür. Bazı öğretmen adayları ise internet ortamından hazır kavram haritalarını, videoları, animasyonları ve simülasyonları kullanarak akıllı tahta üzerinden etkileşimli bir şekilde kavram yanılgılarını belirlemeye ve gidermeye çalışmışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının teknoloji ile kavram yanılgılarını belirlemede yeterli düzeyde oldukları ve uygulamalardan sonra teknoloji kullanım düzeylerinin arttığı kabul edilebilir.

Çalışmanın bir başka sonucuna göre öğretmen adaylarının sunumlarını planlama sürecinde üzerinde ilk durdukları konu dersin kazanımlarıdır. Adaylar sunumlarını planlarken önceki yıllara ait kılavuz kitaplardan faydalandıklarını ve bu kitaplar sayesinde kazanımların sınırlarını belirleyebildiklerini ve bunun da dersi

planlamalarına katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Benzer sonuç Gökbulut (2010) tarafından da ifade edilmektedir. Buna karşın bazı öğretmen adayları da fen bilimleri programının yenilediğinden habersiz oldukları için sunumlarını eski programa göre yapmışlardır. Bazı öğretmen adaylarının ise ders kazanımlarının dışına çıktığı ve programda yer almayan kavramları, sembolleri ve formülleri kullandıkları görülmüştür. Bu bağlamda adayların fen bilimleri programı bilgilerinin eksik olduğu söylenebilir. Ayrıca adaylar 2013 fen bilimleri öğretim programının uygulanmaya başlandıktan sonra kılavuz kitapların kaldırılmasından dolayı ikinci sunumlar sırasında 8. sınıf konularının kazanımlarının sınırlarını belirlemede zorlandıkları görülmüştür. Bu bağlamda kılavuz kitapların öğretmen adayları ve mesleğe yeni başlayan fen bilgisi öğretmen adayları için yararlı olacağı söylenebilir. Ayvacı ve Er-Nas (2009) öğretmenlerin, kılavuz kitapların yeni öğretim programının uygulanmasında ve konular için verilen sınırlamalarda birlik sağlamasından dolayı gerekli olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Çıray, Küçükyılmaz ve Güven (2015); 2013 fen bilimleri programıyla ilgili öğretmenlerin görüşlerini araştırdıkları çalışmalarında öğretmelerin yeni öğretim programına yönelik olumlu görüşler belirtmelerine karşın öğretme-öğrenme süreçlerine yönelik örnek uygulamalara ve değerlendirmeye yönelik örnek etkinliklere yer verilmemesi konularında olumsuz görüş bildirdiklerini ortaya koymuşlardır. Öğretmen adayları teknoloji destekli mikro öğretim sunumları için hazırladıkları 5-E ders planlarında en çok zorlandıkları konunun derse giriş (engage) aşamasında olduğunu ve sunum sırasında yaşadıkları heyecandan dolayı hazırladıkları ders planına uyamamaları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumun nedeninin bu tür uygulamalara yeteri kadar yer verilmemesi ve öğretmen adaylarının deneyimlerinin az olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamalarında öğretmen adaylarının öğrenme stratejilerinin hepsini yani araştırmaya dayalı öğrenme, buluş ve sunuş yoluyla öğrenmeyi kullandıkları görülmüştür. Bununla beraber adaylar 5-E öğrenme döngüsü modeli içerisinde çeşitli yöntem ve teknikleri uygulamaya çalışmışlardır. Adayların kavramları somutlaştırabilmek için sunumlarında simülasyon, animasyon, videolar ve Mebvitamin gibi uygulamalara yer verdikleri görülmüştür. Adayların bu teknolojileri genellikle derinleştirme ve değerlendirme basamaklarında kullandıkları gözlemlenmiştir. Adayların çoğu teknoloji destekli mikro

öğretimlerde animasyon ve simülasyonları kullanırlarken bu tür araçları kullanmadan önce hipotezler oluşturmamışlar ve uygulamaları kendileri yaparak öğretmen merkezli bir ders yürütmüşlerdir. Mikro öğretim uygulamaları sırasında adayların çoğunun etkinlikleri ve deneyleri kendilerinin yaptıkları gözlemlenmiştir. Öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde adaylar; öğrenci merkezli planladıkları dersi öğretmen merkezli işlediklerinin farkında olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının çoğu ilk sunumlarında öğrenci merkezli stratejileri teknoloji ile bütünleştirerek sunmak yerine bu araçları geleneksel yöntemleri desteklemek amacıyla kullandıkları görülmüştür. Benzer sonuçlar farklı araştırmalarda (Adıgüzel ve Yüksel, 2012; Angeli ve Valanides, 2005) da ortaya konmuştur. Niess (2005) öğretmen adaylarıyla gerçekleştirdiği çalışmasında adayların teknoloji ile öğretimlerde sınırlı deneyimleri olmasından dolayı öğrencilere rehberlik edip onları keşfetmeye yöneltmektense cevapları kendilerinin verdiğini belirtmiştir. Adaylar ayrıca geçmiş yıllarda öğrendikleri strateji, yöntem ve teknikler ile ilgili bilgileri bu uygulamalar sayesinde teknoloji ile bütünleştirerek pekiştirme fırsatı bulduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının görüşleri ve mikro öğretim video ders kayıtları incelendiğinde adayların özellikle ikinci sunumlarda teknoloji ile bütünleştirdikleri ve öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştıran teknoloji ile desteklenen strateji, yöntem ve teknikleri kullanabilme yeterliklerinin arttığı söylenebilir. Benzer bir sonuca da Canbazoğlu Bilici (2012) ulaşmıştır.

Teknoloji destekli mikro öğretim uygulamaları süresince öğretmen adaylarının sunumlarında çoğunlukla alternatif ölçme ve değerlendirme teknikleriyle beraber geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öğretmen adaylarına ait ders materyalleri incelendiğinde alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerinden en fazla kavram karikatürü, kavram haritası, tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid ve kavram bulmacası gibi tekniklerin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca adaylar bunlarla beraber boşluk doldurma, doğru-yanlış ve çoktan seçmeli sorular gibi geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerine de yer vermişlerdir. Adaylara ait ders materyalleri incelendiğinde adayların yukarıda bahsedilen teknikleri bildikleri ve doğru bir şekilde uygulayabildikleri görülmüştür. Benzer bir sonuç Akkoç (2012) tarafından da ifade edilmektedir.

Çalışmanın sonucuna göre araştırmada yer alan Fen bilgisi öğretmen adaylarının alternatif ölçme değerlendirme amaçlı kavram

haritası oluşturmada teknolojiden yararlandıkları ve çoğunlukla uygulama öncesi eğitimde tanıtılan Inspiraition ve CMap tools yazılımlarını tercih ettikleri bazen de Word programında kavram haritasını oluşturmayı tercih ettikleri görülmüştür. Adayların çoktan seçmeli test, doğru yanlış ve eşleştirme sorularını çoğunlukla internetten ya da kitaplardan hazır olarak aldıkları anlaşılmaktadır. Bazı adayların da değerlendirme sorularını kendilerinin hazırlamayı tercih ettikleri görülmüştür; fakat hazırlanan soruların daha çok bilgi düzeyinde olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte adayların powerpoint sunumları içerisine köprüler kurarak internetten indirdikleri flash tabanlı eşleştirme ya da doğru yanlış tipindeki soruları etkileşimli bir şekilde kullandıkları görülmüştür. Öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde adaylar; teknoloji kullanılarak oluşturulan değerlendirme araçlarının daha görsel ve dikkat çekici aynı zamanda daha güvenilir ve geçerli olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini geleneksel ölçme ve değerlendirme teknikleriyle beraber dersi değerlendirme aşamasında kullandıkları görülmüştür. Benzer bir sonuca Şaşmaz-Ören, Ormancı ve Evrekli (2011) ile Uşak (2009)'un yaptıkları çalışmalarda da rastlanmıştır. Şaşmaz-Ören, Ormancı ve Evrekli (2011) bu kullanımın nedeninin geleneksel ölçme ve değerlendirme eğilimi anlayışından kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak öğretmen adaylarının teknoloji destekli mikro öğretimler sırasında çeşitli teknolojik araçları kullanarak ölçme ve değerlendirme formları hazırlamaları ve bunları çoğunlukla dersin değerlendirme sürecinde kullanmalarına karşın ders sürecinde etkileşimli bir şekilde kullanmalarının adayların sınıf ortamında teknoloji kullanımını kolaylaştırdığı söylenebilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde teknoloji destekli mikroöğretim uygulamaları sırasında Fen bilgisi öğretmen adaylarının bazı güçlüklerle karşılaştıkları ancak bu uygulamaların dersin planlanmasında, kavram yanlışlarının belirlenmesinde, farklı öğretim stratejilerinden yararlanmada ve ölçme değerlendirme yöntem ve tekniklerinin etkili bir biçimde kullanılmasında destekleyici, aktiflik sağlayıcı ve yapılandırıcı bir unsur olarak gücü ortadadır.

Bu bağlamda öğretmenlerin bu araçları kullanırken yaşanabilecek problemlere karşı hazırlıklı olabilmeleri için öğretmen eğitimi programında yer alan özellikle 'bilgisayar' ve 'öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı' derslerinde eğitim teknolojilerinin

sınıf ortamında kullanılmasına daha fazla ağırlık verilmesinin ve pedagoji ile teknolojinin bütünleştirilmesiyle ilgili uygulamaların yapılmasının öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu becerilerini arttıracığı söylenebilir. Alan yazında benzer görüşleri ortaya koyan çalışmalar (Başer ve Yıldırım, 2012; İnel, Evrekli ve Balım, 2011) bulunmaktadır. Öğretmen adaylarının bu tür yazılımları mesleki yaşantılarında etkili bir şekilde kullanabilmeleri için eğitim fakültesi programlarında sınıf ortamında kullanılabilecek programların neler olduğu ve bunların gerçekçi bir sınıf ortamında nasıl kullanılacaklarıyla ilgili uygulamalara yer verilmesinin ya da bu tür uygulamaları içeren derslerin programa eklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Öğretmen adaylarının mesleğe hazırlanması sürecinde özellikle uygulama derslerinde teori ile pratik köprüsünün kurulmasında teknoloji uygulamalarına önem verilmesi, farklı teknolojik araçlardan yararlanılması önerisinde bulunulabilir. Ayrıca öğretmen adaylarının öğrenme ve değerlendirmeye yönelik farklı yöntem ve tekniklere (örneğin; kavram haritaları, kavram karikatürleri, kavram bulmacaları, eğitsel oyunlar gibi) ilişkin geliştirilmiş olan yazılımların (Inspiraition ve CMap tools gibi) mesleki yaşantılarında etkili bir şekilde kullanabilmeleri için fen bilgisi öğretmenliği programında yer alan uygun derslerde nasıl kullanılacaklarıyla ilgili uygulamalara yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, A. ve Yüksel, İ. (2012). Öğretmenlerin Öğretim Teknolojileri Entegrasyon Becerilerinin Değerlendirilmesi: Yeni Pedagojik Yaklaşımlar İçin Nitel Bir Gereksinim Analizi. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED). 6(1), 265-286.

Angeli, C. ve Valanides, N. (2005). Preservice elementary teachers as information and communication technology designers: An instructional systems design model based on an expanded view of pedagogical content knowledge. Journal of Computer Assisted Learning. 21, 293-302.

Akçayır, M. (2013). Akıllı Tahta Kullanılarak İşlenen Matematik Dersinin Sınıf Öğretmenliği Birinci Sınıf Öğrencilerinin Başarı, Tutum Ve Motivasyonlarına Etkisi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 68 s.

Akdemir, E. (2009). Akıllı Tahta Uygulamalarının Öğrencilerin Coğrafya Ders Başarıları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları Ve Öğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak, 51s.

Akkoç, H. (2012). Bilgisayar Destekli Ölçme-Değerlendirme Araçlarının Matematik Öğretimine Entegrasyonuna Yönelik Hizmet Öncesi Eğitim Uygulamaları ve Matematik Öğretmen Adaylarının Gelişimi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*. 3(2), 99-114.

Akkuş, H. & Üner, S. (2017). The Effect of Microteaching On Pre-Service Chemistry Teachers' Teaching Experiences. *Çukurova University. Faculty of Education Journal*, 46(1), 202-230.

Aykanat, F., Doğru, M. ve Kalender, S. (2005). Bilgisayar Destekli Kavram Haritaları Yöntemiyle Fen Öğretiminin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 13(2), 391-400.

Ayvacı, H.Ş. ve Er-Nas, S. (2009). Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Yapılandırma Kurama göre Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*. 3(2), 212-225.

Baki A. ve Mandacı Şahin, S. (2004). Bilgisayar Destekli Kavram Haritası Yöntemiyle Öğretmen Adaylarının Matematiksel Öğrenmelerinin Değerlendirilmesi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*. 3(2), 91-104.

Balım, A.G., Aydın, G., Türkoğuz, S., Yılmaz, S.N. ve Evrekli, E. (2013). Fen ve Teknoloji Öğretmenlerine Yönelik Teknoloji Destekli Kavram Haritaları Uygulamaları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2), 412-424. DOI: 10.14686/201322200.

Başer, D. ve Yıldırım, Z. (2012). Technology Integrated Into Science: A Case Of Elementary Education. *e-Journal of New World Sciences Academy*. 7(2), 840-847.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi, Ankara, 77-98 s.

Canbazoğlu Bilici, S. (2012). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ve Özyeterlikleri. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 338 s.

Çepni, S. (2007). Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş. *Celepler Matbaacılık, Trabzon*, 35-42 s.

Çıray, F., Küçükıılmaz, E.A. ve Güven, M. (2015). Ortaokullar İçin Güncellenen Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 25(2015), 31-56.

Ekici, E. ve Ekici, F. (2011). Fen eğitiminde bilişim teknolojilerinden faydalanmanın yeni ve etkili bir yolu: "Yavaş geçişli animasyonlar". *İlköğretim Online*. 10(2), 1-9.

Emre, İ., Kaya, Z., Özdemir, T.Y. ve Kaya, O.N. (2011). Akıllı Tahta Kullanımının Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Hücre Zarının Yapısı Konusundaki Başarılarına ve Bilgi Teknolojilerine Karşı Tutumlarına Karşı Etkileri. *6th International Advanced Technologies Symposium (IATS'11)*, 16-18 Mayıs, Elazığ, 24-27.

Erduran, A. ve Tataroğlu, B. (2009). Eğitimde Akıllı Tahta Kullanımına İlişkin Fen Ve Matematik Öğretmen Görüşlerinin Karşılaştırılması. *9th International Educational Technology Conference (IETC2009)*, 6-8 Mayıs, Ankara (Bildiri Kitabı 14-21).

Fraenkel, J. R. and Wallen, N. E. (2009). How to design and evaluate research in education. 7th Edition, Boston: McGraw Hill, New York, USA, 555-587 s.

Gökbulut, Y. (2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Geometrik Cisimler Konusundaki Pedagojik Alan Bilgileri. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 304 s.

Guzey, S.S. and Roehrig, G.H. (2009). Teaching Science with Technology: Case Studies of Science Teachers' Development of Technology, Pedagogy, and Content Knowledge. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*. (9)1, 25-45.

Guzey, S.S. (2010). Science, technology, and pedagogy: exploring secondary science teachers' effective uses of technology, The University of Minnesota, Unpublished Doctoral Dissertation, Minnesota, 233 s.

Gülbahar, Y. and Guven, I. (2008). A Survey on ICT Usage and the Perceptions of Social Studies Teachers in Turkey. *Educational Technology & Society*. 11(3), 37-51.

Güney, K. (2008). Mikro-Yansıtıcı Öğretim Yönteminin Öğretmen Adaylarının Sunu Performansı Ve Yansıtıcı Düşünmesine Etkisi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2008, 238s.

Hsu, Y.S., Wu, H.K., Hwang, F.K. (2008). Fostering High School Students' Conceptual Understandings About Seasons: The Design of a

Technology-enhanced Learning Environment. *Research In Science Educaiton*. 38, 127-147. DOI: 10.1007/s11165-007-9041-1.

Hsu, Y.S. (2015). The Development of Teachers' Professional Learning and Knowledge. In Ying-Shao Hsu (Ed.), *Development of Science Teachers' TPACK*. Springer Singapore Heidelberg New York Dordrecht London, 3-15 s.

Iloannou, I., Angeli, C. (2013). Teaching Computer Science in Secondary Education: A Technological Pedagogical Content Knowledge Perspective. *Proceedings of the 8th Workshop in Primary and Secondary Computing Education on - WiPSE '13*, November , 1-7 s.

İnel, D., Evrekli, E. ve Balım, A. G. (2011). Öğretmen Adaylarının Fen Ve Teknoloji Dersinde Eğitim Teknolojilerinin Kullanılmasına İlişkin Görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim*. 4(2), 128-150.

Kıranlı, S. ve Yıldırım, Y. (2013). Technology Usage Competencies of Teachers: Prior To Fatih Project Implementation. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(47), 88-105.

Kpanja, E. (2011). A study of the effects of video tape recording in microteaching training. *British Journal of Educational Technology*. 32(4) 483-486.

McCrorry, R. (2008). Science, technology and teaching: The topic-specific challenges of TPACK in science. In B. Cato (Ed.), *The Handbook of Technological Pedagogical Content Knowledge (TPCK) for Educators* (pp. 193-206): Lawrence Erlbaum.

Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Educaiton*. Revised and Expanded from *Case Study Research in Education*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 26-55 s.

Niess, M. L. (2005). Preparing teachers to teach science and mathematics with technology: Developing a technology pedagogical content knowledge. *Teaching and Teacher Education*. 21(5), 509-523.

Sakız, G., Özden, B., Aksu, D. ve Şimşek, Ö. (2014). Fen ve Teknoloji Dersinde Akıllı Tahta Kullanımının Öğrenci Başarısına ve Dersin İşlenişine Yönelik Tutuma Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18(3), 257-274.

Sarı, U. ve Güven, G.B. (2013). Etkileşimli Tahta Destekli Sorgulamaya Dayalı Fizik Öğretiminin Başarı ve Motivasyona Etkisi ve Öğretmen Adaylarının Öğretime Yönelik Görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*. 7(2), 100-143.

Sevim, S. (2013). Mikro-Öğretim Uygulamasının Öğretmen Adayları Gözüyle Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(2010), 303-313.

STEM Teacher Centre. Concept Mapping. (2015). 19 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.scimathmn.org/stemtc/resources/science-best-practices/instructional-technology-science/concept-mapping> adresinden alındı.

Suharwoto, G. (2006). Secondary mathematics preservice teachers' development of technology pedagogical content knowledge in subject-specific, technology- integrated teacher preparation program. Oregon State University, Oregon, 2006, 187 s.

Şad, S.N. ve Özhan, U. (2012). Honeymoon with IWBs: A qualitative insight in primary students' views on instruction with interactive whiteboard. *Computers & Education*. 59(2012), 1184-1191.

Şanlı Ö., Altun, M. ve Tan, Ç. (2015). Öğretmenlerin Akıllı Tahta Ve Öğrencilere Dağıtılan Tablet Bilgisayarlar İle İlgili Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*. 10(3), 833-850.

Şaşmaz Ören, F., Ormancı, Ü ve Evrekli, E. (2011). Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Alternatif Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımlarına Yönelik Öz-yeterlilik Düzeyleri ve Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 2011, 11(3), 1675-1698.

Tataroğlu B. (2009). Matematik Öğretiminde Akıllı Tahta Kullanımının 10. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarıları, Matematik Dersine Karşı Tutumları Ve Öz-Yeterlilik Düzeylerine Etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Fen Ve Matematik Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 165 s.

Timur. B. (2011). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Kuvvet Ve Hareket Konusundaki Teknolojik Pedagojik Alan Bilgilerinin Gelişimi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 320 s.

Türel, Y.K. (2012). Öğretmenlerin Akıllı Tahta Kullanımına Yönelik Olumsuz Tutumları: Problemler ve İhtiyaçlar. *İlköğretim Online*. 11(2), 423-439.

UNESCO (2008). Competency Standards Modules. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Composed and printed in the workshops of METIA, Paris, 2008, 12s. 2 Ağustos 2015 tarihinde

<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001562/156207e.pdf>
adresinden alındı.

Uşak, M. (2009). Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Hücre Konusundaki Pedagojik Alan Bilgileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 9(4), 2013-2046.

Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 277 s.

Yin, R.K (1984) Case Study Research: Design and Methods. Sage Publications, Beverly Hills, California.

Yorgancı, S. ve Terzioğlu, Ö. (2013). Matematik Öğretiminde Akıllı Tahta Kullanımının Başarıya Ve Matematiğe Karşı Tutuma Etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 21(3), 191-930.

SARUHANOĞULLARI'NA DAİR ARAŞTIRMALAR*

Hasan AKYOL*

ÖZ

Türkiye Selçuklu Devleti merkezî otoritesinin kaybolması, Anadolu'nun farklı coğrafyalarında "beylik" olarak adlandırılan birçok siyasî yapının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu beylikler içerisinde Saruhan Bey tarafından Manisa merkez olmak üzere kurulan Saruhanoğulları Beyliği, hâkimiyet sahalarında Türk-İslâm kültürünün yerleşmesinde önemli bir rol oynamışlar, şehirlerini Türk-İslâm eserleriyle süslemişler ve her siyasî oluşum gibi çevrelerindeki siyasî oluşumlarla çeşitli ilişkiler kurmuşlardır. Çalışmamızda Saruhanoğulları Beyliği'ne dair kayıtlar bulunan muasır kaynaklar hakkında bilgi verilecek, 20. yüzyılın başlarından günümüze Saruhanoğulları'na dair çalışmaların içerikleri kısaca açıklanacak ve nicel bir değerlendirme yapılacaktır. Değerlendirmemize esas teşkil eden çalışmalar, doğrudan Saruhanoğulları ile ilgili çalışmalar olacaktır. Yazımızın sonucunda çalışmalarda genel olarak ana kaynakların durumu, çalışmaların yıllara göre dağılımı ve bu dağılımın âmilleri hakkında çıkarımlar yapılarak, çalışmaların beylikle ilgili hangi alanlara yoğunlaştığı ve daha az çalışmaların olduğu alanlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Saruhanoğulları, Saruhan, Manisa, Beylik.

STUDIES ON THE SARUHANOGULLARI

ABSTRACT

The disappearance of the Turkey Seljuk State's central authority led to the emergence of many political structures called "beylik". Saruhanogullari within these principalities established by Saruhan Bey, Manisa being its capital, have played an important role in the adoption of Turkish-Islamic culture in their field of dominance. They decorated their cities with the Turkish-Islamic artifacts and they, as every political formation, established various relationships with other political formations in their surroundings. Our study aims to provide information about contemporary sources that found records about the Saruhanogullari principality. The contents of the studies on Saruhanogullari from the early 20th century to the present day will be

* Bu çalışma, 5-7 Kasım 2015 tarihli Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - IV: Saruhanoğulları Beyliği adlı sempozyumda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş halidir.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi, mail: hasan.akyol@cbu.edu.tr

briefly explained through a quantitative assessment. Studies which are the basis of our assessment will be the ones which are directly related to Saruhanogullari. As a result, our article will try to determine the general the status of the main sources in the studies and distribution of studies according to the years and the reason of this distribution and the focal points of these studies.

Keywords: Saruhanogullari, Saruhan, Manisa, Beylik/Principality.

Giriş

Kösedağ Savaşı sonrasında Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine girişi üzerine Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin sarsılması, Anadolu'da "beylik" olarak adlandırılan birçok yerel hükümetlerin kurulmasına zemin hazırladı. Bu ortamda Anadolu'da teşekkül eden beyliklerden biri de Saruhan Bey tarafından Manisa merkez olmak üzere kurulan Saruhanogulları Beyliği'dir. Saruhanogulları, Manisa merkez olmak üzere doğuda Alaşehir, batıda Ege Denizi, kuzeyde Bergama, güneyde Kemaliye ile çevrili topraklarda Türk-İslâm kültürünün yerleşmesini sağlayan siyasî bir organizasyon olmuştur. Türkiye tarihi açısından büyük öneme sahip bulunan Saruhanogulları Beyliği, Manisa şehri açısından ayrıca bir öneme sahiptir. Saruhanogulları Beyliği 1313-1413 yılları arasında Manisa ve çevresinin siyasî hâkimi olmuştur. Saruhanogulları Beyliği, bölgede uyguladığı siyasî ve kültürel faaliyetlerle sadece hâkimiyet kurdukları dönemde değil; uzun yıllar etkilerini devam ettiregelmişlerdir. Saruhanogulları, XV. yüzyılın ilk yarısında siyasî varlığını kaybetmelerine rağmen, kültürel izleri dolayısıyla hâlâ varlığını korumaktadır. Bölgedeki ve diğer coğrafyalardaki Saruhanogulları'na dair isimler de Saruhanogulları Beyliği'nin kültürel olarak hâlâ yaşamakta olduğunun bir kanıtıdır. Saruhanogulları'nı tarihî hafızamızda canlı tutan önemli bir faktör de beyliğe dair araştırmalardır.

Çalışmada, Batı Anadolu ve özellikle de Manisa'nın tarihinde mühim bir yer tutan Saruhanogulları Beyliği hakkında yapılan çalışmaların *nicelik* ve *içerik* yönünden ne düzeyde olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Saruhanogulları Tarihinin Ana Kaynakları

Saruhanogulları ile ilgili bilgi veren ana kaynaklar ve bu kaynakların Saruhanogulları tarihi açısından önemi hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Zira, Saruhanogulları Beyliği'ne dair

çalışmalar, öncelikli olarak bu kaynaklara dayanmaktadır. Ancak biz bu çalışmaya, kaynakların Saruhanogullari tarihiyle ilgili kayıtlarını almayacağız. Kaynakların Saruhanogullari Beyligi çalışmalarının hangi aşamalarında kullanıldığı/kullanılabileceği hakkında bilgi vereceğiz.

Saruhanogullari da diğer beylikler gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nin bünyesinden çıktığından, özellikle beyliklerin kurulduğu sırada Anadolu'nun durumu ve Saruhanogullari'nin kuruluş süreci konularında, Anadolu Selçuklu kaynaklarının kullanılması gerekmektedir.

Anadolu Selçuklu Tarihinin 1192-1282 yılları arasındaki devresi için temel kaynak olan İbni Bibi'nin *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Alaiye* adlı eseri,¹ Saruhanogullari Beyliginin kurulduğu sırada Anadolu'nun genel durumu ve idarî taksimatı hakkında bilgiler vermesinin yanında Saruhan Bey'in kökenine dair ipuçları da sunmaktadır.²

İbn Bibi'nin eserinin bir tamamlayıcısı niteliğinde olan Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseri,³Saruhanogullari Beyligiyle ilgili doğrudan bir kayıt barındırmamasına rağmen, Moğol hâkimiyeti altındaki Anadolu coğrafyasının genel durumu ve idarî taksimatı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Saruhanogullari, askerî olarak ilerleme yönünü batıya/denize döndüren bir beylik olmuş ve bu yöndeki faaliyetlerinde genellikle Aydınogullari'yla ittifak halinde bulunmuştur. Bu ittifaka Menteşe Beyliginin de destek verdiği bilinmektedir. Aralarında değişik zamanlarda anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen bu üç beyliğin gerek Bizans ve Latinlere, gerekse peyderpey güçlenmeye başlayan Osmanlılara karşı benzer bir tutum izledikleri görülmektedir.⁴ Dolayısıyla Saruhanogullari Tarihi, Saruhanogullari'nin yanında ya da

¹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname) I, II*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

² Saruhan Bey özelinde Saruhanogullari'nin kökenine dair önemli bir ipucu sunan kaynak, araştırmacılar için önemli bir dayanak teşkil etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalara bir örnek olarak bkz. Feridun M. Emecen, "Saruhan Beyligi'nin Kurucusunun Kimliği Meselesi Üzerine Notlar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanogullari Beyligi Bildiri Özetleri*, Manisa, 2015, s. 1.

³ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

⁴ Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 108.

karşısında olan güçlerden, bu güçlerin tarihlerinden soyutlanamaz. Bu açıdan sayılan devlet ve beyliklerin kaynakları ve araştırmaları da Saruhanoğulları tarihinin yazımında önemli bir paya sahiptir.

Bu bağlamda Aydınoğulları Tarihi sayılabilecek⁵Enverî'nin, *Düsturnâme'si*, Aydınoğulları ile Saruhanoğulları ilişkilerine dair bilgi veren yegâne kaynak olma özelliği taşımaktadır. Fakat *Düsturnâme'de* verilen bilgiler dolaylı olduğundan eserde Saruhanoğulları ile ilgili karışık ancak bir o kadar da orijinal kayıtlar mevcuttur.

Karamanoğulları'nın gözünden beylikler dünyasına bakan Şikarî'nin *Karamannâmesi*, verdiği bilgiler açısından zamanın diğer kronikleriyle çelişmesi bakımından dikkatle kullanılması gereken bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.⁶ *Karamannâme'de* Karamanoğulları, diğer beyliklerin hamisi pozisyonundadır. Eserin bakış açısı gözden kaçırılmadan Saruhanoğulları Beyliği çalışmalarında kullanılmalıdır. Eserde, Saruhanoğulları'nın menşei, Saruhan beyleri, Ankara Savaşı öncesi ve sonrasında beyliğin durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Ulu Arif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflakî tarafından hazırlanan *Menakibü'l-Arifin* adlı eser,⁷ Mevlana ve haleflerinin menkıbelerini kapsamakta olup, Anadolu'da Mevlevîliğin yaygınlık düzeyini göstermesi ve Ulu Arif Çelebi'nin Batı Anadolu'ya yaptığı seyahatler açısından önemlidir. Bu yönleriyle *Menakibü'l-Arifin*, Saruhanoğulları coğrafyasında Mevlevîliğin kökenleri açısından dikkate değerdir.

Saruhan elini bizzat ziyaret etmiş bulunan veya çağdaş seyyahların beylikle ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Bu bağlamda İbn Batuta⁸ ve İbn Fazlullah el-Ömerî'den⁹ bahsetmek yerinde olacaktır. İbn Batuta ve el-Ömerî, beylikle ilgili çağdaş bilgiler sunmaktadırlar. Özellikle İbn Batuta, bizzat Manisa'ya gelmiş ve

⁵ Emecen, s. 107.

⁶ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 200; Emecen, s. 105.

⁷ Ahmet Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menâkıbü'l-Ârifin) I, II*, Çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1953.

⁸ *İbn Batuta Seyahatnamesi*, C. I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 426-428.

⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikü'l-ebzar fi Memâlikü'l-emsar*, (Anadolu İle İlgili kısmı Yay. F. Taeschner), Leipzig 1929, Türkçe Tercümesi: Yaşar Yücel, "Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

burada Saruhan Bey'le görüsmüştür. Bu seyyahların verdiği bilgilerden Saruhanogullari'nin beylikler dünyasındaki yeri ve beyliğin kurucusu Saruhan Bey hakkında önemli çıkarımlar yapılabilmektedir. Yine el-Ömerî'nin *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerîf* adlı eserinde¹⁰ Saruhanogullari hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Kalkaşandî'nin *Subhu'l-a'sâ fi Sınâti'l-İnşa* adlı eserlerinde¹¹ Memlüklerin Anadolu Beyleri ile yazışmalarında onlara hitap ediş biçimi ve Saruhanogullari da dahil Anadolu Beylikleri hakkında bilgiler vermesi, kaynağı Saruhanogullari tarihi açısından önemli kılmaktadır. Makrizî'nin *Kitab es-Sülûk*'u¹² da batı Anadolu Beylikleri hakkında bazı kayıtlar barındırmaktadır.

Saruhanogullari Beyliğı'ne çağdaş seyyahların seyahatnameleri yanında daha geç dönemlerde Manisa'ya gelen seyyahların eserlerinde de Saruhanogullari Beyliğı özellikle de beylikten kalma yapılar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bunların başında Saruhan ili hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler aktaran Evliya Çelebi başta olmak üzere, Katip Çelebi, Texier, Tournafort gibi seyyahların seyahatnameleri, araştırmalarda kullanılmaktadır.

Saruhanogullari Beyliğı'nin coğrafi konumu, siyasî ve askerî faaliyetleri dolayısıyla Bizans ve Latin kaynakları da kendi tarih seyirleri içerisinde Saruhanogullari Beyliğıne dair bilgiler barındırmaktadırlar.

1255-1308 yıllarını kapsayan Georgios Pachymeres'in *Syngraphikai Historiai* (Yazarlarla İlgili Tarihler) adlı eseri,¹³ Batı Anadolu'da Türk beyliklerinin ilk faaliyetleri sırasında Bizans-Latin ve Batı Anadolu Beyleri arasındaki mücadelelere değinmektedir. Kaynak, beyliğin kuruluşu sırasında sahillerin ve Batı Anadolu'nun durumu hakkında bilgiler sunmaktadır.

¹⁰ El-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerîf*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1988, s. 63.

¹¹ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâti'l-İnşâ*, Daru'l-Kütübü's-Sultaniyye, Kahire, 1915, C. VIII, s. 13vd.

¹² Makrizi, *Kitab es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997. (Eserin Beylikler hakkındaki kayıtları için bkz. Cüneyt Kanat, *Makrizi'nin Kitab es-Suluk'unda Osmanlılar, Karamanogullari ve Batı Anadolu Beylikleri İle İlgili Kayıtlar*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1991)

¹³ Eserin neşri ve Fransızca tercümesi için bkz. Georges Pachymeres, *Relations Historiques I, II, III*, Ed. Albert Failler, Vitalien Laurent, Paris, 1984. Eserin Türklerle ilgili bölümlerinin çevirisi için bkz. Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Nikephoros Gregoras'ın *Historai Romae* (Roma Tarihi) adlı 37 kitaptan oluşan tarihi,¹⁴ 1204-1359 yılları arasında kapsamaktadır. Pachymeres'in tamamlayıcısı ve devamı niteliğinde olan eserde, XIII. ve XIV. yüzyıl Türk tarihi, Türk-Bizans münasebetleri bakımından oldukça zengin malumat bulunmaktadır. Eserde Saruhanoğulları'nın Batı Anadolu'daki faaliyetlerine dair kayıtlar da mevcuttur.

Ioannes Kantakuzenos'un, *Decknamen Theodulas* adlı 4 kitaptan oluşan ve hatırat niteliği taşıyan eseri,¹⁵ 1320-1356 yıllarını kapsamaktadır. Birçok resmî belge içeren eser, Gregoras'ın eserinin destekleyicisi özelliğindedir. Eser, Batı Anadolu Beyliklerinin Bizans'la olan ilişkileri açısından oldukça önemlidir.

Dukas'ın *Bizans Tarihi* adlı eseri,¹⁶ Bizans tarih yazarlarının gelenek haline getirdiği gibi yaratılıştan 12. yüzyıla kadar mufassal bir dünya tarihi anlatımıyla başlamakta ve 1462 yılında Midilli Adası'nın Osmanlı hâkimiyetine girişiyle sonlanmaktadır. 45 bölümden oluşan eserinde Dukas, Türklerle ilgili oldukça fazla bilgi vermektedir. Eser, Batı Anadolu Beylikleri ve Saruhanoğulları'nın kuruluşu ve kuruluş devrelerindeki sınırları, Osmanlı-Saruhan ilişkileri, Ankara Savaşı sırasında ve sonrasında Saruhanoğulları, Saruhanoğulları'nın Bizans ve Latinlerle ilişkileri gibi konularda kayıtlar içermektedir.

Laonikos Khalkokondyles'in *Historiae* adlı eseri,¹⁷ 1298-1463 yıllarını kapsamaktadır. 10 kitaptan oluşan eser, Beyliklerin ortaya çıktıkları sırada Anadolu'nun durumu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Saruhanoğulları'nın Ankara Savaşı öncesinde ve sonrasındaki vaziyeti hakkında bilgiler vermektedir.

¹⁴ Nikephoros Gregoras, *Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schopeni, I. Bekkero, C. I, II, III, CSHB, Bonn, 1829-1855, Eserin kısmî tercümesi için bkz. Yanko İskender Huci, "Şehzade Halil'in Sergüzeşti", (Gregoras'tan Tercüme) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Ahmet İhsan ve Şurekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Teşrinievvel 1326 (14 Ekim 1910), C. 1, S. 4, ss. 239-252.

¹⁵ Ioannes Kantakuzenos, *Historiarum*, Haz. Ludovici Schopeni, C. 1-4, CSHB, Bonn, 1828.

¹⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1956; Eserin Bilge Umar tarafından yapılmış bir çevirisi de bulunmaktadır. Umar, Mirmiroğlu çevirisinde birçok hata bulunduğunu örnekleriyle ortaya koymuş ve eseri yeniden tercümesindeki maksadı dile getirmiştir. (Mikhaël Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 2008)

¹⁷ Laoniki Chalcocondylae Atheniensis, *Historia*, *Historiae Byzantinae Scriptores Tres*, Apud Petrum de la Rouiere, 1615.

Ramon Muntaner'in *Katalan Vekâyinamesi* olarak da bilinen kroniğinde,¹⁸ Bizans'ın Türklere karşı çağırdığı Katalanların Manisa ve çevresindeki faaliyetlerinden de bahsedilmektedir. Kronik, Saruhan Bey'in Manisa'yı fethi arifesinde bölgenin siyasî vaziyeti konusunda kullanılabilir bir kaynaktır.

Şahin Kılıç tarafından yayınlanan *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora)* adlı eserde¹⁹ Saruhan-Bizans ilişkileri ve Ankara Savaşı sonrasında Saruhanogullari hakkında bazı kayıtlar mevcuttur.

Saruhanogullari'na dair ana kaynaklar içerisinde önemli bir boşluğu dolduran kaynaklar da beylikten kalan maddî ve kültürel kalıntılardır. Beylikten kalan paralar, yapılar ve kitabeler dönemin siyasî, sosyal, ekonomik yapısı hakkında ipuçları sunar ve beylik döneminin mimarî ve estetik anlayışını yansıtır.

İlk devir Osmanlı ve Beylikler tarihi hakkında bilgi veren muasır ve mahalli kaynakların az oluşu, araştırmacıları Osmanlı kroniklerine ve arşivlerine yöneltmektedir. Kronikler, Saruhanogullari'nin kendi müstakil yapısı ve beylikler dünyasındaki yeri çerçevesinde değil, Osmanlı tarihinin bir parçası olarak ele almaktadırlar. Kroniklerin bu yönleri göz önünde bulundurularak kullanılmalıdır.²⁰

Osmanlı kronikleri, Osmanlı penceresinden; Bizans kaynakları, Bizans penceresinden; Karamannâme, Karamanogullari'nin penceresinden; Düsturname, Aydınogullari penceresinden Saruhanogullari'na baktığından, Saruhanogullari ile ilgili bilgiler dolaylı bilgiler olup bu kaynaklardan Saruhanogullari'nin sosyo-ekonomik yapıları, beyliğin idarî yapılanması... gibi iç dinamikler hakkında doğrudan bir bilgi

¹⁸ Ramon Muntaner, *Chronicle*, İngilizceye Çev. Lady Goodenough, Inparentheses Publications Catalan Series, Cambridge-Ontario, 2000.

¹⁹ *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora)*, Haz. Şahin Kılıç, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁰ Hemen hemen bütün Osmanlı tarihlerinde Saruhanogullari'na dair kayıtlar bulunmakla birlikte, araştırmacıların en fazla kullandıkları tarihler şunlardır: Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*; Müneccimbaşı, *Camiü'd-düvel*; Neşrî, *Cihannümâ*; Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-Feth*. Erken dönem Osmanlı kroniklerinin Saruhanogullari'na dair kayıtları, Osmanlı tarihinin akışı içerisindeki verilerdir. Örnek olarak bkz. Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Çev. Atsız, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 59, 68, 78; Ahmedî, *İskender-nâme*, haz. Yaşar Akdoğan, www.kulturizm.gov.tr e-kitap, 7137; Şükrullah, *Behçetü't-Tevârih*, Çev. N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947, s. 56.

sunmamaktadırlar. Bu durum Saruhanoğulları hakkında araştırma yapan tarihçileri Osmanlı arşivine yönlendirmektedir.

Feridun Emecen, Osmanlı arşiv kaynaklarının özellikle vakıf ve timar kayıtlarını havi defterlerinin incelenip beyliklerin hâkim olduğu bölgelerin Osmanlı devri idari taksimatından yola çıkılarak eski idare birimlerinin tespitinin mümkün olduğunu²¹ ve tahrir sisteminin timar, vakıf, piyade ve müselleme teşkilatının ana birimlerini aktaran verilerine göre, eski beyliklerin hemen hemen herhangi bir sınır değişikliğine bile uğramaksızın "sancak" yapıldığını, dolayısıyla tahrir kayıtlarından yola çıkılarak Batı Anadolu Beyliklerinin tarihî topografyalarının tespit ve tayin edilebileceğini bildirmektedir.²² Bu durumda Osmanlı arşivleri²³ Saruhanoğulları araştırmaları için önemli bir kaynaktır.

Saruhanoğulları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Saruhanoğulları Beyliği'ne dair müstakil çalışma sayıca az olmakla birlikte, Batı Anadolu, Beylikler ve Manisa Tarihi çalışmaları Saruhanoğulları bahsi işlenmektedir.

Osmanlı Devleti tarihi üzerine çalışma yapan batılı araştırmacılar tarafından yazılan tarihlerde, Osmanlı kronikleri ve seyahatnameler ışığında bir Osmanlı tarihi inşa edilmiş, bu bağlamda çalışmalar, Osmanoğulları merkezli eserler olup Saruhanoğulları'ndan, Osmanlı tarihinin serüveni içinde bahsetmektedirler.²⁴ Yine 19. yüzyılda Osmanlı tarihi üzerine yapılan yerli yazarların eserleri de Saruhanoğulları Beyliği'nin tarihi hakkında Osmanlı siyasî tarihiyle kesişme noktalarında kayıt düşmüşlerdir.²⁵ Dolayısıyla 19. yüzyılda yapılan çalışmalarda

²¹ Emecen, s. 90; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 2.

²² Emecen, *İlk Osmanlılar...*, s. 96.

²³ Manisa Tarihi, dolayısıyla Saruhanoğulları hakkında bilgiler içeren Osmanlı Arşiv belgeleri için bkz. Abdülmecid Mutfak, "Şehir Tarihçiliği Açısından; Manisa'nın Arşiv Kaynakları", *Manisa*, Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, S. 9, Haziran 1995, ss. 25-28.

²⁴ Osmanlı tarihi kapsamında Saruhanoğulları'na değinen ve sathî bilgiler sunan batılı araştırmacıların eserlerine örnek olarak bkz. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, I-VII, Hamburg, 1840-1863 (Eserin Türkçe tercümesi: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011); Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I-X, 1827-1835 (Eserin Türkçe tercümesi: *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-XVI, haz. M. Çevik, E. Kılıç, İstanbul, 1983-1986).

²⁵ Osmanlı tarihi kapsamında Saruhanoğulları'na da değinen yerli araştırmacıların eserlerine örnek olarak bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I-VI, haz. Dündar

dogrudan Saruhanogullarina donuk bir bakis acisi veya isleyis yoktur.

Dogrudan Saruhanogullari Beyligi hakkında yapilan ilk yayın olarak Ahmed Tevhid (Ulusoy)'in 14 Ekim 1911 tarihli Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan *Saruhan Oğulları* adlı makalesi²⁶ sayılabilir. Ahmed Tevhid, çalışmasında Saruhanogullari'nin menşei, hâkimiyet sahası, beyliğin sahip olduğu askerî (kara-deniz) kuvveti kaydettikten sonra Saruhan Bey, Fahreddin İlyas Bey, Muzafferüddin İshak Bey, Hızırşah Bey başlıkları altında Saruhanogullari'nin siyasî-askerî faaliyetleri hakkında Selçuklu ve Osmanlı kaynakları ışığında bilgiler vererek, Meskûkât başlığı altında beyliğin kestirmiş olduğu sikkeler hakkında genel açıklamalar yapmaktadır.

Halil Edhem, *Garbî Anadolu'da Selçukîlerin Vârisleri*, adlı çalışmasının Saruhanogullari kısmını, Osmanlı kaynakları ve Ahmed Tevhid Bey'in makalesinden faydalanarak kaleme almıştır. Bu üç sayfalık kısımda Halil Edhem, Saruhanogullari Beyligi'nin sınırları ve Saruhanoglu Beyleri hakkında kısa bilgiler vermektedir.²⁷

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat* adlı eserinin²⁸ *Manisa Kitabeleri ve Saruhan Oğulları* isimli bölümünde Manisa Şehrinin Saruhanogullari öncesi tarihi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Ana kaynaklar, sonraki dönemin seyahatnameleri ve Ahmed Tevhid Bey'in çalışmalarından istifade ederek Saruhanogullari tarihini işlemektedir. Eserde Ulucami, Ulucami Medresesi, İshak Bey Türbesi, Evliya Çelebi'ye istinaden Mevlevîhane kitabelerinin de bulunduğu 13 eser kitabesi kaydedilerek, eserler ve bânileri hakkında bilgi verilmektedir.

Ülkemizde yerel tarih çalışmalarının öncüsü sayılabilecek Halk Evi dergileri, bu işlevi Manisa Tarihi bağlamında Manisa Halk

Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukûat*, I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

²⁶ Ahmed Tevhid, "Saruhan Oğulları", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Ahmet İhsan ve Şurekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Teşrinievvel 1327 (14 Ekim 1911), S. 10, ss. 615-619.

²⁷ Halil Edhem, *Garbî Anadolu'da Selçukîlerin Vârisleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1926, ss. 276-278.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Evi tarafından Gediz Dergisi ile yerine getirmiştir.²⁹ Manisa Tarihi açısından öncül yayınları barındırması dolayısıyla önemli olan Gediz Dergisi'nde Saruhanoğulları ile ilgili de 16 makale bulunmaktadır. Saruhanoğulları ile ilgili makaleler, derginin ilk sayısı ile 96. Sayısı arasında dağılım göstermektedir. Bu makaleler ve içerikleri hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. 1937 yılında Haydar Berköz tarafından bir seri halinde yayınlanan *Saruhanoğulları Beyliği* başlıklı çalışma, Gediz Dergisi'nin Saruhanoğulları'na dair sunduğu önemli bir çalışma olup, derginin ilk yedi sayısında bulunmaktadır.³⁰ Haydar Berköz, çalışmasının ilk dört sayıda bulunan kısmında Saruhanoğulları'nın ortaya çıktığı dönemde Anadolu'nun siyasî vaziyeti ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış süreci hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın sonraki üç sayıda bulunan kısmında ise Batı Anadolu'da beyliklerin ortaya çıkışı, Saruhan adının ve Saruhan Bey'in menşei konularında bilgiler verilmektedir.

Gediz'in 3. Sayısında Zekiye Erinç, *Manisa'nın Muhtelif Devirlerde Tarihi Kıymeti Haiz Olan Eserleri* adlı çalışmada,³¹ Manisa'nın Saruhanoğulları tarafından fethi ve Saruhanoğulları'nın Manisa'da bulunan eserlerine değinilmektedir.

16. Sayıda yayınlanan *Manisa Tarihi Üzerinde Araştırmalar II* adlı çalışmada³² Saruhanoğulları'nın kuruluşu, Saruhan Bey döneminde Saruhanoğulları'nın siyasî faaliyetleri, İlyas Bey, İshak Çelebi, Hızırşah Bey dönemleri hakkında kısaca bilgi verilerek Osmanlı vekayinameleri ışığında Ankara Savaşı sonrasında beyliğin durumu ve Osmanlı'ya ilhaki işlenmiştir.

Manisa Tarihi deyince ilk akla gelen yazarlardan biri olan Çağatay Uluçay'ın Gediz Dergisi'nde Saruhanoğulları ile ilgili birçok çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar ve içerikleri şöyledir: Çağatay Uluçay, derginin 46. sayısında yayınlanan *Manisa Tarihine Dair Düzeltmeler* adlı yazısında³³ 1939 yılında Manisa Halkevi tarafından yayınlanan *Manisa Tarihi* adlı eserde "Saruhanoğulları zamanından kalma mezar taşlarının bulunamadığı" bilgisinin, 1941 yılında bazı

²⁹ Manisa Halkevi'nin yayınları ve yerel tarihe katkıları hususunda bkz. Müslime Şen, "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 6-7, 1996-1997, ss. 147-156.

³⁰ Haydar Berköz, "Saruhanoğulları", *Gediz*, S. 1-7, 23.04.1937-31.10.1937.

³¹ Zekiye Erinç, "Manisa'nın Muhtelif Devirlerde Tarihi Kıymeti Haiz Olan Eserleri", *Gediz*, C. 1, S. 3, 24.06.1937, ss. 13, 14.

³² *Gediz*, "Manisa Tarihi Üzerinde Araştırmalar II", C. 2, S. 16, 01.08.1938, ss. 5, 6.

³³ Çağatay Uluçay, "Manisa Tarihine Dair Düzeltmeler", *Gediz*, C. 4, S. 46, 01 Şubat 1941, ss. 5-7.

mezar taşlarının bulunmasıyla değiştiğini belirterek iki mezar taşının transkripsiyonunu yapmıştır. 47. Sayıda *Evliya Çelebi ve Manisa* adlı çalışmada³⁴ Çağatay Uluçay, Evliya Çelebi'nin Manisa tarihi ile ilgili kayıtlarını sıralamış ve bu bağlamda Evliya Çelebi'nin Saruhanogullari'na dair kayıtlarını da vermiştir. 57. Sayıda Uluçay, *Manisa'nın En Eski İki Adeti [Namaz Gecesi ve Mesir]* başlıklı yazısında³⁵ Namaz Gecesi'nin, Manisa'nın Saruhan Bey tarafından alınışının sene-i devriyesi olarak Recep ayının ilk Cuma günü ve gecesinde şenlik ve bayramlarla kutlandığı anlatılmaktadır. Şehrin Saruhanogullari hâkimiyetine girişinin kutlandığı Namaz Gecesi adetine dair bir yazı da yine Gediz'in 64. Sayısında Yıldız Sunu'nun *Namaz Gecesi* başlıklı makalesidir.³⁶ Bu çalışmada da Namaz Gecesi'nin mahiyeti ve bu günde yapılan kutlamalar hakkında bilgi verilmektedir. Uluçay, 71. Sayıda *Manisa Tarihinin Türkler Devri Kaynaklarına Dair Düşünceler* adlı çalışmasında,³⁷ Manisa'daki eserlerin doğal afetler, yangın ve istilalardan dolayı büyük zarar gördüğü ve bu yüzden Saruhanogullari'na ait birçok eserin günümüze ulaşmadığını, bu eserler arasında İlyas Bey'in mezarı, Hızırşah'ın mezarı, Saruhan Beyliği'nin aile mezarlığı (Yedi Kızlar Türbesi hariç), sayıları iki-üç geçmeyen mezar taşının dışında mezar taşlarını saymaktadır.⁷⁸ Sayıda *Saruhanogullari Tarihi Üzerinde Bazı Düşünceler* adlı yazısında³⁸ Saruhanogullari Beyliği'nin kuruluş sürecini kısaca işleyerek, Vesikalar II kitabının neşredilmesi hakkında bilgi vermektedir. 82. Sayıda Ç. Uluçay, *Manisa Kazaları Tarihi Yazılırken Başvurulacak Kaynaklar* adlı yazısında³⁹ kazaların Saruhanogullari dönemine dair kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. 86. Sayıda *Manisa'nın Bizanslılardan Alınışının 632nci Yıldönümü Münasebeti İle* adlı yazısında⁴⁰ Manisa'nın Saruhan Bey tarafından fethine kadar olan tarihî geçmişinden bahisle şehrin 713

³⁴ Uluçay, "Evliya Çelebi ve Manisa", *Gediz*, C. 4, S. 47, 01 Mart 1941, ss. 5, 6.

³⁵ Uluçay, "Manisa'nın En Eski İki Adeti [Namaz Gecesi ve Mesir]", *Gediz*, C. 5, S. 57, 01 Eylül 1942, ss. 6, 7.

³⁶ Yıldız Sunu, "Namaz Gecesi", C. 6, S. 64, Mayıs 1943, s. 9.

³⁷ Uluçay, "Manisa Tarihinin Türkler Devri Kaynaklarına Dair Düşünceler", C. 6, S. 71, 2. Kânun 1944, ss. 1, 2.

³⁸ Uluçay, "Saruhanogullari Tarihi Üzerinde Bazı Düşünceler", *Gediz*, C. 7, S. 78, 1 Mart 1945, ss. 11, 12.

³⁹ Uluçay, "Manisa Kazaları Tarihi Yazılırken Başvurulacak Kaynaklar", *Gediz*, C. 7, S. 82, 1 Temmuz 1945, s.4.

⁴⁰ Uluçay, "Manisa'nın Bizanslılardan Alınışının 632nci Yıldönümü Münasebeti İle", *Gediz*, C. 8, S. 86, 1 Kasım 1945, ss. 2, 3.

(26 Ekim 1313) yılında Saruhan Bey tarafından fethi hakkında bilgi vermektedir.

14. Sayıda İbrahim Gökçen, *Ulu Cami ve Medresesi* adlı çalışmasında,⁴¹ Ulu Cami ve medresesi hakkında tarihçesi ve kitabelerine dayanarak genel bilgi vermektedir.

Halit Ersoy, 54. Sayıda *Saruhanoğulları ve Gurhane Türbesi veya (Saruhanbey Türbesi)* adlı yazısında⁴² kısmen ana kaynaklar ışığında Saruhan Bey'in biyografisini vererek, Saruhan Bey Türbesi ve mezar kitabesi hakkında bilgi vermektedir. Halit Ersoy, 55. ve 56. Sayılardaki *Ulu Cami* başlıklı yazısında⁴³ Ulu Cami hakkında genel bilgi ve camiinin kitabelerinin transkripsiyonunu vermektedir. Ersoy, 57. Sayıda bulunan *Ulu Cami, Ulu Cami Medresesi* başlıklı yazısında da Ulu Cami Medresesi hakkında genel bilgi vererek, Medrese kitabelerinin transkripsiyonunu yaptıktan sonra, İshak Çelebi Hamamı ve Mevlevîhane'nin genel bir tanıtımını yapmaktadır.

Nazmi Bayçın, 86. Sayıda *Manisa'da Dokumacılık* adlı yazısında,⁴⁴ şehirde dokumacılığın tarihî temellerini işlemekte ve Manisa'da Saruhanoğulları döneminde dokumacılıkla uğraşıldığı çıkarımını yapmaktadır.

Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in 1939 yılında yayınlanan *Manisa Tarihi* adlı eserleri,⁴⁵ Saruhanoğulları'nın siyasî, fizikî ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veren öncül yayınlar arasındadır.

1940 yılında Manisa Halkevi tarafından çıkarılan Gediz Dergisi'nde Saruhanoğulları'na dair önemli yazıları bulunan M. Çağatay Uluçay'ın *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H. - 1220 H.)* adlı eseri yayınlandı.⁴⁶ Uluçay'ın bu eseri, Beyliğin Osmanlı Devleti'ne ilhakından sonra yazılan şer'iyye sicillerine dayanmaktadır. Uluçay, böyle bir metod izlemesinin nedenini çalışmasının önsözünde, Saruhanoğulları'na ait manzum ve mensur eserlerin olmayışı, Saruhanoğulları'ndan kaldığı düşünülen mimarî eserlerin kitabelerinin bulunmayışı, vakfiyelerinin olmayışı (İshak Çelebi Vakfiyesi hariç) ve mezar taşlarında yazı bulunmayışı gibi

⁴¹ İbrahim Gökçen, "Ulu Cami ve Medresesi", *Gediz*, C. 2, S. 14, 01.06.1938, ss. 7, 8.

⁴² Halit Ersoy, "Saruhanoğulları ve Gurhane Türbesi veya (Saruhan Bey Türbesi)", *Gediz*, C. 5, S. 54, 01.1.1941, ss. 5, 6.

⁴³ Ersoy, "Ulu Cami", *Gediz*, C. 5, S. 55, 56. 1942.

⁴⁴ Nazmi Bayçın, "Manisa'da Dokumacılık", *Gediz*, C. 8, S. 86, 1 Kasım 1945, ss. 7-9.

⁴⁵ Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939.

⁴⁶ Uluçay, *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H. - 1220 H.)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940.

nedenlerin kendisini Manisa Şer'iyeye Sicilleri'ne yönelttiğini bildirmektedir. Uluçay, çalışmasının önsözünde bölgede mevcut bazı cami ve mescitler, türbeler, yatır ve zaviyeler, zeybekler, mahalle ve köy adları ile evkaf defterlerinden bazı kayıtlar hakkında bilgi vermektedir. Eserin başlangıcında vakfiyeler üzerinde durulmuş ve Şer'iyeye Sicillerinde bulunan Revak Sultan Vakfiyesi ile Hoşkadem Paşa Vakfiyeleri, Timurtaşoğlu Ali Bey'in vakfiyesinde İshak Bey Hanı'na dair bilgi aktarılmıştır. Fatih Sultan Mehmed zamanında hazırlanan İshak Çelebi Vakfiyesi'nin Türkçesi verilerek, Saruhanogullari ve eserleri hakkında bilgi içeren 130 adet belge çevirisi yapılmıştır. Uluçay, belgelerde bulunan bilgi ve isimlerden bir tarih inşasına girişmemiştir. Belgelerden sonra araştırmacıların daha etkin faydalanmaları için detaylı bir indeks bulunmaktadır. Eserin sonunda 20 fotoğraf ve Saruhanogullari'ndan kalma eserlerin işaretlendiği bir Şehir Planı bulunmaktadır.⁴⁷

Çağatay Uluçay'ın 1943 yılında Manisa Halkevi yayını olarak hazırladığı *Yunus'un Mezarı* adlı eseri,⁴⁸ Tapduk Emre ve Yunus Emre'nin Saruhanogullari döneminde Kula'nın Emre Köyü'nde yaşadıklarını ve mezarlarının da burada bulunduğunu iddia etmesi açısından önemlidir. Uluçay, çalışmasında Yunus Emre hakkında Manisa ile Kula arasındaki coğrafyada anlatılan rivayetler ile belgeler arasında bir bağlantı kurarak iddiasını desteklemektedir. Eser, Saruhanogullari döneminde ilmî-kültürel hayat bahsinin açılımı açısından önemlidir.

1946 yılında Çağatay Uluçay, Manisa ve yakın çevresindeki Saruhanogullari eserleri hakkında bilgiler içeren *Vesikalar* kitabının ikinci cildini Manisa Halkevi Yayını olarak yayınlamıştır.⁴⁹ Uluçay, Mart 1945'te bu yeni eserin yayınlanış amacını şöyle açıklamıştır: "... Yeni kitabımız ise, Saruhan oğullarının, hakim oldukları yerlerdeki eserleri, yaptıkları vakıfları, kazaları ve bilhassa, Bu devirde yetişen ulema, meşayih, Danışmend ve Fakihleri öğretecek, bu suretle kazalarda köylerde bulunan birçok eser, cami, türbe, zaviyeleri, bu vesile ile öğrenmiş olacağız."⁵⁰ Uluçay, bu eserin Saruhanogullari ve

⁴⁷ Eserin Gediz Dergisi'nde İbrahim Gökçen tarafından yapılan tanıtımı için bkz. Gökçen, "M. Çağatay Uluçay Saruhanogullari ve Eserlerine Dair Vesikalar, Manisa Halkevi Yayınlarından, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940", *Gediz*, C. 6, S. 62(ss. 11-13), S. 64 (ss. 11-13).

⁴⁸ Uluçay, *Yunus'un Mezarı*, Gediz Basımevi, Manisa, 1943.

⁴⁹ Uluçay, *Saruhanogullari ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946.

⁵⁰ Uluçay, "Saruhanogullari...", s. 12.

Eserlerine Genel Bir Bakış başlıklı birinci bölümünde halk arasındaki efsanelerden yola çıkarak Manisa'nın fethi, muasır kaynaklardan, Osmanlı arşiv kaynaklarından (Tapu Defterleri, 27.05.1531 tarihli Saruhan Livası Mufassal Defteri, 1628 tarihli Sicil Defteri) faydalanarak Saruhanoğulları şehirlerini belirlemiş ve Saruhan Beyliği Şehirleri Haritası'nı yapmıştır. Yine muasır kaynaklar, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve araştırma eserlerinden yola çıkarak Saruhanoğulları ailesi hakkında bilgi vermektedir. Saruhanoğulları devri büyükleri hakkında bilgi vererek, Saruhanoğulları'na ait bilinmeyen yeni eserleri kaydederek Saruhanoğulları'nın önemli eserleri ve buldukları yerler haritasını eklemiştir. Eserin *Vesikalar* başlıklı ikinci bölümünde 104 vesika, Manisa ve kazalarına göre sınıflandırılarak verilmiştir. Eserin sonunda Saruhanoğulları'na ait (hicrî yıl esaslı) bir kronoloji cetveli ve ayrıntılı indeks bulunmaktadır.

A. Süheyl Ünver'in 1942 yılında yayınladığı *XIV. Asırda Saruhanlıların Türk Tababetine Hizmetleri ve Yakuphan Namına Tercüme Edilen Bahname* adlı eseri,⁵¹ Saruhanoğulları döneminde tıp alanında yapılan bir çalışma olup Saruhanoğulları'nın tıp tarihine katkısı hakkında fikir vermektedir.

M. Yusuf Akyurt, 1943 yılında *Manisa Şehri Saruhan ve Osmanlılar Devri Mebani ve Kitabeleri*⁵² adlı eserini hazırlamıştır. Eser, yayınlanmamış olup, bugün TTK Kütüphanesi'nde yazma halinde bulunmaktadır. Eserde Saruhanoğulları ve Osmanlı döneminden kalma mimarî eserler, vakfiyeleri ve kitabeleri bulunmaktadır. Çalışma, Saruhan Beyleri hakkında kısa bilgilerin verildiği Saruhan Silsilenamesi ile başlamakta ve İlyas Bey Mescidi, Ulu Cami, Ulu Cami Medresesi, Mevlevihane, Kirdeci Mescidi ve Saruhan Bey Türbesi hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmada yapıların planları ve bazı yapılara ait kitabe ve vakfiyelerin Türkçe çevirileri de bulunmaktadır.

Saruhanoğulları açısından önemli sayılabilecek bir eser de Manisa Tarihi açısından ilk akla gelen isimlerden İbrahim Gökçen tarafından Manisa Halkevi yayını olarak hazırlanan *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar* adlı eserdir. Bu eserin birinci cildi 1946 yılında,

⁵¹ A. Süheyl Ünver, "XIV. Asırda Saruhanlıların Türk Tababetine Hizmetleri ve Yakuphan Namına Tercüme Edilen Bahname", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, S. 19-20, 1942, ss. 34-37.

⁵² M. Yusuf Akyurt, *Resimli Türk Abideleri, cild 9, Manisa Şehri Saruhan ve Osmanlılar Devri Mebani ve Kitabeleri*, Manisa, 23 Mart-12 Nisan 1943, (TTK Kütüphanesi, Y/0603).

ikinci cildi 1950 yılında yayınlanmıştır.⁵³ Saruhanogullari acısından özellikle birinci cilt önemlidir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Vakıflar ve Vakıfların Türk-İslâm devletlerindeki fonksiyonları ile 16.-17. yüzyıllarda Manisa Mahalleleri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Şer'îye Sicillerine dayanılarak Manisa'daki Vakıflar ve Hayırlar alfabetik olarak sıralanmaktadır. Üçüncü bölümde vâkıfları belli olmayan eserler, vakıf müesseselerine yapılan bağışlar, çeşmeler, kuyular ve esnaf vakıfları hakkında bilgi verilerek Manisa mahallelerinin eski ve yeni isimleri kaydedilmiştir. Eser, Saruhanogullari vakıflarından bahsetmesi yanında Saruhanogullari'na ait olan birçok mimarî eserin çizimini içermesi dolayısıyla da ayrıca önemlidir. İbrahim Gökçen birinci cildin sonuna vakıf eserlerinin yerlerini gösteren bir şehir planı da eklemiştir. Eserin ikinci cildinde de aynı alfabetik işleyiş takip edilmiştir. Saruhanogullari'yla ilgili bazı vakıfların bulunduğu bu cildin sonuna *1. Kitaba ek* başlıklı bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde İşhak Çelebi vakıflarından bahis vardır.

Saruhanogullari hakkında yapılan çalışmaların 1950'lerden 1970'lere kadar kesintiye uğradığı görölmektedir.⁵⁴ 1970-1980'li yıllarda Saruhanogullari ile ilgili çalışmalar (ağırlıklı olarak Saruhanogullari'ndan kalan mimarî eserler olmak üzere) yeniden başlamıştır. Manisa'da bulunan Saruhanoglu yapıları hakkında bazı çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda genel olarak Saruhanogullari hakkında kısaca bilgi verilerek, Saruhanogullari'ndan kalan yapıların mimarî elamanları, kitabeleri ve vakfiyeleri (İşhak Çelebi Külliyesi) konuları işlenmiştir. Özellikle 1980'lerden sonra Akademisyenlerin Saruhanogullari ve eserleri üzerine yayınlar yaptıkları görölmektedir. Manisa Turizm Derneği, bu dönemde çalışmaların basım-yayınını üstlenerek önemli bir işlev görmüştür.

Manisa şehir tarihi ile ilgili birçok çalışması bulunan Nusret Köklü'nün, Ç. Uluçay – İ. Gökçen'in Manisa Tarihi adlı eserinden faydalanarak Saruhanogullari yapılarını sıraladığı *Dünkü Manisa'dan Resimler* adlı eseri,⁵⁵ 1950'lerden beri duraksayan çalışmaları

⁵³ Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicrî 954-1060) Kitap: I*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946; *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060, Miladî 1650'den Sonra) Kitap: II*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1950.

⁵⁴ Saruhanogullari ile ilgili çalışmalar, yıllar bazında Manisa Tarihi çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Bkz. Nejdet Bilgi, "Manisa Tarihi Arastirmaları", *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Haz. Ünal Şenel, Nejdet Bilgi, Ferhat Berber, Manisa, 2013, s. 13.

⁵⁵ Nusret Köklü, *Dünkü Manisa'dan Resimler*, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara, 1967.

yeniden başlatmıştır. Köklü'nün, Seyahatnamelerin Manisa ile ilgili kayıtlarını aktardığı *Dünlü Manisa* adlı eserinde⁵⁶ Saruhanoğulları Beyliği'nden kalma yapılar hakkında kayıtlar da bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci cildine yapılar ve eski Manisa ile ilgili fotoğraflar ve açıklamaları eklenmiştir. Köklü'nün Saruhanoğulları ile ilgili doğrudan çalışması, 1983 yılında Turizm Derneği'nin yayınladığı *Manisa Dergisi*'nin 4. ve 5. Sayılarında bulunan *Saruhanlı'lar Devrinde Manisa* adlı makaledir.⁵⁷ Makalede Manisa'nın Saruhanoğulları dönemindeki gelişimi ve bu devir yapıları işlenmiştir. Köklü, daha önceki çalışmalardan Manisa'nın Saruhan Bey tarafından fethi, fetih yıldönümünde fetih kutlamaları,⁵⁸ Manisa merkez olmak üzere Beyliğin sınırları hakkında bilgiler vermektedir. İlyas Bey Mescidi, Saruhan Bey Türbesi, Kirdeci Mescidi, Hacet Mescidi, Darphane, Revak Sultan Türbesi, Dere (Gülgün Hatun) Hamamı, Dere Mescidi ve Yedi Kızlar (Gülgün Hatun) Türbesi hakkında kaynaklar ışığında malumat vererek, Yapıların mimarî elamanlarını anlatmaktadır. Köklü, çalışmasında yapıların resimlerini, planlarını ve kesitlerini eklemiştir. Bu çalışmadaki planlar ve kesitler, daha sonra konu ile ilgili yayınlarda kullanılmıştır.

İlhami Bilgin, *Manisa Dergisi*'nin 4. Sayısında yayınlanan *Manisa Saruhan Bey Türbesi ve Zaviyesi* adlı çalışmasında,⁵⁹ Saruhan Bey Türbesi hakkında genel malumat vererek, türbe yapısında kullanılan yapı malzemesi, mimarî elamanlar ve Türbenin geçirdiği onarımları işlemektedir. Türbenin bir yapıya bitişik olduğunun izlerinin varlığını ve onarım hatalarını tartışarak, Körhane Zaviyesi'nin yerini tespit etmeye çalışmaktadır. Çalışmanın sonunda 6 resim ve 4 çizim mevcuttur.

Keşfi Karadanışman'ın Turizm Derneği tarafından yayınlanan *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri* adlı eseri,⁶⁰ Saruhanoğulları yapılarına ait kitabeleri içermesi açısından önemlidir. Çalışmada, Saruhanoğulları döneminden kalma Ulucami, Ulucami Medresesi, Ali

⁵⁶ Köklü, *Dünlü Manisa I, II*, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara, 1970.

⁵⁷ Köklü, "Saruhanlı'lar Devrinde Manisa", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 2/4 (Nisan 1983), ss. 22-40; 2/5 (Ağustos 1983), ss. 40-65.

⁵⁸ Nusret Köklü'nün fetih kutlamalarıyla ilgili bir başka yazısı için bkz. Köklü, "Manisa ve Manisalıllık ile Fetih Şenlikleri ve Üç Şehidimiz", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, S. 19, Haziran 2000, ss. 3-14.

⁵⁹ İlhami Bilgin, "Manisa Saruhan Bey Türbesi ve Zaviyesi", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 2/4 (Nisan 1983), ss. 41-54.

⁶⁰ Keşfi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa Turizm Derneği, [t.y.].

Bey Camii ve İlyas Bey Camii kitabeleri fotoğrafları ve çevirileriyle birlikte verilmektedir. Karadaşman, 1982 yılında yayınlanan *Manisa'da Mevlevîlik* adlı çalışmasında,⁶¹ Mevlevîliğin ortaya çıktığı dönemde Anadolu'nun siyasî durumu, Saruhanogullari'nin Mevlana ile bağı ve Mevlevîhane yapısı hakkında bilgi vermektedir.

Manisa'daki Türk devri eserleri hakkında önemli çalışmaları bulunan Hakkı Acun, 1983 yılında Manisa Dergisi'nde yayınlanan *Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)* adlı makalesinde⁶² şehrin tarihçesi içerisinde Saruhanogullari'nin özet bir tarihini vermiştir. Saruhanogullari döneminde şehrin Ulu Cami merkez olmak üzere doğu-batı eksenli bir yerleşime sahne olduğu belirtilerek Saruhanoglu yerleşiminin Manisa'daki sınırlarını kaydetmektedir. Acun, yapılarla bağlantılı olarak Saruhanogullari dönemindeki 10 mahallenin adını da kaydeder. Hakkı Acun, *Manisa İshak Çelebi Külliyesi* adlı çalışmasında⁶³ külliye'nin yeri ve tanımı, külliye yapılarının (Ulu Cami, Ulu Cami (Fethiye) Medresesi, İshak Çelebi Türbesi, İshak Çelebi (Çukur) Hamamı) tarihlendirmesi, kitabeleri, mimarî özellikleri, yapı malzemesi, geçirdikleri onarımlar hakkında bilgi vererek yapıların plan ve kesitlerini yapmaktadır. Çalışmanın sonunda külliye ile ilgili 22 resim ve 3 çizim bulunmaktadır. *Manisa'daki Türbe Mimarisi* adlı çalışmasında⁶⁴ Hakkı Acun, Saruhanogullari'na ait türbelerin (Saruhan (Gurhane) Türbesi, Revak Sultan Türbesi, İshak Çelebi Türbesi, Yedi Kızlar Türbesi) yeri ve tanımı, tarihlendirmesi, mimarî özellikleri, geçirdiği onarımlar ve günümüzdeki durumları hakkında bilgiler vererek, eserlerin plan ve kesitlerini sunmaktadır. *Manisa Mevlevihanesi* adlı makalesinde⁶⁵ Saruhanoglu eseri olan Mevlevîhane'nin kitabesi (Evliya Çelebi'ye atfen) ve vakfiyesi hakkında bilgi vererek, yapının mimarî elemanları, tarih içindeki onarımları ve yapılan restorasyon hatalarını kaydetmektedir. Hakkı Acun'un *Manisa'da Türk Devri Yapıları* adlı kitabı,⁶⁶ O'nun daha önce Manisa yapılarıyla ilgili çalışmalarını

⁶¹ Karadaşman, "Manisa'da Mevlevîlik", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 1/1 (Nisan 1982), ss. 36-38.

⁶² Hakkı Acun, "Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 2/5 (Ağustos 1983), ss. 21-39.

⁶³ Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 19, 1985, ss. 127-146.

⁶⁴ Acun, "Manisa'daki Türbe Mimarisi", *Bellekten*, XLIX/195 (Aralık 1985), ss. 479-501.

⁶⁵ Acun, "Manisa Mevlevihanesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, (Aralık 1991).

⁶⁶ Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

kapsamaktadır. Eserde Saruhanoğulları yapıları (cami ve mescitler, medrese, tekke ve zaviye, türbeler, darphane, hamamlar, çeşmeler) detaylı bir şekilde işlenmekte ve bugün mevcut olmayan yapılar listesinde Saruhanoğulları'na ait bazı yapılar da (Saruhan Bey (Gurhane) Zaviyesi, Kirdeci Baba Mescidi, Revak Sultan Zaviyesi, Gülfem Hatun Mektebi) bulunmaktadır.

Garo Kürkman'ın 1986 yılında yayınlanan *Sarhan bin İshak Mangır* adlı çalışmasında,⁶⁷ II. Saruhan Bey'e ait sikke analiz edilmekte ve Saruhanoğulları'nın şeceresi verilmektedir.

Manisa tarihi denince ilk akla gelen akademisyenlerden biri olan M. Feridun Emecen'in Saruhanoğulları'na dair önemli çalışmaları vardır. *XVI. Yüzyılda Manisa Kazası* adlı kitabında⁶⁸ Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in sicillere dayalı çalışmalarına ek olarak tahrir defterleri ve diğer arşiv belgelerini⁶⁹ kullanmıştır. Eserin birinci bölümündeki Manisa ve tarihi bahsinde Saruhanoğulları devri başlığı altında Manisa'nın Saruhan Bey tarafından fethi, Saruhan Bey'in kökeni, Saruhanoğulları'nın siyasî faaliyetleri, Saruhanoğulları'nın diğer beylikler, Bizans/Latin, Osmanlı ve Timur ile münasebetleri ve Beyliğin Osmanlı'ya bağlanması muasır kaynaklar ışığında işlenmektedir. XVI. yüzyıl Manisa Mahalleleri bahsinde kökeni Saruhanoğulları dönemine dayanan 10 mahalle (Cami-i Kebir, Çarşı, Bölücek, Gûrhane, Derehamam, Zindan, Çaprazlar, Narlıca, Serâbâd ve Girdeci/Yenice) sıralanmaktadır. Şehirdeki Vakıf Müesseseleri ve Vakıflara Göre Tarihî Eserler bahsinde Saruhanoğulları'ndan kalan mescid, cami-imaret gibi yapılar hakkında bilgi verilmektedir. Feridun Emecen'in "...beyliklerin hemen hemen herhangi bir sınır değişikliğine bile uğramaksızın sancak yapıldığı..."⁷⁰ görüşü dikkate alındığında eser, Saruhanoğulları dönemi idarî taksimatı hususunda da önemli bir çalışmadır. Feridun Emecen, *Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülhazalar* adlı

⁶⁷ Garo Kürkman, "Sarhan bin İshak Mangır", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, nr. 19, İstanbul, 1986, ss.

⁶⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

⁶⁹ Feridun Emecen'in kullandığı diğer arşiv malzemesi; mühimme defterleri, maliyeden müdevver defterler, ruus defterleri, timar ve zeamet tevcih defterleri, şikayet defterleri, dahiliye-maliye nezareti arşivi, Topkapı sarayı müzesi arşivi, şer'iyye sicilleri...vb. sayılabilir.

⁷⁰ Emecen, *İlk Osmanlılar...*, s. 90.

çalışmasında⁷¹ Saruhanogullari ve Batı Anadolu Beyliklerinin idarî yapısını muasır kaynaklar ışığında tetkik ederek, Tahrir defterlerinin beyliklerin tarihî topografyaları açısından önemini açıklamakta ve Saruhan'ın şehzade sancağı oluş sürecini işlemektedir. *Saruhanogullari ve Mevlevilik* adlı çalışmasında,⁷² Mevlevîliğin Batı Anadolu beylikler dünyasında yaygınlaşmasının, Karamaogullari'nin beylikler dünyasının hâkimi olma gayesiyle ilişkisi üzerinde durulmakta ve Mevlevîliğin, beylik içinde yayılışı, Saruhanogullari siyasetinde nasıl bir yere sahip olduğu irdelenmektedir. İshak Bey döneminde Mevlevîliğin Manisa'da iyice benimsendiği kaydedilmekte, bu bağlamda Ulu Cami ve Mevlevihane'nin inşası hakkında bilgi verilmektedir. Emecen, *Saruhanogullari ve Uc Dünyası (1300-1346)* adlı çalışmasında,⁷³ ana kaynaklar ışığında uc dünyasının genel panoraması, Saruhan Bey'in kökeni ve Beyliğin ilk dönemlerini işlemektedir. Emecen'in, *Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği* adlı çalışmasında,⁷⁴ Osmanlı fetih siyasetinin genel karakteristiği, Osmanlı-Saruhanogullari ilişkileri ve beyliğin ilk defa Osmanlı hâkimiyetine giriş süreci işlenmektedir. *Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Son Direniş Devirlerinde Saruhanogullari ve Osmanlılar* adlı çalışmasında,⁷⁵ Saruhanogullari'nin beylikler dünyasındaki hâkimiyet mücadelelerindeki denge siyaseti, Saruhanoglu Beylerinin faaliyetleri, Saruhanogullari Beyliği'nin ikinci ve son defa Osmanlı hâkimiyetine giriş süreci konuları ana kaynaklar ışığında irdelenmektedir. Feridun Emecen, Saruhanogullari Beyliği'ne dair çalışmalarında Osmanlı tarihlerinde takip edilen Osmanogullari'ni merkeze oturtmak yerine Türkmen beylikleri dünyasından bir perspektif sunarak Saruhanogullari'ni işlemektedir. F. M. Emecen'in

⁷¹ Emecen, "Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", *Bellekten*, C. LX, S. 227, Nisan 1996, ss. 81-91.

⁷² Emecen, "Saruhanogullari ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 282-297.

⁷³ Emecen, "Saruhanogullari ve Uc Dünyası (1300-1346)", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 101-112.

⁷⁴ Emecen, "Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 34-41.

⁷⁵ Emecen, "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Son Direniş Devirlerinde Saruhanogullari ve Osmanlılar", *İlk Osmanlılar*, ss. 121-132. (Bu makaleler için ayrıca bkz. F. M. Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Yayınları, Manisa, 2006, ss. 17-64)

beylikle ilgili ortaya koyduğu *Saruhanogulları Beyliği* adlı kitap bölümlerinde⁷⁶ de Saruhanogulları tarihi ve kültürü bir bütün olarak görülmektedir.

Nuran Tezcan, 1994 yılında yayınlanan *Manisa Mevlevihanesi* adlı çalışmasında⁷⁷ Evliya Çelebi'nin Mevlevihane hakkındaki kayıtları ve kitabesi, Önceki çalışmalarda Mevlevihane, yapının mimarî vaziyeti, yapının bânisi, İshak Çelebi Vakfiyesinde mevlevihane, mevlevihanenin geçirdiği onarımlar, Manisa Mevlevihanesi'nin Osmanlı Mevlevihaneleri içindeki yeri konuları işlenmiştir.

Mustafa Demir'in 1997 tarihli *Saruhanogulları Devrinde Manisa İmaretları* adlı çalışmasında,⁷⁸ Saruhanogulları dönemi yapıları işlenmektedir.

1997 yılında Konstantin Zhukov'un Elizabeth A. Zachariadou'nun editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı Beyliği* adlı kitapta yayınlanan *Osmanlı, Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390)* adlı çalışmasında⁷⁹ Saruhanogulları sikkelerinin karakteristik özellikleri, Saruhan Beylerinin kısmî siyâsî faaliyetleri ve sikkeleri hakkında bilgi verilmektedir.

Ali Öngül, 1997 yılında Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan *Camiü'd-düvel'e Göre Saruhanogulları* adlı çalışmasında,⁸⁰ 17. yüzyıl müellifi Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Câmîü'd-Düvel adlı eserinde Saruhanogulları'na dair kayıtları, dipnotlarda açıklanarak verilmiştir.

1999 yılında Mehmet Çelik'in editörlüğünde H. Mustafa Eravcı ve Mustafa Korkmaz tarafından hazırlanan *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri* adlı

⁷⁶ Emecen, "Saruhan Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, ss. 143-153; "Saruhanogulları Beyliği", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, c. 11, Ed. Levent Kayapınar, Yusuf Ayönü, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 101-124.

⁷⁷ Nuran Tezcan, "Manisa Mevlevîhânesi", *Osmanlı Araştırmaları XIV*, İstanbul, 1994, ss. 185-193.

⁷⁸ Mustafa Demir, "Saruhanogulları Devrinde Manisa İmaretları", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, S. 14, 1997, ss. 60-62.

⁷⁹ Kostantin Zhukov, "Osmanlı, Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390)", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 256-262.

⁸⁰ Ali Öngül, "Câmîü'd-Düvel'e Göre Saruhanogulları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 1997, ss. 370-377.

çalışma,⁸¹ Saruhanogullari'na dair müstakil bir çalışma özelliğini haizdir. Eserin yazılma amacı; "...Saruhan Beyliğini çevreleyen diğer Batı Anadolu beylikleri ile ilgili monografik çalışmalar yapılmasına rağmen, Saruhanogullari'na dair böyle bir çalışma mevcut olmamıştır. İşte bu çalışma Saruhanogullari'na dair müstakil bir eser olup, daha önceki çalışmaların açık bıraktığı alanları mümkün oldukça tamamlamayı amaçlamaktadır."⁸² şeklinde belirtilmiştir. Eserde muasır kaynaklar, arşiv vesikaları (tapu-tahrir defterleri, vakıf defterleri) ve daha önce yapılmış araştırmalar ışığında beyliğin menşei ve kuruluşu, Saruhanogullari'nın siyasî-askerî tarihi, beyliğin sosyo-ekonomik durumu ve Saruhanogullari yapıları sistematik bir şekilde işlenmiştir. Manisa Valiliği tarafından baskısı yapılan eser, Saruhanogullari hakkında derli-toplu bir çalışmadır.

Celil Ender'in 2000 yılında yayınlanan *Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe Beylik Paraları* adlı çalışmasında⁸³ Paralar ışığında Saruhanogullari Şeceresi yapılarak, İshak Bey, Hızır Şah Bey, Orhan Bey, II. Saruhan Bey, II. İshak Bey dönemi sikkeleri ve anonim Saruhanlı sikkeleri hakkında bilgi verilmekte ve sikkelerin çözümlenmesi, çizimleri yapılmaktadır.

Mustafa Korkmaz, 2001 yılında Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayınlanan Manisa Araştırmaları'ndaki *Evkâf Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Saruhanogullari Vakıfları* adlı çalışmasında⁸⁴ evkaf defterlerinin Saruhanogullari'na dair bilgi veren diğer kaynaklar arasındaki yeri açıklanmakta, çalışma XVI. yüzyıla ait iki (1531, 1571) evkaf defterine dayanmaktadır. (BOA 398 nolu Tapu Defteri, Kuyud-ı Kadime Arşivi 544 nolu defter) Bu defterlerin araştırmacılar tarafından nasıl kullanıldığına değinen Korkmaz, Çağatay Uluçay'ın Saruhanogullari ve Eserlerine Dair Vesikalar adlı eserinde 398 nolu defterden istifade ettiğini, ancak eserde neşredilen belgelerin çoğunda yanlış okuma, eksik bırakma, divan rakamlarını atlama gibi eksiklikler konusunda araştırmacıları uyarmaktadır.⁸⁵ Çalışmada Saruhanogullari'na ait yapılar ve bu yapılar hakkında

⁸¹ H. Mustafa Eravcı ve Mustafa Korkmaz, *Saruhanogullari ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, Manisa Valiliği, Manisa, 1999.

⁸² Eravcı ve Korkmaz, s. 4.

⁸³ Celil Ender, *Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe Beylik Paraları*, Ender Nümismatik Yayınları, İstanbul, 2000.

⁸⁴ Korkmaz, "Evkâf Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Saruhanogullari Vakıfları", *Manisa Araştırmaları I*, Manisa, 2001, ss. 55-86.

⁸⁵ Korkmaz, s. 58.

defterlerdeki bilgiler aktarılmakta ve yapıların hangi Saruhan Beyi döneminde yapıldığı, bânileri ve gelirleri tablolarla gösterilmektedir. Korkmaz, Türkler’de yayınlanan *Anadolu Beyliklerinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Bir Örnek: Saruhan Beyliği* adlı çalışmasında,⁸⁶ yine aynı defterlerden Saruhanoğulları’nın sosyal yapısı hakkında bilgiler sunmakta ve Wilhelm Heyd, İsmail Galib, Kostantin Zhukov ve Garo Kürkman’ın çalışmaları ışığında Saruhanoğulları’na ait paralar hakkında bilgi vermektedir.

İsmail Onarlı’nın 2001 yılında yayınlanan *Saruhanoğulları Beyliği’nin Ulu Evliyası: Hamza Baba* adlı eserinde,⁸⁷ Hamza Baba’nın tarihî şahsiyeti ve Harezmîlerle ilişkisi irdelenmektedir. Saruhanoğulları’nın kuruluşunda Horasan Erenlerinin rolü ve Hamza Baba-Saruhan Bey ilişkisi, araştırma eserler ve söylenceler ışığında ortaya konmaya çalışılmaktadır. Onarlı, yazılı kaynaklar ve söylenceler ışığında, Saruhanoğulları döneminde tekke ve zaviyeler, Saruhanoğulları döneminde yaşayan tarihî şahsiyetler, oymak ve oba adları ile ziyaret ve adak yerlerinin listelerini vermiştir.

2002 yılında Sezai Küçük, Manisa Araştırmaları’nda yayınlanan *Manisa Mevlevîhânesi* adlı çalışmasında⁸⁸ araştırma eserler ışığında Saruhanoğulları döneminde Mevlevîhâne’nin durumu ve Manisa Mevlevîhânesi’nin diğer mevlevîhâneler arasındaki yeri hakkında kısaca bilgi vermektedir.

2004 yılında Mustafa Eravcı, *Saruhanoğulları’nın Demirci Kolunun Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik* adlı çalışmasında,⁸⁹ Saruhanoğulları’nın kuruluşu sırasında Demirci’de Saruhanoğulları hâkimiyetinin başlaması, Çuğa Bey’in Demirci merkezli egemenlik alanı, Demirci kolunun beyleri ve Demirci’de Mevlevîlik, Ankara Savaşı sonrası Osmanlı-Saruhanoğulları ilişkileri çerçevesinde Demirci kolunun durumu konuları tetkik edilmiştir.

Sencer Divitçioğlu, 2005 yılında yayınlanan *Saruhanoğlu Beyliği’nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI-XIV. Yüzyıllar)* adlı

⁸⁶ Korkmaz, “Anadolu Beyliklerinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Bir Örnek: Saruhan Beyliği”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 7, ss. 415-425.

⁸⁷ İsmail Onarlı, *Hamza Baba*, Can Yayınları, İstanbul, 2001; “Saruhanoğulları Beyliği’nin Ulu Evliyası: Hamza Baba”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 21, 2002, ss. 163-196.

⁸⁸ Sezai Küçük, “Manisa Mevlevîhânesi”, *Manisa Araştırmaları*, C. 2, Manisa, 2002, ss. 15-20.

⁸⁹ Eravcı, “Saruhanoğulları’nın Demirci Kolunun Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2004, ss. 55-63.

çalışmasında⁹⁰ Saruhanogullari'nin Orta Asya ile bağlantısı ve Saruhanogullari'nin kültürel izlerinden hareketle Saruhanogullari'nin kökeni meselesi işlenmektedir.

Mehmet Karakuyu'nun 2007 yılında yayınlanan *Manisa Şhrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi* adlı çalışması,⁹¹ Manisa şhrindeki mahallelerin alan ve isim olarak tarihsel gelişimini ve değişimini ortaya koymaktadır. Saruhanogullari döneminde var olan 14 mahallenin adları ve alanları arşiv kaynakları ile araştırma eserlerden faydalanılarak işlenmekte ve dönemin mahalleleri topografik bir harita üzerinde gösterilmektedir. Çalışmada Saruhanogullari döneminde var olan 14 mahallenin 21. yüzyıla kadarki isim değişiklikleri tetkik edilerek bu 14 mahalle üzerinde bugün 18 mahallenin bulunduğu tablo ile gösterilmektedir.

Rasih Erkul'un 2008 yılındaki *Demirci Mevlevihanesi ve Saruhanlılarda Mevlevilik* adlı çalışmasında⁹² Mevleviliğin Batı Anadolu'da yayılması ve Manisa Mevlevihanesi'nin Mevlevilikteki yeri konuları işlenmektedir.

2000'li yıllarda Saruhanogullari üzerine yapılan bu çalışmalar yanında biri 2002 yılında Celal Bayar Üniversitesi, diğeri 2004 yılında Fırat Üniversitesi'nde olmak üzere Saruhanogullari üzerine iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Süleyman H. Yakut tarafından hazırlanan *Saruhanogullari Beyliğı* adlı yüksek lisans tezi⁹³ dört bölümden oluşmakta olup, kısmen muasır kaynaklar ve arşiv belgeleri ile araştırma eserlere dayanmaktadır. Tezin birinci bölümünde Saruhanogullari'nin menşei ve Manisa'nın fethinden evvel bölgedeki faaliyetleri, ikinci bölümünde Saruhanogullari'nin siyasî tarihi, üçüncü bölümünde Saruhanogullari'nin Bizans, Latin, Osmanlı ve diğeri Türk Beylikleriyle ilişkileri, dördüncü bölümünde ise, beyliğin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı işlenmiştir. Yasemin Gedik tarafından hazırlanan *Saruhanogullari Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasi Teşekkülü* adlı yüksek lisans tezi⁹⁴ araştırma eserlere dayanan üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Manisa İlinin kuruluşu,

⁹⁰ Sencer Divitçioğlu, "Saruhanoglu Beyliğı'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI.-XIV. Yüzyıllar)", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 8/33 (Ağustos-Eylül-Ekim 2005), ss. 287-297.

⁹¹ Mehmet Karakuyu, "Manisa Şhrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 2, 2007, ss. 1-20.

⁹² Rasih Erkul, "Demirci Mevlevihanesi ve Saruhanlılarda Mevlevilik", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Konya, 2008, ss. 129-134.

⁹³ Süleyman H. Yakut, *Saruhanogullari Beyliğı*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2002.

⁹⁴ Yasemin Gedik, *Saruhanogullari Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasi Teşekkülü*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2004.

tarihçesi, adının kaynağı, ilin yerleşim alanı ve beyliğin siyasî tarihi; ikinci bölümde Saruhanoğulları'nın idarî, ekonomik ve askerî yapısı; üçüncü bölümde Saruhanoğlu yerleşimleri, kültürel faaliyetler ve mevlevîlik konuları işlenmiştir.

Saruhanoğulları'na dair çalışmalar, 2010'lu yıllarda da devam etmiştir. 2010 yılında Anıl Yılmaz ve Halil Kocaman tarafından hazırlanan *Manisa Darphanesi: İsimlendirme, Yapısal Analiz ve İşlevi Hakkında Değerlendirmeler* adlı çalışmada⁹⁵ Saruhanoğulları döneminden kalan ve darphane olarak adlandırılan yapının isimlendirmesi, araştırma eserler ışığında yeniden işlenmekte, yapının geçirdiği onarımlar ve restorasyon hataları tetkik edilmektedir. Yapının tamamen ortaya çıkarılması amacıyla yapılan son kazı çalışması (Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun, 25.12.2009-242 no'lu kararı ile 16 Ağustos - 3 Eylül 2010 tarihleri arasında kazısı) hakkında bilgi verilmekte ve kazıda elde edilen veriler ışığında yapının darphane değil, zaviye olmasının daha makul olduğu iddia edilmektedir. Çalışmada yapının kazı öncesi ve sonrasına ait 27 fotoğrafı ve yapının mimarî özelliklerini gösteren 11 çizim bulunmaktadır.

Sevinç Gök Gürhan'ın 2011 yılında Manisa Belediyesi'nce yayınlanan *Bir Seramik Defnesinin Öyküsü Saruhanoğlu Beyliği'nin Mirası Manisa Gülgün Hatun Hamamı Seramikleri* adlı çalışmasında,⁹⁶ Saruhanoğulları Dönemi ve Gülgün Hatun Hamamı hakkında bilgi verilmekte ve bulunan seramikler sistematik olarak tanıtılmaktadır. Çalışmada, buluntulara ait birçok çizim bulunmaktadır.

Gürol Pehlivan'ın 2011 yılında Sufî Araştırmalarında yayınlanan *M. Nuri Yörükoğlu'na Göre Manisa'da Tarikatlar ve Tekkeler* adlı çalışmasında,⁹⁷ Saruhan Beyleri ve devlet adamları ile Saruhanoğulları döneminde Mevlevîlik hakkında bilgiler bulunmaktadır. Pehlivan'ın 2012 yılında hazırladığı *Manisa Şehrinde Evliya Kültü* adlı eser,⁹⁸ şehirde evliya kültürünün oluşumu ve yerleşmesi kapsamında Saruhan Beyleri, Saruhan devlet adamları,

⁹⁵ Anıl Yılmaz ve Halil Kocaman, "Manisa Darphanesi: İsimlendirme, Yapısal Analiz ve İşlevi Hakkında Değerlendirmeler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi, S. 22, 2010, ss. 123-156.

⁹⁶ Sevinç Gök Gürhan, *Bir Seramik Defnesinin Öyküsü Saruhanoğlu Beyliği'nin Mirası Manisa Gülgün Hatun Hamamı Seramikleri*, Manisa Belediyesi Yayını, Manisa, 2011.

⁹⁷ Gürol Pehlivan, "M. Nuri Yörükoğlu'na Göre Manisa'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Sûfi Araştırmaları*, C. 2, S. 4, Manisa, 2011, ss. 11-56.

⁹⁸ Pehlivan, *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2012.

dönemin mutasavvıfları ve din adamları hakkında biyografiler sunmakta ve Saruhanogullari'ndan kalma ziyaret yerleri hakkında bilgi vermektedir. Eserde, Saruhanogullari döneminde yaşamış devlet adamları ve din adamları ile ziyaret yerleri hakkındaki menkıbeler, inanç anıları ve efsaneler aktarılmaktadır.

Mehmet Akif Ceylan'ın 2013 yılında yayınlanan *Manisa'da Tarihî Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri* adlı çalışmasında,⁹⁹ Saruhanogullari döneminde var olan köprüler (Koyun Köprüsü, Kapulu Köprü, Karamanizade Mehmed Efendi Köprüsü/Karaman Köprüsü) işlenmektedir.

2014 yılında İsa Çelik'in *Manisa Kentinde Tarihi Turizm* adlı çalışmasında,¹⁰⁰ Manisa şehrinin Saruhanogullari dönemi yerleşim özellikleri ve Saruhanoglu yapılarının şehrin tarihî turizmine katkıları ele alınmaktadır.

Kadir Keskin'in 2014 yılında yayınlanan *Manisa'da Vakıf İzleri ve İz Bırakanlar* adlı çalışmasında,¹⁰¹ Saruhanogullari dönemi cami ve mescitleri, İshak Bey Külliyesi, Hızır Paşa Vakıfları, Saruhanoglu Türbeleri ve Yatırları işlenmiştir.

Sema Gündüz Küskü'nün 2014 yılında yayınlanan *Türk Dönemi Manisa Kenti ve Düşündürdükleri* adlı çalışmasında,¹⁰² araştırma eserler ışığında Saruhanogullari döneminde idarî, dinî ve sosyal yapılar ile bânileri ve Saruhanogullari dönemi külliyesi hakkında bilgi verilmekte ve Saruhanogullari külliyesi Manisa kent planında gösterilmektedir.

Son olarak M. Akif Erdoğan ve Ömer Bıyık tarafından hazırlanan ve 2014 yılında Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Defter-i Evkâf-ı Liva-i Saruhan* adlı eser,¹⁰³ III. Murad'ın saltanatında hazırlanarak Saray'a sunulan (1577) Saruhan Sancağı vakıflarıyla ilgili vakıf defterinin hem tıpkıbasımı hem de transkripsiyonudur. Saruhanogullari dönemi yapıları ile alakalı olarak çalışmalarda kullanılan bu defterin tam metninin neşri, Saruhanogullari'na dair daha sonra yapılacak çalışmalar için

⁹⁹ Mehmet Akif Ceylan, "Manisa'da Tarihî Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3, 2013, ss. 22-61.

¹⁰⁰ İsa Çelik, "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", *Yeni Fikir*, C. 2, S. 3, 2014, ss. 32-46.

¹⁰¹ Kadir Keskin, *Manisa'da Vakıf İzleri ve İz Bırakanlar*, Manisa İl Özel İdaresi, Manisa, 2014.

¹⁰² Sema Gündüz Küskü, "Türk Dönemi Manisa Kenti ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, C. 9/10, 2014, ss. 639-656.

¹⁰³ *Defter-i Evkâf-ı Liva-i Saruhan*, Haz. M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

önemlidir. Eserin giriş kısmında Saruhanoğulları'nın siyasî tarihi kısaca işlenerek, dönemin yapıları tanıtılmıştır.

Anadolu Beylikleri ve Batı Anadolu Tarihi çalışmalarında da Saruhanoğulları'na dair bir bölüm bulunmakta ve bu bölümler de muasır kaynaklar ve araştırma eserlere dayanmaktadır. Saruhanoğulları'na dair araştırmalarda sıklıkla kullanılan beylikler tarihi çalışmaları şunlardır: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*¹⁰⁴; *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*¹⁰⁵; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*¹⁰⁶; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*¹⁰⁷; Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*.¹⁰⁸

Manisa Tarihi'ne dair içeriklerine bu çalışmada değinmediğimiz eserlerde de Manisa'nın bütüncül tarihi içerisinde Saruhanoğulları hakkında bilgi verilmektedir.

Saruhanoğulları'nın siyasî ve kültürel faaliyetleri hakkında Ansiklopedik eserlerde de önemli maddeler bulunmaktadır. Saruhanoğulları konusunda ilk derli toplu ciddi makalenin Çağatay Uluçay'ın İslâm Ansiklopedisi'nde yayınlanan *Saruhanoğulları*¹⁰⁹ maddesi olduğu göz önüne alındığında ansiklopedik eserlerin Saruhanoğulları araştırmaları içerisindeki önemi anlaşılmaktadır. Bu eserler arasında; Ahmet Şimşirgil'in Türkler'deki *Saruhanoğulları Beyliği*;¹¹⁰ Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde Feridun Emecen'in *Saruhanoğulları*;¹¹¹ M. Baha Tanman'ın *Saruhanoğulları (Mimari)*;¹¹² Barihüda Tanrıkorur'un *Manisa Mevlevihanesi*¹¹³ adlı makaleleri ve

¹⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1969.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

¹⁰⁶ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

¹⁰⁷ Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, KATÜ Matbaası, Trabzon, 2001.

¹⁰⁸ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV. - XV. Yüzyıl (1300-1453)*, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁰⁹ Uluçay, "Saruhanoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1964, C. 10, ss. 239-244.

¹¹⁰ Ahmet Şimşirgil, "Saruhanoğulları Beyliği", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. VI, ss. 787-792.

¹¹¹ Emecen, "Saruhanoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2009, C. 36, ss. 170-173.

¹¹² M. Baha Tanman, "Saruhanoğulları (Mimari)", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2009, C. 36, ss. 173-174.

¹¹³ Barihüda Tanrıkorur, "Manisa Mevlevihanesi", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2003, C. 28, ss. 1-3.

Elizabeth Zachariadou'nun Encyclopedia of İslam'daki *Sarukhan*¹¹⁴ adlı makalesi sayılabilir.

Son olarak Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin 5-7 Kasım 2015 tarihinde düzenlediği *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu – IV: Saruhanogullari Beyliği* adlı sempozyum, Saruhanogullari dönemine dair bildirilerin sunulduğu bir etkinlik olmuştur.¹¹⁵ Bu sempozyumda Saruhanogullariyla ilgili toplam otuz üç bildiri sunulmuş olup bildiriler genel olarak beyliğin siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel yönlerine odaklanmıştır.

SONUÇ

Çalışmada 1911 yılından günümüze kadar Saruhanogullari'yla ilgili 18 kitap, 2 tez ve 48 makale olmak üzere toplam 68 adet eser, içerik olarak verilmiştir. Arastirmaların yıllar içindeki dağılımına bakıldığında 1940'larda Manisa Halkevi'nin çalışmalara katkısı açıkça görülmektedir. 1980'lerden günümüze çalışmaların bir ivme yakaladığı görülmektedir. Bu ivmede akademisyenlerin konuya yönelmeleri, Manisa Valiliği ve Celal Bayar Üniversitesi'nin çalışmaları desteklemesinin etkisi vardır. (Çalışmaların yıllara göre dağılımı için bkz. Tablo-1)

Arastirmaların genel olarak muasır kaynaklara dayandığı görülmekle birlikte, Bizans/Latin kaynaklarının çok az arastirmada kullanıldığı tespit edilmiştir. Saruhanogullari Beyliğinin kurulduğu coğrafya göz önüne alındığında bu durumun bir eksiklik olduğu görülmektedir.

Arastirmaların içerdikleri konuların dağılımına bakıldığında arastirmaların, beyliğin Mimarî Yapısı ve Siyasî Yapısı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. (Arastirmalarda konuların işleniş sıklığı için bkz. Tablo-2)

Çalışma sonucunda Saruhanogullari Beyliği ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların genel özellikleri ortaya konulmuş ve bu suretle Saruhanogullari hakkında çalışma yapacak arastirmacılara konu ile ilgili bir envanter çıkarılmıştır.

¹¹⁴ Elizabeth Zachariadou, "Sarukhan", *The Encyclopedia of Islam*, Brill, 1997, C. IX, s. 69.

¹¹⁵ "Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu – IV: Saruhanogullari Beyliği" adlı sempozyumun bildiri özetleri için bkz. <http://basin.cbu.edu.tr/ebulten/bildiri/files/assets/basic-html/page-1.html> (26.11.2107).

KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı (1983), "Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)", *Manisa, Manisa Turizm Derneği*, 2/5 (Ağustos), ss. 21-39.
- ACUN, Hakkı (1985), "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 19, ss. 127-146.
- ACUN, Hakkı (1985), "Manisa'daki Türbe Mimarisi", *Belleten*, XLIX/195 (Aralık), ss. 479-501.
- ACUN, Hakkı (1991), "Manisa Mevlevihanesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, (Aralık).
- ACUN, Hakkı (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara.
- AHMET EFLAKÎ (1953), *Ariflerin Menkıbeleri (Menâkıbü'l-Ârifîn) I, II*, Çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- AHMED TEVHİD (1911), "Saruhan Oğulları", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Ahmet İhsan ve Şurekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Teşrinievvel 1327(14 Ekim 1911), S. 10, ss. 615-619.
- AHMEDÎ, *İskender-nâme*, haz. Yaşar Akdoğan, www.kulturturizm.gov.tr e-kitap.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- AKYURT, M. Yusuf (1943), *Resimli Türk Abideleri, cild 9, Manisa Şehri Saruhan ve Osmanlılar Devri Mebani ve Kitabeleri*, Manisa, (TTK Kütüphanesi, Y/0603).
- ÂŞIK PAŞAZÂDE (1992), *Tevârih-i Âl-i Osman*, Çev. Atsız, MEB Yayınları, İstanbul.
- BAYÇIN, Nazmi (1945), "Manisa'da Dokumacılık", *Gediz*, C. 8, S. 86, ss. 7-9.
- BERKÖZ, Haydar (1937), "Saruhanoğulları", *Gediz*, S. 1-7.
- BİLGİ, Nejdet (2013), "Manisa Tarihi Araştırmaları", *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Haz. Ünal Şenel, Nejdet Bilgi, Ferhat Berber, Manisa, ss. 9-16.
- BİLGİN, İlhami (1983), "Manisa Saruhan Bey Türbesi ve Zaviyesi", *Manisa, Manisa Turizm Derneği*, 2/4, ss. 41-54.
- Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora)*(2013), Haz. Şahin Kılıç, İthaki Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Mehmet Akif (2013), "Manisa'da Tarihî Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3, ss. 22-61.

- ÇELİK, İsa (2014), "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", *Yeni Fikir*, C. 2, S. 3, ss. 32-46.
- Defter-i Evkâf-ı Liva-i Saruhan* (2014), Haz. M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DEMİR, Mustafa (1997), "Saruhanogullari Devrinde Manisa İmaretleri", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, ss. 60-62.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (2005), "Saruhanoglu Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI.-XIV. Yüzyıllar)", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 8/33, ss. 287-297.
- DUKAS (1956), *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul. Eserin diğer bir çevirisi: Mikhael Doukas (2008), *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, İstanbul.
- EL-ÖMERİ, İbn Fazlullah (1929), *Mesalikü'l-ebzar fi Memâliki'l-emsar*, (Anadolu İle İlgili kısmı Yay. F. Taeschner), Leipzig. Türkçe Tercümesi: Yaşar Yücel (1991), "Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri", *Anadolu Beylikleri Hakkında Arastirmalar I*, TTK Yayınları, Ankara.
- EL-ÖMERİ, İbn Fazlullah (1988), *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- EMECEN, Feridun M. (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara.
- EMECEN, Feridun M. (1995), "Saruhanogullari ve Mevlevîlik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, ss. 282-297.
- EMECEN, Feridun M. (1996), "Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", *Bellekten*, C. LX, S. 227, ss. 81-91.
- EMECEN, Feridun M. (1997), "Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 34-41.
- EMECEN, Feridun M. (2006), *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Yayınları, Manisa.
- EMECEN, Feridun M. (2009), "Saruhanogullari", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 36, ss. 170-173.
- EMECEN, Feridun M. (2010), "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Son Direniş Devirlerinde Saruhanogullari ve Osmanlılar", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 121-132.

-
- EMECEN, Feridun M. (2010), "Saruhanogulları ve Uc Dünyası (1300-1346)", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 101-112.
- EMECEN, Feridun M. (2010), *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- EMECEN, Feridun M. (2015), "Saruhan Beyliği'nin Kurucusunun Kimliği Meselesi Üzerine Notlar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanogulları Beyliği Bildiri Özetleri*, Manisa.
- EMECEN, Feridun M. (2016), "Saruhan Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 143-153;
- EMECEN, Feridun M. (2017), "Saruhanogulları Beyliği", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, c. 11, Ed. L. Kayapınar, Y. Ayönü, Siyer Yayınları, İstanbul, ss. 101-124.
- ENDER, Celil (2000), *Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe Beylik Paraları*, Ender Nümismatik Yayınları, İstanbul.
- ERAVCI, H. Mustafa ve KORKMAZ, Mustafa (1999), *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, Manisa Valiliği, Manisa.
- ERAVCI, Mustafa (2004), "Saruhanogulları'nın Demirci Kolunun Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 55-63.
- ERİNÇ, Zekiye (1937), "Manisa'nın Muhtelif Devirlerde Tarihi Kıymeti Haiz Olan Eserleri", *Gediz*, C. 1, S. 3, ss. 13, 14.
- ERSOY, Halit (1941), "Saruhanogulları ve Gurhane Türbesi veya (Saruhan Bey Türbesi)", *Gediz*, C. 5, S. 54, ss. 5, 6.
- ERSOY, Halit (1942), "Ulu Cami", *Gediz*, C. 5, S. 55, 56.
- GEDİK, Yasemin (2004), *Saruhanogulları Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasî Teşekkülü*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Gediz* (1938), "Manisa Tarihi Üzerinde Araştırmalar II", C. 2, S. 16, ss. 5, 6.
- GEORGES PACHYMERES (1984), *Relations Historiques I, II, III*, Ed. Albert Failler, Vitalien Laurent, Paris. Eserin kısmî Türkçe çevirisi: *Bizanslı Gözüyle Türkler* (2009), Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- GÖK GÜRHAN, Sevinç (2011), *Bir Seramik Definesinin Öyküsü Saruhanolu Beyliği'nin Mirası Manisa Gülgün Hatun Hamamı Seramikleri*, Manisa Belediyesi Yayını, Manisa.
-

- GÖKÇEN, İbrahim (1938), "Ulu Cami ve Medresesi", *Gediz*, C. 2, S. 14, ss. 7, 8.
- GÖKÇEN, İbrahim (1940), "M. Çağatay Uluçay Saruhanogullari ve Eserlerine Dair Vesikalar, Manisa Halkevi Yayinlarindan, Resimli Ay Matbaasi, İstanbul, 1940", *Gediz*, C. 6, S. 62(ss. 11-13), S. 64 (ss. 11-13).
- GÖKÇEN, İbrahim (1946), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicrî 954-1060) Kitap: I*, Marifet Basımevi, İstanbul.
- GÖKÇEN, İbrahim (1950), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060, Miladî 1650'den Sonra) Kitap: II*, Marifet Basımevi, İstanbul.
- GÜNDÜZ KÜSKÜ, Sema (2014), "Türk Dönemi Manisa Kenti ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, C. 9/10, ss. 639-656.
- HALİL EDHEM, *Garbî Anadolu'da Selçukîlerin Vârisleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1926.
- IOANNES KANTAKUZENOS (1828), *Historiarum*, Haz. Ludovici Schopeni, C. 1-4, CSHB, Bonn.
- İBN BATUTA (2000), *İbn Batuta Seyahatnamesi*, C. I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İBN BIBİ (1996), *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname) I, II*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- JOSEPH VON HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I-X, 1827-1835 (Eserin Türkçe tercümesi: *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-XVI, haz. M. Çevik, E. Kılıç, İstanbul, 1983-1986).
- KALKAŞANDÎ (1915), *Subhu'l-A'sâ fi Snaati'l-İnşâ*, C. VIII, Daru'l-Kütübü's-Sultaniyye, Kahire.
- KARADANIŞMAN, Keşfi (t.y.), *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa Turizm Derneği.
- KARADANIŞMAN, Keşfi (1982), "Manisa'da Mevlevîlik", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 1/1, ss. 36-38.
- KARAKUYU, Mehmet (2007), "Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 2, ss. 1-20.
- KESKİN, Kadir (2014), *Manisa'da Vakıf İzleri ve İz Bırakanlar*, Manisa İl Özel İdaresi, Manisa.
- KOCA, Salim (2001), *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, KATÜ Matbaası, Trabzon.
- KÖKLÜ, Nusret (1967), *Dünkü Manisa'dan Resimler*, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara.
- KÖKLÜ, Nusret (1970), *Dünkü Manisa I, II*, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara.

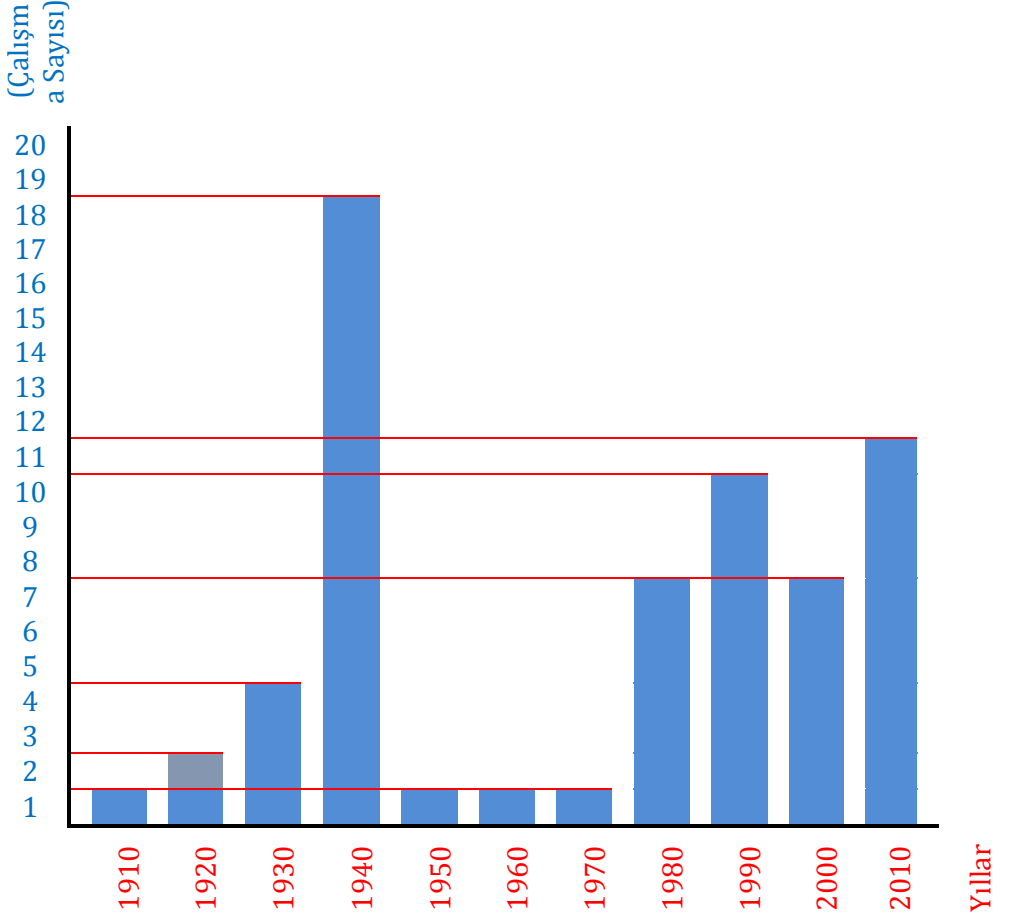
- KÖKLÜ, Nusret (1983), "Saruhanlı'lar Devrinde Manisa", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, 2/4 (Nisan), ss. 22-40; 2/5 (Ağustos), ss. 40-65.
- KÖKLÜ, Nusret (2000), "Manisa ve Manisalılık ile Fetih Şenlikleri ve Üç Şehidimiz", *Manisa*, Manisa Turizm Derneği, S. 19, ss. 3-14.
- KÜÇÜK, Sezai (2002), "Manisa Mevlevîhânesi", *Manisa Araştırmaları*, C. 2, Manisa, ss. 15-20.
- LAONIKI CHALCOCONDYLAE ATHENIENSIS (1615), *Historia*, *Historiae Byzantinae Scriptores Tres*, Apud Petrum de la Rouiere.
- LINDNER, Rudi Paul (2000), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- MAKRİZÎ (1997), *Kitab es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut. (Eserin Beylikler hakkındaki kayıtları için bkz. Cüneyt Kanat (1991), *Makrizi'nin Kitab es-Suluk'unda Osmanlılar, Karamanoğulları ve Batı Anadolu Beylikleri İle İlgili Kayıtlar*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir)
- MUTAF, Abdülmecid (1995), "Şehir Tarihçiliği Açısından; Manisa'nın Arşiv Kaynakları", *Manisa*, Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, S. 9/Haziran, ss. 25-28.
- NIKEPHOROS GREGORAS (1829-1855), *Byzantina Historia*, Haz. L. Schopeni, I. Bekkeri, C. I, II, III, CSHB, Bonn. Eserin kısmî tercümesi için bkz. Yanko İskender Huci (1910), "Şehzade Halil'in Sergüzeşti", (Gregoras'tan Tercüme) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Ahmet İhsan ve Şurekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Teşrinievvel 1326 (14 Ekim 1910), C. 1, S. 4, ss. 239-252.
- ONARLI, İsmail (2001), *Hamza Baba*, Can Yayınları, İstanbul.
- ONARLI, İsmail (2002), "Saruhanlı Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 21, ss. 163-196.
- ÖNEY, Gönül (2007), *Beylikler Devri Sanatı XIV. - XV. Yüzyıl (1300-1453)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÖNGÜL, Ali (1997), "Câmiü'd-Düvel'e Göre Saruhanlı Beyliği", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, ss. 370-377.

- PEHLIVAN, Gürol (2011), "M. Nuri Yörükoğlu'na Göre Manisa'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Süfi Arastirmalari*, C. 2, S. 4, Manisa, ss. 11-56.
- PEHLIVAN, Gürol (2012), *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir.
- RAMON MUNTANER (2000), *Chronicle*, İngilizceye Çev. Lady Goodenough, Inparentheses Publications Catalan Series, Cambridge-Ontario.
- SUNU, Yıldız (1943), "Namaz Gecesi", C. 6, S. 64, s. 9.
- ŞEN, Müslime (1996-1997), "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Arastirmalari Dergisi*, C. II, S. 6-7, ss. 147-156.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet (2002), "Saruhanogullari Beyliği", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, ss. 787-792.
- ŞÜKRULLAH (1947), *Behçetü't-Tevârih*, Çev. N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- TANMAN, M. Baha (2009), "Saruhanogullari (Mimari)", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 36, ss. 173-174.
- TANRIKORUR, Barihüda (2003), "Manisa Mevlevihanesi", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 28, ss. 1-3.
- TEZCAN, Nuran (1994), "Manisa Mevlevîhânesi", *Osmanlı Arastirmalari XIV*, İstanbul, ss. 185-193.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1940), *Saruhan Oğullari ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H. - 1220 H.)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1941), "Manisa Tarihine Dair Düzeltmeler", *Gediz*, C. 4, S. 46, ss. 5-7.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1941), "Evliya Çelebi ve Manisa", *Gediz*, C. 4, S. 47, ss. 5, 6.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1942), "Manisa'nın En Eski İki Adeti [Namaz Gecesi ve Mesir]", *Gediz*, C. 5, S. 57, ss. 6, 7.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1943), *Yunus'un Mezarı*, Gediz Basımevi, Manisa.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1944), "Manisa Tarihinin Türkler Devri Kaynaklarına Dair Düşünceler", C. 6, S. 71, ss. 1, 2.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1945), "Saruhanogullari Tarihi Üzerinde Bazı Düşünceler", *Gediz*, C. 7, S. 78, ss. 11, 12.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1945), "Manisa Kazaları Tarihi Yazılırken Başvurulacak Kaynaklar", *Gediz*, C. 7, S. 82, s. 4.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1945), "Manisa'nın Bizanslılardan Alınışının 632nci Yıldönümü Münasebeti İle", *Gediz*, C. 8, S. 86, ss. 2, 3.

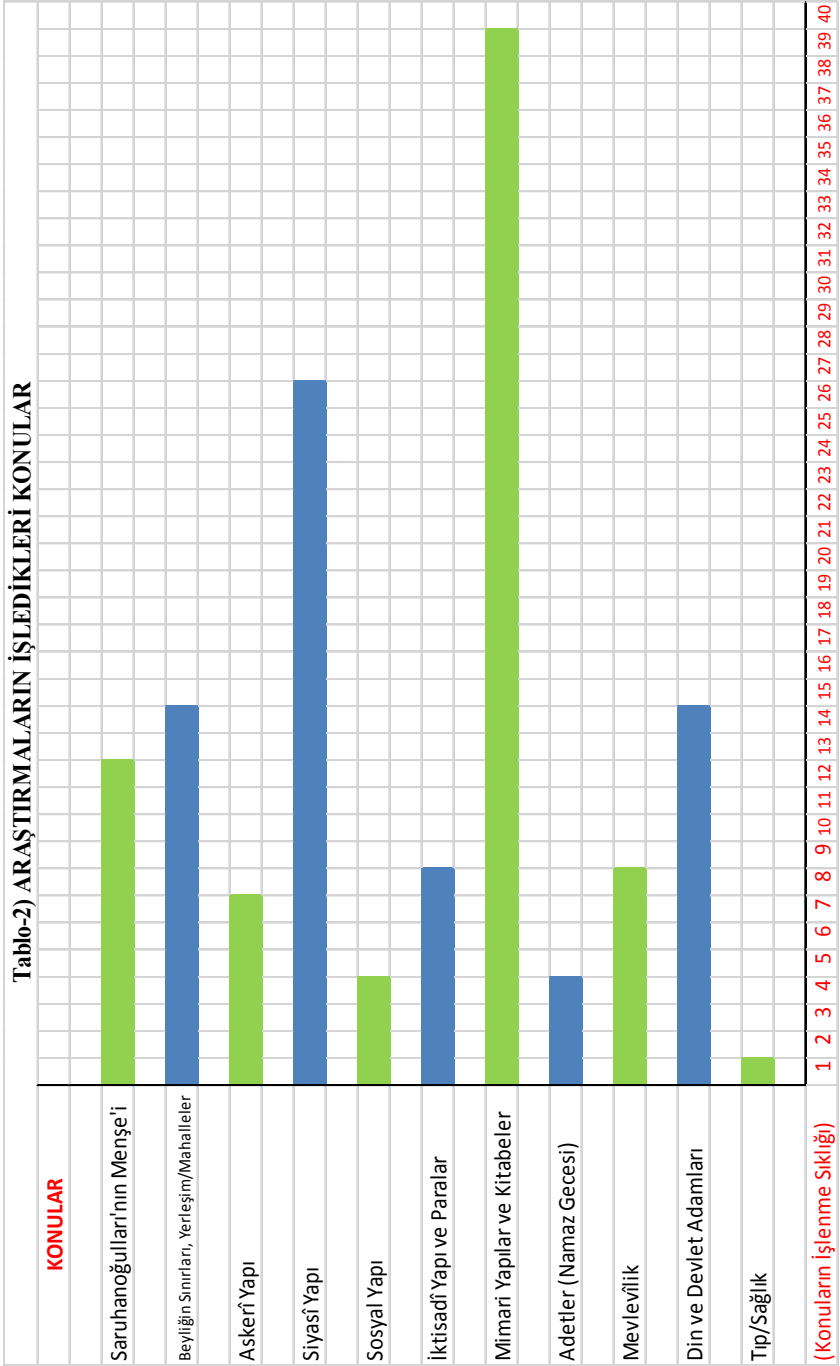
- ULUÇAY, M. Çağatay (1946), *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1964), "Saruhanogulları", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, C. 10, ss. 239-244.
- ULUÇAY, Çağatay ve GÖKÇEN, İbrahim (1939), *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1929), *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Mentese, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1969), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÜNVER, A. Süheyl (1942), "XIV. Asırda Saruhanlıların Türk Tababetine Hizmetleri ve Yakuphan Namına Tercüme Edilen Bahname", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, S. 19-20, ss. 34-37.
- YAKUT, Süleyman H. (2002), *Saruhanogulları Beyliği*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa.
- YILMAZ, Anıl ve KOCAMAN, Halil (2010), "Manisa Darphanesi: İsimlendirme, Yapısal Analiz ve İşlevi Hakkında Değerlendirmeler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi, S. 22, ss. 123-156.
- YÜCEL, Yaşar (1991), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK Yayınları, Ankara.
- ZACHARIADOU, Elizabeth (1997), "Sarukhan", *The Encyclopedia of Islam*, Brill, C. IX, s. 69.
- ZHUKOV, Kostantin (1997), "Osmanlı, Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390)", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 256-262.
- ZINKEISEN, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, I-VII, Hamburg, 1840-1863 (Eserin Türkçe tercümesi: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011)

EKLER

Tablo-1) SARUHANOGULLARI BEYLIGI HAKKINDA YAPILAN CALISIMLARIN YILLARA GORE DAGILIMI

Tablo-2) ARAŞTIRMALARIN İŞLEDİKLERİ KONULAR

PAUL TİLLİCH'İN VAHİY ANLAYIŞI

Habib ŞENER*

ÖZ

Tanrı'nın insanlara emir ve yasaklarını bildirmesi anlamına gelen vahiy kavramı özellikle ilâhî dinlerde merkezî bir konumda yer almaktadır. Düşünce tarihinde birçok filozof vahiy ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Paul Tillich, vahiy kavramının yanlış bir anlamda kullanıldığını düşünmektedir. Tillich'e göre vahiy, ilâhî konular veya ahlâkî normlar hakkında peygamberlere bildirilen bilgi değildir. Vahiy bilgisi doğrudan ya da dolaylı olarak Tanrı'nın bilgisidir ve bundan dolayı o analogik ya da semboliktir. Tillich, vahiy özgün ve bağımlı olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Özgün vahiy peygamberlere özgüdür. Bağımlı vahiy ise her insanın hayatında sürekli olarak yer almaktadır. Bundan dolayı Tanrı'nın sözü Kutsal Kitaplar ile sınırlandırılmamalıdır. Tillich, vahiyyle bağlantılı olarak vecd ve mucize hakkındaki görüşlerini de açıklamaktadır. Çünkü vahiy ancak vecd ve mucize bağintısında gerçekleşmektedir. Bunlara ek olarak Tillich, vahiy tarihinin başta Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere dinlerin tarihi olmadığını ifade etmektedir. Bu makalede yirminci yüzyılın en önemli varoluşçu filozoflarından olan Paul Tillich'in vahiy anlayışı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Kutsal Ruh, Peygamber, Vahiy, Paul Tillich.

PAUL TILLICH'S UNDERSTANDING OF REVELATION

ABSTRACT

The concept of revelation, which means that God declares orders and prohibitions to mankind, is in a central position, especially in divine religions. In the history of thought many philosophers have expressed their views on revelation. Paul Tillich thinks that the concept of revelation is used in the wrong sense. According to Tillich, revelation is not the knowledge that is reported to prophets about divine issues or moral norms. The knowledge of revelation is the knowledge of God, directly or indirectly, and therefore it is analogical or symbolic. Tillich, divides revelation into two parts, original and dependent. The original revelation belongs to the prophets. Dependent revelation is constantly taking place in every person's life. Therefore, God's word should not be limited to the Holy Scriptures. Tillich explains his views on ecstasy and miracles in connection with revelation. Because revelation only takes

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi, (habibsener@gmail.com)

place in the ecstasy and miracle correlation. In addition, Tillich states that the history of revelation is not the history of religions, especially of Judaism and Christianity. In this article, the understanding of revelation of Paul Tillich, who is one of the most important existentialist philosophers of the twentieth century will be examined.

Key Words: *God, Holy/Divine Spirit, Prophet, Revelation, Paul Tillich.*

Giriş

Sözlükte gizlice bildirmek, işaret,¹ hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, ilham etmek anlamına gelen vahiy,² kavram olarak peygambere gelen ilâhî kelimeler ve haber demektir. Tanrı; kendi varlığı, sıfatları, iradesi vb. hakkındaki temel bilgileri insanlığa peygamberler aracılığıyla bildirmiştir.³ Genel anlamda Tanrı'nın insanlarla bağlantıya geçmesini ifade eden vahiy, Tanrı veya ilâhlık kavramlarına sahip hemen hemen her dinde bulunmaktadır. İlkel kabile dinlerinde vahiy, ruhlar âlemiyle irtibat kurma esasına dayanmaktadır. Bu şekliyle vahyin konusu tabiatüstü gücün kullanılmasını sağlayan bir bilgidir. Peygamber geleneğine dayanan dinlerde ise vahiy, Tanrı'nın insanlarla şifahî veya ilhamî iletişimi şeklinde kabul edilmiştir.⁴

Vahiy, Hinduizm ve Zerdüştilik'te de yer almıştır. Bazı Hindu ekollerinde vahye dayanan kutsal metnin yardımı olmadan hakikatin bilgisine gerçek anlamda ulaşamayacağı kabul edilmiştir.⁵ Vahiy asıl olarak ilâhî dinlerde ön plana çıkmıştır. Yahudilik'te vahiy gizli ve bilinmeyen Tanrı'nın kendisini insanlara bildirmesi şeklinde anlaşılmıştır. Vasitasız konuşma, teofani, müşahede, rüya vb. şekillerde Tanrı kendini izhar etmiştir. Hıristiyan teolojisinde ise vahiy, İsa Mesih'ten önceki vahiyler ve İsa Mesih'te gerçekleşen olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İsa Mesih'ten önceki vahiyler; ilk insanlara gelen vahiy, Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub'a gelen vahiy ve Hz. Musa'ya gelen vahiy şeklinde üç kısımda ele alınmıştır.

¹ Ali İbn Muhammed Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitâbu't-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 248.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 440.

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 883.

⁴ Muhammet Tarakçı, "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 443.

⁵ Tarakçı, s. 443.

Buna göre, Tanrı; Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. Musa ile sadece vahiy anında iletişim kurmuştur. Yani İsa Mesih'ten öncekilere gelen vahiy, vahyi alan kişinin maddî varlığından farklıdır. Buna göre peygamberlerin vahye bağlı sözleri Tanrı kelâmı, vahye dayanmayan sözleri ise kendi sözleri olarak nitelendirilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak İsa Mesih'e gelen vahiyde ise vahiy ile vahyi alan kişinin maddî varlığı birbirinden ayrı değildir. Vahiy görevi İsa Mesih'in hayatının her anını kapsamakta ve onun bütün yaşamı vahyin kapsamına girmektedir.⁶ Bundan dolayı Yeni Ahit yazarları, vahyi İsa Mesih halinde ve onun aracılığıyla Tanrı'nın öz-iletişimi olarak görmüşlerdir. Bu iletişim tarihte Tanrı'nın en yüce, en son, değiştirilemez ve aşılmaz kendini açığa vurması olarak kabul edilmiştir.⁷

İslâm dinine göre, Allah'ın peygamberlere vahyetmesi ilk insan Hz. Âdem'le başlamış ve son peygamber Hz. Muhammed'e kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber'e gelen vahye dair birtakım bilgilerin bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler dışında, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın annesi gibi⁸ bazı insanlara da vahiy gönderildiği belirtilmektedir.⁹ Bu noktada Hz. Musa'nın annesine yapılan vahyin, peygamberlere yapılan vahiy değil de seçkin kulların kalbine doğan ilham anlamında kabul edildiğini ifade etmemiz gerekir.¹⁰ Bunun haricinde Kur'ân-ı Kerîm'de; meleklerle, ateşe, bal arısına, yere ve göğe ilâhî hitap ve ilhamın gelmesi anlamında olmak üzere vahiy kavramı yer almıştır.¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Allah'ın vahyinin bütün çeşitlerini içine alan bir tanım şu şekilde yapılabilir: "Vahiy, yüce yaratıcının genel olarak varlıkları, dilediği özelliklere ve hareket tarzlarına göre programlaması, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilâhî emir, yasak ve haberlerin tamamını vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir."¹²

⁶ Tarakçı, ss. 443-445.

⁷ Johannes Deninger, "Revelation" *Encyclopedia of Religion*, C. 11, (ed.) Lindsay Jones, Macmillan Reference, USA, 2005, 7777.

⁸ Âl-İ İmrân: 3/45; Kasas: 28/7

⁹ Yavuz, ss. 440.

¹⁰ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 217; Kur'ân-ı Kerîm'e göre, vahyin anlamı ve çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş, ss. 14-18.

¹¹ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslâm'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146.

¹² Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş, s. 16.

Düşünce tarihinde vahiy kavramı genel olarak; büyük ve küçük vahiy, genel vahiy ve özel vahiy olmak üzere farklı anlamlarda kullanılmıştır. Büyük ve küçük vahiy, ilham ile aynı anlama gelmektedir. Küçük vahiy, Hz. Musa'nın annesine gönderilen vahiyde olduğu gibi kişilere doğrudan doğruya kendilerini ilgilendiren konular hakkında bilgi vermektedir. Büyük vahiy, dinin uygulanması açısından önemli mesajları ihtiva etmektedir.¹³

Vahyin diğer çeşidi olan genel vahiy, Tanrı'nın yaratmasıyla ilişkilendirilmiştir. Tanrı'nın yaratması vahiylerin en büyüğü olarak kabul edilmiştir. Tanrı'nın iradesi ve fiilleri kendisini evren ve tabiat kanunlarında gösterir. Kısaca, kâinatın ve tabiat kanunlarının yaratılması bunun en bariz örneğidir. Bundan dolayı bu vahye tabii vahiy adı da verilmiştir. Tabii vahiy farklı zamanlarda farklı anlamlara gelecek şekillerde kullanılmıştır. Tabii vahyin ön plana çıkan anlamına göre, vahiy evrenseldir ve herhangi bir grup arasında ayırım gözetmeyen bir niteliğe sahiptir. Herkese hitap eden bu vahyin en açık aracısı ise tabiattır. Dolayısıyla bütün insanlar sadece bu vahiy aracılığıyla Tanrı'nın varlığını kabul edebilirler. Vahyin bu anlamdaki kullanımı genellikle deizm ile bağlantılı olarak ele alınmıştır.¹⁴

Özel vahiy, insanların kendi yetenekleriyle keşfetme imkânı olmayan konuların, Tanrı tarafından önermeler bütünü şeklinde bildirilmesidir. İman ile ilişkilendirilen vahiy türü budur. Özel vahiy kendi içinde; önerme merkezli, liberal ve kişisel merkezli olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Önerme merkezli vahiy anlayışına göre, Tanrı, vahiy vasıtasıyla belirli hakikatleri, lafzî olarak önerme formunda insanlara bildirmektedir. İslâm dinindeki vahiy anlayışı buna örnek verilebilir. Özel vahyin bir diğer çeşidi olan liberal vahiy görüşünün ortaya çıkmasında Aydınlanma rasyonalizmi ve eleştirciliğin gelişmesi önemli bir rol oynamıştır. Kısaca ifade edilecek olursa bu vahiy türünde, Tevrat veya İncil'in tek bir kişiye vahyedilen ilâhî bir vahyin ürünü olmadığı, bunların uzun sürelerden beri pek çok kişinin çalışmasıyla ortaya çıkmış ürünler olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Özel vahyin üçüncü çeşidi olan kişi merkezli vahiy anlayışında ise, vahiy "sadece süjeden süjeye bildirilen önermeler değil, aynı zamanda süjenin süjeye kendini ifşa etme olayıdır." Vahyin muhtevası bir dizi hakikat değil, Tanrı'nın

¹³ Vahdettin Başcı, Ruhattin Yazoğlu ve Tuncay İmamoğlu, *Din Felsefesi Dersleri*, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum, 2015, ss. 209-210.

¹⁴ Başcı, Yazoğlu ve İmamoğlu, ss. 210-212.

zattır. Tanrı, insana bizzat kendini vahyeder. Bu vahyi yaşayan insanlar, Kutsal Ruh'un kendileriyle beraber, kendi içlerinde olduğunu ve yazdıkları şeyleri bu şekilde yazdıklarını iddia etmektedirler. Modern dönem Hıristiyan düşünürlerinin savunduğu bu anlayışa göre, vahyedilen şey, Tanrı'nın, Hz. İsa'da kendini açığa vurmasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Tanrı'nın kelamı Hz. İsa'dır. Önerme merkezli vahiy anlayışının aksine kişi merkezli vahiy anlayışında kutsal kitabın mutlak olarak doğru kabul edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.¹⁵ Vahiy hakkındaki genel bilgilerden sonra Paul Tillich'in görüşlerine geçebiliriz.

1. Vahiy, Vahyin Vecd ve Mucize ile İlişkisi

Tillich, vahiy kavramının geleneksel olarak, bilgiyi elde etmenin olağan yöntemleri ile yaklaşılamaz olan gizli bir şeyin ortaya çıkmasını ifade etmek için kullanıldığını belirterek, bu kavramın günlük yaşamın oldukça belirsiz dilinde daha yaygın bir kullanımının olduğunu açıklamaktadır. Örneğin, birisi bir arkadaşına gizli bir düşünceyi ifşa eder, bir tanık bir suçun koşullarını ortaya çıkarır, bir bilim adamı uzun zamandır test ettiği yeni bir yöntemi gösterir, herhangi birisine vahye benzer bir sezme gelir. Bütün bu durumlarda kullanılan vahyetme (reveal) ya da vahiy (revelation) kavramlarının gücü, onların doğru ve sınırlı anlamlarından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bu açıklamalarının ardından Tillich, vahyin doğru anlamının tespit edilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Çünkü vahiy kavramı yanlış kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramı kullanmak artık zorlaşmıştır. Ona göre, vahiy genelde peygamberlere ve havariilere verilmiş ve Kutsal Ruh tarafından İncil veya Kur'an veyahut da diğer kutsal kitapların yazarlarına söylenerek yazdırılmış ilâhî konular hakkındaki ilâhî bilgi olarak anlaşılmış ve bu tür ilâhî bilgileri kabul etme ise iman diye adlandırılmıştır.¹⁷ Ancak Tillich, vahyin objektif bir bilginin iletilmesi, bildirilmesi olduğunu kabul etmemektedir.¹⁸

¹⁵ Başçı, Yazoğlu ve İmamoğlu, ss. 212-217.

¹⁶ Paul Tillich, *Systematic Theology I*, The University of Chicago Press, Chicago, 1951, s. 108.

¹⁷ Paul Tillich, *Dynamics of Faith*, Harper and Brothers Publishers, New York, 1958, s. 78; Paul Tillich'in iman anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Temel Yeşilyurt, "Nihai İlgî Olarak İman'ın Belirsizliği-Paul Tillich'in İman Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmiyât, Örtünme Özel Sayısı*, C. 4, S. 2, 2001, ss. 117-138.

¹⁸ Paul Tillich, *Din Felsefesi*, (çev.) Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 120.

Vahiy, ilâhî şeyler,¹⁹ etik kurallar veya normlar hakkındaki bilgi değildir. Hatta vahiy bilgi değildir.²⁰

Tillich'e göre, vahiy olaylarda, kişilerde ve eşyada "Varlığın Temelinin" (The Ground of Being) vecdî tezahürüdür. Bu tezahürler sarsan, dönüştüren ve iyileştiren güce sahiptir.²¹ Ayrıca vahiy, anlam biçimine şartsız özün müdahalesi,²² insanı kaygılandıran şeyin tezahürü,²³ aklın derinliğinin tezahürü,²⁴ aklın bilişsel fonksiyonu için varlığın gizeminin tezahürü,²⁵ varoluşun gizemine ve insanın nihaî kaygısına işaret eden,²⁶ bir nihaî kaygının insan zihnini kavradığı ve bu kaygıda kendisini eylem, tasavvur ve düşünce sembollerinde ifade ettiği bir topluluk yaratan tecrübedir.²⁷

Vahyin, özel ve olağanüstü bir şekilde gizli olan bir şeyden perdeyi kaldıran özel ve olağanüstü belirti olduğunu ifade eden Tillich'e göre, tanımda geçen gizlilik, "gizem" (mystery) olarak adlandırılmaktadır.²⁸ Burada vahyedilen gizem, insan için nihaî kaygıdır, çünkü o insanın varlığının temelidir. Bundan dolayı insan için nihaî kaygı olan gizem sadece vahiy içinde ortaya çıkar. Realitenin özne-nesne yapısı içindeki nesne ve olaylarla ilgili vahiy olarak farz edilen şeylerden kaynaklanan düşüncelerin büyük bir kısmı ne gerçek gizemdir ne de gerçek vahye dayanmaktadır. Doğa ve tarih hakkında, kişilerin geleceği ve geçmişi hakkındaki gizli şeyler ve olaylar hakkındaki bilgilerin hiçbiri vahiy meselesi değildir. Onlar gözlem, sezgi ve kanılarla ilgilidir.²⁹ Eğer bu tür bilgiler vahiyden kaynaklandığını iddia ederse, bilimsel yöntemlere göre değerlendirilmelidir. Kısaca ifade edilecek olursa, bu tür bilgiler nihaî kaygının ve asıl gizemin bir konusu olmadıkları için vahyin dışında kalır.³⁰ Tillich, bu bilgilere ek olarak gizem deneyiminin alışlagelen dilde ifade edilmesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Çünkü

¹⁹ Paul Tillich, *Systematic Theology II*, The University of Chicago Press, Chicago, 1957, s. 166.

²⁰ Paul Tillich, *Systematic Theology III*, The University of Chicago Press, Chicago, 1963, s. 268.

²¹ Tillich, *Systematic Theology II*, ss. 166-167.

²² Tillich, *Din Felsefesi*, s. 117.

²³ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 110.

²⁴ Tillich, s. 117.

²⁵ Tillich, s. 129.

²⁶ Tillich, s. 117.

²⁷ Tillich, *Dynamics of Faith*, s. 78

²⁸ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 108.

²⁹ Tillich, s. 110.

³⁰ Tillich, ss. 110-111.

dil, özne-nesne düzeninden kaynaklanmaktadır.³¹ Ancak Tillich'in, vahyin gizemini somutlaştırma gayreti içerisinde girdiğini görüyoruz. Bunu vahyin gizeminin hem öznel hem de nesnel yönünü açıklayarak yapmaya çalışmaktadır.

Tillich'e göre, vahiy her zaman sıkı bir şekilde birbirine bağlı olan öznel ve nesnel bir olaydır. Gizemin tezahürünün bir kişiyi kavraması vahyin öznel yönünü oluşturmaktadır. Vahyin gizeminin bir kişiyi kavraması sayesinde meydana gelen şey ise onun nesnel yönüdür. Bu iki yönün birbirinden ayrılması söz konusu değildir. Yani öznel ve nesnel yön olmazsa hiçbir şey vahyedilmeyecektir. Dolayısıyla vahiy, alıcı taraf ve bahşeden taraf olmadan gerçek değildir. Gizem, geleneksel şekilde "mucize" olarak adlandırılan şey ile bağlantılı olarak nesnel bir şekilde ortaya çıkar. O bazen de "vecd" adı verilen şey ile bağlantılı olarak öznel bir şekilde ortaya çıkar. Her iki kavramın yeniden yorumlanması gerekir.³² Tillich, vahyin gizeminin vecd ve mucize ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. Vahyin gizeminin öznel yanını vecd; nesnel yanını ise mucize oluşturmaktadır. Bundan dolayı Tillich'in vahiy anlayışını tam olarak ortaya koyabilmek için onun vecd ve mucize hakkındaki görüşlerinin açıklanması gerekir. Zaten kendisi de her iki kavramın yeniden yorumlanması gerektiği kanaatinde dir.

Tillich, teolojik bir açıklamada "vecd" kavramının kullanılmasının, "gizem" kavramının kullanılmasından daha büyük bir risk taşıdığını belirtmektedir. Hatta neredeyse bu kavramın kullanımı "vecd" ile olan ilişkisini kesecek şekilde farklılaşmıştır. Her ne kadar peygamberler ve havariler kavramların çeşitliliğini kullanarak tekrar tekrar kendi öz vecdî tecrübelerinden konuşmuş olsalar da sözde "vecdî" hareketler, bu kavrama talihsiz çağrışımlar yüklemiştir. Bundan dolayı "vecd" çarpıtılmış anlamlarından kurtarılmalı ve ölçülü bir teolojik fonksiyon için eski haline getirilmelidir.³³

Tillich'e göre, "vecd" (kendi kendinin dışında bulunma) zihnin olağan durumunu aşması anlamında olağanüstü bir zihin durumuna işaret eder.³⁴ Ancak bu akli inkâr etmek anlamına gelmez. Vecd, aklın kendisinin ötesinde olduğu bir zihin durumudur, yani özne-nesne yapısının ötesindedir. Kendinin ötesinde olmakla akıl kendini inkâr

³¹ Tillich, ss. 108-109.

³² Tillich, s. 111.

³³ Tillich, s. 111.

³⁴ Tillich, ss. 111-112; Vecd, özenme, zorlanma ve yapmacık olmaksızın, kalbe tesadüfen gelen şey anlamına gelmektedir (Cürçânî, s. 244).

etmez. O “vecdî akıl” akıl olarak kalır. Bundan dolayı akıl, irrasyonel olan ya da mantıklı olmayan hiçbir şeyi almaz. Akıl kendini yok etmeden sınırlı rasyonalitenin özne-nesne yapısının temel şartını aşar. Bu mistiklerin zühd ve düşünceye dayalı etkinliklerle (meditative activities) ulaşmaya çalıştıkları bir durumdur. Ancak mistikler, bu etkinliklerin yalnızca hazırlıklar olduğunu ve vecd tecrübesinin özellikle vahiy ile ilgili bir durumdaki gizemin tezahür edilmesinden dolayı olduğunu bilirler. Vecd, zihnin ancak gizem tarafından, yani varlığın ve anlamın temeli tarafından kavranması halinde ortaya çıkar. Buna karşın vecd olmaksızın bir vahiy yoktur. Olsa olsa bilimsel olarak test edilebilecek bilgiler vardır. İlahî işaretlerle ve peygambere özgü literatürle dolu olan “peygamberin vecdi”, vecd tecrübesinin evrensel bir öneme sahip olduğunu gösterir.³⁵

Tillich, “vecd” kavramının genellikle coşkunluk (enthusiasm) ile karıştırıldığını ancak bu karışıklığın kolayca anlaşılabilirliğini düşünmektedir. “Coşkunluk” kavramı, insanın kendi içinde Tanrı’nın olması durumunu ya da Tanrı’nın içinde olma durumunu ifade eder. Her iki anlamda da zihnin coşkulu hali vecdî niteliklere sahiptir ve bu iki kavramın özgün anlamlarında temel bir farklılık yoktur. Fakat “coşkunluk”, bu dinî çağrışımlarını kaybetmiş ve bir düşüncenin, bir değer, bir eğilimin, bir insanın tutkulu desteğine uygulanmıştır. Bundan dolayı “coşkunluk” artık ilâhî bir ilişkinin çağrıştırdığı anlamı taşımamaktadır. Buna karşılık “vecd”, en azından bir dereceye kadar, hâlâ bu çağrışıma sahiptir.³⁶ Tillich, vecdin anlamının genellikle özel dinî deneyimler, kişisel ilhamlar, olağanüstü manevi kabiliyetler, bireysel vahiyler, ezoterik gizemlerin bilgisine sahip olduğunu iddia eden dinî topluluklar tarafından belirlendiğini ve bu tür iddiaların din kadar eski olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu iddiaları a priori olarak reddetmek ve bu topluluklarda gerçek vecdin yaşandığını inkâr etmek yanlış olacaktır. Ancak bu kavramı söz konusu dinî toplulukların ele geçirmelerine de izin verilmemelidir.³⁷

Tillich’e göre, sözde vecdî hareketler Kutsal Ruh’un varlığıyla veya vahyin meydana gelmesiyle birlikte, sık sık karşı koyamadıkları,

³⁵ Tillich, s. 112; İnsanın kendi varlığını aşırıp yüce bir varlığa erişme ya da kavuşmuşu duygusundan kaynaklanan kendinden geçme durumu olan vecd halini yaşayan insanın duyu organları her türlü tesire kapanır ve yaşadığı bu hali anlatamaz. (Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara, 2011, s. 591.)

³⁶ Tillich, s. 112.

³⁷ Tillich, s. 112.

şaşırtıcı aşırı heyecanın sürekli tehlikesi altındadır.³⁸ Gizemin her gerçek tezahüründe nesnel olduğu kadar öznel bir şey de gerçekleşir. Fakat öznel bir şey dinî aşırı heyecan halinde meydana gelir ve sık sık yapay bir şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla onun vahiyyle ilgili hiçbir gücü yoktur. İnsanı nihaî derecede kaygılandıran şeylerin bu tür öznel deneyimlerden türetilebileceğine dair hiçbir yeni pratik ya da teorik yorumlama da bulunmamaktadır. Yani aşırı heyecanlanma tamamen psikolojik koşulları içeren zihnin bir halidir.³⁹

Tillich, vecdin psikolojik yönü olmasına rağmen psikolojik seviyeyi aştığını ifade etmektedir. Vecd, insanın varlığının gizemi ve insanın kendisi arasındaki ilişki hakkında geçerli bir şeyi vahiyetmektedir. Vecd, insanın psikolojik koşullarının tamamında kendini gösteren ve insanı kayıtsız şartsız kaygılandıran bir formdur. Vecd onlar vasıtasıyla ortaya çıkar. Fakat onlardan kaynaklanmaz.⁴⁰

Tillich, vahyin meydana geldiği vecdî durumun, zihnin rasyonel yapısını yok etmediğini, bunun aksine şeytanî tasarrufun zihnin akılcı yapısına zarar verdiğini büyük dinlerin klasik literatüründe yer alan vecdî tecrübelerden yararlanarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu dinlerde ilâhî vecdin zihni aşmakla beraber zihni koruduğu ve yükselttiği konusunda da mutabakat vardır. Ona göre, şeytanî tasarruf, aklın ahlâkî ve mantıksal ilkelerini yok ederken; ilâhî vecd bunları teyit eder. Bundan dolayı şeytanî "vahiyler" birçok dinî kaynaktan, özellikle Eski Ahit'te reddedilmiştir. Örneğin, pratik aklın prensibi olarak adaletin ortadan kaldırılmasını öngören bir vahiy, ilâhî vahiy olarak nitelendirilemez. Tillich, şeytanî âlemlerin vahiyetmediğini, şeytanî tasarrufun bulunduğu yerde insan zihninin "kendinin yanında" olmadığını açıklamaktadır. Bununla birlikte, vecd ve tasarruf arasında bir benzerlik noktası bulunmaktadır. Her iki durumda da zihnin olağan özne-nesne yapısı çalışamaz hale gelmektedir. Fakat ilâhî vecd rasyonel zihnin bütünlüğünü bozmazken; şeytanî tasarruf zihni zayıflatır ya da yok eder. Bu durum ise, vecdin aklın bir ürünü olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.⁴¹

Tillich, vecd ile ilgili açıklamalarında insan ruhu ile Kutsal Ruh arasında bağlantı kurmakta ve böylece insan ruhunda gerçekleşen vecd sürecini açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre, Kutsal

³⁸ Tillich, s. 112.

³⁹ Tillich, s. 112.

⁴⁰ Tillich, s. 113.

⁴¹ Tillich, ss. 113-114.

Ruh, insan ruhunu kavradığı zaman, insan ruhunu kendisi haricinde çalıştırır.⁴² Kutsal Ruh'un "içinde" insan ruhu için bir "çıkış" vardır. Sınırlı yaşamın bir boyutu olan ruh, başarılı bir şekilde kendi aşkınlığına yönlendirilir. Böylece insan ruhu, nihaî ve koşulsuz bir şey tarafından kavranılır. Aslında o hâlâ insan ruhudur ve o nasılsa öyle kalır. Fakat aynı zamanda, Kutsal Ruh'un etkisi altında kendinden dışarı çıkar. "Vecd", Manevi Varlık (Spiritual Presence) tarafından kavranılan varlığın bu durumu için kullanılan klasik bir kavramdır. Vecd, Manevi Varlık'ın etkisi altındaki insan durumunu tam olarak tasvir eder. Manevi Varlık'ın tecrübesinin vecdî karakteri, insan ruhunun rasyonel yapısını yok etmemekle beraber o, insan ruhunun kendi kendine yapamayacağı bir şeyi yaparak insan için kesin bir hayat yaratır. Tillich, insan ruhunun kendi aşkınlığında Manevi Varlık'a ulaştığını belirtse de, insan ruhunun ilk önce Manevi Varlık tarafından kavranması gerektiğini vurgulamaktadır. Yani insan ruhunun Manevi Varlık'ı kavraması söz konusu değildir.⁴³ Bu durumun nedeni ise, sonlu bir varlık olan insanın sonsuz bir varlık olan Tanrı'yı herhangi bir şey yapmaya mecbur edememesidir.⁴⁴

Tillich, insan ruhunun potansiyel olarak Kutsal Ruh ile bağlantı kurabilme özelliğini ise şu sözleriyle ortaya koymaktadır: "*Öz-aşkınlığının tam doğası yoluyla insan kesin yaşamın sorusunu sormaya içten gelen bir dürtü ile zorlanır.*"⁴⁵ Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sonlu bir varlık insanın sonsuz bir varlık olan Tanrı'yı herhangi bir konuda zorlaması söz konusu olmadığı için insanın aradığı cevap kendisine Manevi Varlık'ın yaratıcı gücü aracılığıyla gelmelidir."⁴⁶ "Doğal teoloji", insanın öz-aşkınlığını ve onun belirsizliğinin bilinci içinde ima edilen soruları tanımlar. Fakat "doğal teoloji" bu soruları cevaplandırmaz.⁴⁷ Dolayısıyla burada Kutsal Ruh, insan ruhu için açık bir hayat yaratır. Çünkü yaşamın bir boyutu olarak insan ruhu, tüm yaşam gibi belirsizdir.⁴⁸ Tillich, bu noktada yaşamın çok boyutlu birliğinin Manevi Varlık ile ilişkisinin nasıl olduğu sorusunun cevaplandırılması gerektiğini ancak burada büyük bir sorunla karşılaşıldığını ifade etmektedir. Bu sorun ise, varlığın ilâhî temeli ile olan bir ilişkiyi ifade etmede sonlu materyal

⁴² Tillich, *Systematic Theology III*, ss. 111-112.

⁴³ Tillich, s. 112.

⁴⁴ Tillich, ss. 112-113.

⁴⁵ Tillich, s. 112.

⁴⁶ Tillich, s. 112.

⁴⁷ Tillich, s. 112.

⁴⁸ Tillich, s. 113.

ve sembollerin dilini kullanmaktan başka bir olasılığın olmamasıdır. Dolayısıyla bu zorluğun üstesinden tamamen gelmesi mümkün değildir.⁴⁹ Ancak Tillich, "ilham" ve "telkin" kavramlarını devreye sokarak buradaki zorluğu aşmaya çalışmaktadır.

Tillich'e göre, ilham (inspiration) ve telkin (infusion), insan ruhunun Manevi Varlık'ın etkisini nasıl aldığını açıklamaktadır.⁵⁰ Vecdin bilişsel unsurunu "ilham" oluşturmaktadır.⁵¹ İlham, aklın özne-nesne yapısıyla belirlenen bilgi kompleksine hiçbir şey katmamaktadır. Ancak ilham insan için yeni bir bilgi boyutunu açmaktadır. Bu boyut, insanın nihaî kaygısını ve varlığın gizemini kavramasını sağlar.⁵² Yani varlığın ilâhî temeli olan ve insan ruhunda mevcut olan⁵³ Manevi Varlık, bir öğretmen değildir fakat vecdî bir tecrübede insan ruhunu kavrayan anlam taşıyan bir güçtür. Bundan dolayı ilham tecrübesi Tanrı ve ilâhî konular hakkında bir ders değildir.⁵⁴ Manevi Varlık'ın, insan ruhu ile olan ilişkisini ortaya koyan diğer bir kavram ise "telkin"dir. Zaten bu kavram eski kilisede ve Katolik dünyada merkezî bir konumdadır.⁵⁵

Tillich'e göre, Kutsal Ruh tarafından yaratılmış olan vecd, ruhun boyutu altında cereyan eder. Bununla birlikte yaşamın çok boyutlu birliği nedeniyle, tüm boyutlar, insanda etkili olduğu gibi ruh tarafından yaratılan vecde de iştirak ederler. Burada dikkat edilmesi gereken şey ise, dinin vecdî tarafının psikolojik dinamiklerden türetilmemesidir.⁵⁶ Aslında vecd, özne-nesne yapısının aşkınlığında, öz-farkındalığın boyutu altında büyük özgürleştirici güçtür. Ancak vecd, pratikte olduğu gibi teoride de kültürel dinamiklerin bereketli coşkunluğuna benzer bir şekilde, kendi içinde Manevi Varlık'ın iç sonsuzluğu aracılığıyla aşılın nesnel dünyanın çeşitli zenginliklerine sahiptir.⁵⁷

Tillich, vecdî tecrübenin en iyi ve en evrensel örneğinin dua olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸ İnsan sadece kendisi aracılığıyla kendisi için dua eden Tanrı'ya dua edebilir. Dua yalnızca, özne-nesne

⁴⁹ Tillich, s. 113.

⁵⁰ Tillich, s. 115.

⁵¹ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 114.

⁵² Tillich, s. 115.

⁵³ Paul Tillich, *Ahlâk ve Ötesi*, (çev.) Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 35-36.

⁵⁴ Tillich, *Systematic Theology III*, s. 115.

⁵⁵ Tillich, s. 115.

⁵⁶ Tillich, s. 118.

⁵⁷ Tillich, s. 119.

⁵⁸ Tillich, s. 119.

yapısının aşılmasıyla mümkündür; bundan dolayı, o vecdî bir olasılıktır.⁵⁹ Manevi Varlık, yerleşmiş kelime ve dinî tören engelini aşar. Ruh'un bu tür arabuluculuklara ihtiyacı zaten yoktur. Kişinin derinliklerinde ikamet eder ve o konuşurken "iç söz" ile konuşur. Onu dinleyen, kiliselerin vahiy ile ilgili geleneklerinden bağımsız olarak yeni ve kişisel vahiyler alır.⁶⁰ Ruh tarafından belirlenen dilin "Tanrı'nın Sözü" olması gibi böyle ruh tarafından belirlenen bilme de, "vahiy"dir. "Tanrı'nın Sözü" kutsal kitaplarla sınırlandırılmadığı için "vahiy", tüm gerçek dinlerin dayandığı vahiy ile ilgili deneyimlerle sınırlı değildir.⁶¹ Tillich'in vahiy ile bağlantılı gördüğü bir başka konu ise mucizedir.

Tillich, alışlagelen tanımına göre "mucize" kavramının doğa yasalarıyla çelişen bir olayı gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu tanım ve bütün dinlerde sayısız doğrulanmamış mucize hikâyeleri, kavramı teolojik kullanım için artık yanıltıcı ve tehlikeli hale getirmiştir. Bundan dolayı Tillich, mucize yerine başka bir kavramın kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Tillich'in bu konudaki önerisi ise "işaret-olay" (sign-event) deyimidir. Mucizenin "şaşkınlık yaratan" asıl anlamı, vahiy ile ilgili tecrübenin "verici/bahşeden tarafı"nı tanımlamak için tamamen uygun olsa da bu, olayların doğal yapısını imha eden doğaüstü bir müdahalenin hatalı çağrışımı tarafından zaptedilmiştir. Hatalı çağrışım "işaret" kelimesinde ve "işaret-olay" deyiminin kullanılmasıyla engellenmiş olacaktır.⁶²

Tillich, asıl saf dinî şuurun, mucizelerin doğaüstü teorisi üzerinde durmaksızın mucizelerdeki ilâhî tezahürlerle bağlantılı olan şaşırtıcı kıssaları kabul ettiğini belirtmektedir. Ancak rasyonel dönemlerde bu durum değişmiş ve mucize kıssalarının ana noktasına doğa yasalarının inkâr edilmesi getirilmiştir. Bu ise mucizelerin dinî değerinin ölçütünün değişmesine neden olmuştur. Yani daha imkânsız olan bir şeyin daha çok vahiyle ilgili olduğu şeklindeki bir anlayışa yol açmıştır. Ona göre, Havariler sonrası dönemde Apokrif

⁵⁹ Tillich, s. 120.

⁶⁰ Tillich, ss. 125-126; Tillich, Hıristiyan hümanist Erasmus ya da Protestan Reformcu Zwingli gibi insanların Kutsal Ruh'un çalışmalarını Hıristiyan Kilisesi sınırlarının ötesinde kabul ettiklerini ifade etmektedir. Buna ek olarak Üniteryanların önceki kuşakları ve liberal Protestan teolojisi olan Socinianlar, tüm dönemlerde evrensel bir vahiy öğretmişlerdir. (Paul Tillich, *Christianity and The Encounter of The World Religions*, Columbia University Press, New York and London, 1965, s. 41.)

⁶¹ Tillich, s. 256.

⁶² Tillich, *Systematic Theology I*, s. 115.

İnciller ortaya konulduğunda bunlara karşı herhangi bir kontrol yoktu. Dolayısıyla putperestler ve Hıristiyanlar benzer şekilde rasyonalist zihinlerinde antirasyonel olaylar tarafından duyum halinde sahnelendiği için sarsan ve işaret-bahşeden olaylardaki ilâhî varlıkla pek ilgilenmemişlerdir.⁶³ Tillich, mucize olarak nitelendirilen olaylarda asıl olarak ilâhî tezahürler üzerinde durulmasının önemine dikkat çekmektedir. Mucizelerin doğa yasalarına aykırı bir durum olarak anlaşılmasına ise karşı çıkmaktadır.

Tillich'e göre, mucizeler, doğal süreçler içerisinde doğaüstü bir müdahale ile bağlantılı olarak açıklanmamalıdır. Çünkü doğaüstü bir müdahalenin kabul edilmesi varlığın temelinin tezahürünün, varlığın yapısını bozması anlamına gelecektir. Bunun sonucunda da dinî düalizmin iddia ettiği gibi Tanrı kendi içinde bölünmüş olacaktır.⁶⁴ Ayrıca Tillich, "mucize" kavramının; bilimsel keşifler, teknik buluşlar, sanat veya siyasetin etkileyici işleri, kişisel başarılar vb. belirli zamanlarda şaşkınlık yaratan olaylar için kullanılmaması gerektiğini söylemektedir. Bu tür olaylara karşı derin hayranlık olsa bile, bunların şaşkınlık üretmesi birisinin onlara alışmasından sonra sona erecektir. Hatta onlar daima hayranlık uyandırsalar da gerçekliğin yapıları, şekilleri, olayların (gidişatının) içindeki nihai amacı mucizeler değildir.⁶⁵ Mucize ile ilgili bu eleştirilerinden sonra Tillich, mucizenin yani işaret-olayların nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Tillich'e göre, gerçek bir mucizede üç özelliğin bir arada bulunması gerekir. Birincisi, mucize realitenin rasyonel yapısıyla çelişmeyen şaşkıncı, alışılmadık, sarsıcı bir olay olmalıdır. İkincisi, mucize varlığın insan ile olan ilişkisini kesin bir şekilde açıklayarak varlığın gizemini gösteren bir olay olmalıdır. Üçüncüsü ise, mucize vecdî bir tecrübe içerisinde işaret-olay olarak kabul edilen bir oluşum olmalıdır. Ancak bu üç şartın tamamlanması kaydıyla gerçek bir mucizeden söz edilebilir. Kendi şaşkıncı niteliğiyle sarsmayan şey vahiy ile ilgili güce sahip değildir. Varlığın gizemine işaret etmeksizin sarsan bir şey ise mucize değil büyüdür. Vecd halinde alınmayan bir şey mucize değil mucize olduğuna inanılan bir şey hakkındaki haberdir.⁶⁶ Vahyin alınmasında vecd ve mucize bağıntısını

⁶³ Tillich, s. 115.

⁶⁴ Tillich, s. 116.

⁶⁵ Tillich, s. 116.

⁶⁶ Tillich, s. 117.

(correlation)⁶⁷ yaratan şey ise, ilâhî yaşamın manevi niteliğidir.⁶⁸ Mucizeler yalnızca kendileri için işaret-olaylar olan ve onları gerçekten kabul eden kişiler için verilir. Bundan dolayı İsa Mesih, “nesnel” mucizeleri gerçekleştirmeyi reddetmiştir.⁶⁹ Tillich, gerçek mucizelerin bu üç şartı taşıması yanında vahiy ile ilgili olması gerektiğini de düşünmektedir.

Tillich, İsa Mesih tarafından gerçekleştirilen tüm mucizelerde, varoluşçu kendini imha etmenin kötülüklerinden bazılarının fethedildiğini söylemektedir. Çünkü mucizelerin cereyan ettiği insanlar hastalık, ölüm ve doğanın değişikliklerine maruz kalmışlardır.⁷⁰ İsa Mesih, beşeri durumun sefaletine tam olarak katılır ve bunların üstesinden gelmeye çalışır.⁷¹ Bundan dolayı, Tanrı'nın varlığı ve gücü, olayların doğal akışındaki doğüstü müdahalede aranmamalıdır. O'nun gücü, gerçekliğin yaratılmış yapıları içerisinde varoluşsal yabancılaşmanın kendi kendine zarar veren sonuçlarının üstesinden gelmede aranmalıdır. Eğer bu anlamda alınırsa, İsa Mesih'in mucizeleri kabul edilebilir.⁷² Mucize ile ilgili görüşlerini daha da somutlaştıran yorumunu ise Tillich'in, *The Religious Situation* adlı eserinde görüyoruz. Ona göre, zamanın ve her var olanın gerçek mucizesi, yalnızca kendisini aşabilmesi değil aynı zamanda öngörülemeyen felaketlerden dolayı kendini daima ve yeniden aşmasıdır.⁷³ Vahyin vecd ve mucize ile ilişkisi hakkındaki bu bilgilerden sonra Tillich'in, vahyin araçları, çeşitleri ve bilgisi hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

⁶⁷ Tillich'in, korelasyon kavramının kullanılmasıyla ilgili görüşleri için bk. Tuncay İmamoğlu, “Paul Tillich Felsefesinde Din-Ahlâk İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 28, 2006, ss. 109-110.

⁶⁸ Tillich, s. 156.

⁶⁹ Tillich, s. 117.

⁷⁰ Tillich, *Systematic Theology II*, s. 160.

⁷¹ Tillich, s. 161.

⁷² Tillich, s. 161; Paul Tillich'in Tanrı anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ruhattin Yazoğlu, “Paul Tillich'de Tanrı Kavramı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 3, 2002, ss. 113-130; Ruhattin Yazoğlu, “Paul Tillich'in Tanrı Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2004, ss. 137-150; Necmettin Tan, “Paul Tillich'in Tanrı Anlayışı”, *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, 2013, ss. 51-65.

⁷³ Tillich, Paul, *The Religious Situation*, (trans.) H. Richard Niebuhr, Meridian Books, New York, 1956, s. 38.

2. Vahyin Aracıları, Çeşitleri ve Bilgisi

Varlığın gizemini taşımayan ve vahiy ile ilgili bağıntıya girmeyen hiçbir gerçeklik, eşya veya olayın olmadığını ifade eden Tillich, prensip olarak hiçbir şeyin vahiyden dışlanmaması gerektiği kanaatindedir. Ona göre, hiç kimse ve hiçbir şey bizatihi insanın nihaî kaygısını temsil etmeye layık değildir. Buna karşın her kişi ve her şey varlığın kendisine yani varlığın temeline ve anlamına iştirak etmektedir. Bu durum neredeyse gerçekliğin her türünün herhangi bir yerde vahyin aracı haline gelmesinin bir sebebidir.⁷⁴

Tillich'e göre, hiçbir şey göze çarpan nitelikleri nedeniyle vahyin taşıyıcısı olmasa da, bu nitelikler, insanın nihaî kaygısını ve varlığın gizemi ile olan ilişkisini ifade etmede yön belirlemektedir. Vahiy ile ilgili bir duruma katılarak vahyin taşıyıcıları olma potansiyeli bakımından bir taş ile bir insan arasında hiçbir fark yoktur. Sadece onların aracılık ettikleri vahiylerin anlam ve hakikati ile ilgili olarak aralarında büyük bir farklılık vardır. Örneğin, bir taş varlığın ve anlamın temeline işaret edebilen niteliklerin oldukça sınırlı bir sayısını temsil eder. Bir insan ise, merkezî nitelikleri ve varoluşun gizemine işaret edecek bütün nitelikleri ima yoluyla temsil eder.⁷⁵ Tillich, vahyin aracılarını üç kısma ayırmaktadır.

Tillich, ilk olarak vahyin aracıları olan tabiat hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır. Tillich'e göre, tabiattan alınan vahiy araçları, doğal nesnelere kadar sayısızdır. Okyanuslar yıldızlar, bitkiler, hayvanlar, insan vücudu ve ruhlar vahyin doğal taşıyıcılarıdır. Dolayısıyla vahiy ile ilgili niteliğin durumuna katılabilen eşit derecede çok sayıda doğal olay vardır. Bunlar arasında gökyüzünün hareketleri, gece ve gündüz değişikliği, büyüme ve çürüme, doğum ve ölüm, doğal felaketler, olgunlaşma, hastalık, cinsiyet ve tehlike gibi psikosomatik deneyimler gösterilebilir.⁷⁶ Tillich, doğal araçlar aracılığıyla alınan vahyin, doğal vahiy olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Çünkü eğer o doğal bilgi ise vahiy değildir ve eğer o vahiy ise o doğayı vecdî ve mucizevî yapar. Kendisi ve dünya hakkındaki doğal bilgi, varlığın temelini vahyine neden olmaz.⁷⁷ Doğa ancak vecdî tecrübede vahyin aracı olabilir.⁷⁸ Kısaca vecd özelliklerine sahip olan her şey vahyin bir taşıyıcısı

⁷⁴ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 118.

⁷⁵ Tillich, s. 118.

⁷⁶ Tillich, ss. 118-119.

⁷⁷ Tillich, s. 119.

⁷⁸ Tillich, s. 120.

olabilir.⁷⁹ Tillich, doğal araçlar aracılığıyla alınan vahyin doğal vahiy olmadığını ifade ederek vahiy çeşitleri içerisinde yer alan tabii vahye açıkça karşı çıkmaktadır.

Tillich, ikinci olarak, vahyin araçları kabul edilen tarih, topluluklar ve bireyler hakkında bilgi vermektedir. Ona göre, tarihsel olaylar, topluluklar veya bireyler vahyin araçları değildir. Onlar kendilerini vahiy ile ilgili yapan özel koşullar altında sahneye çıkan vahiy ile ilgili seçkinler topluluğudur. Onların tarihsel önemi, sosyal veya kişisel büyüklükleri de yoktur. Ona göre, eğer tarih vecd ve işaret olay bağintısında kendisini aşarsa vahiy ortaya çıkar. Eğer bireylerden oluşan topluluklar varlığın ve anlamın temeli için şeffaf hale gelirse vahiy oluşur. Vahyin ortaya çıkışı ne öngörülebilir ne de kişilerin, toplulukların ve olayların niteliklerinden kaynaklanır. Bu tarihî, sosyal ve kişisel bir kaderdir. Bu ilâhî hayatın “yol gösterici yaratıcılığı”nın emrindedir.⁸⁰

Tillich'e göre, tarihî vahiy, tarih içinde değil tarih aracılığıyla vahiydir. İnsan aslında tarihî olduğu için, her bir vahiy, bir taş veya bir ağaç vasıtasıyla da olsa tarihte ortaya çıkar. Ancak tarihin kendisi yalnızca mucize gibi özel bir olay ya da olaylar dizisi vecdî olarak tecrübe edildiğinde vahiy ile ilgilidir. Bu tecrübeler, ulusal tarihte büyük yaratıcı ya da yıkıcı olaylarla bağlantılı olabilir. Daha sonra siyasi olaylar bereket, hüküm, vaatler olarak yorumlanır ve bu nedenle bir nihaî kaygı konusu ve varlığın gizeminin tezahürü olarak görülür.⁸¹

Tillich, hem toplulukların hem de şahsiyetlerin, vahiy ile ilgili niteliğin tarihî olaylarıyla bağlantılı olarak vahiylerin araçları haline gelebileceğini de kabul etmektedir. Tarihî kaderi ile ilgili olarak vecdî bir tecrübeye sahip olan bir topluluk, diğer toplumlar için bir vahyin aracı haline gelebilir. İbrahim'in duasına bütün ulusları dâhil etmesi buna bir örnektir. Bunun yanında Hıristiyan kilisesi, milletler ve bireyler için vahyin taşıyıcısı olarak ilâhî misyonlarının her zaman bilincinde olmuştur. Aynı şekilde, vahiy ile ilgili olaylarla bağlantılı şahsiyetler ya bu olayların temsilcileri ya da yorumcuları olarak bazen de her ikisi olarak vahyin araçları olabilirler. Musa, Davut ve Petrus, vahiy ile ilgili olayların yorumcuları olmalarının yanı sıra temsilcileri olarak da ifade edilir. Her iki fonksiyonda da bütün bu insanlar tarihî vahyin araçlarıdır. Ve onların hepsi, olaylarla birlikte,

⁷⁹ Tillich, *Din Felsefesi*, s. 118.

⁸⁰ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 120.

⁸¹ Tillich, s. 120.

kendilerini son derece aşan, bizi nihaî olarak kaygılandıran şeyin öz tezahürüne işaret ederler.⁸²

Tillich, şahsiyetler aracılığıyla vahyin, tarihi temsil eden veya yorumlayan kişilerle sınırlı olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre, vahiy varlığın temeli için şeffaf olan her bir şahıs aracılığıyla ortaya çıkabilir. Peygamber, tarihî bir vahyin aracı olmasına rağmen, vahyin diğer kişisel araçlarını dışlamaz. Kutsal alanı yöneten rahip, kendisi kutsallığı içeren aziz, Kutsal Ruh tarafından kavranılmış olan sıradan inanan, başkaları için ve bütün bir topluluk için vahyin aracı olabilir. Azizler, kendileri aracılığıyla vahyedilen varlığın temeli için şeffaf hale gelmiş ve araçlar olarak vahiy ile ilgili topluluğa girebilen kişilerdir. Onların varlıkları başkaları için bir işaret olayı haline gelebilir.⁸³

Tillich, üçüncü olarak, vahyin aracı olan “kelime” hakkında açıklamalar yapmaktadır. Ona göre, vahiy, vahyin bir aracı olarak kelime olmadan anlaşılabilir.⁸⁴ Burada yapılması gereken en önemli şey ise, vahiy aracılığıyla kelimeler ile “vahyedilen kelimelerin” birbirine karıştırılmamasıdır. Dinî veya dünyevî dilde insanların kullandıkları kelimeler insanlık tarihi sürecinde üretilir ve zihin ile gerçek arasındaki deneysel bağıntıya dayanır. Vahyin vecdî deneyimi, başka herhangi bir tecrübeye olduğu gibi bir dilin oluşumuna ve dönüşümüne katkıda bulunabilir. Ancak vahiy yabancı bir dilde olduğu gibi öğrenilmesi gereken kendine özgü dili meydana getiremez. Vahiy, doğayı ve tarihi, insanın psikik ve manevi yaşamını kullandığı gibi vahyin araçları olarak sıradan dili kullanır. Zihin ve gerçekliğin kategorik yapısındaki olağan tecrübesini ifade eden ve gösteren sıradan dil, vecd ve işaret olayda zihnin ve gerçekliğin olağanüstü deneyimini ifade eder.⁸⁵ Buradan hareketle Tillich, vahyedilmiş hiçbir öğretinin olmadığını ancak öğretiye ait terimler aracılığıyla açıklanabilecek vahiy ile ilgili olayların ve durumların bulunduğunu ileri sürmektedir. Hıristiyan kilisesine ait öğretiler eğer kendisinin ortaya çıktığı vahiy ile ilgili durumdan ayrıştırılırsa anlamsızdır. “Tanrı'nın Sözü” ne vahyedilmiş emirleri ne de vahyedilen öğretileri içermektedir. Tanrı'nın Sözü vahiy ile ilgili durumlara eşlik eder ve onları yorumlar.⁸⁶ Vahyin araçlarından sonra Tillich, vahyin çeşitleri hakkında bilgi vermektedir.

⁸² Tillich, s. 121.

⁸³ Tillich, s. 121.

⁸⁴ Tillich, s. 122.

⁸⁵ Tillich, s. 123.

⁸⁶ Tillich, s. 125.

Tillich, vahyi özgün (original) ve bağımlı (dependent) olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Zaten vahiy tarihi, özgün ve bağımlı vahiyler arasındaki farklılığı göstermektedir. Bu, vahyin bağıntısal özelliklerinin bir sonucudur. Özgün bir vahiy, daha önce var olmayan bir seçkinler topluluğunda ortaya çıkan bir vahiydir. Burada ilk olarak mucize ve vecd birleşir. Bağımlı bir vahiyde ise, mucize ve onun ilk alıcısı (original reception) birlikte vahyi aktaran tarafı (giving side) oluştururken, yeni bireyler ve topluluklar vahyin aynı bağıntısında girdikçe alıcı taraf (receiving side) değişir. Örneğin, İsa Mesih'tir, çünkü o, hem Mesih olabilmiş hem de Mesih olarak kabul edilmiştir. Bu iki taraf olmadan o Mesih olamayacaktı. Bu sadece onu ilk olarak kabul edenler için değil onunla vahyî bir bağıntı içine giren sonraki nesillerin tümü için de doğrudur. Ancak, onun aracılığıyla özgün ve bağımlı vahiy arasında bir fark vardır. Aziz Petrus, özgün vahiy ile ilgili vecd halinde Mesih diye adlandırdığı İsa ile doğrudan karşılaştığı halde, sonraki nesiller Mesih olarak kabul edilen İsa ile ancak Aziz Petrus ve diğer havariler aracılığıyla tanışmışlardır. Bundan dolayı kilise tarihinde sürekli olarak vahiy vardır; ancak bu bağımlı vahiydir.⁸⁷

Tillich, kilise ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi bağımlı vahiy üzerinden değerlendirmektedir. Bu ilişki çoğunlukla kilisenin şahsi üyelerinin yanı sıra bir bütün olarak kiliseye istinaden “aydınlatma” (illumination) diye adlandırılır. Aydınlatma vecdin bilişsel tarafıdır. Geleneksel olarak “ilham” (inspiration) özgün bir vahyi adlandırmak için kullanılmış olmakla birlikte, “aydınlatma”, “bağımlı vahiy” denilen şeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kutsal Ruh, inananları bireysel ya da topluluk olarak aydınlatmaktadır. Bu ise, doğal olarak bir Hıristiyanın hayatında vahyin daha geniş bir fikrine neden olmaktadır.⁸⁸

Tillich'e göre, bağımlı vahiy, Kutsal Ruh'un insan ruhunu kavradığı, sarstığı ve hareket ettirdiği her an var olur. Her dua ve meditasyon, eğer anlamını yerine getirirse yani varlığı kendi yaratıcı temeli ile birleştirirse vahiy ile ilgili olur. Vahyin alametleri olan gizem, mucize ve vecd her gerçek duada bulunur. Tanrı ile konuşmak ve bir cevap almak vecdî ve mucizevî bir tecrübedir; o subjektif ve objektif aklın olağan yapısını bütünüyle aşar. O varlığın gizeminin mevcudiyeti ve insanın nihaî kaygısının bir gerçekleşmesidir. Yalnız bu durum iki varlık arasındaki konuşmanın seviyesine

⁸⁷ Tillich, s. 126.

⁸⁸ Tillich, s. 127.

indirgenmemelidir.⁸⁹ Tillich, bu konudaki görüşlerini desteklemek amacıyla Thomas Muenzer ve onun mezhebinin takipçilerini örnek vermektedir. Çünkü onlar, Kutsal Ruh'un insanın kendi ruhunun derinliklerinden konuştuğunu söylemişlerdir. Buradaki konuşma insanın kendi kendisiyle değil, içindeki Tanrı ile konuşmasıdır.⁹⁰

Özgün vahiy bir topluluğa bir kişi aracılığıyla gönderilir. Bu vahiy türü peygamberlere özgüdür. Peygamber, kendisini takip eden topluluğun vahiy aracısıdır. Bu durumun peygamberlikle de sınırlı olmadığını ifade eden Tillich, aynı durumun birçok dinde ve hatta mistik gruplarda bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, bunlar da, bağımlı bir şekilde vahiy ile aynı bağıntıya giren topluluklar tarafından türetilen özgün vahiyden kaynaklanan kişilerdir.⁹¹ Tillich, vahiy iki kısma ayırıp inceledikten sonra özgün vahiy ile bağlantılı olmak üzere Hıristiyan Kilisesi tarafından son vahiy olarak nitelendirilen en son vahiy (final revelation) hakkındaki düşüncelerini de açıklamaktadır.

Tillich, teolojik çevrenin bakış açısından gerçek vahyin zorunlu olarak en son vahiy olduğunu ve Hıristiyanlığın ise İsa Mesih'den kaynaklanan vahiy üzerine kurulduğunu ifade etmektedir. Bu iddianın mevcut olmadığı yerde Hıristiyanlık artık sona erecektir. Tillich'e göre, Hıristiyanlık çoğunlukla kilise tarihinde sürekli olarak vahyin olduğunu doğrulamıştır ve bunu kesinlikle doğrulamalıdır. Bu açıdan bakıldığında en son vahiy aslında son vahiy değildir yani vahyin sona ermesi anlamına gelmemektedir. Son ile kastedilen şey, eğer son gerçek vahiy ise, bu kabul edilebilir.⁹²

Tillich, en son vahyin son gerçek vahiyden daha fazlasını ifade ettiğini düşünmektedir. En son vahiy, diğerlerinin ölçütü olan kesin, tatmin edici, aşılmaz vahiy anlamına gelir. En son vahiy aslında vahyin aracısının sorunudur. Yani en son vahyin taşıyıcısı olan kişi, kendi sınırlı olma özelliğinden vazgeçmelidir. Bunu yaparken, o en son vahyin taşıyıcısı olduğunu doğrular. Bu durum, klasik Hıristiyan terminolojide, "Tanrı'nın Oğlu" şeklinde ifade edilir. Ona göre, İsa Mesih'de bu niteliklere sahip bir insanın tasviri bulunmaktadır ve bundan dolayı o, en son vahyin aracısı olarak adlandırılabilir.⁹³ Tillich, İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi nedeniyle onun "lütuf ve

⁸⁹ Tillich, s. 127.

⁹⁰ Paul Tillich, *The Protestant Era*, (Abridged Edition), (trans.) James Luther Adams, The University of Chicago Press, Chicago, 1957, s. 141.

⁹¹ Tillich, *Systematic Theology I*, ss. 127-128.

⁹² Tillich, s. 132.

⁹³ Tillich, s. 133.

hakikat” olduğunu ancak kanun olmadığını ifade etmektedir. Hıristiyan teolojisi, sadece bu temel üzerinde İsa Mesih’de vahyin kesinliğini (sona ermesini) ileri sürebilir. Çünkü sınırlı olan bir şeyin kendi yeteneği dâhilinde son olduğu iddiası şeytanîdir. Zaten İsa Mesih’in kendisi bu olasılığı şeytanî bir ayartma olarak reddetmiş ve kendisinin hiçbir şeyinin olmadığını, ancak her şeyi babasından aldığını vurgulamıştır.⁹⁴ Tillich’in vahiyle ilgili görüşlerinin temelinde, onun deyimiyle, İsa Mesih’in kendini bütün insanlık için feda etmesi, yani çarmıhta canını vermesi yer almaktadır. Bu noktada iki hususu açıklamanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. Birincisi, Kur’ân-ı Kerîm, çarmıha gerilen kişinin Hz. İsa olmadığını bildirmektedir.⁹⁵ İkincisi ise, Tillich, vahiy ve vahiyle bağlantılı olarak vecd ve mucizeden söz ettiği yerlerde, vahyi tanımlarken “Kur’an” kavramını kullanmasının haricinde İslâm dini ile ilgili hiçbir bilgiye yer vermemektedir. Oysa vahiyle ilgili görüşlerini açıklayan bir düşünürün ilâhî dinlerin sonuncusu olan ve özellikle Hz. İsa hakkında ayrıntılı bilgi veren İslâm dinine de değinmesi gerekirdi.

Tillich’e göre İsa, Mesih ve yalnızca Mesih olarak dinî ve teolojik nesnedir. Hiçbir sonlu varlık, Tanrı adına diğer sonlu varlıklara zorla herhangi bir şeyi kabul ettirmeye çalışamaz. Ayrıca Hıristiyanlığın koşulsuz ve evrensel iddiası, diğer dinlere kıyasla kendi üstünlüğüne dayanmaz. Hıristiyanlık, kendisi son olmaksızın en son vahyin şahididir. Bundan dolayı Hıristiyanlık ancak en son vahye şahit olduğu için son ve evrensel olarak nitelendirilebilir.⁹⁶

Tillich, İsa Mesih’i en son vahyin taşıyıcısı yapan şeyin kesinlikle ahlâkî, entelektüel ya da duygusal bir nitelik olmadığını düşünmektedir. Yeni Ahit’in tamamına ve Eski Ahit’in birçok pasajına göre, onu İsa Mesih yapan şey kendisinde Tanrı’nın varlığıdır.⁹⁷ Çarmıha gerilmeyi kabul etmesi, hem yaşamı boyunca hem de sonunda varlığın temeli için onun tam şeffaflığı, Tanrı ile beraber kendisinin birliğinin kesin testidir. Nasıralı İsa, Mesih için kendisini bütünüyle feda ettiğinden dolayı en son vahyin aracısıdır. En son vahiy de her vahiy gibi, vecd ve mucize bağıntısında ortaya çıkar.⁹⁸ En son vahiy, yani İsa Mesih’de ortaya çıkan vahiy, evrensel olarak geçerlidir. Çünkü o her vahyin ölçütünü içerir ve onların asıl

⁹⁴ Tillich, s. 134; Yuhanna: 8/27-29.

⁹⁵ Nisâ: 4/157-158.

⁹⁶ Tillich, s. 134.

⁹⁷ Tillich, s. 135.

⁹⁸ Tillich, s. 136.

amacıdır. En son vahiy, kendisinden önce gelen veya kendisini takip eden her vahyin ölçütüdür. Bu vahiy, her insan grubunun toplumsal varlığı için ve her insan bireyinin kişisel varoluşu için geçerlidir. İnsanoğlu için geçerli olduğu gibi evren için de anlam taşır. Bundan dolayı Hıristiyan teolojisi bundan başka bir şey iddia etmemelidir.⁹⁹

Hiz. İsa'nın en son vahyin aracısı olduğunu ifade eden Tillich, aslında Hıristiyan düşüncesindeki klasik vahiy anlayışını üstü kapalı bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Hıristiyan teolojisinde vahiy, İsa Mesih'ten önceki ve İsa Mesih'te gerçekleşen vahiy olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. İsa Mesih'ten önceki vahiylerin, vahyi alan kişinin maddî varlığına bağlı olduğuna inanılmaktadır. Yani Hiz. İsa'dan önceki peygamberlerin vahye bağlı sözleri Tanrı kelâmı, vahye dayanmayan sözleri ise kendi sözleri olarak nitelendirilmektedir. Oysa İsa Mesih'e gelen vahiy, onun maddî varlığından ayrı değildir. Kısaca İsa Mesih'in bütün yaşamı vahyin kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁰⁰ Tillich, İsa Mesih'in en son vahyin taşıyıcısı olduğunu uzun uzadıya açıklamakta ve İsa Mesih'in kendisini bütünüyle feda ettiği için en son vahyin aracısı olduğunu kabul etmektedir.¹⁰¹ Ayrıca İsa Mesih'te gerçekleşen en son vahyin, evrensel olarak geçerli olduğunu ve bunun her vahyin ölçütü ve amacı olduğunu ifade etmektedir. Hatta en son vahiy, İsa Mesih'ten önceki vahiylerin değerlendirilmesinde bile aynı derecede önemlidir.¹⁰² En son vahiy hakkındaki görüşlerinden sonra Tillich, vahiy bilgisi hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır.

Tillich, vahyin bilgiye aracılık ettiğini kabul etmesine rağmen¹⁰³ vahyin gerçekliğin özne-nesne yapısı hakkındaki bilgilerine hiçbir şey ekmediğini ifade etmektedir.¹⁰⁴ Vahiy bilgisi, doğanın, tarihin ve insanın yapılarıyla ilgili bilgiyi arttırmaz. Bu seviyede bir bilgi iddiası geldiğinde hakikatin kurulduğu deneysel testlere tabi tutulmalıdır. Eğer vahiy adına veya herhangi bir otorite adına böyle bir iddia yapılırsa, o önemsenmemelidir ve sıradan araştırma ve doğrulama yöntemlerine başvurulmalıdır. Örneğin, fizikçi için yaratılışın vahiyyle ilgili bilgisi, eşyanın doğal yapısının bilimsel tanımlamasına ne bir şey ekler ne de çıkarır. Tarihçi için vahiy tarihi olarak tarihin vahiyyle ilgili yorumu belgeler, gelenekler

⁹⁹ Tillich, s. 137.

¹⁰⁰ Tarakçı, ss. 443-445.

¹⁰¹ Tillich, s. 136.

¹⁰² Tillich, s. 137.

¹⁰³ Tillich, s. 129.

¹⁰⁴ Tillich, s. 109.

ve tarihsel olayların karşılıklı dayanışması hakkındaki onun açıklamalarından herhangi birini ne doğrular ne de reddeder. Psikolog için insanın kaderi hakkındaki vahiyle ilgili hiçbir hakikat, onun insan ruhunun dinamiklerinin analizini etkileyemez. Eğer vahyedilen bilgi sıradan bilgiye engel olsaydı, bilimsel dürüstlüğü ve metodolojik alçakgönüllülüğü yok edecekti. Böylece ilâhî vahyi değil, şeytanî tasarrufu ortaya koyacaktı.¹⁰⁵

Vahiy bilgisi, insanla ilgili varlığın gizeminin vahyi hakkındaki bilgisidir. Varlıkların doğası ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkındaki bilgi değildir. Bundan dolayı vahiy bilgisi ancak vahiy durumunda alınabilir ve sıradan bilgilerin aksine ancak bu duruma iştirak edenlere iletilebilir. Bu durum dışındakiler için aynı kelimeler farklı anlamlara sahiptir.¹⁰⁶ Yani vahiy, her zaman somut bir endişe içinde olan birisi için vahiydir. Bunun dışında alınan vahiyler sadece diğer toplulukların aldıklarını iddia ettiği vahiyler hakkında bir haber olarak anlaşılabilir.¹⁰⁷ Örnek olarak, içeriği nihaî kaygı meselesi olmayan bir filolog olan Yeni Ahit'in bir okuyucusu, metni tam ve doğru olarak yorumlayabilir; ancak kelimelerin ve cümlelerin vecdî-vahyî anlamını kaçıracaktır. Bu kişi farz edilen vahiy ile ilgili tutanaklara göre onlar hakkında bilimsel kesinlikle konuşabilir, fakat gerçek bir vahye şahitlik etmiş gibi onlardan söz edemez.¹⁰⁸

Tillich'e göre, vahiy bilgisi sıradan bilgiyi engellemez. Aynı şekilde, sıradan bilgiler de vahiy bilgisini engellemez. Vahyin hakikati için uygun hiçbir bilimsel teori yoktur. Eğer teologlar, bilimsel bir görüşü teolojik temeller için tercih ederlerse bu teoloji için felaket olur. Bunun aksine teologların, dinî nedenlerden dolayı yeni teorilerden korkmaları, onlara mümkün olduğunca direnmeye çalışmaları ve sonunda direniş imkânsız hale geldiğinde ise pes etmeleri teoloji için küçük düşürücü bir durum olmuştur. Galileo zamanından Darwin zamanına kadar teologların bu kötü tasarlanmış direnci geçmiş yüzyıllardaki din ve seküler kültür arasındaki ayrışmanın nedenlerinden biriydi.¹⁰⁹

Gerçek vahyin doğaüstü çarpıtılmalarına karşı mücadelesinde bilimin, psikolojinin ve tarihin teolojinin müttefikleri olduğunu söyleyen Tillich, bilimsel açıklamanın ve tarihsel eleştirinin vahyi

¹⁰⁵ Tillich, s. 129.

¹⁰⁶ Tillich, s. 129.

¹⁰⁷ Tillich, s. 111.

¹⁰⁸ Tillich, s. 129-130.

¹⁰⁹ Tillich, s. 130.

koruduğunu ileri sürmektedir. Çünkü vahiy, bilimsel ve tarihsel analizin yetersiz olduğu bir gerçeklik boyutuna aittir. Vahiy, aklın derinliğinin ve varlığın temelinin tezahürüdür. Vahiy, varoluşun gizemini ve insanın nihaî kaygısını gösterir. Vahiy, kendisinin ortaya çıktığı koşullar hakkında bilim ve tarihin söylediklerinden bağımsızdır ve o, bilim ve tarihi kendisine bağımlı hale getiremez.¹¹⁰

Tillich'e göre, vahiy bilgisi doğrudan ya da dolaylı olarak Tanrı'nın bilgisidir ve bundan dolayı o analogik ya da semboliktir. Bu tür bilginin doğası, Tanrı ile dünya arasındaki ilişkinin tabiatına bağlıdır ve sadece Tanrı'nın öğretisi bağlamında tartışılabilir.¹¹¹ Tillich, vahiy bilgisi ile ilgili olarak "Tanrı'nın Sözü"nü nasıl anlaşılması gerektiğine dair görüşlerini de açıklamaktadır.

Tillich, vahiy öğretisinin gelenek içerisinde "Tanrı Sözü"nü öğretisi olarak şekillendirildiğini belirterek, Söz'ün klasik Logos öğretisinin kendisine yüklediği anlam olan varlığın temelindeki bir öge olarak yorumlanması halinde mümkün olacağını düşünmektedir. Fakat Tanrı Sözü, çoğunlukla konuşulan bir söz ve konuşulan sözün teolojisinin ortaya konulduğu "Sözün teolojisi" olarak anlaşılmıştır. Ona göre, vahyin bu entelektüelleştirilmesi, "Logos Kristolojisi"nin anlamına ters düşmektedir. Logos Kristolojisi, aşırı entellektüalist değildir; aslında bu tehlike karşısında bir silahtır. Eğer İsa Mesih'e Logos denirse, Logos vahiyyle ilgili kelimelere değil, vahiyyle ilgili gerçekliğe işaret eder.¹¹²

Tillich, Söz kavramının altı farklı anlamından söz etmektedir. Bunlar, varlığın kendi temelinde ilâhî öz-tezahürün prensibi,¹¹³ yaratılışın aracı, vahiy tarihindeki ilâhî yaşamın tezahürü, en son vahiyde kutsal yaşamın tezahürü, en son vahyin belgesi olan İncil¹¹⁴ ve kilisenin mesajıdır.¹¹⁵ Tillich, Söz kavramının hangi anlamlarının

¹¹⁰ Tillich, s. 117.

¹¹¹ Tillich, s. 131.

¹¹² Tillich, s. 157; Hıristiyanlık'ta, Hz. İsa'nın Tanrı'nın kendisine hulûl etmiş ezeli ve ebedî kelâmı olduğu inancını ifade eden terim olan logos hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jacques Waardenburg, "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 548-549; Mustafa Sinanoğlu, "Kelime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 212-214; Ömer Faruk Harman, "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 465-472; Muhammet Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 1, 2011, ss. 201-224.

¹¹³ Tillich, s. 157.

¹¹⁴ Tillich, s. 158.

¹¹⁵ Tillich, s. 159.

yanlış olduğunu da tespit ederek vahiy hakkındaki görüşlerini daha da açıklığa kavuşturmuştur. Örnek olarak Söz, İsa Mesih tarafından konuşulan sözlerin toplamı değildir. İsa Mesih'in sözlerinin ve eylemlerinin bir dışavurumu, Mesih'in varlığıdır. İncil'in, Tanrı Sözü olarak adlandırılması ise teolojik karışıklığa neden olmaktadır. Ona göre, İncil Tanrı'nın Sözü olarak nitelendirilecekse bu durum sadece iki açıdan mümkündür. İncil'in, en son vahyin belgesi olması ve onun belge olan son vahye iştirak etmesi.¹¹⁶ Tillich, "Söz" kavramının farklı anlamlarının, 'Tanrı tezahür eder' şeklinde tek bir manada birleştiğini söylemektedir: Bu durum kendisini yaratılıştaki, vahyin tarihinde, en son vahyde, İncil'de, kilisenin ve onun üyelerinin sözlerinde açıkça gösterir.¹¹⁷

Tillich'e göre, vahiy tarihi din tarihi değildir; Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin tarihi ise hiç değildir. Dinî alanın dışında da vahiy vardır ve vahiy olmayan çok din vardır.¹¹⁸ Bu tarihin kendisini vahiy tarihi olarak adlandırmak yanlıştır. Vahiy ile ilgili olayların İsa Mesih'in ortaya çıkışının dışında herhangi bir yerde gerçekleştiğini inkâr etmek de aynı derecede yanlıştır. Yani vahiy tarihi vardır, ancak bu olayın merkezinde İsa Mesih'in olduğu vahiy tarihidir.¹¹⁹

Tillich, dini vahiy ile belirlemenin de yanlış olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, din tüm yaşam gibi belirsizdir. Vahiy ile ilgili deneyimlere dayalı olarak belirlenen din günahlardan kurtulmaya dönüşür.¹²⁰ Kutsal Kitap'ın vahiyleri esasen tarihsel olduğu için, İncil'de bulunan kayıtlarda verildiği şekliyle vahiyle ilgili içeriği tarihî haberlerden ayırmak olanaksızdır.¹²¹ Ona göre, din vahiye kaynaklandığı sürece açıktır; ancak din vahiy aldığı sürece belirsizdir. Bu, bütün dinler için geçerlidir. Hatta takipçilerinin vahyedilmiş din olarak adlandırdıkları dinler için bile. Hiçbir din vahyedilmez; din, vahiy yaratılışı ve deformasyonudur.¹²²

Tillich, Kutsal Kitap'ın çağdaş olmayan yorumunun, çağdaş olmayan vahiy anlayışına dayandığını öne sürmektedir. Vahiy, somut durumunda, tarihsel gerçekliğindeki insan için vahiydir. Eğer vahiy almak için insandan (şu anki) durumundan geçmiş bir tarihin durumuna sıçraması istenilirse, aldığı şey artık art arda onun için

¹¹⁶ Tillich, s. 158.

¹¹⁷ Tillich, s. 159.

¹¹⁸ Tillich, s. 137.

¹¹⁹ Tillich, *Systematic Theology II*, s. 166.

¹²⁰ Tillich, s. 80.

¹²¹ Tillich, s. 101.

¹²² Tillich, *Systematic Theology III*, s. 104.

vahiy değildir. Başkaları tarafından alınan vahiyler hakkında bir haberdir.¹²³ Çağdaşlığın inkârı ise, vahiydeki aşkın unsuru tehlikeye atmaktadır. Şimdiki durumdan geçmiş duruma sıçrama, insanın vahiy alması için yapması gereken ve yapabileceği bir şeydir. Bu şekilde somut tarihsel durumundan “tarihî İsa” ile karşılaşacağı bir durum içerisine geçmek zorunda kaldığı sürece vahiy insana bağlıdır. Bununla birlikte, teolojik olarak kabul edilebilir olmasına rağmen, tarihî eleştiri bunun imkânsız olduğunu göstermiştir. “Tarihî İsa” ile karşılaşmanın hiçbir yolu yoktur. Kısaca onun Mesih olması eşzamanlıdır ya da o Mesih değildir.¹²⁴ Tillich, böylece İsa'nın Mesih olarak sadece o dönemde vecd ve mucize bağlamında vahiy tecrübesini yaşayan insanlar için bir anlam taşıdığını ifade etmektedir. Bunu şu sözlerinde açıkça ifade etmektedir: “*Vahiy, ister özgün isterse bağımlı olsun, sadece vahiyle ilgili bağıntıya girerek ona iştirak eden kişiler için vahiyle ilgili bir güce sahiptir.*”¹²⁵

Tillich'in, vahyin objektif bir bilginin iletilmesi olmadığı,¹²⁶ kendi görüşlerine uygun vahiy anlayışının Hıristiyanlık tarafından iddia edildiği ancak bunun test edilmesi gerektiği,¹²⁷ bağımlı vahyin Kutsal Ruh ile bağlantılı olarak her an var olabileceği şeklindeki görüşlerinden hareketle¹²⁸ onun vahiy anlayışının Batı düşüncesindeki kişi merkezli vahye benzer olduğunu ifade edebiliriz. Ancak Tillich, bu vahyin sadece kilise ile sınırlandırılmasına da karşı çıkarak onu bütün insanlara genellemiş gibi görünmektedir. Batı dünyasından Tillich üzerine çalışma yapan George F. Thomas'ın, ilginç bir tespitine yer vermemizin bu konuyu daha da açıklığa kavuşturacağı kanaatindeyiz. Thomas'a göre, Tillich, dinî deneyimin “bağımlı” vahiylere aracılık ederek teolojinin kaynağı olabileceğini düşünüyordu. Ancak onun bu düşüncelerini dile getirmesi engellenmiş olabilir. Çünkü Tillich, vahye yalnızca “vecdî” bir tecrübe içerisinde ulaşılabileceği görüşünü savunmaktadır. Oysa o, teologların dinî tecrübelerinin genellikle “vecdî” olmadığını düşünüyordu.¹²⁹

¹²³ Tillich, *The Protestant Era*, s. 81.

¹²⁴ Tillich, s. 82.

¹²⁵ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 127.

¹²⁶ Tillich, *Din Felsefesi*, s. 120.

¹²⁷ Tillich, *Dynamics of Faith*, ss. 78-79.

¹²⁸ Tillich, *Systematic Theology I*, s. 127.

¹²⁹ George F. Thomas, “The Method and Structure of Tillich's Theology”, *The Theology of Paul Tillich*, Vol. 1, (ed.) Charles W. Kegley, Robert W. Bretall, The Macmillan Company, New York, 1964, s. 96.

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda Paul Tillich'in, vahiy kavramının ilâhî konular hakkında bir bilgi olarak anlaşılmasına karşı çıkararak bu kavramı yeniden temellendirmeye çalıştığını tespit ettik. Onun başta vahyin tanımı olmak üzere vahiyyle ilgili görüşlerinin anlaşılmasının zor olduğunu ifade edebiliriz. Zaten Tillich'in kendisinin de vahiy bilgisinin özne-nesne yapısı içerisinde dile getirilebilecek bir bilgi olmadığını ifade etmesi bu durumun bir ispatı niteliğindedir. Buna rağmen o, vahyin öznel ve nesnel yönünü açıklamaya ve bu kavramı anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Ona göre, vahyin öznel yönünü vecd, nesnel yönünü ise mucize oluşturmaktadır.

Araştırmamızda Tillich'in, vahyin öznel yönünü oluşturduğunu ifade ettiği vecd haline çok büyük bir önem atfettiğini tespit ettik. Hatta o, vecdî bir durum içerisinde alınmayan bir şeyin vahiy olarak nitelendirilmesine de karşı çıkmaktadır. Tillich, vecdî durumun meydana gelmesini Kutsal Ruh ile ilişkilendirmekte ve vecdî tecrübenin en güzel örneğinin, özne-nesne yapısının aşıldığı dua olduğunu ifade etmektedir. Vahyin nesnel yönünü oluşturan mucizelerin ise doğaüstü bir müdahale olarak anlaşılmasına karşı çıkan Tillich, hem mucize kavramının hem de mucizenin tanımının teolojik kullanım için yanıltıcı bir hale geldiğini iddia etmektedir. Ona göre, gerçek bir mucize, realitenin rasyonel yapısıyla çelişmeyen şaşırtıcı, alışılmadık ve sarsıcı bir olay olmalıdır.

Çalışmamızda Tillich'in, vahyi, özgün ve bağımlı olmak üzere iki kısma ayırdığını gördük. Özgün vahyin, daha önce var olmayan bir seçkinler topluluğunda ortaya çıktığını söyleyen Tillich, bu vahiy türünün peygamberlere özgü olduğunu vurgulamaktadır. Ancak o, vahyin sadece peygamberle sınırlı olmadığını düşünmektedir. Bu noktada özgün vahye göre ikinci dereceden bir vahiy olarak düşünülebilecek bağımlı vahiy devreye girmektedir. Zaten Tillich, kilise ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi bağımlı vahiy üzerinden ele alıp açıklamaktadır. Tillich, özgün vahiyyle bağlantılı olan bir başka vahyin ise en son vahiy olduğunu dile getirmektedir. Aslında Tillich, en son vahiy hakkında açıklama yaparken aynı zamanda özgün vahyin ölçütlerini de belirlemektedir. Çünkü o, en son vahyin ölçütü olarak Hz. İsa'ya işaret etmekte ve böylece Hıristiyanlığın klasik vahiy anlayışını tekrar etmektedir. Ancak o, en son vahiy kavramına Hıristiyan kilisenin yüklediği anlamın eksik olduğunu da ifade etmektedir.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz bir başka husus ise, Tillich'in vahyin araçları hakkındaki görüşleri oldu. Aslında Tillich, hiçbir

şeyin insanın nihaî kaygısını temsil etmeye layık olmadığını ifade etmesine rağmen her şeyin varlığın kendisine, yani varlığın temeline ve anlamına iştirak ettiğini de kabul etmektedir. Tabiatın alınan vahiy araçlarının sayısız olduğunu söyleyen Tillich, vahiy ile ilgili niteliğin durumuna katılabilen çok sayıda doğal olayın bulunduğunu öne sürmektedir. Tillich'in burada doğal araçlar aracılığıyla alınan vahyin, doğal vahiy olmadığını belirterek vahiy çeşitleri içerisinde yer alan tabii vahiye ve dolayısıyla deizme karşı çıkması önemlidir.

Araştırmamızda dikkatimizi çeken bir başka nokta ise, Tillich'in "Tanrı'nın Sözü" hakkındaki görüşleri oldu. Ona göre, Tanrı'nın sözü vahyedilmiş emirleri ve öğretileri içermemektedir. Tanrı'nın sözü, vahiy ile ilgili durumlara eşlik etmekte ve onları yorumlamaktadır. Teolojik karışıklığa neden olduğu için İncil'in, Tanrı'nın Sözü olarak nitelendirilmesi de doğru değildir. İncil, ancak en son vahyin belgesi olduğu ve son vahiye iştirak ettiği için Tanrı'nın Sözü olarak nitelendirilebilir. Böylece Tillich, İncil'in kendisini kabul etmekle beraber İncil'in içeriği hakkındaki eleştirilerini ortaya koymaktan çekinmemektedir.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz en önemli şey ise, Tillich'in, vahiy tarihinin din tarihi olmadığını ve dini vahiy ile belirlemenin yanlış olduğunu iddia etmesi oldu. Tillich, merkezinde İsa Mesih'in olduğu vahiy tarihini kabul etmesine rağmen din tarihinin Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin tarihi olmadığını açıkça ifade etmektedir. Kutsal Kitap'ın vahiylerinin tarihsel olduğunu, bundan dolayı İncil'de yer alan şekliyle vahiyle ilgili içeriği tarihî haberlerden ayırmanın olanaksız olduğunu dile getirmesi de dikkate değerdir.

Kaynakça

- BAŞCI, Vahdettin, YAZOĞLU, Ruhattin ve İMAMOĞLU, Tuncay (2015), *Din Felsefesi Dersleri*, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- CÜRCÂNÎ, Ali İbn Muhammed (1997), *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitâbu't-Ta'rifât*, (çev.) Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul.
- DENİNGER, Johannes (2005), "Revelation" *Encyclopedia of Religion*, C. 11, (ed.) Linsay Jones, Macmillan Reference, USA, ss. 7773-7779.

-
- HARMAN, Ömer Faruk (2000), "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 465-472.
- İMAMOĞLU, Tuncay (2006), "Paul Tillich Felsefesinde Din-Ahlâk İlişkisi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 28, ss. 107-126.
- KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi ve GÜMÜŞ, Sadrettin (2012), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- SİNANOĞLU, Mustafa (2002), "Kelime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 212-214.
- TAN, Necmettin (2013), "Paul Tillich'in Tanrı Anlayışı", *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, ss. 51-65.
- TARAKÇI, Muhammet (2011), "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 1, ss. 201-224.
- TARAKÇI, Muhammet (2012), "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 443-447.
- THOMAS, George F. (1964), "The Method and Structure of Tillich's Theology", *The Theology of Paul Tillich*, Vol. I, (ed.) Charles W. Kegley, Robert W. Bretall, The Macmillan Company, New York, ss. 86-105.
- TILLICH, Paul (2006), *Ahlâk ve Ötesi*, (çev.) Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul.
- TILLICH, Paul (1965), *Christianity and The Encounter of The World Religions*, Columbia University Press, New York and London.
- TILLICH, Paul (2000), *Din Felsefesi*, (çev.) Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TILLICH, Paul (1958), *Dynamics of Faith*, Harper and Brothers Publishers, New York.
- TILLICH, Paul (1957), *The Protestant Era*, (Abridged Edition), (trans.) James Luther Adams, The University of Chicago Press, Chicago.
- TILLICH, Paul (1956), *The Religious Situation*, (trans.) H. Richard Niebuhr, Meridian Books, New York.
- TILLICH, Paul (1951), *Systematic Theology I*, The University of Chicago Press, Chicago.
- TILLICH, Paul (1957), *Systematic Theology II*, The University of Chicago Press, Chicago.
-

-
- TILLICH, Paul (1963), *Systematic Theology III*, The University of Chicago Press, Chicago.
- TOPALOĞLU, Bekir, YAVUZ, Yusuf Şevki ve ÇELEBİ, İlyas (2009), *İslâm'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- VURAL, Mehmet (2011), *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara.
- WAARDENBURG, Jacques (2011), "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 548-549.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2012), "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 440-443.
- YAZOĞLU, Ruhattin (2002), "Paul Tillich'de Tanrı Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 3, ss. 113-130.
- YAZOĞLU, Ruhattin (2004), "Paul Tillich'in Tanrı Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, ss. 137-150.
- YEŞİLYURT, Temel (2001), "Nihaî İlgi Olarak İman'ın Belirsizliği-Paul Tillich'in İman Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmiyât, Örtünme Özel Sayısı*, C. 4, S. 2, ss. 117-138.

KYBELE İKONOĞRAFİSİNDE TYMPANON

Güler ATEŞ♦

ÖZ

Bu çalışmada Kybele ikonografisinde bugüne kadar pek fazla incelenmemiş olan Tympanon ele alınacaktır. Klasik çağdan itibaren Geç Antik Döneme kadar Tanrıça'nın hemen hemen tüm betimlerinde kullanılan bu müzik enstrmanı, Tanrıça'nın ikonografisinde en karakteristik, belki de en önemli atribüdür. Çalışmanın konusu ve amacı, Tympanonun Kybele ikonografisindeki yerinin incelenmesi ve neden özellikle klasik çağda bu enstrmanın Tanrıça'nın ikonografisinde bu denli önem kazandığının sorgulanmasıdır. Ayrıca bu enstrmanın Kybele kültüründeki ve kült ritüellerindeki önemi üzerinde de durulacaktır. Atina'daki Metroon'da bulunan Agorakritos'un Kybele kült heykelinin bu bağlamda nasıl bir rol oynadığı ve klasik çağda Tanrıça'nın nasıl algılandığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kybele, Meter, Tympanon, Kült, Metroon

DAS TYMPANON IN DER IKONOGRAPHIE DER KYBELE

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit soll vor allem ein Aspekt in der Ikonographie der Kybele, der bisher noch nicht deart singular betrachtet wurde, ausführlicher untersucht werden, nämlich das Tympanon. Dieses Musikinstrument, eine Art Handpauke, ist seit der klassischen Zeit bis in die Spätantike hinein ständiges kanonisches Attribut bei fast allen bildlichen Darstellungen der Kybele, und somit eines der Hauptcharakteristika in der griechischen Kybele-Ikonographie. Thema und Ziel dieser Arbeit ist es deshalb, vor allem der Frage nachzugehen, welchen Stellenwert des Tympanon in der griechischen Kybele-Ikonographie klassischer Zeit hat, und vor allem, weshalb es in der Klassik zum wichtigsten Attribut in der Kybele-Ikonographie wird. Des weiteren wird zu fragen sein, welche Bedeutung der Kybele-Kult allgemein in der Klassik hat. Welche Rolle spielt hierbei das Kultbild der Kybele des Agorakritos im Metroon von Athen, und wie wird die Göttin und ihr Kult in der Klassik wahrgenommen und bewertet?

Stichwörter: Kybele, Meter, Tympanon, Kult, Metroon

♦ Dr.Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 45140 Muradiye/MANİSA e-posta: gueler.ates@gmail.com

Giriş

Anatanrıça Kybele,¹ Yunan pantheonuna sonradan katılan yabancı tanrılardan biri olmasına rağmen, elimizdeki arkeolojik verilere göre Yunanistan'da geniş halk kitlelerini etkilemiş ve önemli ölçüde saygı görmüştür. Bu etki ve saygı o kadar önemlidir ki, Geç Antik Döneme kadar neredeyse hiç değişmeden kalarak standart ikonografisi haline gelen klasik görsel imgesi Atina'da şekillenmiştir. Bu ikonografinin ilk göze çarpan unsurlarından biri Tanrıça'nın elinde tuttuğu bir müzik enstrümanı olan tympanondur. Yunanistan'da Tanrıça'nın ikonografisine tympanonun neden eklendiğini anlamamız için öncelikle klasik çağ öncesi Kybele ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Kybele kültürünün kökeni Yunanistan kültürel coğrafyasında değil, doğudadır. İsmi etimolojisinden yola çıkarak MÖ 2. binlerde Tanrıça'nın Sümer-Akad, Hurri ve Hitit yazılı kaynaklarında Kubaba olarak geçen bir tanrıçaya dayandığı görüşü genel olarak kabul görmektedir.² Kubaba'nın bu dönemde birçok tanrıdan yalnızca biriyken, MÖ 1. binin başlarından itibaren, özellikle Karkamış'da, Anatanrıça olarak tapınım görerek diğerlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır (Resim 1).³ Tanrıça'nın bu dönemdeki kültürü hakkında pek az şey bilmemize rağmen,⁴ Geç Hitit dönemine ait kabartmalarda, gerek ikonografik açıdan, gerekse konu bütünlüğü açısından artık Kubaba isimli bir tanrıçanın betimlendiğini, zaman zaman da isminin kabartmalarda yer aldığını görmekteyiz.⁵

¹ Yunanca konuşulan coğrafyada ele geçirilen yazıtlarda Tanrıça'nın ismi genellikle *Μητηρ*/Meter (Ana) olarak geçmektedir. Bazen ikinci isimle birlikte Meter Kybele olarak, ya da *Μητηρ ορεια* veya *Μητηρ θεων* olarak da anılmaktadır. Tanrıça'nın en yalın ismi olan 'Meter' aynı zamanda en yaygın kullanılandır. Bu ve benzeri isimleri için bkz. Roller 1999, 144 ff; Yunan yazılı kaynaklarında ise Tanrıça'nın isminin 'Kybele' olarak geçtiğini görürüz. 'Kybele' ismi Phryglerde Matar olarak çağrılan Anatanrıça'nın bir sıfatı olan 'Kubileya' öntakısının Yunanistan'da Tanrıça'nın ismine dönüşmüş halidir. İki erken Phryg yazıtında Tanrıça'dan 'Matar Kubileya' olarak söz edilmektedir, bkz. Roller 1999, 122; MÖ 6. yüzyıldaki erken yazılı kaynaklarda aynı zamanda 'Kybebe' ismine de rastlanmaktadır. Bu isim de olasılıkla yine Anadolu'da bir Tanrıça olan Kubaba'dan türetilmiş olmalıdır, bkz. Roller 1999, 124.

² Roller 1999, 124.

³ Naumann 1983, 36.

⁴ Ele geçirilen yazılı metinlerde tapınak inşası, heykel adakları, Tanrıça'nın "giydirilmesi", kurban yerlerinin düzenlenmesi ve hayvanların kurban edilmesi gibi konulardan söz edilmektedir, bkz. Naumann 1983, 36.

⁵ Akurgal 2001, 257 Fig.176.

Bu dönemde 'Büyük Kraliçe' olarak anılan Kubaba,⁶ ayakta ya da tahtta oturarak, her zaman profilden, çoğunlukla da diğer tanrılarla birlikte betimlenmiştir.⁷ Her zaman giyimli olarak tasvir edilen Tanrıça'nın başı alçak bir Polos ve mantosuyla örtülüdür. En önemli atribülerinin ayna ve nar olmasının yanı sıra,⁸ zaman zaman tahtının yanında bir aslan da yer alır.⁹ Tüm bu görsel özelliklerle varlıklı ve güzel bir kadın olarak gösterilen Kubaba'nın genel olarak bir bereket tanrıçası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Phrygia'da Anatanrıça İkonografisi

Genel olarak, Phryglerin Anadolu'ya gelmesinden önce Pessinus'da köklü bir Anatanrıça kültürünün varlığı ve Phryglerin gelip yerleştikleri bu bölgede bu kültle tanıştıkları, arkasından da Tanrıça'yı kendi inanç dünyalarına aldıkları kabul edilmektedir.¹¹ Nitekim Phrygia'da yer alan çok sayıdaki açık hava kutsal alanında yerel ismi Matar, seyrek olarak Kubela/Kubala ya da Matar Kubileya olarak geçen Anatanrıça'ya tapındıklarını bilmekteyiz.¹² Matar, erken Phryg döneminde antropomorfik betimleri olan tek tanrıdır.¹³ Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından Phryglerdeki Matar kültürünün tek tanrılı bir inanç olduğu öne sürülmüştür.¹⁴ Tanrıça'nın Phrygia'daki kültür merkezleri, doğada göze çarpan kaya oluşumlarında yer alan açık hava kutsal alanlarıdır ve Tanrıça'nın doğayla yakın ilişkisine işaret ederler.¹⁵

Matar, ikonografik olarak Kubaba ile hem benzer hem de bir takım farklı özelliklere sahiptir.¹⁶ Basitleştirerek özetlersek, Phrygia'daki Tanrıça, kaya yüzeylerinde ya da bir niş içerisinde her

⁶ Naumann 1983, 36.

⁷ Naumann 1983, 91.

⁸ Seyrek de olsa bazen elinde başak demeti de tutmaktadır, bkz. Naumann 1983: 36.

⁹ Boğa ise Tanrıça'nın eril yoldaşı olarak kabul edilmektedir, bkz. Naumann Ibid: 36.

¹⁰ Naumann 1983, 36.

¹¹ DNP VI (1999) Kybele maddesi.

¹² Erken Phryg kaya kabartmaları çoğunlukla Phryg yaylaları ve Paphlagonia'da yer almaktadır; Körte 1898, 82-121; Haspels 1971, 73-111; Berndt-Ersöz 2006, 290-316.

¹³ Naumann 1983, 91.

¹⁴ Akurgal 1955, 100; oysa Matar, Phryglerin tek tanrısı değildi, yalnızca hiyerarşik açıdan diğer tanrılarının üstünde yer alıyordu. Bu tür inançlar teolojide monoteist yerine henoteist inançlardan sayılmaktadır. Henoteist bir dinde birçok tanrı bulunur, ancak bir tanrı diğer tanrılarının üzerindedir ve açık farkla en önemlisidir. Henoteizm için bkz. Encyclopaedia of Religion and Ethics, Vol.8, Life-Mulla 817ff.

¹⁵ Vikela 2001, 73.

¹⁶ İkonografisi hakkında detaylar için bkz. DNP VI (1999) Kybele maddesi; Vikela 2001, 70.

zaman ayakta¹⁷ ve cepheden betimlenmekte, aynı zamanda kendisinden küçük boyutlarda resmedilmiş başka figürler de ona eşlik etmektedir.¹⁸ Öncülü Kubaba gibi Phrygia'daki Matar da her zaman giyimlidir, başında yüksek bir polos taşır ve çoğunlukla mantosuyla başı örtülüdür. Atribüleri bölgeden bölgeye farklılıklar gösterirken, bazen bir kuş, bazen phiale benzeri bir kurban kâsesi,¹⁹ bazen de Phryg ikonografisine yabancı olan nar gibi nesnelere tutar.²⁰

Arkaik Dönemde Yunanistan'da Kybele

İon polislerinde yaşayan halklar Phrygia ile iletişim halinde olduklarından, orada büyük etkiye sahip ve kültü giderek yayılan Phryg Anatanrıçası'nın kültüyle tanışmışlardı. Yunan pantheonunda az çok ana tanrıça özelliklerine sahip tanrıça figürlerinden hiç birisinin Kybele'nin saygınlığına ulaşamamış olması, inanç dünyalarındaki bu boşluğu Phryg Anatanrıçası ile doldurmak istemelerinde önemli rol oynamıştır.²¹ Kybele, Yunan inanç dünyasına kabul edilmesinden hemen sonra kendisine benzeyen, özellikle Rhea, bazen de Demeter gibi ana tanrıçalarla özdeşleştirildi²² ve böylece Helenleştirildi;²³ bununla beraber Phryg kökenli bir 'doğulu' Tanrıça olarak her zaman yabancı kimliğini

¹⁷ Tanrıça'nın Phrygia'da ayakta betimlenmesi özellikle önemli olmalıydı. Nitekim diğer bölgelerin aksine Phrygia'da Roma döneminde bile ayakta Kybele betimlerine rastlanmaktadır, bkz. Ateş 2010, 53 Abb.50.

¹⁸ Naumann 1983, 91.

¹⁹ Tanrıça'nın elinde kurban kâsesini tutması, kendisine kurban adandığına ve kendisinin de insanlara bereket bahsettiğine işaret etmektedir. Phrygialı Matar betimlerinde görülen kap genel olarak libasyonda kullanılan kurban kâsesidir. Normalde doğu kökenli tanrıların ikonografisinde Phiale'nin kullanılmış olması bilinen bir motif değildir. Yalnızca Phrygia'da çok sayıda Matar betimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yunanistan'da ise Tanrıların elinde kurban kâsesi tutması MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülen bir motiftir, bkz. Naumann 1983, 70f.

²⁰ Naumann 1983, 91ff.

²¹ Kybele kültürünün Yunanlar arasında bu kadar hızlı yayılması ve Tanrıça'nın bu denli saygı görmesi, Yunanistan'daki, örneğin Kybele benzeri Rhea gibi, ana tanrıça kültlerinin bu kadar etkin olmayışıyla da açıklanabilir.

²² Yunan tanrıçalarıyla özdeşleştirilmesi ve Kybele'nin Yunan Pantheonundaki yeri için bkz. Roller 1999, 169-177.

²³ Roller 1999, 119: "She (Kybele) was Hellenized in name, appearance, and background"; Kybele gibi doğal kutsal alanlarda tapınım gören kadim ana tanrıçaların kültürel etkileşimler sonucunda daha 'urban' tanrıçalarla özdeşleştirilmesi hakkında bkz. Helck 1971, 250f.

korudu ve Yunan tanrıları arasında, kimi araştırmacılara göre, kenardaki yerini aldı.²⁴

Kybele'nin Yunanistan'a gelişinin MÖ 6. yüzyılın başlarında gerçekleştiğine dair elimizde çok sayıda arkeolojik veri ve yazılı kaynak mevcuttur.²⁵ Lokroi Epizephyrioi'de bulunmuş, kil analizi sonucu yerel üretim olduğu anlaşılan ve MÖ 7. yüzyılın sonu / 6. yüzyılın başına tarihlenen, bir seramik parçasının üzerinde yer alan 'Kybele' graffiti Yunanistan'daki kültürünün en erken yazılı kanıtı olarak kabul edilmektedir.²⁶ Kybele'nin Batı Anadolu'daki Miletos, Smyrna ve Kyme gibi Yunan kentlerinde tapınım gördüğünün ilk kanıtları ise bu kentlerde bulunmuş olan ve Tanrıça'yı naiskos içinde gösteren betimlerdir.²⁷ Oldukça sade bir şekilde genellikle kireç taşından, seyrek de olsa mermerden yapılmış olan bu kabartmalarda Tanrıça ayakta durur vaziyette ve her zaman giyimli olarak, İon korelerini andıran bir duruşla, başı polos olmadan örtülü bir şekilde ve genellikle elleri göğüs hizasında bir nesne tutar biçimde betimlenmiştir (Resim 2). Naiskoslu Kybele betimlerinin Tanrıça için özel olarak Miletos'ta tasarlanmış yeni bir ikonografi olduğu genel olarak kabul edilen bir görüştür.²⁸ Batı Anadolu'da bu tipe paralel olarak, yine naiskos içinde ancak bu kez tahtta oturan başka bir Kybele tipi de görülür; bu oturan tipte de Tanrıça'nın başı mantosuyla örtülü, ancak farklı olarak elleri diz üstünde zaman zaman bir hayvan tutar vaziyette, bazen de herhangi bir atribü olmadan betimlenmiştir (Resim 3).²⁹

Bu yeni Kybele tipi, Roller'in isabetli tanımlamasıyla gerçekten de "kompozit" bir figürdür; çünkü hem Yunan hem Anadolu özelliklerinin bir araya getirildiği bir ikonografidir.³⁰

²⁴ Roller 1999, 119 ff: "She (Kybele) always retains her status as an outsider". – "Meter is very much a composite figure, including both Anatolian and Hellenic elements, a circumstance that give her cult and her character a taint that was neither totally Greek nor totally Phrygian."

²⁵ Bkz. burada dipnot 2.

²⁶ Seramik parçası üzerinde yer alan '*υβαλας*' kelimesi Dor lehçesinde ve Lokri alfabesiyle yazılmıştır, bkz. Roller 1990, 123; ayrıca diğer yazılı kaynakların listesi ve haklarındaki tartışmalar için bkz. Roller 1999, 111-125.

²⁷ Genel olarak arkaik dönem naiskoslu Kybele betimlerinin ikonografileri, coğrafi dağılım alanları ve tarihleri için bkz. Vikela 2001, 81; Roller 1999, 125-134.

²⁸ Vikela 2001, 85; karşılaştırmak için bkz. Naumann 1983, 125'teki genel ikonografi levhası.

²⁹ Naumann 1983, 123f. Anm. 90.

³⁰ Roller 1999, 144: "Kybele is the Greek concept of an oriental barbarian deity"; Yunan etkileri tüm Ege bölgesi kültürlerinden gelmektedir. Örneğin Minos ya da Myken'deki Potnia Theron gibi doğaya hakim figürler, Yunan Kybele imajını muhakkak etkilemiş olmalıydılar, bkz. Roller 1999, 134-136.

Nitekim Arkaik Dönem Kybele ikonografisinin, Tanrıça'nın geç Hitit ve Phryg öncüllerinin betimlerinden yola çıkarak, Yunan bakış açısı ve zevkine göre biçimlendiğini görmekteyiz. Yazılı kaynaklarda belirtilenleri de göz önünde bulundurursak, Kybele kültürünün MÖ 6. yüzyılda Yunan inanç dünyasında artık sağlam bir yer edindiği söylenebilir.³¹ Kybele kültürü, ana kentler ile koloniler arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler sonucunda, MÖ 6. ile 5. yüzyıllarda Milet, Kyme ve Phokaia gibi merkezlerden batıya doğru, özellikle Sicilya, İtalya, Güney Fransa ve Kara Yunanistan'ndaki kentlere yayılmıştır.³² Atina'da Kybele kültürünün varlığına işaret eden en erken kanıtlar ise, Agora'da ele geçirilmiş olan ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, mermer ve pişmiş topraktan heykelciklerdir.³³ Bu heykelciklerde Tanrıça tahtta oturur vaziyettedir ve kucağında bir aslan bulunmaktadır; yani arkaik çağın ikonografisine tamamıyla uygun bir şekilde gösterilmiştir.³⁴

Klasik Çağ Öncesi Tympanon

Ritim için kullanılan bir vurmali çalgı olan tympanon (τυμπανον),³⁵ kasnağa gerili deriden oluşan düz bir yüzeye sahiptir; genellikle sol elle kenarından tutulur ve sağ elle bu düz yüzeye vurularak çalınır.³⁶ Yakındoğu kökenli olan bu müzik enstrumanının dini ritüellerde kullanıldığı, diğer birçok vurmali çalgılar gibi, MÖ 3.

³¹ Roller 1999, 122.

³² Naumann 1983, 159. 136; Roller 1999, 112. 125; Kybele heykelleri ve naiskoslu betimler İon kentleri dışında öncelikle Marsilya (sayı olarak en büyük grup buradadır), Thasos ve Samos adalarında ele geçirilmiştir. Bununla ilgili olarak bkz. Naumann 1983, 125; Yunanistan'ın batı kesimlerinde de MÖ 6./5. yüzyıllarda Kybele heykelcikleri ele geçirilmiştir, örneğin Vermaseren 1982, 119 Nr. 394 (buluntu yeri Marathon); Vermaseren 1982, 145 Nr. 467 (buluntu yeri Korinth).

³³ Bunlardan Berlin'de korunan pişmiş toprak heykelcik için bkz. Vermaseren 1982, 107 Nr. 359; detaylı bilgi için bkz. Naumann 1983, 145 Anm. 140; Roller 1999, 133.

³⁴ Naiskos içinde kucağında aslanla oturan Kybele ikonografisinin yaklaşık MÖ 530'larda Kyme'de tasarlanmış olduğu görüşü için bkz. Vikela 2001, 88.

³⁵ Yazılı kaynaklarda "tympanon" ile birlikte zaman zaman "typanon" (τυπανον) denildiği de görülmektedir.

³⁶ Tympanon Helenistik dönemden itibaren vurmali çalgılar (κρουστα) kategorisine girmektedir; modern sisteme göre Membranophone kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Membran'ı yani deri yüzeyi ya bendirde olduğu gibi ayarlanabilen ya da davulda olduğu gibi ayarlanamayan bir vurmali çalgı olarak kabul edilmektedir, bkz. DNP VIII (2000) 550 vd. Musikinstrumente; Tympanon'un şematik tasviri için bkz. Ibid 546; bununla benzer ancak daha seyrek olarak görülen bir diğer enstruman olan Rhopton (ροπτρον) da yine Doğu kökenlidir ve vurulan alanı aynı şekilde gerilmiş deriden oluşur. Bu aletin Korybantlar'ın misterleri tarafından kullanılması konusunda bkz. Ibid 550.

binden itibaren arkeolojik verilerle izlenebilmektedir.³⁷ Hitit döneminde, özellikle Asur bölgesi ve Geç Hitit merkezleri başta olmak üzere, Güneydoğu Anadolu ve Kıbrıs gibi farklı dini inançların, dolayısıyla farklı ritüellerin bir araya geldiği geçiş bölgelerindeki merkezlerde tympanon sıkça karşımıza çıkmaktadır.³⁸ Yazılı kaynak bulunmamasına rağmen, Kubaba kültüründe de bu enstrümanın kullanılmış olduğuna dair yeterince arkeolojik veri mevcuttur: Örneğin yukarıda sözü edilen Karkamış kabartmasında (Resim 1) Kubaba kültüründeki ritüellere katılan kadın müzisyenler tympanon çalarken görülmektedir.³⁹

Bu dönem eserlerinde Tanrıça Kubaba'nın kendisini Tympanon çalarken gösteren herhangi bir betimi yoktur. Yine dikkati çeken bir nokta da Phrygia'da anatanrıça kültürüyle ilgili herhangi bir tympanon betimine bugüne kadar rastlanmadığıdır.⁴⁰ Ancak bugün de kalabalıkları coşturmak için kullanılan 'aulos' ve 'kithara' gibi enstrümanların, Phrygia'daki anatanrıça kültüründe kullanılmış olduğu bilinmektedir;⁴¹ her halükarda bunlar ve tympanon gibi enstrümanlarla yapılan coşkulu müzik anatanrıça kültürünün önemli bir parçasıydı.⁴²

Yunanistan'da tympanonun Kybele kültürüyle bağlantısına işaret eden ilk veri Olympia'da ele geçirilen bronz bir Fenike kâsesidir: Kâse üzerinde, MÖ 7. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Alkman'ın "Kybele'nin tympanonları çalıyor" şeklinde bir epigram kazanmıştır.⁴³ Tympanonun özellikle doğu Yunanistan'da, yaklaşık bu tarihlerde Kybele kültüründe kullanıldığını bu kaynağa dayanarak varsayabiliriz. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda tympanonun görece olarak seyrek betimlenmiş olması, enstrümanın henüz çok yaygın

³⁷ Membranophone kategorisine giren davul, darbuka, bendir, def gibi farklı vurmali çalgılar, Eski Yakındoğu'da ve Eski Mısır'da sıkça görülmektedir, bkz. DNP VIII, 536-550.

³⁸ Roller 1999, 137.

³⁹ Vikela 2001, 91, Taf.17.5; buna karşılık yanlış olarak bkz. Roller 1999, 136: "the attribute of the tympanum has no Anatolian precedent".

⁴⁰ Roller 1999, 137; Ateş 2010, Abb.50.

⁴¹ Boğazköy'de ele geçirilmiş ünlü heykel grubunda (MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı) ayakta duran Kybele'nin yanında ona eşlik eden, kendisinden küçük boyutlarda betimlenmiş iki erkek müzisyen görülmekte, bunlardan biri aulos, diğeri de kithara çalmaktadır; Naumann 1983, Kat. Nr.23. Taf.7, 1; Ibid 78 Anm. 111'e göre aulos ve kithara da orgiastik müzik enstrümanları olabilirler.

⁴² Kültürün Hitit ve Phryg dönemlerinde de Yunanlılarda olduğu gibi ekstatik ve orgiastik özelliklere sahip olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, öyle olduğu akla yakındır. Ancak Yunanistan'da bu kültürün orgiastik karakterinin özellikle vurgulanmış olduğu açıktır; Roller 1999, 137.

⁴³ Roller 1999, 78f.

olmadığını göstermektedir. Buna karşılık aulos ve kitharanın MÖ 7. yüzyılda tüm Yunanistan'da yaygın olduğu görülmektedir.⁴⁴

Klasik Çağda Kybele İkonografisi ve Tympanon

MÖ 150 yıllarında, Atina Agorası'nda yer alan daha eski yapı kalıntılarının üzerine Helenistik Metroon diye adlandırılan bir Meter Kutsal Alanı inşa edilmiştir.⁴⁵ Buradaki Bouleuterion'un bir kısmını oluşturan ve aynı zamanda resmi arşiv binası olarak da kullanılan daha erken bir Metroon yapısının MÖ 5. yüzyıldaki varlığı ise yalnızca yazılı kaynaklardan bilinmektedir.⁴⁶ Kaynaklar bu yapı hakkında detaylı bilgi vermediğinden,⁴⁷ konu hala tartışmaya açıktır.⁴⁸ H. A. Thompson ve R. E. Wycherley'in başını çektiği bir teze göre, Kleisthenes yapı programının başlangıcında, yani MÖ 5. yüzyılın başlarında, küçük bir tapınakla bir Meter kutsal alanı yapıldı, ancak

⁴⁴ Yine Doğu Akdeniz bölgesinden (söylenceye göre Phrygia'dan) gelen Aulos ise MÖ 7. Yüzyıldan itibaren Yunanlılar için başlıca üfleme çalgı niteliğindedir ve MÖ 5. yüzyılda en çok tercih edilen müzik enstrümanı haline gelmiştir. Kithara da, lirin farklı versiyonlarının yanında, arkaik dönemden itibaren Yunanistan'da sıkça görülmeye başlanmıştır, bkz. DNP VIII (2000) 547-549.

⁴⁵ Dört mekandan oluşan ve Agora'ya doğru açılan yapının isminin Metroon olduğu burada bulunan kiremitler üzerindeki adak yazıtları nedeniyle kesindir, bkz. Thompson ve Wycherley 1972, 37; Hellenistik Metroon'un rekonstrüksiyon denemeleri için bkz. Ibid 36 Fig.10; Roller 1999, 162; Vermaseren 1982, 4ff. Nr.1 Abb.3.

⁴⁶ Antik kaynaklar Attikalı devlet adamı Alkibiades'in Metroon'u ziyaret ettiğini anlatmaktadır. Bu olay Alkibiades'in sürgününden önce, yaklaşık MÖ 405 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Kaynaklar için bkz. Miller 1995, 137; Metroon'un ilk olarak Demosthenes zamanında devlet arşivi olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir, bkz. ibid, 137; ayrıca MÖ 375/374 yıllarından, üzerinde hazine binalarının listesinin bulunduğu bir yazıt da buna işaret etmektedir, bkz. Shear 1995, 171.

⁴⁷ L. Shear ise Kybele kültürünün MÖ 5. yüzyılın başından itibaren Bouleuterion'da yer aldığını ya da MÖ 460 yılında Bouleuterion'un yeniden yapılmasıyla buraya eklendiğini yazılı kaynaklara dayanarak ortaya koymaktadır, bkz. Shear 1995, 173.

⁴⁸ Yapıların farklı rekonstrüksiyon önerileri ve bununla bağlantılı olarak Agora'daki en erken Meter kutsal alanının var olup olmadığı hakkındaki tartışmalar genel olarak yapının temel duvarlarının başlangıçta tamamen yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kesin olan şey, Agora'nın güneybatısındaki yapıların MÖ 508 yılındaki Kleisthenes reformlarından hemen sonraki inşa programı çerçevesinde yapılmış olduğu ve arkeolojik kalıntılar nedeniyle MÖ 5. yüzyılın başına tarihlendiğidir. Aynı şekilde kesin olan, binaların MÖ 480'lerde Persler tarafından tahrip edildiği ve MÖ 460'larda tekrar ayağa kaldırıldığıdır. Buluntular nedeniyle Yeni Bouleuterion olarak adlandırılan yapı da MÖ 410 ve 403 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

daha sonra burası Persler tarafından tahrip edildiği için kült eski Bouleuterion'a taşındı.⁴⁹

Daha yeni ve T. Leslie tarafından desteklenen bir başka görüşe göre, Kybele ilk olarak MÖ 5. yüzyılın sonuna doğru Agora'da resmi olarak tapınım gördü ve MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru kült Eski Bouleuterion denilen yapıya taşındı; bundan sonra da meclis Yeni Bouleuterion'da toplanmaya başlandı.⁵⁰ Özellikle meclisin toplanması konusundaki iki argümanı nedeniyle S. G. Miller'in görüşü genel olarak kabul görmektedir.⁵¹ Tüm bu tartışmalara rağmen Atina Agorası'nda ne zamandan beri bir Meter kutsal alanı bulunduğu sorusuna net bir cevap verilememektedir. En erken yazılı kaynaklar MÖ 5. yüzyılın sonu için terminus post quem niteliği taşırlar.⁵² Ancak heykeltraş Agorakritos'un yapmış olduğu meşhur Kybele kült heykeli, böylesi bir kutsal alanın varlığı için yaklaşık MÖ 430'ları

⁴⁹ Bu eski tezlerin çıkış noktası, Kleisthenes reformlarından hemen sonra başlatılan inşaa programı çerçevesinde, MÖ 5. yüzyılın başlarında Agora'nın güneybatı köşesindeki Eski Bouleuterion binasının ve buna bitişik olarak, Doğu yönünde uzanan, yaklaşık 6,90 x 18 m boyutlarında bir tapınağın Thompson ve Wycherley tarafından yapılmış olan rekonstrüksiyon önerisidir, bkz. Thompson ve Wycherley 1972, 36ff; bu erken "Meter Tapınağı" MÖ 480 yıllarında Persler tarafından tahrip edilmiş, ancak diğer binaların aksine MÖ 460 yılında tadilatla ayağa kaldırılmamıştır. Bu nedenle Kybele kültürünün yeniden yapılan Eski Bouleuterion denilen binaya taşındığı kabul edilmektedir. Bu yapının da bundan sonra artık Metroon ve Devlet Arşivi olarak geçtiğini görmekteyiz. Bu tezlere göre MÖ 5. yüzyılın başından itibaren Atina Agorası'nda bir Meter kutsal alanının varlığı kabul edilmektedir, bkz. Vermaseren 1982, 3 Nr. 2; Naumann 1983, 145; buna karşılık Miller, bu tezden yola çıkılırsa Agorakritos'un kült heykelinin nereye konulmuş olabileceğini sorgulamaktadır, bkz. Miller 1995, 142; çünkü Eski Bouleuterion'da Thompson ve Wycherley'in rekonstrüksiyonuna göre böyle bir heykel için yer olmadığını ileri sürmektedir. Nitekim Meter Tapınağı'nın diğer yapıların aksine Pers tahribatından sonra neden tadilatla yeniden ayağa kaldırılmadığı ve kültürün neden başka bir yapıya taşındığı bu eski teze göre açıklanamamaktadır.

⁵⁰ Shear 1995, 178; burada Shear, Thompson ve Wycherley tarafından teklif edilen rekonstrüksiyona göre haklı olarak Persler öncesi Meter Tapınağı'nın illaki bir tapınak olması gerektiğini belirtirken, bu yapının Bouleuterion'la bağlantılı resmi bir yapı olabileceğini öne sürmektedir. Yalnızca Thompson ve Wycherley'in bu yapıyı Meter tapınağı olarak tanımlamalarına dayanarak Meter kültürünün MÖ 5. yüzyılın başlarında Atina'da resmi bir kült olduğu kabul edilmektedir, oysaki bunun resmi bir kült olduğuna dair herhangi veri bulunmamaktadır.

⁵¹ Miller'e göre meclis açık havada toplanmış olmalıydı, yoksa antik yazılı kaynakların aktardıkları toplantı esnasında Agora'da yaşanmış hikayeler ve anekdotlar yaşanmamış olurdu. Bunun için bkz. Miller 1995, 151; ayrıca Miller, daha büyük bir Bouleuterion dururken neden daha küçük bir yenisinin inşaa edilmiş olabileceğinin de açıklanamadığını düşünmektedir, Ibid 155.

⁵² Eğer kaynak güvenilir ise, Metroon en geç MÖ 405 yılında yapılmış olmalıdır, bkz. burada dipnot 47.

işaret etmektedir.⁵³ Bu nedenle de heykelin kendisi, bugüne kadar Atina Agorası'nda bir Meter kutsal alanı bulunduğu dair elimizdeki en erken kesin veridir; çünkü heykel üstü bir çatıyla örtülü, dolayısıyla temeli olan bir bina içinde yer alıyor olmalıydı. Nitekim böyle bir yapı için de yalnızca Eski Bouleuterion uygun görünmektedir. Bu sonuç, Atina'da en azından MÖ 6. yüzyılın sonundan itibaren varlığını bildiğimiz Kybele kültürünün, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında yeniden yükselişe geçtiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴ Bunun en iyi arkeolojik kanıtları bizzat Agorakritos'un kült heykelinin yanı sıra, bu heykelden bağımsız olarak yapılmış olan Kybele adak levhaları⁵⁵ ve Spina'da bulunmuş olan bir kraterdir (Resim 10-12).⁵⁶ Öte yandan çok sayıda yazılı kaynak da Kybele kültürünün bu dönemde ne denli önem kazandığına işaret etmektedir. Yaklaşık MÖ 440 ve 400'lere tarihlenen Attika dramalarında Kybele/Meter artık daha sık bir şekilde görülmeye başlanmıştır.⁵⁷ En geç MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde Tanrıça'nın kültürünün artık Yunanistan'da tamamen yerleştiğini ve gittikçe daha çok sevilerek kendisine kalıcı bir yer edindiğini görmekteyiz.⁵⁸

⁵³ F. Naumann, Agorakritos'un kült heykelini MÖ 440-420'lere tarihlemektedir, bkz. Naumann 1983, 166.

⁵⁴ Genel olarak MÖ 5. yüzyılda tüm Yunanistan'da Kybele kültürünün ne kadar etkin olduğunun ve çok sayıda yeni Metroon yapısının inşa edildiğinin en önemli kanıtları çeşitli adaklardır. Yazılı kaynaklardan şu Metroon yapılarının varlığını bilmekteyiz: MÖ 5. yüzyılda Thebai'de Pindaros'un evinin yanına inşa ettiği özel bir Metroon kült yeri, MÖ 464 yılında Themistokles'in Magnesia'da kurduğu bir Meter kültü, Atina ve Pire arasındaki Moschaton Stadyumu'nun yakınına klasik çağda inşa edilen küçük bir Metroon, bkz. Vermaseren 1982, 91 Nr. 306 Abb. 5; MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılan Atina'nın doğusundaki Agrai'de bulunan bir Metroon ve Olympia'da MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olan başka bir Metroon için bkz. Vermaseren 1982, 113 D. Nr. 381-385 Abb. 8; Roller 1999, 161.

⁵⁵ Geç klasik dönemden göreceli olarak daha az buluntunun ele geçirilmiş olması, olasılıkla o dönemde daha az adak levhası üretilmiş olmasındandır. Hellenistik dönemde artık seri üretim haline gelen Kybele adak levhalarının üretimi MÖ 4. yüzyılda başlamıştır.

⁵⁶ Krater 1924 yılında Valle Trebba'da Tomba 128'de ele geçirildi ve J.D. Beazley tarafından Polygnot atölyesiyle ilişkilendirildi, bkz. Beazley 1963, 1052, 25; kraterin detaylı bir tasviri için bkz. Naumann 1983, 171-174.

⁵⁷ Euripides, Aristophanes ve Sophokles'in eserlerinde Tanrıça'nın geçtiği yerler için bkz. Roller 1996, 308; bu eserlerde Tanrıça'nın kendisi bizzat asla sahnede görülmez, daha çok O'na ait kült ritüelleri konu edilir.

⁵⁸ Kybele'nin gerçekten de sevildiğinin ve Naumann'ın deyimile "büyük halk gruplarının Tanrıçasına dönüşmesi" MÖ 4. yüzyıl esnasında gerçekleşmiş olmalıydı. Bu durum özellikle büyük miktarlarda üretilen Kybele adak kabartmalarında ve pişmiş toprak heykelciklerde kendisini göstermektedir, bkz. Naumann 1983, 180ff.

Arkeolojik veriler de, arkaik dönemdeki kült merkezi İonia'da yer alan Tanrıça'nın, klasik dönemdeki en önemli kült merkezinin artık Atina'da olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁹ Dikkat çeken bir diğer nokta da erken ve olgun klasik çağda daha az Kybele betimi görülürken, geç klasik çağda (özellikle MÖ 4. yüzyıldan itibaren) büyük miktarda görülmeye başlamasıdır. Özellikle Atina'da büyük miktarlarda ele geçirilen ve geç klasik çağa tarihlenen, Tanrıça'yı naiskos içinde gösteren betimlerden ve küçük heykeltçilerden yola çıkarak Kybele'nin klasik çağdaki değişmez ikonografisi tespit edilebilmektedir. Bu betimlerde Tanrıça her zaman tahtta oturur vaziyettedir; yanında bir aslan yer alır, chiton ve himation giyinmiştir, başında yüksek bir polos, sağ elinde bir phiale ve sol elinde de bir tympanon bulunur (Resim 4).⁶⁰

Klasik Çağda Tympanon

Geç antik döneme kadar Kybele ikonografisinde standart hale gelen Kybele'nin bu görsel imajı, F. Naumann başta olmak üzere birçok araştırmacının kabul ettiği gibi, belli bir örneğe, yani Atina'daki Metroon'da bulunan ve Agorakritos'un yapmış olduğu Kybele kült heykeline dayanmaktadır.⁶¹ MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Arrianus'un şu cümlelerinden bizzat bu heykel hakkında detaylı bilgi edinmekteyiz: "Elinde tympanon tutan Tanrıça'nın tahtının yanında bir aslan yer alır ve kendisi Phidias'ın bir heykeli gibi Atina'daki Metroon'da oturur".⁶² Diğer iki yazılı kaynak, heykelin ikonografisi hakkında değil ama sanatçısı hakkında bilgi vermektedir.⁶³ Gerek

⁵⁹ F. Naumann'a göre İonia'da erken ve olgun klasik çağdan herhangi bir buluntu ele geçirilememiştir: Naumann 1983, 159; ancak Roller'e göre bu durum Tanrıça'ya ilginin azaldığının göstergesi değil, yalnızca bu bölgelerdeki Pers istilası ve bunun sonuçlarıyla bağlantılı olmalıdır: Roller 1999, 143ff.

⁶⁰ Bu tipin detaylı bir şekilde tarifi için bkz. Naumann 1983, 180-187, (betimlerin yaklaşık dörtte birinde Tanrıça elinde Tympanon yerine bir asa tutmaktadır); Roller 1999, 119.

⁶¹ Naumann 1983, 159-169.

⁶² Arr. *per.* P. E. 9.

⁶³ Plinius *HN* 36. 17: "Agorakritos'un yapmış olduğu Magna Mater'e ait bir eseri daha vardır"; Pausanias, 1, 3, 5: "Orada (Atina Agorası'nda) Tanrıların Anası için yapılmış bir kutsal alan da yer alıyor, (onun heykelini) Phidias yapmıştır"; bu konudaki tüm kaynaklar için bkz. Naumann 1983, 159; tüm bu kaynaklar daha geç devirden, MS 1./2. yüzyıllardandır; Pausanias ve Arrianus, sanatçı olarak Phidias'ı gösterirken, Plinius, Agorakritos'tan bahseder; F. Naumann'ın öne sürdüğü gibi, Plinius diğerlerine göre daha güvenilir bir kaynaktır, nitekim Rhamnous'taki Nemesis Kült Heykeli'ni de doğru olarak Agorakritos'a mal etmektedir. Atina Agorası'ndaki Metroon'da bulunan Kybele Kült Heykeli'nin Agorakritos tarafından yapılmış olması,

yazılı kaynaklara, gerekse stil kritiğine göre heykel Agorakritos tarafından ve MÖ 430'larda yapılmış olmalıdır.⁶⁴

Tanrıça'nın Kült heykelinin ikonografik özellikleri, Arrianus'un tarifinin yanı sıra, özellikle MÖ 400'lerden itibaren sıkça görülmeye başlayan Kybele betimleriyle de belirlenebilmektedir.⁶⁵ Agorakritos'un kült heykeli ve bu heykelle ikonografik olarak ilintili Kybele betimleri, özellikle atribüleri bakımından, Tanrıça'nın klasik çağ öncesi betimlerine göre büyük farklar göstermektedir.⁶⁶ Yazılı kaynaklarda Kybele'nin sağ elinde phiale tutup tutmadığı belirtilmemekle beraber, çok sayıdaki betimden kült heykelinde de Tanrıça'nın sağ elinde phiale tuttuğu kabul edilmektedir. Phialenin varlığı, Tanrıça'ya inananların kurban ve libasyon eylemlerini sembolize etmektedir.⁶⁷ Seyrek de olsa Kybele'nin bir atribü olarak elinde tabak tutması arkaik Phryg betimlerde de görülen bir unsurdur; ancak bu betimler tam anlamıyla Phryg etkisindedir ve tipik Yunan Kybele betimlerinden farklıdır; ayrıca bu betimlerde tabak Tanrıça'nın kucağındaki sol elinde yer almaktadır.⁶⁸ Bilinen tüm Yunan betimlerinde ise phiale Tanrıça'nın öne doğru uzattığı sağ elindedir. Sözü edilen Phryg betimlerindeki tabak günlük kullanım tabaklarıdır,⁶⁹ buna karşılık Yunan betimlerinde ise her zaman bir phiale, yani libasyonda kullanılan özel kült kabı tutmaktadır.⁷⁰ Yunan Kybele ikonografisinde phialenin neden bu kadar önemli olduğu, bu kabın Tanrıça'nın onuruna her yıl kutlanan bayramlardaki rolüyle

gerek stil kritiği açısından gerekse kronolojik açıdan çoğu araştırmacılar tarafından daha akla yakın bulunmaktadır, bkz. Roller 1999, 145.

⁶⁴ T. L. Shear ise MÖ 5. Yüzyılın son on yılına işaret etmektedir, bkz. Shear 1995, 189.

⁶⁵ F. Naumann, 3 ana tip tanımlamaktadır: Tip 1'in 10 repliği vardır, Tip 2'nin en az 150 repliği ve Tip 3'ün ise Roma döneminden bir heykeli bulunmaktadır ve Tip 1 doğrudan Agorakritos'un kült heykeline dayanmaktadır, bkz. Naumann 1983, 161; diğer replikler, kopyalar ve kült heykelinin rekonstruksiyonu için bkz. Ibid 161-169.

⁶⁶ Daha önce kucağında görülen aslan da artık sadece Tanrıça'nın kucağında oturmamakta, zaman zaman tahtının kenarında yer almaktadır. Henüz açıklanamamış bir detay ise Atina'daki Kült heykelinde Tanrıça'nın yanında bir ya da iki aslan olup olmadığıdır, bkz. Vikela 2001, 91.

⁶⁷ Roller 1999, 148.

⁶⁸ Örneğin Ağa Hamam ve Zonguldak'ta ele geçirilen Kybele betimlerinde de Tanrıça elinde Phiale tutmaktadır, bkz. Vikela 2001, 90ff.

⁶⁹ Roller 1999, 148.

⁷⁰ L. E. Roller'e göre Phiale Tanrılara sunumda kullanılan standart bir kaptır. Çok sayıda Tanrı ya da Tanrıça tarafından tutulmakta ve böylece onlara yapılan ritüeli simgelemektedir, bkz. Roller 1999, 145-148.

ilgilidir.⁷¹ Tabanın niteliği ve Tanrıça'nın onu tutuş biçimi, Yunan ve Phryg Kybele ikonografilerinin bir birinden ayrıldığı önemli noktalardan biridir.

F. Naumann'ın Tip 1 olarak sınıfladığı tipte, Kybele'nin sol eli, tıpkı Arrianus'un tarif ettiği gibi, tahtın sol kolçağında yer alan tympanonun üzerinde durmakta, çok daha fazla sayıda olan Tip 2'de ise Tanrıça tympanonu aynı elle alt kenarından tutmaktadır. Her halükarda, daha önce de diğer araştırmacılar tarafından vurgulandığı gibi,⁷² Yunan betimleme biçimindeki amaç, Tanrıça'nın kendisini, tıpkı kendisine inananların yaptığı gibi tympanon çalarken göstermektir. Tanrıça'yı tympanon çalar şekilde betimlemek yeni bir anlayıştır ve tam anlamıyla Yunan yorumudur; çünkü Tanrıça'nın Yunan öncesi betimlerinde kendisi asla Tympanon çalmaz; yalnızca O'na eşlik eden ve daha küçük boyutta betimlenmiş olan figürler enstrüman çalar (Bkz. Resim 1).⁷³

Agorakritos'un Kült Heykelinden Önceki Kybele İmajında Tympanon yukarıda da sözü edildiği gibi, MÖ 7. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Alkman'ın "Kybele'nin Tympanonları çalıyor" şeklindeki dizeleri Tanrıça'nın Yunanistan'daki varlığı hakkındaki ilk yazılı kaynaktır.⁷⁴ Homeros'un dizelerinde ise,⁷⁵ Tanrıça çılgın, gürültülü bir müzikle ve bununla bağlantılı olarak tympanon, krotalon⁷⁶ ve aulos gibi enstrümanlarla birlikte anılır.⁷⁷ MÖ 5. yüzyıldan itibaren Kybele artık kendisi için karakteristik bir enstrümana dönüşen tympanon ile yazılı kaynaklarda geçmeye başlar; örneğin Pindaros,⁷⁸ Euripides,⁷⁹ Diogenes'in⁸⁰ eserlerinde Tanrıça'nın sıkça konu edildiği görülmektedir.⁸¹ Tüm bu verilerden anlaşıldığı üzere Tympanon, Tanrıça'nın Yunan dünyasına ayak bastığı andan itibaren O'nun

⁷¹ Tanrıça'nın şerefine düzenlenen ve her yıl kutlanan bayramlarda seremoninin bir parçası olarak phialeden bir çeşit lapa yenmekteydi. Kybele şerefine kutlanan bayramlar ve bu bayramların nasıl yayıldığı konusu için, bkz. Robertson 1996: 243ff.

⁷² Roller 1999, 137.

⁷³ Vikela 2001, 91; Taf.17,5; L. E. Roller yanlış olarak tympanonun Anadolu ile ilgili olmadığını ileri sürmektedir: "the attribute of the tympanum has no Anatolien precedent", bkz. Roller 1999, 136.

⁷⁴ Bkz. burada Dipnot 44.

⁷⁵ Roller 1996, 123.

⁷⁶ Bir tür kastanyet.

⁷⁷ Roller 1996, 122.

⁷⁸ Pind. fr. 2,10. 2,9 (MÖ 5. yüzyılın başı).

⁷⁹ Vurmalı çalgılarla yapılan müzik için: Eur. *Hel.* 1308; flütle çalınan müzik için: Eur. *Bacch.* 127-128; Eur. *Hel.* 1351.

⁸⁰ Diog. *Ath.* 1,2.

⁸¹ Kybele'nin ismi, MÖ 430 ile 400'lere tarihlenen en az 8 Yunan tiyatro eserinde geçmektedir, bkz. Roller, 1996, 308.

imgesinin ve kültünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁸² Bu kaynaklara dayanarak, yaklaşık MÖ 500'lerde Kybele ikonografisine dahil edilen tympanonun, daha sonra Agorakritos'un MÖ 430'larda yaptığı kült heykeliyle birlikte, artık Tanrıça'nın imajının ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir.⁸³

Agorakritos'un kült heykelinden önce bilinen yalnızca beş örnekte Tanrıça'nın tympanonla birlikte betimlendiği görülür. Bunlar Phokaia'daki⁸⁴ kaya kabartması, Apollonia Pontika'dan bir adak kabartması,⁸⁵ Thasos'dan iki naiskos⁸⁶ ve Ephesos'tan⁸⁷ bir heykelciğdir. Phokaia'daki kaya kutsal alanında yer alan Kybele kabartması (Resim 5) oldukça kötü durumda korunagelmiş olmasına rağmen, kabartma üzerinde cepheden Kybele betimi ve Tanrıça'nın sol elinde tympanon olarak yorumlanan yuvarlak bir obje tuttuğu seçilebilmektedir.⁸⁸ Sağ elinde bir phiale tutup tutmadığı ise anlaşılamamaktadır. Kötü durumda korunageldiğinden kabartmanın tarihlenmesi oldukça güçtür, ancak kutsal alanın arkaik dönemden MÖ 4. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁹ Elinde tympanon tutan ayakta Kybele tipi, araştırmacılar tarafından genel olarak Geç Arkaik Döneme tarihlenmektedir.⁹⁰ Apollonia Pontika'da bulunmuş adak kabartması genel olarak fazla kaliteli bir işçiliğe sahip değildir, ancak Tanrıçanın ikonografisi net olarak görülebilmektedir (Resim 6). Kabartmada Tanrıça cepheden ve oturur vaziyette gösterilmektedir. Sol omuzu ile naiskosun kenarı arasında duran yuvarlak bir obje genellikle tympanon olarak yorumlanmakta ve kabartma birçok araştırmacı tarafından MÖ 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir.⁹¹ Thasos'da ele geçirilmiş Kybele

⁸² Roller 1999, 137.

⁸³ Naumann 1983, 153-155 Taf.20, 1-3; Sezgin 2012, 95, Fig.9.

⁸⁴ Erdoğan 2008, 112 vd. Resim 7. 8.

⁸⁵ Sozopol'da bulunmuş kabartma bugün Burgas Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır; Vikela 2001, Taf.17. 3-4.

⁸⁶ Naiskoslar Thasos Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır, 1593 envanter numaralı eser için bkz. Vermaseren 1982, Taf. CLXIV 540; 92 envanter numaralı diğer naiskos için bkz. Vermaseren 1982, Taf. CLXIV 538.

⁸⁷ Heykel bugün Selçuk Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır, bkz. Herdejürgen 1968, Taf.3-b.

⁸⁸ Kabartmadaki figürün elinde tuttuğu obje hakkındaki tartışmalar için bkz. Naumann 1983, 153.

⁸⁹ Tarihleme için bkz. Naumann 1983, 153; Erdoğan 2008, 112 vd.

⁹⁰ Vikela 2001, 90; Naumann 1983, 153-155; Roller 1999, 136. 138 vd.

⁹¹ Vikela 2001, 90; F. Naumann, tympanon ve phialenin ilk olarak MÖ 5. yüzyılın ortasında birlikte kullanılmaya başladığını düşündüğünden, en erken MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir, bkz. Naumann 1983, 139.

naiskosları⁹² arasında iki tanesinde Tanrıça tahtta oturur vaziyettedir ve sol elinde tympanon olduğu kabul edilen, büyük, yuvarlak ve sıg bir obje tutmaktadır.⁹³ Thassos naiskoslarından 1593 envanter numaralı olan MÖ 5. yüzyılın başına ya da ikinci çeyreğine tarihlenirken (Resim 7), 92 envanter numaralı kabartma ise (Resim 8) genel olarak arkaik döneme tarihlenmektedir.⁹⁴ Ephesos'ta yalnızca fragman halinde bulunmuş bir heykel de (Resim 9) Tanrıça'yı yine tahtta oturur vaziyette, zengin ve uzun bir giysi içinde göstermektedir. Sol omuzunun yanında, vücuduna bitişik vaziyette, yalnızca yarısı kalmış yuvarlak bir obje ise tympanon olmalıdır. F. Naumann ve E. Vikela buradaki heykelde Tanrıça'nın enstrumani tutmadığına, tympanonun yalnızca atribü olarak orada durduğuna inanmaktadırlar.⁹⁵ Ancak Tanrıça'nın sol kolu tahtın kolçağında durduğundan, bu eliyle dar kenarı öne doğru uzatılmış olan tympanonu aşağıdan tutması mümkündür.⁹⁶ Heykel parçası H. Herdejürgen tarafından genel olarak MÖ 475/470'lere tarihlendirilmektedir.⁹⁷

Bu örneklerde Tanrıça'nın tıpkı Agorakritos'un heykelinde olduğu gibi sol eliyle bir tympanon tutması, bunun yalnızca atribü olarak değil, aynı zamanda bir enstruman olarak da resimde yer aldığına göstergesidir. Genel görüş birliği, tympanon ve phialenin en geç MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında, Geç Arkaik. Erken Klasik Dönemde, Kybele ikonografisine eklendiği ve ilk defa bu dönemde ikisinin birlikte kullanıldığı yönündedir.⁹⁸

MÖ 5. yüzyılın ortasında, yani Agorakritos Kybele heykeli için görevlendirildiğinde, Yunan Kybele ikonografisi nerdeyse 150 yıldan daha fazla bir süre boyunca yavaş yavaş şekillenmişti. Bu nedenle heykeltraşın tympanon ve phiale gibi elementleri Metroon için yaptığı kült heykelinde kullanması Tanrıça'nın Yunanistan'daki imajı

⁹² Salviat 1964, 239-240.

⁹³ 1593 numaralı naiskos biraz daha iyi durumda korunagelmıştır, öyle ki tympanonun atribü olduğu kesin olarak görülmektedir; 92 envanter numaralı naiskosta ise tympanon sadece tahmin edilmektedir, bkz. Naumann 1983, 147; Vikela 2001, 92 Anm. 84.

⁹⁴ Vermaseren 1982, 173 Nr.538, 174 Nr.540; Naumann 1983, 146 vd. 308; Roller 1999, 136 Anm.76; Vikela 2001, 92 Anm.84.

⁹⁵ Naumann 1983: 136; Vikela 2001, 90.

⁹⁶ Aynı şey Amsterdam'daki heykelcik ve Atina'da bulunmuş adak kabartması için de geçerlidir, bkz. Naumann 1983, Taf. 27, 1-2.

⁹⁷ Naumann 1983, 136. 303 Nr. 64; Vikela 2001, 90; Herdejürgen 1968, 19.

⁹⁸ Vikela, bu kombinasyonu arkaik dönemden itibaren başlatmaktadır: Vikela 2001, 91; F. Naumann ise ilk olarak MÖ 5. yüzyılın ortasından itibaren başladığını öne sürmektedir, bkz. Naumann 1983, 136-149.

için alışılmadık bir yenilik değildi. Nitekim Agorakritos'un tympanon ve phialeli kült heykelinin bu kadar hızlı yayılması,⁹⁹ yalnızca bulunduğu yerin önemli olması ya da Tanrıça'nın gördüğü büyük saygıdan değil, aynı zamanda bu imajın Atina ve tüm Yunanistan'da zaten biliniyor olmasıyla ve heykeltraşın kült heykelinin bu bilinen imajla birebir örtüşmesiyle ilgiliydi.¹⁰⁰

Agorakritos'un kült heykeli Kybele ikonografisinin standart hale gelmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur; çünkü daha sonra tympanon ve phiale bulunan bu imajı Tanrıçanın ikonografisinde, neredeyse geç antik döneme kadar, egemen olacaktır. Seyrek de olsa Tanrıça zaman zaman elinde asa ile de betimlenmiştir. Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü kraterin gösterdiği gibi, ilginç bir şekilde aynı zamanlarda, yani MÖ 5. yüzyılın ortalarında yine Atina'da, diğerinden sol elinde tympanon yerine asa tutarak ayrılan ikinci bir Kybele ikonografisinin var olduğu görülmektedir.¹⁰¹ Ancak elinde asa tutan Kybele betimi tympanon tutana göre oldukça seyrek¹⁰² ve olasılıkla yine tanınmış bir orijinale dayanmaktadır.¹⁰³ Elinde asa tutan Kybele imajı belli ki Tanrıça'nın ekstasik karakterine vurgu yapılmasını değil, ağır başlı ve hakim karakterini vurgulamak için bilinçli olarak tasarlanmış olmalıdır.¹⁰⁴ Nitekim Kybele'nin doğulu özelliklerini törpüleme çabası sonucunda yaratılmış olan asalı Kybele imajı, tympanon tutan ve ekstasik karakteriyle müzikle bağlantılı Kybele imgesine zoraki bir müdahale olduğundan oldukça zayıf kalmış ve pek rağbet görmemiştir.

Tympanon'un Kybele Kültündeki Yeri

Kybele kültüründeki ritüellerin detayları hakkındaki bilgilerimiz, arkeolojik verilerin yanı sıra MÖ 5. ve 4. yüzyıllardaki tragedyalar ve komedyalardan oluşan yazılı kaynaklara dayanmaktadır. İlginç bir şekilde bu eserlerde Tanrıça'nın kendisi değil, O'nun kült ritüelleri

⁹⁹ Vikela 2001, 91.

¹⁰⁰ Kybele betimlerinin Yunanistan'daki dağılımı için bkz. Vermaseren 1982.

¹⁰¹ Bkz. burada dipnot 114.

¹⁰² Bugüne kadar bilinen Kybele betimlerine bakıldığında yaklaşık dörtte üçünün tympanon/phiale ile diğer dörtte birinin ise asa ile resmedildiği görülür, bkz. Naumann 1983, 183.

¹⁰³ Roller 1999, 181'de Tanrıça'yı elinde asa ile gösteren betimlerinde aslanın her zaman kendisinin sağında yer aldığını belirtir. Büyük bir olasılıkla bu imaj da elinde asa tutan daha eski bir orijinale, belki de bir kült heykeline dayanıyor olmalıydı.

¹⁰⁴ Örneğin Tanrıça Hera da tahtta oturur vaziyette eimde asa ve phiale ile betimlenir, bkz. Beazley 1963, 295, 1.

konu edilmiştir.¹⁰⁵ Bu kaynaklara göre Kybele kültü mistik bir kültürdür.¹⁰⁶ Geceleri gerçekleştirilen ayinlerde meşaleler taşınır ve Tanrıça'nın müritleri kendilerini içsel olarak arındırırlardı.¹⁰⁷ Tüm bu seremoni içinde kuşkusuz müzik ve doğaçlama olarak gerçekleştirilen danslar çok önemli yer tutmaktaydı.¹⁰⁸ Amaç, müzik ve dansın insanı saran ritimleriyle belli bir duygu düzeyine ulaşım, vecd halinde kendinden geçerek başka bir bilinç düzeyine varmaktır; çünkü bilincin ancak o aşamasında Tanrıça'ya vardıklarına inanırlardı.¹⁰⁹

İnananları Tanrıça'ya ulaştıran bu müzik özellikle tympanon, krotala ve kymbala gibi ritim enstrümanları ve aulosla yapılırdı.¹¹⁰ Tüm bu enstrümanlarla yapılan yoğun ve ritmik müzik, kaynaklarda çoğunlukla "gürültülü" ve "yüksek sesli" olarak nitelendirilmiştir.¹¹¹

Böyle bir müzik ve dans sahnesi Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü bir Attika krateri üzerinde oldukça iyi bir şekilde görülebilmektedir (Resim 10-11).¹¹² Stil kritiği ile krater genel olarak MÖ 440 ve 420'lere,¹¹³ yani Agorakritos'un Kybele heykelini yaptığı döneme denk gelmektedir. Krater üzerindeki resimde iki dor sütunuyla çevrili bir naiskos içinde, oldukça detaylı bir şekilde süslü

¹⁰⁵ Kült ritüellerini anlatan kaynakların detaylı bir listesi için bkz. Roller 1999, 149-154.

¹⁰⁶ Euripides, ritüelleri *orgia* (Eur. Bacch. 78) ve *teletas* (Eur. Bacch. 73) olarak tanımlar. Bu terimler aynı zamanda mistik ritüelleri olan diğer tanrılar söz konusu olduğunda da kullanılır, bkz. Roller 1999, 149.

¹⁰⁷ Gece kutlanan ritüeller hakkındaki yazılı ve arkeolojik kaynaklar için bkz. Roller 1999, 149; genellikle genç kadınlardan oluşan meşale taşıyıcılar ve onlara eşlik eden kap taşıyan erkekler çok sayıdaki adak levhalarından bilinmektedir, bkz. Roller 1999, 148.

¹⁰⁸ Doğaçlama dans hakkındaki yazılı kaynaklar için bkz. Roller 1999, 151.

¹⁰⁹ Antik dönemde ekstasi ve orgiastik özellikleri olan kült ritüellerine katılan müritlerin inancına göre bu ayinler esnasında inandıkları tanrıyla doğrudan bağlantı kurabilmekteydiler. Bu ritüelleri yaparken tanrı tarafından ele geçirildiklerine inanırlar ve tanrıyı içlerinde hissederlerdi. Bu durum özellikle tarihçi Lukan tarafından detaylı bir şekilde anlatılır, bkz. Koller 1963, 150: "Phryg aulosu çalmaya başlayınca, herkes değil yalnızca Tanrıça tarafından ele geçirilen vecde varır ve müzikle kimin buna yatkın olduğu belli olurdu"; Bu vecd hali, yani dini açıdan kendinden geçme, Anatanrıça tarafından ele geçirilme, ona kapılma durumu için bkz. Koller 1963, 150-164; Roller 1999: 156 ff; müritlerin bu hali ritüellere katılmayanlar tarafından çoğunlukla acayip karşılanarak küçümsenirdi, bkz. Roller 1999, 309.

¹¹⁰ Krotalon, simbal ve aulos için bkz. DNP VIII (2000) 536-551.

¹¹¹ Roller 1999, 151.

¹¹² Sözü edilen krater, 1923 yılında Valle Trebba'daki Tomba 128'de bulundu ve J. D. Beazley tarafından Polygnot atölyesine dahil edildi: Beazley 1963, 1052, 25; kraterdeki bu sahnenin detaylı tarifi için bkz. Naumann 1983: 171-174.

¹¹³ Beazley 1963, 1052.

yapılmış bir tahtta oturan iki tanrı figürü profilden görülmekte, bunlardan biri asa diğeri ise phiale tutmaktadır. Erkek olan sakallıdır ve saçlarını yılanlı bir bağla tutturmuştur.¹¹⁴ Bu figürün hangi tanrı olduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber,¹¹⁵ genellikle Tanrı Sabazios olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁶ Kesin olan bu Tanrı'nın da tıpkı Kybele gibi doğu kökenli bir Tanrı olduğu ve kraterin bu kültlerin büyük ilgi gördüğü döneme denk geldiğidir. Kraterdeki Tanrıça'nın ise Kybele olduğu açıkça görülmektedir.¹¹⁷ Üzerinde uzun bir chiton, başında diadem ve küpeleri görülmekte, sol elinde bir asa ve öne doğru uzattığı sağ elinde ise bir phiale tutmaktadır.¹¹⁸ Tanrıça'nın sol tarafında ise bir aslan yer almaktadır.¹¹⁹ Resmin diğer alanlarında bir thiasos sahnesi görülmektedir. Sahnede yer alan figürler müzik yapmakta ve kendilerinden geçmiş bir halde dans etmektedirler. Ellerini ya da başlarını gökyüzüne uzatmış bu figürlerin hafif açık ağızları, onların kendilerinden geçmiş olduklarına işaret etmektedir.¹²⁰ F. Naumann'ın ikna edici argümanlarla ileri

¹¹⁴ Bu saç bağının yılandan oluştuğu görüşü için bkz. Naumann 1983, 171; karşı görüş için bkz. Roller 1999, 152.

¹¹⁵ L. E. Roller'e göre Tanrı tanınmaması için özellikle böyle betimlenmiştir, bkz. Roller 1999, 152.

¹¹⁶ Araştırmacılar tarafından bu figürün çoğunlukla Tanrı Dionysos, Hades ya da Sabazios olduğu ileri sürülmüştür. Buradaki her iki tanrının kimler olduğuna dair görüşlerin tümü için bkz. Naumann 1983, 172-175; Roller 1999, 152.

¹¹⁷ Krater üzerindeki Tanrıça'nın Kybele olduğu açık bir şekilde belli olmasına rağmen araştırma tarihçesinde zaman zaman çok farklı figürler olarak yorumlanmıştır. Bunlar, Hekate, Semele, Ariadne, Eukleia, Persephone, Artemis-Hekate, Demeter-Chloe gibi tanrıçalardır; ancak büyük bir çoğunluk bu figürün Kybele olduğu görüşünde birleşmektedir, bkz. Naumann 1983, 172.

¹¹⁸ Phiale, Tanrıcanın bereket bahşeden karakterini sembolize etmektedir.

¹¹⁹ Aslan Tanrıça'nın sol kolu üzerinde betimlenmiştir, ancak aslında tahtının sol tarafında yer aldığı ima edilmiş olmalıdır. Aynı fikir için bkz. Roller 1999, 151; aslanın varlığı ikonografik açıdan önemlidir, çünkü aslan Kybele görsel imajının MÖ 5. yüzyıldan beri ayrılmaz bir parçasıdır ve aynı zamanda figürün tanrıça Kybele olduğunun hemen tanınmasını sağlamaktadır.

¹²⁰ Duyguların kontrol edilmeden açığa vurulması muhakkak ki Kybele kültürünün Yunanistan'da neden bu kadar sevildiğinin bir cevabıdır, bkz. Roller 1996, 309; *ibid* 137. 155; Yunan kültürünün birçoğunun ritüelleri katı kurallar çerçevesinde gerçekleştirilir ve duyguların açık bir şekilde dışa vurulmasını hoş saymaz. Ekstase kültürleri ise insanın, aile, cinsiyet, toplumsal roller gibi tüm rollerinden sıyrılması, bunlardan kendisini kurtarması, özgürleşmesi, özüne dönmesi anlamına gelir; Roller 1996, 309; antik dönemdeki insanın bu konudaki düşüncesi için bkz. Roller 1996, 319.

sürdüğü gibi, kraterde büyük bir olasılıkla Sabazios ve Kybele inananlarının kült ritüelleri betimlenmiştir.¹²¹

Sonuç

Spina'da bulunmuş kraterde bir kez daha görüldüğü gibi, Kybele kültüründe önemli bir yer tutan tympanon Yunanistan'da her zaman Tanrıça ile birlikte anılmıştır. Yaklaşık MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına, yani tympanonun Tanrıça'nın imajına dahil edildiği döneme kadar, ikonografisi hala Hitit ve Phryg etkisinde olduğundan, kendisi hiç bir zaman bu enstrümanı çalarken betimlenmemiştir. Tanrıça'yı tympanon ve phiale ile gösteren imajı bu dönemde şekillenmiş ve bu imaj MÖ 430 yılında Agorakritos'un yapmış olduğu kült heykeline uyarlanarak standart bir Kybele resmi yaratılmıştır. Kybele'nin kült ritüellerinde tympanonun sembolik olarak gürütülü, insanı coşturan müzik ve dansla bağlantılı olduğu görülmektedir; belki de bu nedenle tympanon Tanrıça'ya en uygun atribü olarak görülmüş ve resmine dahil edilmiştir. Bir Anatanrıça olduğu için doğal olarak kadınlar arasında daha fazla ilgi gören Kybele kültüründeki dikkati çeken bir diğer nokta da, tympanonun hep kadınlar tarafından çalındığıdır. Yunanistan'daki Kybele'nin, Geç Hitit ve Phryg öncüllerinin aksine, tıpkı kendisine inanan kadınlar gibi, bizzat tympanon çalarken betimlenmiş olması, belki de Kybele ikonografisinin Doğudan Batıya doğru gelişimi esnasında kaydedilmiş en önemli olgudur.

¹²¹ Demosthenes'in bildirdiklerine dayanarak Kybele ve Sabazios kültürlerinin zaman zaman beraber kutlanmış oldukları görüşü için, bkz. Roller 1999, 154 footnote 31.

KAYNAKÇA:

Akurgal 1955: E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara.

Akurgal 2001: E. Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations*, Ankara.

Ateş 2010: G. Ateş, "Bilder aus gebranntem Ton. Neues über den Kult der Kybele in der Aizanitis", K. Rheidt (Ed.), *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasiens*, Mainz am Rhein, 48-55.

Beazley 1963: J. D. Beazley, *Attic Red-figure Vase-painters*2, Oxford.

Berndt-Ersöz 2006: S. Berndt-Ersöz, *Phrygian rock-cut shrines. Structure, function, and cult practice*, Leiden, Boston, Brill.

DNP: Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike

Erdoğan 2008: A. Erdoğan, "Phokaia İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion", Z. Çizmeli (Ed.), *III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu*, Ankara, 109-126.

Haspels 1971: C. H. E. Haspels, *The Highlands of Phrygia I-II. Sites and Monuments*, Princeton, N.J.

Helck 1971: W. Helck, *Betrachtungen zur Großen Göttin und den ihr verbundenen Gottheiten*, München.

Herdejürgen 1968: H. Herdejürgen, *Untersuchungen zur Thronenden Göttin aus Tarent in Berlin und zur archaischen und archaistischen Schrögmanteltracht*, Waldsassen/Bayern.

Koller 1963: H. Koller, *Musik und Dichtung im Alten Griechenland*, Bern.

Körte 1898: A. Körte, „Kleinasiatische Studien III. Die phrygischen Felsendenkmäler“, *AM* 23, 80 ff.

Miller 1995: S. G. Miller, „Old Metroon and Old Bouleuterion in the Classical Agora of

Athens“, in: M. H. Hansen, K. Raaflaub (Ed.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart, 133-156

Naumann 1983: F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Berlin.

Robertson 1996: N. Robertson, „The Ancient Mother of the Gods. A Missing Chapter in the History of the Greek Religion“, in: E. N. Lane (Ed.), *Cybele, Attis and related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Leiden, 239-304.

Roller 1996: L. E. Roller, „Reflections of the Mother of the Gods in Attic Tragedy“, in: E. N. Lane (Ed.), *Cybele, Attis and related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Leiden, 305-321.

Roller 1999: L. E. Roller, *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolien Cybele*, Berkeley.

Salviat 1964: F. Salviat, „Stéles et naïskoi de Cybéle à Thasos“, *BCH* 88, 239-251.

Sezgin 2012: Y. Sezgin, „Antik Dönemde Pergamon-Aigai İlişkileri“ *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, XVII, 81-95.

Shear 1995: T. L. Shear, Jr., „Bouleuterion, Metroon and the Archieves at Athens“, in: M. H. Hansen, K. Raaflaub (Ed.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart, 157-190.

Thompson ve Wycherley 1972: H. A. Thompson, R. E. Wycherley, *The Athenian Agora. Results of Excavations conducted by The American School of Classical Studies at Athens. The History, Shape and Uses of an Ancient City Center*, Princeton.

Vermaseren 1982: M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybele Attidisque (CCCA) II. Graecia Atque Insulae*, Leiden.

Vikela 2001: E. Vikela, „Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereleiefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit“ *AM* 116, 67-123, Taf. 13-23.

RESİMLER:

Resim 1: Karkamış kabartması. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (E. Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations* (2001) 257 Fig. 176

Resim 2: Miletos'tan naiskos. İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No. 2041 (H. von Graeve, *Neue archaische Skulpturenfunde aus Milet*, in: H. Kyrieleis (Hrsg.), *Archaische und klassische griechische Plastik I. Akten des Internationalen Kolloquiums vom 22-25 April 1985 in Athen* (Mainz 1986) 21-30 Taf. 6,1

Resim 3: Kyme'den naiskos. İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No. 12 (F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, 28. Beih. *IstMitt* (1983) Taf. 17,3)

Resim 4: Pire'den kabartma parçası. Berlin Pergamon Museum Inv. K 106 (E. Vikela, *Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit*, *AM* 116 (2001) Taf. 18, 2)

Resim 5: Phokaia'dan kaya kabartması. (A. Erdoğan, "Phokaia İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion" III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu (2008) Resim 7)

Resim 6: Apollonia Pontika'dan adak steli. Burgas Arkeoloji Müzesi Env. No. 511 (E. Vikela, *Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit*, *AM* 116 (2001) Taf. 17, 3-4)

Resim 7 ve 8: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 1593 ve 92 (F. Salviat, "Stéles et naïskoi de Cybèle à Thasos", *BCH* 88 (1964) Fig. 4-5)

Resim 9: Ephesos'tan heykel. Efes Arkeoloji Müzesi. (E. Herdejürgen, *Untersuchungen zur Thronenden Göttin aus Tarent in Berlin und zur archaischen und archaistischen Schrägmanteltracht* (1968) Taf. 3)

Resim 10-11: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri. (*Corpus vasorum antiquorum. Italia. Museo nazionale di Ferrara* (1963) Spina, Taf. 11.

Resim 1: Karkamış kabartması. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Resim 2: Miletos'tan naiskos

Res. 3: Kyme'den Naiskos

Resim 4: Pire'den kabartma parçası

Resim 5: Phokaia'dan kaya kabartması

Resim 6: Apollonia Pontika'dan adak steli

Resim 7: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 1593

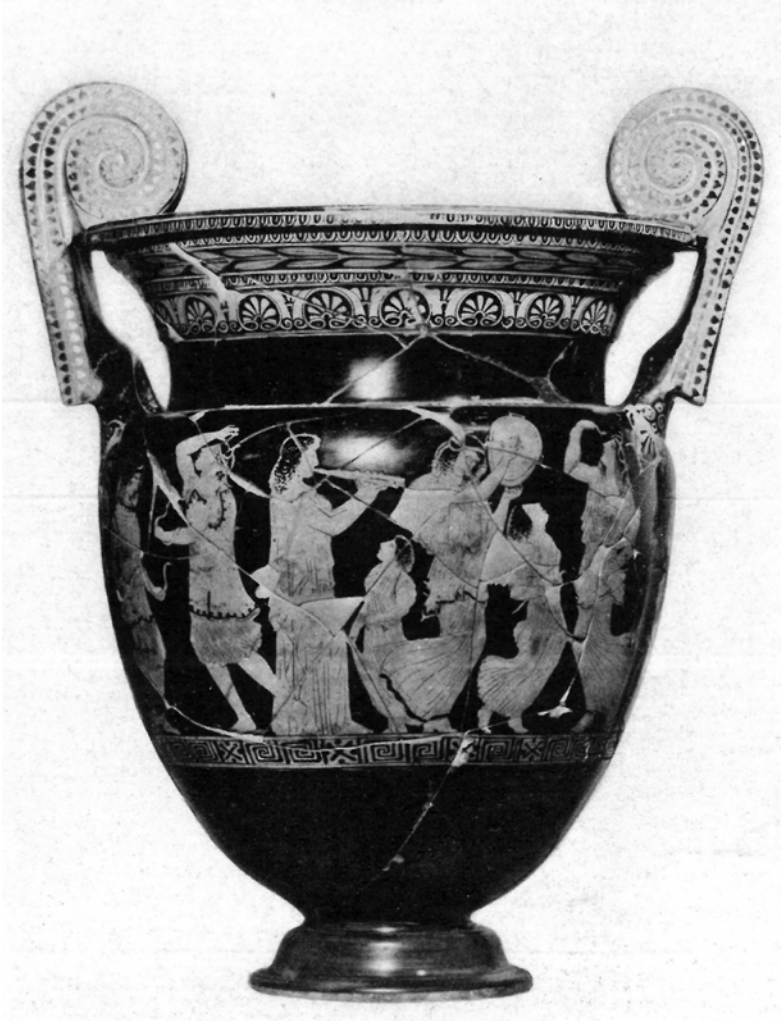
Resim 8: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 92

Resim 9: Ephesos'tan oturan kadın heykeli. Efes Arkeoloji Müzesi

Resim 10: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri (ön yüzü)

Resim 11: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri (arka yüzü)

YENİ TÜRK ŞİİRİNDE AKREP

Asuman GÜRMAN ŞAHİN¹

ÖZ

Doğanın en tehlikeli ve ürkütücü hayvanlarından akrep, bir motif veya sembol olarak antikçağlardan günümüze kadar pek çok yerde kullanılmıştır. Mitolojilerde, destanlarda, masallarda, kutsal metinlerde, kabartmalarda, astrolojide, kozmolojide, halk inanış ve pratiklerinde görülen akrep, şiirde de kullanılan bir sembol olmuştur. Türk şiir geleneği içerisinde çeşitli anlamlar taşıyan akrep sembolü, Yeni Türk şiirinde de zengin çağrışım çeşitliliği ile işlenmeye devam etmiştir. Akrep sembolünün Yeni Türk şiirinde hangi yönleriyle yer aldığını tespit etmek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Anahtar Sözcükler: Yeni Türk şiiri, akrep, sembol, edebiyat.

SCORPION IN NEW TURKISH POETRY

ABSTRACT

One of the most dangerous and eerie animals of the nature, scorpion has long been used as a motif or symbol from antiquity to present. As an element frequently encountered in mythology, epics, tales, religious texts, reliefs, astrology, cosmology, people's beliefs and practices, the scorpion has also become a poetic symbol. The scorpion symbol as a polysemantic signifier in Turkish poetry tradition, has also continued to be associated with a wide range of ideas in New Turkish poetry. The purpose of this study is to identify the semantic world in which the scorpion symbol appears in the context of New Turkish Poetry.

Keywords: New Turkish poetry, scorpion, symbol, literature.

I. Giriş

Latince *scorpio*, Farsça *kejdüm*, Arapça 'akrab (Tietze 2002: 129) olarak karşılık bulan akrep, kıskaçları, siyah, mavi, kırmızı ve sarı renkteki gövdesi, sert kitini, yediye kadar çıkan boğumlarının ucundaki incecik iğnesiyle yeryüzünün en yaşlı ve tehlikeli canlılarından. Küçük bedeninde bir insanı öldürebilecek kadar zehir taşır. Ölümcül zehri, korkutucu görüntüsü, keskin kıskaçları ve sivri iğneli kuyruğuyla mitolojilere, efsanelere, destanlara, masallara, halk hikâyelerine konu olmuştur. Halk inanışlarına ve şaman pratiklerine göre çeşitli anlamlar yüklenmiş, motif ve ikonografik

¹ Dr., asumangurman@hotmail.com.

figürlerde de yer almıştır. Kozmolojide, astronomide, kutsal metinlerde, hadislerde de kendinden söz ettirmiştir.

Yeni Türk şiirinde akrep sembolünün kullanımından söz etmeden evvel antikçağlardan günümüze akrebe dair tespitlere kısaca değinilmesi, konunun bütünlüğü açısından önem taşımaktadır. Akreple Yunan mitolojisinde Kronos saltanatının sonu anlatılırken kuyruklu dişi canavar Kampe (Graves 2010: 45) ya da Artemis'in aşklarından biri olan avcı Orion'un Apollon tarafından öcü alınırken karşılaşılmaktadır. Bu efsaneye göre Zeus'un iffetli kızı Artemis, Orion adında avcıya âşık olur ve evlenmek ister. Fakat Apollon, kız kardeşinin Orion adındaki dev cüsseli mahlûkla evlenmesini uygun bulmaz. Kız kardeşini vazgeçirmek için hayli uğraşır. Fakat sonuç alamayınca Orion'u ortadan kaldırmaya çalışır (Can 2017: 90). Akrebin ortaya çıktığı öldürme kısmı ile ilgili çeşitli varyasyonlar bulunmaktadır. Bazı efsanelere göre Artemis yerden bir akrep çıkartır ve akrep Orion'u sokar. Orion ile akrep bir takımyıldızına dönüşür (Estin ve Laporte 2002: 197). Diğer bir efsaneye göre ise yeryüzünde var olan, her hayvanı öldürmesiyle övünmesi üzerine kızan Gaia, (toprak/yeryüzü) devasa bir akrep yollar ve akrep Orion'u öldürür. Zeus'un da rızasıyla Orion ve akrep yıldızların arasına yerleştirilir. Bu akrep de Akrep Burcu'dur (Hansen 2017: 349). Her takımyıldızının bir mitolojik efsaneyle ilişkilendirildiği düşünülecek olursa Arapların 'Elcebbar', İranlıların 'Nemrut' dediği elinde sopası, belinde kemeri bulunan ve savaşçı gibi giyinmiş bir şekilde (Can 2017: 90) görünen yıldız burcunun efsanesi de Orion'un öcü hadisesiyle vücut bulmuştur. Türk kozmolojisinde ise 'Akrebın Kalbi' adı verilen Anteres akrep takımyıldızını simgelemektedir (Bilgili 2015). Mısır sembolizminde ise Isis'le Selk'in görev ve kutsallığının; Mezopotamya mitolojisinde ise içerdiği zehir sebebiyle sihirli gücün ve koruyuculuğun sembolü olan akrep, ayrıca aşk ve kadınlık tanrıçası İştâr'ın da sembolüdür (Tiken 2008: 160).

Doğu ve Batı kültüründe de korkutucu görüntüsü, tehlikeyi çağrıştırmasıyla karşılaşılan mitlerdendir. Örneğin Yunan mitolojisinden İran mitolojisine geçmiş farklı hayvan özelliklerini bir arada taşıyan hibrit canavarlardan biri 'Manticare'; İran mitolojisinde Sfenks benzeri bir yaratıktır. Bir aslan vücuduna ve adam suratına sahiptir, kuyruğu ise akrep kuyruğudur ve yarasa kanatları vardır (Tanpolat 2016: 71). 'Aqrabuamelu' yani Akrep Adamlar, Akad, Asur ve Babil dönemlerinin ortak mitolojik kahramanlarının başında gelmektedir. Gılgamış Destanı'ndaki Akrep Adamlar'ın başında boynuzlu bir miğfer bulunmaktadır (Tanpolat 2016: 84).

Mitolojilerde öldürücü zehri, kısıkaçları ve ürkütücü görüntüsüyle koruyuculuk özelliği gösteren akrep, destanlarda da kendinden söz ettirmiştir. Örneğin Kırgızların Er Eşim Destanı'nda Acaan adlı komutan sert ve acımasız tavrıyla akrebe, Kozuke ve Bayan Destanları'nda ise insanın dilinden çıkan bazı sözler akrebin iğnesinin verdiği acıya benzetilmektedir. Sarıbay, karısı Şekerkan'a yaşlandığı için koyunlara bakamadığını, Kozuke'yi evlat edineceğini, bundan sonra koyunlara onun bakacağını söyler. Ancak karısı Kozuke'nin koyunları çalacağını ileri sürer (Kırca Erdem 2015: 243-244). Onun bu sözleri Kozuke'nin karısı Bayan'ın canını acıttığından akrep sokmasına benzetilir.

Akrep, astrolojide ise Mıntakatü'l-bürucun sekizinci burcu için kullanılan bir tabirdir. Bütün suret-i kevkebiyeler meyanında ismine en uygun olanıdır. Çünkü işbu yıldız grubu tamamıyla bir akrep şekli resmetmektedir. Hem Doğulu, hem de Batılı astrologlar bu burç hakkında pek de olumlu açıklamalarda bulunmazlar (Köse 2009: 389).

Yunan mitolojisinden Sümer, Babil, Akad mitlerine oradan kutsal metinlere kadar kendine yer bulan akrep, *İncil*'de, *Tevrat*'ta, *Zebur*'da da geçer. *Tevrat*'ta zehirli olması sebebiyle koruyuculuk vasfı vardır. Ancak insana zarar vermesinden ötürü Hz. Muhammed (s.a.v.) zararlı bir hayvan olan akrebin öldürülmesine izin vermiştir (Akdemir 2008: 198).

Halk inanış ve pratiklerinde de karşılaşılan akrebe onun korkutucu görüntüsünden faydalanılarak, bulunduğu yeri koruma misyonu yüklenmiştir. Örneğin şamanın yılan, akrep vb. yabanî, zararlı hayvan şekilleri çizerek, onları kaçıracağına inanılmaktadır. Tıpkı Türkmen köylerinde dokunan halı, kilim üzerindeki akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimleri ile zararlı olan hayvanları kaçıracağına inanıldığı gibi (Mollaibrahimoğlu 2008: 137). Halılarda, şaman kıyafetlerinde, çeşitli kabartmalarda, ikonografide karşılaşılan akrep motifi ile korkulardan ve daha birçok kötülüklerden korunulduğu düşüncesi hâkimdir. Özellikle arkeolojik çalışmalarda bulunan kazının üzerinde akrep kabartması varsa, arkeologlar kazının olası tehlikelerine karşı daha dikkatle incelenmesi gerektiğini bilmekte ve yorumlamaktadır.

"Akrepten daha tehlikeli düşman", "akrepten daha cahil", "akrep gibi" gibi deyim ve atasözleri arasına yerleşen akrep, en eski mitolojik metinlerden destanlara, masallardan halk hikâyelerine, sözlü edebiyat geleneklerinden halk ağzında kullanılan deyimlere, halk inanış ve pratiklerinden kutsal metinlere kadar çok geniş bir

yelpazede çoğunlukla korkutucu, ürkütücü, öldürücü özellikleriyle var olmuştur. Bu güçlü sembol çeşitli benzetmeler, çağrışımlar ve anlam açılımları ile şiirde de büyük ölçüde kullanılmıştır. Örneğin Klâsik Türk şiirinde akrep, hayvan olarak birinci anlamında, sevgilinin kâkülü, zülfü, kesret; burç; ay tutulması; ağıyar gibi çağrışımlarla şiirlerde yerini almıştır (Gören 2010: 514). Yeni Türk şiirinde ise sembole yeni ve farklı çağrışımlar yüklenmiştir.

II. Yeni Türk Şiirinde Akrep

Yaradılışı gereği tehlikeli olan akrep, Yeni Türk şiirinde şairlere ilham kaynağı olmuş; zengin çağrışımı sonucunda şiddetli imgelere kaynaklık etmiştir. İnsanların, mekânların veyahut nesnelere kötü, tehlikeli, sinsî vb. gibi olumsuz özelliklerine işaret eden akrep sembolü, hayvanın yaşamı ve özelliklerinin şairlerin ruhundaki izdüşümleri ile, yer aldığı mekânı nitelendirmesiyle, bunların yanında mitolojik bir arketip, tasavvufî veya astrolojik bir unsur olarak ve saatin kadranındaki çağrışımıyla şiirlerde kendine yer edinmiştir.

Akrebin habitat içindeki yaşayışı, bazı şairlerin dikkatini çekmiştir. Akrepler sıcak iklimlerde yaşayan; ancak çok fazla güneşe maruz kaldıklarında ölüm riskiyle karşı karşıya kaldıklarından kaya dibi, taş altı, oyuk vb. yerlerde gizlenen canlılardır. Hayatta kalabilmek ve soylarını devam ettirebilmek için geceleri dışarı çıkarlar. Hatta gece serinliğini tercih etmeleri bazı bölgelerimizde 'akrep yeli' tabirini ortaya çıkarmıştır. Geceli olmalarına rağmen net bir şekilde göremezler. Duyu tarafları burada çok işe yarar. Avını tespit eden akrepler pens şeklindeki zehirli kollarıyla yakalar ve ezer. Bu arada başının üzerine doğru kaldırır, kuyruğundaki zehirli iğnesiyle sokarak öldürür, sonra parçalayarak vücut sıvıları kuruyuncaya kadar emer. Akrepler açlığa, susuzluğa ve soğuğa son derece dayanıklıdır (Ertan 1989: 138-139).

Şinasi Gündoğdu'nun kitabına da aynı ismi verdiği "Akrep" adlı şiirinde, doğanın bu tehlikeli hayvanı ile bizzat karşılaşmaktadır. Sıcak bir yaz gecesinde dişi akrebin erkek akreple münasebeti anlatılmaktadır. Şair bu çiftleşmeyi adım adım okuyucusunun gözünde adeta canlandırır. Akreplerin buluştukları an elbette ki sıcaktır. Bu sıcak havanın gecesinde, ateş ve arzu sarmalında birbirleriyle hemhal olurlar. Şairin bu andaki mekân anlatımı da son derece dikkat çekicidir. Akrebin gerçek yaşamındaki tercih ettiği yerlerin kullanılması şiirdeki arzulu vakitlerin anlatımını kuvvetlendirmiştir:

*Çatlatıyor toprağı bir sıtma harareti,
İçin için yanyor güneşin çıplak eti
Kahpeler bağı gibi kızgın viranelikte*

*Erkek akrep sıcağı gerinerek emiyor;
Başka hiçbir hayale ram olmak istemiyor
Karşidan sevgilisi gülerken bir delikte*

*Arzular kudurunca uzaktan uzağı
Sokuldular dibine çürümüş ağaçların;
Sinsi, çarpık kalpleri aktı dudaktan dudağı*

Yaşanan ateşli buluşma yine akrebin doğasından gelen çarpıcı özelliğıyle son bulmaktadır. Akrebin tehlikesi sadece farklı canlılara ya da insana yönelik değildir. Akrep, ismiyle müsemma Karadullar gibi çiftleştikten sonra erkeğini öldürür. Şinasi Gündoğdu, akrebin ruhundaki şehvetin dehşete dönüşünü şu şekilde mısralara döker:

*Gönül seherlerinden gecelere uçtular;
Ebedî dakikalar karanlıkla kudurdu,
Onlar bir lâhza döndü, devran durdu.*

*Sevgiyi soyundular, şehveti giyindiler;
Sıtmalı gönülleri etlerini yakınca
Rüyalı bir kuyuya uça uça indiler.*

*Dişinin gözlerini cehennemler yaladı
Çarpık damarlarında kıskançlıklar akınca
Âşıkın kafasını bir anda parçaladı.
(Gündoğdu 1930: 4-5)*

Şinasi Gündoğdu'nun akrep anlatımından etkilenen son dönem şairlerinden Serkan Işın da Gündoğdu'nun şiirine ithaf eylediğini söylediğı Akrep Dîvanı adlı şiir kitabında kibirli ve tehlikeli bir akrebi kişileştirerek, kendi ağzından okuyucusuna dinlettirir. Yine karanlıklar içerisinde kendini bir ejderha kadar güçlü gören akreple karşılaşmaktadır. Şair, on iki nehir şiir ile akrebin kendisiyle yüzleşmesini anlatır. Akrep "kabuğumdaki katmerle / geleceğe eğril(en), /ilmek ilmek zehriyle eskil bir geçmiş(ten)" (Işın, Şiir 4, 2004: 7) beri var olan bir böcektir. Yani şiirde milyonlarca yıl öncesinden geldiğinin haberi verilmektedir. Bu kibirli, yalnız, ürkütücü, tehlikeli, acımasız, şehvetindeki "karasüt" sahip,

“celladı(n)ı tepesinde taşıyan” hayvanın özelliklerini şair mısralara döker. Şiir boyunca akrebin nasıl beslendiğinden nasıl yaşadığına, ne kadar dayanıklı bir hayvan olduğundan rengine, gözlerinin yok zannedilmesine kadar tüm ayrıntıları bulmak mümkündür:

*hüzün organım yok benim
taşların altında geceleri
kükürt yastıklarla döşemiş
aç, susuz top gibi kıvrılır
tetikte beklerim
ve şu ötüş bülbüldeki
işte ondaki hüznü
zehirli iğnemi böğrüne
sokup emerim
(Işın, Şiir 6, 2004: 9)*

Bu şiirle, Yeni Türk şiirinde akrebin şeklinden, yaşayışına, yaşayışındaki tavırlarından mizacına uyan ya da uydurulan özelliklere kadar her halinin konu edildiği tespit edilmiştir.

Serkan Işın'ın şiir kitabına adını verecek kadar akreple neden bir bağ oluşturulduğu tam olarak bilinmese de şiirlerinde akrep sembolüne bolca yer veren şairlerin bu ilgilerinin yaşadıkları coğrafyayla ilişkili olduğu düşünülebilir. Şinasi Gündoğdu Diyarbakır'da- ki Diyarbakır halkının akreple verdiği mücadele gazete arşivlerinde bulunmaktadır.²- savcılığı sırasında şiirini kaleme almıştır. Yine Yeni Türk şiirinde akrep sembolünü en çok kullanan Sezai Karakoç'un çocukluğunun ve gençliğinin akrebin yaygın olarak görüldüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geçmiş olmasıyla (Tiken 2008: 164) tercihi arasında bir bağ kurulabilir. Bu açıdan bakıldığında şairlerin hatıralarında veya kültürlerinde yer alan akrebi şiirlerinde de işledikleri görülmektedir. Örneğin akreple beraber yaşamayı, mücadele etmeyi, zehirlenildiğinde ne gibi çarelere başvurulduğunu bilen Karakoç, çocukluk anıları arasında yer eden akrebi “Yaz”, “Hızırla Kırk Saat” vb. şiirlerinde dile getirir:

*... Yaz geceleri Yusuf'u tutun kuşlarını eritirdin
Kuşluklarda halamın bir vakit fazla namazından
Açardı gök sofrasını mucize annesi
Kadınları yalnız kadınları buluşturan akrebi
Parmakların ucunda emilerek alınan zehri*

² Bkz. Burhan Felek, “Büyükbabamın Anadolu'daki Atabeylikleri”, Taha Toros Arşivi.

-Hiç çatlatmamış dudakların aldığı zehri-
Ben hiç emmedim amma dudağında
Kaynar o yaz akreplerinin izi
Kelimelerime ve şiirime hep o
Çocukluğun zehri
Kurtaran zehir karışır
Tutkal gibi yapışır.
(Karakoç 2004: 149)

Akrebin; hatıralarında, düşüncelerinde ve duygularında ne denli etkili olduğunu şiirlerinde açıkça dile getiren şair, "Akrebin Ölümü" adlı şiirinde de yine tanık olduğu, belki de çocukluğunda sıradan bir hal alan, halkın akrep avını tüm gerçekliğiyle anlatmaktadır:

Yürüdü lambanın önünde durdu
Bir yaz gecesinin ay ışığında
Düşündü bu loş aydınlıklarda
Evlerin mahkûmu olmayı akrep
(...)
Geldi samyeli camlardan geçip
Üzümlerden incirlerden bir korku taşıyarak
Dondu akrebin zehri damarlarında
Karşısına dikilip durmuş bir insanoğlu
(Karakoç 2004: 452)

Şairler akrep sembolü ile sadece hatıralarında yer eden akrebe dair olaylardan bahsetmemiştir. Örneğin Nâzım Hikmet "Kemal Tahir'e Mektup" adlı şiirinde akrebi Diyarbakır'ı tanımlayan özellikler arasında sayar:

Malatya diyorum,
Senin çatık kaşlarından başka bir şey gelmiyor akla
Bursa'da kaplıcalar
Amasya'da elma
Diyarbakır'da karpuz ve akrep
(Hikmet 1992a: 187)

Yeni Türk şiirinde akrep sembolü daha çok zengin çağrışımlarla ve anlamı kuvvetlendirmek için yapılan benzetmelerle kullanılmıştır. Akrep 'gibi' edatıyla yan yana getirildiğinde benzetilen kişinin ya da mekânın daha çok kötü, fena, acımasız, sinsî, saldırgan, fesat vb. gibi yönleri ortaya konulmak istenmiştir. Yani akrepler

mitolojide, efsanelerde veyahut masalarda olsun değişmeyen bir şekilde kötüyü sembolize etmiştir. Kendinden önemlisini görmeyen bu hayvan, 'Kurbağa ile Akrep' masalından hatırlanacağı gibi kendisine yardımcı olup karşıya geçiren kurbağayı sokmaya kalkışacak kadar bencil ve kötü yüreklidir. İşte şairler de şiirlerinde kötüyü, can yakarı, günahkârı akreple sembolize etmeyi tercih etmiştir. Örneğin Ümit Yaşar Oğuzcan "Sana Bir Tanrı Getirdim" şiirinde ruhundaki kötülükle akrebin kuyruğunda biriktirdiği zehir arasında ilişki kurmaktadır:

*Bütün kötü yerlerde ben korkarım
Biliyorum
Bir hayvan leşiyim öleli kırk gün olmuş
Fabrika bacalarında bir kara dumanım
Zehrim akrep kuyruklarında
Kötüyüm sevmediğim kadar
Öyle fenayım
(Behramoğlu 2001: 74)*

Mehmet Akif Ersoy da "Acem Şâhı" adlı şiirinde karşısındaki kişinin çok fena, tehlikeli bir insan olduğunu anlatmak için akrebi, kötülüğü iyice pekiştirmek amacıyla da yılan sembolüyle birlikte kullanmıştır. Şiirlerde, Ersoy'da da görüldüğü gibi verilmek istenen kötülüğün ya da tehlikenin boyutunu ortaya koyabilmek adına yılan, çıyan vb. gibi hayvanlarla akrep sembolünün beraber kullanımı yaygındır:

*Çoktur bu rütbe dağ dağa bir kabza hâk için!
İklîler alan o muazzam Napolyon'un
Bir hufredir kazandığı şey. İşte bak onun
En son serîri makbere-i mâtemîsidir,
Akreplerin nedimi, yılanların enîsidir!
(Ersoy 2007: 71)*

Akrep sembolü yalnızca kötü insanı, saplantılı ruh halini, davranışlarını anlatmak için kullanılmamıştır. Bazen hayatın, şiirlerin insanlar üzerindeki olumsuz etkisi de akrebe benzetilmiştir. "Cemal Süreya'nın "Seviş Yolcu" ya da Sefa Kaplan'ın "Yol" adlı şiirleri bu kullanıma bir örnektir:

*Bir dostluk hastalığı senin şiirin
Sümbül diye genzine bastırırsın akrebi
(Süreya 2013: 136)*

*Akrep, akşamı arşınlamakta şimdi
Hüzün tetik düşürüyor, mağrur ve ürkek
Ah, teke tek yaşanacak bir acısı bile.
(Kara 2014: 234)*

Akrep, şiirlerde nefret ve öfke duygularını da sembolize etmiştir. Sözelimi Tevfik Fikret “Hande-i Bûm”da yaşamaktan kaçış ve yaşama duyduğu nefreti anlatmak için akrep sembolünden yararlanmıştır. Şair, “*bir yığın haşerât*”, “*nice bin engerek, çıyan, akrep*” mısralarıyla II. Abdülhamit istibdadına duyduğu öfkeyi ve kötülüğü karanlığı çağrıştıran bu sembolle anlatmaktadır:

*Şimdi kumlarda bir yığın haşerât,
Nice bin engerek, çıyan, akreb,
-Hepsi meşbu-ı zehr-i kahr u gazâb-
Ediyor cüst ü cû-yı gıdâ-yı hayât
(Fikret 2004: 447)*

Yönetime, topluma ya da geçmişe yönelik eleştiri yapılırken kızgınlığı ifade etmek için akrep sembolünün kullanımına Tevfik Fikret’in “Hasbihâl” şiiri de örnek verilebilir. “Hasbihâl”in yer aldığı *Şermin*’de özlediği yeni insan tipinden bahsedilmektedir. Bu özlemine anlatırken geçmişi yine nefret bezeli sembollerle anlatarak, mazi düşünce dünyasında akreplerle çevrelenmiş mezar gibi korkunç, ürkütücü ve karanlık olarak kodlanmıştır:

*Mâzi, o bir definedir.
Onu biraz açsan fırlar
Birçok zehir hâtıralar
O mezarın çıyanları,
Akrepleri, yılanları
(Fikret 2004: 609)*

Ahmed Arif’in “Leylim-Leylim”inde de akrep, toplumsal aksaklıkların eleştirisinde kullanılır. Şair, hem yaşanan kötü manzarayı, hem de bu yaşananlar karşısında duyduğu öfkeyi anlatırken akrep sembolünden faydalanır:

*Leylim-Leylim dünyamızın yarısı
Al-yeşil bahar,
Yarısı kar olanda
Gene kavim-kardaş, can-cana düşman,
Gene yediboğumlu akrep,
Sarı engerek,*

Alnımızın aklığında puşt işi zulüm.
(Arif, 2008: 83)

Şairler, kimi zaman çaresizlik içinde ruhu sarmalayan huzursuzluklarını, rahatsızlıklarını anlatmak için de akrep sembolüne başvurmuştur. Abdurrahim Karakoç'un "Suları İslatmadım" ve "Hasan'dan Gelen Mektup" adlı şiirlerinde geçen akrep, şairin iç dünyasında yaşadığı huzursuzluğa işaret etmektedir:

*Ekinden umudu kestik;
Domuz bir değil, beş değil
Akrep dolu yorgan, yastık...
Bu iş bildiğin iş değil.*
(Karakoç, Hasan'dan Gelen Mektup, 1980: 10-11)

Şairler zaman zaman akrep sembolü ile kadın arasında benzerlik kurmuştur. Eski Türk şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım saçı, kâkülü, saçının rengi³⁻⁴ akrebe benzetilmiştir. Şiirlerinde akrep sembolünden sıklıkla yararlanan Sefa Kaplan'ın "Ebrû" adlı şiirinde akrep bu yönüyle yer almaktadır. Saçı akrebe benzetilen kadın, tehlikelidir. Hatta aşığı öldürme tehdidi bulunmaktadır. Bu yüzden şair "içimdeki akrebi çoktan çayırlara saldım" diyerek onun zehirli aşkıdan kurtuluşunu dile getirmektedir:

*sen,
güneşli'den kartal'a sürüklenen
bir servisin ön koltuğunda savursan da saçlarını
akreptir bu, gelip yıkar bir gün bütün inançlarını
iki omzunu ve bir göğsünü güneşe tutarsın
pendik civarındaki her cinayetin hesabı da
senden sorulur artık, kan yürür parmak uçlarına
içimdeki akrebi çoktan çayırlara saldım*

³ Eski Türk şiirinde akrep sembolü Ahmet Talât Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı eserinde ayrıntılı olarak verilmektedir. (Ahmet Talât Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000). Amil Çelebioğlu'nun "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler" adlı makalesinde bulunmaktadır.

⁴ Eski Türk şiirinde akrep sembolü Amil Çelebioğlu'nun "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler" adlı makalesinde ayrıntılı olarak işlenmektedir. (Amil Çelebioğlu, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*. Ed. İsmail E. Eronsal, C. Ferrard ve C. Woodhead. İstanbul 1988, ss. 199-210).

yorgun cemseler kendi halinde bir mayın artık
(Kara 2014: 224)

Yeni Türk şiirinde akrebin çağrıştırdığı kadına farklı anlamlar da yüklenmiştir. Akrep-kadın ilişkisinde tehlike daha ön plana çıkmaktadır. Gece, ateş, zehirle beslenen kadın çok da tekin addedilmez. Sezai Karakoç, “III-Pişmanlık ve Çileler” adlı şiirinde akrebi bu manada kullanmaktadır:

Kadınları şarkılar geceler aydınlatır
Kadınları şarkılar akrepler aydınlatır
Kadınları şarkılar, zehirler aydınlatır.
(Karakoç 2004: 28)

Çeşitli çağrışımlara malzeme olan akrebin yaradılışından getirdiği, kendini çıkmaz bir tehlikenin içerisinde bulunduğu zaman ölüm fermanını ilan etmesi özelliği, şairlere ilham kaynağı olmuştur. Onların çaresizce, köşeye sıkıştırıldıklarında düşmanından önce iğnesindeki zehri vücuduna zerk ederek ölmesi, kimi şairlerin gözünde gururu simgelemiştir. Attila İlhan’ın “Kaptan 4” adlı şiirinde akrebin kendini sokarak öldürmesi davranışına telmihte bulunmaktadır. İlhan’ın “ümitsiz akrebi” aynı zamanda gururlu akrebidir. Şair, akrebin bu çağrışımıyla çaresiz kaldığı andaki kendine inancını dile getirmeye çalışmaktadır:

trenin barında alnımı yağmurlu camlara dayamak
küstah bir duble birayla karşılıklı oturup ağlamak
kalemimde mürekkep kalmıyor insanlar beni görmüyorlar

İnsanlar kendilerini kaybetmişler onlara acıyorum
Ümitsiz bir akrep gibi ben aynı zamanda mağrurum.
(Behramoğlu 2001: 37)

Akrebin intiharını kendi yaşadığı hadiselerle benzeterek dikkat çekici bir kullanım ortaya koyan şairlerden biri de Nâzım Hikmet’tir. Nâzım Hikmet “Cevap” adlı şiirinde uzun süredir içinde bulunduğu bir tartışmadaki hiddetini bu telmihle ifade etmeye çalışmıştır. Edebiyat dünyasında bilinen en şiddetli münakaşalardan biri Nâzım Hikmet, Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri arasında geçmiştir. *Putları Yıkıyoruz No 1 ve No 2*’nin ardından Nâzım Hikmet’in hedefinde Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri vardır. Yakup Kadri, yazdığı bir dizi makalede doğrudan şairin kişiliğine saldırmış ‘*Bunlar ipten ve kazıktan kurtulmuş kaşarlı sabıkalardır.*’ ithamlarında

bulunmuştur. Hatta Yakup Kadri'ye göre Nâzım, Millî Mücadele yıllarında düşmana karşı çıkmaktan ürküp, Maarif Vekâleti'ni dolandırarak çaldığı parayla Karadeniz'i aşip Bolşeviklere ilhak eden bir vatansızdır (Toprak 2015: 35). İşte bunun üzerine ateş püsküren Hikmet, 1929'da yayınladığı "Cevap" şiirlerinden birinde Yakup Kadri'ye seslenirken akrep sembolü ile içindeki öfkeyi adeta kusar. Şair, sözleriyle Yakup Kadri'yi bir akrep gibi köşeye sıkıştırdığını söyler. Akrep, aynı zamanda düşmanı da sembolize etmektedir. Bu çıkmazdan intihar ederek kurtulmasını haykırır. "Kalem" ve "kuyruk" arasındaki benzetme de şairdeki tansiyonu anlatması bakımından dikkat çekicidir:

*Ben içirmek için sana
Kendi kara kanını,
Bir ateş çemberle çevirdim dört yanını
Sağa git
yok geçit
sola git yok,
ileri
geri
yok.
Kıvr kuyruk kalemini kalbine sok
Bir akrep gibi intihar et....
(Hikmet 1992b: 100-101)*

Akrebin kendini öldürmesi bazı şiirlerde psikolojik gerilimi sembolize etmesinden dolayı psikanalitik bir açıklama ile de izah edilmiştir. Hilmi Yavuz'un "Çöl Şiirleri" adlı şiirinde

*Akrebin zeval vaktidir, çöldür-
Bas bağına kısıkağı istersen öldür;
...
Var oluş yavaş yavaş gömülür
Kendine
(Yavuz 2008: 17)*

mısralarındaki akrep sembolü, bu şiirle psikolojik gönderme içerisinde kendine yer bulmakta ve şu şekilde izah edilmektedir:

"Akrep bilinçaltıdır, sinsidir ve fırsatını bulduğunda zarar verecektir. İd'in benliğe zarar vermemesi için etrafının kuşatılması gerekir. Akrebin etrafı ateşle çevrilirse akrep kendini öldürür. İd'in denetim altına alınmasıyla da varoluş kendi benine dönecektir ve

varlığının sahibi olarak onu sonsuzlaştırma gayesiyle devam edecektir (Aka 2012: 128)."

Akrep sembolü çok çeşitli ve zengin çağrışımlarla Nâzım Hikmet, Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu, Celal Sılay, Oktay Rifat, Sefa Kaplan gibi şairlerin mısralarında kullanılmış; zaman zaman alışılmamış bağdaştırmalarla, alışılmışın dışında kullanımlarıyla sembol farklı anlatımlarda ifade bulmuştur⁵.

Nâzım Hikmet'in "Dünyanın En Tuhaf Mahlûku" adlı şiirinde fırsatını bulduğunda düşmanını sokan, düşman, fesat çağrışımında değildir. Akrep, şairin bayraktarlığını yaptığı düşüncenin etrafında insanları bir araya getirmek için kullanılır. Çünkü "*akrep gibisin kardeşim*" diyen şair, zıtlıktan faydalanarak insanları kışkırtıp harekete geçirme arzusundadır. Kötü, korkutucu, ürkütücü, tehlikeli sıfatlarıyla nitelenen akrep, şairin kaleminde farklı bir çağrışım bulur. Bu kez, korktuğu için saklandığı karanlıklar içinde gizlenen bir acizdir:

*Akrep gibisin kardeşim,
Korkak bir karanlık içinde sin akrep gibi...*
(Hikmet 1996: 148)

Alışılmışın dışında benzetmeler içinde yer alan akreple, özellikle Cahit Zarifoğlu'nun şiirlerinde karşılaşılmaktadır. Zarifoğlu'nun kapalı, soyut ve anlaşılması güç, imge yüklü şiirinde akrep sembolü de nasibini almıştır. Örneğin "Salvo"da içinde bulunduğu çaresiz durumu, huzursuzluğu anlatabilmek için aykırı bir kullanım tercih edilmiştir:

*İkili altılı cam kenarlarını
Çeker toprak gibi üstümüze
Örneğin her gün gecenin aynısı acayip kollar
Sarıp sarmalayınca bizi
gözlerimize serilip akrep bezleri
göğüs boşluğumuzda evren bezleri
her noktasında ayağa kalkmanın bütün çeşitleri
bir bir susar.*
(Zarifoğlu : 26)

⁵ Bu bağlamdaki akrep sembolünün hikâye türündeki örneği Refik Halid Karay'ın Akrep adlı hikâyesinde kullanılmaktadır (Refik Halid Karay, *Gurbet Hikâyeleri ve Yer Altında Dünya Var*, Akrep, 15. Baskı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 43-46).

Gözlerin üstüne kapanarak, gerçeği görmeyi engellediğini ve bundan ötürü doğan sıkıntıyı anlatmak için alışılmamış bir benzetme de Oktay Rifat'ın "Bir Öpüşün Dudağında Buluşmak" adlı şiirinde görülmektedir. Zarifoğlu'ndaki "akrep bezleri" örtüsü burada "akrep gibi gözlere" dönüşmüştür:

*Sizin gözleriniz akrep gibi kabuklu.
Sizin avucunuzda bir sofa var,
bir yatak var içinde, dolambaçlı bir merdiven*
(Rifat 1995: 27)

Akrep sembolünün alışılmamış çağrışımlar içerisindeki kullanımına Zarifoğlu'nun "Çölde Gizli Bezginler"iyle; "çağırmasız kır günlerini / zararsız akrepleri / uzunlamasına yaşayıp yatay bir çocukla kalkan" mısralarıyla "Sevmek de Yorulur" şiirini, "muşamba medeniyet! bahçeme akrep ekdim" mısrayla Sefa Kaplan'ın "Ülkemin Halleri (Yalın Hali)" ya da Celal Sılay'ın "Bir İskelet Canlandı" adlı şiirleriyle örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür:

*Bir akrebi andıran kaburga kemiklerim
Ağzımda söndürerek feryatlarını,
Kavuşarak koynuna
Çıtırdatmadan*

(Sılay 2000: 35)

Akrep sembolü, şiirlerin atmosferini anlatmada, hissettirilmek istenen duyguları daha da kuvvetlendirmek için de tercih edilmiştir. Mekânı tasvir etmede kullanılan akrep sembolüne karanlık, ağır havaların hâkim olduğu olumsuzluklar yüklenmiştir. Mekânın ne denli kötü olduğunu gösterebilmek için akreple çıyan, yılan gibi haşerat beraber kullanılmıştır. Örneğin Necati Cumalı'nın "Et ile Kemik" adlı şiirinde kalelerin, mahzenlerin yalnız ve ürkütücü yerler olduğu akrep ile güçlendirilmektedir:

*Solgun kalelerini
Demir parmaklıkları mahzen pencerelerin
Bir yılanın gömlek bıraktığı duvarda
Bir yaşlı kertenkele güneşlenirdi.
Karıncı dizeleri karafatmalar, akrep, çıyan*
(Cumalı 1983: 201-202)

Sezai Karakoç'un "Karabasan" adlı şiirinde ise gördüğü rüyada mekânın korkunçluğunu artırmakta, gerilim yaratmaktadır.

Çölün diğer hayvanları ile beraber akrep ve çıyanlar karabasan misali rüyanın kâbusa dönüşmesine neden olur:

*Kendini kaybedip Kays boydan boya yere serildi
Ruhu Arş'ın perdesi gibi sonsuza kadar gerildi
Bir düş gördü yarı uyur yarı uyanık
Babası konuşuyordu kıpkızıl kana boyanık
Kartallar ve kurtlarla dev gibi yılanlarla
Kırkayaklar kumkumalar akrepler ve çıyanlarla
(Karakoç 2004: 552)*

Bir tabiat unsuru olarak şiirlerde geçen akrep, Ömer Faruk Toprak'ın "Susan Anadolu", Abdülhak Hamit Tarhan'ın "Makber", Ahmet Kutsi Tecer'in "İstek Kıvılcımı" vb. gibi şiirlerinde görüldüğü üzere şiir mekânının bir dekoratif unsuru olarak kullanılır. Bu unsur karanlığı, pusu, kavurucu sıcaklığın ruh üzerindeki sıkletini, korkuyu, tiksindirici yerleri, ürkütücü mezarlıkları ya da tehlikeli izbe ve virane yerleri çağrıştırmaktadır. Dikkat çekildiği üzere dekoratif bir unsur olarak kullanıldığında bu sembol yalnız bırakılmaz. Diğer korkutucu ve tehlikeli hayvanlarla birlikte verilerek okuyucuya bu atmosfer geçirilmek istenir.

Akrep sembolü, doğu kültürünü anlatmak için de kullanılmıştır. Sezai Karakoç'un "Ötesini Söylemeyeceğim" adlı şiirindeki akrep sembolü ile Doğu ve Batı kültürü kıyaslanmaktadır. Şiirde matmazel, akreple karşılaştığında ne yapacağını bilmez. Şaire göre akrep Doğu'ya ait bir dünyanın canlısıdır. Doğu'da yaşayan biri akreple nasıl muhatap olacağını bilirken; Batılı kadın ne yapacağını bilemez ve akrep onu sokar. Akrebin bu açıdan kullanılması sembole farklı bir yön katmıştır:

*Bizim evin her tarafı tahtadandır
Ayrıca matmazelin üzerine
Bir akrep atabileceğimi de düşünün
Tam karnının beyaz yerinden tutarsanız bir şey yapmaz
Ama onu matmazel bilmez ki o tam kuyruğundan tutar.
(Karakoç 2004: 48)*

Sefa Kaplan'ın "Esatir" adlı şiirinde de akrep Doğu'ya ait bir hayvan olarak gösterilmektedir. Ama şair burada Doğu'yu eleştirmek için akrebi kullanır. Şaire göre geri kalan Doğu medeniyetinin kötü gidişatı akrep sembolü ile verilmek istenmiştir:

*doğu'nun cinnetleri, akrep, hendese, kabir
ipeğin yırtılışı gibi sessiz nihavent*

*bir cinâyet, yankısını aşkın
tutup götürecektir...*
(Kara 2014: 193)

Şiirlerde akrep sembolü, tasavvufla da ilişkilendirilmiştir. Günah, kesret, varlık-yokluk, nefsin mücadelesi gibi manevî unsurlarla akrep arasında kurulan bağ Yeni Türk şiirinde de sıkça görülmektedir. Mevlânâ nefsi ‘akrebin iğnesi’ ve ‘yılanın zehirli dişi’ne benzetmektedir. Nasıl ki iğnesi çıkarılmış bir akrep veya zehirli dişi çıkarılmış yılan öldürmekten kurtulursa terbiye edilmiş bir nefsin sahibi de ahirette cezadan kurtulur. Baş kesmek nedir? Dünyada nefsi öldürmek, nefsin dileklerini terk etmek. Bu da öldürmekten kurtulsun diye akrebin iğnesini çıkartmak gibidir (Çatak 2012: 96).

Akrep sembolü ile ruhun nefis mücadelesi çağrışımı Necip Fazıl’ın şiirlerinde görülmektedir. Örneğin şair “Çile” adlı şiirinde bu düzlemde verdiği mücadelede çektiği çileyi, eziyeti akrebin onun ruhunu sokmasıyla ifade etmektedir. Öyle ki akrep sadece bir kez değil, defalarca bunu yaparak ruhunda nokta nokta izler bırakmıştır. Bu kullanımla şair yalnızca nefsiyle verdiği mücadeleye gönderme yapmaz. Fikir ve tefekkür de Necip Fazıl’ın kaleminde bu sembolde anlam bulmuştur. Aslında yıllardır onun kafasını kurcalayan, tırmalayan “zihnini akrebin kısıncında” sıkı, daraltan “Çile ve Ben”de de dile getirdiği gibi “bir akrep” olan fikirleridir. Ki bu zehirli fikirlerin yarattığı işkence “ateş”ten, “cimbız”dan da yakıcıdır:

*Akrep, nokta ruhum sokmuş,
Mevsimden mevsime girdim böylece
Gördüm ki, ateşte, cimbızda yokmuş,
Fikir çilesinden büyük işkence*
(Kısakürek 1979: 15)

Taha Akyol, “Çile yahut Zehirli Kıymık” adlı bir yazısında şairin “Sakarya Türküsü”nde de dile getirdiği ruhun kendini “akrebin kısıncında” hissetmesini, fikirlerini neden can yakan ve ürkütücü bir sembolle anlatmayı tercih ettiğini şöyle izah etmektedir:

*“Çile’yi beden ızdırabı sananlar, üstadın bu tür ızdıraplarını
onun mücadele ve hapisane hayatına bağlayabilirler. Hâlbuki hiç
ilgisi yok. Üstadın asıl çilesi, kendi beynindeki ‘hafakan’ların,
‘burgu’ların, ‘zehirli kıymık’ların, ‘beyne dökülen kezzaplar’ın, ‘beynin
zonk zonk sızlaması’nın, ‘akreplerin ruhu deşmesi’nin adıdır.
Hapishaneye düşmenin tefekkür çilesinin ihtişamına göre payı hiçtir.
‘Ham softa kaba yobaz’ beyninde hiçbir akrep sokmasını yaşamadan,*

beyni zonklamadan, gözyaşı dökmeden 'hakikati', 'şe'niyet'in kaba çizgilerinde bulduğunu sanan bir idraksizlik örneği... (Akyol 1983: 83)"

Necip Fazıl'ın Abdülhakîm Arvâsî ile tanışmasının ardından çilesi biraz olsun dinmeye başlamıştır. Şair, fikirlerinin ruhunu deşmesinden kurtuluşunun müjdesini "Seyyid Tâhâ'yı Ziyaret" adlı şiiriyle dile getirirken de yine akrepten faydalanmaktadır:

*Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden
(Kısakürek 1997: 305)*

Mürşid-i kâmil olma yolunda akrebin kıskaçları, iğnesi nefisle mücadelenin, dayanılmaz bir hal alan fikirlerin anlatımında kullanılırken, kimi zaman "akrebin ısırtığı" da manevî anlamda uyanışa işaret etmiştir. Hüseyin Ferhad'ın "'Sonsuz Dönüş' Nietzsche'nin Zerdüş'tü Anlatıyor" adlı şiirde akrebin kıskaçları ya da iğnesi değil, ısırtığı ruhun eziyetini anlatmaktadır. Şiirde mezarlıktan geçmekte olan ateistin akrep tarafından 'yüreği'nden ısırtılması dikkat çekicidir. Akrep iki yönüyle kullanılmıştır. İlkinde mezarların ürkütücü atmosferini pekiştirecek şekilde, diğesinde ise "kırmızı bir akrep ısırdı yüreğimi" alışılmamış bağdaştırmasıyla manevî anlamdaki bir göndermeyle kullanımıdır. Mezarlık hayatın değişmez gerçeği ölümü, ahireti ifade etmektedir. Oradan geçerken akrebin acıtışını yüreğinde duyması manevî anlamda kendine gelişin işaretleridir denilebilir:

*Dirgen uçlu bir tarak
takıldı saçlarımda
Bir tanrıtanımaz olarak
dedim: "Kulkuvalda kulkuvalda!"*

*Kırmızı bir akrep
Isırdı yüreğimi
Mezarlığın oradan geçiyordum, Karşı-yaka'dan
Durdurdu beni bir parmak imi.
(Behramoğlu 2001: 540)*

Sezai Karakoç'un "1. Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine" adlı şiirinde de akrep maneviyatla ilgili bir durumu işaret etmektedir:

*Ah uzatma dünya sürgünümü benim
Nice yorulduğum ayakkabılarımdan değil
Ayaklarımdan belli
Lambalar eğri*

Aynalar akrep meleği
(Karakoç 2004: 431)

Aynalardaki “akrep meleği” alışılmamış bağdaştırmasıyla şair, öncelikle ayna-akrep ilişkisine dikkatleri çeker. Klâsik şiirde ayna pek çok anlama gelmekle birlikte tasavvufî bir mahiyet de taşımaktadır. Tasavvufta her şey zıddı ile kâim olduğu için Vücûd-ı Mutlak’ın zıddı olan adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Adem-i mutlak müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görünen bir hayal gibidir. Aynada akseden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecelli etmemeyi murad etse bütün mümkinât ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmıştır. Onda zatının güzelliğini seyreder (Pala 1989: 63). Şiirde eğri lambalarla aydınlanan ve “akrep meleği”nin aksettiği aynada bir huzursuzluk görülmektedir. Güzeli, doğruyu, tasavvufî açıdan da arı gönlü temsil eden ayna, karanlığı, kötülüğü çağrıştıran akreple sembolize edilerek, beyazın içine karışan siyahı ifade etmektedir. Yani akrep, her ne kadar “melek” gibi iyiyi çağrıştıran bir sembolle kullanılsa da ortaya çıkan paradokstan kötü, fena ima edilir.

Akrep sembolü maddî ve manevî unsurları anlatırken her zaman kötüyü, fenayı çağrıştırmıştır. Bazı mitoslarda koruyuculuk görevi üstlense de ona bu görev ürkütücü olduğu için verilmiştir. O zehirli, sinsi bir hayvandır. Sezai Karakoç’un “Hızır ile Kırk Saat” adlı şiirinde dile getirildiği gibi “şekere alışmış akrebi öldürmezsen / şekerden zehir yapacaktır” (Karakoç 2004: 205).

Akrep sembolü, astrolojik bir unsur olarak da şiirlerde kullanılmıştır. Eski Türk şiirinde ayın akrep burcunu gösterdiği zamanlarda “Zülfünde görüp haddini dil gitmemek ister/Meh varcağız akrebe sefer olmaz ey dost” beytinde Sâdî-i Cem’in ifade ettiği gibi sefere çıkmak uğursuzluk olarak görülürken, bu duruma farklı perspektiflerden bakanlar da olmuştur. Örneğin bilimle uğraşmak, yazı yazmak, büyük kişileri görmek iyiye yorulmuş ya da Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın da belirttiği üzere bu vakitte uzlete çekilip kötülüklerden arınma anı olarak gösterilmiştir (Solmaz 2005:140). Ancak akrep burcu ayının, temsil ettiği vakte yüklenen olumsuz anlamlar Yeni Türk şiirinde pek kullanılmaz. Örneğin Melih Cevdet Anday’ın “Gökyüzü Haritası”nda olduğu gibi astrolojik bir unsura işaret edilmektedir:

*Bana bak ölümsüz ruhum
Ben ölürsem, kulağında olsun,
Sakin sen gökyüzüne çıkma*

*Büyükayı, Küçükayı
Akrep, yılan, çıyan
Öküz, boğa...
Hepsi yukarda
(Fuat 2017: 98)*

Sezai Karakoç'un "Arayışlar" şiirinde ise bu burcun en tipik özelliği olarak gösterilen kıskançlığa gönderme yapılmaktadır:

*Erimiş menekşelerden yılmışım
Bilgisiz pazıların ürküttüğü
Yılanlarca, akreplerce
Dişlenmiş kıskançlığın arasında
(Karakoç 2004: 329)*

Akrep zehrinden kurtulmayı ya da korunmayı şairler 'şerbetlenmek, 'tiryâk' ve 'zümrüt' mazmunlarıyla Eski Türk şiirinde kullanmıştır. Bu mazmunlara zaman zaman Yeni Türk şiirinde de yer verildiği görülmektedir. Ahmet Talât Onay mazmunları şu şekilde izah etmiştir:

"Dilimizde bir şerbetli tabiri vardır ki, muafiyet kazanmış kişilere söylenir. Mikroplardan, hastalıklardan tehaffüz için serum şırınga etmek bir nev'i fennî şerbetlenmektir. Yılan, akrep gibi zehirli hayvanların sokmaması için 'ocak' olanlar okuyup üfleyerek şerbetlerler (Onay 2000: 425):

*Devâ verir maraz-ı kalbe mürşid-i kâmil
Ledûğ-ı akrebi izni olan yalarsa savar
(Trabzonlu Hilmi)*

Tiryâk ise Yunan hükemâsından Mitridat'ın ihtira ettiği farz olunan macundur. Yılan ve akrep sokmasında vücuda giren zehirlerin define kullanılan panzehirdir (Onay 2000: 442):

*Velî tiryâk ile bir idi ol leb
Hemân bîhûş olurdu mâr u akreb
(Zâtî)*

Sezai Karakoç'un "Arayışlar" ve "Gül Muştusu VIII" adlı şiirlerinde de akrebin ölümcül zehri karşısında geçmişten gelen önlem "şerbetlemek" ve "tiryâk" ile dile getirilmiştir:

*Şerbetliyiz küçük ölümlere akrepten gelen
Kırkayaktan ve yilandan yükselen
(Karakoç 2004: 324)*

“Gül Muştusu VIII”nde tiryâk “*diriliş şarabı*”dır. Onu içerek akrep ve yılanla sembolize edilen kötülüklerden, düşmanlardan korunulacağına işaret edilmektedir:

*Ey gül sen bahar yağmur karışan
Diriliş şarabı olursun bize
Ölüp de dirilmiş çocuklar oluruz biz
Seni kana kana bahar bardaklarından içince
Seni içtik yılan ve akrep yaklaşmaz bize*
(Karakoç 2004: 329)

Tehlikeyi çağrıştıran akrep motifine, ürkütücü özelliğinden ötürü bulunduğu yeri koruduğu inancı yüklenmiştir. “*Bu motif şeytanın ruhunu temsil etmektedir. Bir efsaneye göre akrep şöyle der: Ben ne doğal bir ruhum, ne de şeytan. Bana dokunan herkese ölüm getiririm. İki boynuzum, bir kuyruğum var. Boynuzlarımın adı acımasızlık ve nefret; kuyruğum ise hançerdir. Ben sadece bir kez doğururum. Diğer yaratıklarda bereket işareti olan doğum benim için bir ölüm işaretidir*” (Erbek 2006). Her an öldürmek üzere bekleyen akrep, kötü niyetin ve kavganın simgesidir. Doğu medeniyetlerindeki akrep motifi şiirlerde de yer almıştır. Örneğin Karakoç’un “Köpük”ünde Asur’lardan kalma bir motif kullanılmaktadır:

*Her şey Asur’du
Rap rap rap
Duvarda bir satrap
Tavanda bir akrep
Rap rap rap*
(Karakoç 2004: 129)

Karakoç’un bir diğer şiiri “II.-Simya” adlı şiirinde ise Mısır medeniyetinden kalma motife gönderme yapılmaktadır:

*Firavun saltanatı firavunlar sanatı
Ve firavun saati bir kent ördü çevrende
Güler yüzlü yılanlar ve akrepler ülkesinde
Sen güller ve inciler içinde kaldın yine*
(Karakoç 2004: 439)

Akrep-saat, akrep-zaman ilişkisi de akrep bağlamında ele alınabilecek bir başka konudur. Soyut olan zamanı somutlaştıran nesnelere saatler. Ancak saatlerin aktığını gösteren kadrana niçin akrep, dakikaların geçtiğine işaret eden kadrana ise yelkovan

dendiğinin tatmin edici bir açıklaması yoktur. Sadece bazı yerlerde kısa çubuk olarak bir benzerlik ilişkisi kurulduğu yönünde açıklamalar vardır. Geçen zamanı sembolize eden akrep, Enis Batur'un "Sıcak Kan", Cemal Süreya'nın "Ahmet Köksal İçin", Sabri Esat Siyavuşgil'in "Saat Kulesi ve Kargalar", Cahit Zarifoğlu'nun "Şan-7", Turgut Uyar'ın "Vaktin Çağrısı" ya da Necip Fazıl'ın "Zaman" vb. gibi şiirlerinde yer almaktadır. Listeyi daha da uzatmak mümkündür. Bu şiirlerde beklenenin gelmemesi, zamanın geçmeyişi ve daha çok ruhun hezeyanda olduğunu anlatmak için şairler saatlerle göz göze gelmiş ve oradaki saat işçilerini şiirlerinde görevlendirmiştir. Ancak yukarıda sayılan şiirler arasındaki Necip Fazıl'ın felsefi düzlemde ifade bulan "Zaman" şiiri oldukça dikkat çekicidir.

Necip Fazıl şiirinde zamanın mahiyetini aramaktadır. Zaman nedir? Ona göre zaman "su, kuş, iniş, çıkış, ses, zifir-kabir arasında bir yer, hırsız, azabın sonsuzluk şarkısı, aleve dönen nokta, beyninde bir güve"dir. Aynı zamanda da "zamanın çarkı"dır. Akrep ve yelkovan zamanın işlediğini gösteren bu iki alet, hem varlığın nabzında atmakta, hem yokluğun ağzında durmaktadır. Şair, akrep-yelkovan ile varoluşu sorgulamaktadır. Bilge Ercilasun "Necip Fazıl ve Zaman" adlı yazısında akrep-yelkovan ile varlık-yokluk ilişkisini şu şekilde izah etmektedir:

"Akrep ve yelkovan, zamanı müşahhaslaştıran şeylerdir. Zamanın kendisi görünmez ama onun varlığını ve durmadan ilerlediğini gösteren iki alet vardır elimizde: akrep-yelkovan... Bunlar varlığın nabzında, yokluğun ağzındadırlar. Bu misralar adeta saatin tik taklarıdır. Zamanın yeknesak, düzenli, şaşmaz bir şekilde akışını gösterirler. Zaman kavramı, şairin zihninde de, akrep ile yelkovan gibi dönüp durmakta onun beynini kemirmektedir (s. 91-92)":

*Nedir zaman, nedir?
Bir su mu, bir kuş mu?
Nedir zaman, nedir?
İniş mi, yokuş mu?
(...)
Akrep ve yelkovan,
Varlığın nabzında
Akrep ve yelkovan
Yokluğun ağzında.*

*Zamanın çarkları
Siz yürütüyor
Zamanın çarkları*

Beni öğütüyor

(Kısakürek 1997: 207-208)

Saatin kadranı “akrep”, görevi gereği saatlerin ilerleyişini gösterse de yine de çok olumlu çağrışımlara neden olmamış gibidir. Mitolojilerdeki gibi korkutucu ve dolayısıyla koruyucu vazifesi olmasa da, kıskaçları ve kuyruğu alınmış zararsız, tehlikesiz, kısacık bir çubuk olsa da hatta kimi zaman zarif işçiliklerin elinden çıkan zarafetiyle dursa da geçmişle gelecek arasında anı gösteren bu kısa çubuk, şairlerin mısralarında olumlu göndermeler için kullanılmamıştır. Geçen saatler geçip giden ve durdurulamayan zamanı, ölümü, yokluğu, acıyı, varlığın nedenini ve karşılıksız bırakılan soruları hatırlatmıştır.

III. Sonuç

Taramalar sonucunda elde edilen yaklaşık seksen şiirle, Yeni Türk şiirinde akrep sembolünün hangi çağrışım daireleri içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Öncelikle hayvanın ekolojik sistem içerisinde yaşayışının şairlere ilham kaynağı olduğu görülmüştür. Akrep, şiirlerde daha çok mekân ve kişilerin anlatımında olumsuz çağrışımlar yaratan bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu sembol daha çok mekânların karanlık, ürkütücü, tiksindirici, viranelik yüzünü; insanların sinsisi, kötü, tehlikeli yönünü, öfkesini, nefretini anlatabilmek için tercih edilmiştir. Türk şiirinin çok sık kullanılmayan bu sembolü, çeşitli çağrışımlarla en çok, yoğun imgelerle kurulu Sezai Karakoç’un mısralarında işlenmiştir.

KAYNAKLAR

AKA, Nilüfer, (2012). “Hilmi Yavuz’un Çöl Şiirleri’nde Varlık Sorgulaması”. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 8: 123-144.

AKDEMİR, Hikmet (2008). “Kur’an Açısından Ekolojik Denge ve Avlanmak”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20: 193-200.

AKYOL, Taha (1983). “‘Çile’ yahut ‘Zehirli Kıymık’”. *Türk Edebiyatı Dergisi*. 117: 82-85.

ANDREAS, Tietze (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Cilt 1. İstanbul: Simurg Yayınları.

ARİF, Ahmed (2008). *Hasretinden Prangalar Eskittim*. İstanbul: Metis Yayınları.

BEHRAMOĞLU, Ataol (2001). *Büyük Türk Şiiri Antolojisi 1-2*. İstanbul: Sosyal Yayınları.

BİLGİLİ, Nuray (2015). "Akrep ve Akrebin Kalbi olan Türklerin Savaş Yıldızı Antares".

<http://www.turkkozmozlojisi.com/2015/11/akrep-ve-akrebin-kalbi-olan-turklerin.html>. 26 Aralık 2017'de erişilmiştir.

CAN, Şefik (2017). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

CUMALI, Necati (1983). *Bütün şiirleri I*. İstanbul: Yazko.

ÇATAK, Adem (2012). "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Nafs Kavramına Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar". *Türkiyat Araştırması Dergisi*. 48: 71-102.

ÇELEBİOĞLU, Amil (1988). "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*. Ed. İsmail E. Eronsal, C. Ferrard ve C. Woodhead. İstanbul.

ERBEK, Mine (2006). "Çatalhöyük'ten Bugüne Anadolu Motifleri" http://dipnotkitap.net/deneme/anadolu_motifleri.htm, 26 Aralık 2017'de erişilmiştir.

ERCİLASUN, Bilge (1983). "Necip Fazıl ve Zaman". *Türk Edebiyatı Dergisi*. 117: 90-92.

ERSOY, Mehmet Akif (2007). *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul.

ERTAN, Mehmet Emin (1989). Fuzûlî Divanı'nda Hayvanlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ESTİN, Colette ve LAPORTE Héléne (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Çev. Musa Eran. Ankara: Tübitak Yayınları.

FUAT, Memet (2017). *Türk Yazınından Seçilmiş Çocuklar İçin Şiirler*. İstanbul: YKY.

GÖREN, Sani (2010). 17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Hayvanlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

GRAVES, Robert (2010). *Yunan Mitleri*. Çev. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları.

GÜNDOĞDU, Şinasi (1930). *Akrep*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.

HANSEN, William (2017). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayınları.

İŞİN, Serkan (2004). *Akrep Divanı*. Zinhar.com şiir kitapları.

KARA, Aydoğan (2014). 1980 Kuşağı Türk Şiirinde Poetik Bir Yönelim Olarak Gelenekçilik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAKOÇ, Abdurrahim (1980). *Vur Emri*. Ankara: Ocak Yayınları.

KARAKOÇ, Sezai (2004). *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

KARAY, Refik Halit (2011). *Gurbet Hikâyeleri ve Yer Altında Dünya Var*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

KIRCA Erdem, Özge (2015). Kırğız Destanlarında Hayvan Motifleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1997). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KÖSE, Sibel (2009). 16. Yüzyıl Şairi Zâtî'nin Gazellerinde Hayvanlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem (2008). Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NECATİGİL, Behçet (1957). *Küçük Mitologya Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.

ONAY, Ahmet Talât (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

RAN, Nâzım Hikmet (1992a). *Kuvâyi Milliye*. İstanbul: Adam Yayınları.

----- (1992b). *835 Satır*. İstanbul: Adam Yayınları.

----- (1996). *Şiirler 4*. İstanbul: Adam Yayınları.

RİFAT, Oktay (1995). *Denize Doğru Konuşma*. İstanbul: Adam Yayınları.

SILAY, Celal (2000). *Hüsran Filizleri-Toplu Şiirler-*. Haz. Doğan Hızlan. İstanbul: YKY.

SOLMAZ, Süleyman (2005). "Divan Şiirinde Sefer". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 17: 133-145.

SÜREYA, Cemal (2013). *Sevda Sözleri*. İstanbul: YKY.

TANPOLAT, Cansu (2016). Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tevfik Fikret, (2001). *Bütün Şiirleri*. Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin. Ankara: TDV Yayınları.

TİKEN, Servet (2008). "Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Kültürel Bir Sembol: Akrep". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 37: 159-172.

TOPRAK, Zafer (2015). "Nâzım Hikmet'in 'Putları Kırıyoruz' Kampanyası ve Yeni Edebiyat". *Toplumsal Tarih Dergisi*. 261: 35.

YAVUZ, Hilmi (2008). *Çöl Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.

ZARİFOĞLU, Cahit (?). *Tüm Şiirleri*. Haz. Sefa Arslan. ?.

THE LAND, COMMUNITY, AND STORYTELLING: COLLECTIVE MEMORY AND SOCIAL IDENTITY IN LOUISE ERDRICH'S TRACKSAslı DEĞİRMENCİ¹**ABSTRACT**

Native American writer Louise Erdrich's novel Tracks (1988) focuses on the history of a Native American tribe at the beginning of the twentieth century as many people in the community are about to lose their tribal lands due to the laws of the federal government. Since the land is what ties these people to their past, community, and culture, it becomes significant to tell the story of how these lands were lost in hope of preserving the past, and surviving culturally as well as physically. The novel is narrated alternately by two first person narrators: the tribal elder Nanapush who is attached to the old Indian ways and a mixed-heritage young woman Pauline, who is on the way of denying her Native identity and complying with the dominant white culture. In order to show how Louise Erdrich creates a collective memory and social identity for Native Americans through this novel, this article firstly examines the theories of collective memory and illustrates the exclusion of Native American point of view from the official history and thus their need to preserve their own sense of past and history. Secondly, through examples from the novel, it is explained how three elements brought together in the novel -the land, community, and storytelling- are vital to gaining a collective memory and social identity for Native Americans.

Keywords: Louise Erdrich, Tracks, collective memory, social identity, Native American history

TOPRAK, TOPLUM, VE HİKÂYE ANLATMA: LOUISE ERDRICH'İN İZLER ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK ÖZ

Louise Erdrich'in İzler adlı romanı 20. Yüzyıl başlarında zorlu bir dönemden geçen bir Kızılderili kabilesinin tarihini anlatır. Bu kabiledaki birçok insanın toprakları federal hükümetin kanunları dolayısıyla ellerinden alınmak üzeredir. Toprak, bu insanları geçmişlerine, toplumlarına ve kültürlerine bağladığı için bu toprakların nasıl kaybedildiğini anlatmak geçmişi korumak ve aynı zamanda hem fiziksel hem de kültürel açıdan hayatta kalmak için önemli hale gelmektedir. Roman iki anlatıcı tarafından

¹ Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, aslidegirmenci01@gmail.com

anlatılmaktadır. Bunlar kabilenin saygı duyulan yaşlılarından ve kabilenin eski geleneklerine bağlı olan Nanapush ile melez bir genç kadın olan ve Kızılderili kimliğini inkâr edip egemen beyaz kültürüne boyun eğme yolunda ilerleyen Pauline'dir. Louise Erdrich'in bu roman aracılığıyla Amerikan Yerlileri için nasıl toplumsal hafıza ve sosyal kimlik oluşturduğunu göstermek için, bu makale öncelikle toplumsal hafıza üzerine bazı teoriler incelemekte ve yazılı resmi tarihte Amerikan Yerli bakış açısına nasıl yer verilmediğini ve bu sebeple bu insanların kendi geçmiş ve tarih olgularını korumaları gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda, romandan örnekler verilerek, Amerikan Yerlilerinin toplumsal hafıza ve sosyal kimlik kazanması için toprak, toplum ve hikâye anlatma unsurlarının büyük önemi ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Louise Erdrich, *Tracks*, toplumsal hafıza, sosyal kimlik, Amerikan Yerli tarihi

Louise Erdrich, a prominent figure in contemporary Native American literature, has published over twenty novels as well short stories, poetry, children's literature, and non-fiction. An active writer since early 1980s, Louise Erdrich has been awarded with many literary prizes and awards for her works.² Having French and Chippewa³ grandparents on her mother's side and German ancestors on her father's, Erdrich was born in Minnesota and grew up in North Dakota where her parents taught in a Bureau of Indian Affairs school. Although *Tracks* (1988) was the first piece of fiction Erdrich worked on as a graduate student, it was published after her first two novels *Love Medicine* (1984) and *The Beet Queen* (1986). In her cycle of seven novels which is usually referred as Love Medicine series, *Tracks* is the one that comes first chronologically; it tells the beginning stories of many characters readers know from her other novels in the same series.

² Recently, her novel *The Plague of Doves* (2008) was awarded Anisfield-Wolf Book Award in 2009 and also was a finalist for Pulitzer Prize for Fiction. Erdrich received the National Book Award for Fiction in 2012 for her novel *The Round House*. She was also awarded the Library of Congress Prize for American Fiction, and her 2016 novel *La Rose* received National Book Critics Circle Award for Fiction.

³ Louise Erdrich uses the term "Chippewa" to refer to her background as well as for her fictional characters in North Dakota novels. In interviews she uses both "Chippewa" and "Ojibwa," both of which were the names given by Europeans to the original woodland people who were known as Anishinaabeg. In *Tracks*, Nanapush uses "Anishinabe" while Pauline uses "Chippewa."

Tracks conveys the history of a Native American tribe at the beginning of the twentieth century as the community tries not only to survive harsh winters, sickness, and poverty, but also struggles to preserve their land, cultural heritage, and their sense of community which is at stake. While telling the story of this Chippewa tribe set on a reservation in North Dakota, Erdrich inserts the oral storytelling tradition and Chippewa myths and legends into the text. The novel is narrated alternately by two first person narrators, Nanapush and Pauline, who are very different in their tone, lifestyles, as well as their purpose for telling these stories. The tribal elder Nanapush, who is attached to the old Indian ways, is the cultural transmitter of tribal traditions and collective memory to younger generations. Pauline, a mixed-heritage young woman, is on the way of denying her Native identity and complying with the dominant white culture. While Nanapush's narrative provides a vital insightful look to the past, Pauline's narrative is useful in terms of understanding the amount of destruction white culture brings upon the identity and cultural heritage of Native people. The common point in Pauline and Nanapush's narratives is Fleur, the last Pillager, a full-blood and a mystical woman who is believed to have supernatural powers. Through Nanapush and Pauline's fictionalized memories of a series of events happened between 1912 and 1924, Erdrich tries to shed light on a part of Native American history in *Tracks*. Erdrich admits that *Tracks* is a more political text than her other novels simply because "there is no way to speak about Indian history without it being a political statement" (Schumacher, 1994: 174). This article suggests that by giving voice to the Native American point of view, Erdrich creates a collective memory and thus provides a counter-history against the official dominant history of the United States, which is quite significant for the preservation of the social identity of the community. It is further suggested that this collective memory and cultural identity is formed through the significance the narrative gives to three elements: the land, the storytelling, and the community.

History, Collective Memory, and Social Identity

In terms of realizing the part collective memory plays in gaining a social identity, it is useful to examine some definitions by scholars that emphasize the idea of a cultural identity inherent in collective memory. Fentress and Wickham state that social memory

(as they choose to call it) “identifies a group, giving it a sense of past and defining its aspirations for the future” (1992: 25). They also declare that “social memory exists because it has meaning for the group that remembers it” (1992: 87). They even claim that memories, “in a functionalist manner,” can be analyzed as “guides, whether uniform or contradictory, to social identity” (1992: 88). Likewise, Barbara Mistzal, in her comprehensive book *The Theories of Social Remembering*, defines collective memory as “the representation of the past, both that shared by a group and that which is collectively commemorated, that enacts and gives substance to the group’s identity, its present conditions and its vision of the future” (2003: 7). Collective –or social, communal– memory is perceived by many scholars as a form of social identification of the individuals with the social groups they belong to.

Since minorities in the United States cannot relate to the national collective identity promoted by history books, media, and commemorative events, they feel more inclined to redefine their identity through the works of literature. In addition, their histories have typically been recorded through ephemeral sources that have mostly operated orally. Thus, a need to record and share with others becomes significant in many minority writers’ works. Examining American literature written by ethnic writers, Singh, Skerret, and Hogan note that the use of memory in ethnic writing is particularly significant as it “interrupts the linear, conventional narratives in order to make room for multiple voices and perspectives” (1994: 18). These multiple perspectives, in turn, become “a means of creating community as part of the dialectic between the past and the present and moving toward the future” (1994: 18). They also suggest that “this interest in the past” by ethnic writers “is integral to the ways in which alternative cultures oppose and subvert the dominant culture that has historically both repressed and assimilated them” (1994: 18). In another work, Singh, Skerret, and Hogan accordingly state the impossibility of accepting the national memory for ethnic groups, especially for Native Americans:

The Native American memory and experience both precede the national memory and conflict with it. For native peoples, this is the Old Country, and they refuse to forget it or their original relation to it. They have resisted efforts to make them assimilate, to make them strangers in their own land at a heavy price, which their writing explores. (1996: 4)

It can be concluded that national memory wants the citizens to forget some parts of their past lives, and remember some of the events only in the way it chooses to narrate them. Eviatar Zerubavel also draws attention to the national memory and how it renders a distorted knowledge of the past by using a "tradition of remembering" which he adds is mostly brought to us in the form of required history classes in school. This tradition, he explains, intends to tell us "what we should remember and what we can or must forget" (1996: 286). He further states that certain "rules of remembrance" also determine "how far back we remember" (1996: 286). The memories that remain outside these rules – like the memories of different minority groups in the United States – are considered "irrelevant" and also "forgotten".

Native Americans have long been excluded from the scene of American history, which, from a Euro-American point of view, starts with Columbus's so-called 'discovery' of the continent in 1492. However, by the time first Europeans set foot on the "new world," aboriginal people had already been living on that land for at least twenty thousand years. "When Columbus mistook the Azores for India," Ruoff reports, "there were more than 300 cultural groups north of Mexico, each with its own language" (1981: 327). The white European, however, was more inclined to see these hundreds of culturally diverse groups (each a nation, in fact) as only one social group. The history of Native people since has been marked by continual suffering and loss. In an article, Erdrich draws attention to the enormity of this loss:

Through diseases such as measles and smallpox, and through a systematic policy of cultural extermination, the population of Native North Americans shrank from an estimated 15 million in the mid-fifteenth century to just over 200,000 by 1910... Entire pre-Columbian cities were wiped out, whole linguistic and ethnic groups decimated. Since the Old World diseases penetrated to the very heart of the continent faster than the earliest foreign observers, the full magnificence and variety of Native American cultures were never chronicled, perceived, or known by Europeans. (2000: 48)

The widely-accepted notion of starting American history with Columbus, Eviatar Zerubavel declares, implicitly suppresses the

memory of the millions of Native Americans who lived there before European contact. “Within that historiographic framework,” he concludes, “nothing that predates 1492 belongs in the ‘real’ history of America” (1996: 288). It is because of this exclusion from the history and national memory that Native American writers, as well as other minority writers, employ memory in their own fiction.

Erdrich likes to reflect the history of her people, whether her characters are Native Americans (like her maternal ancestors), or German immigrants (like her paternal ancestors). James Stripes labels Erdrich’s novels as “novelistic histories” or “historical fictions” (1991: 26). He further comments that

Her novels are interventions in the writing of tribal histories. Disrupting the boundaries between history and fiction, her novels reflect a variety of literary conventions, inscribing revisionist histories of the cultural borderlands near the geographical center of North America. (1991: 26)

What Erdrich does in *Tracks* is to write (or re-write) a part of American history which has long been ignored by the mainstream historians. Even when historians tried to form a subtitle for a ‘valid’ Native American history under the main title of American history, it was mostly represented as a series of treaties between Native American tribes and the United States; laws and acts that were passed by the Congress, that causes drastic changes in Native American lives. Central to the series of events in *Tracks* is a legislative act passed by the Congress in 1887, Dawes General Allotment Act, which allowed the United States government to survey and divide Native American tribal lands into individual Native American families. Nancy Peterson comments that the aim of this act was to “convert tribes such as the Chippewa from a communal hunting and gathering organization to a capitalistic, individualistic agricultural economy” (1994: 986). According to the original act, the allotted parcels were to be held in trust for twenty-five years during which time the land owners did not need to pay taxes for their land but had the right to lease their land. *Tracks* starts in 1912, at the end of this trust period, when tribal people like Nanapush, Kashpaws, and Fleur, who were able to keep their land during the trust period (because many could not), have to find money to pay the taxes on their allotments. It is from Nanapush we learn that some families had to sell their land for almost nothing: “Starvation make fools of

anyone. In the past, some had sold their allotment land for one hundred poundweight of flour” (Erdrich, 1988: 8). However, soon it turns out that it is not only the government they should be afraid of; other families of the tribe such as the Lazarres and Morriseys who are mixed-bloods are after the land of the families whose allotment will be auctioned if they do not pay the annual fee. The land around Matchimanito Lake, which belongs to Fleur Pillager with thick oak forests becomes a site of attraction for lumber companies. Early in the novel, Nanapush warns Fleur that “the land will go...the land will be sold and measured” (1988: 8). At the end Nanapush proves to be right yet the process how the Pillager land is lost should be known in detail; so, he engages himself in telling the story of this loss to Lulu, Fleur’s daughter, and his adopted granddaughter.

The Land and Community

Since Louise Erdrich sets *Tracks* in a specific time period in Native American history during which tribal and communal land was in danger, the land becomes the strongest element directing, causing, and developing a sense of past and, thus, a sense of identity along with it in this novel. In the theory of collective memory, Maurice Halbwachs attaches a special importance to space. He underlines that in the formation of collective memory, the importance of place and time assigned to the memory of that particular social group matters to a great extent. Because all social groups are prone to changes, the members of a group need solid foundations that enable them to rediscover the past in the present and to gain awareness of their own endurance. Therefore, Halbwachs states that “every collective memory requires the support of a group delimited in space and time” (1980: 84). It can be easily seen that the collective memory represented in *Tracks* shows these traits: the year(s) and the season(s) are given at the beginning of each chapter along with the narrator’s name. As for the space, the land of the tribe and the risk of losing it to the federal government becomes the focus of this novel.

The significance of land for the community as it is narrated in *Tracks* is voiced by other Native American scholars as well. William Bevis contrasts some American classics to Native American novels and concludes that there are some differences identifying each canon. According to his assessment, “American whites keep leaving home” while “the hero comes home” in Native American novels (1987: 581-582). He further comments that in Native American

novels “coming home, staying put, contracting, even what we call ‘regressing’ to a place, a past where one has been before, is not only the primary story, it is a primary mode of knowledge and a primary good” (1987: 582). Although Lulu, Fleur’s daughter, is not the protagonist in *Tracks*, she does come home to the reservation at the end of the novel, and thus she is saved from the assimilation she would be exposed to in a government school. In the case of six Native American novels Bevis has examined, he suggests, the identity formation of the hero is provided by his “staying,” at home or on the reservation and by “a tribal elder” with whom the protagonist “forms a new personal bond,” and the ending this protagonist seeks is almost always “related to tribal past and place” (1987: 585). In *Tracks*, Nanapush is the tribal elder, and what he tells Lulu is her personal past mixed with the tribal past. The land not only has a great influence on the identity of Native Americans but it also provides a foundation for the literary texts produced by them. Bevis even suggests that, “Place is not only an aspect of these works; place may have made them possible” (1987: 592). Bevis also emphasizes that the form of identity suggested by Native American novels “is not a matter of finding one’s self.” It is rather “finding a self that is transpersonal and includes a society, a past, and a place” (1987: 585). Bevis suggests, since reservations and tribes provide the member with “a society, past, and place,” they are certainly the perfect way to reach that “transpersonal self.”

Kenneth Lincoln, an important scholar on Native American literature, also identifies Indian literature with tribe; he states that

Grounded Indian literature is tribal; its fulcrum is a sense of relatedness. To Indians tribe means family, not just bloodlines but extended family, clan, community, ceremonial exchanges with nature, and an animate regard for all creation as sensible and powerful. (1983: 8)

In *Tracks*, Nanapush, Fleur Pillager, and the Kashpaws form such an extended family that goes beyond blood relationships. Even Pauline confirms their new community by observing, “They formed a kind of clan, the new made up of bits of the old, some religious in the old way and some in the new” (1988: 70). Nanapush, on the other hand, explains that “[he] is a holdout, like the Pillagers,” and comments further that “[he] was a branch, coming from the Kashpaws, that lived long enough to touch the next tree over, which was Pillagers”

(1988: 33), thus confirming his duty as a bridge and transmitter between families, generations and different timelines. Another scholar drawing attention to the significance of land and community on the formation of identity, Hertha Wong, states that

Native Americans, although individuals, tend to see themselves first as a family, clan, and tribal members, and second as discrete individuals; to find identity in a spiritual context which places one's self in relation to the cosmos; and to connect their identity with a specific landscape (1987: 18).

What can be deduced from all these definitions of Native American identity is that, it is clearly bound to community, land, and past. In *Tracks*, through Nanapush's representation of the tribal collective memory, we can see the attachment to the land and the unifying nature of the land. Space is especially significant in Nanapush's narrative since he is hardly ever outside the reservation, and everything he tells Lulu is the events that happened in Chippewa land and not anywhere else. His connection to the tribal land as the "space" of all his memories is very strong. In addition, Nanapush is the one who does not want to lose the land to whites no matter what is offered in return for it. He is wise enough to know the power of land, and not to trust the power of money or government: "Land is the only thing that lasts life to life. Money burns like tinder, flows off like water. And as for government promises, the wind is steadier" (1988: 33). He realizes the significance of the land as something holding both his people and his memories together, thus turning his narrative to the collective memory of the whole tribe.

Nanapush also informs us of another reason why Fleur's land specifically is important for the tribe. There is a connection between Fleur's land and the mythical lake man; Nanapush explains that "Pillager land was not ordinary land to buy and sell. When that family came here, driven from the east, Misshepushu had appeared because of the Old Man's [Fleur's father's] connection" (1988: 175). Therefore, it is hard for Fleur to accept that the land is gone; when she learns it, her immediate action is to commit suicide by putting all kinds of rocks into her pockets and walking into the lake. Although she is saved by her lover Eli, this incident clearly indicates the sense of hopelessness and trauma losing one's land creates on the individual. It is also significant that Fleur's attachment to her family's land is not about ownership, the pleasure of owning a property, or

having a place to stay⁴. It is rather due to the memories of the land she has such strong feelings about it. All her family is buried on that land, making it a site of memory for her. Another reason is that Fleur's land is situated in the west, the direction the dead Chippewa people head to the other world. Both Pauline and Nanapush encounter the ghosts of their families and other beloved people there. Chippewa ghosts, another means of commemorating for Nanapush, Fleur, and even for Pauline, all reside in the woods of Fleur's land as well. Thus, the loss of Fleur's land turns out to be the loss of an important part of the tribe's history as well.

As the trees near the lake are destroyed, the reader along with Nanapush comes to realize that it is not only the land which is destroyed; the land is sold, the families are torn apart, and the cultural heritage of the tribe is at stake. At the end of the novel, he sadly realizes:

Once the bureaucrats sink their barbed pens into the lives of Indians, the paper starts flying, a blizzard of legal forms, a waste of ink by the gallon, a correspondence to which there is no end or reason. That's when I began to see what we were becoming, and the years have borne me out: a tribe of file cabinets and triplicates, a tribe of single-space documents, directives, policy. A tribe of pressed trees. A tribe of chicken-scratch that can be scattered by a wind, diminished to ashes by one struck match. (1988: 225)

It is this sense of imminent loss of tribal culture that leads Nanapush to tell his story. As an old man, Nanapush does not lose the 'track' of time, on the contrary, he is the one who keeps it. He sees how their lives are changing, and perhaps with this motivation he feels compelled to transfer what he knows. This urge for him to pass on what he knows and remembers becomes evident as he explains his reasons to Lulu at the very beginning of his narrative:

⁴ The allotment money raised together by the Kashpaws, Fleur, and Nanapush in order for them to save their lands turns out to be just enough for Kaspaw land, and Margaret and Nector (Kashpaw) choose to use the money to pay the fee for their own land. As a result of this, Fleur refuses to go to the Kashpaw land and live there, as her lover Eli wants them to do.

My girl, I saw the passing of times you will never know. I guided the last buffalo hunt. I saw the last bear shot. I trapped the last beaver with a pelt of more than two years' growth. I spoke aloud the words of the government treaty, and refused to sign the settlement papers that would take away our woods and lake. I axed the last birch that was older than I, and I saved the last Pillager. (1988: 2)

In these words, there is a yearning for the past, resistance to the government, and the instinct for survival. With his old age, commitment to the old ways, and ability to remember it all, and also as the last surviving member of his family, Erdrich introduces Nanapush as the cultural lifeguard of the tribe; he in a way becomes the collective memory in flesh.

Although Nanapush represents a sense of loss to some extent, Erdrich does not actually render the history of the tribe as a story of destruction. Even though the opening passage of the novel starts with Nanapush's recounting of how many people died, it ends with how he saved "the last Pillager." The endurance of the tribe is underscored through the survival of Fleur who is a full-blood Native strongly connected to the tribal traditions and to the land very much, a medicine woman, and much speculated lover of the lake man (or thing) Misshepushu. Nanapush combines the story of the tribe and the story of Fleur Pillager, Lulu's mother, to make Lulu know both her individual and communal past. His narration is directed at Lulu who, as a teenager, does not want to see her mother who has sent her away to a government school when she was a child. Thus, some of Nanapush's motives for narrating are personal: to assure Lulu that Fleur had legitimate motives for her actions, and to stop her from marrying into mixed-blood Morriseys. He needs to inform Lulu of how Fleur's land is lost, how her supernatural powers – as a full blood and last Pillager – have declined, and how Pillager land around the lake is lost. His other motive is communal: to give her a sense of community and past, or a sense of what they have gone through as a people.

Storytelling

Storytelling and oral tradition is a rooted cultural element in Native American people's life. It is by means of these stories, genesis myths and legends that most tribes are able to transmit their cultural

heritage to the next generations. They also provide the necessary framework for young people to find their identity in the collectivity of the tribe. Hertha Wong states that storytelling serves more than one end:

Stories were important as a means to entertain, to educate, and to unite tribal members. Myths and historical stories associated with winter counts helped to define and to express a tribal identity, while personal stories, told to family and tribal members, helped to clarify and enhance an individual sense of self within the tribe. (1987: 23)

This unifying power of oral tradition is also expressed in Nanapush's recounting of his memories. His narrative bears the marks of oral tradition even though we (as readers) have it in the written form. His recounting is directed to a certain listener, his adopted granddaughter Lulu, and the reader is continually reminded of her presence by words like "my girl," or "granddaughter." The storytelling tradition of Native Americans is given life through him. Erdrich states that "a traditional storyteller fixes listeners in an unchanging landscape combined of myth and reality. People and place are inseparable" (2000: 43). So Erdrich posits Nanapush as a traditional storyteller as his narrative abounds with references to Chippewa myths, and he hardly ever recounts an event that happened somewhere else other than the reservation.

Nanapush, as a man of words, believes in the literal power of words. "Nanapush is a name that loses power every time it is written and stored in a government file," he tells Lulu. "That is why I only gave it out once in all these years," he states, referring to fact that he gave his name to Lulu (1988: 32). His motives for talking and telling stories vary: it can be in order to survive, to cure, to teach, to take revenge, or just for fun. After he saves Fleur, and she starts staying in his cabin, Fleur and Nanapush talk about their dead relatives but carefully, "without letting their names loose in the wind that would reach their ears" (1988: 5). However, the dead people, the ghosts who call the living to join them do not leave them alone even after Nanapush goes back to Fleur's cabin, and buries them and asks them to abandon them. Nanapush reports that "we felt the spirits of the dead so near that at length we just stopped talking...This made it worse" (1988: 6). When they do not speak, they lose their interest in living: "we needed no food. A little warmth. Days passed, weeks, and

we didn't leave the cabin" (1988: 6). Erdrich maintains a direct relation between talking and living: when Fleur and Nanapush stop talking, their interest in life decreases. Finally, they are saved when the new priest, Father Damien comes to tell them that another Pillager, Fleur's cousin, has been found in the woods. However, it is not the good news that saves them, but the obligation they feel towards their guest thinking "a guest must eat" that saves them (1988: 7). It is when they sit down, eat, and talk that Nanapush understands he is alive: "The sound of my own voice convinced me I was alive" (1988: 7).

Throughout the novel, Nanapush's ability to survive, save, and, thus, endure is emphasized: it is not only Fleur he saves from death. He saves himself from the sickness and also Lulu from losing her feet at the white doctor's hands. Through Nanapush's words, Erdrich underlines the healing power of the words and stories; she also informs readers on the circular and continuous nature of stories:

[Stories] are all attached, and once I start there is no end to telling because they're hooked from one side to the other, mouth to tail. During the year of my sickness, when I was the last one left, I saved myself by starting a story...I got well by talking. Death could not get a word in edgewise, grew discouraged, and traveled on. (1988: 46)

Likewise, he helps Moses, Fleur's distant cousin, and saves him by giving him a new name: "In the first days of the fevers, when Moses was small, I spoke a cure for him, gave him a new name to fool death, a white name, one I'd learned from the Jesuits" (1988: 35).

When Lulu walks into the snow in her thin shoes to bring help to Fleur who goes into a labor prematurely for her second child, her feet become severely frostbitten. Nanapush tries to heal her feet by putting them under his arms; when blood rushes to her feet, however, Lulu starts screaming and fighting Nanapush. Yet he does not give up:

But I know certain cure songs, words that throw the sick one into a dream and cause a low dusk to fall across the mind...Eventually my songs overcame the painful burning and you were suspended, eyes open, looking into mine. Once I had you I did not dare break the string between us and kept on moving my lips, holding you motionless with talking...I talked

on and on until you lost yourself inside the flow of it, until you entered the swell and ebb and did not sink but were sustained. I talked beyond sense – by morning the sounds I made were stupid mumbles without meaning or connection. But you were lulled by the roll of my voice. (1988: 167)

Although it does not make sense, Nanapush continues to talk as the words become the connection between himself and Lulu. When Father Damien comes with the white doctor who thinks Lulu's feet are frozen and should be cut, Nanapush objects and does not let the doctor take Lulu to his office. He explains to Lulu "saving you the doctor's way would kill you" because Lulu was not a child who could survive without her feet, and Nanapush knew her well enough (168). He takes good care of Lulu after the doctor leaves; he bathes her feet "in water and pickling salt" and fannes "them with purifying smoke" (169). Just like he composes the alternative history of his community, Nanapush makes up alternative ways to save his people. In this way, his narrative registers both physical and cultural survival.

A Contradictory Case: Pauline's Story

The second narrator in *Tracks* is Pauline Puyat, whom the readers know from Erdrich's earlier novels as Sister Leopolda. Her narrative is shaped with loss, loneliness, denial, and forgetting. As such, it stands in full contrast to Nanapush's memories which emphasize survival, community, and the importance of the past repeatedly. Her stories are not directed to any specific listener, she seems interested in justifying her actions to herself only, thus creating a sense of individuality in her stories. Her narrative evokes a written form as well, just as she wants to be white, her style seems to conform to the individualistic ideals of the white world she desperately wants to be a part of. The first chapter Pauline narrates, the second in the novel, gives the reader the first clues of Pauline's denial of her identity as a mixed-blood Native American. When she asks her father to send her to a white town in the south of the reservation (Argus), her father is concerned that she "won't be an Indian once [she] returns" (1988: 14). However, Pauline welcomes such a change:

'Then maybe I won't come back,' I told him. I wanted to be like my mother, who showed her half-white. I wanted to be like my

grandfather, pure Canadian. That was because even as child I saw that to hang back was to perish. I saw through the eyes of the world outside of us. I wouldn't speak our language...He scorned me when I would not bead, when I refused to prick my fingers with quills, or hid rather than rub brains on the stiff skins of animals... "I was made for better," I told him. "Send me down to your sister." (1988: 14)

Pauline's refusal of her Native identity can be explained by a different form of racism. Ann Folwell Stanford explains what Pauline experiences is not racism directly applied to the individual by the dominant culture but "internalized" by the person who believes she needs to be something different (white) than herself (2003: 107). Pauline wants to learn lace-making from nuns instead of doing what her family traditionally does as a clan. However, the nuns at the convent do not accept her, and she finds herself "[sweeping] floors in a butcher shop" (1988: 14). Pauline's situation is very well in accord with what African American critic bell hooks suggests on the nature of forgetting and remembering: "Memory sustains a spirit of resistance. Too many red and black people live in a state of forgetfulness, embracing a colonized mind so they can better assimilate into the white world" (1991: 191). Pauline is certainly one of these people so eager to forget and be a part of the white culture.

After the epidemic winter "that took so many Chippewa," Pauline cannot hear anything from her family: "No one knew yet how many were lost, people kept no track" (1988: 15). And Pauline definitely does not want to keep 'track' of the past, hers is a story of forgetting: "I tried to stop myself from remembering what it was like to have companions, to have my mother and sisters around me" (1988: 15). Yet another sign of forgetfulness surrounding her is exemplified in the loss of their clan name. Both Pauline and Nanapush note that the Puyat clan name was forgotten. Pauline explains, "we were mixed-bloods, skimmers in the clan for which the name was lost" (1988: 14). What Nanapush remembers of these skimmers is that they "were always an uncertain people, shy, never leaders in our dances and cures" (1988: 38). Although Pauline is "the only trace of those who died and scattered," Nanapush senses something different about Pauline, thinking she was "an unknown mixture of ingredients," and was easy to ignore when she was quiet but "was different once her mouth opened and she started to wag her tongue" (1988: 39). Nanapush also accuses Pauline of "telling odd

tales that created damage,” and he even compares her to himself: “She was worse than a Nanapush, in fact. For while I was careful with my known facts, she was given to improving truth” (1988: 39). Pauline herself also gives reason for the reader to doubt her story: When Margaret tricks her into telling what happened to Fleur in Argus, Pauline confesses that “[Margaret] pulled the truth or *some version* of it out of me” (emphasis added, 1988: 65). On the other hand, Pauline doubts the reliability of Nanapush as well. Commenting on the stories old men tell, but really referring to Nanapush, Pauline suggests: “It comes up different every time, and has no ending, no beginning. They get the middle wrong too. They only know they don’t know anything” (1988: 31). However, Erdrich does not render one narrator as more reliable over the other; when asked whether Pauline is an unreliable narrator, Erdrich carefully states that “I think it is me, the writer, who in the end is unreliable and continually searching for the truth of an imagined story, a truth which changes with each consciousness and each point of view” (Chavkin, 1994: 224). Nevertheless, Nanapush is given the first and last chapters of the novel thus he has chance to tell more, which implies that his point of view is more noteworthy.

After spending a summer together with Fleur in nearby town Argus⁵, Pauline becomes mentally more unstable. She goes back to the reservation to stay with the Morriseys, and help Bernadette in her work of watching dying people in their last hours. She enjoys this task of deathwatch but her mind becomes only more deranged. Her nightmares of what happened in Argus end when she finds peace in watching people die:

We set them praying into the ground if they were Christians, or if unconverted along the death road of the Old Ones, with an extra pair of shoes. It was no matter to me what happened after life. I didn’t care. I accompanied Bernadette, waited for the moment that brought me peace. (1988: 69)

⁵ As we learn from Pauline herself, when she and Fleur were working in a butcher shop in Argus, Pauline witnesses three men rape Fleur, after which Fleur takes revenge and kills these men by locking them in the cold meat locker they took refuge in during the tornado which Pauline also believes was a result of Fleur’s rage.

This sets another contrast between Nanapush and Pauline: Nanapush is known for his joviality and his humorous ways, which affirms life and gives hope even in the direst situations. On the other hand, Pauline becomes more desolate as she gets attracted to death and dying.

As her story progresses, the denial of identity becomes stronger in Pauline's narrative. After she gets involved in a relationship with Bernadette's brother Napoleon, she learns that she is pregnant; and after several attempts of miscarriage she is stopped by Bernadette who offers to adopt the child. Pauline accepts this offer; after denying her family, heritage, and language, she now disclaims her own child. When she could walk again after giving birth, she goes to the convent again, this time to stay. She gets more religious in a dangerous way, and turns into a zealot experiencing odd penances on her body. Her full denial of her identity reaches the extreme of denying her family and past when she imagines seeing Christ who shows her some facts like "exactly where [she] was from":

He said that I was not whom I had supposed. I was an orphan and my parents had died in grace, and also, despite my deceptive features, I was not one speck of Indian but wholly white...He told me I was chosen to serve. Other things. I was forgiven of my daughter. I should forget her...I should not turn my back on Indians. I should go out among them, be still, and listen. (1988: 137)

It is after this revelation that Pauline stops using pronouns like "we" and "our" to describe Native Americans; instead, she starts using "the Indians" or "them" (1988: 138). It is also with this vision of hers that her so-called "true background" is revealed and she is accepted to the order to become a nun because the convent would admit "no Indian girls" (1988: 138). As a young woman who has internalized the racism of the mainstream culture, Pauline cannot find solace in the reservation with other Native Americans. The only other place she feels she can belong to, the church, forces her even further to deny her identity completely.

Even after she starts staying at the convent, Pauline still continues her visits to Fleur's cabin. When Fleur goes into a premature labor, she is the only one in the cabin to help her yet she becomes clumsy and cannot bring Fleur the herbs she asks for. Before she takes her vows to become a nun, she pays a last visit to

Matchimanito, determined to bring the water monster down. In fact, she kills Napoleon imagining the lake monster has taken the shape of his body. In a way, these two events reveal how disconnected she becomes with her own culture. As her part of the novel closes, she is given a new name: Leopolda. Just as she starts her new life with her new name, she makes prophecies for the ones she leaves behind:

I see farther, anticipate more than I've heard. The land will be sold and divided. Fleur's cabin will tumble into the ground and be covered by leaves. The place will be haunted I suppose, but no one will have ears sharp enough to hear the Pillagers' low voices, or the vision clear to see their still shadows. The trembling old fools with their conjuring tricks will die off and the young, like Lulu and Nector, return from the government schools blinded and deafened. (1988: 204)

As she did throughout the novel, Pauline contradicts the other voice in the novel at the end as well. While Pauline continues to stress the destruction and loss as exemplified by her being lost in this world, Nanapush's last chapter is marked by the grief and trauma of losing Fleur's land, and yet a sense of hope also created by being able to bring Lulu home from the government school. Thus, Louise Erdrich's choice of Pauline as the other narrator in *Tracks* is striking in the sense that even when she tries to propose a counter history to oppose that of the dominant culture, she uses a contradictory voice in the same text. If Nanapush seems intent on telling the truth, Pauline seems intent on concealing it – or, at least, concealing the whole truth about her share in the course of events. While Nanapush's motive is a communal one as he tries to save the cultural heritage of the tribe by telling stories, Pauline's is highly personal; she tries to gain acceptance by her stories. Clearly, Erdrich wants to exemplify two different points of view on the same subjects of Native American culture and history. In that sense, Erdrich's use of Pauline as the narrator can be interpreted as an opposition to the general enforcement of a single view of history by the dominant culture which forces official memory and history upon minority people.

The conclusion

Discussing Halbwachs's theory on collective memory, Mistral suggests that according to him "a group memory lasts only as long as the group and that the prominence, and therefore also the duration, of a collective memory depends on the social power of the group that holds it." (2003: 51). In that sense, Nanapush becomes the collective identity in flesh in *Tracks*. The status he holds in the tribe makes him empowered to tell their story. Lulu, the primary audience of Nanapush's narrative, remains silent throughout the novel, so we do not know how she is affected by his stories. We are not informed whether she has forgiven her mother, or whether she has internalized her cultural heritage, claiming the collective identity of her tribe as part of her own. Nonetheless, we can interpret Nanapush's effort for passing on his memories to the next generation to create a collective identity as mission accomplished. The novel ends with an image of Lulu as she gets off the vehicle the government has sent. After Fleur sends Lulu away to school, Nanapush becomes the tribal chairman. Although he does not like being a bureaucrat himself, he has to as it is the only way to get Lulu back home and in the end, he manages to do so (1988: 225). Therefore, it can be deduced that Nanapush is still strong as the novel closes; so is the collective memory of the tribe residing in him.

To conclude, Louise Erdrich provides both a counter-memory and counter-history as opposed to the official memory and history of the dominant culture in *Tracks*. By giving an inside account of how Dawes General Allotment Act affected Native American people in general, and Chippewa tribe in particular, she breaks the linearity of dominant historical narratives. Thus, stemming from the collective memory Nanapush represents, both a social identity and an awareness of their distinct history are created for the members of Chippewa people today as well as the readers. The individual memories of the two narrators transform into a collective memory as they tell their stories. Inherent in this collective memory and these stories are the attachment to the land, community, and traditions which altogether form the necessary means of a social identity for next generations of Native American people.

WORKS CITED

BEVIS, William (1987), "Native American Novels: Homing In", (eds.) Brian Swann and Arnold Krupat, *Recovering the Word: Essays on Native American Literature*, University of California Press, California, 580-620.

CHAVKIN, Allan and Nancy Feyl Chavkin (1994), *Conversations with Louise Erdrich and Michael Dorris*, University Press of Mississippi, Jackson.

COSEY, Lewis (1992), "Introduction", Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

ERDRICH, Louise (1988), *Tracks*, Harper & Row Publishers, New York.

ERDRICH, Louise (2000), "Where I Ought to Be: A Writer's Sense of Place", *Louise Erdrich's Love Medicine: A Casebook*, (ed.) Hertha D. Wong, Oxford University Press, New York and Oxford.

FENTRESS, James, and Chris Wickham (1992), *Social Memory*, Blackwell Publishers, Oxford and Cambridge.

HALBWACHS, Maurice (1980), *Collective Memory*, Harper and Row, New York.

HALBWACHS, Maurice (1992), *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

HOOKS, bell (1992), *Black Looks: Race and Representation*, South End Press, Boston.

KRUPAT, Arnold (1998), "America's Histories", *American Literary History*, 10.1, pp. 124-146.

LINCOLN, Kenneth (1983), *Native American Renaissance*, University of California Press, Berkeley.

MISZTAL, Barbara (2003), *Theories of Social Remembering*, McGraw-Hill Education, Berkshire.

PETERSON, Nancy (1994), "History, Postmodernism, and Louise Erdrich's *Tracks*", *PMLA* 109.5, pp. 982-994.

RUOFF, Lavonne Brown (1981), "American Indian Oral Literatures", *American Quarterly*, 33.3, pp. 327-338.

SCHUMACHER, Michael (1994), "Louise Erdrich and Michael Dorris: A Marriage of Minds", (eds.) Allan and Nancy Feyl Chavkin, *Conversations with Louise Erdrich and Michael Dorris*, University Press of Mississippi, Jackson, 173-183.

SINGH, Amritjit, et al., eds. (1994), *Memory, Narrative, and Identity: New Essays in Ethnic American Literatures*, Northeastern University Press, Boston.

SINGH, Amritjit, et al., eds. (1996), *Memory and Cultural Politics: New Approaches to American Ethnic Literatures*, Northeastern University Press, Boston.

STANFORD, Ann Folwell (2003), *Bodies in a Broken World: Women Novelist of Color and the Politics of Medicine*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London.

STRIPES, James (1991), "The Problem(s) of (Anishinaabe) History in the Fiction of Louise Erdrich: Voices and Contexts", *Wicazo Sa Review*, 7. 2, pp. 26-33.

WONG, Hertha (1994), "An Interview with Louise Erdrich and Micheal Dorris", (eds.) Allan and Nancy Feyl Chavkin, *Conversations with Louise Erdrich and Michael Dorris*, University Press of Mississippi, Jackson, 30-53.

WONG, Hertha (1987), "Pre-literate Native American Autobiography", *MELUS*, 14.1, pp.17-32.

ZERUBAVEL, Eviatar (1996), "Social Memories: Steps to Sociology of the Past", *Qualitative Sociology*, 19.3, pp. 283-299.

LYDİA'DA ANATANRIÇA LARMENE KUTSAL ALANI

Sevgiser AKAT ÖZENİR¹

ÖZ

Adak yazıtlarında adı *Θεὰ Λαρμηνή* (Ana Tanrıça Larmene), *Μήτηρ Λαρμηνή* (Anatanrıça Larmene), *Μεγάλη Μήτηρ* (Büyük Ana), *Μήτηρ θεῶν Λαρμηνή* (Tanrıların Anası Larmene) olarak geçen Larmene, Lydia bölgesinde tapım gören çok sayıdaki yerel anatanrıçalardan biridir. Anatanrıça Larmene'nin Kutsal Alanı, Saittai kentinin güneyindeki Toma Dağı'nda yer almaktadır.

Yüzey araştırmaları ve 1995 yılında burada yapılan bir kurtarma kazısı, Larmene'nin kutsal alanı ve kültüyle ilgili önemli bilgiler sağlamıştır. Bu makalede, bu kült hakkındaki bilgilerimizi sağlayan buluntulardan belli başlıları ve kutsal alan özetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lydia, Larmene, Anatanrıça, Kutsal Alan, Toma Dağı, Yerel Kültler.

THE SANCTUARY OF MOTHER GODDESS LARMENE IN LYDIA

ABSTRACT

The local goddess Larmene, who is called in dedicatory inscriptions as *Θεὰ Λαρμηνή* (Mother Goddess Larmene), *Μήτηρ Λαρμηνή* (Mother Larmene), *Μεγάλη Μήτηρ* (Great Mother), *Μήτηρ θεῶν Λαρμηνή*, (Mother of Gods), is one of the major local goddesses worshipped in Northeast Lydia. The Sanctuary of the Mother Goddess Larmene is located on Toma Mountain, south of the city of Saittai.

Frequent surveys in the region and a rescue excavation dating back to 1995 provided significant insight into Larmene's sanctuary and her cult. This study presents a review on the primary finds that provide information on what we know about this local cult and the sanctuary.

Keywords: Lydia, Larmene, mother goddess, Toma Mountain, local cults.

¹ Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, İZMİR. E-Posta: akat1974@yahoo.com

Bu makale Doç. Dr. Cumhuriyet Tanrıver danışmanlığında tamamlanmış olan *Anatanrıça Larmene Kültü (The Cult of Thea Larmene)* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Lydia Bölgesi adak yazıtları, Lydia'daki dinsel inanışların zenginliği ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Çoğunluğu Roma dönemine tarihlenen bu yazıtlar sayesinde, kırsal nüfusun barındığı Lydia'da toplumların çok sayıda tanrıya inandıkları, neredeyse her toplumun kendi tanrısı olduğu ve geleneksel tanrıların yerleştirildikleri görülmektedir. Bu yerel tanrılar içinde, çeşitli sıfatlarla anılan anatanrıçalar önemli bir yere sahiptir. Lydia'nın bu yerel anatanrıçalarından biri de Larmene'dir. Anatanrıça Larmene kültüne ait buluntulardan bazıları, Kutsal Alanı ve bunlara dair bugüne kadar olan çalışmalar aşağıda özetlenmektedir.

A) KUTSAL ALAN

Thea (Meter) Larmene'nin Kutsal Alanı, Saittai kentinin güneyindeki Toma Dağı'nın (Yeşiloba Tepe), Eynes Çayı'nın Hermos'a döküldüğü vadiye bakan batı yamacında, Tevfik Damları olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır (Şekil 1, Resim 1).

Bu kutsal alan üzerine yapılan araştırmalar 19. yüzyılın sonlarına kadar gerilere gider. Toma Dağı'ndaki kalıntılar ilk kez A. Fontrier, daha sonra da K. Buresch tarafından ziyaret edilmişti. Buresch burada bazı mimari parçalar, tanrıçayı betimleyen bir kült heykeli ve bir de altar görmüştü. Bu altanın üzerinde yer alan ve MS 172/173 yılına tarihlenen bir yazıttan anlıyoruz ki bu altar bir kadın tapınak görevlisi (*naukoros* = *neokoros*)² tarafından, bir *doumos* (dinsel dernek) adına sunulmuştu³. Öte yandan, J. Keil - A. v. Premerstein daha sonra, Toma Dağı'nda bulunan ve MS 2. yüzyıla tarihlenen ve üzerinde "*Tanrıça'nın gücünün (ne kadar büyük olduğunu)*" kaydeden bir itiraf yazıtı parçası yayınladılar⁴. Sonuçta, K. Buresch, J. Keil - A. v. Premerstein ve P. Herrmann, bu yazıtlara ve kalıntılara dayanarak, zengin kalıntıların bulunduğu Toma'da bir Anatanrıça'ya ait bir kutsal alan olduğunu iddia ettiler⁵. Ama yine de, burada hangi tanrıçanın tapım gördüğü konusundaki belirsizlik sürüyordu. Bu belirsizlik, 1993 yılında H. Malay tarafından Toma'da yapılan yüzey araştırmaları sırasında Anatanrıça Larmene'nin adını kaydeden yazıtların bulunuşu ile sona erdi⁶. Artık Toma'daki kutsal

² Yerel *neokoros*'lar için bk. Rici 2003, 86-87.

³ TAM V, 1, 178. *Doumos* adı verilen dernekler için bk. SEG 40, 1737.

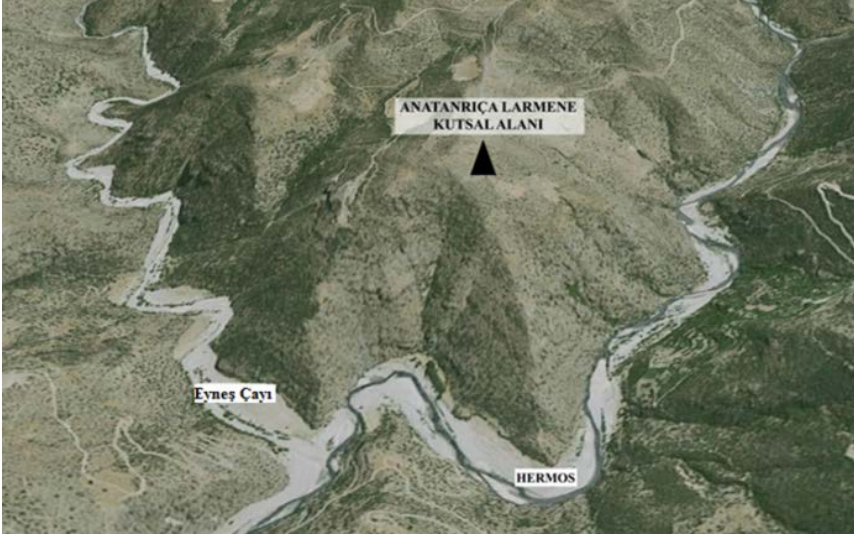
⁴ Keil - v. Premerstein 1911, 78, no.164; TAM V 1, 181; Petzl 1994, 22-3, no.14.

⁵ Buresch 1898, 192-193; Keil -v.Premerstein, 1911, 78; TAM V, 1, s.57.

⁶ Ana Tanrıça Larmene, daha önceki yıllarda Saittai arazisinde bulunmuş iki yazıttan bilinmekteydi. Bunlardan birincisi, MS 171/72 yılına tarihlenen steldir. Stelin üst

alanın Larmene epithetini taşıyan bir yerel tanrıçaya ait olduğu kesinleşmişti.

1995 yılında, Anatanrıça Larmene Kutsal Alanı olarak tespit edilen yerde, H. Malay yönetiminde bir kurtarma kazısı yapıldı. Bu kazıda, bazı yapılara ait temeller, mermer mimari parçalar, epigrafik, nümizmatik, plastik ve seramik buluntular ortaya çıkarıldı⁷.

Şekil 1: Kutsal Alanın Konumu (Google Earth görüntüsü üzerine işlenmiştir)

bölümünde tahtında oturmuş Larmene kabartması yer almakta, kabartmanın altında "Tyrannos kızı Demo'nun Theos Hysistos ile Yüce ve Görünen Tanrı'ya bir Anatanrıça Larmene kabartması sundu" ifadesi okunmaktadır (bk. Robert 1958, 112 [= Robert 1969, 411]; TAM V 1, 186; Malay 1994, 73, no. 183). İkinci yazıt ise, MS 148-149 yılına tarihli, bir Larmene Rahibi olan Theogenes için yazılmış bir mezar şiiridir (bk. Malay-Petzl 1985, 57-59, no. 2, Taf. 2; SEG 35, 1233; Merkelbach-Stauber 1998, 442, no. 04/12/09) ve Malay 1994, 94, no. 270).

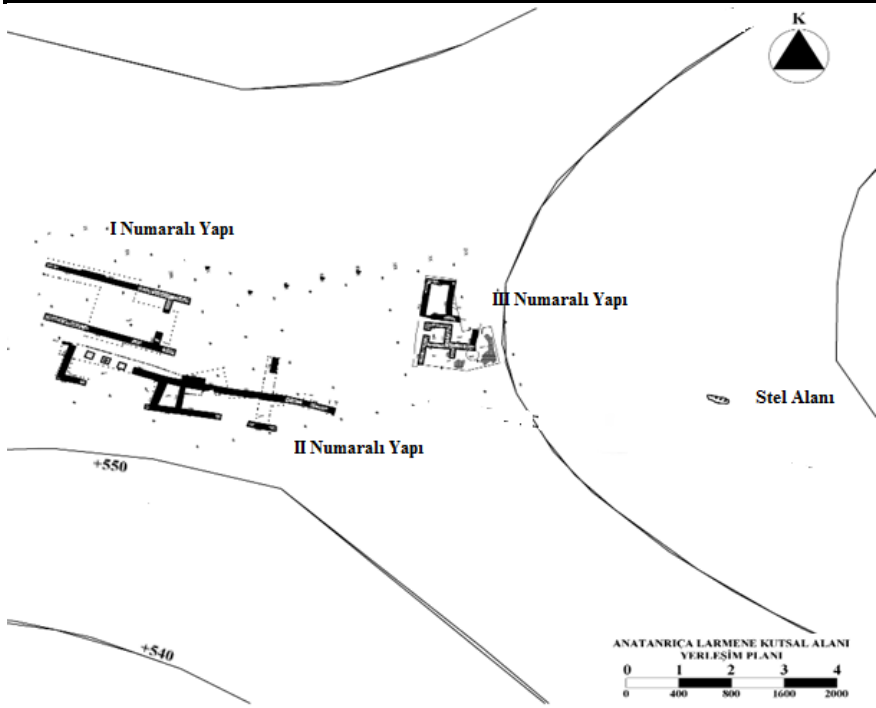
⁷ Bu kazı ve burada ele geçen buluntular için bk. Akat, S. (2009) ve Malay-Petzl 2017, 155-171.

Resim 1: Kutsal Alanın Batıdan Görünüşü

B) YAPILAR

Kutsal Alan'ın yer aldığı düzlüğün üzerinde, halen kullanılmakta olan birkaç evin bulunması hem çalışmalara ve hem de yapıların tamamını ortaya çıkarabilecek kadar geniş bir alanın kazılmasına engel oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, bölgede yoğun olarak görülen kaçak kazıların neden olduğu tahribat, yapıların plan ve işlevlerinin net olarak belirlenmesini ve buluntuların tabakalara göre değerlendirilebilmesini zorlaştırmıştır. Bunlara ek olarak, kutsal alanın yerel özellikler taşıması ve henüz mimari olarak benzeşen herhangi bir kutsal alanda kazı çalışması yapılmamış olması da Anatanrıça Larmene'nin tapınağını mimari olarak değerlendirmesini güçleştiren diğer bir faktördür. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, yapılan kazı çalışmalarında bazı veriler elde edilmiş ve kutsal alana ait bir yerleşim planı hazırlanmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Anatanrıça Larmene Kutsal Alanı Yerleşim Planı

Anatanrıça Larmene kutsal alanında ortaya çıkarılan yapı kalıntıları şunlardır:

I Numaralı Yapı:

Bu yapı kuzeyde, kutsal alanın kurulmuş olduğu düzlüğün en yüksek noktasında yer almaktadır. Yapı, tamamı ortaya çıkabilecek kadar kazılmamıştır. Kazılan kısımlarından izlenebilen uzunluğu 16 metre, genişliği ise yaklaşık 8,5 metredir. Yapının önde bir girişi ve kapıyla geçilen büyük bir salonu olan ince uzun bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapının, arazideki konumu ve planı, kutsal alandaki diğer yapılardan farklıdır. Yapının özellikleri, onun bir kült mekanı olduğunu düşündürmektedir.

II Numaralı Yapı:

Bu yapı, I Numaralı Yapı'nın güneyinde yer alan ve kutsal alanın güney kısmını kaplayan *stoa*'dır. Uzunluğu yaklaşık 28,50 metre olan bu yapı, içinde küçük mekanlardan ve en batısında küçük

bir *portikodan* oluşan ince, uzun bir plana sahiptir. Bu yapıya ait küçük mekanlarından yalnızca biri kazılmış ve burada küçük kemik objeler (Resim 16), sikkeler, çok sayıda kandil, pişmiş toprak kap parçaları ve bronz ayna parçaları bulunmuştur. Bu buluntuların aynı yerden ve toplu halde çıkması buranın bir dükkan, depo veya benzeri bir işlevi olduğunu düşündürmektedir. *Portiko* kısmı ise, olasılıkla kutsal alana gelen ziyaretçilerin dinlendikleri, vakit geçirdikleri, toplantı yaptıkları yerdi.

III Numaralı Yapı:

Bu yapı, kutsal alanın doğusunda ve I ile II numaralı yapılardan 150 metre uzaklıkta yer almakta ve 2 ana birimden meydana gelmektedir. Her birim ayrıca küçük mekânlara ayrılmıştır. Ancak bu küçük mekânların işlevleri ile ilgili net bir veri elde edilememiştir.

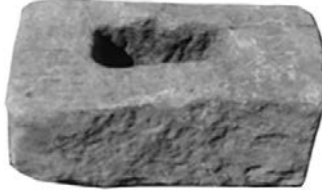
Stel Alanı:

Kutsal alanın doğusunda, anakaya üzerinde, ortalama 10x20 cm. boyutlarında küçük dikdörtgen delikler bulunmaktadır. Bu deliklerin, tanrıçaya sunulan stellerin kamalarının girebileceği şekilde düzenlenmiş stel delikleri olduğu anlaşılmaktadır (Resim 2). Ayrıca kutsal alanda bulunan bir mermer stel kaidesi (Resim 3), adak stellerinin dikilmesi için seyyar kaidelerin de kullanıldığını göstermektedir⁸.

Resim 2: Stel Alanı

⁸ Malay-Petzl 2017, Appendix III, no. 6

Resim 3: Bir Stel Kaidesi

Propylon:

Kazı sırasında, *propylon*'a ait olan, 167x30 cm ölçülerinde, yazıtlı, mermer bir *arşitrav* parçası bulunmuştur (Resim 4)⁹. Bunun üzerindeki Grekçe yazıtta “*bu anıtsal kapıyı (propylon) İmparator Traianus Hadrianus Caesar ve [Ana Tanrıça Larmene için] kendi gelirlerinden yaptırdılar. [Eserin denetimi tarafından ...]. 215 yılı Peritios ayında*” ifadesi okunmaktadır. Bu bize, MS 130/131 yılında kutsal alana bir anıtsal giriş inşa edildiğini göstermektedir. Ancak kazıda bu yapının kutsal alanın hangi noktasında yer aldığını gösteren herhangi bir temel izine rastlanmamıştır.

Resim 4: Propylon'a Ait, Yazıtlı Arşitrav Parçası

C) BULUNTULAR

Kült Heykeli:

1894 yılında Toma Dağı'nda araştırma yapan K. Buresch tarafından tespit edilen bu kült heykeli¹⁰ (Resim 5), 1994 yılındaki yüzey araştırması¹¹ sırasında yeniden bulunup Manisa Müzesi'ne nakledilmiştir. Önemli bir kısmı kırılmış ve aşınmış olan bu kült

⁹ Malay-Petzl 2017, 162, no.163.

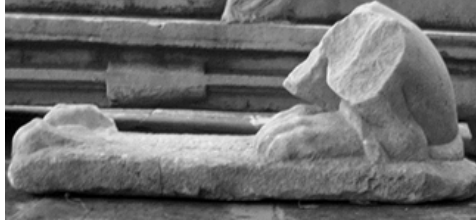
¹⁰ Buresch 1898, 192-193.

¹¹ Malay-Petzl 2017, Appendix III, no.1

heykelinin korunan kısmından anladığımızı göre, tahtında oturan bu Anatanrıça, göğüs altından bağlanan kemerli bir *khiton* ve dizlerini sarıp aşağıya doğru dökülen bir *himation* giymektedir. Tahminimize göre, Anatanrıça'nın her iki ya da bir yanında aslan heykelleri yer almaktaydı. Kazıdan uzun bir süre sonra, 2009 yılında Toma Dağın'da bulunan bir aslan heykeli parçası (Resim 6) ölçüleri itibarı ile kült heykeli ile uyumluluk göstermektedir¹².

Resim 5: Anatanrıça Larmene'nin Kült Heykeli

Resim 6: Bir Aslan Heykeli Parçası

Yazıtlar:

Toma Dağı'ndaki Anatanrıça Larmene kutsal alanında yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sırasında, yukarıda sözünü ettiğimiz *propylon* yazıtı dışında, çok sayıda adak yazıtı bulunmuş ve tümü Manisa Müzesi'ne taşınmış bulunmaktadır. Tümü Grekçe olan ve pek

¹² Malay-Petzl 2017, Appendix III, no.4

azı tam olarak korunabilmiş olan bu adakların içinde yer alan bazı itiraf ya da kefaret yazıtları (*confessio*)¹³, Roma imparatorluk devrinde Katakekaumene adı verilen bu bölgede yaşayan insanların inançlarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Toma'da ele geçen en önemlileri ile ilgili olarak şu özet-bilgiyi vermek mümkündür:

1- Ana Tanrıça Larmene'nin *neokoros'u* (tapınak memuru) ve *kleidoukhos'u* (anahtar taşıyıcı)¹⁴ Iulia'nın, MS yaklaşık 2. yüzyıla tarihlenen adağı:

"Tanrıça Larmene'ye aittir. Manios'un kızı, Anatanrıça Larmene'nin anahtar sorumlusu ve tapınak görevlisi olan yaşlı bakire, Saitta'lı Iulia, tanrıçanın inayeti ile, kendisini büyüten Larmene'nin yüceliğine uygun olarak, arazinin sahibi Dionysios'un da izni ile, tapınağın karşısına bir heykel ? (sunak ?) dikilmesini emretti. ..."¹⁵.

2- Kendisi ve bir akrabası gözlerinden rahatsız olan bir kadının, Roma imparatorluk devrine ait adağı:(Resim 8). Yalnızca bir parçası korunmuş olan bu adak taşının üzerindeki iki çift göz kabartması, bu adağı sunan kadının ve bir yakınının (kızı ?) gözlerindeki bir hastalığı iyileştirmesi için (veya iyileştikten sonra ?) Larmene'ye dua ettiğini ifade etmektedir:

"*Epikrates'in kızı -tia, kendisi ve ... için bu adağı tanrıça Larmene'ye sundu*"¹⁶.

3- MS 2-3. yüzyıla tarihlenen ve kutsal bir görevlinin (*hieros*), "*dualara kulak veren*" (*epekoos*) Anatanrıça'ya sunduğu bu adak 19. yüzyıldan beri bilinmekteydi¹⁷. O zamandan bu yana Toma'daki bir evin duvarında kullanılmakta olan bu sunak parçası bulunduğu duvardan çıkarılarak yeniden okunmuştur:

"*... kutsal görevli ... bu sunağı dualara kulak veren Anatanrıça'ya adak olarak sundu*"¹⁸.

4- Bir *confessio* metni içeren bu yazıtta, Pannykhis adındaki bir kadının, işlediği günah nedeniyle Anatanrıça Larmene tarafından cezalandırılışı ve iyileştirilmesini anlatmaktadır (Resim 9). Yazıtta

¹³ Yalnızca Lydia ve Phrygia bölgelerinde görülen itiraf yazıtları için bk. PETZL, G. (1994).

¹⁴ *Kleidoukhos* adı verilen tapınak görevlileri hakkında bk. H. Kohl, *RE XI 1*, 1922, 593-600.

¹⁵ Malay-Petzl 2017, no. 158.

¹⁶ Malay-Petzl 2017, no. 161.

¹⁷ Fontrier 1886, 75, no. 563; TAM V, 1, 182.

¹⁸ Malay-Petzl 2017, no.168.

Pannykhis'in "20. günde (*eikas*) yıkandığından dolayı" günah işlediğine ilişkin itirafı ilginçtir. Bu ifade olasılıkla kadınların adet dönemi ile ilgili olsa da, böyle bir yasaklamanın nedenini bilmek zordur. Öte yandan, günahkarın antik ve modern tıp literatüründe bilinen "aigilops" (göz ülseri) ile cezalandırılması tıp tarihi için önemli bir detaydır. Roma imparatorluk devrine ait olan bu yazıtın çevirisi şöyledir:

*"Pannykhis, 20. günde yıkandığı için Anatanrıça Larmene tarafından cezalandırıldı. Tanrıça onu göz ülseri (aigilops) ile cezalandırdı. Tanrıça şimdi bana sağlığını geri verdi. Ve ben Tanruların Anası Larmene'ye teşekkür ediyor ve onun gücüne tanıklık ediyorum"*¹⁹.

5- Toma'da ele geçen ilginç itiraf metinlerinden bir diğeri de, MS 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıt parçasıdır. Bu yazıtın korunan kısmında, kutsal sınırı ihlal eden ve kurban malzemesi çalan birinin işlediği bazı günahlardan dolayı karısının ağır bir şekilde cezalandırılışının öyküsü vardır:

"... [S]orbianos? oğlu Aurelios Athenodoros (tapınak arazisine) izinsiz girdiği ve Tanruların Anası Larmene'ye ait kurban eti (derisi ?) alınca ve bunun sonucunda (karısı ? kızı ?) Karpime tüm bedeninden cezalandırıldığı için ... " ²⁰.

Resim 7: Bir Adak Stelinin Üst Kısmı

Resim 8: Bir Adak Steli Parçası

¹⁹ Malay-Petzl 2017, no.159.

²⁰ Malay-Petzl 2017, no.160.

Resim 9: Bir İtiraf Yazıtı (*confessio*)

Adak Heykelleri:

Toma kazısı sırasında Larmene'ye adak olarak sunulmuş iki adet küçük boyutlu, mermer, "oturan anatanrıça" heykeli bulunmuştur²¹. Bunlardan birinde sadece dizden aşağısı korunmuş olup, anatanrıçanın her iki yanında yer alan ve baş kısımları kırık olan aslanların gövdeleri görülmektedir (Resim 10). İkincisinin ise, alt kısımdan karın hizasına kadar olan bölümü mevcuttur. Bunda da anatanrıçaya, her iki yanında yer alan aslanlar eşlik etmekte ve anatanrıça sol elinde yuvarlak bir obje (*phiale* ?) tutmaktadır (Resim 11).

Resim 10: Anatanrıça Heykeli (I)

Resim 11: Anatanrıça Heykeli (II)

Adak Sunakları:

Kazıda ele geçen mermerden yapılmış iki adak objesinden biri 8,3x8 cm boyutlarındaki bir yuvarlak altar parçası (Resim 12),

²¹ Malay-Petzl 2017, Appendix III, no. 2 ve 3.

diğeri de boyutları 12x15 cm olan dikdörtgen şeklindeki bir altar ya da kaide parçasıdır (Resim 13)²².

Resim 12: Yuvarlak Altar Parçası

Resim 13: Dikdörtgen Altar Parçası

Sikkeler:

Kutsal Alan'da kazı sırasında çıkan sikkeler arasında alanın en erken ve en geç kullanım tarihlerini veren iki sikke mevcuttur. Bunlardan biri MÖ 2-1. yüzyıllara tarihlenen bir Sardeis Sikkesi (Resim 14)²³; diğeri de MS 308-324 yılları arasına tarihlenen bir Licinius dönemi Sikkesidir(Resim 15)²⁴.

Resim 14: Bir Sardeis Sikkesi

Resim 15: Bir Licinius Sikkesi

Kemik Objeler:

Toma'daki kutsal alanda çoğu kırık halde ele geçen bazı kemik objeler arasındaki iğ, kirman, saç tokası (?), sonda (?) ve iğneler özenli işçilikleri ve süslü şekilleriyle dikkati çekmektedir (Resim 16).

Metal Objeler:

Bu gruptaki Toma buluntuları, ayna parçaları, bronz zil, bronz fibula, bronz bir yüzük ve bronz bir halkadır. Bu objelerin, kişisel

²² Malay-Petzl 2017, Appendix III, no.12 ve 13.

²³ SNG.Cop. 1947, no. 218, no. 3132.

²⁴ Percy-Webb 1972, no.234, 266.

eşyalar olduklarını ya da tanrıçaya adak olarak sunulduklarını düşünmek gerekir (Resim 17).

Kandiller:

Kutsal alanda bulunan kandillerin sayıca çokluğu bunların önemli bir kısmının tanrıçaya adak olarak sunulmuş olduklarına işare ediyor olmalıdır. Bunlardan MÖ 2. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 1. yüzyıl arasına tarihlenen bir kandil, alanın en erken dönemine ait olmasından dolayı önemlidir (Resim 18)²⁵. Öte yandan, MS 2. yüzyıla tarihlenen diğer bir kandil de, üzerinde Ay Tanrısı Tanrı Men²⁶ figürü olması nedeniyle dikkat çekicidir (Resim 19).

Pişmiş Toprak Kaplar:

Toma'daki pişmiş toprak objeler arasındaki en geniş grubu kalıp yapımı kâseler, tabaklar, kâseler, mutfak kapları, açık ve kapalı kaplar ve testiler oluşturmaktadır. Bunlar, adak objesi olmaktan çok, olasılıkla kutsal alanın günlük ihtiyaçlarına cevap veren malzemeler olmalıdır. Ancak bu buluntular arasında, gövdesinde kazıma olarak yapılmış üç harf yer alan bir tabağa ait, ağız ve gövde parçası, onun belki günlük kullanım ötesi bir işlevi olduğunu düşündürmektedir (Resim 20; Malay-Petzl 2017, Appendix III, no. 14).

²⁵ Howland 1958, Pl. 44, no.492.

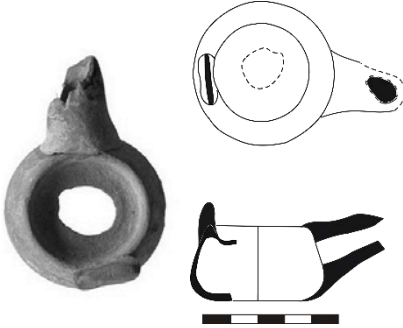
²⁶ Bu buluntu, Lydia'da Tanrı Men'in annesi (*Menos tekousa*) olarak tapım gören ve Philes, Atimis, Tarzene gibi sıfatlarla anılan bazı yerel anatanrıçaları anımsatmaktadır (bk. Malay 1985a, 124–125 ve Malay 1985b, 133–136).

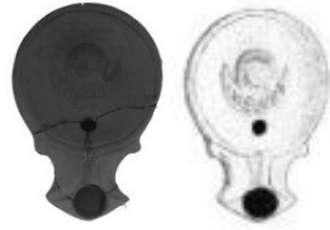
Resim 16: Bazı Kemik Objeler

Resim 17: Bazı Metal Objeler

Resim 18: Bir Kandil

Resim 19: Bir Kandil

Resim 20: Üstünde Kazıma Harfler Olan bir Tabak Parçası

SONUÇ

Bu çalışmada, Lydia bölgesindeki yer alan Larmene Kutsal Alanı mimari, nümizmatik, plastik, seramik ve epigrafik buluntuları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Toma Dağı ve civarında yapılan araştırmalardan ve kazıdan elde edilen verilere dayanarak, Anatanrıça Larmene Kutsal Alanı'nın MÖ 2. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyıl başı arasında kullanılmaya başladığını ve bu işlevinin MS 4. yüzyıla kadar kesintisiz devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu kutsal alanın MS 4. yüzyılda kullanımdan çıkışı, bu dönemden sonra Anatanrıça Larmene yerel kültürünün etkisinin de hayli azaldığına ya da tümüyle sona erdiğine işaret etmektedir. Kültürün parlak döneminin sona erip de Kutsal Alan'ın terk edilmesinin nedeni, olasılıkla artık pagan dinlerine tercih edilen ve Romalılar tarafından da resmi din olarak kabul edilen Hıristiyanlığın bu hızlı yükselişi olmalıdır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Akat, S. (2009):

Anatanrıça Larmene Kültü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.

Akıncı Öztürk, E. - Tanrıver, C. (2008):

"New Katagraphai and Dedications from the Sanctuary of Apollon Apollon Lairbenos", *EA* 41, 91-113.

AST

Araştırma Sonuçları Toplantısı

Buresch, K. (1898):

Aus Lydien, Leipzig.

EA

Epigraphica Anatolica

Fontrier, A.M. (1886):

Mouseion 5.

- Howland, R. H. (1958):
The Athenian Agora IV, Greek Lamps and Their Survivals, New Jersey.
- Keil, J. - Premerstein, a.V. (1911):
Bericht über eine Zweite Reise in Lydien. Denkschr. Akad. Wien, 54(2).
- Malay, H. - Petzl, G. (1985):
"Neue Inscriften aus den Museum Manisa, İzmir und Bergama", *EA* 6, 55-69.
- Malay, H. - Petzl, G. (2017):
New Religious Texts from Lydia, (ETAM 28), Wien
- Malay, H. (1985):
"The Sanctuary of Meter Phileis Near Philadelphia", *EA* 6, 111-126.
- Malay, H. (1985b):
"Philadelphia'da Meter Phileis-Men Tiamou Kombinasyonu ve Tekousa Problemi", *AST* III, 133-136.
- Malay, H. (1994):
Greek and Latin Inscription in the Manisa Museum (ETAM 19), Wien.
- Malay, H. (1999a):
Researches in Lydia, Mysia and Aeolis, (ETAM 23), Wien.
- Malay, H. (1999b):
"Lydia'da Yerel Dinler ve Günah Çıkarma Yazıtları", *Arkeoloji ve Sanat* 89, 8-15.
- Merkelbach, R. - Stauber, J. (1998):
Steinpiogramme aus dem griechischen osten I, Leipzig.
- Percy, M. - Webb, H. (1972):
The Roman Imperial Coinage, Vol. 1. London
- Petzl, G. (1994), "Die Beichtinschriften Westkleinasiens", *EA* 22.
RE:
Paulys Realencyclopaedie der klassischen Altertums-
wissenschaft.
- Ricl, M. (2003):
"Society and Economy of Rural Sanctuaries in Roman Lydia and Phrygia" *EA* 35, 77-101.
- Robert, L. (1958):
"Reliefs votifs et cultes d'Anatolie", *Anatolia* 3,103-136.
- Robert, L. (1969):
-

Opera Minora Selecta I, Amsterdam.

SEG:

Supplementum Epigraphicum Graecum

SNG. Cop. (1947):

Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Part I, Lydia, Copenhagen.

TAM:

Tituli Asiae Minoris.

SALÂHADDİN YÛSUF BİN EYYÛBÎ'NİN MARDİN MÜZESİ'NDE BULUNAN SİKKELERİ

Ramazan UYKUR¹

ÖZ

532 (1138) yılında Tigris'te doğan Salâhaddîn Eyyûbî, genç yaşına rağmen Haçlılar'a karşı yapılan seferlere katılmış ve önemli başarılar kazanmıştır. Salâhaddîn 566 (1171) yılında Mısır'a hâkim olunca Sünnî Abbasi halifesi adına hutbe okutup sikke bastırması ve Fatimi hilafetine son vermiştir. 583 (1187) yılında Hittin'de Haçlılarla yaptığı savaşta büyük bir zafer kazanarak Haçlı ordusunu mağlup etmiştir. Sultan bu zaferden birkaç hafta sonra Kudüs'ü kuşatmış ve Cuma günü kenti Haçlılardan geri alarak bütün İslam dünyasında bir kahraman haline gelmiştir. Salâhaddîn Kudüs'ün fethiyle Türk İslam tarihinin en tanınmış kahramanlarından biri olmuştur.

Yaptığımız araştırmada Salâhaddîn Eyyûbî'nin adına basıldığını tespit ettiğimiz 15 sikkeye rastlanmıştır. Söz konusu sikkeler Mardin Müzesi sikke koleksiyonundadır. Çalışma, hakkında çok az yayın bulunan Salâhaddîn Eyyûbî dönemi sikkelerini kapsayan bir ön araştırma niteliğindedir. Ne yazık ki müzenin sikke koleksiyonunda bulunan bütün sikkeleri inceleme fırsatı olmamıştır. Şayet çok daha uzun bir sürede inceleme yapılabilirse çok daha fazla örnek bulunabilecektir. Amacımız daha sonra çalışacak araştırmacılara yol açmaktır. Yaptığımız araştırmada bakır ve gümüş olmak üzere iki farklı madenden yapılmış sikkeler bulunmuştur. Sikkelerde figürlü ve sadece yazılı şeklinde iki grup karşımıza çıkmaktadır. Figürlü olanlar bakır üzerine basılmış, gümüş sikkelerde ise figürlü örneğe rastlanmamıştır. Ortaçağ İslam sikkelerinin genelinde olduğu gibi Salâhaddîn Eyyûbî'nin sikkeleri de genellikle sikkelerin ön yüzünde Salâhaddîn'nin unvan ve lakablarına yer verilmiştir. Sikkelerin arka yüzünde ise sikkenin darp yeri ve yılı yanında dönemin halifesinin adı ve unvanlarının yazılması bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Buna göre Salâhaddîn Eyyûbî'nin sikkelerinde dönemin halifeleri olarak el-Nâsır Li-dinillâh'ın ve el-Müstedî bi-Emrullâh'ın isimleri geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Salâhaddîn Eyyûbî, Eyyûbîler, Haçlılar, Salâhaddîn Eyyûbî'nin sikkeleri

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatı AD. mail: reuykur@gmail.com

**COINS OF SALAH AD-DIN (SALADIN) YUSUF IBN AYYUB FOUND
IN THE MARDIN MUSEUM**

ABSTRACT

Saladin (Salah ad-Din Ayyub) who was born in Tikrit in 532 (1138) participated in the campaigns against the Crusaders and achieved significant success despite his young age. When Saladin took over Egypt in 566 (1171), he gave a sermon and got coins minted in the name of the Sunnite Abbasid caliph and ended the Fatimid caliphate. He won a great victory in the war he fought against the Crusaders in Hattin in 583 (1187) by defeating the Crusader Army. A few weeks after this victory, the Sultan besieged Jerusalem and took the city back from the Crusaders on Friday, which made him a great hero of the Islamic World. With the conquest of Jerusalem, Saladin became one of the most famous heroes of the Turkish Islamic history.

In the scope of the current study, we found 15 coins that have been minted in the name of Saladin. These coins are currently exhibited in the Mardin Museum collection. This study is a preliminary attempt addressing the coins of the Saladin era about which there are very few publications available. Unfortunately, investigating all the coins in the museum collection was not possible. However, it could be possible to find many more examples in case a longer time period is dedicated to further studies. Our purpose is to pave the way for future researchers to make more comprehensive studies. In our study, coins made of two different mines, copper and silver, were found. The coins appear in two groups as coins featuring only figures and coins featuring only writings. The coins featuring figures were minted on copper and there were no examples found of silver coins featuring figures. As it is common in Medieval Age Islamic coins, the title and lakab of Saladin are incrypted on the front side of the Saladin coins. To the back side of the coins, as the tradition goes, the place and date of minting and the name of the era's caliph and his titles appear. In accordance with this, the names of al-Nasr Li-Din Allah and Al-Mustad ibn Amir are mentioned.

Keywords: *Saladin (Salah ad-Din), Ayyubids, the Crusaders, Saladin coins*

Giriş

Adını, hanedanın kurucusu Salâhaddîn Yusuf b. Eyyûb'ün babası Necmeddin Eyyûb'den alan Eyyûbîler Zengiler'in devamıdır. Salâhaddîn Eyyûbî (566-589) (1171-1193) Tikrit'te 532 (1138)

yılında doğduğunda babası Selçuklular'ın Tikrit valisiydi. Eyyûbîler, Salâhaddîn'in doğduğu yıl Musul Atabegi Imadeddin Zengi'nin isteği üzerine, Tikrit'ten ayrılarak Musul'a gitti ve Zengi'nin hizmetine girerek Haçlılar'a karşı düzenlenen seferlere katıldılar. Salâhaddîn genç yaşlarında Haçlılar'a karşı yapılan seferlerde bulundu ve Dimaşk şahneliğine kadar yükseldi²

Eyyûbîler 559-564 (1164-1169) yılları arasında Mısır'a seferler düzenlemiş ve bunların önemli sonuçları olmuştur. Salâhaddîn'in amcası Şirkûh'un ordusuyla 564 (1169) yılında Kahire'ye girdiğinde oda amcasının yanındaydı. Fatimi Halifesi el-Adid Li-dinillah bu sırada öldürülen veziri Şaver'in yerine Şirkûh'u "Melik Mansur" lâkabını vererek yeni veziri tayin etti³. Şirkuh da iki ay sonra ölünce el-Adid, Salâhaddîn'e hilat giydirdi ve onu "el-Melikü'n-Nasır" unvanıyla vezir tayin etti 564 (1169)⁴.

Salâhaddîn 566 (1171) yılında Mısır'a hâkim olunca minberlerden, Abbasi (Sünni) halifesi adına hutbe okutup sikke bastırıldı⁵. Daha sonra ise Nureddin Zengi'den gelen emir üzerine Fatimi hilafetine son verdi⁶. 566 (1170), 567 (1172) ve 568 (1173) yıllarında Salâhaddîn, Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı seferlere çıktı. Eyle, Kerek, Nübe, Hicaz, Yemen, Libya ile Tunus'un bir kısmı alınarak Salâhaddîn'e bağlandı⁷.

570 (1175)'de Salâhaddîn'in Halep'i kuşatması ve Haçlıları yenmesi üzerine Abbasi halifesi tarafından Suriye ve Mısır'daki hâkimiyeti onaylanarak hilat gönderildi⁸. 570 (1175) yılından sonra Haçlıların İslam ülkelerine yaptığı pek çok saldırı ve baskın sonucunda Salâhaddîn'in askerleriyle savaştıklarını görmekteyiz. İbnü'l-Esir bu olayları ayrıntılarıyla anlatmıştır⁹.

² Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 411 vd; Ramazan Şeşen "Eyyûbîler", *DİA*, C. 12, 1995, s. 20.

³Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren M. Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 545; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, Çeviren A. Savran, Erzurum 1992, s. 150, 153.

⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 11, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 278 vd; İbnü'l-Ezrak s. 154.

⁵ Cüveynî, s. 545, 546; İbnü'l-Ezrak s. 159; Şeşen 1995, s. 20.

⁶ İbnü'l-Esir, s. 296-298; Stanley Lane Poole, *Saladin and The Fall of The Kingdom of Jerusalem*, London 1898, s. 111-116.

⁷ İbnü'l-Esir, s. 285, 294; Cüveynî, s. 545; Şeşen 2009, s. 337.

⁸ İbnü'l-Esir, s. 335-338; İbnü'l-Ezrak, s. 174, 175; Şeşen 2009, s. 337; Şeşen 1995, s. 20.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esir 1991.

579 (1183) yılında Sultan, Halep'i tamamen ele geçirerek büyük bir stratejik avantaj sağladı ve Kudüs yolu kendisine açılmış oldu. Nihayet Salâhaddîn, 583 (1187) yılında Hittin'de Haçlılarla yaptığı savaşta büyük bir zafer kazanarak Haçlı ordusunu mağlup etti¹⁰. Salâhaddîn bu zaferden sonra hızlı bir fetih hareketine girişerek Filistin'de Akka, Taberiye, Askalan, Nablus, Remle, Gazze gibi çok sayıda kaleyi ele geçirdi. Birkaç hafta içinde çok sayıda şehir fethedildi¹¹. Sıra artık Kudüs'e gelmişti. Sultan 583 (1187)'de Kudüs'ü kuşattı ve Cuma günü şehri fethetti. Salâhaddîn adamlarıyla istişare ederek Haçlılara emân verilmesine ve onları dışarı çıkararak, zengin olsun, fakir olsun erkeklerin onar dinar, kadınların beşer dinar, kız ve erkek çocukların da ikişer dinar, ödemesi karşılığında Kudüs'ten ayrılmalarına izin verdi¹².

493 (1099) yılında Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar Müslüman ve Yahudileri öldürüp büyük bir katliam yapmışlardı¹³. Haçlıların seksen sekiz yıl önce kana buladıkları kentte hiçbir taşkınlık yapılmadı; Müslümanlar zafer sevincini olgunluk içinde kutladılar¹⁴.

Diğer yandan Kudüs'ün ve birçok kalenin düşmesi üzerine bütün Batı Avrupa ülkelerinin katıldığı yeni bir Haçlı seferi düzenlendi. Haçlılar 585 (1189)'de Akka'yı kuşattılar. Salâhaddîn ile Haçlılar arasında Akka önünde iki yıla yakın süren şiddetli savaşlar yaşandı. Fransa Kralı Philippe Auguste, Alman imparatoru Barbarossa, İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard orduları ve donanmalarıyla gelip savaşa katıldılar. Akka 587 (1191)'de Haçlıların eline geçti¹⁵. Akka ile Yafa arasındaki sahil şeridini de ele geçiren Haçlıların Kudüs'ü almak için yaptıkları teşebbüsler ise Salâhaddîn tarafından başarısızlığa uğrattıldı. Nihayet 588 (1192) tarihinde iki taraf arasında üç yıl sekiz ay süreli barış antlaşma imzalandı¹⁶. Salâhaddîn 589 (1193) yılında akut bir hastalığa yakalanarak 8 gün yattıktan sonra Dımaşk'ta vefat etti¹⁷. Salâhaddîn'in Kudüs'ü geri alması ve Haçlıların elinde olan pek çok yeri kurtarması İslam

¹⁰ İbnü'l-Esir, s. 422-424; Şeşen 2009, s. 337; Şeşen 1995, s. 21.

¹¹ İbnü'l-Esir, s. 424-431.

¹² İbnü'l-Esir, s. 433.

¹³ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, TTK, Ankara 2003, s. 4; Işın Demirkent, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *DİA*, C. 26, 2002, s. 329.

¹⁴ Poole, s. 197-216; Demirkent, s. 331; Altan, s. 124.

¹⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 12, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 65-69.

¹⁶ İbnü'l-Esir 1987, s. 79-81.

¹⁷ İbnü'l-Esir 1987, s. 87.

dünyasının unutulmaz kahramanları arasında yer almasını ve Türk İslam tarihinin en tanınmış kahramanlarından biri olmasını sağlamıştır¹⁸.

SİKKELERİN TANIMI VE DEĞERLENDİRMESİ

Sikke 1. Envanter numarası 2003, Bakır (Fels), 581 (1186), 11.90 gr, 32 mm¹⁹

Sikkenin ön yüzünde iç içe iki düz çizgili daire motifi içinde altıgen görülmektedir. Altıgen'in merkezinde üç sıra kufî yazıyla *el-Melikü'n-Nâsır Salâha'd-dîn Yûsuf bin Eyyûb* yazıtıyla Salâhaddîn Eyyûbî'nin ve babasının adı belirtilmiştir. Yazıtın çevresinde ise *Muhyî devlete Emîrû'l-Mü'minîn* şeklinde halifenin kendisine verdiği - İslam devletini yaşatan/koruyan- unvanı yazılmıştır.

Sikkenin arka yüzü de ön yüzdeki tasarıma benzemektedir. İki düz çizgili daire motifi içinde altıgen görülmektedir. Altıgen'in merkezinde kufî hatlı üç satır yazıda *el-İmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn. Duribe ...* Şeklinde Halife el-Nâsır Li-dinillâh'ın isim ve lakabı yazılmıştır. Bu yazıtın çevresinde ise *sene ehade ve semânîne hamsemi'e* yazıtıyla sikkenin 581 (1186) yılında darp edildiği belirtilmiştir. Sikkenin darp yeri ise silinmeden dolayı okunamamaktadır.

¹⁸ Şeşen 2009, s. 339.

¹⁹ Stanley Lane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the Biritish Museum, The Coinage of Egypt: The Fatimee Khaleefehs The Ayyoobees, and The Memlook Sultans* Vol. IV, Classes XIV-XVI, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London 1879, s. 71, No 272.

Sikke 2. Envanter numarası 6208, Gümüş (Dirhem), Dimaşk, 582 (1187), 2.65 gr, 22 mm

Sikkenin ön yüzünde en dışta biri inci dizili olan çift daire şekli yer almıştır. Bu dairelerin merkezinde, dıştaki daha kalın ve düz çizgili içteki inci dizili iki kare ve karelerin içinde de üç satır kûfi yazıt yer almıştır. Burada Halife en-Nâsır Li-dinillâh'ın ismi ve Müslümanların halifesi olduğunu belirten lakabı *el-Îmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn* yazılmıştır. Karenin dört köşesine de Kelime-i Tevhid (*Lâ ilâhe illâllâh) Muhammedün Resûlullâh*) yerleştirilmiştir.

Sikkenin arka yüzü de ön yüz tasarımına sahiptir. Merkezde üç sıra kufi hat ile: *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn* yazılarak, Salâhaddin'in dünya ve dinin yardımcısı olduğu lakapları belirtilmiştir. Bu yazıtın çevresinde kendi ve babasının adı *Yûsuf bin Eyyûb* olarak yazılmıştır. Diğer yazıtta ise sikkenin 582 (1187) yılında Şam (Dimaşk)'da darp edildiği bilgisi verilmiştir. Yazıt şöyledir: *Duribe bi-Dimaşk sene isneyn semânîne hamsemi'e.*

Sikke 3. Envanter numarası 796, Bakır (Fels) 583 (1188), 12.5 gr, 30 mm²⁰

Sikkenin ön yüzünde iç içe iki inci dizili daire yer alır. Ortada ki birinci dairenin içinde kuyruğunu havaya kaldırmış bir arslan/aslan tasviri bulunmaktadır. Arslan ile daire arasında kalan boşluklara 4 yıldız motifi yerleştirilmiştir. İki dairenin arasında da dairesel şekilli kufî yazıt yer almıştır. Yazıtta Salâhaddîn'in halifenin, dünyanın ve dinin yardımcısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İslam devletinin hayatta kalmasını sağladığı hususu da vurgulanmıştır. Yazıt şöyledir: *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn Yûsuf bin Eyyûb Muhyî devlete Emîrû'l-Mü'minîn*.

Arka yüzde merkezde dört satır kufî yazıtta Halife en-Nâsır Li-dinillâh'in ismi ve lakabı *el-Îmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn* olarak yazılmıştır. el-Îmâm yazısının üzerinde simetrik

²⁰ Poole, s. 72, No 273, 274; Henri Lavoix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes, Egypte Et Syrie*, III, Paris. 1896, s. 188-189, no 491-493; Behzad Butak, XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, Pulhan Matbaası, İstanbul 1947, s. 104, no 115; İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Katalogu*, Cilt I, MEB, İstanbul 1970, s. 221.

olarak rumi bezemesi işlenmiştir. Ortadaki yazıyı dairesel biçimde çevreleyen diğer bir yazıtta ise sikkenin dirhem cinsinden değeri ve 583 (1188) yılında darp edildiği belirtilmiştir. Yazıt şöyledir: *Duribe haze'd-dirhem sene selase ve semânîne hamsemi'e*. Sikke üzerinde darp yeri bilgisi bulunmaz ancak Numismat Lavoix bu tarz sikkelerin -herhangi bir kanıtı dayanmaksızın- Meyyafarikin'de basıldığı bilgisini vermiştir²¹

Arslan motifleri ikonografik bir imge olarak Neolitik çağdan başlayarak tahtlarda kullanılan, tahtın gücüyle pekiştirilen bir simge şeklinde karşımıza çıkmıştır. Çatalhöyük'te bulunmuş olan ana tanrıça figürünün kolçaklarının iki aslan biçiminde olan bir taht üzerinde oturduğu görülür. Antik kültürlerde de aslanlı tahtlar yaygındır. Mezopotamya'da MÖ 2725-2543 yılları arasında hüküm süren Akadlar Tanrıça İştar'ı çapraz arslan figürlerinin süslediği bir tahta otururken betimlemişlerdir²².

²¹ Lavoix, s. 188, no 491, 492.

²² Simge Özer Pınarbaşı, *Çağlar Boyu Tahtın Simgesel Anlamları Işığında Türk Tahtları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 50.

Çatal Höyük ana tanrıça figüründen itibaren Anadolu ve Mezopotamya kültüründe tanrıların arslan, boğa, geyik veya başka bir hayvan üzerindeki tahtlarda ya da doğrudan hayvan üzerinde betimlenmesi yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dionysos'un bir panter üzerinde, Hıristiyan ikonografisinde ise Meryem ya da konsüllerin arslanlı taht üzerinde resmedilmesi bu geleneğin devamını göstermektedir²³.

E. Esin Arslan ve Türkçe "arslanlık örgün" denilen arslanlı taht gibi motiflerin İç Asya'ya Hunların ve Tabgaçların Budizm'i kabulü ile girdiğini, çünkü İç Asya'da arslan olmadığını, kaydetmiştir. Kök-Türk Kağan soyunda bilinen ilk arslan adı veya unvanı Budist olan Taspar Kağana aittir. Daha sonra, arslan Türk hükümdarlarına mahsus, yaygın bir ad veya unvan olmuştur. Orkun kıyılarındaki Kök-Türk kağan mezarlığında ve Ordu Balık Uygur başkenti kalıntılarında çok sayıda arslan heykelleri bulunmuştur²⁴.

Dede Korkut Destanı'nda yer alan bir beyitte de şu ifadelere rastlanmıştır:

*"...Atam adın sorar olsan kaba ağaç,
Anam adın der isen Kağan Arslan,*

Menüm adum sorar isen Oruz oğlu Basat'dur..." sözleri yer alır.

Basat'ın annesinin adı Kağan Arslan olarak anılmıştır²⁵.

Türk ve İslam hükümdarları arslan avına çıkmayı, saraylarında arslanlar için özel yerler yaptırıp beslemeyi, bazen törenlerde dehşet vermek için zincire bağlanmış arslanlara da yer vermeyi gelenek edinmişlerdi. İsim olarak da İslamiyet'ten önce olduğu gibi İslamiyet'ten sonra da arslan isminin yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Selçuklular, Artuklular ve diğer atabeglikler Kılıç Arslan, Artuk Arslan, Yavlak arslan veya Arslan Dogmuş gibi lakaplar şeklinde de kullanmışlardır. Hatta Türkler arasında eskiden beri yaygın olarak kullanılan isim onlara tebaa olmuş, Ermeni, Arap, Sırp ve Bulgar gibi kavimlerde de Arslan, Aslan veya Reslan şeklinde yayılmıştır²⁶.

Ayrıca eski Türk mitolojisinde arslan ve güneş birlikte düşünülerek kozmolojik inanç sisteminin bir simgesi sayılmıştır.

²³ Adil Özme, "Aslan-Binici Kompozisyonunu İçeren Sikkeler Üzerine Bir Değerlendirme" *Türk Numismatik Derneği Yayınları, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul 2005, s. 54.

²⁴ Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 93.

²⁵ Pınarbaşı, s. 60.

²⁶ M. Fuad Köprülü, "Arslan" *İA*, C 1, 5. Baskı, MEB, İstanbul 1978, s. 601-603.

Bunun yanında, arslan her devir ve bölgede kudret, güç ve koruyucu sembol olarak kullanılmıştır. Orta Asya'da Bilge Kağan ve Kültekin'e ait mezarlarda bilinen en eski arslan heykelleri bulunmuştur²⁷.

Uygur ve Kök Türklerde Alp-Er Tonga ve başka Türk beylerinin adı ya da unvanı olan tonga (kaplan), pars ve arslan gibi ongunlar alplıkla ilgiliydi. Türkistan beyleri arasında Turgış kağanları ve Taşkend Türk tudunlarının sikkelerinde, arslan ongunu görülmüştür²⁸. Kök Türk beylerinin saçları genellikle uzun ve serbest şekilde dalgalanırdı ve ancak matem sebebiyle kesilirdi. Uygur metinlerinde alplerin uzun saç arslan yelesine benzetilmiştir²⁹. Sonraları ise, Uygur sanatında yırtıcı hayvan postu giymiş resimler, Helenistik sikkeler aracılığıyla Orta Asya'ya gelip hükümdar sembolü olmuş, arslan postlu Herakles kıyafetinin taklidi sayılmıştır³⁰. Orta Asya'da bulunan bir gümüş kap üzerindeki tasvirde Karluk hükümdarının tahta çıkışını gösterdiği sanılan, arslanlık örgün - arslanlı taht- sahnesi görülmektedir³¹.

F. Köprülü, Çin kaynaklarının Doğu Türkistan'da hükümdarın arslan şeklinde bir taht üzerinde oturduğunu ve bu sebeple Uygurların hükümdarına Arslan Han dediğini kaydetmiştir. Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar'da arslan kelimesinin hükümdarlar tarafından bir unvan olarak alındığı görülmüştür. Karahanlılar'a ait sikkeler incelendiğinde çok sayıda hükümdarın Arslan unvanını aldığı anlaşılmıştır. Örneğin Sultan Sancar'ın kayın pederi Muhammed b. Süleyman Semerkant tahtına geçtiği zaman Arslan Han unvanını almıştı³².

Köklerini Sümer Mezopotamya sanatından alan eski İran sanatı, Sasaniler devrinde ve daha öncesinde arslan motifinin bir tılsım olduğu düşünülmüş, hatta Hamedan Şehri'nde kapısında bulunan arslan heykelinden dolayı Bab el-Esed (Arslanlı Kapı) adıyla meşhur olmuştur³³.

²⁷ Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, Sayı XIII, Ankara 1971, s. 32.

²⁸ Esin, s. 140.

²⁹ Esin, s. 106.

³⁰ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 130, 140.

³¹ Esin, 1978, s. 167-168; Pınarbaşı, s. 59.

³² Köprülü, s. 603.

³³ Köprülü, s. 604.

Salâhaddîn Yûsuf Bin Eyyûbî'nin Mardin Müzesi'nde Bulunan Sikkeleri

Gümüş tepsi, tahtta oturan Türk hükümdarı (9. yy. başları) Hermitage (Pınarbaşı s. 59)

Selçuklu dönemi ibrikten ayrıntı, taht Sahnesi (1246-1247) Walters Art Gallery, Baltimore

Anadolu'da arslan motifi Ortaçağ yapılarında kervansaray, medrese ve camilerin taçkapılarında sultanları simgeleyen arma olarak yapıldığı düşünülmektedir³⁴. Tahtla birlikte yapıldığında ise tahtın kudretini simgeleyen ve hükümdarı nazardan koruyan tılsım olarak yapılmıştır. Memlûk hükümdarı Sultan Baybars'ın altın ve gümüş sikkelerinde gücünü sembolize eden bir arma olarak arslan betimleri yer almıştır. Salâhaddin Eyyûbî'nin paralarında görülen arslan motiflerinin de onun arması şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Memlûklü hükümdarı Baybars'ın sikkesi.

ERBİLİ Atabegî Muzaffereddin Gökberî'nin sikkesi.

Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkesi.

³⁴ Şennur Şentürk ve Oğuz Tekin *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler Ve Çok Kültürlülük*, ed. Ersel Topraktepe, YKY, İstanbul. 2009, s. 81-83.

Ortaçağ İslam dünyasında ilgi duyulan bir motif olarak arslan ve güneş (şir-u hurşid) birlikte resmedilmiştir. Her tür malzeme üzerinde ikisini bir arada görmek mümkündür. Kozmolojik bir inancı anlatan arslan ve güneşin birlikte kullanılması menşei eski Mezopotamya'ya kadar giden astrolojik bir gelenektir. Anadolu Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Mardin Artuklu hükümdarı Şemseddin Salih'in ve İlhan hükümdarı Olcaytu Sultan Muhammed'in sikkelerinde karşımıza çıkmıştır.

Salâhaddin Eyyûbî 566 (1170) yılında son Fatimi halifesi el-Azad'ı düşürerek, hutbeyi Abbasi halifesi el-Müstedî adına okutmuş ve "Muhyî devlete Emîrû'l-Mü'minîn" (Halifenin devletine hayat veren) unvanını hak kazanmıştır³⁵. Salâhaddin Eyyûbî bu tarihten sonra egemen olduğu bölgelerde adına darp edilen sikkelerin çoğunda bu unvanı kullanmıştır. Belki de böylece hem dünyevi hem dini unsurlar taşıyan önemli bir unvanın en güzel tamamlayıcısı güçlü bir yaratık olan arslan motifi olmuştur.

Aşağıda yine bu grup içinde yer alan 4-8 numaralı sikkeler verilmiştir. Söz konusu sikkeler 3 numaralı sikkenin benzerleridir. Bu sebeple sikkelerin yazıtları tekrarlanmamış, yalnızca envanter bilgileri verilerek resimleri eklenmiştir.

	
Sikke 4. Envanter numarası 5102, Bakır, 12 gr, 28 mm.	Sikke 5. Envanter numarası 1371, Bakır, 11 gr, 30 mm
	
Sikke 6. Envanter numarası	Sikke 7. Envanter numarası

³⁵ İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993, s. 40.

Salâhaddîn Yûsuf Bin Eyyûbî'nin Mardin Müzesi'nde Bulunan Sikkeleri

2251, Bakır, 12 gr, 30 mm	3554, Bakır, 10 gr, 27 mm.
	
Sikke 8. Envanter numarası 4493, Bakır, 12 gr, 30 mm	

Sikke 9. Envanter numarası 6270, Gümüş (Dirhem), 585 (1190), Haleb, 1.5 gr, 15 mm³⁶

Sikkenin ön yüzünde inci dizili daire içinde üç sıradan oluşmuş altı köşeli yıldız düzenlemesi görülmektedir. Yıldız ikisi düz çizgi, ortası ise inci dizilerinden oluşmuştur. Altı köşeli yıldızın içinde iki sıra çiçekli kufi yazı bulunmaktadır. Yazıtta *el-Melikü'n-Nasır*, yıldızın çevresinde ise *Salâha'd-dîn Yûsuf* yazıtıyla Salâhaddîn Eyyûbî'nin lakabı ve ismi belirtilmiştir.

Sikkenin arka yüzünde de inci dizili daire içinde üç sıralı altı köşeli yıldız içinde iki sıra çiçekli kufi yazıda dönemin halifesinin ismi *el-İmâmü'n-Nâsır* yazılmıştır. Yıldızın çevresinde ise sikkenin 585 (1190) senesinde Halep'te darp edildiği belirtilmiştir. Kitabe şöyledir: *Duribe Haleb sene hamse semânîne ve hamsemi'e*.

	
<p>Merkezde: الملك الناصر</p> <p>Çevresinde: صلاح الدنيا يوسف</p>	<p>Merkezde: الامام الناصر</p> <p>Çevresinde: ضرب حلب سنة خمس وثمانين وخمسة</p>

³⁶ Artuk, s. 222.

Sikke 10. Envanter numarası yok, Gümüş (Dirhem), 585 (1190), Haleb, 2.9 gr, 20 mm³⁷

Sikkenin ön yüzünde inci dizilerinden meydana gelmiş daire içinde üç sıralı altı köşeli yıldız düzenlemesi görülmektedir. Yıldız ikisi düz çizgi, ortası ise inci dizilerinden oluşmuştur. Altı köşeli yıldızın içinde üç sıra çiçekli kufî yazı bulunmaktadır. Yıldızın merkezinde Salâhaddîn Eyyûbî'nin lakabı ve ismi *el-Melikü'n-Nasır Salâha'd-dîn Yûsuf bin Eyyûb* şeklinde yazılmıştır. Yıldızın çevresinde sikkenin Halep'te 585 (1190) yılında darp edildiği belirtilmiştir. Yazıt şöyledir: *Duribe Haleb sene hamse semânîne ve hamsemi'e*.

Sikkenin arka yüzünde de ön yüz düzenlemesinin tekrarı görülür. Altı köşeli yıldızın merkezinde Halife Nâsır Li-dinillâh'ın adı ve lakabı *el-Îmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn* şeklinde yazılmıştır. Altı köşeli yıldızın çevresinde ise Kelime-i Tevhid (*Lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Resûlullâh*) yazılmıştır.

Sikke 11. Envanter numarası yok, Gümüş, (Dirhem), 585 (1190), Haleb, 2.9 gr, 20 mm.

³⁷ Altı kollu yıldız üslubunda sikkelerin 580 (1185) yılında darp edilmiş örnekleri de bulunmaktadır. Artuk, s. 222, no 704.

Salâhaddîn Yûsuf Bin Eyyûbî'nin Mardin Müzesi'nde Bulunan Sikkeleri

<p>Sikke 10 ile aynıdır.</p> <p>Merkezde: الملك الناصر صلاح الدنيا يوسف بن ايوب</p> <p>Çevresinde: ضرب حلب سنة خمس و ثمنين وخمسمائة</p>	<p>Sikke 10 ile aynıdır.</p> <p>Merkezde: الامام الناصر لدين الله امير المؤمن منين</p> <p>Çevresinde: لاله / الا / لله / محمد / رسول / الله</p>
---	---

Sikke 12. Envanter numarası 3311, Bakır (Fels), 586 (1191), 12.60 gr, 30 mm³⁸

Sikkenin ön yüzünde düz bir daire içerisinde arkalıklı taht üzerinde bağdaş kurarak oturmuş kağan tasviri yer almıştır. Kağan sol elinde göğsü hizasında bir küre tutmuş ve sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Kağan Orta Asya tarzı kaftan giymiş ve başlık takmıştır. Tasvirin çevresinde kufî hatla Salâhaddîn Eyyûbî'nin adı ve unvanı yazılmıştır. Yazıt şöyledir: *el-Melikü'n-Nâsir Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn Yûsuf bin (Eyyûb)*.

Sikkenin arka yüzünde merkezde üç sıra kufî yazıda Abbasi halifesi en-Nâsir Li-dinillah'ın ismi ve unvanı *el-Îmâmü'n-Nâsir Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn* biçiminde yazılmıştır. Bu yazının

³⁸ Poole s. 73, no 275-278; İsmâil Galib, *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikin*, Mihran Matbaası, Kostantiniye 1311, s. 147, no 188; I. Ghalib Edhem, *Catalogue des Monnaies Turcomanes, Beni Ortok, Beni Zengui, Frou Atabeqyéh Et Meliks Eyoubites de Meiyafarikin*, Musée Impérial Ottoman Section Des Monnaies Musulmanes, Constantinople 1894, s. 151, no 188; Lavoix, s. 189, No 494; Butak, s. 103, no 113; Artuk, s. 221.

çevresinde ise daire şeklinde kuffi bir yazıtta sikkenin 586 (1191) yılında darp edildiği bilgisi yer almıştır. Yazıt şöyledir: *Duribe haze'd-dirhem sene sitte ve semânîne hamsemi'e.*

Antik Türk mitolojisinde hakanın egemenlik alanı biçiminde algılanan taht, Türk tarih, sanat ve edebiyatında daima hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü olmuştur. İslam öncesi ve sonrası Türk sanatının çeşitli alanlarında karşımıza çıkan kompozisyonlarda hükümdar genellikle tahtta bağdaş kurup otururken gösterilmiştir.

Bağdaş veya Uygur lehçesindeki bağtaş, Uygur devrinde sarkınç (mürakebe) ile ilgili ve bir âsana gibi, uzun müddet muhafazası gereken bir oturuş olarak tarif edilmiştir. Atsang adında bir Türk şairi, “Burkan oğlu Tolpi Tûzûn Ugan” adındaki bir Türk azizini şöyle anlatmaktadır³⁹:

“Ol kangımız bağtaşinu, amrılıp, / İnç tempredin, olurmuş ödten...”

-O babamız bağdaş kurarak, sükünete erip, hiç kıılmıdamadan oturduğu vakit-

³⁹ Bilginin kaynağı için bkz. Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 321.

Kutadgu Bilig'de; Ögdülmiş, Odgurmuş'a beylere hizmet etmenin usul ve nizamını söylerken; "Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme; bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz. Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma" diyerek öğütlemektedir. Bu ifadeden hizmetli sınıfının bağdaş kurarak oturmasının saygısızlık olarak algılandığını anlamaktayız⁴⁰.

8. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Göktürk sikkelerinden birinde bağdaş kurmuş vaziyette cepheden verilmiş iliğin bir elini havaya kaldırdığı, diğer elinde bir asa tuttuğu görülür⁴¹. İslamiyetten önceki Türk paralarının da çıkartıldığı ve eski bir Türk yerleşim yeri olduğu anlaşılan Mungak Tepe harabelerinin Hakanlı devrine ait (11. yy civarı) bir tunç hokka üzerinde hükümdara mahsus büyük börk takan bir Hakanlı iliği bağdaş kurmuş otururken sahnelenmiştir⁴².

Selçuklu dönemi sonuna kadar görülen bağdaş kurarak oturan ve bir elinde kadeh tutan hükümdar tasvirlerinin en erken örneği Son Köktürk kağanı Bilge Kağan'ın (ölm. 734) Azganar Er-Agar ve Çiner isimli iki Türk sanatkârı tarafından yapılan Aşat lahdinde ki levhada görülmektedir. Levhada üç erkek figüründen meydana gelen ve Türk ikonografisine uygun başlık takmış bir grup insan bulunmaktadır. Ortada cepheden verilmiş bağdaş kurarak oturan, bir elinde kadeh tutan figür yer almaktadır. Bu figürün iki yanında eğilerek saygı gösteren iki kişi bulunmaktadır. Böylece ortadaki şahsın kağan olduğu anlaşılmaktadır. Esin bu tasvirden yola çıkarak bu oturuş biçiminin hükümdara ya da yönetici sınıfından bir kişiye ait olduğunu belirtir⁴³.

Büyük Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un tahta çıkışının betimlendiği düşünülen kompozisyonun merkezinde tahtında bağdaş kurarak oturan hükümdar, elinde kadeh tutarken resmedilmiştir. Tahtın düz bir arkılığı ve iki yanda üç dilimli birer topuzla sonlanan direkleri bulunmaktadır⁴⁴.

⁴⁰ Yusuf Has Hacib'den nakleden: İndirkaş, Zühre "Türk Oturma Kültüründe "Bağdaş Geleneği" Üzerine İkonografik Belirlemeler", 38. ICANAS, IV. Cilt, Ankara 2012, s. 1669.

⁴¹ Gaybullah Babayar, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007, s. 215-217, no 301-303.

⁴² Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 170, res. 45; Esin, 2006, s. 319, res. 259.

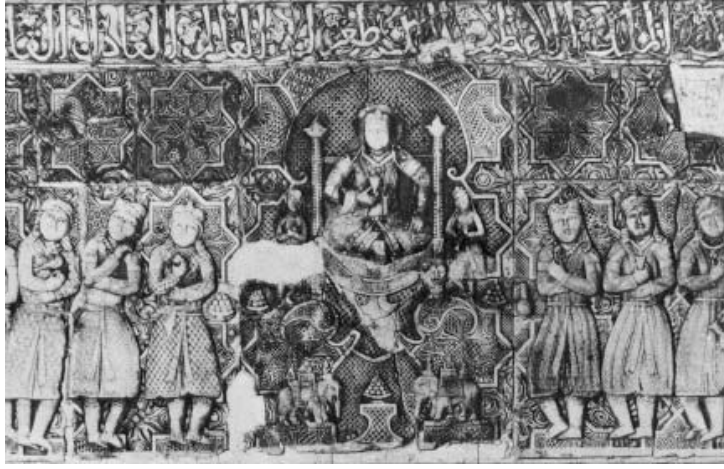
⁴⁴ Pınarbaşı, s. 82.

	
Göktürk sikkesinde bağdaş kurmuş kağan tasviri (Babayar, s. 215)	Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in sikkesi (Şentürk ve Tekin, s. 52).

Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 455 (1063) tarihli altın sikkesinde, ortada sağ elinde kadeh tutan, bağdaş kurmuş kağan figürü yer almıştır⁴⁵. Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddîn Cihanşah'ın 622-626 (1225-30) yılları arasında taht üzerinde bağdaş kurup oturmuş başı haleli ve elinde tespih tutan sultan tasviri görülmektedir⁴⁶. Mardin Artuklu hükümdarı Nâsireddin Artuk Arslan'ın 628-634 (1231-37) yıllarında bastırıldığı sikkelerinin ön yüzünde tahta bağdaş kurmuş, bir elini yumruk yaparak dizi üzerine koymuş, diğer elinde göğsü hizasında küre tutan Türk tipi tasvir

⁴⁵ Şentürk ve Tekin, s. 52.

⁴⁶ Şentürk ve Tekin, s. 52, 53; Halit Erkiletlioğlu ve Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri 1996, s. 53.

Büyük Selçuklu sultanı II. Tuğul'u tahtta bağdaş kurarak oturmuş gösteren stuko pano (1195), Museum of Art, Pennsylvania.(Pınarbaşı, s. 82)

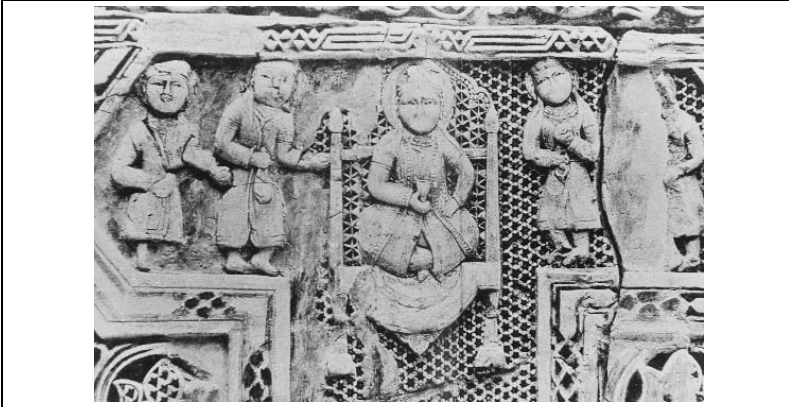
bulunmaktadır⁴⁷. Anadolu Türkmen devletleri de hükümdarı tahtta gösteren sikkeler bastırmıştır. Beytekinilerden Muzaffereddin Gökböri'nin, Harran'da 583 (1188) yılında bastırdığı bakır sikkesinde tahtta bağdaş kurarak oturan, elinde küreli asa tutan, hükümdar tasviri bulunmaktadır. Danişmend Sivas hükümdarı Şemseddin İsmail'in sikkesinde tahtta oturan hükümdar tasvir edilmiştir⁴⁸.

Rükneddîn Cihanşah'ın sikkesi (Şentürk ve Tekin, s. 53)	Nâsıreddin Artuk Arslan'ın sikkesi (Uykur 2017).	Muzaffereddin Gökböri'nin sikkesi.

⁴⁷ Ramazan Uykur, *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 237.

⁴⁸ Şentürk ve Tekin, s. 57, 58.

Göktürk dönemine ait Aşat lahdindeki bağdaş kurmuş kağan gibi, minder üzerinde bağdaş kurup oturan figürler Kubadâbad çinilerinde ve Anadolu Selçuklu dönemi seramik kaplarında sıkça karşılaştığımız bir duruşta tasvir edilmiştir⁴⁹. Anadolu Selçuklularına ait Konya Alâeddin Köşkü'nden gelme alçı parçası üzerinde de bağdaş kurarak oturan figür sol elinde kadeh, sağ elinde nesne tutmaktadır. Başka bir örnekte Konya Kalesi'nden gelme bir taş pano üzerinde yer alan hükümdar figürü minder üzerinde bağdaş kurarak oturmaktadır. Figür sol elinde küre tutarken, diğer elini de yukarıya kaldırmıştır. Türk tipi oturuşun bu kadim ikonografisinin yansıtıldığı çok sayıda tasvirli örnek sıralamak mümkündür.

Büyük Selçuklu dönemi tahtta bağdaş kurarak oturan hükümdar sahnesi stuko pano, 12. yy., Louvre Müzesi, (Pınarbaşı, s. 85)

İslamiyet'in erken devirlerinde gümüş tabak, tas gibi el işçiliği gösteren eserlerin süslemelerinde taht sahneleriyle karşılaşılmaktadır. Bunlar bazen Sasani prototipine bağlı tipler oldukları gibi bazen de Orta Asya üslubu içinde bağdaş kurup, tahtta oturup elinde kadeh tutan tasvirlerdir.

⁴⁹ Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, TİŞBY, Ankara 1992, s. 35, res. 24.

Konya Kalesi taş pano
üzerinde hükümdar tasviri
(İnce Minareli Medrese)

Uygur Budist sanatında ve diğer Budist sanatlarda karşımıza çıkan simgeler arasında alevli veya alevsiz inci küreler bulunmaktadır. Bunlar arasında Budizmin üçlemesi olarak bilinen, Buda, Töre ve Rahip sembolü üç inci, daire veya küre biçiminde betimlemelerdir. Bir de alevli küre şeklinde resmedilen istekleri kabul eden kıymetli taş olarak algılanmaktadır. Çoruhlu'ya göre bu figürler simgesel kaynaklarını buradan alarak Türk İslam sanatında da karşımıza çıkmıştır.

Selçuklu eserlerinde ellerinde küre şeklinde cisimler bulunan hükümdar tasvirleri kıvılcık elma efsanesiyle ve dünya hâkimiyeti ülküsüyle de ilişkilendirilmektedir⁵⁰.

Bütün örnekler ele alındığında şunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Türk sanatında, Selçuklu devrinin sonuna kadar cepheden görülen bağdaş kurmuş -tahtta veya tahtsız- kişi hükümdar/kağan veya yönetici konumunda bir şahıstır.

Sikke 13. Envanter numarası yok, Gümüş (Dirhem), tarihsiz, Dimaşk, 1.5 gr, 13 mm⁵¹

Sikkenin ön yüzünde iki inci dizili dairenin merkezinde yine inci dizilerinden oluşmuş bir kare bulunur. Karenin içinde ise kuffi hat ile *el-Melikü'n-Nâsır Salâha'd-dîn* yazıtıyla Salâhaddîn Eyyûbî'nin lakabı ile karenin çevresinde *Yûsuf (bin Eyyûb). ... bi-Dimaşk* yazılarak; babasının adı ve sikkenin Şam'da basıldığını belirten kitabe bulunmaktadır.

Sikkenin arka yüzünde iki inci dizili daire içinde biri inci dizili, diğeri düz çizgili iki kare düzenlemesi görülür. Karenin merkezinde üç sıra kuffi yazıtta dönemin halifesi olarak *el-İmâm el-Müstedî bi-*

⁵⁰ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 288.

⁵¹ Sikkenin hatalı darbindan dolayı basım tarihi okunamaz. Ancak sikke üzerinde dönemin halifesinin *el-İmâm el-Müstedî bi-Emrullâh* olarak geçmesi ve Lavoix'in katalogunda benzer bir sikkenin bulunması sonucunda 573 (1178) yılında darp edilmiş olabileceğini tahmin edebiliriz. Lavoix, s. 182, 183, no 478.

Emrullâh yazılmıştır. Karenin çevresinde Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Resûlullâh) yazılmıştır.

Sikke 14. Envanter numarası yok, Bakır (Fels), 5., (11..) 11.90 gr, 29 mm

Sikkenin ön yüzünde inci dizili bir daire içinde merkezde üç satır kufî yazı içinde *el-Melikü'n-Nâsır Salâha'd-dîn Yûsuf bin Eyyûb* şeklinde Salâhaddîn Eyyûbî'nin lakabı, yazıtın çevresinde *Muhyî devlete Emîrû'l-(Mü'minîn)* yazılarak Salâhaddîn Eyyûbî'nin halifenin devletinin yardımcısı ve koruyucusu olduğu belirtilmiştir.

Sikkenin arka yüzünde inci dizili bir daire içinde dört satır kufî hat ile *el-Îmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'mi(nîn)* yazılarak Halife en-Nâsır Li-dinillâh'ın ismi ve lakabı belirtilmiştir. Bu yazıtın çevresinde ise sikkenin darp yılı *sene hamsemi'e* (11..) okunabilmektedir.

Salâhaddîn Yûsuf Bin Eyyûbî'nin Mardin Müzesi'nde Bulunan Sikkeleri

Sikke 15. Envanter numarası 4900, tarihsiz, Gümüş (Dirhem), 2,9 gr, 21 mm

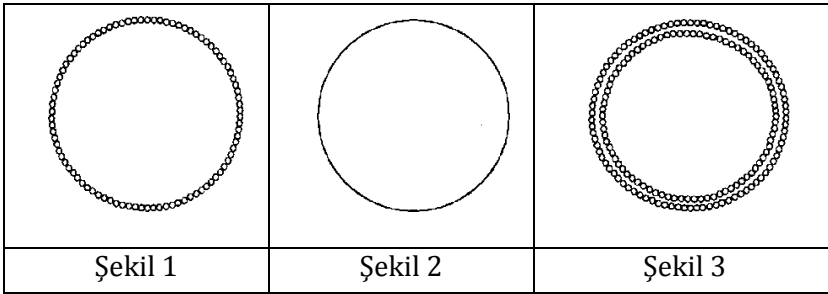
Sikkenin ön yüzünde düz daire içinde dıştaki inci dizili, içteki düz iç içe iki kare düzenlemesi görülmektedir. Karelerin merkezinde üç sıra kuffi yazıtta Salâhaddîn Eyyûbî'nin lakabı ve ismi yazılmıştır. Yazıt şöyledir: *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn*.

Sikkenin arka yüzünde de düz bir daire içinde dıştaki inci dizili, içteki düz iç içe iki kare düzenlemesi görülmektedir. Karelerin merkezinde ise üç sıra kuffi hat ile halifenin ismi ve lakabı *el-İmâmü'n-Nâsır Li-dinillâh Emirü'l-Mü'minîn* şeklinde belirtilmiştir.

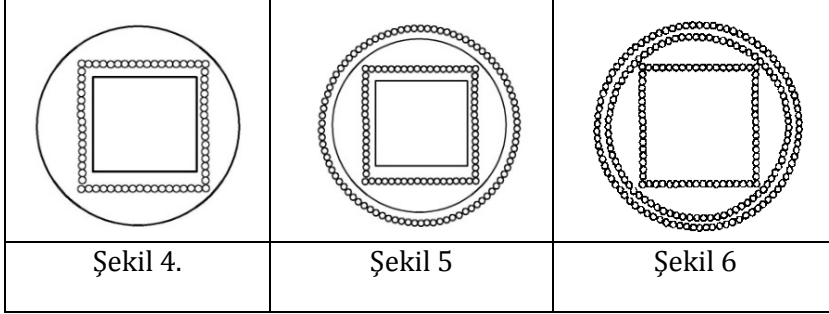

Sonuç

Ortaçağ İslam dönemi sikkelerinin genelinde olduğu gibi Salahaddin Eyyûbî'nin bastırıldığı sikkelerde de yoğun bir geometrik bezeme programı görülür. Genellikle sikkelerin dış sınırlarını çevreleyen bir veya iki daireden oluşan dairesel şeritler bulunmaktadır. Bu şeritler bazen inci dizili dairelerden, bazen de düz dairelerden meydana gelmiştir. 3-8 numaralı sikkelerin arka yüzlerinde ve 14 numaralı sikkelerin ön ve arka yüzlerinde inci dizili daire konturla çevrelenmiş şekiller görülmektedir (Şekil 1). 12 numaralı sikkelerin ön ve arka yüzü düz bir daire ile çevrelenmiştir (Şekil 2). 3-8 numaralı sikkelerin ön yüzlerinde iç içe iki inci dizili daire yer almıştır (Şekil 3).

Bu dairesel düzenlemelerin içi kare geometrik şekillerden meydana gelmiş örneklere rastlanmıştır. Bu kare şekiller merkezde bulunan yazılara çerçeve oluşturmuştur. 15 numaralı sikkenin ön ve arka yüzünde düz bir daire içinde dıştaki inci dizili, içteki ise düz çizgilerden oluşmuş iç içe iki kare düzenlemesi görülmektedir (Şekil 4). 2 numaralı sikkenin ön ve arka yüzünde en dışta biri inci dizili, diğeri düz çizgili çift daire şekli yer almıştır. Bu dairelerin merkezinde, dıştaki daha kalın ve inci dizili içteki düz çizgili iki kare görülmektedir (Şekil 5).

13 numaralı sikkenin ön yüzünde iki inci dizili daire içinde inci dizili bir kare; arka yüzünde ise iki inci dizili dairenin merkezinde biri inci dizilerinden oluşmuş, diğeri düz iki kare bulunmaktadır (Şekil 6, 7). 1 numaralı sikkenin ön ve arka yüzünde iç içe düz çizgili iki daire motifi içinde altı gen görülmektedir (Şekil 8). 9, 10 ve 11 numaralı sikkelerin ön ve arka yüzlerinde inci dizili daire içinde üç sıradan oluşmuş, altı köşeli yıldız düzenlemesi görülmektedir. Yıldız dıştakiler düz çizgi, ortadaki ise inci dizilerinden oluşmuş bir düzenlemeye sahiptir. (Şekil 9).

Dinlerin çoğunda ölen bir insanın ruhunun yok olmadığına başka bir canlıda yaşadığına inanılmaktadır. Hint Budizmi'nde ölen insanların başka bir canlıya dönüşümüne Samgâra denilmektedir. Budizm'i uzun yıllar yaşayan Uygur Türkleri bu terimi değişime uğratarak Sangsar veya Sansar şeklinde kullanmışlardır. Türklerin İslam'a girmesinden sonra bu kavram tasavvuf, sufizm gibi mistik alanlar ile edebiyat ve felsefe gibi düşüncelerde kendisine yer bulmuştur. Tasavvuf inancında insan ruhu cisimlerden başlayarak gelişir ve bitkiler ile hayvanlarda insan şeklinde görünerek "insan-ı kâmil" haline gelir. Tasavvufçular ehli ruhların dönüşümünün bir daire veya kavis etrafında gerçekleştiğine inanmıştır⁵².

Bir kozmolojik simge olan Mandala tasvirleri Uygur Türk sanatında zaten var olan evren şemasının yerini almıştır. Böylece antik Türk evren şeması bazı unsurlarından arınarak Türk İslam sanatında da etkili olmuş sanat eserlerine yansımıştır. Özellikle kare içinde daire şekilleri, dört yön tasvirleri, antik Türk evren şemasından etkilenmişlerdir. Eski Türk kozmolojisinde evren, yere ve göğe işaret eden kare içinde daireler, bazen daire içinde kareler veya sadece dairelerden oluşabilmektedir⁵³.

Türklerde insan ruhu dönen varlıklar arasında düşünülmekteydi. Zaman, mekan içinde dönen göksel cisimlerin evreleri ve canlı varlıkların yaşarken ve ölüm ötesindeki değişim evreleriyle ölçülüyordu.⁵⁴

Mevlana gibi Ortaçağ mutasavvıflarına göre insanın ruhu ölmez durmadan döner, devir yapar. Dört unsur yani su, ateş, toprak, rüzgâr biçiminde görülen bu ruh gelişerek bitkilerde, hayvanlarda daha sonra insanlarda dolaşır ve sonrada Allahın Vücudu Mutlağına erişir ve oradan yine cisimlere dönmektedir. Bu dönüş bir tekerlek gibi bir daire etrafında olmaktadır. Bu dönüş tasavvufta "devir" bu konuyla ilgili yazılan şiirlere de "devriye" denilmektedir⁵⁵.

Bu mistik felsefe Selçuklu sanatı eserlerinde evren ve onu yaratan Tanrının sembolleri olarak büyük bir zaman ve mekân mesafesini aşarak Anadolu'ya yayılmıştır. B. Karamağaralı'ya göre, geometrik düzenlemede gördüğümüz daireler Allah'ın sembolleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁶.

⁵² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, 3. baskı, TTK, 2006, s. 488-489.

⁵³ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 286.

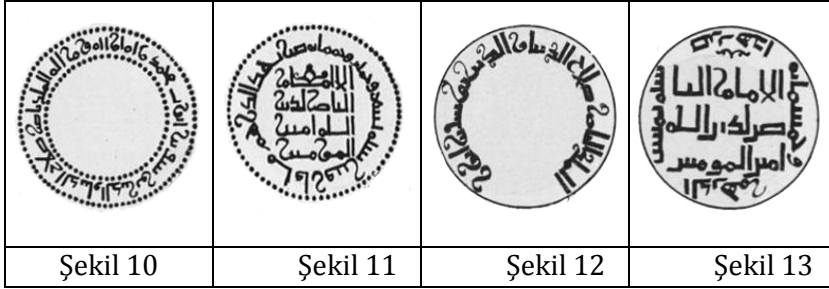
⁵⁴ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 51.

⁵⁵ Ögel, s. 489.

⁵⁶ Beyhan Karamağaralı, "İççe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara 1993, s. 258-259.

Örnekler içinde bitkisel süsleme oldukça azdır. 4-9 numaralı sikkelerin arka yüzünde simetrik iki rumi motifi görülmektedir. 10-12 numaralı sikkelerin ön ve arka yüzlerinde ise genellikle yazıtların içinde ona bitişik onun bir parçasıymış gibi değerlendirilmiş soyut çiçek motifleri şeklinde betimlenmiştir.

3-8 ve 11 numaralı sikkelerde figürlü süsleme görülürken diğerleri sadece yazı taşımaktadır. Bir diğer husus da figürlü süsleme yalnızca bakır sikkelerde uygulanmıştır. 3-8 numaralı sikkelerde ön yüzde arslan figürünün, arka yüzde ise merkezdeki yazıtın çevresi tam dairesel bir yazı kuşağı ile çevrelenmiştir (Şekil 10, 11). Diğer figürlü örnekte 12 numaralı sikkenin ön yüzünde bağdaş kurmuş tahtta oturan kağanın ve arka yüzünde ki yazıtın çevresinde yarım dairesel yazı kuşağı bulunmaktadır (Şekil 12, Şekil 13).

Yazı süsleme olarak sikkelerin tamamının kufî hatla yazıldığı görülmüştür. Bunlardan 9-11 numaralı sikkelerin ön ve arka yüzlerindeki yazıtlar çiçekli kufidir. Sikke yazıtları genellikle sikkeyi bastıran, basım yeri, tarihi ve halife adı gibi bilgi veren yazıtlar taşımaktayken, bazı örneklerde Kelime-i Tevhid bulunmaktadır.

Ortaçağ İslam devletlerine ait sikkelerde olduğu gibi Salâhaddîn Eyyûbî'nin sikkelerinde de genellikle sikkelerin ön yüzünde Salâhaddîn Eyyûbî'nin künye, unvan ve lakablarına yer verilmiştir. Paralarında kullandığı unvanı *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn* yazılmıştır. Örneklerin tamamında babasının ismi mutlaka yazılmıştır. Sikkelerin arka yüzünde ise sikkenin darp yeri ve yılı yanında, dönemin halifesinin adı ve unvanlarının yazılması bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Buna göre Salâhaddîn Eyyûbî'nin sikkelerinde dönemin halifeleri olarak el-Nâsır Li-dinillâh'ın ve el-Müstedî bi-Emrullâh'ın isimleri geçmektedir. Sikkeler 578-586 (1183-1191) tarihleri arasında Nesibin, Dimaşk ve Haleb gibi darp merkezlerinde basılmıştır.

Salâhaddîn 566 (1171) yılında Mısır'a hâkim olunca minberlerden, Abbasi halifesi adına hutbe okutup Halife el-Müstedî ile Nureddin Zengi'nin adlarına sikke bastırıldı⁵⁷. Ancak tarihçilerin bu nakline rağmen, Nureddin Zengi'nin halife el-Müstedî ile ortak bir sikkesine henüz rastlanılmamıştır. Salâhaddîn adına basılmış en erken tarihli sikke ise Kahire'de 568 (1173) yılında basılan gümüş dirhemde karşımıza çıkmaktadır⁵⁸. 570 (1175)'de Salâhaddîn'in Halep'i kuşatması ve Haçlıları yenmesi üzerine ise Abbasi halifesi tarafından Suriye ve Mısır'daki hâkimiyeti onaylanarak hilat gönderilmiştir⁵⁹. Sultanlığının resmen tanınması üzerine, Salâhaddîn İskenderiye ve Kahire'de altın dinarlar bastırmıştır. Müzede incelediğimiz sikkeler arasında altın dinar bulunmaz. Fakat çeşitli kataloglarda bulunan sikkelerden anlaşıldığına göre, Salâhaddîn altın, gümüş ve bakırdan oluşan sikkeler bastırmıştır. Salâhaddîn devrinde asıl ticari hayatın dinar üzerinden döndüğü, gümüş dirhem ve bakır felslerin ise günlük ihtiyaçlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. P. Balog üzerinde Abbasi halifesi el-Müstedî Bi-emrillah'ın ve el-Nasır Li-Dinillah'ın adı yazılı cam sikkelerin (jetonların) Salâhaddîn tarafından basıldığını ileri sürmüştür⁶⁰. Salâhaddîn'in hükümdarlık dönemine denk gelen bu cam sikkeleri onun bastırması muhtemeldir. Zira bölgeyi devraldığı Fatımilerin cam sikkeleri çeşitli kataloglarda bulunmaktadır.

Fatımi halifeleri el-Muizz 341-365 (953-975) döneminden başlayıp, el-Amir 495-524 (1101-1130)'in halifelik yılları dâhil Haçlı işgallerine kadar, ağırlıkları 4.06 ila 4.26 gr arasında değişen, saflık derecesi yüksek dinarlar basılmıştı. Fatımi döneminde Batı Afrika'nın madenleri ve Yukarı Mısır'daki Doğu Çölü'nde ve Kızıl Deniz ile Nil arasındaki yer alan sözde Nubia altın madenleri ülkenin altın tedarikçileri konumundaydı. Salâhaddîn döneminde savaşlar

⁵⁷ Cüveynî, s. 545, 546; İbnu'l-Ezrak s. 159; Şeşen 1995, s. 20. Ayrıca Makrizi bu konuda hata yaparak Halife el-Müstedî yerine Halife el-Murtaza Biemrillâh ve Şam valisi Nureddin Mahmut ibni Zengi adına para kesildiğini nakleder. Makrizi, *Eski ve İslami Paralar*, Çev. İbrahim Hakkı Konyalı, Gavsî Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946, s. 57.

⁵⁸ Artuk s. 226, no 715.

⁵⁹ İbnu'l-Esir, s. 335-338; İbnu'l-Ezrak, s. 174, 175; Şeşen 2009, s. 337; Şeşen 1995, s. 20.

⁶⁰ Paul Balog, "The Ayyübid Glass Jetons and Their Use", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 9, No. 3, (Dec.,1966), pp. 245-247. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/3595944> (23.02.2018)

nedeniyle madenler işleyemez hale gelmişti. Aynı zamanda, Haçlılara karşı verilen savaşlar, Mısır'dan altın ve gümüşün büyük miktarda çıkmasına neden olmuştu⁶¹. Bu kriz sebebiyle Salâhaddîn'in bastırdığı dinarların çoğu 3.50 gramın altında kalmıştır⁶². Bu dönemde Mısır'da değerli maden sıkıntısı, çeşitli ekonomik sorunlar nedeniyle ücretlerin ödenmemesi, pazarların durgunlaşması ve ticaretin bozulmasıyla koşullar kötüye gitmiştir. Makrizi Salâhaddîn'in Fatımi devletini kaldırıp Mısır'ı tamamen kontrolüne aldığına bastırdığı dinar ve dirhemlerin ayarının düşük olduğunu, altın ve gümüşün Mısır'ı terk ettiğini ve halkın bu durum karşısında endişeye kapıldığını anlatmaktadır⁶³. Bu sorunları gidermeye çalışan Salâhaddîn 583 (1188) yılında çıkardığı bir emirle halkı zarara uğratan bütün paraları tedavülden kaldırarak ekonomide reform yapmıştır. Ayarı düşük sikkeler yerine Mısır altınından dinar ve yine tedavülden kaldırdığı "kara gümüş"ler yerine Nasıriyye dirhemlerini kestirmiştir. Nasıriyye sikkelerini yarı yarıya gümüş ve bakırdan yaptırmıştır⁶⁴.

Çeşitli sikke kataloglarından öğrendiğimize göre, Salâhaddîn adına Dimaşk, Haleb, İskenderiye, Kahire, Nusaybin, Hama şehirlerinde bulunan darphanelerde sikkeler basılmıştır⁶⁵. Eyyübiler, Yemen'de idareyi ele alınca burada da sikke darp ettirmiştir. P. Balog 576 (1181), 580 (1185), 583 (1188) yıllarında Aden'de Salâhaddîn adına ağabeyisi Turanşah ve Tuğtekin tarafından basılan dört dinar yayınlamıştır⁶⁶. Ayrıca Salahaddin'in vasalları olan Musul, Mardin,

⁶¹ Amar Baadj, "The Political Context of the Egyptian Gold Crisis during the Reign of Saladin", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 47, No. 1 (2014), pp.121-138. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/24393332> (23-02-2018)

⁶² Andrew S. Ehrenkreutz, "The Crisis of Dinâr in the Egypt of Saladin", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 76, No. 3 (Jul-Sep. 1956), pp. 178-181. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/596289> (22.02.2018)

⁶³ Makrizi, s. 57.

⁶⁴ Makrizi, s. 58.

⁶⁵ Lavoix, s. 173-190; Poole, s. 63-74; Artuk, s. 220-226.

⁶⁶ Paul Balog, Dinars of al-Mu'azzam Shams al-Dîn Tûrânshâh, and al-'Azîz Tuğhtegîn, Ayyübid Princes of the Yemen, *American Numismatic Society*, Vol. 9, 1960, pp. 238. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/43574118> (22.02.2018)

G. C. Miles Yemendeki Eyyûbî hanedanlığı hakkında önemli bilgiler verdiği makalesinde Salâhaddîn'in ölümü sonrasındaki döneme ait Yemen Şehirlerinde basılmış bazı sikkeler yayınlamıştır. Bkz. George C. Miles, "The Ayyübid Dynasty of The Yaman and Their Coinage", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Fifth Series, Vol. 19, No. 73 1939, pp. 62-97. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/42663395> (22.02.2018)

Cizre, Amid, Sincar ve Erbil hükümdarları da Salâhaddîn adına sikke bastırmışlardır.

KAYNAKÇA

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (2013), *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren M. Öztürk, TTK, Ankara.

ALTAN Ebru (2003), *İkinci Haçlı Seferi*, TTK, Ankara.

ARTUK İbrahim (1979), "Sikke, Sikka", *İA*, C. 10, MEB, Ankara, s. 621-640.

ARTUK İbrahim ve Cevriye Artuk (1970), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu*, C. I, MEB, İstanbul.

ARTUK İbrahim ve Cevriye Artuk (1993), *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul.

BAADJ Amar(2014), "The Political Context of the Egyptian Gold Crisis during the Reign of Saladin", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 47, No. 1 pp. 121-138. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/24393332> (23.02.2018)

BABAYAR Gaybullah (2007), *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara.

BALOG Paul (1960), Dinars of al-Mu‘azzam Shams al-Dîn Tūrānshāh, and al-‘Azîz Tuğhtegîn, Ayyübid Princes of the Yemen, *American Numismatic Society*, Vol. 9, pp. 237-240. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/43574118> (22.02.2018)

BALOG Paul (Dec. 1966), "The Ayyübid Glass Jetons and Their Use", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 9, No. 3, pp. 242-256. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/3595944> (23.02.2018)

BUTAK Behzad (1947), *XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, Pulhan Matbaası, İstanbul.

ÇORUHLU Yaşar (2007), *Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

DEMİRKENT Işın (2002), "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *DİA*, C. 26, s. 329-332.

EHRENKREUTZ Andrew S. (Jul.-Sep. 1956), "The Crisis of Dinâr in the Egypt of Saladin", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 76, No. 3, pp. 178-184. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/596289> (22.02.2018)

EL-MAKRİZİ (1946), *Eski ve İslâmî Paralar*, Çev. İ. Hakki Konyalı, Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul.

ERKİLETLİOĞLU Halit ve Oğuz Güler (1996), *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri.

ESİN Emel (1978), *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

ESİN Emel (2004), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ESİN Emel (2006), *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

GÖKALP Demirel Zeliha (2007), *Yalvaç ve Isparta Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bizans Sikkeleri*, Anadolu Üniversitesi Sos. Bil. Ens. (Doktora Tezi), Eskişehir.

GRABAR Oleg (1964), "Islamic Art and Byzantium", *DOP*, Vol. 18, s. 80-81.

I. GHALİB EDHEM (1894), *Catalogue des Monnaies Turcomanes, Beni Ortok, Beni Zengui, Frou Atabeqyéh Et Meliks Eyoubites de Meiyafarikin*, Constantinople.

İBNU'L-EZRAK (1992), *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, Çeviren A. Savran, Erzurum.

İBNÜ'L-ESİR (1987), *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 12, Türkiyat Matbaacılık İstanbul.

İBNÜ'L-ESİR (1991), *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 11, Bahar Yayınları, İstanbul.

İNDİRKAŞ Zühre (2012), "Türk Oturma Kültüründe "Bağdaş Geleneği" Üzerine İkonografik Belirlemeler", 38. *ICANAS*, IV. Cilt, Ankara, s. 1665-1677.

İSMÂİL GALİB (1311), *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikîn*, Mihran Matbaası, Kostantiniye.

KARAMAĞARALI Beyhan (1993), "İçiçe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara.

KÖPRÜLÜ M. Fuad (1978), "Arslan" *İA*, C. 1, 5. Baskı, MEB, İstanbul, s. 598-609.

LAVOIX Henri (1896), *Catalogue des Monnaies Musulmanes, Egypte Et Syrie*, III, Paris.

MAKRİZİ (1946), *Eski ve İslami Paralar*, Çev. İbrahim Hakkı Konyalı, Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul.

MİLES George C. (1939), "The Ayyübid Dynasty of The Yaman and Their Coinage", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Fifth Series, Vol. 19, No. 73, pp. 62-97. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/42663395> (22.02.2018)

ÖGEL Bahaeddin (2006), *Türk Mitolojisi*, II, 3. Baskı, TTK, Ankara.

ÖNEY Gönül (1971), "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, Sayı XIII, Ankara, s. 1-64.

ÖNEY Gönül (1992), *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, TİŞBY, Ankara.

ÖZME Adil (2005), "Aslan-Binici Kompozisyonunu İçeren Sikkeler Üzerine Bir Değerlendirme" *Türk Numismatik Derneği Yayınları, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul.

PINARBAŞI Simge Özer (2004), *Çağlar Boyu Tahtın Simgesel Anlamları ışığında Türk Tahtları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

POOLE Stanley Lane (1879), *Catalogue of Oriental Coins in the Biritish Museum, The Coinage of Egypt: The Fatimee Khaleefehs The Ayyoobees, and The Memlook Sultans Vol. IV, Classes XIV-XVI*, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London.

POOLE Stanley Lane (1898), *Saladin and The Fall of The Kingdom of Jerusalem*, London.

SPENGLER William ve W. G. Sayles (1992), *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography II*, Wisconsin.

ŞENTÜRK Şennur ve Oğuz Tekin (2009), *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler Ve Çok Kültürlülük*, ed. Ersel Topraktepe, YKY, İstanbul.

ŞEŞEN Ramazan (1983), *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul.

ŞEŞEN Ramazan (1987), *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul.

ŞEŞEN Ramazan (1995), "Eyyûbîler", *DİA*, C. 12, s. 20-31.

TAYEB el-Hibri (1993), "Coinage Reform under the 'Abbâsid Caliph al-Ma'mûn", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 36, No. 1, s. 59.

TEKİN Oğuz (2009), "Sikke" *DİA*, C. 37, s. 179-184.

UYKUR Ramazan (2017), *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

WILLIAMS H. Valentine (1921), *Sasanian Coins*, Spink and Son Lmtd., London.

**“LUTFÎ” MAHLASLI BİR ŞAİRİMİZİN MANZUM BİR ESERİ:
NAZM-I NESR-İ LEÂL**

**Âdem CEYHAN¹
Hasan YILMAZ²**

ÖZ

Türk edebiyatı tarihinde ahlâk ve adâp konusundaki eserlerin sayı bakımından mühim bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bu tür kitapların bir kısmını da peygamber, halife, mutasavvıf, filozof, hükümdar gibi şahsiyetlerin ahlâkî güzel sözleri teşkil eder. Hz. Muhammed'in aile fertlerinden biri, amcası oğlu, damadı ve dördüncü halifesi olan Hz. Ali'nin (698?-661) vecizeleri arasından seçilmiş ve elifba harfleri sırasınca tertip edilmiş 280 civarında Arapça özlü sözden ibaret Nesrü'l-leâlî'nin Türkçe tercüme ve şerhleri de ahlâkî eserlerimiz arasında yer alır. Hangi asır edebî şahsiyetlerinden olduğu eserinden anlaşılamayan “Lutfî” mahlaslı Yahyâ bin Abdünnabî de Nesrü'l-leâlî isimli meşhur Arapça vecize derlemesinden seçtiği yüz güzel sözü, “Nazm-ı Nesr-i Leâl” adıyla nazmen dilimize çevirmiştir.

Mütercim, kitapçığına mensur bir önsözle başlamış; burada eserini nerede ve hangi maksatlarla yazdığını anlatmış; sonra yüz Arapça vecizeyi birer kıt'ayla Türkçeye tercüme etmiş; nihayet mesnevi şeklindeki bir sonuçla çalışmasını tamamlamıştır. Bu yazıda Lutfî'nin anılan eseri hakkında bilgi verildikten sonra, söz konusu kitapçığın metni, bilinen tek yazma nüshasına dayalı olarak yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevrilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Nesrü'l-leâlî, Lutfî, Nazm-ı Nesr-i Leâl.

A POETIC WORK OF A POET WITH " LUTFÎ " PENNAME:

NAZM-I NESR-İ LEÂL

ABSTRACT

There are lots of literary works in Turkish literature about morals and manners. Some of these books are made up of the words of prophets, caliphs, philosophers, sufis, and kings among others. Nesrü'l-le'alî' provides an example of such literary works on morals. Nesrü'l-le'alî' is the sum of the words of Hz. Ali who was the bridegroom and the relative of Muhammad the Prophet, and he is also the fourth caliph. This book is composed of 280 words and these words are arranged in alphabetical order. Yahyâ bin Abdünnabî using pseudonymous “Lutfî” who can not understand which century literary personage of his works

¹ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

² Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı.

also has translated into our language “Nazm-ı Nesr-i Leâl” a hundred beautiful words from his famous arabic dictum compilation “Nesrül-leâl”.

The translator starts his book with an introduction in prose. Here, he explains where and why the book was written, and then the book is completed with the translation of Arabic words in quartets. This paper first provides a review on Lutfi's work and then, introduces a modern Turkish translation of the text based on the only written copy of the book.

Key Words: Hz. Ali, Nesrül-leâlî, Lutfi, Nazm-ı Nesr-i Leâl.

Giriş

Hemen hemen her milletin edebiyat tarihinde peygamber, veli, filozof, bilgin, hükümdar gibi ileri gelen şahsiyetlerin güzel ve özlü sözlerini derleyici yahut açıklayıcı eserlere rastlandığını söylemek mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse, Hz. Süleyman'a ait olduğu nakledilen ve *Ahd-i Atîk*'ın bir bölümünü teşkil eden *Emsâl-i Süleymân* (Süleyman'ın Meselleri), peygamber mi veli mi olduğu ihtilâflı şahsiyetlerden Hz. Lokmân'a nisbet edilen bazı görüş ve öğütleri derleyici *Pendnâme-i Lokmân Hekim* gibi metinler¹, *Nesâyih-i Eflâtûn* (Eflâtûn'un Nasihatları) vb. isimler altında meşhur Yunan filozofu Eflâtûn'un (m.ö. 427-347) eserlerinden derlenen veya söylediği ileri sürülen vecizeler, Sâsânî hükümdarı Nûşirevân'a (saltanatı 531-579) isnad edilen hikmetli cümleler², ünlü âlim Zemahşerî'nin (467-538/ 1075-1144) veciz sözlerinden meydana gelen *Nevâbigü'l-kelim*'i, İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) tasavvufi mahiyetteki *el-Hikemü'l-Atâ'iyye* adlı kitapçığı, bu konuda nümune olarak anılabilir.

11. asırdan 1920'li yıllara kadar yazılan, aynı zamanda çeşitli yönlerden edebî değer de taşıyan Türkçe ahlâkî eserler konularına göre sınıflandırıldığında, “ahlâkî güzel sözler” de bu tür metinlerin mühim bir kısmını teşkil eder. Hz. Peygamber'in hadisleri ve dört

¹ Bu tür eserler hk. bilgi için bk. Ömer Faruk Harman- Mustafa Uzun, “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 205-208.

² Nûşirevân'a mâl edilen bilgece sözler ahlâkî, siyasî birçok eserde yeri geldikçe anılır. Bunlardan bir kısmını derleyici kitap bölümlerine veya kitapçıklara da rastlanır. Meselâ, Keykâvus'un H. 475/ M. 1082 yılında oğlu Gılânşâh için telif ettiği, “*Kâbusnâme*” adıyla tanınmış nasihatnamenin bir babı, Nûşirevân'ın nasihatlarına ayrılmıştır. 14. asrın ikinci yarısıyla 15. asrın ilk yarısında yaşamış şair ve yazarlarımızdan Ahmed-i Dâî de onun oğluna tavsiyelerini “*Vasıyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Pusereş Hürmüz-i Tâcdâr*” başlığı altında nazmen Türkçeye tercüme etmiştir.

halife gibi İslâm büyüklerinin vecizelerine dair eserler de belirtilen kategoride mütalâa edilebilecek verimlerdir.³ Edebiyat tarihimizde Hz. Muhammed’in amcası oğlu, Ehl-i Beyt’inden, tebliğ ettiği İslâm’ı ilk kabul edenlerden, damadı, bir hadisinde “ilim şehrinin kapısı”⁴ diye övgüsüne mazhar, hikmet, irfan, kahramanlık, zühd, takva, cömertlik, hitabet gibi dinî, insani meziyetleri şahsında toplamış sahabelerinden ve dördüncü halifesi olan Hz. Ali’nin (598?-661) güzel sözleri, mektupları, nasihatları, şiirleri, hitabelerine dair derleme, tercüme ve şerh tarzında onlarca denebilecek kadar çok sayıda eser meydana getirildiği bilinmektedir. Onun belirli sayıda vecizelerini ihtiva eden eserlerden bilhassa ikisi hayli rağbet görmüş; kırk civarında şair ve yazarımızca tercüme ve şerh edilmiştir:

1. Tanınmış Arap yazarı Câhız’ın (ö. 255/ 869) değişik eserlerden seçerek topladığı *Mie Kelime* (Yüz Söz), ki bu derleme, Reşidüddîn Vatvat (ö. 578/ 1182) tarafından *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrül-mü’minîn Alî bin Ebî Tâlib* adıyla Farsça, Arapça olarak çevrilmiş ve açıklanmıştır;

2. Şiî âlimlerden Ebû Alî Tabersî’nin (ö. 548/ 1154) Hz. Ali’ye nisbet edilen sözler arasından 280 civarında vecizeyi seçerek elifba harfleri sırasına göre dizdiği ve “*Nesrül-leâlî*” (İnciler Saçısı) adını verdiği kitapçık.

Arap, bilhassa Fars edebiyatında çok rağbet gördüğü bilinen “*Nesrül-leâlî*”, Türk şair ve yazarları tarafından da alâkayla karşılanmış; tesbit edilebildiği kadarıyla 14 veya 15. asırdan itibaren yüzyıllar boyunca çeşitli tercüme ve şerh faaliyetlerinin konusu olmuştur. Başlıcalarını saymak gerekirse, *Nesrül-leâlî*’yi Sultan II. Murad zamanında (saltanatı 1421- 1452) Kâsım ve Hâfız mahlaslı iki şair, farklı zamanlarda dilimize tercüme etmiş; Alî Şîr Nevâî (844-906/ 1441-1501), H. 890/ M. 1485 yılında Hüseyin Baykara adına Türkçeye çevirmiştir. Aynı Arapça eseri Mustafa bin Şücâ, Evrenosbeyzade Ahmed Bey’in isteğini yerine getirmek üzere H. 902/ M. 1496 senesinde nesir yoluyla tercüme ve şerh etmiştir. Mâtemî, Kastamonulu Latîfî, Vâhidî, Balıkesirli Rihletî, *Nesrül-leâlî*’yi 16. asırda nazmen Türkçeye çeviren edebî şahsiyetler arasında yer alır. Söz konusu metnin 17. asırda Aksaraylı Dânişî, 18. asırda Konyalı Nesîb Yûsuf, 19. asırda Osman Selahâddîn el-Mevlevî, Akşehirizâde Ali Haydar Bey ve Muallim Nâcî gibi âlim, mutasavvıf,

³ İslâm kültürü tesiri altında gelişen Türk edebiyatı tarihindeki ahlâkî eserlerin tasnifi konusunda bk. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, s. 96-97.

⁴ “Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır.” (*Tirmizî*, “Menâkıb”, 20).

şair ve yazarlar tarafından da tercüme veya şerh edildiği bilinmektedir. Edebiyat tarihimizde -Bosnalı Ali Dede (ö. 1007/1598) olduğunu tahmin ettiğimiz- “Harîmî” mahlaslı şair gibi, *Nesrû'l-leâlî*'nin tamamının değil, bir kısmının tercümesi mahiyetinde eser meydana getiren edebî şahsiyetlere de rastlanmaktadır.⁵ İşte hangi asırda yaşamış olduğunu henüz tesbit edemediğimiz “Lutfî” mahlaslı Yahyâ bin Abdünnebî de anılan kitapçığı kısmen Türkçeye tercüme eden şairlerimizden biridir.

Şair Lutfî ve Bilinen Yegâne Eseri

“Lutfî” mahlasını kullanan şair Yahyâ bin Abdünnebî'nin hayatı hakkında şuara tezkireleri, *eş-Şekâyiku'n-Nu'mâniye*... tercüme ve zeyilleri, *Keşfü'z-zunûn*... ve zeyilleri, *Osmanlı Müellifleri*, *Sicill-i Osmânî* vb. eski, yeni biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Onun hakkında edindiğimiz sınırlı bilgi, 18 Safer 1321/ 16 Mayıs 1903 tarihinde yazılmış bir nüshası Mısır Millî Kütüphanesinde bulunan *Nazm-ı Nesr-i Leâl* adlı eserine dayanmaktadır. Anılan kitapçığın Mısır'dakinden farklı nüshası veya nüshalarının olup olmadığını, mütercimnin başka eser(ler)inin bulunup bulunmadığını öğrenebilmek amacıyla yurt içi ve yurt dışındaki bazı kütüphanelerin kataloglarını da gözden geçirmemize rağmen, bir bilgi elde edemedik. Şairin burada söz konusu edeceğimiz yegâne eseri, İslâmî ilimlere, Arap, Fars dillerine ve edebî bilgilere vâkıf olduğunu göstermektedir. Bulunabilecek başka nüshası veya nüshaları ile sahibi hakkında elde edilebilecek bilgi, eserin ne zaman meydana getirildiği konusunda kesin söz söylememizi sağlayabilecektir.

“Lutfî” mahlasıyla tanınan şair Yahyâ bin Abdünnebî'yi *Nesrû'l-leâlî*'den seçtiği sözleri tercüme sevk eden âmil, bazı seleflerinin bu konudaki eserlerini meydana getirme sebeplerini andırmaktadır: Eserinin başında anlattığına göre, Mısır'da bulunan Yahyâ Efendi, doğup büyüdüğü memleketine gitmek, anne-babasını görmek istek ve ihtiyacını duymaktadır. Böyle bir yolculuğa malî gücü yetmeyen şair, “Acaba bu dileğimin yerine getirilmesine kim

⁵ *Nesrû'l-leâlî*'nin tam ve kısmi Türkçe tercüme ve şerhleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.

vesile olabilir?” diye isteklilerin muratlarına ermesini kolaylaştıran ve hayrette kalan insanların işlerini tedbir eden tarafına doğrulunca, hatırına *Kur’an*’dan tefe’ül etme (fal açma) ve neticesinde çıkan ayetin buyurduğu yola gitme fikri gelir. Hâlis bir niyetle *Kur’an*’ı açan Abdünnebî oğlu Yahyâ’nın karşısına şu ayet çıkmıştır: “Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının...”⁶ Tam da şairin ruh hâline uygun, akraba haklarını gözetmeyi buyuran bir ayettir bu...

Vahdetî ve Nesîb Yûsuf Dede’nin (ö. 1126/ 1714) Hz. Ali vecizelerinin tercüme ve şerhine dair eserlerini yazmaya başlamadan önce istihare ettikleri bilinmektedir. Lutfî ise tercüme işine başlamadan önce meselesine dair manevî bir işaret ve ilham almak niyetiyle *Kur’an*’dan fal açtığını anlatır. Her ne kadar Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevî-i Mânevî*’si, Sadî-i Şîrâzî’nin *Gülistân*’ı, Yazıcıoğlu’nun *Muhammediye*’si gibi itibarlı eserlerin fal maksadıyla da açıldığı bilirse⁷ de *Kur’an*’la tefe’ülü bazı âlimlerin mahzurlu saydığını ve uygun bulmadığını hatırlatmak yerinde olur. Meselâ, Şeyhülislâm Ebû’s-suûd Efendi (ö. 982/1574) bu konuda sorulan bir suale karşı, “Olur olmaz niyet için *Kur’ân*-ı azîm tefe’ül edilmez” cevabını vermiştir.⁸ Müslümanların inanç, ahlâk, beşerî münasebetler, ilim, medenilik gibi çeşitli yönlerden içinde buldukları kötü durumun esas sebebi olarak *Kitâb* ve Hz. Peygamber’in sünnetinden uzaklaşmayı gören Mehmed Âkif, *Kur’ân*’ın mezarlıkta okunmak ve fal açmak için inmediğini şöyle belirtir:

“İnmemişdir hele *Kur’ân* bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!”⁹

Hz. Peygamber’in ana-baba ve diğer yakınları ziyaret vazifesine dair hadislerini de hatırlayan Yahyâ Efendi, *Dîvân-ı Mısır müteferrikalarına* katılmış olduğundan ve ulûfesini *Hazîne-i*

⁶ *Kur’an*, Nisâ Suresi, 4/ 1.

⁷ Bu konuda daha fazla bilgi ve örnek için bk. Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Harvard Üniversitesi yayını, 2004, s. 1-28.

⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983, s. 199.

⁹ Mehmed Âkif, *Safahat*, İkinci Kitap, Süleymâniye Kürsüsünde, Dördüncü tab’ı, İstanbul H. 1347, M. 1928, s. 25.

Âmire'den aldığından, hâlini divan kâtibi Mehmed Bey'e arz etmiş ve onun tarafından kendisine "İnşallah vakti gelince (işi) görülsün ve Hazîne-i Âmire hizmetiyle İstanbul'a gönderilsin" cevabı verilmiştir. Fakat İstanbul'a gidecek maddi imkânı olmayan Yahyâ Efendi, yardım görmek ümidiyle yine adı geçen kişiye müracaat mecburiyetinde kalır; bu maksatla Hz. Ali'nin bazı vecizelerinin derlenmesi suretiyle hazırlanmış "*Nesrû'l-leâlî*" kitapçığında seçtiği yüz cümleyi ikişer beyitle nazmen Türkçeye çevirir. Gayesi, Hz. Ali sözlerini şefaathane ederek kendisine verilen izni hatırlatmak ve muradına ermektir.

Yahyâ Efendi'nin eserini meydana getirdiği tarihi bildirmemesi sebebiyle *Nazm-ı Nesr-i Leâlî*'ni ne zaman yazdığı konusunda -maalesef- kesin bir hüküm vermek, en azından şimdiki bilgilerimiz itibarıyla mümkün değildir. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nu hazırlayan kişiler, bu kataloğun dizininde Lutfî Yahyâ bin Abdünnebî'nin Hicrî 13. [Mîlâdî 19.] asır şairlerinden olduğunu belirtmiş ve onu *Nazm-ı Nesr-i Leâlî*'den başka iki eserin sahibi olarak göstermişlerdir. (s. 61). Fakat yaşadığı asra dair bu kayıt, bizce, *Nazm-ı Nesr-i Leâlî*'de dayanağı görülmeyen bir tahminden ibarettir. Söz konusu tercümenin başlangıç kısmında geçen müteferrikalığın Tanzimat'la beraber tarihe karışması¹⁰, "kendüye" (kendine, s. 5, 3. söz), "buğ" (sıkıntı, zahmet, s. 5, 4. söz), "özüğe" (kendine), "évme" (acele etme), "-ısar"(-acak, s. 5, 6. söz), -iser (-ecek, s. 19, 90. söz) bildirme eki olan -dır'ın bazı mısralarda "durur" şeklinde görülmesi (s. 7, 14, s. 9, 28, s. 15, 63, s. 18, 85, s. 20, 95., s. 21, 98. söz), kanda (nerede, s. 7, 19. söz, s. 18, 83. söz), "yavaş" (hâlm, yumuşak huylu, s. 8, 21. söz), "örteyin" (örteyim, s. 8, 22. söz), yeğrek (daha iyi, üstün, s. 10, 32. söz), "karı" (eski, s. 15, 64. söz), "şol" (şu, s. 20, 95. söz), "Çalab" (Allah, s. 21, 100. söz) gibi ihtiva ettiği eski kelime ve şekiller göz önünde bulundurularak tarihçe daha kıdemli görüldüğünü söylemek, sanırız, yanlış olmayacaktır. Zira aruz ölçüsü ve gazel, kaside, kıt'a, mesnevi gibi Arap yahut Fars edebiyatından aldığımız nazım şekilleriyle şiir söyleyen ilim sahibi edebî

¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. 2, s. 638.

şahsiyetlerimiz arasında eskicil Türkçe kelimelerin yerini, belirli bir tarihten sonra daha ziyade Arapça, Farsça kelimelerin aldığı bilinmektedir. İşaret ettiğimiz kullanışlar, bize elimizdeki tercümenin zaman yönünden oldukça eski olduğunu düşündürmektedir. Ancak bazı dinî, tasavvufî veya geniş halk kitlelerine hitaben yazılan eserlerle Anadolu ağızlarında eskicil Türkçe kelimelerin asırlar boyu yaşamaya devam ettiği göz önünde tutulursa, sırf bu gibi kelime ve eklere dayanılarak söz konusu eserin meydana getirildiği tarihi kesin olarak belirlemenin kolay olmadığı anlaşılabilir... Söz konusu kitapçığın Türk dili tarihi içinde hangi devir metni olabileceği hususunda görüşünü sorduğumuz mesai arkadaşımız Yasin Karadeniz, şu fikirleri dile getirdi:

“-IsAr eki, Eski Anadolu Türkçesi devrinde gelecek zaman eki olarak kullanılmış ayırt edici bir ektir. Tarihî Türk lehçeleri eserlerine baktığımız zaman Harezmi-Altın Ordu, Eski Kıpçak metinlerinde nadiren, Memlük Kıpçakçası eserlerinde 1. ve 3. teklik şahıslarda karşımıza çıkmaktayken Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygın şekilde kullanılmıştır.¹¹ Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman için ayrıca -AcAk eki de 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır.¹² İncelemesi yapılan bu metinde de -IsAr ekinin gelecek zaman işlevinde karşımıza çıkması, eserin 15 veya 16. yüzyılda yazılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

EAT dönemi metinlerinde olduğu gibi bu eserde de küçük ünlü uyumu kaidesine uyulmadığı görünmektedir: degül ‘değil’ (s. 11), édüp ‘edip’ (s. 16), kılp ‘kılıp, yapıp’ (s. 4),

17. asrın sonuna kadar EAT döneminde daima yuvarlak ünlülü olarak yaygın şekilde kullanılan -UbAn zarf-fiil eki, incelemesi yapılan eserde sadece bir yerde kullanılmıştır: édüben ‘yaparak’ (s. 9).

Bildirme eki -dur/-durur biçiminde yuvarlak ünlülüdür: eyüsi oldurur ‘iyisi odur’ (18. Söz), söz odur ‘sözdür’ (18. Söz). Daha

¹¹ Hüseyin Yıldız, “Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve “istemek” Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü* 2013/1, s. 29-46.

¹² Barbara Flemming, “{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar”, Çev. Musa Salan, *Dil Araştırmaları*, Güz 2011, s. 141-155.

ziyade 13-16. asır eserlerinde karşımıza çıkan Çalab (Tanrı) kelimesi¹³, bu metinde de kullanılmıştır.”

Lutfî'nin *Nazm-ı Nesr-i Leâl*'inin üç bölümden meydana geldiği söylenebilir: Eserin nerede, hangi şartlar altında ve niçin yazıldığını anlatan mensur bir mukaddime (başlangıç), yüz Arapça vecizenin birer kıt'ayla dilimize tercümesinden ibaret olan ve çalışmanın asıl kısmını teşkil eden bölüm ve tamamlanmasından duyulan şükran hisleriyle bazı uhrevî temennileri dile getiren kısa bir hâtîme (sonuç). Eserinin başlangıcında yazılış sebebini anlatan şair, Hz. Ali'nin *Nesrü'l-leâlî* adıyla derlenmiş 275-285 civarındaki güzel sözünden yüzünü nazmen tercüme etmiş; hâtîme kısmında ise çalışmasını bitirmekten doğan şükran duygularını, dünya ve ahirette derdine deva, günahlarına af, hayırlı akıbet dileklerini dile getirmiştir.

Şairin Arapça sözleri nasıl çevirdiği konusunda bir fikir verebilmek için, bazı vecizelere dair tercümelerini nakledeyim. Lutfî Efendi, “İnsanın belâsı, dilindedir” manasına gelen *بلاء الإنسان من اللسان* sözünü şu şekilde Türkçeye çevirmiştir:

“Âdemüñ bil huzûrı ey mü'min
Dilini şaklamakda oldı hemîn
Bulduğun sözi söyleme hâzer et
Dil belâsından eyle cānı emîn” (s. 6, 8. söz).

[Ey inanan, bil ki, insanın huzuru daima dilini tutmaktadır. Bulduğun (her) sözü söyleme, sakın! Canını dil belâsından emin et!]

Mütercim Lutfî Efendi, “Sözün güzelliği kısalıktadır” manasına gelen *جودة الكلام في الاختصار* cümlesini şöyle tercüme etmiştir:

“Eyüsi oldurur sözün k'ola az
Çok sözi ço sühan müfîd gerek
Söz odur az ola dañi öz ola
Âdemî her sözünde ceyyid gerek” (s. 7, 18. söz).

[Sözün iyisi, az olanıdır. Çok söz söylemeyi bırak! Sözün faydalı olması gerekir. Söz, az ve öz olmalı. İnsanın her sözünün iyi ve hoş olması lâzımdır.]

¹³ Bazı örnekler için bk. *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1965, c. 2, s. 804-806.

Son bir örnek olarak “İlim derecesi, derecelerin en üstünüdür” manasındaki vecizenin tercümesini verelim. Şair, رتبة العلم cümlesini şöyle çevirmiştir:

“Pāye-i ‘ilme érmege sa’y ét
Bil ki andan bülend yok pāye
Kim ki bu pāyeye érerse eger
Érişür ‘izz ü cāh-ı ‘ulyāya” (s. 12, 44. söz).

[İlim derecesine erişmeye çalış! Bil ki, ondan yüksek derece yoktur. Kim bu dereceye ererse, o ululuğa ve pek yüce mevkiye erişir...]

Görülüyor ki, Lutfî Efendi, *Nesrü'l-leâlî*'den seçtiği sözleri Türkçeye tercüme ederken, anılan kitapçığın mütercimleri arasında bulunan Mâtemî, Vahdetî, Rihletî, Dânişî gibi “feilâtün mefâilün feilün” kalıbını ve kıt'a nazım şeklini tercih etmiştir. Eserde sıkça imale, ara sıra da zihafa rastlanmaktaysa şairin aruz vezni kullanışı, bütünü itibarıyla fena denemeyecek seviyededir. Kafiyesi de “edeb-Rab” (2. söz), “vefâ-aña” (5. söz), “müfid- ceyyid” (18. söz), “âgâh-olmaya” (46. söz), “emîn-yakın” (56. söz), “aña-belâ” gibi pürüzlü bulunabilecek istisnalar sayılmazsa, umumiyetle kaidelere uygun ve başarılıdır.

Bazı Arapça vecizeler altındaki beyitleri, onun *Nesrü'l-leâlî*'nin önceki tercümelerini görüp okumuş olduğunu da düşündürmektedir. Meselâ, 16. asır başlarında hayatta bulunduğu anlaşılan şairlerimizden Mâtemî'nin *Nesrü'l-leâlî* tercümesiyle Lutfî'nin eserini mukayese ettiğimizde, on Arapça vecizenin çevirisinde (Lutfî, 27, 29, 42, 50, 52, 58, 70, 75, 89, 90. söz) benzerlikler gördük. Bu konuda örnek vermek gerekirse, şu iki belirgin nümuneyi gösterebiliriz: Mâtemî, “İnsanların kötüsü, bütün halkın kendisinden sakındığı kimsedir” manasındaki شر الناس من يتقيه sözünü şu şekilde dilimize çevirmiştir:

“Ol kişiden beter cihânda degül
K'andan éder müdâm él perhîz
Ādem oldur ki maḥz-ı ḥayr ola

Cümle ef'âli ola luţf-âmîz"¹⁴

[Dünyada kimse, herkesin daima kendisinden kaçındığı şahıstan daha kötü değildir. İnsan, hayrın ta kendisi, yani bütün işleri iyi ve yumuşak olandır.]

Aynı vecizeyi şair Lutfî Efendi, Türkçeye şöyle tercüme etmiştir:

“Şerlûsi nâsuğ ol kişidür kim

Cümle halk andan edeler perhîz

Âdem oldur ki maḥz-ı ḥayr olup ol

Ḳavli vü fi'li ola luţf-âmîz” (Lutfî, s. 13, 52. söz)

[İnsanların kötüsü, bütün halkın kendisinden sakındığı kimsedir. İnsan, hayrın ta kendisi olup sözü ve işi iyi ve yumuşak olandır.]

هلاک المرء فی العجب (İnsanın helâki, kibir ve kendisini beğenmektedir) sözünü, Mâtemî Türkçeye şöyle çevirmiştir:

“Ucbdan ‘âkıbet helâk olur

Kişi kim mu‘cib ola vü mağrûr

Ḥüşe kim ser-keş ola vü ḥöd-bîn

Âḥir olur orak ilen maḫhûr”¹⁵

[İnsan kendisini beğenmiş ve gururlu olsa, sonunda o kendini beğenmişlikten helâk olur. Nitekim başak dikbaşı ve kendini beğenmiş olsa, sonunda orakla kahredilir...]

Aynı Arapça sözü Lutfî Efendi'nin Türkçeye şöyle tercüme etmiş olduğunu görüyoruz:

“Olma mağrûr devlet ü cāha

Ki helâk ediser kişiyi gurûr

Ḥüşe ḥöd-bîn ü ser-keş oldığıçün

Âfet-i dās ile olur maḫhûr” (Lutfî, s. 19, 90. söz)

[Nimete ve makam-mevkiye güvenip aldanma ki, gurur insanı helâk edecektir. Başak, bencil ve asi olduğu için, orak felâketiyle mahvedilmiş olur...]

¹⁴ Mâtemî, *Terceme-i Nesrû'l-leâlf min Kelâmi Alf bin Ebî Tâlib*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5404, vr.128a.

¹⁵ Mâtemî, vr. 141a.

Nesrû'l-leâlî'nin diğer tercümelerinde bulunmayan (s. 7) جدد رحمة الله امرء إذا تكلم تكلم حقا او سكت فسلم (s. 12) السفر إذا مسك الضرر Mâtemî ve Lutfî'nin eserlerinde yer alması da bu muhtemel istifade için gösterilebilecek cümlelerdendir. Andığımız benzerlikler, bize şairin Mâtemî'nin adı geçen eserinden veya onun da faydalandığı başka bir *Nesrû'l-leâlî* tercümesinden istifade etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserin başında kayıtlı “*Nazm-ı Nesr-i Leâl*” adı, okuyucuya ilk anda *Nesrû'l-leâlî*'nin tamamının nazmedildiğini düşündürmekteyse de Lutfî -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- anılan kitapçıkta mevcut vecizelerden yüzünü seçip çevirmiştir. خلوص الود من حسن العهد cümlesinin, elimizdeki nüshada خلوص الود من حسن العمل (s. 9, 31. söz) şeklinde yazılması, “Şol ki ikrâm ü ihtirâz etmez” (s. 12, 48. söz) mısraında “ihtirâm” olması gereken “ihtirâz”, ليس لسلطان العلم زوال, vecizesinde (s. 18, 81. söz) العلم (ilim) veya tercümesine bakılırsa العالم (âlim) kelimesinin bulunmaması gibi birkaç yanlışın şairden değil, onun eserini kopya eden kâtipten ileri geldiği anlaşılıyor.

Şair Lutfî'nin Arapça vecizeler için meydana getirdiği manzum tercümeler, çoğu itibarıyla doğru ve başarılı sayılabilir. Mütercim, bahis konusu hikmetli cümleleri dilimize çevirirken teşbih, tezat, mecaz, irsal-i mesel, telmih gibi edebî sanatlardan da faydalanarak maksadını güzelce anlatmak için gayret sarf etmiş; yeri geldikçe özdeyişlerin kendisine hatırlattığı ayet ve hadislerle büyüklerin sözlerine işaret etmiş (Meselâ 11, 23, 43, 60, 65, 68. kıt'a); bazı Türk atasözlerini (3, 6, 17, 25, 46, 64) de anmıştır. Ancak onun birkaç vecize altında okuduğumuz çevirilerini (47, 65, 67, 72) pek isabetli ve maksada uygun bulmadığımızı da belirtmeyi gerekli görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse, şu Arapça cümlemin altına şairin yazdığı bir beytin, İslâm dininde mevcut, Hz. Ali'ye nisbet edilen vecizede de belirtilen tevekkül esasıyla uzlaştırılması kolay değil; hattâ zıtlık gösteren bir tavsiye içine aldığını söylemek mümkündür: على قدر المتوكلين

“Şol ki ehl-i tevekkül ola anuñ

Қıдри қайнар теваккүли қадери

Mütevekkil olup yerinde otur

Rızık için eyleme Şam'a seferi” (s. 16, 72. söz).

[İşini Allah'a bırakıp kaderine razı olan adamın tevekkülü kadar tenceresi kaynar. O hâlde, sen tevekkül et, yerinde otur; rızık için Şam'a yolculuk etme!..]

Şairin tembelleri iğnelemek niyetiyle değil, ciddî ciddî söylediği "Mütevekkil olup yerinde otur!" sözü, bizce, Mehmed Âkif'in bu konudaki haklı öfkesini hatırlatacak kadar yanlıştır:

"Allah'a dayandım!' diye sen çıkma yataktan...

Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!"¹⁶

İşaret ettiğimiz mısralar, müstensih tarafından da vecize sahibinin maksadına uygun bulunmamış olsa gerektir ki, bu tercümenin kenarında "Şam kaydı temsil içindir" notu ve nüsha farkı olarak yazılmış:

Қudretine Hâk'ın tevekkül edüp

Қо tevekkül yolına cân ü seri" (s. 16)

beyti vardır. Hâlbuki burada "Şam kaydı"nın temsil için olduğunun açıklanması yerine, "Mütevekkil olup yerinde otur" mısraı tenkit ve tashih edilmeliydi. Söz konusu Arapça vecizede geçen قدر kelimesi hem "kadr" (değer, itibar, şeref, derece), hem de "kıdr" (tencere) şeklinde okunabilir. *Nesrû'l-leâlî*'nin mütercimlerinden Ali Şîr Nevâî, Aksaraylı Dânişî ve Osman Salâhaddîn el-Mevlevî bu kelimeyi "kadr" şeklinde okuyup çevirmiştir; Mâtemî, Latîfî, Ali Haydar Bey ve Muallim Nâcî ise "kıdr" şeklinde... Gerçek tevekkülün, mükellefin üzerine düşen vazifeyi, çalışmayı yaptıktan sonra işin sonucunu Allah'tan beklemesi manasına geldiği hatırlanırsa, anılan kelimenin "kadr" şeklinde okunmasının ve vecizenin "Tevekkül edenlerin derecesi yüksektir" şeklinde çevrilmesinin daha uygun olduğu anlaşılabilir. Hz. Ali'nin bağlı olduğu İslâmî esaslar, mensur veya manzum sözlerini içine alan eserlerde tevekkül, kanaat, tok gözlülük, çalışma gibi konulara dair ifadeleri göz önünde bulundurulursa, kesinlikle denebilir ki, bu vecizede belirtilen husus, insanın başkalarından bir şey dileme yönüne gitmeksizin ihtiyaçlarını bizzat gayret sarf ederek Allah'tan istemesi gerektiğidir.

¹⁶ Mehmed Âkif, *Safahat, Yedinci Kitab, Gölgeler*, Mısır, H. 1352, M. 1933, s. 23.

Sonuç olarak umumi bir değerlendirme mahiyetinde şunları ifade edebiliriz: Hangi asırda yaşadığını tesbit edemediğimiz, fakat Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan kişilerden biri olduğunu anladığımız Lutfî mahlaslı Yahyâ Efendi, Arap, Fars ve Türk edebiyatı tarihinde meşhur *Nesrû'l-leâlî* isimli vecizeler kitapçığından seçtiği yüz sözü, birer kıt'ayla dilimize çevirmiştir. Eserin mensur sebebi te'lif kısmında ithaf edildiği divan kâtibi Mehmed Bey'in, bir sultan tasvir ediliyormuşçasına aşırı derecede övülmesi, şairin bağlı olduğu anlaşılın İslâmî ve ahlâkî esaslar yönünden tenkit edilebilecek bir davranıştır. Ayrıca ilim sahibi bir edebî şahsiyetin, maddî yardım ricasıyla bir idareciye başvurmak mecburiyetinde kalışı da hüzün verici görünmektedir. Bununla birlikte uzun zamandır memuriyet dolayısıyla Mısır'da yaşadığı anlaşılın şairin, anne- babasını ziyaret etme ve memleketini görme isteği, Hz. Ali'ye nisbet edilen, İslâmî inançlar, ibadetler, bilhassa ahlâk ve adab konusunda isabetli bilgi, görüş ve tavsiyeleri içine alan yüz Arapça güzel sözü çevirmesini sağlamıştır. Mütercimnin kitapçığında yer yer göze ilişen imale, zihaf gibi vezin aksamaları, onda bir oranındaki kafiye kusurları ile tenkide uğrayabilecek birkaç tercümesi bir tarafa bırakılırsa, bahis konusu vecizeleri oldukça başarılı bir şekilde Türkçeye çevirdiği, böylece ahlâki edebiyata hizmet ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Eserin Nüshası ve Metninin Çevriyazısı

Lutfî'nin *Nazm-ı Nesr-i Leâl* adlı eserinin tesbit edebildiğimiz yegâne nüshası, Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasındadır. Bu nüsha, Bursa'ya bağlı Bazarköy'de doğan ve Sultan Ahmed yakınındaki Arabacıbaşı Dergâhı imamlığında bulunan Hâfız Mustafa tarafından 18 Safer 1321/ 16 Mayıs 1903 tarihinde kopya edilmiştir. Müstensihin s. 16'da bir nüsha farkını göstermesi, müellif tarafından yazılan veya tashih edilen nüshaya dayanmadığının işareti kabul edilebilir. Eser mecmuanın 1-22. sayfaları arasında yer almaktadır. Her sayfasında 18 satırın bulunduğu yazma, 28, 3x 19, 5 sm ebadındadır. Kitapçık, “Leâlî-i hamdü bî-ḥadd ve derârî-i şükr-i lâ-yu'ad...” ibaresiyle başlamakta; “Kim ki diye bu du'âya âmin / Hâk anı

her belâdan êde emîn” beytiyle sona ermektedir. Bunun ardından Arapça olarak istinsah kaydı yer alır.¹⁷

Veczelere tarafımızdan birer sıra sayısı verilmiş; müstensihten ileri gelen yanlışlar, noksanlar metin tamiri yoluyla giderilmeye çalışılmış; “ ‘âli, Şam’a” gibi zihaf bulunan mısralarda uzun heceler kısa yazılmış; kitapçığin yeni Türk alfabesine aktarılmasıyla yetinilmeyip tamamı günümüz Türkçesine de çevrilmiştir.

(s. 1) *NAZM-I NESR-İ LEÂL*

Leâlî-i ħamdü bî-ħadd ve derârî-i şükr-i lâ-yu‘ad ol Ĥâlîķu Eħad ve rāzıķu Şamed cenâbına elyaķ ve evlâdur ki aşlâb-ı şuħûrda cevâhir-i zâhire ve erĥâm-ı buħûrda ferâyd-i bâhire ĥalk eyledi. Ve şalât-ı nâ-maħdûd ve selâm-ı nâ-ma‘dûd ol Aħmed ü Maħmûd ve şâhid ü meşhûd şavbına eħaķķ ve aħrâdur ki, vâşıta-i ķilâde-i nübüvvet ve dürre-i tâc-ı risâlet şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ve ‘alâ âlihi’l-kirâm ve aşĥâbihi’l-‘izâm الذين انتظموني سلك القيام ‘aleyhim rahmeti Rabbü-l-enâm.

Ve ba‘de, nâzım-ı dürer-i kelâm ve münşî-i ğurer-i nizâm Yahyâ bin ‘Abdü’n-nebî eş-şehîr bi-Luţfî بلطفه الجلي والخي eydür: Müddet-i medîd ve ‘ahd-i ba‘îd vaţan-ı aşlîden ve mevlid ve menşe‘den mehcûr iken, ‘inâyet-i Rabbânî mu‘âvin-i âmâl ve hidâyet-i Sübĥânî muķârin-i aĥvâl olup¹⁸ حب الوطن من الايمان muķtezâsınca vaţan-ı aslıye ğitmege tâlîb ve¹⁹ رؤية الوالدين عبادة mübteĝâsınca şilatü’l-erĥâm êtmege râĝıb olicak, “Âyâ bu murâduĥ ĥuşûlüne kim vesîle ve bu maķşûda vuşûli kim êdebile?” dëyü ol müyessir-i muvâşala-i müştâķîn ve müdebbir-i umûr-ı cumhûr-ı müteĥayyirîn cânibine teveccûĥ kılıcak, ‘inâyet-i Bârî yârî olup ĥâtıra bu ĥâtıra târî oldı ki, “*Kelâm-ı Ķadîm-i vâcibü’t-ta‘zîm*den tefe’ül êdem ve ol *Kitâb-ı müsteĥâb-ı müstevcibü’t-tekrîm*

¹⁷ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloĝu, 1992, c. 4, s. 227, nr. 4958.

¹⁸ “Vatan sevgisi imandandır.” (Hadis âlimleri, bu sözün Hz. Peygamber’e ait olmadığını, fakat manasının doğru olduğunu ifade ederler. Daha fazla bilgi için bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-ehâdîs ‘alâ elsineti’n-nâs*, Beyrut, 1418/ 1997, c. 1, s. 413-14).

¹⁹ “Anne, babayı görmek ibadettir.” (Ebû Nuaym, “Anne- babanın yüzüne sevgiyle bakmak ibadettir” mealinde bir hadis nakleder).

buyurdığı yola gidem” dëyü niyyet-i pāk ile tefe’ül (s. 2) eyledigimde, bu āyet-i kerīme geldi ki²⁰ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِیْ تَسْأَلُوْنَ بِهٖ وَالْاِرْحَامَ

Seyyidü’l-enām ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām ḥazretleri daḥi buyurmuşlar ki: اسرع الخیر ثواباً البر و صلة الرحم و اسرع الشر عقوبةً

البغی و قطیعة الرحم²¹

Ve yine buyurmuşlar ki: صلة القرابة مثراتٌ فی المال

محبةٌ فی الاهل منساة فی الاجل²²

Ve yine buyurmuşlar ki: ²³ لا تنزل الرحمة على قوم فیهم قاطع الرحم²³ Ve bi’l-cümle ziyāret-i ‘akrābā[y]ı mü’eyyid ve ḫarābet-i eviddā’ı mü’ekkid olan āyāt-ı kerīme ve eḥādīs-i şerīfe ve beyyīnāt-ı ‘azīme ve aḥbār-ı münīfeye vukūf bulıcaḫ, bende-i efgende dīvān-ı Mışır müteferriḫalarına mülhāḫ ve munzam ve ‘ulūfe-i me’lūfeye Ḥazīne-i ‘Āmire me’ḥaz ve maḫsim olmaḫın ḫasb-i ḫālī mātiḫ-i (?) esbāb-ı sa’ādet, fātiḫ-i ebvāb-ı ‘ināyet, maḫla’-ı envār-ı mekremet ü seḫāvet, menba’-ı enhār-ı şefḫat ü re’fet, (Nazm)

Sa’ādet-ḫırān ü ma’ālī-ḫarīn

Emāret-nişān ü celālet-nişīn

sālār-ı erbāb-ı müteferriḫa-i dergāh-ı ‘ālī-şān, a’nī bihi Muḫammed Beg lāllēm arfē mkanatē endak v mkanē v aēlī qdrē ksmīē sa’ādet-erkān kātīb-i dīvān-ı sa’ādet-erkān²⁴ اللهم ارفع مكانته عندك و مكانه و اعلى قدره كسميه

المحمد عليه السلام و شأنه²⁴ cānibine ‘arż-ı ḫāl ve inbā-yı mā-fi’l-bāl olunduḫda, “İnşā’ allāhu te’ālā vaḫtī geldikde görüle ve Ḥazīne-i ‘Āmire ḫidmetiyle İstanbūl’a göndürile” dëyü dil-i bīmāra cevāb-ı şāfī buyurulmuşdı. Ḥālīyen himmet-i ‘ālīlerine ol vaḫt-i mev’ūduḫ vuşūlī ve zamān-ı ma’hūduḫ (s. 3) ḫuşūlī mutaşavver ve müyesser ve şıla-i erḫām êtmek muḫarrer iken, keşret-i faḫr u fāḫadan dest-i ḫudret şikeste ve pā-yı istiḫā’at ü ḫāḫat beste olmaḫla maḫşūda şürū’

²⁰ “...Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının...” (*Kur’ân*, Nisâ Suresi, 4/1).

²¹ “Sevabı en çabuk verilen hayırlı amel, iyilik ve akrabayı ziyarettir; cezası en hızlı gelen kötülük de zulüm ve sıla-i rahmi (akraba ziyaretini) kesmektir.” (*İbn Mâce*, “Zühd”, 23).

²² Bu hadis, Tirmizî ve Ahmed bin Hanbel’de şekilde yer alır: صلة الرحم محبةٌ فی الاهل مثراتٌ...Akraba ziyareti yakınlar arasında sevgi, malda bolluk ve ömürde uzamadır.” (*Tirmizî*, “Birr”, 49; *Ahmed bin Hanbel*, 2, 374, 40).

²³ “İçlerinde sıla-i rahmi terk edenlerin bulunduğu bir topluluğa rahmet inmez.”

²⁴ “Allahım, onun kuvvetini ve mevkiini yükselt; derecesini adaşı Hz. Muhammed’in (a.s.) derecesi gibi yücelt!”

édemeyüp ve rāh-ı matlūba çıkup gidemeyüp bu kesrūñ cebrine çäre-pezir ve bu ‘uqdenüñ ħalline tedbir yine ol (Nazm)

Server-i Cem-āstān ve Hātem-i yem-āstīn

Āsumān-ı luṭf [u] himmet āftāb-ı evc-i dīn

(Neşr) ħazretlerinüñ cū-yı luṭf u merḥamet ve şefkatleri ve ‘ināyet ü ‘aṭıfletleri carī olmağın imām-ı belāğat-şi‘ār ve hümām-ı feşāhat-dişār emirü’l-mü’minin ve imāmü’l-müttaḳīn esedü’llāhi’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭalib ħazretlerinüñ aḥbār-ı maḳbūle ve āşār-ı menḳūlesinden *Neşr-i Leālī* demek ile ma‘rūf ve necm-i leyālī demek ile mevşūf olan risāle-i şerīfe ve nüşā-i laṭife ki vazżāh-ı ma‘ālim-i *Tenzīl* ve *keşşāf-ı* esrār-ı te’vīldür; her fıkra-i derārī-şenāsı bir siḥr-i müstemir ve her fāşıla-i leālī-żiyāsı bir emr-i müsteḳır olmağın, kılāde-i Cevzāya ve ‘ıkd-ı Şüreyyāya gāh toğar ve gāh batar dēyü ṭa‘n eder, ḥarf atar. Ḥaḳḳā ki dürer-i kelimāt-ı feşāhat-āyātı ve ğurer-i fıḳarāt-ı belāğat-beyyinātı āvīze-i ğuş-ı Şüreyyā ve ğuşvāre-i Zühre-i zehrā’ olmağa elyaḳ u aḥrā, belki daḡı evlā ve a‘lādur. كائهن الياقوت والمرجان²⁵ ki her fāşıla-i ra‘nā teşbihin ḥikāyet ve her fıkra-i²⁶ لم يطمثهنّ انسٌ قبلهم ولا جان²⁶ tenzihin rivāyet eder.

(s. 4) Ve’l-ḥāşıl her fıkra-i müsecca’ı iki beyt-i maṭbū’la nazm édüp emr-i şerīf-i icābet-ḳarīn-i²⁷ و ذكر فان الذكري تنفع المؤمنين²⁷ recāsıyla icāzet-i mev‘ūdeyi tezkāra cesāret ve ruḥşat-ı mev‘ūdeyi anmağa cür’et kılıp ğüyā ki emirü’l-mü’minin ve imāmü’l-müttaḳīn şavbından şılatü’l-erḥām ile muḥaşşılü’l-merām olmaḳ bābında bu faḳīre in‘ām ile müsā‘ade olunmağa kitāb-ı şefkat ve müşerrife-i şefā‘at gelüp Ḥazret-i Rabbü’l-erbāb ve müsebbibü’l-esbāb cenābından dā‘imā recā-yı fesīḥü’l-ercā budur ki, ol ħazret-i bā-rif‘atüñ cenāb-ı devleti hemişe maḳşad-ı e‘āzım-ı ḥāşş u ‘āmm ve veche-i ḥācāt-ı cümle-i enām olup dest-i taşarruf-ı ḥavādiş südde-i seniyyelerine vüşülden min külli’l-vücūh ḳāşır ve Rabbü’l-enām cemī‘-i mehāmm-ı maḥmedet-encāmlarında mu‘īn ü nāşır ola, āmīn yā Mu‘īn!

²⁵ “Sanki onlar yakut ve mercandır.” (*Kur’an*, Rahman Suresi, 55/58).

²⁶ “Bunlara onlardan önce ne bir insan, ne de cin dokunmuştur.” (*Kur’an*, Rahman Suresi, 55/74).

²⁷ “Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir.” (*Kur’an*, Zāriyat Suresi, 51/55).

[*Günümüz Türkçesiyle*: Sonsuz hamd incileri ve sayısız şükür parlak yıldızları o Bir Yaratıcı ve Samed (hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtac olmayan) rızık verici Allah’a en lâyük ve iyidir ki, büyük taşların sertlerinde parlak cevherler ve denizlerin içlerinde güzel, eşsiz şeyler yarattı...

Sınırsız dua ve sayısız selâm, o Ahmed ve Mahmud, şahid ve görülmüş olan (Hz. Muhammed) tarafına pek haklı ve daha lâyıktır ki, peygamberlik gerdanlığının vasıtası ve resullük tacının incisidir... Allah’ın selâmı onun, değerli ailesinin ve büyük sahabelerinin üzerine olsun ki, onlar -ibadet için ve zulme karşı çıkış konusunda- ayakta duruş sırasında dizilmişlerdir, bütün yaratılmışların Rabbinin rahmeti üzerlerine olsun!

Bundan sonra (gelelim maksadımıza)... Sözün büyük incilerini dizen ve nizamın parlak nesnelere yazan “Lutfi” diye tanınmış Yahyâ bin Abdünnebî (Yüce Allah, onu açık ve gizli nimetiyle lutuflandırsın!) der ki, çok uzun zaman ve uzak devir aslı vatan, doğum ve ortaya çıkış yerimden ayrı düşmüşken, Allah’ın yardımı, ümitlerin (gerçekleşmesi konusunda) yardımcısı ve hidayeti, hâllerime yakın oldu; “Vatan sevgisi imandandır” sözü gereğince aslı vatanıma gitmeğe istekli ve “Anne, babayı görmek ibadettir” istenen (hadisi gereğince) akraba ziyaretine rağbet edici olunca, “Acaba bu muradın meydana gelmesine kim vesile (olabilir) ve bu gayeye erişmeyi kim yapabilir?” diye O çok isteklilerin (muratlarına) erişmesini nasib eden ve hayrette kalmış insanların işlerini gören tarafına yönelince, Allah’ın lutfu yardım(cı) olup hatırıma birdenbire şu fikir geldi ki, yüceltilmesi dinen gerekli vazife olan *Kur’ân-ı Kerim*’den fal açayım; o beğenilen, ağırlanması icab eden *Kitab*’ın buyurduğu yola gideyim” diye temiz bir niyetle tefe’ül ettiğimde şu ayet-i kerime geldi: “...Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının...”

Bütün insanların, yaratılmış olanların efendisi (dua ve selâm onun üzerine!) Hz. Peygamber de buyurmuşlar ki: “Sevabı en çabuk verilen hayırlı amel, iyilik ve akrabayı ziyaretir; cezası en hızlı gelen kötülük de zulüm ve sıla-i rahmi (akraba ziyaretini) kesmektir.”

Ve yine buyurmuşlar ki: "...Akraba ziyareti malda bolluk, yakınlar arasında sevgi ve ömürde uzamadır."

Ve yine buyurmuşlar ki: "İçlerinde sıla-i rahmi terk edenlerin bulunduğu bir topluluğa rahmet inmez."

Ve bütün akraba ziyaretini teyid edici ve halis dostlara yakınlığı kuvvetlendirici olan ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, büyük deliller ve yüksek haberleri öğrenmiş olunca, bu çaresiz kul, Mısır divanı müteferrikalarına eklenmiş, ilâve edilmiş, alışılmış ulûfenin alındığı ve dağıtıldığı yer Hazine-i Âmire olduğundan, hâlleşmemi saadet vasıtalarını sağlayan (?), yardım kapılarını açan, cömertlik ve ihsan ışıklarının doğduğu yer, şefkat ve merhamet ırmaklarının kaynağı... (Nazm)

Saâdet-kırân ü ma'âlî-karîn

Emâret-nişân ü celâlet-nişîn

(Saadete ve yüksekliklere yakın, emirlik alâmetli ve büyüklük makamına oturan) şanı yüce dergâhın müteferrika sahiplerinin reisi, yani Mehmed Bey, saadet esasları (üzerine kurulu) divanın kâtibi (Allahım, onun kuvvetini ve mevkiini yükselt; derecesini adaşı Hz. Muhammed aleyhi's-selâmın derecesi gibi yücelt!) tarafına hâl arz edildiğinde ve kalpteki (niyet) haber verildiğinde, "Yüce Allah izin verirse, vakti geldiğinde (iş) görülsün ve Hazine-i Âmire hizmetiyle İstanbul'a gönderilsin" diye hasta kalb(im)e şifa verici cevap buyurulmuştu. Hâlen yüksek gayretlerine o vaad edilmiş vaktin erişmesi ve söz verilen zamanın meydana gelişi düşünülmüş, kolaylaştırılmış ve akraba ziyareti kararlaştırılmışken, fakirlik, yoksulluk çokluğundan, kudret eli kırık ve güç yetirme ayağı bağlanmış olduğundan gayeye başlayamayıp ve istenilen yola çıkıp gidemeyip bu kırıklığın onarılmasına çare olabilen ve bu düğümün çözümünü temin edecek yine o (Nazm)

Server-i Cem-âstân ve Hâtem-i yem-âstîn

Âsumân-ı lutf [u] himmet âftâb-ı evc-i dîn

(Cem eşikli reis ve deniz gibi elbise kolu olan Hâtem... Manevi yardım ve ihsan göğü, din zirvesinin güneşi) (Nesr) hazretlerinin lutuf, merhamet, şefkat, yardım ve korumalarının ırmağı akıcı olması için, belâgat alâmetli imam ve fesahat elbiseli

büyük, müminlerin reisi, takva sahiplerinin öncüsü, Allah’ın galip aslanı Ali bin Ebî Tâlib hazretlerinin makbul sözleri ve nakledilen eserlerinden *Nesrû'l-leâlî* diye bilinen ve gecelerin yıldızı şeklinde vasıflandırılmış olan değerli kitapçık ve güzel nüsha, ki Hz. Peygamber’e indirilen *Kur’ân*’ın ayetlerini çok açıklayıcı ve tevil sırlarını bulup meydana çıkarıcıdır... (O kitapçığın) parlak yıldızlar gibi övülen her kısa sözü, devamlı bir büyü ve her inciler gibi parlak kısmı karar kılmış bir emir olduğundan, İkiizler burcu gerdanlığını ve Ülker yıldız kümesini “Bazan batar, bazan doğar...” diye ayıplar, onlara söz atar! Hakikaten fesahat alâmetli sözlerinin büyük incileri ve belâgat delilleri taşıyıcı kısa sözlerinin parlaklıkları, Ülker’in kulağına asılmış ve parlak Sabah yıldızının küpesi olmaya pek lâıyk ve daha münasip, hatta daha iyi ve yüksektir. Hayrı Allah için artsın ki, pek halistir. Her güzel bölümü, “Sanki onlar yakut ve mercandır” (55/58) benzetmesini anlatır ve her kısa sözü “Bunlara onlardan önce ne bir insan, ne de cin dokunmuştur” (55/74) tenzihini rivayet eder.

(s. 4) Kısacası her secili, kısa sözü, iki beğenilen beyitle nazmedip razı olmaya mazhar, mübarek “Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir” (51/ 55) emri(ne uygun davranış) ümidiyle vaad edilen izni hatırlatmaya cesaret ve söz verilen ruhsatı anmaya cür’et edip sanki müminlerin reisi ve takva sahiplerinin öncüsü (Hz. Ali) tarafından ana-baba ve akraba ziyareti ile maksadı elde edici olma konusunda bu fakire iyilik etmekle müsaade olunmaya şefkat kitabı ve şefaet teşrif edicisi gelmiştir...

Sahiplerin sahibi yüce Allah ve sebepleri icad eden Cenab-ı Hak’tan daima tarafları geniş ümit şudur ki, o büyük derece sahibinin ulu devleti (nimet, baht ve saadeti) her zaman seçkin kişi ve adı belirsiz kimselerin istek yeri ve bütün insanların ihtiyaçlarının yönü olup keder verici hadiselerin (musibetlerin) tasarruf eli, yüksek kapılarına ulaşmaktan bütün yönlerden kısa ve bütün yaratılmışların Rabbi, sonu övgü olan ehemmiyetli, gerekli şeylerinde kendisine yardımcı olsun! Amin ey Muîn (yardım eden Rabbim)!]

Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

قال علي ولي كرم الله وجهه

[Allah yüzünü ağartırsın, veli (Hz.) Ali dedi ki:]

[1] إيمان المرء يعرف بإيمانه

Mü'min olan kişinin imanı

Tev'emândur anuḡ yemîni ile

Ol ki eymâni olmaya yalan

Olur ol merd-i emîn dîni ile

[İnanan insanın imanı, yeminiyle ikizdir. Yeminleri yalan olmayan kimse, dini ile "emin (güvenilir) adam" olur.]

[2] أدب المرء خير من ذهبه (s. 5)

Yegdür altundan edeb kişiye

Terk-i dünyâ kıl étme terk-i edeb

Ḥasret-i zerle zerd étme yüziḡ

Dér iseḡ sürḡ-rû éde seni Rab

[Edep, terbiye insana altından daha iyidir. Dünya(ya ait nimet veya fayda)yı bırak, ama edebi bırakma! Eğer Allah seni kırmızı yüzlü etsin dersen (Onun seni sağlıklı kılmasını istersen), altın hasretiyle yüzünü sarartma!²⁸]

[3] أحسن إلى المسيء تسده

Eyle iḥsân günâhkâr olana

K'olasın aḡa seyyid ü server

Eylik ét kemlik eyleyene saḡa

Ne éderse kişi kendüye éder

[Günahkâr (suçlu veya kabahatli) olana iyilik et ki, ona efendi ve reis olasın. Sana kötülük edene iyilik et! İnsan ne ederse, kendisine eder...]

[4] إخوان هذا الزمان جواسيس العيوب

Şöyle bil kim birâderân-ı zamân

Cümleten 'aybuḡa olur cāsūs

İ'timâd étme anlara zinhâr

Günde yüz kerre étseler pâ-būs

[Şöyle bil ki, zamane kardeşleri (dostları), hep birlikte gizlice senin kusurunu araştırır. Günde yüz kere ayaḡını öpseler (sana sevgi ve dostluk gösterecekler) de sakın onlara güvenme!..]

[5] أخوك من واساك في الشدة

Ḳardaş oldur [ki] buḡ deminde saḡa

Yâr olup éde cūd u mihr ü vefâ

²⁸ Şair, "sürh-rû" (kırmızı yüzlü) terkiibini, 3. mısradaki "zerd" (sarı) yüze karşı kullanmış; böylece sağlıklı oluşu kast etmiştir.

Yohsa kişi sa‘âdet içre iken

Çok olur kardaş ile dōst aña

[Kardeş (veya samimi dost), sana sıkıntı zamanında dost olup cömertlik, şefkat ve vefa eden kişidir. Yoksa insan mutluluk içindeyken ona kardeşle dost çok bulunur...]

[6] بَشْرَ نَفْسِكَ بِالظَّفَرِ بَعْدَ الصَّبْرِ

Ët beşâret özüne nuşret ile

K’ehl-i şabra vērür zafer Mevlâ

Hayr işe évme kim meşeldür bu

Şabr ile olısar qoruk helvâ

[(Sabrettikten sonra) kendini başarıyla müjdele! Çünkü Allah, sabırlı olanlara başarı ve zafer verir. Hayırlı işin gerçekleşmesi hususunda acele etme; çünkü atasözüdür bu: “Sabırla koruk helva olur.”]

[7] بِرَكَّةِ الْعَمْرِ فِي حَسَنِ الْعَمَلِ

Diler işeñ ki ‘ömrüñ artura Hâk

‘Amel-i şâlihe çalıñ dâ’im

Rüz şeb emr-i Hâk ile ‘amel ãt

Gündüzün şâ’im ol gece kâ’im

[Eğer Cenab-ı Hakk’ın senin ömrünü artırmasını dersen, devamlı salih amele (iyi işler yapmaya) çalış! Gündüz, gece Hakk’ın emriyle amel et! Gündüz oruç tut; gece (teheccüd gibi ibadet için) kalkıcı ol!]

(s. 6)

[8] بَلَاءِ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ

Ādemüñ bil huzūrı ey mü’m̄in

Dilini şaklamağda oldı hem̄in

Bulduğun sözi söyleme hāzer ãt

Dil belâsından eyle cānı em̄in

[Ey mümin, bil ki, insanın huzuru daima dilini tutmaktadır.

Sakın bulduğun sözü söyleme! Canını dil belâsından emin et!]

[9] بِرِكَ لَا تَبْطُلُهُ بِالْمَنَةِ

Kimseye vërdüğüñi anma şağın

Bâtil ãtme ‘atāñı minnet ile

Ët şehāñı velî riyâ ãdüben

Olma yeksān ehl-i hıss̄et ile

[Sakın kimseye verdiğin bir şeyi anma; başa kakmakla iyiliğini boşa giderme! Cömertlik et; ama riya ederek (işin içine gösteriş karıştırarak) cimrilerle bir olma!..]

[10] بِشَاشَةِ الْمَرْءِ عَطِيَّةً ثَانِيَةً

Şād ol ihsānuğ olsa bir kişiye

Ki beşâset ikinci ihsândur
Yüzi gülmez kişinüñ ihsânı
Zehr-i kâtıldür âfet-i cândur

[Bir kişiye iyilik ettiğinde sevinçli (güler yüzlü) ol! Çünkü güler yüzlülük ikinci bir iyiliktir. Yüzü gülmeyen kimsenin iyiliği, öldürücü zehir ve canın felâketidir.]

[11] توكل على الله يَكْفِيكَ
Tañrı'ya kııl tevekküli dâ'im
Saña Mevlâ kefîl ü kâfîdür
Eyle her dem günâha istiğfâr
Hâzret-i Hâkık 'afüvv-ı 'âfîdür

[Her zaman Allah'a tevekkül et; Mevlâ sana kefil ve kâfidir.²⁹ Her zaman (Allah'tan) günahının bağışlanmasını iste! Cenab-ı Hak, günahları çok affedici ve bağışlayıcıdır...]

[12] تواضع المرء يَكْرَمُهُ
Kişiyi meskenet 'azîz eyler
Kıl tevâzu'la zâtıña ikrâm
Kibr ü 'uc u vaqârı şanma eyü
Çün eder bunlar âdemi bed-nâm

[İnsanı alçak gönüllü oluş, değerli ve itibarlı yapar. Tevazu ile kendine ikram et (izzet, itibar kazandır)! Kibri, kendini beğenmişliği ve (sahte) ağırbaşlılığı iyi sanma!³⁰ Çünkü bunlar insanın adını kötüye çıkarır...]

[13] ثبات الملك بالعدل
Zâtıña 'adl ü dâdı eyle şî'âr
'Adl iledür şebât-ı mülk-i cihân
Mülk-i vîrânı 'adl eder ma'mûr
'Âdil ol ey şeh-i zemîn [ü] zamân

[Kendine adalet ve iyiliği şiar et! Çünkü dünya ülkesinin ayakta durması, adaletlidir. Yıkık memleketi adalet mamur eder (bayındır hâle getirir). Ey ülke ve zamanın sultanı, adil ol!] (s. 7)

[14] ثواب الآخرة خير من نعيم الدنيا
Bu fenâ 'âlemün na'iminden

²⁹ Burada "Allah kuluna kâfi değil midir?" (*Kur'an*, Zümer, 39/ 36) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

³⁰ Vakar (ağırbaşlılık), İslâm'da güzel görülen ahlâktan biridir. Hafifliğin zıddı olan bu huy, görünüşte kibre benzerse de ondan farklıdır.

Biz, sözün gelişinden ve devamından burada hakiki değil, yapmacık vakarın kast edildiğini düşünerek anılan kelimeye "sahte" sıfatını eklemeyi gerekli gördük.

Yegdürür şübhesiz na‘îm-i beğā

Eyle dünyāda āhîret ‘amelin

İster isen ‘a‘ā-yı rûz-ı cezā

[Süreklî olan ahîret nimetleri, şübhesiz ki, bu fânî dünyanın bolluk ve bahtiyarlık içinde yaşayışından daha iyidir. Eğer ceza gününde iyilik ve ihsan istersen, dünyadayken ahîret amelini işle!]

[15] ثلث الإيمان حياة وثلثه وفاء وثلثه سخاء

Mü‘minüñ üç bölükdür imānı

Biri utanmağ u birisi vefā

Birisi dağî hıssat eylemeyüp

Ğādir olduğca éde cūd ü seğā

[İnanan insanın imanı üç kısımdır: Biri utanmak, birisi vefa, biri de cimrilik etmeyip gücü yettikçe cömertlik etmek...]

[16] ثلاث مهلكات بخل وهواء وعجب

Bil ki üç nesne öldürür kişiyi

Biri hıssat biri hevā vü heves

Birisi dağî kendini görmek

Bu üçünden hod ölüm yegdür pes

[Bil ki, insanı üç şey öldürür: Biri cimrilik, biri heva ve heves (nefsin gelip geçici, gayrı meşru isteklerine uymak), biri de kendini beğenmek... Bu üçünden ölüm daha iyidir.]

[17] جدد السفر إذا مسك الضرر

Ğarar érse saña sefer eyle

Ki seferde nice fevāyid var

Ğareketle refiğdür bereket

Ki iğāmetde şanma ‘āyid var

[Sana bir zarar dokunsa, yolculuğā çık! Çünkü yolculukta birçok faydalar var. Bereket, hareketle yoldaştır.³¹ Bir yerde oturmakta fayda olduğunu sanma!..]

[18] جودة الكلام في الاختصار

Eyüsi oldurur sözüñ k’ola az

Çok sözi ço sühan müfîd gerek

Söz odur az ola dağî öz ola

Ādemi her sözüñde ceyyid gerek

³¹ Bu mısradā, bazı geçmiş İslām büyüklerine ait olduğı nakledilen في الحركة البركة (Hareketlerde bereketler vardır) veya في الحركة البركة (Hareketlerde bereketler vardır) manasındaki Arapça söze (İsmâil b. Muhammed Aclûnî, c. 1, s. 115) yahut “Nerede hareket, orada bereket” veya “Hareket olmadıkça bereket olmaz” şeklinde atasözümüze işaret edildiğı anlaşılıyor.

[Sözün iyisi, az olanıdır. Çok söz söylemeyi bırak! Sözün faydalı olması gerekir. Söz, az ve öz olmalı. İnsanın her sözünün iyi ve hoş olması lâzımdır.]

[19] جليس الخير غنيمة

Eyü ile otur eyü olasın
Hem-nişin-i nigü ğanimetdür
Yaramaz kimse ile yâr olma
Çanda gitseñ anıñla zilletdür

[İyi ile otur (arkadaşlık et) ki, iyi olasın... İyi arkadaş ganimettir. Yaramaz kimseyle dost olma! Onunla nereye gitsen, horluk, aşağılıktır...] (s. 8)

[20] جهد المقل كثير

Az sa'yin 'amelde çok anla
Deme a'mâlüm az 'amel edegör
'İlm ile eyle lîk her 'ameli
'Ulemâ gitdügi yola gidegör

[Amel konusundaki az çalışmanı çok bil! "Amellerim az" deme; amel etmeye bak! Fakat her ameli ilimle et (iş bilerek yap)! Âlimlerin gittiği yola gitmeye bak!..]

[21] حلم المرء عونه

Kişinüñ ħilmidür mu'îni olan
Zâtuña ħilmi dâ'im eyle şî'âr
Ġazab u ħışmı ħüy edinme şakın
Ki yavaş kulların sever Settâr

[İnsanın huy yumuşaklığı, yardımcısıdır. Kendine huy yumuşaklığını şiar et; sakın öfkeyi, kızgınlığı huy edinme! Çünkü günahları çok örtücü (Allah), halim-selim kullarını sever.]

[22] حياء المرء ستره

Âdemi setr eden ħayāsıdır
Utanıp dâ'imā ol ehl-i ħicāb
Açmayıp 'aybuñ örteyin dër isen
Ëtme iş k'ola ħâric-i ādāb

[İnsanı(n kusurlarını) örten, hayâ duygusudur. Utanıp daima hayâlî, namuslu ol! Kusurunu açmayıp örteyim dersen, edep, terbiye dışı işi yapma!]

[23] حرقة الأولاد محرقة الأكباد

Âteş-i fūrkat-i evlād yağar
Peder ü māderin çigerlerini
Bir zarar êrmesün dëyü yolda

Siper eylerler aña serlerini

[Evlât ayrılığının ateşi, baba ve annenin ciğerlerini yakar.³²

(Anne ve babalar, çocuğuna) yolda bir zarar dokunmasın diye başlarını siper ederler.]

[24] حدة المرء تهلكه

Ğazabı âdemi helâk eyler

Kendüñi hiddetinle étme helâk

Hışm ile ğam getürme hâtırıña

Ğalbünji eyle ğıll ü ğışdan pāk

[Öfkesi insanı helâk eder. Kendini hiddetinle helâk etme!

Hatırına kırgınlıkla keder getirme; kalbini düşmanlık, kin ve kıskançlıktan temizle!]

[25] حرم الوفاء على من لا أصل له

Şol kişiye vefâ ħarām oldı

Ki aşılızdur ol vefâ étmez

Vâdesine ħilâf éder mi aşîl

Ki demişler aşîl ħaħâ étmez

[Asaletsiz kimseye (sanki) vefa haram olmuştur; o vefa etmez (sözünde durmaz, dostlukta devamlı olmaz). Asil olan, verdiği söze aykırı davranır mı?!. (Hayır.) Çünkü “asil hata etmez” demişlerdir.³³]

(s. 9)

[26] حرفة المرء كنز

Ĥirfeti gizlü gencdür kişiye

Olmaz anuñla kimseye muĥtâc

Şan‘atı olmayan [er] ‘âciz olup

Gâh olur kim ħalur yalnızcağ ac

[Sanatı, mesleği kişi için gizli hazine gibidir. (İnsan) onunla kimseye muhtac olmaz. İşi, sanatı olmayan âciz olup bazan onun aç, çıplak kaldığı da olur...]

[27] خالف نفسك تسترح

Nefsüne dâ‘im ét muĥâlefeti

Râĥat istersen eger uyma aña

Étdigiyçün hevâya bâğ heves

³² Burada اولادنا اكيادنا (Çocuklarımız ciğerlerimizdir) sözüne işaret edildiği söylenebilir.

³³ Burada “Asil azmaz, sağ yiymez” (Temiz soylu azmaz; sağlıklı ve temiz olan kokmaz) veya “Asilzadeden kemlik gelmez” şeklindeki atasözümüze işaret edildiği anlaşılıyor.

‘Âkıbet yele vèrdi bād-ı³⁴ fenā

[Her zaman nefesine muhalefet et (onun kötü isteklerine karşı çık)! Eğer rahat istersen, ona uyma! Bağ, havaya heves ettiği için, sonunda fânîlik rüzgârı onu yele verdi...]

[28] خیر المال ما أنفق في سبيل الله

Rızık u mâliñ hayırlısı oldur

Ĥâşılı şarf ola Ĥudā yoluna

Ne dūrūr māl merd olan merdüm

Cân ü başın vèrür gazā yoluna

[Rızık ve malın hayırlısı, Allah yoluna sarf olunandır. Mal nedir ki?! Mert olan adam, gazâ yoluna can ve başını verir!..]

[29] خیر المال ما أنفق في سبيل الله

Ĥavf-ı Ĥaqq kalbi mücellā eyler

Ĥalb anuñla şafā bulur çün āb

Şāf olmaz ise dil āyinesi

Cilvekār olmaz anda şüret-i tāb

[Allah korkusu kalbi parlatır. Kalp onunla su gibi saflık, berraklık bulur. Gönül aynası temiz olmazsa, parıltının şekli onda görünmez.]

[30] خلو القلب [خير] من ملاء الكيس

Boş eder kalbi tolu kîse-i zer

Zıkr-i Ĥaqq ile eyle kalbünjü pür

Olmasa bir gönülde ĥubb-ı Ĥudā

Beñzer ol dūrce k’anda olmaya dūr

[Dolu altın kesesi, kalbi boş eder. Allah’ı hatırlamak ve anmakla kalbini doldur! Bir gönülde Allah sevgisi olmasa, o, içinde inci bulunmayan bir mücevher kutusuna benzer.]

[31] خلوص الود من حسن العمل [العهد]

Şol ki peymānı gökcek ola anuñ

Ĥubbı ĥaliş derünı şāf olur

‘Ahdine şādık olmayan kişinüñ

Sevgüsü kizb ü nuñkı lâf olur

[Yemini güzel olanın sevgisi halis, içi temiz olur. Sözü doğru olmayan kimsenin sevgisi yalan, konuşması lâf olur.], (s. 10)

[32] خیر النساء الولود الودود

Yegregi zenlerüñ odur ey merd

³⁴ Bu kelime yazmada sehven “bâdı” şeklinde yazılmıştır.

Ola zâyende vü maḥabbetlü
Mîvesi olmayan dıraḥt olmaz
Bâğbānuḡ yanında ḥürmetlü

[Ey erkek, kadınların iyisi, (çocuk) doğurucu ve (eşine karşı) sevgili olandır. Meyvesi olmayan ağaç, bahçıvanın yanında itibarlı olmaz...]

[33] دواء القلب الرضاء بالقضاء

Derd-i zaḥm-ı dil-i ḥazāine devā

Ki kaḫāya rızā gerek bî-şekk

Her ne yazdıysa ḥāme-i taḫdîr

Kimse ḫādir degüldür etmege ḫakk

[Hazin kalp yarası derdinin devası, şüphesiz ki, İlâhî takdire rızadır. Kader kalemi, her ne yazdıysa, kimsenin gücü onu kazımaya yetmez.]

[34] دولة الأردال آفة الرجال

Rif’atî fırka-i edānînün³⁵

Āfet-i zümre-i e’ālîdür

Meyli dünyā-yı dünüḡ ednāya

Anuḡ içün zamāne ḫālidür

[Alçaklar bölüğünün yüksekliği, iyi ve şerefli kişilerin felâketidir. Onun için alçak dünyanın pek alçak olana meyli, zamane hâlidir.]

[35] دولة الملوك في العدل

Devleti³⁶ şānı pādîşāhlaruḡ

‘Adl ü dād eylemekle ḫā’imdür

Şeh ki zūlm eyleye re’āyāya

Devleti dönmege ‘alā’imdür

[Padişahların devletinin şanı, adalet ve iyilik etmekle ayakta durur. Eğer bir hükümdar, idaresi altında bulunan halka zulmederse,

³⁵ Yazmada “ednânun” şeklinde kayıtlı bulunan bu kelime, vezin ve mana gereğince “edânînün” olmalıdır. Çünkü Arapça vecizenin tercümesi olan birinci ve ikinci mısradaki “Alçaklar bölüğünün yüksekliği (büyük mevkilere gelmesi), yüksek kişiler zümresinin musibetidir” denmektedir. “Fırka” (bölük) ismi, manaca birden fazla kimseden meydana gelen insan topluluğu olduğuna göre, ilk mısra sonundaki “ednânun” vezin ve mana icabı “edânînün” olması lâzımdır.

³⁶ Bu kelime, yazmada “devleti” şeklinde değil, “şanı” ile tamlama teşkil edecek biçimde yazılmıştır. Bunun müstensih yanlışlığı olduğunu düşünerek yukarıdaki gibi düzelttik. Çünkü kıt’anın ilk beytinde “Padişahların şanının devleti adalet ve iyilik etmekle ayakta durur” denmiyor; “Padişahların devletinin şanı, adalet ve iyilik etmekle ayakta durur” deniliyor.

bu onun devletinin (ikbal, baht ve saadetinin tersine) dönmesine alâmetlerdir.]

[36] دار من جفاك تخجله

Sana bir kimseden erişse cefâ

Sen mudârâ ile utandır anı

Dōsta düşmene mudârâ kııl

Dêr isen râhat ola cân ü teni

[Sana bir kimseden eziyet, cefa gelse, sen dostluk göstererek onu utandır. “Ruh ve bedenim rahat olsun” dersen, dostta, düşmana dostluk göster!]

[37] دين الرجل حديثه

Dinüñi herkesün sözinden bil

Var ise sende ‘aql ü dâniş [ü] dîn

Keşf eder sırrını sözi kişinün

Sözdür olan delîl-i râh-ı yakîn

[Sende akıl, bilgi ve din varsa, herkesin dinini sözünden bill! Çünkü insanın sözü, sırrını ortaya çıkarır. Sağlam bilgi yolunun kılavuzu olan, sözdür.](s. 11)

[38] ذكر الأولياء ينزل الرحمة

Evliyâ her ne yêrde yâd olına

Rahmet-i Hakk oraya nâzil olur

Dâ’imâ rahmet isteyen sâlik

Sîret-i evliyâyı nâkil olur

[Veliler her nerede anılırsa, Allah’ın rahmeti oraya iner. Her zaman rahmet isteyen derviş, velilerin hâl ve gidişlerini nakledici olur.]

[39] ذل المرء في الطمع

Kim ki tama’ ola aña ‘âdet

‘İzzete êrmeyüp zelîl olur

Harîş olan kişi dü ‘âlemde

Bulmayup rif’ati rezîl olur

[Kimin âdeti tamah, açgözlülük olsa, o büyüklük ve itibara erişmeyip alçak olur. Hırslı (aşırı istekli ve açgözlü) olan kimse, iki dünyada da yükseklik bulmayıp rezil olur.]

[40] ذكر الموت جلاء القلوب

Çalbe şafâ vèrür tezekkür-i mevt

Var ise ‘aqlıñ eyle mevtünñi yâd

Âteş ü âb ü hâk bâki degil

‘Ömr-i fânî gelür geçer çün bād

[Ölümü hatırlamak ve anmak, kalbe safâ (temizlik) verir. Aklın varsa, ölümünü hatırla; ateş, su, toprak kalıcı değil; fânî ömür rüzgâr gibi gelir, geçer...]

[41] ذكر الشباب حسرة

Kıl ‘ibâdet dem-i cüvânîde

Yok yere ‘ömrüñi tebâh étme

Pîrlükde anup cüvânlıguñı

Dögünüp hasret ile âh étme

[Gençlik çağında ibadet et; yok yere ömrünü mahvetme!

Yaşlılıkta gençliğini anıp dövünüp hasretle “ah” etme!..]

[42] رؤية الحبيب جلاء العين

Döstuñı görmegi ğanîmet bil

Sevdügin görse dîde rûşen olur

Görme rû-yı ‘adûyı ğam görünür

Gör cemâl-i ħabîbi rûşen³⁷ olur

[Dostunu görmeyi ganimet bil; göz sevdiğini görse, aydın olur. Düşmanın yüzünü görme; onu görmekle keder, tasa görünür. Sevgilinin yüzünü gör; o zaman (gözün, gönlün) aydınlanır...]

[43] راع أباك يراعك أبناك

Ataña ħürmet eyle ister isen

Saña da oğluñ eyleye ħürmet

Sür yüzüñ pâ-yı mâder ü pedere

Ayağı altı anlaruñ cennet

[Oğlunun sana ħürmet etmesini istersen, babana ħürmet et!

Anne ve babanın ayağına yüzünü sür; onların ayağının altı cennettir.³⁸] (s. 12)

³⁷ Kıt’anın bu son mısraındaki “rûşen”in sehven yazıldığını, onun yerine ikinci mısradaki rûşen’le kafiye teşkil edebilecek “dil şen” veya “gülşen” gibi bir kelimenin olması gerektiğini düşünüyoruz.

³⁸ Anne ve babasına ħürmet, hizmet, itaat ve iyi muamele eden evlâdın, ahirette bu güzel amellerinin mükâfatını alacakları konusunda çeşitli hadisler vardır. Meselâ, Hz. Peygamber bir gün “Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün!..” dedi. “Kimin (burnu sürtülsün) ey Allah’ın Resulü?” diye sorulunca, şöyle buyurdu: “Ebeveyninden her ikisinin veya sadece birinin yaşlılığına ulaştığı hâlde cennete giremeyenin...” (Müslim, “Birr” 9, (251), Tirmizî, “Daavât”, 110 (3539)). Bu konudaki başka bir hadis de şu mealdedir: Sahabelerden Câhime, Hz. Peygamber’e gelir ve ‘Ey Allah’ın Resulü, ben gazveye katılmak istiyorum, bu hususta sizinle istişare etmeye geldim” der. Hz. Peygamber ona ‘Annen var mı?’ diye sorar. ‘Evet’ deyince, Hz. Peygamber ‘Öyleyse ondan ayrılma. Çünkü cennet onun ayağının altındadır” cevabını

[44] رتبة العلم أعلى الرتب

Pāye-i ‘ilme érmege sa’y èt
Bil ki andan bülend yok pāye
Kim ki bu pāyeye érerse eger
Èrişür ‘izz ü cāh-ı ‘ulyāya

[İlim derecesine erişmeye çalış! Bil ki, ondan yüksek derece yaktır. Kim bu dereceye ererse, ululuğa ve pek yüksek mevkiye erişir.]

[45] رحم الله امرء إذا تكلم تكلم حقا أو سكت فسلم

Rahmeti Hâk’uñ olsun ol kişiyè
Hâk sözi söyler aña ‘âlim olur
Söylemez şol sözi ki bâtıl ola
Sözden iki cihetle sâlim olur

[Cenab-ı Hakk’ın rahmeti, doğru sözü bilen ve söyleyen, batıl (asılsız, boş, gerçek dışı) lâfi söylemeyen, böylece sözden iki yönden selâmette bulunan kişiyè olsun!..]

[46] زن الرجال بموازينهم

Herkesi göz terāzusına urup
Vezn miqdārın³⁹ anla āgāh ol
Qadrine göre kıl ri‘āyet aña
Tā ki āzürde-ğātır olmaya ol

[Herkesi göz terazisinde⁴⁰ tartıp ağırlığının miktarını anla; ondan haberdar ol! Ona derecesine göre saygı göster ki, kalbi kırılmış olmasın...]

[47] زهد العامي مضلة

Cāhilüñ zühdi ‘ayn-ı zulmetdür⁴¹
Olmaz ol behredār-ı feyz-i Hudā
Menzile vāşıl olmağ diler iseñ
Ol reh-i Hâk’da peyrev-i ‘ulemā

verir. (Nesâi, “Cihad”, 6). Ayrıca, “Cennet, annelerin ayakları altındadır” mealinde bir hadisin daha rivayet edilmiş olduğu bilinmektedir.

³⁹ Bu iki kelime, miktarının tartısı manasına gelecek şekilde “Vezn-i mikdārın” biçiminde de okunup yazılabilir.

⁴⁰ Burada “Göz terazidir” şeklindeki atasözümüze işaret ediliyor.

⁴¹ Bu vecizenin “Cāhilin zühdi ayn-ı zulmetdir” (Cahilin zühdü, karanlığın ta kendisidir) şeklinde değil, “Cahilin sofuluğu, doğru yoldan sapırcıdır” manasında tercüme edilmesi gerekirdi. Çünkü Arapça cümlede geçen “mudille(t)” kelimesi, zulmet (karanlık) manasına gelmez; doğru yoldan sapıtan, azdıran, baştan çıkaran demektir. Nitekim Nesrû’l-leâlînin diğer mütercimleri bu vecizeyi belirttiğimiz manada çevirmişlerdir.

[Cahilin sofuluğu, karanlığın ta kendisidir. O, Allah’ın feyzinden pay alamaz. Yükseklik derecesine ulaşmayı dilersem, Hak yolunda âlimlerin ardı sıra git!..]

[48] زر المرء على قدر اكرامه

Yâ ahî dōstuña çok çok gitme

Cūdı miḳdārı kıl ziyāret anı

Şol ki ikrām ü ihtirāz⁴² étmez

Bir daḫi varma ét ferāgat anı

[Ey kardeşim, dostuna sık sık gitme; onu cömertliği kadar ziyaret et! Sana ikramda bulunmayan ve saygı göstermeyen kimseye bir daha gitme; ondan vazgeç!..]

[49] سمو المرء في التواضع

Rif’ati meskenetdedür kişinün

Herkese eyle ‘izzet ü ikrām

Kimseye ḫōr bakma ister isen

Pāye-i rif’at elde ola müdām

[İnsanın yüksekliği tevazuda(alçakgönüllü ve kibirsiz oluşta)dır. Herkese değer ver ve ikram et! Yükseklik derecesinin devamlı elde olmasını istersen, kimseye hor bakma...] (s. 13)

[50] سادة الأمة الفقهاء

Bil ki anlardır ümmetün ulusu

‘İlm-i dīn içre olalar dānā

‘İlm-i dīn bilmeyen olur cāhil

Fi’l-meşel olsa Bū ‘Alī Sīnā

[Bil ki, ümmetin büyükleri, din ilmi içinde bilgili olanlardır. Diyelim ki, İbn Sīnā olsa bile, din ilmini bilmeyen cahil olur.]

[51] شفاء الجنان من قراءة القرآن

Oḫu ey ḫaste-dil *Kelām-ı Ḳadīm*

Ḳalbe vērür şifā anı oḫumaḫ

Ne şifā kim odur ḫayāt-ı ebed

Cāna vērür şafā anı oḫumaḫ

[Ey kalbi (manen) hasta olan, *Kur’ân-ı Kerîm* oku! Onu okumak kalbe şifa verir. Ne şifası? Ebedî hayat odur! Onu okumak, cana safa verir...]

[52] شر الناس من يتقيه الناس

Şerlüsi nāsuḫ ol kişidür kim

Cümle ḫalk andan édeler perhiz

⁴² Bu kelimenin müstensih tarafından sehven “ihtirāz” şeklinde yazıldığı, manaca “ihtirām” olması gerektiği fikrindeyiz.

Âdem oldur ki maḥz-ı ḥayr olup ol
Ḳavli vü fi'li ola luṭf-âmîz

[İnsanların kötüsü, bütün halkın kendisinden sakındığı kimsedir. İnsan, hayrın ta kendisi olup sözü ve işi, iyi ve yumuşak olandır.]

[53] شرط الألفة ترك الكلفة

Ülfetüñ şartı budur kim teklîf
Ref' ola birlige yête iki yâr
İ'tibârât-ı dünyeviyye gidüp
Bir ola yanlarında her ne ki var

[Alışma ve ahbablığın şartı, zahmet veren hâl ve tavırların kalkıp iki dostun birliğe ulaşması, dünyevî değerlerin gidip yanlarında her ne varsa, bir olmasıdır.]

[54] شر الأمور أبعدها عن الشرع

İşlerüñ şerlûsi odur ki ola
Şer'-i pâk-i Muḥammedî'den dūr
Şer'den ḥâric işe étme şürü'
Gir şerî'at evine eyle ḥuzūr

[İşlerin şerlisi, Hz. Muhammed'in mübarek dininden uzak olandır. İslâm dini dışındaki işe başlama! İslâm evine gir; rahat et!..]

[55] صدق المرء نجاته

Şol ki her işde şıdḳı zâhir olur
Ḳurtulur sū'-i zandan ol şâdiḳ
Şıdḳ ile hemçü Ḥazret-i Şıddiḳ
Taḡrı'nuñ luṭfına olur lâyıḳ

[Her işte doğruluğu görülen dürüst kişi, kötü zanna uğramaktan kurtulur; doğrulukla Hz. Ebû Bekir gibi, Allah'ın lutfuna lâyıḳ olur.](s. 14)

[56] صاحب الأخيار تأمن من الأشرار

Şuleḥânuñ muşâḥibi olagör
Olasın şerlü kimselerden emîn
Eyü ile otur eyü olasın
Füseḳâdan ırâḳ ol olma yakın

[Salih(imanlı, iyi ahlâklı, faziletli kişi)lerin arkadaşı olmaya bak ki, şerli kimselerden emin olasın... İyi ile otur (arkadaşlık et) ki, iyi olasın. Doğru yoldan sapmış, günahkârlardan uzak ol; onlara yakın olma!..]

[57] صحة البدن في الصوم

Bedenüñ şıhhati çün şavmdadur

Eyle her rûz rûzeve niyyet

Gündüzün şâ'im ol gece kâ'im

Rûh râhat bula beden şıhhat

[Bedenin sağlığı oruç tutmakta olduğuna göre, her gün oruca niyet et. Gündüzün oruçlu ol; gece ibadet için kalk ki, ruhun rahat, bedeninin sıhhat bulsun...]

[58] صلاة الليل بهاء النهار

Géceler içre ét namâzı edâ

Gündüzün ola gün gibi pür-nür

Gecede kim ki zıkr eder Hâk'ı

Zâhir ü bâtın[1] olur ma'mûr

[Geceler içinde (teheccüd) namazı eda et, gündüzün gün gibi nur dolu olsun! Kim geceleri (nafile namaz kılmak, Kur'an okumak gibi ibadetlerle) Cenab-ı Hakk'ı anarsa, onun dış ve iç yüzü güzel, bayındır olur.]

[59] صل رحمك تكثر حشمك

Şıla-i rahme varup eyle edâ

Hâşmetün ister iseñ ola keşir

Vâlideynün rızâsın eyle taleb

Olma hâ mürtekeb günâh-ı kebîr

[Taraftar ve yardımcılarının çok olmasını istersen, gidip akrabayı ziyaret et! Anne ve babanın rızasını iste! Aman sakın (yakınlarla alâkayı kesmek, anne-babaya itaatsizlik gibi) büyük günah işleyici olma!..]

[60] ضل سعي من رجا غير الله

Tarı'nun gayriden recâ étme

Dér iseñ sa'yün olmaya bâtıl

Cümle mañlûka Hâk'ı vèrür rızkı

Eylemez gayriden recâ 'âkı

[Çalışmanın boşa gitmesini istemezsen, Allah'tan başkasından bir şey ümid etme! Bütün yaratılmış olanlara rızkı Cenab-ı Hak verir.⁴³ Akıllı kişi başkasından bir şey ummaz.]

[61] ضمن الله رزق كل أحد

Rızkuña Hâk'ı kefil ü kâfidür

Yok yère eyleme⁴⁴ sa'y-i bi-ğad

⁴³ Burada “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerindedir” (Hûd, 11/6) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

Cümle maḥlûka ol vèrür rızķı

ضمن الله رزق كل أحد

[Allah senin rızķına kefil ve kâfidir. Yok yere hadsiz çalışma! Bütün yaratılmış olanlara rızķı O verir. (Hz. Ali'ye ait Şu cümle de bunu ifade eder:) "Allah herkesin rızķına kefildir." (s. 15)

[62] ضرب اللسان أشد من طعن السنان

Zaḥm-ı ta'n-ı sināndan artuķdur

Âdeme zaḥm-ı đarb-ı tiğ-ı zebān

Êtme rencide kimseyi dil ile

Mümkün olduķca eyle zabt-ı lisān

[İnsana dil kılıcının darbesinin yarası, mızrak darbesinin yarasından daha Şiddetlidir. Kimseyi dille incitme; mümkün olduğu kadar dilini tut!..]

[63] طاعة الله غنيمة

Taḥrı'ya ta'ati ganīmet bil

Ki itā'atdürür delīl-i necāt

Zulümāt-ı Şeb içre ta'at eden

Hızır-veŐ bulur elbet āb-ı ḥayāt

[Allah'a itaati, ibadeti ganimet bil! Çünkü kurtuluŐun delili, Allah'a itaat, ibadettir. Gece karanlıkları içinde ibadet eden, elbet Hızır gibi āb-ı hayatı (içene ebedî hayat ve gençlik bahşedici suyu) bulur.]

[64] طاعة العدو هلاك

İnanup düşmene muḥtā olma

Ol itā'at seni helāk eyler

Bu meşeldür ki dōst olmaz hiç

Çarı düşmen kişiye eyle ḥazer

[İnanıp düşmana itaatkār olma; o itaat seni helāk eder. Bu bir atasözüdür: "Eski düşman insana hiç dost olmaz"; ondan sakın!]

[65] طوبى لمن لا أهل له

Devlet aña ki olmaya anuđ

Ehli evlādı ḥālesi ḥālī

Dār-ı dünyāda ḳurtulup ğamdan

⁴⁴ Bu kelime, yazmada "eylemeye" Şeklinde yazılmıştır. Vezin ve manayı göz önünde tutarak onu "eyleme" Şeklinde düzelttik.

Ḥāne-i ḳalbi olısar ḥālî⁴⁵

[Ne mutlu ailesi, çocukları, halası ve dayısı olmayana!⁴⁶ Böyle olan kimse, dünya evinde kederden, tasadan kurtulur; onun kalp evi kederden yana boş olur.]

طوبى لمن رزق بالعافية [66]

Devlet aña ki ‘āfiyet rızķın
Ḳıldı Rezzāk-ı ‘ālem aña naşīb
Pāk êdüp ḳalbini ‘alā’iḳdan
Oldı ‘iffetle ḥalk içinde ḥabīb

[Herkese rızık veren Allah’ın sağlık nimetini nasib ettiği kişiyeye ne mutlu! (Sağlıklı insan) kalbini alâkalardan temizleyip halk içinde iffetle sevgili olur.]

ظلم الملوك أولى من ذلال الرعية [67]

Şehlerüñ zulm ü cevri evlâdur
Şîvesinden ḳamu re‘âyānuñ
Vérme ruḥşat ra‘iyyeye aşlâ
Ḥürmetin bâsiş eyle sultānuñ

[Hükümdarların zulüm ve eziyeti, idare altında bulunan ve vergi veren bütün halkın nazından daha iyidir.⁴⁷ İdare edilen halka (idareciler aleyhinde konuşma konusunda) asla izin verme; sultanın itibarını yaygınlaştır.]

(s. 16)

⁴⁵ Reşîdüddîn Vatvat’ın “Nice amca vardır ki, ancak gamı artırır; nice dayı da vardır ki, iyilik yönünden boştur!..” mealinde Arapça bir beyti nakledilir: و كم عم يزيد الغم منه و كم خال من الخيرات خال

(Manastırlı Mehmed Rif’at, *Mecâmiu’l-edeb*, Dördüncü kitab, İlm-i Bed’î, Dersaâdet 1308, s. 308). Tahminimize göre mütercim bu kıt’ada o beyte işaret ediyor.

⁴⁶ Her ne kadar Arapça “ehl” kelimesinin aile manası varsa da طوبى لمن لا أهل له sözünü, “Ailesi, çocukları, halası, dayısı olmayana ne mutlu!” manasında çevirmenin pek isabetli olmadığı fikrindeyiz. *Nesrü’l-leâlî*’nin çoğu mütercimi söz konusu cümleyi, “Ailesi olmayana ne mutlu!” manasında çevirmiş; fakat Mustafa bin Şücâ’ ve Akşehirlizâde Ali Haydar Bey, “Tabi ve taraftarları olmayana ne mutlu” mealinde tercümeyi tercih etmişlerdir. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Muallim Nâcî, *Emsâl-i Alî- Hazret-i Alî’nin Hikmetli Sözleri*, haz. Âdem Ceyhan, İstanbul 2011, s. 43-47).

⁴⁷ Bu Arapça sözün doğru ve maksada uygun olarak çevrilmediği fikrindeyiz. Çünkü İslâm esaslarına bağlı olduğu tarihçe sabit olan Hz. Ali’nin hükümdarların zulmünü hoş görmesi düşünülemez. Bazı mütercimler bu Arapça sözü, “Hükümdarların zulmü hor, hakir durumda olan halka lâyıḳ görülür” şeklinde çevirmiştir. Müslüman halkın kendilerinden olan idarecilere itaati nasıl İslâmî bir vazife ise, idarecilerin de âdil olması ve zulümden kaçınması öylece bir mükellefiyettir.

[68] ظل السلطان كظل الله

Şübhe yok pâdişâh-ı İslâm'ın

Sâyesidür çü sâye-i Yezdân

Hoş geçer sâyesinde bây ü gedâ

Gölgesin eksik etmesün Sübhân

[Şüphe yok ki, İslâm padişahının gölgesi, Allah'ın gölgesi gibidir.⁴⁸ Zengin ve fakir onun sayesinde hoşça geçinir. Allah, onun gölgesini (üstümüzden) eksik etmesin!..]

[69] علو الهمة من الإيمان

Kişinün himmeti bülemlend olmak

Bil ki olur kemâl-i imândan

Gör güneş 'âli-himmet oldığıçün

Cümle zerrât tâb alur andan

[İnsanın gayretinin yüksek olması, imanının mükemmelliğinden ileri gelir. Bak, gör ki, güneş yüksek gayret sahibi olduğu için, bütün zerreler ondan ışık alır...]

[70] عدو عاقل خير من صديق جاهل

Kişinün düşmeni 'âkıllı ola

Yegdür ol dōstdan ki cāhildür

Kimseye zerrece zarar gelmez

Ol kişiden ki merd-i kāmildür

[İnsanın akıllı düşmanı, cahil dostundan daha iyidir.⁴⁹ Olgun olan kişiden hiç kimseye zerre kadar zarar gelmez.]

[71] عقوبة الظالم سرعة الموت

Zālime tîr-i mevt tîz erişür

Ki ölümdür 'ukûbet-i zaleme

Hâzer et etme kimseye zülmi

Gitmege evme milket-i 'ademe

[Zalim olana ölüm oku çabuk ulaşır. Çünkü zalimlerin cezası (çabucak) ölümdür. Sakın kimseye zulmetme! Yokluk ülkesine gitmeğe acele etme!..]

⁴⁸ Bu vecize, "Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Her mazlum, zalimin şerrinden ona sığınır" mealindeki hadisi andırmaktadır. Allah amir, hâkim ve idarecilere adaletle hükmetmeyi emrettiğinden âdil hükümdara sığınan mazlum, Onun himayesine sığınmış olur.

⁴⁹ "Cahilin dostluğundan âlimin düşmanlığı yeğdir" veya "Akılsız dosttan akıllı düşman yeğdir" şeklinde bir atasözümüz vardır. (*Atalar Sözü*, haz. Velet İzbudak, İstanbul 1936, s. 14, nr. 58).

[72] غلى قدر المتوكلين

Şol ki ehl-i tevekkül ola anuñ
Қıdri қайнар теvekküli қaderi
Mütevekkil olup yerinde oñur
Rızık için eyleme Şam’a seferi⁵⁰

[Tevekkül sahibi olanın tenceresi, tevekkülü kadar kaynar.⁵¹

Tevekkül edici olup yerinde otur; rızık için Şam’a yolculuk etme!]

[73] غلام عاقل خير من شيخ جاهل

Bil ki şol şāb-ı ‘āqıl evlādur
Pīr-i nā-dāndan étme şübhe aña
İctināb eyle şeyh-i cāhilden
Yār olup aña çekme derd [ü] belā

[Bil ki, akıllı bir genç, cahil bir ihtiyardan daha iyidir. Cahil ihtiyardan sakın; ona dost olup dert ve belâ çekme!..] (s. 17)

[74] غمرة الموت أهون من مجالسة من لا تهواه

Sevmedigün kişiyle oñurmağdan⁵²

Bil ki āsāndur ölüm eleme
Olma nā-cins ile enīs ü celīs
Şırtuña alma şaқın bār-ı gāmı

[Bil ki, ölüm acısı, sevmediğın bir kimseyle oturmaktan daha kolaydır. Cinsi bozuk (uygunsuz) kimseyle dost ve arkadaş olma! Sakın gam yükünü sırtına alma!]

[75] فخر المرء بفضله أولى من فخره بأصله

Kişi fażlıyla eylemek faһri
Oldı aşlıyla étmeden evlā
Sebeb-i fażlı [ile] étđi ‘urüc
Evc-i eflāke Һazret-i ‘īsā

[İnsanın faziletiyle övünmesi, soyu-sopuyla övünmesinden daha iyidir. Hz. İsa göklerin zirvesine fazileti sebebiyle yükseldi...]

⁵⁰ “Mütevekkil olanın tenceresi kaynar” manasındaki sözün tercümesinin kenarında ikinci beyitle alâkalı olarak şu not ve nüsha farkı var: “Şam kaydı temsil içindir. Қudretine Һaқ’uñ tevekkül édüp/ Қo tevekkül yolına cān ü seri. Nüsha.”

⁵¹ Tevekkül, sebeplere yapıştıktan, başka bir ifadeyle insanın üzerine düşen çalışıp çabalama vazifesini yerine getirdikten sonra, başarıyı Allah’tan dilemesi ve beklemesi demektir; tembellik ve hazır yiyicilik değildir. Bilindiğı gibi, İslām âleminin Batılılara nazaran geri kalış sebeplerini araştıran ilim ve fikir adamlarımız, tevekkül esasının Müslümanlar arasında hatalı anlaşılması ve çalışma şevkinin kaybedilmiş olması üzerinde de durmuşlardır.

⁵² Bu mısradaki vezin aksamaktadır. “...oturmaktan” yerine “sohbetden” kelimesi kullanılsaydı, hece fazlalığı olmazdı.

[76] فسدة نعمة من كفرها

Ni'meti fâsid olur ol kişinüñ
K'ola küfrân-ı ni'met-i Mevlâ
Râzı ol vèrdigine şükr eyle
Dêr isen ni'metüñ ziyâde ola

[Allah'ın nimetine nankörlük eden kimsenin nimeti bozular.

Nimetinin ziyade olmasını istersen, Onun vèrdigine razı ol ve şükret!]

[77] قبول الحق من الدين

Ḥaḡ sözi eylemek ḡabûl âdem
Dîninüñ kuvvet ü kemâlidür
Kim ki olmaya ḡaḡ söze râzî
Dîninüñ za'fı vü zevâlidür

[İnsanın doğru sözü kabul etmesi, dininin kuvveti ve olgunluğudur. Kim doğru söze razı olmazsa, bu onun dininin zayıflık ve sona ermesi(ne alâmet)dir.]

[78] قول المرء يخبر عما في قلبه

Ne ki ḡalbinde var ise bed ü nîk
Fehm olunur sözinden insânüñ
Sırr-ı dilden ḡaber vèrür çün söz
Râst söyle ki şâd ola cânüñ

[İnsanın kalbinde iyi, kötü ne varsa, sözünden anlaşılır. Madem ki söz gönül sırrından haber verir, öyleyse doğru söyle ki ruhun sevinisin.]

[79] كفى للحسود حسده

Ḥased ehline cānib-i Ḥaḡ'dan
Besdürür miḡnet ü belâ ḡasedi
Ḥâşıl olmaz ḡasûda râḡat-ı rûḡ
Ḥased âḡir helâk êder cesedi

[Kıskanç kimseye kıskançlığı Allah tarafından (o kötü huyunun cezası şeklinde) zahmet ve belâ olarak yeter. Hasetçiye ruh rahatı hasil olmaz. Kıskançlık sonunda ölü (gibi) vücudu mahveder...]
(s. 18)

[80] لن قولك تحيب

Serd sözle şoḡutma ḡalkı [a dost]
Nerm söyle kelâmı maḡbûb ol
Edeb ü ḡaşmet ü tevâzu' ile
Raḡbet êt her kişiye mergûb ol

[(Ey dost) soğuk sözle insanları (kendinden) soğutma! Sözü yumuşak söyle, sevilen kişi ol! Herkese edep, naziklik ve tevazu ile değer ver; alâka göster, böylece değer verilen kişi olursun...]

[81] ليس لسلطان [العلم] زوال
'Âlim olan şeh-e zevâl olmaz
Eyle ol 'ilm ile nice âşâr
Şeh ki âşârı olmaya ölicecek
Kimse yâd eylemez anı tekrâr

[Âlim olan sultana sona erme olmaz. O, ilimle birçok eser meydana getirir. Eserleri olmayan şah ölünce, onu kimse tekrar hatırlamaz, anmaz...]

[82] مجلس الكرام حصون الكلام
Meclis-i maḳdis-i erbâb-ı kelâm
Kelimâtuñ hişârıdır gūyâ
Çün duḫûl êdesin o hişna şaḳın
Ḳal'adan taşra olmağıl gūyâ

[Söz ehlinin mukaddes meclisi, sanki sözlerin kalesidir. O kaleye girdiğinde, (içeride söylenen sözleri) sakın hisarın dışında söyleme!..]

[83] مجلس العلم روضة الجنة
Ḳanda kim baḫş-i 'ilm êde 'ulemâ
Bâğ-ı cennet gibi kıl anı maḳar
Cehli terk eyle ḫâlib-i 'ilm ol
Ravza-i cennet ister iseñ eger

[Âlimler nerede ilim bahsi etse, cennet bahçesi gibi onu karar yeri kıl (orada dur, otur)! Eğer cennet bahçesini istersen, cehaleti bırak; ilim talibi ol!..]

[84] نور قلبك بالصلاة في الظلم
Eyle rüşen mezârıñı çün rûz
Şeb-i târ içre kıl namâzı edâ
Ḥaşre dek ḳabrüñi êdüp pür-nûr
Êt 'ibâdetle her şebi ihyâ

[Karanlık gecede namaz kıl; mezarını gün gibi aydınlat! Her geceyi ibadetle ihya et; mahşere kadar kabrini nurla doldur!..]

[85] نضرة الوجه في الصدق
Ṭoğrılıḳdadurur ḫarâvet-i rûy
Ṭoğrı yoldan şaḳın ki çıḳmayasın
Şol ki egridür aña 'izzet êdüp

Ĥâne-i 'izzetüñi yıkmayasın

[Yüz aklığı doğruluktağır. Sakın doğru yoldan çıkmayasın!
Eğri olana değer verip, sayđı gösterip itibar ve ululuğunun evini
yıkmayasın...] (s. 19)

[86] وضع الاحسان في غير موضعه ظلم

Zulmdür eylik eylemek kötüye

Eyüye eyle eyliği her ân

Ëtme in'âmı lâyığ olmayana

Eyle dâ'im mağalline iĥsân

[Kötüye iyilik etmek, zulümdür. İyiliği her zaman iyi olana et!
Lâyığ olmayana ikram ve ihsanda bulunma; daima (uygun) yerine
iyilik et!..]

[87] ولاية الأحمق سريعة الزوال

Aĥmađ olsa eğer veliyyü'l-emr

Tiz erişür velâyetine zevâl

Saĥtanat 'ağl ile olur bâğı

Süd-mend olmaz ağa mâl ü menâl

[Eğer emir sahibi akılsız olsa, onun dostluğunun çabuk sonu
gelir. Sultanlık akılla kalıcı olur. (Emir sahibi akılsızsa) ona mal-mülk
faydalı olmaz...]

[88] وحدة المرء خير من جليس السوء

Kişi tenhâ oturmağ evlâdur

Olmadan ise hem-nişini yaman

Kim ki bed hem-nişinden ola ferd

Eylik ile olur ferid-i zamân

[İnsanın arkadaşının kötü olmasından, yalnız oturması daha
iyidir. Kötü arkadaştan (uzak durup) tek olan kişi, iyilik ile zamanın
biricik ferdi olur.]

[89] همة المرء قيمته

Kiřinüñ himmeti ne değlü ise

Ĥıymeti dağı o değlüdür bil

Himmetüñ gün gibi bülend eyle

Câyunu evc-i çarĥ-ı çărüm kıł

[Bil ki, insanın gayreti ne kadarsa, değer de o kadardır.
Gayretini gün gibi yücelt ki, yerini (Hz. İsâ gibi) dördüncü göçün
zirvesi yapasın!..]

[90] هلاك المرء في العجب

Olma mağrür devlet ü câha

Ki helâk êdiser kişiye ĥurür

Ḥūşe ḥōd-bīn ü ser-keş oldığıçün
Âfet-i dās ile olur maḫhūr

[Nimete ve makam-mevkiye güvenip aldanma ki, gurur insanı helâk edecektir. Başak, bencil ve asi olduğu için, orak felâketiyle mahvedilmiş olur...]

هم السعيد آخرته وهم الشقي دنياه [91]
Şol ki ola sa‘îd dünyāda
Ġuşşası celb-i sūd-ı ‘uḫbādur
Ol ki ola şaḫī ğam u hemmi
Rūz şeb menfa‘at-i dünyādur

[Dünyada bahtiyar olan kişinin tasası, ahiret faydasını kendi tarafına çekmektir. Bedbaht olanın kederi ve tasası ise gece, gündüz dünya menfaatidir.] (s. 20)

لا وفاء للمرأة [92]
Yokdurur zümre-i nisāda vefā
İ‘timād êtme ‘avrete er iseñ
Zen-i dünyā-yı dūna olma zebūn
Merd-i meydān-ı ‘iffetüm dēr iseñ

[Kadınlar cinsinde vefa yoktur.⁵³ Erkeksen, kadına güvenme! “İffet meydanının adamıyım” (namuslu bir insanım) dersen, alçak dünya kadını karşısında âciz ve zayıf olma!..]

لا دين لمن لا مروءة له [93]
Bî-mürüvvet kişide yokdur dīn
Ehl-i dīn şāhib-i mürüvvet olur
Dīni ḫavī olanda buḫl olmaz
‘İllet olan kişide ḫıssat olur

[Cömertliği, insanlığı olmayan kişide din yoktur. Dindar kişi, insaniyet sahibi olur. Dini kuvvetli olanda cimrilik olmaz. (Mal düşkünlüğü gibi manevi) hastalık olan kişide pintilik olur.]

لا كرامة للكاذب [94]
Ehl-i kızbūñ kerāmeti olmaz
Maḫzar-ı feyz olur mı hiç kezzāb
Peyrev-i ehl-i şıdḫ ol ister iseñ
Olasın reh-rev-i ḫarīḫ-ı şavāb

⁵³ Hz. Ali’ye nisbet edilen sözler arasındaki “Kadında vefa olmaz” cümlesine dair değerlendirmemiz için bk. Ceyhan, s. 514.

[Yalancının şerefi, itibarı olmaz. Çok yalancı olan kimse, hiç feyze (bolluk, ilerleme, ilim ve irfana) mazhar olur mu?!. Doğru yolun yolcusu olmayı istersen, doğru, dürüst kişilerin ardından git!..]

[95] لا غنى لمن لا فضل له

Şol ki yok fazlı yok ğināsı anuḡ

Ki ḡaḡīḡatde oldurur muḡtāc

Cāhil olan kişi ğanī olmaz

Eger olsa başında zerrīn tāc

[Fazileti olmayan, iyiliği olmayan kimsenin zenginliği yoktur. Çünkü gerçekte muhtaç olan odur. Eğer başında altından yapılmış taç bulunsa da cahil kişi zengin olmaz...]

[96] يأتيك ما قدر لك

Emr-i ḡaḡḡ ile gelür cümle saḡa

Her ne taḡḡīr ētdi ise ḡudā

Kimse taḡyire degüldür ḡādir

Saḡa taḡḡīr olanları ebedā

[Allah, her ne takdir ettiyse, hepsi sana Hakk'ın emriyle gelir. Sana (Onun tarafından ezelde) irade edilen şeyleri deġiştirmeġe asla kimsenin gücü yetmez...]

[97] يسود المرء قومه بالإحسان إليهم

ḡavmine her kim eyleye iḡsān

Olur anlara seyyid ü server

Peyrev-i ehl-i cūd olan kişinüḡ

Revişi cümleden olur bihter

[Her kim milletine iyilik ederse, onun fertlerine efendi ve reis olur. Cömert insanlara uyan kişinin gidişi herkesten daha iyi olur.] (s. 21)

[98] يبلغ المرء بالصدق منازل الكبار

Yetişür ḡoġruluk ile ādem

Pāyesine ulularuḡ her bār

Serv-i āzād rāst oldıġıçün

Cümle eḡcāra oldurur serdār

[İnsan doġrulukla her defa büyüklerin derecesine erişir. Hür selvi, doġru olduġu için, bütün aġaçların başı odur.]

[99] يأس القلب راحة النفس

ḡaḡ'-ı ümmīd rāḡat-ı cāndur

Arzu-yı nefsi dilden eyle irāḡ

Étme fikr-i ba'īd vuḡlat için

Yegdür ol vaḡıdan kişiye firāḡ

[(İnsanlardan) ummayı, beklentiyi kesmek, ruhun rahatıdır. Nefsin arzusunu gönlünden uzaklaştır. Kavuşmak için (gerçekleşmesi kolay görünmeyen) uzak düşünceye kapılma! O kavuşmadan ayrılık daha iyidir...]

يطلب الرزق كما تطلبه [100]

Rızkuña sen nice [ki] t̄alib isen

Seni rızkuñ dahı eyler çü taleb

Rızk için gam yeme gelür yetişür

Her ne taqdîr êtdi ise Çalab

[Sen rızkına nasıl istekliysen, rızkın da seni öyle istediğine göre, onun için gam yeme! Allah her ne takdir ettiyse, sana gelir, yetişir.]

Der-Ĥâtimet-i *Nazm-ı Nesr-i Leâl*

Bi ‘Avni’l-lâhi’l-Meliki’l-Müte‘âl

Ĥamdü li’llâh bu *Nazm-ı Nesr-i Leâl*

Geldi silk-i nizâma buldı kemâl

Dil şadef t̄ab‘um oldı çün deryâ

Fikr gavvâş ki t̄alib oldı aña

Şad-hezârân hezâr dürr-i yetîm

Zâhir oldı be-sa‘y-i fikr-i selîm

Ķudret ü istiĥâ‘atüm k̄aderi

Eyledüm nazm nice biñ güheri

ياورم كشت روح پاك امام

يافتم زين كلام مغلق كام

شكر دارم زقادر متعال

که مرا داد علم و فضل و کمال

که چنین نظم را بملك جهان

کر دم از کلك در بیان و عیان

Yâ İlâhî be-ḥaḳḳ-ı ḥubb-ı⁵⁴ âl-i Resûl
Be-şafâ-yı ḳulûb-ı âl-i Betûl
(s. 22)
Nazmumı luḳfuḡ ile eyle ḳabûl
Luḳfi-i nâ-murâdı êtme melûl

Bende-i ‘âciz ü günehkârum
Ma‘şiyet derdi ile bîmârum

‘Aczûme ḳudretünle eyle ‘atâ
Derdüme raḫmetünle eyle devâ

Mazḫar-ı luḳfuḡ êt beni yâ Rab
Ki êdem dâ’imâ rızânı taleb

Çün fenâ bula cism-i ‘âriyetüm
Ḥayr ile âḫir eyle ‘âḳıbetüm

Dem-i ḫaşr olıcak ser-âmed ḳıl
Hemdem-i ümmet-i Muḫammed ḳıl

Rüşen êt ḳalbi nûr-ı raḫmet ile
Dâḫil-i cennet eyle ümmet ile

Cümlemiz êt Ḥabîbiḡ ile refîḳ
Bize göster cemâlünı taḫḳîḳ

Kim ki diye bu du‘âya âmîn
Ḥaḳ anı her belâdan êde emîn

[Yüce Sultan Allah’ın Yardımıyla *Nazm-ı Nesr-i Leâl*’in Sonu Hakkında- Allah’a şükür, bu *Nazm-ı Nesr-i Leâl*, nizam sırasına geldi, tamamlandı. Gönül sedef, yaratılışım deniz gibi oldu. Fikir dalgıcı ona talib oldu; sağlam fikrin çalışmasıyla yüzbinlerce eşsiz inci ortaya çıktı. Gücüm, kuvvetim yettiği kadar nice bin cevheri dizdim. Hz. Ali’nin temiz ruhu bana yardımcı oldu. Bu anlaşılması güç sözle muradıma erdim. Bana ilim, fazilet ve kemâl verdiği için yüce Allah’a şükrederim ki, dünyada böyle bir şiiri kalemimle açıkça beyan

⁵⁴ Bu mısradaki “hubb-ı” kelimesi, kullanılan aruz kalıbını aksatmaktadır. Büyük bir ihtimalle müstensihin dalgınlığından ileri gelen bir yanlışır.

ettim.⁵⁵ Ey Allahım, Hz. Peygamber’in ailesi yüzü suyu hürmetine, Hz. Fâtıma ailesinin kalplerinin temizliği için, manzumemi lutfunla kabul et! Muradına ermeyen Lutfî’yi üzme! Âciz ve günahkâr bir kulum; günah derdiyle hastayım... Zayıflığıma kudretinle ihsanda bulun; derdime rahmetinle deva et! Yâ Rabbi, beni lutfuna mazhar et ki, her zaman rızanı isteyeyim. Bu iğreti, ödünç bedenim yok olduğunda, akıbetimi hayırla sona erdir! Öldükten sonra diriliş zamanı olunca, beni ileri gelen eyle; Hz. Muhammed ümmetinin canciğer arkadaşı et! Kalbimi rahmet nuruyla aydınlat; ümmetle cennete dahil et! Hepimizi Sevgili Peygamberinle yoldaş et! Bize cemalini göster! Kim bu duaya amin derse, Allah onu her belâdan emin etsin!]

KAYNAKLAR

CEYHAN, Âdem (2006), *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1983), *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul.

FLEMMING, Barbara (2011), “{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar, Çev. Musa Salan, *Dil Araştırmaları*, Güz, s. 141-155.

HARMAN, Ömer Faruk, Mustafa Uzun (2003), “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, c. 27, s. 205-208.

İsmâil b. Muhammed Aclûnî (1418/ 1997), *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs ‘amme’stehere mine’l-ehâdîs ‘alâ elsineti’n-nâs*, I-II, Beyrut.

İZBUDAK, Velet (1936), *Atalar Sözü*, İstanbul, Devlet Basımevi.

KEFELİ Hüseyin (2004), *Râznâme*, haz. İ Hakkı Aksoyak, Harvard Üniversitesi yayını.

LEVEND, Sırrı Levend (1988), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, s. 89-115.

Manastırlı Mehmed Rif’at (1308), *Mecâmiu’l-edeb*, Dördüncü kitab, İlm-i Bedî’, Dersaâdet.

Mâtemî, *Terceme-i Nesrû’l-leâlî min Kelâmi Alî bin Ebî Tâlib*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5404, vr.108b-141b.

Mehmed Âkif, *Safahat, İkinci Kitab, Süleymâniye Kürsüsünde*, Dördüncü tab’ı, İstanbul, H. 1347, M. 1928.

Mehmed Âkif, *Safahat, Yedinci Kitab, Gölgeler*, Mısır, H. 1352, M. 1933.

⁵⁵ Buradaki Farça beyitleri ricamız üzerine Türkçeye çeviren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Atalay’a teşekkür ederiz.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I-V, 1987-92.

Muallim Nâcî (2011), *Emsâl-i Ali- Hazret-i Ali'nin Hikmetli Sözlere*, haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Tarama Sözlüğü, TDK Yayını, Ankara 1965, c. 2.

YILDIZ, Hüseyin (2013), "Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve "istemek" Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar", *Türk Kültürü*, 1, s. 29-46.

TÜRKİYE'DEKİ MÜZİK EĞİTİMİNDE TOPLUMSAL VE EKONOMİK STATÜYE DAYALI EŞİTSİZLİKLER¹

Mümtaz Levent AKKOL²

ÖZ

Bu makalede; müzik eğitimi veren kurumlarda öğrenim gören öğrencilerin toplumsal ve ekonomik konumlarının, müzik eğitimine ilişkin tercihlerini, beklentilerini, uygulamalarını tavır ve düşüncelerini ne ölçüde etkilediği ve farklılaştırdığının araştırılıp incelenmesiyle müzik eğitiminin sosyolojik alt yapısının ortaya konması amaçlanmıştır. Müzik öğretmenleri olmaya aday müzik öğretmenliği öğrencileri ile müzik öğretmenlerinin fikirlerine, görüşlerine, yorum ve tecrübelerine başvurularak, bu farklılıklar ve eşitsizliklerin müzik eğitimine etkileri ile müzik eğitime bakış ve algı farklılıkları arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla nicel ve nitel araştırma tekniklerini bir arada kullanan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları ışığında; müzik eğitime ilişkin tercih, beklenti, uygulama, tavır ve düşüncelerin, cinsiyet, yaş, ailelerin ve öğrencinin gelir düzeyi, aile fertlerinin eğitim durumu, mesleği, etnik köken, doğum yeri, yaşanan ve yetişilen yerin kırsal mı kentsel mi olduğu gibi toplumsal ve ekonomik statüyü ölçen değişkenler ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Müzik eğitiminde daha özgürlükçü bir alan yaratılması adına; eğitimde kullanılan müzik türlerinin çeşitliliği sağlanmalı, farklılıklar gözetilmelidir. Ayrıca amatör müzik eğitime ve özel yetenek sınavlarına yönelik herkese açık, parasız kurslar desteklenmeli, okul ve yurtların fiziki şartları, öğrencilere yapılan ekonomik yardımlar iyileştirilmeli ve genel müzik eğitiminde kullanılan şarkı dağarcığındaki şarkı ve marşlar gözden geçirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Eğitimi, Müzik Sosyolojisi, Müzik Eğitimi Sosyolojisi, Sosyolojik Çözümleme, Toplumsal Eşitsizlikler.

INEQUALITIES BASED ON SOCIAL AND ECONOMIC STATUS IN MUSIC EDUCATION IN TURKEY

ABSTRACT

This article aims to reveal the sociological structure of music education by examining the effects of socioeconomic status of students studying in music education institutions, on their preference for music education, expectations, practices, attitudes and thoughts. This study

¹Bu çalışma, yazarın "Türkiye'de Müzik Eğitiminin Sosyolojik Çözümlemesi: Gazi Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümünde Sosyolojik Bir Araştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
mumtaz.akkol@bozok.edu.tr

uses both quantitative and qualitative methods to investigate the relationship between the effects of social differences and inequalities on music education and differences in perceptions of music teacher candidates considering their ideas, perspectives, interpretations and experiences. In light of the data collected, it is understood that variables concerning the social and economic status like sex, age, place of birth, income level and education, ethnic status and occupation of families have significant effects on choices, expectations, practices, attitudes and ideas about music education. The data implies that more diversified music genres need to be used in education; free public courses could be supported to subsidize amateur music education and help prepare candidates for special talent exams; physical conditions of colleges and dormitories could be improved; and financial support could be provided. Finally, songs and marches that have been used in music education need to be revised in order to create a more liberterian space in music education.

Keywords: Music Education, Sociology of Music, Sociology of Music Education, Sociological Analysis, Social Inequalities.

GİRİŞ

Bu çalışmada, toplumsal ve ekonomik statüye dayalı eşitsizlikler üzerinden, müzik eğitime sosyolojik bir bakış yöneltilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada ele alınan müzik eğitiminin kapsamında; okullardaki müzik eğitimi, müzik kursları ya da özel derslerle yürütülen amatör müzik eğitimi ve müzik öğretmeni yetiştiren yükseköğretim kurumlarındaki mesleki müzik eğitimi bulunmaktadır. Toplumsal ve ekonomik statüye dayalı eşitsizliklerin ele alındığı müzik etkinlikleri ise; çalgı eğitimi, ses eğitimi, koro ve orkestra çalışmaları gibi müzik dersinde ya ders dışında yapılan etkinliklerdir. Türkiye'deki müzik eğitiminde toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu başlıklar doğum yerinin ve yaşanılan yerin, ailenin yaşam görüşünün ve etnisitenin, ailenin ekonomik gelir düzeyinin meslek olarak müzik öğretmenliğini seçmeye etkisini tartışmak üzere seçilmiştir.

Gelir dağılımının, yaşanılan yerin, eğitim düzeyinin, etnik kökenin ve yaşam görüşünün farklılığından kaynaklanan eşitsizlikler genel olarak eğitimde, özel olarak ta müzik eğitiminde görülmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik eğitimdeki fırsatlarına ulaşılma açısından eşitsiz bir durum yaratmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olanların daha iyi eğitim olanaklarına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca eğitim seviyesi yüksek olanlar toplumda satatüsel olarak daha

üst bir konuma ve gelire sahip olabilmektedir. Eğitimin toplumda eşitliğin sağlanmasına katkı sunması beklenmektedir. Ne var ki; eğitim bireylerin sahip oldukları eğitim düzeyine göre tabakalaştığı bir dünya yaratmaktadır (Kılıç, 2014: 259). Profesyonel ve nitelikli iş gücü sınıfına dâhil olanlar genellikle kentlerde yaşamaktadır. Kentli ve nitelikli iş gücü sınıfında olanlar eğitim alanında fırsatlara ulaşmada daha avantajlı bir konuma sahiptirler. Bu sınıfa dâhil olanların eğitim düzeyinin daha yüksek olduğunu ve çocuklarının eğitim fırsatlarından daha çok yararlandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır (Kılıç, 2014: 259). Böylelikle eğitim fırsatlarına ulaşabilmede karşılaşılan eşitsizlikler yeni eşitsizlikler doğurarak giderek derinleşmektedir.

Müzik eğitimini ele almadan önce sanatın toplumsal boyutunun anlaşılması faydalı olacaktır. Müzik eğitimindeki toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere dayalı sorunları sanatın toplumsal yönünden hareketle bulmak ve anlamak mümkündür. Sanat ürünleri toplumsal ilişkilerin birer sonucudur. Bununla birlikte estetik yargıların oluşumunda da toplumsal çevrenin ve sınıfların belirleyici rolü vardır. Sanata dair tercih ve beğeniler toplumu oluşturan sınıflara göre değişmektedir (Plehanov, 1999: 51). Toplumun bir ürünü olan sanat toplumun hemen her alanında görülmekte, sanat ta toplumu ve toplumdaki dinamikleri görünür kılmaktadır (Heinich, 2013: 33).

Bir sanat dalı olan müzik, sanatın toplumsal tüm özelliklerini taşımaktadır. Müziğin, genetik bir miras olarak toplumsallığını araştıran DeNora'ya göre müzik; toplumsal yaşamın kurucu unsurlarından biridir (DeNora, 2003' den aktaran Roy, 2006). Bir sanat dalı olmasının yanı sıra müzik kültürel bir öğedir. Müzik kültürü ile kültürü oluşturan bireyler sürekli olarak karşılıklı ilişki içerisindeyler. Bu karşılıklı ilişki müzik eğitimi için de geçerlidir (Şahin ve Duman, 2008: 260).

Müzik eğitimi, yaşamın hemen her alanı gibi toplumsal ve ekonomik statüye dayalı eşitsizliklerin bulunduğu/görüldüğü bir alandır. Öğrenciler, sosyal sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet, milliyet, yaş, din, alt kültür gibi farklı sosyal kodlar barındırmaktadırlar. Öğrencilerin farklı kültürel donanımlara sahip oluşu Bourdeiu'nün kültürel sermaye kavramı ile açıklanabilir. Kültür sosyolojisinin önemli bir figürü olan Bourdieu'ya göre; toplumsal sınıfların oluşumunda yalnızca ekonomik konum değil toplumda eşitsizce dağılmış olan kültürel sermaye de belirleyicidir (Esin, 2012: 173). Kültürel sermayenin yaratması muhtemel eşitsizlikler eğitim

alanında kendini göstermektedir. İktidarda olanlar kendi çıkarları doğrultusunda çağdaş kültürün yeniden üretimini eğitim aracılığı ile yapmaktadırlar (Esgin, 2012: 174). Eğitimde kültürel sermaye kavramını düşündüğümüzde; okullarda başarılı olmak adına içeriğini zenginlerin belirlediği bir takım dilsel ve kültürel becerilere sahip olmak gerekir (Marshall, 2009:448).

Bir takım becerilere sahip olmanın bir gereklilik oluşunun yarattığı eşitsizlik müzik eğitimi için de geçerlidir. Müzik derslerindeki bazı uygulamalarda öğrencilerin belli bir kültürel donanıma ve becerilere sahip olması beklenmektedir. Çağdaş kültüre yönelik eğitim anlayışında kültürel sermaye donanımı yüksek olanlar avantajlı, kültürel sermaye donanımları yetersiz olanlar ise dezavantajlı konumdadır (Esgin, 2012: 174). Müzik eğitiminin içeriği ve yapılan uygulamalar sosyal sınıflardan biri ya da birkaçı için seçilmişse (üst ve orta sınıf) eşitsizlikleri daha derinleştirecektir (Green, 1999: 160). Bu içerik ve uygulamalara, belli bir kültürel donanım ve beceri gerektiren klasik müziğin öğretilmesi ve etkinliklerde kullanılması gösterilebilir (Green, 2003). 18. yüzyıl öncesinde yalnızca aristokrasinin salonlarında yer almış olan klasik müziğin ciddi müzik olduğu ve artistik amaçlar için yazıldığı varsayılmıştır (Lee, 2003: 16). Müzik eğitimcilerinin çoğunluğu bu görüşü paylaşarak “gerçek müziğin” klasik müzik olduğunu düşünmekte ve müzik eğitiminde ağırlıklı olarak klasik ve yarı-klasik eserleri kullanmaktadırlar (Vaugeois, 2007: 164-171). Müzik eğitiminde kullanılan nota yazımı ve okuması uygulamaları klasik/ciddi müzik ideolojisini beslemektedir (Vullimy ve Shepherd, 1984: 250). Aynı yetenek düzeyine sahip olmalarına karşın farklı toplumsal sınıflardan gelen yetenekli öğrenciler kültürel donanımlarına bağlı olarak sınavlarda son derece farklı sonuçlar alabilmektedir (Yanıklar, 2010: 127). Buradan yola çıkarak; müzik eğitiminde kullanılan klasik müzik temelli uygulamalarda öğrencilerin sahip oldukları kültürel donanımın öğrenme sürecinde ve değerlendirme aşamasında eşitsiz bir durum yaratacağı söylenebilir. Özellikle üst ve orta sınıf ailelerinin çocuklarını kültürel olarak donatma şansları alt sınıfa ailelerine oranla çok daha yüksektir (Yanıklar, 2010: 129). Klasik müzikle aile ortamında tanışan, evinde entrümanlar bulunan hatta özel müzik dersi almış bir öğrenci ile klasik müzikle ilk defa okulda tanışmış bir öğrencinin yetenek düzeyleri aynı olsa da öğrenme hızları ve başarı düzeyleri aynı olmayacaktır.

Müzik eğitiminde kültürel donanım farklarının daha az hissedilmesi için; klasik müziğin daha az, popüler müzik ve halk müziğinin daha çok kullanılması önerilmektedir. Günümüzde, Finlandiya’daki müzik eğitimcilerinin, öğrencilerin müzik dersine olan ilgilerini, popüler müziği ve halk müziğini kullanarak arttırdıkları uygulamalar bulunmaktadır. Finlandiya’daki müzik eğitimi müfredatı artık popüler, jazz ve halk müziği çalışmalarına daha çok yer vermektedir (Väkevä ve Westerlund, 2007).

Toplumsal ve ekonomik statüye dayalı eşitsizliklerin kültürel boyutunu ele aldığımızda toplumsal sınıfların kültürel eşitsizliklerin başlıca belirleyicisi olduğu görülmektedir. Özellikle giderek genişleyen orta sınıf, kendi kültürel değerlerini herkes tarafından benimsenmesi beklenen meşru değerler olarak sunmaktadır. Weber’in orta sınıf tanımında modern toplumlarda bürokrasinin büyümesi ve kapitalist üretimin rasyonelleşmesi bulunmaktadır (Balıkcıoğlu ve Dalgıç, 2015: 19). Türkiye’deki orta sınıf bürokrasideki büyümeye bağlı olarak gelişmiştir. Türkiye’deki toplumsal sınıfların tablosu, gerçek anlamıyla kapitalist bir toplumun sınıf tablosundan farklıdır (Tanilli, 1994: 369). Sanayi devrimi Türkiye’de Batıdaki anlamıyla yaşanmadığı için sermaye sınıfı, orta sınıf ve işçi sınıfı ayrımını keskin hatlarla oluşmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kadrolarında kendilerine yer bulan bürokratlar, Türkiye’nin orta sınıfını oluşturmuşlardır. Bununla birlikte devlet kapitalizminin öncülüğündeki gelişmeler bir işçi sınıfını doğurmuştur (Timur, 2001: 158). “Kapitalist ilişkilerin ortaya çıkarttığı sınıf ve tabakaların yanı sıra; geri kalmışlığın sonucu olarak, kapitalizm öncesi sınıf ve tabakalar da sosyal tabloda yer almaktadır (Tanilli, 1994: 369)”. Türkiye’de, devlet sistemi içinde maaşlı çalışan ve yüksek eğitim görmüş bir orta sınıftan, devlet kapitalizminin bir parçası olan işçi sınıfından ve bunlara ek olarak köylü ve esnaf sınıfından söz edebiliriz.

Cumhuriyet dönemi devrimleri arasında eğitimin önemli bir yeri olmuştur (Berkes, 2003: 532). Çağdaş Batı kültürünün topluma eğitim aracılığıyla öğretilmesi ve benimsetilmesi hedeflenmiştir. Eğitimle birlikte müzik politikaları da bu hedefe ulaşmada bir araç olarak kullanılmıştır. Atatürk’ün gerçekleştirmek istediği reformlar arasında müzik reformuna ayrı bir önem verdiği bilinmektedir (Erol, 2012: 40). Eğitim ve müzik politikalarının birarada oluşu ile de müzik eğitimi politikaları bu dönemde ayrı bir önem kazanmıştır. Türkiye’de Cumhuriyet dönemi ve sonrasında Batı kültürü ile birlikte

Batı müziği model alınmış ve uyarlanmıştır (Güven ve Ergur, 2014: 8). Batı müziğini kapsayan müzik reformu diğer reformlar gibi çağdaşlaşma idealinin bir parçası olmuştur.

Müzik reformu; devlet eliyle belli bir yaşam görüşünün dayatılmasına, bu özelliğiyle de sembolik şiddete bir örnektir (Erol, 2012: 40). Bourdieu'ya göre; sembolik sistem, yarattığı ikili karşıtlıklarla hükmedenleri bütünleştirirken, hükmedilenlere belli ayırım ve hiyerarşileri kabul ettirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sembolik sistemin yarattığı ikili karşıtlık *alaturka-alafranga* müzik ikili karşıtlığıdır. Sembolik şiddet, bu ikili karşıtlık üzerinden meşru ve gayrimeşru olanın tanımlanması, yasaklamalar ve dayatmalar ile yaşatılmıştır (Ayas, 2015: 185). Bu dönemdeki politik elit Batı modernizmasının kurucu değerlerinden biri olan klasik müziği benimsemiştir (Erol, 2012: 40). Yine bu dönemde alaturka ve geleneksel müzik dışlanmıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi politikalarına toplumun her kesiminin eşit ölçüde uyum gösterdiği/gösterebildiği söylenemez. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Batılılaşmanın öznesi yerli aydınlar ve devlet kadrolarıdır (Ayas, 2014: 41). Bu yıllarında orta sınıf toplumun oldukça küçük bir bölümünü oluştursa da Batılı değerlere, toplumun diğer kesimlerinden daha yakın durmuştur (Timur, 2001: 145). Türkiye'de orta sınıfa mensup olanların kültürel donanımları ve Batılı değerlere yatkınlıkları diğer kesimlere mensup olanlara oranla daha yüksektir.

Köylü sınıfının modernleşme projesine eklemlenmesinde köy enstitülerinin önemli rolü olmuştur. Ekonomik kaygılardan yola çıkarak oluşturulduğu düşünülen köy enstitüleri (Timur, 2001: 151) ekonomik açıdan kendi kendine yeten öğrenciler hedefleyerek eşitlikçi kurumlar olmuştur. Bu durum; Modernleşme eksenli müzik eğitiminin toplumsal statü açısından adaletsiz görünümünü, özellikle köy enstitülerinde okuyan öğrencilerin yaklaşık olarak aynı toplumsal ve ekonomik statüye sahip oldukları düşünüldüğünde geriletmiştir. Eğitimde köy enstitülerinin etkin rol oynadığı dönemde eğitime ulaşma, dolaylı olarak müzik eğitime ulaşma şartları sınıf ayırımının keskin olduğu toplumlara ve kurumlara nazaran daha eşitlikçi olmuştur (Katoğlu, 2011: 429).

Çok partili döneme geçişle birlikte, sermayenin belli kesimlerde toplanması sonucu, sermaye ve işçi sınıflarının belirginleşmesi, orta sınıfın, şehirli yaşam tarzına uyan kişilerin sayısal artışı, sonraları köy enstitülerinin kapatılmasının okul

ortamında eşitsizliklerin daha çok görülmesi sonucunu yaratmıştır. “Bu dönemde, egemen sınıf ve zümreler -emekçi ve köylülere oranla- eğitim kurumlarından en çok yararlananlar olmuştur (Tanilli, 1994: 469)”.

Türkiye'deki eğitim alanındaki eşitsizlikler konusunda bölgeler arasındaki eşitsizliklerden de söz edilmelidir. “Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki ekonomik eşitsizliğin eğitime yansıdığı görülmektedir (Tanilli, 1994: 469)”. Bölgesel farklılık coğrafi bölgelerin ötesinde aynı şehirde bile görülmektedir. Şehrin bir bölgesindeki okullar oldukça iyi fiziksel şartlara sahipken, diğer bir bölgesindeki başka bir okulun fiziksel şartları kötü olabilmektedir. Okulların fiziksel şartları müzik eğitimi açısından önemlidir. Ayrı bir müzik sınıfı bulunan okullar ile müzik sınıfına sahip olmayan okulların müzik eğitimi açısından fırsat eşitliği sunduklarını söylemek mümkün değildir. Bu durum yalnızca müzik sınıfına sahip olmakla sınırlı değildir. Okulda müzik öğretmeninin ve öğrencilerin kullanabildiği çalgıların bulunması da önemlidir. Müzik eğitiminin verimliliğini etkileyen olanaklara ulaşabilmede görülen fırsat eşitsizlikleri toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin müzik eğitimine yansımasıdır.

1980'lerde başlayan ve günümüzde devam eden piyasa ekonomisinin hâkimiyeti toplumsal tabakalaşma yönünde ayrımların daha belirgin olmasını sağlamıştır. “Özellikle 1980'ler sonrası, ekonomik ve sosyal dürtüler sonucu ve siyasal nedenlerle (örneğin ithalat-ihracat işine başlamak, milletvekilliği ya da il genel meclisine girmek gibi...) küçük kentlerden büyük kentlere göç ederek zenginleşen ve statü değiştiren taşralı kesimlerden” (Özbek, 2010: 181) söz edilebilir. Ekonomik kalkınmanın kültürel gelişme/değişme yönünde birlikte ilerlememesi şehirde yaşayan fakat şehir kültürünü benimsememiş bir toplumsal kesimi doğurmuştur. Bu dönem eğitimde ve okul ortamında, ekonomik temelli eşitsizliklerin ve yozlaşmanın daha görünür olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerinin müzik eğitimi alanına olan etkisi daha da artmıştır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile müzik öğretmeni eğitimi veren kurumlarda öğrenim gören öğrencilerin toplumsal ve ekonomik konumları ele alınıp, bu konumlarının müzik eğitimine ilişkin tercihlerini, beklentilerini, uygulamalarını ve düşüncelerini ne ölçüde etkilediği ve farklılaştırdığı incelenerek müzik eğitiminin sosyolojik

alt yapısının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan anket çalışmasına, müzik öğretmenleri ile yapılan derinlemesine görüşmeler eklenmiştir. Müzik öğretmenliği öğrenimi gören öğrencilerle yapılan anketin sonuçları ışığında, müzik öğretmenliğinin ve müzik eğitiminin genel durumuna ek olarak Türkiye’de müzik eğitiminin güncel durumuna ilişkin görüş, düşünce ve yorumlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ile müzik eğitime yönelik tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencileri örnekleminde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu inceleme ile hem öğretmen adayı, aynı zamanda yoğun müzik eğitimi alan bir öğrenci grubuna ulaşma fırsatı bulunmuş olacaktır.

Araştırma, 1. ve 4. sınıflar düzeyinde olan farklı grupların müzik eğitimine yönelik algı, tutum ve davranışlarının betimlenmesini, sosyal ve ekonomik statüyü ölçen değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda müzik öğretmeni olmak için eğitim gören öğrencilerin lisans eğitiminin ilk yılı ile mezuniyet aşamasına gelinen yıl arasında müzik eğitimine bakışta ne gibi değişikliklerin olduğu da incelenmiştir.

Sosyal ve ekonomik statüyü ölçtüğü varsayılan cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, eğitim durumu, yaşanan yerin kırsal ya da kentsel mi olduğu ile müziğe ilişkin davranışlar, müzik öğretmenliğinden beklentiler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak için bir dizi alt problem oluşturulmuştur.

Bu alt problemler şöyle sıralanabilir;

- (i) Müzik öğretmeni olmanın tercih edilmesi, mensubu olunan ailenin geliri, eğitim düzeyi ve mesleğine göre farklılık gösterir mi?
- (ii) Müzik öğretmeni olmanın tercih edilmesi, yaşanan/yetişilen yere göre farklılık gösterir mi?
- (iii) Üniversite öncesinde özel müzik eğitimi alınması, mensubu olunan ailenin geliri, eğitim düzeyi ve mesleğine göre farklılık gösterir mi?
- (iv) Tercih edilen/sevilen müzik türü, mensubu olunan ailenin geliri, eğitim düzeyi ve mesleğine göre farklılık gösterir mi?
- (v) Tercih edilen/sevilen müzik türü, yaşanan/yetişilen yere göre farklılık gösterir mi?

-
- (vi) Kendini müzik öğretmeni olarak tanımlama, sosyal ve ekonomik statü ölçütlerine göre farklılık gösterir mi?
- (vii) Müzik öğretmenliğine, müziğe ve müzik eğitime bakış, yaklaşım ve davranışlar, etnisite aidiyetleri özelinde farklılık gösterir mi?

1.2. Araştırmanın Önemi

Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ile müzik eğitimi arasındaki ilişki Türkiye'de sosyoloji disiplininde oldukça az konu edilmiştir. Bu çalışma, müzik eğitiminin eleştirel bir sosyolojik bakış açısıyla incelenmesi adına özgün bir çalışmadır.

Müzik eğitiminin sosyal ve ekonomik eşitsizlikler açısından ele alınmasının, müzik eğitimi politikalarına yön verenlerin elde edilecek sonuçlar ve öneriler doğrultusunda toplumsal eşitsizlikler ve adaletsizlikler adına birtakım değişiklikler ve yenilikler geliştirmelerinde yol gösterici olması umulmaktadır. Müzik eğitimi olgusuna dışarıdan eleştirel bir gözle bakmak, müzik eğitimcilerinin yeni uygulamalar geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı bir çalışmadır. Bu araştırma birbirinden farklı iki örneklem üzerinde yapılmıştır. "Bilimsel bilgi elde etme süreci olarak tanımlanabilen bilimsel araştırmanın, birbirini izleyen ve etkileyen adım ya da etkinliklerden oluşan sistematik bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmuştur (Büyüköztürk, 2011: 1)". Bu süreçte, nicel ve nitel iki farklı araştırmanın veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Nicel araştırma anket uygulaması ile nitel araştırma derinlemesine görüşme formu oluşturularak yapılmıştır. Nicel araştırmanın yapıldığı örneklemlerden ilkinin Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Bu örnekleme yönelik araştırma, farklı sosyal ve ekonomik statüye sahip, farklı sınıf düzeylerinde (1. sınıf ve mezuniyet aşamasında) müzik öğretmenliği eğitimi alan öğrencilerin, müzik eğitime ilişkin algı, tutum ve davranışlarını betimlemeye yöneliktir. Ayrıca toplumsal ve ekonomik statü değişkenleri ile müzik eğitime ilişkin algı, tutum ve davranışları ölçen değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaya çalışan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen bu ilk kısım için nicel yöntem kullanılmıştır.

Araştırmanın ikinci kolunu/bileşenini oluşturan örnekleme, seçilen müzik öğretmenleri oluşturmaktadır. Bu müzik öğretmenleri devlet okullarında ya da özel okullarda müzik öğretmenliği yapmış, halen yapmakta olan, meslekte geçirilen yılların geniş bir yelpaze sunduğu (meslekte iki yılı olan müzik öğretmeni ile meslekte yirmi yedi yılı olan müzik öğretmeni) cinsiyetlerin eşit sayıda temsil edildiği bir örnekleme oluşturmaktadır. Bu örnekleme yönelik araştırma, müzik öğretmenlerinin, müzik eğitime ilişkin algı, tutum ve davranışlarını betimlemeyi amaçlamaktadır. Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmeler, müzik öğretmenlerinin tecrübeleri doğrultusunda, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizlikler üzerine fikirlerini, nicel araştırmadan elde edilen sonuçlara ilişkin ve müzik eğitiminin sosyolojik çözümlemesinde kullanılan kavramlara ilişkin yorumlarını ortaya koymaya çalışan bir araştırmadır.

Bu amaca yönelik olarak veri toplamak için 22 derinlemesine görüşme yapılmış ve 103 anket uygulanmıştır. Özetle farklı statü gruplarından müzik öğretmenlerinin ve müzik öğretmenliği öğrencilerinin müzik eğitimi algısı, müziğe ilişkin davranışları ve müzik öğretmenliğine yönelik tutumlarının betimlenmesi amacıyla yönelik olarak hem nitel veri toplama tekniklerinden hem de nicel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Ankara'da Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği A.B.D. 'da eğitim gören, 1. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem, 1. sınıf ve mezuniyet aşamasındaki tüm öğrenciler olacaktır. Bu nedenle örneklem için her hangi bir seçme tekniği kullanılmayacaktır. Bu çerçevede örneklem;

- (i) Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği A.B.D. 'da eğitim gören 1.sınıf öğrencilerinden 41 kişi,
- (ii) Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği A.B.D. 'da eğitim gören 4. sınıf öğrencilerinden 62 kişi,
- (iii) Derinlemesine görüşme yapılacak halen çalışmakta olan müzik öğretmeni 19 kişi, görev değişikliği yapmış ya da görevden ayrılmış 3 müzik öğretmeni olmak üzere toplam 22 kişiden oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 2014 yılının Mayıs ve Haziran aylarında toplanmıştır. 2014 yılının Mayıs ayında, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği A.B.D. 'da, 103 yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. 2014 yılının Haziran ayında ise halen devlete bağlı ya da özel okullarda müzik öğretmeni olarak görev yapmakta olan, müzik öğretmenliği bölümü mezunu olup, müzik öğretmenliği yaptıktan sonra akademik çalışmalarına devam eden ve atama bekleyen seçilen öğretmenlerle ayrıca birer derinlemesine görüşme yapılmıştır. 2014 yılının Mayıs ayında 125 kişiye 47 sorudan oluşan anket formları dağıtılmış, yaklaşık %80'lik bir geri dönüş oranıyla 103 kişiden anket yoluyla veri toplanmıştır. 22 kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde kullanılmak üzere 12 farklı başlık altında toplam 92 soruluk derinlemesine görüşme formu hazırlanmıştır. Formda bulunan soruların tamamı açık uçlu sorulardan oluşmuş, ayrıca her bölüm sonunda cevaplayıcının kendilerine sorulan sorulara ek olarak yaptıkları yorum ve düşüncelere yer verilmiştir.

2.4. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Anket formları sayısallaştırılarak SPSS programına aktarılmış ve program yardımı ile analiz edilmiştir. Bu analizler ışığında tablolar oluşturulmuştur.

Yüz yüze görüşmeler sırasında ses kaydedicisi ile kaydedilen görüşmeler deşifre edilerek bilgisayarda metin haline getirilmiştir. Bu verilerle elde edilen ifadeler çalışmada birinci ağızdan aktarılarak kullanılmıştır. "Bu verilerden elde edilen istatistiksel sonuçların açıklanması ve tartışılması amacıyla yararlanılmış, böylece pozitivist çalışmaların sıklıkla haklı bir şekilde eleştirilen "insan ilişkilerini ve davranışlarını sayılara ve formüllere indirgeme" özelliğinin yarattığı zayıflıktan kaçınılmaya çalışılmıştır (Gönç Şavran, 2010: 181)".

3. BULGULAR

Bu bölümde yapılan nitel ve nicel araştırmaların sonucunda elde edilen veriler ekseninde, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin müzik eğitimi ve müzik öğretmenliği alanını belirleyiciliği ile fırsat eşitliği adına yarattığı adaletsiz durumlar değerlendirilmiştir.

Kişinin mensup olduğu ailenin konu edilen eşitsizliklere maruz kalmada önemli etkisi olduğu ön kabulünden yola çıkarak öncelikle ailenin toplumsal ve ekonomik statüsünün eşitsizliklere etkisi üzerinde durulmuştur. Ailenin toplumsal ve ekonomik statüsünün ardından ailenin yaşam görüşü ve etnisite farklılıkları

araştırmaya konu edilmiştir. Bunun ardından doğum yeri ve yaşanan yerin eşitsizliklere kaynak olup olmadığı sorgulanmıştır. Araştırma sonucu elde edilen bulgular üç farklı alt başlıkta değerlendirilmiştir. Bu alt başlıklar; ailenin toplumsal ve ekonomik statüsü, ailenin yaşam görüşü ve etnisite, doğum yeri ve yaşanan yerin eşitsizliklere etkileri olarak belirlenmiştir.

3.1. Ailenin toplumsal ve ekonomik statüsünün etkisi

Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler; ailenin toplumsal ve ekonomik düzeyi, yaşam görüşü ve etnisite ile ilişkilidir. Nicel araştırma örneklemini oluşturan müzik bölümü öğrencileri ile nitel araştırma örneklemini oluşturan müzik öğretmenleri kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplarda toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin müzik eğitimi ve müzik öğretmenliğine etkisini göstermişlerdir. Müzik öğretmenliği mesleğini seçmede ve çalışma durumuna ilişkin düşünce ve tavırlarda orta gelir düzeyinin ve kentli olmanın öne çıktığı görülmüştür. Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler konusunda müzik eğitimi ve müzik öğretmenliğinin belli bir kesime daha yakın olduğu düşüncesi incelenecektir. Bu amaçla cevaplayıcılara ailelerinin müzik eğitimine yaklaşımında, müzik öğretmenliğini seçmelerinde toplumsal ve ekonomik düzey ile yaşanan yerin etkileri sorulmuştur. Ayrıca cevaplayıcılardan ailelerin yaşam görüşü ve etnisite farklılıkları üzerinden müzik eğitimini ve müzik öğretmenliğini düşünmeleri ve yorumlamaları istenmiştir. Yüz yüze görüşmelerde müzik öğretmenlerinin yaşadığı tecrübeleri paylaşımları istenmiştir. Gelir düzeyindeki farklılıkların müzik eğitimine yönelik tavır etkilediğine ilişkin görüşlere ulaşılmıştır. Bu fikirlerden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Müzik eğitimi ailenin gelir düzeyine göre değişmiyor bence. Dar gelirli ailelerden gelip çocuğuna özel müzik dersi aldırın velilerim var. Çocuğunun yetenekli olduğunu düşünüyorsa çocuğu için bir şeyler yapmak istiyorlar.” (G 5, 42 yaşında, kadın, görevde 20. yılı)

“Gelir düzeyi düşük bir aile özel derse, kursa çocuğunu göndermekte zorlanır. Ama okul kursları çok ucuz olabiliyor. Bi de artık enstrümanlar çok ucuzladı. Çin malı bir gitar alıp müziğe başlanabilir.”(G 15, 53 yaşında erkek, görevde 26. yılı)

“Sanki adaletsizlik olur gibi düşünülüyor ama müzik eğitimi pahalı bir şey değil. Bazı aileler pahalı piyano dersi aldırabilir çocuğuna ama çocuk yeteneksizse hiçbir şey olmaz. Ders almasaydı daha iyiydi onun için. Ama yeteneği olanı tutsan da durmaz. Gider gitar bulur, arkadaş bulur, metot bulur, internette çok fırsat var.

Kendi kendine bile öğrenir.” (G 16, 49 yaşında, erkek, görevde 23. yılı)

Tablo 1. Ailenin Toplumsal ve Ekonomik Statüsünün Müzik Eğitimi Almada ve Müzik Öğretmenliğini Seçmedeki Etkisine İlişkin Düşüncelerin Seçilmiş Değişkenlerle Anlamli İlişki Düzeyi

	Ailenin Toplumsal Statüsü Müzik Eğitimi Alanında Fırsat Eşitliği Adına Adaletsiz Bir Durum Yaradır				Ailenin Ekonomik Düzeyi Müzik Eğitimi Alanında Fırsat Eşitliği Adına Adaletsiz Bir Durum Yaradır				Müziğe olan ilgi ve Müzik Öğretmeni Olmayı Seçmede Ailenin Toplumsal ve Ekonomik Düzeyi Etkilidir			
	n	X2	SD	p	n	X2	SD	p	n	X2	SD	p
Sınıf	103	2,615	3	≥.05	103	1,420	2	≥.05	103	6,825	2	≤.05
Cinsiyet	103	4,051	3	≥.05	103	0,236	2	≥.05	103	2,19	2	≥.05
Yaş	103	15,622	30	≥.05	103	14,997	20	≥.05	103	24,205	20	≥.05
Doğumyeri	103	13,254	12	≥.05	103	8,023	8	≥.05	103	7,966	8	≥.05
Yaşanılan Yer	103	1,045	12	≤.01	103	1,864	8	≥.05	103	10,343	8	≥.05
Annenin Çalışma Durumu	103	6,964	9	≥.05	103	1,975	6	≥.05	103	7,787	6	≥.05
Babanın Çalışma Durumu	103	6,803	9	≥.05	103	3,282	6	≥.05	103	6,813	6	≥.05
Ailenin Aylık Geliri	103	13,892	9	≥.05	103	8,337	6	≥.05	103	7,894	6	≥.05
Öğrencinin Aylık Geliri	103	7,194	12	≥.05	103	9,092	8	≥.05	103	7,28	8	≥.05

* $\alpha = .05$ için anlamlıdır.

** $\alpha = .01$ için anlamlıdır.

Ailenin toplumsal ve ekonomik düzeyinin müzik eğitimi almada ve müzik öğretmenliği mesleğini seçmedeki etkisine ilişkin düşünceler ile seçilmiş değişkenler arasındaki ilişki arandığında, yaşanılan yer değişkeni ile ailenin toplumsal statüsü müzik eğitimi alanında fırsat eşitliği adına adaletsiz bir durum yaradır düşüncesi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Ailenin ekonomik düzeyinin müzik eğitimi alanında fırsat eşitliği yaratacağına ilişkin düşünce ile seçili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Aynı durum müziğe olan ilgi ve müzik öğretmeni olmayı seçmede ailenin toplumsal ve ekonomik düzeyi etkilidir düşüncesi için de geçerlidir.

Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde ise yaşanılan yer ile ilgili yapılan yorumlarda yaşanılan yerin müzik eğitiminde adaletsiz bir durum yaratacağı görüşüne ulaşılmıştır. Bu fikirlerden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Küçük şehirde yaşamakla büyükşehirde yaşamak çok fark eder. Konserlere gidebilmek, orkestra dinlemek, opera dinlemek, kentte konservatuarın olması, sanatçıların olması kişinin ufkunu

genişletir. Çok yetenekli bir çocuğun bunlardan mahrum olması adaletsiz bir durum yaratır diyebiliriz.” (G 1, 36 yaşında, erkek, görevde 3. yılı)

“Okulların fiziki ortamı çok farklı... Bir büyükşehirde bile kenar mahalledeki okulda müzikle ilgili hiçbir şey yok. Başka bir okulda içinde her şeyin olduğu bir müzik odası var, çalgılar var, ses sistemi var. Özel okul devlet okulu farkı var. Bunların hepsini adaletsizlik olarak düşünebiliriz.” (G 18, 41 yaşında, kadın, görevde 17. yılı)

“Bir okul düşünün ki orkestrası var. Liseler arası şarkı yarışmalarına katılıyor. Bir öğrenci yeteneğini ilgisini böylece fark ediyor değerlendiriyor. Başka tarafta müzik öğretmeni olmayan bir okulda müzikal etkinliklerden habersiz öğrenciler var. Adaletsizlik olduğu çok açık...” (G 12, 39 yaşında, kadın, görevde 16. yılı)

Nicel araştırma örneklemini genelinde cevaplayıcılar toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin müzik eğitimi ve müzik öğretmenliği alanında etkili olduğunu belirtmiştir. Böyle bir etki olduğu fikrine katılanlar ve kısmen katılanların oranı oldukça yüksektir. Böyle bir etki olduğu fikrine katılmayanların oranı ancak %10'da kalmaktadır. Yüz yüze görüşmelerde toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri yaşamadıklarını ancak böyle bir eşitsizliği fark ettiklerini söyleyen müzik öğretmenleri vardır. Bu fikirlerden bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

“Sadece müzikte ve eğitimde değil hayatın her alanında eşitsizlik var.” (G 6, 37 yaşında, erkek, görevde 10. yılı)

“Özel okulda öğretmenlik yapıyorum. Çocukların ekonomik düzeyi birbirine yakın. Ailesi düşük eğitim düzeyinde olanlar müzikte daha başarısız ilgisiz. Genelleme yapmak doğru değil ama tahsilli anne babanın çocukları daha ilgili, başarılı...” (G 7, 40 yaşında, erkek, görevde 16. yılı)

“Geçim telaşı varken müziğe sıra gelmeyebilir. Doğrusu da budur bence. Müzik olmadan da yaşanır ama sofrada eklemek yoksa yaşanmaz. Müziğe zaman ayırmak, hele para ayırmak dar gelirli aile için lükstür.” (G 9, 51 yaşında, erkek, görevde 27. yılı)

“Sanatın yaygınlaşması için toplumun belli bir ekonomik düzeye ulaşmış olması gerekir. Ekonomi ile sanata verilen değer arasında güçlü bir ilişki var. Konu müzik eğitimiye toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler kesinlikle etkili olur bence.” (G 6, 37 yaşında, erkek, görevde 10. yılı)

Türkiye'deki Müzik Eğitiminde Toplumsal ve Ekonomik Statüye Dayalı Eşitsizlikler

Tablo 2. Ailenin Toplumsal ve Ekonomik Statüsünün Müzik Eğitimi ve Müzik Öğretmenliğine İlişkin Yaklaşımı Etkilemesine İlişkin Görüşler

İ	Yaşanılan/yetipilen Ailenin Toplumsal Statüsü ve Adaletsizlik			Yaşanılan/yetipilen Ailenin Ekonomik Statüsü ve Adaletsizlik			Müzik Öğretmenliğini Seçmede Ailenin Ekonomik Düzeyinin Etkisi			Müzik Öğretmenliğini Seçmede Ailenin Ekonomik Düzeyinin Etkisi			
	Katıl.	Kılmıy.	Kısım	Katıl.	Kılmıy.	Kısım	Katıl.	Kılmıy.	Kısım	Katıl.	Kılmıy.	Kısım	
Örneklem Genel	58,30	10,70	30,10	66,00	5,80	28,20	39,80	24,30	35,90	39,80	24,30	35,90	
Sınıf	1.Sınıf	63,40	9,80	24,40	70,70	7,30	22,00	24,40	29,30	46,30	24,40	29,30	46,30
	4.Sınıf	54,80	11,30	33,90	62,90	4,80	32,30	50,00	21,00	29,00	50,00	21,00	29,00
Cinsiyet	Erkek	54,50	13,60	27,30	63,60	4,50	31,80	50,00	27,30	22,70	50,00	27,30	22,70
	Kadın	59,30	9,90	30,90	66,70	6,20	27,20	37,00	23,50	39,50	37,00	23,50	39,50
Doğum Yeri	Köy	33,30	66,70	0,00	33,30	33,30	33,30	0,00	33,30	66,70	0,00	33,30	66,70
	Kasaba	57,90	10,50	31,60	63,20	0,00	36,80	42,10	15,80	42,10	15,80	42,10	
	Kent Merkezi	50,00	12,50	37,50	58,30	8,30	33,30	54,20	25,00	20,80	54,20	25,00	20,80
	Büyükşehir	62,50	7,10	28,60	71,40	5,40	23,20	33,90	26,80	39,30	33,90	26,80	39,30
Yaşanılan Yer	Köy	100,0	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00	100,0
	Kasaba	52,90	11,80	35,30	7,60	5,90	23,50	58,80	17,60	23,50	58,80	17,60	23,50
	Kent Merkezi	53,80	11,50	34,60	69,20	3,80	26,90	42,30	34,60	23,10	42,30	34,60	23,10
	Büyükşehir	62,10	10,30	27,60	62,10	6,90	31,00	32,80	22,40	44,80	32,80	22,40	44,80
Annenin Çalışma Durumu	Çalışıyor	60,90	8,70	30,14	65,20	4,30	30,40	32,60	28,30	39,10	32,60	28,30	39,10
	Çalışmıyor	51,30	17,90	28,20	66,70	5,10	28,20	46,20	28,20	25,60	46,20	28,20	25,60
	Emekli	64,70	0,00	35,30	64,70	11,80	23,50	47,10	5,90	47,10	47,10	5,90	47,10
Babanın Çalışma Durumu	Çalışıyor	57,70	11,50	30,80	65,40	6,40	28,20	35,90	24,40	39,70	35,90	24,40	39,70
	Çalışmıyor	100,0	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00
	Emekli	60,90	8,70	26,10	69,60	4,30	26,10	52,20	21,70	26,10	52,20	21,70	26,10
Ailenin Aylık Geliri	<1000	75,00	25,00	0,00	75,00	0,00	25,00	75,00	25,00	0,00	75,00	25,00	0,00
	1000 1999	56,50	17,40	21,70	78,30	0,00	21,70	56,50	21,70	21,70	56,50	21,70	21,70
	2000 5000	53,70	7,50	38,80	61,20	6,00	32,80	32,80	23,90	43,30	32,80	23,90	43,30
	5000+	88,90	11,10	0,00	66,70	22,20	11,10	33,30	33,30	33,30	33,30	33,30	33,30
Öğrencinin Aylık Geliri	<500	59,10	13,60	27,30	65,90	4,50	29,50	38,60	27,30	34,10	38,60	27,30	34,10
	500 999	53,70	7,30	36,60	65,90	7,30	26,80	41,50	22,00	36,60	41,50	22,00	36,60
	1000 2000	81,80	9,10	9,10	90,90	0,00	9,10	54,50	9,10	36,40	54,50	9,10	36,40
	2000+	40,00	20,00	40,00	20,00	20,00	60,00	0,00	60,00	40,00	0,00	60,00	40,00

Örneklem genelinde ailenin ekonomik düzeyinin müzik eğitimi almada fırsat eşitliği adına adaletsiz bir durum yarattığı fikrine katılanların oranı %66'dır. Bu fikre kısmen katılanların oranı %28,2'dir. Bu fikre katılmadığını belirtenlerin oranı ise %5,8 gibi çok

düşük bir düzeydedir. Yüksek gelir grubunda olanların ailenin ekonomik statüsünün adaletsiz bir durum yarattığına ilişkin düşünceye katılmama oranı örneklem genelindeki ortalamanın neredeyse beş katıdır. Bu durum ekonomik olarak yoksunluk çekmeyenlerin ekonomik düzeye dayalı adaletsizliği hissetmelerinde oranın düşük olduğunu göstermektedir. Kırsalda doğup yetişmiş olanlar, babası çalışmayanlar, düşük gelir düzeyinde olanlar bu adaletsizliği daha fazla hissetmektedirler.

Örneklem genelinde yaşanan yerin adaletsiz bir durum yaratacağı fikrine katılanların oranı %58,3'tür. Köyde yaşayan, babası çalışmayan değişkeninin tamamı bu görüşe katılmaktadır. Köyde doğan değişkeninde bu görüşe katılmama oranı örneklem geneli içinde en yüksek oranı vermektedir. Müzikle ilgileniyor olmak ve müzik öğretmeni adayı olmak bu adaletsiz durumun ötesine geçmeyi başaramış olarak algılanmaktadır. Kişisel çabalar yoluyla bu eşitsizlik durumunun aşılabileceğini belirten müzik öğretmenleri de vardır. Ancak bir eşitsizliğin aşılabilecek olması bu eşitsizliğin olmadığı anlamına gelmemektedir. Yüksek gelir grubunu temsil eden ailenin aylık gelirinin 5000 TL'nin üzerinde olduğu değişkende yaşanan yerin adaletsiz bir durum yarattığı fikrine katılmama oranı örneklem genelinin neredeyse iki katıdır. Bu durum ekonomik düzeyle ilgili soruda da görülmüştür. Bu durum kendi dışındaki gerçekliği düşünmek ve algılamak konusunda yetersiz kaldığını düşündürmektedir.

Müzik eğitimi almada toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin adaletsiz bir durum yarattığı görüşü müzik öğretmenliği mesleğini seçme konusu için de geçerlidir. Ancak toplumsal ve ekonomik düzeyin müzik eğitimi almaya etkisinin müzik öğretmenliğini seçmeye etkisi kadar çok olmağı görüşü baskındır. Bu görüşe katılanların oranı örneklem genelinde %39,8'dir ve bu düzey diğer iki soru ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Ailesinin aylık geliri 5000 TL'nin üzerinde olan değişkende bu görüşe katılmama oranı %60'tır.

3.2. Ailenin yaşam görüşünün ve etnisitenin etkisi

Yapılan nitel ve nicel araştırmaların desteğiyle ailenin yaşam görüşünün ve etnisitenin müzik eğitiminde ve müzik öğretmenliğinde etkili olduğu söylenebilir. Toplumsal eşitsizlikler düşünüldüğünde etnisite önemli bir yere sahiptir. Bazı etnik gruplar dışlanmakta, bazı kültürler "istenmeyen" ilan edilmektedir. Bu çevrelerden gelen öğrencilerin avantajsız oldukları durumlar oluşmaktadır.

Başka bir açıdan kültür özelliği olarak müziğe yatkınlık ve olumlu bakışın öğrenci için avantaja dönüştüğü durumlardan da söz etmek mümkündür. Müzik Türkiye'de Alevi ve Romanlarda kültürlerinin bir parçası olmakla ayıt edici bir durum yaratmaktadır. Yapılan görüşmelerde müzik öğretmenlerinin büyük çoğunluğu bu görüşe katılmaktadır.

Müzik metafizik tecrübenin ifade edilmesini sağlayan kanallardan biri olarak ritüellerin bir parçası olarak kolektif duygusal yoğunlaşmanın önemli bir ayağıdır (Şahin, 2008: 277-278) Müzik ritüellerin bir parçası oluşu ile dindarlık çerçevesinde etkin bir role sahiptir (Şahin, 2008: 279). Buradan yola çıkarak müziğin dinle ve dindarlıkla ilişkisi olduğu yorumuna ulaşılabiliriz. Bu ilişki müzik eğitimi için de geçerlidir. Ailenin yaşam görüşü olarak dindarlığın müziğe ve müzik eğitimine bakışta etkisi olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılan müzik öğretmenlerinin çoğunluğu bu görüşü desteklemiştir. Müzik öğretmenleri arasında dindar çevreden gelenlerin oranının diğer branşlarla karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Bu konu ile ilgili bazı fikirlere aşağıda yer verilmiştir.

“Dindar müzik öğretmeni olur mu? Tabii ki olur. Ama şimdiye kadar hiç karşılaşmadım.” (G 3, 50 yaşında, erkek, görevde 25. yılı)

“Diğer bölümlerde başörtüsü takan öğrenciler var ama müzik bölümü öğrencileri arasında hiç görmedim.” (G 18, 41 yaşında, kadın, görevde 17. yılı)

“Dindarlar müziğe daha uzak duruyorlar. İstisnalar var tabii. Geçen başı örtülü bir veli kızı için piyano öğretmeni sordu.” (G 5, 42 yaşında, kadın, görevde 20. yılı)

“Bence dindar kesim zenginleştikçe müziğe de daha olumlu bakıyor. Yeni dindarlık anlayışı var ya onu kastediyorum. Müzik biraz da zenginlik göstergesi; evde piyano var, kızları piyano çalıyor gibi...” (G 12, 39 yaşında, kadın, görevde 16. yılı)

Tablo 3. Ailenin Toplumsal Statüsü, Yaşam Görüşü ve Etnisitenin Müzik Eğitimi Almada ve Müzik Öğretmenliğini Seçmedeki

Etkisine İlişkin Düşüncelerin Seçilmiş Değişkenlerle Anlamlı İlişki Düzeyi

	Müziğe Olan İlgisi ve Müzik Öğretmenliği Mesleğini Seçmede Ailenin Yaşam Görüşü Etkilidir				Alevi Kökenli Aileler Çocuklarını Müzik Eğitimine Yönlendirmede Daha İstekli ve Olumlu Yaklaşırlar				Roman Kökenli Aileler Çocuklarını Müzik Eğitimine Yönlendirmede Daha İstekli ve Olumlu Yaklaşırlar			
	n	X ²	SD	p	n	X ²	SD	p	n	X ²	SD	p
Sınıf	103	1,738	2	≥.05	103	3,564	3	≥.05	103	3,546	3	≥.05
Cinsiyet	103	5,985	2	≤.05	103	0,346	3	≥.05	103	1,225	3	≥.05
Yaş	103	25,397	20	≥.05	103	28,953	30	≥.05	103	16,381	30	≥.05
Doğumyeri	103	8,424	8	≥.05	103	11,209	12	≥.05	103	15,345	12	≥.05
Yaşanılan Yer	103	11,062	8	≥.05	103	11,796	12	≥.05	103	9,083	12	≥.05
Annenin Çalışma Durumu	103	5,808	6	≥.05	103	7,367	9	≥.05	103	14,485	9	≥.05
Babanın Çalışma Durumu	103	6,311	6	≥.05	103	14,053	9	≥.05	103	8,067	9	≥.05
Ailenin Aylık Geliri	103	2,268	6	≥.05	103	3,536	9	≥.05	103	8,514	9	≥.05
Öğrencinin Aylık Geliri	103	11,423	8	≥.05	103	11,603	12	≥.05	103	63,375	12	≤.01

* $\alpha = .05$ için anlamlıdır.

** $\alpha = .01$ için anlamlıdır.

Müziğe olan ilgi ve müzik öğretmenliği mesleğini seçmede ailenin yaşam görüşü etkilidir düşüncesi ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki anlamlıdır. Alevi kökenli aileler çocuklarını müzik eğitimine yönlendirmede daha isteklidir ve olumlu yaklaşırlar düşüncesi ile seçili değişkenler arasında anlamlı ilişki görülemez. Roman kökenli aileler çocuklarını müzik eğitimine yönlendirmede daha isteklidir ve olumlu yaklaşırlar düşüncesi ile öğrencinin aylık geliri değişkeni arasında anlamlı ilişki vardır.

Tablo 4. Ailenin Yaşam Görüşünün ve Etnisitenin Müzik Eğitimi ve Müzik Öğretmenliğine İlişkin Yaklaşımı Etkilemesine İlişkin Görüşler

Türkiye'deki Müzik Eğitiminde Toplumsal ve Ekonomik Statüye Dayalı Eşitsizlikler

%		Ailenin Yaşam Görüşü Etkili			Alevi Aileler Daha İstekli ve Olumlu Yaklaşırlar			Roman Aileler Daha İstekli ve Olumlu Yaklaşırlar			Ailenin Toplumsal ve Ekonomik Konumu Etkilidir		
		Katılıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katl.	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katl.	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katl.	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katl.
Örneklem Geneli		68,90	12,60	18,40	40,80	34,00	24,30	67,00	14,60	17,50	35,00	36,90	27,20
Sınıf	1.Sınıf	73,20	7,30	19,50	36,60	41,50	19,50	58,50	19,50	19,50	29,30	36,60	31,70
	4.Sınıf	66,10	16,10	17,70	43,50	29,00	27,40	72,60	11,30	16,10	38,70	37,10	24,20
Cinsiyet	Erkek	54,50	9,10	36,40	40,90	36,40	22,47	59,10	18,20	22,70	31,80	40,90	27,30
	Kadın	72,80	13,60	13,60	40,70	33,30	24,70	69,10	13,60	16,00	35,80	35,80	27,20
Doğum Yeri	Köy	66,70	0,00	33,30	33,30	66,70	0,00	66,70	33,30	0,00	0,00	100,00	0,00
	Kasaba	63,20	26,30	10,50	36,80	52,60	10,50	52,60	36,80	10,50	36,80	47,40	15,80
	Kent Merkezi	79,20	12,50	8,30	33,30	41,70	25,00	83,30	0,00	16,70	33,30	37,50	29,20
	Büyükşehir	66,10	8,90	25,00	44,60	23,20	30,40	64,30	12,50	21,40	35,70	30,40	32,10
Yaşanılan Yer	Köy	0,00	100,00	0,00	100,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00
	Kasaba	64,70	23,50	11,80	23,50	52,90	23,50	47,10	35,30	17,60	41,20	35,30	23,50
	Kent Merkezi	76,90	7,70	15,40	34,60	42,30	19,20	73,10	7,70	19,20	26,90	42,30	30,80
	Büyükşehir	67,20	10,30	22,40	46,60	25,90	27,60	69,00	12,10	17,20	36,20	34,50	27,60
Annenin Çalışma Durumu	Çalışıyor	69,60	15,20	15,20	37,00	34,80	26,10	69,60	17,40	13,00	37,00	39,10	23,90
	Çalışmıyor	66,70	12,80	20,50	46,20	38,50	15,40	74,40	12,80	12,80	35,90	43,60	20,50
	Emekli	76,50	5,90	17,60	35,30	23,50	41,20	41,20	11,80	41,20	29,40	11,80	52,90
Babının Çalışma Durumu	Çalışıyor	71,80	12,80	15,40	39,70	39,70	20,50	69,20	14,10	15,40	34,60	37,20	26,90
	Çalışmıyor	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	100,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00
	Emekli	60,90	13,00	26,10	47,80	13,00	34,80	60,90	13,00	26,10	34,80	34,80	30,40
Ailenin Aylık Geliri	<1000	75,00	0,00	25,00	25,00	25,00	50,00	75,00	25,00	0,00	75,00	25,00	0,00
	1000-1999	69,60	13,00	17,40	47,80	34,80	17,40	78,30	13,00	8,70	30,40	47,80	21,70
	2000-5000	67,20	14,90	17,90	38,80	35,80	23,90	67,20	11,90	19,40	32,80	35,80	29,90
	5000+	77,80	0,00	22,20	44,40	22,20	33,30	33,30	33,30	33,30	44,40	22,20	33,30
Öğrencinin Aylık Geliri	<500	63,60	15,90	20,50	43,20	31,80	25,00	68,20	15,90	15,90	31,80	45,50	22,70
	500-999	75,60	14,60	9,80	39,00	39,00	22,00	70,70	12,20	17,10	43,90	31,70	24,40
	1000-2000	72,70	0,00	27,30	45,50	18,20	27,30	81,80	9,10	9,10	27,30	27,30	45,50
	2000+	40,00	0,00	60,00	20,00	40,00	40,00	0,00	40,00	60,00	20,00	40,00	40,00

Müzik eğitimi almada ve müzik öğretmenliğini seçmede ailenin yaşam görüşünü etkili olduğu fikrine katılanların oranı örneklem genelinde %68,9'dur. Kadın örnekleme bu oran %72,8'e çıkmaktadır. Ailenin yaşam görüşünün müzikle ilgilenme konusunda etkisini kadınlar erkeklerden daha çok hissetmektedirler. Ailenin aylık gelirinin 5000 TL'nin üzeri olduğu değişkendeki bu görüşe katılım oranı örneklem genelinde en yüksek oranı vermektedir. Bu görüşe katılmayanlar arasında da en yüksek değer köyde yaşayanlara ait değişkendir.

Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde bu konu sorulduğunda ailenin daha özgürlükçü bir ortam sunması ve açık görüşlü olmasının kızların müzikle tanışmalarında ve müzik eğitimi almalarında olumlu etkileri olabileceği görüşü belirtilmiştir. Bu fikirlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

“Ailenin yaşam görüşüne bağlı olarak kızların özgür yetişip yetişmedikleri fark edebiliyor. Baskı altında yetiştirilen bir kız utangaç olur, çekingen olur. Müzik yapacaksın, dinleti, konser vereceksen çekingenliği, utangaçlığı atmalısın. Böyle örnekler olabilir diye düşünüyorum.” (G 9, 51 yaşında, erkek, görevde 27. yılı)

“Erkek adamın müzikle ne işi olur diyenler de vardır belki. Kız çocuklar daha avantajlıdır bile denebilir. Ailenin yaşam görüşü, daha önemlisi müziğe, sanata bakış açısı önemlidir.” (G 13, 54 yaşında, kadın, görevde 30. Yılı)

“Müzik, Aleviler için yalnız kimliğin bir göstergesi değil, aynı zamanda yaşam tarzı ve inaç öğelerinin de bir taşıyıcısıdır (Güneş, 2014: 61)”. Bir ibadet biçimi ve tasavvufi anlamda Tanrı ile bir olmanın aracı olan müzik Alevi inanç ve kültüründe merkezi bir yerdedir (Mustan Dönmez, 2014: 64). Buradan yola çıkarak Alevi kökenli ailelerin çocuklarını müzik eğitime yönlendirmede daha istekli olduğu ve daha olumlu yaklaşımları fikrine ulaşılabilir. Bu fikire örneklerin %40,8'i katılmaktadır. Köy doğumlu olanların tamamı bu görüşe katılmıştır. Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde müzik öğretmenlerinin büyük çoğunluğu bu fikre katıldıklarını belirtmişlerdir. Müziğin alevi kökenli ailelerde bir yaşam biçimi olduğu ve bu nedenle müziğe yönelmenin olumlu karşılandığı görüşü yaygındır.

Romanları inceleyen bilim insanlarında, Romanların, dünyada müzik zevki ve kabiliyeti en yüksek etnik grup olduğuna dair genel bir kanaat oluşmuştur. Romanlar için müzik geçimlerini de temin ettikleri bir yaşam biçimidir. (Aras, 2016: 151). Bu görüş doğrultusunda Roman kökenli ailelerin, çocuklarının müzik eğitimine istekli oldukları ve olumlu yaklaşımları düşünülebilir. Bu fikire örneklerin %67'si katılmaktadır. Bu görüşün alevi kökenli ailelerin yaklaşımı ile karşılaştırıldığında daha yüksek oran almasının nedeni araştırıldığında Roman kökenli ailelerde müziğin ekonominin bir parçası olmasının etkili olabileceği görüşüne ulaşılmıştır. Eğitim alanında güzel sanatlar liselerinin sayısının artması Roman ailelerin çocuklarını bu liselere göndermeleri zamanla müzik eğitimi alanında Roman kökenli öğrencilerle karşılaşılmasını arttırmıştır. Bu yorumlara müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde ulaşılmıştır. Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde etnik kökene bağlı olarak müzik algısının ve müzik eğitime yönelmenin farklılıkları olduğuna ilişkin yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“Alevilerin müzik eğitimine daha olumlu yaklaştıkları kesin. Çocuğu için kendi için bağlama dersi soran, bağlama çalmanın Alevi olmasından ötürü değerli olduğunu, bağlama sesinin, deyişlerin kendisini çok etkilediğini, bunun için bağlama çalmak istediğini, çocuğuna da ders aldıracağını söyleyen bir velim vardı. Çok sayıda alevi arkadaşım vardı ve bu duyguyu onlardan da duymuşumdur.” (G 6, 37 yaşında, erkek, görevde 10. yılı)

“Alevilerin müziğe olan ilgisi olmayanlardan daha çoktur. Özellikle halk müziğinde...” (G 15, 53 yaşında, erkek, görevde 26. yılı)

“Alevilerde müziğin ibadetin bir parçası olması müziğin Alevi kültüründeki yerini kutsallığa kadar yükseltir.” (G 3, 50 yaşında, erkek, görevde 25. yılı)

“Bir keresinde bir kemancıyı dinlemiştim. Çalışı insanüstüydü diyebilirim. Kemanı babasından öğrenmiş. Kendimi bildim bileli çalıyorum demişti. Dedesi de kemancıymış. Kültürün müziği öğrenmeye yaşamaya etkisi daha nasıl olur? Romanlar bu konunun en iyi örnekleri.” (G 18, 41 yaşında, kadın, görevde 17. yılı)

“Roman kökenli olan çok yetenekli çocuklar müzik öğretmenliği bölümlerini kazanamıyor. Yetenek sınavında nota bilgisi soruluyor. Bu çocuklar nota bilgisi yönünden zayıf. Ne oluyor? Nota bilgisi olanı alıyorlar, üstün yetenekli Roman çocuklar dışarıda kalıyor. Sorunuz bu durumu getirdi aklıma.” (G 9, 51 yaşında, erkek, görevde 27. yılı)

Müzik öğretmenleri ile yapılan görüşmelerde yukarıda belirtilen görüşlerden farklı olarak aktarılan fikre aşağıda yer verilmiştir:

“Yanlış ve gereksiz buluyorum bu tarz soruları benim gördüğüm her kesimden insan vardır müzik eğitiminde.” (G 21, 38 yaşında, kadın, görevde 14. yılı)

“Romanları soruyorsan etnik kökenleriyle ilgisi yok müziğin. Para kazanmanın bir yolu olduğundan çocuklar yönlendiriliyor. Müzikten para kazanmayan Romanlar da vardır. Onlarda müziğe ilgi aynı seviyede olmaz.” (G 3, 50 yaşında, erkek, görevde 25. yılı)

Etnisitenin müziğe ve müzik eğitimine etkisinin dini ve ekonomik durumlardan etkilense bile hatta dini ve ekonomik durumlardan doğsa bile kültürel bir koda dönüştüğü düşünülmektedir. Nitel ve nicel araştırma verileri de bu görüşü desteklemektedir. Alevi kökenli olduğunu belirten bir müzik öğretmeni şu şekilde diğer yorumlardan farklı bir yorum yapmıştır:

“Müzik işte çalsınlar söylesinler, devlette daha etkili yerlere de göz dikmesinler. Müzikle uğraşan Alevi’ye Romana dur dendiğini duymadım ama sen hâkim olamazsın denilene duydum.” (G 16, 49 yaşında, erkek, görevde 23. yılı)

“Müziği meslek edinmek bunun için daha kolay. Müzikçi, çalgıcı işte... Çingene işi. Bunu aşağılamak için kullanıyorlar.” (G 9, 51 yaşında, erkek, görevde 27. yılı)

Yukarıdaki yorumlar siyasi bakış açısı içermekle beraber sosyolojik olarak değerlendirildiğinde kendini “ötekileştirilmiş” olarak algılamaya örnek teşkil etmektedir. Egemenin kararları ve bakış açısı kültürel kod olarak değerlendirilen bir durumun belirlenmiş bir durum olduğunu düşündürebilmektedir. Bunun ötesinde ekonomik şartların belirleyiciliği toplumsal eşitsizliklerin oluşması adına önemli bir durumdur.

2.3. Doğum yeri ve yaşanılan yerin etkisi

Tablo 5. Doğum Yeri ve Yaşanılan Yerin Müzik Eğitimi Almada ve Müzik Öğretmenliğini Seçmedeki Etkisine İlişkin Düşüncelerin Seçilmiş Değişkenlerle Anlamli İlişki Düzeyi

	Şehir, Büyükşehirde Bulunanlar, Kırsal Alanda Bulunanlara Göre Müzik Eğitimi Almaya Daha İsteklidirler				Yaşanılan/Yetişilen Yerin Ölçeği Müzik Eğitiminde Fırsat Eşitliği Adına Adaletsiz Bir Durum Yaratır			
	<i>n</i>	<i>X2</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>n</i>	<i>X2</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>
Sınıf	103	2,202	2	≥.05	103	5,832	2	≥.05
Cinsiyet	103	1,285	2	≥.05	103	1,558	2	≥.05
Yaş	103	27,260	20	≥.05	103	23,604	20	≥.05
Doğumyeri	103	10,665	8	≥.05	103	7,469	8	≥.05
Yaşanılan Yer	103	15,150	8	≥.05	103	7,749	8	≥.05
Annenin Çalışma Durumu	103	16,787	6	≤.01	103	3,184	6	≥.05
Babanın Çalışma Durumu	103	4,470	6	≥.05	103	4,841	6	≥.05
Ailenin Aylık Geliri	103	8,852	6	≥.05	103	16,283	6	≥.05
Öğrencinin Aylık Geliri	103	10,624	8	≥.05	103	5,66	8	≥.05

* $\alpha = .05$ için anlamlıdır.

** $\alpha = .01$ için anlamlıdır.

Şehir ve büyük şehirde yetişenler müzik eğitimine kırsal alanda yetişenlerden daha istekli ve olumlu yaklaşımlar düşüncesine örneklem genelinin %42,7’si katılmaktadır. Köyde yaşayanlar ile babası çalışmayanların tamamı bu görüşe katılmıştır. Yüksek gelir

grubunu temsil eden ailenin aylık gelirinin 5000 TL'nin üzerinde olduğu değişkenin bu görüşe katılma oranı %66,7'dir. Öğrencinin aylık gelirinin 2000 TL'nin üzerinde olduğu değişkende bu görüşe katılmama oranı %60 'tır. Aile geliri ve öğrenci geliri karşılaştırıldığında görülen farkın nedeni sorulduğunda doğulup yaşanılan yere ilişkin adaletsizliklerin kişisel çaba ile aşılabileceği fikri ağırlık kazanmıştır. Ailesinin gelir düzeyi düşük olduğu halde kendi gelir düzeyini müzik alanında ek iş yaparak yükseltenler yetişilen yerin ölçeğinin belirleyiciliğini kabul etmede daha düşük bir oran sergilemektedir. Bu kararda kişisel tecrübeler ağırlık kazanmaktadır. Eğitim sosyolojisindeki işlevselci yaklaşım açısından bu konu değerlendirildiğinde eğitim aracılığıyla adaletsizliklerin azaltılabileceği fikri akla gelmektedir.

Doğum yeri ve yaşanılan yer müzik eğitimi almada adaletsiz bir durum yaratır görüşüne örneklem genelinde katılanların oranı %68,9'dur. Doğum yeri ve yaşanılan yer kişilerin müzik eğitim almaya istekli olmalarından çok müzik eğitimi fırsatlarına ulaşabilmeleri açısından adaletsiz bir durum yaratmaktadır yorumu bu iki sorunun yanıtları karşılaştırıldığında yapılabilir. Köyde yaşayanların tamamı bu görüşe katılmaktadır. Bu görüşe katılma oranı 1. sınıf örnekleminde 4. sınıf örnekleminde ile karşılaştırıldığında daha yüksektir. Müzik öğretmenliği bölümüne girmeden önce özel müzik dersi alma oranının gün geçtikçe artması yaşanılan yerin ölçeğinin özel ders alma fırsatlarını etkilemesi açısından fırsat eşitliğinde adaletsiz bir durum yaratır denilebilir. Müzik öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde daha önce belirtilen görüşleri destekleyen bazı fikirlere yer verilmiştir.

“Ben Kürt kökenliyim ve hep sanatla iç içe oldum. Müzik olmasa başka bir sanat dalında olurdu. Bunun için yaşanılan yerin müziğe ilgiye etkisi olduğunu düşünmüyorum. Büyükşehirin fırsatları ile ilgili fark vardır sadece. Büyükşehirde sanat ortamını yaşaman mümkündür. Taşrada bu fırsatı bulamazsın” (G 3, 50 yaşında, erkek, görevde 25. yılı)

“İmkân eşitsizlikleri var yoksa kişinin içinde müzik sanat aşkı varsa yaşadığı yer fark etmez. Halk müziğini kimler yaptı, halk ozanları kimler...” (G 13, 54 yaşında, kadın, görevde 30. yılı)

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1.Sonuç

Müzik eğitime sosyolojik bir bakışın yöneltmesi ile sosyolojinin ilgi alanındaki “toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin” müzik eğitimi alanını da etkilediği görülmüştür. Müzik eğitimindeki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri görünür kılan sosyolojik bakışa, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı sosyolojik araştırmanın bulguları ve bu bulguların yorumlanması yön vermiştir. Araştırmanın sonucunda toplumsal ve ekonomik farklılıkların müzik eğitimi ve müzik öğretmenliğine yönelik algıyı etkilediği görülmüştür. Böylece müzik eğitimi ve müzik öğretmenliğine yönelik algının oluşmasında toplumsal ve ekonomik konumun etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ele alınan bir diğer konu, müzik öğretmenliği mesleğinin tercih edilmesinde ailenin ekonomik konumunun, anne ve babanın çalışma durumunun etkili olup olmadığıdır. Bu etki hem olumlu hem de olumsuz yönde olmaktadır. Örneğin müzik öğretmeni olmak isteyen bir öğrenci ailesinin ekonomik düzeyinin el vermemesi sonucunda özel ders alamadığı için özel yetenek sınavlarına ders alanlara kıyasla dezavantajlı bir konumda girmektedir. Aynı zamanda dar gelirli bir ailede yetişen öğrenci öğretmenliğin ekonomik düzeyini yeterli bulmakta ve öğretmenlik mesleğini seçmektedir. Ancak mesleki tatmin adına, öğretmen olduğunda ailesinin ekonomik konumunun altına gerileyeceğini düşünen yüksek gelirli bir aileden gelen öğrenci, gelir düzeyinin yetersizliği ile ilgili kaygı duyabilmektedir.

Müzik öğretmenliği bölümünde son sınıfa gelindiğinde bu dezavantajlı durumun gerilediğini belirten müzik öğretmenleri olmuştur. Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda müzik eğitiminde asıl belirleyicinin yetenek olduğu görüşüne, müziğe olan yeteneğin ekonomik düzey eşitsizliklerini uzun vadede kapattığı yorumuna ulaştırmıştır. Müzik öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin gelir düzeyinin yarattığı dezavantajlı durumun incelendiği sorulara verdikleri yanıtlar bağlamında, 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında farklılık görülmektedir. 1. sınıf öğrencileri ekonomik durumun müzik eğitime etkisi olduğu fikrine 4. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek oranda katılmışlardır. O halde müzik eğitime başlangıç aşamasında ekonomik düzey eşitsizliklerinin daha etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu eşitsizliğin etkileri eğitimin sonraki yıllarında azalmaktadır. Ancak

eğitim yaşantısını bir yarışa benzetirsek herkesin aynı çizgiden yarışa başlaması adalet adına gözetilmesi gereken bir durumdur.

Doğum yerinin ve yaşanılan, yetişilen yerin müzik eğitimine etkileri araştırıldığında ekonomik düzey eşitsizlikleri ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Küçük ölçekli yerleşim yerlerinde özel müzik dersi imkanlarının kısıtlı oluşu, konsere gitmek gibi müzikal yaşantıların kurulamaması, enstrüman temininin zorluğu, okulların fiziki ortamının ve müzik öğretmeni sayısının yetersizliği gibi etmeler öğrencilerin özel yetenek sınavlarına hazırlanmalarını olumsuz yönde etkilemekte, güzel sanatlar lisesi eğitimi için ailelerinden ayrılmak zorunda bırakmakta, konser ve çeşitli müzik ve sanat etkinliklerinden de uzak bırakmaktadır. Bu dezavantajlı durum uzun vade gerilemektedir. Aynı kurumda eğitim gören öğrenciler eğitimleri süresince aynı olanaklara ulaşabilmekte, zaman içerisinde başlangıçtaki dezavantajlı konumun etkileri azalmaktadır.

Ailenin eğitim düzeyi ve mesleklerinin müzik eğitimine etkisi orta sınıf değerlerinin benimsenmesi düşüncesi içerisinde ele alınmıştır. Müzik eğitiminin ağırlıklı olarak orta sınıf değerlerini taşıdığı düşüncesi orta sınıf yaşantısını benimseye ailelerin çocuklarını müzik eğitime yönlendirmede daha istekli oldukları yorumunu beraberinde getirmektedir. Eğitim düzeyi yüksek ailelerle, eğitimci, hukukçu, doktor gibi daha çok hizmet sektöründe veya bürokratik kollarda çalışan aileler çocuklarını müziğe yönlendirmede daha istekli olmaktadır. Özellikle evde piyano olması ve çocuklarının piyano çalmayı öğrenmesine yönelik istekler, bu durumun bir zenginlik göstergesi olarak algılanması bakımından söz konusu olmaktadır. Eğitim düzeyi düşük olduğu halde yüksek gelir düzeyindeki bazı ailelerin çocuklarını benzeri müzik etkinliklerine yönlendirdikleri düşünülmektedir.

Özel müzik dersi almak, müzik eğitimi bölümleri özel yetenek sınavlarına hazırlanma doğrultusunda günden güne artmaktadır. Müzik eğitimi bölümü öğrencilerinin çoğunluğu üniversite öncesinde özel müzik dersi almaktadır. Bu oran 1.sınıf öğrencilerinde 4.sınıf öğrencileriyle karşılaştırıldığında daha yüksektir. Üniversite öncesinde özel ders alma oranındaki artışın nedeni, öğrencilerin güzel sanatlar lisesi mezunu olsalar da özel yetenek sınavına yönelik hazırlanma ihtiyacı duyuyor olmaları şeklinde açıklanabilir. Özel ders alma durumunun eğitim sosyolojisi çerçevesinde yorumu, özel ders olanaklarına ulaşamayan bir öğrencinin eğitimde fırsat eşitliği adına adaletsiz bir durumla karşılaşmış olması üzerinden yapılabilir. Bu

nedenle, özel ders ücretlerini karşılayabilecek bir gelir düzeyine sahip olmak ve özel ders veren öğretmen veya dershanelere ulaşabilecek büyük şehirlerde, kent merkezlerinde yaşamak avantajlı bir durum yaratmaktadır.

Yaşam görüşünün ve etnisitenin müzik eğitime etkisi araştırıldığında yaşam görüşü ve etnisitenin müzik eğitime yaklaşımı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi orta sınıf değerlerine yakın olmak müzik eğitime daha çok yönelmeyi sağlamaktadır. Bunun dışında dindar bir yaşam görüşünün müzik eğitime yaklaşımında ve müzik eğitimini önemsemesinde dindar olmayanlardan daha çekingen davrandıkları yorumu yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde tüm müzik öğretmenleri müzik eğitimi bölümlerinde başörtülü öğrenci görmediklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda müzik eğitimi bölümlerinde ideolojik atmosferin “batıcı”, “çağdaş” bir çizgide duruyor olmasından ötürü bazı öğrencilerin dinsel tavırlarını açığa vurmakta çekiniyor olabilecekleri de söylenebilir. Alevi kökenli ailelerde ise çocuklarını müzik eğitime yönlendirmede inancın motive edici bir rol taşıdığından söz edilebilir. Yapılan araştırmalarda bu düşünceye katılanların oranı oldukça yüksektir. Müziğin Roman kültürünün bir parçası olması Romanların müziğe yeteneklerinde etkili ve belirleyicidir.

3.2. Öneriler

Toplumsal ve ekonomik statüyü ölçen değişkenlerin her biri ayrı ele alındığında belli değişkenlere dayalı eşitsizliklerin geriletebilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Yaşanılan yere ilişkin eşitsizlik yaratan müzik eğitimi olanakları öncelikle okulların fiziki durumlarının iyileştirilmesiyle arttırılabilir. Müzik sınıflarının her okulda olması, okulun kentte ya da kırsalda olmasına bakılmaksızın sağlanabilir. Müzik öğretmenin bulunmadığı okullara müzik öğretmeni atamalarının yapılması her öğrencinin müzik eğitimiyle tanışmasının sağlanması adına önemlidir. Müzik öğretmenin bulunmadığı okullar olduğu halde, atama bekleyen çok sayıda müzik öğretmenin de bulunması bu sorunun çözümünün zor olmayacağını düşündürmektedir. Atama bekleyen müzik öğretmenlerinin müzik öğretmeni olmayan okullara atanması ile bu sorun çözülebilir.

Kırsaldaki müzik öğretmenlerinin yakın büyükşehir veya kent merkezlerindeki müzikal etkinliklere öğrencileri ile birlikte katılmasının, okullara sanatçılar davet edilerek, öğrencilere müziğin,

sanatın tanıtılmasının yaşanılan yere ilişkin eşitsizlikleri gerileteceği düşünülmektedir.

Üniversite öncesi müzik eğitiminin güzel sanatlar liseleri dışındaki kurumlarda da devam etmesinin üniversite öncesinde müzik eğitimi almaya ilişkin eşitsizlikleri gerileteceği düşünülmektedir.

Özel yetenek sınavı öncesinde sınava başvuranlara özel yetenek sınavına yönelik ücretsiz kursların verilmesinin özel ders olanaklarına ulaşamayan öğrencilerin dezavantajlı konumlarını bir ölçüde giderebileceği düşünülmektedir. Ayrıca özel yetenek sınavlarında nota bilgisinin ağırlıklı olarak sorulması bazı öğrencilerin çok yetenekli oldukları halde özel yetenek sınavını geçmelerini zorlaştırmaktadır. Bu konu özellikle Roman öğrencilerin yaşadığı bir sorun olarak derinlemesine görüşmelerde belirtilmiştir. Özel yetenek sınavlarında nota bilgisinin bir eleme kistası olarak kullanılması eğitimde fırsat eşitliği adına eşitsiz bir durum yaratmaktadır. Özel yetenek sınavlarının nota bilgisi olmasa da yetenekli öğrencilerin başarılı olabilecekleri şekilde yeniden düzenlenmesi düşünülmelidir.

Kent merkezlerindeki güzel sanatlar liselerine kırsal bölgelerden okumaya gelenler için yurt olanaklarının artırılmasının ve iyileştirilmesinin yaşanılan yere ve üniversite öncesinde müzik eğitimi almaya ilişkin dezavantajlı konumu geriletmeye yönelik bir uygulama olacağı söylenebilir.

Müzik öğretmenliği mesleğini tercih etme durumu ile bu tercihte rol oynayan etmenler ele alındığında, işe yerleşme olanaklarının önemli olduğu anlaşılmıştır. Özellikle son yıllarda öğretmenliğe atanamayan çok sayıda müzik öğretmeni bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi müzik öğretmeni olmayan okullarda müzik eğitimi olanaklarından geri kalan öğrencilerin olduğu da düşünüldüğünde atanamayan öğretmenlerin atanabilmesini sağlayacak uygulamalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Öğretmenler kazanç düzeyleri ile ilgili kaygı taşımaktadırlar. Öğretmenlerin kazanç düzeyini iyileştirmeye yönelik yapılacak uygulamalar bu kaygının azaltılmasında etkili olacaktır. Müzik eğitimi ve öğretmenlerine yönelik atılacak olumlu ve iyileştirici adımlar, müzik öğretmenliğinin toplumdaki kabul edilışı ve müzik eğitimine yönelik toplumsal algıyı olumlu yönde etkileyecektir.

Amatör müzik eğitimi veren kurumların desteklenip, amatör müzik eğitiminin daha özgürlükçü bir alan oluşu ve müzik öğretmenlerine iş olanakları sağlaması adına olumlu sonuçları olabileceği düşünülmektedir. Müzik eğitiminin toplumun tüm kesimlerine ulaşabilmesinde, yaş farkı gözetmeksizin, toplumsal ve ekonomik statüye bakılmaksızın müziğin her kese öğretilmesinde belediye tarafından açılan kurslar, halkevleri gibi kurumların önemli rolü bulunmaktadır. Bu tür uygulamaların yaygınlaştırılması ve desteklenmesinin, müzik eğitiminde toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin aşılabilmesi ve geriletilmesi adına önemli katkıları olduğu düşünülmektedir.

Son olarak, sınıflarda öğrencilerin önceden belirlenmiş bir müzik ortamına girmeleri yerine, kendilerinin sınıfa taşıdıkları müzik aracılığıyla oluşacak bir müzik ortamının oluşmasının daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir mecra yaratacağı söylenebilir. Bunun için katı, sınırları belli, dar içeriklerin yerine, esnek, çeşitli, değiştime açık, öğrenci merkezli yöntemlerin ve içeriklerin müzik eğitimi alanında kullanılmasının, toplumsal eşitsizliklerin geriletilmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

AKKOL, Mümtaz Levent (2014), *Türkiye’de Müzik Eğitiminin Sosyolojik Çözümü: Gazi Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümünde Sosyolojik Bir Araştırma*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.

ARAS, Tuncay (2016), “Çoklu Kültürün Bir İfade Biçimi Olarak Çalgıcı Romanlar”, *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler I*, Transnational Press London, ss. 151-156.

AYAS, Güneş (2014), *Musiki İnkılabının Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, Doğu Kitabevi, İstanbul.

AYAS, Güneş (2015), “Mûsiki İnkılâbı ve Medyada Sembolik Şiddet: Erken Cumhuriyet Dönemi Gazete-Dergilerinde Osmanlı Müziğinin Temsili”, *Uluslararası Müzik ve Medya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (21-23 Mayıs 2014), ss. 181- 200.

BALIKÇIOĞLU E. , ve B. DALGIÇ (2015), “Türkiye’de Orta Gelirli Sınıfın Profili”, *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, cilt.1, sayı.1, ss. 17-31.

BERKES, Niyazi (2003), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener (2011), *Veri Analizi El Kitabı*, Pagem Akademi Yayınları, Ankara.

DeNORA, Tia (2003), *After Adorno Rethinking Music Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge.

EROL, Ayhan (2012), "Music, Power and Symbolic Violence: The Turkish State's Music Policies During The Early Republican Period" *European Journal of Cultural Studies*, vol.15, no.1, : ss. 35- 52.

ESGİN, Ali (2012), "Bir Müzik Sosyolojisi Var mıdır?" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl.15, sayı. 62, ss. 153-183.

GREEN, Lucy (1999), "Research in the Sociology of Music Education: Some Introductory Concepts", *Music Education Research*, vol.1, no.2, ss. 159-170.

GREEN, Lucy (2003), "Why Ideology is Still Relevant for Critical Thinking in Music Education", *Action, Criticism & Theory*, vol. 2, no.2, ss. 2-24.

GÖNÇ ŞAVRAN, Temmuz (2010), *Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık: Eskişehir'de Sosyolojik Bir Araştırma*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.

GÜNEŞ, Deniz (2014), "Alevi-Bektaşî Kültürel Kimliğinin İfadesinde Müzik, Zâkir ve Bağlamının rolü", *Hünkâr Alevilik Bektaşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı.2, ss. 55-67.

GÜVEN, U. Z. ve A. ERGUR (2014), "Dünyada ve Türkiye'de Müzik Sosyolojisinin Yeri ve Gelişimi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, ss.1-19.

HEINICH, Nathalie (2013), *Sanat Sosyolojisi*, (çev.) Turgut Arnas, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KATOĞLU, Murat (2011), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat" (yay.yön.) Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1909-1980*, ss. 415-522, Cem Yayınevi, İstanbul.

KILIÇ, Yalın (2014), "Türkiye'de Eğitimsel Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma İlişkisine Dair Ampirik Bir Çalışma", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt.4, sayı.2, ss. 243-263.

LEE, Julie (2003), "A Requiem for Classical Music", *Regional Review Q 2*, ss. 14-23.

MARSHALL, Gordon (2009), *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MUSTAN DÖNMEZ, Banu (2014), *Alevi Müzik Uyanışı*, Gece Kitaplığı, Ankara.

ÖZBEK, Meral (2010), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul.

PLEHANOV, Georgi (1999), *Sosyalist Açından Toplum, Sanat ve Eleştiri*, (çev.) Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

ROY, Willam G. (2006), "Book Rewiew; After Adorno Rethinking Music Sociology, Tia DeNora", *Current Musicology*, no.86, ss. 111-114.

ŞAHİN, İlkay (2008), "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt.49, sayı.2, ss. 269-285.

ŞAHİN, M. ve R. DUMAN (2008), "Cumhuriyetin Yapılanma Sürecinde Müzik Eğitimi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, cilt. 7, sayı.16-17, ss. 259-272.

TANİLLİ, Server (1994), *Uygurluk Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

TİMUR, Taner (2001), *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara.

VÄKEVÄ, L. ve H. WESTERLUND (2007) "The 'Method' of Democracy in Music Education", *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, vol. 6, no. 4, ss. 96-108.

VAUGEOIS, Lise (2007), "Claiming the Space of Music Education as a Site of Postcolonial Contestation", *Action, Criticism and Theory for Music Education*, vol. 6/4, ss. 163-200.

VULLIAMY, G. ve J. SHEPHERD (1984), "The Application of a Critical Sociology to Music Education", *British Journal of Music Education*, vol. 1, no. 3, ss. 247-266.

YANIKLAR, Cengiz (2010), "Kültürel Sermaye, Eğitim Ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu'nün Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış", *Sosyoloji Dergisi*, sayı.22, ss. 121-138.

SPOR YÖNETİCİLERİNDE ÖZ-FARKINDALIK: BİR ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI¹

Melike ESENTAŞ²
Enes İŞIKGÖZ³
Pınar GÜZEL⁴
Selhan ÖZBEY⁵

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Condon (2011) tarafından geliştirilen Öz-farkındalık Ölçeği (ÖFÖ)'ni, spor yöneticilerinin öz-farkındalık düzeylerini belirlemede kullanabilmek amacıyla Türkçeye uyarlamaktır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizi, spor yöneticilerinden oluşan bir grup üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Gençlik ve Spor Bakanlığının taşra teşkilatı olan İl ve İlçe Gençlik Hizmetleri ve Spor Müdürlüklerinde; il müdürü, ilçe müdürü, şube müdürü ve diğer yönetim pozisyonlarında (şef, gençlik merkezi müdürü vb.) görev yapan 104 erkek ve 29 kadın olmak üzere toplam 133 spor yöneticisi oluşturmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla doğrulayıcı ve açımlayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Analizler sonucunda toplam 48 madde ve dört faktörden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa katsayıları .77 ile .93 arasında bulunmuştur. Geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ve uyarlanan ölçeğin Türkçe formunun, spor yöneticilerinin öz-farkındalık düzeylerini belirlemede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Öz-farkındalık Ölçeği, geçerlik ve güvenilirlik

SELF-AWARENESS IN SPORTS MANAGERS: A SCALE ADAPTATION STUDY ABSTRACT

The purpose of this study is to adapt Self-Awareness Scale (SAS) developed by Condon (2011) into Turkish with a view to investigating

¹ 23-26 Kasım 2017 tarihleri arasında Manisa'da düzenlenen "Dünya Spor Bilimleri Araştırmaları Kongresinde" sözel bildiri olarak sunulmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi Melike ESENTAŞ, Manisa CBÜ, Spor Bilimleri Fakültesi, mel.esentas@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi Enes İŞIKGÖZ, Batman Üniversitesi, BESYO, pdgenes@gmail.com

⁴ Doç. Dr. Pınar GÜZEL, Manisa CBÜ, Spor Bilimleri Fakültesi, pnruguzel@yahoo.com

⁵ Doç. Dr. Selhan ÖZBEY, Manisa CBÜ, Spor Bilimleri Fakültesi, selhanozbey@gmail.com

self-awareness levels of sports managers. Validity and reliability analysis of the scale has been conducted on a group of sports managers. The study group is formed of 133 sports managers. There are 104 male and 29 female participants who work as provincial directors, district directors, departmental directors and in other managerial positions (chief, youth center manager, etc.) in the Provincial and Districts Directorates of Youth Services and Sports which are the provincial organizations of the Ministry of Youth and Sports. Confirmatory and exploratory factor analyses have been conducted to confirm the structural validity of the scale. The Cronbach Alpha reliability coefficients have been calculated in order to establish the reliability of the scale.

Following the analyses, a scale composed of a total of 48 items and four factors have been obtained. Cronbach Alpha coefficients of the sub-scales have been found to range between .77 and .93. It has been concluded that the Turkish version of the scale is a valid and reliable tool that can be used in determining the self-awareness levels of sports managers.

Key words: *Self-Awareness Scale, reliability and validity*

1.GİRİŞ

Günümüzde multidisipliner bir alan olan spor bilimleri alanında araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu alanlardan biri de spor yönetiminde psikolojik çalışmalarıdır. Spor psikolojisinin Türkiye'deki gelişimi, spor bilimlerindeki gelişmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır (Bayar, 2011). Çünkü araştırmalar sporun psikolojik yönünün diğer fiziksel, taktiksel ve tekniksel unsurlar üzerinde tamamlayıcı bir role sahip olduğunu göstermekte, sporda başarılı bir performans elde etmek için fizyolojik açıdan yeterli ve güçlü olmanın yanı sıra zihinsel ve duygusal açıdan da psikolojik olarak yeterli ve güçlü olmayı gerektirmektedir (Konter, 1998). Bu açıdan bakıldığında spor bilimleri alanında, stres, duygusal zekâ, sosyal zekâ, öz-bilinçlilik, eleştirel düşünme, liderlik, farkındalık gibi sosyo-psikolojik faktörlerin çeşitli perspektiflerden ele alındığı görülmektedir. Bu faktörlerden farkındalık, bilinçli farkındalık, bilişsel farkındalık, duygusal farkındalık vb. boyutlar ışığında incelenmiş ve incelenmektedir.

Kavram olarak farkındalık, "bilinç" ile ilişkilendirilmekte, genellikle insanla ve özellikle de psikolojik anlamda gelişmiş, olgunlaşmış insanla özdeşleştirilmektedir (Şahin ve Yeniçeri, 2015).

Farkındalık, dikkatin şimdiki duruma verilerek, edinilen anlık deneyimlerin eleştirilmeden kabullenmeyle gözlemlenmesidir (Roemer, 2002). Beden eğitimi ve spor faaliyetleri ile ilgili bilgi, duyu ve hareket düzeyinde bir farkındalık oluşturulması toplumun geleceğinin sağlıklı temeller üzerine oturtulması açısından son derece önemlidir (Ergül ve ark., 2016). Farkındalık ile ilgili yapılan bir diğer çalışma ise öz-farkındalıktır. Duval ve Robert Wicklund (1972) tarafından teorize edilen öz-farkındalık, belirli bir anda, insanların kendine ya da dış çevreye odaklanabileceklerini öngörmektedir. Öz-farkındalık teorisi Duval ve Wicklund (1972)'un özgün formülasyonundan günümüze kadar kademeli değişiklikler geçirmiştir.

Öz-farkındalık kişinin kendi duygularını, düşüncelerini, isteklerini gerçekçi bir biçimde ele alması ve kendisi ile ilgili güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi (Kernis, 2003), anlık neler hissettiğimizi bilme, yeteneklerimiz hakkında gerçekçi bir değerlendirme ve yerinde bir öz-güven algısıdır (Elias ve Mocerri, 2012). Goleman (2006)'ın beş boyutlu duygusal zekâ modelinin kişisel yeterlilikler (yetkinlikler) boyutunda tanımlanan kendiyile ilgili farkındalık, özbilinç/öz-farkındalık, aynı zamanda dış kaynakların da etkisiyle şekillenen, kişinin değerlerine, duygularına, hedeflerine, bilgisine, yeteneklerine ve kapasitesine dayanan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gardner ve ark., 2005).

İnsan psikolojisinin anahtar bileşenlerinden biri olan öz-farkındalık, diğer insanların sizi nasıl algıladığını olduğu gibi görmenizi sağlar. New York Times yazarlarından biri olan psikolog Tasha Eurich, üç yıl süren araştırmasının sonucunda, insanların %95'inin kendilerini öz-farkındalığa sahip insanlar olarak gördüklerini, ancak insanların aslında sadece %15'inin öz-farkındalığa ulaşabilmiş bireyler olduğunu belirlemiştir (NM Türkiye, 2017). Öz-farkındalık, içinde var olduğumuz çok çeşitli bilinç seviyelerinde öz yansıtma yapabilme becerisidir. Kaosun ve zorlukların göbeğinde denge, dinginlik ve odaklanmayı sağlamamıza yardımcı olan iç biyo-geribildirim sistemimizi güçlendirerek, fiziksel, zihinsel, duygusal ve tinsel bilinç halleri üzerinde etkili yansıtma ve yönlendirme yapmamızı sağlar (Yıldız, 2011). Liderlik açısından öz-farkındalık, kişinin ruh halini, duygularını, dürtülerini ve bunların diğer insanlara olan etkilerini tanıma ve anlama yeteneğidir. Yüksek düzeyde öz farkındalığı olan liderler gerçekçi bir öz değerlendirme ve öz düzenlemeyi sergilerler (Dutta, 2016).

Alan yazın incelendiğinde çeşitli bileşenler altında öz-farkındalık çalışmalarının mevcut olduğu görülmektedir. Bu

çalışmalarda duygusal zeka ve öz-farkındalık (Goleman, 2006; Kauer, 2010; Kauer, 2012; Jordan ve ark., 2006; Silvia, 2002; Levis, 2000; Tatar ve ark.,2017; Twenge ve ark., 2003), bilişsel öz-farkındalık (Piras ve ark., 2016; Ferrari, 2001; Geller ve Shaver, 1976; Liebling ve Shaver, P. 1973; Hull ve Levy, 1979; Kurosawa ve Judith, 1995; Goverover ve ark., 2005; Gallup, 1991; Moeller ve Goldstein, 2014), sosyal öz-farkındalık (Clarke, 2017; Asendorpf ve ark., 1996; Gallup ve ark., 2003; Yan ve Wong, 2005; Sperry ve ark., 1979; Dishon ve ark., 2017;) konuları incelenmiştir. Ancak alan yazında öz-farkındalık ile ilgili tüm bileşenleri (bilişsel, duygusal, sosyal vb.) kapsayıcı şekilde bir ölçeğin spor yönetimi alanında olmadığı, bu konuda alan yazında bir boşluk olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada yöneticilerin liderlik ve öz-farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin tüm bileşenleri ile incelenerek Condon (2011) tarafından geliştirilen “Öz-farkındalık (Self Awareness)” ölçeğinin Türkçeye uyarlanarak alana katkı sağlaması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışma Grubu

Uyarlama çalışması kuramsal çalışmaya uygunluk açısından kamusal spor yöneticilerinden toplanan verilerle yürütülmüştür. Araştırmanın katılımcıları, Gençlik ve Spor Bakanlığının taşra teşkilatı olan İl ve İlçe Gençlik Hizmetleri ve Spor Müdürlüklerinde; il müdürü, ilçe müdürü, şube müdürü ve diğer yönetim pozisyonlarında (şef, gençlik merkezi müdürü vb.) görev yapan 104 erkek ve 29 kadın olmak üzere toplam 133 spor yöneticisinden oluşmaktadır. Spor yöneticilerinin demografik dağılımları tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgilerin Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Erkek	104	78,2
Kadın	29	21,8
Yaş		
25-30 arası	17	12,8
31-35 arası	32	24,1
36-40 arası	26	19,5
41-45 arası	28	21,1
46-50 arası	23	17,3
51 ve üstü	7	5,3
Görev Unvanı		

Spor Yöneticilerinde Öz-Farkındalık: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

İl Müdürü	34	25,6
İlçe Müdürü	13	9,8
Şube Müdürü	68	51,1
Diğer (Şef, Merkez Müdürü vb.)	18	13,5
Çalışma Süresi		
1-5 yıl	50	37,6
6-10 yıl	22	16,5
11-15 yıl	29	21,8
16-20 yıl	23	17,3
21-25 yıl	9	6,8
Toplam	133	100,0

Tablo 2' ye göre spor yöneticilerinin 104' ü (% 78,2) erkek, 29' u (% 21,8) kadındır. Yaş olarak spor yöneticilerinin 17'si (% 12,8) 25-30 arası, 32'si (%24,1) 31-35 arası, 26'sı (%19,5) 36-40 arası, 28'i (%21,1) 41-45 arası, 23'ü (%17,3) 45-50 arası ve 7'si (%5,3) 51 ve üstü olduğu görülmektedir. Spor yöneticilerinin 34'ü (%25,6) il müdürü, 13'ü (%9,8) ilçe müdürü, 68'i (%51,1) şube müdürü ve 18'i (%13,5) ise diğer (şef, merkez müdürü vb.) olarak görev yapmaktadırlar. Spor yöneticilerinin 50'si (37,6) 1-5 yıl, 22'si (%16,5) 6-10 yıl, 29'u (%21,8) 11-15 yıl, 23'ü (%17,3) ve 9'u (%6,8) 21-25 yıl çalışma süreleri olduğu görülmektedir.

Çeviri Çalışması

Öz-farkındalık [Self Awareness] ölçeğinin çeviri aşamasında Brislin ve ark. (1973)' nin öne sürdüğü 5 aşamalı teknik kullanılmıştır. Bu aşamalar, 1: İlk Çeviri, 2: İlk Çeviriyi Değerlendirme, 3: Geri Çeviri, 4: Geri Çeviriyi Değerlendirme ve 5: Uzman Görüşünü içermektedir. Öz-farkındalık ölçeği öncelikle 2 İngilizce dersi okutmanı tarafından Türkçe' ye çevrilmiştir. Çeviri sonrası Türkçe ölçek, alan uzmanları tarafından değerlendirilmiş, soruların anlaşılabilirliği ve kültürel uygunluğu gözden geçirilmiştir. Değerlendirme aşamasından sonra Türkçe ölçek farklı 2 İngilizce dersi okutmanı tarafından tekrar İngilizce' ye çevrilmiştir. Elde edilen İngilizce ölçek, ilk haliyle karşılaştırılmış ve son olarak 2 uzman görüşüne tekrar sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçek son halini almış ve mevcut çalışmada kullanılması kararlaştırılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Condon (2011) tarafından geliştirilen "Öz-farkındalık (Self Awareness)" ölçeği iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; cinsiyet, yaş, kurum, iş unvanı ve bu unvanda çalışma sürelerine

ilişkin 4 soru, ikinci bölümde “Öz-farkındalıkla [Self Awareness]” ilgili 58 soru ve yöneticilerin öz-farkındalığını etkileyebilecek kontrol değişkeni olarak “Ruh Hali” ni belirten 16 soru bulunmaktadır.

Ölçek Condon (2011) tarafından, kamu ve özel sektörde çalışan 25 kadın ve 47 erkek olmak üzere toplam 72 yöneticiye uygulanmıştır. Öz-farkındalık ölçeğinin 1-21 arası maddeleri yöneticilerin bilişsel yeteneklere yönelik öz-farkındalıklarını, 22-42 arası maddeleri yöneticilerin sosyal zekâlarına yönelik öz-farkındalıklarını, 43-58 arası maddeleri ise yöneticilerin duygusal zekâlarına yönelik öz-farkındalıklarını belirlemektedir. Ölçek maddeleri 7’li likert tipinde, “1:Beni çok zayıf bir şekilde tanımlıyor.....7: Beni gayet iyi bir şekilde tanımlıyor şeklinde, olumsuz maddeleri ise tersinden puanlandırılmıştır. Ölçekte seçeneğe verilen yanıtların puanları toplanarak her alt boyut için bir toplam puan elde edilmektedir. Öz-farkındalık ölçeğinin bilişsel yetenekler, sosyal ve duygusal zekâ alt boyutlarından alınan yüksek puanlar, katılımcıların bu alanlarda yüksek öz-farkındalığa sahip olduklarına işaret ederken, kontrol değişkeni olarak ruh hali boyutundan alınan yüksek puanlar ise katılımcıların olumlu/pozitif bir ruh hali (psikolojik iyi oluş) içerisinde olduklarını göstermektedir.

Condon (2011) çalışmasında ölçeği iki hafta ara ile yöneticilere uygulamış, ölçeğin bilişsel yetenekler alt boyutunu tek faktörlü olarak gözlemiş ve Cronbach’s α iç tutarlılık kat sayılarını iki hafta ara ile .84 ve .83, sosyal zeka alt boyutunu üç faktörlü olarak gözlemiş ve faktörlerin Cronbach’s α iç tutarlılık kat sayılarını “sosyal bilgi işleme” faktörü için .75 ve .76, “sosyal beceriler” faktörü için .77 ve .72, “sosyal bilinçlilik” faktörü için .71 ve .77, duygusal zeka alt boyutunu dört faktörlü olarak gözlemiş ve faktörlerin Cronbach’s α iç tutarlılık kat sayılarını “kendi duygularını değerlendirme” faktörü için .72 ve .83, “başkalarının duygularını değerlendirme” faktörü için .77 ve .81, “duygu kullanımı” faktörü için .81 ve .80, “duygunun düzenlenmesi” faktörü için ise .62 ve .87 olarak bulmuştur. Kontrol değişkeni olarak yöneticilerin o anki ruh halini belirleyen sorular 4’lü likert tipinde olup olumlu maddeleri (1, 2, 5, 6, 11, 13, 14, 16) “1:Kesinlikle hissetmiyorum, 2:Hissetmiyorum, 3:Biraz hissediyorum ve 4:Kesinlikle hissediyorum” şeklinde, olumsuz maddeleri ise (3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 15) tersinden puanlandırılmıştır. Condon (2011) çalışmasında ruh hali boyutunu tek faktörlü olarak gözlemiş ve iki hafta ara ile Cronbach’s α iç tutarlılık kat sayılarını .53 ve .22 olarak bulmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 22.0 ve Amos 22.0 paket programlarından yararlanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Çalışmada AFA uygulanmasının nedeni öz-farkındalık ölçeğinin orijinal biçiminin spor yöneticileri üzerindeki yapısını ortaya çıkarmak, DFA kullanılmasının nedeni ise ölçeğin orijinal faktör yapısının spor yöneticileri üzerinde doğrulanıp doğrulanmadığını incelemektir (Büyüköztürk vd., 2004). DFA’da uygulanan modelin yeterliği için çoklu uyum indeksleri kullanılmış ve Ki-kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), Uyum İyiliği İndeksi (Goodness of Fit Index, GFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index, NFI), Göreli Uyum İndeksi (Relative Fit Index, RFI), Fazlalık Uyum İndeksi (Incremental Fit Index, IFI), Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Residuals, RMR) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) uyum indeksleri incelenmiştir. Uyum indekslerinde genelde olduğu gibi GFI, CFI, NFI, RFI ve IFI için $> .90$, RMSEA ve RMR için $< .05$ ölçüt olarak alınmıştır (Şimşek, 2007).

3. BULGULAR

Veri Toplama Aracının Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

58 soruluk ölçek verilerine açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Testi		,811
Bartlett'in Küresellik Testi	Approx. Chi-Square	5342,557
	Df	1128
	P	,000

KMO katsayısı ,811 olduğundan, araştırmadaki örneklem büyüklüğü yeterlidir. KMO değeri bire yaklaştıkça veri toplama aracında kullanılan örneklemin, faktörleri açıklayabilecek yeterliliğe sahip olduğu düşünülmektedir (Field, 2005). Bartlett Küresellik Testinin anlamlılık değeri ($p=,000$) olduğu için, “Oluşan matris birim matris değildir.” hipotezi kabul edilmektedir. Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde değişkenlerin oluşturduğu matrisin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Bileşen Yapılarının Belirlenmesi

Faktör çıkarım metodu olarak, çalışmada var olan değişkenlerin normallik varsayımını sağlamadığı tespit edildiğinden

Temel Eksen Faktörleşme (Principal Component Analysis) yöntemi kullanılmıştır. Faktör yapısını daha anlaşılır hale getirebilmek için ise faktör eksenlerinin döndürülmesi esasına dayanan rotasyon uygulaması tekniklerinden varimax döndürme yöntemi uygulanmıştır. Faktörlerin elde edilmesinde Öz değer (Eigenvalues) istatistiğinden yararlanılmış olup, Öz değeri 1'den büyük olan faktörlerin anlamlı olduğu kabul edilmiştir. Bu çalışmada öz-farkındalık ölçeğinin öz değeri 1'in üzerinde olan 4 faktörün anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Bu aşamada ölçeğin dört faktör üzerinden yapılan analizi sonucunda, faktör yük değerleri 0,40'in altında kalan on maddenin (1., 2., 4., 24., 28., 35., 39., 41., 49. ve 57. maddeler) olduğu görülmüştür. Ölçekten bu on madde elendikten sonra kalan 48 madde üzerinden yeniden yapılan faktör analizinde; birinci faktörün % 23.410, ikinci faktörün % 11.409, üçüncü faktörün % 7.961, dördüncü faktörün % 6,413 oranında ortak varyansa katkı sağladığı görülmüştür. Belirlenen dört faktörün toplam varyansa sağladıkları katkı ise % 49,19' tür. Analiz sonucunda elde edilen faktörler, maddelerin faktör yük değerleri ve ortak varyansları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. AFA Sonucuna Göre Öz-farkındalık Ölçeğinin Faktör Yapısı

Faktör 1-Bilişsel Beceriler		Faktör 2-Duyguları Değerlendirme Becerisi		Faktör 3-Sosyal Beceriler		Faktör 4-Sosyal Bilinçlilik	
M. No	F	M. No	F	M. No	F	M. No	F
15	,820	53	,750	32	,756	44	,747
16	,819	55	,710	36	,743	27	,664
14	,722	58	,708	33	,728	43	,643
19	,721	56	,706	37	,709	30	,621
10	,715	50	,694	26	,691	29	,609
17	,713	48	,653	34	,688	38	,418
6	,682	52	,643	42	,620	45	,410
12	,672	51	,598	25	,581		
18	,652	47	,574	23	,565		
5	,642	54	,554				
9	,642	46	,530				
21	,641	31	,478				
11	,627	40	,460				

Spor Yöneticilerinde Öz-Farkındalık: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

13	,614					
20	,597					
3	,596					
7	,546					
8	,485					
22	,461					
Özdeğer	11,237		5,476		3,821	3,078
Varyans (%)	23,410		11,409		7,961	6,413

Tablo 3 incelendiğinde; döndürme işlemi sonrasında toplam 48 madde ve dört alt boyuttan oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekte; birinci faktörün 19 maddeden (3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22), ikinci faktörün 13 maddeden (31, 40, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58), üçüncü faktörün dokuz maddeden (23, 25, 26, 32, 33, 34, 36, 37, 42) ve dördüncü faktörün ise yedi maddeden (27, 29, 30, 38, 43, 44, 45) oluştuğu görülmüştür. Yüklenme değerleri olarak faktör-1'in 0,46 ile 0,82 arasında, faktör-2'nin 0,46 ile 0,75 arasında, faktör 3'ün 0,56 ile 0,75 arasında ve faktör-4'ün ise 0,41 ile 0,74 arasında yüklenme değerlerinin değiştiği görülmektedir. Faktörlerde toplanan maddelerin ifade ettiği anlamlar ve orijinal ölçekteki isimler dikkate alınarak; birinci faktöre "Bilişsel Beceriler" ikinci faktöre "Duyguları Değerlendirme Becerisi", üçüncü faktöre "Sosyal Beceriler" ve dördüncü faktöre ise "Sosyal Bilinçlilik" isimleri verilmiştir.

Tablo 4.Öz-farkındalık Ölçeğinin Faktör Puanları Arasındaki Korelasyonları

	[BB]	[DDB]	[SB]	[SBİL]
Bilişsel Beceriler [BB]	1,000			
Duyguları Değerlendirme Becerisi [DDB]	,501**	1,000		
Sosyal Beceriler [SB]	-,065**	-,028**	1,000	
Sosyal Bilinçlilik [SBİL]	,262**	,430**	,020**	1,000
Toplam	,663**	,727**	,454**	,474**

****p<.01**

Tablo 4 incelendiğinde öz-farkındalık ölçeğinin "Duyguları Değerlendirme Becerisi" ve "Bilişsel Beceriler" alt boyutları ile ölçek toplamı arasında yüksek düzeyde, "Sosyal Beceriler" ve "Sosyal Bilinçlilik" alt boyutları ile ölçek toplamı arasında orta düzeyde korelasyon bulunmaktadır.

Ölçeğin İç Tutarlılığı

Ölçeğin iç tutarlılığını hesaplamak amacıyla alt boyutların Cronbach Alfa değerleri ile madde toplam puan bağıntı katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplanan madde toplam puan bağıntı katsayıları .20 ile .59 arasında değişmektedir (tablo 6). Maddelerin aldıkları değerlerin kabul edilebilir sınırlar olarak varsayılan .20 değerinin (Büyüköztürk, 2007) üzerinde oldukları görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa katsayıları ise “Bilişsel Beceriler” için .93, “Duyguları Değerlendirme Becerisi” için .88, “Sosyal Beceriler” için .86, “Sosyal Bilinçlilik” için .77, ölçeğin tamamı için ise Cronbach Alfa katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. Ölçeğin Madde Toplam Korelasyonları

Madde	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları	Madde Çıktığında Ölçeğin Alfası	Madde	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları	Madde Çıktığında Ölçeğin Alfası
3	,278	,888	30	,440	,886
5	,405	,887	31	,448	,886
6	,464	,886	32	,206	,892
7	,369	,887	33	,284	,889
8	,358	,888	34	,297	,889
9	,385	,887	36	,369	,888
11	,379	,887	37	,342	,888
12	,427	,887	38	,311	,888
13	,487	,886	40	,493	,885
10	,456	,886	42	,292	,891
14	,341	,888	43	,258	,889
15	,444	,886	44	,300	,888
16	,591	,885	45	,365	,887
17	,491	,886	46	,369	,887
18	,414	,887	47	,319	,888
19	,477	,886	48	,549	,885
20	,433	,887	50	,382	,887
21	,454	,887	51	,297	,888
22	,483	,886	52	,561	,885
23	,236	,892	53	,331	,888
25	,320	,889	54	,407	,887
26	,308	,888	55	,533	,886

27	,295	,888	56	,522	,885
29	,481	,885	58	,476	,886

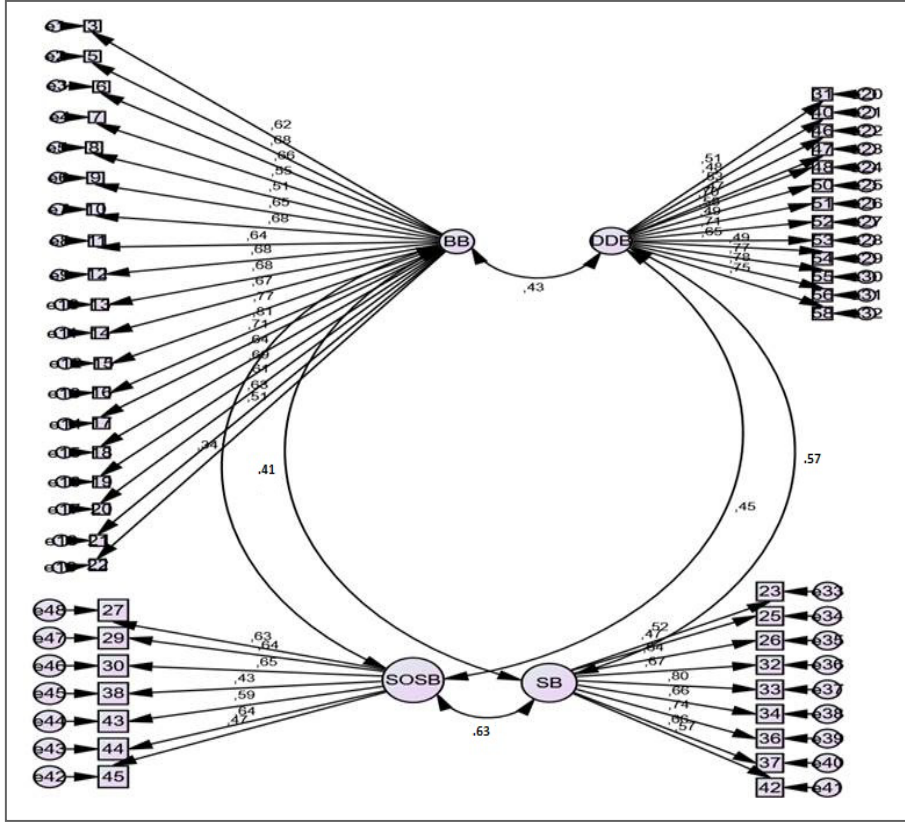
Veri Toplama Aracının Doğrulatoryı Faktör Analiz Sonuçları

Öz-farkındalık ölçeğinin [ÖFÖ] yapı geçerliği için açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlere, doğrulatoryı faktör analizi uygulanmış, ÖFÖ'nün dört faktörlü ve 48 maddelik yapısının uyum indeksleri incelenmiştir. Ölçeğin dört faktörlü yapısının iyi uyum gösterdiği görülmüştür ($X^2/sd=1.65$, $p<.001$, $RMSEA=0,08$, $S-RMR=0,01$, $NNFI=0,97$, $CFI=0,94$, $GFI=0,90$, $AGFI=0,87$, $IFI=0,93$). DFA' nın kabul edilebilir ve mükemmel uyum ölçütleri ile ÖFÖ'nün uyum indeks değerleri Tablo 7'de, ÖFÖ'nün DFA sonucu elde edilen faktör yükleri ve Path Diagramı Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öz-farkındalık Ölçeğinin Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Ölçekte Gözlenen Değer
X^2/sd	$X^2/sd<3$	$X2/sd<5$	1,65
RMSEA	$0<RMSEA<0,05$	$0,05<RMSEA<0,08$	0,08
S-RMR	$0\leq S-RMR\leq 0,05$	$0,05<S-RMR<0,1$	0,01
NNFI	$0,97\leq NNFI\leq 1$	$0,95<NNFI<0,97$	0,97
CFI	$0,97\leq CFI\leq 1$	$0,95<CFI<0,97$	0,94
GFI	$0,95\leq GFI\leq 1$	$0,90<GFI<0,95$	0,90
AGFI	$0,90\leq AGFI\leq 1$	$0,85<AGFI<0,90$	0,87
IFI	$0,95\leq IFI\leq 1$	$0,90<IFI<0,95$	0,93

Kaynak: Schermelleh vd., (2003).

Şekil 1. Öz-farkındalık Ölçeğine İlişkin Path Diagramı

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Condon (2011) tarafından kamu ve özel sektörde çalışan yöneticilerin liderlik ve öz-farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenerek geliştirilen "Öz-farkındalık (Self Awareness)" ölçeğinin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucu elde edilen bulgular, ölçeğin 48 maddelik halinin Türkçe olarak geçerli ve güvenilir bir biçimde kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin geçerlik çalışması için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, Condon (2011) tarafından üç faktörlü ve bir kontrol değişkeni olmak üzere geliştirilen toplam 58 maddelik öz-farkındalık ölçeğinin, Türk kültür yapısında orijinalinde olduğu gibi üç boyutlu olmayıp dört boyutlu bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin yapısına

uymayan ve faktör yük değerleri 0,40'in altında kalan on madde (1, 2, 4, 24, 28, 35, 39, 41, 49 ve 57) ölçekten çıkarılarak ölçeğin yapı geçerliği için en uygun değerler elde edilmiştir.

Toplam 48 madde ve dört alt boyuttan oluşan ölçekte; birinci faktörün 19 maddeden (3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22), ikinci faktörün 13 maddeden (31, 40, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58), üçüncü faktörün dokuz maddeden (23, 25, 26, 32, 33, 34, 36, 37, 42) ve dördüncü faktörün ise yedi maddeden (27, 29, 30, 38, 43, 44, 45) oluştuğu görülmüştür. Faktörlerde toplanan maddelerin ifade ettiği anlamlar ve orijinal ölçekteki isimler dikkate alınarak; birinci faktöre "Bilişsel Beceriler" ikinci faktöre "Duyguları Değerlendirme Becerisi", üçüncü faktöre "Sosyal Beceriler" ve dördüncü faktöre ise "Sosyal Bilinçlilik" isimleri verilmiştir. Ölçeğin "Duyguları Değerlendirme Becerisi" ve "Bilişsel Beceriler" alt boyutları ile ölçek toplamı arasında yüksek düzeyde, "Sosyal Beceriler" ve "Sosyal Bilinçlilik" alt boyutları ile ölçek toplamı arasında ise orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Öz-farkındalık ölçeğinin yapı geçerliği için açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlere, doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, ÖFÖ'nün dört faktörlü ve 48 maddelik yapısının uyum indeksleri incelenmiş, bu kapsamda ölçeğin dört faktörlü yapısının iyi uyum gösterdiği görülmüştür.

Ölçeğin iç tutarlığı için alt boyutların hesaplanan Cronbach Alfa değerleri ile madde toplam puan bağıntı katsayıları .20 ile .59 arasında değişmektedir. Maddelerin aldıkları değerlerin kabul edilebilir sınırlar olarak varsayılan .20 değerinin (Büyüköztürk, 2007) üzerinde oldukları görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa katsayıları ise "Bilişsel Beceriler" için .93, "Duyguları Değerlendirme Becerisi" için .88, "Sosyal Beceriler" için .86, "Sosyal Bilinçlilik" için .77, ölçeğin tamamı için ise Cronbach Alfa katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen tüm bu bulgular Türkçeye uyarlama çalışması yapılan öz-farkındalık ölçeğinin 48 maddeden oluşan Türkçe formunun Türk kültür ve yapısına uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Spor yöneticilerinin öz-farkındalık düzeylerini belirlemeye yönelik olan bu ölçeğin alandaki boşluğu dolduracağı ve alan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

Asendorpf, J.B., Warkentin, V. and Baudonniere, P.M. (1996). Self-awareness and other-awareness. II: Mirror self-recognition,

- social contingency awareness, and synchronic imitation. *Developmental Psychology*, 32(2), 313.
- Bayar, P. (2011). Türkiye’de spor psikolojisinin gelişimi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8 (4), 131-136.
- Brislin, R.W., Lonner, W.J. and Thorndike R.M. (1973). *Cross Cultural Research Methods*. John Wiley-SonsPub, New York.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö., Kahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207-239.
- Clarke, J. (2017). Social skills, self-awareness, and a feeling of connection. *Early Years Educator*, 18(11), 14-16.
- Condon, R. J. (2011). The relationship between self-awareness and leadership: Extending measurement and conceptualisation. (unpublished master's dissertation). University of Canterbury, Christchurch, New Zealand.
- Dishon, N., Oldmeadow, J.A., Critchley, C. and Kaufman, J. (2017). The effect of trait self-awareness, self-reflection, and perceptions of choice meaningfulness on indicators of social identity within a decision-making context. *Frontiers in psychology*, 8, 2034.
- Dutta, M. (2016). Leadership in international perspective. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 3(11), 1514-1519.
- Duval, S. and Wicklund, R.A. (1972). *A theory of objective self awareness*. Michigan University, Academic Press, USA.
- Elias, M.J. and Mocerri, D.C. (2012). Developing social and emotional aspects of learning: the American experience. *Research Papers in Education*, 27(4), 423-434.
- Ergül, A., Tınaz, C. ve Ertaç, M. (2016). Lise Öğrencilerinin spora yönelik farkındalık düzeylerine etki eden faktörlerin incelenmesi: Tenis branşı örneği. *Spor Bilimleri Dergisi*, 27(2), 69-83.
- Ferrari, J.R. (2001). Procrastination as self-regulation failure of performance: effects of cognitive load, self-awareness, and time limits on ‘working best under pressure. *European Journal of Personality*, 15(5), 391-406.
- Field, A. P. 2005. *Discovering statistics using SPSS*, 2nd Ed., Sage, London
-

- Gallup, G.G., Anderson, J.R. and Platek, S.M. (2003). *Self-awareness, social intelligence, and schizophrenia*. Cambridge University Press.
- Gallup, G.G. (1991). Toward a comparative psychology of self-awareness: Species limitations and cognitive consequences. In *The self: Interdisciplinary approaches* (121-135), Springer, New York.
- Gardner, W.L., Avolio, B.J., Luthans, F., May, D.R. and Walumbwa, F. (2005). Can you see the real me? A self-based model of authentic leader and follower development. *The Leadership Quarterly*, 16, 343-372.
- Geller, V. and Shaver, P. (1976). Cognitive consequences of self-awareness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12(1), 99-108.
- Goleman, D. (2006). Duygusal zeka EQ neden IQ'dan daha önemlidir? (Çev: Banu Seçkin Yüksel), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Goverover, Y., Chiaravalloti, N. and DeLuca, J. (2005). The relationship between self-awareness of neurobehavioral symptoms, cognitive functioning, and emotional symptoms in multiple sclerosis. *Multiple Sclerosis Journal*, 11(2), 203-212.
- Hull, J.G., and Levy, A.S. (1979). The organizational functions of the self: An alternative to the Duval and Wicklund Model of self-awareness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 756-768.
- Jordan, P.J. and Ashkanasy, N.M. (2006). Emotional intelligence, emotional self-awareness and team effectiveness', in Druskat, VU Sala, F. and Mount, G.J. (Eds) Linking emotional intelligence and performance at work, 145-164, Jossey-Bass, San Francisco.
- Kauer, S.D. (2010). Emotional self-awareness: preliminary analyses of an RCT using a mobile phone selfmonitoring program (mobiletype) to decrease early symptoms of depression (Poster Presentation). *Australasian Society of Psychiatric Research*: Bondi Beach, Australia.
- Kauer, S.D. (2012). *Emotional self-awareness and depressive symptoms: an investigation of an early intervention mobile phone self-monitoring program for adolescents*, PhD thesis, School of Psychological Science, The University of Melbourne, Australia.
- Kernis, M.H. (2003). Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological Inquiry*, 14(1), 1-26.
- Konter, E. (1998). *Sporda hazırlığın teorisi ve pratiği*. Bağırğan Yayınevi, Ankara.

- Kurosawa, K. and Harackiewicz, J.M. (1995). Test anxiety, self-awareness, and cognitive interference: A process analysis. *Journal of personality*, 63(4), 931-951.
- Lewis, M. (2000). Self-conscious emotions. *Emotions*, 742.
- Liebling, B.A. and Shaver, P. (1973). Evaluation, self-awareness, and task performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 9, 297-306.
- Moeller, S.J. and Goldstein, R.Z. (2014). Impaired self-awareness in human addiction: deficient attribution of personal relevance. *Trends in cognitive sciences*, 18(12), 635-641.
- NM Türkiye (2017). Öz farkındalık nedir? <http://nmturkiye.com/oz-farkindalik-nedir.html>, Erişim:29.01.2018
- Piras, F., Piras, F., Orfei, M.D., Caltagirone, C. and Spalletta, G. (2016). Self-awareness in mild cognitive impairment: Quantitative evidence from systematic review and meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 61, 90-107.
- Roemer, E. (2002). Expanding our conceptualization of and treatment for generalized anxiety disorder: Integrating mindfulness/acceptance-based approaches with existing cognitive- behavioral models. *Clin Psychol Sci Prac*, 9, 54-68.
- Schermelleh, E.K, Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-27.
- Silvia, P.J. (2002). Self-awareness and emotional intensity. *Cognition and Emotion*, 16, 195-216.
- Sperry, R. W., Zaidel, E. and Zaidel, D. (1979). Self recognition and social awareness in the disconnected minor hemisphere. *Neuropsychologia*, 17(2), 153-166.
- Şahin, N.H. ve Yeniçeri, Z. (2015). Farkındalık üzerine üç araç: Psikolojik farkındalık, bütüncü kendilik farkındalığı ve Toronto bilgece farkındalık ölçekleri, *Türk Psikoloji Dergisi*, 30 (76), 48-64.
- Şimşek, Ö.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş*. Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Tatar, A., Bekiroğlu, B., Çelikbaş, B., Özdemir, H., Yağizer, R., Battal, F., Kurt, G.D., Ören, Z. ve Astar, M. (2017). Duyusal öz farkındalık ölçeği'nin Türkçe'ye çevrilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(13), 1484-1493.

- Twenge, J.M., Catanese, K.R. and Baumeister, R.F. (2003). Social exclusion and the deconstructed state: time perception, meaninglessness, lethargy, lack of emotion, and self-awareness. *Journal of personality and social psychology*, 85(3), 409.
- Yan, M.C. and Wong, Y.L.R. (2005). Rethinking self-awareness in cultural competence: Toward a dialogic self in cross-cultural social work. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 86(2), 181-188.
- Yıldız, A. (2011). Öz farkındalık :Duygusal zeka ve zihin, beden, ruh etkileşimi. <http://www.askinyildiz.com/ozfarkindalik-duygusal-zeka-ve-zihin-beden-ruh-etkilesimi/>
Erişim:28.01.2017

BİGA YANGINLARI VE AFET YÖNETİMİ (1901-1904)**Şerif KORKMAZ*****ÖZ**

Yangın, Osmanlı şehirlerine ciddi zarar veren en büyük tahribatı yapan afetlerden biridir. Bu çalışmada, Biga şehrinde 1901 ve 1904 yıllarında meydana gelen iki büyük yangın ve bu olayla ilgili afet yönetimi konusu arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiştir. Yangınların yaptığı maddi tahribat, devletin aldığı önlemler, yapılan aynî ve nakdî yardımlar, imar faaliyetleri çalışmanın ana konularıdır. Yapıların ahşap ve bitişik, sokakların dar olması, yangınların hızla yayılmasına sebep olmuştur. İtfaiye teşkilatının yetersizliği de yangınların hemen söndürülmesini engellemiştir. Neyse ki, yangınlarda can kaybı olmamıştır. Fakat şehrin yeniden imar edilmesi süreci ise uzun sürmüştür. 1901 Rum Mahallesi yangınında 386 bina tamamen tahrip olurken, 1904 Çarşı yangınında ise 1136 bina enkaz haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yangın, Afet Yönetimi, Kamu Yardımları, Çanakkale, Biga.

BİGA FIRES AND DISASTER MANAGEMENT (1901-1904)**ABSTRACT**

Fire is one of the main disasters that caused severe damage to the Ottoman towns. In this study, two great fire incidents that occurred in the town of Biga in 1901 and 1904, and the relevant disaster management processes have been examined through the archival documents. The economic damage caused by the two fire incidents, the measures taken by the government, public reliefs both in kind and in cash, and also the reconstruction works are the main topics of this study. The wooden and attached buildings, and also narrow streets caused fire to spread rapidly across the town of Biga. Poor firefighting facilities prevented extinguishing fire with ease. Fortunately, there was no casualty in the fire. However, post-fire reconstruction process took a long time. 386 buildings were completely destroyed by the 1901 fire in the Greek quarter of the town, while 1136 buildings remained in rubble in the 1904 fire in the market district of the town.

Keywords: Fire, Disaster Management, Public Reliefs, Çanakkale, Biga.

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serifk@comu.edu.tr.

1-Giriş

Biga şehrinin bulunduğu bölgenin bir kısmı 14. yüzyılın başlarında Karesioğulları'nın hakimiyetine girmiştir. Ancak Karesioğulları, Marmara ve Çanakkale sahillerindeki iyi korunan şehirleri sıkıştırmalarına rağmen ele geçiremediler. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Biga, Rumeli'ye geçişten sonra geç bir tarihte 1365 yılı yazında I. Murad tarafından fethedildi. I. Murad gemilerle denizden ve karadan kuşattığı Biga'yı ele geçirdikten sonra kiliseleri mescit haline getirdi, şehre Türk nüfus yerleştirdi. Denizden ve karadan kuşatıldığı belirtilen bu yerin Biga olmadığı açıktır. Şu halde fethedilen yerin deniz kıyısındaki eski Pegaa yani Karabiga olduğu, hatta kara sıfatının şehrin harap olması ile yakından ilgili bulunduğu söylenebilir. Ayrıca Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Gelibolu'ya geçmeden önce 1353'te Biga ve yöresini almıştır¹. Biga'nın fethedilmesinin faydalarından birisi denizciliğin artık çok daha geniş ve güvenli bir hareket sahasına kavuşmuş olmasıydı ve Marmara Denizi büyük ölçüde Osmanlı denetimine geçmiş bulunuyordu. Biga Osmanlı idaresinde sancak merkezi olmuştur². Biga önemli bir iskan merkezi ve idari bölge olma özelliğini kazandığı Osmanlı hakimiyeti döneminde giderek gelişmeye başladı. 1516'da dokuz mahalleden oluşan kasabanın, tamamen Türkler'in teşkil ettiği nüfusu da ancak 1000'e ulaşabiliyordu. 1575'e doğru nüfus 2000 kişi olmuştur³.

1876'da 4408 kişi olan Biga şehrinin erkek nüfusunun 2990'ı Müslüman, 1257'si Rum, 119'u Ermeni ve 42'si de Kıpti idi⁴. 1888'de sancakta 38.503 Müslüman, 3144 Rum, 277 Ermeni ve 82 yabancı olmak üzere toplam 42.006 kadın ve erkek nüfus yaşamaktaydı⁵. V. Cuinet, 3 nahiye (Dimetoka, Karabiga, Çan) ve 175 köye sahip Biga kazasının bir kaymakam tarafından yönetildiğini, 44.738 kişi olan genel nüfusunun, 40.749'unun Müslüman, 263'ünün konargöçer, 3745'inin Rum ve 244'ünün Ermeni olduğunu belirtir. Şehir merkezinin nüfusu ise 8395'i Müslüman, 1445'i Rum ve 160'ı Ermeni olmak üzere 10000 kişidir⁶.

¹ Feridun Emecen, " Biga" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1989, s 136.

² Hüsnü Demircan, *Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2000, s. 41, 42.

³ Emecen, " Biga..", s. 137.

⁴ Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid, Sene, 1293, 7. Defa, s. 127.

⁵ Karasi Vilayetine Mahsus Salname, 1305, 1. Defa, s. 134.

⁶ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Geographie Administrative*, Tome Troisieme, Paris, 1894, s.752. 753.

Biga şehri çalışmamıza konu olan bu iki büyük yangından önce de yangınlara maruz kalmıştı. Biga çarşısında 1859 yılının 13 Eylül gecesi, saat 24.00 sularında çıkan yangın bunlardan biridir. Çarşı camii altındaki dükkânların birinde zuhur eden ateş, binaların sık olması sebebiyle hızlı bir şekilde etrafa yayılmıştı. Yangında Çarşı camii, iki medrese, bir mektep, şadırvan, dört kahvehane, üç ekmekçi fırını, bir han, bir hamam, iki hane ve 60 dükkan yanmıştır⁷.

2-Ev Yapım Malzemesi ve Yangın Söndürme Faaliyetleri

Osmanlı Devlet'inde evlerin yapımında genellikle ahşap kullanılırdı. Ahşap tercih edilmesinin sebebi, her şeyden önce ekonomik yönden maliyetinin az ve zevke göre işlenebilir bir özelliğe sahip olmasıydı. Daha önemlisi, esneme kabiliyetinden dolayı depremlerden az hasarla kurtulma ihtimali söz konusuydu⁸. Yangından korunmak amacıyla ahşap yapı tarzının terk edilerek taş ve tuğla kullanımına geçilmesi gerekiyordu. Ancak deprem korkusu ve halkın ekonomik durumunun bozukluğu kâgire dönüşümü engellemiştir⁹. İstanbul'da ahşap evlerin çoğalması ve yangınların sıklaşması üzerine 1579'da İstanbul kadısına bir ferman gönderilerek, herkesin evinde çatıya ulaşabilecek uzunlukta bir merdiven ve büyük bir fıçı su bulundurması, yangın çıktığında kimsenin kaçmayarak birbirine yardımcı olması emredilmiştir¹⁰. Daha sonraki tarihlerde de benzer fermanlar yayınlanmış, ancak yangın söndürmek için hususi bir teşkilat kurulamamıştır. Gerçek anlamda, örgütlü bir itfaiye teşkilatının kurulması ise 1720'de gerçekleşmiştir. İstanbul'da yerleşen ve Gerçek Davud Ağa adını alan bir Fransız, ilk yangın pompasını yapmıştır. Bir kısım yeniçeriler Davud Ağa'nın emrine verilerek, ilk itfaiye teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat 1826'ya kadar devam etmiştir¹¹. 1828'de Tulumbacılar Nizamnamesi yayınlanarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu içinde yaşlı zabitlerden oluşan kumandanlar nezaretinde, yarı askeri

⁷ BOA. İ.DH. Nr. 453/30069.

⁸ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", (ed.) Güler Eren, *Osmanlı, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, s. 688.

⁹ Kemalettin Kuzucu, *Babıali Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000, s. 117-122.

¹⁰ Uğur Gökteş, "Tulumbacılık" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1994, s.302

¹¹Bünyamin Çelebi, "İtfaiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1994, s. 306

nitelikteki yangıncı taburu diye anılan itfaiye teşkilatı kurulmuştur¹². 1846'da Zaptiye Müşirliği, 1855'te de şehremaneti kurulunca yangınları söndürme işi, sadece askerlerin eline bırakılmayarak, belediye merkezlerinde de tulumbacılık teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde mahalle tulumbacılığı da ortaya çıkmıştır¹³.

1871'de İstanbul'da çıkan büyük bir yangın, modern itfaiye teşkilatının kurulmasını sağlamıştır. Abdülaziz'in emriyle dönemin en modern itfaiye teşkilatına sahip Macaristan'dan, konunun uzmanı Kont Szechenyi İstanbul'a davet edilmiş ve hemen iki taburlu bir itfaiye alayı kurulmuştur¹⁴. Szechenyi'nin Türkiye'ye gelmesinden bir ay önce 2 Eylül 1874 tarihli nizamname ile İstanbul itfaiye alayı oluşturulmuştur. Szechenyi'nin göreve başlamasıyla birlikte, alayın yapısı ve işleyişini belirlemek üzere bir komisyon kurulmuş ve yangın söndürme aletlerinin modernleşmesine dönük ilk adım olarak, Macaristan'dan dört tulumba satın alınmıştır. II. Abdülhamid döneminde, taşra kentlerinin itfaiye örgütlenmesi ya da şartların iyileştirilmesi hususunda daha somut adımlar atılmıştır. Padişah, Szechenyi Paşayı 1884 yılında, tüm vilayet merkezleri ile görece kalabalık sancaklarda itfaiye bölükleri kurmakla görevlendirmiştir¹⁵.

3-Rum Mahallesi Yangını (26 Temmuz 1901)

26 Temmuz akşamı saat 18.00'da Rum mahallesinde başlayan yangın, 8 saat sürmüş, Rum mahallesinin büyük bir kısmıyla Müslüman mahallesindeki bazı evler zarar görmüştür. Haneler dışında Biga hükümet konağı, ziraat bankası, telgrafhane, belediye, mescid, kilise ve dükkanlar da yanmıştı¹⁶. Binaların ahşap ve bitişik, sokakların dar ve düzensiz olmasından, dolayı yangın hızla yayılmıştır. Etkili söndürme çalışmalarını yürütecek itfaiye teşkilatının yetersiz olması sebebiyle yangın söndürülemezdir. Yangın hakkında belgelere yansıyan ilk bilgiler yetersiz ve çelişkilidir. Biga mutasarrıfı Hıfzı Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği 28 Temmuz tarihli telgrafta 800'den fazla binanın yandığını bildirmişti.

¹² Hüseyin Özgür-Sedat Azaklı, " Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F.,C, 3, Sayı 1, 2001, s. 156.*

¹³ Gökteş, "Tulumbacılık.", s. 302.

¹⁴ Çelebi, "İtfaiye.", s. 307.

¹⁵ Kuzucu, " Szechenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleşmesi (1874-1922)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 14, İstanbul, 2006, s. 36, 37, 47.*

¹⁶ BOA. Y.A. HUS. Nr. 418/55; BOA. BEO. Nr. 1696/127130; BOA. DH. MKT. Nr. 2516/37.

İstanbul'daki bazı gazetelerde bu sayı aynen yer almıştır¹⁷. Yangın hakkında ayrıntılı ve doğru bilgiler Dahiliye Nezaretine 31 Temmuz'da ulaştırılmıştı. Buna göre, 214 hane, 72 dükkan, fırın, mescid, Rum kilisesi ve iki mektep yanmıştır. Yangının şehre, 35-40.000 liralık bir hasar verdiği tahmin edilmektedir.¹⁸ Ağustosun 27'sinde şehre gelen Kapıdağı ve tevabii metropolidi Kırniko Kostantinos ise, 350 hane ve dükkan, kilise ve mektebin yandığını tespit etmiştir¹⁹. Hükümet konağındaki resmi evrak ve defterler yangından kurtarılabilmiştir²⁰.

Yangının çıkış sebebi tespit edilememiştir. Ancak Sadık Hasan adındaki bir muhbir, yangının çıkışı hakkında Sadarete ihbarda bulunmuştu. 8 Eylülde Dahiliye Nezareti bu ihbarı, Biga Mutasarrıflığına bildirmiş ve tahkikat yapılmasını istemiştir. Muhbirin verdiği bilgilere göre, yangın şehrin üç dört farklı yerinde birdenbire zuhur etmişti. Yangını, fotoğrafçı, dişçi, saatçi, çivici gibi meslekleri icra etmek amacıyla kasabaya gelen ve kimlikleri meçhul Ermeniler çıkartmıştır. Bu kişiler, Biga mal müdürü Agop Efendi'nin biraderi himayesinde olduklarından soruşturma açılmamıştır²¹. Biga mutasarrıflığına, 6 Ekim 1901'de bir yazı daha gönderen Dahiliye Nezareti, yangının kasten çıkarıldığı şüphesinin sürdüğünü, bu yüzden tahkikata devam edilmesi gerektiğini bildirmiştir²².

3.1-Afet Yönetimi

Yangın sonrasında devlet, afet yönetimini Biga mutasarrıflığıyla eşgüdümlü olarak yönetmiştir. Ancak yangınların yaptığı tahribatı gidermek, ahalinin temel ihtiyaçlarını ve şehrin yeniden imar edilmesini sağlamak devlet için ciddi bir finansman meselesiydi. Devletin olağanüstü durumlar için ayırdığı bir bütçesi yoktu. Bu yüzden afetlerden sonra iane komisyonları kurulup, yardımlar toplanması kaçınılmazdı. Yangın sonrasında Biga mutasarrıfı telgrafla doğrudan Sadarete, Dahiliye Nezaretine bilgi

¹⁷ BOA. İ.SE. Nr. 14/33, Lef 3; Servet, 4. Sene, Sayı, 1140 (16 Temmuz 1317), Sayı, 1142 (18 Temmuz 1317), s. 3, 4; İkdam, Sayı, 2549 (16 Temmuz 1317), Sayı, 2550 (17 Temmuz 1317), s. 1; Servet-i Fünun, No.543, (23 Temmuz 1317) s. 188; BOA. DH. MKT. Nr. 2525/129; BOA. DH. MKT. Nr. 2516/37; BOA. BEO. Nr. 1707/127961.

¹⁸ BOA. İ.SE. Nr. 14/33, Lef 4.

¹⁹ BOA. Y. PRK. PT. Nr. 21/56.

²⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 2583/48.

²¹ BOA. DH. MKT. Nr. 2536/66. Bu ihbara göre, yangınlardan biri, Ali Efendi Hanında kalan bir Ermeni tarafından Belediye reisinin hanının merdiveni altına bomba konulmak suretiyle çıkartılmıştır. Diğer iki yangın ise kazaen çıkmıştır.

²² BOA. DH. MKT. Nr. 2542/113.

vermiş, ahali ise şikayetlerini iletmiştir. Öncelikli olarak yangınzedelerin beslenme ve barınma ihtiyaçları karşılanmıştır. Daha sonraki dönemlerde yangından zarar görenler için yardımlar toplanmış, vergi muafiyetleri bahşedilmiştir.

Osmanlı Devletinde afetleri yönetecek bir birim yoktu. Mağdurlara yardım toplamak amaçlı komisyonların kurulması ve ülke genelinde yardım kampanyaları başlatılması II. Abdülhamid döneminde sık uygulanan bir yöntemdi. Örneğin, 1899 Denizli depremi İstanbul'da duyulur duyulmaz, Padişah kendi bütçesinden 4000 Osmanlı altını bağışlayarak, yardım kampanyasını bizzat başlatmıştır. Arkasından çıkarılan bir irade ile yardım kampanyasını yürütmek, deprem bölgesinde afetle mücadele çalışmalarını organize etmek maksadıyla İstanbul Belediyesi bünyesinde bir yardım komisyonu ya da başka bir ifadeyle bir kriz masası kurulmuştu²³.

Biga yangını sonrasında afeti yönetmek maksadıyla benzer bir uygulama yapılmıştır. 31 Temmuzda Meclis-i Mahsus'ta Biga afet yönetimi görüşülmüş ve öncelikli olarak yangınzedelerin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının sağlanması kararlaştırılmıştır²⁴. Bunun için hemen bir iane komisyonu tertip edilmesi istenmiştir. Pirlepe ve Biga Musabin-i İane Komisyon-i Alisi adında bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon daha önce Manastır vilayeti Pirlepe şehrinde vuku bulan sel felaketi üzerine İstanbul'da Şehremaneti tarafından kurulmuş olup, Biga yangınzedeleri afet yönetimi buna eklenmiştir. Bunun yanında mahalli idare, Biga ve kazalarından yardım toplanması için merkez liva olan Çanakkale'de bir komisyon kurmuştu. Mutasarrıf, kaymakam ve ahali nezaretlere, sadarete ve saraya telgraflar çekerek yardım istemişlerdir. Afet yönetimiyle ilgili İstanbul'dan gelen emirler aynen uygulanmıştır. Benzer bir uygulama 22 Aralık 1901'de yapılmıştı. Bu defa Ayvacık depremedelerine, Biga yangınzedeleri iane komisyonundan yardımlar yapılmıştır²⁵.

Biga belediyesi yangınzedelerin temel yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla günlük 2000 kıyye ekmek vermeye başlamıştır. Uzun süre belediye gelirlerinden ekmek verilmesi mümkün olmadığından, Çanakkale'de hemen bir iane komisyonu teşkil

²³Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler, Cilt 1, 6-8 Eylül 2006, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları 1, Denizli 2007, s. 363.

²⁴BOA. İ.SE. Nr. 14/33, Lef, 5,6, 7; BOA. DH. MKT. Nr.2525/129.

²⁵BOA. İ.HUS. Nr.89/101;BOA. DH. MKT. Nr. 2570/129; BOA. DH. MKT. Nr. 2580/128; BOA. DH. MKT. Nr. 2572/53; BOA. DH. MKT. Nr. 563/16.

edilmiştir. Biga dahilindeki kazalardan yardım toplanması hususunda kaymakamlıklar görevlendirilmiştir²⁶. Yangınzedelerin barınma ihtiyaçları için, Biga redif deposundan 100 çadır alınmıştır²⁷. Yangınzedelerin birçoğu kasaba ve köylerdeki akrabalarının yanına yerleştirildiğinden, çadırlardan sadece 14'ü kullanılmış, diğerleri iade edilmek istenmiştir. Ancak depodan çıkarılıp, kullanılan ve kullanılmayan 100 çadırın iadesini Seraskerlik kabul etmemiştir. Bunun yerine çadırların değeri olan 34.000 kuruş veya yeni çadırlar talep edilmiştir²⁸. Verilen bu çadırlar daha sonra bir probleme dönüşmüştür. Yangından bir yıl sonra, Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen bir yazıda yeni çadırlar veya değeri olan paranın nizamiye hazinesine gönderilmesi talep edilmektedir²⁹. Daha sonra çadırlar satılarak parasının teslim edilmesi daha münasip görülmüştür³⁰.

Bütün alınan tedbire rağmen, Rum yangınzedelerinin hayli zor durumda kaldıkları anlaşılmaktadır. 27 Ağustos'ta Biga'ya gelen Kapıdağı ve tevabi metropolidi, yangının verdiği zarar ve çekilen sıkıntılar hakkında İstanbul Rum Patrikliğine çektiği telgrafta, Rum yangınzedelerin yangından kurtarabildikleri eşyaların yağmalandığı ve zaruri ihtiyaçların bile tedarik edilemediği hususu yer almaktadır³¹. 31 Ağustos'ta Rum patrikhanesi bu hususta Dahiliye Nezaretini bilgilendirmiştir³². Yangından bir yıl sonra (26 Temmuz 1902'de) 30 kadar Rum yangınzede, Sadarete bir yazı yazarak yardımların yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. Allah'ın bütün memleketi afet ve musibetlerden koruması dileğiyle başlayan yazıda, yangında hane, ev eşyası ve mallarının yandığını, şu ana kadar şehremaneti komisyonu ve toplanan ianelerden yapılan yardımların, ihtiyaç sahiplerinin onda birine bile kifayet etmediği yer almaktadır. Meskenler yapılamadığından, yaklaşan kış günlerinin şiddetli soğuğuna maruz kalma tehlikesi içinde olduklarını da eklemiştirler³³.

3.2-İane Komisyonunun Çalışmaları

²⁶BOA. BEO. Nr. 1707/12796.

²⁷ BOA. DH. MKT. Nr. 2516/37.

²⁸ BOA. DH. MKT. Nr. 469/16; BOA. DH. MKT. Nr. 2555/84.

²⁹ BOA. BEO. Nr. 1838/137787

³⁰ BOA. BEO. Nr. 1886/141376

³¹ BOA. Y.PRK. PT. Nr.21/56

³² BOA. DH. MKT. Nr.2531/125.

³³ BOA. DH. MKT. Nr.454/35, Lef 41.

İstanbul'daki iane komisyonuna Sadrazam, Şeyhülislam, Serasker, Şura-yı Devlet Reisi, Tophane-i Amire Müşiri, Sadaret Müsteşarıyla, Adliye, Bahriye, Hariciye, Dahiliye, Maliye, Evkaf, Ticaret ve Nafia Nazırları toplam 6200 kuruş yardımda bulunmuşlardır³⁴. Biga yangınzedelerine diğer vilayet ahali tarafından Mart-Eylül 1902 tarihleri arasında 16.975,5 kuruş yardım yapılmıştır. Yardımda bulunan vilayetler Bağdat (4213,5 kuruş), Ankara (iki defada 4920 kuruş), Bursa (3 defada 3000 kuruş), Cebel-i Bereket (1125 kuruş) ve Adana'dır (3 defada 3717 kuruş)³⁵.

Halktan toplanan yardımların kayıt altına alınması için komisyonlar tarafından bilet bastırılmaktaydı. 1899 Denizli depreminde halktan toplanan bağışlara karşılık olarak hane biletleri bastırılıp ilgili yerlere gönderilmiştir³⁶. Aynı şekilde Biga yangınzedelerine halk tarafından yapılan bağışları kayıt altına almak amacıyla iane komisyonu bilet bastırmıştır. Daha önce Pirlepe selzedeleri için bastırılan 5000 liralık bilete, 5000 liralık bilet daha eklenmiştir. Selzedeler için 2000 lira kadar ianenin yeterli olacağı tahmin edildiğinden, kalan meblağın yangınzedelere tahsisi münasip görülmüştür³⁷. Yangından yaklaşık bir ay sonra Ağustosun 21'inde komisyonca toplanan 10.000 kuruş postayla Biga'ya gönderilmiştir. Daha sonra toplanacak yardım paralarının da peyderpey gönderilmesi kararlaştırılmıştır³⁸. Komisyon 5 Kasım'da 8000 kuruş,³⁹ 21 Aralıkta 5000 kuruşu, Biga kaymakamlığına göndermiştir⁴⁰. Yine Aralık ayı içerisinde iki defada 15000 kuruş gönderilmiştir⁴¹.

Yangından bir yıl sonra 2 Ağustos 1902'de, aşar ihalesi için Biga kazasına giden mutasarrıfa yangınzedeler bir arzuhal vererek şikayet ve isteklerini iletmışlerdir. Yangınzedeler, Şehremaneti iane komisyonu tarafından üç defada 21.850 kuruş gönderildiğini beyan ederek, yangının verdiği hasarın bu paranın çok üzerinde olduğunu, pek çok fukaranın barakalarda yaşadığını bildirmişlerdir. Diğer taraftan iane komisyonunun Biga'ya gönderdiği yardım paralarının

³⁴ BOA. BEO. Nr.1711/128264.

³⁵BOA. DH. MKT. Nr.442/30 Lef 8, 9, 17, 19.

³⁶Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi...", s. 363.

³⁷ BOA. DH. MKT. Nr. 2525/129; BOA. DH. MKT. Nr. 2548/ 155; BOA. DH MKT. Nr. 2578/149.

³⁸ BOA. DH. MKT. Nr.2540/63.

³⁹ BOA. DH. MKT. Nr.2557/13.

⁴⁰ BOA. DH. MKT. Nr.2580/28; BOA. DH. MKT. Nr.2569/16.

⁴¹ BOA. DH. MKT. Nr.2567/117; BOA. DH. MKT. Nr.2548/27.

miktarı ile teslim alınan miktar arasında tutarsızlık olduğu ortaya çıkmıştır. Pirlepe ve Biga Komisyonu Birinci Azası ve Şehremini, 17 Eylül 1902'de Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda, Biga yangınzedelerine 5 defada toplam 37.597,5 kuruş gönderildiğini beyan etmiştir. Ancak Biga mutasarrıflığı kayıtlarında bu miktar 21.850 kuruştur. Bunun üzerine Sadaret Biga mutasarrıflığına, 24 Eylülde bir yazı yazarak açıklama istemiştir⁴².

3.3-Muafiyetler

Yangından zarar gören ahaliye binalarını yeniden yapmaları için ihtiyaç duydukları tuğla, kiremit, kireç, kereste, tahta temininde vergi muafiyeti sağlanmıştır. Orman, Maden ve Ziraat Nazırı, 18 Ocak 1902'de Sadarete gönderdiği yazıda, yapı malzemelerinin vergiden muaf tutulmasını istemiştir. İane komisyonu ve Biga kazası meclisi tarafından tanzim edilen defterdeki bilgilere göre, binalar için 6.220.000 adet tuğla, 640.000 adet kiremit, 32.000 kantar kireç, 1840 metre küp meşe kerestesi, 2000 metre küp çam tahtası ve 108 metre küp meşe çatı tahtasına ihtiyaç vardır⁴³. Nisan 1902'de muafiyetler için irade çıkmıştır⁴⁴.

3.4-Resmi Binalar ve Mektep Yapımı

Biga hükümet konağı tamire muhtaç olduğundan yangından birkaç ay önce alınan kararla onarımı için 12.730 kuruş tahsis edilmişti. Ancak meydana gelen yangın söz konusu tamiratın gerçekleşmesine fırsat vermemiş, bina tamamen yanmıştı⁴⁵. Bunun üzerine hükümet konağı, 28 Temmuz tarihinden itibaren, aylık 1200 kuruş bedelle kiralanan bir haneye taşınmıştı. Konağın kira bedelinin Dahiliye Nezareti bütçesinden ödenmesi hususunda⁴⁶ 20 Haziran 1902 tarihli irade çıkmıştır. 1901 yılı kira bedeli olan 9058 kuruş, 1902 yılı kira bedeli 14400 kuruş, nezaret bütçesine dahil edilerek, Biga emvalinden ödenmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷.

Yanan kamu binalarının yeniden inşası için, keşiflerinin yapılarak maliyetlerinin belirlenmesi ancak 17 Eylül 1903'te tamamlanabilmiştir. Buna göre, hükümet konağı (97.907 kuruş), hapishane (30772,5 kuruş) süvari ahır, (26.106 kuruş) ve evrak

⁴²BOA. DH. MKT. Nr. 454/35, Lef, 46; BOA. DH. MKT. Nr.563/16, Lef 2, 3, 4.

⁴³ BOA. ŞD. Nr. 530/64; BOA. DH. MKT. Nr.522/49.

⁴⁴ BOA. DH. MKT. Nr. 522/49.

⁴⁵BOA. DH. MKT. Nr.2444/49.

⁴⁶ BOA. DH. MKT. Nr. 2566/38.

⁴⁷ BOA. DH. MKT. Nr. 493/32; BOA. ŞD. 2714/55.

mahzeninin (11.464 kuruş) toplam inşa bedeli ise 166.249,5 olarak hesaplanmıştır. Bu meblağın 108.400 kuruşu ahali ianesinden karşılanacaktı. Önce binaların planları ve keşif defterleri hazırlandı. Yapılan hesap neticesinde ahalinin yardımının, ancak hükümet konağı ve hapishane binalarının masrafını karşılamaya yeteceği ortaya çıktı. Bunun üzerine evrak mahzeninin hazine tarafından, süvari ahırının ise Seraskerlik bütçesinden karşılanması talep edildi. Hükümet konağının yapımı için ahaliden toplanacak yardımları içeren defterde bazı eksiklikler görülmüştür. Defterde, ahalinin yardımı toptan gösterilerek, imam ve muhtarlar tarafından ahali namına taahhütte bulunulmuştu. Bu uygulama yanlış bulunarak, yardım edecek kişinin ne kadar yardım yapacağı, yardım etmeye rızasının olup olmadığının, mühür veya imzasıyla beyan edilmesi istenmiştir. 23 Şubat 1904'te taahhüt edilen meblağın yarısı ahali tarafından mal sandığına emaneten teslim edilerek, konak yapımına ilkbaharda başlanması hususunda izin verilmesi talep edilmiştir⁴⁸.

Yangında rüştiye mektep binası da tamamen yanmıştı. Yeni mektep binasının hızlı bir şekilde yapılması için keşif defteri hazırlanmıştır. Maarif Nezareti 8 Eylül 1901'de Biga mutasarrıflığına bir yazı göndererek yanan rüştiye binasının mülkiyeti (vakıf veya mülk), kim tarafından yaptırıldığı (devlet/ahali), binanın niteliği (Kâgir/ahşap) hususlarında malumat istemiştir⁴⁹. Biga kaymakamı Ekim 1901 tarihli yazısında, rüştiye eğitimi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre 1870'de ahali tarafından ahşap olarak yapılan mektep yangında tamamen yandığından talebeler, Cedid mahallesindeki mescide nakledilmişlerdi. Ancak yıkılmaya yüz tutan mescit talebelere yetersiz geldiği gibi, sağlıksız olduğu hakkında belediye tabibi bir rapor yazmıştı. Kasabada pek çok bina yandığından ahaliden bedava bir bina tedariki imkanı kalmamıştı. Bu yüzden mektep binası inşa edilinceye kadar eğitimin hükümet konağı girişinde yer alan ve aylık 150 kuruşa kiralanan bir evde yapılması kararlaştırıldı. Kaymakam bu binaların kirasının hazinece karşılanmasını talep etti⁵⁰.

4-Çarşı Yangını (28 Ağustos 1904)

⁴⁸BOA. DH. MKT. Nr. 651/46, Lef, 10, 11, 16; BOA. ŞD. Nr. 1589/1.

⁴⁹ BOA. MF. MKT. Nr. 577/34.

⁵⁰ BOA. MF. MKT. Nr. 601/26.

Yangın, 28 Ağustos 1904 günü saat 12.30 sularında hükümet konağı civarında inşaat halinde bulunan Alfred adlı bir kişinin hanesinde çıkmış, gayretli çalışmalara rağmen söndürülememiş ve etrafa yayılarak gece saat 24.00'a kadar devam etmiştir. Ertesi gün Biga mutasarrıfı Hıfzı Bey, Dahiliye Nezaretine telgraf çekerek yangın hakkında bilgi vermiştir⁵¹. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde, yangın Biga Harik-i Hâili (Korkunç Yangın) olarak yer almıştı⁵². Gazetenin haberine göre yangını, inşa halindeki binada, birikmiş talaşların üzerinde kibritle oynayan çocuklar kazaen çıkarmıştı⁵³.

Yangın şehirde yaşayan bütün milletleri etkilemişti. Ancak en büyük tahribatı Müslümanlar üzerinde yapmıştır. Yanan 1136 binanın % 79'u Müslümanlara aitti. Yangında Müslümanların sahip olduğu 367 ev, 428 dükkan, 29 mağaza, 6 han, 9 fırın, 1 hamam, 19 kahvehane, 21 debbağhane, 3 cami, 2 mescit, 2 medrese, birer tekke ve kütüphane ile 3 mektep olmak üzere 892 bina yanmıştır. Rumların yanan emlakı ise 74 ev, 52 dükkan, 8 mağaza, 5 fırın ve bir kahvehane olmak üzere 140 bina idi. Ermeni halkı ise, 79 ev, 17 dükkan, 2 mağaza, 2 fırın, 2 kahvehane, birer mektep ve kilise olmak üzere 104 bina kaybetmişti. Yangında binalarla birlikte zahireler de kül olmuştu. Müslümanların 10.245 kile, Rumların 2502 kile ve Ermenilerin ise 635 kile çeşitli zahireleri yanmıştır. Vergi defterlerindeki kayıtlara göre, yanan emlak değeri 5.210.000 kuruştur. Bunlardan 3.890.800 kuruşu Müslümanlara, 696.400 kuruşu Rumlara ve 623.500 kuruşu Ermenilere aittir⁵⁴.

4.1-Afet Yönetimi

Yangından hemen sonra yangınzedelerin bir kısmı redif depolarından alınan çadırlara, bir kısmı ise Dimetoka nahiyesi köylerine yerleştirilmiş, 300 muhtaca günlük ikişer kıyye ekmek dağıtılmaya başlanmıştı⁵⁵. Biga mutasarrıfı Hıfzı Bey, 31 Ağustos 1904'de Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta yangın sonrası alınan tedbirler hakkında bilgi vermiştir. Reji idaresi ve kasaba dışındaki

⁵¹ BOA. DH. MKT. Nr. 885/52. Lef, 2.

⁵² Tercüman-ı Hakikat, No:3193-8363, s. 4, (17 Ağustos 1320).

⁵³ Tercüman-ı Hakikat, No:3194-8364, s.3, (18 Ağustos 1320).

⁵⁴ BOA. BEO. Nr. 2400/179970; BOA. DH. MKT. Nr. 885/52. Lef 4. 25 Ağustos tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yanan bina sayısı farklıdır. Buna göre, 3 camii, 1 mescid, 2 tekke, 4 medrese, 1 kilise, 3 otel, 8 han, 2 hamam, 589 mağaza ve dükkan, 612 ev yanmıştır. Bunların dışında hükümet konağı, telgrafhane orman, belediye, banka, mahkeme daireleri de alevler arasında kalarak yok olmuştur. Tercüman-ı Hakikat, No:3201-8401, s.3,4 (25 Ağustos 1320).

⁵⁵ BOA. BEO. Nr. 2400/179970, Lef, 1.

Redif deposu hariç bütün resmi binalar yanmıştı. Kurtarılabilen defter, evrak ve paralar şimdilik geçici olarak nalbant dükkanları içerisinde muhafaza altına alınmıştı. Memurların hizmet verebilmeleri için 100 lira harcanarak, daha önce yanan hükümet konağı arsasına bir hafta zarfında baraka inşa edilmesi hususunda Biga kazası meclisi karar almıştır. Sultan II. Abdülhamid, bir ay sonra 22 Eylül tarihli iradesiyle zarar gören fakir ahali için Şehremaneti tarafından bir iane tertip edilmesini emretmiştir⁵⁶.

Padişah Eylül 1904 tarihli iradesinde de yangınzedelerin barınma, erzak ve yiyecek ihtiyaçlarının mal sandığından karşılanmasını istemiştir. Dahiliye ve Maliye nezaretleri derhal harekete geçirildi. İlk önce meskenler yapıncaya kadar düşkün kadın ve çocuklu ailelerin barakalara yerleştirilmelerine karar verildi. Barakaların yapım bedeli 90.000 kuruş hesap edilmişti. Muhtaçlara dağıtılacak erzak ve yiyecek bedeli ise 10.000 kuruştur⁵⁷. Sadaretten, Maliye Nezareti'ne gönderilen 1 Ekim tarihli yazıda yangınzedelerin ihtiyaçlarının mahalli mal sandığından ödenmesi istenmişti⁵⁸. Baraka ve erzak bedeli olan 100.000 kuruşun ise 1904 senesi Dahiliye Nezareti tahsisatına ilave edilmesi düşünülmüştür⁵⁹.

Mutasarrıf Hıfzı Bey, 3 Ekim 1904'de, yangının verdiği tahribatı müşahade etmek üzere Biga şehrine gittiğinde, şehrin en mamur mahallelerinde bulunan hanelerle, çarşı ve pazardaki mağaza, dükkan, han vs.nin tamamen yandığını, ahalinin göçebeler gibi çadır ve barakalarda ikamet ettiğini gördü. Tüccar ve esnaf duvar kenarlarında tahtalardan derme çatma kurdukları kulübelerde ticaret yapmakta idiler. Hıfzı Bey, cemaat ruhani reisleri, talebeler ve ahali, şehir dışında toplanarak, yüksek sesle padişah için dua ettiler. Daha sonra ahalinin ileri gelenleri ve iane komisyon heyeti mutasarrıfın nezdine gelerek, ihsan edilen 100.000 kuruşla yapılacak barakaların yaklaşan kış mevsiminde kimsesiz ve düşkün çocuk ve kadınları şiddetli soğuklardan korumaya yeterli olacağını bildirdiler. Meskenleri yananlar arasında yeniden hane inşasına gücü olmayan gayet fakir dul kadınlar, yetim ve hastalar mevcuttu. Bu sebeple büyük bir iane tertip edilmezse, mektep, mabed ve meskenlerin inşası mümkün olamayacaktı⁶⁰.

⁵⁶BOA. DH. MKT. Nr. 885/52. Lef 3, 4, 8, 9; BOA. BEO. Nr. 2416/181155;BOA. İ.DH. Nr.1428/21; BOA. ŞD. Nr. 2743/21.

⁵⁷ BOA. BEO. Nr. 2411/180785; BOA. İ.HUS. Nr.121/31.

⁵⁸BOA. BEO. Nr. 2421/181556; BOA. İ.HUS. Nr. 121/50.

⁵⁹BOA. BEO. Nr. 2448/183569; BOA. İ.DH. Nr. 1430/22.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 885/52, Lef, 11.

Biga mutasarrıfının Dahiliye Nezaretine gönderdiği Haziran 1905 tarihli yazıdan yangınzedeler için ülke genelinde bir iane tertip edilemediği anlaşılmaktadır. Mutasarrıf, inşaat mevsimi içerisinde mabed ve mekteplerin yapılmasını istemişti. Mutasarrıf daha önceki uygulamalarda olduğu gibi, İškodra depremzedeleri için İstanbul'da toplanan yardımlardan, yangınzedelerin de faydalanmasını istemiştir⁶¹.

Yangından yaklaşık bir sene sonra, aşar ihalesi için bir kez daha Biga kazasına gelen mutasarrıf Hıfzı Bey, yangınzedelerin ve şehrin genel durumunu bir telgrafla Dahiliye Nezaretine bildirmişti. Buna göre varlıklı aileler hanelerini inşaaya başlamışken, fakara barakalarda sefalet içerisindeki yaşantısına devam etmekte, eğitim-öğretim faaliyetleri elverişsiz binalarda sürdürülmekteydi. Hıfzı Bey, bu duruma son verilmesi ve halkın normal yaşantısına dönebilmesi amacıyla, İškodra depremzedeleri için İstanbul'da toplanmış bulunan yardımlardan bir kısmının Biga yangınzedelerine aktarılmasını talep etti. Seraskerlik'ten Dahiliye Nezaretine 21 Eylül 1905 tarihinde gönderilen yazı ise redif taburlarından verilen çadırlarla ilgiliydi. Yangınzedelerin iskanı için Biga redif taburu deposundan 21'i yeni, 79'u kullanılmış olmak üzere toplam 100 çadır verilmişti. Hazine bu çadırların toplam fiyatı olan 21.082,5 kuruşu, Biga mutasarrıflığından istemişti. Mutasarrıflık ise çadırların kullanıldıktan sonra iade edildiğini bildirmiştir. Çadırlar redif taburunca geçici olarak alınmıştı. Seraskerlik çadırların ordunun en büyük ihtiyacından biri olduğunu, bu yüzden verilen çadırların yerine yenilerinin imal edilmesini veya bedelinin ödenmesini istemiştir. Çadırların mahallince satılmasına, değeri miri fiyatı karşılamaz ise, kalanının belediye hasılatından nizamiye hazinesine nakden ödenmesine Şurayı Devlette karar verilmişti⁶². Ancak bu karar uygulanmamıştır. Fakir ahaliye geçici olarak verilen çadırların parasının talep edilmesinin uygun olmayacağı, ayrıca belediyeye gelir getiren akarların yanması sebebiyle, çadırların değerinin ödenmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştı. Dahiliye Nezareti çadırların askeriyece münasip fiyatla kabul edilmesini, kalan miktarın ise mal sandığından ödenmesini istemiştir⁶³.

Yangın üzerinden dört yıl geçmesine rağmen ahalinin sıkıntılarının devam ettiği görülmektedir. 30 Haziran 1908'de Biga

⁶¹BOA. BEO. Nr. 2449/183601.

⁶²BOA. DH. MKT. Nr. 885/52. Lef 27, 28.

⁶³BOA. BEO. Nr. 2805/210324, Lef 2, 3.

kaymakamı, naib, müftü, mal müdürü, tahrirat katibi, Rum ve Ermeni millet temsilcileri ve azalardan oluşan şehir meclisi ahalinin meselelerini içeren bir yazıyı mutasarrıflığa göndermişti. Yazıda, birbirini takip eden yangınlar sonucunda şehrin tahrip olduğu, yangının belediye gelirlerini yok ettiği belirtilmiştir. Örneğin hüküm süren hayvan hastalıkları yüzünden üç seneden beri panayır kurulamadığından, belediye hayvan vergilerinden mahrum kalmıştı. Gelir kaynaklarının kuruması nedeniyle belediye, zaruri masraflarını karşılamakta bile zorlanmaktaydı. Yangın mahallinin usul üzere tanzimi tüm bina ve çarşıların düzenlenmesi sokak ve kaldırımların yeni baştan inşası için hayli paraya ihtiyaç vardı. Ahali ise henüz şahsi ihtiyaçlarını tedarik edemediğinden yardıma muhtaç vaziyeteydi⁶⁴.

Yangınzedelerden on bir Müslüman ahali, 9 Ocak 1909'da Dahiliye nezaretine gönderdikleri telgrafta şikayetlerini dile getirmişlerdi. Telgrafta 12.000 liralık iane bileti vaad edildiği halde hiçbir yardımın yapılmadığı, mektep, cami ve medrese inşaatlarının yarım kaldığı veya hiç başlanmadığı, medrese talebeleri bina olmadığı için her gün birer ikişer saatlik köylere gidip geldiği yer almaktaydı. Bunun dışında ahalinin cuma ve bayram namazlarını eda etmekte büyük sıkıntı çektiği, bu yüzden yaklaşık 200 lira bedeli olan kurban derileri hasılatının, bu seneye mahsus olmak üzere hayır kurumlarının yapımında kullanılması talep edilmişti. Dahiliye Nezareti Biga sancağına gönderdiği cevapta ahalinin kurban derilerini istedikleri hayır kurumlarına verebileceklerini beyan etmiştir⁶⁵.

4.2-Şehrin Yeniden İmarı

1882 tarihli Ebniye Nizamnamesinin 20. maddesine göre, bir mahallede ondan fazla hanenin yanması hâlinde, yanan mahallenin tarla şeklinde tesviye ve yeniden taksim edilmesi ve bu taksimatın modern kent pratiğine uygun olarak yapılması gerekiyordu⁶⁶. 1 Mart 1905'de toplanan Biga Meclisi, ahaliyi son derece zarurete düşüren yangınların çıkışı, genişlemesi ve söndürülememesinin başlıca sebebinin muhacirlerin şehri kalabalıklaştırması olarak görmekteydi.

⁶⁴ BOA. DH. MKT. Nr.1272/58.Lef 3

⁶⁵ BOA. DH MKT. Nr. 2707/115. Lef 1, 2.

⁶⁶ Biray Çakmak " Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı, 15 2011, s. 76.

Bu yüzden daha önce bir hane yapılan arsalar birbirine bitişik dört beş hane, mağaza inşa edilerek, sokaklar dar bırakılmıştı. Ayrıca şehrin bulunduğu mevki dar olduğundan, yeni yapılacak binalar için yetersiz kalmıştı. Eğer sokaklar genişletilirse arsalar büsbütün küçülecek ve bazı mahallere ev bile yapılamayacaktı. Bu yüzden şehir mahallinin genişletilmesi icab etmekteydi. Meclis, Ada mahallesinden Kara Biga'ya uzanan şoşe yol güzergahına yeni evlerin yapılmasını talep etmişti⁶⁷. Mart 1906'da yanan yerlerin bir haritasının çizildiği ve haritaya uygun olarak 494 bina ve ahalinin yardımıyla bir cami, bir medrese, 5 akar yaptırıldığı görülmektedir. Bu hususta kaymakam Hasan Beyin gayretli çalışmaları mutasarrıflıkça dikkate değer bulunmuştur⁶⁸.

7 Ocak 1907'de Biga kaymakamı, mutasarrıflığa gönderdiği yazıda tanzim edilen harita gereğince 2 sene içerisinde şehirde yeniden üç cadde açıldığını bildirmişti. Kara Biga'ya uzanan şosedan başlayıp, şehir içinden geçen ve ileride inşası düşünülen Çan yoluyla birleşecek olan 1200 metre uzunluğunda ve 12 metre genişliğindeki büyük caddeye Hamidiye Caddesi adı verilmiştir. 450 metre uzunluk ve 10 metre genişliğindeki caddeye Sultan Abülmecid'e nisbetle Mecidiye Caddesi, 525 metre uzunluk ve 10 metre genişliğindeki caddeye ise Gazi Sultan Osman Han'a nispetle Osmaniye Caddesi adı verilmiştir. Caddelerin büyük kısmına da taş döşenmiştir⁶⁹.

4.3-Kamu Binaları ve Mekteplerin İnşası

Daha önceki yangında hükümet konağı yandığı için, kaza kalemlerinin geçici olarak kiralanmış bir haneye taşındığından yukarıda bahsedilmişti. Ancak bu yangında geçici konak da yandığından yeni bir binaya ihtiyaç hasıl olmuştu. Neticede aylık 332,5 kuruş bedelle yeni bir hane kiralanarak hükümet konağı ittihaz edildi⁷⁰. Biga hükümet konağının yeniden yapımı için 1901 yangınından sonra keşif defterleri hazırlanmış ve yapım masrafları tespit edilmişti. Ancak konak inşaatına başlanamamış ve ikinci yangın vuku bulmuştu. Şura-yı Devlette konak ve müstemilatının yapımı hususu 27 Şubat 1905'te tekrar müzakere edilmişti. Konak ve müstemilatı hapishane, mahzen, süvari ahırının yeniden inşası için daha önce tespit edilen paranın bir kısmının 1905 Maliye Nezareti

⁶⁷ BOA. ŞD. Nr.1592/17, Lef 1-4.

⁶⁸BOA. DH. MKT. Nr.1060/22.

⁶⁹BOA. Y.A. RES. Nr. 143/83. Lef 3, 4;BOA. DH. MKT. Nr. 1145/22.

⁷⁰BOA. DH. MKT. Nr. 922/59.

bütçesine eklenmesine karar verilmişti.⁷¹ Ancak daha sonraki yazışmalardan hükümet konağı, hapisane ve müstemilatının inşaat masrafı olan meblağın büyük kısmının yardımlarla, kalanının (56.000 kuruş) hazinece ödenmesine ve Dahiliye nezareti bütçesine eklenmesine karar verilmiştir⁷².

Yangında erkek ve kız rüştiyesiyle, ibtidai mektebi, 3 cami, 2 mescid yanmıştı. Yangın sonrasında, rüştiye eğitimi gayet sıhhsiz bir şekilde muallim hanesinde, ibtidai eğitimi ise küçük bir mescid içerisinde yapıyordu. Bu yüzden Biga mutasarrıflığı 118.498 kuruş olan liva maarif hissesinin mekteplerin inşası için bir senelik alınmamasını talep etmişti. Bu talep 4 Aralık 1905'te Maarif Nezaretinde görüşülmüş ve bütçe darlığı sebebiyle münasip görülmemiş, mekteplerin birer sene ara ile üç senede yapılması istenmiştir. Maarif nezareti, yalnız bir mektebin yapımı için keşif yapılarak ihale yapılmasını uygun bulmuştur⁷³.

Mekteplerin inşası için başka kaynaklar da bulunmuştu. Bunlardan biri Biga'da yapılan güreş müsabakalarından elde edilen gelirlerdir. 1906 ve 1907 yıllarında yapılan güreş müsabakalarından elde edilen gelir, maarif masrafları için kullanılmıştır. 1906 yılı güreş müsabakalarından elde edilen 6500 kuruş, mekteplerin inşası ve muallim maaşlarının bir kısmının ödenmesine katkı sağlanmıştı⁷⁴.

Biga rüştiye mektebi binasının inşasına yangın sonrasında hemen başlanamamıştı. Biga mutasarrıfı Muharrem Bey, Nisan 1908 tarihinden itibaren rüştiye binasının yeniden yapılması hususunda Maarif Nezaretine telgraflar çekerek mektep binasının yapımına izin verilmesini istemişti. Rüştiye talebeleri, kiralanan bir barakada, kuru tahtalar üzerinde oturarak tahsil görmekteydiler⁷⁵. Şura-yı Devlette yapılan müzakereler sonucunda rüştiye binasının 64.000 kuruş sarf edilerek inşa edilmesi uygun bulunmuştur⁷⁶. Padişahın adına nispetle Füyuzat-ı Reşadiye adı verilen rüştiyenin resmi açılışı 27 Temmuz 1909'da yapılmıştır⁷⁷.

Biga kaymakamı, 4 Ocak 1907'de mutasarrıflığa yeni yapılan cami hakkında bilgi vermişti. Buna göre, Çarşı camisi ianelerle inşa edilmekte olup, ahali tarafından taahhüd edilen 113.000 kuruşun

⁷¹BOA. İ.DH. Nr. 1143/12.

⁷²BOA. DH. MKT. Nr.651/46, Lef, 10, 11, 16.

⁷³BOA. MF. MKT. Nr. 897/60.

⁷⁴BOA. DH. MKT. Nr. 1180/40. Lef, 1, 2, 3.

⁷⁵BOA. MF. MKT. Nr. 1063/40.

⁷⁶BOA. İ.MF. Nr. 14/44. Lef 1.

⁷⁷BOA. DH. MKT. Nr. 2899/69; BOA. DH. MUİ. Nr.41/15; BOA. İ.MF. Nr.15/2.

94.800 kuruşu nakden toplanmıştı. 42.000 kuruşluk malzeme de tedarik edilmişti. Camini minare ve dört duvarı kâgir olarak inşa edilmişti. Kış mevsimi geldiğinden inşaata ara verilmiş, ilkbaharla birlikte kubbeleriyle sair eksikliklerinin tamamlanması kararlaştırılmıştı. Bundan başka camiye gelir sağlamak amacıyla senelik 8000 kuruş kira geliri getirecek 7 adet dükkan yapılacaktı⁷⁸. Kaymakam, Temmuz 1905 senesinde cuma selamlık töreninde Sultan Abdülhamid'in Ermeni terör saldırısından kurtuluşuna sevincini ifade etmek amacıyla, camiye Şükran-ı Hamid adını vermek istediklerini, bildirmiştir⁷⁹.

Ermeni mahallesindeki yanan Surp Krikor Ermeni kilisesiyle avlusunda erkek ve kızlar için bir mektebin yeniden inşa edilmesi hususunda 31 Ocak 1908'de Biga Ebniye kalfası Gelibolulu Tahsin tarafından bir keşif defteri tanzim edilmişti. Kâgir yapılacak kilise ve mektebin maliyeti 30.605 kuruş olarak tahmin edilmişti. Şuray-ı Devletle yapılan müzakereler sonucunda 8 Temmuz 1909'da irade çıkmış, kilise ve mektebin yapımına izin verilmişti. Kilise eski arsası üzerine yeniden yapılacaktı. Kilise binasının uzunluğu 23,5, genişliği, 10,5, yüksekliği ise 9,5 metre büyüklüğünde olacaktı. Ayrıca kilisenin kapısı üzerindeki çatıdan itibaren 3 metre genişliğinde ve 3,5 metre yüksekliğinde bir çan kulesi yapımına izin verilmişti⁸⁰.

4.4-Muafiyetler

Biga mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine 28 Mayıs 1905'te bir yazı yazarak fakir, düşkün kadın ve çocukların ikametleri için yapılan hanelerle, cami, mescid, mektep ve medreseler gibi hayır müesseselerin inşasında kullanılacak 6165 metre küp meşe ve 2831 metre küp çam kerestesinin orman resminden muaf tutulmasını istemişti. 23 Ekim 1905'te muafiyetler hususunda irade çıkmıştır⁸¹.

5 Ağustos 1908'de Nafia Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Biga kasabasında birbiri ardına zuhur eden yangınlarda belediye dairesine ait akarların yanmış olması ve birkaç seneden beri sığır vebası salgınının devam etmesinden dolayı geleneksel panayırın kurulamadığı bildirilmişti. Bu yüzden askeri daireler ve redif deposu arasındaki 1000 metrelik yol ve kasabadaki

⁷⁸BOA. Y.A RES. Nr. 143/42. Lef, 2, 3,4.

⁷⁹BOA. DH. MKT. Nr.1143/76.

⁸⁰BOA. İ.AZN. Nr. 86/22, Lef 4, 5, 6.

⁸¹BOA. DH. MKT. Nr. 969/56. Lef 1, 2, 3; BOA. BEO. Nr. 2695/202092; BOA. İ.OM. Nr.10/40.

kaldırımların inşası için belediye gelirleri yeterli olmadı. Başka vilayetlerde olduğu gibi şehir ahalisinin yol bedeli bakayasından kalan 89.530 kuruş ve çarşının tamamlanmasına kadar kasaba içerisinde amele yükümlülüğü bedellerinin kaldırılması istenmiştir. Ancak yol bedeli parasının belediye ait olan inşaatlara sarfına kanun müsait olmadığından bu istek reddedilmiştir⁸².

4.5-Taltifler

II. Abdülhamid devrinin ödüllendirme mekanizması kapsamında, Biga yangınının söndürülmesinde hizmeti görülen askerler 5 Ağustos 1905 tarihinde madalya ile taltif edilmişlerdi. Jandarma taburu süvari birinci bölüğü yüzbaşısı Refik Bey, tabur katibi İbrahim Hakkı, Kal'a-i Sultaniye Redif deposunda müstahdem Salih Efendi ve Donanmada müstahdem kazancı Besim Efendi, kurtarma römorkör vapurlarında müstahdem Gerzeli Osman'ın tahlisiye madalyasıyla taltifleri hakkında Biga mutasarrıflığı talepte bulunmuştu⁸³. 17 Eylül 1906'ta can kurtarma ve yangını söndürme hususunda gayret gösteren, Çardaklı Halil, Muhacir Hasan, Kameroğlu Hüseyin, Ramazan, Halil, Sukütioglu Hüsnü, Hafız Süleyman, Hacı Emin'in Ahmet, Rüsumat memuru Hafız Mehmet Efendiye tahlisiye madalyasıyla taltifleri Sadarete bildirilmiştir⁸⁴.

1905'de, yangınzedelerin iskanı ve hükümet konağının yeniden inşası hususunda olağanüstü güzel hizmetler yapan, Belediye Reisi Hasan Tahsin, mal müdürü İlhami, eşraftan İbrahim ve Karabiga Müdürü Hüseyin Beylere, rabia rütbesi verilirken, Jandarma Yüzbaşısı Zekeriya Efendi de 4. rütbeden Osmanlı nişaniyle taltif edilmişlerdir⁸⁵. Yangın sonrası Biga'nın haritasını yaparak, sokakların tanzimi hususunda fahri olarak güzel ve gayretli hizmetlerde bulunan, istihkam mülazım-ı evveli Selahaddin Efendinin 4. rütbeden Osmani nişanı ile taltif edilmesi de Sadarete bildirilmiştir⁸⁶.

Sonuç

Biga yangınlarının yaptığı tahribatı gidermek, ahalinin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve şehrin yeniden imar edilmesini sağlamak

⁸² BOA. DH. MKT. Nr.1272/58, Lef 3,4.

⁸³ BOA. DH. MKT. Nr. 995/18.

⁸⁴BOA. DH. MKT. Nr.1119/55.

⁸⁵BOA. DH. MKT. Nr. 998/58.

⁸⁶BOA. DH. MKT. Nr. 1201/71.

devlet için ciddi bir finansman meselesi doğurmuştur. Devletin olağanüstü durumlar için ayırdığı bir bütçesinin olmaması yangınlardan sonra iane komisyonları kurularak yardım toplanmasını gerektirmiştir.

1901 Temmuz Rum Mahallesi yangını 8 saat sürmüş, 214 hane ve 72 dükkânla beraber fırın, mescit, kilise, mektep hükümet konağı, ziraat bankası, telgrafhane ve belediye binaları yanmıştır. Resmi belgelere ve gazete haberlerine bakılırsa yangında can kaybı olmamıştır. Afetzedelerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İstanbul ve Çanakkale’de iane komisyonları teşkil edilmiştir. Yangınzedelere sadrazam, nazır, müsteşar gibi üst düzey devlet yöneticileri ve farklı vilayetlerdeki ahali tarafından para yardımlarında bulunulmuştur. Binaların yeniden yapımında kullanılacak malzemeler vergiden muaf tutulmuştur. Yapılacak olan resmi bina ve evlerin maliyetlerinin belirlenmesi ancak 1903’te tamamlanabilmiştir. Yangında şehirdeki mektep binaları yok olduğundan, kiralanan hanelerde eğitim öğretim yapılabilmektedir.

Şehir 1901’deki yangının yaralarını saramadan Ağustos 1904’de çarşıda ikinci yangın çıkmıştır. Bunda, 1000 ‘in üzerinde yapı, kamu binası yanarken, ölüm ve yaralanma vakası yaşanmamıştır. Yangından sonra Şehremaneti tarafından iane tertip edilmiş, yangınzedeler barakalara yerleştirilmiştir. Eğitim öğretim elverişsiz geçici binalarda yürütülmüştür. Hükümet konağının yeniden yapımına 1905’te başlanabilmiştir. 1906’ta yangın yerlerinin kadastro suna uygun olarak 494 bina yapılmıştır. 1907’de şehirde Hamidiye, Mecidiye ve Osmaniye adında üç yeni cadde açılmıştır. Biga rüştüyesi ancak 1909’da açılabilmiştir.

Peşpeşe vukubulan iki büyük yangın şehrin yeniden imarını zorlaştırmıştır. Özellikle resmi binalarla, cami, kilise ve mekteplerin yapımı gecikmiştir. Yangınlar şehrin ticari hayatını da olumsuz etkilemiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları, Salnameler ve Gazeteler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 1696/127130, 1707/127961, 1707/12796, 1711/128264, 1838/137787, 1886/141376, 2400/179970, 2411/180785, 2421/181556, 2448/183569, 2449/183601, 2805/210324, 2695/202092.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT). 442/30, 454/35,469/16, 493/32, 522/49, 563/16, 651/46, 885/52, 922/59,

969/56, 995/18, 998/58, 1060/22, 1119/55, 1143/76, 1145/22, 1180/40, 1272/58, 1201/71, 2416/181155, 2444/49, 2516/37, 2525/129, 2516/37, 2531/125, 2536/66, 2540/63, 2542/113, 2548/27, 2548/155, 2555/84, 2557/13, 2566/38, 2567/117, 2569/16, 2570/129, 2572/53, 2578/149, 2580/128, 2583/48, 2707/115, 2899/69.

Dahiliye Nezareti Muharebat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI). 41/15.

İrade, Dahiliye (İ.DH). 453/30069, 1428/21, 1430/22, 1143/76, 1143/12.

İrade, Şehiremaneti (İ.ŞE). 14/33.

İrade Hususi, (İ.HUS). 89/101, 121/31, 121/50.

İrade, Orman ve Maadin (OM). 10/40.

İrade, Maarif (İ.MF). 14/44, 15/2

İrade, Adliye ve Mezahib (İ.AZN). 86/22.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT). 577/34, 897/60, 1063/40, 601/26.

Şura-yı Devlet (ŞD). 530/64, 1589/1, 1592/17, 2714/55, 2743/21

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A RES). 143/42.

Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT). 21/56.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS). 418/5.

Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid, Sene, 1293, 7. Defa.

Karasi Vilayetine Mahsus Salname, 1305, 1. Defa.

Servet, 4. Sene, Sayı, 1140 (16 Temmuz 1317), 4. Sene, Sayı 1142 (18 Temmuz 1317).

İkdam, Sayı, 2549 (16 Temmuz 1317), Sayı, 2550 (16 Temmuz 1317)

Servet-i Fünun, No:543 (23 Temmuz 1317)

Tercüman-ı Hakikat, No:3193-8363, (17 Ağustos 1320), No: 3194-8364, (18 Ağustos 1320), No:3201-8401, (25 Ağustos 1320)

Araştırma Eserleri

AVCI, Yasemin (2007), "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler, Cilt 1, 6-8 Eylül 2006, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları 1, Denizli; ss. 363-367.

CUÏNET, Vital, (1894), *La Turquie D'Asie, Geographie Administrative*, Tome Troisieme, Paris.

ÇAKMAK, Biray, (2011), "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı, 15, ss. 63-76.

ÇELEBİ, Bünyamin (1994), "İtfaiye", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul: ss. 306-307.

DEMİRCAN, Hüsnü (2000), Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara.

EMECEN, Feridun (1989), "Biga" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul: ss. 136-137.

GÖKTAŞ, Uğur (1994), "Tulumbacılık" Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul, ss.301-303.

KUZUCU, Kemalettin (1999), "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri" (Ed), Güler Eren, Osmanlı, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 687-699.

KUZUCU, Kemalettin (2000), Babıali Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

KUZUCU, Kemalettin (2006), "Szechenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleşmesi (1874-1922)" Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 14, İstanbul:ss. 36- 47

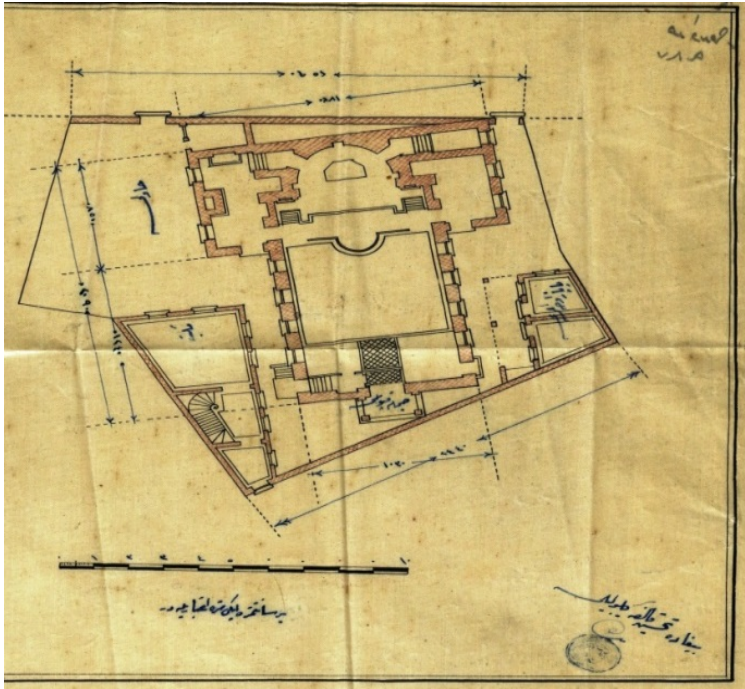
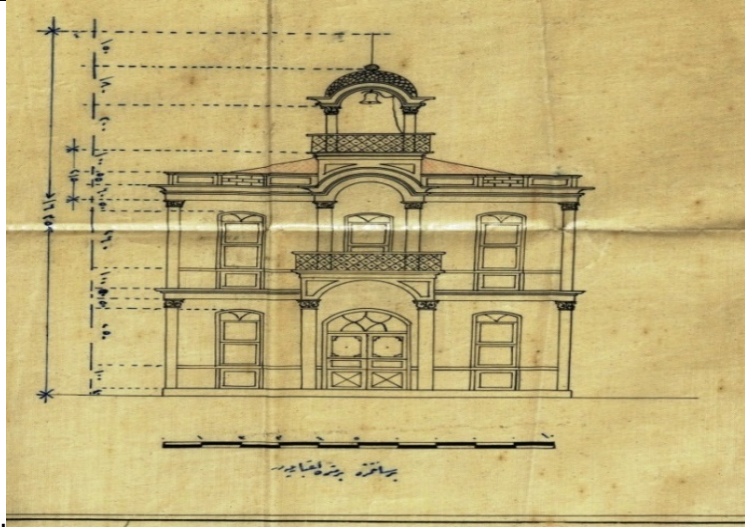
ÖZGÜR Hüseyin-Sedat AZAKLI (2001) "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., C, 3, Sayı, 1, ss.153-172.

Ek-1. Şükran-ı Hamid Camii Planı

Kaynak: Y.A. RES. Nr. 143/42, Lef 5

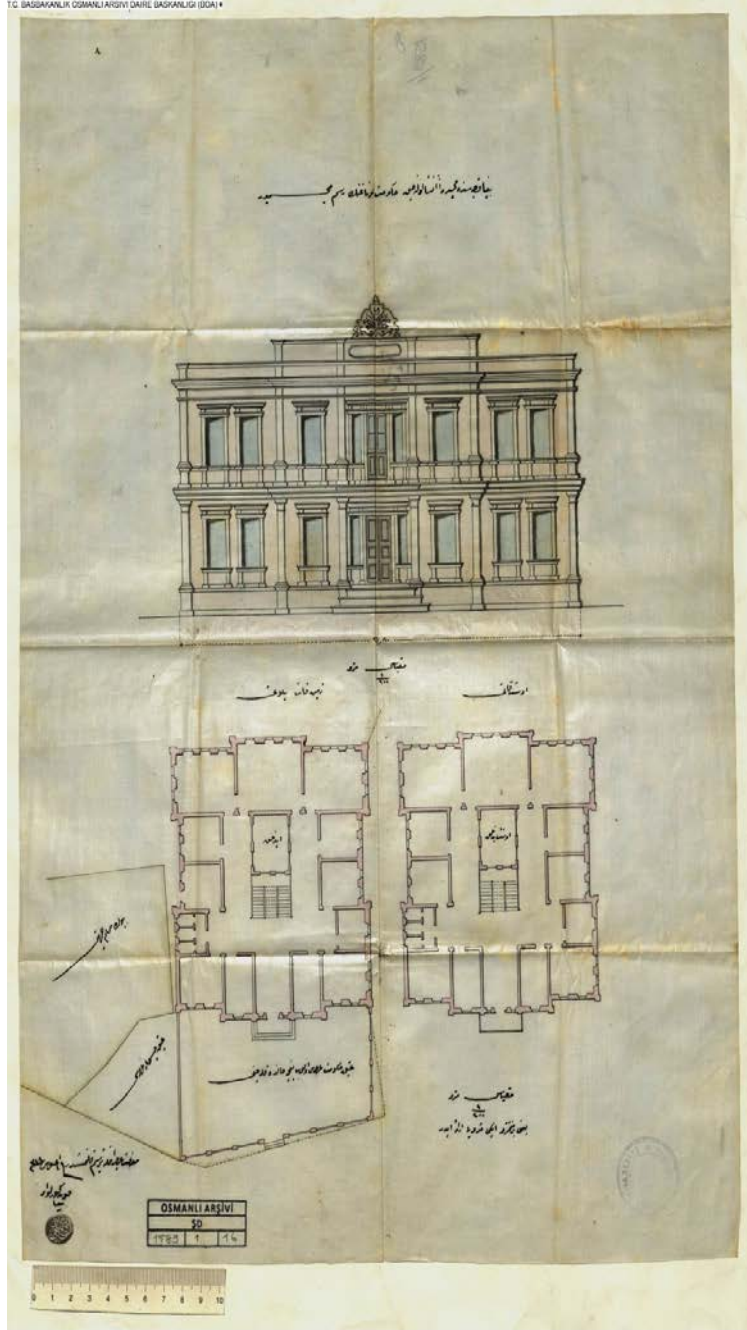
Ek- 2.Yeniden İnşa Edilecek Ermeni Kilisesi Planı

Kaynak: BOA. İ. AZN. Nr. 86/22, Lef 2

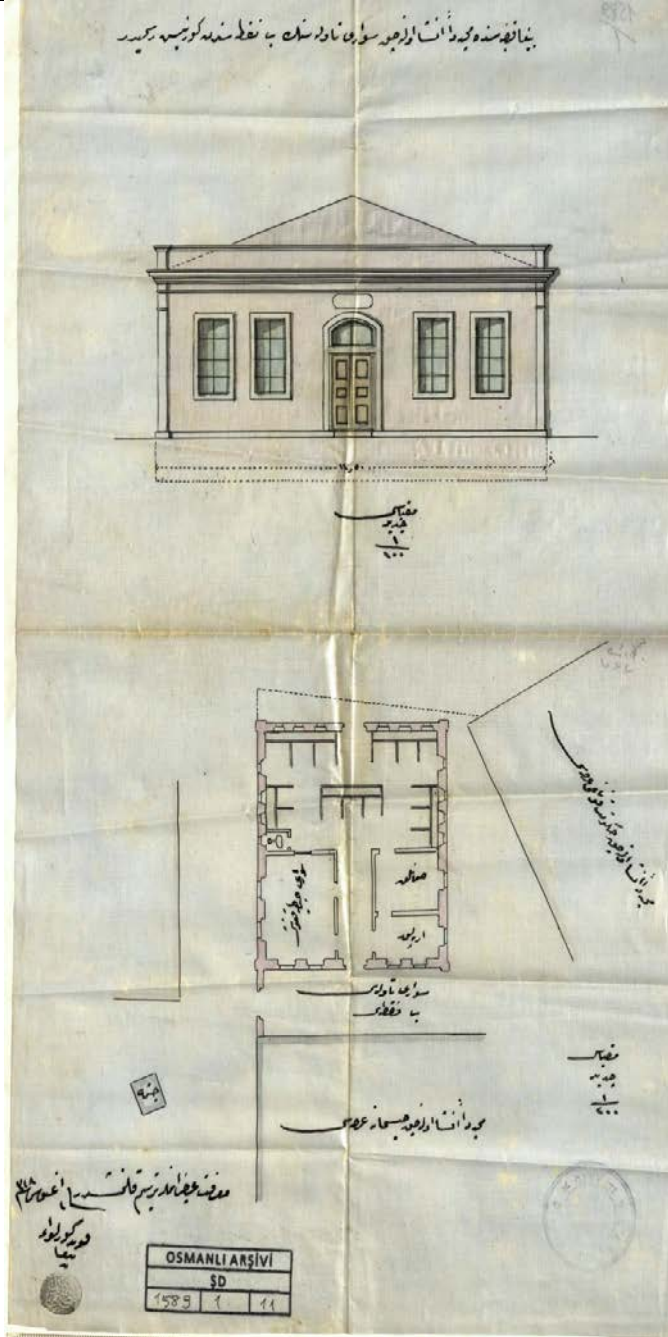
Ek-3. Biga Hükümet Konağı Planı

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (EBA)

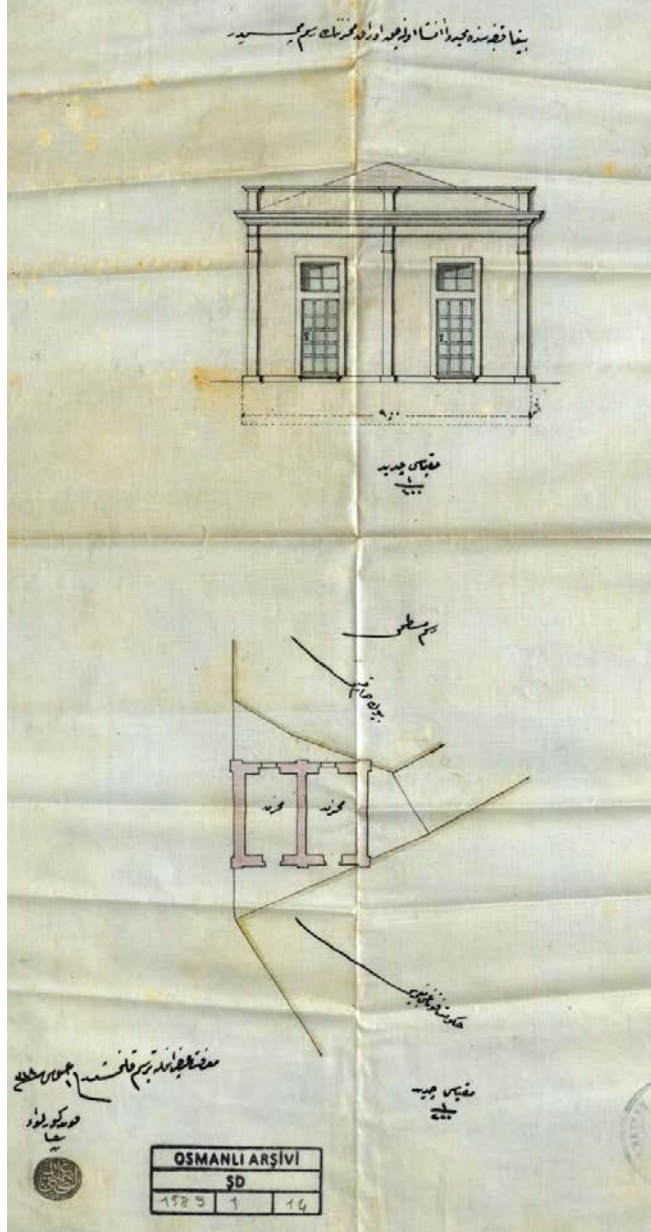

SD.01589.00001.016

EK- 4. Süvari Tavlası Planı

EK- 5. Evrak Mahzeni Planı

İTALYAN-BULGAR REVİZYONİST POLİTİKALARI KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN BALKAN ANTANTI'NI "AYAKTA TUTMA" ÇABASI VE TÜRK-YUNAN İTTİFAK ARAYIŞI

GÜRHAN YELLİCE¹

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası kazanan devletlerin ortaya koymuş olduğu "Versay Düzeni", Bulgaristan ve İtalya'nın rövanşist ve revizyonist politikaları nedeniyle Balkanlarda hızla etkisini kaybetmeye başlayınca bölgedeki statükonun tehdit altına girdiğine inanan Balkan Devletleri, sınırlarını güvenlik altına alabilecek bir ittifak arayışına girişti. Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünü yaptığı bu arayış 9 Şubat 1934'te Romanya ve Yugoslavya'nın da dâhil olduğu Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. İtalyan-Bulgar tehdidine karşı bölgede kolektif bir güvenlik çemberi yaratmayı amaçlayan Antant, temelde üyelerin bir diğerine danışmaksızın üçüncü bir devletle herhangi bir görüşme ya da anlaşma gerçekleştirilmemesi gerektiği ilkesine dayanıyordu. Ancak Balkan Paketi çok geçmeden zayıflamaya başladı. Bunun en önemli nedeni bölgede İtalyan ve Bulgar tehdidinin giderek daha fazla hissedilmesi ve Yugoslavya'nın bu ilkeye aykırı hareket etmeye başlamasıydı. Yugoslavya'nın 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ın işgalinden sonra İtalya ve Bulgaristan ile yakınlaşma siyaseti benimsemesi ve 1937 yılı başında her iki devletle de birer dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalaması Antantı adeta temellerinden dinamitledi. İttifakın oluşturulmasındaki iki baş aktör Türkiye ve Yunanistan bu gelişmeler bir yol ayrımına geldiği sonucuna vardı: Antant'ı "kurtarmak" ya da yeni bir ittifak oluşturmak. Türkiye bir taraftan Antantı ayakta tutmak için yoğun diplomatik temaslarda bulunurken diğer taraftan Yunanistan ile yeni bir ittifak arayışına girişti. Bu çalışmanın amacı İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Yugoslavya'nın "ittifakın önemini azaltan eylemleri" ve İtalyan-Bulgar tehdidi karşısında Türkiye'nin Antantı ayakta tutabilmek için geliştirmeye çalıştığı politikaları ve eş zamanlı olarak Antanta alternatif olarak Türkiye ve Yunanistan'ın ittifak arayışlarını ele almak ve analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Antantı, Türkiye, Yunanistan, Yugoslava, Bulgaristan, İtalya, Revizyonizm

¹ Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, gurhan.yellice@deu.edu.tr

**TURKEY'S EFFORT TO KEEP THE BALKAN ENTENTE INTACT AND
THE TURKISH-GREEK ALLIANCE QUESTS AGAINST ITALIAN-
BULGARIAN REVISIONIST POLICIES**
ABSTRACT

When the "Versailles Treaty Order" in the Balkans started to "toss" because of the Italian and Bulgarian revisionist and revanchist policies, the Balkan countries started to seek a wider regional alliance, in order to protect their common borders and maintain the geopolitical status quo in the region following World War I. The Balkan Entente signed on 9 February 1934 between Greece, Turkey, Rumania and Yugoslavia, was the result of that quest, with Greece and Turkey the pioneers of that effort. The aim of that treaty was to force a united front against Bulgarian and Italian threats, with the signatories agreeing not to engage in any negotiation or agreement with third parties, without the prior consultation of the Balkan Entente. Yugoslavia though, right after Italy's invasion of Ethiopia, breached that principle by adopting a policy of rapprochement with Italy and Bulgaria and by signing a Friendship and a Non-Aggression Agreement with those two countries. These developments undermined the very foundations of the Entente and forced, in particular, Turkey and Greece to face the unpleasant new reality. Specifically, Turkey embarked on intense diplomatic negotiations in a desperate attempt to retain the Balkan alliance, searching at the same time for an alternative alliance with Greece. This study aims to examine Turkey's efforts to keep the Balkan alliance intact while at the same time it examines the simultaneous Turkish-Greek search for an alternative alliance to the Balkan Entente.

Keywords: *The Balkan Entente, Turkey, Greece, Bulgaria, Italia, Yugoslavia, Revisionism.*

Giriş

Balkan Antantı, bölgede İtalyan ve Bulgar tehdit algısı ve buna paralel olarak Türk-Yunan ilişkilerindeki normalleşme ve ittifak arayışının neticesinde ortaya çıkmış bir gelişmeydi. İki ülke arasındaki ilişkiler, 1919-1922 savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması ile normalleşme sürecine girdi ve 1928'de Venizelos'un yeniden iktidara gelmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başladı. Ekonomik ve askeri güç bakımından oldukça zayıf olan Yunanistan'ın mevcut sınırlarını koruyabilmesi için Balkanlar'da bir barış atmosferine ihtiyaç duyduğuna inanan Venizelos Türkiye ile bir

İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı "Ayakta Tutma" Çabası Ve Türk-Yunan İttifak Arayışı

İttifak arayışına girdi². Benzer kaygılar taşıyan Türkiye'nin olumlu karşılık vermesi üzerine 1930 yılına kadar olan süreçte her iki ülke de Lozan'dan kalan meseleleri (özellikle Etabli Meselesi) hızla çözüme kavuşturdu. 1930 yılı Ekim ayında Venizelos Ankara'ya tarihi bir ziyaret gerçekleştirdi ve iki taraf arasında tüm sorunlara çözüm getiren bir dostluk anlaşması imzalandı³.

İki ülkeyi böylesi bir dostluk anlaşmasını imzalamaya sevk eden en önemli etken İtalyan ve Bulgar *revizyonist* politikalarıydı. Bu nedenle her iki ülke de ikili anlaşmayı bir Balkan İttifakı'na dönüştürmek için yoğun girişimlerde bulundu. 1932-1933 yıllarında bu amaçla Balkan Devletleri arasında başarısızlıkla sonuçlanan görüşmeler gerçekleştirildi. Bu süreçte Türkiye ve Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın Ege Denizi'ne inme konusunda ortak hareket edebileceği kaygısından hareketle 14 Eylül 1933'te yeni bir dostluk anlaşması imzaladı⁴. Bu anlaşma ile iki ülke karşılıklı olarak sınır

² Evanthis Hatsivassiliou, "I Teleftea fasi tis politikis stadiodromios tou Venizelou, 1924-1936", sto *Sta Hronia tou Venizelou, Ethniko Idrima Erevnon kai Meleton* "Elefterios Venizelos", Hania, 2009, s.58-59.

³ Türk-Yunan yakınlaşması ve 1930 Dostluk Anlaşması konusunda bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, ss. 393-396; Evanthis Hatzivassiliou, *O Elefterios Venizelos, I Ellinotourkiki Prosegisi kai to Provlima tis Asfaleias sta Valkania, 1928-1931*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1999; C. A. Karamanlis, *Elefterios Venizelos kai Oi Eksoterikes mas Shesis, 1928-1932*, Helleniki Evroekdotiki, Athina, 1986; Antonis Klapsis, *To Ellinotourkiko Oikonomiko Simfono tis 10is Iouniou 1930: O Elefterios Venizelos kai I Diefthisi ton Ekkremotiton tis Simbasis tis Lozanis gia tin Antallagi ton Plitision*, Sideris, Athina, 2010; Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No.23, 2009, ss. 93-128; Anna Vakali, *Agreements and Friendship Between Greece and Turkey in 1930: Contesting Nationalist Discourses and Press Reactions*, Unpublished MA thesis, Boğaziçi University, İstanbul, 2007; Fahir Armaoğlu, *20.yy Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkan Yayınevi, İstanbul, s.328-329.

⁴ Bu amaçla Yunanistan Başbakanı Tsaldaris 10-17 Eylül tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Georgios Vouros, *Panagis Tsaldaris 1876-1936*, Idrima tis Voulis ton Ellinon, Athina, 2014. Ziyarete ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Çakmak, Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Ankara Ziyareti (10-17 Eylül 1933), *Turkish Studies*, C.2, s.4, 2007, s.1271-1282. Ayrıca bkz. Manoles Koumas, *I Elleniki Exoteriki Politiki kai to Zitima tis Asfaleias sti Notioanatoliki Evropi, 1933-1936*, I. Sideris, Athina, 2010. Frank C. Littlefield, *Yugoslav Relations with Germany and Italy and the National Problem 1933-1941*, Unpublished PhD thesis, New York University, 1972, s. 37; "Istorikis Simasias to ipografen Hthes en Angira Ellinotourkikon Simfonon", *Akropolis*, 15 Septemvriou 1933; "O K. Protipourgos fthanei simeron to apogevma eis Konstantinopoliv", *Akropolis*, 10 Septemvriou 1933;

ihlallerinin gerçekleşmemesi konusunda fikir birliği sağlamış, her iki ülkeyi de ilgilendiren uluslararası meselelerde birbirlerine danışma konusunda uzlaşmaya varmışlardı. Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi, Mussolini liderliğindeki İtalya'nın ve Bulgaristan'ın Balkanlara yönelik *revizyonist* söylemlerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlaması 1933 yılı sonunda bu ittifak görüşmelerine yeniden ivme kazandırdı. Balkan konferansları 1934 yılı Şubat ayında nihayet neticelendi ve Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın yer aldığı Balkan Antantı imzalandı⁵. Bu anlaşma ile Yugoslavya Kuzey Makedonya, Romanya Güney Dobruca, Yunanistan Batı Trakya ve Türkiye Doğu Trakya konusunda Bulgaristan'ın revizyonist emellerine yönelik önlem alındığına inanıyordu⁶. Bu devletlerin birbirlerinin sınırlarına saygı duyması gerektiği ilkesine dayanan Antantın aynı zamanda amacı Balkanlarda İtalyan ve Bulgar *revizyonist* politikalarına karşı bir set oluşturmaktı.

28 Şubat'ta Neos Kosmos gazetesinde "Balkan Fırdöndüsü" başlıklı karikatür. "Tsaldaris: İşte size Balkan Fırdöndüsü. Halk: Buradan

⁵ Mustafa Türkeş, "The Balkan Pact and its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34", *Middle Eastern Studies*, C. 30, S. 1, 1994; Esra Değerli, "Balkan Pact and Turkey", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.6, 2009, ss.136-147; Bülent Önal ve Melike Özlem Ultan, "Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 13, S.22, 2012/1, ss.65-84; M.A. Caloyanni, "The Balkan Union, the Balkan Conferences and the Balkan Pact", *Transactions of the Grotius Society*, Vol. 19, Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1933 (1933), pp. 89-101; Mehmet Uysal, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri 1930-1938*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2007.

⁶ Misha Glenny, *The Balkans, 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 1999, s.427.

nasıl çıkacağız görelim. Çünkü sizin diplomatik yetenekleriniz nedeniyle bizi oldukça sıkı bir şekilde bağladılar⁷.

Balkan Antantı, genel olarak Türkiye'de büyük bir başarı olarak değerlendirilmişti. Örneğin *Hâkimiyeti Milliye*, Antantı Balkanlarda ve Avrupa'nın güney doğusunda barışı ve istikrarı koruyan ve her türlü saldırıdan korunma endişesine cevap veren bir anlaşma olarak yorumlamıştır. Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi pakta "dünya barışı için atılmış ciddi bir adım" olarak değerlendirirken *Milliyet* gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan en önemli tarihi belgelerden biri olarak nitelendirecekti. Her ne kadar Bulgaristan'ın pakta dâhil olmayışı basında bir eksiklik olarak kabul ediliyorsa da bunun paktın önemini azaltmayacağı öne sürülüyor ve paktın hiçbir şekilde Bulgaristan'a kapalı olmadığı, talep etmesi halinde Bulgaristan'ın pakta dâhil olması "temenni" olarak değerlendiriliyordu⁸. Bu noktada basın üzerindeki denetimin Antanta yönelik ciddi bir eleştirinin ortaya konulmamasında önemli bir etkiye sahip olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Ancak Yunan basını ve siyaseti Antant konusunda ikiye bölünmüştü⁹. Hükümet yanlısı basın Antantı *tarihi bir gelişme* olarak değerlendiriyor ve bu anlaşma ile Yunanistan'ın bölgede kendisini daha da güvende hissebileceğini öne sürüyordu. Örneğin *Vradini* gazetesi 10 Şubat'taki "Anlaşmanın askeri önemi" başlıklı yazısında bu anlaşma ile Yunanistan'ın sınırlarını 1,8 milyonluk Yugoslav, 1,5 milyonluk Romen ve 1 milyonluk Türk askeri gücüyle daha da güvenli bir hale getirmeyi başardığını yazmıştı¹⁰. Hükümet yanlısı bir başka gazete *Akropolis* ise bu anlaşma ile artık Balkanlardaki sıkıntılı

⁷ Bu kelimeyi Türkçe'ye "bahar bayramı direği" (*maypole*) olarak çevirmek mümkündür. Karikatürde Balkan Antantı'na dâhil olarak keyfi bir adım attığı ve halkın çıkarlarını gözetmediği aktarılmaya çalışılıyor. "Balkanaki Gaitanaki: Tsaldaris: Edo kirioi to valkanikon gaitanaki. O Laos: Na doume omos pos tha xemplexoume giati haris eis tin diplomatikin sou deinotita, mas ... etilixan gia ta kala", *Neos Kosmos*, 28 Febrouariou 1934.

⁸ Türk basınındaki değerlendirmelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Nurullah Uzman, "Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları", Yedinci Uluslar arası Atatürk Kongresi, 17-22 Kasım 2011, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, II. Cilt, ss.1257-1304.

⁹ BCA: 30.10-0-0/227-526-13 "Yunanistan'da Balkan Antantı hakkında hükümet ile muhalefet arasında başlayan mücadele ve basında çıkan yazılar", 12 Mart 1934. Bu belgeleri ve genel olarak Yunan basınındaki tartışmaları değerlendiren bir çalışma için bkz. İbrahim Erdal, "Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXX, S.50, 2011, ss.111-112.

¹⁰ I Stratiotiki Simasia tou Simfonou", *Vradini*, 10 Febrouariou 1934.

günlerin tümüyle geri kaldığını, anlaşmanın savaşlar nedeniyle paramparça olmuş bölgenin yeniden inşasına ve bölgede huzurlu ve barışçıl bir sürecin başlangıcına büyük bir katkı sağlayacağını öne sürüyordu¹¹. Diğer taraftan hükümet karşıtı basın Antant konusunda daha temkinliydi. *Neos Kosmos* gazetesi böylesi bir anlaşmaya dâhil olarak Yunanistan'ın Balkanlardaki "gergin barışın" daha da tehlikeli bir hale getirilmesine katkı sağladığını, Yunanistan'ın gereksiz yere İtalya ve Bulgaristan'ın tepkisine yol açabilecek bir eyleme girişerek düşman kazandığını ve kendisini askeri olarak büyük bir yükümlülüğün altına soktuğunu öne sürüyordu¹².

Antant'a yönelik en sert eleştiri ana muhalefet lideri ve Venizelos'tan geldi; deyim yerindeyse Venizelos Yunan siyasi platformunda büyük bir gürültü kopardı. Venizelos, Bulgaristan'ın dâhil olmadığı bir pakta imza atarak hükümetin Yunanistan'ı bölgede büyük bir bilinmeze ve maceraya sürüklediğini öne sürdü. Venizelos'a göre Bulgaristan'ın dahil olmadığı bir anlaşma hiçbir şekilde başarı sayılamazdı¹³. Venizelos'un iddiasına göre ayrıca bu anlaşmada kamuoyuna açıklanmayan gizli bir madde vardı. Hükümet bu maddeye imza atarak Yunanistan'ı bölgede büyük bir bilinmeze ve maceraya sürüklemekle kalmıyor aynı zamanda bu madde ile İtalya'nın Yugoslavya ile Arnavutluk nedeniyle bir savaşa girmesi durumunda Yunanistan'ı da böylesi bir savaşa dâhil olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu¹⁴. Bu anlaşmaya imza atarak Yunanistan'ın dış politikada radikal bir değişikliğe gittiğine inanan özellikle "bu gizli madde" ile Yunanistan Avrupa'daki birçok gelişmeye ilişkin kendisini

¹¹ "Ipografi tou Valkanikou Simfonou epanigiristhi me ekseretikin lamprotita", *Akropolis*, 10 Fevrouariou 1934.

¹² "Ai Allilosigroumenai antilipseis epi tis Erminias tou simfonou", *Neos Kosmos*, 10 Fevrouariou 1934; "I Antipolitefseis fronei oti to ipografen simfonon dimiourgei stratiotikas ipheorseis dia tin Ellada", *Akropolis*, 11 Fevrouariou 1934. Venizelos hayatını kaybettiği 1936 yılına kadar olan süreçte sıklıkla hükümeti Balkan Antnatı kapsamında çeşitli sorumlulukların altına imza atmaktan itham etmeye devam edecekti. Örneğin 11 Mart 1936'de Venizelos *Hestia* gazetesine verdiği demeçte dönemin Dışişleri Bakanı Maximos'u Merkez Avrupa'da Yunanistan'a bazı yükümlülükler getiren bazı belgelere imza atmaktan suçlayacaktı. Bkz. "Greek Impasse: Liberals Willing to Take Office", *The Times*, 12 March 1936, s.13.

¹³ Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP), Series 2, Volume 6, Sir P. Ramsay (Budapest) to Sir J. Simon, No. 327, Budapest, March 3, 1934.

¹⁴ Spiros Linardatos, *O Ionannis Metaksas kai Megales Dinameis 1936-1940*, Ekdoseis Prokinio, Athina, 1993, s.56.

bağlayıcı bir statüye kavuşturduğunu öne sürüyordu¹⁵. Yunan Yazar Manolis Koumas Venizelos'u bu endişesinde haklı buluyor. Balkan Paktı'na giden süreç oldukça hızlı gelişmiş Balkan Paktı Yunan kamuoyu ve siyasetinde büyük bir sürpriz olmuştu. Bu süreçte Yunanistan daha çok ekonomik sorunlarla meşguldü, güvenlik meselesi ikinci plandaydı. Ayrıca Venizelos Hükümeti'nin devrilmesinden sonra iktidara gelen Tsaldaris tecrübesizdi ve uluslar arası gelişmeleri okuyabilecek bir yeteneğe sahip değildi¹⁶.

Antant, İtalya ve Bulgaristan nezdinde büyük bir tepkiye yol açmıştı. İtalyan ve Bulgar basını kaleme aldıkları yazılarda Antantı sert sözlerle eleştiriyordu. İtalyan *Lavoro Fascista* gazetesine göre Antant, var olan sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hale getirecekti. Antantın üyeler arasında bir ekonomik işbirliği öngörüyor olmasını, başarılması mümkün olmayan bir durum olarak değerlendiren gazetenin iddiasına göre İtalya hala Yugoslavya'nın en iyi müşterisiydi ve ayakta kalabilmek için her koşulda Balkan yarımadası dışında pazarlara ihtiyaç duyacaktı¹⁷. Bulgar basını ise genel olarak ittifakı Bulgaristan'a yönelik düşmanca bir eylem olarak değerlendirmişti. *Mır* gazetesine göre Balkan sınırlarından bahsediyor olmasından ötürü pakt doğrudan Bulgaristan'a karşı yapılmış bir ittifaktı ve amaç Bulgaristan'ı zayıflatmak ve

¹⁵ Bu süreçte Venizelos, tüm muhalefet liderlerini ve hükümeti Antanta ilişkin tüm detaylarını tartışmak üzere gizli bir toplantıya davet etmişti. Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleştirilen bu toplantıda Venizelos Yunanistan'ın mevcut kritik koşullarda izlemesi gereken dış politika ilkelerini şu şekilde ortaya koymuştu. Venizelos'a göre Yunanistan'ın dış politikadaki temel önceliği Akdeniz'deki Büyük Güç İtalya'yı karşısına alacak bir eylemden kaçınmak olmalıydı. Öyle ki bu noktada Venizelos iktidara yeniden geldiği 1928 yılında Yugoslavya ile iyi ilişkilerin kurulmasının ancak İtalya'nın yardımları ile olacağı düşüncesinde olduğunu ifade edecekti. Venizelos'a göre ikinci olarak Yunanistan, Yugoslavya ile olan tüm görüş ayrılıklarına son vermeli, ayrıca Arnavutluk, Bulgaristan ve Türkiye ile de iyi ilişkiler geliştirmeye devam etmeliydi. Üçüncü olarak Yunanistan Balkanlarla ilgili konularda Büyük Güçleri karşısına alacak ve kendisini yeni bir savaşa sürükleyecek herhangi bir bağımlılığın altına imza atmamalıydı. Son olarak Venizelos'a göre ekonomik olarak Yunanistan yeni bir savaşı kaldıracak güce sahip değildi; eğer böyle bir adım atarsa yeni bir savaşta tarafsız kalması mümkün olmayabilirdi. Mousio Benaki, Arheio Eleftheriou Venizelou (MB:AEV), Fakelos 064-45, "Praktiko Sinedriaseos ton politikon arhigon sto İpourgiou Eksoterikon shetika me ipografi tou Valkanikou Simfonou", Fevrouarios 1934.

¹⁶ Manoles Koumas, *I Elleniki Exoteriki Politiki kai to Zitima tis Asfaleias sti Notioanatoliki Evropi*, 1933-1936, I. Sideris, Athina, 2010, s.164.

¹⁷ 11 Şubat 1934 tarihli *Lavoro Fascista*'dan aktaran "The Balkan Pact: Unfriendly Italian Comment", *Times*, 12 February 1934, s.11.

yalnızlaştırmaktı. *Zaira* gazetesine göre Bulgaristan bölgede barışçıl politikalarına rağmen komşuları tarafından hasmane bir tutumla karşı karşıyaydı¹⁸. Nitekim Antantı önemli bir başarı olarak gören İngiliz *Times* gazetesine göre Bulgaristan'ın pakta dâhil olmayışı ciddiye alınması gereken bir meseleydi. Gazeteye göre Balkanlarda uzun bir süredir devam eden ittifak arayışlarının temel nedeni bölgede barışı daim kılmak ve büyük devletlerin bölgeye etkisini mümkün olduğunca en aza indirmek prensibine dayanıyordu; ancak Bulgaristan'ın dâhil olmadığı bir anlaşmanın bu amacını yerine getirmesi mümkün görünmüyordu¹⁹.

20 Şubat'taki Anti-Venizelist *Proia* gazetesi Venizelos'un anlaşmaya ilişkin tutumunu aktarıyor: "Nasıl gördü...Şimdiye kadar okuduğum en kötü anlaşma"²⁰.

Bulgar-Yugoslav Yakınlaşması ve Dostluk Anlaşması: 24 Ocak 1937

Elbette Antantı imzalayan devletler Bulgaristan'ın eksikliğinin Balkanlarda oluşturulmak istenen kolektif güvenlik çemberine yönelik büyük bir tehdit olduğunun farkındaydı. Bulgaristan'ın Antanta dahil olmaması Balkanlarda statükonun tam olarak güvence altına alınmasının önündeki en önemli engeldi. Bu nedenle her ne kadar Antantın hedeflerinden birisi Bulgar *revizyonist* politikaları olsa da Balkan Antantı'nın imzalanmasından sonraki süreçte anlaşmaya imza koyan devletlerin en önemli gündem maddesi

¹⁸ Patrikiadou Antonia, agt, s.45.

¹⁹ "The meaning of the Balkan Pact: Divergent Views", *Times*, 10 February 1934, s.11.

²⁰ "Pos to diabase: Hirotero simfonon den eho ksanadiavasei", *I Proia*, 20 Fevrouariou 1934.

İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı "Ayakta Tutma" Çabası Ve Türk-Yunan İttifak Arayışı

Bulgaristan'ı bu anlaşmaya dâhil etmekte²¹. Antant'ın her bir üyesi yaptığı diplomatik temaslarda Bulgaristan'ın ittifaka dahil olması için çaba sarf ediyordu. Özellikle Türkiye ve Yunanistan ittifakın Bulgaristan'a karşı olmadığı konusunda ikna edici olmaya çalışıyor ve Bulgaristan'ı Antanta dâhil etmek için girişimlerini sürdürüyordu. Yine bu süreçte İngiltere ve Fransa *revizyonist* bloğa kayabileceği endişesiyle Bulgaristan'ı Antanta dahil edebilmek için büyük bir çaba sarf etmiş ancak sonuç alınmamıştı²².

Bulgaristan'ın hiçbir şekilde Antant'a dahil olmak gibi bir niyeti yoktu²³. Amacı kendisine karşı oluşturulduğuna inandığı Antant'ın zayıflatılması ve mümkünse ortadan kaldırılmasıydı²⁴. Hatırlanacağı üzere Bulgaristan Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Makedonya'yı egemenlik altına almak ve Ege'ye açılmak istemiş ancak bu konuda başarılı olamamıştı. Savaş sonrası süreçte bu amacından vazgeçmeyen Bulgaristan, bu savaşlar sırasında "kaybettiği toprakları" geri almak istiyor, bu nedenle özellikle Makedonya ve Trakya'da toprak iddiasında bulunuyordu. Bu *revizyonist* dış politik anlayışı, bir darbe ile hükümeti ele geçiren askerlerin iktidarıyla daha da belirgin bir hale gelmeye başlamıştı.

Balkan Antantı'nın Bulgaristan açısından en önemli sonuçlarından birisi 19 Mayıs'ta Bulgar ordusunun Albay Damian Velchev liderliğinde Mushanoff Hükümetine karşı bir askeri darbe gerçekleştirerek yönetimi ele geçirmesiydi²⁵. Her ne kadar Almanya

²¹ DBFP, Ser.2, Vol.6, Sir P. Loraine (Angora) to Sir J. Simon, No.165, Angora, November 2, 1934

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Marin V. Pundeff, *Bulgaria's Place in Axis Policy 1936-1944*, Unpublished PhD thesis, University of Southern California, June 1958; S.A.H, "Bulgaria and the Balkan Entente", *Bulletin of International News*, C.15, S.16, 1938, ss.3-7.

²³ Bulgaristan'ın anlaşmaya yönelik tepkisi ve Bulgar basındaki tartışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Patrikiadou Antonia, *I Valkaniki Sinennoisi kai O Voulgarikos Anatheoritismos (1934-1940)*, Unpublished PhD Thesis, Aristoteleio Panepistimiou Thessalonikis, Thessaloniki, 2013, ss.32-53.

²⁴ R. J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge Universtiy Press, Cambridge, 1989, s.120.

²⁵ Bu süreçte Bulgar dış politikası üç farklı bloğun baskısı altındaydı. Bir taraftan İngiltere bu Antanta dahil olması konusunda Bulgaristan'a baskı uyguluyor, diğer taraftan Almanya ve İtalya Bulgaristan'ı kendi *revizyonist* kampına dahil etmek için ciddi bir çaba sarf ediyordu. Son olarak Sovyetler Bulgaristan'ı Sovyet güvenlik çemberine dâhil etmek gayesini taşıyordu. Bkz. James Frusetta, *Bulgaria's Makedonia: Nation-Building and State Building, Centralization and Autonomy in*

ve İtalya'nın "Versay Düzenine" karşı olan tutum ve söylemleri bu konuda Bulgaristan'a cesaret verse de Balkan Antantı nedeniyle Bulgaristan'da ordu bölgede izole olmaya başladığı izlenime kapılmıştı. Bu nedenle yeni rejimin dış politikada temel amacı "kendisine karşı oluşturulmuş olan" Antantı zayıflatmak ve "içine düşüldüğüne inanılan yalnızlığa" son vermektir²⁶.

Bu amaç kapsamında kurgulanan strateji, Antantın "çekimser üyesi" Yugoslavya ile ilişkileri normalleştirmek ve Yugoslavya'nın Antanta ilişkin sorumluluklarını terk etmesini sağlayarak Antantı çöktürmektir. Yugoslavya Türkiye ve Yunanistan'ın aksine Bulgaristan ile ciddi bir uzlaşmazlık içerisinde değildi. Yugoslavya'nın pakta dâhil olmasındaki temel amaç İtalyan tehdidine karşı sınır güvenliği sağlamaktır. Ancak Antantın imzalandığı sırada Yunanistan'ın İtalya'ya karşı bir eyleme geçmeyeceği yönünde bir şart koymuş olması Yugoslavya'yı rahatsız etmişti²⁷. Paris Barış Görüşmeleri'nde taraflar arası sınırların belirlenmesinde büyük uzlaşmazlıklar ortaya çıkmış, hatta Fiume konusunda yaşanan uzlaşmazlık nedeniyle İtalya görüşmelerden çekilme kararı dahi almıştı²⁸. Bölgenin İtalyan egemenliğine geçmesine engel olan en önemli neden bu konuda Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un kararlı tutumu olmuştur. Antant'ın imzalandığı süreçte bu iki ülke arasındaki ilişkiler Adriyatik meselesi nedeniyle savaşın eşiğine gelmiş, Yugoslavya bu nedenle Antantın kendisini koruma konusunda yeterli olmayabileceği şüphesini taşımaya başlamıştı²⁹. Ancak yine de Antant'ın imzalanmasına giden süreçte Yugoslavya, İtalya'nın bu bölgeyi ele geçirmek için fırsat kolladığı kaygısını taşıyordu ve tam da böylesi bir panik havası içerisinde pakta dâhil olmuştur. Dolayısıyla Bulgaristan nezdinde bir tehdit algısına sahip olmayan Yugoslavya, Almanya ve İtalya ile benzer politikalar geliştirmek amacındaki Bulgaristan ile yakın ilişkiler geliştirmeye hiçbir şekilde karşı değildi.

Pirin Macedonia, 1903-1952", Unpublished PhD thesis, University of Maryland College Park, United States, 2006, s.248.

²⁶ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company, New York, 1958, s.653.

²⁷ MB: AEV: 64-42, "İpomnima peri ton diaforon Ellados kai Yugoslavias katopin tou Valkanikou", 1933.

²⁸ Yugoslavya'nın Paris Barış Konferansı sırasındaki tezleri ve İtalya ile olan uzlaşmazlığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ivo J. Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, 1963.

²⁹ Bubby John Macris, *The Foreign Policy of the Metaksas Regime 1936-1941*, Unpublished PhD thesis, Indiana University, 1979.

Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerde sorun yaratan öncelikli konu Makedonya meselesiydi. İki ülke 19. yy sonunda başlayan bu mesele Balkan Savaşları ile en üst seviyeye çıkmıştı. Savaşlar sonunda bölge bölünmüştü ancak taraflar arasındaki toprak uzlaşmazlığı devam ediyordu. Yugoslavya, Bulgaristan'ın kurulmasına katkı sağladığı ve askeri olarak desteklediği *IMRO*³⁰ adındaki terörist örgütün Makedonya'nın tamamının Bulgaristan egemenliğine geçmesi için faaliyetlerde bulunduğuna inanıyordu. Bu örgütün faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerdeki güvensizliğin aşılamanasındaki en önemli faktörlerden biriydi. Bu askeri yönetimin ilk yaptığı eylemlerden birisi bu örgütün üyelerinin tutuklanması oldu. Hemen ardından tarafların bu örgütün operasyonlarına karşı ortak hareket etme konusunda bir anlaşma imzalanması ikili ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir dönüm noktası teşkil etti³¹. Mayıs ayı sonunda ise iki taraf arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda bir anlaşma imzalanmıştı.

İki ülke arasındaki ilişkilerde uzlaşmazlık yaratan bir başka önemli mesele her iki devletin de İtalya ile olan ilişkileriydi. Bulgar-İtalyan ilişkileri her geçen gün daha da iyiye giderken ve Bulgaristan Alman-İtalyan bloğuna dahil olmaya oldukça yakınlaşmışken İtalyan-Yugoslav ilişkilerindeki gerginlik Adriyatik meselesi nedeniyle bir türlü aşılamıyor, dolayısıyla bu durum iki ülkenin ortak bir zeminde buluşmasının önünde önemli bir engel oluşturuyordu. Yugoslavya'da 24 Haziran 1935'te başlayan Milan Stojadinovic iktidarının bu konuda radikal bir adım atarak İtalya ile ilişkilerin normalleştirilmesi kararını almasıyla³² birlikte (bu konuda İtalya da büyük bir çaba göstermişti) iki taraf arasındaki bu meselenin de çözüme kavuşturulması için önemli bir başlangıç olmuştu.

Yugoslavya'nın Antanta olan genel yaklaşımı yanında Yunanistan'la olan ilişkilerindeki kriz bu yakınlaşmaya önemli bir katkı sağladı. İtalya ile olan ilişkilerinde artık bir karar verme aşamasına geldiğine inanan Yugoslavya, 10 Ocak 1936'da Yunanistan'a verdiği notada "İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırması halinde nasıl bir siyaset

³⁰ "Internal Macedonian Revolutionary Organization"

³¹ Littlefield, agt., s.34-36.

³² Dilek Barlas and Anđelko Vlasic, The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): Yugoslav Perspective, Middle Eastern Studies, C.52, S.6, 2016, s.1013.

izleyeceğini sormuş”, bu notaya uzun bir aradan sonra 4-6 Mayıs tarihlerinde Belgrad’ta gerçekleştirilen Balkan Antantı konferansında yanıt alabilmişti. 5 Mayıs’taki toplantıda Metaksas verdiği resmi yanıtta böylesi bir durumda Yunanistan’ın tarafsız kalacağını dile getirmişti³³. Ayrıca, toplantıda Türkiye’yi temsil eden Tevfik Rüştü Aras bu konuda Metaksas ile aynı görüşü paylaştığını dile getirmişti. Dolayısıyla bu noktada Ankara ve Atina’nın bu tutumunun Yugoslavya’ya alternatif arayışı için önemli bir gerekçe oluşturduğunu öne sürebiliriz. Dolayısıyla İtalyan tehdidine karşı savunmasız Yugoslavya’nın Bulgaristan’la olan yakınlaşması konusunda bu iki devletin kendisine yönelik “uyarılarını” dikkate almak için artık daha az nedeni vardı³⁴.

Bulgar-Yugoslav yakınlaşması, İtalya’nın Habeşistan’ın işgali sonrasında daha da belirgin bir hale gelmeye başladı. Bulgar Kralı Boris’in Şubat 1936 yılındaki Belgrad ziyareti sonrasında her iki ülke de sıklıkla aralarındaki yakınlaşmanın daha da geliştirilerek devam ettirileceğine vurgu yapmaya başlamış hatta bu süreçte iki taraf arasında bir saldırmazlık anlaşmasının imzalanacağına dair söylentiler ortaya çıkmıştı³⁵. 12 Ekim’de bu kez Bulgaristan Başbakanı George Kiosseivanoff Yugoslavya’ya yaptığı ziyarette artık imzalanması düşünülen bu dostluk anlaşması konusunda somut adımlar atılması önerisinde bulunmuş, önerinin kabul edilmesiyle birlikte iki taraf arasında bir prensip anlaşmasına varılmıştı³⁶. 1937 yılı başında Yugoslav Hükümeti Bulgaristan’ın bu teklifine olumlu yanıt verdiğini açıkladı. Bunun üzerine 24 Ocak 1937’de Kiosseivanoff ve Yugoslavya Başbakanı Milan Stoyadinoviç arasında dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalandı³⁷.

Bulgaristan ve Yugoslavya’dan yapılan resmi açıklamalar, bu anlaşmanın yalnızca iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda atılmış bir adım olarak değerlendirilmesi gerektiğine ve

³³ Bu notada Yugoslavya ayrıca Yunanistan’ın Balkan siyasetine devam edip etmeyeceği ve Antant Devletleri’nin Fransa, İngiltere ile aynı tarafta bir savaşa girmesi halinde nasıl bir tutum benimseyeceği de sorulmuştu. Bkz. Mehmet Uysal, agt, s.265-266.

³⁴ “Angora Conference: Balkan Pact and the Little Entente”, *Times*, 31 October 1934, s.13; “Balkan ‘Solidarity’ Defined”, *Times*, 7 May 1936, s.15

³⁵ “Yugoslav Policy Abroad”, *Times*, 8 March 1936, s.13

³⁶ Zivko Avramovski, agm, s.306; Patrikiadou Antonia, agt, s.52.

³⁷ Emmanouil Grigoriou, *Ellines kai Voulgaroi*, Thessaloniki, 1953, s.466-467; Zivko Avramovski, agm, ss. 304-338.

İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı "Ayakta Tutma" Çabası Ve Türk-Yunan İttifak Arayışı

temelde amacın bölgedeki barışa katkı sağlamak olduğuna yönelikti³⁸. Bulgar lider Kiosseivanoff'a göre anlaşma kesinlikle ne bölgedeki statükoyu değiştirmeyi ne de Antanta yönelik bir tehdit oluşturmayı amaçlamıyordu; amaç sadece iki ülke arasındaki ilişkileri daha samimi ve güvenli bir zemine oturtmaktı. Stoyadinoviç'e göre ise bu anlaşma ile "yeni bir durum yaratılmadığı için" anlaşma hiçbir şekilde Yugoslavya ve müttefikleri arasındaki ilişkileri etkilemeyecekti³⁹. Antant hala yürürlükteydi; bu anlaşma ile sadece "barış masasına yeni bir dost" getiriliyordu⁴⁰. Benzer bir şekilde Bulgar-Yugoslav basınına göre Pakt, Balkanlarda hâkim olan gerginliği yumuşatacak ve statükonun devamına katkıda bulunacak bir nitelik taşıyordu. Yugoslav *Vreme* gazetesine göre bu anlaşma Bulgaristan'ın diğer Balkan Devletleri ile olan ilişkileri çok daha iyi bir noktaya taşınabilir, hatta bu devletlerle anlaşma imzalayabilirdi. *Politika* gazetesine göre ise iki ülkenin yakınlaşmasına yönelik dış basında çıkan eleştiriler bu iki ülkeye yönelik "cehaletin" bir göstergesiydi ve anlaşmanın ardında bir art niyet aranması haksız bir yaklaşımdı. *Novosti* gazetesi ise bu eleştirilere çok daha sert bir dille yanıt verecekti: "Bu anlaşma Balkan Devletlerinin bağımsız bir hayata doğru evrilen yolculuğunda bir olgunluk sembolü niteliği taşımaktadır"⁴¹.

Şüphesiz, Balkan Antantı hala yürürlükteydi. Peki, Yugoslavya'nın iddia ettiği üzere "önemini" korumaya devam ediyor muydu? Ya da daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye ve Yunanistan nezdinde Balkanlarda en önemli tehdit olarak görülen Bulgaristan'la bir dostluk anlaşması Antantı "sulandırmıyor" muydu? Balkan Antantı ile olası bir Bulgar saldırısına karşı müttefiklerinin yardımına gitme taahhüdünde bulunan Yugoslavya şimdi bu anlaşma ile

³⁸ O Protipourgos tis Voulgarias epanilte htes eis tin Sofian", *I Ethniki*, 27 Ianiarou 1937.

³⁹ "Ai Sheseis tis Servias me ta Valkanika Krati", *Ellinikon Mellon*", 23 Ianiarou 1937.

⁴⁰ "I Ipografi tou Servovoulgariko simfonou", *Akropolis*, 26 Ianiarou 1937. Oysa Yugoslav liderin başka bir açıklaması bu açıklamanın tersini söylüyordu: "İki kardeş ülke arasında imzalanan bu anlaşmanın içerisinde büyük umutlar barındıran yeni bir politik süreç başlatmıştır. Yapılan savaşlar sırasında ve sonrasında her iki devlet de büyük devletler tarafından (muhtemelen İngiltere ve Fransa kastediliyor) dikkate alınmamış, ihmal edilmiştir. İki ülke arasındaki uzlaşmazlık ve savaşlar artık tarihte kalmakla birlikte geçmişte yaşadığımız tecrübeler bize samimi dostluk ve kardeşlik ilişkisi geliştirmemiz gerektiğini öğretmiştir". "Ena Simontikon dia tin valkanikin gegonos", *I Ethniki*, 26 Ianiarou 1937.

⁴¹ Patrikiadou Antonia, agt, s.65.

Bulgaristan'a saldırmayacağı güvencesini vermenin yanında herhangi bir devletin Bulgaristan'a saldırması halinde bu devletin yardımına gitme garantisi de veriyordu. Bu koşul önemli bir çelişki oluşturuyor muydu?

Kesinlikle evet. Yugoslavya'nın bu tutumu hem bir çelişki hem de Balkan Antantı'nın önemini azaltan bir özellik taşıyordu. Bulgaristan'ın ısrarla dâhil olmaktan geri durduğu Antanta, Yugoslavya'nın dahil olması ve bu anlaşmaya sadık kalması Türkiye ve Yunanistan açısından oldukça önemliydi. Bunun en önemli nedenlerinden birisi her iki ülkenin de bu anlaşmanın Büyük Yugoslav Devleti projesine büyük bir darbe vurmuş olduğuna inanıyor olmasıydı⁴². Her ne kadar önemli adımlar atılmamış olsa da iki ülke arasında *Büyük Yugoslav Devleti* kurulmasına yönelik planlar vardı⁴³. Bu durum Birinci Dünya Savaşı yıllarından beridir her iki ülkeyi (ve Romanya'yı) tedirgin eden bir konuydu. Yugoslavya'nın Antant üyesi olması en azından bu korkunun önemli ölçüde bertaraf edilmesi anlamına geliyordu.

Bulgar-Yugoslav anlaşması bu kaygının yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştı. Balkanların kalbinde bulunan ve Karadeniz'le sınırı olan Bulgaristan, bölgedeki gelişmeleri etkileyecek güçte bir devletti ve bu devletin *revizyonist* ve *rövanşist* siyaseti hiçbir şekilde sır değildi. Dolayısıyla mevcut koşullarda her iki ülkenin de özellikle Trakya konusunda endişelenmesi için şimdi daha çok nedeni vardı. Atatürk bu anlaşmanın Doğu Trakya'ya yönelik bir Bulgar saldırısı riskini artırdığını düşünüyor⁴⁴, Yunanistan ise bu anlaşmanın kamuoyuna açıklanmayan gizli bir maddesi olduğuna ve bu madde ile Bulgaristan'ın Selanik'e yönelik bazı emellerini hayata geçirme konusunda Yugoslavya ile uzlaşmaya vardığına inanıyordu⁴⁵. Dolayısıyla her iki devletin de kanaati, bu gelişmenin Yugoslavya tarafında iddia edildiği üzere basit bir dostluk anlaşmasından çok

⁴² Frank C. Littlefield, *Yugoslav Relations with Germany and Italy and the National Problem 1933-1941*, Unpublished PhD thesis, New York University, 1972, s.31-32, 37.

⁴³ *Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima Serie 1922-1935, Vol. XIV (16 luglio 1933-17 marzo 1934)*, Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1989, Il Capo Del Governo E Ministro Degli Esteri, Mussolini, All'ambasciatore ad Ankara, Lojacono, Roma, 21 novembre 1933, Documenti 397, s.428-431.

⁴⁴ Grigoriou, age, s.467.

⁴⁵ *DDI, Ottava Serie 1935-1939, Vol. VI, Boscarelli Al Ciano, Atene, 2 gennaio 1937, Documenti 4, s.5.*

daha öte olduğu yönündeydi; muhtemelen Yugoslavya Balkan Antantı'na alternatif bir Bulgar-Yugoslav ittifakı arayışındaydı.

Her iki ülke de bu kaygılarında haksız da sayılmazlardı. Yugoslavya Antant içerisindeki müttefiklerinde güvensizlik yaratacak birçok adım atmıştı. Örneğin iki taraf arasında anlaşmanın imzalanmasına giden süreç oldukça hızlı ilerlemişti. Aralık ayı başında Yugoslavya Bulgaristan ile imzalayacağı anlaşmanın bazı detaylarını Antantın üyeleri ile paylaşmış ve telgraflar aracılığıyla mesele tartışılmıştı. Bu temaslarda Yunanistan, böylesi bir anlaşmanın Antantın prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle buna sıcak bakmadığını ifade etmişti. Metaksas Ankara gönderdiği telgrafta bu "çelişkiyi" ve Bulgar-Yugoslav anlaşmasından duyduğu rahatsızlığı şu şekilde dile getirecekti:

"Yugoslavya ve Bulgaristan arasında imzalanması kararlaştırılan söz konusu bu saldırmazlık anlaşması Balkan Antantı'nın ikinci maddesine aykırıdır. İki taraf arasında imzalanan böylesi bir anlaşma [Balkan Paktı üyeleri arasındaki] işbirliğini baltalamıştır. Her ne kadar Yugoslavya iyi niyetli olsa da bu anlaşma onu zor bir duruma düşürebilir. Çünkü bu anlaşma ile Balkan Anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerinin tam tersi olduğunda olası bir Bulgar saldırısı halinde Yugoslavya bir çıkmaz içerisine girecektir. Bulgaristan bu anlaşma konusunda oldukça iyi niyetli olduğundan söz ediyor. Ancak aynı Bulgaristan iki ülke arasında uzun bir süredir var olan ekonomik farklılıkların giderilmesi hiçbir adım atma gereği hissetmemiştir. [Kaldı ki] Yunanistan hâlihazırda Bulgaristan meselesinin paktın üyeleri arasında 5 Şubat 1937'de gerçekleşecek toplantıda tartışılması önerisinde bulunmuştu"⁴⁶.

Ankara, gelişmelerden en az Yunanistan kadar rahatsızdı, ancak daha temkinli ve "soğukkanlı" bir tutum benimseme gayreti içerisindeydi⁴⁷. Bu süreçte Ankara ve Roma arasında İtalya'nın

⁴⁶ Andreas L. Gouroumanos, *Anamesa sti Valkaniki Allilengi kai stin Epiidioksi tou Ethnikou Simferondos: Oi Sheseis Athinon-Velgradiou apo tin Ipografi tou Voulgarogiouslavikou Simfonou filias eos tin ptosi tis Kivernisis Stoyanidonich (Ianouariou 1937-Febrouariou 1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Thessaloniki, 2009, s.15-16.

⁴⁷ Aras bu konuda uluslararası basında yaptığı açıklamalarda iki taraf arasında yapılacak olan anlaşmanın Balkan Antantı faaliyetleri çerçevesinde olacağını dile getirmişti. Örneğin 30 Aralık'ta *Vreme* gazetesine yaptığı resmi açıklamada Aras ayrıca bu anlaşma ile Bulgaristan'ın Makedonya sınırı konusundaki taleplerinin son

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dahil olması konusunda yapılan diplomatik temaslar bunun önemli nedenlerinden birisiydi⁴⁸. Ankara, İtalya'nın Akdeniz'de saldırgan politikaları, Oniki Adaları silahlandırması ve son olarak Habeşistan saldırısı sonrasında boğazları yeniden silahlandırmak amacıyla Lozan Anlaşması'nda revizyon talebinde bulunmuştu. Türkiye'nin bu anlaşmaya taraf olan ülkeler ve Yugoslavya'ya 1936 yılı Nisan ayında vermiş olduğu nota kabul edilmiş, 22 Haziran'da başlayan görüşmeler 1 ay sonra boğazların Türk egemenliğine bırakılmasıyla sonuçlanmıştı⁴⁹. Ancak İtalya'nın bu görüşmelere katılmadığı gibi, ortaya çıkan sonucu tanımayacağını ilan etmesi Ankara'yı tedirgin etmişti. Bundan sonraki süreçte Ankara, diplomatik temaslar yoluyla İtalya'yı sözleşmeye dâhil etmeye çalışıyordu. İtalya'nın bu sözleşmeye dahil olmak için öne sürmüş olduğu nedenlerden birisi Türkiye'nin Habeşistan'ın ilhakını tanımasıydı ve bu konuda taraflar arasındaki pazarlık devam ediyordu.

Bu amaçla Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano arasında 3 Şubat'ta Milano'da kritik bir görüşme gerçekleştirilmiş ve yapılan pazarlıklar neticesinde İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dahil olması konusunda "uzlaşmaya" varılmıştı⁵⁰. Öyle ki bu görüşmeler sonrasında Aras uluslar arası basına verdiği demeçlerde Milano görüşmelerinin Balkan Antantı'nı daha da güçlü kıldığına vurgu yapacak Bulgar-Yugoslav Anlaşması ile bu gelişmenin İtalya ve Balkan Devletleri

bulacağına yönelik bir umut ortaya çıkardığını belirtecekti. Aras'ın bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere en azından kamuoyuna verilmeye çalışılan mesaj Bulgaristan'ın benzer bir siyaseti diğer Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerinde de izlemesinin umut edildiği ve bu anlaşmanın Balkan Antantı'nın değerini azaltmayacağı yönündeydi. "Balkan Peace: Yugoslav-Bulgarian Peace", *The Times*, 31 December 1936, s.9

⁴⁸ DDI, *Ottova Serie 1935-1939, Vol. IV (10 maggio-31 agosto 1936)*, The General Secretary Of The Delegation, Bova Scoppa To The Minister Of Foreign Affairs, Ciano, Geneva, 20 July 1936, Documenti 574, s.642-644; Graham Ross, *Oi Megales Dynameis kai i parakmi tou evropaikou kratikou systimatatos, 1914-1945, Ekdoseis Paratiritis, Thessaloniki, 1987, s.165-195.*

⁴⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I:1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 372-384; Ayrıca bkz. Kudret Özersay, *Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 1999.

⁵⁰ DDI *Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, "Ciano, Appunto" (Memorandum)*, Milano, 4 febbraio 1937, Documenti 124, ss.158-160

arasındaki ilişkileri daha iyi bir noktaya taşıyacağını belirtecekti⁵¹. Diğer taraftan Atina ile yaptığı temaslarda Yunanistan'ın bu anlaşmadan endişe etmemesi gerektiğini öne sürecek ve Türkiye'nin Bulgar sınırındaki askeri birliklerinde herhangi bir değişiklik yapmayacağı ve olası bir sorunda Yunanistan'ın arkasında olduğu güvencesi verecekti⁵². Ayrıca bu anlaşmanın Balkanlardaki statükoyu bozacak bir nitelik taşımadığını dile getirecek ve barışa katkı sağlamaya yönelik bir anlaşma olarak değerlendirilmesi önerisinde bulunacaktı⁵³. Yunanistan'da ortaya çıkan bu panik atmosferini dağıtabilmek ve Türkiye'nin anlaşmaya ilişkin neden ciddi bir itiraz getirmiyor olduğuna ilişkin gerekçeler sunmak amacıyla Aras, Ocak ayı başında Atina'ya gitmiş ve burada iki gün boyunca Metaksas ve Mavroudis ile görüşmelerde bulunmuştu. İtalya'nın Atina Büyükelçisi Boscarelli'ye göre Ankara bu gelişmenin Atina ile olan ilişkileri etkilemesinden endişe duyuyordu⁵⁴.

Bu noktada Ankara'nın Yugoslavya'dan talebi en azından iki ülke arasında düşünülen anlaşmanın öncelikli olarak Antant üyeleri arasında gerçekleştirilecek toplantıda tartışılmasıydı. Ancak Yugoslavya "*bunun acil bir konu olduğu ve Bulgaristan nezdinde anlaşmanın imzalanmak istenmediği yönünde bir yanlış anlaşılmaya imkân verilmemesi*" gerekçesini öne sürdü ve bu öneriyi kabul etmedi⁵⁵. Bunun üzerine Aras Atina'ya gönderdiği telgrafta Türkiye'nin böylesi bir anlaşmaya karşı olmadığını ancak şu noktaya özellikle dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı:

*"Bu üçüncü bir devletin tuzağı olabilir"*⁵⁶.

Metaksas, Aras'ı bu şüphesinde haklı buluyor ve anlaşmanın İtalya'nın desteği ve teşvikiyle gerçekleşmiş olduğuna inanıyordu⁵⁷.

⁵¹ "The Italo-Turkish Discussion", *The Manchester Guardian*, 6 February 1937, s.17; İtalyan La Tribuna'dan akt. "Ta apotelesmata ton sinomilion metaxi ton k.k. Tsiano-Aras en Milano", *I Proia*, 5 Fevrouariou 1937

⁵² *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VI, Il Ministro A Belgrado, Indelli, al Ciano, Documenti 145, Belgrado, 9 febbraio 1937, ss.184-185.*

⁵³ *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. V, De Astis Al Ciano, Ankara, 30 dicembre 1936, Documenti 696, s.769.*

⁵⁴ *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VI, Boscarelli Al Ciano, Atene, 2 gennaio 1937, Documenti 4, s.5.*

⁵⁵ Gouroumanos, agt, s.15-16.

⁵⁶ Istoriko Arheio tou Ipourgiou Eksoterikon (AYE), 1937, Fakelos (f) 13, Upofakelos (if) 1 A/1/D Mavroudis pros apasas (oles) tas Previas, Athina, 23 Ianouariou 1937'den akt. Gouroumanos, agt, s.15-16.

⁵⁷ Linardatos, age, s.58.

Bu nedenle anlaşmaya ilişkin kaygısı daha da artan Yunanistan, Yugoslavya nezdinde yaptığı girişimlerde anlaşmanın Balkan Devletleri arasında yapılacak görüşmelerden sonra gerçekleştirilmesinde ısrar ediyordu. Belki de haklı bir tespitle Ankara ve Bükreş'e gönderdiği telgraflarda anlaşmanın bu toplantı öncesinde imzalanması halinde bunun Antantın prestijini sarsacağını ve artık bir öneminin olmadığına yönelik bir algı ortaya çıkaracağı uyarısında bulunuyordu. Metaksas'ın önerisi "Yugoslavya tarafından küçük düşürülen ve gücendirilen ülkelerin üyelerin her biri Bulgaristan ile aynı anda ikili bir saldırmazlık anlaşması imzalanmasıydı"⁵⁸. Ancak her iki ülkenin de bu talebi, Yugoslavya tarafından "ciddiye alınmadı". Öyle ki Yugoslavya'dan anlaşmanın ertelenmesi yönündeki talebe yanıt ancak 15 Ocak'ta, anlaşmanın imzalanmasına dokuz gün kala herhangi bir açıklama içermeksizin bilgilendirme şeklinde gelmişti. Anlaşılan müttefikler razı gelse de gelmese de bu anlaşma imzalanacaktı; Yugoslavya müttefiklerini bir oldu-bitti ile karşı karşıya bırakıyordu⁵⁹.

15-18 Şubat 1937 tarihleri arasında Balkan Antantı üyelerinin Atina'da yapmış olduğu dördüncü toplantıda Bulgar-Yugoslav anlaşması en önemli gündem maddesi olmuştu. Stoyadinoviç toplantıda yaptığı konuşmada Bulgar-Yugoslav anlaşmasının Balkan Antantı'nın önemini azaltacak bir nitelik taşımadığı görüşünde ısrar etmişti. Anlaşmanın, iki ülke arasında sınır güvenliğini tahsis etmeyi amaçladığını, Yugoslavya'nın Antanta ilişkin sorumluluklarını etkilemeyeceğini, aksine Antantı daha da güçlendirdiğini ve Balkanlarda çözüm bekleyen meseleler var olmaya devam ettikçe Bulgaristan'ın benzer anlaşmaları diğer komşuları ile de gerçekleştirebileceğini öne sürmüştü⁶⁰. Ancak bu açıklamalar hiçbir şekilde tatmin edici bulunmadı. Ankara ve Atina Belgrat'tan Antant üyelerine karşın olası bir Bulgar saldırısı karşısında anlaşmaya sadık kalınacağına yönelik yazılı ve sözlü güvence verilmesini talep etti ancak bu öneri Yugoslavya tarafından kabul edilmedi⁶¹. Yugoslavya

⁵⁸ Gouroumanos, agt, s.15-16. Bkz. *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VI, Boscarelli Al Ciano, Atene, 2 gennaio 1937, Documenti 4, s.5.*

⁵⁹ *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. V, Il Ministro A Sofia, Sapuppo, Al Ciano, Sofia, 26 dicembre 1936, Documenti 669, s.747.*

⁶⁰ Uysal, agm, s.277; Patrikiadou Antonia, agt, s.69.

⁶¹ Temelde bu şüphe nedeniyle her iki ülke de Büyük Devletler nezdinde yaptıkları temaslarda Bulgaristan ve Yugoslavya'nın güneye yönelik herhangi bir yayılma siyaseti benimsememesi yönünde bir garanti talep etmiş, sonuç alamayınca iki ülke arasında Edirne sınırın güçlendirilmesi konusunda bir anlaşma imzalamıştı.

anlaşmanın "masum" ve "dost kazanma amacı güden" bir anlaşma olduğunda ısrar ettiğinden en azından mevcut koşullarda Atina ve Ankara'nın Yugoslavya'nın öne sürmüş olduğu iddiaları "kabul etmekten" başka bir alternatifi görünmüyordu.

İtalyan-Yugoslav Yakınlaşması ve Dostluk Anlaşması: 24 Mart 1937

Atina ve Ankara henüz Bulgar-Yugoslav Anlaşması'nın şokunu üzerinden atamamışken Yugoslavya bu kez 24 Mart 1937'de İtalya ile bir dostluk anlaşması imzalayarak "bağımsız" eylemlerine bir yenisini daha ekledi. Bu süreçte de Yugoslav Hükümeti mütteliklerine danışma ihtiyacı hissetmemişti. Hatta İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi P. Lorainne'e göre Yugoslav Hükümeti 4 Şubat'ta iki ülke arasında başlayan gizli görüşmelerden hiçbir şekilde herhangi üçüncü bir devlete bahsedilmemesini özellikle talep etmişti⁶². Yugoslavya'nın dış politikada bu yeni hamlesi, amacının hiç de "Balkan Antantı masasına yeni dostlar kazandırmak" olmadığını kanıtlar nitelikteydi⁶³. En başta Yugoslavya'nın Antanta dahil

Avramovski, agm, s.337-338. Metaksas'a göre bu itirazın temel nedeni Bulgaristan ve Yugoslavya arasında imzalanan gizli bir anlaşmada Yugoslavya bunun tam tersi yönde bir güvence vermiş olmasıydı. Bu kanaatin nedeni bu süreçte doğrudan Metaksas'a gönderilmiş gizli bir istihbarat belgesiydi. Yunan Dışişleri Arşiv kayıtlarında yer alan ve tarih belirlenmemiş olan bu istihbarat belgesine göre söz konusu bu gizli anlaşma toplam 84 maddeden oluşuyordu. Bu anlaşmaya göre her iki ülke bir diğerinin toprak bütünlüğüne tümüyle saygı duyarken, Balkanlardan gelebilecek olası bir saldırı durumunda olası saldırının hangi devletten geldiğine bakılmaksızın karşılıklı her türlü yardım yapılması taahhüt ediliyordu. Saldırının Balkanlar dışından bir devletten gelmesi halinde taraflar istediği gibi hareket etmekte serbestti. Eğer böylesi bir anlaşma gerçekten imzalanmışsa ve böylesine maddeleri içeriyorsa bu açıkça şu anlama geliyordu: Bulgaristan Yunanistan'a saldırırsa Yugoslavya Balkan Antantı yükümlülüklerini yerine getirmeyecek, muhtemelen Antantı terk ettiğini beyan edecek ve Bulgaristan'la birlikte hareket edecekti. AYE: 1937/7/2, Rosettis pros Ipourgiou Eksoterikon, No.635, Belgradi, 9 Martiou 1937'den akt Gouroumanos, agt, s.36.

⁶² Roma ve Belgrad arasında 4 Şubat'ta görüşmelerin başladığı gün ayrıca Aras ve Ciano arasında Milano'da oldukça kritik bir görüşme yapılmış ve iki ülke arasındaki sorunların çözümünde bu görüşme önemli bir dönüm noktası olmuştu. DBFP, Series 2, Vol.18, Loraine to Foreign Office, Telegram No.170, Angora, 12 February 1937.

⁶³ Böylesi bir anlaşma olduğuna dair günümüzde de kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak o dönemki koşullarda Metaksas bu istihbarat bilgisine ciddi bir şekilde itimat etmişti. Nitekim anılarında Metaksas iki taraf arasındaki bu anlaşma ile Bulgaristan'ın Makedonya'da Yugoslavya'nın talep etmiş olduğu topraklarda hak iddiasında bulunmaktan vazgeçiyor, bunun karşılığında Yugoslavya Bulgaristan'ın

olmasındaki temel motivasyonun İtalyan tehdidi algısı olduğundan söz etmiştik. Peki, Yugoslavya sınır güvenliğine en büyük tehdit olarak gördüğü İtalya ile neden bir dostluk anlaşması imzalama ihtiyacı hissetmişti?

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması, Milletler Cemiyeti'nin işgali önleme ve sonlandırma konusunda etkisiz kalması, Avrupa'da statükonun devamından yana birçok ülkeyi tedirgin etmişti. Benzer bir şekilde Yugoslav Hükümeti nezdinde de savaş sonrası anlaşmaların devam edebilmesinin artık giderek imkânsız bir hale gelmeye başladığı algısını güçlenmeye başlamıştı. Büyük Devletler ve Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın saldırgan politikalarına karşı gelememiş olması Yugoslavya'nın olası bir İtalyan saldırısına karşı savunmasız olduğu anlamına geliyordu. İşte böylesi koşullarda Yugoslavya İtalya'nın Balkanlara ilişkin siyasetinden ciddi anlamda tedirginlik duyuyor, İtalya'ya karşı müttefiklerinin kendisini koruyabileceğine inanmıyordu⁶⁴. Nitekim Yunanistan en başta açık bir şekilde böylesi bir durumda tarafsız kalacağını beyan etmemiş miydi?

Yugoslavya'nın İtalya ile bu anlaşmayı imzalamasındaki bir diğer etken İtalya'nın Balkanlarda Yugoslavya'nın çıkarlarına aykırı bir siyaset gütmeyeceğine yönelik bu devlete verdiği kimi sözlü güvencelerdi. Bu süreçte İtalya Yugoslavya ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda girişimlerde bulunmuş, hatta Mussolini'ni Dalmatya'nın artık iki ülke arasında hiçbir şekilde sorun oluşturmadığını resmi olarak Yugoslavya'ya belirtmiş, ayrıca Arnavutluğun ise bağımsızlığının İtalya tarafından tanındığı güvencesi verilmişti. Hatta Mussolini, iki taraf arasında bir dostluk ve ittifak anlaşması imzalanmasını dahi gündeme getirmişti.

Bir başka etken ise Yunanistan'ın Antant'ın bağlayıcı ilkelerini yok saymaya yönelik yapmış olduğu kimi açıklamalarıdır. Örneğin 1 Mayıs 1936'da Metaksas şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "*Antantın öngördüğü tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına almak yerine sadece Bulgar sınırının güvenlik altına*

Ege'ye çıkan topraklara yönelik taleplerini, (özellikle Trakya ve Selanik) desteklediğini dile getiriyor. Metaksas, İmerologio, Tom.4, s.80-81

⁶⁴ Zivko Avramovski, "The Yugoslav-Bulgarian Perpetual Friendship Pact of 24 January 1937", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, C.11, S. 3, 1969, s.316.

alınması olarak değiştirme kararı alınmalıdır"⁶⁵. Metaksas'a göre bu koşullarda Yunanistan'ın yeni siyaseti şu şekilde olmalıydı: Eğer Arnavutluk tek başına Yugoslavya'ya saldırırsa Yunanistan Yugoslavya'nın yardımına gidecektir. Ancak Yunanistan Büyük bir güç tarafından desteklenen bir Balkan devletinin bir diğer Balkan devletine yönelik olası saldırısında kendi başına hareket etme özgürlüğü hakkını saklı tutmak niyetindedir. Bunun temel nedeni Metaksas yönetiminin İtalya ile bir çatışma riskini göze almak istememesi ve İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Yugoslavya'ya gerçekleştirebileceği olası bir saldırıda bu devleti koruma yükümlülüğünü taşımak istememesiydi. Yunanistan'ın bu tutumu Yugoslavya'nın İtalya ile yakınlaşmasının önemli nedenlerinden birisiydi⁶⁶.

İki ülke arasındaki anlaşma ekonomik ve politik konuları içeren toplam 8 maddeden oluşuyordu. Anlaşmanın ekonomik maddelerine göre ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi, bu amaçla özel bir organizasyon oluşturulması ve bu konuda çalışmalarda bulunması kararlaştırılıyordu. Bunun yanında anlaşma, her iki ülke de deniz sınırları dâhil olmak üzere karşılıklı tüm sınırlara saygı duyulacağını, bir tarafın üçüncü bir ülkeden herhangi bir saldırıya maruz kalması halinde ise diğer tarafın saldırıyı gerçekleştiren devletin çıkarlarına yarayacak her türlü eylemden kaçınacağını taahhüt ediyordu. Anlaşmanın bir başka önemli maddesine göre taraflar olası bir uluslararası karışıklık durumunda çıkarlarının tehdit altında olduğu sonucuna varırsa birbirlerine danışarak hareket etme kararı alıyorlardı⁶⁷. İki taraf arasında önemli bir uzlaşmazlık yaratan Arnavutluk meselesi konusunda ise anlaşmada herhangi bir madde yer almamasına rağmen taraflar yaptıkları resmi açıklamalarda Arnavutluk'un "siyasi bağımsızlığına" ve sınırlarına her iki tarafın da saygı duyacağını belirtiyordu⁶⁸.

Bu anlaşma ile İtalya, Habeşistan'ın işgalini ve Arnavutluk'ta kendi etkisi altındaki rejimi Yugoslavya'nın tanımamasını sağlamış, bu ülkeyi

⁶⁵ "Balkan Entente Conference: Revision of Greek Policy", *Times*, 2 May 1936, s.13

⁶⁶ "Balkan Entente Conference: Revision of Greek Policy", *Times*, 2 May 1936, s.13

⁶⁷ DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VIII, Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1999, "Accordi It Alo-Jugoslavi: Trattato D'amiczia It Alo-Jugoslavo, Documenti 340, s.402-403

⁶⁸ DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VIII, Il Ministro Degli Esteri, Ciano, Al Presidente Del Consiglio E Ministro Degli Esteri Jugoslavo, Stojadinovic, *Belgrado*, 25 marzo 1937, s.404-405

kendi ekonomik etki alanına dahil etmeyi başarmış ve en önemlisi üçüncü bir devlete yönelik yapılacak herhangi bir savaşta Yugoslavya'nın tarafsız kalacağı garantisini elde etmişti. Bu, şu anlama geliyordu: İtalya Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırırsa Yugoslavya müttefikine yardıma gitmeyecekti. Yugoslavya açısından bakıldığında ise öncelikle Yugoslavya en büyük dış politika korkusu olan İtalyan tehdidini bertaraf ediyor, ikinci olarak İtalya'nın Hırvatistan'daki ayrılıkçı harekete vermiş olduğu açık desteğin son bulacağı güvencesini elde ediyordu. Dahası İtalya özellikle Hırvatistan ve Slovenya'daki azınlıklara yönelik kötü muameleyi tanıyor ve bunun tekrarlanmayacağı yönünde Yugoslavya'ya sözlü güvence veriyordu. Üçüncüsü İtalya tarafından verilecek bazı ticari ayrıcalıklarla Yugoslavya ekonomik olarak içinde bulunduğu darboğazdan çıkabilmek için bir fırsat yakalıyordu⁶⁹. Anlaşma ile her ne kadar İtalya Yugoslavya'nın Balkan Antantı'na ilişkin yükümlülüklerini tanıyor olsa da "bir üçüncü ülkeye İtalyan saldırısı konusunda Yugoslavya'nın tarafsız kalmayı taahhüt ediyor olması oldukça önemliydi.

Ciano, gerçekleştirmiş olduğu uluslararası temaslarda, bu anlaşmanın taraflar arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgedeki genel barışın sağlanması amacıyla karşılıklı ilişkilerin dürüst ve kalıcı bir zemine oturtulmasının amaçlandığını dile getiriyordu⁷⁰. Benzer bir şekilde Yugoslavya tarafından yapılan resmi açıklamalarda da bu anlaşmanın İtalya ve Yunanistan arasında yapılan anlaşmanın bir benzeri olduğuna vurgu yapılıyor ve temelde amacın barışa katkı sağlamak olduğu ve Yugoslavya'nın hiçbir şekilde kendisini bu birlikten uzaklaştırmak gibi bir niyeti olmadığı öne sürülüyordu⁷¹. Örneğin anlaşmadan birkaç gün sonra Stoyadinoviç uluslararası basına yaptığı açıklamada Bulgaristan'la yapılan anlaşma ile Doğu sınırlarının güvenlik altına alındığını (aynı zamanda Makedonya meselesinin çözüme kavuşturulduğunu) ve şimdi bu

⁶⁹ "I Ipografeisa eis Velgradion Italoyougoaslaviki simfonia haraktirizetai os ehousa istorikin simasian", *Akropolis*, 27 Martiou 1937.

⁷⁰ *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol. VIII*, Il Ministro Degli Esteri, Ciano Aı Ministrı A Budapest, Vinci, E A Vienna, Salata, *Roma, 24 marzo 1937*, Documenti 323, s.385-386.

⁷¹ "Ipegrafei simfonia İtalias kai Yugoslavias", *Akropolis*, 26 Martiou 1937; "To İporgrafen simfonon metaksi tis İtalias kai Yugoslavias pagionei tin irini tis Evropis", *Vradini*, 26 Martiou 1937; "Italo-Yugoslav Agreement", *The Times*, 24 March 1937, s.16

anlaşma ile batıda İtalya ile olan sınır güvenliği meselesinin tümüyle çözüme kavuşturulduğunu belirtmişti⁷².

Yunanistan, Bulgar-Yugoslav anlaşmasında bir gizli madde olduğunu öne sürmüştü. Benzer bir şekilde bu anlaşmada da böylesi bir maddenin olup olmadığı bilgisine sahip değiliz. Yapılan bu açıklamalara ve anlaşmaların (en azından kamuoyuna açıklanan) içeriğine bakıldığında bu anlaşmanın da Balkan Antantı'na yönelik herhangi bir "art niyet" taşımadığı öne sürülebilir. Nitekim Türk ve Yunan basını anlaşmayı bölgedeki barışa katkı sağlayacak bir gelişme olarak değerlendirmeyi tercih ederken İtalyan basını anlaşmayı "Yugoslavya'nın İtalyan yörüngesine getirilmiş olmasından dolayı büyük bir diplomatik zafer" olarak değerlendiriyordu⁷³.

Türkiye ve Yunanistan'ın İttifak Arayışı: İnönü'nün Atina, Metaksas'ın Ankara Ziyareti

Atina ve Ankara kamuoyuna yaptığı açıklamalarda bu anlaşmanın "Balkanlardaki statükonun korunmasına yönelik yeni bir garanti" olduğunu dile getiriyor olsa da⁷⁴ her iki ülke de aslında artık bir yol ayrımına gelindiğine inanıyordu. Antantın üyelerinden biri Antantın oluşturulma gerekçesi olan iki "düşman" ile açık bir işbirliği sürecine giriyor ve üstelik bu konuda önceden müttefiklerine danışma ihtiyacı dahi hissetmiyordu⁷⁵. Belli ki Yugoslavya Doğu'da ve Batı'da sınırlarını güvenlik altına almayı amaçlarken müttefiklerine vermiş olduğu taahhütleri görmezden gelmeyi tercih ediyordu. Bu durum açık bir şekilde Yugoslavya'nın, dolaylı olarak dış politikasına ilişkin konularda müttefikleri ile ortak bir siyaset belirlemek niyetinde olmadığını ortaya koyuyordu. Antant ikiye bölünme tehlikesiyle karşı karşıyadı⁷⁶. Üstelik tüm bunlar İtalya ve Almanya arasındaki işbirliğinin giderek bir ittifaka dönüştüğü, Bulgaristan'ın hızla

⁷² "Italo-Yugoslav Pact Signed", *The Times*, 27 March 1937, s.12

⁷³ DBFP, Series 2, Vol.18, Lorraine to Foreign Office, Telegram No.549, İstanbul, 28 May 1937.

⁷⁴ *DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol. VI*, Galli al Ciano, Documenti 222, Ankara, 2 Marzo 1937, ss.280 281.

⁷⁵ Gerçekten de anlaşma Türkiye ve Yunanistan açısından büyük bir sürpriz olmuştu. Kısa bir süre önce özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda iki taraf arasında bir diyalog başlamıştı ancak böylesi bir anlaşmanın bu kadar kısa bir süre içerisinde tamamlanacağı beklenmiyordu. Bkz. "Yugoslavia and the Roma Bloc", *The Times*, 5 February 1937, s.13.

⁷⁶ Panagiotis Dimitrakis, "Greek Military Intelligence and the Italian Threat, 1934-1940, *Journal of Intelligence History*, Vol.7, No.1, 2007, ss.1-29.

silahlandığı ve İtalya Doğu Akdeniz'deki donanma kapasitesini en üst seviyeye çıkardığı ve Avrupa'nın hızla yeni bir savaşa sürüklendiği kritik bir süreçte gerçekleşiyordu.

Bu gelişmeler karşısında Atatürk ve Metaksas'ın önünde iki seçenek vardı: Birincisi Antantın yeniden güçlendirilmesi yönünde girişimlerde bulunmak, ikincisi ise Antantın fiilen işlevini yitirdiğini kabul etmek ve iki taraf arasında yeni bir ittifak oluşturmaktı. Metaksas Balkan Antantı'nın artık tümüyle işlevini yitirdiğini ve yerine Türkiye ve Yunanistan arasında yeni bir ittifak kurulması gerektiği düşüncesindeyken Atatürk, bu konuda diplomasinin tüm imkânlarının sonuna kadar denenmesinden yanaydı.

Aslına bakılırsa Metaksas en başından beridir Antantın Yunanistan'ı İtalyan ve Bulgar tehdidine karşı koruyamayacağına inanıyordu⁷⁷. Dolayısıyla Metaksas'a göre Yugoslavya'ya daha fazla "bel bağlamak" anlamsızdı; Antant'ın kurtarılması artık mümkün değildi. Benzer dış politika tehdit algısına sahip⁷⁸ iki ülke savunmasını güçlendirebilmek amacıyla ortak hareket etmeli ve Balkan Antantı dışında bir ittifak oluşturmalydı⁷⁹. İşte tam da nedenle Metaksas temaslarda bulunmak

⁷⁷ Yannis Koliopoulos, *Palinorthosi, Diktatoria, Polemos, 1935-1941: O Bretanikos paragontas stin Ellada*, Ekdoseis Esteia, Athina, 1985, s.58. Metaksas Yunanistan'ın hiçbir şekilde ne Bulgaristan ve İtalya ne de başka bir devletle yeni bir savaşa girmemesi gerektiğine inanıyordu. Olası bir savaşta dünya ekonomik krizinin etkilerinden hala kurtulamamış Yunanistan'ın ayakta kalmasının imkânsız olduğunu düşünüyordu. Ancak savaşa dâhil olmak zorunda kalması halinde Metaksas Antant'ın Yunanistan'ın savunma ihtiyaçlarını karşılayabileceğine inanmıyordu. Ona göre Antant, özellikle İtalya'dan gelebilecek bir donanma saldırısı karşısında Yunanistan'ı korumaya yeterli olamayacaktı. Yunanistan'ın birçok kıyı şehri, Ege'de çok sayıda adası vardı ve bu koşullarda Balkan Devletleri'nin Yunanistan'ı koruyabilmesi mümkün değildi. Bir İtalyan saldırısı karşısında yeterli donanma gücüne sahip olmayan Yunanistan, ayrıca Bulgaristan saldırısına karşı koyabilecek bir durumda da değildi. Yugoslavya ve Romanya Ege'de bir tehdit karşısında Yunanistan'a yardım edebilecek bir noktada değildi. Kaldı ki Balkan Antantı fiilen son bulmuş; İtalyan ve Bulgaristan tehdit algısına şimdi "müttefik" Yugoslavya da dâhil olmuştu. Bu nedenle iki taraf arasında oluşturulacak askeri bir ittifak Yunanistan'ın Makedonya ve Trakya'daki topraklarının tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Metaksas'ın görüşlerine ilişkin bkz. Ioannis Metaksas, *To Prosopiko tou Ímerologio*, Tom.4, Ekdoseis Ikaros, Athina, 1960, ss.80-81.

⁷⁸ Dimitris Kitsikis, *I Hellas tis 4is Augoustou kai Megales Dinameis*, Deftheri Ekdosi, Athina, Ekdoseis Elefhtereis Skepseis, 1950, s.390.

⁷⁹ Benzer bir şekilde bu anlaşmadan endişe duyan Romanya Dışişleri Bakanı Antonescou, 16-19 Mart 1937 tarihleri arasında Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette yeni bir Balkan Anlaşması imzalanması önerisinde

ve planı konusunda Ankara'yı bilgilendirmek amacıyla İnönü'yü Atina'ya davet etti.

Atatürk, dış politikada barışçıl ve sağduyulu bir politika izleyen, uluslar arası ilişkilerde mümkün olduğunca karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunlara diplomatik yollar üzerinden çözüm bulunması yönünde bir siyaset tarzı benimseyen bir liderdi⁸⁰. Atatürk aynı zamanda dış politikada değişen koşulları erken fark edip buna uygun adımlar atmaktan da geri kalmayan gerçekçi bir liderdi. Başlangıçta Bulgar-Yugoslav Anlaşması konusunda Yunanistan kadar ciddi bir endişe duyulmamıştı. Hatta bir açıdan bu "Slav dayanışmasını" Türkiye'nin kendi çıkarlarına uygun gördüğü dahi iddia edilebilir: Nitekim 4 Şubat'ta Aras, Milano'da Ciano ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin yapmış olduğu görüşmede Anti-Bolşevik bu iki ülke arasındaki yakınlaşmadan memnuniyet duyduğunu ifade etmişti⁸¹. Yine bu görüşmede Ciano'nun Montrö'ye dahil olunacağına dair güvence vermiş olması⁸² meselelerin diplomatik yollarla çözülebileceğine dair ciddi bir umut yaratmıştı. Bunun yanında İtalyan-Yugoslav Anlaşması Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına yol açmış, Yugoslavya'nın Balkan Antantı'na yönelik sadakati ciddi anlamda sorgulanırken Atatürk, Yunanistan'la olan bağların daha da güçlendirilmesi konusunda daha da ikna olunmuştu. Ankara böylesi bir anlaşmaya imza atarak Yugoslavya'nın fazla ileri gittiğini kabul ediyordu ancak bununla birlikte Yunanistan'ın dış politikasında fazlasıyla İtalyan ve Bulgar korkusuna kapıldığına inanıyordu⁸³. Kısacası Atatürk, Ankara ve Atina arasında böylesi bir girişim başlatmadan önce ilk seçeneğin sonuna kadar denenmesi kararlılığındaydı. Bu nedenle Atatürk'ün direktifiyle İnönü ve Aras

bulunmuştu. Gouroumanos, agt, s.65; Mustafa Bıyıklı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink, İstanbul, 2011, s.137-138.

⁸⁰ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981; Ayrıca bu konuda farklı değerlendirmeler için bkz. Sadi Irmak, "Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.3, S. 9, 1987 ss. 487-495; Bekir Tünay, Sadi Irmak, "Atatürk ve Liderlik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, 1985, ss. 555-571; Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 2, 1985, ss.451-473

⁸¹ *DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, "Ciano, Appunto"* (Memorandum), Milano, 4 febbraio 1937, Documenti 124, ss.158-160

⁸² *DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, "Ciano, Appunto"* (Memorandum), Milano, 4 febbraio 1937, Documenti 124, ss.158-160

⁸³ DBFP, Series 2, Vol.18, Loraine to Foreign Office, Telegram No.549, İstanbul, 28 May 1937.

paktın geleceğine ilişkin kesin bir karara varılması amacıyla yaklaşık 40 gün sürecek bir Balkan turuna çıktı⁸⁴.

İnönü liderliğindeki Türk heyeti ilk olarak Belgrat'ı ziyaret etti⁸⁵. İnönü burada Stoyadinoviç ile yaptığı görüşmede Yugoslavya'nın Antantın uluslar arası yükümlülüklerine yönelik "sağduyulu" davranmasını istedi. Stoyadinoviç ise Yugoslavya'nın dış politikasında hiçbir değişiklik olmadığını, müttefikleri ile genel amaçlar doğrultusunda hale aynı fikirde olduğunu, İngiltere'nin Akdeniz'deki varlığının hala hükümeti tarafından barış ve güvenliğin garantisi olarak görüldüğünü öne sürdü⁸⁶. Daha sonraları Eden ile yaptığı görüşmede Stoyadinoviç anlaşmanın İtalya'nın saldırgan emellerinden (*agressive intentions*) duyulan kaygı nedeniyle imzalandığını dile getirecekti⁸⁷. Bir sonraki durak olan Sofya ziyaretinde ise İnönü'nün temel amacı Bulgaristan'ın Antanta dâhil olmaya niyeti olup olmadığını anlamaktı. 21 Nisan'da Bulgar Kralı Üçüncü Boris ve Kioseivanov ile yapılan görüşmeler Bulgaristan'ın hiçbir şekilde Balkan Antantı'na dahil olmak gibi bir niyetinin olmadığını ortaya koymuştu.

Yugoslavya'nın açıklamalarının tatmin edici olmaktan uzak olması ve özellikle Bulgaristan'ın Antanta dâhil olmama konusundaki kararlılığı Türk heyetinin Atina ziyaretini çok daha önemli kılıyordu. Ankara'nın Balkanlarda bir İtalyan, Bulgaristan ve Yugoslavya bloğu oluşmaya başladığına yönelik kaygıları giderek büyüyordu. Üstelik Şubat ayında İtalya ile başlayan yakınlaşmada Akdeniz'deki İngiliz-İtalyan uzlaşmazlığı nedeniyle bir türlü istenilen ilerleme sağlanamıyordu.

⁸⁴ İnönü sık bir şekilde yurtdışı gezisine giden bir Başbakan değildi. Sadece bu gerçek üzerinden dahi İtalyan-Yugoslav Anlaşması'ndan Türkiye'nin ne denli rahatsızlık duyduğu ve bu nedenle diplomatik olarak bir şeyler yapma zorunluluğu hissettiği iddia edilebilir. Siyasi kariyerindeki en uzun bu gezide İnönü, Aras ile birlikte 10-20 Nisan'da Yugoslavya, 21 Nisan'da Bulgaristan, 6 Mayıs'ta bir kez daha Bulgaristan, 7 Mayıs'ta İsviçre, 8 Mayıs'ta Paris, 9 Mayıs'ta Londra, 23 Mayıs'ta Belgrat ve 24 Mayıs'ta Atina'da bulundu. Bkz. <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/ismet-inonunun-yurtdisi-ve-yurtdisi-gezileri/ismet-inonunun-1924-1973-arasi-yurtdisi-gezileri> (Erişim tarihi, 13 Ocak 2018)

⁸⁵ "Turkish visit to Yugoslavia", *The Times*, 12 April 1937, s.13; "Turkish visit to Yugoslavia", *The Times*, 14 April 1937, s.13. Bu ziyaret aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanmasından sonra Yugoslavya (aynı zamanda Sırbistan) Başbakan düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaretti

⁸⁶ DBFP, Series 2, Vol.18, Lorraine to Foreign Office, Telegram No.549, İstanbul, 28 May 1937.

⁸⁷ DBFP, Series 2, Vol.19, Eden to Campbell, Telegram No.249, Foreign Office, 14 October 1937.

Dolayısıyla İtalya ile ilişkilerin bir türlü normalleşmemesi nedeniyle İtalyan-Yugoslav anlaşması Türkiye'nin bölgedeki güvenliğini tehdit edici bir nitelik taşıyordu. Benzer bir şekilde Yunanistan, İtalya'nın Akdeniz'deki tehditkâr siyasetinden kaygılanıyor, özellikle Oniki Adalar ve Rodos'un silahlandırılmasını Doğu Ege Adalarına yönelik bir tehdit olarak görüyordu.

İşte böylesi koşullarda İnönü, 25 Mayıs'ta Atina'ya geldi. İki taraf arasında oldukça sıcak bir atmosferde gerçekleşen görüşmelerde o döneme kadar hiç görülmemiş bir dostluk ve "kader ortaklığı" havası vardı. Aynı akşam onuruna verilen yemekte Metaksas içinde bulunulan oldukça güç koşullarda İnönü'nün Atina ziyaretinin Türk-Yunan dostluğunun ne denli sağlam olduğunu gösterdiğini dile getirirken, Atatürk'ün telefonla iletmiş olduğu mesaj sesli olarak davetlilere okundu. Bu mesajda Atatürk şunları ifade etti:

"Şu anda tarafıma ulaşmış olan bilgiler orada bir kardeşlik ve dostluk ortamında bulunduğunuz yönündedir. Yanınızda bulunamadığım için sizi ne kadar kışkırdığımı sözlerle ifade etmem mümkün değildir. Orada anlaşmamızı ve aramızdaki uyumu sonsuza kadar devam ettireceğimize inandığım çok kıymetli temsilcilerle birliktesiniz. Tüm kalbi duygularıyla dostlarım en içten dileklerini iletmenizi rica ederim".

Atatürk ayrıca mesajında Balkan Antantı üyeleri arasında tek bir sınır olduğunu, bu sınıra yönelik kötü emelleri olan herhangi bir devletin "güneşin kavurucu sıcağına" maruz kalma riskiyle karşı karşıya olduğunu, bu konuda bir eyleme kalkışmadan önce bu tavsiyesini dikkate almaları gerektiğini ve Balkan Antantı'nın Balkan dostluğunun temeli olduğunu dile getirdi. Atatürk'ün bu sözlerine verdiği yanıtta Metaksas, Atatürk'ün Balkanlarda tek bir sınır olduğu yönündeki sözlerine tümüyle katıldığını ve Yunanistan'ın da amacının Balkan Devletleri arasındaki uyumu devam ettirmek olduğunu dile getirdi ve sözlerini şu şekilde noktaladı:

"Hepimiz her konuda tümüyle sonsuza kadar hemfikiriz"⁸⁸

Karşılıklı telefon görüşmesinin sonlandırılmasından sonra Atatürk'ün bu sözlerine harfiyen katıldığını dile getiren Metaksas, Türkiye ve Yunanistan'ın bölgede ortak çıkarlarının olduğunu ve bu nedenle iki

⁸⁸ "Eimathe Pliros kai Esaei Simfonei", *Vradini*, 26 Maiou 1937; "Yunan Kralı dün Başvekilimizi kabul ederek bir müddet görüştü: "Yunanistan ve Türkiye bütün mesail üzerinde tam bir itilaf halindedir", *Akşam*, 26 Mayıs 1937.

taraf arasındaki karşılıklı uzlaşmanın ne denli önemli olduğuna dikkat çekti. Konuşmasında ayrıca İnönü'nün iki ülke arasındaki dostluk bağlarının güçlendirilmesi için büyük bir çaba sarf ettiğini ve her iki ülkenin de tüm gayretinin barışçıl tüm imkânları kullanarak Balkan işbirliğini sürdürmek olduğunu dile getirdi. Son olarak İnönü şöyle konuştu. “Dünya uygarlığı için oldukça önemli olan bu çok değerli dost ve müttefik ülkenize gelmekten dolayı büyük bir memnuniyet duymaktayım. Yunanlılarla yüzyıllar boyunca yapmış olduğumuz savaşlar artık kesin bir dostluğa, istikrarlı ve sıkı bir işbirliğine dönüşmüş durumdadır. Bu değişim her iki toplumun da psikolojik ve etik olarak gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Dört Balkan ülkesi arasındaki ittifak bölgede bir barış ve güvenlik atmosferinin oluşmasını sağlamıştır ve bu nedenle Avrupa'nın en istikrarlı ve barışçıl organizasyonudur”.

Yunan basınında ziyarete ve genel olarak Türk-Yunan ilişkilerine ilişkin çıkan yazılar, oldukça yapıcı ve olumluydu. Yunan gazeteler genel olarak İnönü'nün gerek kişiliği gerekse siyasi yeteneklerinden büyük bir övgüyle söz ederken⁸⁹ Türk-Yunan dostluk ve işbirliğinin Balkan Antantı'nın temeli olduğuna vurgu yapılıyordu. Örneğin 25 Mayıs'ta *Vradini* gazetesi “örnek model” başlık yazısında Avrupa'da diplomatik atmosferin oldukça kasvet verici olduğu devletler arasındaki ilişkilerin ihtiras, nefret ve entrikalarla dolu olduğu bir noktada tarihi savaşlarla dolu bu iki halkın ortak refah ve güvenlik için el ele yürüdüğünü dile getirecekti⁹⁰. Gazeteye göre ayrıca Türk-Yunan dostluğu ve Balkan Antantı bir zamanlar Avrupalıların çıkar savaşlarına sahne olmuş Balkanlar'da şimdi düzen, işbirliği ve barışın hâkim olduğunu kanıtlıyordu.

Akropolis gazetesi “Çok sevgili yabancımız” başlıklı yazısında beş yüz yıldır savaşmakta ve birbirini boğazlamakta olan iki toplumun şimdi kutsal bir dostlukla birbirine bağlı olduğunu ve aynı amaç için mücadele ettiğini yazacaktı⁹¹. 26 Mayıs'ta “Güzide dost ve müttefikimiz” başlıklı yazısında *Ethniki* gazetesi iki taraf arasında samimi bir dostluğun var olduğunu ve İnönü'nün Atina'ya olan ziyaretinin Yunan halkını çok mutlu ettiğini dile getirecekti⁹². *Estia*

⁸⁹ Bu süreçte *Ethnos*, *Atinai*, *Rizospastis*, *Embros* gibi önemli gazeteler Metaksas'ın uyguladığı sansür nedeniyle yayın yapamıyordu.

⁹⁰ “İpodeigma”, *Vradini*, 25 Maiou 1937.

⁹¹ “O Prosfilis ksenos mas”, *Akropolis*, 25 Maiou 1937.

⁹² “O Diaprepeis filis kai Simmahos”, *Ethniki*, 26 Maiou 1937

"Bugünkü misafirimiz" başlıklı yazısında İnönü'nün aslında bilinmeyen bir yabancı olmadığını, Türk-Yunan dostluğunu arzulayan bir lider olduğunu yazacaktı. Gazete ayrıca Türk-Yunan dostluğunun Balkan coğrafyası için istikrar anlamına geldiğini ve Türkiye ile Yunanistan'ın bu konuda aynı ideale bağlı olduğunu dile getirecekti. Türkiye ve Yunanistan'ın bir "milli organizasyon" sürecinde olduğunu dolayısıyla içeride yapılması gereken çok iş varken dışarıda mümkün olduğunca barışı korumaya gayret göstermesi gerektiğini, buna şiddetle ihtiyaçları olduğunu dile getirecekti. Her iki toplumun da geçmişlerini unutmadıklarını ancak bu geçmişi geride bırakarak bunun üzerine yeni bir gelecek inşa etme konusunda samimi bir isteklilik içerisinde olduğunu ve bu nedenle yeni bir geleceğe doğru ilerlediğini yazacaktı⁹³. Son olarak *I Proeia* gazetesi 25 Mayıs'taki yazısında iki millet arasındaki dostluğun hiçbir şekilde ne Balkan Antantı ne de başka diplomatik kaygılardan kaynaklandığını, bu dostluğun iki akraba millet (*siggeneis ethnei*) arasında samimi bir dostluk olduğunu belirtti. Ayrıca taraflar arasındaki ortak düşünce ve duyguların yüzyıllar içerisinde olgunlaştığını öne süren gazete, tarihsel koşullar dolayısıyla bu iki milletin zaman zaman karşı karşıya geldiğini ancak birbirlerine olan "hayranlık hissi ve dostluk düşüncesini" hiçbir zaman terk etmediklerini öne sürdü. Tarihsel süreçte Türkler ve Rumların Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'de başat iki önemli aktör olduğunu ve Ege denizi üzerinden kollarını birleştirmiş olan bu iki milletin uluslararası koşulların oldukça sıkıntılı olduğu şimdiki koşullarda büyük bir ortaklık kurmaması için hiçbir neden olmadığını dile getirdi⁹⁴.

Aslında her iki ülkenin de üzerinde tümüyle hemfikir olduğu konu Balkan Antantı içerisindeki uyum değildi; Akdeniz'de İtalya'nın İngiltere'nin pozisyonunu zayıflatması halinde bunun hem Yunanistan hem de Türkiye için büyük bir felaket olabileceği gerçeği⁹⁵. Bu noktada zorunlu olarak farkına varılan bir diğer gerçek her ne kadar Türkiye ve Yunanistan'la aynı görüşü paylaştığını iddia ediyor olsa da aslında Yugoslavya'nın dış politikada

⁹³ "O Simerinos mas Ksenos", *Hestia*, 26 Maiou 1937.

⁹⁴ "Ta dio Ethni", *I Proiai* 25 Maiou 1937.

⁹⁵ DBFP, Series 2, Vol.18, Lorraine to Foreign Office, No.549, İstanbul, 28 May 1937.

Alman-İtalyan eksenine dahil olmakta kararlı görüldüğü gerçeğiydi⁹⁶.

Bu nedenle Ankara ve Atina arasındaki ittifak arayışı hız kazandı ve bu kapsamda önemli bir adım daha atıldı. Bu kez Metaksas, 18 Ekim’de bir zamanlar Osmanlı Devleti için “ana düşman gemisi” olarak nitelendirilen Averoff ile şimdi tamamen farklı bir amaçla İstanbul’a geldi⁹⁷. Aynı gün Akşam gazetesine verdiği demeçte Metaksas “biz iki memleket o kadar yakından birbirimize bağlı bulunuyoruz ki bundan daha mükemmel bir anlaşmaya imkân yoktur” ifadelerini kullandı⁹⁸. Haber gazetesine verdiği demeçte ise çok daha samimiydi.

“Bir gün Tanrı’nın yardımıyla muhtemelen Yunanistan ve Türkiye arasında bir sınır olmayacak ve iki toplum birleşecektir. O günü görüp göremeyeceğimi bilmiyorum, ancak bunu görecek olan Türk ve Yunanlıları şimdiden kiskanyorum”⁹⁹.

Ertesi günkü Aras’ın açıklaması oldukça benzerdi. Teşvik Rüştü Aras 20 Ekim 1937’de yapılan basın toplantısında Yunan Ethnos gazetesi muhabirinin “görüşmelere ilişkin yapmak istediğiniz bir açıklama var mı?” sorusuna şu şekilde karşılık verecekti:

“Nasıl bir açıklama yapmamı istiyorsunuz? Ben kendimi bir Yunan olarak görüyorum. Eğer yeterli bir hayal gücünüz varsa Türk-Yunan dostluğuna ilişkin istediğiniz herhangi bir şeyi yazınız ve altına benim imzama atınız”¹⁰⁰.

Ziyarete ilişkin her iki ülkenin de basınında ik ülke arasındaki ilişkilere ilişkin övgü dolu sözler yer alıyordu. Yunanistan’da Estia gazetesi Metaksas’ın bu ziyaretini “tarihi bir dönüm noktası” olduğunu öne sürdü ve iki taraf arasındaki görüşmelerin hiçbir şekilde diplomatik değil, samimi bir dostluk havası içerisinde

⁹⁶ Eden’e göre Stoyadinoviç İtalya’nın politikalarından rahatsızlık duyuyor gibi görünse de aslında Almanya ve İtalya ile iyi ilişkiler geliştirmeye devam etmek niyetindeydi. Bkz. DBFP, Series 2, Vol.19, Eden to Campbell, Telegram No.249, Foreign Office, 14 October 1937.

⁹⁷ “Metaksas reaches Turkey”, *The New York Times*, 19 October 1937; “Egeneto dektos Met’egarditeos eis tin Konstantinopolin”, *I Proiai* 19 Oktovriou 1937

⁹⁸ “B. Metaksas dün coşkun tezahuratla karşılandı”, *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1937.

⁹⁹ Bestami Sadi Bilgiç, *Turkish-Greek Relations in the Interwar Era: From War to Détente, c.1923-1940*, Unpublished PhD thesis, George Washinton University, 2004, s.243

¹⁰⁰ “O K. Aras dia tin Filian”, *To Ethnos*, 20 Oktovriou 1937.

yürütüldüğünü dile getirdi. *I Proiai* gazetesine göre Metaksas'ın bu ziyareti Türk-Yunan dostluğunun bir göstergesiydi ve iki milletin "derinlerde yatmakta olan hakiki arzularını" fark etmeleri için önemli bir fırsattı¹⁰¹. Türk basınında ise genel olarak Metaksas'ın şahsına ve devlet adamlığına yönelik ciddi övgüler yer alıyordu. Örneğin *Akşam* gazetesi 18 Ekim tarihli "Dost memleketin kıymetli Başvekili hoş geldiniz" başlıklı yazısında Metaksas'tan şu şekilde söz ediyordu: "General Metaksas sadece dost ve müttefik Yunanistan'ın Başvekili ve Balkan antantının kıymetli bir müdafii sıfatı ile değil, şahsi meziyetleri itibariyle de misafir etmekten büyük bir zevk duymaktayız. General Metaksas iyi görüşü, iyi düşüncüsü ile çok mümtaz bir hükümet adamı olduğunu şimdiye kadar çok defalar ispat etmiştir. Umumi harpten sonra Anadolu seferi için Yunanistan'da hazırlık yapıldığı zaman General Metaksas bu seferin neticesinin felaketli olacağını anlamış ve bütün kuvveti ile bunun önüne geçmek için çalışmıştı. 1923 yılında siyasete atıldıktan sonraki süreçte Türk-Yunan ilişkilerinin ve Balkan devletleri arasındaki uzlaşmanın hararetli bir müdafii olmuştur. General Metaksas Yunanistan'da işbaşına geçtiği zamandan beri birçok büyük işler görmüş Yunanistan'ı her hususta daha ziyade kuvvetlendirmiştir"¹⁰².

Yapılan resmi açıklamalarda her iki ülke de aralarında sıkı bir işbirliği olduğuna, Balkan Antantı'na tümüyle bağlı olduğuna ve bu anlaşmanın devamının genel barış için oldukça önemli olduğuna dikkat çekti. Ayrıca iki ülkenin şimdiye kadar izlemiş olduğu siyasette hiçbir değişiklik olmadığını ve bu görüşmelerin Türkiye ve Yunanistan arasında büyük bir uyum olduğunun bir göstergesi olduğuna vurgu yapıldı.¹⁰³

Türk-Yunan ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken Yugoslavya'nın Balkan Antantı'na ilişkin tutumunda hiçbir "iyileşme" olmamış, Bulgaristan'ın pakta dahil olmasına yönelik neredeyse hiçbir umut

¹⁰¹ "O Kyrios Metaxas egeneto dektos met'egardiotitos eis tin Konstantinoupolin", *I Proiai* 19 Oktovriou 1937

¹⁰² "Dost memleketin kıymetli Başvekili hoş geldiniz", *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1937

¹⁰³ "To Episimon anakinoten", *To Ethnos*, 22 Oktovriou 1937. Metaksas 21 Ekim'de yaptığı açıklamada Türk basınına Türk-Yunan dostluğunun gelişmesinde çok büyük bir katkı sağladığını dile getirecekti. "Diloseis tou K. Metaksa eis ton Tourkikon Tipon", *To Ethnos*, 21 Oktovriou 1937; "Greece and Turkey Reaffirm Close Ties", *The New York Times*, 23 October 1937.

kalmamıştı¹⁰⁴. Bunun yanında 1937 yılı sonunda bu kez Romanya'da ortaya çıkan bir gelişme Antantı daha da kırılğan bir hale getirecekti. 28 Aralık'ta Goga-Cuza Hükümeti devrilince Kral Karol Octovian Goga'ya tek başına hükümet kurma yetkisi vermişti. Goga anti-Bolşevik ve aşırı Alman yanlısı bir siyasetçi olarak biliniyordu¹⁰⁵. Ankara'da bulunan İtalyan maslahatgüzar De Astis'in (L'incaricato D'affari Ad Ankara/ charge d'affaires) Dışişleri Bakanı Ciano'ya gönderdiği telgrafta belirttiğine göre beklenmedik bu gelişme Ankara'da büyük bir panik yaratmıştı. De Astis'e göre hükümet, Bulgar-Yugoslav ve Yugoslav-İtalyan anlaşmalarının ardından bu gelişmenin Roma-Berlin bloğunu çok daha güçlü kılacağına inanıyordu¹⁰⁶. Bunun yanında uluslararası alandaki temaslar (bilhassa Aras'ın edindiği izlenimler) Avrupa'da liderlerin savaşın çıkmasının an meselesi olduğuna inandıklarını gösteriyordu¹⁰⁷.

25-27 Şubat 1938 Balkan Antantı Konferansı ve Türk-Yunan Dostluk Anlaşması

Nihayet 1938 yılı Şubat ayında Türkiye ve Yunanistan ikili ittifak konusunda harekete geçme kararı aldı. 25-27 Şubat tarihleri arasında Balkan Antantı'nın altıncı kongresi Ankara'da toplanmıştı ve

¹⁰⁴ Bu süreçte Yunanistan, Bulgaristan'ın Antant'a dâhil olması konusunda Amerika'nın dahi yardımına başvurmuştu. 29 Kasım'da Amerika'nın Atina Büyükelçisi MacVeagh ile yaptığı görüşmede Metaksas, Türk-Yunan dostluğunun "herkesçe bilinmekte olan Bulgaristan emellerine yönelik kesin bir bariyer görevi gördüğünü" ve Bulgaristan'ın bu durumu dikkate alarak geri adım atması gerektiğini öne sürmüştü. Bulgaristan'ı "intikam" duygusuyla hareket etmekle itham eden Metaksas, ayrıca Bulgaristan'ın bu iki devletin aleyhine genişleme siyasetinin "anlamsız" olduğuna vurgu yapmıştı. Metaksas'a göre Bulgaristan, hâlihazırda Karadeniz'le Çanakkale üzerinde Akdeniz'le bağlantı kurabileceği çok sayıda limana sahipti. Bu noktada Amerika, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na dâhil olması için bu iki devlete yardım etmeliydi. Bkz. Foreign Relations of the United States (FRUS), Diplomatic Papers, 1937, General, Volume I, The Minister in Greece (MacVeagh) to the Secretary of State, Telegram No.1990, 30 November 1937.

¹⁰⁵ Öyle ki Hitler, Goga Hükümeti'nin kurulmasını "yeni yılın ilk güzel haberi" olarak değerlendirmişti. Rebecca Haynes, *Romanian Policy Towards Germany, 1936-1940*, Palgrave Macmillan, London, 2000, s. 43.

¹⁰⁶ DDI, *Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII*, Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1999, L'incaricato D'affari ad Ankara, De Astis, al Ministro Degli Esteri, Ciano, Ankara, 3 gennaio 1938, Documenti 4, s.5.

¹⁰⁷ DDI, *Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII*, Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1999, L'incaricato D'affari ad Ankara, Galli, al Ministro Degli Esteri, Ciano, Ankara, 14 febbraio 1938, Documenti 151, s.178-181

buradaki atmosfer koşulların iyileşmesinin güç olduğunu gösteriyordu. Bu toplantıda bir kez daha Ankara ve Atina Yugoslavya'yı Yugoslav-İtalyan Antantı ikiye bölebileceği konusunda uarmaya çalıştı. Metaksas Yugoslavya'ya yönelik açık bir şekilde eleştirel bir dil kullandı ve Yunanistan'ın fark gözetmesizin tüm balkan devletleri ile dost ilişkiler geliştirmek niyetinde olduğunu ancak Bulgaristan'ın Yunan topraklarına yönelik düşmanca tutumunun Yunanistan nezdinde Bulgaristan'a yönelik bir güvensizliğe yol açtığını öne öne sürdü¹⁰⁸. Metaksas'ın bu sözlerine karşı Stojadinoviç "anlaşmadan endişe edilmemesi yönündeki tutumunu" sürdürüyor ve söz konusu anlaşma ile Yugoslavya'nın dış politikasında hiçbir değişiklik olmadığını dile getiriyordu.

Yugoslavya'nın bu yaklaşımı inandırıcı bulmayan Ankara ve Atina ikili ittifak anlaşması konusunda kesin adımlar atma kararı aldı. Konferansa paralel olarak iki ülke arasında yapılan müzakereler sonucunda nihayet 28 Şubat'ta iki taraf arasında prensipte beş maddeden oluşan bir anlaşma imzalanması kararlaştırıldı. Bu anlaşmanın birinci maddesine göre eğer iki ülkeden birisi herhangi bir ya da birden çok devletin saldırısına uğrarsa diğer ülke yalnızca tarafsız kalmakla yetinmeyecek, aynı zamanda saldırıyı gerçekleştiren taraf bu ülkenin toprağını silah ve asker geçirmek amacıyla kullanmak istemesi halinde silahlı savunmada bulunacaktır¹⁰⁹. İkinci maddeye göre bu iki ülkeden birisine üçüncü bir ülkeden düşmanca bir faaliyette bulunulması halinde diğer ülke bunun bertaraf edilmesi için elinden gelen her türlü yardımı yapacaktır. Ancak bir savaşın kaçınılmaz olması halinde her iki ülke de bu anlaşma çerçevesinde yeni koşulları dikkatli bir şekilde değerlendirme ve kendi çıkarları açısından en iyi çözümü bulmak hakkını saklı tutabilir. Üçüncü maddeye göre her iki ülke de bir diğer ülkenin sınırları içerisinde mevcut hükümeti değiştirmeyi amaçlayan, ülkenin güvenliğini ve barışı tehdit eden herhangi bir grup veya organizasyonun varlığına, oluşturulmasına ya da herhangi bir şekilde

¹⁰⁸ Gouroumanos, agt, s.70-73.

¹⁰⁹ Bu madde açık bir şekilde Türkiye'nin lehineydi. Bu durum Yunanistan'ın Bulgaristan'ın silahlanmasından duyduğu tedirginliğin ve hiçbir şekilde kendi lehine olmamasına rağmen Türkiye ile bağları kuvvetlendirebilmek ve Bulgar-Yugoslav tarafına iki tarafın birlikte hareket ediyor olduğu mesajı vermek istediğinin bir göstergesiydi. Svolopoulos'a göre bu anlaşmanın bir diğer önemli nedeni Almanya ve İtalya'nın Balkanların ekonomik ve politika hayatına yönelik tehdidi karşısında Türk-Yunan eksenini güçlendirmektir. Konstantinos Svolopoulos, *1 Elliniki Eksoteriki Politiki 1900-1945*, Ekdoseis Hestia, Dekati Triti Ekdosi, Athina, 2005, s.250.

propaganda yapma imkânına sahip olmasına hiçbir şekilde izin vermemeyi taahhüt eder. Dördüncü maddeye göre iki ülke arasında ya da iki ülkenin başka ülkelerle yaptığı yapılmış ve hala yürürlükte olan anlaşmalar bu anlaşmadan bağımsız olarak geçerliliğini devam ettirmektedir. Son olarak beşinci maddeye göre iki taraf arasında 1930 ve 1933 yıllarında imzalanmış olan anlaşmalar ve bu anlaşma 1948 yılına kadar geçerlidir¹¹⁰. Resmi anlaşma 28 Nisan'da Atina'da Celal Bayar ve Metaksas arasında imzalanacaktı.

Bulgar-Yugoslav anlaşması sonrası liderlerin yaptığı açıklamalarda olduğu üzere, Türk ve Yunan liderler bu anlaşmanın hiçbir şekilde Balkan Antantı'na yönelik bir anlaşma olmadığı aksine Antant'ı daha güçlü kıldığı anlamına gelecek açıklamalarda bulundular¹¹¹. Örneğin anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Başbakan Celal Bayar Yunan *Proiai* gazetesi ile gerçekleştirdiği röportajda Metaksas ile yapılan görüşmelerden her iki tarafın da benzer görüşlere sahip olduğunu anladığını dile getirdi. Ayrıca Türk-Yunan ilişkilerinin ana karakteristiğinin her iki ülkenin çıkarlarının da aslında aynı olmasından kaynaklandığını öne süren Bayar her iki ülke de kendi ülkesi adına yapacağı her eylem aynı zamanda ortak çıkarlar için de faydalı olacağını ifade etti. Son olarak Bayar, bu anlaşmanın Balkan Pakti'nin hiçbir şekilde etkilemeyeceğini, paktın dört üyesi arasındaki bağın hala çok güçlü olduğunu, Türkiye ve Yunanistan'ın barış ve dostluğun ve bu paktın sadık hizmetkârları (*pisti ergates*) olduğunu dile getirdi. Bayar'a göre Türkiye ve Yunanistan arasındaki bağlılık güçlendikçe bu Antant daha da güçlü olacaktı¹¹². Diğer taraftan benzer bir şekilde anlaşmanın Balkan Antantı çerçevesinde imzalandığını dile getiren Metaksas bu anlaşmanın 1930 ve 1933 yılındaki anlaşmaların tamamlayıcı bir özellikte olduğunu ve iki taraf arasındaki dostluğu şimdi çok daha ileri bir seviyeye taşıdığını belirtti. Ayrıca Balkan Antantı'nın Türk-Yunan dostluğu temelinde ortaya çıktığını ve muhtemelen dolaylı bir eleştiri ya da bir göndermede bulunarak Yugoslavya'nın da Bulgaristan ile bir dostluk

¹¹⁰ "Olokliron to keimenon tis simplermatikes ellinoturkikes simfonias", *I Vradini*, 1 Martiou 1938.

¹¹¹ Atatürk 27 Şubat'ta yaptığı açıklamada şunları dile getirecekti: "dünyada şimdiye kadar, başka başka milletlerin antlaşma yaptıkları ve asırlarca beraber yaşadıkları, tarihte görülmiştir. Bizim kurmak istediğimiz birliğin tarihte geçmiş olan birliklerin çok üstünde olmasını isteriz". Mustafa Biyıklı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink, İstanbul, 2011, s.143.

¹¹² "Sinifthi htes en Angira prostetos ellinoturkiki Sintiki Filias", *I Proiai*, 1 Martiou 1938.

anlaşması imzaladığını hatırlatan Metaksas bu anlaşma ile amacın Balkan Yarımadasına bir barış getirmek olduğunu dile getirdi ve Bulgaristan'ın da pakta dahil olması gerektiği çağrısında bulundu¹¹³. Metaksas ayrıca bu anlaşmanın hiçbir şekilde gizli bir maddesi bulunmadığını ve hiçbir devlete karşı olmadığını tümüyle barışçıl bir nitelik taşıdığını dile getirdi. Kaldı ki anlaşma Romanya ve Yugoslavya'nın onayı ile gerçekleştirilmişti¹¹⁴.

İki ülke arasında 1930 ve 1933 yılında imzalanan dostluk anlaşmasının nihayet tam bir ittifak statüsüne kavuşturulması anlamına gelen bu anlaşma, bölgede Türkiye ve Yunanistan'ın askeri olarak ortak hareket etmekte kararlı olduğunu gösterme amacı taşıyordu¹¹⁵. Aynı zamanda Yugoslavya, sürekli olarak öyle olmadığını dile getirirse de Bulgaristan ile yakınlaşmayı sürdürme siyasetine bir tepki olma özelliği de taşıyordu. Diplomatik yollar üzerinden her iki ülke de Yugoslavya'yı defaaten Antant içerisinde "çatlak yaratacak bir siyaset izlememesi yönünde ikna etmeye çalışmış ancak başarısız olmuştu¹¹⁶.

Çok geçmeden Atina ve Ankara'nın göstermek istediği bu kararlılık "sonuç" verdi. Anlaşmadan kısa bir süre sonra Bulgar-Yunan ilişkilerinde başlayan "yakınlaşma" iki taraf arasında yapılan görüşmelerin ardından süreç 31 Temmuz'da Metaksas ve Kiosseinanoff arasında Selanik'te bir saldırmazlık anlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı¹¹⁷. Bu anlaşmaya göre öncelikle her iki taraf da bir diğere karşı askeri güç kullanmayacaktı. Bu bilhassa Yunanistan'ın bölgedeki en büyük tehdidinin bertaraf edilmesi anlamına geliyordu; Bulgaristan dolaylı olarak Ege'ye açılma girişimlerinden Makedonya konusundaki toprak taleplerinden vazgeçiyordu.

İkincisi, Balkan Devletleri 1919 yılında imzalanan Neuilly Anlaşması ile uygulamak zorunda olduğu yaptırımlara yönelik Bulgaristan'ın

¹¹³ "I Nea Simfonia", *I Proiai*, 2 Martiou 1938.

¹¹⁴ Metaksas, *Logoi kai Skepseis, 1936-1941*, Tomos I, 1936-1938, İkaros, Athina, 1969, s.352-353.

¹¹⁵ Nitekim 28 Şubat'ta Stoyadinoviç, Galli ile yaptığı görüşmede bu anlaşmanın temelde amacının söz konusu bu kaygı olduğunu dile getirecekti. *DDI: Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII*, , Galli al Ciano, Ankara, 28 febbraio 1938, Documenti 239 s.284-285

¹¹⁶ *DDI: Ottova Serie 1935-1939, Vol. VIII*, , Galli al Ciano, Ankara, 1 marzo 1938, Documenti 247 s.296-297

¹¹⁷ "A New Balkan Agreement", *The Times*, 1 August 1938, s.10

itirazını kabul ediyordu. Bu madde ile ise dört Balkan devleti Bulgaristan'ın barış anlaşması ile kendisine "dayatılan" askeri yükümlülüklerden en azından anlaşmaya imza koyan taraflar arasındaki ilişkiler açısından tümüyle kurtulması anlamına geliyordu. Dolaylı olarak Bulgaristan'ın silahlanması bu devletler tarafından kabul edilmiş oluyordu.

Üçüncü olarak ise Bulgaristan, Lozan Anlaşması ile askerden arındırılmış sınırları korumaya yönelik siyasetinden vazgeçtiğini kabul ediyordu. Görünüşte anlaşma Balkan Devletleri'nin "korkulu rüyası" Bulgaristan tehdidinin bertaraf edildiği şeklinde düşünülebilir. Ancak Bulgaristan bu anlaşma ile yakın gelecekte müttefiklerine karşı kullanabileceği çok önemli bir silah elde ediyordu: Hatırlanacağı üzere Neuilly Anlaşması'na göre Bulgar ordusu 20.000 kişiyi geçemiyor, uçak, tank, uzun menzilli toplar bulunduramıyordu. Ayrıca dışarıdan savaş malzemesi ithal etmesi yasaklanıyordu¹¹⁸. Şimdi Bulgaristan bu konuda "serbest kalıyordu". Dahası bu anlaşma hiçbir şekilde Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na üye olduğu anlamına gelmiyordu. Anlaşma Yunan basınında büyük bir ilgi gördü. *Vradini* gazetesine göre anlaşma, karşılıklı askeri güç kullanımının yasaklanması açısından Balkan Antantı'nın güvenliği için oldukça kritik bir önem arz ediyordu. Gazete ayrıca oldukça iyimser bir iddiayla bu anlaşma ile Balkan Antantı'nın tamamlandığını da öne sürecekti.

Bu süreçte Ankara ve Atina'yı rahatlatacak bir başka önemli olay İtalya cephesinde yaşandı. 17 Nisan'da İngiltere ve İtalya arasında bir anlaşma imzalandı¹¹⁹. Bu anlaşma ile iki taraf arasında uzun bir süredir Akdeniz, Yakınoğu ve Ortadoğu'da gerginlik yaratan meseleler konusunda uzlaşmaya varılmış olması Doğu Akdeniz'de gerginliğin azaltılması yönünde bir durum yarattığından gerek Yunanistan gerekse Türkiye'yi önemli ölçüde rahatlatmıştı. Her iki devlet de İngiltere ile iyi ilişkiler içerisindeydi ve bu anlaşma ile dolaylı olarak İtalyan tehdit algısı azalıyordu. Özellikle Yunanistan 1937 yılından itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de İngiltere ile birlikte hareket etmesinden dolayı kendisine yönelik hasmane bir tutum benimsediğine inanıyordu. Bu nedenle Metaksas İtalyan Hükümetini Yunanistan'ın İngiltere ile birlikte hareket ediyor olduğu

¹¹⁸ "Bulgaria Released", *The Times*, 2 August 1938, s.11

¹¹⁹ "Anglo-Italian Agreement", *The Times*, 16 April 1938, s.12

algısının "yanlış olduğuna" ikna etmeye çalışıyordu¹²⁰. Türkiye açısından bakıldığında ise anlaşma ile İtalya 1936 yılında imzalanan Londra Donanma Anlaşması'nı dâhil olmayı kabul ediyor olması¹²¹ Türkiye'yi boğazlardaki egemenliğinin İtalya tarafından tanınması konusunda umutlandırmıştı. Nitekim İtalya 1938 yılı Mayıs ayında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dahil olacaktı.

Türk-Yunan Anlaşması ve İtalya'nın sözleşmeye dahil olmasıyla birlikte Atatürk Antant'a ilişkin yeni girişimlerde bulunmak üzere Bayar ve Belgrad ve Bükreş'e göndermişti. Her ne kadar bu ziyaretlerden ciddi bir sonuç elde edilememiş olsa da Mayıs ayından sonraki süreçte her iki ülke açısından da Bulgar ve İtalyan tehdit algısı kısmen azalmaya başlamıştı. Nitekim Bulgar Başbakan'ın şu açıklaması bu yönde umut vericiydi. "Bulgaristan barış anlaşmalarının adaletsizliğini en ağır bir şekilde hissetmiş olsa da hiçbir şekilde bu anlaşmaları silah kullanarak değiştirmek niyetinde değildir. Aksine Milletler Cemiyeti'ne sadık kalmak niyetindedir"¹²². Ancak bu olumlu atmosfer uzun bir süre devam etmeyecekti. Hitler ve Mussolini arasında "Balkanlarda bir nüfuz alanı (*spheres of influence*) yaratma kararı alınmıştı" ve bu durum çok geçmeden Balkanlarda yeni bir gerginliğin ortaya çıkmasına yol açacaktı¹²³.

Sonuç

Türkiye ve Yunanistan açısından Balkan Antantı'nın oluşturulmasının temelde amacı Bulgar ve İtalyan revizyonist politikalarına karşı bölgede kolektif bir güvenlik çemberi yaratmak böylece Lozan Anlaşması ile ortaya çıkan düzeni korumaktı. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Balkan Devletleri arasındaki rekabet ve özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen *irredantist* siyaset bölgede kaotik bir ortamın ortaya çıkmasına yol açmış ve bu durum savaşın önemli nedenlerinden birisi olmuştu. Ancak bilhassa Alman-İtalyan revizyonist politikalarının bölgede yarattığı gerginlik savaş sonrasındaki statükoyu tehdit etmeye başlayınca Bulgaristan haricindeki Balkan Devletleri bu kez benzer bir sonuca maruz

¹²⁰ DDI: *Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII*, Il Ministro ad Atene, Boscarelli, al ministro Degli Esteri, Ciano, Atene, 17 *gennaio*, 1938, Documenti 49, s.54-56.

¹²¹ "Agreement with Italy", *The Times*, 16 April 1938, s.10

¹²² FRUS: "Informal Statement by the Bulgarian Prime Minister and Minister for Foreign Affairs, Kiosseivanoff", Doc. 748, Sofia, 27 July 1937

¹²³ "Turkish Misgivings", *The Times*, 10 May 1938, s.14.

kalmamak amacıyla bir ittifak oluşturma yoluna gitmişler ve böylece Balkan Antantı ortaya çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan devletlerden Bulgaristan'ın bu Antant'a dahil olmaması, ve tüm girişimlere karşın bu konuda kararlı bir tutum benimsemesi Antant içerisinde giderek büyüyen bir krize dönüşmüştü. Dahası bu devletin 1936 yılından itibaren İtalya ile birlikte Paktı ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri ve Yugoslavya'nın bu birliğin en büyük tehdit olarak gördüğü bu iki devletle yakınlaşması, hatta bu devletlerle birer ittifak anlaşması imzalaması paktın prestijini önemli ölçüde sarsmış ve söz konusu kolektif güvenlik çemberini ciddi bir tehlike altına atmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte, Balkan Antantı'nın etkisini neredeyse tümüyle yitirdiği bir atmosferde Yunanistan ve Türkiye bir ittifak kurmanın kendilerini güvenlik altına almak için oldukça önemli olduğuna inanmaya başladı. Bu nedenle her iki ülke de "ortak tehdit algısına" karşı savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeni bir ittifak arayışına girişti. 1930 ve 1933 yıllarındaki anlaşmalar bu kritik süreçte 1938 yılında yeni bir anlaşma ile teyid edildi. İnönü'nün Atina ziyareti ve hemen ardından Metaksas'ın Ankara ziyareti söz konusu bu Bulgar-Yugoslav anlaşmasına bir karşılık olarak anlaşma çabasının bir sonucuydu. İki ülke arasındaki bu yakınlaşma ve ittifak arayışı aynı zamanda Yugoslavya ve Bulgaristan'a verilmeye çalışan bir gözdağı niteliği de taşıyordu. Öyle ki kısa bir süre içerisinde bu anlaşma etkisini göstermiş Temmuz ayı sonunda Bulgaristan her ne kadar Antanta dâhil olmasa da Antant üyeleri ile bir anlaşma imzalamayı kabul etmişti. Yine bu süreçte Akdeniz'deki İngiltere ve İtalya arasındaki gerginliğin yumuşaması, İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşme'sine dahil olmayı kabul etmesi her iki ülke açısından da önemli gelişmelerdi. Türkiye ve Yunanistan'ın beklentisi gelişmelerin Balkanlardaki gerginliğin azalması konusunda önemli bir başlangıç olmasıydı.

Ancak bu beklenti gerçekleşmemişti. Atatürk'ün sağlığının hızla kötüye gitmesi ve kısa bir süre sonra vefatı Türk-Yunan ittifakı projesinin hayata geçirilmesi konusunda önemli bir engel olmuştu. Bu ittifak arayışının zayıflaması Bulgaristan'ın elini güçlendirmiş ve 1939 yılı başından itibaren Bulgaristan açık bir şekilde Ege Denizi'ne inme yönündeki amacını ortaya koymaya başlamıştı. Son olarak İkinci Dünya Savaşı Antant üyeleri arasındaki "uyumu" göstermesi açısından oldukça önemliydi. Türkiye savaşın dışında kalmayı

başarıırken diğer Antant üyelerinin Alman işgaline uğramasıyla birlikte Antant artık tümüyle etkisini yitirecekti.

KAYNAKLAR

Arşivler

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
DDI: Documenti Diplomatici Italiani
DGFP: Documents on German Foreign Policy
DBPO: Document on British Foreign Policy Overseas
FRUS: Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers
MB: AEV: Mousio Benaki, Arheio Eleftheriou Venizelou
Vouli ton Ellinon, Praktika Synedriaseon, Synedriaseis A'-OTH' (5 martiou 1934 - 17 Septemvriou 1934).

Gazeteler

Akşam, Cumhuriyet, Akropolis, Hestia, Ethniki, Proiai, Vradini, Ellinikon Mellon, Neos Kosmos, The Times, The Manchester Guardian, The New York Times.

Anılar ve Kitaplar

AKŞİN, Aptülahat (1991), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
ARMAOĞLU, Fahir (2004), *20.yy Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkın Yayınevi, İstanbul.
ARAS, Tefvik Rüştü(1947), *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi İstanbul.
ARAS, Tefvik Rüştü (2003), *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1981), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
BAYUR, Yusuf Hikmet, (1973), *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
BIYIKLI, Mustafa (2011), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink, İstanbul.
CRAMPTON R. J. (1989), *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge Universtiy Press, Cambridge.
DESPOTOPOULOS, Aleksandros (1998). *I Polemiki Proparaskevi tis Elladas, 1923-1940*. Akadimia Athinon, Athina.
ESMER, Ahmet Şükrü (1953), *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Ankara.
HATZIVASSILIOU Evanthis(1999), *O Eleftherios Venizelos, I Ellinotourkiki Prosegisi kai to Provlima tis Asfaleias sta Valkania, 1928-1931*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki.

-
- HAYNES Rebecca (2000), *Romanian Policy Towards Germany, 1936-1940*, Palgrave Macmillan, London.
- HERAKLIDES Alexis, (2010), *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Palgrave macmillan, London.
- GLENNY Misha (1999), *The Balkans, 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London.
- GRIGORIOU Emmanouil (1953), *Ellines kai Voulgaroi*, Thessaloniki.
- KARAMANLIS C. A. (1986), *Eleftherios Venizelos kai Oi Eksoterikes mas Shesis, 1928-1932*, Helleniki Evroekdotiki, Athina.
- KERNER, Robert J. and HOWARD, Harry N.(1936), *The Balkan Conferences and the Balkan Entente, 1930-1935*, University of California Press, Berkeley.
- KITSIKIS Dimitris (1950), *I Hellas tis 4is Augoustou kai Megales Dinameis*, Deftheri Ekdosi, Athina, Ekdoseis Elefhtereis Skepseis
- KOUMAS Manoles (2010), *I Elleniki Exoteriki Politiki kai to Zitima tis Asfaleias sti Notioanatoliki Evropi, 1933-1936*, I. Sideris, Athina.
- KOLIOPOULOS, Yannis (1985), *Palinorthosi, Diktatoria, Polemos, 1935-1941: O Bretanikos paragontas stin Ellada*, Ekdoseis Esteia, Athina.
- KLAPSIS, Antonis (2010), *To Ellinotourkiko Oikonomiko Simfono tis 10is Iouniou 1930: O Eleftherios Venizelos kai I Diefthisi ton Ekkremotiton tis Simbasis tis Lozanis gia tin Antallagi ton Plitismon*, Sideris, Athina.
- LEDERER Ivo J. (1963), *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, U.S.
- LINARDATOS Spiros (1993), *O Ionannis Metaksas kai Megales Dinameis 1936-1940*, Ekdoseis Prokinio, Athina, 1993.
- METAKSAS, Ioannis (1960) *To Prosopiko tou Ímerologio*, Tom.4, Ekdoseis Ikaros, Athina.
- ORAN Baskın (2001), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1:1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZERSAY Kudret (1999), *Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- SOYSAL İsmail (1983), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- STAVRIANOS L. S. (1958), *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company, New York.
- SVOLOPOULOS, Konstantinos(1992), *I Elliniki Eksoteriki Politiki 1900-1945*, Ekdoseis Hestia, Athina.
-

ROSS Graham (1987), *Oi Megales Dynameis kai i parakmi tou evropaikou kratikou systimatos, 1914-1945*, Ekdoseis Paratiritis, Thessaloniki.

VOUROS Georgios (2014), *Panagis Tsaldaris 1876-1936*, Idrima tis Voulis ton Ellinon, Athina.

Makaleler

AVRAMOVKSİ, Zivko (1969), "The Yugoslav-Bulgarian Perpetual Friendship Pact of 24 January 1937", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, C.11, S. 3, ss.304-338.

DİMİTRAKİS Panagiotis (2007), "Greek Military Intelligence and the Italian Threat, 1934-1940, *Journal of Intelligence History*, Vol.7, No.1, ss.1-29.

DEĞERLİ Esra (2009), *Balkan Pact and Turkey*, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.2, S.6, ss.136-147

ÖNAL Bülent ve ÖZLEM Ultan Melike (2012), "Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.22, ss.65-84

HATSIVASILIOU Evanthis (2009), "I Teleftea fasi tis politikis stadiodromios tou Venizelou, 1924-1936", *sto Sta Hronia tou Venizelou*, Ethniko Idrima Erevnon kai Meleton "Elefterios Venizelos", Hania.

ERDEM Nilüfer (2009), "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No.23, ss. 93-128

ÇAKMAK, Zafer (2007), Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Ankara Ziyareti (10-17 Eylül 1933), *Turkish Studies*, C.2, S.4, ss.1271-1282.

UZMAN Nurullah (2011), "Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları", Yedinci Uluslar arası Atatürk Kongresi, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, II. Cilt, ss.1257-1304.

ERDAL İbrahim (2011), "Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXX, S.50, ss.111-112.

S.A.H, (1938) "Bulgaria and the Balkan Entente", *Bulletin of International News*, C. 15, S.16, , ss.3-7.

BARLAS Dilek and VLASIC Anđelko (2016), "The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): Yugoslav Perspective", *Middle Eastern Studies*, C.52, S.6.

FOTAKIS Zisis (2011), "Greek naval policy and the Great Powers, 1931-40, *Journal for Maritime Research*, C.13, S.1, ss.55-67.

TÜRKEŞ Mustafa, 'The Balkan Pact and its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34', *Middle Eastern Studies*, C. 30, S. 1, 1994

IRMAK Sadi (1987), "Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.3, S. 9, ss. 487-495.

TÜNAY Bekir, IRMAK Sadi (1985), "Atatürk ve Liderlik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, ss. 555-571.

GÖNLÜBOL Mehmet - KÜRKÇÜOĞLU Ömer (1985), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 2, ss.451-473.

Tezler

BİLGİÇ Bestami Sadi (2004), Turkish-Greek Relations in the Interwar Era: From War to Détente, c.1923-1940, Unpublished PhD thesis, George Washinton University,

UYSAI Mehmet(2007), Türkiye-Yunanistan İlişkileri 1930-1938, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

VAKALI, Anna(2007), Agreements and Friendship Between Greece and Turkey in 1930: Contesting Nationalist Discourses and Press Reactions, Unpublished MA thesis, Boğaziçi University, Istanbul.

LITTLEFIELD Frank C. (1972), Yugoslav Relations with Germany and Italy and the National Problem 1933-1941, Unpublished PhD thesis, New York University.

PUNDEFF, Marin V. (1958), Bulgaria's Place in Axis Policy 1936-1944, Unpublished PhD thesis, University of Southern California.

ANTONIA, Patrikiadou (2013), I Valkaniki Sinennoisi kai O Voulgarikos Anatheoritismos (1934-1940), Unpublished PhD Thesis, Aristoteleio Panepistimiou Thessalonikis, Thessaloniki.

FRUSETTA, James (2006), Bulgaria's Makedonia: Nation-Building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903-1952", Unpublished PhD thesis, University of Maryland College Park, United States.

MACRIS, John Bubby (1979), *The Foreign Policy of the Metaksas Regime 1936-1941*, Unpublished PhD thesis, Indiana University.

FARLEY A., Brigit (1991), *The decline of the Franco-Yugoslav Alliance, 1933-1937*, Unpublished PhD thesis, Indiana University.

GOUROUMANOS, L Andreas (2009), *Anamesa sti Valkaniki Allilengi kai stin Epidioksi tou Ethnikou Simferondos: Oi Sheseis Athinon-Velgradiou apo tin İpografi tou Voulgarogiouslavikou Simfonou filias eos tin ptosi tis Kivernisis Stoyanidonich (İanouariou 1937-Febrouariou 1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Thessaloniki.

KADINHANI AĞZI'NDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Dilek ERENOĞLU ATAİZİ¹
Burak SÖZER²

ÖZ

Dil araştırmalarına kaynaklık eden ve incelenmeyi bekleyen en önemli alanlardan biri de ağızlardır. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte ağızların standart dile yaklaşması, okuryazarlık oranının ve köyden kente göçün hızlı bir şekilde artması gibi nedenlerden dolayı, Anadolu ağızlarının söz varlığı tespit edilemeden kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu durumun önüne geçebilmek için ağız-saha araştırmalarının artması ve elde edilen verilerin Derleme Sözlüğü'ne aktarılması gerekir. Bu çalışmanın amacı Kadınhanı merkezi ve Türkmen - Yörük köylerinde yapılan ağız araştırmalarında elde edilen verilerden Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunarak söz varlığının kayda alınmasını sağlamaktır. Araştırmalar sonucunda tespit edilen sözcükler, türlerine ve kullanımlarına göre tasnif edilerek düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağız araştırmaları, Derleme Sözlüğü'ne katkı, Kadınhanı ağızı

CONTRIBUTIONS TO THE GENERAL DIALECT DICTIONARY FROM
THE KADINHANI DIALECT

ABSTRACT

Dialects constitute one of the primary resources waiting to be explored in the context of language studies. Anatolian dialects are faced with the threat of vocabulary disappearance particularly because of rapid technological developments, the convergence towards a standard dialect, the increasing literacy rate and an accelerating immigration from villages towards city centers. In order to avoid this situation, it is necessary to increase the dialect - field studies and to transfer the resulting data to the Dialect Dictionary. The purpose of this study is to make a contribution to the dialect studies through the vocabulary discovered in the context of field studies conducted in Kadınhanı city center and its Turkmen - Yoruk villages. The newly-discovered vocabulary is classified based on category and area of use.

Keywords: The dialect studies, contributions to the Derleme Sözlüğü (Dialect Dictionary), Kadınhanı dialect

¹Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dilekerenoglu@gmail.com

² Doktora öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, buraksozer90@hotmail.com

Giriş

Bir dilin hafızası konuşurudur. Bir milletin genetik hafızası kendi dünya algısına göre yarattığı dil evrenidir. Nesilden nesile aktarılan dil kodları zamanla değişen ve böylece zenginleşen bir mirası oluşturur.

Dil araştırmalarına kaynaklık eden ve önemli bir inceleme alanı olan ağızların araştırılması ve incelenmesi, sürekliliği ve yenilenmeyi gerektirir. Ağızlar buz dağı gibidir; altta ana kütleyi bir bütün olarak tutan büyük kısmı ağızlar, üstte görünen kısmı ise yazılı dildir. Her ne kadar yazılı dil geniş bir coğrafyayı ve derin bir tarihi gösterse de ağızlar tam olarak kayda geçirilemeyen bir zenginliği yansıtmaktadır.

Ağız araştırmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan söz varlığı dilin kullanım çeşitliliği konusunda bilgi vermektedir. Bir dile ait bütün ağız verilerinin bir sözlükte toplanması süreklilik isteyen bir araştırma ve inceleme gerektirir. Bununla birlikte bütün bir ağız sözlüğünün tamamlanmış bir çalışma olması beklenemez. Çünkü ağız verileri günden güne konuşurlarının ağızlarında kaybolarak, yenilenerek değişmektedir.

Türkçenin ağız verileri bu düşünüşle Derleme Sözlüğü'nde kayıt altına alınmıştır. Türk Dili araştırmacıları yaptıkları ağız araştırmalarında tespit ettikleri söz varlığını değerlendirerek eksik ya da farklı kullanımları, sözlüğe eklenmek üzere makaleleri yoluyla duyurmakta ve katkıda bulunmaktadır. Teklif düzeyindeki bu katkılar Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü'ne eklendikçe sözlüğün etkinliğini artıracaktır.

İnternet sitesi üzerinden çevrimiçi olarak da erişme açılmasıyla daha kolay ulaşılabilen Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, bugün hem Anadolu ağızlarının geniş söz varlığına hem de 8. yüzyıldan itibaren yazılı metinlerle takip edilen Türkçenin gelişim ve değişimine tanıklık etmemizi sağlamaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 12 Temmuz 1932 yılında Türk dilinin araştırılmasına bilimsel açıdan yön vermek amacıyla kurulan Türk Dili Tedkik Cemiyeti, Anadolu ağızlarının söz varlığını gelecek nesillere aktarmak amacıyla, Söz Derleme Talimatnamesi ile sistemli bir şekilde çalışmaların derlenmesini sağlamaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren üniversitelerin özellikle Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde öğrenciler ve akademisyenler ile öğretmenlerin de katıldığı derlemeler vasıtasıyla sözlüğün gelişmesine katkı sağlanmış

ve sözlük günümüzdeki halini almıştır. Aradan geçen zaman içinde yapılan ağız araştırmaları sonucu yeni sözcüklerin sözlüğe eklenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada, kendiliğinden bir dizi halini almış olan "Derleme Sözlüğüne Katkılar" gibi başlıklarla yayımlanan makalelere bir yenisini ekleyerek, sözlüğün veri tabanında bulunmayan sözcük maddelerini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışma, Konya'nın Kadınhanı ilçesi ve köylerindeki Türkmen-Yörük ağızları konusunda yaptığımız yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Saha araştırması yapılan ilçe ve köy adları şunlardır: Kadınhanı (Konya), Kolukısa, Pusat, Hacımehmetli, Saçıkara, Pirali, Yağlıca, Alabağ, Sarıkaya, Başkuyu, Örnekköy, Kurthasanlı, Karakurtlu (Kadınhanı/Konya)³

Çalışmanın yöntemi:

A. Öncelikle saha araştırması yaparak dil incelemesi temelinde tamamladığımız yüksek lisans tezinin metin ve sözlük bölümleri taranmış, ağız sözlüğüne ait sözcükler tespit edilmiş, elde edilen veriler kullanımına ve sözcük türlerine göre tasnif edilmiştir. Derleme Sözlüğü ile karşılaştırılarak sözlükte bulunmayan ağız sözcükleri tespit edilmiş ve anlamları ile listelenmiştir. Bununla birlikte sözlükte yer alan ancak farklı anlam ve görevde kullanılan sözcükler tespit edilmiş ve ayrı bir başlıkta listelenmiştir.

B. Bu çalışma ile eş zamanlı olarak aynı bölgede birbirinden habersiz yapılmış bir yüksek lisans tezinden de kendi tezimizde bulunmayan sözcükler tespit edilip dipnotlu olarak çalışmaya eklenmiştir.⁴

C. Çalışma, bölge ağızında kullanılan seslerin özelliğine oluşturduğumuz çeviri yazı alfabesi ile aktardığımız metne dayanmaktadır. Çalışma alanını kapsayan bölge ağızlarında tespit edilen çeviri yazı alfabesini oluşturan ünlü ve ünsüz harflerin tespiti şu temel ölçülere dayanmaktadır:⁵

³ Burak Sözer, *Kadınhanı ve Çevresi Türkmen-Yörük Ağızı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), 2017.

⁴ Fatma Şahin, *Kadınhanı Ağızı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), 2017.

⁵ Dergide kullanılan font dolayısıyla kullandığımız Times New Roman ve Times Turkish Transcription fontlarında bozulmalar ortaya çıkabilir.

Araştırmada Kullanılan Çeviri Yazı Alfabetesi

- [a] : Art, geniş, düz ünlü.
[ä] : /a/ ile /e/ arası, düz, geniş, yarı art orta damak ünlüsü.
[á] : /a/ ile /ı/ arası düz, art, yarı geniş ünlü.
[â] : /a/ ile /o/ arası art, geniş, yarı düz ünlü.
[b] : Patlayıcı, ötümlü çift dudak ünsüzü.
[p] : /b/ ile /p/ arası patlayıcı, yarı ötümlü dudak ünsüzü.
[c] : Patlayıcı, ötümlü diş eti ünsüzü.
[ç] : Patlayıcı, ötümsüz diş eti ünsüzü.
[d] : Patlayıcı, ötümlü diş-damak ünsüzü.
[e] : Ön, geniş, düz ünlü.
[é] : /e/ ile /i/ arası düz, ön, yarı geniş ünlü.
[ê] : /e/ ile /ö/ arası geniş, ön, yarı yuvarlak ünlü.
[f] : Sızıcı, ötümsüz, diş-dudak ünsüzü.
[f] : /v/ - /f/ arası yarı ötümlü ve sızıcı diş dudak ünsüzü.
[g] : Patlayıcı, ötümlü ön damak ünsüzü.
[ğ] : Patlayıcı, ötümlü art damak ünsüzü.
[ğ] : Akıcı, yarı ünlü, ön damak ünsüzü.
[ğ] : /ğ/ ile /v/ arasında kullanılan ötümlü, sızıcı ünsüzü.
[h] : /h/ ile /ğ/ arasında sürekli, yarı ötümlü art damak ünsüzü.
[h] : Sızıcı, ötümsüz, ön damak ünsüzü.
[h] : Sızıcı, ötümlü, hırıltılı, art damak ünsüzü.
[ı] : Art, dar, düz ünlü.
[i] : Ön, dar, düz ünlü.
[í] : /i/ ile /ı/ arası düz, dar, yarı art ünlü.
[j] : Sızıcı, ötümlü, diş eti ünsüzü.
[k] : Patlayıcı, ötümsüz ön damak ünsüzü.
[k] : Art veya yarı art ünlülerle hece kuran, patlayıcı, ötümsüz, art damak ünsüzü.
[k] : /k/ ile /g/ arasında patlayıcı, yarı ötümlü ve ön damak ünsüzü.
[I] : Akıcı, dil ucu, diş eti ünsüzü.

-
- [m] : Akıcı, genizsi, çift dudak ünsüzü.
[n] : Akıcı, genizsi, diş-damak ünsüzü.
[ñ] : Art ve ön ünlülerle hece kuran akıcı, patlayıcı, ötümlü, genizsi /n/ ünsüzü.
[o] : Art, geniş, yuvarlak ünlü.
[ó] : /o/ ile /ö/ arası yuvarlak, geniş, yarı art ünlü.
[õ] : /o/ ile /u/ arası yuvarlak, art, yarı geniş ünlü.
[ö] : Ön, geniş, yuvarlak ünlü.
[õ] : /ö/ ile /ü/ arası ön, yuvarlak ünlü.
[p] : Patlayıcı, ötümsüz çift dudak ünsüzü.
[r] : Akıcı, titretek, diş eti ünsüzü.
[s] : Sızıcı, ötümsüz, diş arası ünsüzü.
[š] : /s/ ile /z/ arası sızıcı, yarı ötümlü diş ünsüzü.
[ş] : Sızıcı, ötümsüz, diş eti ünsüzü.
[ş] : /ş/ ile /ç/ arası, yarı patlayıcı, yarı ötümlü diş eti ünsüzü.
[ş] : /ş/ ile /j/ arası sızıcı, yarı ötümlü diş eti ünsüzü.
[t] : Patlayıcı, ötümsüz diş-damak ünsüzü.
[t̥] : /t/- /ç/ arası yarı ötümlü, patlayıcı diş ünsüzü.
[t̥] : /t/ ile /d/ arası patlayıcı, yarı ötümlü diş ünsüzü.
[u] : Art, dar, yuvarlak ünlü.
[ú] : /u/ ile /ı/ arası art, yarı yuvarlak ünlü.
[ú] : /u/ ile /ü/ arası yuvarlak, dar, yarı art ünlü.
[ü] : Ön, dar, yuvarlak ünlü.
[ü] : /ü/ ile /i/ arası ön, yarı yuvarlak ünlü.
[v] : Akıcı, yarı ünlü, diş-dudak ünsüzü.
[y] : Akıcı, yarı ünlü, diş-damak ünsüzü.
[z] : Sızıcı, ötümlü, diş arası ünsüzü.

İşaretler

- // : Sesbirim işareti.
[] : Alt sesbirim işareti.
^ : Ünlü üzerinde inceltme işareti.

- : Ünlü üzerinde uzunluk işareti.
˘ : İki biçim birimi altında ulama işareti.
ó : Hemze, ayın işareti.
' : Ünsüz üzerinde baskısızlık, söylenmeyen ünsüz işareti.
˘ : İkiz ünlü işareti.

Kısaltmalar

C: Cilt.

DS: Derleme Sözlüğü.

krş: Karşılaştırmız.

S: Sayı.

s: Sayfa.

1. Kadınhanı ve Köyleri Ağzında Yer Alıp Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözcükler

A. 1. Adlar

Adet /İnançla İlgili Adlar:

diş bulğuru: Doğum sonrası dağıtılan bulgur aşısı.

duşma: Evlenecek olan çiftlerin kendi aralarında yaptığı görüşme, buluşma âdeti.

saç,altını: Düğünlerde gelinlerin saçlarına takılan çeyrek altın.

şifrilik: Üç aylar girdiğinde çocukların ev ev gezerek şeker-çerez topladığı kutlama.

töfled: Gelinin saçına yapılan süsleme.

Mekan Adları:

örtme: Evcil küçükbaş ve büyükbaş hayvanların barındığı üstü kapalı yer, ahır.

iledinnik⁶: Gölgelek.

⁶ Fatma Şahin, *Kadınhanı Ağzı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), 2017, s. 301.

Yiyecek /Yemek Adları:

dahanni: Kadınhanı yöresine ait, tahinden yapılan bir tür ekmek.

eşkili aş: Nane ve yoğurttan yapılan bir tür çorba.

gıvrım: Kadınhanı yöresine ait bir tür şerbetli tatlı.

ıravıh : Sütten ayrıştırılan sıvı kaymak.

kepek: Buğdaydan yapılan un.

şebid: Yufka.

Bitki/ Hayvan Adları:

beduqlu: Orta büyüklükte veya ufak yapılı manda yavrusu, yeni doğmuş manda yavrusu.

corruh: Bir tür tarla kuşu, corruk.

ceş: Savrularak samanından ayrılmış tahıl yığını.

çelerme⁷: Ölmek üzere olan hasta koyun.

ebe kımbeci: İki ya da çok yıllık, 20-30 cm arasında boylanabilen bir tür otsu bitki.

gezli: Bir koyun türü.

günaşşih: Ayçiçeği

şit: Toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan.

yile: Biçilmiş buğdaydan ayrılan kısım.

Alet /Eşya /Nesne Adları:

asbab aşgal: Kılık kıyafet.

ataş değirmen: Bir tür motorla çalışan değirmen.

athı: Harman savurmakta kullanılan, çatal biçiminde tahtadan tarım aracı, büyük yaba.

barmahlı: Harman istif etme ve karıştırmada kullanılan aygıt.

dûğma: Değirmende öğütme işlemi yapan bir alet.

el iğne: Elde örülen bir tür kıyafet.

erpe: Yünün bükülmesinden oluşan kalın ip.

evya: Bir tür kaşık.

firnen: Yün kullanılarak kıyafet örülen bir tür alet.

⁷ a.g.e., s.259.

ğanevçe: El işleri için kullanılan seyrek dokunmuş keten bezi ve bu bezin üzerine yapılan işleme.

gırep: Çeşitli renkleri olan ince kumaş.

ğuşene: Plastikten yapılan bir tür geniş saklama kabı.

ıvmec: Yün ipliklerin birkaç kat bükülmesiyle yapılan kalın, çarık ve çuval ipi.

mil: Örgü işlerinde kullanılan ince ve uzun metal çubuk.

mizam: Terazi.

pulluğ: Toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı.

şivon: Başörtüsü.

Meslek Adı:

dellal: Herhangi bir şeyi, olayı veya bir şeyin satılacağını halka duyurmak için çarşıda, pazarda yüksek sesle söyleyen kimse.

Akraba Adı:

deyaza: Annenin kız kardeşi, teyze.

Oyun Adları:

ğarev⁸: Fasülye taneleri ile oynanan bir çeşit oyun.

ğovma top: Bir çocuk oyunu.

kesdiri: Taş veya topla oynanan bir çocuk oyunu.

çinçi: Tek ayak üzerinde sekerek oynanan bir çocuk oyunu ve bu oyunda kullanılan yassı, taş.

Diğer Adlar:

dirnek: Düzen, rahatlık.

Hatış: Hatice.

inbed: Fayda.

körven: Toplu olarak birbiri ardınca gelen şeyler.

mırılığ: Çamur.

⁸ a.g.e, s. 235

sidil: Keçi kılından dokunan kilim, dikey bir tahtanın etrafına sıralanarak etrafı çevrilir.

yayağ yapılcağ : Yaya, binitsiz.

A. 2. Sıfatlar:

çeyrel: Bütünün dörtte biri, çeyrek altın.

daplaz⁹: Hamurun kabarmaması, kıvamının kötü olması.

ğüdümlü: Uğurlu, hayırlı.

ğümüş gibi: Tertemiz, hasarsız.

hıcd: Büsbütün ıslak, sırlıklam.

hüddemli: Büyülü, cinli.

ıccağ: Çok ısınmış.

ılıcaccık: Ilık.

kümüg: Basık burunlu.

nemneşkil: Değişik, ilginç, tuhaf.

zartalı: Gösterişli.

A. 3. Zarflar:

azār: Herhâlde, büyük bir ihtimalle.

emara: İyice, adamakıllı.

ğafilen: Aniden.

ğarahasbennik: Bilerek, isteyerek yapılanı kasti.

gerşe: Rahat bir şekilde.

hasela: Kısacası, velhasıl.

ondan kericeğim: Ondan sonra.

yiğkiñ: Başta, önce.

yin gaddan: Bir daha, tekrar.

A. 4. Fiiller:

çeşle- : Buğday ve arpa gibi tahılların elenmesi.

çñla - : Ayak altına alarak ezmek, çiğnemek.

dişil - : Devşirmek, toplamak.

⁹ a.g.e., s.217.

ğoval-: Kovalamak, takip etmek.

ğovlaş-: Dedikodou yapmak, arkadan konuşmak.

tifdi- : Genellikle eti tel tel yapmak.

kiransın-¹⁰ : Üşenmek.

tent-¹¹: İdare etmek.

A. 5. Deyimler:

el ağzını oy-: Maddi durumu iyi olan kimseler için kullanılan bir ifade.

eli garrāğa: Eli kolu ya da bir organı belirtmek için kullanılan bir ifade.

hava dönder- : Farklı ezgilerle türkü okuma.

üsdünde gal-: Bir konuda ısrar etmek.

yaşın benzemesin: Erken ölmüş birine herhangi bir yönden benzetilen bir kimse için "aynı yaşta ölmesin" anlamında söylenen söz.

A. 6. Ünlemler:

viley: Üzüntü ve şaşkınlık ifadesi.

Derleme Sözlüğü'nde Olup Kadınhanı Ağzı'nda Anlamı Farklı Olan Sözcükler

1. İsimler

boranı¹²: Yemeği yapılan bir ot çeşidi. *Kadınhanı-Pirali

(krş DS C:2/ Komposto *Ankara.)

(krş DS C:2/ Sarımsaklı yoğurt *Kars)

dörtü¹³: Yoğurt, süt, yumurta, susam ve çörek otunun karıştırılmasıyla elde edilen malzeme. Bu malzeme yöreye ait olan kömbenin üstüne fırça yardımıyla yayılır. Kömbenin üstünün kızarmasına neden olur. *Kadınhanı – Alabağ.

¹⁰ a.g.e., s.274.

¹¹ a.g.e., s.169.

¹² a.g.e., s.281.

¹³ a.g.e., s.88.

(krş DS C:4 / Ekmek hamurunun üzerine sürülen sulandırılmış yumurta. *Kızık, Artova - Tokat.)

(krş DS C:4 / *Yıldızeli - Sivas)

erbişim: İpek kumaş *Kadınhanı - Pusat.

(krş DS C:5 / İbrişim *Eğirdir - Isparta.)

hort : Koyun peyniri ve sütünün kaynatılmasıyla yapılan bir yiyecek. *Kadınhanı-Saçıkara

(krş DS C:7 / İki bıçağın birbirine vurmasıyla meydana gelen çentik. *Nizip - Gaziantep).

(krş DS C:7 / II: Kıldan yapılan top ve sopa ile oynanan bir çocuk oyunu. *Satılmış-Eskişehir

(krş DS C:7 / IV: Semiz, toplu, şişman. *Ahlat-Bitlis)

(krş DS C:7 / IV: Delikanlı, babayığit. *Nazimiye -Tunceli)

(krş DS C :7 / III: Yetim, öksüz. *Kemaliye - Erzincan)

kesmik¹⁴: Sapın buğdaydan ayrılmış hâli. *Kadınhanı - Yağlıca

(krş DS C:8/ Tavuğun son yumurtası. *Kandıra - Kocaeli)

(krş DS C:8 / II: Dövülmüş ot, hayvan yemi *Bolu, Malatya, Adana.)

mekig: Kemik adı verilen bir aletle işlenen oya. *Kadınhanı - Merkez

(krş DS C:9 Kandil günleri yapılan lokma tatlısının büyüğü *İspala-Edirne

(krş DS C:9 / II. Palamutbalığının küçüğü. *Çardak, Lapseki - Çanakkale.)

saraş: Halının ucundaki püskül. *Kadınhanı - Pusat

(krş DS C:12 Ramazanda gece yenilen yemek *Çilehane, Reşadiya - Tokat)

şibidik: Cıvık hamur. *Kadınhanı Merkez

(krş DS C:10 Terlik. *Bozdoğan - Aydın)

(krş DS C:10 / II. Alkış *Kayışlı - Maraş)

(krş DS C10 / III. Kızarık, hasta göz. *Adana)

2. Sıfatlar

cobul : 1.Sulu 2. Çok yağlı. *Kadınhanı - Kolukısa

¹⁴ a.g.e., s.273.

(krş DS C:3 / Küçük su birikintisi. *Kütahya, *Pazarcık - Gaziantep, *Bertiz-Maraş.)

(krş DS C:3 / III: Bol. *Yozgat, *Şereflikoçhisar-Ankara.)

(krş DS C:3 / Bulanık su. *Keşap-Giresun.)

(krş DS C:3 / Sarp dağlarla çevrili vadi. *İzmit- Derince, Garipler, *Kandıra-Kocaeli, *Zonguldak.)

3. Zarflar

dıbil: Yavaşça. *Kadınhanı/Merkez

(krl DS C:4 / Sulu çamur. *Ağveran, Ilıca - Erzurum.)

Sonuç

Bu çalışma ile Kadınhanı ve Türkmen - Yörük köylerinin (Kolküsa, Pusat, Hacımehmetli, Saçıkara, Pirali, Yağlıca, Alabağ, Sarıkaya, Başkuyu, Örnekköy, Kurthasanlı, Karakurtlu) ağızlarında bulunan ve Derleme Sözlüğü'nde yer almayan 96 adet söz varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu olan 96 söz varlığının 59'u ad, 13'ü sıfat, 10'u zarf, 8'i fiil, 5'i deyim/deyimleşmiş ifade, 1'i ünlemdir. 10 söz ise Derleme Sözlüğü'nde bulunmakta fakat Kadınhanı Ağızı'nda farklı anlamda kullanılmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen ve sözlüğe eklenmesi düşünülen söz varlıkları, ileride yapılacak olan ağız çalışmalarına ve Derleme Sözlüğü'nün yeni baskılarına verimli katkı sağlama amacı hedeflenerek değerlendirilmiştir. Kuşkusuz incelenen ağızların söz varlığı bu sözcüklerle sınırlı değildir. Bununla birlikte yapılacak olan yeni derlemeler, ağız atlasları ve sözlükler bu çalışmalara katkı sağlamaya devam edecektir. Önemli olan bir an önce Türkçenin geniş söz varlığını tespit etmek ve bu tespitleri kullanıma sunmak üzere değerlendirmektir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, A. (2013). "Dünyada ve Türkiye'de Ağız Çalışmaları ve Yöntemleri", *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer, s. 387-401, Ankara.

- Buran, A. (2011). "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter, s. 41-54, Ankara.
- Boz, E. (2008). "Ağız Atlasları", *Turkish Studies*, Volume 3/3 Spring, s.152-165, Ankara.
- Demir, İ. (2014). "Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Pekiştirme Ekleri Üzerine" *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 106 - 124. Uşak.
- Demir, N. (1999). "Ağız Sözlükçülüğü", *Kebikeç*, S: 7- 8, s: 67- 75.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gemalmaz, E. (1989). *Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Halil Fikret Alasya'ya Armağan, Ankara.
- Goldstein, K. S. (1993). *Sahada Folklor Derleme Metotları*, Başbakanlık Basımevi, (Çev. Ahmet Uysal), Ankara.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sözer, B. (2017). *Kadınhanı ve Çevresi Türkmen Yörük Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir.
- Şahin, F. (2017). *Kadınhanı Ağzı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Nevşehir.

Benzerlik Taraması Yapılan Kaynakça

- Boz, E. (1996), "Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Millî Folklor*, S. 29-30, s. 112-113.
- Çifci, M. - Sezer, Ö. (2017). "Derleme Sözlüğüne Katkılar (Emirdağ/Burunarkaç Köyü)". *Turkish Studies*, S: 12/15, s. 211 - 232.
- Çiftçi, F. (2014). "Bitlis Merkez Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S:2, s: 261 - 272.
- Erdoğan, S. (2016). "Niğde Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *TÜBAR XL*, s: 69 - 82.
- Güven, Ö. (2016). "Zara (Sivas) Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt / Sayı LI. s: 63 - 77.

Küçükbali, Fatih N. (2016). "Bozkır (Konya) Ağzından "Derleme Sözlüğü"ne Katkılar", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S:9, s: 643 - 658.

**PHILADELPHIA DARPANESİNDEN NADİR BİR SİKKE:
THEODOROS MANKAPHAS BASKISI BAKIR TRAKHY****Ceren ÜNAL¹****ÖZ**

Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan bakır trakhy sikke Philadelphia'lı Theodoros Mankaphas'ın başkent Konstantinopolis'teki yönetime ve Bizans imparatoruna isyan ederek kendisini imparator ilan etmesinden sonra basılmış nadir bir buluntudur. Theodoros Mankaphas'ın imparator olarak resmen hüküm sürmek için adına sikke bastırması, yaşadığı yer Philadelphia ve çevre bölgeden askeri destek alması, 12. yüzyıl sonu- 13. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da yaşanan karmaşa ve imparatorluk otoritesinin zayıflığını göstermektedir. Bu dönemde, imparatorluğun farklı yerlerinde görülen isyan ve ayrılık girişimleri aslında ekonomik ve siyasi bakımdan zor durumda olan imparatorluğun IV. Haçlı seferi ile yıkılmasının habercisiydiler.

Theodoros Mankaphas'a atfedilen elektron ve billon aspron trakhy sikkeleri oldukça nadir buluntu olmalarından ve Bizans sikke tiplerinden oldukça farklı ikonografi ve yazı formuna sahip olmalarından çok önemlidirler. 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başlarındaki siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar altında ortaya çıkan ve isyancı Theodoros Mankaphas'a atfedilen elektron ve billon sikkeler konusunda ise uzmanların farklı görüşleri bulunmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu sikkelerin iki farklı görüş doğrultusunda sınıflandığı ve görüş ayrılıkları barındırdıkları bilinmektedir. Çalışmamızda, uzmanların sikkenin atfedilmesi gereken idareci hakkındaki farklı görüşleri incelenecek ve Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan ve daha önce bakır birimi hakkında bir yayın yapılmamış nadir sikke buluntusu eşliğinde, Theodoros Mankaphas tarafından sirkülasyonda bir süreliğine de olsa yer bulmaları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Bizans, Philadelphia, Theodoros Mankaphas, sikke.

¹ Doç. Dr. Ceren Ünal, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans SanatıAnabilim Dalı. Associate Professor Dr. Ceren Ünal, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, History of Art Department, Byzantine Art Programme, Manisa/TURKEY.

**A RARE COIN FROM THE PHILADELPHIA MINT:
THEODOROS MANCAPHAS' COPPER TRACHY**

ABSTRACT

The copper trachy coin included in the Tunay Demran Collection is a rare find that was issued by Theodoros Mancaphas of Philadelphia after he revolted against the Byzantine Emperor in Constantinople to proclaim himself emperor. Theodoros Mancaphas minted his own coinage and engraved his name on it to maintain his official governance in the region, and he received military support from Philadelphia and its surroundings, which indicates the chaos in Western Anatolia and the weakness of the empire's authority in the late 12th and early 13th centuries. In this period, the Byzantine Empire was economically and politically weakened, and uprisings and riots in various regions foreshadowed the demolition of the Empire by the Fourth Crusade.

Electron and billon aspron trachy coins attributed to Theodoros Mancaphas are very important since they are rare finds and their iconography and legend forms differ from those of Byzantine coinage. Numismatists have different views on these electron and billon coins, which emerged under the political, economic and social conditions of the late 12th and early 13th centuries and are attributed to Theodoros Mancaphas, the rebel. In the extant studies, these coins were classified in accordance with two different views and various opinions. In our study, numismatists' opinions on the ruler to whom these coins should be attributed will be examined, and their circulation by Theodoros Mancaphas for a while will be discussed and accompanied with this rare coin find—whose copper version has yet to be published—in the Tunay Demran Collection.

Keywords: *Medieval, Byzantine, Philadelphia, Theodore Mancaphas, coin.*

THEODOROS MANKAPHAS'IN YAŞAMINA KISA BAKIŞ:

Antik dönemin ünlü kronikçilerinden Niketas Khoniates ve Georgios Akropolites'in eserlerinden Philadelphia'lı (Alaşehir'li) Mòrotheodòros ve giriştiği isyanlar hakkında bilgi edinilmektedir. Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'da iki kez isyan ederek imparatorluktan ayrılma girişiminde bulunarak, kendisini imparator ilan ettiği bilinmektedir (Treadgold 1997, 658, 710, 713Ayönü 2007, 148).

İlk olarak, 1188/1189 tarihlerinde Philadelphia'da isyan girişiminde bulunan Theodoros'a verilen Yunanca

Mörotheodòros/Budala ya da aptal Theodoros anlamına gelen lakap bölgede yaşayan Türkmenler arasında Türkçe mankafa kelimesi ile ortaya çıkmıştır. Türkmenler tarafından Theodoros için kullanılan Türkçe mankafa kelimesinin Yunanca'ya Mankaphas/Mangaphas olarak geçtiği ve dönemin kaynaklarında da Theodoros'tan bu lakabıyla bahsedildiği bilinmektedir (Acropolites 2008, 25; Demirkent 2006, 203; Ševčenko 1968, 111). Aslında alacağı yenilginin açık olmasına rağmen imparatorluğa isyan etmesi hatta daha da ileriye giderek kendisini imparator ilan ederek bu durumu yasal hale getirmek için de gümüş sikke bastırmasından dolayı Yunan halkı tarafından Mörotheodòros,, Türkmenler tarafından ise mankafa olarak anılmasını açıklamaktadır.

Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'daki yaşamı, ailesi ve sosyal konumu ile ilgili günümüze ulaşmış kesin bilgi bulunmamaktadır. Hem yaşadığı yerdeki halkın hem de komşu bölge halkının desteğini alarak imparator ünvanı ile ortaya çıkması ve adına gümüş sikke bastırmasından dolayı Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'lı saygın bir kişi olduğu düşünülebilir (Herrin 2010, 359)². 1188 yılında başkent Konstantinopolis'teki yönetime isyan ederek kendisini imparator ilan edecek derecede bölge halkından destek alabilen bir kişinin sıradan kimliğe sahip olduğunun düşünülmemesi için geçerli nedendir (Brand 1991, 1286). Hatta başkent Konstantinopolis'ten isyanı bastırmak için imparator II. Isaakios Angelos'un ordusuyla yola çıkması bölgede Theodoros Mankaphas'ın ciddi bir topluluğu bir araya getirip silahlı olduğunu ve tehdidin oldukça ciddiye alındığını da göstermektedir. Bölge kontrolünün kaybedilmesi konusundaki devlet yönetiminin endişesi Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia ve çevresinde soylu bir aileden gelen, itibar edilen, saygın bir kişiliği olduğunu ve asker toplayıp ihtiyaçlarını giderecek de maddi güce sahip olduğunu ifade etmektedir. Özellikle dönemin kronik yazarlarından elde edilen bilgiler de bu durumu aslında destekler niteliktedir. 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başlarında Bizans İmparatorluğunda yaşanan siyasi krizler aslında I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) iktidarından sonra ortaya çıkmaktadır; I. Manuel Komnenos'un ardından kronolojik olarak tahta II. Aleksios Komnenos (1180-1183), I. Andronikos Komnenos (1183-1185), II. Isaakios Angelos (1185-

² G. Finlay çalışmasından Theodoros Mankaphas'tan Philadelphia'lı bir asil olarak bahsetmektedir. Hatta tarihi bir kişilik olarak yaptığı isyan ile öne çıkmadığı adına bastırıldığı ve üzerinde kendi tasviri bulunan gümüş sikke ile önem ve ün kazandığını anlatmaktadır (Finlay 1877, 239).

1195), III. Aleksios Angelos (1195-1203), II. Isaakios Angelos (İkinci defa)- IV. Aleksios Angelos (1203-1204) ve son olarak V. Aleksios Murtzuphlos (1204) çıkmıştır. 1180 yılından itibaren Konstantinopolis tahtındaki kısa süreli iktidar değişimleri ve hakimiyet çekişmeleri zaten ekonomik olarak büyük bir sıkıntı yaşayan imparatorluğu iyice yıpratmıştır. Bu dönem incelendiğinde ise Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan askeri güce ve araziye sahip, dolayısıyla maddi imkanları olan yerel ve saygın kişilerin bağımsızlık hareketleri gözlenmektedir.

İsyan ederek Philadaelphia'da bağımsızlığını ilan eden Theodoros Mankaphas'ı Haziran 1189 tarihinde imparator II. Isaakios Angelos kuşatma altına alsada I. Frederick Barbarossa'nın anlaşmaya varılmasında ısrar etmesi sonucunda, Theodoros Mankaphas'ı affedeceğini ama Theodoros Mankaphas'ın imparator ünvanı iddiasından vazgeçmesi, rehineleri teslim etmesi karşılığında Philadelphia'nın kontrolünün hala kendisinde olacağı konusunda uzlaşır (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 239). II. Isaakios Angelos'un akrabası hem de Thrakesion Themasının doux'u olan Basileios Vatatzes ise isyanın durdurulmasından sonra Theodoros Mankaphas'ı yakalamak için çaba gösterse de başarılı olamamıştır (Kaya 2006, 22)³.

1193 yılında Theodoros Mankaphas İkonion'a giderek, daha sonra Anadolu Selçuklu Sultanı olan Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına sığınmak zorunda kalmıştır (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 239; Turan 2010, 244). Theodoros Mankaphas'ın Uluborlu Melik'i

³ S. Kaya eserinde; kronik yazarı Niketas Khoniates'in bu yaşanalar hakkında bahsederken belirli bir tarih vermediğini ama araştırması sırasında bulduğu bir yayında I. Friedrich Barbarossa'nın Haçlı ordusunun ilerken Konstantinopolis'ten geçmesi konusunda Bizans imparatoruna gönderdiği yardım dileğini ileten elçinin imparator başkente olmadığı için görüşemediğinden bahsettiğini vurgular. S. Kaya bahsettiği çalışmada, imparator III. Aleksios'un Philadelphia'da isyancı Theodoros Mankaphas ile meşgul olduğunun anlatıldığını, Haçlı ordusunun yürüyüşe başladığı Mayıs 1189 tarihinden önce Alman elçinin başkente gelmiş olması gerektiği ve bu olayın da 1188 yılı sonlarına tarihlenmesi gerektiğini vurgular (Kaya 2006, 22-24; dipnot 180; bkz. Demirkent 2006, 202-203, 210 dipnot 390). G. Finlay'in verdiği bilgi ise Frederick Barbarossa'nın Almanya'dan ayrılmadan önce başkent Konstantinopolis'e gönderdiği elçi ile Bizans İmparatorluğu sınırlarından geçiş izni istediğini, imparator II. Isaakios Angelos'un ise konu ile ilgili Doukas isimli bir görevli atadığını ve Haçlıların geçişi süresince bir karışıklık olmasının engellenmesi ve Haçlılar için gerekli erzacın makul bir fiyat karşılığında temin edilmesi için bir duyuru yaptırdığından bahsederken, imparatorun Theodoros Mankaphas'ın isyanını bastırmak için Philadelphia'ya gittiğinden dolayı başkente olmadığından hiç söz etmemektedir (Finlay 1877, 234; bkz. Demirkent 2006, 207-208).

olan Gıyaseddin Keyhüsrev'e sığınmasından, Niketas Khoniates "Historia" adlı eserinde bahsetmektedir (Demirkent 2006, 204). İsyancı Theodoros Mankaphas, Bizans imparatoruna karşı savaşmak için ordu toplamak konusunda Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemiş fakat Melik Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans imparatorluğu ile ilişkilerini zedelemek istemediği için doğrudan yardım yapmamıştır. Melik Gıyaseddin Keyhüsrev, sınırlarda bulunan göçebe Türkmenlerden ordu oluşturmak için asker toplamasına göz yumarak hem Bizans imparatoru ile doğrudan ilişkisini bozmamış hem de Bizans imparatorluğunda iç kaynaklı karmaşa yaratılmasını desteklemiştir (Kaya 2006, 23).

Melik Gıyaseddin Keyhüsrev, Theodoros Mankaphas'ın Türkmenlerden asker için adam toplayarak Anadolu'nun güneybatısını saldırılarıyla harabeye çevirmesine izin vermiştir (Brand 1991, 1286; Turan 2010, 245; Demirkent 2006, 204-205⁴). Özellikle Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Denizli ve Honaz çevresine baskınlar yapan Theodoros Mankaphas ve askerleri bölgeyi yağmalayıp yaktıktan sonra topladıkları ganimetlerle Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına dönmüşlerdir (Kaya 2006, 23). 1194 yılında imparator II. Isaakios Angelos, Theodoros Mankaphas'a fiziksel bir ceza uygulanmayacağına söz vererek Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'den Theodoros Mankaphas'ı bir bedel karşılığında satın almak istemiştir (Demirkent 2006, 206). Gönderdiği elçi kanalıyla hediyeler sunan imparator, geri verildiği takdirde isyancıya fiziksel zarar gelmeyeceğini Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'e özellikle belirtmiştir⁵. Melik Gıyaseddin Keyhüsrev ise siyaseten Bizans imparatorunu karşısına almamak için bu teklifi kabul etmiş olmalıdır⁶. Böylece, hapse atılan Theodoros Mankaphas 1204 yılında

⁴ Niketas Khoniates, yazdığı Historia'da, Honaz'daki Başmelek Mikhail Kilisesi'ni de Theodoros Mankaphas ve adamlarının yakıp yıktığından bahseder. Başmelek Mikhail Kilisesinin Anadolu'nun en büyük kilisesi olduğu ve imparator I. Manuel'in Myriokephalon savaşı öncesi bu kiliseyi ziyaret ettiği bilgisini yine Niketas Khoniates vermektedir (Demirkent 2006, 205).

⁵ G. Finlay, imparator II. Isaakios Angelos'un Gıyaseddin Keyhüsrev'in teslim ettiği isyancı Theodoros Mankaphas'ın canının bağışlayacağı ve ömür boyu hapis cezasının aşılmayacağı koşuluyla verdiği bedeli anlatmaktadır (Finlay 1877, 239-240).

⁶ Niketas Khoniates para karşılığı yapıldığı söylenen Theodoros Mankaphas'ın iadesinden sonra Gıyaseddin Keyhüsrev'in kardeşlerinin öfkelenmişinden ve daha sonra yaşanacak saltanat mücadeleleri sırasında bu durumu kendi lehlerine kullandıklarından bahsetmektedir (Kaya 2006, 23). Niketas Khoniates, çıkan dedikodulardan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hristiyan bir anadan doğduğunun söylendiğinden bahsetmektedir (Kaya 2002, 23; Turan 2010, 245) O. Turan çalışmasında Anonim Selçuk-nâme'de Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin tekfur

tekrar özgür kalarak Philadelphia'da güçlenmiştir⁷. IV. Haçlı seferinin akabinde Philadelphia ve civarında bağımsız bir devlet kurmak için ikinci kez isyan etmiştir (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 289). Adramyttium'ü işgal eden Hainault'lu Henry'e karşı büyük bir güçle karşı koymasına rağmen Theodoros Mankaphas 19 Mart 1205 tarihinde yenilgiye uğramıştır (Treadgold 1997, 713). Theodoros Mankaphas bölgedeki hakimiyetini İznik imparatoru I. Theodoros Laskaris'e yenilerek kaybetmiştir. (Brand 1991, 1286; Ayönü 2010, 41).

IV. Haçlı seferi ve başkent Konstantinopolis'in yağmalanışıyla birlikte imparatorlukta büyük bir kaos ortaya çıkmıştır. 1204 Latin istilası sonrasında kurulan ardıl devletlerin Bizans İmparatorluğunun devamı olarak ortaya çıkma iddiaları bulunurken, kurulan İznik İmparatorluğu ise bu iddianın gerçekçi tek temsilcisi olarak görünmektedir.

1204 Latin istilası öncesinde de Batı Anadolu'da, Theodoros Mankaphas'ın 1188 yılındaki ayrılık iddiası örneğinde olduğu gibi Bizans İmparatorluğunun çöküşüne doğru gittiğinin belirtileri zaten verilmiştir. Batı Anadolu bölgesinde kendi ordularının yardımıyla

Kaloyan'ın baldızı olduğunun kayıtlı olmasıyla durumun teyid edildiğinden bahsetmektedir (Turan 2010, 245, dipnot 50). Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1192-1196 ve 1204-1211 tarihlerinde olmak üzere iki farklı dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı olduğu bilinmekte (Turan 2003, 293-294; Sevim-Yücel 1989, 135-139, 144-147), Theodoros Mankaphas'ın Bizans imparatoruna teslim edilmesi konusundaki kardeşler arasındaki bu görüş farklılığı bu tarihlerde belirginleşmiştir. S. Kaya çalışmasında; aslında Theodoros Mankaphas'ın Keyhüsrev tarafından para karşılığında Bizans imparatoruna teslim edildiğinden bahseden Niketas Khoniates'in taraflı ve doğru olmayan bilgi verdiğini belirtmektedir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in aldığı kararın siyasi bir karar olduğu, doğrudan Bizans İmparatorluğuna zarar verecek bir tutum sergilemediğini, bu tavırda olsa kendisinin asker vereceğini ama Gıyaseddin Keyhüsrev'in asker vermeyerek bir ordu kurmasına yardım etmediğini sadece Türkmenlerin arasına girerek baskınlara katılmasına izin verdiğini vurgulamaktadır. Gıyaseddin Keyhüsrev, Theodoros Mankaphas'ın serbest olduğu dönemde yaptığı akınlarla zaten siyasi bakımdan çok sıkıntılı bir dönemde olan imparatorluğun Batı Anadolu'daki topraklarında karmaşa yaratılmasına destek olmuş hem de bir bedel karşılığında ya da bedelsiz de olsa Bizans imparatoruna teslim edilmesiyle kendi bölgesinin sınırlarını korumuştur. Bu durumda, Niketas'ın taraflı bir görüş bildirmesi konusundaki görüşlere nazaran dönemin siyasi ortamı ve koşulları ön plana alınarak tespitlerde bulunmak daha sağlıklı açıklamalar bulunmasını sağlayacaktır.

⁷ Theodoros Mankaphas'ın 1204 tarihinde hapisneden çıkarak serbest hakkında net bir bilgi yoktur. Hapishanedeyken içeriden birinin yardımıyla mı, yoksa 1204 Latin istilası sırasında yaşanan yağma sayesinde mi kaçtığı kesin olarak bilinmemektedir.

yerel hakimiyet bölgeleri kurma girişimleri olmuştur. Menderes vadisi bölgesine hâkim olan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Maurozomes⁸ (Kazdhan 1991, 1319-1320), Milet yakınındaki Sampson'da (antik Priene) Sabbas Asidenos (Brand 1991, 207) ve aslında 12. yüzyılın sonlarından itibaren Philadelphia'da yerel bağımsız bir güç olmaya çalışan Theodoros Mankaphas Batı Anadolu'daki yerel bağımsızlık hareketlerinin örnekleridir (Akropolites 2008, 25; Ostrogorsky 1971, 21; Ostrogorsky 1995, 394; Ayönü 2009, 9; Ayönü 2014, 214). 12. yüzyıl sonlarından itibaren başkentte yaşanan taht kavgaları imparatorluğu yıkıma sürükleyen en önemli faktörlerden olduğu gibi Anadolu halkının başkente duyduğu güven ve verdiği desteğin yitirilmesini de açıklamaktadır. Başkent Konstantinopolis'in 1204 yılında Latinler tarafından istila edilerek yağmalanması sonucu dağılan imparatorlukta merkezi güç ve otorite ortadan kalkmıştır.

THEODOROS MANKAPHAS'IN PHILADELPHIA DARPHANESİNDE BASTIRDIĞI SİKKELER ve SINIFLANMALARI HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER:

1188-1189 tarihinde Philadelphia'da görülen kısa süreli ve başarısız isyan girişiminde Theodore Mankaphas'ın imparator ünvanı ile kendi isminin ve imparatorluk kostüm ve aksesuarları içerisinde betiminin üzerinde yer aldığı gümüş sikke (argyreon nomisma⁹) bastırıldığını dönemin kronik yazarı Niketas Khoniates söylemektedir. (Hendy 1985, 438-439)¹⁰. Theodoros Mankaphas'ın sikke bastırıldığına dair döneme ait yazılı bir kaynak olsa da sikkenin numismatlar tarafından sınıflanması son zamanlarda gerçekleştiği

⁸ A. Sevim-Y. Yücel çalışmalarında; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes'e Denizli, Honaz ve denize doğru ulaşan Menderes vadisinin hakimiyetini vererek İznik imparatoru I. Theodoros Laskaris'in sınırlarını genişletme politikasını engellemek istediğinden bahsetmektedirler (Sevim-Yücel 1989, 146). Fakat 1205 tarihinde İznik imparatoru I. Theodoros hem Sabbas Asinedos hem de Manuel Maurozomes'i yenmiştir (Treadgold 1997, 714).

⁹ Nomisma; sikke anlamındaki terim. Özellikle daha çok altın *solidus* için kullanılmıştır. 10. yüzyıl sonlarında iki farklı ölçü birimine; daha ağır *histamenon* ve daha ağır tetarteron olarak bölünmüştür. 1092 yılından sonraki yıllarda hafif ağırlıktaki altın sikke basımı durmuş ve *hyperpyron* basılmıştır (Grierson 1999, 57; Ünal 2015, 185).

¹⁰ Theodoros Mankaphas'ın üzerinde ismi olan Philadelphia baskısı gümüş sikkesinin arka yüzünde Theodoros'un tasviri yer almaktadır. C. Morrisson, Theodoros Mankaphas'a atfedilen bu sikke grubu Batı Anadolu'da Sardis ve Aphrodisias'da, Bulgaristan'da ve Yunanistan'ın kuzeyinde bulunduğundan bahsetmektedir (Morrisson 2002, 916).

gibi Theodoros Mankaphas'a ait olup olmadığı hakkındaki tartışmalarda hala sürmektedir.

Bu ilginç tipteki sikke hakkında ilk yorum, 1967 yılında D. M. Metcalf'ın Sırbistan'ın güneyinde bulunan bir define buluntusu hakkında yaptığı yayında ortaya çıkmaktadır¹¹. D. M. Metcalf sikkeyi belirsiz olarak sınıflarken, Bizans sikkeleri grubuna dahil olamayabileceğini vurgular ve hem çalıştığı define buluntusunun tarihlendirilmesi hem de sikkenin kendisinin sınıflanmasının önemli olmasından dolayı dikkatlice incelenmesi gerektiğini belirtmiştir (Metcalf 1967, 117, Plate 16, no.928).

Sikke hakkındaki farklı bir sınıflama ise Bulgaristan'da yapılan bir çalışmada ortaya çıkmıştır. Eugène Pochitonov ilk defa 1970'lerde sunduğu çalışmasında bu grup sikkeleri İkinci Bulgar Çarlığı'nın kurucularından Ivan Asen'in büyük kardeşi Peter Asen (1186-1196)¹²'ya atfetmiştir (Pochitonov 1970, 54-63; Hendy 1993, 393¹³; Bendall-Morrisson 1994, 172). Peter Asen (Kazdhan-Brand 1991, 1639-1640), kardeşi Ivan Asen'le birlikte Bizans İmparatorluğundan bağımsızlığını ilan ederek 1186-1196 yılları arasında İkinci Bulgar Çarlığı'nın idarecisi olarak hüküm sürmüştür (Treadgold 1997, 657-661; Vasiliev 2015, 500-503; Ostrogorsky 1995, 373-380). Bu tip iki kardeşin ortak iktidarı dönemin Bizans devlet idare geleneğine uymamaktadır.

1967 yılında Sırbistan'daki define buluntusu içerisinde sadece bir örnek bulunurken ilerleyen yıllar içerisinde Bulgaristan'dan farklı yerler olmak üzere; Silistra'dan 1 adet, Korten'den 1 adet, Stara Zagora'dan 1 adet, Turnovo (III)'dan 2 adet ve Krasen'den 1 adet, Yunanistan'dan Gerakario'dan 1 adet sikke ortaya çıkmıştır. Ayrıca Turnova ve Türkiye'den Aphrodisias kazılarında aynı sikke örnekleri bulunmuştur (Hendy 1993, 393, dipnote 9-10; Bendall-Morrisson 1994, 173). Buluntu örneklerinin

¹¹ Aslında Theodoros Mankaphas'ın sikke gruplarında ismi ilk defa Sardis'te yapılan ilk kazılara dair hazırlanan raporda da geçmektedir (Bell 1916, 104, 118, Plate II, 964).

¹² Dönemin Bizans ve Latin kaynaklarında Peter olarak bahsedilmektedir. Peter Asen 1185/1186 tarihleri arasında Bulgar Çarı olarak taç giymiş, 1197 yılında Turnovo'da ölmüştür (Kazdhan-Brand 1991, 1639).

¹³ M. F. Hendy çalışmasında Petro'nun çağdaşı Bizans ve Latin kaynaklarında Peter olarak bilindiğinden fakat daha sonraya ait tek bir Bulgar kaynağı olan Çar Boril'in (1207-1218) Synodikon adlı eserinde Peter/Petro'dan vaftiz ismi Theodoros ve kardeşi Ivan'dan ise yine vaftiz ismi Belgoun olarak bahsedildiği bilgisini vermektedir (Hendy 1993, 393).

çoğalmasıyla sikkenin sınıflandırılması konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmış ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bulgaristan'dan gelen buluntu örnekleri ile birlikte bir grup numismat bu tip sikkelerin Theodoros Mancaphas'a mı yoksa Theodoros-Petro Asen'e mi atfedilmesi gerektiği konusunda çalışmalar sunmuşlardır (Pochitonov 1981, 52-57; Hendy 1993, 393, dipnote 12)¹⁴. E. Pochitonov'un sikkelerin Theodoros Asen'e ait ve Bulgar orjinli olmalarına dair görüşü daha sonra I. Jordanov tarafından 1984 yılında yaptığı çalışma ile desteklenmiştir (Bendall-Morrisson 1994, 173).

M. F. Hendy, Bulgar meslektaşlarının sikkenin Theodoros Asen'e atfı konusundaki iddialarını buluntu yerlerine göre olmasını eleştirmiştir. Ortaçağ'daki II. Bulgar Çarlığı ve günümüz Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan bölgelerde bulunan define buluntuları içinde Kıbrıs'ta isyan eden ve hakimiyeti ele geçiren Isaakios Komnenos'a (1185-1191) ait sayıca az da olsa sikkesi olduğunu dolayısıyla farklı bölgelerde farklı sikke örneklerinin olabileceğini ama basım ve sirkülasyonda dolaşım yerlerinin bu tespite göre yorumlanamayacağını ifade etmektedir (Hendy 1993, 394, dipnote 14-15). M. F. Hendy ise çalışmasında, Theodoros Mankaphas'a atfederek sınıfladığı elektron ve billon¹⁵ aspron trakhy¹⁶ birimi sikkeleri tanımlarken oldukça detaylı bilgiler vermiştir¹⁷. Sikke üzerinde yer alan sütun formlu lejand incelendiğinde Slav orjinalli harf barındırmadığını ve Bizans İmparatorluğu sikkelerinde geleneksel olarak kullanılan Basileios/İmparator ünvanının B harfi ile ifade edildiğini ve bu ünvanın sikke üzerinde yer aldığını söylemektedir (Hendy 1993, 394). Sikke üzerinde yer alan lejand Yunanca olup, çağdaşı Bizans sikke lejandları ile örtüşmektedir. Bu

¹⁴ I. Jordanov Bulgaristan'da bulunan bir grup billon trakhy sikkesini 1976 yılında yaptığı çalışmasında Theodoros Mankaphas'a atfederken, E. Pochitonov ise bu sikkeleri Theodoros Mankaphas'ın çağdaşı Bulgar idareci Peter'a tarihlemektedir. P. Grierson ve M. F. Hendy ise çalışmalarında bu tip sikkelerin Theodoros Mankaphas tarafından bastırıldığından bahsetmektedirler (Brand 1991, 1286).

¹⁵ Billon; 13. yüzyıldan sonra batı darphanelerinde basılan gümüş-bakır alaşımında %50'den az gümüş kapsayan sikke birimi için kullanılan terimdir. Aynı ya da daha fazla oranda ve genellikle bakır olmak üzere metal içerikle yapılan gümüş alaşımli sikke birimi. Billon trakhea yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir (Grierson 1999, 53; Ünal 2015, 180).

¹⁶ Trakhea: 11. ve 14. yüzyıllar arasında basılan içbükey sikkeler için kullanılan Yunanca terim. Elektron, *billon* ya da bakır sikkelerdir. Kelimenin anlamı aslında pürüzlü olmakla birlikte 'düz olmayan', konkav manasında kullanılmıştır (Grierson 1999, 60; Ünal 2015, 188).

¹⁷ Söz konusu bilgi için bkz.; Hendy 1999, 392-396.

anlamda da sikkenin Theodoros Asen dönemine ait olduğunun düşünülmesi çok gerçekçi olmamaktadır.

M. F. Hendy'nin görüşlerini takip eden P. Grierson da 1982 yılında sunduğu çalışmasında elektron ve billon aspron traky örnekleri ile bu grup sikkelerin doğrudan Theodoros Mankaphas'a ait olduğunu belirtmektedir (Grierson 1982, 375, Plate 67, 1126-1127). Sikkelerin isyancı Theodoros Mankaphas'a tanımlanması konusunda ise M. F. Hendy, I. Jordanov ve Bendall-Morrisson'un son zamanlarda yaptıkları çalışmalarda ilginç ve birbirinden farklı görüşlerin sunulduğu izlenmektedir. Sikkeyi M. F. Hendy kesin bir üslupla Theodoros Mancaphas'a atfederken, Bendall ve Morrisson sikkenin Theodoros Mankaphas ya da Bulgar Çarı Theodoros Asen'e ait olup olmadığı konusundaki tartışmalara Theodoros Branas¹⁸'i ekleyerek, Branas'a da ait olup olmayacağı şeklinde yeni bir yaklaşıma girmişlerdir (Bendall-Morrisson 1994, 170-181; Hendy 1993, 394). Theodoros Branas'a muhtemelen Latinler tarafından Adrianopolis'in kontrolü ve idaresi verilerek şehrin Bulgar istilasından korunması sağlanmıştır. Latinler Bulgarların Adrianopolis'i geçerek Konstantinopolis'e doğru gelmelerini önlemek için Latinler tarafından alınan önlem kapsamında Theodoros Branas'ın idareyi alması 1206 yılı civarına tarihlenmektedir. Bu anlamda, M. F. Hendy bu sikke örneklerinin bulunduğu Stara Zagora ve Silistra definelerinin 1195'in hemen öncesi ve sonrası arasına tarihlenen sikke buluntularından oluşması sonucu, Theodoros Branas'a ait olamayacağını ifade etmektedir (Hendy 1993, 394).

Ivan Jordanov ise 2014 yılında yayınlanan çalışmasında, bu sikke grubunun gizemini hala koruduğundan bahsetmektedir. Araştırmasında, incelediği ve belgelenmiş 46 adet sikkenin içerisinde sadece 1 adedinin Batı Anadolu kaynaklı, Aphrodisias buluntusu, olduğunu ve diğer 45 adet sikkenin ise Balkanlarda bulunduğu ve sikkelerin buluntu lokasyonlarının da Ortaçağ Bulgar Çarlığı ya da

¹⁸ Branas isminin Slav orjinli olduğu, Arnavut ya da Latino-Grek kökenlere dayandığı hakkında araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Branaslar'ın Bizans İmparatorluğu ordusunda buldukları ve birçok sefere katıldıkları bilinmektedir. Branaslar soylu bir aile olup, Bizans kaynaklarında ilk olarak 11. yüzyılda askeri kumandan olarak haklarında bahsedilmektedir. 1195 yılındaki III. Aleksios Angelos'un isyanını destekleyen Theodoros Branas 1204 yılı sonrasında Frank Agnes ile evlenmiş ve Latin imparatoru Henry tarafından Latin İmparatorluğunun vasalı haline gelerek, Didymoteikhon ve Adrianopolis'i idarecisi olmuştur. Branas ailesinin Anadolu Komnenos ve Palaiologos aileleri ile evlilik bağlarından dolayı ilişkileri de bulunmaktadır (Kazdhan 1991, 319-320; Treadgold 1997, 715).

modern Bulgaristan sınırları içerisinde olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu sikkelerin Philadelphia'lı Theodoros Mankaphas'a mı, yoksa Bulgar Çarlığı devletinin idarecisi Todor Petro'ya mı ait olduğu konusunda, buluntuların Balkanlarda yoğunlaşmasından dolayı Mankaphas'a atfedilmeleri için Batı Anadolu'dan daha fazla buluntunun gerekli olduğunu söylemektedir (Jordanov 2014, 67). Bu görüşleriyle birlikte I. Jordanov, bu sikkelerin aslında Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğunun hakimiyetinden çıkarak kendi yönetimlerini kanıtlamak isteyen Bulgar idarecilerin hırslarını yansıttığını söyleyerek, sikkelerin Theodoros Mankaphas'a ait olmadığını belirtmektedir (Jordanov 2014, 81).

Tarihsel gelişim ve sikke uzmanlarının çalışmaları ve yorumları hakkında tüm araştırmalarımız tamamlandıktan sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda ve Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan nadir sikkenin detayla incelenmesinden sonra Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'daki ilk isyanı sırasında 1188-1189 yılları arasında basıldığını düşünmekteyiz¹⁹. Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan bir adet nadir bakır trakhy sikkesi ise Ivan Jordanov'un çalışmasında bahsettiği ve Anadolu'dan gelmesi gereken örneklerden sadece biri olmalıdır. Büyük bir olasılıkla, Batı Anadolu bölge müzelerinde detaylı yapılacak araştırmalar Theodoros Mankaphas'ın sikke örneklerinin tespit edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Batı Anadolu'da gerçekleştirilen kazılar ve yüzey araştırmalarındaki buluntuların da detayla incelenerek çalışılması yeni örneklerin ortaya çıkması için oldukça önemlidir. Ivan Jordanov'un günümüze kadar yayınlanmış 46 adet sikkeden yola çıkarak sadece 1 adedinin Aphrodisias buluntusu olmasından dolayı sikkenin Theodoros Mankaphas'a atfedilmesinin şüpheler barındıracağı hakkındaki görüşleri, Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan bakır trakhy örneği ile ve ileride muhtemelen bulunacak diğer örneklerle giderileceği düşünülebilir. Ülkemizde müze ve kazılarda bulunan Bizans sikkeleri hakkında yoğun ve detayla yapılmış çalışmalar ve yayınların geçmişi yakın tarihlere dayanmaktadır. Henüz çok yeni sayılabilecek alan çalışmaları hala devam etmektedir. Bizans sikkeleri ve ikonografisi hakkında ileride yapılacak çok daha detaylı bölge araştırmaları ile Anadolu'nun

¹⁹ Manisa Arkeoloji Müzesi'ne kayıtlı koleksiyoner Sayın Tunay Demran'a büyük bir ilgiyle oluşturduğu koleksiyonunda yer alan bu nadir sikke örneği üzerinde çalışmamıza verdiği izin ve destekten dolayı teşekkür ederim.

Ortaçağ'daki Bizans İmparatorluğu kültürüne dair soru işaretlerinden biri daha giderilecektir. Bu anlamda, Manisa ve çevresindeki yüzey araştırmaları, Manisa ve çevre müzelerde yer alan eserlerin değerlendirilerek sınıflanması Bizans numismatiği bakımından oldukça önemlidir. Yaklaşık sekiz yüz yıllık bir belirsizliği çözmek, atıf konusundaki şüpheleri ve tartışmaları gidermek için Bizans sikkeleri konusunda çalışan uzmanların da önemli bir sorumluluğu yüklenmesi gerektiği açıktır.

TUNAY DEMRAN KOLEKSİYONU'NDAKİ THEODOROS MANKAPHAS'A ATFEDİLEN BAKIR TRAKHY:

Tunay Demran, 2000 yılında Manisa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nde taşınır kültür varlığı koleksiyonculuğuna kayıtlı olup, koleksiyonu 253 adet sikkeden oluşmaktadır²⁰. Koleksiyonda Bizans İmparatorluğuna ait 68 adet bakır ve 1 adet altın sikke bulunmaktadır. Theodoros Mankaphas sikkesi Tunay Demran Koleksiyonu'na Manisa'dan satın alma yolu ile girmiş ve 2015 yılında 178 envanter numarası ile kaydolmuştur.

Sikkenin buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Manisa ve çevresinden geldiği düşünülmektedir. Günümüze kadar yapılmış yayınlarda Theodoros Mankaphas'a ait elektron ve billon sikkelerden bahsedilerek örnekler sunulmuştur. Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan sikke ise bakırdır. Theodoros Mankaphas'a ait gümüş ve gümüş-bakır alaşımı sikkelerin ait olduğu idareci hakkında tartışmalar sürerken, bakır sikke örneği ilk olarak bu koleksiyon sayesinde ortaya çıkmaktadır. İmparator olma iddiasında bulunan Theodoros Mankaphas'ın rüştünü ispat etmesi için gümüş ve daha düşük birimdeki billon sikkeleri bastırması normal bir süreci göstermektedir. Tunay Demran Koleksiyonu'nda bulunan bakır sikke ise Theodoros Mankaphas'ın bağımsız bir devlet kurma ve kurduğu devletin başına geçme iddiasının oldukça detayla düşünülmüş olduğunu açıklamaktadır. Bizans İmparatorluğuna ait dönemin en üst ve en alt tüm birimlerdeki sikke örneklerinin Theodoros Mankaphas tarafından aynı birim değerleri korunarak bastırılması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Sikkeye dair diğer bir ilginç detay ise ön ve arka yüzünde yer alan tasvirleriyle ikonografisidir. Sikke ilginç ikonografisi ile dikkat çekmektedir. Ön yüzde yer alan tam boy İsa tasviri geleneksel Bizans sikke ikonografisindeki diğer tam boy İsa tiplerinden farklıdır. Oldukça çizgisel bir üslupla tasvir edilen İsa sol

²⁰ Tunay Demran Koleksiyonu için bkz: Ünal-Tatar-Toy 2017, 94-95.

elinde kutsal kitap taşımaktadır. İsa'nın başının çevresini saran haç nimbus ise geleneksel tasvirde oldukça büyük dairesel formdadır. Arka yüzde yer alan tasvirde ise idarecinin giydiği kostüm ve her iki eliyle taşıdığı patrik haçlı asa yine geleneksel Bizans sikke ikonografisindeki imparator kostüm ve aksesuarlarından farklıdır. Kostümün inci diademli formda verilmiş yakası vurgulanarak betimlenmiştir. İdarecinin üzerindeki kostümün detayları net algılanmamakla birlikte sağ omuzundan sarkan pelerin Khlamys olmalıdır²¹. İdarecinin patrik haçlı asayı önden çapraz biçimde her iki eliyle taşıması ise Bizans sikke ikonografisinde görülen aksesuarların tasvir tipolojisinden çok farklıdır.

Theodoros Mankaphas (1188-1189/1204-1206)

Philadelphia (?)

Bakır Trakhy, Tip A (1188-1189)

Ö.y.: İsa tam boy, cepheden, sakallı ve haç nimbusludur (?), khlamys, tunik ve kolobion giyimlidir (?), souppedion üzerindedir (?), sol elinde kutsal kitap taşır ve sağ eli takdis pozisyonundadır.

A.y.: İdareci tam boy, cepheden, khlamys stemma, divitision ve loros giyimlidir (?), her iki eliyle üzerinde patrik haç olan asayı çapraz biçimde taşır. İki sıra sütun formlu yazıt figürün her iki yanında yer almaktadır.

+ B
Θ OW
Δ
[P]

Ref.: DOC 4/1-2, 392396, 5a.1-5b.6, Plate XXII, B.(2.1)-2.4; Baldwin' Auctions 1994, 93, no.208; Grierson 1982, 375, Plate 67, no.1127.

1.28 mm, 3,33 gr, Envanter No: 178 (Ünal-Tatar-Toy 2017, 94-95).

²¹ Uzun ve erguvani renkli imparatorluk pelerini olan khlamys sağ omza bir fibula bağlanarak imparator tarafından giyilmiştir Detaylı bilgi için bkz. Ünal 2006, 223.

KAYNAKÇA

Acropolites, Georgios (2008), *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, İstanbul.

Ayönü, Yusuf (2007), Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hakimlerin Bağımsızlık Hareketleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42, s. 141-154.

Ayönü, Yusuf (2009), Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 1 s. 5-20.

Ayönü, Yusuf (2010), İznik İmparatorluğu Ordusu, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, ss. 39-54.

Ayönü, Yusuf (2014), *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara.

Baldwin's Auctions (1994), *Late Roman and Byzantine Coins*, The William J. Conte Collection, Auction Number 2, London.

Brand, Charles M. (1991), "Asidenos, Sabbas", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazhdan), Vol. 2, New York, s. 1286-1287.

Brand, Charles M. (1991), "Mancaphas, Theodore", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazhdan), Vol. 2, New York, s. 207.

Bell, H. W. (1916), *Sardis*, Volume XI, *Coins-Part I* (1910-1914), Leiden.

Bendall, Simon and Cecile Morrisson (1994) Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?, *Revue numismatique*, 6e série - Tome 36, année, pp. 170-181.

Demirkent, Işın (2006), Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın sonu ve II. Isaakios Angelos Devri, İstanbul.

Finlay, George (1877), *A History of Greece*, Oxford.

Grierson, Philip (1982), *Byzantine Coins*, California.

Grierson, Philip (1999), *Byzantine Coinage*, Washington D.C.

Hendy, Michael F. (1985), *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, New York.

Hendy, Michael F. (1993), *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Volume Four/Part 1-2, Washington D.C.

Herrin, Judith (2010), *Bizans*, İstanbul.

Jordanov, Ivan (2014), "Did Todor (Peter), Asen's Brother, Mint Coins?", *ИСТОРИКНИ*, (Ivan Jordanov ed.), Veliki Turnovo (pp. 67-86)

Kaya, Selim (2006), I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1191-1211), TTK, Ankara.

Kazdhan, Alexander (1991), "Branas", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 319-320.

Kazdhan, Alexander (1991), "Maurozomes", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 1319-1320.

Kazdhan, Alexander – Charles M. Brand (1991), "Peter of Bulgaria", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 1639-1340.

Metcalf, David M. (1967), *Classification of Byzantine Stamena*, Ljubljana.

Morrisson, Cecile (2002), "Byzantine Money: Its Production and Circulation", A. E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Washington D.C.

Ostrogorsky, Georg (1971), "Observations on the Aristocracy in Byzantium", *DOP*, Volume 25, (pp. 1-32).

Ostrogorsky, Georg (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara.

Pochitonov, Eugène (1970), "La plus ancienne émission monétaire bulgare de l'époque du second royaume", *Byzantinoslavica* 31, (pp. 54-63).

Ševčenko, Ihor (1968), *New Cambridge History of the Byzantine Empire*, Slavic Review, Vol. 27, No. 1, Mar., (pp. 109-118).

Sevim Ali ve Yaşar Yücel (1989), *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara.

Treadgold, Warren (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, California, s. 657-661.

Turan, Osman (2003), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.

Turan, Osman (2010), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

Ünal, Ceren (2006), "Geç Roma İmparatorluğundan Erken Dönem Bizans İmparatorluğuna Geçiş Sürecinde Basılan Sikke Tasvirlerinde İmparator Kostüm ve Aksesuarları", *Olba XIII*, Mersin ss. 221-234.

Ünal, Ceren (2015), *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, TTK, Ankara.

Ünal, Ceren ve Ömer Tatar, Merve Toy (2017), *Tunay Demran Koleksiyonu*, Manisa, s. 94-95.

Vasiliev, Alexander A. (2015), Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, s. 500-503.

HÜSN Ü AŞK'TAKİ KİTONYEN UNSURLARIN İŞLEVSELLİĞİ¹

Ümral DEVECİ**

ÖZ

Hüsn ü Aşk, temelde çok yönlü okumaya müsait bir aşk hikâyesidir. Mesneviyi 1783'te yazan Şeyh Galip'in kendisinin de ifade ettiği gibi mesnevideki sır ve gizem, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden esinlenilerek yazılmıştır. Eser, Vahdet-i Vücut felsefesi içinde Mevlevi dervişliğini anlatmaktadır. Eserin bir başka yönü ise insani ve edebî yönüdür ki bugünün bakış açısıyla, sembolik, masalsı, fantastik açılardan değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da kitonyen unsurlar ve bu unsurların kurgudaki işlevselliği incelenmiştir. Kitonyen, yeraltı ile ilgili tekinsiz şeyleri ve durumları ifade eder. Bu sözcük aynı zamanda yeraltının tanrılarını, ruhlarını, cehennemî, cehenneme ait şeytani her şeyi kapsar. Kadının ve kadın doğurganlığının, kadın rahminin kültürel bağlamda edebiyat ve felsefe disiplini içinde doğa, karanlık, yer-toprakla ilişkilendirilmesi, kitonyen düşüncenin ürünüdür. Kitonyen kavramı, batıdaki gotik anlayışın doğudaki karşılığıdır denilebilir. Hüsn ü Aşk, kitonyen unsurların yer aldığı bir mesnevi olup bu unsurlarla örülü atmosfer içinde aşkı anlatmaktadır. Hikâye; kuyu, harabeler, yer altı, cehennem, içi devlerle dolu dağlar gibi kitonyen uzamlar; yer altı devleri, kuyu cinleri, şeytanlar, cadılar, gulyabaniler gibi kitonyen tipler; ejderha, çıyan, akrep, yılan, fare gibi kitonyen hayvanlar ve zift, katran, ateş gibi kitonyen madde ve varlıklar içerir. Bu unsurlar eserde gizemli, tekinsiz, kitonyen bir hava yaratmakta ve eseri çok yönlü okumaya açık bir hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüsn ü Aşk, Şeyh Galip, mesnevi, kitonyen, kitonyen unsurlar.

FUNCTIONALITY OF THE CHTONIAN ELEMENTS IN "HÜSN Ü AŞK"
ABSTRACT

Hüsn ü Aşk (1783) is fundamentally a love story that is open to many different interpretations. As the writer of this mesnevi Seyh Galip also stated, the mystery in this Mesnevi was inspired by the Mesnevî of Mevlânâ Rumî. Hüsn ü Aşk describes the state and position of the Mevlevi dervish within the philosophy of unity of existence. Another part of this work is related with humanity and literature and as such, it

¹ Bu makale, 3-7 Mayıs 2017 tarihinde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde düzenlenen II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** (Dr. Öğr. Üyesi) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, umraldeveci@gmail.com

incorporates various perspectives including inter alia symbolic, fantastic and fairy tale. This study focuses on the chthonian elements and their function in the text. Chthonian refers to uncanny things or situations related to the underground. The term also covers the deities and spirits of the underground, hell and everything devilish related to hell. The idea that female sexuality and female reproductive organs are connected to nature, darkness and ground is a product of chthonian thinking. We can say that the concept of chthonian in the East corresponds to the western concept of gothic. As a Mesnevi with chthonian elements, Hüsn ü Aşk conveys love in a chthonian atmosphere. The setting includes chthonian spaces such as wells, ruins, hell, underground, mountains full of giants, etc. There are chthonian figures such as underground giants, well genies, devils, witches, monsters and chthonian animals such as dragons, scorpions, snakes and rats, and chthonian elements such as tar and fire. All of these element create an uncanny and chthonian atmosphere which makes the story open to multiple readings.

Keywords: *Hüsn ü Aşk, Şeyh Galip, mesnevi, chthonian, chthonian elements.*

Giriş

Hüsn ü Aşk, sembolik katmanları olan temelde çok yönlü okumalara müsait mesnevi tarzında yazılmış, bir aşk hikâyesidir. Toplam 2041 beyitten oluşmakla birlikte 240. ve 2009. beyitler arasında hikâye anlatılmaktadır. Öncesindeki ilk 239 beyit hikâye ile doğrudan ilişkisi olmayan dibace bölümüdür. Mesneviyi 1783 yılında yazan Şeyh Galip'in kendisinin de ifade ettiği gibi mesnevideki sır ve gizem Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden esinlenilerek yazılmıştır. Eser Vahdet-i Vücut felsefesi içinde Mevlevi dervişliğini anlatmaktadır. Eserin bir başka yönü ise, insani ve edebî yönüdür. Bu çerçevede mesneviyi hem insani ve edebî boyutlarıyla hem de sembolik, masalsı, fantastik yönlerini dikkate alarak farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada aşağıda özeti verilen eseri kitonyen unsurlar ve bu unsurların kurgudaki işlevselliği açısından yeniden okuyacağız.

Hüsn ü Aşk'ın Özeti

Sembol karakterler ve olaylar içeren hikâyenin özeti şöyledir: Benî Mahabbet (Sevgiogulları) isimli bir Arap kabilesi vardır. Bu kabilede bir kız bir de erkek çocuk dünyaya gelir. Kabilenin ileri gelenleri kıza Hüsn, erkeğe Aşk adını verirler ve ikisini birbirlerine nişanlarlar. Öğrenim zamanları gelince ikisi de Edep diye adlandırılan okula giderler, Mollâ-yı Cünun isimli bir hocadan ders alırlar, bu arada da önce Hüsn, Aşk'a âşık olur. Başlarda bu aşka kayıtsız kalan Aşk, sonraları kendisi de Hüsn'e âşık olunca Hüsn, Aşk'tan kaçmaya başlar. İki ara sıra içinde Feyz havuzu da bulunan Mânâ adlı bir yerde buluşup, gezip, sohbet etmektedirler. Bu gezinti yerinde *Sühan* isimli bilge bir mihmandâr (misafir ağırlayan kişi) onlara eşlik etmektedir. Ancak kabilenin ileri gelenlerinden biri olan Hayret, Hüsn ile Aşk'ın görüşmesine engel olur. İki âşık bir süre Sühan vasıtasıyla mektuplaşırlar. Aşk'ın Gayret adlı bir lalası, Hüsn'ün de İsmet adlı bir dadısı vardır. Aşk, Gayret'in de yardımıyla kabilenin büyüklerinden Hüsn'ü istemeye gider. Kabile büyükleri, Aşk'ın bu isteğiyle alay ederler ve eğer Hüsn'e kavuşmak istiyorsa Kalb ülkesine gidip kimyayı² alıp getirmesini söylerler. Yolun ne denli zor ve korkunç olduğunu da anlatırlar. Aşk ile Gayret, Kalb ülkesine doğru yola koyulurlar. Yolda giderken derin dipsiz bir kuyuya düşerler, kuyuda karşılaştıkları bir cadı onları hapseder. Sühan'ın yardımıyla kuyudan kurtulan ikilinin yolu, Gam Harabelerine uğrar. Kara Kış mevsiminin hüküm sürdüğü bu yerde bir cadı, Aşk'a gönül verir. Aşkına karşılık bulamayınca da Aşk'ı çarmıha gerer, yine Sühan yetişir. Hüsn'den Aşk'a bir kılıç ile bir at; Gayret'e de iki kanat getirir. Yolda gulyabanilerle savaşırlar. Bu sırada Ateş denizine rastlarlar. Cinler, onlara kıyıda ki mumdan gemilere binmelerini teklif ederler ancak onlar kabul etmezler. Buradan kurtulup Çin ülkesine ulaşırlar. O sırada bir dudu kuşu şekline bürünen Sühan, Aşk'a, Çin padişahının Huş-Rübâ adlı kızına kapılırsa, Zâtü's-suver kalesine hapsedileceğini söyler. Ancak Aşk, Hüsn'e benzettiği Huş-Rübâ'ya gönlünü kaptırır. Aşk aldanmıştır. Huş-Rübâ onu sarhoş etmiş kılıcını elinden almış ve maddî varlığıyla insan benliğini temsil eden Zâtü's-suver kalesine kapatmıştır. Gayret'le birlikte kalede tutuklu kalınca Sühan, onlara akıl verir ve

² Kimya: Kimya, üstün özellikler taşıyan, az bulunan, aranan çok değerli şey. Eserde, sonunda bulunan şey kişinin kendisidir.

kaleyi ateşe vermelerini söyler, Sühan'ın dediklerini yapınca kaleden kurtulurlar. Bir sabah vakti Sühan, bir hekim kılığında gelir ve Aşk'ı Kalb kalesine götürür oradan Hüsn'ün sarayına ulaşırlar. O anda Hayret, İsmet, Mollâ-yı Cünûn ve diğerleri gelirler, bu sırada Sühan, cadıyı öldürenin, yolları temizleyenin, hekim kılığına girenin hep kendisi olduğunu, Aşk'a yanlış yol tuttuğunu söyler, Aşk'ın Hüsn'den; Hüsn'ün de Aşk'tan ibaret olduğunu, birliğe ikiliğin sığmadığını anlatır. Sonunda Hayret, Aşk'ı alıp Hüsn'e götürür ve gayb perdeleri (bilinmezlik, sır perdeleri) açılır. Hikâyenin sonunda aslında Aşk'ın Hüsn, Hüsn'ün de Aşk olduğu, aslın *birlik* (vahdet) olduğu mesajı verilir.

Kitonyen Kavramı

Kitonyen (chthonian) sözcüğü, Yunanca 'chthon: toprak' ve 'chthonios: toprak-altı' ile ilişkilidir, yeraltı ile ilgili tekinsiz her şeyi ve durumu ifade eder. Bu sözcük aynı zamanda da yeraltının tanrılarını, ruhlarını, cehennemî, cehenneme ait şeytani her şeyi kapsar (Paglia,1996:110). Kitonyen uzamlar olarak kuyuları, yer altına açılan mağaraları, bataklıkları, obrukları, girdapları, hayvan ve böcek yuvalarını, kadın üreme organlarını v.s. saymak mümkündür. Bu uzamların kitonyen kavramıyla ilişkilendirilmeleri karanlık, ateş, magma, ıslaklık, nemlilik, kayganlık gibi olgularla birlikte var olmaları ve ürkütücü, korkunç, tekinsiz oluşları dolayısıyladır. Kitonyen canlılar, yuvaları toprak altında olan yaşantılarının büyük çoğunluğunu yeraltında, mağaralarda, kuyularda, bataklıklarda geçiren yılan, kertenkele gibi çeşitli sürüngenler, akrep, fare, yarasa, böcek gibi insanların büyük çoğunluğunun ürktüğü, tiksindiği hayvanlar ya da ejderhalar gibi mitik canlılardır. Olağanüstü kitonyen varlıklar ise kuyu cinleri, yeraltında mağaralarda gizlenerek yaşayan devler, hayaletler, cadılar gibi figürlerdir. Paglia'nın ifadesiyle göbek büyüsüne-yani doğurganlığa-sahip kadınlar da tekinsiz bedenleri ve ruhları itibariyle kitonyen varlıklardır. Kadınlar doğa gibi doğurgan oluşları dolayısıyla aynı zamanda diyonizyendirler. Apollonien bakış, kadınların doğurganlığına bir karşı duruş ya da ortaya çıkan eksikliği tamamlama çabasıyla erkeklerin kültürü oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Camila Paglia, Cinsel Kimlikler adlı kitabında, kaba şakalarla kirletilmiş olduğunu düşündüğünden Dionysosca terimi

yerine kitonyen terimini kullandığını yazar. Paglia, Dionysosca'nın bir kır eğlencesi olmadığını, Apollon'un kaçındığı kitonyen gerçeklikler olduğunu aktarırken, Dionysosca'nın yeraltındaki gücün kör öğütüsü, uzun ve yavaş bir emiş, kör karanlık ve sızıntı olduğunu ifade etmektedir. Paglia'nın ifadesiyle kadının ve kadın doğurganlığının, kadın rahminin kültürel bağlamda edebiyat ve felsefe disiplini içinde doğa, karanlık, yer-toprakla ilişkilendirilmesi kitonyen düşüncenin ürünüdür, kitonyen düşünceye bağlı olarak "Yer-kültünden gök-kültüne evrimleşme, kadını yer altı dünyasına taşımıştır (Paglia,1996: 24-25)."

Konargöçerliğin, kabile kültürünün daha yaygın olduğu, pek çok inanç sisteminin doğduğu ve şekillendiği doğu kültürlerinde yeraltı çoğunlukla cehennemi ifade eder. Örneğin Şamanizmde, Gök tanrı inancında şeytan ya da kötülük tanrısı diye nitelendirilen Erlik, bütün habis ruhlarla birlikte yeraltında yaşar. Yer altı, kötülüklerin, kargaşanın olduğu karanlık bir dünyadır, dolayısıyla korkunç ve tekinsizdir. Doğu'nun algısı daha çok kulak kaynaklı, yani işitseldir. Söz ve sözlü aktarım önemlidir. Mitik anlatılarda, masallarda, hikâyelerde, yeraltıyla ilişkili uzamların, hayvanların, olağanüstü varlıkların yer aldığı görülür. Bu çerçeveden bakıldığında kitonyen olgular arkaik dönemlere ait olup daha çok doğu kültürünün tasarrufunda görülmektedir.

Doğu'nun kulağı ve işitsel algısı, Batı da göz ve görsel algıyla karşılık bulur. Batı korkuyu, dehşeti, tekinsizliği gotik ile ifade etmiştir (Paglia,1996: 25). Gotiğin temeli, yücelik, tekinsizlik³, fantastik üzerine kurulmuştur. Özellikle de gotik anlayış, çıkış itibarıyla ve ağırlıklı olarak Ortaçağ ile ilişkilendirilmektedir (Mull, 2008: 37). Çiğdem Pala Mull, gotik anlatılarda, uzam olarak "uçsuz bucaksız sık ormanlar, yıkık dökük, ürkütücü, harabe tarzı mekânlar, manastırlar, kuleler, şatolar"ın kullanıldığını belirtir. Mull, bu mekânların kullanılma amacını da "Okuyucuyu dehşete düşürürken gizemli, felsefi bir hava yaratıp başka dünyaların sinyallerini de

³ "Tekinsizlik bizi kurallarını bildiğimizi düşündüğümüz, kendimizi güvende hissettiğimiz dünyadan uzaklaştırıp, kuşku, endişe, ürperti ve korkunun hüküm sürdüğü bilinmeyen bir dünyaya getirir. Alışılmış, bilinen olanın dünyasından uzaklaştıkça, çaresizlik duygusuna kapılırız. Bunu gerçekleşmesi için ille de doğaüstü olaylara, olağanüstünün alanına girmeye gerek yoktur. Kişiyi derinden etkileyen, ürküten durumlar gerçek hayattaki tuhaf, açıklanamaz olaylar, garip tesadüfler olabilir." (Mull, 2008: 26).

vermek.” olarak açıklar (Mull, 2008: 34). Batıda yerden göğe doğru yükselen ve kültürel bir olgu olarak yücelik, tekinsizlikle birlikte korku salan gotik kuleler, şatolar, kaleler, heykeller ve bu unsurların da içinde yer aldığı gotik hikâyelerin varlığına karşın, doğu kültürünün inanç sistemlerine ve doğaya dönük yaşayışına bağlı olarak korku algısı ve korku atmosferi yeraltına doğru yönelmiş, dipsiz kuyular, mağaralar, yeraltı yaratıkları gibi kitonyen unsurlar anlatılara yansımıştır. Doğu’da, Pagan ve Şaman kültürleri gökyüzünün aydınlığını dikkate alarak cenneti ve iyi tanrıları gökle ilişkilendirirken yeraltını da karanlık ve gizemli oluşu sebebiyle kötülükle ve kötülük tanrılarıyla ilişkilendirmişlerdir.

N. Açıkgöz, “Hüsn ü Aşk Gotik Okumak” adlı makalesinde eseri batılı bakış açısıyla gotik tasvirler ve gotik olaylar başlığı altında işler. Açıkgöz’e göre “Aşk’ın Kalp Diyarına gitmek için ilk adımı atmasından, Çin sahiline kadar olan kısımdaki, kuyu, gam harabeleri, gam çölü ve ateş denizi sahneleri, yer altı, devler, cadılar, kış manzaraları, karlar, buzlar, karanlık, cadılar, işkenceler, vahşi hayvanlar ve ateşlerle, birer gotik sahne olarak kurgulanıp yazılmıştır (Açıkgöz, 2013: 81-106).” Açıkgöz’ün çalışmasında, “gotik” olarak ifade ettiği eserdeki bu unsurlar, -yukarıda aktarılan gerekçelere bağlı olarak çoğunluğunun yeraltı ile ilişkili olmasından dolayı- doğu dünyasının gizemli, büyülü, masalsı ve fantastik atmosferi içinde “kitonyen” kavramıyla açıklanabilir.

Hüsn ü Aşk’ta Kitonyen Unsurlar

Hüsn ü Aşk, çok sayıda kitonyen unsurun yer aldığı bir mesnevi olup, bu unsurlarla örülü bir kurgu içinde aşkı anlatmaktadır. Hikâye; kuyu, harabeler, yer altı, cehennem, içi devlerle dolu dağlar gibi kitonyen uzamlar; yer altı devleri, kuyu cinleri, şeytanlar, cadılar, gulyabaniler gibi kitonyen tipler; ejderha, çıyan, akrep, yılan, fare gibi kitonyen hayvanlar ve zift, katran, ateş gibi kitonyen maddeler ve varlıklar içerir. Bu unsurlar eserde gizemli, tekinsiz kitonyen bir atmosfer yaratmaktadır. Hüsn ü Aşk’ın kurgusu baştan sona aşk zeminine oturtulmuştur. Aşk, zaten doğası gereği gizemli ve tekinsiz oluşuyla kitonyen bir olgudur, aşka düşeni- ki aşka düşmek gibi bir deyim mevcuttur- içine çeker. Aşk girdabına

çekilenin başına ne geleceği, mutlu olup olmayacağı, peşinden gittiği duyguyu, sevdayı tamamlayıp tamamlayamayacağı belli değildir. Hikâyede bu durum şöyle aktarılır: “ Hüsn'ün sözü hep konuşup sevişme, Aşk'ın işi hayret içinde hayret, görünüşte sessiz, umman gibi girdaplarla dolu. Seviyor mu sevmiyor mu, kimse bilmez (Kocatürk,1944: 24) ”. Aşkta koyu bir belirsizlik söz konusudur. Aşk, aynı zamanda karanlıktır, halk dilinde karşılıksız aşka düşene “kara sevdalı” denir. Kara sevda, insanı yoğun kedere ve üzüntüye sevk eder, ölümcül olduğu da vakidir.

Hikâyenin girişi, iki karakterin Hüsn ve Aşk'ın içine doğduğu kabilenin tasviriyile başlar:

“Giydikleri âfitâb-ı temmûz
İçdikleri şu'le-i cihân-sûz

Vâdîleri rîk ü şîşe-i gam
Kumlar sağışınca hüzn ü mâtem

Har-gehleri dûd-ı âh-ı hirmân
Sohbetleri ney gibi hep efgân

Her birisi bir nigâra urgun
Şemşîr gibi dehânî pür-hûn

Erzâkları belâ-yı nâgâh
Âteş yağar üstlerine her gâh

Ekdikleri dâne-i şîrâre
Biçdikleri kalb-i pâre pâre

Anlar ki kelâma cân verirler
Mecnûn o kabîledendi derler

Her kim ki belâyâ mürtekibdir
Elbet o ocağa müntesibdir

Satdıkları hep metâ'-ı cândır
Aldıkları sûziş-i nihândır⁴”

⁴ 245-253 beyitleri arası.

Adı Benî Mahabbet (Sevgioğulları) olan bu kabiledede yaşananlar aşkın kitonyen yanının sembolik bir göstergesi gibidir. Kocatürk'ün ifadesiyle; *fakat ne kabile, dertlerin kiblesi, bütün fertlerin bahtı kara ve yüzü sarı. Giydikleri Temmuz güneşi, içtikleri cihanı yakan ateş.(...) yoksulluk âhının dumanı onlara çadır olmuş, konuşmaları ney gibi fiğan. Her biri bir sevgiliye vurgun, kılıç gibi ağızlarından kan damlıyor. Erzakları ansızın başlarına gelen belalar, üstlerine her an ateş yağıyor. Ektikleri ateş tanesi biçtikleri parça parça kalp. (...) Bunlar yiyip içmeğe niyet etseler bela tufanı coşmağa başlardı. Kadehleri dağ gibi topuzlar, içtikleri dehşet veren ölüm. (...) Kılıcı kadeh sanırlar, kanlı yaraları kadife kumaş zannederlerdi.* (Kocatürk,1944: 16). Bu kabilededekiler avlanmaya çıksalar dönülebilecek bir diyara gitmezlerdi, avlayacakları çil kuşları, kelere, kertenkeleye döner, keklükleri kanatlı akrebe, şahinleri hasretli bakışa, tuttıkları ise korku dehşet baykuşlarına dönüşürdü. Büyük yılanlar sıçrayarak önlerinde halkalansalar, “ne güzel turna kuşları sürüsüne rast geldik” derlerdi. Çektikleri âhin dumanları, bedenleri simsiyah, ateş boynuzlu ceylan kesilirdi. Bu avcılarının hepsi kendi avları tarafından vurulurlardı. Tavşan onlar için telli kurşundu. Okları yabana gitmesin diye kendilerini yayın kirişine çekerler, sadece engerek yılanı vururlardı. Bakışları ok yılanı gibi hışımlı, yüzleri gazap okları dolu sadak gibiydi (Doğan, 2006: 70-73) :

“Azm eyleseler şikâra bunlar
Gitmez gelecek diyâra bunlar

Tîhûları sûsmâr olur hep
Dürrâcları perende akrep

Şehbâzları nigâh-ı hasret
Dutdukları cuğd u bûm-ı dehşet

Pertâb ile halkalansa ejder
Hoş geldi sâf-ı küleng derler

Âhûları dûd-ı âh-ı ser-keş
Endâmı siyâh şâhı âteş

Sayyâdları şikâra urgun
Tavşan o gürûha telli kurşun

İster okı gitmeye yabâna
Kendi çekinir zih-i kemâna

Urdukları ef'î-i münakkaş
Ok yılanı tîr ü rûy tîr-keş⁵.

Şebboyu gece, sümbülü akrep, erguvanı kan ırmağı, laleleri kendi yaraları zanneden bu kabiledekilerin her biri, bir Mecnundu. Hiçbiri, bahçelerin tadını anlamazdı çünkü hepsini kendi gönüllerindeki sevginin derdi sarmıştı. Bu aktarılan ifadeler ve kabilenin adının “sevgiöğulları” olması, eserin kitonyen bir olgu olarak aşk zemini üzerinde kurgulandığını açıkça göstermektedir. Apollenien bakış akılcıdır, diyonizyen bakış ise duygu odaklıdır. Eserin yatay/öncül okumasında diyonizyen bakış açısını, dolayısıyla kitonyen atmosferi açıkça görmek mümkündür. Kabile sakinlerinin avladıkları kuşların kertenkelelere, kekliklerin kanatlı akreplere, tuttıkları avların dehşet baykuşlarına, engerek yılanlarının turna kuşlarına, tavşanların oklara dönüşmesi, avcılarının kendi avları tarafından vurulması öncül okumada akılla ifade edilebilecek şeyler değildir. Bunlar daha çok aşkın/kara sevdanın girdabına düşenlerin yaşadığı hezeyanları, kâbusları çağrıştırmaktadır. Eserin, dikey okumayla ilintili ikincil ya da çoklu okumalarında, metafor çözümlemeleriyle sembolik dilin elverdiği ölçüde apollenien/akılcıl veriler sağlar nitelikte kurgulandığı görülmektedir. Gerçek dünya ile âşıkların dünyasının karşılaştırıldığı ve âşıkların ne hissettiklerinin yansıtıldığı bu ifadeler, aşkın karanlık kitonyen yüzünün sembolik göstergeleri olarak hikâyede yerini almıştır.

Hüsn ile Aşk'ın doğuşu da bütün geleneksel hikâye kahramanlarında olduğu gibi tekinsizdir. Eserde, bu ikilinin doğacakları gece garip bir hal görünür, gökler birbirine girer, semalar velleyle, yeryüzü zelzeleyle sarsılır. Kimi zaman kat kat karanlık çöker kimi zaman her tarafa nur yağar. Yıldızlar arası yakınlaşmalar olur, ferahlık verici yağmurlarla, korkunç dolular dökülür. Sonunda “-

⁵ 263-270 beyitleri arası.

eserdeki ifadeyle- iki kibarzade” bu dünyaya ayak basar, beklenen sabaha erişilir, hem ay hem güneş doğar. Bunlar o kadar güzel mahlûklardır ki biri yasemin göğüslü bir kız, diğeri İsa yüzlü bir oğlandır. Eserde Aşk'ın bebekliği için “Felaketli dünya ona tabut cinsinden bir rahat beşiği yaptırdı.” Hüsn'ün bebekliği ilgili olarak da “Sanki ay kuyuya girmiş yahut akrep burcu güneşe yer olmuştu. Beşikte titizlendikçe kılıfı içinde çırpınan kılıcı andırıyordu” ifadeleri yer almaktadır(Kocatürk,1944: 18). Bu ifadelerdeki iki aşığın doğumu ile ilgili olarak aktarılan ‘tabut cinsinden rahat bir beşik’, ‘ayın kuyuya girmesi’, ‘akrep burcunun güneşe yer olması’ ‘beşikte kılıfı içinde çırpınan bir kılıç’ göndermelerinde yine yer ile ilgili tabut, kuyu, akrep, -sembolik olarak kuyuyu andırdığı için- kılıf” işaretlemelerinin bize eserde kitonyen atmosferin daha çocukların doğumuyla birlikte verildiğini göstermektedir.

Hüsn ile Aşk'ın, büyüyüp okula başlamaları “Hüsn ile Aşk, iki badem içi bir kabuğa girmiş gibi, Edep adlı mektebe gittiler.(...) Bir sırada oturmuşlar, kaş önünde büyüleyici iki göz sihir dağıtıyorlardı. Kalem gibi iki dilli fakat tek gönüllü bir halde aynı bahsi anlatıyorlardı. (...) Dersleri hep rıza ve teslimiyet, baş hocaları Mollayı Cünûn.” ifadeleriyle aktarılır. İki gencin güzelliği tasvir edilirken Hüsn için “O büyüleyici göz elinde kılıçla naz ülkesinin hazine nazırı. Ağzının köşesindeki beni sanki hazine arayan bir mağribi. (...) Göğsünün hazinesi bir büyü ocağıydı. Aşk için ise, “Zülfünün yılanına şakağının tüyü ilaç olmasa hamlesiyle bütün âlem helak olacak (...) eğer zulmetmek istese bir bakışı ile ruh veren İsa'yı bile ölüme sürükleyebilir. Öyle baygın ve hasta bir bakış ki Azrail bile önünde aman diliyor. Dudağı sevgisine dair söz söylemeğe başlasa, işi şafak gibi kan içmek oluyor. Aşk'ın bakışında ise öyle bir sihirbaz şahsiyeti var ki bir işaretiyle Zeliha'yı kuyuya düşürebilir. Eğer kâfir, dini harap etmeğe memur olsa talimatı onun kara gözünden alırdı (Kocatürk,1944: 26-28) ifadeleriyle aktarılmaktadır. Bu aktarımlarda da kitonyen atmosferle ilgili olarak iki aşığın, kapalı ve dış dünyadan ayrı bir yer olması dikkate alındığında bir badem içine sığmaları, gözlerin gizemli bir kuyuyu andırması ve -tekinsizlik bağlamında- gözlerin sihir dağıtması, kalem gibi iki dilli olup tek gönle sığmaları, ağzın yanındaki benin hazine arayan bir mağribe benzetilmesi, ağzın, hazine aranan yer olarak betimlenmesi, Hüsn'ün göğsünün bir büyü ocağı olması -ocaklarda tekinsiz, karanlık ve yerle ilişkili unsurlardır-

gibi yer ve yeraltı ile ilişkili işaretlemeler dikkati çekmektedir. Bu işaretlemelere Aşk'ın zülfünün yılana benzetilmesi, baygın ve hasta bakışının ölümle ilişkilendirilmesi, bakışındaki sihrin ölüm meleği Azrail'e aman diletmesi, Zeliha'yı kuyuya düşürmesi gibi göndermelerde eklenebilir.

Önce Hüsn'ün Aşk'a sevdalanması“Kabile içinde adet, gençlerin kızlara sevgi göstermesi idi. Bu ülkenin usulü böyle idi, bu şekilde bir hal hiç vaki olmamıştı.” eleştirisiyle verilir. Hikâyede Hüsn'ün Aşk'a meyliyle başlayan bu serüven, önce Aşk'ın ilgisizliği daha sonraları Aşk'ın bu sevdaya dâhil olmasıyla karmaşık bir hal alır. Kadın-erkek ilişkilerinin yüzyıllar boyunca bilinen ve anlatılarla da aktarılan taktiği kaçanın kovalanacağı gerçeğidir ki Hüsn, Aşk'ın da kendisine ilgisi olduğunu öğrenince hikâyedeki ifadesiyle kendini naza çeker. Aşk'ın içine düşeceği koyu karanlık girdapta bu noktadan sonra başlar. İkili aşk hikâyelerinin ve masalların da olmazsa olmazı erkeğin kadını hak etmek için bir bedel uğruna yolculuğa çıkması ve kendini kanıtlamasıdır. Aşk da, Hüsn'ü hak ettiğini göstermek için kabilenin ileri gelenlerinin isteği üzerine kalp ülkesini bulmak ve kimyayı öğrenmek için yola çıkar. Aslında bu, kendini kanıtlama ritüelinin (erginleme ritüeli) en ilkel hali olan erkeğin ormanın derinliklerine dalıp avladığı büyük bir hayvanı getirerek, mağarada yerleşik düzen içinde çocuklarını büyütme çabasına çalışmaya çalışmasıdır. Kadın, doğurganlığıyla, cinselliğiyle yabancı topluluklar için bir muamma olmuştur. Kadının anaerki döneminde kutsanmasının ve tanrılaştırılmasının sebebi tekinsiz kabulüdür. Kitonyen ve tekinsiz olan kadına kendini kabul ettirmek, onu ve çocuklarını doyurmak ile mümkün olacaktır. Erkeğin bin bir türlü tehlikeyle dolu olan kitonyen bir uzam olan ormana dalıp tehlikeleri bertaraf ederek amacına ulaşmaya çalışması, yönünü kaybetmeden kadınına geri dönmesi, bu yolcuğu da kitonyen kılar. Bu eserde de Aşk, Hüsn'e kavuşabilmek için yolculuğa çıkmak zorundadır. Bu yolculuğun sonunda Hüsn'e kavuşacağını düşünmektedir, oysa bu belki de erginleme törenlerinin uzantısı olarak kendini bulma gerçeğidir. Hüsn'e kavuşabilmek için önce kendini tanıması, bilmesi, keşfetmesi gerekmektedir. Yetişkin bir erkek olduğunu hem Hüsn'e hem kendine hem de herkese kanıtlamak zorundadır. Aşk, lalası Gayret ile birlikte kimyayı bulmak için çıktıkları yolculukta, önce dipsiz bir kuyuya, bir girdaba yuvarlanır (Doğan, 2006:258) :

Çün girdi o merd-i râh râha
Evvel kademinde düşdi çâha⁶ (1258)

Bu dipsiz kuyu, bir bakıma aşkın da sembolik anlatımıdır. Kuyunun sonu yoktur, çok karanlık ve içi korkunç çılgınlarla doludur. Yokluk yolu diye ifade edilen bu kuyu, ümitsizlik şehri diye adlandırılır. İçindeki hazine bile matem hazinesidir. Aşk ve Gayret bu kuyuya günlerce, aylarca düşerek, kuyunun dibine ulaşırlar. Kuyunun dibi de korkunç ve tekinsizdir. Kuyunun dibinde binlerce kan içici, fil leşi gibi kokan, simsiyah çirkin askerleriyle birlikte bir dev yaşamaktadır. Dev askerleri Aşk ile Gayreti yakalayıp devin huzuruna çıkarırlar⁷ (Doğan, 2006:260-263). Dev onlara acır ancak semirmeleri için de hapseder, onları hapisten yine Sühan kurtarır. Yollarına devam eden Aşk ve Gayret'in yolu bu kez de bir harabeye düşer. Gam harabesi diye adlandırılan bu yerde, içinde cinlerin cirit oynadığı, aralıksız kar yağın karanlık bir çölde yollarını kaybederler. Eserde bu atmosfer "her köşede pamuktan aslanlar vardı, karanlık, kış ve kar bir arada olunca sanki gece zencisi sırtıyor gibi oluyordu" diye aktarılır. Çölün karanlıkla ve aralıksız yağın karla tasviri ve kışın, dolayısıyla gamın kederin, şiddeti uzun uzadıya tasvir edilir, "Bu soğuk gecede fikrin yolları bile donup kalır, şiir akla sekteye uğrayarak gelir, bütün şairler susar, ancak düşünce aleviyle oynayabilen Galip şiir söyleyebilirdi." ifadesi ile Şair kendi şiir yeteneğine de gönderme yapar (Doğan, 2006:282-284).

"Mey-hârelik oldu zühde hem-ser
Âb-ı huşk oldu âteş-i ter

Agreb bu ki dondı râh-ı efkâr
Sekte-yle gelirdi tab'a eş'âr

Bi'lcümle sühan-verân hâmûş
Hum-hâne-i ma'nî eylemez cûş

Gâlib bana olamazlar enbâz

⁶ 1258. beyit

⁷ 1259-1276 beyitleri arası

Bu kapkaranlık, bitimsiz bir kışın hüküm sürdüğü çölde, karanlık deniz, dalga dalga olup üstlerine gelir, etrafları gulyabanilerle sarılmıştır. Karanlık, kar, korku ve ıssızlığın içinde kalan o güne kadar nazlı bir çocuk olarak büyütülmüş olan Aşk, eserde ifade ediliş biçimiyle bu hiç görmediği gam diyarında koyu karanlığın karaları bile aştığını görür ve dehşete düşer. Ona eşlik eden lalası Gayret'le birlikte içine düştüğü kitonyen uzamlar, aslında aşkın girdabında yaşadığı üzüntülerin, gelgitlerin, kederin yansımalarıdır. Aşk, Hüsn'ün artık ona yüz vermemesiyle başlayan ve önüne koyulan engeller yüzünden içine düştüğü sevdanın karanlığında boğulmakta ve bir çıkış yolu bulamamaktadır.

Ancak Aşk'ın içine düştüğü sevda çukuru ya da girdabı onu içine çekmeye devam eder. Bu kez yolları harmana benzeyen korkunç bir ateşle kesişir, ateşin alevleri gökyüzüne uzanmaktadır. Bir büyü olan bu ateşin içinde dev yüzlü, korkunç görümlü, şeytana benzeyen bir cadı oturmaktadır. Her yanı kor, ateş, zift ve katran kaplamıştır. Cadının başı simsiyah, dişleri yıkık eski bir mezarlık gibidir. Burnu upuzun kokarca ve kertenkele yuvası gibidir, alt dudağı ise pis kokulu bir fil leşinin hortumu gibi dizine sarkmıştır. Kaplumbağaya benzer çirkin renkli gözleriyle yengeç ayağına benzeyen kirpikleriyle kaşları çıyan saçları da yılan gibidir. Kulakları kirpi yuvası, sıçan yatağı olan bir tarla kovuğuyken burnunda çıyanlar, fareler ve akrepler cirit atar. Ağzının içi zehirli yılan ve kertenkele kaynamaktadır. Etrafı büyü malzemeleri ile dolu bu korkunç, iğrenç cadı bir yandan yediği çocukların kaniyle çocuk doğurmakta bir yandan doğurduğu çocukları yemektedir (Doğan, 2006:288-289):

“Evlâdı doğardı bir yanından
Yutduğu çocukların kanından

Tu'me eder idi yine tekrâr
Doğurduğun ol kerîh-i bed-kâr⁹”

⁸ 1369-1372 beyitleri arası

⁹ 1400-1401 beyitleri

Bu sevda girdabında Aşk'ın karşısına çıkan bu cadı aslında kitonyen bir kadın tiplemesidir. Bütün korkunçluğu, iğrençliği yeraltıyla ilişkilendirilir. Yüzü yer altı gibi karanlıktır. Tıpkı yer altındaki kovuklar, yuvalar gibi burnunun, kulağının, ağzının içinde akrepler, yılanlar, kertenkeleler, kirpiller yer almaktadır. Büyüyle, zehirle, ölümle ilişkilendirilmiştir. Apollenien bakış açısıyla çirkinlik ve korkunçluk abidesi olan bu kadın, diyonizyen bakış açısıyla gayet olağandır çünkü doğada kötü, çirkin, güzel ayırımı yoktur.

Kitonyen Unsurların İşlevselliği

Bir metni okunur kılan, konusu, teması, üslubu, söylemsel yapısı, göndermeleri olduğu gibi aynı zamanda gerilim unsurlarıdır. Canlılar için ölümlü olmak doğumla başlayan ilk gerilimdir. Akılla donatılmış insanın bunun farkına varması ve yaşam/ölüm karşıtlığının yarattığı gerilimi hayatının her evresinde en derin biçimiyle hissetmesi pek çok duyguyla karşılığını bulur. Bunların içinde en belirgin olanlar aşk, merak, hırs, açgözlülük, kıskançlık ve korkudur. Bu duyguların temelinde kendini bu dünyaya ait hissetme ya da hissedememe gerilimi yatar. Korku duygusu, kaybetme, zarar görme, başa çıkamama, yetersizlik gibi çok değişik biçimlerde kendini gösterir. İnsanın hayatta kalabilmesinin temelinde de korkularıyla savaşması ve onların üstesinden gelebilme düşüncesi yatmaktadır.

Hüsn ü Aşk, okuruna tüm bu korkularıyla yüzleşebileceği adeta bir benzetim hazırlar. Aşkın girdabına çekilen ve eserin sonunda savaşımının kendisiyle olduğunu fark eden insanın tüm korkuları bu fark edişle son bulur. Ancak bu yolculukta korkuyu tüm boyutlarıyla yaşamak gerekmektedir. Doğu insanın korkusu arkaik ve işitsel olarak yeraltına yöneliktir. Görüldüğü üzere eserin kurgusal yapısında canlı ya da eşya/varlık olarak kitonyen pek çok unsur iç içe verilmiştir. İnsanın dünyevi korkularından arınması için zemin oluşturulmuştur. Kitonyen unsurların işlevi bu noktada kurguyu zenginleştirmekte, okuru da eserin içine almaktadır.

Açıkgöz, eserin kurgusuyla ilgili olarak "Şeyh Galip, gotik kurguyu, sadece edebî bir olgu olarak kurgulamamış, nefsin yücelmesi yolunda katedilmesi gereken safhalar ve bu safhalarda çekilen sıkıntılarla ulaşılabilecek olan arınmayı anlatma hedefi

gütmüştür.” demektedir. Batı'nın yücelik anlayışı ile Doğu mistisizmindeki yücelik anlayışının bire bir örtüşmediğini, Doğu'nun yücelik anlayışının temelinde çile çekmek olduğunu belirten yazara göre: “Şeyh Galip'in kurguladığı gotik safhalar da Aşk'ın yücelmesini sağlayan çile merhaleleridir (Açıkgöz, 2013: 81-106).”

Açıkgöz'ün yorumlarına katılmakla birlikte, bu tespitten farklı olarak kitonyen unsurlar üzerinden kurgulanmış eserde, -Batı'daki gotik unsurların beslediği “yücelik” anlayışından öte, doğu kültürüne ve inanç ritüellerine özgü kişinin nefsinin yarattığı kitonyen varlıklarla ve olgularla mücadele etmesinin “hiçleşerek”- bulunduğu ortamla bütünleşip mutlak gücün varlığına duyulan aşkla, parçası olduğu ortak bilinçte “yok olarak arınması”nın hedeflendiği söylenebilir.

Sonuç

Hüsn ü Aşk adlı mesnevi, kitonyen bir olgu olan aşk zemini üzerine kurgulanmıştır. Aşk doğası gereği tekinsizdir, içinde coşku, heyecan, üzüntü, keder, korku, bilinmezlik ve karanlık barındırır. Yakıcı, yok edici yönü de vardır. Eserde Aşk'ın sevdasını tutuşturan kıvılcım, yine doğurganlığı, tekinsizliği, pek çok yönüyle doğaya benzerliği sebebiyle kitonyen bir tip olan Hüsn'ün arzusudur. Aşk'ı bu karasevdanın girdabına çektikten sonra Hüsn görevini tamamlamış geriye çekilmiştir. Aşk'a kendini ispatlamak düşmüştür. Eski pagan dönemlerinin erginleme törenlerini anımsatır biçimde Aşk'ın serüveni başlar. Bu serüvende önüne kitonyen uzamlar, hayvanlar, cadılar, olağanüstü kitonyen varlıklar engel olarak çıkar. Hepsinden Sühan yani sözün yardımıyla kurtulur. Sonunda Aşk, aslında aradığı kimyanın ve eserde farklı karakterler gibi görünen Hüsn'ün de, Sühan'ın da, Hayret'in de, Gayret'in de kendisi olduğunu fark eder, bu da okuru ‘insan cenneti de cehennemi de kendi nefsiyle mücadelesinde yaşar’ düşüncesine götürür. Kitonyen unsurların eserdeki işlevi, Aşk'la ve Aşk'ın diğer görünüşleriyle özdeşleşen okuru korkularıyla ve kendisiyle yüzleştirmek, kurguya zenginlik katarak eseri okunur kılmaktır.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Namık (2013), “Hüsn’ü Aşk’ı “Gotik” Okumak”, Halil Açıkgöz’e Armağan, Haz. HayriAtaş, Birinci Baskı, Doğu Kitabevi-Tarih ve Uygarlık Dizisi:7, İstanbul, s.81-106.
- LÉVİ-STRAUSS, Claude (1983), *Din ve Büyü*, Çev. Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul.
- MULL, Çiğdem Pala (2008), *Gotik Romanın Kıtalararası Serüveni*, Ankara.
- PAGLIA, Camille (1996), *Cinsellik ve Şiddet, ya da Doğa ve Sanat*, Çev. Turgut Berkes, İyi Şeyler Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2014), *Cinsel Kimlikler*, Çev. Anahid Hazaryan-Fikriye Demirci, Epos Yayınları, İstanbul.
- ŞEYH GALİP (1944). *Hüsn ile Aşk*,(Osmanlıcadan aktaran Vasfi Mahir Kocatürk), Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul
- ŞEYH GALİP(2006). *Hüsn ü Aşk*, Haz.: Muhammet Nur Doğan, Yelkenli Kitabevi, İstanbul.

TOPLUMSAL TRAJEDİ: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TEFECİLİK (1848-1864)

Kurtuluş DEMİRKOL¹

ÖZ

Bu makalenin konusu 1848-1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda murabaha denilen tefecilik faaliyetleridir. Tefecilik faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkilerini incelerken tefeciliğin nasıl toplumsal bir trajediye neden olduğu açıklanacaktır. Murabahacı olarak bilinen tefecilerin keyfi bir şekilde tefecilik yapmaları ve bu keyfilikten dolayı Osmanlı tebaasının zulüm görmesi 1848 yılında tefecilik nizamnamesinin ilanına neden olmuştur. Osmanlılar, bu nizamname ile tefecilikten kaynaklanan adaletsizlikleri önlemeyi amaçlamalarına rağmen, memurların görevlerini ihmal etmeleri nedeniyle bu amacı gerçekleştirememişlerdir. Bunun üzerine 1864 yılında ikinci bir nizamnameyi ilan etmişlerdir. Fakat bu nizamname de fahiş faizle borçlanan ahalinin sorunlarına çözüm üretmekten uzak kalmıştır. Sonuç olarak, bu makale tefeciliğin toplumsal bir trajediye neden olduğunu savunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefecilik, tefeci, faiz, nizamname, toplumsal trajedi

SOCIAL TRAGEDY: USURY IN THE OTTOMAN EMPIRE (1848- 1864)

ABSTRACT

The topic of this article is the usury labelled as murabaha in the Ottoman Empire between 1848-1864. Examining the effects of usury activities on society, we will explain how usury led to emergence of social tragedy. Usurers known as murabahacılar practiced usury arbitrarily and this was why Ottoman subjects experienced injustices. This arbitrariness caused proclamation of usury regulation in 1848. Although Ottoman aimed to remove injustices with this regulation, they did not succeed in that because officials neglected their duties. For this reason, the second usury regulation was announced in 1864. However, this regulation could not solve the problems of the people who became indebted with high interest rates. In this context, this article argues that usury led to emergence of a social tragedy.

Keywords: Usury, usurer, interest, regulation, social tragedy

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi, e-mail: kdemirkol@gtu.edu.tr

GİRİŞ

Bu makalede 1848-1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda murabaha denilen tefecilik faaliyetleri Osmanlı taşrasında incelenecektir. Tefecilik faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkileri bağlamında bu inceleme yapılacaktır. Bu inceleme yapılırken tefeciliğin toplumsal bir trajediye sebep olduğu argümanı geliştirilecektir. İstanbul'da faaliyet gösteren ve tefecilere nispeten resmi bir statüye sahip olan sarraflar² ve Osmanlı hukuku içinde meşru kabul edilen para vakıfları bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Osmanlı Devleti'nde murabaha, riba ve faiz konusu geçmişte ve günümüzde bir çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalar Osmanlı'nın klasik döneminde başta para vakıfları olmak üzere hile-i şer'iyye (şer'i çare)³ yoluyla borç olarak verilen paralara belirli sınırlar içinde vade farkı uygulandığını ve muteber din alimlerinin büyük çoğunluğunun bu yöntemi meşru kabul ederek, fetvalarını bu yönde verdiklerini göstermiştir⁴. Klasik dönemde kişiler arası alacak-verecek davalarında da kanuni sınırlar içinde hile-i şer'iyye yöntemiyle murabaha uygulanmış⁵, bu durum İslam hukuku dairesinde kabul edilmiştir. 19. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Abidin murabahayı "satın alınan malın kârlı olarak satılması"⁶ olarak tarif eder. İslam hukuku içinde meşru olarak kabul edilen murabaha işlemleri, Osmanlı'da yüzyıllar içinde meşrudan gayrimeşruya doğru bir dönüşüm geçirerek murabahacılık, tefeciliğe dönüşmüştür. 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu süreç, 19. yüzyıl itibarıyla net bir şekilde İslam hukukunun tamamen dışına çıkmıştır⁷. Faizle borç para vermeye murabaha kanuni sınırın üstünde bu işi yapana ise

² Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", (ed.) Tülay Artan, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19.

³ Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, 2006, ss. 3-16.

⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, ss: 39-66.

⁵ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S. 1, 2012, s. 196-197.

⁶ İbn-i Abidin, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Çeviren: Mehmet Savaş, Cilt: 11, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 5.

⁷ Mehmet Akif Berber, "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı" II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı V, 6-8 Mayıs 2013, Bursa, s. 1381-1392.

murabahacı denilmiştir⁸. Dolayısıyla bizim çalışmamızın sınırlarını kaplayan zaman diliminde murabahacılık, tefecilik ile eşanlamli hale gelmiştir.

Genellikle kasaba ve şehirlerde oturan tefeciler, az çok siyasi ya da ekonomik güç sahibi kimseler⁹ olmakla birlikte Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı kesimlerden kimseler tefeci olarak karşımıza çıkmaktadır. Toprak ağalarının güçlü olduğu yerlerde ağalar, küçük mülkiyetin hakim olduğu yerlerde tüccarlar ve mültezimler tefecilik yapıyorlardı. Tefeciler 19. yüzyılda Osmanlı taşrasına öyle nüfuz etmişlerdi ki zirai faaliyetlerle iştilal eden gerek kendi topraklarını işleyen küçük ve orta ölçekli çiftçiler gerek ağaların topraklarını işleyen çiftçiler tefecilere sürekli olarak borçluydular¹⁰. Etnik olarak tefecilerin dağılımına baktığımızda Kütahya bölgesinde muhassıllık, meclis azalığı, ziraat müdürlüğü gibi devlet görevlilerinin de içinde yer aldığı tefecilerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktayken¹¹, İngiltere'nin Trabzon Konsolusu Palgrave'nin yazdığı 1871 tarihli raporda "Anadolu'da, borçlanmak demek, genellikle Ermeni bir tefecinin eline düşmek demektir" ibaresi geçmektedir¹². Dolayısıyla Müslüman, Ermeni ve Rumlar'dan oluşan tefecilerin etnik dağılımı bölgesel olarak farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda Osmanlı'da asırları aşan bir sorun olan tefecilik probleminin dönem içinde nasıl ve ne zaman lokal vaka olmanın ötesinde toplumsal bir sorun olarak Osmanlı Devleti tarafından ele alındığı ortaya konacaktır. Burada, murabahacı denilen tefecilerin baskı ve zulmüne karşı devletin aldığı tedbirler açıklanacaktır. Bu tedbirler açıklanırken tefecilere karşı fakir Osmanlı tebaasının nasıl bir tavır geliştirdiği de açığa kavuşturulacaktır. Fakir ahalinin tavrının, 1848'de lokal olarak yayınlanan 1851'de tüm Osmanlı ülkesini kapsar hale getirilen ve 1852'de faiz hadleri konusunda tadilat geçiren nizamnamenin ilanı üzerindeki etkisi de incelenecektir.

1852 murabaha nizamnamesinin ilanının toplum üzerindeki etkileri ve tefecilik faaliyetlerinin seyri betimlenecektir. Burada

⁸ DİA, Murabaha, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 151.

⁹ Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 140.

¹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 102.

¹¹ Güran, s. 140.

¹² Pamuk, s. 207.

nizamnamenin toplumsal trajediyi önleyip önleyemediği ele alınacaktır. Bu çerçevede ahalinin tefecilik probleminin çözümüne yönelik beklentileri ve devlet tarafından önerilen çözüm yolları açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra 1864 yılında yeni bir nizamnamenin neden ilan edildiği sorgulanacaktır. Sonuçta, tefeciliğin toplumsal bir trajediye yol açabileceği değerlendirilecektir.

Sosyal Trajedinin Tespiti ve Tefeciliğe Karşı Alınan Tedbirler

19. yüzyılda merkezden taşraya gönderilen müfettişlerin tuttuğu raporlar tefeciliğin toplumda meydana getirdiği tahribatı bütün çıplaklığıyla Osmanlı bürokrasisinin önüne sermiş ve bundan sonra tefeciliğe karşı devlet eliyle mücadele başlamıştır¹³. 25 Aralık 1847 tarihi itibarıyla Van reayasından hatırı sayılır bir nüfus murabahacılara büyük miktarda borçlanmışlar¹⁴ ve borçlarını ödeyemediklerinden ciddi baskıya maruz kalmışlardı. Uğradıkları baskıdan dolayı başka mahallere yerleşmişler ve memleketlerine dönmek için hasret çekmekteydiler. Fakat döndüklerinde murabahacıların eziyet ve baskılarına tahammül edemeyerek perişan olacakları korkusuyla geri dönmeye de cesaret edemiyorlardı. Buldukları çözüm 28 Şubat 1848 tarihinde borçlarının taksitlendirilmesi için arzuhal vermek olmuştur. Fakat istekleri usul ve ahvale uygun olmasına rağmen yetkililer mezkûr isteğin mahzuru olup olmadığı araştırıldıktan sonra problemin çözüm yolunu bulmaya karar vermişlerdir¹⁵. Taksitlendirme usulünün uygulanmasında mahsur olup olmadığı Van Valisi'ne sorulmuş ve gelen cevapta bu usulün geçmiş tarihlerde bölgede uygulandığı bildirilmiştir. Alınan cevaba istinaden hâlihazırda taksitlendirme usulünün mevcut olmamasına rağmen, bu usulün uygulanmasının mahzurlu olmayacağına karar verilmiş, böylelikle memleketlerini terk ederek başka muhitlere yerleşen nüfusun yaşadıkları yerlere dönmelerinin önü açılmıştır. Öte yandan nüfusun geri dönmesiyle atıl kalan yerlerin tekrar mamur olacağı da değerlendirilmiştir. Sonuç olarak borçlu kimselerin borçlarının takside bağlanması uygun

¹³ Mehmet Akif Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde Tefecilikle Mücadele", Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler-I, Editör: Turgay Anar, İstanbul 2017, s. 45.

¹⁴ Anadolu ve Rumeli'de köylünün faizle borç almaya mecbur kalmasının sebepleri olarak; tarımın hava şartlarına bağlı olarak yıllara göre gösterdiği dalgalanmalar, tarım ürünlerinin fiyatlarının yıllara göre gösterdiği büyük dalgalanmalar, kitle halinde hayvan ölümleri, vergi ve vergileme usulü sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Güran, s. 131-134.

¹⁵ BOA.A.MKT. 112/54.

görülmüştür¹⁶. Van'da ciddi bir nüfusun evlerini, memleketlerini terk etmesi, durumun içine doğdukları sosyal çevreden “fırar” ettirecek kadar yakıcı bir hal alması gösteriyor ki; tefecilik toplumsal sükûneti ortadan kaldıran bir tehdit halini almıştı. Öte yandan insanların izlerini kaybettirmek için evlerini ve memleketlerini terk etmeleri tefecilerin evlerini ve adreslerini bildikleri fakir ahaliyi baskı altına alabildiğini, insanların bu durumdan ancak izlerini kaybettirerek kurtulabildiğini bize anlatıyor.

Tefecilik yalnızca insanların vatanlarından firar etmelerine neden olmamış, vatanlarını terk etmeyen fukara halkın da huzurunu ortadan kaldırmıştır. Huzur bozucu vakalar o kadar artmıştır ki; toplumsal kargaşanın ortadan kaldırılması için topluma duyarlı ve toplumsal saygınlığı olan ulemadan resmi olarak yardım talep edilmiştir. Örneğin; 2 Nisan 1849 tarihinde Kütahya ulemasından Osman Efendi'yi tefecilik sorununun çözümü için yardıma çağırırken özetle şöyle denilmiştir: “Diyanet ve himmetiniz üzere vatan ve hemşerilerinizin saadeti için çalıştığınız anlaşılmıştır. Padişahımız efendimizin isteği; tebaasının adalet görmesi ve asayişin sağlanması olduğundan, size de bu konuda müracaat edilmiştir. Vatanınız olan Kütahya'da ahaliyi mağdur ve onlara zulüm etmiş olan gaddar murabahacıların hesaplarının adil bir şekilde ve insafıca yapılması gerekmektedir. Sizin de bu hayırlı işin halledilmesi esnasında mecliste bulunmanız istenmektedir. Ayrıca bu iş ile alakalı olarak memur ve ehil olduğunuza dair tahrirat meşihat tarafından gönderilmiştir. Bu hayırlı işte gayret edenler mükâfata nail olacakları gibi ahali ve fukaranın hukukunu korumak ve murabahacı zalimlerin fesatlarını önlemek gibi hayırlı bir iş yapacaklardır. Sizin de bu işte bulunmanız samimi ve hakiki gayretinizin ispatı olacaktır. Böylece dünyevi ve uhrevi saadet ve mükâfata nail olacaksınız”¹⁷. Ulemadan yardım istenmesi tefecilik konusunun Osmanlı mali bürokrasisinin çok daha ötesine geçtiğini göstermektedir. Dahası, tefecilik finansal bir çözüm olmaktan çıkıp toplumsal bir probleme dönüşmüştür. Öyle ki, Osmanlı bürokrasisi sorunu kendi başına çözüme kavuşturamayacağını değerlendirmiş, mesele derin bir toplumsal sorun halini aldığından, bu probleme vukufiyetle müdahale edebilecek toplumsal saygınlığı olan şahıslar aranmıştır.

Tefeciliğin insanları yaşadıkları çevreden firar ettirecek kadar derin bir sorun haline gelmesinde memurların da dahlinin olduğunu

¹⁶ BOA.A.AMD. 3/5.

¹⁷ BOA.A.MKT. 187/57.

görüyoruz. Ayan ailelerinin neredeyse tamamının tefecilikle ilgilenmiş oldukları¹⁸ göz önüne alınırsa burada ayanlarla mahalli memurların bir ittifakından bahsedebiliriz. Örneğin; Kütahya’da murabahacı olan İbrahim Bey ve Hacı Hüseyin Efendi gibi gaddarlara Kütahya Naibi taraftar olmuştur. Aynı zamanda Müftü Hacı İsmail Efendi de murabaha işine dâhil olmuştur. Adalet ve hakkaniyete uygun olarak bu sorunun çözülmesi ve fukaranın sıkıntıdan kurtarılması için 12 Haziran 1849 tarihinde, murabahacı İbrahim Bey’in Trabzon’a, Hacı Hüseyin Efendi’nin Karahisar’a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Müftü Efendinin de bu zulme iştirak etmesi nedeniyle yerine murabaha hesapları ile görevlendirilmiş olan Hoca Osman Efendi’nin müftü olarak tayin edilmesi kararı alınmıştır¹⁹. Tefeciliğin Van ahalisini yurtlarından firar ettirecek kadar ciddi bir toplumsal sorun olduğu göstermiştir ki; ya murabahacı denilen tefeciler sürgün edilecek ya da ahali firar edecektir. Çünkü toplum ile tefeciler arasındaki anlaşmazlık bir arada yaşama imkanını ortadan kaldırmıştır. Bu imkansızlık görüldüğünden Kütahya’daki tefeciler başka taraflara sürülmüştür. Kütahya tefecilik vakasının ortaya çıkardığı diğer önemli bir taraf da bürokrasinin tefeci zulmüne iştirak etmesidir. Memurların bu zulme iştiraki ahalinin evlerini terk etmek zorunda kalmaları konusunda ipuçları vermektedir.

Kütahya ahali tefeciler ile olan anlaşmazlıklarının çözümü için verdikleri dilekçelerde devletin bu işe müdahil olmasını talep etmeye başlamışlardır. Örneğin; Kütahyalı Ömer Hilmi’nin 22 Ocak 1851 tarihli dilekçesine göre Ömer Hilmi tefeci Agob’tan 1263 (1846-47) senesinde 3.000 kuruş borç almıştır. Aralarında herhangi bir şekilde faiz vereceğine dair mukavele yapılmamasına rağmen, Agob 300 kuruş için % 30 faiz istemiştir. Hatta faizin faizi hesabıyla 3 senelik faizi de istemiştir. Ömer Hilmi ise bu durumda aldığı borcu faizi sebebiyle defalarca ödemeye gücü olmadığını dilekçesinde vurgulamıştır. Borcu olan paranın faizsiz olarak hesaplanıp mahalli meclis tarafından taksitlere bölünmesini talep etmiştir. Şahsının zulümden himaye edilmesi için kaymakamlığa emir verilmesi isteğini de dilekçesinde dile getirmiştir²⁰. Kütahyalılar tefecilere karşı tefecilik sorununu –her ne kadar bu soruna ortak olan memurlar olsa da- devletin gündemine taşımak için çabalamışlardır. Böylece tefeciliği toplumsal sorun olmanın yanında asayiş sorunu haline

¹⁸ Berber, “Son Dönem Osmanlı Devleti’nde ...”, s. 45.

¹⁹ BOA.A.MKT. 205/83.

²⁰ BOA.A.MKT.UM. 46/7.

getirmeye çalışmışlardır. Öte yandan fukara ahali –ki bu insanlar toplumun en güçsüz kesimiydi- böyle yaparak tefecilerin keyfi uygulamalarına karşı devletin adaletine sığınmaya çalışıyordu.

Tefecilik problemini resmi kurumların gündemine taşımak adaletin ahali lehine tecelli edeceği beklentisine matuf idi. Fakat bu beklentinin hayal kırıklığına dönüştüğü vakalar da ortaya çıkmıştır. Bu hayal kırıklığı tefecilerin bazı memurlar üzerinde –ki yukarıda memurların tefeciliğe iştirak ettiklerinden bahsetmiştik- etkin olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Kütahyalı Reşid Mustafa 15 Eylül 1851 tarihli dilekçesinde tefeci Hayrabetoğlu Karabet ile aralarındaki tefecilik işlemi hakkında özetle şöyle diyordu: “Murabahacı grubundan Kütahyalı Hayrabetoğlu Karabet isimli zimmi ile aşar ve rüsumat dışında nakit alışverişimiz oldu. Almış olduğum borcun muhasebesi yapılmadan 8-9 ay şahsımı hapse attırarak 50.000 kuruşluk tahvili zorla almıştır. Tahvil tarihine değin vermiş olduğum 100.000 kuruştan fazla % 30-40 hesabıyla faizin faizi konusunun muhasebesi görülecekti. Bunun için tayin edilen mübaşir İzzet Ağa ile gönderilen mektup kaymakamımız Pertev Efendi’ye mecliste verilmiştir. Fakat irade-i seniye gereği borcumuz % 8 üzerinden hesaplanması gerekirken hesaplanmamıştır. Muhasebe sonucunda alacağım olması gerekirken murabahacı lehine karar verilerek hakkım çürütülmüştür. Hatta 10.000-15.000 kuruş borçlu çıkarıldım. Zulüm ve zarara uğradığımdan “ayak başım açık” kapınızdan merhamet dilemeye geldim. Borcumun % 8 üzerinden hesaplanarak ortaya çıkacak 30.000 kuruştan fazla alacağımın ve tahvilimin tarafıma verilmesini istiyorum”²¹. Kütahyalı Reşid Mustafa haklılığına delil olarak yayımlanan iradeyi gösterir. Çünkü iradeye göre faizin % 8 üzerinden hesaplanması gerekmektedir. Fakat anlaşmazlık tefeci Hayrabetoğlu’nun argümanları doğrultusunda karara bağlanmıştır. Reşid Mustafa vakası tefecilik muamelelerinde bütün kurallar tefeciler tarafından belirlenmekteydi. Hatta tefeciler herhangi bir kural üzerinden işlem yapmak yerine işi keyfiliği dökmüşlerdi.

Osmanlı toplumunun tarım toplumu olduğu göz önüne alınırsa tefecilik probleminin esas mağduriyeti bu kesime yaşattığını söyleyebiliriz. 29 Ağustos 1849 tarihinde Yanya sancağında vuku bulan tefecilik problemi ile bu sorun gündeme gelmiştir. Yanya sancağının çiftlik ve köylerinde yaşayan ahalinin çoğu eskiden beri faizle tefecilere borçlanmışlardı. Hasılatlarının çoğu borçlarının faizi

²¹ BOA.A.MKT.UM. 75/42.

olarak ellerinden alınmaktaydı. Bazen faiz asıl mala eklenerek yahut selem yoluyla zahireye ve sonra zahire akçeye çevrilerek ahaliye borç yüklenmekteydi. Bu sebeple borçlu ahali perişan olmaktaydı. Aylık faiz oranlarının % 2 ila % 3 olduğu göz önüne alınırsa perişanlığın sebebi anlaşılır. Ayrıca maddi sıkıntı çeken fakirler ve çiftliklerdeki kişiler de borçlanmışlardı. Refah ve asayişin temini için bu sorunun çözülmesi gerektiği değerlendirilmişti. Çözüm için ise tefeciler ile ahali arasındaki borcun senelik % 8 hesap edilip asıl mala eklenerek, ahaliyi borçtan kurtarmak için iki taraf arasında 1 seneden 5 seneye kadar uygun taksitlere bölünmesinin gerektiği Yanya'ya bildirilmişti. Taksit süresi zarfında yeniden faiz aldırılmaması ve faizin faizi sayılmadan borcun azar azar ödenmesi ve yeni borç durumunda % 8 oranının esas alınması kararlaştırılmıştı. Hasılatın rayiç vakti ve değeri ne ise ona göre borç aldırılması ve borç muamelesinin kanuna uygun ve kaza meclisi marifeti ile yapılması emredilmiş, şahısların kendi kendilerine borç muamelesi yapmamaları, aksi durumda yaptırım uygulanması bildirilmişti²². Tarımla uğraşan Osmanlı toplumunun en büyük problemi doğal olarak nakit sıkıntısı idi. Ahali vergilerini ödemek için nakit ihtiyacında nakit parası olan tefecilerin ellerine düşüyordu. Bu durumda daha mahsüllerini almadan tefecilere satıyorlardı. Bu usule selem deniyordu. Osmanlı Devleti ise rahat bir şekilde vergi tahsilini gerçekleştirmek gibi nedenlerle tefeciliği tamamen ortadan kaldırmak yerine kural ve kaideleri belirlenmiş bir usule dönüştürmeye çalışıyordu. 1851-52 yıllarında hazırlanan bir layiha, Osmanlı'nın tahakkuk ettirilen vergilerin tahsil edilmesinde büyük sıkıntılar yaşadığını hatta biriken vergi alacaklarının yıllık varidatı aşmış olduğunu gösteriyordu²³. Bu durum göz önüne alınırsa Devlet'in tefecileri tamamen ortadan kaldırmak yerine meşru alana çekmeye çalışmasının en önemli sebebi anlaşılabilir.

Fakir ahali tefecilerden gördüğü zulmü devletin gündemine taşımaya çalışırken, devlet makamları da kendilerine yansıyan vakalara benzer çözüm yolları önermeye başlamışlardı. Her vakaya yansıdığı oranda müstakil cevaplar vermek tefecilik probleminin neden olduğu sorunları halletmiyor, çözümler sınırlı kalıyor ve yeni vakalar dilekçelere yansiyordu. Örneğin, Golos'un Ayalorendi köyünden Dimitri 14 Kasım 1849 tarihli dilekçesinde; beş altı

²² BOA.A.DVN.MHM. 7-A/71.

²³ Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 188.

seneden beri tefecilerden 10'a karşılık 13 ödemek şartıyla borç aldığını ve artık "dolab-ı çakerane"sinin dönmediğinden yakınmıştır. Tefecilere toplam borcunun 79.350 kuruş olduğunu ve buna mukabil tasarrufta bulunduğu dört parça zeytin bahçesinin kıymetinin ise, 15.000 kuruş olduğunu belirtmiştir. Bu bahçelerden başka emlakının olmadığını belirten Dimitri, tefecilerin borçlarını faiziyle beraber tahsil etmek için kendisini "tazyik ve rencide ve mahbusa teklif" ettiklerini söylemiştir. Kanuni bir süre çerçevesinde borçlarının takside bağlanmasını istemiş, ilgili valiye konu ile ilgili bir emir yazılmasını dilekçesinde istirham etmiştir²⁴. Dimitri'nin hikayesini ilginç yapan taraf, herhangi bir çiftçi tefecilerin eline düştüğü zaman bütün emlakını satsa bile ellerinden kurtulamayacağıdır. Çünkü tefeciler herhangi bir otorite tarafından sınırlanmadığı için faiz yüzdeliğini istedikleri gibi belirlemekteydiler. Bu durum alınan borcu ödenebilir olmaktan çıkarmaktaydı. Bütün bunların da ötesinde borç alan fakir çiftçiler sadece mallarını kaybetmekle kalmıyor şeref ve haysiyetleri de zedeleniyordu. Özetle, faiz sarmalı fukaraları korkunç bir korku girdabında boğacak bir hâl almıştı.

Faiz sarmalından fakir ahaliyi kurtarmak devletin en üst organlarına kadar yansımaya başlamıştı. Örneğin; Balıkesir ve köylerindeki ahali büyük borç içine girmişti. Tefecilere fahiş faiz ile borçlanmışlar ve borçlarını vade sonunda ödeyememişlerdi. Ödenemeyen borçlar ikiye katlanmıştı. Ahaliyi bu durumdan kurtararak rahat ve refahını sağlamak devlet katında devletin asayışı ve mamuriyeti için gerekli olarak değerlendirilmiş, bu hususun adaletle çözülmesi ve düzene koyulması ahalinin zarar ve ziyana uğramaması için elzem olarak görülmüştü. Bu durum 15 Aralık 1849 tarihinde Meclis-i Ahkam-ı Adliye gündemine kadar gelmiştir. Murabahacılar ile borçluların muhasebeleri kanuna şeriata uygun olarak halledilip icap eden faiz senelik % 8'den hesap edilmesi emredilmiştir. Hesap edilen bu faizin asıl mala eklenmesi, taciz ve baskıya yer vermeyecek şekilde iki tarafın rızası ile halledilmesi gerektiği bildirilmiştir. Borçlar 1 seneden 5 seneye kadar uygun taksitlere bölünüp bu süre zarfında 1 akçe dahi faiz artırımına gidilmemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca faizin faizi sayılmamalı ve verilmemeli ve borçlar azar azar ödenmeli diye emredilmiştir. Bundan böyle borç alma ve borç verme durumunda bu usul ve hesap ile yani % 8 kuruştan fazla faiz alınıp verilmemesine dikkat edilmesi tembihlenmiştir. Mahsulat üzerinden mukavele veya akçe yerine

²⁴ BOA.A.DVN. 51/100.

eşya ile borç alınması ya da verilmesi ile borçlanana aşağı bir fiyat üzerinden mukavele yaptırılmaması da karara bağlanmıştır. Ayrıca eşyaya daha fazla değer biçilmeyip mukavele vakti değeri ne ise ona göre borç alma ve verme işlemi gerçekleştirilmeli denilmiştir. Eşya üzerinde borçlanma işlemlerinin de tarafların kendi inisiyatifleriyle yapmalarına müsaade edilmemesi ve bu usulü ihlal edenlerin tedip edilmesi konusuna ihtimam gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak bu düzenlemelerin Balıkesir ve köylerinde uygulanması gerektiği bildirilmiştir²⁵. Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin gündemine kadar yükselen tefecilik artık lokal vakalar olarak değerlendirilmemeye başlanmıştır. Tefeciliğin bir asayiş problemi olarak ele alınması toplumsal trajedinin devletin üst kademelerine yansımaya başladığını göstermektedir. Ahalinin ciddi zarara uğradığı tespitinin yapılması, tefeciliğin toplumsal düzeni bozacak bir hale geldiğinin fark edilmesi anlamını taşımaktaydı. Sonuç olarak tefecilik ülke düzenini bozacak bir problem olarak algılanmaya başlanmıştır.

Tefeciliğin toplumsal düzeni bozmasıyla beraber doğal olarak tarım sektörü olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Konya sancağına bağlı Akviran karyesinden Yorgi isimli rençper 17 Ekim 1851 tarihli dilekçesinde; oğlunun devlet hizmetinde olduğunu, tarlalarında ziraat yapacak kimsesinin olmadığını, bu nedenle “dolab-ı çakerane”sinin sekteye uğradığını anlatarak tefecilere olan toplam 9.600 kuruş borcunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Borcunu vermekte kusuru olmadığı halde murabahacıların her sene 10'a 12 hesabıyla borcunu 9.600 kuruşa çıkardıklarını söylemiştir. Yorgi isimli zimmi 400 kuruş alacağı olduğu iddiasıyla tefecinin çift öküzlerini ve ziraat edeceği tohumlarını elinden aldığından yakınmış, mallarını alıp hapsedirerek kendisini tamamen açıkta bırakmak istediğini belirtmiştir. Çiftçi, murabahacılar ile borcunun hesap edilerek ödemesini yapabilmesi için kendisine mühlet verilmesini ve bu durum dolayısıyla Konya Valisi'ne emir yazılmasını istirham etmiştir²⁶. Akviran'lı rençper geçimini sağlayacak bütün vasıtaları tefecilere kaptırmıştır. Zaten tefecilik güçlü olan zenginden fakir olan güçsüze doğru bir işlemdir. Bu durumda tefeciler zorbalıkla rençperlerin her şeylerine el koyarak tarım faaliyetlerini bile durdurmaya başlamışlardır.

Şimdiye kadar ortaya koymaya çalıştığımız sıkıntıları dikkate alan Osmanlı bürokrasisi tefeciliği belli kural ve kaidelere göre

²⁵ BOA.A.DVN.MHM. 8/11.

²⁶ BOA.A.DVN. 72/4.

işleyen finansal bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. Böylece hem asayiş hem de toplumsal adalet sağlanacaktı. Ayrıca, devletin vergilerini kolaylıkla tahsiline imkân veren sıcak paranın da vergi toplama vaktini devletin ihtiyacına göre belirlemeye imkân verecekti. 1848 yılında bir takım düzenlemelerle birlikte ilk defa Kütahya'da faiz hadleri % 8'e indirilmiş, aynı yıl Yanya, 1850'de Sivas ve 1851 yılında bu karar tüm İmparatorluk için geçerli kılınmış, 1852 yılında yeni bir düzenleme ile faiz hadleri % 12'ye çıkarılmıştır²⁷. Bu bağlamda tüm bu düzenlemeleri içeren 1852²⁸ nizamnamesi ilan edilmiştir:

1. Tefeciler; emlak ve çiftlik sahipleriyle, ziraatçılar ve rençperlere fahiş ve fazla faiz ile akçe verdiklerinden faizin faizini istemektedirler. Bu şahısların borçları yapılandırılıp faizleri senelik % 12'den hesap edilecektir. Fahiş faizler tenzil edilip, gerektiğinde borçların ödenmesi 1 veya 5 senelik taksitlere ayrılacak ve yeniden senede bağlanacaktır.
2. Mal-ı eytam, evkafın ve İstanbul sarraflarının borç vermesi mevcut usulleri veçhiyle devam edecektir. Yani nizamnameden istisna tutulmuşlardır.
3. Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarları ile yabancı devletlerin uyruğundan olanların nizamnameden önce düzenledikleri mukavele ve senetleri itibara alınarak hesapları yapılacaktır. Nizamnameden sonraki faiz oranları ise % 12 kuruştur.
4. Daha önce altı kuruş bir rub' ile borç verenlerin faiz oranları % 12 olarak hesaplanacaktır.
5. Meclis-i memlekete haber vermeksizin gizlice borç alma ya da verme olmayacak ve faizler % 12'yi geçmeyecektir.
6. Nizamnameye ters hareket edenler tedip edileceklerdir²⁹.

Özetle tefeciler ve diğer zengin kimseler özellikle emlak ve çiftlik sahibi olanlar ile ziraatçı ve rençperlere fahiş faizle borç vermektedirler. Bu şahıslar faizin faizinin istediklerinden hesapları görülüp borç verme faizleri 1851 nizamnamesinde % 8 üzerinden hesap edilmişti. Fakat uygulamada görülen sıkıntı ve müşkilatlar

²⁷ Güran, s. 146-147.

²⁸ İlk murabaha nizamnamesi, yukarıda bahsettiğimiz 1848 yılında Kütahya'da gerçekleşen tefecilik olayı dolayısıyla 1851 yılında kaleme alınmıştır. Bkz.; Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde ...", s. 46.

²⁹ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; 1852, 1864 ve 1887 murabaha nizamnameleri için bkz.; Mehmet Akif Berber, From Interest to Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014, s. 85-89.

dolayısıyla faiz oranları % 12 olarak yeniden düzenlenmişti³⁰. Ayrıca fahiş ve ziyade faiz oranları düşürülüp borçların 1 seneden 5 seneye kadar uygun şekilde taksitlere ayrılması ve senetlere bağlanması kararlaştırılmıştır. Yabancı uyruklardan olup tefecilerden borç alanların borçlanma faizleri % 12 olarak hesaplanacaktır. Avrupalı tüccarlar ve yabancıların daha önceki tarihe ait senetleri tarihleri itibarıyla hesaplanacaktır. Karar tarihinden sonraki senetlerin tarihine bakılmadan senelik faiz oranı olarak % 12 esas alınacaktır³¹.

Toplumsal Trajedinin Sürmesine Dair Tespitler ve Alınan Tedbirler

Manastır Sancağı'ndan Hibetullah Hanım'ın 14 Mayıs 1852 tarihli dilekçesi nizamnamenin hemen ertesinde tefecilerin keyfi olarak hareket etmeye devam ettiklerini göstermektedir. Hibetullah Hanım; Mihail isimli murabahacı zimmiden 6.500 kuruş borç almıştı. Borcunu ödeyemediğinden aylık olarak her 1.000 kuruş için 40-50 kuruş faiz eklenerek kısa sürede borcu 10.000 kuruşa ulaşmıştı. Hibetullah Hanım borcunu ödemek için emlak ve arazisini satarak borcuna karşılık olarak 8500 kuruş teslim etmiştir. Fakat tefeci Mihail alacağını aylık % 5'er kuruş hesap ederek faizin faizi hesabıyla teslimat sonrası 9.000 kuruş daha talep etmiştir. Hibetullah Hanım bu durumdan dolayı çocuklarının tefeci tarafından açıkta bırakılmak istendiğini söylemiştir. 6.500 kuruşluk borcuna bedel 8.500 kuruş ödeme yaptığı halde nizamnameye ters olarak tefecinin 9.000 kuruş fazladan istediğini dilekçesinde belirtip resmi makamlara müracaat etmek zorunda kalmıştır. Bu durumda 1851 yılında yayımlanan nizamnameye uygun olarak borcunun senelik % 8 üzerinden hesap edilerek mahalli meclis tarafından bu sorunun çözülüp kalan borcunun taksitide bağlanmasını istemiştir³². Hibetullah Hanım'ın hikayesi; tefecilerin eline düşen sadece erkekler değil çocuklarını geçindirmek zorunda kalan kadınların da olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak; asıl problemin nizamname ilan etmek değil, ortayan konan kuralların uygulanmasını takip etmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü fukara takımını keyfine göre borç çıkaran tefecilere karşı kimsenin korumadığı ortaya çıkmıştır.

Kütahya'dan 30 kişilik bir grup 19 Mayıs 1852 tarihinde bir dilekçeyi imzalayarak Kütahya'da "tefeci taifesinden" Hayrabetoğlu Karabet isimli zimmi hakkında şikayette bulunmuşlardır. Hayrabetoğlu'nun üç dört aylık süre zarfında faizin faizini fakir

³⁰ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; Berber, a.g.t., s. 85.

³¹ BOA.A.DVN. 77/73.

³² BOA.A.MKT.DV. 57/ 94.

ahalden istemekte olduğunu belirtmişlerdir. Dilekçe veren 30 kişi bu tefecinin istediği faizden dolayı gördükleri zulmün ve uğradıkları zararın “görölmüş ve işitilmiş şey” olmadığını belirtmişlerdir. Daha önce bu borç konusunun çözölməsi için emirname gönderilmiş olsa da faydası olmamış ve sorun çözölememiştir. Dahası murabahacı şahıs faizin faizi olan alacaklarını tahsil etmek için baskı ve zorbalığa başvurup alacaklı olduğu kimseleri birkaç ay tevkif ettirmiştir. Böylece fakir ahaliyi hapishanelerde çürüterek emlak, dükkân ve bahçe gibi geçimlerini sağlamalarına ve hayatlarını sürdürmelerine yarayan vasıtaları zimmetine geçirmiştir. Fakir ahali harap ve perişan olmuştur. Kütahya’da % 8’den fazla faiz alımı yasaklandığı zaman dilekçe verenler “taze can”a kavuştuklarını belirtmişlerdir. Fakat Hayrebetoğlu Karabet bu duruma razı olmamış ve alacaklarını % 8 yerine, 10’a 12 üzerinden hesaplamış ve önceki borca eklemiştir. Ayrıca alacaklarını hesaplayıp bu problemi çözmeden birer ikişer hepsini hapse attırarak perişan etmiştir. Dilekçe veren Kütahyalılar bu durumda çöruk ve çocuklarının talan olup ağlamakta olduklarını dile getirmişlerdir. “Allah aşkına ve resulü hürmetine Hayrebetoğlu ile hesabımızı görerek zulüm ve baskıdan kurtarılmayı istiyoruz” diyerek dilekçelerinde yalvarmışlardır. Borç sıkıntıları giderilirse Kütahya’nın fakirleri ihya olup sevineceklerdir demişlerdir³³. Kütahyalılar murabahacı denilen zorbaların adını dilekçelerinde “tefeci” olarak koymuşlardır. Murabahacılıktan dolayı yuvalarının dağıldığından yakının ve çocuklarının ağladığını dile getiren Kütahyalılar yaşadıkları trajedinin sebebini “tefecilik” olarak açıklamışlardır. Kütahyalı fukaralar murabahacılar ve murabahacılık çevresinde devam eden tartışmaları bitirmiştir. Çünkü bu işin adını “tefecilik” olarak koymuşlar ve yaşadıkları trajedinin bitmesi için tefecilere karşı devletten “Allah ve Resulü hürmetine” yalvararak yardım istemişlerdir.

Osmanlı ordusunun lojistiğı için zahire konusunun gündeme gelmesi tefecilerin Osmanlı tarım ekonomisini neredeyse etkileri altına aldıklarını göstermektedir. 19 Temmuz 1854 tarihinde lojistik tedbirler gereğı ileride zahireden dolayı herhangi bir sıkıntı yaşanmaması ve ziraatçıların zarar görmemesi için hasat vaktinden önce halkın tefecilerle mukavele yapmalarına izin verilmemesi kararı alınmıştır. Aynı zamanda gücü olanlardan vergilerin kesinlikle toplanması emredilmiştir. Vergisini ödeyemeyenlerin ise vergilerinin

³³ BOA.A.MKT.DV. 58/17.

hasat vaktine ertelenmesine izin verilmiştir. Halkın bir sene zarfında ordu için vergilerden çok daha fazla miktarda erzak ve zahireyi ordunun lojistiği için verdikleri görülmüştür. Bu durum üzerine vergilerini ödeyemeyecek durumda olanlara müsaade edilmiştir³⁴. Mevcut durum münasebetiyle gerek orduda gerekse Osmanlı memleketlerinde zahire konusunda sıkıntı çıkmaması için memurların da takip edecekleri usul belirlenmiştir. Bu minvalde ziraatçıların gerek yerli ve gerekse yabancı tefeciler ve selemciler ile kontrat yapmamalarına dikkat etmeleri ve itina göstermeleri istenmiştir. Bu konu hususunda halkın evhama kapılmasına; yani ellerindeki zahirenin zapt edileceği fikrine düşmemeleri için özen gösterilmesi tembihlenmiştir³⁵. Ordunun lojistiği için mahsulatın tefecilere satılmasının men edilmesi tefeciliğin ciddi boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır.

29 Ekim 1854 tarihinde bile -ki nizamnamenin ilanı üzerinden birkaç sene geçmiştir- resmi makamlara taşradaki köylülerle çiftçilerin tefecilerin yüksek faiz oranları ile baskı yaptıklarına dair şikâyetler yansımaktaydı³⁶. 9 Ekim 1855 tarihinde 1852 nizamnamesi sonrası tefeciliğe dair Osmanlı makamları tarafından yapılan ilk genel değerlendirmeye rastlıyoruz. Bu değerlendirmeye göre; taşrada olan tefecilerden bazı açgözlüler, köylülerden ihtiyacı olanlara fahiş faiz ile akçe vermekteydiler. Bazen akçe yerine değerinden birkaç kat fazlaya eşya da veriyorlardı. Ahali eşyayı satacağı zaman murabahacılar kendi adamları vasıtasıyla bu eşyaları tekrar köylülerden satın alıyordu. Bazen de borç verirken faiz almak yerine köylülerin mahsulatına hasattan önce çok düşük fiyatlarla el koyuyorlardı. Mahsulün 100 kuruş rayici varsa mukavele ile 60-70 kuruşa ve belki daha aşağıya ahalinin elinden alıyorlardı. Bazen de faizi asıl mala ekliyorlar veyahut selem yoluyla zahireyi köylülerden topluyorlardı. Sonra aldıkları bu zahireyi paraya çevirerek ahalinin sırtına yüklüyorlardı. Bu gibi durumlar nizamname ile düzenlendiği halde bazı mahallerde tersi uygulamalar devam etmekteydi. Hatta Kocabaşı denilen adamlar türemiş olup; bu adamlar yabancı tüccarlar zahire almak istedikleri zaman köylülerin adına bu tüccarlarla kontrat yapıyorlardı. Bu satış anlaşmasını mal sahibi ahalinin haberi olmadan yapıyorlardı. Hatta bu adamlar yaptıkları kontrata ahali yerine parmak bile basıyorlardı. Sonra da

³⁴ BOA.A.MKT.UM. 160/92.

³⁵ BOA.A.MKT.UM. 161/ 86.

³⁶ BOA.HR.MKT. 92/5.

ahaliden bu senetlerde kayıtlı olan şeyleri istiyorlardı. Bunun yanı sıra ahaliden faiz almak istedikleri zaman birçok düşmanlıklar ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden çeşitli iddialar ortaya atılmakta ve tartışmalar olmakta, halkın zulme maruz kaldığı haberleri gelmekteydi. Osmanlı mülkünde halkın zulüm ve düşmanlıklara karşı himaye edilmesinin, refah ve rahat için gerekli şart olduğu tekrar ediliyordu. Bundan sonra murabaha konusunun daha önce belirlenmiş usule göre halledilmesi emredilmiştir. Ayrıca tüccarın ahaliden satın alacağı şeylerin ahalinin haberi dâhilinde ve kontrat ile yapılması kararı alınmış, satın alınan eşyanın satış esnasındaki rayiç bedelinin kontrata kaydedilmesi de emredilmiştir. Aksi tarzda hareket edenlere yaptırım uygulanması kararı alınmış, hükümetin bilgisi dâhilinde olmayan kontratların kabul edilmeyeceğinin ilan edilmesi istenmiştir³⁷. Bu değerlendirmeler tefecilik sorununun 1852 nizamnamesi ile çözülemediğini göstermektedir³⁸. Daha doğrusu tefeciliğin taşrada neden olduğu toplumsal trajedi devam etmektedir. Tefecilerin fahiş faizli borç vererek ahaliyi perişan etmeleri sebebiyle, murabaha nizamnamesinin tam anlamıyla uygulanmasına dikkat edilmesi gerektiği açığa çıkmıştır³⁹.

Köylülerin tefecilerin elinde zulme maruz kalmasının önüne geçilemiyor öte yandan Osmanlı bürokrasisi bu sorunun çözümü için gerekli adımın atıldığını düşünüyordu. 23 Ocak 1857 tarihinde Sivas sancağı ile ilgili yapılan değerlendirme böyle düşünüldüğünün ipuçlarını vermektedir. Nizamnamenin icrası ile görevli memurların görevi ihmal içinde oldukları tespit edilmiş, selemci ve tefeci grubunun fesat ve zulümleri hakkındaki nizamname ahalinin zulüm ve zarardan kurtarılması için her tarafa gönderilmişti. Fakat alınan haberlere ve gelen rivayetlere göre nizamnameyi icra etmekle görevli memurlar bu görevi yerine getirmemişlerdi. Köylüler mahsulatlarını daha almadan selem yoluyla satıyorlar, yerli ya da yabancı tüccarlar köylülerin mallarını değerinden çok aşağıya ellerinden alıyorlardı. Bazen yarısından da aşağı fiyata aldıkları bu mallar için çeşitli fasit mukaveleleri içeren senetler düzenlemekteydiler. Köylülerin bu zarardan kurtarılması için -ki tüccarların kendi aralarında düzenledikleri senetler istisna kabul edilmiştir- tüccarlarla yaptıkları

³⁷ BOA.A.MKT.UM. 211/45.

³⁸ Selem usulünün ve tefeciliğin kontrol altına alınması konusunda karşılaşılan zorluktan dolayı İngiltere konsolos vekilinin bile uygun bir dille uyarılmak zorunda kalınması ilginç bir örnektir. Bu örnek için bkz.; BOA.A.MKT.UM. 232/76.

³⁹ BOA.A.MKT.UM. 211/45. Nizamnamenin uygulanması ile ilgili sıkıntı bağlamında bkz.; BOA.A.MKT.UM. 213/81.

her türlü mukavele senetleri sancak ve kaza meclislerinde kanuna uygun kabul edildiği takdirde mühürlenmesi emredilmiştir. Kanuna aykırı görülenlerin ise kabul edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu konudaki emir Sivas sancağına bağlı kazalara gönderilmiştir⁴⁰. Sivas sancağı, tefecilikle ilgili nizamnamenin neden uygulanmadığının ilginç bir örneğini teşkil etmektedir. Sivas'ta tefecilerin hem coğrafi hem zaman anlamında yaygın ve yoğun bir şekilde köylülere zulüm edebilmelerinin temel sebebi olarak memurların görevlerini ihmal etmelerini söyleyebiliriz.

Selemci ve tefeci grubunun fesat ve zulümlerini def etmek için yayımlanan nizamnamenin tamamen uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, nizamnamenin uygulanmasına çalışılsa bile memurların özensiz oldukları tespiti 4 Şubat 1857 tarihinde yapıyordu. Osmanlı ve yabancı ülke tüccarları selem yoluyla nakit vererek ahalinin mahsulatını senet karşılığı yarı fiyatına almaya devam ediyorlardı. Malı alırken fasit mukaveleleri içeren senetler dahi tanzim etmiş oldukları anlaşılmıştı. Selem ve faiz işinin ahalinin malını yok pahasına gasp etmekten ibaret olduğu gerçeği teslim edilmiş ve bunun kabul edilebilir bir şey olmadığı değerlendirilmişti. Tüccarların kendi aralarında yaptıkları mukaveleler geçerli kabul edilmeli kararı tekrarlanıyordu. Tekrarlanan diğer bir husus ise; tüccar ile ahali arasında yapılan her türlü senet sancak ve kaza meclislerinde görüşülüp kanuna uygun ise tasdik edilmeli emri olmuştu. Meclisin tasdiki bulunmayan senetler kabul edilmeyecekti. Çiftçilerin ödemekle yükümlü oldukları vergileri mahsulat vakti ödemeleri gereği vurgulanıyordu. Fakat her mahallin mahsulatı dolayısıyla hasat vakti birbirinden farklıydı. Örneğin; Kudüs-ı Şerif dâhilindeki bazı mahallerin mahsulatı darı gibi hububat bazı yerlerin mahsulatı ise zeytin ve üzümdü. Hububat için Mayıs, üzüm için Temmuz, zeytin için başka bir ay hasat zamanıydı. Eğer fukara, vergisini hasat zamanı öderse hem mahsulatını zamanında satar ve hem de birçok fayda elde ederdi. Fakat hasattan evvel -mesela ordunun ihtiyacı dolayısıyla- vergi tahsil edilirse, fukara ahali sıkışacağı ve fahiş faizle borçlanma yoluna gideceği değerlendirilmişti. Sonuç olarak vergi tahsili hasat zamanı yapılırsa fakir halkın bu sıkıntıyı çekmeyeceği fikri benimsenmişti⁴¹. Osmanlı

⁴⁰ BOA.A.MKT.UM. 268/41.

⁴¹ BOA.A.MKT.UM. 269/97; Vergilerin tahsil döneminin düzenlenmesi 19. yüzyılda devlet eliyle tefecilere karşı yapılan mücadelede, Berber tarafından ilk "efor" olarak değerlendirilmiştir. Bkz.; Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde ...", s. 45.

bürokrasisinin nizamnamenin uygulanamaması hususundaki değerlendirmesi memurların ihmal ve özensizliğinden başlayıp vergi tahsilinin hasat vakti ile örtüşmesi gerektiği konusuna gelmiştir. Demek ki; toplumsal trajedilerin yaşanmasına neden olan en önemli etmenlerden birisi vergi tahsili ile hasat vaktinin örtüşmemesidir. Bu iki vaktin örtüşmemesinin tarım ile uğraşan ahaliyi tefecilerin eline düşürdüğü açık bir şekilde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu iki vaktin örtüşmesinin tefeciliğin neden olduğu toplumsal trajediyi teskin edeceği kanaatine ulaşılmıştır.

Osmanlı ülkesinde bulunan tefecilerin nizamnameye uygun olarak % 8'den fazla faiz almamaları konusunda memurlara emir verilmiş, bu husus 14 Mart 1857 tarihinde Girit Valisi'ne bildirilmişti. Fakat Hanya sancağının içerisinde bulunan nahiyelerdeki tefeciler meclis azalarının bazıları vasıtasıyla vekil göndererek % 12 kuruş faiz almak için izin elde etmişlerdi. Bu durumu fırsat addederek % 20'den 80-90 kuruşa kadar faiz almakta bulunduğu değerlendirildi. Bu faizler dolayısıyla halkın tamamen perişan olduğu bu değerlendirmenin temelini oluşturmuştu. Ayrıca meclis azalarının tefecilerin ortak ve yardımcıları oldukları için borçlu ahaliye 61 gün mühlet verdikleri anlaşılmıştı. Fakat borçlular bu süre zarfında borçlarını ödeyememişler, tefeciler de ahalinin mallarını ve eşyalarını sattırmaya çalışmışlardı. Durum Girit Valisi'ne bildirilmişti. Tefeciler bu konuda Müslüman ve Hristiyan ahalinin hazırladıkları dilekçeyi ateşe vererek yakmışlardı. Bu gibi zulümlerin gerçekleşmemesi için borçlu ahaliye 7 veya 5 sene mühlet verilmesi emredilmişti. Aynı zamanda nizamname gereği % 8 ve % 12'den fazla tefeciler tarafından alınan faizlerin geri alınması veya borçlarına sayılması isteği ahali adına İstanbul'a gelerek dilekçe veren Emin isimli şahıs tarafından dile getirilmişti. Bu açıdan nizamname gereği hiçbir yerde fazla faiz alınmaması gerektiği halde tefecilerin yüksek faiz alarak ahaliyi zarara uğrattığı vakidir. Bu durumun tahkik edilerek ahalinin zulümden kurtarılması için çözüme kavuşturulması gerektiği Girit Valisi'ne bildirilmişti⁴². Yapılan bütün değerlendirmelere ve bu değerlendirmeler doğrultusundaki uyarılara rağmen Giritlilerin tefecilerin elinde perişan olduğu haberleri İstanbul'a kadar yansımıştır. Aslında, tefecilik probleminin çözümünde en önemli husus sancak ve kaza meclislerinin borç alıp vermeye nezaret etmesi ve onay mercii olması idi. Fakat tefecilerle bazı meclis azalarının ortak çalışması hatta Kütahya'da olduğu bazı

⁴² BOA.A.MKT.UM. 273/100.

meclis üyelerinin bizzat tefecilik yapması⁴³ çözümün en önemli hususunu boşa çıkarıyordu. Bu durum İstanbul tarafından fark edilmişti. Girit vakası toplumsal trajedinin önlenmesi için alınan bu önlemin boşa çıkarıldığını göstermektedir.

Kavaye kazasında çiftçilerin tefecilere olan borçlarının uygun taksitlere

bağlanması isteğinin dile getirildiği 19 Şubat 1859 tarihinde bile tefecilik toplumu ciddi şekilde etkisi altında tutuyordu⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde yaşayan fakirlerin insafsız bir kısım murabahacıların elinden kurtarılması ve himaye edilmesi için 1852 senesinde bir nizamname ilan edilmişti. Bu nizamname borçlular ile murabahacılar arasındaki sorunları adaletle çözmeye matuf idi. Neşir ve ilanına rağmen bu nizamname ilgili emirlerin -liva merkezlerini istisna tutarsak- kaymakamlık ve kazalara ulaşmadığı 25 Eylül 1860 tarihinde ortaya çıkmıştı. Murabahacıların insafsız ve nizamname haricinde hareket etme konusunda cesaretli oldukları ortaya çıkmış, % 25-30'ları aşan oranlarda faiz aldıklarından fakirlerin takatleri kalmamıştı. Örneğin; Niğde ve kazalarında fukaranın tefecilerin elinden kurtarılması ile ilgili emir tebliğ edilmemişti⁴⁵. Niğde ahali de tefecilik hakkında çıkarılan yeni hükümlerin uygulanmadığını ve tefecilerin fazla faiz almaya devam ettiğini beyan etmişlerdi⁴⁶. Tefecilikle ilgili nizamnamenin ilanı üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen nizamnamenin taşraya ulaşmadığı anlaşılmıştı. İşin ilginç tarafı ahali taşradan İstanbul'a kadar gelip nizamnamenin uygulanmasını isterken taşra bürokrasisi nizamnamenin içerdiği emirlerden habersiz kalmıştı.

İstanbul'da nizamnamenin taşraya ulaşmış veyahut ulaşsa bile uygulanıp uygulanmadığı tartışılırken taşradaki tefecilerin ahaliye istedikleri muameleyi yapabildikleri anlaşılmaktadır. Kayseri'de vuku bulan tefecilik vakası buna güzel bir örnektir. 19. yüzyılda Kayseri ahali arasında yaygın bir şekilde kredi kullanılmaktadır⁴⁷. 28 Eylül 1861 tarihinde Kayseri sancağına bağlı Aykösden köyünde yaşayan müslim ve gayr-ı müslim ahalinin tefeci ve sarraf grubundan aldıkları borçlar faiz zammıyla yüksek

⁴³ Güran, s. 140, dipnot 4.

⁴⁴ BOA.A.MKT.MHM. 153/16.

⁴⁵ BOA.A.MKT.UM. 428/ 61.

⁴⁶ BOA.A.MKT.DV. 172/41.

⁴⁷ Said Öztürk, "19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, S. 36, 2000, İstanbul, s. 445.

meblağlara ulaşmıştı. Örneğin; 1.000 kuruş kısa zamanda 10.000 kuruşa çıkıyor, ne kadar ödense de ahali borçtan kurtulamıyordu. Ayrıca ahalinin borcuna kefilsiniz denilerek imamlar ve papazlar haksız yere hapse atılıyorlardı. Köy harap, köylüler ise perişandılar. Öyle ki durum böyle devam ederse köy tamamen dağılacaktı. Suiistimalcilerin menedilmesi için arzuhal verilmişti. Adaletin tesisi için köylülerin faiz belasından kurtarılması gerekmektedir. Tefeci ve sarrafların fahiş faiz ile zulüm yapmaları ve imam ve papazların hapsedilmesi konusunun tahkik edilmesi yetkililerce kararlaştırılmıştı⁴⁸. Nizamnamenin ilanı üzerinden yıllar geçmesine rağmen tefecilik kontrol altına alınmamıştı. Tefecilerin baskısıyla köyler dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliyorlardı.

Tefeciliğin Osmanlı köylüsünü çıkmaz sokağa soktuğu ve kısır döngüye hapsettiği anlaşılmaktadır. 30 Ekim 1861 tarihinde bu durumun başka bir örneğine rastlıyoruz. Karahisar-ı Şarki sancağı içinde Sipahi Mahallesi Köyü bir kısmı Müslüman olmakla beraber çoğunluğu Rum tebaadan oluşmaktaydı. 30 hanelik bir rençper köyü olan bu yer, 20 seneden bu yana büyük borç içine girmişti. Faizden dolayı borçları katlanarak artan köy halkı – geçen Rus seferinin yolu üzerinde bulunduğu için olsa gerek- 3-4 sene ziraat yapamamıştı. Faizler dolayısıyla borçları 5 yüke ulaşmıştı. Tefeciler her gün köylülere baskı yapıp rencide etmekteydi. Köylüler adına vekâleten dilekçe verenler, köyleri içindeki ahali ile beraber satılsa dahi borçlarını ödeyemeyeceklerini belirtmişlerdi. Köylüler borçlarının faizsiz olarak hesaplanıp taksite bağlanmasını ve yavaş yavaş ödemeyi talep ediyorlardı⁴⁹. Köylülerin yakınmalarından tefecilerin verdiği borcun alındıktan sonra ödemekle bitmeyen bir borca dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Köylülerin talebi ise devletin borçlarını yapılandırıp ödenebilir bir şekle sokması olmuştur.

Borçlarının taksitlere bölünerek yapılandırılması için resmi makamlara müracaatlar devam etmiştir. Örneğin 22 Aralık 1861 tarihinde Hüdavendigâr eyaletine bağlı Kapıdağı ve Bandırma sakinleri “ahali-i fukarası” imzasıyla dilekçe vermişlerdi. Dilekçede ahali, aşar ve diğer vergilerden başka tefecilere 20 yük kuruş borçları olduğunu belirtmiş, borçları fazla olduğundan faizin faizini ödemeye muktedir olmadıklarını ve bu nedenle borçlarının faizsiz olarak hesaplanıp taksitlere bölünmesini istemişlerdir⁵⁰. Diğer bir örneğe

⁴⁸ BOA.A.MKT.UM. 502/30.

⁴⁹ BOA.A.MKT.UM. 511/ 67.

⁵⁰ BOA.A.MKT.DV. 213/42.

Trabzon'da ikamet eden Sofya Hatun'un 23 Aralık 1861 tarihli dilekçesinde rastlıyoruz. Sofya Hatun, Osmanlı Devleti'nin gayr-ı müslim tebaasından olduğunu belirtmiştir. Terzilik yapan oğlu Nikola'nın kendisi ile aynı mahallede ikamet eden Yunan kökenli Keşişoğlu Vasili Çorbacı'ya 1 mecdiye altın üzerinden 96 kuruş borçlandığını söylemiştir. Oğlu Nikola'nın aile sahibi bir esnaf olduğunu belirten Sofya Hatun, oğlunun ailesini geçindirirken borcunu da ödemeye çabaladığını vurgulamıştır. Fakat Keşişoğlu buna razı olmayıp Nikola'yı şikâyet ederek hapse attırmaya çabalamıştır. Ayrıca Nikola'nın çocuklarını ve ailesini sokağa atarak evini satmak istemiştir. Sofya Hatun bu durumda başka evleri olmadığı için sokak başlarında perişan olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle dilekçesi ile yüz sürerek oğlunun borç sıkıntısının halledilerek çocuklarının sokaktan kurtarılması ve adaletin tecelli etmesini resmi makamlardan istemiştir. Sofya Hatun, kendilerine merhamet edilerek evlerinin ellerinde kalıp oğlu Nikola'nın borcunu yavaş yavaş ödemesine izin verilmesini istemiştir⁵¹. Bu istek nizamnamenin taşraya yansımadağını göstermektedir⁵². Nizamname yansısı dahi taşradaki memurlar tefecilikle ilgili konularda tereddüt yaşamaktaydılar. Örneğin; 1862 yılında Gelibolu sancağında memurlar, tefecilere nizamnamenin içerdiği hükümlere göre muamele edilip edilmeyeceğini sormaktaydılar⁵³.

Ahaliye tefeci zulmünden kurtarmak için yapılan çok önemli bir iş ise "Ziraat Bankası"nın temeli olan memleket sandıklarının kurulması olmuştur. İncelediğimiz dönemin sonlarında 1863 yılında Tuna bölgesinde tarımla iştigal eden ahaliye zirai kredi sağlamak amacıyla ilk defa Memleket Sandıkları kurulmuştur. 1883 yılında adı değiştirilerek Menâfi Sandıkları yapılan sandığın sermayesini kurulduğu bölgedeki çiftçilerin sandığa verdikleri zirai ürünlerin satılmasından gelen paralar oluşturuyordu. Bu sandıklar İmparatorluk geneline yayılmaya başladığı halde yapılan yolsuzluklar ve kaynaklarının hazineye aktarılmasından dolayı tarımla iştigal eden ahaliye tefeci zulmünden kurtaramamıştır⁵⁴.

Tefecilikle ilgili yayımlanan ilk nizamnameden sonra ortaya çıkan aksaklıklar ikinci bir nizamnamenin ilanını beraberinde getirmiştir. Bu nizamname ilk nizamnamenin tadilinden ibarettir. Tefecilikle ilgili

⁵¹ BOA.A.MKT.UM. 527/1.

⁵² BOA.MVL. 953/78.

⁵³ BOA.MVL. 957/2.

⁵⁴ Güran, s. 150-152.

16 Şevval 1280/25 Mart 1864 tarihinde yayımlanan ikinci nizamnameye göre;

1. Borçlanma faizi ilk nizamnamede olduğu gibi aylık % 1'dir. Daha fazla oranda faiz alınması yasaklanmıştır.
2. Nizamnamenin belirlediği orandan fazla faiz oranı mukaveleye işlendiği takdirde dikkate alınmayacaktır.
3. Faizi ve anaparası ödenmiş borçtan fazla faiz alınmış olsa bile bu fazlalıktan indirim gidilemeyecektir.
4. Ahaliden faizin ötesinde subaşılık aidatı veya başka bir adla akçe alınmayacaktır⁵⁵.

Bu nizamname tefeciliğin kaldırılması gibi bir çözüm üretmek yerine kabul edildiğini göstermektedir. Faiz tabiri de nizamnamede açıkça vurgulanmıştır. İki nizamname arasındaki dönemde tefeciliğin toplumsal trajediyi derinleştirdiğini ortaya koymuştuk. Buradaki temel sıkıntı nizamnamenin hükümlerinin taşrada uygulanamamasıydı. Ahalide tefecilerin zulmüne karşı tefeciliğin kontrol altına alınıp resmi kurumlarca borçlarının yapılandırılmasını istemişlerdir. Fakat 1864 nizamnamesi taşrada derinleşen toplumsal trajedinin nasıl sonlandırılacağıyla ilgili çözümler üretmekten uzak kalmıştır.

SONUÇ

Bu makalede 1848-1864 yılları arasında tefecilik faaliyetleri Osmanlı taşrasında incelenmiştir. Tefecilik faaliyetleri 1848 yılının başlarında dahi taşrada insanları evlerinden firar ettirecek kadar şiddetli bir baskı aracına dönüşmüştür. Daha doğrusu dönemin başlarında tefecilik finansal bir çözüm aracı olmaktan çıkıp toplumsal bir problem haline almıştır.

Tefecilik problemi 1849 yılının sonlarında Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin gündemine gelmiştir. Dolayısıyla tefeciliğin lokal vakalar olmaktan çıkıp ciddi bir toplumsal probleme dönüştüğü anlaşılmıştır. Tefecilik 1851 yılının başlarında Kütahyalıların şikayetleri ile asayiş problemi olarak da algılanmaya başlanmıştır. Güçsüz fukara ahali, tefecilere karşı devlete sığınma yolunu seçmiştir. Fakat tefecilerin bir kısmının memur (muhassıl, meclis azası vb.) ya da memurlarla işbirliği içinde olmalarından dolayı ahali için devlete sığınmak çözüm olmamış, ahalinin faiz borçları çekilmez ve çözülemez hale gelmiştir.

⁵⁵ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; Berber, a.g.t., s. 87-88.

Fakir ahali için faiz ile alınan borç, kuralları tefeciler tarafından belirlenen korkunç bir oyun vaziyetini almıştır. Bu durumda vergilerini ödemek için nakit sıkıntısı çeken ahali hasılatını daha alamadan selem usulüyle tefecilere kaptırmaya başlamıştır. Bu sıkıntılar İstanbul'a kadar yansıyınca 1848 yılında mahalli olarak Kütahya'da uygulamaya konulan nizamname 1851 yılında tüm İmparatorluğu kapsar hale getirilmiş ve 1852 yılında faiz hadlerinin % 8'den yüzde 12'ye çıkarılması değişikliğiyle yayımlanmıştır.

1852 nizamnamesi faizle borç alıp verme işlemlerinin çerçevesini belirleyip ahaliyi tefecilerin zulmünden kurtarmak ve adaleti tesis etmek amacındaydı. Fakat nizamnamenin etkin bir şekilde uygulanamaması taşradan gelen şikayetlerin artmasına neden oluyordu. Osmanlı bürokrasisi tarafından murabaha olarak adlandırılan faiz ile borç para verme işi Kütahyalılar tarafından ise tefecilik olarak isimlendirilmiştir. Yani Kütahyalılar murabahacı denilen zalim adamların adını "tefeci" olarak koymuşlardır. Tefeciler ahali üzerinde öyle şiddetli bir baskı kurmuşlardır ki; "Allah ve Resulü hürmetine" bizi tefecilerden kurtarın diye arzuhaller Dersaadet'e akmaya başlamıştır. 1857 yılında tefecilerin etkin olmalarının arkasında memurların görevlerini ihmal etmelerini ya da onların da bizzat tefecilik yapmış olmalarını görüyoruz. Ayrıca tefecilerin sancak ve kaza meclislerinde üye olmaları ya da adamları vasıtasıyla borç hesaplamalarını kendi lehlerine çevirmeleri yaşanan toplumsal trajediyi derinleştirmiştir. Ahali ise, 1861 yılında yoğun bir şekilde borçlarının yapılandırılıp taksitlendirilmesini devletten talep etmişler, böylece borçlarının ödenebilir bir miktara dönüşebileceğini düşünmüşlerdir.

Sonuç olarak; 1851 yılında kaleme alınan, 1852 yılında tadil edilen nizamnamenin etkin şekilde uygulanamaması ve memurların ihmalleri, 1864 yılında yeni bir nizamnamenin ilanına sebep olmuştur. Yeni nizamname tefecilik problemini ortadan kaldırmaya yönelik çözümler getirmek yerine 1852 nizamnamesinin tekrarı olmuştur. Ayrıca "güzeşte" gibi tabirler yerine "faiz" tabiri açıkça kullanılmıştır. Dolayısıyla 1864 nizamnamesi taşrada yaşanan toplumsal trajedinin nasıl bitirileceği ile ilgili çözümler getirmekten uzak kalmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA.A.AMD. 3/5.
BOA.A.DVN. 51/100.
BOA.A.DVN. 72/4.
BOA.A.DVN. 77/73.
BOA.A.DVN.MHM. 7-A/71.
BOA.A.DVN.MHM. 8/11.
BOA.A.DVN.MKL. 76/6.
BOA.A.MKT. 112/54.
BOA.A.MKT. 187/57.
BOA.A.MKT. 205/83.
BOA.A.MKT.DV. 172/41.
BOA.A.MKT.DV. 213/42.
BOA.A.MKT.DV. 57/ 94.
BOA.A.MKT.DV. 58/17.
BOA.A.MKT.MHM. 153/16.
BOA.A.MKT.UM. 160/92.
BOA.A.MKT.UM. 161/ 86.
BOA.A.MKT.UM. 46/7.
BOA.A.MKT.UM. 502/30.
BOA.A.MKT.UM. 511/ 67.
BOA.A.MKT.UM. 527/1.
BOA.A.MKT.UM. 75/42.
BOA.HR.MKT. 92/5.
BOA.MVL. 953/78.
BOA.MVL. 957/2.

Tetkik Eserler

DİA, Murabaha, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 148-152.

Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer'iyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, 2006, ss. 3-16.

İbn-i Abidin, Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar, Çeviren: Mehmet Savaş, Cilt: 11, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984.

Mehmet Akif Berber, "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı" II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı V, 6-8 Mayıs 2013, Bursa, ss. 1381-1392.

Mehmet Akif Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde Tefecilikle Mücadele", Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler-I, Editör: Turgay Anar, İstanbul 2017, ss. 41-51.

Mehmet Akif Berber, From Interest to Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.

Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, S. 9, 1971, ss. 39-66.

Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978.

Said Öztürk, "19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, S. 36, 2000.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 61, S. 1, 2012.

Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", (ed.) Tülay Artan, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

MEZUNİYET SÜRELERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN YAŞAM ÇÖZÜMLEMESİ İLE İNCELENMESİ

Hatice IŞIK¹

Nihal ATA TUTKUN²

Durdu KARASOY³

ÖZ

Öz; Sağlık bilimlerinde kullanımı yaygın olan yaşam çözümlemesinin sosyal bilimlerdeki kullanımı son yıllarda önem kazanmıştır. İşletme, ekonomi, eğitim gibi alanlarda uygulamaları görülmektedir. Eğitim alanında öğrencilerin mezuniyet süreleri ya da belli bir konuyu kavrama süreleri gibi konularda yaşam çözümlemesi yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü'den 1967 yılından 2015 yılına kadar mezun olan 3182 öğrencinin mezuniyet süreleri ve etkilediği düşünülen faktörler incelenmiştir. Normal süresi içinde eğitimini tamamlamayanlar başarısız gözlem olarak nitelendirilmiştir. Kaplan-Meier yaşam olasılıkları ve Tarone-Ware testi sonuçları elde edilmiştir. Yarı parametrik bir yöntem olan Cox regresyon modeli uygulanmış, ancak modelin varsayımı olan orantılı tehlikeler varsayımı sağlanmadığından kullanılamamıştır. Bu modele alternatif olan hızlandırılmış başarısızlık süresi modelleri ve sonrasında da zayıflık modeli uygulanmıştır. Veri için en uygun modelin zayıflık terimi içeren log-lojistik hızlandırılmış başarısızlık süresi modeli olduğu görülmüştür. Bu modele göre akademik ortalama (p -değeri=0.007), İngilizce hazırlık (p -değeri=0.003) ve tercih sırası (p -değeri=0.001) değişkenleri mezuniyet sürelerini etkileyen önemli faktörler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cox regresyon modeli, durdurma, hızlandırılmış başarısızlık süresi modelleri, mezuniyet süresi, zayıflık.

INVESTIGATION OF THE FACTORS AFFECTING GRADUATION TIME THROUGH SURVIVAL ANALYSIS

ABSTRACT

The use of survival analysis, a popular method in health sciences, has recently attracted scholarly attention in the context of social sciences. Studies based on survival analyses continue to proliferate in

¹ Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü Arş. Gör. Hatice Işık. mail: haticeyeniay@hacettepe.edu.tr

² Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü Doç. Dr. Nihal Ata Tutkun. mail: nihalata@hacettepe.edu.tr

³ Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü Prof. Dr. Durdu Karasoy. mail: durdu@hacettepe.edu.tr

fields such as business administration, economics, and education. In the field of education, survival analysis is used to investigate topics such as graduation time or the period of comprehension of a certain subject. In this study, graduation time and factors that are likely to affect the graduation time of 3182 students who graduated from Hacettepe University Department of Statistics from 1967 to 2015 are investigated. Those who did not complete their education within a regular time period were considered as failed observations. The results of Kaplan-Meier survival probabilities and Tarone-Ware test were obtained. A semi-parametric method, the Cox regression model, was used but it proved to be ineffective because of the violation of a basic assumption known as proportional hazard assumption. Instead, an alternative model, the accelerated failure time model and then the frailty model were introduced. The most saturated model for the data was found to be log-logistic accelerated failure time model with frailty. According to this model, academic average (p -value = 0.007), English preparatory education (p -value = 0.003) and order of preference (p -value = 0.001) were identified as significant factors affecting graduation times.

Keywords: *Cox regression model, censoring, accelerated failure time models, graduation time, frailty.*

1.GİRİŞ

Öğrencilerin normal eğitim süreleri içinde mezun olmaları ya da okulu bırakmaları birçok araştırmaya konu olmaktadır. Sprady (1970), Tinto (1975), Bean (1980), Terenzini ve Pascarella (1980) lisans öğrencilerinin bir dönem ya da bir yıl sonra okuldan atılıp atılmamalarını, dört yıl sonra mezun olup olmamalarını ya da eğitimlerine devam edip etmemelerini inceleyen modelleri araştırmışlardır. Bu konudaki çalışmalar özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki eğitim sistemini ele alarak incelenmiştir (Levin, 1972; Tinto, 1982; Caterall, 1987; Natriello, 1987; Weiss ve diğ., 1989; Porter, 1990; Ziolkowski, 1990). Amerika Birleşik Devletleri dışında da birçok ülkede benzer konuda çalışmalar (Kanada (Watson, 1974), İngiltere (Buckley ve Hooley, 1988; Johnes ve Taylor, 1989; Bennett, 2003), Almanya (Blossfeld, 1990)) yapılmıştır. İlk yapılan çalışmalarda korelasyon ya da regresyon çözümlemesi kullanılarak incelemeler yapılmıştır. Yaşam çözümlemesi yöntemleri ise ilk olarak Civian (1990)'ın çalışmasında kullanılmıştır. Bu çalışmada Harvard Üniversitesi Eğitim Bilimleri öğrencilerinin doktoralarını tamamlama

süreleri yaşam çözümlemesi yöntemleri ile incelemiştir. Daha sonra Willett ve Singer (1991), öğrencilerin okula devam süreleri ve öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki hizmet süreleri gibi konuları incelemek için yaşam çözümlemesi yöntemlerinin uygun olduğunu belirtmişlerdir. DesJardins, et. al. (1994) çalışmalarında öğrencilerin demografik özelliklerini, başarı durumlarını ve maddi durumlarını içeren bir yaşam modelini incelemiştir. Zwick ve Sklar (2005), üniversite öğrencilerinin mezun olma olasılıklarını kesikli yaşam süresi modelleri ile değerlendirmişlerdir. Radcliffe, et al. (2006), spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin okuldan mezun olma durumlarını yaşam çözümlemesinden yararlanarak incelemiştir.

Eğitim bilimleri alanında yaşam çözümlemesinin kullanımına ilişkin çalışmalar oldukça azdır. Türkiye’de ise bu konuda uygulamalı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü öğrencilerinin mezuniyet sürelerini etkileyen faktörleri belirlemek için yaşam çözümlemesi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yaşam çözümlemesi ile ilgili kısaca bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde yöntem açıklanmış ve dördüncü bölümde bulgular verilmiştir. Beşinci bölümde ise sonuçlar yorumlanarak öneriler sunulmuştur.

2. YAŞAM ÇÖZÜMLEMESİ

Yaşam çözümlemesi, tanımlanan herhangi bir olayın ortaya çıkmasına kadar geçen sürenin çözümlenmesinde kullanılan istatistiksel teknikler bütünüdür. Olayın gerçekleşmesi başarısızlık olarak tanımlanmaktadır. Başarısızlık süresi; bir birimin belirli bir başlangıç zamanı ile ilgilenilen olayın gerçekleşmesi arasında geçen süreye denir ve genellikle T ile gösterilir. Olay başarısızlık olarak ifade edilir. Yaşam çözümlemesinde temel olan, gözlenen başarısızlık sürelerinin incelenmesidir. Her bir birime ait yaşam süresi T, tanımı gereği sürekli ve pozitif bir değere sahiptir.

Yaşam çözümlemesi ile yapılan araştırmalarda bazı birimler gözlem süresi içinde ilgilenilen olay ile karşılaşmayabilir. Herhangi bir nedenden dolayı verinin izlenmesi yapılamamış ya da çeşitli nedenlerle gözlem dışı bırakılmış olabilir. Bu veriler yaşam çözümlemesinde, “durdurulmuş (censored)” gözlemler olarak ifade edilir. Yaşam çözümlemesinin klasik istatistiksel yöntemlerden farkı durdurulmuş gözlemleri içeren bir çözümleme yöntemi olmasıdır (Cox, 1972; Klein ve Moeschberger, 1997; Collett, 2003; Lee ve Wang, 2003, Kleinbaum ve Klein, 2005).

Yaşam çözümlemesinde kullanılan üç temel fonksiyon bulunmaktadır. Bunlar; olasılık yoğunluk fonksiyonu, yaşam fonksiyonu ve tehlike (hazard) fonksiyonudur. Bu fonksiyonlar birbiri ile ilişkili olan fonksiyonlardır (Cox, 1972).

Yaşam süresi, T ile gösterilen rastgele bir değişkendir. Bir bireyin belli bir t zamanından daha fazla yaşaması olasılığına yaşam fonksiyonu denir ve

$$S(t) = P(T > t) = \int_t^{\infty} f(x)dx, \quad 0 < t < \infty$$

biçiminde ifade edilir. Yaşam fonksiyonu monoton azalan soldan sürekli bir fonksiyondur ve $t=0$ iken $S(0)=1$, $t=\infty$ iken $S(\infty) = 0$ olur.

Tehlike fonksiyonu $h(t)$, t zamanına kadar yaşayan bir birimin $(t+\Delta t)$ zamanına kadar yaşamının sona ermesi riskidir. Birimin ilgilenilen özellik bakımından başarısızlık eğiliminin bir ölçüsüdür. Tehlike fonksiyonu;

$$h(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{P(t \leq T < t + \Delta t \mid T > t)}{\Delta t} = \frac{f(t)}{S(t)}$$

biçimindedir. Bu fonksiyon bir olasılık fonksiyonu olmadığından zamana göre artabilir, azalabilir veya sabit kalabilir (Cox, 1972; Lee ve Wang, 2003).

2.1. Kaplan-Meier tahmini

Kaplan-Meier (KM) tahmini, yaşam fonksiyonunu tahmin etmek için en çok kullanılan parametrik olmayan yöntemlerden biridir. Bu yöntemle yaşam fonksiyonunun tahmini

$$\hat{S}_{KM}(t) = \prod_{j=1}^k \left(\frac{n_j - d_j}{n_j} \right) \quad k \leq n, \quad t_{(j)} \leq t < t_{(j+1)}$$

biçiminde tanımlanır. Burada,

d_j : t_j 'deki başarısızlıkların sayısını,

n_j : t_j 'de riskte olan birimlerin sayısını, yani t_j 'den hemen önce durdurulmamış ve yaşayan birimlerin sayısını,

k : sıralı başarısızlık süresi sayısını,

n : toplam birim sayısını

gösterir (Fleming ve Harrington, 1991; Leton ve Zuluaga, 2001).

KM tahmini ile elde edilen iki ya da daha fazla yaşam olasılığının karşılaştırılmasında parametrik olmayan testler kullanılmaktadır. Bu testler, orantılı tehlikeler varsayımı sağlandığı durumda log-rank testi ve sağlanmadığı durumda ise ağırlıklandırılmış log-rank testlerinden

Breslow, Tarone-Ware v.b. testleridir (Klein ve Moesberger, 1997; Kleinbaum ve Klein, 2005). Ağırlıklandırılmış log-rank testleri, her bir durdurulmamış gözlem süresi için tanımlanan w_j ağırlıklarına dayanır. Bu testler ki-kare testine dayanmaktadır ve test istatistiği diğer ki-kare testlerinde olduğu gibi sonuç değişkeninin kategorileri üzerinden gözlenen değerler (d_{ij}) ile beklenen değerler (e_{ij}) arasındaki fark alınarak hesaplanmaktadır ve

$$U = \sum_{j=1}^k w_j (d_{ij} - e_{ij}) = \sum_{j=1}^k w_j (d_{ij} - d_j \frac{n_{1j}}{n_j})$$

$$E(U)=0$$

$$V(U) = \sum_{j=1}^k w_j^2 V(d_{ij}) = \sum_{j=1}^k w_j^2 v_{ij} = \sum_{j=1}^k w_j^2 \frac{n_{1j} n_{2j} d_j (n_j - d_j)}{n_j^2 (n_j - 1)}$$

$$\chi^2 = \frac{U^2}{V(U)} \sim \chi_1^2$$

biçiminde ifade edilir. Burada,

d_j : t_j 'deki başarısızlıkların sayısını,

d_{1j} : t_j 'deki 1. gruba ait başarısızlıkların sayısını,

n_j : t_j 'de riskte olan birimlerin sayısını, yani t_j 'den hemen önce durdurulmamış ve yaşayan birimlerin sayısını,

n_{1j} : 1. grupta t_j 'de riskte olan birimlerin sayısını, yani t_j 'den hemen önce durdurulmamış ve yaşayan birimlerin sayısını,

w_j : t_j 'deki ağırlığı,

göstermektedir. Ağırlıklandırılmış log-rank testleri $w_j=1$ olması durumunda log-rank testine dönüşmektedir. Literatürde farklı ağırlıklar önerilmiştir, ancak bu testlerden $w_j = \sqrt{n_j}$ olarak tanımlayan Tarone-Ware testi daha güçlüdür (Kleinbaum ve Klein, 2005).

2.2. Cox regresyon modeli

Cox regresyon modeli, yaşam verileri için en çok kullanılan yarı parametrik bir regresyon modelidir (Cox, 1972). Cox orantılı tehlikeler modeli olarak da ifade edilir. Bu model, yaşam sürelerinin olasılık dağılımının belirli bir biçimi olmaması durumunda parametrik regresyon modellerine göre daha avantajlıdır.. Cox regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$h(t, \mathbf{x}) = h_0(t) \exp(\boldsymbol{\beta}' \mathbf{x})$$

Burada, β regresyon katsayıları vektörü, x açıklayıcı değişkenler vektörü ve $h_0(t)$ ise temel tehlike fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır.

Cox regresyon çözümlemesinde değişken düzeylerinden biri referans kategorisi olarak alınmakta ve değişken düzeylerinin yorumlanması buna göre yapılmaktadır. β parametresinin pozitif değer olması bu düzeyin referans kategorisine göre daha fazla riskli olduğunu, β parametresinin negatif değer olması ise bu düzeyin referans kategorisine göre daha az riskli olduğunu göstermektedir. Tehlike oranı olan $\exp(\beta)$ değeri ise önemli bulunan düzeyin, referans kategorisine göre kaç kat daha riskli olduğu yorumunu getirmektedir.

Cox regresyon modelinin kullanılabilmesi için orantılı tehlikeler varsayımının sağlanması gerekmektedir. Tehlike oranı, bir birimin tehlike fonksiyonunun diğer birimin tehlike fonksiyonuna oranı olarak tanımlanmaktadır. Tehlike oranının zamana karşı sabit olması durumunda orantılı tehlikeler varsayımı sağlanmaktadır. Bu varsayım; grafiksel yöntemlerle, istatistiksel testlerle (Schoenfeld artıkları) ya da zamana bağlı değişken yaklaşımı ile incelenebilir. Bunlardan en çok kullanılanı ise Grambsch ve Therneau (1994) tarafında geliştirilen Schoenfeld (1982) artıklarına dayanan test istatistiğidir. Belirli bir değişken için Schoenfeld artıkları ile bireylerin yaşam sürelerinin rankı (yaşam süreleri) arasındaki korelasyon kullanılarak orantılı tehlikeler varsayımı incelenmiştir. Bu teste göre, orantılı tehlike varsayımının sağlanması için korelasyonun sıfıra yakın olması beklenmektedir. Yokluk hipotezi "orantılı tehlike varsayımı sağlanmaktadır" biçimindedir. Bu test istatistiği, orantılı tehlike varsayımının incelenmesi için kullanılan grafiksel yöntemlere göre daha nesnel bir kriter sağlamaktadır (Klein ve Moesberger, 1997; Kleinbaum ve Klein, 2005)

2.3. Hızlandırılmış yaşam süresi modelleri

Veri kümesi için belirli bir olasılık dağılımı varsayımı geçerli ise, bu durumda parametrik regresyon modelleri Cox regresyon modeline göre daha etkili parametre tahminleri verir (Nardi ve Schemper, 2003). Yaşam çözümlemesinde parametrik orantılı tehlikeler modelleri uygulanabilir olmasına rağmen, bu modeller ile kullanılacak az sayıda olasılık dağılımı olduğundan hızlandırılmış başarısızlık süresi (HBS) modelleri kullanılır. HBS modeline karşılık gelen logaritmik doğrusal form;

$$\log T_i = \mu + \alpha_1 X_{1i} + \alpha_2 X_{2i} + \dots + \alpha_p X_{pi} + \sigma \varepsilon_i$$

biçimindedir. Burada, T yaşam süresini, X açıklayıcı değişkenleri, μ kesişim, σ ölçek parametresini ve ε_1 hata terimini gösterir. HBS modellerinde, tehlike yerine yaşam süresi üzerine açıklayıcı değişkenlerin doğrudan etkileri ölçüldüğünden açıklayıcı değişkenlerin yaşam süresi üzerine etkisini yorumlamak daha kolaydır (Wei, 1992; Orbe, et al., 2002; Qui, 2009; Karasoy ve Sezayi, 2014)

2.4. Zayıflık modelleri

Zayıflık (frailty) modeli ile ilgili ilk çalışmalar Vaupel ve diğ. (1979) tarafından yapılmış ve “zayıflık” kavramı özelliklere sahip birimler arasında yaşam sürelerindeki farklılıkları açıklamak için kullanılmıştır. Zayıflık modeli, birimler arasındaki heterojenliği açıklamak için ölçülemeyen rasgele etkiyi tehlike fonksiyonuna dahil eden bir modeldir. $h(t)$, t zamanındaki tehlike fonksiyonu ve α ölçülemeyen açıklayıcı değişken (zayıflık) olmak üzere zayıflık modeli, $h(t / \alpha) = \alpha h(t)$

biçiminde ifade edilmektedir (Aalen, 1994; Hougaard, 1995; Gutierrez, 2002; O’Quigley ve Stare, 2002). Zayıflık teriminin (α) birim ortalamaya ve sonlu varyansa (θ) sahip olduğu varsayılmaktadır. Zayıflık modeli ile ilgili çalışmaların birçoğu zayıflık teriminin dağılımının seçimini içermektedir. Çalışmalarda zayıflık terimi için en çok kullanılan dağılım, Gamma ya da ters Gaussian dağılımlarıdır. $\alpha > 1$ 'e sahip olan birimlerin açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanamayan nedenlerden dolayı artan başarısızlık riskine ve $\alpha < 1$ 'e sahip olan birimlerin ise daha uzun yaşama eğilimine sahip olduğu belirtilir (Gutierrez, 2002).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Verileri

Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü mezunlarının mezuniyet sürelerini etkileyen faktörler yaşam çözümlemesi yöntemleri ile incelenmiştir. Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü 1967 yılında kurulmuştur. Kurulduğu yıldan 2015 yılına kadar mezun olan 3182 mezun çalışmaya alınmıştır. Eksik tutulan ve doğruluğundan şüphe duyulan kayıtlar, yatay ve dikey geçişli öğrencilerin kayıtları ve af ile dönen ancak bölümde bulunduğu süre tam olarak bilinmeyen toplam 295 gözlem çalışma dışı bırakılmış ve 2947 gözlem üzerinden analizler yapılmıştır. Çalışmada SPSS ve

STATA istatistiksel paket programlarından yararlanılarak analizler yapılmıştır.

3.2. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin istatistiksel çözümlemesinde yaşam çözümlemesi yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada H.Ü. İstatistik Bölümü öğrencilerinin lisans eğitimlerini normal süresinde tamamlayanlar başarısız, normal süresinde tamamlayanlar ise durdurulmuş gözlem olarak ele alınmıştır. Buna göre durdurma oranı %57.9 olarak bulunmuştur. Çalışmada öncelikle KM yaşam olasılıkları, yaşam eğrileri elde edilmiş ve yaşam olasılıklarını karşılaştırmak için Tarone-Ware testi uygulanmıştır. Orantılı tehlikeler varsayımı incelenmiş ve bu varsayım sağlanmadığından Cox regresyon modeli uygulanmamış, HBS modelleri elde edilmiştir. HBS modellerinden en uygun olan model belirlendikten sonra da zayıflık teriminin modele dahil edilip edilemeyeceği incelenmiş ve en uygun model sonuçları yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmada kullanılan nitel değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de, nicel değişken olan akademik ortalama ve mezuniyet süresine ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1: Nitel değişkenlere ilişkin bilgiler

Değişken	Düzeyler	n	%
İngilizce Hazırlık	1. Okumadı 2. Okudu <i>Toplam</i>	1787 1160 2947	60.6 39.4
Cinsiyet	1. Kadın 2. Erkek <i>Toplam</i>	1494 1312 2806	53.2 46.8
İl	1. Ankara’dan 2. Ankara dışından <i>Toplam</i>	794 411 1205	65.9 34.1
Tercih Sırası	1. ≤5 2. >5 <i>Toplam</i>	438 767 1205	36.3 63.7

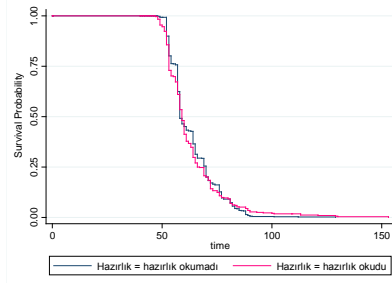
Mezuniyet Sürelerini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Çözümlemesi İle İncelenmesi

Durum	0. Normal süresinde mezun olan	1706	57.9
	1. Normal süresinden daha uzun sürede mezun olan	1241	42.1
	<i>Toplam</i>	2947	

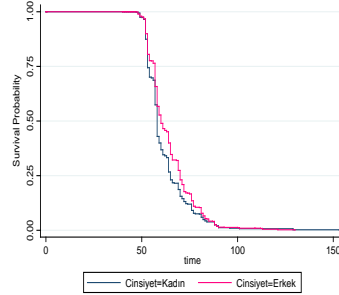
Tablo 2: Nicel değişkenler için tanımlayıcı istatistikler

Değişken	N	Min. Değer	Max. Değer	Ortalama	Std. sapma
Akademik ortalama	2947	1.83	3.90	2.60	0.352
Mezuniyet süresi (ay)	2947	40	153	52.78	11.357

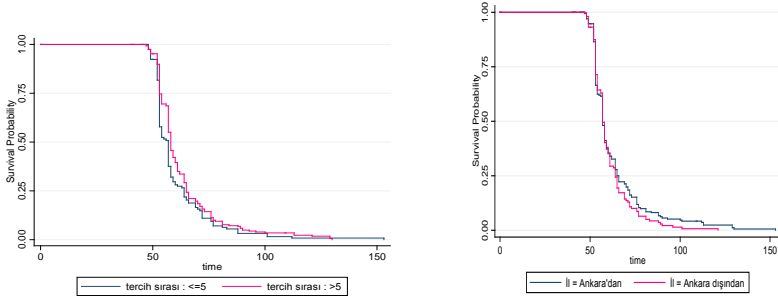
Çalışmada yer alan değişkenler için yaşam olasılıklarını gösteren KM yaşam eğrileri Şekil 1’de verilmiştir. Orantılı tehlikeler varsayımı sağlanmadığından yaşam olasılıklarını karşılaştırmak için Tarone-Ware testi ile incelendiğinde cinsiyet (p-değeri=0.001) ve tercih sırası (p-değeri=0.003) değişkenlerinin düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu, hazırlık (p-değeri=0.09) ve il (p-değeri=0.619) değişkenlerinin düzeyleri arasında fark olmadığı %95 güven düzeyinde söylenebilir. Kadınlar erkeklere göre daha kısa sürede mezun olmuştur. Tercih sırası 5’den küçük olanların mezuniyet süresi, 5’den büyük olanlara göre daha kısadır.

(a) Hazırlık okuma

(b) Cinsiyet

(c) Tercih sırası

(d) İl

Şekil 1. Kaplan-Meier yaşam eğrileri

Orantılı tehlikeler varsayımının sağlanıp sağlanmadığı Schoenfeld (1982) tarafından önerilen Schoenfeld artıkları kullanılarak test edilmiş ve hazırlık (p-değeri=0.0014), cinsiyet (p-değeri=0.0172) ve tercih sırası (p-değeri=0.0216) değişkenleri için orantılı tehlikeler varsayımının sağlanmadığı görülmüştür.

Orantılı tehlikeler varsayımı sağlanmadığından Cox regresyon modeli yerine HBS modelleri uygulanmıştır. En uygun HBS modelini belirlemek için yaşam süresinin dağılımını incelemek gerekmektedir. Dağılıma uygunluğu değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov testinden yararlanılmış ve birinci sırada verilerin log-lojistik dağılıma uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Log-lojistik HBS modeli verilere uygulanmıştır. Zayıflık teriminin modele dahil edilip edilmemesine karar vermek için olabilirlik oran testi kullanılmış ve ki-kare değeri 188.06 ve p-değeri 0.000 bulunmuştur. Buradan zayıflık teriminin model üzerinde etkisi olduğu ve modele dahil edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre log-lojistik HBS modeli yerine zayıflık terimi içeren log-lojistik HBS modelinin bu veri için kullanılmasının daha uygun olduğu söylenebilmektedir.

Buna göre zayıflık terimi içeren log-lojistik regresyon modeli sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Zayıflık terimi içeren log-lojistik regresyon modeli sonuçları

Değişken	Tahmin	Std. Hata	%95 Güven Aralığı		p-değeri
			Alt Sınır	Üst Sınır	
Akademik ortalama	-0.032	0.015	-0.061	-0.004	0.026*

Mezuniyet Sürelerini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Çözümlemesi İle İncelenmesi

Hazırlık=Okumadı	0.027	0.009	0.010	0.045	0.002*
Cinsiyet=Kadın	-0.011	0.009	-0.029	0.007	0.216
Tercih sırası <=5	-0.029	0.009	-0.046	-0.011	0.001*
İl=Ankara'dan	-0.004	0.009	-0.022	0.014	0.649
Sabit	4.108	0.036	4.038	4.177	0.000

Zayıflık terimlerinin yorumlanmasında zayıflık teriminin (θ) heterojenliğin bir ölçüsü olduğu bilgisi altında Pankratz ve diğ. (2005) yaklaşımına göre zayıflık teriminin karekökünün üstel ifadesi $\exp(\sqrt{\theta})$ rastgele etkinin yani zayıflığın etkisini göstermektedir. Zayıflık terimi içeren log-lojistik HBS model için $\exp(\sqrt{\theta})$ değeri $\exp(\sqrt{0.89}) = 2.57$ olarak elde edilmiştir. Bu değer herhangi bir öğrencinin, çalışma sürecinde seçilen bir noktada, tüm çalışma grubuna ait riskten ± 2.57 kata kadar daha fazla ya da az risk taşıyabileceğini ifade etmektedir.

Tablo 3'de verilen model incelendiğinde akademik ortalama, hazırlık ve tercih sırası değişkenlerinin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Akademik ortalama arttıkça, öğrencilerin mezuniyet sürelerinin kısaldığı görülmüştür. Hazırlık okumayanların hazırlık okuyanlara göre 1.03 ($\exp(0.027) \cong 1.03$) kat daha uzun sürede mezun olduğu söylenebilir. Tercih sırası 5 ve daha az olanların, tercih sırası 5'ten büyük olanlara göre ($\exp(0.029) \cong 1.03$) 1.03 kat daha kısa sürede mezun olduğu söylenebilir.

Modelde adımsal (stepwise) yöntem kullanılarak değişken seçimi yapıldığında akademik ortalama, hazırlık ve tercih sırası değişkenlerini içeren modelin veri için en uygun model olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Değişken seçimi yapıldığında zayıflık terimi içeren log-lojistik regresyon modeli sonuçları

Değişken	Tahmin	Std. Hata	%95 Güven Aralığı		p-değeri
			Alt Sınır	Üst Sınır	
Akademik ortalama	-0.037	0.013	-0.065	-0.01	0.007*
Hazırlık=Okumadı	0.027	0.008	0.0093	0.044	0.003*
Tercih sırası <=5	-0.028	0.009	-0.046	-0.011	0.001*

Sabit	4.110	0.036	4.042	4.181	0.000
-------	-------	-------	-------	-------	-------

Tablo 4’de elde edilen sonuçlara göre,

- Akademik ortalama arttıkça, mezuniyet süresinin kısaldığı,
- Hazırlık okumayanların hazırlık okuyanlara göre 1.03 kat daha uzun sürede mezun olduğu,
- Tercih sırası 5 ve daha az olanların, tercih sırası 5’ten büyük olanlara göre 1.03 kat daha kısa sürede mezun olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada eğitim bilimleri alanında lisans öğrencilerinin mezuniyet süreleri yaşam çözümlemesi yöntemleri ile incelenmiştir. Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü öğrencilerine ait 2947 mezuna ait bilgiler kullanılarak mezuniyet süreleri incelenmiş ve mezuniyet sürelerini etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, akademik ortalama, cinsiyet, hazırlık okuma, tercih sırası ve mezunların lise eğitimlerini tamamladıkları il değişkenleri ele alınmıştır. Öncelikle değişkenlere ilişkin bilgiler verilmiş, Kaplan-Meier yaşam eğrileri çizilmiş ve kategorik değişken düzeyleri arasında zamanında mezun olma (yaşam) olasılıkları açısından fark olup olmadığını incelemek için Tarone-Ware testine ait sonuçlar elde edilmiştir. %95 güven düzeyinde cinsiyet (p-değeri=0.001) ve tercih sırası (p-değeri=0.003) değişkenlerinin düzeyleri arasında anlamlı fark bulunurken il ve hazırlık değişkenleri için yaşam olasılıkları arasında fark olmadığı görülmüştür. Yaşam modelleri içinde en yaygın kullanıma sahip olan Cox regresyon modeli orantılı tehlikeler varsayımının sağlanmamasından dolayı kullanılamamıştır. Yaşam çözümlemesinde orantılı tehlikeler varsayımı sağlanmadığı durumda kullanılan HBS modellerinden log-lojistik HBS modelinin veri için uygun olduğu görülmüştür. Daha sonra ise çalışmaya dâhil edilen bireyler arasındaki heterojenliğin önemli olup olmadığını araştırmak için zayıflık modeli kullanılmış ve zayıflık teriminin modelde bulunmasının %95 güven düzeyinde anlamlı olduğuna karar verilmiştir. Son olarak, klasik regresyon modellerinde de kullanılan adimsal değişken seçim yöntemi kullanılarak en uygun log-lojistik HBS modelinin akademik ortalama (p-değeri=0.007), hazırlık (p-değeri=0.003) ve tercih sırası (p-değeri=0.001) değişkenlerini içeren model olduğu görülmüştür. Akademik ortalama

arttıkça, mezuniyet süresinin kısaldığı, hazırlık okumayanların hazırlık okuyanlara göre 1.03 kat daha uzun sürede mezun olduğu, tercih sırası 5 ve daha az olanların, tercih sırası 5'ten büyük olanlara göre 1.03 kat daha kısa sürede mezun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gelecek çalışmalarda veri kümesi genişletilerek Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi öğrencilerinin tamamı ya da üniversitede tüm öğrenciler çalışmaya dâhil edilebilir. Mezuniyet sürelerine etki eden faktörleri belirlemek için çalışmaya dâhil edilen değişkenler çeşitlendirilebilir. Eğitim-öğretim yılı başında lisans eğitimlerine başlayan öğrencilere anket uygulanarak elde edilen bilgiler arttırılabilir ve öğrenciler eğitim süreleri boyunca gözlemlenip eğitim süreleri sonundaki durumları araştırılabilir. Ayrıca ilköğretim, lise, önlisans, lisans ya da lisansüstü programlarda da öğrencilerin mezuniyet süreleri ya da eğitimlerini bırakma eğilimleri gerek kayıtlardaki veriler gerekse anket çalışması ile elde edilen veriler kullanılarak yaşam çözümlemesi yöntemleri ile incelenebilir.

6. KAYNAKLAR

AALEN, O.O. (1994), "Effects of Frailty in Survival Analysis", *Statistical, Methods in Medical Research*, S:3, ss.227-243.

BEAN, J.P. (1980), "Dropouts and Turnover: The synthesis and Test of a Causal Model of Student Attrition", *Research in Higher Education*, S:12, ss.155-187.

BENNETT, R. (2003), "Determinants of Undergraduate Student Drop Out Rates in a University Business Studies Department", *Journal of Further and Higher Education*, 27(2), 123-140.

BLOSSFELD, H. P. (1990), "Changes in educational careers in the Federal Republic of Germany", *Sociology of Education*, 63, 165-177.

BUCKLEY, P.J., ve HOOLEY, G.J. (1988), "The Non-Completion of Doctoral Research in Management: Symptoms, Causes and Cures", *Educational Research*, S:30, ss.110-119.

CATERALL, J. S. (1987), "On the Social Costs of Dropping Out of School", *The High School Journal*, S:71, ss.19-30.

CIVIAN, J. T. (1990), *Using Proportional Hazard Models to Examine Time to Doctorate*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Harvard University, Cambridge, MA.

COLLET, D. (2003), *Modelling Life Data in Medical Research*, London: Chapman&Hall.

COX, D.R. (1972), "Regression models and life-tables", *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, S:34(2), ss.187-220.

DESJARDINS, S. L., AHLBURG, D., ve MCCALL, B. (1994), "Studying the Determinants of Student Stopout: Identifying "True" from Spurious Time-Varying Effects", Paper presented at the 34th Annual Forum of the Association for Institutional Research, New Orleans, LA.

FLEMING, T.R. ve HARRINGTON, D.P. (1991), *Counting Processes and Survival Analysis*, New York: Wiley

GRAMBSCH, P.M. ve THERNEAU, T.M. (1994), "Proportional hazards tests and diagnostics based on weighted residuals", *Biometrika*, S:81, ss. 515-526.

GUTIERREZ, R.G. (2002), "Parametric Frailty and Shared Frailty Models", *The Stata Journal*, S:2(1), ss.22-44.

HOUGAARD, P. (1995), "Frailty Models for Survival Data", *Lifetime Data Analysis*, S:1, ss.255-273.

JOHNES, J. ve TAYLOR, J. (1989), "Undergraduate Non-Completion Rates: Differences Between UK Universities", *Higher Education*, S:18, ss.209-225.

KARASOY, D. ve SEZAYİ, S. (2014), "Yaşam çözümlemesinde hızlandırılmış başarısızlık süresi modelleri ve bir uygulama", *Suleyman Demirel University Journal of Natural and Applied Science*, S:18(1), ss.1-7.

KLEIN, J.P. ve MOESCHBERGER, M.L. (1997), *Survival Analysis: Techniques for Censored and Truncated Data*, Springer-Verlag, New York.

KLEINBAUM, D.G. ve KLEIN, M. (2005), *Survival Analysis: A Self-Learning text*, New York, Springer.

LEE, E.T. ve Wang, J.W. (2003), *Statistical Methods for Survival Data Analysis*, New York: Wiley.

LETON, E. ve ZULUAGA, P. (2001), "Equivalence Between Score and Weighted Tests for Survival Curves," *Commun. Statist.-Theory Meth.*, S:30(4), ss.591-608.

LEVIN, H. M. (1972), "The costs to the nation of inadequate education" (Report to the Select Committee on Equal Educational Opportunity of the United States Senate, January). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

NARDI, M., ve SCHEMPER, M. (2003), "Comparing Cox and Parametric Models in Clinical Studies", *Statistics in Medicine*, S:22, ss.3597-3610.

NATRIELLO, G. (1987), *School Dropouts: Patterns and Policies*, New York: Teachers College Press.

O'QUIGLEY, J. ve STARE, J. (2002), "Proportional Hazards Models with Frailties and Random Effects", *Statistics in Medicine*, S:21, ss.3219-3233.

ORBE, J., FERREIRA, E. ve NUNEZ-ANTON, V. (2002), "Comparing Proportional Hazards and Accelerated Failure Time Models for Survival Analysis", *Statistics in Medicine*, S:21, ss.3493-3510.

QUI, J. (2009), "Comparison of proportional hazards and accelerated failure time models" University of Saskatchewan, Department of Mathematics and Statistics, Saskatoon, Saskatchewan, Canada.

PANKRATZ, V. S., DE ANDRADE, M. ve THERNAU, T. M. (2005), "Random Effects Cox Proportional Hazard Model: General Variance Components Methods for Time-To-Event Data", *Genetic Epidemiology*, S:28, ss.97-109.

PORTER, A. M. (1990), "Undergraduate Completion and Persistence at Four-Year Colleges and Universities", Reports-Research, Washington, DC: National Institute of Independent Colleges and Universities.

RADCLIFFE, P. M., HUESMAN, R.L. Jr. ve KELLOGG, J.P. (2006), "Identifying Students at Risk: Utilizing Survival Analysis to Study Student Athlete Attrition", Retrieved from the University of Minnesota Digital Conservancy, <http://purl.umn.edu/159769>.

SCHOENFELD, D. (1982), "Partial Residuals For The Proportional Hazards Model", *Biometrika*, S:69, ss.551-55.

SPADY, W. (1970), "Drop-Outs From Higher Education: An Interdisciplinary Review And Synthesis", *Interchange*, S:1, ss.64-85.

TARONE, R.E. ve WARE, J. (1977), "On distribution-free tests for equality of survival distributions", *Biometrika*, S:64(1), ss.156-160.

TERENZINI, P. T. ve PASCARELLA, E. T. (1980), "Towards The Validation of Tinto's Model of College Student Attrition: A Review Of Recent Studies", *Research in Higher Education*, S:12(3), ss.271-282

TINTO, V. (1975), "Dropout From Higher Education: A Theoretical Synthesis Of Recent Research", *Review of Educational Research*, S:45(1), ss.89-125.

TINTO, V. (1982), "Limits in Theory and Practice in Student Attrition", *Journal of Higher Education*, S:53, ss.687-700.

VAUPEL, J.W., MANTON, K. ve STALLARD, E. (1979), "The Impact of Heterogeneity in Individual Frailty On The Dynamics of Mortality", *Demography*, S:16, ss.439-454.

WATSON, C. (1974), "Focus on dropouts", Toronto, Canada: Ontario Institute for the Study of Education.

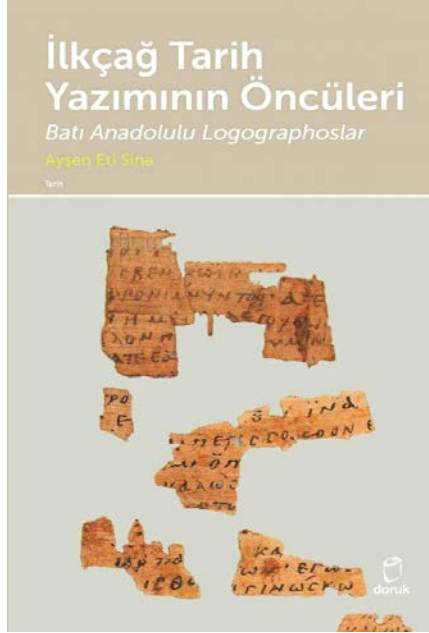
WEI, L.J. (1992), "The Accelerated Failure Time Model: A Useful Alternative To The Cox Regression Model In Survival Analysis", *Statistics in Medicine*, S:11, ss.1871-1879.

WEIS, L., Farrar, E., & Petrie, H. G. (1989), "Dropouts From School: Issues, Dilemmas, And Solutions", Albany, NY: State University of New York.

WILLETT, J.B. ve SINGER, J.D. (1991), "From Whether To When: New Methods For Studying Student Dropout And Teacher Attrition", *Review of Educational Research*, S:61, ss.407-450.

ZIOLKOWSKI, T. (1990), "The PhD Squid", *American Scholar*, S:59(2), ss.177-195.

ZWICK, R. ve SKLAR, J. (2005), "Predicting College Grades And Degree Completion Using High School Grades And Sat Scores: The Role Of Student Ethnicity And First Language", *American Educational Research Journal*, S:42, ss.439-464.

Hüseyin ÜRETEN¹

İlkçağ Tarih Yazımının Öncüleri: Batı Anadolu'lu Logographoslar, Ayşen Eti Sina, İstanbul, Doruk Yayıncılık, Aralık 2017, 197 sayfa, ISBN 978 975 553 513 5.

“Tarih” kavramı günümüzde öncelikle iki anlam taşımaktadır: “Tarih” olarak önce, insanlığın başından geçen olaylar, ulaştığı uygarlık başarıları, kısacası “geçmişte olmuş şeylerin tümü” algılanmaktadır. Bu olmuş şeylere ilişkin kaynaklar zaman içinde geri gidildikçe azaldıkları için, geçmişte geriye doğru yol alındığı oranda olaylar da belirsizleşmekte; günümüze yaklaştıkça ise tersine kaynaklar artmakta ve olaylar daha belirgin bir hale gelmektedir. İşte bu durum, “tarih” kavramının taşıdığı ikinci anlamı ortaya çıkarmaktadır: “Tarih” aynı zamanda, “tarihçi”nin aracılığı ile geçmişten günümüze gelen, şimdiki, devam etmekte olan bir şeydir. R.G. COLLINGWOOD’un *The Idea of History* adlı eserinde dediği gibi, “tarihçinin meşgul olduğu geçmiş, ölü değildir; belirli bir biçimde şimdiki zamanda yaşamaya devam etmektedir. Demek ki, “tarih” sözcüğü ile yalnızca

¹ Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, e-mail: hureten@adu.edu.tr

“geçmişin tümü” değil; geçmişi bugüne getiren, geçmişin araştırılmasına yönelik olan tüm bilimsel uğraşlar, yani bir “bilim dalı” da ifade edilmektedir. Bu bilim dalının ortaya koyduğu “olmuş şeylerin tasvirleri”ni ya da “işlenmeleri”ni de gene “tarih” diye adlandırıyoruz.

Bu durumda “tarih”i nasıl tanımlayabiliriz? Farklı kavramların yalnızca “tarih” sözcüğü ile karşılanması tarihin tanımını yapmayı doğal olarak güçleştirmekte ve çok değişik tarih tanımları yapılmaktadır. *Tarih*, en basit ifadeyle “geçmişin bilimi” olarak tarif edilmiştir. Ancak bu, eksik bir tariftir. Fransız Annales Okulu kurucularından Marc BLOCH, bu tarifi “zaman içinde insanların bilimi” şekline sokmuştur. Amerikalı tarihçi TURNER ise tarihi “geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar”, Ariel ve Will DURANT ise kolayca yorumlanacak bir şey olarak görmedikleri tarihi “geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin verileri” şeklinde tarif ederler.

Tarih, geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştırdığına göre, tarihçi E.H. CARR’ın “tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim ameliyesi, geçmişle günümüz arasında bitmeyen bir diyalog”; Lucien FEBVRE’in ifadesiyle “geçmiş ve bugünün incelenmesi”, bir bakıma “bugünün açıklanması”dır.

Neticede tarihin ve tarih biliminin ne olduğunu kanımızca büyük ölçüde ifade eden bu farklı tanımlara, tarih bilimine ilişkin olarak şöyle bir genel tanım da eklenebilir. “Tarih, insan tarafından biçimlendirilmiş ya da insan üzerinde etkisini göstermiş, herhangi bir yerde ve zamanda ‘olmuş şeyler’i, bunlara ilişkin sözlü, yazılı kaynakları ve maddi kültür kalıntılarını analiz-sentez yöntemiyle eleştiri süzgecinden geçirerek, neden-sonuç ilişkileri içinde kavrayıp, sistematik olarak açıklayan bir bilimdir”.

Tarih derken kelimenin üzerinde de durmak gerekir. Hellencede “tarih” anlamına gelen ἱστορία (historia) sözcüğü, “araştırmak”, “bilgi edinmek” anlamına gelen ἱστορεῖν (historein) fiilinden gelmektedir. Çünkü tarih yazımı, Hellenler için gerçekten de başlangıçta bilgilerin kaydedilmesinden başka bir şey olmamıştır. Nitekim Hellen tarih yazımının dolayısıyla da dünyada tarih yazımının öncüleri “tarihin babası” olarak bilinen

Halikarnassoslu Herodotos'un tarih yazımına büyük kolaylık sağlamış olan çoğunluğu İonialı logographoslar olmuştur. İşte bu logographosların en ünlüleri de tanıtmaya çalışacağımız bu kitabın konusunu oluşturan İÖ 6./5. yüzyıllarda yaşamış olan **Lampsakoslu Kharon**, **Lydialı Ksanthos**, **Miletoslu Hekataios** ve **Lesboslu Hellanikos**'tur.

2017 yılında Aralık ayında ilk basımını Doruk Yayıncılık'tan yapmış olan bu kitap, adından da anlaşıldığı üzere, ilkçağ tarih yazımının öncülerini, özellikle Batı Anadolu logographosları incelemektedir. ETİ SİNA'nın çeşitli zamanlarda - 2007, 2008 ve 2009 yıllarında- yayınlanmış olan dört makalesinden tertiplenmiş olan eser, aynı zamanda yazarın yoğun bir araştırma ve çalışma dönemi geçirdiğini, gerek dipnotların sıklığı gerekse bibliyografyanın yoğunluğuyla ispatlamıştır.

Eseri tanıtmaya başlamadan önce bir iki paragraflık yazı içinde yazar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Kitabın yazarı Doç. Dr. Ayşen ETİ SİNA, 1989 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan mezun olmuştur. Yazar, üniversiteyi bitirdikten sonra akademik hayatına devam etmiştir. 1995 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Yunan Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda yüksek lisans, 2002 yılında da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamlamış ve şu an Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Klasik Latince ve Hellence bilen ETİ SİNA'nın "**Homeros İlahileri (Homeik İlahiler)**, Homeros (Eski Yunancadan Şiir çevirisi: Ayşen Sina), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008"; "**Atinalı Perikles: Yaşamı ve Dönemi**, Ankara: Tiydem Yayınları 2011"; "**Hayatlar: Kimon - Lucullus**, Plutarkhos, (Eski Yunancadan Çeviren: Ayşen Sina), Ankara: Hel Yayıncılık, 2013"; "**Hayatlar: Aristides - Cato Maior**, Plutarkhos, (Eski Yunancadan Çeviren: Ayşen Sina, Ankara: Hel Yayıncılık, 2014", isimli kitapları ile ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi ve tebliği vardır. Son kitabı, tanıtaacağımız "**İlkçağ Tarih Yazımının Öncüleri: Batı Anadolu Logographoslar**, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2017" adlı eserdir.

Tanıtımını yaptığımız eser, 197 sayfa olup içindekiler, önsöz, dört bölüm ve kaynakçadan oluşmaktadır. Editörlüğünü Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapan Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN'in yaptığı bu eser, yazar Doç. Dr. Ayşen ETİ SİNA'nın *İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri*'ne dair kaleme aldığı dört makaleden meydana gelmektedir. Birinci bölümde *“Lampsakoslu Kharon”* (“İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I- Lampsakoslu Kharon”, A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI, 41 (2007), s. 113-130); ikinci bölümde *“Lydialı Ksanthos”*, (“İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: II- Lydialı Ksanthos”, A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI, 42 (2007), s. 155-180); üçüncü bölümde *“Miletoslu Hekataios”*, (İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: III- Miletoslu Hekataios”, A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVII, 44 (2008), s. 113-166), dördüncü bölümde *“Lesboslu Hellanikos”*, (İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: IV- Lesboslu Hellanikos”, A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, 45 (2009), s. 107-158) yer almaktadır.

Kitabımızda ilk olarak bizi, Editör Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN tarafından yazılan bir **Önsöz** (s. 7 – 11) karşılıyor. Kitabın oluşum fikrinin, amacının ve bölümlerinin de belirtildiği bu önsözün ardından Doç. Dr. Ayşen ETİ SİNA tarafından kaleme alınan *“Lampsakoslu Kharon”* (s. 13 – 32) isimli ilk ana başlık yer almış. Suidas'a göre Pythokles'in oğlu Lampsakoslu Kharon, 79. Olimpiyatlarda I. Dareios'un krallığı zamanında yaşamıştır. Bir tarih olarak Kharon, *“Etiyopya Tarihi”*, *“Pers Tarihi”*, *“Yunan Tarihi”*, *“Lampsakos Hakkında”*, *“Libya Tarihi”*, *“Lakedaimonia Prytanis ve Arkhonları”*, *“Khronika”*, *“Lampsakos Bölgesi Yıllıkları”*, *“Kentlerin Kuruluşu”*, *“Girit Tarihi”* ve *“Periplous”* adlı eserleri yazmıştır.

Düşünce açısından yıllar süren gelişme sonucu, çoğu Batı Anadolu olan ve kendi zamanlarına ilişkin olayları yazan ilk yazarlardan biri olan Kharon, her ne kadar Yunan tarihi yazımı üzerine çok derin etkiler bırakmış ve yeni bir katkı sağlamış bir yazar olmasa da kendine özgü biçimiyle Yunan ve Pers tarihi üzerine genel bir kitap yazmış olmasının değeri büyüktür. Bununla

birlikte, ilkçağ tarih yazımının tüm alanlarında verdiği eserlerle Lapsekili Kharon, en azından yerel kronikler oluşturmada, evrensel olarak değerlendirilebilecek nitelikte ülke betimlemeleri ve halkbilim konularına tartışmasız büyük katkı sağlamıştır.

İkinci başlık, dört kitaplık “*Lydia Tarihi*”nin yazarı olan logographos **Lydiyalı Ksanthos**’tur (s. 33 – 61). Yazarın yaşamı ve eseri hakkında günümüze gelen bilgilerin en önemlileri yine ünlü ansiklopedi yazarı Suidas’ın eserinde yer almaktadır. Ksanthos’un yaşamı hakkında bilgi veren Suidas şunları söyler: “*Lydia Sardeisli Kandaulos’un oğlu Ksanthos bir tarihçidir ve Sardeis’in kuşatıldığı tarihte doğmuştur*”. “*Lydiaka*” adlı eseri dört kitaptan oluşur.”

Suidas dışında Ksanthos’tan söz eden diğer yazarlar ise Amaseialı Strabon, Halikarnassoslu Dionysios, Hellanikos, Sigeumlu Damastes, Khioslu Ksenomedes’tir. Dolayısıyla Ksanthos’un yaşamı ve eseri hakkında bu yazarlara da bakmak gerekir. Örneğin Halikarnassoslu Dionysios, “*Thukydidés Üzerine*” adlı denemesinde, aralarında Ksanthos’un da bulunduğu Herodotos’tan önceki tarihçileri mitolojik öyküleri son derece üstünkörü anlatmakla suçlarken, yirmi kitap tutan “*Roma’nın Eski Zaman Tarihi*” adlı büyük yapıtında Ksanthos’a büyük değer verir ve onu yüceltir. Ksanthos’u “*kendi ülkesinin tarihini hepsinden daha iyi biçimde yazmayı başarmış ve ilkçağ tarih bilimi alanında en güvenilir, benzeri az bulunur bir insan*” olarak tanımlar.

Üçüncü başlıkta ele alınan ise Batı Anadolu’da bir İonia kentinde dünyaya gelen ünlü coğrafyacı ve logographos **Miletoslu Hekataios**’tur (s. 63 – 127). Miletoslu Hekataios’un yaşamı hakkında en önemli bilgiler Herodotos ile Suidas’tan gelmektedir. Bu iki yazarın Hekataios hakkında anlattıkları örtüşür. Suidas, Hekataios’un İonia İsyanı’ndan 20 yıl önce, 65. Olimpiyat zamanında tarihçi olarak ünlendiğini yazar. Anlatımının devamında da Hekataios’un anılan tarihte 60 yaşında mı yoksa daha mı yaşlı olduğunu hesaplamaya uğraşır. Herodotos’un ifadelerinden ise Hekataios’un “*Yeryüzünün Tasviri*” adlı eserini ya yeni yazmış bitirmiş ya da hala yazmayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Hekataios, iki eseriyle tanınır: Bunlardan birincisi ağırlıklı olarak mitolojik bir eser olan “*Historiai*” olarak da bilinen “*Geneologia*” ile ikincisi de “*Periegesis*” ya da “*Periodos*” adları ile anılan coğrafya konusundaki eseridir. Hekataios, bir başka

deyişle, büyük ailelerin geçmişlerini söylencelere dayandırarak anlattığı ve günümüze yalnız 35 fragman kalan “Soyağaçları” adlı eseri yazmıştır. O’nun çeşitli ülkelerin tasvirleri ve Doğu tarihi ile ilgili bilgileri içeren “Yeryüzünün Tasviri” adını taşıyan eserinden ise günümüze 335 fragman kalmıştır.

Dördüncü ve son ana başlık “*Lesboslu Hellanikos*”tur (s. 129 – 189). Diğer ilkçağ tarih yazımının öncüleri gibi Hellanikos’un da ne zaman yaşadığı ve çok sayıda eseri nasıl yazdığıyla ilgili tartışmalar sürmektedir. Örneğin Aulus Gellius, “*Pamphylia*” adlı eserinde Hellanikos’un Peloponnesos Savaşı’nın bitim yılına kadar yaşadığını yani 65 yaşında öldüğünü söyler. Eusebios’a göre ise Hellanikos, Demokritos, Herakleitos ve Anaksagoras ile birlikte İÖ 500 yılında ünlenmişti. Tarihçinin yaşadığı yıl hakkında bilgi veren diğer yazar Halikarnassoslu Dionysios’tur. Dionysios, “*Pompei Mektubu*” adlı eserinde Midillili Hellanikos ile Lapsekili Kharon’un çağdaş olduklarını ve bu iki tarihçinin Herodotos’un öncülleri olduğunu; “*Thukydides Üzerine*” adlı eserinde ise Hellanikos ile Herodotos’un çağdaş olduğunu ve bu iki tarihçinin Thukydides’in öncülleri olduğunu söyler.

Eserin *Kaynakça* (s. 191 – 197) kısmında ise çalışmada yararlanılan Hellen ve Latince kaynaklar “*Antik Kaynaklar*” (s. 191 – 194); yerli ve yabancı kitap ve makaleler ile lisansüstü tezlerden oluşan çağdaş kaynaklar da “*Modern Kaynaklar*” (s. 195 – 197) başlığı ile verilmiştir.

Sonuçta, eserin tamamını okuduktan sonra kanaatimiz şudur ki, eserin dikkate değer yanı kitabın isminde geçtiği üzere asıl tarih yazarlarının öncülleri olan erken dönem Hellen düzyazı yazarlarından Batı Anadolu’da yaşayan en ünlü dört *logographos*un yaşamlarını ve eserlerini içermesi aynı zamanda olabildiği ölçüde de sade, kolay anlaşılabilir bir biçimde açıklanmasıdır. Bu durumda, ilkçağ tarih yazımının Batı Anadolu öncülleri olan bu dört *logographos* hakkında bilgi edinmek isteyen herkes kolayca bu kitaptan yararlanabilir.

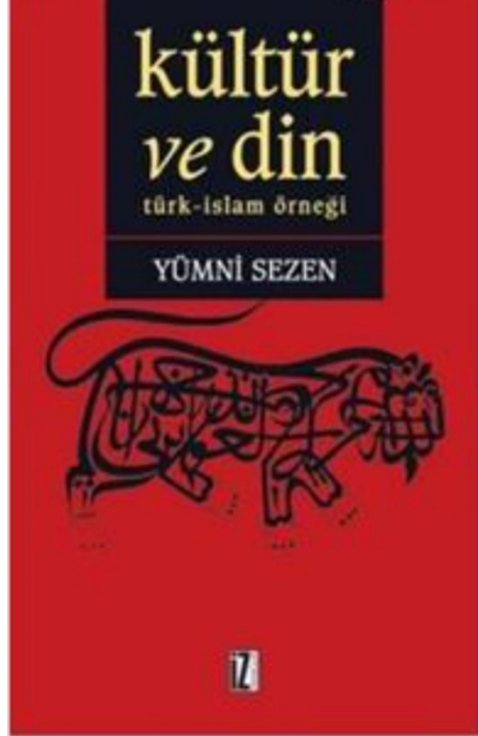
Kitapla ilgili söylemek istediğim son söz ise yazarın özgün makalelerinde kullandığı klasik Yunanca sözcük ve kavramların kitapta da korunduğu ancak okura kolaylık sağlamak amacıyla çoğu kez parantez içerisinde Türkçe karşılığı ile birlikte klasik Latince biçimlerinin de yazılmış olduğudur.

İlkçağ Tarih Yazımı çalışmalarına zenginlik kazandırması ve yararlı olması dileğiyle...

KÜLTÜR VE DİN: TÜRK-İSLAM ÖRNEĞİ*Nebile ÖZMEN¹

Din antropolojisinin temel konusunu teşkil eden kültür ve din ilişkisi, felsefeden, psikolojiye ve sosyolojiye kadar birçok beşeri bilimin inceleme alanına girmektedir. Her ne kadar bu bilim dallarından her birinin yöntemi farklılaşsa da, din ve kültür ilişkisinin temellendirilmesi veya belirli toplumların gündelik hayatlarındaki şekliyle kültür ve din ilişkisinin çeşitli boyutlarıyla incelenmesi söz konusu bilim dalları için büyük önem arz eden veriler sunmaktadır.

Batı'da çok geç dönemlerde, 19.yüzyılda Max Müller, Edward B.Taylor ve James Frazer gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla birlikte dinin, kültürle ilişkisi içerisinde antropolojiye konu olmaya başladığı ifade edilebilir. Ülkemizde ise, din antropolojisi gelişmekte olan bir alan olup, bu alanda henüz yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Üniversitelerimizde ayrı bir anabilim dalı veya kürsü olarak yer alamayan din antropolojisi, şimdilerde din sosyologlarının ve etnologların çalışma sahalarına dâhil edilmiş görünmektedir.

* Sezen, Yümnü (2011). Kültür ve Din: Türk-İslam Örneği, İstanbul: İz Yayıncılık, 205 sayfa, ISBN: 978-975-355-859-4

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Din Sosyolojisi, e-mail: nebileozmen@trakya.edu.tr

Din sosyolojisi alanında Türkiye’de öncü bilim adamlarından olan Prof. Dr. Yümni Sezen’in, din ve kültür ilişkisini Türk-İslam örneği çerçevesinde inceleyen bu eseri, 205 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta Türklerin İslam’dan önceki ve sonraki toplumsal hayatlarında din kültür-ilişkisinin seyri ve yekdiğerinin üzerindeki tesirlerinin ortaya konması suretiyle, din ve kültür ilişkisinin Türk toplumu örneğinde incelenmesi, toplumsal tarihten hareketle meselenin somut bir örneğinin gözler önüne serilmesini sağlamıştır. Eserin önsözü ve dört ana bölümü bulunmaktadır.

Önsözde yazar, din ve kültür ilişkisini Türk-İslam örneği üzerinden incelemesinin nedenlerini izah etmiştir. Bu nedenlerden biri tarihte toplum ve din ilişkileri ve dinin sosyal ve siyasi hayat üzerindeki belirleyiciliğinin Türk toplumlarında ziyadesiyle öne çıkması olmuştur. Yine önsözde mevcut kültür analizlerinde, genellikle kültürün insan üretimi bir olgu olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesinden dolayı, vahiyle kültür arasındaki ilişkinin yeterince değerlendirilemediği öne sürülerek, eserin aynı konudaki benzerlerinden farkı ortaya konulmaktadır.

Oldukça kısa olan ilk bölümde, sosyolojinin kavramlarından olan rol ve statü kavramları aracılığıyla, insanın tabiattaki ve Tanrı karşısındaki yeri hakkında bir giriş yapılmış; tabiattaki varlıkların birbirlerine nispetle çeşitli rol ve statülere sahip oldukları ifade edilmiştir. Buradan hareketle tabiatta tesadüfe yer olmadığına varılmış, bu ‘*tesadüfsüzlüğün*’ ise hürriyetin temelini oluşturduğu; zira gayesiz hürriyetin bulunamayacağı vurgulanmıştır. Dinin muhatabının başka bir varlık değil de, hürriyete sahip olan insanoğlu oluşunun ancak böylece izah edilebileceği belirtilmiştir. İnsanoğlunun hürriyete sahip oluşu onun kültür üretebilmesiyle de ilişkilendirilmiştir.

İkinci bölümde, antropoloji, dinler tarihi ve sosyolojinin dine bakışına yer verilmiş ve insan ve din ilişkisi felsefi ve tarihi bir bakış açısıyla temellendirilmiştir. Dinin yapısı incelenmiş, dinin, iman, ibadet ve toplumsal yönleri izah edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, eski Yunan’daki, Eski Mısır ve Hint düşüncesindeki, Musevilik ve Hristiyanlıktaki ve İslam’daki tanrı ve din anlayışı ve tanrı-insan ilişkisi karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Bölümün sonunda, bu tarihsel sürecin günümüze ulaşan noktasında sekülerleşmenin artışıyla birlikte ‘*şibh dinlerin*’ (futbol dini, müzik ilahı ve benzeri) ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir.

Üçüncü bölüm, kültürün tanımlarıyla başlamaktadır. Aydınlanma felsefesinin ve antropolojinin tanımlarına yer

verilmektedir. Tabiat-kültür karşıtlığına dikkat çekilmekte ve İslam'da Allah-tabiat ve tabiat-insan ilişkisi 'sünnetullah' kavramı çerçevesinde incelenmektedir. Ardından bir 'ilk kültür' veya 'orijinal kültürün' varlığından söz edilip edilemeyeceği tartışılmaktadır. Tabiat üzere kalmanın hayvana ve tabiatı aşarak kültür üretmenin da insana özgü bir kabiliyet olduğu ifade edilmiş ve bu nedenle kültüre 'ikinci tabiat' da denildiği hatırlatılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında kültürün değişebilirliği, yerel ve evrensel kültürün sınırları ve müşterek yönlerinin oluşum süreci tasvir edilmiştir. Yine maddi kültür, manevi kültür, milli kültür, yan kültür, alt kültür gibi kültür etrafındaki diğer kavramlar da örneklerle izah edilmiştir. Bölümün üçüncü kısmında ise, insanı, kültürü ve toplumu evrimci teoriyi esas alarak yorumlayan sosyo-biyoloji eleştirilmekte ve materyalist sınırlara mahkûm olan bu görüşün, kültürel refleksleri izah edebilse de, irfan gibi kültürün üst basamaklarını, geçmiş şuurunu, kimliği, şahsiyeti, tezatları, yabancılaşmayı ve benzerini açıklamada oldukça yetersiz olduğu örneklerle anlatılmaktadır.

Bu bölümün son kısmında ise, din kültür ilişkisini açığa kavuşturmak amacıyla, milli dinler-evrensel dinler, milli dinler-semavi dinler, açık dinler-kapalı dinler, cemaat dinleri-cemiyet dinleri, basit dinler-mütekâmil dinler şeklindeki din tasniflerine yer verilmektedir. Yazar bu tasnifler arasından kapalı din-açık din tasnifini tercih etmekte, din ve kültür ilişkisini kapalı din ve açık dinlerin kültürle ilişkisindeki farklılaşma üzerinden açıklamaktadır. Buna göre kapalı dinler yani milli olan dinler, kültür ile özdeşleşmekte ve kültüre dönüşmektedirler. Açık dinler yani evrensel dinler ise, belli bir kültüre hasredilmeyen, tüm kültürlerle hitap edebilme kabiliyetine sahip dinlerdir. Açık din vahiy dini olup, peygamber aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır. Bu din önce içerisinden geldiği kültürü şekillendirmekte, orada yerleşmekte, daha sonra evrensel boyuta taşınmaktadır. Buna en iyi örnek İslam dinidir. Vahiy dini evrensel din iddiasıyla geldiğine göre, tüm kültürlerle yayılabilme ve tüm kültürlerce yaşanabilme niteliğine sahip olmalıdır. Ancak buna mukabil yayıldığı kültürü bazı yönleriyle de dönüştürebilmelidir. Bu bağlamda evrensel din olan İslam çeşitli kültürler arasında yayılmış ve o kültürlerin bir bölümünü değiştirebilmiştir. Buna en bariz örnek Türklerin Müslüman oluşudur. Dinin kültürü şekillendirmenin yanı sıra, medeniyetlerin teşekkülünde de mühim rol aldığı belirtilmektedir. Medeniyetlerin tasniflerinde de dinin etkili olduğu örneklenmiştir. Buna göre, 'İslam Medeniyeti', 'Hristiyan Medeniyeti', 'Türk İslam Medeniyeti',

'Budist Hint Medeniyeti' terkiplerinde medeniyetlerin tanımlayıcı bir unsuru olarak din açıkça görülmektedir.

Kitabın en geniş bölümü (sayfa 79-203 arası) son bölümdür. Bu bölümde ele alınan konu ise, kültür-din ilişkisinin Türk-İslam örneğidir. Burada Türklerin Müslüman oluşunun ilk yüzyılından itibaren, Türkler arasında iki ana kolun teşekkül ettiği ve bu akımların, Türk kültürü ile uyumu konusunda birçok problemin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu iki kol, Sünnilik ve Şiîliktir. Bu iki kol, iki ana başlık altında incelenmektedir: Biri Türk Sünniliği, diğeri ise Alevilik-Bektaşılıktır. Türk Sünniliği kısmında Türklerin İslam'ı seçme sürecine tarihsel boyutlarıyla değinilmiştir.

Tarihteki Ali-Muaviye çekişmesi, Türklerde de sünnî-alevi gruplaşmasına varan noktanın başlangıcı olarak ifade edilmiştir. Alevi-Bektaşî görüşün, Türkiye'de Sünniliğin İslam'ın *'arap yorumu'* olduğu şeklindeki iddiası tartışılmış, şayet Sünnilik Arap yorumu ise Aleviliğin de, Hz. Ali taraftarlığına dayanmak suretiyle yine Arap kaynaklı olduğu hatırlatılmıştır. Burada dikkat çekilen önemli hususun ise, Türkiye'de sünnî olsun Alevi-Bektaşî olsun tüm kesimlerin malum tarihi olayda Hz. Ali taraftarı olduğunun belirtilmesidir. Bu iddia, sünnîlerin de çocuklarına Muaviye, Yezid gibi isimleri asla vermediği, fakat Hz. Ali ve evladının isimlerini, Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynep isimlerini sıkça kullandıkları örneğiyle desteklenmektedir. Kitapta bu konudaki tarihi ve sosyal süreç konunun sınırları dâhilinde incelenmiş ve Alevi-Bektaşî kolunun da, Türk kültürünün İslâm'la olan bütünleşmesinin bir tezahürü, bir diğer yorumu olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Alevî geleneğinin bazı yönleriyle İslam'ın evrenselliği ile uyumlu olmasının yanında, bazı yönleriyle de kapalı kaldığı, kavmî özelliklerin öne çıktığı ve kültür dinlerinin özelliklerini taşıdığı zikredilmektedir. Öte yandan Alevî geleneğinin, günün sosyo-kültürel veya siyasi hareketlerinden etkilendiği ve küreselleşme sürecinde geleneksel inançlarında değişim ve dönüşüme maruz kaldığı da örneklendirilmektedir.

'Ahmet Yesevî Çizgisinin Tarihî Zemini-Oluşumu-Değişimi-Dönüşümü' başlığı altında İslam ve Türk kültürünün bütünleşmesini inceleyen kısım, dördüncü bölümün en önemli konularından birini ele almaktadır. Ahmet Yesevî öğretisinin yalnızca Alevi-Bektaşîliği değil, aynı zamanda tümüyle Türk-İslam anlayışını etkilediği belirtilmektedir. İslam'ın ve Ahmet Yesevî çizgisinin Türklerde nasıl bir dönüşüme yol açtığını izlemenin aynı zamanda din kültür ilişkisi

bakımından mühim bir örneği gözler önüne serdiği ifade edilmektedir.

Sonuç itibariyle bu çalışma aynı konuyu ele alan eserler arasında, üslûbu ve anlaşılır dili, kavram ve olguları tanımlaması, sınıflandırması ve örneklendirmesi yönüyle öne çıkmaktadır. Böylece kitap, din-kültür ilişkisini tarihî verilerden yararlanarak Türk-İslam örneğiyle izah etmiş olmasıyla sosyal bilimler alanında araştırma yapacak bilim adamlarına Türk toplumunun ve kültürünün din ile ilişkisi konusunda bir bakışı açısı sunabilme niteliğindedir.

Din ve kültür ilişkisini felsefeden dinler tarihine, antropolojiden sosyolojiye birçok beşeri bilimin perspektifiyle ele alması ve ardından Türk toplumunun geçmişi ve bugünüyle örneklendirmesi kitabı değerli kılan özelliklerden biridir. Tarihsel süreç içerisinde Türklerin Müslüman oluşuyla birlikte, İslam dininin indirildiği coğrafyadan uzaklara yayılma ve böylece evrensellik boyutunun hayata geçme imkânı bulduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk-İslam örneğinin, İslam dini ile kültür ilişkisinin en mühim örneğini oluşturduğu anlaşılacaktır. Bu yönüyle eser Türk toplumunda kültür ve din ilişkisinin farklı boyutlarını araştırarak olan saha çalışmalarına güçlü bir teorik zemin sağlayabilecek bir kaynak kitap olmaya namzettir. Ayrıca konunun özüne temas etmesi ve ayrıntılardan ziyade kültür ve din ilişkisini temellendirerek işlemesi bu kitabı, din antropolojisi ve din sosyolojisi dersleri için kaynak olarak yararlanılabilecek bir eser kılmaktadır.

*Hacı Murat ARABACI **

KİTAP TANITIMI

MARKOV, Vladimir İvanoviç; *Turkskiy Sled v İstorii Ukraini X-XVII vv.* (X-XVII. Yüzyıllarda Ukrayna Tarihinde Türk İzi), Evrasiya Yayınevi, St. Petersburg, 2016. I. Baskı

BOOK ANALYSIS

MARKOV, Vladimir İvanoviç; *Turkish Traces in Ukraine History Throughtout X-XVIIth Century* , Evrasiya Press, St. Petersburg, 2016. I. Edition.

Türklerin Karadeniz'in Kuzeyine, oradan da Avrupa'ya geçmeleri, bilinen en eski Türk devletleri olan Sakalar ve Hunlardan itibaren başlamıştır. Bilhassa VII. Asırdan sonra Deşt-i Kıpçak bölgesini yurt edinmişlerdir. Türkler bu bölgeye geldikleri esnada ve sonrasında etraflarında bulunan diğer milletlerle komşuluk ilişkileri içerisinde bulunmuş, bu halklarla birbirilerini her yönden etkilemişlerdir.

Bu bölgenin kadim halklarından biri, bugün Ukrayna Devleti içerisinde yaşayan Ukrainler ve/veya Kozak diye isimlendirilen topluluklardır. Daha önce Ukrayna Kozaklarının Oluşumu ile ilgili bir çalışması yayınlanmış olan Vladimir İvanoviç Markov, tanıtmaya çalıştığımız bu eserinde Ukrayna kültürü ve etnik yapısı üzerinde Türk kültürünün ve Türk soyunun etkilerini incelemektedir. Bu etkinin derinliğine şöyle bir örnek verebiliriz: Ukrayna diline Türkçeden geçmiş olan soyadları, kullanılan kelimeler ve onların etimolojisi ile ilgili kitabın ekler kısmında verilen bilgi sayfalar dolusudur. Kaldı ki bu kitap doğrudan bu konuya hasredilmiş değildir.

Rusça olarak yazılmış olan bu eser, Rus kilise yıllıklarına ve Rus arşivlerine dayalı olarak yapılmıştır. Türk kültürünün yayılma sahalarının incelenmesinde, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk ve diğer halkların etnik ve kültürel oluşumunun araştırılmasında ve özellikle Ukrain kültürünün araştırılmasında çok önemli bir çalışma olan bu eser, sahasında bu zamana kadar yazılan en önemli

* Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ hmurat.arabaci@dpu.edu.tr

kitaplardan biri olacaktır. Kitap IV+378 sayfadan müteşekkil olup, takdim yazısı ve sekiz bölümden oluşmaktadır.

Kitapta çok fazla sayıda tarihi yer, zümre ve devlet isimleri; bazı kültürel unsurların mahalli isimleri bulunmaktadır. Kitabın incelemesini yaparken içindekiler kısmını mümkün olduğunca aynen çevirip, yer adları veya etnik isimler gibi bazı açıklanması icap eden hususları kısaca bölümleri tanıtırken vermeye gayret ettik.

Ayrıca bölümlerin içeriklerini yazarken mümkün olduğunca yazarın cümlelerine sadık kalmaya çalıştık ki, okuyucunun kitap hakkında kendi fikrini edinmesini istedik.

MARKOV, Vladimir İvanoviç; *Turkskiy Sled v İstorii Ukrainı X-XVII vv.* (X-XVII. Yüzyıllarda Ukrayna Tarihinde Türk İzi), Evrasiya Yayınevi, St. Petersburg, 2016. I. Baskı

İçindekiler:

- I. Bölüm: IV-IX. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Eski Türkler
- II. Bölüm: Güney Rusya ve Hazarlar
- III. Bölüm: Peçenekler ve Torkler
- IV. Bölüm: Kıpçaklar
- V. Bölüm: Rusya'nın Türk Konfederatları:
 - Porosye ve Karakalpaklar
 - Kievşina
 - Pereyaslavşina
 - Çernigovo-Severshina
 - Volın, Galitsiya, Bolohovskaya Toprakları, Ponizye
- VI. Bölüm: Altın Orda
 - Cuçi Ulusunda Moğollar ve Türkler
 - Dinyester ve Don Nehirleri Arasında Altın Orda Sınırları ve Şehirleri
 - Kuzey Altın Orda Uluslarının Halkları

- Ukrayna Tarihi Açısından Altın Orda Tarihinin Bazı Hususlarına Bakış

VII.Bölüm: XVI-XVII. Yüzyıllarda Kozak-Türk Münasebetlerinin Kısa Tarihçesi ve Türk Tesirinin Neticeleri

- Ukrayna Kozakları Üzerinde Türk Tesirinin Esas Kaynakları
- Zaporag Kozaklarının Dilinde, Askerî Sisteminde ve Diğer Yaşam Alanında Bazı Türk Tesirleri:

VIII. Bölüm: Altın Orda Tatarlarının Ukrayna Coğrafyasına Yerleşmesi

- Litvanya Büyük Dükalığı ve Lehistan Krallığında Tatar Yerleşiminin Başlangıcı
- Volın, Galitsiya, Podolye
- Kiev ve Bratslavsk Voyvodalıkları
- Levoberejnaya Ukraina
- 14-18 Yüzyıllarda Ukrayna Topraklarına Göç Eden Diğer Türkî Halklarla İlgili Kısa Bilgiler

Sonuç

Ekler: Konuya Ait Lengüistik Notları

- Türkçeden Ukraynacaya Geçmiş Bazı Sözcüklerle İlgili
- Türkçeden Ukraynacaya Geçmiş Yer Adları
- Türkçeden Ukraynacaya Geçmiş Ukrayna Soyadları

Bibliyografya

Kısaltmalar

Dipnotlar

Eserin arka kapağında kısa tanıtımı şu şekilde yapılmıştır; IV. Yüzyılın sonundan XVIII. Yüzyıla kadar Ukrayna stepleri farklı Türkî halkların kesintisiz göçleri sonucunda onların bir yaşam alanı haline geldi. Bunlarla birlikte eski Ukrainlerin ataları da (bu Türkî topluluklarla) sıkı komşuluk ilişkileri içine girdiler. Bu sıkı ilişkilerin tarihi oldukça renklidir. Bu çalışma onların (bu ilişkilerini) yapısal ve muhteva olarak açıklamaktadır. Yazar çok az bilinen gerçekleri

anlatmakta ve bunun yanı sıra bilinen şeylere de yeni bir yorum getirmektedir.

Kitabın önsöz kısmında yazar Vladimir İvanoviç Markov, özetle şunları ifade etmektedir; Slavların ve Hunların neredeyse aynı zamanlarda Avrupa tarihinde etkili olması kavimler göçü ile başlamaktadır. Doğu Slavlarının tarihinin en eski olaylarını eski yazılmış anıtlardan öğreniyoruz. Bu kaynaklar Türk kökenli Hunlar ile Slavların eski zamanlardan beri birbirleriyle münasebetlerinin olduğunu göstermektedir. 370'li yıllarda Hunların kuzey Karadeniz'e gitmelerinden sonra çağdaş Ukraynalıların ataları, bu bölgeye gelen Türk kabileleriyle sıkı komşuluk ilişkilerine girmiş ve bu binlerce sene devam etmiştir. Bu sıkı ilişkinin onların diline kültürüne ve görünüşüne tesir etmemesi mümkün değildi. Nitekim bugün Ukraynalılar hiç farkında olmadan Türk asıllı kelimeleri kullanıyorlar Türkçe isimli yerleşim yerlerinde yaşıyorlar Türk asıllı soy isimleri taşıyorlar ve bazen de Türk halkının tipik görünüşünü yansıtıyorlar. Bu çalışma Ukraynalıların Türk komşularının genel bilgisini açıklamaya bir denemedir. Aynı zamanda Ukraynalıların X-XVII. Yüzyıllardaki atalarının Türk halklarıyla ilişkilerini açıklamaya çalışmaktadır.

Eserin bölümlerini ayrı ayrı kısaca incelediğimizde şunları görmekteyiz.

I. Bölüm: IV-IX. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Eski Türkler

Bu bölümde yazar şu bilgileri vermektedir: Yaygın bir görüşe göre Türk halklarının etnogenezi, kadimî Hint-Avrupa halklarının ve Proto-Türk göçebe Arta Asya kabilelerinin münasebetlerinden meydana gelmişlerdir. Onların bulunduğu Orta Asya bölgesinde Asya Hun devletinin yok olmasıyla birlikte büyük bir göç oldu ve yeni oluşumlar meydana geldi. M.S. II. Yüzyıla geldiğimizde Türkler batıya doğru harekete başladılar ve IV. Yüzyılda Hunlar kuzey Karadeniz steplerinde belirdiler.

Asya ve Avrupa hunlarının dilleri birçok araştırmacılar tarafından Türk dili veya Proto-Türk dili olarak kabul edilmektedir. Hunların antropolojik görünüşleri onlardan sonra kuzey Karadeniz'e gelen Türkî halklar gibi Kafkasian-Mongoloid ırkların karışımından meydana gelmiştir. Antropolog Grumm Grjimilo, birçok kaynağa atıfta bulunarak Tuva, bazı Altay grupları ve Yenisey halklarından bir

kısımının sarışın olduğunu belirtmektedir. Hatta bunlara çağdaş Uygurları da dâhil etmek mümkündür. M.S. 370'de Hunlar kuzey Karadeniz'de Ostrogotları yenerek bölgeye hâkim oldular. Eski bir Slav kabilesi olan Antlar böylece Hunların yardımıyla Ostrogotların hâkimiyetinden kurtularak Hunlarla müttefik oldular ve onlara vergi ödemeye başladılar. 460'lı yıllarda Karadeniz'in kuzeyinde yeni Türk kabileleri görüldü. 463'de Sar Ogur ve On Ogur elçileri İstanbul'u ziyaret ederek Bizans'la barış yapmak istediler. Daha sonra Bulgar-Kuturgur kabileleri, Ogurlar ve Oğuzlar bölgede görüldü. Yeni göç dalgasının bu kabilelerine tarihçiler *Bulgar* diyorlar. I. ve V. Yüzyıllarda bunlara Kazakistan'ın kuzeyinden Moğolistan'ın ortalarına kadar olan bölgelerden gelen Oğuzlar da katıldılar. Daha sonra Avarlar Türkütler'den kaçıp bu bölgeye geldiler. Avarların kökeni tartışma konusudur ama genel kanaat Türk kökenli oldukları şeklindedir. V. Yüzyılda Hazarlar bölgeye geldiler ve VII. Yüzyılda Hazar Kağanlığı'nı kurdular. VIII. Yüzyılın sonu ile IX. Yüzyıllarda Don ve Dinyeper nehirleri arasında Macarlar görüldü. Bunlar Türk değillerdi ama Türklerle uzun süredir münasebetleri vardı. Ayrıca bazı Türk gruplarını içlerine aldıkları için çok etkilendiler. Macarların dilleri, yönetim şekilleri ve askerlik sistemleri Türklerden alınmıştır.

II. Bölüm: Güney Rusya ve Hazarlar

Bu bölümde Kiev Knezliği ve Karadeniz-Hazar-Baltık denizleri arasında yapılan ticari faaliyetler anlatılmaktadır.

Özetle şu ifadeler yer almaktadır: 830'lu yıllarda Eski Rusya Knezliği meydana gelmiştir. Bu devlet İskandinav-İsveç kökenli halklar tarafından kurulmuştur. IX. Yüzyılda Novgorod şehri kurulmuştur. Bu İskandinav kökenli eski Rusya'yı kuran halka "*Rus veya Rous*" deniliyordu. Bu Rus Knezliği, 880'li yıllarda bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu yıllarda yok olmuş olması muhtemeldir. Bu devletin yıkılışı herhalde yeni bir İskandinav çıkışından veya Slav-Fin ayaklanmasının sonucu olabilir. Bunların Ukrayna topraklarında 880'li yıllarda bulunduğu dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. (Yani bu topraklar Ruslara ait değildir).

Rus yıllıklarında Varegler'in göçü ile ilgili bilgiler vardır. Rus Knezliği'nin yerine Varegler gelmiş ve Rurik Hanedanlığı kurulmuştur. 880'den sonra Rusoflar'ın bir kısmı güneye inmişler ve burada Kiev bölgesinde bir şehir kurulmuştur. Aynı dönemde bu Rusoflar kuzeye inerek Çernigov bölgesine yerleşmişlerdir. Bilindiği

gibi 940 yılının öncesine dair Rous tarihine ait yazılı bir kaynak yoktur. Yazılanlar da, eski gerçek dışı muhayyile ürünleri barındıran bilgiler içeren *kilise yıllıkları*'na dayanır. Bizans kaynakları istisnadır. O nedenle çağdaş tarihçiler daha çok batılı kaynaklara ve arkeolojik sonuçlara dayanarak bir netice çıkartmaya çalışmaktadır.

Eski Rus tarihi nehirlerin ticarete kullanılmasıyla gelişmiştir. Bizans ve diğer ülkelerle bu nehirler vasıtasıyla alışveriş yapılmaktadır. X. Yüzyılda bütün bu nehirlerdeki araçlar Rusya'yı Bizans ve İslâm'la birleştiriyor, bunlar da Hazar Kağanlığı topraklarından geçiyordu ve Hazarlara büyük bir gümrük vergisi ve ticari kazanç sağlıyordu. IX. Yüzyılda İslam topraklarından gelen gümüş dirhemlerin Doğu Slav topraklarına ve İskandinavya'ya geçmesi için kullanılan nehir ticaretinin iki güzergâhı vardı. Birincisi *Veliki Voljskiy Put* (Büyük Volga Yol Güzergâhı) Bu nehir ticareti yolunun en büyüğü ve en önemlisi Volga'dır. Öyle ki, Hazar denizinden yukarı Volga'ya, oradan da Baltık Denizine kadar gidebiliyordu.

İkinci yol Don Nehri'dir bu da Hazar Kağanlığını, Doğu Slavları ve İskandinavları birleştirmekteydi. Ona da *Hazar güzergâhı* deniyordu. Hazar denizinden Don Nehri'ne, oradan da Dinyester ve Dinyeper nehirlerine ulaşıyordu. O gemiler aynı zamanda kestirme yol olan Çernigov'dan Lubeç'e kadar Belarusya nehirlerinden gidebiliyordu. Ayrıca birçok küçük güzergâhlar da vardı.

Bu dönemde Hazar ve Macarların ticari yönden daha baskın olması dolayısıyla Kiev'in gelişimini engellemiştir. Karadeniz kuzeyine Peçeneklerin gelmesinden önce Kievliler Dinyeper nehrini kullanabiliyordu. 965'de Slavlar Hazarlar üzerine sefer düzenleyip, Hazarların Slav ve İslam ülkeleriyle yaptığı ticareti bozdu ve bu tarihlerden itibaren Hazar Kağanlığı önce gücünü kaybetti ardından da tamamen yıkıldı. Peçenek, Uz ve Kıpçaklara karıştı. 880'li yıllarda Rusoflar'ın kralları kendine *kağan* diyorlardı. Bu tabiri muhtemelen Türklerden almışlardı. Bu sıfatı kullanarak kendilerini Türk asıllı Hazarlarla aynı seviyede tutmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Kiev Knezleri Hazarlar yıkıldıktan sonra bile *kağan* adını kullanmaya devam ettiler. 1030 yıllarında yazılmış bir eserde Kiev Knezine *kağan* diye hitap edildiğini görmekteyiz.

Kiev'deki Hazar tesirini görmek için coğrafi yer adlarına bakıldığında Kiev kelimesinin Türkçe kökenli olduğu söylenebilir. Nehir

kıyısındaki küçük yerleşim yeri manasında, Türkçede kullanılan kıyı obası (kıyı evi) kelimesi, *Kuyabağ/Kiyova/Kıy-Oba/Kıy-Ev/Kiyev/Kiev* şeklinde bir değişime uğradığını söylemek mümkündür.

Bu bilgilere ek olarak yazar, bazı kaynaklara dayanarak, Knez Oleg'in Kiev'i 882'de değil, 909-910 yıllarında aldığını özellikle vurgulamaktadır.

III. Bölüm: Peçenekler ve Torkler

Eserde, "*Торку*" olarak zikredilen topluluk Uz'lardır. Bu kelimenin manasına bakıldığında Rus kaynaklarının "*Torki*" kelimesini Guz'lar-Uz'lar şeklinde açıkladıkları görülebilir¹.

Peçenekler, 880-890'larda Dinyeper'in sol kıyısında görüldüler. Peçenekler için, Kuzey Avrupalılar ve Bizans kaynakları "*patsinak*" veya "*patsinakit*", Arap-Pers kaynakları "*bacanak*" veya "*bacinak*" demektedirler. Peçeneklerin, VII. Yüzyılda Priaralye² bölgesi ile Sır Derya Nehri havzasında yaşayan; Farsça ve Türkçe konuşan yerel halk ile yeni bir dalgayla Orta Asya'dan gelen Türk kabilelerinin karışımından meydana geldiği düşünülmektedir. Oğuzların baskısıyla Volga ve Ural nehirleri arasındaki güney bölgeye gelmişler, ardından da Karadeniz'in Kuzey bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır.

Hem yazılı kaynaklardan, hem de arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır ki, Peçenekler ve Oğuzlar birbirleriyle çok yakın akraba iki topluluktur. Çağdaş Türk dilinin sınıflandırılması yapılırken Peçenek ve Oğuz dilleri Oğuz grubuna girmektedirler. Ayrıca Peçenek ve Oğuzların antropolojik görünüşü (çehresi), bölgeye gelen Türk kabilelerinin ve Kazakistan ve Orta Asya'nın Farsça konuşan evropeid halkının karışımından meydana geldiğini göstermektedir. Bu bölgedeki Oğuzların mezarlarında hem mongoloid hem evropeid hem de karışık yapıda kafatasları bulunmuştur.

Ne Peçenekler ne Uz'lar hatta onlardan sonra gelen *Polovtsılar* (Kıpçaklar) Kuzey Karadeniz'de bir devlet kurmamışlardır. Bu

¹ Торки: (Guzı, Uzi) X-XIII. Yüzyılda Kuzey Karadeniz steplerinde yaşayan konar-göçer Türk kabilelerindendir. 985 yılında Knez Vladimir Svatoslaviç ile birlikte Bulgar ve Hazarlara karşı seferde bulunmuşlardır.(Kitaptan s.54)

² Priaralye: Aral Gölü etrafında bulunan toprakları ifade etmektedir.

halklar farklı akraba ilişkileri kurarak müstakil kabile veya kabile birliklerinin içerisinde bulunmuşlardır. Konstantin Bagranorodny'ın ifadesi ile onların başlarında büyük veya küçük knezler (beyler) bulunmaktaydı. Bütün kabileler büyük veya küçük kabilelere bölünmüşlerdi. Onlar ortak düşmanla karşı karşıya geldiklerinde birleşmemiş, Ancak yeni bölgeleri keşfederken veya yerleşirken aralarındaki ilişkiler zayıflamış, hatta bazen kavgalar bile olmuştur.

990 yılların ikinci yarısında Orta Tuna ovasına giden Macarlardan sonra, Dinyeper ve Prut nehirlerinin arasında bulunan steplere Peçenekler yerleştiler ve burada yaşayan Slav kabileleri *Tivertsler* ve *Uliçleri* yerlerinden ettiler.

Bizans tarihçilerin belirttiğine göre, 970 yılında Peçenekler Svatoslav ile birlikte Bizans'a sefer düzenlemişlerdir. Daha sonra 1034 yılında Peçenekler Kiev'i almaya çalıştılar ancak Yaroslav Mudriy Peçenekleri yenmiştir.

Peçeneklerin Macaristan'a ilk göçleri IX. Yüzyılın başlarında olmuş, son göçleri de 1123 olarak kaydedilmiştir. 12-13 yy Macaristan'ın nüfusundaki Peçenek sayısı son derece yüksekti.

XI. Yüzyıldan başlayarak Kuzey Karadeniz'de kalan Peçenekler burada Uz ve Kıpçaklarla karışık vaziyette göçebe hayatını sürmeye devam ettiler.

1064 yılında Kıpçakların Uz'ları aşağı sol Tuna'ya itmesiyle birlikte Uz'lar büyük bir kalabalıkla Bizans'a girdiler ve Konstantinapol'e kadar geldiler ancak mağlubiyete uğradılar.

IV. Bölüm: Polovtsı (Kıpçaklar)

Kıpçaklar Kuzey Karadeniz steplerinde XI. Yüzyılın ikinci yarısında görüldüler. Avrupa kaynaklarında "*Komana*" veya "*Kuman*", doğu kaynaklarında "*Kıpçak*" olarak kaydedilir.

Karadeniz stepleri Kıpçaklar tarafından iskân edildikten sonra, Mogilöv-Podolskiy-Çerkassı ve Vorskla Nehri boyunca Kıpçak anıtları bulundu.

Kıpçak dilinin esas tarihi yazılı anıtı "*Codex Cumanicus*"tur.

Kıpçakların antropolojik görünüşü onlardan öncekiler gibi tek tipli değildir. Bazı araştırmacılar Kıpçakların Evropeid ve sarışın

görünüŖlü olduğu ileri sürdüler. Bu hipotezin Rusya'daki en büyük savunucusu G.E. Grumm-Grjımaylo idi. Ona göre Kıpçaklar, Türk göçebelerin ve Orta Asya'nın kadimi Evropeid halkı olan *Dingling* karışımından meydana gelmişlerdir.

Letopislerde (yıllıklarda) çok sayıda Güney Rus knezlerinin Kıpçak hanımlarıyla evlendiği kaydedilmiştir. Tarafların karşılıklı olarak birbirileri üzerine düzenledikleri seferlerde ele geçirilen esirlerle meydana gelen evlilikler, iki tarafta da gerçekleşmiştir.

Bundan sonra yazar yıllıklardan Kıpçak bölgesine yapılan akınlardan sonra alınan esirlerden söz eden alıntılar vermekte. Rus askerlerin eline çok sayıda Kıpçak kadınlar, çocuklar esir düştüğünü belirtir.

1222 yılında ilk olarak Kıpçak steplerine Moğollar girer ve kuzey Kıpçaklar Moğollardan dolayı göç etmeye başlarlar. Rus (Русь) topraklarına kaçmaya başlarlar.

V. Bölüm: Kiev Knezliği'nin Türk Konfederatları (Kiev Knezliği'ne bağlı olarak yaşayan Türk toplulukları)

- Porosye: Eski Rusya'nın bir bölgesidir. Kuzeyden Ukrayna'nın Stugna Nehri'nden başlayıp güneyde Ros Nehri arasındaki bölgedir.

Karakalpaklar: Kiev Knezliği'ne bağlı olan vassal Türklerin genel adıdır. XI. Yüzyıldan itibaren Porosye'de yaşıyorlardı.

- Kievşina: tarihi bir isim olup, şu anki Ukrayna'nın merkezi Kiev olan ve kuzeydeki Ukrayna toprakları dâhildir.
- Pereyaslavşina: Eski bir Ukrayna knezliğidir. şu anki Pereyaslav-Hmelnitski bölgesidir.
- Çernigovo-Severşina: XI-XIII. Yüzyıllarda Rus bölgesinde müteşekkil en güçlü ve en büyük knezliklerden biridir. Bugünkü Çernigovskaya Oblast-Sumskaya-Harkovkaya-Poltovskata ve Rusya'nın Branskoy-Kurskaya-Belgorodskaya-Orlovskaya-Tulskaya Oblastlarının olduğu bölgedir.
- Volin Galitsiya Bolohovskaya Toprakları, Ponizye: Batı Ukrayna-Polonya Sınırları-Bug Nehri ve Romanya sınırları arasındaki bölgedir.

Bu bölümde özellikle letopislere (yıllıklara) dayanarak Kiev Knezliği'nde yaşayan Türk gruplarından bahsedilmektedir.

Kiev Knezliği'nin topraklarına ilk organize göç Nikonovskiy yıllığında kaydedilmiştir. Bu yıllığa göre 979 ve 981 yılında iki Peçenek hanı Büyük Kiev Knezliği'nin hizmetine girer.

VI. Bölüm: Altın Orda

Dört alt başlıktan oluşmaktadır.

- Cuci Ulusunda Moğollar ve Türkler:

Cengiz, ölümünden birkaç yıl önce imparatorluğunu dört çocuğuna paylaştırdı. Doğudaki toprakları büyük oğlu Cuci'ye verdi. Onun ölümünden sonra Batu'ya kaldı. 1260'da Moğol Devleti'nin yıkılmasıyla Cuci ulusu ayrı bir devlet olarak *Altın Orda* adını aldı.

Pribaykal da hem Türkçe hem Moğolca konuşan halklar ve bunların birbirileriyle münasebetleri vardı. Moğolcada birçok Türkçe kelime vardır. Cengiz'den önce bu Moğol etnogenizine büyük bir etki yapmışlardı.

Eski Rus, Avrupa ve doğu kaynaklarına *tatar işgali* denir, hâlbuki bu tabir yanlıştır.

- Dinyester ve Don Nehirleri Arasında Altın Orda Sınırları ve Şehirleri:

Galitsko-Volnskoye Knajestvo: Tatarların hâkimiyetini kabul eder ve düzenli olarak onlara haraç öder. Ancak burada "baskak sistemi" uygulanmıyordu. Tatarlar bunları nüfus olarak kabul etmiyor ve askerliğe almıyorlardı.

Baskak (Baskaçestvo) Sisteminin Uygulandığı Bölgeler: Kievskoye, Çernigovskoye, Novgorod-Severskoye, Putivl'skoye Knajestvolar. Bu bölgelere Altın Orda kontrol temsilcileri baskaklar atanmıştı. Tatarlar nüfuslarından olarak kabul ediyorlardı ve seferlerde yer almaları gerekmekteydi.

Bizzat Tatarların Yönetiminde Bulunan Güney Kiev Knezliği'nin Bölgeleri: Bolohavskaya toprağı, Ponizye, Porosye, Pereyaslavşina, ve büyük ihtimalle Güney Çernigovşina'dır.

Direk Cuci ulusuna bağlı olan kuzey toprakları: yazar bu kısımda Altın Orda'nın izleri bulunan Ukrayna şehirlerden, köylerden, kasabalarından bahsetmektedir.

- Kuzey Altın Orda Uluslarının Halkları:

Üç gruba bölmek mümkündür.

Dinyester ve Don arasındaki halklar: Göçebeler bunlar Kıpçaklardır.

Etnik karışımdan meydana gelen karışık yaşayan yerleşik halklar: Türkler-Rusinler-Saltovski atalarının halkları.

Tarımla uğraşan Altın Orda'nın kuzey bölgelerinde yaşayan kadimi Rus halkları.

- Ukrayna tarihinde Altın Orda ile alakalı bazı hususlar:

Yıllıklara bakıldığında Kiev 19 Kasım veya 6 Aralık 1240'da Moğollar tarafından işgal edilmiştir.

Altın Orda'nın parçalanması Kırım Hanlığının kuruluşundan ve başka diğer siyasi olaylardan savaşlardan bahsetmektedir. Kırım Tatarlarının diğer bölgelere yaptıkları akınlardan bahsetmektedir.

7. Bölüm: XVI-XVII. Yüzyıllarda Kozak ve Türk Halklarının İlişkilerinin Kısa Tarihi ve Bunun Neticesinde Meydana Gelen Türk Tesiri:

- Ukrayna Kozakları Üzerinde Türk Tesirinin Esas Kaynakları:

Ukrain Kozakları üzerinde yaşam tarzı, askerî sistem, etnogenez yönünden ve diğer birçok alanda büyük bir Türk tesiri vardır. Umumi olarak araştırmacılar bu tesirin komşuluktan dolayı meydana geldiğini düşünmektedir. Ancak Ukrayna halkları Ukrayna Kozaklarının oluşumundan önce de Türk tesiri altındaydı. Ukrayna'nın XVI. Yüzyıl tarihi Kırım Tatarları ve diğer Türklerle ilişkilerle doludur. 1581'de Zaporag Kazaklarının hetmanı Samuil Borovski Kırım Hanı ile iletişime geçerek tatar birliklerinden yardım istemiş ve beraber Moskova'ya sefer düzenlemeyi teklif etmiştir. Aynı zamanda Kozakların Türk-İran savaşına destek verip askerleriyle yer almasını da konuşulmuştur.

- Zaporag Kozaklarının Dilinde, Askerî Sisteminde ve Diğer Yaşam Alanında Bazı Türk Tesirleri:

Bilindiği gibi Türkler kendi askeri savunma bölgelerini zincirlerle bağlanmış yük arabalarıyla oluşturuyordu. Bu uygulamayı Kozaklar Türklerden öğrendi. Zaparog büyüklerinin sembollerinden biri yaydır ve bunu da Türklerden öğrenmişlerdir. Aynı şekilde Tuğları kullanma geleneği Kazakların sembollerden biridir.

Türk tesiri Kozakların kıyafetlerin de ve saç örgülerinde görülür. Mutfak ve yemek gelenekleri üzerinde de tesirler mevcuttur. Zaparog Kazaklarının milli çalgıları olan kobza kopuz denilen bir Türk aletinden esinlenmiştir.

Yazar kitabın bu bölümünden toplam dört sayfa halinde Türk dilinden Ukrayna diline geçmiş kelimelerden örnekler ve etimoloji bilgisi vermektedir.

8. Bölüm: Altın Orda Sonrası Tatarların Ukrayna Topraklarına Yerleşmeleri:

- Litvanya ve Büyük Litvanya Dükalığı Tatarları'nın Yerleşimi:

Litvanya Dükalığına yapılan büyük göçler Özbek Han dönemine kadar gider. 1398'de Litvanya'nın Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasındaki topraklarını işgal ederek orada yaşamaya başlayan bir kısım tatarlar ve göçebe Türk halkları da mevcuttur. Litvanya ile ilişkiler anlatılmaktadır.

- Volın, Galitsya, Padolye:

1390'ların sonunda Vitovt, Polonya kralına bir kısım tatarları hediye olarak verir ve bu tatarlar Galitsya bölgesine yerleştirilir. Bunlar zaman içerisinde Hristiyanlaştırılıp asimile edilmişlerdir.

- Kiev ve Bratslavsk Voyvodaları
- Levoberejnaya Ukraina

Bazı kaynaklar XVI-XVII. Yüzyıllarda Batı Ukrayna'da tatar esirlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Ukrayna'nın bazı bölgelerinde tatarların varlığı XX. Yüzyıla kadar görülebilmektedir.

Eserin ekler kısmında Türk asıllı Ukrayna soy isimlerini ve onların kelime etimolojilerini vermektedir.

Eserin 267-378 sayfaları arasında dipnotlar ve kaynaklar bulunmaktadır.

Sonuç kısmında ise Şu ifadeler yer almaktadır: Ukraynalıların ve onların atalarının Türk göçbeleriyle yüzlerce yıllık geçmişe dayanan ilişkilerinin olduğu tarihî bir gerçekliktir. Dolayısıyla bazı Ukrayna sakinlerinin asimile olması da doğaldır. Ukraynalıların milli kimliği, içerisinde güçlü bir Slav medeniyetini barındırırken bu kimlik orta asırların medeniyeti üzerinde iz bırakmıştır. Tarihçi Golubovski'ye göre, göçebe halklar Rus topraklarına yeni bir Türk unsur getirmiş olup, bu unsurlar asırlarca Slavların içinde yaşamışlardır. Slav halkının kültürüne tesir etmemesi mümkün değildir. Nasıl ki Kuzey Slavlarının kültürü üzerinde Fin tesiri varsa, güney Slavlarının kültürüne bu tesir Türklerden gelmiş ve sonraki yüzyıllarda Güney Ruslarının nesillerinde iz bırakmıştır. Ünlü Ukraynalı tarihçi Gruşevsky Şunu belirtir; Ukrayna etnik yapısı Türkî halklarla olan kadimî bir komşuluğun neticesinde meydana gelmiştir. Bu nedenle Ukraynalıları, Fin ve Litvanyalılardan etkilenmiş olan Belaroslulardan ve Ruslardan ayırmak gerekir.

Çağdaş Ukrayna tarihçisi P. Toloçko Şunu belirtmektedir; eski Rus halkının etnik zenginliğini oluşturan göçebe halklar ile Ukrainler arasında kültürel alışveriş ortaya çıkmıştır. Bu alışveriş aynı şekilde askeri işlerde de vardır. Sanatta, kıyafette, kültürel materyallerinde ve halk edebiyatında vardır.

Bir diğer çağdaş Ukrayna tarihçisi M. Kvitnitsky, "bizim Ukrain etnosu Türk asimilasyonun neticesinde meydana gelmiştir" ifadesini kullanmaktadır.

Çağdaş Ukrayna medeniyeti içerisinde Türk kültürüne ait unsurlar barındırmaktadır. Ukrayna halk şarkılarında "*karakaŐlı*", "*kara gözlü*", "*kahverengi gözlüm*" gibi ifadeler, muhakkak ki güney Slav kültürünün meydana gelişinde Türk halklarının etkisini göstermektedir.

Bazı antropologlar, özellikle orta Ukrainlerin antropolojik olarak da Türklere benzediğini ifade etmektedir. Birçok çağdaş Ukraynalı insana bakıldığında, turan tipinin var olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir.

Nihayet yazar, kendisinin yazdıklarının Ukrayna bilimsel çevrelerinde yeni bir teori olduğunu belirterek, yazdıklarının yanlı anlaşılmasından endişe ettiğini Şu cümlelerle belirtmektedir: Bütün bu yazılanlardan sonra Şu hususu da bilhassa belirtmek gerekir. Ukraynalıların etnogenezinde Türklerin etkisinin olduğu muhakkaktır ama bu durumu çok abartmaya gerek yoktur. Bu

çalışmanın amacı da yanlış anlaşılmasın. Biz Ukrain etnogenezi hakkında asırlardır bilinenleri yıkmak için uğraşmıyoruz. Amacımız sadece okuyucuya kitabın adında belirttiğimiz gibi bir etkiyi anlatmaktır.

Yukarıda incelemeye ve tanıtmaya gayret ettiğimiz Vladimir İvanoviç Markov'un bu eseri, hem eski Türk Tarihi, hem de Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan halkların tarihi için son derece önemlidir. Bilhassa Ukrayna tarihi ve Ukrain kültürü üzerine yapılacak araştırmalarda başvurulması gereken en önemli kaynaklardan biridir. Türk Kültürü'nün yayılma ve etki sahası üzerine yapılacak çalışmalarda da mutlaka başvurulması gerekmektedir. Eserin kısa zamanda Türkçe 'ye kazandırılması ve Türk okuyuculara sunulmasını temenni ediyoruz.

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Makale Yazım Kuralları**

**Birinci Yazar¹
İkinci Yazar²**

Öz

Öz; çalışmanın amacını, kapsamını, özgün yönünü, incelediği alana getirdiği katkıyı, yöntemi, başlıca vurguları, değerlendirmeleri ve önerileri kapsamalıdır.(italik)

Anahtar Kelimeler: en az 3, en fazla 5 adet anahtar sözcük verilmelidir.

**Manisa Celal Bayar University
Journal Of Social Sciences
Instructions for Authors**

Abstract

At the beginning of the manuscript there must be an English and Turkish abstract with 150-200 words and 3-5 keywords. The abstract should cover the purpose, scope, originality and contribution of the study as well as the methodology, main points, evaluations and recommendations.

Keywords: abstract with 3-5 keywords.(italic)

Giriş

Çalışma A4 boyutundaki kâğıda Cambria tipiyle yazılmalıdır. Kâğıt boyutu “**Özel Boyut**” ta genişlik **17 cm.** ve yükseklik **25 cm.** olacak şekilde düzenlenmelidir. Diğer sayfa düzenlerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda belirtildiği şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	11 punto	Dipnot boyutu	9 punto
Paragraf aralığı (Önce-Sonra)	0 nk	Paragraf girinti	1.25 cm
Üst kenar boşluğu	2 cm	Alt kenar boşluğu	2 cm
Sağ kenar boşluğu	2,5 cm	Sol kenar boşluğu	3 cm
Satır aralığı	Tek		

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü. mail: xxxxxxxx@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. XXXXXXXX, mail: xxxxxxxx@gmail.com

Metin içinde verilen referanslar **MLA (Modern Language Association)** yani dipnot sistemi veya **APA (American Psychological Association)** yani parantez içi sistemlerden **sadece bir tanesi** tercih edilerek metin oluşturulmalıdır. Aşağıda referans ve kaynakça yazımına ilişkin örnekler verilmiştir:

SAYFA ALTI DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek Yazarlı

M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 2*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 43.

Çift Yazarlı

Rene Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 193.

Yazarların eserleri tekrar referans olarak kullanılmışsa

Gökmen, s. 41.

Wellek ve Warren, s. 65.

Yazarın ikinci bir eseri kullanılmışsa

Gökmen, *Tanzimattan II. Meşrutiyete...*, s. 55.

Editörlü Kitap

Osman Gündüz, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 477.

Dergi

Ertan Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 65.

Yazarın aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre...", s. 75.

Çift İsimli

Nurettin Gülmez ve Meltem Önder, "Alaşehir Kongresinde Bir Belediye Başkanı: Galip Bey", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 118.

Yazarların aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gülmez ve Önder, s. 125.

Yazar/Yazarların başka bir makalesi kullanılmışsa

Gökmen, "Manisa Mevlevi ...", s. 89.

Arsiv Malzemesi

BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800, s. 6.

Katip Çelebi, *Tuhfetül-Kibâr fî Esfâril-Bihâr*, Millet Kütüphanesi, No: 681/2, s. 40.

Gazete

Taha Akyol, "Sosyal Bilim Ödülleri", *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Ansiklopedi Maddesi

Meydan Larousse, *Bilgi Dünyasına Yolculuk*, C. 15, 3B Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 37.

Tez

Ferdi Çiftçiöğlü, *II. Abdülhamid Döneminde İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.

e-Kaynak

Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

METİN İÇİ DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek İsimli

(Türk, 1999: 122-125)

Çift İsimli

(Wellek ve Warren, 2011: 165)

Dergi

Tek İsimli

(Ercilasun, 2001: 40-45)

Çift İsimli

(Gülmez ve Önder, 2013: 125)

Arşiv Malzemesi

(Parantez içerisinde verilen arşiv veya kurum yayınları künyesi bir satıra yakın uzunlukta ise bu referans bilgisi dipnot olarak verilmelidir.)

(BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800: 6)

(BCA, Mühimme 15: 25)

(Türk Standartları Enstitüsü [TSE], 1999)

Gazete

Gazetelere yapılan referanslarda yazarın soyadı ve gazetenin basım tarihi verilip kaynakçada gazetenin tam künyesi verilmelidir.

(Akyol, 01.04.2015)

Ansiklopedi Maddesi

(Meydan Larousse, 1998: 37)

Tez

(Çiftçioğlu, 2014: 57)

e-Kaynak

(Elektronik kaynaklara yapılan referanslarda yazarın soyadı, referansın basım tarihi ve sayfa numarası verilip kaynakçada referansın tam künyesi erişim tarihiyle beraber verilmelidir.)

(Alkan, 2015: 99)

KAYNAKLAR

Çalışma hazırlanırken kullanılan kaynaklar dipnotlardan ayrı olarak makale sonuna da kaynakça olarak eklenmelidir. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; **“yazarın soyadı, sonra adı (eserin yayın tarihi), eserin adı, (varsa) baskı sayısı, basımevi, basım yeri”** olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, sayı ve sayfa aralığı bu sıralamaya göre verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemelidir. Kaynakça oluşturulmasında aşağıda verilen örnekler dikkate alınmalıdır:

AKYOL, Taha, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

EKİNCİ, Ramazan (2014), *Uşşakîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'i (İnceleme-Metin-Dizin)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa.

ERCİLASUN, Bilge (2001), “Modern Türk Edebiyatında Ahiret Kavramı”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S: 2, ss. 40-45.

GÜNDÜZ, Osman (2011), “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara.

TÜRK, İsmail (1999), *Maliye Politikası*, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

WELLEK, Rene ve Austin WARREN (2011), *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yayın İlkelerimiz

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin;

Mart ve Eylül sayıları **Beşeri Bilimler ve Eğitim Bilimlerine**, Haziran ve Aralık sayıları **İktisadi ve İdari Bilimlere** ayrılmıştır.

Dergide, sosyal bilimlerle alakalı konularda bilimsel, özgün ve nitelikli makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalar yayımlanabilir.

Dergiye gönderilen çalışmalar aşağıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kuralları doğrultusunda hazırlanmalı ve cbusbe.dergi@gmail.com adresine gönderilmelidir. Derginin yazım ilkeleri aşağıda belirtilmiştir:

→ Çalışma en fazla 30 sayfa olup sayfa sınırının aşılması durumunda makale değerlendirmeye alınmayacaktır.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, yayın hakları verilmemiş ve başka bir dergide değerlendirme aşamasına geçmemiş olmalıdır. Kitap halinde yayımlanmamış sempozyum bildirileri, bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir. Bildiri kitabında yer almış bildiriler ise belirgin bir biçimde geliştirilerek ve bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir.

→ Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olmayan çalışmalar yayın kurulunca dikkate alınmaz. Yayın Kurulu gönderilen çalışmayı yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Çalışması yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından bir adet gönderilir. Yazarlara telif ücreti ödenmez. Yayımlanmayan çalışmalar iade edilmez.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar alanıyla ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerden biri olumsuz görüş belirttiğinde çalışma üçüncü hakeme gönderilir.

→ Yayımlanan çalışmaların bilimsel ve yasal sorumluluğu yazara aittir. Derginin her bir sayısında yazarların yalnızca bir çalışması yayımlanır.

→ Dergide yayımlanacak çalışmalar Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden herhangi biriyle yazılabilir. Ancak Türkçe hazırlanan çalışmalarda Türk Dil Kurumunun yazım ve imla kuralları dikkate alınmalıdır

Not: Okumuş olduğunuz bu dosyayı kopyalayıp çalışmanızı bu formata uygun hazırlayabilirsiniz. Sayfa yapıları ve yazı karakterleri buna göre ayarlanmıştır. Tablolarda kayma vs. olumsuzluklar yaşandığından bu hususa dikkat edilmesi önemle rica olunur.